

శ్రీ రామాయనమః.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహర్షిప్రణీత

శ్రీమ ద్రామాయణము.

సుందర కౌండము.

చెదలవాడ * సుందర రామశాస్త్ర లచే

వ్రాయబడినప్రతిపదాంధ్రీటీకాతాత్పర్యవిశేషార్థ
సమన్వితమగు

పరమార్థచంద్రికయను వ్యాఖ్యానముతో

వావిళ్ల * రామస్వామిశాస్త్ర లవారిచే

పరిష్కరింపబడిప్రతిమాయుతముగ

ఆదిసరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షర శాలయందు

ముద్రింపబడియె.

౧౮౮౯, సం॥

All Rights Reserved. Registered copyright.

ఐ

ఐమత్తరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్యపదవాక్య
 ప్రమాణ పారావారపారీణ యమ నియమాసన ప్రా
 తాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధ్యష్టాంగ
 యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్యనాద్యవిచ్ఛిన్న గురు
 పరంపరాప్రాప్తపద్ధర్శనస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సిం
 హాసనాధీశ్వర సకల నిగమాగమ సారహృదయసాంఖ్య
 త్రయ ప్రతిపాదక వైదికమాగప్రవతక సర్వతంత్ర
 స్వతంత్రాది రాజధాని విద్యానగర మహారాజధాని క
 ఠాటక సింహాసనప్రతిష్ఠాపనాచార్య ఐమద్రాజాధి
 రాజగురు భూమండలాచార్య ఋశ్యశృంగ పురవరాధీ
 శ్వరతుంగభద్రాతీరవాసి ఐమద్విద్యాశంకర పాదప
 ద్మారాధక ఐమ స్పృహభారతీస్వామి గురు కర
 కమలసంజాత శృంగేరి ఐమసచ్చిదానంద శివాభిసేవ స్మ
 సింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,
 అఖిలావగ్రహ నిగ్రహణావ్యగ్ర సమగ్రబలేన, శ్రీమ
 తాఽనుగ్రహేణ, విజయతేతరామయమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతిపదాంధ్రటికావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రతిమాదిసహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్రధాన పోషకులు.

శ్రీమన్మహారాజరాజాధిరాజాశ్రీమహారాజా సామేభు

మహర్ష్యా దోస్తా ముష్క ఖదర దా కరంపమా

య మొగలిషా మిర్జారాజాది హనరేబిల్ హిజ్ హైనస్

మన్నెసుల్తా బహదూర్, కె, సి, బి, ఇ,

ఇత్యాద్యనేక విరుదావళి విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ

శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర

శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులుం

గారు

రూ (౫౦౦) అయిదువందలరూపాయలువిరాళమప్పించి

మహాసాహాయ్యముచేసి

ఈగ్రంథమునకుప్రధానపోషకత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.

—(*) పోషకులు (*)—

బ్రహ్మశ్రీ, మహారాజరాజశ్రీ

- ౧ శ్రీబ్రహ్మనందసరస్వతీస్వాములవారు, యోగానందేశ్వరమఠం, ఎడతొరె.
- ౨ శ్రీరంగస్థలంశ్రీపరాశరభట్టలైన శ్రీమాన్ మహామహాపాధ్యాయ శ్రీరంగరాజభట్టర్ ఆయ్యంగారు.
- ౩ ది, హాసరేబిల్, పల్లె, చెంచలరావుపంతులుగారు. సి-బి-ఇ.
- ౪ దివాన్ బహదర్ పతిశ్రీ శ్రీనివాసరావుగారు స్టాల్ కాన్కోటున్ జడ్జి.
- ౫ సీ, జి-కుప్పసామి ఆయ్యర్, బి, ఏ, బి, ఎల్, మద్రాస్ ప్రసిడెన్ట్ సిమ్యాజి స్త్రీబ్
- ౬ వెంబాకం, కృష్ణమాచార్యులుగారు, రిజిస్ట్రార్ రాఫ్ బుక్సు.
- ౭ చివుకులరామయ్యగారు. పింఫ్ టాకీల్ దార్
- ౮ చివుకుల, సుబ్బయ్యశాస్త్రిలుగారు, విజయనగరం మునసఫ్.
- ౯ రాజా-దిహాసరేబిల్, టి, రామరావుగారు, హైకోటున్ వకీల్.
- ౧౦ సీ, వి, సుందరశాస్త్రిలుగారు, బి, ఏ, బి, ఎల్, హైకోటున్ వకీల్.
- ౧౧ రాయబహదూర్-పి, ఆనంతాచార్యులుగారు, బి, ఎల్, హైకోటున్ వకీల్
- ౧౨ తల్లా ప్రగడ, సుబ్బారావుగారు-బి, ఎ, బి, ఎల్, హైకోటున్ వకీల్.
- ౧౩ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకటపెద్దసీతారామయ్యవారు-జాగీదార్ ఆఫ్ తిన్నూర్.
- ౧౪ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకటచిన్నసీతారామయ్యవారు, జమీందార్ ఆఫ్ విస్సన్నపేట.
- ౧౫ సాహుకార్, అంబాశంకరదవేసేవారు.
- ౧౬ మాడఘూషి, రిద్వాన్ వేంకటాచార్యులువారు.
- ౧౭ పి, కే, రంగాచార్యులువారు
- ౧౮ మందపాటిరామకృష్ణయ్యపంతులువారు.
- ౧౯ నాగరాజుపీఠరాఘవరావువారు-సెల్లూరురంగనాయకులపేట.
- ౨౦ ఆదివిశ్రీరామపంతులువారు, బి, ఏ, గవర్నర్ మెంట్ సెక్రటేరి ఆఫ్ క్లక్.
- ౨౧ బి, సుబ్బారామయ్యవారు, కొంగనపురం ముతా శీవర శంకరిడుగఠం.
- ౨౨ జక్కరాజు, లక్ష్మీ నారాయణప్పగారు, నంజంపేట, పుంగనూరు.
- ౨౩ కున్నమ్మారు, తిరువేంగడాచార్యులుగారు.
- ౨౪ నేలటూరు, వేంకట్రంగాచార్యులు ఆయ్యంగారు, పడార్ పల్లెత్తోలియవారులు
- ౨౫ విశ్వనాథయ్యర్ వారు, బి, ఏ, బి, ఎల్ హైకోటున్ వకీల్.
- ౨౬ జడ్డుపూణి-య్యవారు, సబ్ రిజిస్ట్రార్, గుంటూరు.
- ౨౭ ఘోళి పాటి సుబ్బరాయలు ఆయ్యవారు-ఘోళి పాటికృష్ణయ్యవారి ఆస్తి కుమారులు.
- ౨౮ కోవి సుందరరామయ్యవారు-సూపరెంటెండింగ్ ఇంజనీయర్స్ ఆఫ్ సీ.
- ౨౯ కుందవరం-సుందరయ్యవారు
- ౩౦ పిన్నపాకం సుందరాచార్యులువారు
- ౩౧ రామచంద్రరావుగారు-అంబూరుపేట ముతాయిజాకాదారుగారు, శ్రీ ఆమూరివద్దకుల్లి
- ౩౨ పానగంటి, వేంకట్రామానాయనివారు కొమ్మలపేట జాగీర్ దార్ (తట్టు-
- ౩౩ మోకా, వేంకటాద్రిశాస్త్రిలువారు.
- ౩౪ కొప్పరపు, రామరావుగారు-మునసఫ్.
- ౩౫ సోమేశ్వరతర్వాడిగారు.
- ౩౬ ముడియం నాగేశ్వరరావుగారు. వకీలు గుల్లి
- ౩౭ కలిచెలక, వేంకటరెడ్డివారు, మదనపల్లె
- ౩౮ తంబళ్ల పల్లె, సుబ్బారెడ్డివారు. మదనపల్లె

- ౩౯ బాజ్జిరెడ్డివారి సేవారామరెడ్డివారు.
 ౪౦ శ్రీనివాసరంగాచార్యులవారు, దేవసానం సంస్కృతపాఠశాల, తిరుపతి
 ౪౧ ఇంగ్లీషు శ్రీనివాసరావు గారు.
 ౪౨ నాగేశ్వరయ్యర్ వకేలు తిరి తిరు పూండి
 ౪౩ జడ్డునారాయణయ్యవారు సవకశెట్టి రాఫీస్ హిడ్ కృకు.
 ౪౪ వ, సామయ్యవారు. రివిన్యూ ఇనిస్పెక్టర్
 ౪౫ వంకాయలకృష్ణస్వామిశెట్టివారు
 ౪౬ నాగేశ్వరశాస్త్రి శిలవారు, మిడిల్ స్కూల్ హిడ్ మాస్టరు, పుంగనూరు.
 ౪౭ బాదాలశ్రీనివాసయ్యవారు. తాలూకా కచ్చేరి గుమ్మావాదిల్ పాడు.

మహారాజరాజశ్రీ

- ౪౮ కొల్లా వెంకటకన్నయ్య శెట్టివారు.
 ౪౯ సామలకాల్, కృష్ణ దాస్ బాలముకుంద దాసువారు.
 ౫౦ సామలకారు చతుర్విజ దాసుకుశాల్ దాస్ వారు.
 ౫౧ సమధి- రంగయ్య శెట్టిగారు, బి.ఎ. ప్రొఫెసర్ ట్రిప్లియక్ కాలేజ్.
 ౫౨ పి.కృష్ణస్వామి శెట్టివారు; బి.ఎ; బి.ఎల్ హైకోర్టు వకేలు.
 ౫౩ ఆజ్ఞేషుడు, ఖిప్పవారు; ఎమ్మె జి.ఎ. ఆఫ్ ఇండియా ప్రెస్
 ౫౪ తెల్ల నాకులమల్లయ్య శెట్టివారు.
 ౫౫ విడవలపాటి సుబ్బరామయ్య శెట్టివారు.
 ౫౬ నాశం; అప్పలరాజువారు.
 ౫౭ శిరంకోటి లింగంవారు.
 ౫౮ సూరంబల్లి రెడ్డివారు.
 ౫౯ తాటికొండ నంబెరుమాళ్ శెట్టివారు; బి.ఎ
 ౬౦ పిట్టి; త్యాగ రాయ శెట్టివారు. బి.ఎ
 ౬౧ గొనుగుట్ల; నారాయణవారు.
 ౬౨ కామి శెట్టి; విన్న కొండయ్య శెట్టివారు.
 ౬౩ శ్రీరేకంమనవాళయ్యవారు. యెలూరు సవకశెట్టి (యజమానులు)
 ౬౪ మాంబళం వెంకటస్వామి నాయుండువారు - తంజావూరి రామానాయుడి సత్రవ
 ౬౫ పి.రంగయ్య నాయుండువారు. హైకోర్టు వకేల్.
 ౬౬ బి.బాలయ్య నాయుండువారు. హైకోర్టు.
 ౬౭ వంకాయలకుప్పయ్య శెట్టివారు.
 ౬౮ రాయబహదూర్ ఆర్కాడు. ఛనకోటి మునశ్వర్తివారు. మేల్కొండ. బి.ఎ. మిం దారు
 ౬౯ బండ్ర రామస్వామి నాయుండువారు. వేలూరు డి. స్ట్రీట్ ప్రెస్ ముసనప.
 ౭౦ ఆల్ల తూరు. నారాయణ శెట్టివారు.
 ౭౧ పునుచ్చేరి తిరువేంగడస్వామిశెట్టి వారు. ఆటోశిల్.
 ౭౨ మణ్నూరు పేట. రామస్వామి నాయుండువారు. తంజావూరు రామా నాయుడి కమలా
 ౭౩ యస్. రామస్వామి మొదలారి గారు. హైకోర్టు వకేల్. (మానేజర్)
 ౭౪ యస్. గోపాలస్వామి మొదలారి వారు. మిథాదార్. నేలం.
 ౭౫ ది. హనకే బిల్ శ్రీ రాజాగౌడ నారాయణగజపతి రాయనింగారు. విశాఖపట్నం.
 ౭౬ గ్రంథి- రామయ్య శెట్టివారు.
 ౭౭ బొడ్డి. యోగప్ప గారు. పింథక్ మున్ సభ.
 ౭౮ పి.కృష్ణస్వామి శెట్టివారు బి.ఎ ఆకాంబెంటుజనరల్ ఆఫీస్.

- ౭౯ మధుర-రంగరావువారు-
 ౮౦ ధర్మపురి-వెంకటరావువారునకీ
 ౮౧ మండి-శ్రీసరాపువరదప్పశెట్టిగారు-
 ౮౨ నంబూరు-సుబ్బారావుగారు-
 ౮౩ పుదుచ్చేరి-లక్ష్మణస్వామిశెట్టిగారు-
 ౮౪ పి-సాంబయ్యగారు-నందలూరుమునసపు

—(*) చందాదారులు: (*)—

మహారాజరాజశ్రీ.

మహారాజరాజశ్రీ.

సీ-సుందరంశాస్త్రులుగారు-
 కోపల్లె-కృష్ణరావుగారు-
 ముట్లూరుఆదిసారాయణయ్యగారు-
 ఆమంచెల-సూరయ్యగారు-
 నెమలి-మాడభూషిసుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు-
 కొప్పరపు-రంగరావుగారు-
 పువ్వాడ-సూర్యనారాయణరావుగారు-
 పిడుగు-సుబ్బరామయ్యగారు-
 పడకల్-కిషన్-రావుగారు-
 మాచవరం-రామకృష్ణయ్యగారు-
 వనంగురుస్వామయ్యగారు-
 దేవల్ల-రామస్వామయ్యగారు-
 వి-లక్ష్మణరావుగారు-
 ఆ-పరశరామయ్యగారు-
 భూళిపాటి-కృష్ణయ్యగారు-
 క-సీతాపతయ్యగారు-
 టి-వెంకటకన్నయ్యగారు-
 పులుగు-వెంకట్రామయ్యగారు-
 భూళిపాటిసుబ్బరామయ్యగారు-
 పేరతూరు-శ్రీనివాసాచార్యులుగారు-
 దిగవల్లి-తిమ్మరాజుగారు-
 జనమంచి-వెంకట్రామయ్యగారు-
 పడసాల-సుబ్బరామయ్యగారు-
 ఎ-రాఘవయ్యగారు-
 కోడూరు-వెంకటకన్నయ్యగారు-
 అద్దంకి-రఘునాథరావుగారు-
 ములుకుట్ల-వెంకటప్పయ్యగారు-
 మైసూరు-వెంకట్రావువారు-
 పరహభట్ల-అన్నాజిరావుగారు-
 పి-అనంతాచార్యులగారు-
 మాంబట్ల-లక్ష్మీనరసయ్యగారు-
 చివుకులజానకీరామయ్యగారు-

గుండ్లపూడి-రామకృష్ణయ్యగారు-
 వీరకుళి-సుబ్బరావు-
 మంగిమూర్-నరసింహపంతులు-
 పెంపటి-వెంకటాచలంపంతులు-
 పెన్నులగంటి-హనుమంతరావు-
 బ్రహ్మనమ్రదం-శేషగిరిరావు-
 శామలి-ట్రాఫిరామరావు-
 ఎ-త్యాగరాజయ్యగారు-
 దేశిరాజ-కృష్ణయ్యగారు-
 వరికుంట-పెంకటసుబ్బారావు-
 భోగిరాజు-రామచంద్రరావు-
 గుడిపాటి-వెంకట్రావు-
 గుండావధులు-రామకృష్ణయ్యగారు-
 కోరంకి-రామలింగయ్యగారు-
 బైడిపాటి-వీరాస్వామయ్యగారు-
 మహాంకాశి-సుబ్బరాయలుగారు-
 య-అప్పయ్యపంతులు-
 నరసరాజువారు-
 వడిగొల్లి-శేషగారావు-
 హుల్లూరువాసుదేవప్పగారు-
 మలిరెడ్డికొండ్రాయుడుగారు-
 బుర్రాకింకరశాస్త్రులుగారు-
 గుండు-గురుస్వామయ్యవారు-
 గురువాడశ్రీరామమూర్తివారు-
 పీరుగంటి-లక్ష్మీనారాయణపువారు-
 నెడూమూరుపీరరాఘవాచార్యులు-
 కూనపరాజు-శేషాద్రిరావువారు-
 రోజుకుళి-తిరుమలరావుగారు-
 రేపూరులక్ష్మీనరసుపంతులవారు-
 కృత్తివెంటి-కృష్ణమూర్తివారు-
 శంకవరంవరదాచార్యులవారు-
 నాపేరిరామానుజాచార్యులవారు-

మహారాజరాజశ్రీ

బొటకల్లి-వెంగటరాజరావువారు-
 ఆత్మి-రాజ-చెంగటరావువారు-
 కవరాజ-రంగయ్యవారు-
 కావగోలు-నాగేశ్వరరావువారు-
 చింతల-పెంగటరావువారు-
 కలవల-తిరువెంగటరావువారు-
 శ్రీపూసపాటి-వెంగటరాజరావువారు-
 అద్దంకికేళి-చాచార్యులవారు-
 వళాంకుప్పం-కృష్ణనూచార్యులవారు-
 రావుసామేను-పోరూరుకోటయ్యవారు-
 ఆరింబాకం-సామయ్యవారు-
 యల్-సుబ్రహ్మణ్యయ్యవారు-
 వి-గోపాలాచార్యులవారు-
 ఉప్పలభడియం-వెంగయ్యవారు-
 పేలామూరు-కింగరాచార్యులవారు-
 గొడవతి-కృష్ణయ్యవారు-
 యమ్-పాథశాసారథియ్యంగారు-
 కరణం-వెంగటరావు-
 లక్ష్మణశర్మగారు-
 కే-రామానుజాచార్యులవారు-
 ము-విశ్వనాథశాస్త్రిలవారు-
 తిరుమలనల్ల-చక్రవర్తి-శ్రీనివాసవెంగటరావు-
 బ్రాహ్మచక్రవర్తిగారు-
 పంగులూరుమునుస్వామిసెట్టివారు-
 కరాలపాటి-రామానుజయ్యవారు-
 చిలమరూరు-వెంగటరావు-నెట్టిగారు-
 వంకాయల-కృష్ణస్వామిసెట్టివారు-
 మున్నటూరు-సంసేమూ-నెట్టివారు-
 ఘనగిరి-చెట్టికేళిపులసెట్టివారు-
 సత్రసాల-వెంగటకృష్ణయ్యసెట్టివారు-
 నాగుల-కొండ-శ్రీరామయ్య-
 మాఘ-వెంగటరామానుజశ్రేష్ఠివారు-
 పెమ్మూరు-వెంగటకృష్ణయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
 ఉంపిడి-నెట్టి-కేళి-పు-శ్రేష్ఠిగారు-
 య-వెంగటరామయ్యగారు-
 కామినెట్టి-శేషయ్యగారు-
 పాలూరు-రాజు-నెట్టివారు-
 పన్నూరు-వెంగటరామానుజశ్రేష్ఠిగారు-
 చల్లా-గురుస్వామిశ్రేష్ఠిగారు-
 చుండూరు-పురుషోత్తమశ్రేష్ఠిగారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

పోకూరు-తిరువెంగటరావు-శ్రేష్ఠిగారు-
 గంధపాటి-చెంగటరావు-శ్రేష్ఠిగారు-
 కలవల-తిరువెంగటరావు-శ్రేష్ఠిగారు-
 సీ-సాంబశివశ్రేష్ఠిగారు-
 ఎస్-సుబ్బయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
 జ-విజయరాఘవులశ్రేష్ఠిగారు-
 మద్ది-కృష్ణయ్యగారు-
 కింగి-భాష్యంశ్రేష్ఠిగారు-
 కోటానం-మోహనయ్యగారు-
 టి-రామకింగిగారు-
 మాధవరాజగారు-
 టి-రామయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
 కాకా-కృష్ణయ్యశ్రేష్ఠిగారు-
 శ్రీరాజా-శ్రీరంగ-భూ-పాల-రాజే-రావుగారు-
 కంచినాయనిబవ్వాజి-రామప్పనాయనింగారు-
 (కంగింబి-మిందూరు-
 కుప్పలకృష్ణస్వామిసాయండుగారు-
 చి-వాసుదేవనాయండుగారు-
 కొటిబోయిన-భాష్యంపిళ్లగారు-
 సిరిసిగి-స్వామికులునాయండుగారు-
 కాననూరు-మంత్రాల-దత్త-నాథ-రెడ్డిగారు-
 రేపాంబల-వరదరాజు-శ్రేష్ఠిగారు-
 నై-పా-పేట-అప్ప-సామి-శ్రేష్ఠిగారు-
 పంపి-చిన్న-స్వామి-శ్రేష్ఠిగారు-
 వ-తిరువెంగట-స్వామి-నాయండువారు-
 మైలాపూరు-ధని-కాచల-మొదలారిగారు-
 ఆనంతయ్యనాయండువారు-
 పి-గో-పం-రాజు-నాయండువారు-
 మొండు-గా-మ-స్వామి-నాయండువారు-
 చిట్టె-గిరి-కృష్ణ-రావు-నాయండువారు-
 కుప్ప-సామి-నెట్టివారు-
 కుమార-స్వామి-నాయండువారు-
 పి-గో-పం-నాయండువారు-
 నూంబలం-తిరువెంగటరావు-నాయండుగారు-
 బ-దత్త-కృష్ణయ్య-నాయండుగారు- (ర-
 గద్దె-పాటి-కోట-కృష్ణ-నాయండులండు-శా-
 ఇ-నక-కల్లి-చిన్నయ్య-నాయండువారు-
 ఆ-రామానుజయ్యగారు-
 మద్దం-కేళి-పుల-నాయండుగారు-
 మద్దరి-వరద-రాజు-నాయండుగారు-

మహారాజరాజశ్రీ.

కు-రామస్వామినాయుడు గారు-
నిశ్చింత-ఎంతారయ్య గారు-
యమ్-రామాంజులనాయుడు గారు-
టి-గోవిందరాజునాయుడు గారు-
టి-ఎ-రంగయ్యనాయుడు గారు-
జమ్మి-కుప్పుసామినాయుడు గారు-
ముద్దుకృష్ణపిళ్ల గారు-
చిన్నికృష్ణమనాయుడు గారు-
కరణం-హరివెంకటామయ్య గారు-
కర్పరిరాఘవయ్య గారు-
అన్నంగా-నెల్లూరుకృష్ణస్వామయ్య గారు-
వి-వెంకటాపు గారు-ప్రభుసర్ ఆఫ్ మేరల్స్

మహారాజాస్థానాధీశ విజయనగరం-

ధారాపురం-కొండలు నెట్టి గారు-
శాస్త్రసూరు-కల్యాణసుందరశాస్త్రిలు-
చిరివెళ్ల - గుర్వరాజు గారు - బో రేవాళ్ల పల్లె
గామకరణం,
'వెలివరి' భాస్కరపు గారు- బొమ్మయ్య గా
రిపల్లెకరణం-
రామచంద్రరావు గారు అసిస్టెంట్ కమిషనర్
సదాశివశాస్త్రిల గారు- తిరుపది-
కృష్ణస్వామినాయుడువారు - కుంభకోణం-
పోలీసుయిన సైక్లరు-
బిడ్డుకృష్ణస్వామయ్య గారు
అయ్యగారితిరియంబకం గారు - నర్సాపురం-
టి-చిదంబరరావు గారు- చిన్నూరు-
టి-నాగేశ్వరయ్యర్ - కోట
జి-కృష్ణయ్యర్ - సేంద్రమంగళం-
మేకలపాథాసారథీ నాయుడువారు కావలి-
కే-వెంకటరావు గారు-
యం-సి-కాశిరామయ్య గారు-పండ్లూరి
ముంగమూరునరహరిరావు పంతులు గారు-డిప్టి
కాశీల్ దార్ అబ్దుల్.

పి-సుబ్బరామయ్య గారు కావలి
హొవ్వేటి వెంకట్రాజు గారు-పితాపురం.
సి-హనుమంతరావు గారు-గుత్తి
కోళూరుకృష్ణరావు పంతులు గారు-తహశీల్దారు
స్వయంపాకులవెంకటసుబ్బారావు గారు- నె
ల్లూరు-

మహారాజరాజశ్రీ

మోదరపురామస్వామినాయుడు గారు- (శ్రీ)
మేకలపాథాకృష్ణమనాయుడు గారు-మదనప
గిడ్డం నారపు గారు-మదనపల్లె
దొ-నారాయణ రెడ్డివారు-కీచిరి-
యం-రామచంద్రరావు గారు-పలవనేరి-
యల్లాప్రగడ-వెంకటకృష్ణరావు గారు-కొత్త
పేటగుంటూరు-

తె-యల్లపూ గారు గుత్తి
ఎన్-అంబాజిరావు గారు-వకిలుగుత్తి
వల్లూరుచగ నన్నభరావు గారు-బొమ్మిల్లి-
చెన్నా రెడ్డి గారు-కుమ్మె-త్రపాటల్
కో-నా-వెంకయ్యరెడ్డి గారు
ఏ-రామానుజాచార్యులు గారు నిర్దవటం,
శ్యామజిరాఘవేంద్రరావు గారు అనంతపురం
గోపాలకృష్ణయ్య గారు- రేపల్లె
పాపాశాస్త్రిలు గారు- గుత్తి
తోటచెల-పిరేశలింగం శాస్త్రిలు గారు-

కనకరాయ మొదలారి గారు-పొన్నేరి
కృష్ణరాజు గారు-కోడూరు గ్రామం శ్రోత్రియ
దారు పొన్నేరి
యే కామయ్య గారు- శిరసైచారీ పొన్నేరి-
దీపదయాళు నాయుడు గారు-
మోటపల్లి వాసుదేవనాయుడు గారు - కడ
లూరు

బాలకృష్ణ దాసు గారు-
ధమణపురి సర్వోత్తమరావు గారు-వకిలు చి
త్తూరు.
టి-దేశికాచార్యులు గారు- సచీరి జిస్త్రోత్త
లూరు-
చిలకలమర్రి లక్ష్మణాచార్యులు రాజమండ్రి-
మంగళూరు రామశాస్త్రిలు వారు
శ్రీనివాసుల మొదలియూరు గారు తహశీలుదా
రు వేలూరు-

రాళ్ళపల్లి ఆదిశేషయ్య గారు-
కృష్ణం వెంకటసుబ్బయ్య శెట్టివారు-
ఆదుణి-విశ్వంరాజు గారు-వకిల్ కడప-
కరణం శింగరాజు పాపరాజు గారు-
తుంమలపల్లి వరదరావు గారు హైడ్ అసి
స్టెంట్ కలక్టరు-

మహారాజరాజశ్రీ.

సరిశ్చెల్లగోపాలకృష్ణమగారు.

శ్రీపాదం నాగయ్యగారు.

వెంకటేశ్వరరావుగారు.

గొల్లాపిన్ని నరసింహయ్యగారు.

పాలవూడి శివరామయ్యవారు.

ఆరుణాచలయ్యగారి సుబ్రహ్మణ్య శాస్త్రులు వారు.

కప్పగంతుల సావిత్రిపంతులు వారు.

హనుమంతుల పుళనాయుడుగారు.

సుబ్బారెడ్డివారు. జూటూరు తాటిపత్రి

వేలూరు నరసింహంగారు. భీమవరం.

వల్లభశేషయ్యవారు. తహశీల్దారు

శిష్టాసూర్యనారాయణశాస్త్రులు వారు

యస్-రాఘవేంద్రరావు పంతులుగారు. పెన్

పెన్ తహశీల్దార్ గుర్తి

మహారాజరాజశ్రీ

టి. రామచంద్రరావుగారు డి. స్త్రీక్తు మునసఫ్

నెలూరు

పి. శ్రీమరావుగారు. అత్త కూరుకర్నూలు

కొంమిలక్ష్మీ నరసు నాయుడుగారు.

శంకరప్పగారు కరణం. గుంతకల్లు

డి. శ్యామరావుగారు. తిరుకోవలూరు

కొప్పల కొండనరసప్ప రెడ్డిగారు.

ఉదరపి కొండపొత్తన నాయుడుగారు

తాకరాజు సుబ్బన్నగారు.

కరణం తిమ్మప్పగారు.

కరణం కేశవరాజువారు.

కరణం రంగప్పవారు.

పరిగె హనుమంతరావువారు

బెంగుళూరు. పుట్టాసాని.

బల్లారి. రంగాసాని.

శ్రీ రామచంద్రశ్రీ తపారిజాతః, సమస్తకల్యాణగుణాభిరామః

సీతాముఖాంభోరుహచంచరీకో, నిరంతరం మంగళమాతనోతు.

సుందర కాండవిషయానుక్రమణిక.

సర్గ సంఖ్య.

విషయములు.

- ౧ హనుమంతుండు, సముద్రంబుదాటుటకై, మహేంద్ర పర్వతశిఖరంబుననుండి, యాకాశంబున కుద్గమించుట
మహేంద్ర పర్వతంబున నున్న విద్యాధరాదులు, హనుమంతుంబ్రస్తుతించుట
సముద్రమధ్యంబున, హనుమంతునకు, మైనాకుండుపొడసూపుట
హనుమంతుండు, తనపరాక్రమంబుబిరీక్షించుటకై, దేవతలచేటంపబడిన సురసనుజయించుట
హనుమంతుండు, ఛాయాగ్రాహిణియగు సింహాకంజంపుట
హనుమంతుండు, లంకాద్వీపంబుఁ జేరుట
- ౨ హనుమంతుండు, లంకాద్వీపమునందలి గిరినదీప్రసవణాదులం జూచుట
- ౩ హనుమంతుండు, సముద్రముదాటినను, గొంచెమయిన నాయాసంబు లేకుండుటను వణికించుట
- ౪ హనుమంతుండు, లంకానగరింజూచుట
- ౫ హనుమంతుండు, లంకాపురింబ్రవేశింపఁదగినస్వల్ప దేహంబుఁదాల్చుట
- ౬ చంద్రోదయాభివర్ణానము.
- ౭ లంకానగరి, రాక్షసీరూపంబునవచ్చి, హనుమంతునడ్డగించుట
- ౮ లంకానగరి, హనుమంతునిచే జయింపఁబడినదై, హనుమంతుంబ్రస్తుతించి, లంకంబ్రవేశింప ననుజ్ఞ నొసంగుట
- ౯ హనుమంతుండు, ప్రాకారంబులంఘించి, లంకానగరింబ్రవేశించుట

సర్వసంఖ్య.

విషయములు.

- ౧, హనుమంతుండు, రాక్షసహమ్యకంబులంజూచుచు, నగరమధ్యంబున
రావణునిమూలబలముంగనుట
- ౫ హనుమంతుండు, వెన్నెల వచ్చుటకు, సంతోషించుట
- ౧౧ హనుమంతుండు, నానావిధరాక్షసస్త్రీలంజూచి, సీతాదేవింగానక
దుఃఖించుట
- ౬ హనుమంతుండు, రావణునిగృహంబుండుచోటికింబోవుట
- ౭ హనుమంతుండు, రావణగృహసమీపంబుననుండు, నయ్యైగృహంబు
లంగని, పుష్పకవిమానంబుం జూచుట
- ౮ పుష్పకవిమానాభివర్ణనము
- ౯ హనుమంతుండు, రావణునియంతఃపురంబుంజూచుట
- ౧౧ హనుమంతుండు, రావణౌంతఃపురస్థగృహంబులసౌందర్యంబున కచ్చె
రువొందుచు, బుష్పకవిమానంబునారోహించుట
- ౧౧ హనుమంతుండు, డంతఃపురంబున, అనేక దేవదానవాదిపరనారీ పరి
వృతుండై శయనించియున్న, రావణునింగనుట
- ౧౧ హనుమంతుండు, రావణునియైశ్వర్యంబుంజూచి, యచ్చెరువొందుట
- ౧౧ హనుమంతుండు, రావణుండుసీతావిషయమయిచేసినయపరాధంబు
తని సమూలంబుగా నశింపజేయునని చింతించుట
- ౧౦ హనుమంతుండు, రావణసమీపంబున, మధ్యపానమత్తలయి, మురజ
పణవాదివాద్యంబులం గవుఁగిలించికొని, నిద్రించుచున్నస్త్రీలం, జ
క్కఁగాసందర్శించుట
- ౧౧ హనుమంతుండు, దివ్యసౌందర్యసమేతయగు మండోదరింజూచి, సీ
తయనిభామించుట
- ౧౧ హనుమంతుండు, "సీతాదేవి, రామవిరహంబునొందియుండు నప్పు
డు, ఇట్లుపానమత్తయి, యంతమాత్రము సుఖంబున రావణుని
సమీపంబున నిద్రింపదు కావున, మండోదరి, సీతకాదని, నిశ్చయించుట

సర్వసంఖ్య,

విషయములు.

- ,, హనుమంతుండు, పానభూమింబ్ర వేశించి, యచ్చటి స్త్రీలంజూచుట
- ,, హనుమంతుండు, స్త్రీలమధ్యంబున నేస్త్రీనివెదకి వలెనయ్యు, దాని నిర్వికారుండగుటవలనను, దనకుఁ బరదారదశకనంబున ధర్మలోపంబుగలుగదని, నిశ్చయించు కొనుట.
- ,, హనుమంతుండు, మఱలనంతఃపురంబున, వెదకంగోరుట
- ౧౨ హనుమంతుండు, తాను సీతంబూడకుండుటవలన, దనసముద్రలంఘనమువ్యర్థకమనియు, మఱలనముద్రంబుదాటిపోయినపిమ్మట, జాంబవంతుండుమున్నగు వానరులందఱు మరణంబునొందుదురనియు, జీంతించుట
- ,, హనుమంతుండుమఱల, ధైర్యంబునవలంబించిలంకయంతయువెదకుట
- ,, హనుమంతుండు, సీతం గానక, మఱల, దుఃఖించుట
- ౧౩ హనుమంతుండు శోక వనికా పాక్షికారంబు నాగోహించుట
- ,, హనుమంతుండు, సీతయగపడకుండుటచే, “సీతమరణంబునొందినదో, లేకమఱియేమయినదోయని, చింతించుట
- ,, హనుమంతుండు, తాను, సీతంబూడకయేపోయినచో, రామాదులందఱు మరణంబునొందుదురని, చింతించుట
- ,, హనుమంతుండు, తానులంకయందే, విషాదులచే, బ్రాణంబులవిడిచెదనని, చింతించుట.
- ,, హనుమంతుండు, అశోకవనికయొకటిమాత్రమింక వెదకవలసియున్నదని, నిశ్చయించుట
- ,, హనుమంతుండు, తనకుసీతాదేవింజూచుట నిర్ధించుటకై సమస్తదేవతలంద్రాధికంచుట
- ౧౪ హనుమంతుండు శోకవనికం బ్రవేశించుట
- ,, హనుమంతుండు శోకవనికయందలి నానావిధవృక్షనదీ వాప్తీక్రీడా పర్వతాదులంజూచుచు, నద్భుతంబగు శింశుపావృక్షంబునొకటింజూచుట

సర్గసంఖ్య,

విషయములు.

- ,, హనుమంతుండు, శింశుపావృక్షంబు నారోహించి, సీతయుచ్చటనుం
డు నేనియవశ్యమిచ్చటికివచ్చునని, నిశ్చయించుకొనుట
- ౧౫ హనుమంతుండు, అశోకవనికామధ్యంబున, నొకసువణప్రాసాదం
బుంజూచుట
- ,, హనుమంతుండు, రాక్షసస్త్రీ పరివృతయయియున్న సీతాదేవింజూ
చుట
- ,, హనుమంతుండు, మలినవస్త్రంబుగట్టుకొనియుండుట మొదలగుకా
రణంబులచే, నీబిడసీతయేయని నిశ్చయించుట
- ౧౬ హనుమంతుండు సీతాదుఃఖిస్థితింజూచి విలపించుట
- ౧౭ హనుమంతుండు ఏకాక్షి మొదలగు రాక్షసస్త్రీలనువారలచేఁబరివేష్టి
తయైయున్న సీతాదేవిని జక్కగాఁజూచి సంతోషంబునొంది రాక్ష
సస్త్రీబుతన్నుం జూడకుండుటకై శింశుపావృక్షంబున దాఁగి యుం
చుట
- ౧౮ హనుమంతుండు, రావణుండపర రాత్రంబునమేలొగ్గని, సీతంబూడవ
చ్చుటంజూచి, శింశుపావృక్షమునందలి, క్రిందికొమ్మకుఁగిగ్గి, పత్రపు
ష్పంబులదాఁగియుండుట
- ౧౯ రావణుండుడపవాసములంగృశించి దీనయయియున్న సీతంజూచి, త
నయభిప్రాయంబుఁజెప్పుట.
- ౨౦ రావణుండు, సీతతన్నువలచుటకై, నానావిధంబులఁబ్రాధికంచుట
- ౨౧ సీతాదేవి, రావణునిమాటలనునిరసించి, తన్ను రామునకు సమర్పింపు
మనిరావణుంఁబ్రాధికంచి, యట్లు సేయక యెందుఁబోయినను రాముం
డువధించుననిచెప్పుట
- ౨౨ రావణుండు ఇంకఁరెండుమాసంబులకైనను సన్నంగీకరింపవేసి, నిన్ను
భక్షించెదనని సీతతోఁ జెప్పుట

సర్వసంఖ్య.

విషయములు.

- ,, సీతాదేవి, రామునియనుజ్ఞ లేకుండుటవలన, నిన్నుభస్మంబు సేయకు
న్నానని రావణునితోజెప్పట
- ,, రావణుండు, సీతాదేవిని వశీకరింపుండని యేకాత్యుది రాక్షసస్త్రీ
లనియోగించి, యంతఃపురంబుజేరుట
- ౨౩ ఏకాక్షి మొదలగు రాక్షసస్త్రీలు, రావణునకు భార్యవగుమని, మంచి
మాటలచేసీతకుబోధించుట
- ౨౪ ఏకాక్షి మొదలగు రాక్షసస్త్రీలు, రావణునకు భార్యవగుమని, సీతా
దేవిని నియోగించుట
- ,, శింశు పావృక్షసమీపంబునకుఁబోయినసీతంజూచి, రాక్షసస్త్రీలు, రా
వణునకు భార్యవగుమని, నానావిధంబుల బెదరించుట
- ,, సీతాదేవిదైన్యంబున, రోదనంబుగావించుట
- ౨౫ సీతాదేవి, షనుష్యస్త్రీ రాక్షసునకు భార్యకాఁజాలదని చెప్పి, దుఃఖం
బున, నశోక శాఖనుబట్టుకొని, విలపించుట
- ౨౬ సీతాదేవి, తన్ను రాముండేల యుపేక్షించెనని యాలోచించి, తన
యందతనికిఁ బ్రేమనశించుటకు తనదౌర్భాగ్యం బేకారణంబని నిశ్చ
యించియింకమరణంబునొందుట యెతనకుమంచిదనినిశ్చయించుట
- ౨౭ విభీషణపుత్రియగు, త్రిజట తనకుంగలిగిన, శ్రీరామవిజయ రావణ
నాశసూచకంబగు స్వప్నంబును, రాక్షసస్త్రీలకుంజెప్పట
- ,, సీతాదేవికి, వామదాహుస్ఫురణాది శారీర శుభసిమిత్తంబులుతోఁ
చుట
- ౨౮ సీతాదేవి, రాక్షసస్త్రీల కతినవచనంబులకుఁ బరమదుఃఖంబునొంది,
శింశుపావృక్షంబు నొద్దకుఁబోవుట
- ,, సీతాదేవి, శింశుపాశాఖనుబట్టుకొని, తలవెండ్రుకలచే నురివోసికొ
ని, ప్రాణంబులువిడువందలంచుట.
- ,, సీతాదేవి, శుభనిమిత్తంబులంగాంచుట

సర్వసంఖ్య.

విషయములు.

- ౨౯ సీతాదేవి, శుభామిత్రంబులందఱుచుచే, నింక . శిష్యుంబుననెరఱు
వృత్తాంతశ్రవణంబు ఘట్టెల్లనని సంతోషంబునొందుట
- ౩౦ హనుమంతుండు, సీతాదేవి , నాశ్వసిండుటకై, మొదట, రామగు
ణసంకీర్తనంబు సేయవలయునని నిశ్చయించుట
- ౩౧ హనుమంతుండు, మొదలదశరథునిం బ్రస్తుతించి, శ్రీరామగుణంబులం
బ్రతసించి, శ్రీరామనివనవాసం బాదిగాఁదాని సమద్రంబువాటి
లంకయంతయు వెదకి, దుదకు , శింశుపావృక్షమూలంబున, సీతాదే
వింజూచుటవఱకు, వృత్తాంతమంతయుంజెప్పట.
- ,, సీతాదేవి, హనుమంతుండు చెప్పినదివిని, శింశుపావృక్షంబుననున్న
హనుమంతుండుగాంచుట
- ౩౨ సీతాదేవి, హనుమంతుండు రామ వృత్తాంతంబుంజెప్పవిషయమయి ,
“ఇదిస్వప్నమోయేమో” యన మొదలుగా నాలోచించి , యంత
వానరుండు చెప్పినది సత్యమగుఁగాకయు , సమస్తదేవతలఁ బ్రా
ర్థించుట
- ౩౩ హనుమంతుండు, శింశుపావృక్షంబుఁగి, సీతంబూచి, నీవెవ్వతెవు?
నీవృత్తాంతంబుం జెప్పుమని యడుగుట
- ,, సీతాదేవి, వనవాసంబాదిగా నదివఱకుజరిగిన వృత్తాంతము నంత
యు, హనుమంతునకుంజెప్పట
- ౩౪ హనుమంతుండు, రామలక్ష్మణుల డేమంబుగ నున్నారని, సీతాదేవి
జెప్పుట
- ,, సీతాదేవి రామలక్ష్మణుల డేమంబువిని, సంతోషంబునొందుట
- ,, సీతాదేవి, సమస్కరించుటకై తనసమీపంబునకువచ్చిన హనుమంతు
నిరావణుండఁబ్రీమించి, యవ్వలికెఁ బొమ్మని తిరస్కరించి, “నీవురా
మదూతవగుదువేని, రామునిగుణంబులం జెప్పుచుని ” హనుమంతున
డుగుట

సర్వసంఖ్య.

విషయములు.

- „ హనుమంతుండు, సీతాదేవికి, రావణుణ్ణులంబులంజెప్పి, సీతకుసంతో
పంబుగలిగించి, తనయందుసంజేహంబుంచవలదని, ప్రాధికంచుట.
- 3౫ హనుమంతుండు, రామునిదివ్యవిగ్రహచిహ్నంబు లన్నియు, సీతాదేవి
కొంజెప్పుట
- „ హనుమంతుండు, సుగ్రీవుండు సీతను వెదకుటకు వానరులంబంపుటయు, ద
క్షిణదిక్కునకుం బంపఁబడినతమ వృత్తాంతంబునంతయు, సీతకుంజె
ప్పుట
- „ హనుమంతుండు, నానావిధంబులగుమాటలచే సీతకుండనయందు న
మ్మకంబు గలిగించుట
- 3౬ హనుమంతుండు, రాముండిచ్చిపంపిన యంగుళీ యుక్తమును సీతా
దేవికొనంగుట
- „ సీతాదేవి, హనుమంతుండు, తన్నురాముండు గొనిపోవకుండుటకుం ,
గారణంబడుగుట
- „ హనుమంతుండు, రాముండెల్లప్పుడును సీతాదుఃఖి పరవశుండైయు
న్నాడనియు, రామునకు సీతాదేవి యెచ్చటనున్నదో తెలియదనియు
సీతాదేవికొంజెప్పుట.
- 3౭ సీతాదేవి; రావణుండుతనకు రెండుమాసంబులు మాత్రమే గడువి
చ్చియున్నాడనియు, సంతకులైన దాసు జీవింపననియు, హనుమం
తునితోకొంజెప్పుట
- „ హనుమంతుండు, సీతాదేవిని దనవీపుననుంచుకొని రాముని యొద్దకుం
గొనిపోయెదనని; సీతాదేవితోకొంజెప్పుట
- „ సీతాదేవి, రాముండేరావణుండుఁజూచి తన్నుఁగొనిపోవలయునని, హ
నుమంతునితోకొంజెప్పుట
- 3౮ హనుమంతుండు, రామునకు నమ్మకంబుగలిగించునట్టి గుణులొనంగు
మని, సీతాదేవిప్రాధికంచుట

సర్వసంఖ్య,

విషయములు.

- ,, నీతాదేవి, హనుమంతునకు, గాకాసురవృత్తాంతంబు జెప్పి, చూడఁమణి నొసంగుట
- ౩౯ నీతాదేవి, రామలక్ష్మణులును వానరులునుష్టు సముద్రంబు దాటుదురని, హనుమంతునడుగుట
- ,, హనుమంతుండు, వానరులు, ఎచ్చటికైనను అడ్డి లేక సంచరింపఁగలరనియు, రామలక్ష్మణులు, తనవీపుపై నెక్కివచ్చి, రావణుండుపి, నీతాదేవింగొనిపోగలరనియు, నీతాదేవికింజయుట
- ౪౦ నీతాదేవి, హనుమంతునిమాటనువిని, సంతోషించుట.
- ,, నీతాదేవి ఒకప్పుడు తననుదుటబొట్టుకలంగిపోగా, రాముండు, మనశ్శిలచేదననుదుటబొట్టుచెట్టివసంగఁజని, హనుమంతునికుంజెప్పట
- ,, నీతాదేవి, రాముండు, శిఘ్రముగా లంకకువచ్చి తన్నుంగొనిపోవునట్లు, నేయుమని, హనుమంతుంబ్రాధీంచుట
- ,, నీతాదేవి, హనుమంతునకుంబోసనుజ్ఞ యొసంగుట
- హనుమంతుం, డింకంజేయవలసినకార్యంబునుగుఱించి, చింతించుట
- ౪౧ హనుమంతుండు, రావణహృదయంబు దెలియుటకై, రావణుతో సంభాషించుటయావశ్యకంబని నిశ్చయించుట
- ,, హనుమంతుండు, రావణసంభాషణంబునీర్ధించుటకై, యశోకవనికనుభంజించుట
- ౪౨ రాక్షసస్త్రీలు, హనుమంతుండ శోకవనికను విఱిచినాడని, రావణునకుంజెప్పట-
- ,, రావణుండుపంపిన, యెనుబదిరాక్షసులఁ గింకరులనంబువారల, హనుమంతుండు వధించుట
- ౪౩ హనుమంతుండు, చైత్యప్రాసాదంబునందున్న రాక్షసులంజంపి, చైత్యప్రాసాదంబును, నశింపజేయుట (జంపుట)
- ౪౪ హనుమంతుండు, ప్రహస్తపుత్రుండగు జంబుమాలియను రాక్షసుం

సర్వసంఖ్య,

విషయములు.

- ౪౫ హనుమంతుండు, రావణ ప్రేషితులగు మంత్రికమారుల సేద్యురం
జంపుట
- ౪౬ హనుమంతుండు, రావణుడుసంపిన, విరూపాక్షయూపాక్షదుర్ధర
ప్రభుసభాసకణ్ణులను సేనానాయకులనైదుగురం జంపుట
- ౪౭ హనుమంతుండు, రావణపుత్రుండగు నెడుకుమారులంజంపుట
- ౪౮ హనుమదిద్రోహులయొద్దము
,, ఇంద్రజిత్తు హనుమంతుని బ్రహ్మేంద్రుంబునబంధించి, రావణునియొద్ద
కుఁ గొనిపోవుట
- ౪౯ హనుమంతుండు రావణుంజూచి, యతనితోనో విశేషంబున కచ్చేరు
వొందుట
- ౫౦ ప్రహస్తుండు, రావణునియొగంబున, “సీతెవ్వండు” వనిహనుమంతునడు
గట
- ,, హనుమంతుండు రావణుం జూచి “ నేను రావణునితో ” ననిచెప్పుట
- ౫౧ హనుమంతుండు, రావణునకు, రామునివనవాసంబాది గాఁదాను రా
వణుంజూచువఱకు, జరగినవృత్తాంతంబంతయుఁజెప్పి, రామునకునీ
తాఁదేనిసమర్థించుమనిహితంబుబోధించుట
- ,, హనుమంతుండు “ సీతనొసంగ వేసిప్రాణంబులుకాపాడుకొనంజాల
వు ” అని, రావణునతోఁజెప్పుట
- ౫౨ రావణుండు, హనుమంతునివధింప నాజ్ఞాపించుట
- ,, విభీషణుండు దూతలజంపుట, శాస్త్రసేవితమని, రావణుతోఁజె
ప్పుట
- ,, రావణుండు; విభీషణునిమాట సంగీకరించుట
- ౫౩ రాక్షసులు, రావణునియొగంబున, హనుమంతుని తోఁకకుఁ గుడ్డ
పేలికలంజుట్టి, నూనెలోఁదడిపి, నిప్పుముట్టించి, లంకయంతయుఁ
ద్రెప్పుట

సర్వసంఖ్య.

విషయములు.

- “ రాక్షసస్త్రీలు, రాక్షసులు హనుమంతునితోఁకకు నిష్ఠముట్టించి,
లంకయంతయుఁ ద్రిప్పుచు వచ్చినని, సీతాదేవికిఁ జెప్పుట
- “ సీతాదేవి, హనుమంతుని దహింపకుండుటకై, యగ్నిఁ బ్రాధికించుట
- “ హనుమంతుండు తనతోఁకకు నిష్ఠముట్టించినను, దనకే బాధయులేక
చల్లగా నేయుండుటంజూచి, యిది, సీతారాముల ప్రభావమువలననే
యని, నిశ్చయించుట
- “ హనుమంతుండు, హ్రస్వాకారంబు వహించి, బంధంబులు విడిపించు
కొని, నగరద్వార పరిఘంబుంగొని, రాక్షసులంజంపుట
- ౫౪ హనుమంతుండు వాలాగ్నిశో, విభీషణునిగృహంబు దక్కఁదక్కినరా
క్షసులగృహంబులు నన్నింటిని, భస్మంబు నేయుట
- ౫౫ హనుమంతుండు, లంకాపట్టణంబంతయు దహింపఁబడి యుండుటం
జూచి, సీతయొఁగూడ దహింపఁబడినదో యేమో, యనిదుఃఖంబు
నొందుట
- “ చారణులు, “సీతాదేవికే బాధయుఁగలుగలే” దని హనుమంతునకుం
జెప్పుట
- “ హనుమంతుండు, ప్రశ్నకుంబుగా సీతాదేవింజూచి, యావిడ బాధ
లేకుండుటకు సంతోషంబునొందుట
- “ హనుమంతుండు, మఱల, వానరులయొద్దకుఁ బోఁగోరుట
- ౫౬ హనుమంతుండు, అరెష్టంబును పర్వతంబు నాలోపించి, యచ్చట ను
ద్గమించుపాదాఘాతంబున, నప్సర్యతంబును నేలకు సరిగాఁజేసి,
యాకాశంబున రుద్ధమించుట
- ౫౭ హనుమంతుండు సముద్రంబు దాటుట
- “ వానరులు, హనుమంతుని సింహనాదంబువిని, సంతోషించుట
- “ హనుమంతుండు, జాంబవదాది వానరులయొద్దకుఁబోయి, “సీతం
జూచివచ్చితి” నని, చెప్పుట

సర్గసంఖ్య,

విషయములు.

- ;; జాంబవదాది వానరులు, “సీతాదేవింజూచిన విధంబునంతయుఁజెప్ప”మని, హనుమంతుఁబ్రాధికంచుట
- ౫౮ హనుమంతుండు, తానుసముద్రంబుదాఁటిపోయినదిమొదలు వజ్రలవచ్చువఱకు, జరిగినవృత్తాంతంబును, సవిస్తరముగా, జాంబవదాదివానరులకుంజెప్పట
- ౫౯ హనుమంతుండు, సీతాదేవిదూఁఖంబునుదలంచిమనమిష్టజేవజలలంకకుంబోయి, సీతంజేవలయునని జాంబవదాదివానరులకుబోధించుట
- ౬౦ అంగదుండు, హనుమంతుండు చెప్పినదేసరిగానున్నదనితనయభిప్రాయంబునుజెప్పట
- ,, జాంబవంతుండు, మనము, రామునియజ్ఞననుసరించినే, చేయవలయునని, హనుమదంగదుల యాలోచనను నిరాకరించుట
- ౬౧ హనుమదంగదాదులు, శ్రీరాముని యొద్దకుఁ బోవుటకై, పయనంబగుట
- ,, వానరులుమధువనమునొద్దకుఁబోగానే, యంగదునిమధువు నిప్పించుమనిప్రాధికంచుట
- అంగదుండు వానరులకు “యధేష్టముగామధువుఁద్రావుడని, యనుజ్ఞయొసంగుట
- ,, వానరులు మధువనపాలకుండగుదధిమఃఖునిందిరస్కరించుట
- ౬౨ హనుమదంగదుల సాహాయ్యంబున వానరులు మధువనంబంతయు నాశమునొందింపవారంభించుట
- ,, దధిమఃఖుండు కోపంబునవానరులనివారింపంబ్రయత్నింప, నంగదుండువానింబ్రహరించుట
- దధిమఃఖుండు మొదలగువనపాలురందఱును, సుగ్రీవునియొద్దకుఁ బోయి, దధిమఃఖుండుసుగ్రీవునిచరణంబులంబడుట

సర్గసంఖ్య.

విషయములు.

- ౬౩ దధిముఖుండు, సుగ్రీవునికు, అంగదాదివానరుల మధువనంబునశింపం
జేసివదంతయొకజెప్పట
- ,, సుగ్రీవుండు, అంగదాదివానరుల మధువనమున భంజించుటచే, నీ
తంబూచియే వచ్చియుండునని, లక్ష్మణునకుంజెప్పట
- ,, సుగ్రీవుండు, నీవుమధువనంబునకుం బోయి, అంగదాదివానరుల శీ
ఘ్రంబుగానెచ్చటకే బలపుమనదధిముఖునికాజ్ఞాపించుట
- ౬౪ దధిముఖుండు, సుగ్రీవునియొజ్ఞను, అంగదాదులకుంజెప్పట
- ,, అంగదాదివానరులు, సుగ్రీవునయొద్దకుంబోవుట
- ,, హనుమంతుండు, శ్రీరామాదులకు వందనంబొనరించి, నీతంబూచి
వచ్చితివని, చెప్పట
- ,, శ్రీరాముండు, హనుమంతుని, నటహుమానంబుగా, నవలొకించుట
- ౬౫ హనుమంతుండు, శ్రీరామునకునీతావృత్తాంతంబుంజెప్పి, చూడమ
జెరిగెనుమృచ్చించుట
- ౬౬ శ్రీరాముండు, నీతాచేవివంపిన చూడమణింబూచి, విలపించుట
- ౬౭ హనుమంతుండు, నీతచెప్పిపరిపిన మాటలనన్నీటిని, నవిస్తరంబు
గా, రామునకుంజెప్పట
- ౬౮ హనుమంతుండు, నీతాచేవి, వానరులునురామలక్ష్మణులును, ఎట్లు
నముద్రంబుదాటివచ్చునని, తన్నుడుగుటయు, తాను, అవిడకువానరుల
చురుద్యంబుంజెప్పి, రామలక్ష్మణుల తనపేళ్ళపై నెక్కి, నముద్రంబుదా
లి, లంకకువచ్చి, రాజుంబంపి, నీతనయోధ్యకుంగొనిపోగలరని,
చెప్పుటయు, వీనినన్నీటిని, శ్రీరామనన్నుధానంబున, విన్నవించుట.

ఇట్లు, సుందరకాండసగళవిషయానుక్రమణిక,

ముగిసినది.

- ఉద్యద్బాలారూపదనం త్రిశేత్రం కుండలోన్మలమ్.
- 3 మాజ్ఞీకాపీన సంయుక్తం హేమయజ్ఞోపవీతమ్
పింగళాక్షం మహాకాయం టంగైశ్చైతన్త్రాభారిణమ్.
- 4 శిఖానిక్షిప్త వాలాగ్రం మేయైశ్చైలాగ్రీ సంస్థితమ్
మూర్తిత్రయాశ్చ కం పీనం మహావీరం మహాహనుమ్
- ౫ హనుమంతం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్
త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్థం జపాకుసుమ సన్నిభమ్.
- ౬ నానాభూషణ సంయుక్త మాజ్ఞానేయం నమః మృగహమ్
వజ్రాక్షర స్థితం దేవం నీలమీద సన్నిభమ్.
- 7 పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాస్తం నమామ్యహం
అచలద్యుతి సకాశం సర్వాలంకార భూషితం
- ౮ షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపినాయకం
తప్తస్వర్ణమయం దేవం హరిత్రాభం సురాచీశం.
- ౯ సుస్తరం సాబ్జనయనం త్రిశేత్రం తం నమామ్యహమ్
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవణ సముజ్జ్వలం
నమామి జనతా చంద్యం లక్ష్మప్రాసాదభంజనం
ఆశీసేపుష్ప సకాశం దశవర్ణాత్మకం విభుం.
- ౧౦ జటాధరం చతుర్బాహుం నమామి కపినాయకం
ద్వాదశాక్షర మస్త్రీన్య నాయకం కుస్తభారిణం.
- ౧౧ ఆజుగళచ్ఛ దధానచ్ఛ కపివీరం నమామ్యహం
ద్రోణాదశాక్షరయతం సీతాదుఃఖ నివారిణం.
వితవణం లసతాగ్రయం భజేసుగ్రీవ మన్త్రిణం
మాలామన్త్రాత్మకం దేవం చిత్రవణం చతుర్భుజం.
- ౧౨ పాశాదుగళాభయకరం ధృతటజం నమామ్యహం
సురాసుర గణైస్సర్వైస్సంస్తుతం ప్రణమామ్యహం.
- ౧౩ ఏవంధ్యాయేన్న రోసిత్యం సర్వపాపైః ప్రముచ్యతే
ప్రయాతి చిన్తితంకార్యం శీఘ్రమేవ నసంశయః.

- ౧౬ అష్టమ్యాంవా చతుదశ్యా మర్శి-వారే విశేషతః
సన్ధ్యాపూజాం ప్రకుర్వీత ద్వాదశ్యాఞ్చ విశేషతః.
- ౧౭ అర్క-మూలేన కుర్వీత హనుమత్ప్రసాదముః
పూజయేత్తత్ర విద్వాన్యో రక్షవస్త్రేః పేష్టయేత్.
- ౧౮ బ్రాహ్మణా నోఽభయేత్పశ్చ త్తప్త్యైర్న సర్వకామదాం
యఃకరోతి నరోభక్త్యా పూజాం హనుమతస్సుధీః.
- ౧౯ నశస్త్రభయమాప్నోతి భయంవాప్యస్త రిక్షుః
అక్షుదిరాక్షస హరం దశకణ్డదర్ప
నిమూలనంరఘువరాఽఘ్నిసరోజభక్తం
సీతావిషహ్య ఘనదుఃఖ నివారకంతం
వాయోస్సుతం గలిత భాను మహం నమామి.
- ౨౦ మాంపశ్యపశ్య హనుమన్ నిజ దృష్టిపాతైః
మాంరక్షరక్ష పరితో రిభ్రదుఃఖపుంజాత్
వశ్యాం కురుక్షిజగతీం వసుధాధీపానాం
మేదేహిదేహి మహతీం వసుధాంక్రియంబ
- ౨౧ ఆపద్భీర్నరక్ష సర్వతః ఆంజనేయ నమోస్తుతే
బన్ధనం ఛేదయాజస్రం కపివీర నమోస్తుతే.
- ౨౨ దుష్టరోగాన్ హనహస రామదూత నమోస్తుతే
ఉచ్చాటయ రిపూన్సర్వాన్మోహనం కురు భూభుజాం.
- ౨౩ విద్యేషిణో మారయత్వం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా
సజ్జీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.
- ౨౪ ఘోరాసుపద్రవాన్ సర్వాన్ నాశయాత్మేసురాంతక
ఏవం స్తుత్వా హనుమంతం నర శ్రద్ధాసమన్వితః.
- ౨౫ పుత్రపౌత్రాదిసహితస్సర్వసౌఖ్య మవాప్నుయాత్.
ఇత్యుమాసంహితాయాంఆంజనేయ
స్తోత్రంసమ్పూర్ణం.

అమృతం

సీతాదేవై నమః.

అగస్త్యసంహితాయాం

సుందరకాండవైభవ ప్రారంభః.

ఋషయః॥—సంకటేవిషయే ప్రాప్తేషు పాయం వదస్వనః

ఇత్యుక్తః కుంభజోహృష్టో ఋషీక్షప్రోవాచపూణఃధీః. ౧

అగస్త్యః॥—పశుపుత్ర ప్రదం పౌత్ర వృద్ధిదం కల్పషాపహం

ధనమాయుష్య మారోగ్య దాయకం పుణ్య వధానం. ౨

జ్ఞానభక్తి ప్రదం సృతౌం ముక్తివైరాగ్యదాయకం

దుర్భిక్షభేదనం సద్యః స్సువృష్టిపదమవ్యయం. ౩

క్షయోపస్తారమృషాది సర్వరోగ నివారణం

కామధేను సమం భూమా కల్పవృక్ష సమంభువి. ౪

గృహవృద్ధికరం పుంసాం చింతాథానఫలదాయకం

దుర్నిమిత్రహరంశుద్ధం వాక్పటుత్వ ప్రదాయకం. ౫

సర్వవశ్యకరంప్రోక్తం విచేశకనిదర్శనం

బ్రహ్మతేజోభి వృద్ధించ దుఃఖటాథానప్రదాయకం. ౬

భూతభేతాళ కూశ్మాండ భేదకం సర్వసిద్ధిదం

రాజద్వారానుమాలంచ సర్వకష్టనివారణం. ౭

పాదాథానసిద్ధిదంలొకే సర్వవశ్యప్రదాయకం

సర్వమంగళదంస్తౌతౌం దారిద్ర్యభయనాశనం. ౮

సౌందర్య కాండమఖిలం కృత్వాపారాయణం సకృత్

కృత్వాన్యాసవిధానేన ధ్యాత్వావాయుసుతంహృది. ౯

పారాయణంచ రేధీమాన్ సౌందర్యంసర్వదాయకం

న్యూనహీనే హరే దాయు ధ్యానహీనేన నిష్ఫలం. ౧౦
 కీలకేన వినా గోగీశ క్తిహీనే దరిద్రతాం
 కోశపూజనహీనేతు సర్వనాశో భవేద్భ్రష్టం ౧౧
 బీజహీనే జ్ఞానహీనా భవేన్నాత్రతు సంశయః
 షడ్వణః జపహీనేతు మూలమంత్ర ఏహీనతః. ౧౨
 నింద్యో భవేత్కలత్రాణాం నాశమేతి నసంశయః
 గురుభక్తి విహీనేతు నిష్ఫలం నాత్రసంశయః. ౧౩
 హనుమద్విజయం కాండం యః పారాయణ మాచరేత్
 విధినా సర్వసిద్ధిం చ ప్రాప్నోతి చ నసంశయః. ౧౪
 ఆంతం పారాయణం నిత్యం ద్విమువచా తాక్షిణాదయాత్
 మండలాంతం చ రేద్యస్తు మండలాధిపతి భవేత్. ౧౫
 సౌందర్యకాండం సకలం చతుర్వింశతివాసరే
 పారాయణంచ రేద్యక్త్యా లభేత్పుత్రాంశ్చ సుందరాత్. ౧౬
 హనుమద్విజయం కాండం శుద్ధః పారాయణంచ రేత్
 ద్విషడ్గినాని యత్యేశ మిత్రోభవతినాన్యథా. ౧౭
 వృష్టికామస్సప్తరాత్రం జ్ఞానకామస్తథైవ చ
 జయకామో మండలాంతం ధూకామీతు తథైవ చ. ౧౮
 పశుకామః పంచరాత్రం శంకీ వైమండలంశుభం
 అన్నాధీశు చతుర్వింశ ద్దినాని చ నసంశయః. ౧౯
 ఆయు గారోగ్య మైశ్వర్యం భవేత్పారాయణేనదా
 పారాయణం సదాయస్తు కుర్యాద్భక్తి సమన్వితః. ౨౦
 నిష్కామీవా ఋషిశ్రేష్ఠా నియమంతు యథోచితం
 సకామే నియమేనైవ చరేత్పారాయణం శుభం. ౨౧
 అక్షరలవణాశీచ తాంబూలం వజ్రయేద్భుజః
 నత్రైలాభ్యంగనం ప్రోక్తం సకామస్య విశేషతః. ౨౨
 క్షౌరంసంగం వృధావాతా కంఠూతిం పరదూషణం

తుద్రీప్రమాదా నిద్రాంచ హాస్యం స్త్రీభాషణంతథా. ౨౩
 మధురం చైవ భక్ష్యంవ కేవలంసక్తుభక్షణం
 నిస్సంగీభూమిశయన శ్వరేత్పారాయణంశుభం. ౨౪
 మధ్యే పారాయణేయస్తు లోకవాతాముదాహరేత్
 పారాయణంతుసకలం నిష్ఫలంనాత్రసంశయః. ౨౫
 మానీపారాయణం కృత్వా సర్వాభీష్టా నవాప్నుయాత్
 యదిస్యా జ్ఞంభణాదీని శరీరేతు మహాషయః. ౨౬
 ద్విరాచమ్య ప్రమృజ్జ్యాఫ నేత్రే పారాయణంచరేత్
 స్వయంకర్తుమశక్తశ్చే ద్భాష్యజ్ఞైః కారయేచ్ఛభం. ౨౭
 ఆశురోగ ప్రశమనం త్రిదినాత్సప్త వారకం
 పారాయణంతు కృతుత్వా రోగశాంతి భవవిష్యతి. ౨౮
 ప్రథమద్విద్వితీయేత్రితీయేతు ద్వివారకం
 ఆవతేనస్య చైకస్య ద్విఃష్కం పుష్పమీరితం. ౨౯
 దత్వా సిమాలని సద్భక్త్యా యథా శక్త్యా మహాషయః
 నిత్యంయః పాతయే త్కాండం హనుమ ద్విజయాంకితం. ౩౦
 సురేశ పదమా ప్యాథ పూజితస్తేవ భక్తితః
 సత్యలూకాధిపాఃపూయా న్నాశ్రకార్యావిచారణా. ౩౧
 కృత్వాతు సుందర కాండం పారాయణమఘాపహం
 సిద్ధోఘాయాన్న సందేహః కిముతాఖిల సంసదః. ౩౨
 జన్మప్రభృతి యత్పాపం యత్పాపం పూర్వజన్మని
 సత్యత్యేవనసందేహః సకృత్పారాయణేనచ. ౩౩
 అస్య సుందర కాండస్య సమంమంత్రం నవిద్యతే
 తత్పారాయణ తత్సద్ధి ర్యదినైవ భవేచ్ఛవి. ౩౪
 న కేనాపి భవేచ్ఛద్ధి రితిబ్రహ్మసు శాసనం
 మస్తమం త్రరాజంత న్నాత్రీసంశయమస్తిచ. ౩౫
 బీజకాండ మితిప్రోక్తం సర్వరామాయణేష్వపి

తస్తా త్పారాయణం కృత్వా ధన్యాభవథ తత్వతః. 32

ఇత్యగస్త్య సంహితాయాం సుందరకాండఫలనిరూప

ణం నామ పంచమోధ్యాయః॥ శ్రీనైసమః॥

ఉమాసంహితాయాం.

సుందరకాండవైభవప్రారంభః.

శ్రుత్వైవం సుందరం కాండం పురావార్హీకి నాకృతం
యత్రప్రవృత్తిః సీతాయా రామస్యచ నివేదనం. 1
సంతా నాథీధనాథీవా సామ్రాజ్యాధీశ మానవః
రాజబంధ విమోక్షాధీశ మోక్షాధీశ వాపి యోభవేత్. 2
తత్తత్ఫలమ వాప్నోతి సీతారామ ప్రసాదతః

ఆవృత్త్యాచైక వింశత్యా పుత్ర సంతాన మాత్నుయాత్. 3
పంచ వింశతి సగాంశ్య ప్రత్యహం పఠతేతుయః
మహద్ధనమ నాప్నోతి గ్రహ ధాన్యాది కంచనః. 4

ప్రత్యహం సప్తసగాంశ్య పఠిత్వా వత్సరంనరః
మహత్సా మ్రాజ్య మాప్నోతి పృథ్వీంద్రైశ్చ ప్రపూజ్యతే. 5
చతుస్త్రింశతి సగాంశ్య పఠిత్వా యుగ్మకే దినే
తావత్కాలం చైవ చావృత్త్యా రాజబంధా ద్విముచ్యతే. 6
యథాశక్తి పఠిత్వా తు యావజ్జీవం నరోత్తమః
విహికంతు సుఖం ప్రాప్య మోక్షమీయా త్పరత్రచ. 7

అనా వృష్ట్యాం ప్రవృత్తాయా మవగ్రహ నివర్తయే
పఠేచ్ఛ సుందరం కాండం సువృష్టిశ్చ తతోభవేత్. 8
కింబహుక్తేన విధినా సర్వాభీష్ట ప్రదాయకం

నానో న్యద్విద్యతే లోకే ఇహముత్ర ఫల ప్రదం. ౯
 విప్ర శ్రేష్ఠా దిదం శ్రుత్వా శక్త్యాబ్రాహ్మణ భోజనం
 పూజయేత్తైవచాచార్యం గోఘావస్తాగ్రిది ధూషణైః. ౧౦
 ఇతి సుందర కాండమాహాత్మ్యమ్.

శ్రీ గురుభ్యోనమః.

శ్రీ రామ చంద్ర పరబ్రహ్మ దేవతానమః.

దేవతాప్రార్థన.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివణం చతుర్భుజమ్
ప్రసన్నవదనం ధ్యామే త్వర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
రామాయ రామభద్రాయ రామబంద్రాయ వేదసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పతయేనమః.

వాల్మీకిప్రార్థన.

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్

ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలమ్.
వాల్మీకేమునిసింహస్య కవితావనచారిణః
శృంగ్య వ్రామకథానాదం కో న యాతి పరాం గతిమ్.

అంజనేయప్రార్థన.

అంజనానందనం వీరం జానకీశోకనాశనమ్
కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరమ్.
గోష్పదీకృతవారాశం మశకీకృతరాక్షసమ్
రామాయణమహామాలారత్నం వందే నిలాత్మజమ్.
మనోజవం మారుతతుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం పరిష్కమ్
వాతాత్మజం వానరయూధముఖ్యం శ్రీరామనూతం శిరసా నమామి.

శ్రీరామాయణప్రశంస.

వేద వేద్యే పరే పుంసి చాతే దశరథాత్మజే
వేదః ప్రాచేతసాదాసీ త్సత్తాద్రామాదౌతాత్మనా.

శ్రీమద్రామా తదేవ బీజ మమలం యస్యాబ్జుర శ్రీస్తయః
కాండైస్సప్తభి రన్వితోతివితతో ఋష్యాలవాలోదితః.
పత్రైస్తత్త్వసహస్రకై స్సువిలసచ్ఛాఖాశతైః పంచభిః
స్వాత్మప్రాప్తిఫలప్రదో విజయతే రామాయణ స్వస్తయః.
యఃకణాకంజవిసంపుత్రై రహరహ స్సవ్యప్రీత్యాదరా
ద్వాల్మీకే ర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యం మధు.
జన్మవ్యాధిజరావిప త్తిమరణై రత్యస్తసోపద్రవం
సంసారం స విహాయ గచ్ఛతి తుమా నిష్ఠోపదం శాశ్వతమ్.

వాల్మీకిగిరిసంఘాతా రామాంభోనిధిసంగతా
శ్రీమద్రామాయణీ గంగా పునాతు భువనత్రయమ్.

౧౨

సుందరకాండ ప్రారంభః.

తతో రావణసీతాయా స్సీతాయ శ్శత్రుకశణః

ఇయేష పద మస్వేష్టుం చారణాచరితే పథి. ౧

టీకాతతః = అటుపిమ్మ; శత్రుకర్ష
నః = శత్రువులసన్నగిల్ల జేయునట్టిహ
నుమంతుడు; రావణసీతాయః = రావ
ణునిచేగొనిపోబడిన; సీతాయః = సీ
తయొక్క; పదం = స్థానమును; అస్వే
ష్టుం = వెదకుటకు; చారణాచరితే = చా
రణులచేతసంచరింపబడిన; పథి = మా
గమయిన యాకాశమునందు; గం
తుం (అధ్యాప్యతమ) = పోవుటకు; ఇ
యేష = ఇచ్చించెను.

జాంబవంతుండు, పురికొల్పినంత
ట, శత్రువులరూపుమాపంజాలుమాను
మంతుండు, రావణుడు, సీతంగొనిపో
యియుంచున్నస్థలంబువెదకుటకై,
యాకాశంబునంబోవ, నిచ్చించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — కిష్కింధాకాం
డంబున, “శ్రీరాముండుమిత్రులరక్షిం
చుట మొదలగు నెల్లకల్యాణగుణంబులం
గలవాడు” అని, తెల్పబడినది; ఇప్పు
డు, అట్లు, “సర్వంబునుసంహరింపగల
వాడు” అని, తెల్పబడుచున్నది. మఱి

యుః, కిష్కింధాకాండంబున “ఎట్లుయి
న మిత్రులసంరక్షింపవలయును” అని,
జెప్పబడినది; ఇచ్చట, “దూతయుంబ
త్రివ్రతయు నుండవలసినక్రమంబుచెప్పం
బడుచున్నది. కిష్కింధాకాండంబున,
విష్ణుదేవుండుజనులరక్షించుటకు, ద్వా
రధూతుండగు నాచార్యుండనువురుష
కారంబుగల్గినట్లు, ప్రతిపాదించబడి
నది; ఇచ్చట, నాచార్యుండుచేయవల
సినకార్యంబు ప్రతిపాదించబడుచున్న
ది. అందు, మొదటి, సగమందు, శి
క్షింపదగినశిష్యులవెదకుట, సూచిం
పబడుచున్నది. — తతః = అటుపిమ్మ
ట, సముద్రనిచ్చిభగవంతుం డనుజ్జయి
సంగినపిదప; శత్రుకర్షణః = “గుశశబ్ద
స్తంభకారస్సన్య ద్రుశబ్ద స్తస్మిరోధ
కః, అంధకారనిరోధిత్యాద్గురుత్వభిధీ
యతే” (“గు” అనగా, అంధకారము.
“రు” అనగా, దానిబోగొట్టువాఁ
డు; అంధకారమునుబోగొట్టుటంజే
సి, గురువనంబడుచున్నాడు.) అనురీ
తిని, శత్రుధూతమయిన యజ్ఞానమును

సన్నగిల్లించేయువాడయిన గురువు; చారణాచరితే; చారణ=ధర్మమునునడిపిడిపూర్వాచార్యులచేత, ఆచరితే=చేయబడిన; పథి=మార్గమునందు; రావణసీతాయాః, రావణ=(రావయ తితిరావణః) అటచునట్లు సేయునట్లునముచే, సీతాయాః=పొందింపబడిన; సీతాయాః = (సీతాశబ్దమునుప్రయోగించుటచేతను, అయోనిజత్వముదానంజేసి, యనాదిత్వము, సూచింపబడుచున్నది.) అనాదియైన మాయయొక్క; పదం=వ్యవసాయమును, కార్యముననుట; అస్వేష్టం=వెదకుటకు; ఇయేష=ఇచ్చించెను.

భగవంతునివలన, ముద్రికదీనికొని శిష్యులబోధింప ననుజ్ఞ నొంది, శత్రుభూతంబగు నక్షానంబు బోగొట్టంజాలునాచార్యుండ, ఇదివఱకీర్తిధర్మముంబ్రవర్తింప జేయుచుండిన పూర్వాచార్యులైన మార్గముననుసరించి, తేనివానింబలికించు నక్షానంబునంజేసి, దోచుచుండున నాదియగు మాయకార్యమునకు మోహించియుం

దువారలను, వెదకగోరెను. అని, తాత్పర్యము (ఇదియైవైవ్రతమతముననుసరించినది.)

రావణసీతాయాః= అజ్ఞానముచేఁగొనిపోబడిన, తనవశముగాఁజేయబడినయనుట; సీతాయాః= ("స్త్రీప్రాయమితరత్సర్వం" (జీవునికన్ననితరమంతయుస్త్రీప్రాయము) అనియుండుటవలనస్త్రీలింగముప్రయోగింపబడినది.) అనాదియగుజీవునియొక్క; పదం=వ్యవసాయమును; అస్వేష్టం; ఇయేష.

ఆచార్యుండు, పూర్వాచార్యమార్గముననుసరించి, అజ్ఞానంబునవశముతపైజ్ఞానసిద్ధికై ప్రయత్నిముసేయుజీవుని (పురుషుని) వెదకఁగోరెను. అని, తాత్పర్యము. తక్కినదిసమానము. (ఇది, విశిష్టాద్వైతమతముననుసరించినది). "తతోరావణ" అనుచోట, నాలవయక్షరమగువకారముచే, గాయత్రిపంచెండవ యక్షరమయిన వకారముగ్రహింపబడినది. అట్లుపంచెండవగ్రంథసహస్రము, ఆరంభింపబడినది.

దుష్కరం నిష్ప్రతి ద్వంద్వం చిక్షేషక మ్ క మ్ వానరః

సముగద్రశిరోగ్రీవో గవాం పతి రివా బభౌ. ౨

టీక॥ దుష్కరం=చేయఁగూడని; కమః=కార్యమును; నిష్ప్రతిద్వంద్వం= అ

శ్రీమద్రామాయణమునుందరకాండము.

సం

జ్ఞములేనట్లుగా; చీకీషణ్ = చేయఁ
గోరువాడును; సముదగ్రశిగోగ్రీవః =
పాదపుగానుండుతలయును మెడయును
గలవాఁడునగు, కావుననే; వానరః =
కోతియగుహనుమంతుఁడు; గవాంపతి
రివ=ఆవులకుఁ బెనిమిటియయిన, లేక,
వృషభములలో శ్రేష్ఠమయిన, ఆఁబోతె

ధ్రువతె; ఆఁబోతె = ప్రకాశించెను.

ఎఁవ్వనికిని జేయనశక్యమయిన సము
ద్రలంఘనమును, ఎదురులేనట్లుగాఁ, శే
యఁగోరి, యున్నతంబులగుతలయును
మెడయునుంగలిగి, యొప్పుచుండు, నా
హనుమంతుండు, ఆఁబోతెద్దుంబోలి,
ప్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ వైదూర్యవశేః సౌద్యలేషు మహాబలః

ధీరస్సలిలకల్పేషు విచచార యథాసుఖమ్. ౩

టిక|| అథ = అటుపిమ్మట; మహాబలః = అ
ధీమయినబలముగలవాఁడును; ధీరః =
ధైర్యముగలవాఁడునగు హనుమంతుం
డు; వైదూర్యవశేః షు = మరకతమణు
లవన్నెవంటి వన్నెగలివియు ; సలిల
కల్పేషు = నీటితో సరిపచ్చనవియునగు;
సౌద్యలేషు = లేతపచ్చికగల ప్రదేశ
ములందు; యథాసుఖమ్ = సుఖమునతి

క్రమింపక; విచచార = తిరిగెను.

అంత, గొప్పబలంబునుధైర్యంబు
నుంగలహనుమంతుండు, మరకతమణు
లకుంబోలెవన్నెకలిగి, జలంబువలె చల్ల
గానుండు, లేత పచ్చిక ధూములందు,
సుఖంబుగా సంచరించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ద్విజాన్వితానయన్ధీమాన్సురసా పాదపాణ్ హరణ్

మృగాంశ్చ సుబహూన్నిఘ్నన్ ప్రవృద్ధ ఇవకేసరీ. ౪

టిక|| ధీమాన్ = మంచిబుద్ధిగలహ
నుమంతుండు; ద్విజాన్ = పక్షులను; వి
తానయన్ = వెఱపించుచు; ఉరసా =
తోమ్ముచేత; పాదపాణ్ = వృక్షము
లను; హరణ్ = అడఁచుచు ; సుబ
హూన్ = అనేకములయిన ; మృగాం
శ్చ = మృగంబులను; నిఘ్నన్ = చంపు

చు; ప్రవృద్ధః = వృద్ధిబొందిన ; కేసరీ
వ = సింహమువలె; విచచార = (అధ్యా
హృతము) తిరిగెను.

బుద్ధిమంతుండగు హనుమంతుండు,
పక్షుల వెఱపించుచు, తోమ్మునవృక్షం
బులఁద్రోయుచు, పెక్కుమృగంబులం
జంపుచు, బలిసినసింహంబుంబోలి, సం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

చరించెను. అని, తాత్పర్యము.

నీలలోహితమాంజిష్ఠపత్రవజ్రైః స్థితాసితైః

స్వభావవిహితైః శ్చిత్రైః ధాతుభిః స్సమలంకృతమ్. ౫

కామరూపిభిః రావిష్ట మభీష్టం సపరిచ్ఛదైః

యక్షసిన్నరగంధర్వైః దేవకలైః శ్చ పన్నగైః. ౬

టీక॥ గిరితలం = (అధ్యాహృతము) మహేంద్రపర్వతముక్తిండిభాగము; నీల
లోహితమాంజిష్ఠపత్రవజ్రైః = నల్లని
వియు నెఱ్ఱనివియుంబువు వన్నెగలవి
యునాకు వన్నె గలవియు; స్థితాసి
తైః = తెలుపును నలుపునుగలసిన వన్నె
గలవియు; చిత్రైః = పలువిధంబులగు
అంగులుగలవియు; స్వభావవిహితైః =
తమంతటనే సిద్ధములయినవియునగు;
ధాతుభిః = పర్వతమునుండలి ధాతువుల
చేత; సమలంకృతం = చక్కగానలంక
రింపబడినదిగాను; కామరూపిభిః = ఇ
చ్చకువచ్చినరూపంబుగలవారలును; అ
భీష్టం = మిక్కిలియును; సపరిచ్ఛదైః =
అలంకారముతోఁగూడినవారలు నగు;
యక్షసిన్నరగంధర్వైః = యక్షులచేత

నుగిన్నరులచేతనుగంధర్వులచేతను; దే
వకలైః = దేవతలతోసరివచ్చునట్టి;
పన్నగైః = సర్పములచేతను; ఆవి
ష్టం = అధిష్ఠింపబడినదిగాను; ఆసీత్ =
(అధ్యాహృతము) = ఉండెను.
అమహేంద్రపర్వతముక్తిండిభాగము,
నల్లనివియు నెఱ్ఱనివియుం బువువన్నె
గలవియునాకువన్నెగలవియుం డెలుపు
నలుపునజేరినవన్నెగలవియుం జిత్రంబు
లునగుస్వతస్సిద్ధంబులయిన మణిసినము
న్నగుగైరిక ధాతువులనలంకరింపబడి,
కామరూపులునుఅలంకరించికొనియుం
డువారలునగు, యక్షులచేతనుగిన్నరు
లచేతనుగంధర్వులచేతను దేవతలంబో
లుసర్పంబులచేతను, ఒప్పుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

స తస్య గిరివర్యస్య తలే నాగవరాయుతే

తిష్ఠత్ కపివర స్తత్ర హృదే నాగఇవా బభౌ. ౭

టీక॥ సః = ఆ; కపివరః = వానరశ్రే
ష్ఠుండగుహనుమంతుండు; గిరివర్యస్య =

మహేంద్రపర్వతములయొక్క; నాగవ
రాయుతే = ఏనుఁగులలో మేటివయిన
వానితోఁగూడిన; తత్ర = ఆ; తలే = క్రింది

శ్రీమద్రామాయణముః సుందర కాండము.

2

స ౧

భాగమందు; తిష్ఠ=ఉండుచు; హృ
దే=కొలంకునందు; నాగభవ=ఏనుఁగు
వలె; అబధౌ=ప్రకాశించెను.

వానర శ్రేష్ఠుండగు నాహనుమం
తుండు, శ్రేష్ఠంబులగు నేనుంగులతోఁ

గూడియుండు నామహేంద్రపర్వతము
క్రింది భాగమునందుండి, కొలంకునం
దలియేనుంగుంబోలి, ప్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

స సూర్యాయ మహేంద్రాయ పవనాయ స్వయంభువే
భూతేభ్య శ్చం జలిం కృత్వా చకార గమనే మతిమ్. ౮

టీక॥ సః=అహనుమంతుండు; సూ
ర్యాయ=సూర్యునికొఱకును; మహేం
ద్రాయ=దేవేంద్రునికొఱకును; పవనా
య=వాయువుకొఱకును; స్వయంభు
వే=బ్రహ్మదేవునికొఱకును; భూతేభ్య
శ్చ=దేవయోనులగుభూతములకొఱ
కొను; అంజలిం = చేమొడ్చును; కృ

త్వా = చేసి; గమనే=పోవుటయందు;
మతిం=తలంపును; చకార=చేసెను.

అహనుమంతుండు, సూర్యునకు దే
వేంద్రునకు వాయువునకు బ్రహ్మదేవున
కు భూతంబులకును, చేతులు మొగిచ్చి, న
మస్కరించి, పోవందలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంజలిం ప్రాజ్ఞుభిః కృత్వా పవనాయా శ్చ యోనయే
తతో హి వవృధే గంతుం దక్షిణో దక్షిణాం దిశమ్. ౯

టీక॥ దక్షిణః = సమర్థుండగుహను
మంతుండు; ప్రాజ్ఞుభిః=తూర్పుమొ
గంబుగలవాండ్రై; అశ్చ యోనయే=తన
కుకారణమయిన; పవనాయ=వాయు
వుకొఱకు; అంజలిం=చేమొడ్చును; కృ
త్వా=చేసి; తతో = అటుపిమ్మట;
("హి" అనునదిపాదపూరణార్థము)
దక్షిణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కును

గూచి; గంతుం=పోవుటకు; వవృ
ధే=వృద్ధిబొందెను.

సమర్థుండగు హనుమంతుండు,
తూర్పు మొగంబుగాఁదిరిగి తనతండ్రి
యయిన వాయువునకుఁ జేతులు మొగ్గి
నమస్కరించి, యంత, దక్షిణపుదిక్కున
నకుఁబోవుటకై, దేహంబుఁబెంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

స్తవంగప్రవరై దృష్టః స్తవనే కృతనిశ్చయః
వవృధే రామవృద్ధ్యర్థం సముద్రభవ పర్వసు. ౧౦

టిక||స|| (అధ్యాహృతము) = ఆహారములందు; సముద్రభవ = సముద్రమువ
 నుమంతుండు; ప్లవంగప్రవరైః = వాన
 రశ్రేష్ఠులచేత; దృష్టః = చూడబడిన
 వాఁడై; ప్లవనే = ఎగురుటయందు; కృ
 తసిశ్యయః = చేయబడినయేర్పాటుగ
 లవాఁడై; రామవృద్ధ్యర్థం = రామ
 ని మేలుకొఱకు; పర్వసు = పౌణ్డ

ములందు; సముద్రభవ = సముద్రమువ
 లే; వృధే = వృద్ధిబొందెను.
 ఆహనుమంతుండు, వానరులలో మే
 టియగువారలు సూచుచుండగా, సము
 ద్రము దాటనిశ్చయించి, రామునకు మే
 లుగల్గుటకై, పౌణ్డములందు సముద్ర
 ముంబోలె, బెరిగెను. అని తాత్పర్యము.

నిష్ప్రమాణశరీరస్థ్ లిలంఘయిషు రణవమ్

బాహుమ్యం పీడయామాస చరణాభ్యాంచ పర్వతమ్. ౧౧

టిక||స|| (అధ్యాహృతము) = ఆహారములందు; నిష్ప్రమాణశరీరః = కొ
 లతలేని దేహముగలవాఁడు; సః = అ
 శ్రుచు; అణవం = సముద్రమును; లిలంఘ
 యిషుః = దాటనిచ్చించువాఁడై; బా
 హుభ్యాం = చేతులచేత; చరణాభ్యాం
 చ = పాదములచేతను; పర్వతం = మ

హేంద్రపర్వతమును; పీడయామాస =
 మడికొంచెను.
 ఆహనుమంతుండు, అట్లుకొలంత
 లేనట్లు దేహముఁ బెంచి, సముద్రము దా
 టఁగోరి, యామహేంద్రపర్వతంబును
 శేతులనుంగాల్ల నుమడికొంచెను.
 అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*సుందరకాండము.

సం

స చచాలా చలశ్చపి మహాతః కవివీడితః

తరూణాం శ్రుష్టితాగ్రాణాం సర్వం శ్రుష్ట మశాతయత్. ౧౦

టీక||సః=ఆమహేంద్ర పర్వతము; సు;అశాతయత్=రాత్నెను.

అచలశ్చపి = కదలనిది యయినను; ఆమహేంద్రపర్వతము “కదలనిది”
కవివీడితః=కోతియగు మానుమంతుని అని, పేర్కొనబడినదైనను, మానుమం
చే చీడింపబడినదై; మహాతః= తుండువీడింపఁగా, రెండుగడియలకా
రెండుగడియలకాలము; చచాల=కదల
ను; శ్రుష్టితాగ్రాణాం=పూచినకొన జేసి, శ్రుష్టించియుండువృక్షంబులపూల
లుగల; తరూణాం = వృక్షములయొ
కొ; శ్రుష్టం=శ్రుష్టను; సర్వం= అంత

తేన పాదపముక్తేన శ్రుష్టాఘ్నేన సుగంధినా

సర్వత స్సంవృత త్కైలో బభౌ శ్రుష్టమయోయథా. ౧౩

టీక||కైలః = మహేంద్రపర్వత బభౌ=ప్రకాశించెను.
ము; పాదపముక్తేన=వృక్షములచే వి మహేంద్రపర్వతము, వృక్షంబు
డువలబడిన; సుగంధినా= మంచివాసన లనుండిరాలిపడినమంచి వాసనగలపూ
గల; తేన=ఆ; శ్రుష్టాఘ్నేన=పూలస లనంతటంగప్పఁబడి, పూలకొండయనం
మూహముచేత; సర్వతః=అంతటను, దగియుండుచుండెను.
సంవృతః=కప్పఁబడినదై; శ్రుష్టమయో అని, తాత్పర్యము.
యథా=శ్రుష్టవికారమయినదనునట్లు;

తేన చోత్తమ వీర్యేణ వీర్యమాన స్స పర్వతః

సలిలం సంప్రసూప్తావ మదం మత్త ఇవ ద్విపః. ౧౪

టీక||సః=ఆ; పర్వతః= మహేంద్ర పర్వతము; ఉత్తమవీర్యేణ= శ్రేష్ఠంబగు
పరాక్రమంబుగల; తేన=ఆహనుమం మివ= మదజలమునువలె; సంప్రసూ
తునిచేత; వీర్యమానశ్చ= వీడింపబడు స్రావ=చక్క-గాకానెను.
చున్నదియునై; సలిలం=జలమును; మ వలనజలంబులు విడుచుచుండు నామ

హేంద్రపర్వతంబు, మహాబలుండగుహా
నుమంతునిచే బిడింపబడి, మదంబునం
జేసితనంత నె మదజలంబు విడుచుచుం
డుమదపుటేనుంగు, మావటివానిచే

గొట్టంబడియినుమడిగా మదజలము వి
డుచునట్లు, మఱియు నెచ్చుగా జలంబువి
డిచెను. అని, తాత్పర్యము.

పీడ్యమానస్తు బలినా మహేంద్ర సేన పర్వతః

రీతి నిర్వృతాయామాస కాంచనాంజన రాజతీః. ౧౫

టీక॥ మహేంద్రః=మహేంద్రమనెడు; స=కలిగించెను.

పర్వతః=కొండ; బలినా = బలిమిగల; మహేంద్రపర్వతంబు, నట్లు, బలవంతుం
తేన=అహనుమంతునిచేత; పీడ్యమాన డగుహనుమంతుండబిడింపఁగా; బం
స్తు=మడింపబడుచున్నది కావుననే; గారుతాళ్లు నీలం తాళ్లు వెండిరాళ్లు
కాంచనాంజన రాజతీః = బంగారువి నుం బగులుటంజేసి, వానిరేఖ లగ
యును గాటుకవియును వెండివియున పడెను. అని, తాత్పర్యము.
గు; రీతి=రేఖలను; నిర్వృతాయామా

సహేంద్రపర్వతంబు, నట్లు, బలవంతుం
డుగుహనుమంతుండబిడింపఁగా; బం
స్తు=మడింపబడుచున్నది కావుననే; గారుతాళ్లు నీలం తాళ్లు వెండిరాళ్లు
నుం బగులుటంజేసి, వానిరేఖ లగ
పడెను. అని, తాత్పర్యము.

ముమోచ చ శిలా శైల్యలో విశాలా స్సమనశ్శిలాః

మధ్యమే నాచిషా జుష్టో ధూమరాజీరి వానలిః. ౧౬

టీక॥ శైలః=మహేంద్రపర్వతము; యనుపేర్లుగల, సప్తజ్వాలలో, నగ్నిన
సమనశ్శిలాః=మణినిలలతోఁగూడిన; వి డుమనుండి వెలుంగు “ధూమ్రవణః”
శాలాః=వెడల్పుగల; శిలాశ్చ=తాళ్లు యనుజ్వాలతోఁగూడిననిప్పునుండి పొగ
ను; మధ్యమేన=నడిమిచైన; అచిషా= లపజ్వురలు బయలువెడలునట్లు, హ
మంటతో; జుష్టః=కూడిన; అనలిః=ని సుమంతునిచే బిడింపబడిన యామ
ప్పు; ధూమరాజీరివ=పొగలయొక్క ప హేంద్రపర్వతమునుండి, పొగవలె నల్ల
జ్వురలనువలె; ముమోచ=విడిచెను. నిచైన మణినిలలం గలిగియుండు గొ

యనుపేర్లుగల, సప్తజ్వాలలో, నగ్నిన
డుమనుండి వెలుంగు “ధూమ్రవణః”
యనుజ్వాలతోఁగూడిననిప్పునుండి పొగ
లపజ్వురలు బయలువెడలునట్లు, హ
సుమంతునిచే బిడింపబడిన యామ
హేంద్రపర్వతమునుండి, పొగవలె నల్ల
నిచైన మణినిలలం గలిగియుండు గొ

కాళి, కరాళి, విష్ణులింగిని, ధూమ్ర
వణః, విశ్వరుచి, లోహిత, మనోజవ,

పుత్రాళ్లు వెడలెను.
అని, తాత్పర్యము.

గిరితా పీడ్యమాసేన పీడ్యమానాని సర్వతః

గుహావిష్టాని ధూతాని వినేదు ర్వి కృతై స్సవైః. ౧౭

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౧౧

స ౧

టీక॥ గుహావిష్టాని = గొప్పబిలంబుల డ్చినవి.

నధిస్థించిన; భూతాని = భూతంబులు;

పీడ్యమానేన = మదింపఁబడుచున్న; గి

రిణా = మహేంద్రపర్వతముచేత; సర్వ

తః = అంతటను; పీడ్యమానాని = మర్రిం

పఁబడుచున్నవై; వికృతైః = వికారము

గల; స్వరైః = ధ్వనులతో; వినేదుః = వ

మహేంద్రపర్వతమునందలి గుహ

లందున్న భూతంబులును, హనుమంతుం

డాపర్వతంబును మదింపఁగా, నవియు

నుఱిపర్వతముచే మదింపఁబడి, దైన్యం

బునంజేసి, వికృతంబగుస్వరంబున, నే

డ్చినవి. అని, తాత్పర్యము.

స మహాసత్త్వసన్నాద శైలపీఠానిమిత్తజః

పృథివీం పూరయామాస దిశ శ్చోపవనానిచ. ౧౮

టీక॥ శైలపీఠానిమిత్తజః = మహేం

ద్రపర్వతముయొక్క-మదింపఁబడుచు

కారణమువలనంగలిగిన; సః = ఆ; మహా

సత్త్వసన్నాదః (ఇదిమహేశ్వరతీర్థ

పాఠము) = గొప్పభూతములయొక్క-

ధ్వని; మహాః (ఇదిగోవిందరాజపాఠ

ము) = గొప్పదైన; సత్త్వసన్నాదః =

భూతములయొక్క-ధ్వని; పృథివీం = భూ

మిని; దిశశ్చ = దిక్కు-లనుఁడపవనానిచ =

తోటలును; పూరయామాస = నిండిం

చెను.

ఇట్లు, మహేంద్రపర్వతంబును మ

దింపఁబటంగలిగిన, యాగొప్పభూతం

బులతోదనధ్వని, భూమియు, దిక్కు

లను, సమీపముననుండుతోటలును, నిం

డివినంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

శిరోభిః పృథుభి స్సర్పా వ్యక్త స్వస్తికలక్షణైః

వమంతః పావకం ఘోరం దదంతు దేశనైశ్చిలాః. ౧౯

టీక॥ సర్పాః = పాములు; పృథు

భిః = పెద్దవియు; వ్యక్తస్వస్తికలక్షణైః;

వ్యక్తః = తెలియఁబడిన, స్వస్తికలక్ష

ణైః = పడగమీదివంపైన మొనలుగల

యధాచంద్రాకారవునల్లనిరేఖలనెడు

గుఱుతులుగలవియునైన; శిరోభిః = త

లలతో; ఘోరం = భయంకరమయిన;

పావకం = నిప్పును; వమంతః = కర్కు

చు; దశనైః = పండ్ల చేత; శిలాః = తా

ళ్లను; దదంతుః = కొఱికినవి.

హనుమంతుండా మహేంద్రపర్వతంబు

ను బీడించుటంజేసి, యాపర్వతమునం

దుండు, సర్పంబునలుఁగుడువడి, పడ

గమీదవంపైన మొనలుగలయధాచం

ద్రాకారపునల్లనిరేఖలుగల గొప్పతల తొల్లంగఱచినవి. అని, తాత్పర్యము. లతో, వెలికివచ్చి, కోపంబున నాకొండ

తా సైదా సవిష్టే దక్షిణాః కుపితైస్తై మహాహిలాః
జబ్బలుః పావకోద్ధీప్తా బిభిదుశ్చ సహస్రధా. ౨౦

టీక॥ తదా = అప్పుడు; తాః = ఆ; మజ్జలుః = మండినవి, సహస్రధా = వేయి హాహిలాః = గొప్పతాళ్లు; కుపితైః = కోపునకలుగా; బిభిదుశ్చ = పగిలినవియు. పంబునొందిన; సవిష్టే = విషముతో అప్పుడాగొప్పరళ్లు, కుపితంబుల గూడిన; తైః = ఆసర్పంబులచేత; దయినయానిషసహంబులచే గఱవంబ ప్తాః = కఱవబడినవై ; పావకోద్ధీప్తా, నిప్పుదగిలిమండుచు, వేయిపునగులు ప్తాః = నిప్పుచే వెలిగింపబడినవై ; జగఱబగిలినవి. అని, తాత్పర్యము.

యాని చౌషధజాలాని తస్మిన్జ్వాలాని పర్వతే
విషఘ్నాన్యపి నాగానాం నశేకు శ్శమితం విషమ్. ౨౧

టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; పర్వతే = మహేంశం = విషమును; శమితం = అడచుట ద్రపర్వతమునందు; యాని = ఏ; చౌషధకు; నశేకుః = చాలవయ్యె. జాలాని = చౌషధములసమూహము ఆమహేంద్రపర్వతమునందుఁ బుట్టి లు; జాతాని = పుట్టిననో; తాని (అధ్యానయాషధంబులసమూహంబులు, విష హృతము) చ = అవియు ; విషఘ్నాన్యములహరించునవయ్యెను, అప్పుడాని పి = విషమును హరించునవియైనను; గ్పంబులవిషంబునడంపంజాలవయ్యె. నాగానాం = సర్పములయొక్క; వి అని, తాత్పర్యము.

భిద్యతే యంగిరి రూపతై రితి మత్వా తపస్విన్వనః

టీక॥ తపస్విన్వనః = ప్రశస్తమగుతపస్సుగలమునులు; “అయం = ఈ; గిరిః = పర్వతము; భూతైః (సహ) = భూమి ఈపర్వతంబుదీనికి సంబంధించిన మొదలగుపంచభూతములతోఁగూడ; భిద్యతే = పగులుచున్నది.” ఇతి = అని; మత్వా = తపించి; ఉత్పేతుః (అధ్యాహృతము) = ఎగిరిరి. పృథివ్యక్షేజో వాయ్వాకాశంబులతోఁ గూడ, నిప్పుడుపగులునట్లున్నది” అనిత

లంచి, అచ్చోనుండుబులు; లాపర్వతంబువిడిచి, యాకాశంబుఁబొందిరి.

అని, తాత్పర్యము.

త్రస్తా విద్యాధరా స్త స్తాదుత్పేతు స్త్రీ౧ జైస్సహ. ౨౨
పానభూమిగతం హిత్యా హైమ మానవభాజనమ్
పాత్రాణిచ మహాహాణి కరకాంశ్చ హిరణ్మయా౧. ౨౩
లేహ్య సుచ్చావచా స్ఫుట్యా౧ మాంసాని వివిధాని చ
అవఃఖాణిచ చమాణి ఖడ్గాంశ్చ కనకశ్మర౧. ౨౪

టీక||విద్యాధరాః=విద్యాధరులు ; త్రస్తాః=భయముపడినవారలై; స్త్రీ౧ జైస్సహ = ఆండువాండ్రనమూహములతోఁగూడ; పానభూమిగతం=త్రాగుదుస్థలమునుబొందిన; (ఇది“హిత్యా” అనుదానికిఁ గవకములుగానున్నవాని కన్నిటినివిశేషణములు. లింగవచనములునుపాత్రముభేదించును” హైమం = బంగారువికారమయిన; ఆనవభాజనం; సారాయి పాత్రను, మహాహాణి=శ్రేష్ఠములయిన; పాత్రాణిచ = పాత్రలను; హిరణ్మయా౧ = బంగారువికారములయిన; కరకాంశ్చ = గండివంటి పాత్రలను; లేహ్య౧ = నాకడగిన తేనెమొదలగువానిని; ఉచ్చావచా౧ = నానావిధములయిన; స్ఫుట్యా౧ = పిండివంటలను; వివిధాని= పలుదెఱుంగలయిన; మాంసానిచ=మాంసములను; ఆ

షకఃఖాణి= ఎద్దుతోటతోఁ జేయఁబడిన; చమాణిచ=ఢాలువాణులను; కనకశ్మర౧=బంగారుపిళ్లగల ; ఖడ్గాంశ్చ=కఠులను; హిత్యా=విడిచి; తిస్తాత్=అసవ్యతమనుఁచి; ఉత్పేతుః= ఎగిరిరి.

విద్యాధరులును, భయంబునఁ, దమ స్త్రీలంగూడి, పానభూమియందున్న ; బంగారుసారాయి పాత్రమును , గొప్పవిలువగలపాత్రంబులను, బంగారుతోఁజేసినగిండివంటిపాత్రంబులను, తేనెమొదలగులేహ్యంబులను , నానావిధంబులుగపిండివంటలను, వివిధంబులుగుమాంసంబులను ఎద్దు చమకముతోఁ జేసినఢాలువాణులను , బంగారుపిళ్లగలంబులను, విడిచి, యాపర్వతంబుననుండి, పైకెగిరిరి. అని, తాత్పర్యము.

కృతకంతగుణాః క్షీబారక్తమాల్యాను లేపనాః
రక్తాక్షాః పుష్కరాక్షాశ్చ గగనం ప్రతిపేదిరే.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

టీక॥ కృతకంతగుణాః = చేయబడి	మును; ప్రతిపేదిరే = పొందిరి.
నమేడయందుఁబూదండలుగల వారలు	కంతంబునఁ బూదండలు ధరించి
ను; త్తీ బాః = మచించినవారలును; రక్త	రంబున నెఱ్ఱనిపుష్పమాలికల నలంకరిం
మాల్యానులేపనాః = ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలి	చికొని, దేహంబున నెఱ్ఱనిగంధంబునలం
కలును మైశూతలుం గలవారలును; రక్త	దికొని, సారాయి మదంబునం జేసియెఱ్ఱ
తాః = ఎఱ్ఱనికండ్లుగలవారలును; పు	గానుండు తామరపూలంబోలు కండ్ల
షక్త-రాక్షాశ్చ = తామరపూలవంటికం	తోనుండునావిద్యాధరు లందఱు, ఆ
డ్లుగలవారలునగు; తే (అధ్యాహృత	కాశంబుఁజేరిరి.
ము) = ఆవిద్యాధరులు; గగనం = ఆకాశ	అని, తాత్పర్యము.

హరనూపురకేయూరపారిహర్యధరాః స్త్రీయః

విస్తీ తా స్సస్తీ తా స్తస్థ రాకాశే రమతైస్సహ. ౨౬

టీక॥ హరనూపురకేయూరపారి	డిరి.
హర్యధరాః = హరంబులను అంజెలను	హరంబులునంజెలు బాహుపురు
బాహుపురులను కడియములనుధరించి	లుఁ గంఠంబులును ధరించి యొప్పు
న; స్త్రీయః = ఆడువాండ్రు; విస్తీ	చుండువిద్యాధరస్త్రీలు, ఆపర్వతంబ
తాః = ఆశ్చర్యమునొందినవారలై ; స	ట్లుపగులుటకాశ్చర్యముపడి చిటునగపు
స్తీ తాః = చిటునగపుతోఁగూడినవార	సేయుచు; రమణులతోఁగూడ, నాకా
లై ; రమతైస్సహ = ప్రయులతోఁగూడ;	శంబునందుండిరి.
ఆకాశే = ఆకాశమునందు; తస్థః = ఉం	అని, తాత్పర్యము.

దర్శయంతో మహావిద్యాం విద్యాధరమహాషయః

సహితాస్తస్థరాకాశే వీక్షించక్రుశ్చ పర్వతమ్. ౨౭

టీక॥ విద్యాధరమహాషయః =	యంతః = చూపుచున్నవారలై ; ఆకా
పూజ్యులయిన ఋషులవంటివిద్యాధరు	శే = ఆకాశమునందు; తస్థః = ఉండిరి. ప
లు, విద్యాధరులలో మేటియగువారలను	ర్వతం = కొండను; వీక్షించక్రుశ్చ = చూ
ట; సహితాః = కూడుకొనినవారలై ;	చిరియు.
మహావిద్యాం = అణిమాదిసిద్ధిని; దర్శ	విద్యాధరులలో శ్రేష్ఠులగువారంద

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౧౫

స ౧

ఋ, నొకటిగాగూడి , నిరాధారంబుగ నందుండి, పర్వతంబుఁబూచుచుండిరి.
నాకాశంబునందుండుట మొదలగు న అని, తాత్పర్యము.
జేమాదిసిద్ధులంజూపుచు, నాకాశంబు

శుశ్రువుశ్చ తదా శబ్దమృషీణాం భావితాత్మనామ్
చారణానాంచ సిద్ధానాం స్థితానాం విమలేన బలే. ౨౮

టీక॥ తే(అధ్యాహృతము) = ఆవిధానాంచ = సిద్ధులయొక్కయు ; శ
ద్యాధరులు; తదా = అప్పుడు; విమలే = బ్దం = పలుకును; శుశ్రువుశ్చ = వినియు.
స్వచ్ఛమయిన; అంబలే = ఆకాశమునం అప్పుడావిద్యాధరులు , స్వచ్ఛంబగు
దు; స్థితానాం = ఉన్న; భావితాత్మనాకాశంబునఁ, బరమాత్మధ్యానంబు
నాం = ధ్యానింపఁబడిన పరమాత్మగల ; నేయుచుండు ఋషులను జారణులును
ఋషీణాం = ఋషులయొక్కయు; చా సిద్ధులును బలకుకొనుమాటలను వినిరి.
రణానాం = చారణులయొక్కయు, ని అని, తాత్పర్యము.

ఏష పర్వతసంకాశో హనుమా న్నారతాత్మజః
తితీక్షణతి మహావేగ స్సముద్రం మకరాలయం. ౨౯

టీక॥ పర్వతసంకాశః = కొండకు సమకాతి = దాటనిచ్చించు చున్నాడు.
రివచ్చువాఁడును; మహావేగః = అధికమ కొండంతటి జేహంబుగలవాఁడున
యినవడిగలవాఁడును ; మారుతాత్మ ధికంబగు వేగముగలవాఁడు వాయుదే
జః = వాయుదేవునికొడుమనైన ; ఏ న్నని కుమారుండునగు సేహనుమంతుం
షః = ఈ; హనుమాన్ = హనుమంతుండు, ఎచ్చగామొసళ్లుగలిగి భయంకరం
డు; మకరాలయం = మొసళ్ల కునికిప బుగనుండు సముద్రమును దాటఁగోరు
టైన; సముద్రం = సముద్రమును ; తితీ చున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

రామాథణం వానరాథణంచ చిక్షేషణ కర్షణదుష్కరం
సముద్రస్య పరంపారం దుష్ప్రాపం ప్రాప్తు మిచ్ఛతి. ౩౦

టీక॥ ఏషః(అధ్యాహృతము) = ఈ లకొజకును; దుష్కరం = చేయఁగూడ
హనుమంతుండు; రామాథణం = రాము ని; కర్త = పనిని; చిక్షేషణ = చేయఁగో
నికొరకును ; వానరాథణంచ = కోఁతు రుచు; సముద్రస్య = సముద్రముయొక్క;

ప్రతిపదాం ధ్రుతికాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

దుష్ప్రపంచం=పొందగూడని; సరం = అ
జ్వలితైస; పారం=గట్టును; ప్రాప్తుం=
పొందుటకు; ఇచ్చతి=కోరుచున్నాడు.

హనుమంతుడు , రామునికొఱ
కును, అట్లురామకార్యంబునందభిమా
నించియుండువాననులకొఱకును, ఎవ్వ

రికినింజేయనలవిగాని పనింజేయఁబూ
ని, ఎట్టివారికినింబోవ నశక్యమయినస
ముద్రంబునవ్వలిగట్టునకుఁ బోవందలం
చియున్నాడు. అని, ఋషులుమున్న
గువారలుచెప్పకొనఁగా , విద్యాధరు
లు, వినిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి విద్యాధరా శ్రుత్వా వచ స్తేషాం మహాత్మనామ్
తమప్రమేయం దద్యతుః పర్వతే వానరక్షణం. ౩౧

టీక॥ విద్యాధరా=విద్యాధరులు ;
మహాత్మనాం = పూజ్యమయినస్వభావ
ముగల ; తేషాం=అఋషులుమున్నగు
వారియొక్క; వచః=మాటను; ఇతి=ఇ
ట్లు; శ్రుత్వా=విని; పర్వతే=మహేంద్ర
పర్వతమందు; అప్రమేయం = కొలఁత
పెట్టరాని; తం = ఆ; వానరక్షణం=

వానర శ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుని; దద్య
తుః=చూచిరి.
విద్యాధరు, లిట్లు; మహాత్ములగునా
ఋషులు మొదలయినవారిమాటనువిని,
మహేంద్ర పర్వతంబునఁ గొలంతకు
రానిదేహంబుతోఁగ్రాలుచుండు హను
మంతునింబొచిరి. అని, తాత్పర్యము.

దుఘవేచ సరోమాణి చకంపే చాచలోపమః
ననాద సుమహానాదం సుమహానివ తోయదః. ౩౨

టీక॥ అచలోపమః=కొండఁతోబో
లి-గల; సః=ఆహనుమంతుఁడు ; రో
మాణి=వెండ్రుకలను; దుఘవేచ=విడి
రైను. చకంపేచ = కదలెను. సుమ
హాన్=మిక్కిలియుగొప్పవైస; తోయ
దఇవ=మేఘమువలె; సుమహానాదం=
మిక్కిలియుగొప్పధ్వనిగల్గునట్లుగా; న

నాద=అటచెను.
కొండంతటమేనుగలయాహనుమం
తుండు, ఉత్సాహంబున, వెండ్రుకలువి
దిరైను; అట్టిట్లుకదలెను; గొప్పమేఘం
బువలె , మహాధ్వనిగల్గునట్లుగానటచె
ను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*సుందరకాండము. ౧౭

సం

ఆనుపూర్వ్యణ వృత్తంచ లాంగూలం రోమభి శ్చితమ్
ఉత్పత్తివ్యక్ విచిత్రేప పక్షిరాజ ఇవోరగమ్. ౩౩

టీక సః(అధ్యాహృతము)= ఆహారమునుమంతుడు; ఉత్పత్తివ్యక్= ఎగురంబోవుచు; ఆనుపూర్వ్యణ= క్రమముచేత; వృత్తం= చుట్టుకొని యుండినదియు; లోమభి= వెండ్రుకలచేత; చితం= వ్యాపింపఁబడినదియునగు; లాంగూలంచ= తోకను; పక్షిరాజి= పక్షులకుఁబ్రభు	వైనగరుత్తంతుండు ; ఉరగమివ= సర్పమునుబోలె; విచిత్రేప= విదిర్యెను. ఆహనుమంతుండు , ఎగురంబోవువాడై, క్రమముగాఁజుట్టుకొని వెండ్రుకలతోనిండియుండుతనతోకను , గరుత్తంతుండు, సర్పమునువిదుర్చునట్లు, విదిర్యెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తస్య లాంగూల మావిధ మాత్తవేగస్య పృష్ఠతః
దద్య శే గరుడే నేవ హ్రియమాణో మహారగః. ౩౪

టీక ఆత్తవేగస్య= పొందఁగలవేగముగల; తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క; పృష్ఠతః = వెనుకను; ఆవిధం= వంకటగానున్న; లాంగూలం= తోక; గరుడేన= గరుత్తంతునిచేత; హ్రియమాణః= కొనిపోఁబడుచున్న; మహారగఇవ= గొప్పసంహారమువలె; దద్య శే	చూడఁబడినది. వేగవంతుండగు నాహనుమంతుని వెనుకతట్టువంకటగా వ్రేలుకాదుడుండువాలయి, గరుడుండు గొప్పసర్పంబును గాల్గొందన్నకొని పోఁగానదియతని వెనుకనువ్రేలాడునట్లు కన్పట్టినది. అని, తాత్పర్యము.
---	--

బాహూ సంస్తంభయామాస మహాపరిఘసన్నిభౌ
ససాదచ కపిః కట్యాం చరణౌ సంఘకోచచ. ౩౫

టీక కపిః= హనుమంతుండు; మహాపరిఘసన్నిభౌ= గొప్పయినప కట్లగుదియలతోసమానములయిన; బాహూ= చేతులను; సంస్తంభయామాస = బిగియఁబెట్టెను. కట్యాం= నడుమునందు; ససాదచ= సన్నగిల్లెను. చరణౌ = పాదములను; సంఘకోచచ = ముడుచుకొనెను.	ములను; సంఘకోచచ = ముడుచుకొనెను. ఆహనుమంతుండు, గొప్పయినపగుదియలుంబోలు తనబాహువుల సంఘించి, యూపిరిమార్ధముఖంబుగా బిగియఁబెట్టినడుమునన్నముగాఁజేసి, పా
---	---

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

దంబులముడుచుకొని, సముద్రంబుదాటనుద్యుక్తుండయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

సంహృత్య చ భుజౌ శ్రీమాన్ తదైవచ శిరోధరామ్
తేజ స్సత్త్వం తథా వీర్య మావివేశ స వీర్యవాన్. ౩౬

టీక శ్రీమాన్ = అందఱి కన్ననధి	సేయుసామర్థ్యమును; అవివేశ-పొం
కుండును; వీర్యవాన్ = పరాక్రమంబుగ	దెను.
లవాఁడునగు; సః = ఆహనుమంతుఁడు;	అందఱి కన్ననధికుండును బరాక్రమ
భుజౌచ = చేతులను; తదైవ = ఆలాగే;	శాలియునయిన యాహనుమంతుండు,
శిరోధరాంచ = మెడను; సంహృత్య =	భుజంబులను మెడనుబిగియఁబట్టి, తనకు
సంకోచింపఁజేసి; తేజః = ఇతరుల నెది	న్న, తేజంబు బలంబు వీర్యంబునంత
రించుశక్తి; సత్త్వం = బలమును; త	యుం, బూనెను. అని, తాత్పర్యము.
థా = అట్లు; వీర్యం = గొప్పకార్యములు	

మాగన్ మాలోకయన్ దూరా దూర్ధ్వం ప్రణిహితేక్షణః

రురోధ హృదయే ప్రాణౌ నాకాశ మవలోకయన్. ౩౭

టీక సః (అధ్యాహృతము) = ఆహ	టొమ్మునందు; ప్రాణౌ = శ్వాసము
నుమంతుఁడు; దూరాత్ = దూరమునుం	లను; రురోధ = విగియఁబట్టెను.
డి; మాగన్ = దారిని; ఆలోకయన్ =	ఆహనుమంతుండు, దూరముగా
చూచుచును; ఊర్ధ్వం = పైగా; ప్రణి	మాగన్ బుఱచుచు, ఊర్ధ్వంబుగా
హితేక్షణః = ఉంచఁబడిన చూపుగల	దృష్టినుంచి, యాకాశంబుఁజూచుచు,
వాఁడై; ఆకాశం = ఆకాశమును; అవ	టొమ్ముననుచూచునని శ్వాసంబులచి
లోకయన్ = చూచుచును; హృదయే =	గియఁబట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

పద్భ్యాం దృఢ మవస్థానం కృత్వా స కపికుంజరః

నికుంచ్య కణ్ఠౌ హనుమా నుత్పతిష్య న్మహాబలిః. ౩౮

వాసరా న్వాసరశ్రేష్ఠ ఇదం వచన మబ్రవీత్

టీక కపికుంజరః = కోంతులలోశ్రే	మాన్ = హనుమంతుఁడు; పద్భ్యాం =
ష్ఠుఁడును; మహాబలిః = అధికమయినబల	కాళ్ల చేత; దృఢం = బలమయిన ; అవ
ముగలవాఁడునగు; సః = ఆ ; హను	స్థానం = ఊనికను; కృత్వా = చేసి; క

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౧౯

స ౧

శౌక=చెవులను; నికుంవ్య=ముడుచు
కొని; ఉత్పత్తిష్ఠ్య = ఎగురబోవుచు;
వానరశ్రేష్ఠు=వానరులలో మేటియగు
హనుమంతుడు; (“కృత్వా” మొదలగు
వానిచేవ్యవహితమగుటండేసె, మఱల
గతశాచెప్పబడినది); వానరా=కో
తులనుగూర్చి; ఇదం=ఈ; వచనం=మా
టను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

వానరశ్రేష్ఠుండు గొప్పబలంబుగల
వాడునగుహనుమంతుండు, కాళ్లను,
దృఢంబుగానూనుకొని, చెవులముడుచు
కొని, యెగురబోవువాడై, తనసమీ
పంబుననున్న జాంబవంతుండు మొదల
గువానరులంబూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

యథా రాఘవనిర్ముక్త శ్వర శ్వసనవిక్రమః. ౩౯

గచ్ఛేత్తద్వ గమిష్యామి లంకాం రావణపాలితామ్

టీక॥యథా=ఎట్లు; రాఘవనిర్ముక్త
క్త=రామునిచే విడువబడిన; శ్వర=
బాణము; శ్వసనవిక్రమః = వాయుదే
వునివేగమువంటివేగముగలదై; గచ్ఛే
త్=పోవునో; తద్వత్=దానివలె; అ
హం(అధ్యాహృతము)=నేను; రావణ
పాలితాం = రావణునిచేనేలబడిన;

లంకాం=లంకాపట్టణమును గూర్చి ;
గమిష్యామి=పోయెదను.
రామండువిడిచినబాణం బెట్లు
వాయువేగంబునంబోవునో, అట్లతివే
గంబున నేను, ఎచ్చటను, ఎంతమాత్రము
నుజాగుసేయక, యప్రతిహతంబుగా,
రావణునిచేచాలింపబడుచుండు లం

కకుబోయెదను. అని, తాత్పర్యము.

సహీ ద్రక్ష్యామి యదితాం లంకాయాం జనకాత్మజామ్. ౪౦

అనేనై వహి వేగేన గమిష్యామి సురాలయమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = దిపాదపూరణార్థము) ; సురాల
నేను; లంకాయాం = లంకయందు; యం = స్వగళమును గూర్చి ; గమిష్యా
తాం = ఆ; జనకాత్మజాం = జనకునికొ
మాతెయ్యి నసీతను ; నద్రక్ష్యామి నేను లంకాపురియందాసీతం జూడ
యది = చూడనైతి నేని ("హి" అనునది నేని, యీ వేగంబుతోనే, స్వగళంబున
పాదపూరణార్థము); అనేన = ఈ; కుబోయెదను. అని, తాత్పర్యము.
వేగేనై వ = వేగముతోనే ("హి" అనున

యదివా త్రిదివే సీతా నం ద్రక్ష్యామ్య కృతశ్రమః. ౪౧

బద్ధా రాక్షసరాజాన మానయిష్యామి రావణమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = వయిన; రావణం = రావణుని; బద్ధా =
నేను; త్రిదివే = స్వగళమునందును ; సీ కట్టి; ఆనయిష్యామి = తెచ్చెదను.
తాం = సీతను; నద్రక్ష్యామి యదివా = ఒ స్వగళంబునందును సీత నాకగపడ
క వేళ చూడనైతి నేని; అకృతశ్రమః = చే దేని, యంత నలసటనొండక, మఱలనిం
యబడని, యనఁగా, పొందఁబడని, య కకుబోయి, రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు
లసటగలవాఁడనై ; రాక్షసరాజానం రావణుని బంధించి, యిచ్చటికిఁ దెచ్చె
(రాక్షసరాజం) = రాక్షసులకుఁ బ్రభు దను. అని, తాత్పర్యము.

సర్వథా కృతకార్యో హ మేష్యామి సహసీతయా. ౪౨

ఆనయిష్యామి వా లంకాం సముత్పాట్య సరావణామ్

టీక॥ సర్వథా = అన్నివిధంబులను; అ లేక; సరావణాం = రావణునితోఁ గూడి
హం = నేను; కృతకార్యః = చేయఁబడి న; లంకాం = లంకాపట్టణమును ; సము
నపనిగలవాఁడనై ; సీతయా సహ = సీత త్పాట్య = పెల్లగించి; ఆనయిష్యామి =
తోఁ గూడ; ఏష్యామి = వచ్చెదను. వా = తెచ్చెదను.

నేనేవిధంబుననైచను, కృతార్థుండ టికించెచ్చెదను, అని, హనుమంతుండు
నై, సీతంగొనివచ్చెదను; కాదేని, రావ జాంబవంతుండు మున్నగువానరులతోఁ
ఁబనితోఁగూడలంకపట్ల గించి, యిచ్చ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యాతు హనుమా న్వానరాన్వానరోత్తమః. ౨౪

ఉత్పపాతాథ వేగేన వేగవా నవిచారయత్

టీక॥వానరోత్తమః = వానరశ్రేష్ఠత్వపాత=ఎగి రెను.

ఘండును; వేగవాన్ = అధికమయినవడి వానరశ్రేష్ఠుండయినయాహనుమం
గలవాడనగు; హనుమాన్ = హను తుండట్లుజాంబవంతుండుమున్నగు వా
మంతుండు; వానరాన్ = జాంబవంతుం నరులంబూచివలికి, యంతమిగులవేగం
డుమున్నగువానరులనుగూర్చి; ఏవం=ఇ బుగలవాడొకావున నేంతమాత్రమును
ట్లు; ఉత్పాతు=చెప్పినంతనై; అథ=అ సంశయముచక, వేగంబుగనాకాశం
టుపిమ్మట; అవిచారయత్ = చింతింపు బునకెగిరెను. అని, తాత్పర్యము.
చుండనివాడై; వేగేన=వడిచేత; ఉ

సుపణామివ చాత్మానం మేనే స కపికుంజరః. ౪౪

టీక॥కపికుంజరః= వానరశ్రేష్ఠుండత్వము; సుపణామివ=గరుత్మంతుని వ
గు; సః=అహనుమంతుండు; ఆత్మానం=లే” (“వ”అనునది పాదపూరణార్థం

ము)మేనే=తలంచుకొనెను.

వానరులలోమేటియైన యాహు
నుమంతుడు, అప్పుడు, "తానుగరు

సముత్పతతి తస్మింస్తు వేగా త్రేనగరోహిణిః

సంహృత్య విటపాక్ సర్వాక్ సముత్తేతు స్సమంతతః. ౪౫

టీక||తస్మిక్=ఆహనుమంతుడు; స
ముత్పతతితు=ఎగురగగానే; వేగాత్=
వేగమువలన; తే=ఆ;నగరోహిణిః=ప
ర్వతమునందు మొలిచినవృక్షంబులు;వి
టపాక్=కొమ్మలను; సర్వాక్=అన్ని
టిని;సంహృత్య=తీసికొని;సమంతతః=

త్తంతుడుబోలె, నాకాశంబునం బో
వసమధుకం"డని,తలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అంతటను; సముత్తేతుః=ఎగిరినవి.

ఆహనుమంతుడెగురగగానే, య
తనివేగమువలన, నాపర్వతంబునందలి
వృక్షంబులన్నియు, దమకొమ్మలతోఁ
గూడ,నంతటనుంబై కైగిరినవి.

అని, తాత్పర్యము.

సమత్తకోయష్టిమకాక్ పాదపాక్ పుష్పశాలినః

ఉద్వహ న్నూరువేగేన జగామ విమలేం బరే. ౪౬

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహా
నుమంతుడు;ఉరువేగేన = తొడలవే
గంబుచేత; సమత్తకోయష్టిమకాక్ =
మరిచినచీకుఁ గొక్కెరయనుపక్షుల
తోఁగూడినవియు ; పుష్పశాలినః =
పూలచేఁబ్రకాశించుచున్నవియు నగు,
పాదపాక్ = వృక్షంబులను; ఉద్వ
హక్=ఎత్తిపట్టుకొనుచు; విమలే=స్వ

చ్ఛమయిన;అంబరే=ఆకాశమునందు;
జగామ=బోయెను.

ఆహనుమంతుడుమరిచిన చీకుఁ
గొక్కెరలంగల్గి పుష్పంబులతో నొప్పు
చుండు వృక్షంబులఁ, దనతొడలవేగు
బుననేగఁబట్టి.యొడ్చికొని,యాకాశం
బునం,బోయెను.అని, తాత్పర్యము.

ఉరువేగోద్ధతా వృక్షా ముహూతం కపి మన్వయుః

ప్రస్థితం దీఘం మధ్యానం స్వబంధుమివ బాంధవాః. ౪౭

టీక||ఉరువేగోద్ధతాః=తొడల వే
గముచే నెగరగొట్టఁబడిన,వృక్షాః =
మ్రాంకులు;కపిం=హనుమంతుని;బాం

ధవాః=చుట్టములు; దీఘం=దూరము
యిన;అధ్యానం = మార్గమునుగూ
చి=ప్రస్థితం=బయలుదేరిన; స్వబం

ధుమివ=తమచుట్టమునువలె; మహా
త=కొంచెముసేపు; అన్వయుః =
వెంటించినవి.

ఇట్లూరువేగంబుననెగిరిన వృక్షంబు

త మూరువేగోన్నధితా స్సాలా శ్చాన్యే నగోత్తమాః

అనుజగ్తు హానూమంతంసైన్యా ఇవ మహీపతిమ్. ౪౮

టీక॥ ఊరువేగోన్నధితా= తొడల

వేగముచే నెగరఁగొట్టఁబడిన ; సాలా

శ్చ=మద్దిచెట్లును; అన్యే = ఇతరముల

యిన; నగోత్తమాః= వృక్షములలోమే

టివైనవియును; తం = ఆ; హనూమం

తం=హనుమంతుని; సైన్యాః = దండు

లోనివారలు; మహీపతిమివ=రాజును

లు, బంధువులు, చాలదూరముపోచలం

చినతమబంధుజనమును, దారివిడుచు న

ట్లు, కొంచెముసేపు, హనుమంతుని వెం

బడించినవి. అని, తాత్పర్యము.

వలె; అనుజగ్తుః=వెంటించినవి.

మద్దిచెట్లునుమతీయునితరములైనగా

ప్పవృక్షంబులును, హనుమంతునియూ

రువేగంబునందై కెగిరి , సైనికులురాజు

నుంబోలె, నాహనుమంతునివెంటించి

నవి.

అని, తాత్పర్యము.

సుపుష్పి తాన్తైర్బహుభిః పాదపై రస్వితః కఙ్కః

హనుమా స్సర్వతాకారో బహువా ద్భుతదర్శనః. ౪౯

టీక॥ కఙ్కః=కోతియును ; పర్వతా

కారః = కొండవంటిదేహముగలవాఁ

డునగు; హనుమాన్ = హనుమంతుం

డు; బహుభిః=పెక్కులయిన; సుపుష్పి

తాన్తైః = చక్కగాఁబుష్పించినకొన

లుగల; పాదపైః=చెట్లతో; అస్వితః =

కూడినవాఁడై; అద్భుతదర్శనః=అశ్చ

ర్యకరంబగుచూచుటగలవాఁడు; బహు

వ=ఆయెను.

పర్వతంబువంటిదేహంబుగల యా

హనుమంతుండు , చక్కగాఁబూచి

యుండు పెక్కు-వృక్షంబుల నడుమనుం

డి , చూచివారలకాశ్చర్యంబుగలిగించె

ను. అని, తాత్పర్యము.

సారవంతో థ యే వృక్షా న్యమజ్జ్ లవణాం భసి

భయాదివ మహేంద్రస్య పర్వతా వరుణాలయే. ౫౦

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; యే=ఏ; వృక్షాః=చెట్లు; సారవంతః = బరువుగ

ప్రతిపదాంత్రుటీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

లనో, తే(అధ్యాహృతము) = అవి; వ
హేంద్రస్య = దేవేంద్రునియొక్క; భ
యాత్ = వెఱపువలన; వరుణౌలయే =
సముద్రమునందు; సర్వతా ఇవ = కొండ
లువలె; లవణాంభసి = ఉప్పునీళ్లుగలన

ముద్రమునందు; న్యమజ్జక్ = మునిగినవి.
అంత, దేవేంద్రునిభయంబునబర్వ
తంబులు సముద్రంబునంబడునట్లు, అం
దు, బరువుగలవృక్షంబులు సముద్రంబు
నంబడి, మునిగినవి. అని, తాత్పర్యము.

సనానాకుసుమైః కీణః కపి స్సాంకురకోరకైః

శుశుభే మేఘసంకాశః ఖిద్యోతై రివ పర్వతః. ౫౧

టీక॥ మేఘసంకాశః = మబ్బులోన
మానమయిన; సంకాశః = హనుమం
తుండు; సాంకురకోరకైః = మొలకల
తోను మొగ్గలతోనుంగూడిన; నానాకు
సుమైః = పలు దెఱంగులయిన పుష్పంబు
లచే; కీణః = వ్యాపింపబడినవాడై;
ఖిద్యోతైః = మిడుగులుంబురుగులచే; కీ
ణః (అధ్యాహృతము) = వ్యాపింపబ
డిన; పర్వత ఇవ = కొండవలె; శుశుభే =

ప్రకాశించెను.
అకాశంబున గొప్ప శరీరముతో
బోవుటంజేసి, మేఘంబువలె గనుపట్టు
చుండు నాహనుమంతుని దేహంబంత
యు, నెఱ్ఱని మొలకలును మొగ్గలునుబు
ష్పంబులును వ్యాపింపగా, నతండు, రా
తియందు మిడుగులుంబురుగులతో నొ
ప్పుచుండు పర్వతంబుంబోలె ప్రకాశిం
చెను. అని,, తాత్పర్యము.

విముక్తా స్తస్య వేగేన ముక్త్యా పుష్పాణి తే ద్రుమాః

అవశీర్యంత సలిలే నివృత్తా స్సుహృదో యథా, ౫౨

టీక॥ తే = ఆ; ద్రుమాః = చెట్లు; తస్య = ఆ
హనుమంతునియొక్క; వేగేన = వేగము
చేత; ముక్త్యా = విడువబడినవై; పుష్పా
ణి = పూలను; ముక్త్యా = విడిచి; సలిలే =
నీటియందు, (సుహృత్పక్షమున) నీటిస
మీపమునందు; సుహృదో యథా = స్నే
హితులువలె; నివృత్తాః = మఱియైనవై;
అవశీర్యంత (అవాశీర్యంత) = పడినవి.

హనుమంతుండు క్రమముగాదూర
ముపోవుట చేసెనని వేగముతోటి సుబం
ధము, అవృక్షంబులకు వదలుటంజేసి,
యవి, పుష్పంబులవిడిచి (పుష్పంబులుచె
ట్లకన్నచేలికయైనవి కావున నవి
యాకాశంబునందే మఱికొంత సేపుం
డినవి) “ఓడకాంతాత్ని య్భోబంధు
మనుప్రజేత్” (నీటిసమీపము వలకు

స్నేహితుండు తనబంధువును వెంబడింపవలయును) అని చెప్పఁబడినరీతిని, పయనంబై పోవు బంధువును వెంబడించిన టినమీపంబున మఱియు స్నేహితులు వలె, మఱి సముద్రజలంబులం బడినవి అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, “హనుమంతుఁడవలె పుష్పంబులు విడిచినట్లంటుంటి” అనియుం

డుటచే, “బంధువులు, పయనంబై పోవు తమబంధువును వెంబడించుతని విడిచి, వియోగదుఃఖంబునఁ, గండ్లనీళ్లు విడుచుచు, దుఃఖసముద్రమునమునుంగునట్లు, ఆపృథ్వీంబులు, హనుమంతుని వదలి, పుష్పంబుల విడిచి, సముద్రజలంబులంబడినవి.” అని, వ్యంజితమగుచున్నది.

లఘు త్వే నోపపన్నం త ద్విచిత్రం సాగరే పతత్
ద్రుమాణాం వివిధం పుష్పం కపివాయుసమీరితమ్. ౫౩

టీక||లఘుత్వేన-తేలికతో; ఉపపన్నం=కూడినవియు; కపివాయుసమీరితం=హనుమంతునివలనంగలిగిన గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడినవియు; వివిధం=పలుకెఱుంగులుగలవియునగు; తత్=ఆ; ద్రుమాణాం=వృక్షంబులయొక్క; పుష్పం=పూలు; విచిత్రం=ఆశ్చర్యముగలుగునట్లుగా; సాగరే = సముద్రము

నందు; అపతత్=పడెను. ఆపృథ్వీంబులనానావిధంబులగు పుష్పంబులు, హనుమంతునివేగంబునంగలిగిన గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడి, తేలికయగుటంజేసి, చాలదూరమతని వెంబడించి, యాశ్చర్యంబుగ సముద్రంబునంబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

తారాచిత షివాకాశం ప్రబభౌచ మహాణావం

టీ||మహాణావశ్చ=పూజ్యంబగు సముద్రమును; తారాచితం=నక్షత్రములచే న్యాపింపఁబడిన; తారాశతం (ఇట్లు మూలమునందుమాత్రమున్నది)=నక్షత్రములయొక్క నూలులుగల; ఆకాశవివ=ఆకాశమువలె; ప్రబభౌ=చక్క

గాఁబ్రకాశించెను. అట్లు, రాలినపుష్పంబులతోఁగూడిన సముద్రంబు, నక్షత్రంబులం గలిగిన యాకాశమువలెనొప్పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

పుష్పే ఘోరాను బద్ధేన నానావల్లే న వాసరః. ౫౪

ప్రతిపదాంగ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

బభౌ మేఘ ఇవా కాశే విద్యుద్గణవిఘాషితః

టీ॥ ఆకాశే = ఆకాశమునందు; వానరః = బృవలె; అబభౌ = ప్రకాశించెను.
హనుమంతుండు; అనుబద్ధేన; తనదేహం ఆకాశంబునందు, హనుమంతుండు,
బును, అంటియుండు; నానావర్ణేన = ఇంకను విడువక దనదేహంబు నంటి
పలువిధంబులగురంగులుగల ; పుష్పే యుండు విచిత్రంబులయిన పుష్పంబుల
ఘేన = పూలసమూహముచేత; విద్యు తోఁగూడి, మెఱపులతోఁగూడిన మేఘం
ద్గణవిఘాషితః = మెఱపులసమూహ బుఁబోలెనొప్పుచుం డెను.
ముచేసలంకరింపఁబడిన; మేఘఇవ = మ అని, తాత్పర్యము.

తస్య వేగసమాధూలైః పుష్పైస్తాయ మదృశ్యత. ౫౫
తారాభి రభిరామాభి రుచితాభి రివాంబరమ్

టీక॥ తస్య = ఆహనుమంతుని యొ ము) = కూడిన; అంబరమివ = ఆకాశము
కరః; వేగసమాధూలైః = వేగముచే న వలె; అదృశ్యత = చూడఁబడెను.
గురంగొట్టఁబడిన; పుష్పైః = పూలతో ; ఆహనుమంతునివేగంబున నెగుర
సహితం (అధ్యాహృతము) = కూడిన ; గొట్టఁబడిరాలినపుష్పంబులతోఁగూడిన
తోయం = సముద్రమునందలి జలము ; సముద్రజలంబు, సుందరంబులగు నక్ష
ఉచితాభిః = ఉదయించిన; అభిరామా త్రంబులతోఁగూడినయాకాశంబువలెన
భిః = సుందరములయిన; తారాభిః = న గపడెను. అని, తాత్పర్యము.
క్షత్రములతో; సహితం (అధ్యాహృత

తస్యాం బరగతౌ బాహూ దదృశౌతే ప్రసారితౌ. ౫౬
పర్వతాగ్రా ద్వినిష్క్రాంతౌ పంచాస్యౌవివ పన్నగా

టీక॥ తస్య = ఆహనుమంతునియొక్కరః; స్యా = అయిదుమొగంబులుగల; పన్న
అంబరగతౌ = ఆకాశమునుబొందిన గావివ = సహంబులువలె; దదృశౌతే =
వియును; ప్రసారితౌ = చాపం బడినవి చూడఁబడినవి.
యునగు; బాహూ = చేతులు; పర్వతా ఆకాశమునం జూపవ
గ్రాత్ = కొండశిఖరమునుండి; విని యినవ్రేళ్లుగలవియగు పర్వతాకారుం
ష్క్రాంతౌ = బయలు వెడలిన; పంచా దయినయాహనుమంతునిబాహువులు,

పర్వతశిఖరంబునుండి బయలు వెడలిన, దీనవి.

యయిదుతలలపాములుంబోలె, నగప అని, తాత్పర్యము.

పిబిన్నవ బభౌ చాపి సోమిమామాలం మహాణా వమ్. ౫౭

పిపాసురివ చాకాశం దద్యశే స మహా కపిః

టీక॥సః=ఆ ; మహాకపిః= గొప్ప బడెను.

కోఁతయైన హనుమంతుండు ; సో ఆహనుమంతుండు , సముద్రంబున
మిమాాలం = అలలసమూహముతోఁ కుదగ్గి అఁగాఁబోవునపుడు, అలలతోఁ
గూడిన; మహాణావంచ = గొప్పసము గూడసముద్రమును ద్రాఁగునోయనంద
ద్రమును; పిబిన్నవ = త్రాఁగువాఁడవో గియ్యెను; అట్లు, దూరముగాఁబోవు
లె; బభౌ = ప్రకాశించెను. ఆకాశంచ = నపుడు; ఆకాశమునుమ్రొంగునట్లు చూప
ఆకాశమును; పిపాసురివ = త్రొగని టైను. అని, తాత్పర్యము.
చ్చించువాఁడవోలె ; దద్యశే = చూడఁ

తస్య విద్యుత్ప్రభాకారే వాయుమాగానుసారిణి. ౫౮

నయనే విప్రకాశేతే పర్వతస్థా వివానరౌ

టీక॥వాయుమాగానుసారిణి = తే = (ఘాతార్థమందులబ్ధి) వెలింగినవి.

వాయువుయొక్క దారియైన యా ఆకాశంబునంబోవుచున్న పర్వతా
కాశముననుసరించుచున్న; తస్య = ఆహ కారుండగునా హనుమంతుని మెఱపు
నుమంతునియొక్క; విద్యుత్ప్రభాకరే = లుంబోలె మెఱయునేత్రంబులు రెండు
మెఱపుకాంతివంటిరూపముగల; నయ ను, పర్వతంబుపైనున్న రెండగ్నిహో
నే = కండ్లు; పర్వతస్థౌ = కొండయుండు త్రంబులువలెనుండినవి.
న్న; అనలావివ = నిప్పులవలె; విప్రకాశే అని, తాత్పర్యము.

పింగే పింగాక్షముఖ్యస్య బృహతీ పరిమండలే. ౫౯

చక్షుషీ సంప్రకాశేతే చంద్రసూర్యా వివోదితౌ

టీక॥పింగాక్షముఖ్యస్య = కోఁతుల క్క; పింగే = గోరోజనపురంగుగలవి
లో శ్రేష్ఠుడయిన హనుమంతుని యె యును; బృహతీ = గొప్పవియును; పరి

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

<p>మండలే = అంతటను గుండ్రములుగా నుండునవియునగు, చతుష్షీ=కండ్లు ; ఉదితౌ=ఉదయించిన ; చంద్రసూర్యా వివ=చంద్రుండును సూర్యుండునుంటే ; సంప్రకాశేతే=(ధూతాథకమందు లట్) ప్రకాశించినవి.</p>	<p>వానర శ్రేష్ఠుండగు నాహనుమంతుని, పింగళంబులై యంతటను గుండ్రములుగానుండు, పెద్దకండ్లు రెండును, ఏకకాలంబుననుదయించిన చంద్రసూర్యులనందగియొప్పుచుండునవి. అని; తాత్పర్యము.</p>
--	--

ముఖం నాసీకయా తస్య తామ్రయా తామ్ర మాబధౌ. ౬౦
సంధ్యయా సమభిస్పృష్టం యథా త త్సూర్య మండలమ్

<p>టీక॥ తస్య=అహనుమంతుని యొక్క; తామ్రయా=ఎఱ్ఱలైన ; నాసీకయా=ముక్కుతో ; సహితం (అధ్యాహృతము)=కూడిన ; తామ్రం=ఎఱ్ఱలైన ; ముఖం=ముగము, సంధ్యయా=సంజచేత; సమభిస్పృష్టం=వ్యాపింపఁ బడిన; తత్సూర్యమండలంయథా = ఆసం</p>	<p>ధ్యకాలపు సూర్యమండలమువలె ; ఆబధౌ=ప్రకాశించెను. అహనుమంతునియొఱ్ఱనిముఖంబు, ఎఱ్ఱనిముక్కుగలిగి, సంధ్యాకాలంబున, సంధ్యారాగంబుతోఁ గూడిన సూర్యమండలంబువోలెఁబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

లాంగూలం చ సమావిధం స్థవమానస్య శోభతే. ౬౧
అంబరే వాయుపుత్రస్య శక్రధ్వజ ఇవోచ్ఛ్రితః

<p>టీక॥ స్థవమానస్య=ఎగురుచున్న ; వాయుపుత్రస్య=వాయుచేపురి కొడుకైనాహనుమంతునియొక్క; అంబరే = ఆకాశమునందు ; సమావిధం=ఉన్నతముగాఁ జేయఁబడిన ; లాంగూలంచ = తోఁకయును; ఉచ్ఛ్రితః=ఎత్తఁబడిన; శక్రధ్వజఇవ=ఇంద్రుని పెక్కెమువలె;</p>	<p>శోభతే=(ధూతాథకమందులట్) ప్రకాశించెను. అహనుమంతుని యున్నతముగా నీలించి యుండువాలెలు, పూజార్థంబుగా నెత్తఁబడియుండు నింద్రధ్వజంబువలెనగుపడినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

లాంగూలచక్రేణ మహాక్ష శుక్ల దంష్ట్రో నిలాత్మజః. ౬౨
వ్యరోచత మహాప్రాజ్ఞః పరివేషిత భాస్కరః

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము.

సం

౨౯

టీక॥మహా- గొప్పదేహముగల
వాఁడును; శుక్లదంష్ట్రః-తెల్లనికోటలు
గలవాఁడును; చుహాప్రాజ్ఞః = గొప్ప
పండితుండునగు ; అహతృజః=వా
యువుకోడుకయిన హనుమంతుండు ;
లాంగూలచ కేణ=చక్రమువంటితోఁక
చేత, పరిషేషీ = గాలిగుడిగల (సూర్యున
కుఁగాని చంద్రునకుఁగాని చుట్టుగుండ్ర
ముగానేర్పడెడుమండలము, “ పరిషేష

ము” తెనుంగున “గాలిగుడి” యనంబడు
ను); భాసురభవ = సూర్యుఁడువలె;
వ్యరోచిత=ప్రకాశించెను.

తెల్లనికోటలు గలిగి గొప్పదేహం
బుతోనులడుమహా పండితుండగునాహ
నుమంతుండు, చక్రమువలె గుండ్రము
గానుండుతోఁక గలిగియుండునవుడు,
పరివేషంబునొందిన సూర్యుండుఁ బో
లెనొప్పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స్త్రిగ్దేశే నాభితామేణ రరాజ సమహాకపిః. ౬౩

మహతా దారిలేనేవ గిరి కైరిక ధాతునా

టీక॥సం=ఆ; మహాకపి = గొప్ప
కోఁటియగుహనుమంతుండు; అభితా
మేణ=అంతటాజ్ఞులయిన ; స్త్రిగ్దేశే
న=పిఱుండులప్రదేశముచేత; దారిలే
న=పగలఁజేయఁబడిన; మహతా=గొ
ప్పదగు; కైరిక ధాతునా = పర్వతము
నందలిధాతువుచేత ; గిరికివ=పర్వత

మువలె, రరాజ=ప్రకాశించెను.

ఆహనుచుండు, అంతటను ఎఱ్ఱ
గానుండుగొప్పపిఱుండులుగలిగి యం
టంజేసి, రెండుబ్రద్దలుగాఁ జేయఁబడిన
గొప్పధాతుశిలం గలిగియుండు పర్వ
తంబువలెఁబ్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య వానరసింహస్య స్థవమానస్య సాగరమ్. ౬౪

కక్షాంతరగతోవాయు జీవామూత భవ కక్షతి

టీక॥సాగరం=సముద్రమును; స్థవ
మానస్య=దాఁటుచున్న; తస్య-ఆ; వా
నరసింహస్య=వానరశ్రేష్ఠుండగు హను
మంతునియొక్క; కక్షాంతరగతః=చం
కలనడుమునొందిన; వాయుః=గాలి; జీ

మూతభవ=మేఘమువలె ; కక్షతి-
(ధూతాథకమందులట్) అఱచెను.

ఇట్లు, సముద్రమును దాఁటుచున్న
యాహనుమంతునిచంకల నడుమంగలిగి
నగాలి, మేఘంబుగజీవించునట్లు, ధ్వనిం

పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

భే యథా నిపతంత్యులార్ హ్యుత్తరాంతాద్వి నిస్సృతా. ౬౫
దృశ్యతే సానుబంధాచ తథా స కపికుంజరః

టీక॥ భే=ఆకాశమునందు ; ఉత్త తథా=అట్లు; సః=ఆ; కపికుంజరః=వా
రాంతాత్=ఉత్తరపుకొననుండి ; విని నరశ్రేష్ఠుడగుహనుమంతుండు ; అదృ
స్సృతా=బయలుదేరినదియు; నిపతం శ్యత (అధ్యాహృతము)= చూడబ
డెను. తీ=పడుచున్నదియును ; సానుబంధా డెను.
చ=సంబంధముతోఁగూడినదియునగు, ఆకాశమునందు, ఉత్తరపుదిక్కు-
(సంబంధమునుటచే, సంబంధముగలమ నుండినక్షీణపుదిక్కు-మొగము గాఁ దోఁ
టియొక్క-టియాక్షిప్తమగుచున్నది) అ కతోఁగూడినతోఁకచుక్క- యాదేశంబు
నఁగా, వెనుకవ్రేలాడుచుండు సూ నకుఁబీడనుసూచింపుచు, బడునట్లు, ఆ
క్షుభాగమయిన తోఁకతోఁక గూడినది హనుమంతుండు, తోఁకతోఁకగూడినక్షీ
యునగు; ఉల్కా=తోఁకచుక్క-(“హి” ణపుదిక్కు-మొగముగా, రావణునకుఁ
అనునదిపాదపూరణాఢము) ; య గీడుఁజచ్చుటకై, పోయెను.
థా=ఎట్లు; దృశ్యతే= చూడబడునా; అని, తాత్పర్యము.

పతత్పతంగసంకాశో వ్యాయత శ్శుశుభే కపిః ౬౬
ప్రవృద్ధ ఇవమాతంగః కత్యయా బధ్యమానయా

టీక॥ పతత్పతంగసంకాశః=పోవుచున్న శుశుభే=ప్రకాశించెను.
సూర్యునితోనమానుండును ; వ్యాయ సూర్యునితోనమానుంబుగా నాశా
తః=నిడుపయినవాఁడునగు; కపిః=హ శంబునంబోవుచున్న, దీఘక దేహుండ
నుమంతుండు; బధ్యమానయా= కట్టఁ గునాహనుమంతుండు, నడుమునమో
బడుచున్న; కత్యయా=ఏనుఁగునడుము కుతోఁగట్టఁ గాదీఘకముగా దేహముఁ
నఁగట్టెడుమోకుచేత; ప్రవృద్ధః= నిడు బెంచినయేనుగువలెనుండెను.
పయిన; మాతంగఇవ= ఏనుఁగువలె ; అని, తాత్పర్యము.

ఉపరిష్టా చ్చరీరేణ ఛాయయా చావ గాఢయా. ౬౭

సాగరే మారుతావిష్టానౌ రివాసీతృ దాకపిః

<p>టీక తదా=అప్పుడు; కపిః=హను మంతుడు; ఉపరిష్టాచ్ఛరీరేణ=పైగా నుండు దేహము చేతను; అవగాధ యా=సముద్రంబున మునిగియున్న; ఛాయయాచ=నీడచేతను; సాగరే=స ముద్రమునందు; మారుతావిష్టా=గాలి చేనధిష్ఠింపఁబడిన; నౌరివ=ఓడవలె; ఆ సీత్=ఉండెను.</p>	<p>కాశంబుననుచానినీడ సముద్రంబునను, రెండునేకాకారంబుగాఁ జూపట్టుటం జేసి, యట్లు, సముద్రంబునఁగ్రిందిభాగం బుమునింగియుం, బై భాగంబాకాశంబు నావరించియునుండఁగా, వాయువశం బునంబోవుచున్నయొడవలె, హనుమం తుండు, కనుపట్టెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అప్పుడు, హనుమంతుని దేహం బా

యం యం దేశం సముద్రస్య జగామ సమహా కపిః. ౬౮
స స తస్యోరువేగేన సోన్తాద ఇవ లత్యుతే

<p>టీక సః=ఆ; మహాకపిః=గొప్ప కోరితియైన హనుమంతుండు; సము ద్రస్య=సముద్రముయొక్క; యంయం; ఏయే; దేశం=ప్రదేశమును; జగామ= ప్రాంచెనో; సఃసః=ఆయాప్రదేశము; తస్య=ఆహనుమంతునియొక్క; ఊరు వేగేన=తొడలవేగముచేత ; సోన్తా దఇవ=పిచ్చితోఁగూడినదివలె; లత్యు తే=(భూతాథకమందులట్) చూడఁ</p>	<p>బడెను. ఆహనుమంతుండు, సముద్రమునందు, యేప్రదేశములకుఁబోయెనో, ఆయా ప్రదేశములన్నియు, నతనియూరువేగం బునఁ, దిరుగుదువడినురుగు విడుచుచుఁ బై కెగురుచున్నజలంబుగలిగి, చిత్తభ్రా మంబునొందినట్లుగపడినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సాగరస్యోమికజాలానా మురసా నై ల వష్టకాఢమ్. ౬౯
అభిఘ్నంస్తు మహావేగః భ్రష్టవే స మహా కపిః

టీక|| మహావేగః=అధికమయినవేగముగల; సః=ఆ; మహాకపిః=హను

మంతుడు; సాగరస్య = సముద్రము
యొక్క, శైలవర్షకాండం - పర్వతం
బంతటిప్రమాణముగల; (ఇది గోవింద
రాజపాతము) ఊమిజాలానాం (ఊ
మిజాలాని) - అలలసమూహముల
ను; శైలవర్షకాండం (ఇది మహేశ్వరి తీర్థ
పాతము, ఇప్పుడు ఉరశ్శబ్దము నకు విశే
షణము) = పర్వతంబంతటి ప్రమాణము

గల; ఉరసా = అొమ్ము చేత; (లక్షణచే)
అొమ్మునబుట్టిన గాలిచేత; అభిఘ్నం
స్తు = కొట్టుచునే; పుష్లవే = దాటెను.
అహనుమంతుండు, సముద్రమును
దాటుచుండగా, సముద్రము నందలి
గొప్పయలలు, అతని విశాలంబగు అొ
మ్మునంగగినవాయువువలన సముద్రేగా
దలినవి. అని, తాత్పర్యము.

కపివాతశ్చ బలవాన్ మేఘవాతశ్చ నిస్సృతః. 2౦

సాగరం భీమ నిఘ్నేషం కంపయా మానతు భృశమ్

టీక|| నిస్సృతః = బయలుదేరిన; బల
వాన్ = బలముగల; కపివాతశ్చ = హను
మంతునివలన గలిగినవాయువును; మే
ఘవాతశ్చ = మబ్బుకొరిగిన, వాయువు
ను; సాగరం = సముద్రమును; భీమనిఘ్నో
షం = భయంకరమగు ధ్వని గల్గినట్లు
గా; భృశం = మిక్కిలియు; కంపయా
మానతుః = కదలించినవి.

అప్పుడు, హనుమంతుండు డెగిరిపోవు
టవలనంగగినవాయువు, మేఘమువ
చ్చుటకై గొట్టును తరపు గాలియును, బ

లవంశంబులగునీ డెందువాయువులునుం
గూడి, సముద్రమును, అధికమయిన ధ్వని
గలుగునట్లుగా, గలించినవి.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — దక్షిణపు రి
క్కునుగూచిపోవు హనుమంతునకు,
శుభ సూచకంబుగా ననుకూలమయి
నయుత్తరపు గాలికొట్టినట్లు వణిం
చుట, నతనికి జయంబును సూచింపు చు
న్నది.

వికషాన్ సూమిజాలాని బృహంతి లవణాంభసి. 2౧

పుష్లవే కపిశాదూలో వికిరన్న్విచ రోదనీ

టీక|| కపిశాదూలః = వానర శ్రే
ష్ఠుండగు హనుమంతుండు; లవణాంభ
సి = సముద్రమునందు; బృహంతి = గొ

ప్పవీయైన; ఊమిజాలాని = అలలస
మూహములను; వికషాన్ = ఈడ్చుకొ
నుచు; రోదనీ = ఆకాశమును ధూమిని;

వికిరన్వివ=విభాగించువాడువలె;పుల్ల
వే=చాచెను.

వాసరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు
సముద్రముచాచునపుడు, వేగంబున
గు, సముద్రమునందలియలలు, అతండు
వాసినిచ్చుకొనిపోవునట్లు, అతనివెనుకొ

నిబోగొ, నది, హనుమంతుండు, భూమి
యునాకాశమును విభాగింపఁదలంపు
గొని, వానినావరించికొని యుండున
ముద్రమునందలి యలలనిచ్చుకొనిపోవు
నట్లు, అగపడెను.
అని, తాత్పర్యము.

మేరుమందరసంకాశా నుద్ధతాన్ స మహాణకావే. ౩౨

అత్రిక్రామ స్తహవేగ స్తరంగాన్ గణయన్న్వివ

టీక||మహావేగః = అధిమయినవేగ
ముగల;సః=అహనుమంతుండు ; మహా
ణకావే=గొప్పసముద్రమునందు ; ఉద్ధ
తాన్=ఎగురఁగొట్టబడిన; మేరుమంద
రసంకాశాన్ = మేరుపర్వతముతోను
మందర పర్వతముతోను సమానమయి
న;తరంగాన్=అలలు;గణయన్న్వివ=

లెకించు వాఁడువోలె; అత్రిక్రామత్
(అత్యక్రామత్)=దాచెను.
మహావేగుండగు నాహనుమంతుం
డు, సముద్రమునం, దసవేగంబుచేలేచిన
మేరుమందరపర్వతంబులకు సరివచ్చుత
రంగంబులలెక్కి-పెట్టువాఁడువలె.దా
చెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య వేగసముద్ధాతం జలం స జలదం తదా. ౩౩

అంబరస్థం విబభ్రాజ శారదాభ్రమివా తతమ్

టీక||తదా=అప్పుడు; తస్య=అహ
నుమంతునియొక్క; వేగసముద్ధాతం=
వేగముచేనెగురఁగొట్టబడినదియును,
కావుననే ; అంబరస్థం=ఆకాశమునం
దుండునదియును, కావుననే;సజలదం=
మేఘములతోఁ గూడినదియునగు ; జ
లం=నీరు;తతతం=వ్యాపించియుండు ;
శారదాభ్రమివ=శరద్దృశ్యపునందలిమ

బ్బువలె;విబభ్రాజ=ప్రకాశించెను.
అప్పుడాహనుమంతుని యూరువే
గంబునఁజైకిలేచి, యాకాశంబునొంది
యచ్చటనుండు మేఘంబులతోఁగలసి,
స్వచ్ఛంబుగానుండుసముద్రజలంబు, ఆ
కాశంబునంగ్రముకొనిన, తెల్లని, శర
తా-లమేఘమువలెఁబ్రకాశించినది.
అని, తాత్పర్యము-

తిమినక్రఘ్నఘాః కూమా దృశ్యంతే వివృతాస్తదా. ౩౪

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

వస్త్రాపకర్షణేనేవ శరీరాణి శరీరణామ్

టీక||తదా = అప్పుడు; తిమినక్రయ్య (భూతార్థకమందులట్) చూడఁబడి
హాః = నూలుయోజనములుపొడవుగల నవి-
చేపలును మొసళ్లును చేపలును ; కూ అప్పుడు, సముద్రంబునందు , మానుమం
మాః = తాచేళ్లును వివృతాః = తెలు తునివేగంబున సీళ్లస్నియుం బైకెగురు
వఁబడినవై; వస్త్రాపకర్షణేన = వస్త్రు టంజేసి, పెద్దచేపలును జేపలును మొ
ముయొక్క తొలగఁజేయుటచేత; శరీర సళ్లును దాఁబేలును, వస్త్రంబును విడిచి
ణాం = మనుష్యులయొక్క; శరీరాణి నవుడు, మనుష్యులయవయవంబులుం
వ = అవయవములువలె ; దృశ్యంతే = బోలెనగపడినవి- అని, తాత్పర్యము-

ష్లవమానం సమీత్యైక భుజంగా స్సాగరాలయా. 2౫

వ్యోమ్ని తంకపిశాదూలం సుపణా ఇతి మేనిరే

టీక||అథ = అంతఃసాగరాలయాః = రే = తలఁచినవి.
సముద్రంబునికిపట్టుగాఁగల ; భుజం అంత, సముద్రంబుననున్నసర్పంబు
గాః = సర్పములు; వ్యోమ్ని = ఆకాశము లు, ఆకాశంబున నెగసిపోవుచున్నవాన
నందు; శ్లవమానం = ఎగిరిపోవుచున్న ; రశ్మేఘండగునాహనుమంతునింజూచి,
తం = ఆ; కపిశాదూలం = వానరశ్రే గరుత్తంతుండనితలంచి, భయంపడినవి.
ఘండగుహనుమంతుని ; సమీత్య = చూ అని, తాత్పర్యము-
చి; సుపణా ఇతి = గరుత్తంతుండఁగి; మేని

దశయోజనవిస్తీర్ణా త్రిశద్యోజన మాయతా. 2౬

ఛాయా వానరసింహస్య జలే చారుతరా భవత్

టీక||జలే = నీటియందు ; వానరసిం యతా = నిడుపైనదియునగు ; ఛా
హస్య = వానరశ్రేఘండగుహనుమం యా = నీడ; చారుతరా = మిక్కిలియును
తునియొక్క; దశయోజనవిస్తీర్ణా = సుందరముగా; అభవత్ = అయినది.
పదియామడలు పెడల్పుగలదియును; త్రి సముద్రమునందు, వానరశ్రేఘండ
శద్యోజనం = ముప్పదియామడలు ; ఆ గుహనుమంతునిమైనీడ, పదియోజనము

లవెడల్పును ముప్పదియోజనములనిడుపు పట్టినది. అని, తాత్పర్యము.
నుంగలది యై, యతిసుందరంబు గాఁగను

శ్వేతాభ్రీఘనరాజీవ వాయుపుత్రానుగామినీ. ౭౭

తస్య సా శుశుభే ఛాయా వితతా లవణాంభసి

టీక॥ వాయుపుత్రానుగామినీ = వా శుశుభే = ప్రకాశించెను.
యైపుకొడుకైన హనుమంతుని వెంబ హనుమంతుని వెంబడించుచు సము
డించునదియును; లవణాంభసి = సముద్రమునందు వెడల్పుగావ్యాపించియుం
ద్రమునందు; వితతా = వ్యాపించి యుండు, నాహనుమంతునినీడ, దట్టంబుగాఁ
డునదియునగు; తస్య = ఆహనుమంతుని గూడుకొనిననిమిత్తములయిన మేఘం
యొక్క; సా = ఆ; ఛాయా = నీడ ; శ్వే బులప జ్జీవలై, బ్రకాశించెను.
తాభ్రీఘనరాజీవ = స్వచ్ఛములయినమే అని, తాత్పర్యము.
ఘములయొక్క దట్టమయినప జ్జీవలై;

శుశుభే స మహాతేజా మహాకాయో మహాకపిః. ౭౮

వాయుమాగేఁ నిరాలంబే పక్షవా నివ పర్వతః

టీక॥ నిరాలంబే = పోయినయూతగ శుభే = ప్రకాశించెను.
ల; వాయుమాగేఁ = ఆకాశమునందు; ఎంతమాత్రమునాధారములేనియా
మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమ కాశంబునంబోవుచున్న, మహాతేజుండు
ముగలవాఁడును; మహాకాయః = గొప్ప నుగొప్పశరీరంబు గలవాఁడునగు నా
జేహముగలవాఁడునగు; సః = ఆ; మహా హనుమంతుండు, తొక్కలుగలిగినపర్వ
కపిః = హనుమంతుండు; పక్షవా = తై తంబుంబోలె, నొప్పుచుండెను.
క్కలుగల; పర్వతభవ = కొండవలె; శు అని, తాత్పర్యము.

యేనా సౌ యాతి బలవాక్ వేగేన కపికుంజరః. ౭౯

తేన మాగేఁ సహసా ద్రోణీకృత భవాణవః

టీక॥ అసౌ = ఈ; బలవాక్ = అధికమయినబలముగల; కపికుంజరః = వాన

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

రక్తేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; వేగేన=హృతము)=అయినది.
 వేగముతో; యేన=ఏమాగ్గముచేత; బలవంతుండగు హనుమంతుండు ,
 యాతి=(భూతాథ్వామందులట్) పో నేగంబున, సేమాగ్గముం బట్టిపోయె
 యెనో; అథావో = సముద్రము; సహ నో, సోమాగ్గమందలిసముద్రంబు, ఆ
 సా=శీఘ్రముగా; తేన=ఆ ; మాగ్గే ఊరించుననె, వేగవశంబున , నీళ్లుముం
 ద=దారిచేత ; దోణీకృతభవ=తొట్టి దుకుబ్బుటంజేసి, తొట్టి గాఢశేయబడిన
 గాఢశేయబడినదివలె; అసీత్ (అధ్యా స్తు, చూపట్టినది. అని, తాత్పర్యము.

ఆపాతే పక్షిసంఘానాం పక్షిరాజభవ ప్రజ్ఞా. ౮౦

హనుమా స్తేఘజాలాని ప్రకషణ్ మారుతో యథా

టీక|| హనుమాన్ = హనుమంతుండు; మారుతోయథా = వాయువువలె; జ్ఞ = పోవుచు; అసీత్ (అధ్యాహృతము)=ఉండెను-
 మేఘజాలాని= ముప్పలసమూహముల హనుమంతుండు, వాయువుంబోలె,
 ను; ప్రకషణ్ = ఈశ్వరకొనుచు; పక్షి వేగంబున మేఘంబుల నాకషింతుచు,
 సంఘానాం = పక్షులసమూహముల నాకాశమాగ్గమునందు, గరుత్మంతుం
 యొక్క; ఆపాతే=దారిచుయినయా మపోవునట్లు, రీతిగాఢావోవుచుండెను-
 కాశమునందు; పక్షిరాజభవ=పక్షుల అని, తాత్పర్యము-
 కుఁబ్రభువయినగరుత్మంతుండువలె; ప్ర

పాఁడు రారుణవర్ణాని నీలమాంజిత్వకానిచ. ౮౧

కపినా కృష్యమాణాని మహాధ్రాణి చ కాశిరే

టీక|| పాండురారుణవర్ణాని= తె మేఘంబులు; చ కాశిరే=ప్రకాశించినవి.
 లుపులలుపురంగులుగలవియును; నీల హనుమంతుండీడ్చుకొనిపోవుచున్న,
 మాంజిత్వకానిచ= నలుపుపనలుపునైనై తెలుపు నెలుపునలుపుపనుపు వన్నెలం
 లుగలవియును; కపినా = హనుమం గలగొప్ప మేఘంబులు, చూచువారికా
 తుచిచేత; కృష్యమాణాని= ఈడ్చుబడు శ్వర్యంబుగల్గిండుచుండినవి.
 చున్నాయనగు; మహాధ్రాణి= గొప్ప అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ న్నభ్రాజాలాని నివృతంశ్చ పునఃపునః. ౮౨

ప్రచ్ఛన్నశ్చ ప్రకాశశ్చ చంద్రమా ఇవ లక్ష్మితే

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=అహ బడెను.

సుమంతుడు; పునఃపునః=మాటిమాటి కిని; అభ్రాజాలాని= మేఘముల సమూహములను; ప్రవిశత్=చొచ్చుచును; నివృతంశ్చ=బయలుపెడలుచును; ప్రచ్ఛన్నశ్చ=మూయబడినవాడును; ప్రకాశశ్చ=బయలుపడినవాడునగు; చంద్రమా ఇవ=చంద్రుడువలె; లక్ష్మితే= (ధూతాంధకమందు లట్) = చూడఁ

అహనుమంతుండు, దానినడుమ మేఘంబులు దగుల నప్పుడు, వానిలోమఱుగువడుచు, మఱి, నామేఘంబులు గడచి నపిమ్మట, తెలికివచ్చుచు, మేఘంబులచే మూయబడిమఱిబయలు పడఁచుండు చంద్రుండుంబోలె, నగపడుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్లవమానం తు తం దృష్ట్వా ప్లవంగం త్వరితం తదా. ౮౩

వవభుః పుష్పవహ్నిణి దేవగంధర్వదానవాః

టీక||తదా=అప్పుడు; త్వరితం=వేగముగలుగునట్లు; ప్లవమానం=దాటుచున్న; తం = ఆ; ప్లవంగం=కోతులు యినహనుమంతుని; దృష్ట్వాతు=చూచి నంతసే; దేవగంధర్వదానవాః=దేవతలునుగంధర్వులునుదానవులును; పుష్పవ

హ్నిణి=పూలవానలను; వవభుః=కురిసిరి. అప్పుడుత్వరితంబుగా సముద్రంబు దాటుచున్నహనుమంతుంజూచి, దేవతలునుగంధర్వులునుదానవులును, పూలవానలంగురిపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతాప నహి తం సూర్యః ప్లవంతం వానగోత్రమమ్. ౮౪

సిషేవేవ తదా వాయూ రామకార్యాథాసిద్ధయే

టీక||తదా=అప్పుడు; రామకార్యాథాసిద్ధయే= రామనికార్యం బనియెడుప్రయోజనముయొక్క సిద్ధించుటకొఱకు; సూర్యః = సూర్యుడు; ప్లవం

తం=దాటుచున్న; తం=ఆ; వానగోత్రమం = కోతులలో శ్రేష్ఠుండగునా హనుమంతుని; నతతాపహి = వేడిమి నొందఁజేయలేదుగాదా! వాయుశ్చ=

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

వాయుదేవుడును; సీషేవే = సేవిం
చెను.

అప్పుడు, సీతను వెదకుట యనెడు
రామకార్యంబు సిద్ధించుకొనికై, సూ
ర్యుండు, సముద్రంబు దాటుచున్న హ
నుమంతునిపై వేడిమిచూపడయ్యె; వా

యువును, హనుమంతుండు తనపుత్రుండ
య్యును, రామకార్యంబు దుద్యోగించి
యుంటుండేసి, పూజ్యుండని తలంచి,
యా రామకార్యంబు సిద్ధించుటకై, య
తని, సేవిం చెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఋషయ స్తుష్టువు శ్చైవం స్లవమానం విహాయసా. ౮౫
జగు శ్చ దేవగంధర్వాః ప్రశంసంతో మహాజనమ్

టీక॥ విహాయసా = ఆకాశము చేతను;
స్లవమానం = పోవుచున్న; ఏనం = ఈ
హనుమంతుని; ఋషయశ్చ = ఋషులు
ను; తుష్టువుః = పొగడిరి. దేవగంధర్వా
శ్చ = దేవతలును గంధర్వులును; మహా
జనం = అధికపరాక్రమంబుగల నాహ
నుమంతుని; ప్రశంసంతః = పొగడుచు

న్నవారలై; జగుః = పాడిరి.
ఇట్లు, ఆకాశమాగంబునం బోవు
చున్న హనుమంతుని, ఋషులును హాగ
డిరి; దేవతలు గంధర్వులు, అతని పరాక్ర
మంబు బ్రశంసించుచు, పాడిరి.
అని, తాత్పర్యము.

నాగాశ్చ తుష్టువు ర్యతౌ రతౌంసి విబుధాః ఖగాః. ౮౬
ప్రేత్య సర్వే కపివరం సహసా విగతక్లమమ్

టీక॥ నాగాశ్చ = సర్పంబులును; య
తౌః = యత్నులును; రతౌంసి = రాక్షసు
లును; ఖగాః = పక్షులును; విబుధాః =
దేవతలును; సర్వే = అందఱును; విగతక్ల
మం; పోయిన బడలికగల; కపివరం = వా
నరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుని; ప్రేత్య =
చూచి; సహసా = శీఘ్రముగా; తుష్టు
వుః = పొగడిరి.

సర్పంబులును యత్నులును దిక్పాలుండగు
నిర్భతికి సంబంధించిన రాక్షసులును బత్తు
లును దేవతలును, అందఱును, శ్రమంబు
నొందక, యాకాశంబునం బోవుచున్న
హనుమంతునింజూచి, సంతోషంబుపట్ట
లేక, యాతఁడంబ, ప్రస్తుతించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ స్థవగశాదూలే స్థవమానే హనుమతి. ౮౭

ఇత్వోకుకులమానాథీ చింతయామాస సాగరః

టీక॥ స్థవగశాదూలే = వానరశ్రే
స్థండుగు; తస్మిన్ = ఆ; హనుమతి = హ
నుమంతుండు; స్థవమానే = చాటుచుం
డుగా; సాగరః = సగరునిచేవృద్ధి బొం
దిన, సముద్రుండు, కావుననే; ఇత్వోకు
కులమానాథీ = ఇత్వోకు వంశము
యొక్క గౌరవమునుగోరువాడై; చి
తయామాస = ఆలోచించెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుం
డు సముద్రంబు చాటుచుండగా, సము
ద్రుండు, మున్నిత్వోకువంశంబునంబుట్టి
సగరునిచేవృద్ధిబొందినవాడు కావు
న, “సత్వోకువంశము సమ్మానమునొంద
వలె” నని కోరి, యిట్లని, యాలోచిం
చెను.

అని, తాత్పర్యము.

సాహయ్యం వానరేంద్రస్య యది నాహం హనుమతః; ౮౮

కరిష్యామి భవిష్యామి సర్వవాచ్యో వివక్షతామ్

టీక॥ అహం = నేను ; వానరేంద్ర
స్య = వానరశ్రేష్ఠుండగు; హనుమ
తః = హనుమంతునకు ; సాహయ్యం =
తోడ్పాటును; కరిష్యామియది = చే
యనేని; వివక్షతాం = మాటలాడగో
రువారలకు , నోరుగలవారలకనుట; స

ర్వవాచ్యః = అన్నిటచేతనునిందింపద
గినవాడను; భవిష్యామి = అయ్యెదను,
నేనిప్పుడు, వానరశ్రేష్ఠుండగు హను
మంతునకుందోడ్పడనేని, నోరుగలవార
లందఱు, నన్ను అన్నివిధంబులను, నిందిం
తురు. అని, తాత్పర్యము.

అహ మిత్వోకునాథేన సగరేణ వివర్ధితః. ౮౯

ఇత్వోకుసచివ శ్చాయం నావసీదితు మహాత్మ

టీక॥ అహం = నేను; ఇత్వోకునాథే
న = ఇత్వోకువంశమునకు బుట్టిన వారల
కుంబ్రభువంశున; సగరేణ = సగరునిచే
త; వివర్ధితః = వృద్ధి నొందజేయబడి
నాడను; అయంచ = ఈ హనుమంతుం

డును; ఇత్వోకుసచివః = ఇత్వోకువంశ
మునకుబుట్టినవానికి సహాయుండు; కావు
న, అవసీదితుం = అలసటనొందుటకు ;
నాహాత్మ = తగడు.

ఇత్వోకుకులమునందుఁ బెంపువహిం

చిససగరుండు, సన్నువృద్ధిబొందునట్లు | నాఁడు; కావుననితండు శ్రమపడకుండు
శేసేను; ఈహనుమంతుఁడు, ఇట్లునట్లు సేయవలయును.
కులంబునఁ బుట్టిన రామునకుఁ దోడ్పడి | అని, తాత్పర్యము.

తథా మయా విధాతవ్యం విశ్రమేత యథా కః. ౯౦
శేషంచ మయి విశ్రాంత స్సుఖేనా తిపతివ్యతి

టిక||కః = హనుమంతుఁడు; యతః; అతిపతివ్యతి = దాఁటును.
థా = ఎట్లు; విశ్రమేత = అలసటచీర్చుకొ
నునో; తథా = అట్లు, మయా = నాచేత;
విధాతవ్యం = చేయఁబడవలసినది ; అ
యం (అధ్యాహ్వాతము) = ఇతఁడు ; మ
యి = నాయందు; విశ్రాంతః = డిఁట
నొందినవాఁడై; శేషంచ = మిగిలినమా
గఁమునుగూడ ; సుఖేన = సౌఖ్యముచే
త; అతిపతివ్యతి = దాఁటును.
కావున, హనుమంతుం డలసటచీర్చు
కొనుటకవకాశముగల్గునట్లు , సేనుశే
యవలయును; ఇతండు, నావలననూట
టంజెంది, యంత, మిగత దారినిగూడ ,
నాయాసంబులేక దాఁటిపోవును.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి కృత్వా మతిం సార్ధ్యం సముద్ర శృన్న మంభసి. ౯౧
హిరణ్యనాభం మైనాక మువాచ గిరిస త్తమమ్

టిక||సముద్రః = సముద్రుఁడు; ఇతి = మైనాకం = మైనాకంబనెడు పర్వతము
ఇట్లు; సార్ధ్యం = మంచిదైన; మతిం = త
లంపును; కృత్వా = చేసి; అంభసి = నీ
టియందు; శృన్నం = మూయఁబడినవాఁ
డును; గిరిస త్తమం = పర్వతంబులలో
శ్రేష్ఠుండును; హిరణ్యనాభం = బంగా
రమైప్రధానముగాఁ గలవాఁడునగు ;
మైనాకం = మైనాకంబనెడు పర్వతము
నుగూచిక; డివాచ = పలికెను.
సముద్రుండుట్లుమంచియాలోచన
చేసి, నీటిలోమనిగియున్న పర్వత శ్రే
ష్ఠుండును స్వర్ణ మయిండునగు మైనా
కముంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

త్వ మిహ సురసంఘానాం పాతాళతలవాసినామ్. ౯౨
దేవరాజ్ఞా గిరిశ్రేష్ఠ పరిఘ స్సన్నివేశితః

టిక = గిరిశ్రేష్ఠ = పర్వతములలోమే
టివయినమైనాకమా! త్వం = నీవు; ఇ
హ = ఇచ్చట : దేవరాజ్ఞా (దేవరాజే
న) = దేవేంద్రునిచేత; పాతాళతలవాసి
నాం = పాతాళలోకమునం దుండున
ట్టి ; అసురసంఘానాం = అసురులస
మూహములకు; పరిఘః = గడియైనా

నుగా; సన్నివేశితః = ఉంచబడితివి.
పర్వతశ్రేష్ఠుండవగు మైనాకమా!
దేవేంద్రుండు నిన్నిచట, చాతాళము
నందున్న యసురులు మైకిరాకుండుట
తై, గడియైనాను గానుంచెను.
అని, తాత్పర్యము.

త్వ మేషాం జాతవీర్యాణాం పునరేవో త్వతివ్యతామ్. ౯౩
పాతాళస్యా ప్రమేయస్య ద్వార మావృత్య తిష్ఠసి

టిక॥ జాతవీర్యాణాం = కలిగినప
రాక్రమంబుగల ; ఏషాం = ఈయసురు
లు; పునరేవ = మఱియు ; ఉత్పతివ్య
తాం = ఎగురవచ్చుటగా; త్వం = నీవు; అ
ప్రమేయస్య = కొలఁతపెట్టరాని; పా
తాళస్య = పాతాళముయొక్క ; ద్వారం = దారిని; ఆవృత్య = మూసకొని ; తి

ష్ఠసి = ఉన్నావు.
ఈయసురులు మఱియు బరాక్రమం
బునొందిమైకివచ్చటకు యత్నింపఁగా ,
నీవు, అప్రమేయంబగు పాతాళముదారి
నావరించుకొని , వారినిబైకిరాసియకు
న్నావు. అని, తాత్పర్యము.

తిర్య గూర్ధ్వ మథశ్చైవ శక్తిస్తే నైల వధీతుమ్. ౯౪
తస్మా త్సంహోదయామి త్వాము త్తిష్ఠ గిరిస త్తవ

టిక॥ నైల = మైనాకపర్వతమా! తే =
నీకు; తిర్యక్ = అడ్డము గాను; గూర్ధ్వం =
మైగాను; అథశ్చైవ = క్రిందిగాను; వ
ధీతుం = పెరుగుటకు ; శక్తిః = సామ
ర్థ్యము; అస్తి (అధ్యాహృతము) = కల
దు. గిరిస త్తవ = పర్వతశ్రేష్ఠుండవగుమై
నాకమా! తస్మాత్ = అందువలన;

త్వాం = నిన్ను; సంహోదయామి = ప్రేరే
పించెదను. ఉత్తిష్ఠ = లేము.
పర్వతశ్రేష్ఠుండవగుమైనాకమా! నీ
కు, అడ్డముగానుమీదుగానుగ్రిందుగా
నుమేనుబెంచుటకునైగలదు; కావున ,
నీకుఁజెప్పెదను ; నీవిప్పుడుమైకిలేవవల
యును. అని, తాత్పర్యము.

స ఏష కపిశామూల స్త్వా ముపర్యేతి వీర్యవాక్.౯౫

హనుమా న్రామకార్యథం భీమకమాఖ మాప్లుతః

టీక॥ కపిశామూలః = వానరశ్రే	యొక్క; ఉపరి = పైగా; ఏతి = పోవుచు
స్థండును; వీర్యవాక్ = పరాక్రమముగ	న్నాడు.
లవాడును; భీమకమాఖ = వెలుపులు	వానరశ్రేష్ఠండును బరాక్రమశాలి
ట్టించుకార్యముగలవాడునగు ; సః =	యునగునట్టియీ హనుమంతుడు, రా
ఆ; ఏషః = ఈ ; హనుమాన్ = హనుమం	మకార్యథంబుగా, భయంకరంబగు
తుడు ; రామకార్యథం = రాముని	కార్యంబునేయువాడై, యాకాశము
కార్యముకొఱకు; ఖం = ఆకాశమును	నం, డెగిరి, నీపైఁగాఁబోవుచున్నాడు.
గూర్చి ; ఆప్లుతః = ఎగిరినవాడై;	అని, తాత్పర్యము.
త్వాం = (ప్రవృత్తమందుఁద్యతీయ) నీ	

అస్య సాహ్యం మయా కార్య మిత్వైకుకులవతిః సం.౯౬

మమ హీత్వాకవః పూజ్యః పరం పూజ్యతమా స్తవ

టీక॥ మయా = నాచేత ; ఇత్వైకుకు	జింపఁదగినవారలు.
లవతిః సః = ఇత్వైకుకువంశముననుసరిం	ఈశండిత్వైకుకువంశమునకు సేవసే
చుచున్నట్లు; అస్య = ఈ హనుమంతునకు;	యువాడగుట జేసి, యితనికి నేనుసా
సాహ్యం = తోడ్పాటు; కార్యం = చే	హియ్యంబునేయవలయును; నాకు, ఇ
యఁదగినది. ఇత్వాకవః = ఇత్వైకుకువం	త్వైకుకువంశస్థులు, వృద్ధిగలిగించుటంజే
శమునందుఁబుట్టినవారలు; మమ = నా	సి, పూజ్యులని నీకునుం జెలియను, వారి
కు; పూజ్యాహి = పూజింపఁదగినవార	చే వృద్ధిబొందిననాయందు సుఖంబు
లుకదా! తవ = నీకును ; పరం = మిక్కిలి	న్నావుకావున , నీకునువారుమిక్కిలి
యును; పూజ్యతమాః = ఎచ్చుగాఁబూ	యఁబూజ్యులు. అని, తాత్పర్యము.

కురు సాచివ్య మస్తాకం న సః కార్య మతిక్రమేత్.౯౭

కతవ్య మకృతం కార్యం సతామన్య ముదీరయేత్

టీక॥ అస్తాకం = మాకు; సాచివ్యం = సాహాయ్యమును; కురు = చేయుము.

సః=మాయొక్క; కార్యం = పని; నాతి
కృషేత్ = అతిక్రమింపకుండుగాక, క
తవ్యం = చేయబడవలసినదియును;
అకృతం = చేయబడనిదియునగు ; కా
ర్యం = పని; సతాం = పెద్దలకు; మన్యం =
కోపమును; ఉదీరయేత్ = కలిగించును.

కావున, మాకార్యముమీటిపొవుటకు
మునుపే , మాకుసాహాయ్యముసేయు
ము; అట్లుచేయవలసినకార్యమును జేయ
వేని, పెద్దలకుఁగోపముగలుగును.
అని, తాత్పర్యము.

సలిలా నూర్వ ముత్తిష్ట తిష్ఠత్వే వ కపి స్త్వయి. ౯౮
అస్తాక మతిథి త్రైవిదా పూజ్యశ్చ స్వతంత్రం వరః

టిక॥ సలిలాత్ = నీటినుండి; ఉర్వం =
వైకి; ఉత్తిష్ట = లేము; అస్తాకం = మా
కు; అతిథిః = అతిథియును; పూజ్యశ్చ =
పూజింపఁదగినవాఁడును; స్వతంత్రం = ఎ
గురువారిలోపల; వరః = శ్రేష్ఠుఁడునగు;
ఏషః = ఈ; కపిః = హనుమంతుఁడు; శ్వ

యి = నీయందు; నిష్ఠతు = ఉండుగాక.
నీవునీటినుండిపైకిలేము, మనకతిథి
యఁబూజనీయుండును ఎగురువారిలో
శ్రేష్ఠుండునగునీహనుమంతుఁడనీశిఖర
ములపైవిశ్రమించుఁగాశీ.
అని, తాత్పర్యము.

చామీకరమహానాథ దేవగంధర్వసేవిత. ౯౯
హనుమాం స్త్వయి విశ్రాంత స్తత శ్శేషం గమిష్యతి

టిక॥ దేవగంధర్వసేవిత = దేవతల
చేతనుగంధర్వులచేతను సేవింపబడిన;
చామీకరమహానాథ = స్వర్ణకమయము
లయిన గొప్పశిఖరములుగల మైనాక
పర్వతమా! హనుమాన్ = హనుమం
తుండు; త్వయి = నీయందు; విశ్రాంతః =
ఊటనొందినవాఁడై; తతః = అంతట;
శేషం = మిగతదాని; గమిష్యతి = పొం

దంగలఁడు.
నీవు, దేవతలచేతను గంధర్వులచేత
నుసేవింపఁ బడినవాఁడవు, బంగారు శి
ఖరంబులుగలవాఁడవు, హనుమంతుం
డు, నీశిఖరములపైవిశ్రమించి, యంతమి
గతదానిని సుఖంబుగాఁగడవంగలఁడు.
అని తాత్పర్యము

కాకుత్స్థస్యా నృశంస్యంచ మైథిల్యా శ్చ వివాసనమ్. ౧౦౦

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

శ్రమంచ ప్లవగేంద్రస్య సమీక్ష్యో త్థాతు మహానః.

టీక॥ కాకుల్లేస్య = రామునియొక్క; అన్యశంస్యంచ = క్రూరుఁడుకాకుండుటను; మైథిల్యాః = నీతయొక్క; వివాసనంచ = విదేశమునందుండునట్లు సేయుటను; ప్లవగేంద్రస్య = వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతునియొక్క; శ్రమంచ = అలసటను; సమీక్ష్య = చూచి; ఉత్థాను. అని, తాత్పర్యము.

తం = లేచుటకు; అహానః = తగుదువు. రామునిమంచిస్వభావమును; నీతరావణునిచేఁజిక్కుటను, హనుమంతుండుసేయు శ్రమంబునుచూచి, యుక్తమనితలంతువేని, పైకిలేమ్ము. అనిసముద్రుండుమైనాక పర్వతమ్మునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

హిరణ్యనాభో మైనాకో నిశమ్య లవణాంభసః. ౧౦౧
ఉత్పపాత జలాత్తూణాం మహాద్రుమలతాయుతః

టీక॥ మహాద్రుమలతాయుతః = గోవ్య = విని; జలాత్ = నీటినుండి; తూర్ణం = శీఘ్రముగా; ఉత్పపాత = ఎగిఁచెను, నవాఁడును; హిరణ్యనాభః = బంగారుగోష్పవృక్షములను దీఁగెలునుంగ వికారంబులయిన శిఖరంబులుగలవాఁలిగి బంగారు శిఖరంబులతోఁగూడియుండునగు; మైనాకః = మైనాకపర్వతము; న్నమైనాకపర్వతంబును, సముద్రుని లవణాంభసః = సముద్రునియొక్క; వచమాటవిని, నీళ్లనుండి, శీఘ్రముగాఁ, బై నం (అధ్యాహృతము) = చూటను; నిశకిలేఁచెను. అని, తాత్పర్యము

స సాగరజలం భిత్వా బహువా భ్యుత్థితస్తదా. ౧౦౨
యథా జలధరం భిత్వా దీప్తరశ్మి దివాకరః

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సః = ఆమైనాకము; సాగరజలం = సముద్రపునీటిని; భిత్వా = భేదించుకొని; జలధరం = మబ్బును; భిత్వా = భేదించుకొని; దీప్తరశ్మిః = స్రవకాశించుకిరణంబులుగల; దివాకరోనుభా = సూర్యుండువలె, ఆభ్యుత్థిచెను. అని తాత్పర్యము.

తః = లేచినవాఁడు; అగపడినవాఁడు; బహువ = ఆయెను. అప్పుడు సూర్యుండుమబ్బునుభేదించికొనిబయలు వెడలునట్లు, ఆమైనాకముసముద్రజలమునుభేదించుకొనిపైకిలేచెను. అని తాత్పర్యము.

స మహాత్మా మహాతేజన సర్వత స్థలిరావృతః. ౧౦౩
దర్శయామాస శృంగాణి సాగరేణ నియోజితః
శాశకుంభమయై శ్శృంగైః స్పకిన్నరమహారైః. ౧౦౪
అదిత్యోదయసంకాతై రాలిఖద్భిరివాం బరమ్

టీక॥ మహాత్మా = గొప్పదేహము గ
లవాడును; సర్వతః = అంతటను; సతే
లావృతః = నీటిచేఁగఁపఁబడిన వాడున
గు; సః = ఆమైనాకము; సాగరేణ = స
ముద్రముచేత; నియోజితః = జిజ్ఞాపింపఁ
బడినవాడై; శాశకుంభమయైః = బం
గారువికారములును; స్పకిన్నర మహార
ైః = కిన్నరులతోనుగొప్ప సర్పములతో
నుగూడినవియును; అదిత్యోదయ సంకా
తైః = సూర్యోదయముతోసమానములు
ను; అంబరం = ఆకాశమును; అలిఖద్భిరివ
(స్థితైః) = బరయుచున్నవివలె నున్నవి

యునగు; శ్శృంగైః = శిఖరములతో; స
హితః = (శ్శృంగైః) కూడినవాఁ
డై; శృంగాణి = శిఖరములును; దశకాయా
యాస = చుట్టెను,
నీటిలోనున్న సాగరమునకు, త్తూల
దగునామై పోయిండు, అది ద్రినియాజ్ఞ
నొంది, కిన్నరులతోనుగొప్ప సర్పంబుల
తోనుగూడి సూర్యోదయంబులచాడ్చు
నవెలుంగుచు నాకాశంబునొరయు చు
న్నవివోలెనట్లున్నతంబులై యుండు త
నబంగారుశిఖరంబులంజూపెను.
అని, తాత్పర్యము.

తప్తజాంబూనదై శ్శృంగైః పర్వతస్య సముత్థితైః. ౧౦౫
ఆకాశం శస్త్రసంకాశ మభవ త్కాంచనప్రభమ్

టీక॥ పర్వతస్య = మైనాక పర్వతము
యొక్క; సముత్థితైః = మైకిలేచిన; తప్త
జాంబూనదైః = కరంగింపఁబడినబం
గారువికారములయిన; శ్శృంగైః = శిఖర
ములచేత; శస్త్రసంకాశం = ఇనుముతో
సమానమయిన; ఆకాశం = ఆకాశము;
కాంచనప్రభం = బంగారు యొక్క
కాంతివంటికాంతిగలది; అభవత్ = అ

యినది.
అట్లు, ఆమైనాకుని, కరంగింపఁబడినస్వ
చ్ఛమయినబంగారు శిఖరములుమైకిలే
వఁగానే, వానికాంతులచే, నినుమువలె
నల్ల గానుండునాకాశంబును, బంగారు
కాంతివంటికాంతిగలదయ్యె.
అని, తాత్పర్యము.

జాతరూపమయై శృంగైర్భాజమానై స్వయంప్రభైః. ౧౦౬
ఆదిత్యశతసంకాశ సోభిభవ ద్ధిరిసత్తమః

టీక. జాతరూపమయై = బంగారువిడు; అభవత్ = ఆయెను.
కారంబు లయినవియు ; భాజమాన్వైః = ప్రకాశించుచున్నవియు; స్వయంప్రభైః = తమంతనెకాంతిగలిగినవియు; శృంగైః = శిఖరములచేత;
సః = ఆ; గిరిసత్తమః = పర్వతశ్రేష్ఠుండగు నామైనాకుండు; ఆదిత్యశతసంకాశం = బాలెంబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.
సూర్యులయొక్క నూటతో సహాను

త ముద్భిత మసంగేన హనుమా నగ్రత స్థితమ్. ౧౦౭
మధ్యే లవణతోయస్య విఘ్నాయ మితి నిశ్చితః

టీక. హనుమాన్ = హనుమంతుడు; నాడు.
డు; అసంగేన = సంబంధములేమిచేత; ఉహనుమంతుండు, అట్టేలేచితనముం
ద్భితం = లేచినవాడును; అగ్రతః = ముందటంబూపట్టినయామైనాకునిం జూచి,
దటఃస్థితం = ఉన్నవాడనగు; తం = ఆ “ఇట్టి పర్వతమిప్పుడట్ల పడుట కెంత
మైనాకుని; “అయం = ఇది ; లవణతో మాత్రమును గారణముగానరాదు, కా
యస్య = ఉప్పునీళ్లుగల సముద్రముయొ వున, నిది, నాకుసముద్రమధ్యంబున , వి
క్కర; మధ్యే = నడుమనందు; విఘ్నః = అఘ్నము సేయవచ్చినది.” అని, నిశ్చయిం
ద్ధి; “ఇతి = అని; నిశ్చితః = నిశ్చయించి చెను, అని, తాత్పర్యము.

స త ముచ్చిత మత్యర్థం మహావేగో మహాకపిః. ౧౦౮
ఉరసా పాతయామాస జీమూతమివ మారుతః

టీక. మహావేగః = అధికమయిన వేమంతుడు; అత్యర్థం = మిక్కిలియొ
గముగల; సః = ఆ; మహాకపిః = హనును; ఉచ్చితం = ఉన్నతమయిన; తం =

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౭

స ౧

ఆమైనాకమును; డరసా = తొమ్మిదే
త; మారుతః = వాయువు; జీమూతమి
వ = మేఘమునుబోలె ; పాతయామా
స = పడఁద్రోసెను.

మహావేగుండగు నాహనుమంతుం

డు, మిక్కిలియు, సున్నతంబునున యా
మైనాకపర్వతమును, తనతొమ్మిదేత,
వాయుదేవుండు మేఘమును బాఱదో
లునట్లు, అనాయాసంబుగా బడఁ ద్రో
సెను. అని, తాత్పర్యము.

స తథా పాతిత స్తేన కపినా పర్వతోత్తమః. ౧౦౯
బుద్ధ్యా తస్య కపే గ్వేగం జహాషణచ ననందచ

టీక|| తథా = అట్లు; సః = ఆ; పర్వ
తోత్తమః = పర్వతశ్రేష్ఠుండగు మైనా
కుండు; తేన = ఆ; కపినా = హనుమంతుని
చేత; పాతితః = పడఁద్రోయఁబడినవాఁ
డై; తస్య = ఆ; కపేః = హనుమంతునియొ
క్క; వేగం = వేగమును; బుద్ధ్యా = తెలి
సికొని; జహాషణచ = గగుఁపాటు గొ

నెను; ననందచ = సంతసించెను.
పర్వతశ్రేష్ఠుండగునామైనాకుండు,
అట్లు, తన్నహనుమంతుండు పడఁద్రో
యఁగా నతనివేగంబు తెలిసికొని, చాల
సంతసించి, పులకాంకితుండయ్యెను.
అని, తాత్పర్యము.

త మాకాశగతం వీర మాకాశే సముపస్థితః. ౧౧౦
ప్రీతో హృష్టమనా వాక్య మబ్రవీ త్పర్వతః కపిమ్
మానుషం ధారయన్ రూప మాత్మన శ్శిఖరేస్థితః. ౧౧౧

టీ|| పర్వతః = మైనాకుండు; ప్రీతః = సుఖ
మునొందినవాఁడై; హృష్టమనాః = సం
తసించినమనస్సుగలవాఁడై ; మాను
షం = మనుష్యసంబంధియగు, రూపం =
ఆకారమును; ధారయన్ = ధరించుచు ;
ఆత్మనః = తనయొక్క ; శిఖరే = శిఖర
మునందు, స్థితః = ఉన్నవాఁడై ; ఆకా
శే = ఆకాశమునందు ; సముపస్థితః =

ఉగ్గతినవాఁడై; ఆకాశగతం = ఆకాశ
మునుబొందినవాఁడును; వీరం = పరాక్ర
మంబుగలవాఁడునగు; తం = ఆ; కపిం =
హనుమంతునిగూచి; వాక్యం = మాట
ను; అబ్రవీత్ = పలికెను.
అంతమైనాకుండు, సుఖంబునొంది,
సంతసించి, మనుష్యరూపము ధరించి,
తనశిఖరంబుపైనుండి, యాకాశంబునం

దున్నపరాక్రమ శాలియగు నాహను
మఁతునిడగ్గఱి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దుష్కరం కృతవా న్క-మఁ త్వమిదం వానరోత్తమ
నిపత్య మమ శృంగేషు విశ్రాంత్య యథా సుఖమ్. ౧౧౨

టీక|| వానరోత్తమ = కోఁతులలో
శ్రేష్ఠుండవగుహనుమంతుఁడా! త్వం= నీవు; దుష్కరం = చేయఁగూడని; ఇ
దం= ఈ; కమఁ = కార్యమును; కృత
వాఁ = చేసినవాఁడవు. మమ= నాయొ
క్క; శృంగేషు = శిఖరములందు; నిప
త్య= పడి; యథా సుఖం = సుఖమునతిక్ర
మింపక; విశ్రాంత్య = అలసటదీర్చుకొ
నుము.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ
డా! నీవెవ్వరికిని శేయనలవిగానియిన
ముద్రలంఘనమును జేయుచున్న వాఁడ
వైనను, ఎంతమాత్రములసట కొందక,
నావంటిగొప్పపర్వతమును, యొమ్మన
నవలీలగాఁబడఁద్రోసి నాడవు; నాశిఖ
రంబులందుండి. సుఖంబుగా, విశ్రాంతి
ము. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య కులే జాతై రుదధిః పరిపథిః తః

స త్వాం రామహితై యుక్తం ప్రత్యర్చయతి సాగరః. ౧౧౩

టీక|| ఉదధిః = సముద్రము; రాఘవ
స్య = రామునియొక్క; కులే = వంశము
నందు; జాతైః = పుట్టినవారలచేత; పరి
పథిః తః = వృద్ధి నొందఁజేయుటచేను.
సః = అట్టి; సాగరః = రామవంశస్థుండ
యినసగరునిచే వృద్ధిబొందిన, సము
ద్రుఁడు; రామహితై = రామునిషేలు
నందు; యుక్తం = ఆసక్తుఁడయిన;
త్వాం = నిన్ను; ప్రత్యర్చయతి = బదులు
పూజించుచున్నాఁడు,

పూర్వము రామునివంశంబునఁ బుట్టిన
సగరునిచేతను; అతనికొడుకులచేతను,
సముద్రుండు, చాలనభివృద్ధి నొందెను; నీ
వు, వారివంశంబునందుఁబుట్టిన రామున
కుషేలు సేయఁగడంగినావుకావున, స
ముద్రుఁడునీకుఁబూజచేసి, యందువల
న, సగరవంశస్థులకుఁ బ్రతిపూజచేసిన
వాఁడుకాఁగోరుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

కృతేచ ప్రతికర్తవ్య మేవ ధర్మః స్వనాతనః
సోఽయం త్వత్ప్రతికారాధీః త్వత్త స్సమ్మాన మహాకవి. ౧౧౪

టిక॥ కృతేచ = చేయఁబడఁగానే; ప్రతికర్తవ్యం = బదులుచేయఁబడవలసినది; ఏవః = ఇది; స్వనాతనః = శాశ్వతమగు; ధర్మః = ధర్మము. త్వత్ప్రతికారాధీః = నీకుబదులుపకారమునుగోరుచున్న; సః = ఆ; అయం = ఈసమద్రుడు; త్వత్త = నీవలన; సమ్మానం = గౌరవమును; అహాకవి = పొందఁదగును.

ఒకందుతనకుపకారము సేయఁగా, అని, తాత్పర్యము.

త్వన్నిమిత్త మనే నాహం బహుమానా త్వప్రచోదితః

తీవ్ర త్వం కపిశార్దూల మయి విశ్రమ్య గమ్యతామ్. ౧౧౫

యోజనానాం శతంచాపి కపి రేష సమాప్లుతః

తవ సానుష విశ్రాంత శ్శేషం ప్రక్రమతా మితి. ౧౧౬

టిక॥ ఏవః = ఈ ; కపిః = హనుమంతుడు; యోజనానాం = ఆమడలయొక్క; శతంచాపి = నూటిని గూచియు; సమాప్లుతః = ఎగిరినాడు; తవ = నీయొక్క; సానుష = సమప్రదేశములందు, నెట్లములందు; విశ్రాంతః = ఊటబొందినవాడై; శేషం = మిగతదానిని; ప్రక్రమతాం = దాఁటుఁగాక; ఇతి = అని; త్వన్నిమిత్తం = నీకొఱకు ; అహం = నేను; అనేన = ఈసముద్రునిచేత; బహుమానాత్ = గౌరవమువలన ;

ప్రచోదితః = ప్రేరేపింపఁబడినాడను. కావున; కపిశార్దూల = వానర శ్రేష్ఠుడవగుహనుమంతుడా! త్వం = నీవు; తీవ్ర = నిలువుము. మయి = నాయందు; విశ్రమ్య = అలసటబడిచుకొని; గమ్యతాం = పోఁబడుఁగాక.

“ఈహనుమంతుండు, నూతనముడలాకపెట్టుననెగుర నారంభించి యున్నాడు; ఇతండు , నీనెత్తములందుఁ గొంతసేపువిశ్రమించి మిగతదారిదాటునట్లు సేయుము” అని, నీకుఁ గా, నీసము

దుగ్రిండు, గౌరవంబుననుంజేరేపించె యలసటదీక్షకొని, పొమ్ము.
చు, కావున, నీవు, నీలిచి, నాయందుండి అని, తాత్పర్యము.

త దివం గంధవ త్స్వాదు కందమూలఫలం బహు

తదా స్వాద్య హరిశ్రేష్ఠ విశ్రాంతో ను గమిష్యసి. ౧౧౭

టీక॥ హరిశ్రేష్ఠ = వానరశ్రేష్ఠుండవ నొందినవాడవై; అను = ఆపిమ్మట; గ
గుహనుమంతుడా! తత్ = అందువలన; మిష్యసి = పోగలవు.
గంధవత్ = మంచివాసనగలదియును; కావున, మంచివాసనయును మాధు
స్వాదు = మధురమయినదియును; బ ర్యమనుంగల యీకందమూలంబులను
హు = అనేకములయిన; తత్ = అట్టి; ఇ ఫలంబులను, ఆరగించి, యలసటదీర్చు
దం = ఈ; కందమూలఫలం = కందగడ్డ కొని, యాపిమ్మటంబొమ్ము.
మొదలయినగడ్డలనుపండ్లను; ఆస్వా అని, తాత్పర్యము.
ద్య = అనుభవించి; విశ్రాంతః = ఊబడి

అస్తాక మపి సంబంధః కపిముఖ్య త్వయా సీవై

ప్రఖ్యాత స్త్రిషు లోకేషు మహాగుణపరిగ్రహాః. ౧౧౮

టీక॥ కపిముఖ్య = వానరశ్రేష్ఠుండవ లోకంబులందును; ప్రఖ్యాతః = వినుతికె
గుహనుమంతుడా! త్వయా = నీతోడ; క్రినది.
అస్తాకమపి = మాకును; సంబంధః = సం వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుం
బంధము; అస్తి = కలదు ("వై") అనునది డా! నీతోటిసంబంధము, నీకాతిభ్యమి
పాదపూరణార్థము). మహాగుణపరి య్యవలయుననునది, మాకునుం గలదు,
గ్రహాః = గొప్పగుణములు గలవారి నీవంటిన్ దుగుములుగలవారిం బూజిం
యెకట; స్వీకరించుటయనగా నేవించు చుట, ముల్లొకంబులందును, ఆదరణీ
ట; త్రిషు = మూడైన; లోకేషు = యంబై యున్నది. అని, తాత్పర్యము.

వేగవంతః ప్లవంతోయే ప్లవగా మారుతా త్తజ

తేషాం ముఖ్యతమం మన్యే త్వా మహం కపికుంజర. ౧౧౯

టీక|| మారుతాత్మజః = వాయుదేవుని పుత్రుండవగు హనుమంతుడా! యే = ఏ; ప్లవగః = వానరులు; వేగవంతః = వేగముగలవారుగాను; ప్లవంతః = ఎగురువారుగాను; సంతి (అభ్యాప్యతము) = ఉన్నారో; కపికుంజరః = వానర శ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుడా! అహం = నేను; త్వం = నిన్ను; తేహం = వా

రిలోపలః ముఖ్యతమం = అందఱి కన్నను శ్రేష్ఠునిగా; మస్యే = తలంచుచున్నాను వానరశ్రేష్ఠుండవు వాయుపుత్రుండవునగు హనుమంతుడా! వానరులలో నెవ్వరు వేగముగలిగి యెగుర నేర్చియున్నారో, వారిలో నందఱి కన్నను నీవు శ్రేష్ఠుండవని తలంచుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

అతిథిః కిల పూజాహంః ప్రాకృతోపి విజానతా

ధమం జిజ్ఞాసమానేన కింపున స్త్వాద్యశో మహాః. ౧౦౦

టీక|| ధమం = ధర్మమును; జిజ్ఞాసమానేన = ఎఱుంగఁగోరిన, (ధాతువులనే కాఁదలంబులు కావున) పొందఁగోరిన; విజానతా = పండితునిచేత; అతిథిః = అభ్యాగతుండగువాఁడు; ప్రాకృతోపి = మూఁధుడైనను; పూజాహంః కిల = పూజించుటకొఱకు దగినవాఁడు గదా! త్వద్యశః = నీవంటివాఁడైన; మహాః = పూజ్యుఁడు; (పూజాహంః ఇతి = పూజింపదగినవాఁడని) కింపునః (వక్తవ్యం) ఇంకను జెప్పవలయునా!

పండితుండగువాఁడు, ధర్మముగోరునేని, అతిథి మూఁధుడైనను, అతనింబూజింపవలయును; ఇంక, నీవంటి మహాత్ముండయినచో, బూజింపవలయునని, చెప్పనేల! అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, మఱియొక విధంబుగాను, అధమమోఁచెడిది.

విజానతా = పండితునిచేతను; అతిథిః = అతిథి; ప్రాకృతోపి = మూఁధుడయినను; పూజాహంః కిల = పూజించుటకొఱకు దగినవాఁడు గదా! ధమః = ధర్మమును; జిజ్ఞాసమానేన = తెలిసికొనఁగోరువానిచేత, పండితుఁడుకానివాఁడై, పండితుండుకాఁగోరువానిచేత ననుట; త్వద్యశః = నీవంటివాఁడైన; మహాః = గొప్పవాఁడు; (పూజాహంః ఇతి) కింపునః (వక్తవ్యం) = పూజాహంఁడని చెప్పవలయునా?

తాను పండితుండయినను, తనయొద్దకు వచ్చునతిథి మూఁధుడైనను, అతనివలనందనకేమాత్రంబును బ్రయోజనంబు

లేచెనను, అతనికిందాను బూజనేయ వంటివానికినివంటినమ స్తధర్మంబుల నె
వలయుననుటశాస్త్రసిద్ధముగదా! అ తింగినవాఁడు, దొరకొనెనేని, యతం
ట్లుండ, నపండితుండైతమఁబు నెఱుం డట్టియతిథిని బూజింపవలయునని చె
గుటకై పెద్దలసహవాసంబుగోరు నా ప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి దేవవరిష్టస్య మారుతస్య మహాత్మనః
పుత్ర స్తస్యైవ వేగేన సదృశః కపికుంజర. ౧౨౧

టిక॥ కపికుంజర = వానరశ్రేష్ఠుండ సమానుండవగు; పుత్రోహి = కుమా
వగుహనుమంతుఁడా! త్వం=నీవు; దేవ రుండవుగదా!
వరిష్టస్య=దేవతలలో శ్రేష్ఠుండును; మ శానరశ్రేష్ఠుండ వగు హనుమంతుఁ
హాత్మనః=పూజ్యమయిన స్వభావము ఁడా! ఇదిగాక, నీవు! దేవతలలో మేటి
గలవాఁడునగు; మారుతస్య = తాయు యును మహాత్ముండునగు వాయుదేవు
దేవునియొక్క; వేగేన=వేగముచేత; త శకుఁడు తుండవు; వేగంబున; సతనికిసరి
స్యైవ=ఆవాయుదేవునకే, సదృశః= వచ్చువాఁడవు. అని, తాత్పర్యము.

పూజితే త్వయి ధర్మజ్ఞ పూజాం ప్రాప్నోతి మారుతిః
తస్మా త్వం పూజనియో మే శృణుచాస్య త్ర కారణమ్. ౧౨౨

టిక॥ ధర్మజ్ఞ=ధర్మకంబుల నెఱిం గినహనుమంతుఁడా! త్వయి=నీవు; పూ హానుమంతుఁడా! నేనునిన్ను బూజింతు
జితే=పూజింపఁబడఁగా; మారుతః = నేని, నీతండ్రియగు వాయుదేవునింబూ
వాయువు; పూజాం = పూజను; ప్రా జించినవాఁడనగుదును; నేను, వాయు
ప్రొత్తి-పొందుచున్నాఁడు; తస్మాత్ = దేవునకుఁబూజచేయవలసినవాఁడను,
అందువలన; త్వం=నీవు; మే=నాకు; గావున, నిన్నవశ్యము బూజచేయవలసి
పూజనియః=పూజింపఁదగినవాఁడవు; నవాఁడనగుచున్నాను, నేను? వాయువు
అత్ర=ఈవిషయమందు; కారణంచా నుబూజింపవలసినందుకుఁ గారణంబునె
పి=హేతువును; శృణు=వినుము. ప్పెదను, వినుము. అని, తాత్పర్యము.

పూర్వం కృతయుగే తాత పర్వతాః పక్షిణో భవన్

తే హి జన్తు దిశశ స్వర్వా గరుడానిలవేగినః. ౧౦౩

టీక॥ తాత=నాయనా! పూర్వం=	శః=దిక్కులను; సర్వా= అన్నిటినిగూ
మునుపు; కృతయుగే = కృతయుగము	త్రి; జన్తుః=వోయినవి.
నందు; పర్వతాః=కొండలు; పక్షిణః=	మునుపు, కృతయుగంబునందుం బ
తెక్కులగులవిగా; అభవత్=ఉండిన	వ్వగంబులకు తెక్కులుండినవి; అప్పుడా
వి. తే=అవి ("హి" అనునది పాదపూరి	పర్వతంబులు, గరుడుండును వాయువు
తాతము); గరుడానిలవేగినః= గరు	నుబోలె, వేగంబుగలిగి, యెల్ల దిక్కుల
క్తులమనియొక్కయు వాయువు యొ	నుండిరుగుచుండినవి.
క్కయు వేగంబువంటివేగముగలవై; ది	అని, తాత్పర్యము.

తత స్తైషు ప్రయాతేషు దేవసంఘా స్సహపిణ్ధిః

భూతానిచ భయం జన్తు స్తేషాం పతనశలకయా. ౧౦౪

టీక॥ తతః=అంతట; తేషు=ఆపర్వ	దేత; భయం=వెలుపును; జన్తుః= పోం
తములు; ప్రయాతేషు=తిరుగఁ గా; దేవ	దినవి.
సంఘాః= దేవతలసమూహంబులును;	అంతనాపర్వతంబు లట్లు సంవరిం
భూతానిచ=భూతంబులును; ఋషిభి	చుచుండఁ గొని, నివిక్రిందఁబడునేమో యు
స్సహ=ఋషులతోఁగూడి; తేషాం=	నితలంచి, దేవతలును భూతంబులును ,
ఆపర్వతముల యొక్క; పతనశంక	ఋషులును, భయంబునొందిరి.
యా=పడుటను గుఱించిన సందేహము	అని, తాత్పర్యము.

తతః క్రుద్ధ స్సహస్రాక్షః పర్వతానాం శతక్రతుః

పక్షాః చిచ్ఛేద వశ్రేణ తత్రతత్ర సహస్రశః. ౧౦౫

టీక॥ తతః=అంతట; శతక్రతుః=	చచ్చటచ్చట; సహస్రశః = వేసవేలుగా;
నూలుయాగములుగల; సహస్రాక్షః=	పర్వతానాం= కొండలయొక్క; ప
వేయికండ్లుగలయిందుండు; క్రుద్ధః=	క్షాః=తెక్కులను; వశ్రేణ = వజ్రా
కోపమునొందినవాడై; తత్రతత్ర= అ	యుధముచేత; చిచ్ఛేద=నరికెను.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాతపర్యసహితము.

స ౧

అంతనట్లుపర్యతంబులవిడువక తిలుగాబర్యతంబుల తొక్కలను వజ్రా
రుగుమండుటను దేవతలు మున్నగువారి యుభంబునఖండించెను.
లుభయంబునొందుటనుంబూచి, దేవేం అని, తాత్పర్యము.
ద్రుండు, కోపించి, యచ్చటచ్చట, వేననే

స మాముపాగతః కృద్ధో వజ్ర ముద్యమ్య దేవ రాట్
తతో హం సహనా తీత్ర శ్వససేన మహాత్మనా. ౧౦౬

టీక॥ సః=ఆ; దేవ రాట్ = దేవేం యువుచేత; సహనా=శీఘ్రముగా; తీ
ద్రుండు; కృద్ధః=కోపంబు నొందినవాడై; వజ్రంబున
వజ్రా=వజ్రాయుధమును ; ఉద్యమ్య=ఆదేవేం ద్రుండు, కోపంబున, వజ్రా
మ్య=ఎత్తుకొని; సహం=సన్ను ; ఉపాగ
తః=దగ్గఱివాడు తపో=అంతట; అ యుభంబు నెత్తికొని , నాయొద్దకువ
హం=నేను; మహాత్మనా = పూజ్యును, అప్పుడు, మహాత్ముండగువాయు
యినస్వభావముగల; శ్వససేన=వా దేవుడు, శీఘ్రంబున సన్నుదురముగా
నెట్టుకొనిపోయెను అని, తాత్పర్యము

అస్మి స్తవగతోయేచ ప్రక్షిప్తః స్లవగోత్తమ
గుస్తపక్షసమగ్రశ్చ తవ పిత్రాభిరక్షితః. ౧౦౭

టీక॥ స్లవగోత్తమ= వానరశ్రేష్ఠుం లయినతొక్క-లుగలవాడనునై; అభిర
డవగుహనుమంతుడా! తవ = నీయొ షీతః=కాపాడబడినాడను.
క్క; పిత్రా= తండ్రియైనవాయుదే వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుం
వునిచేత; అహం (అధ్యాత్మతము) = హ! నితండ్రియగువాయుదేవుండు , న
నేను; అస్మిక్=ఈ; అవగతోయేచ=ఉ న్నుసముద్రమునందుం బడద్రోసి , నా
ప్పసీల్లుగలసముద్రమునందును ; ప్రక్షి తొక్కలుపోకుండునట్లు, గాపాడెను.
ప్తః=త్రోయబడినవాడనై; గుస్తప ం అని, తాత్పర్యము.
క్షసమగ్రశ్చ=రక్షింపబడినసమస్తము

తతో హం మానయామి త్వాం మానోహీ మమ మారుతః

త్వయా మేహ్యేష సంబంధః కపిముఖ్య మహాగుణః. ౧౨౮

టీక॥ తేతః=అందువలన; అహం=నేను; త్వాం = నిన్ను; మానయామి=పూజించెదను. మారుతః=వాయుదేవుండు; మమ=నాకు; మాన్యోహి=పూజింపదగినవాడగుదా ! కపిముఖ్య=వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుడా! త్వయా=నీతో; మమ = నాకు; ఏషః=ఈ; మహాగుణః=గొప్పగుణముగల; సంబంధః=సంబంధము; అస్తి (అ	ధ్యాహృతము)హి=ఉన్నదిగాదా! వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుడా! అందువలన, నాకువాయుదేవుండు పూజనియుండగుటంజేసి, యతనింబూజించినవాడగుటకై, యతనిపక్షముండువై సనిన్నుఁబూజించెదను; “నీకుండ్రిన స్మరక్షించెను; నన్నురక్షించినవాని పుత్రుండవునీవు” నీకునునాకు నీసంబంధమున్నదిగాదా! అని, తాత్పర్యము.
---	--

అస్మిన్నేవం గతే కాశ్యే సాగరస్య మమైవచ
ప్రీతిం ప్రీతమనాః కతుం త్వ మహాని మహాకపే. ౧౨౯

టీక॥ మహాకపే=హనుమంతుడా! ఏవం=ఇట్లు; గతే=కాశ్య; త్వం = నీవు; ప్రీతమనాః=సంతసించిన మనస్సుగలవాడవై; సాగరస్య=సముద్రునియొక్క; మమైవచ = నాయొక్కయు; అస్తి=ఈ; కాశ్యే = పనియందు; ప్రీ	తిం=ఇష్టమును; కతుం=చేయుటకు; అహాని=తగువపు. హనుమంతుడా! ఇట్లునడిచియుండుటంజేసి, నీవు, సంతోషంబున, నేనును సముద్రుండును జేయు నాతిభ్యమునంగీకరింపవలయును. అని, తాత్పర్యము.
---	--

శ్రీమం మోక్షయ పూజాంచ గృహాణ కపిసత్తమ
ప్రీతించ బహుమన్యస్వ ప్రీతోస్తి తవదర్శనాత్, ౧౩౦

టీక॥ కపిసత్తమ= వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుడా! శ్రీమం=అలసటను; మోక్షయ=విడుపుము. పూజాంచ=పూజను; గృహాణ=స్వీకరింపుము.	ప్రీతించ = మేముచూపు, ప్రేమను; బహుమన్యస్వ = అధికముగాఁదలంపుము. తవ=నీయొక్క; దర్శనాత్=చూచుటవలన; ప్రీతిః= సంతసించినవాడ
---	---

ను; అస్తి = అగుచున్నాను.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుడా! నీవిచ్చోటనలనటదీక్షకొని, మేముచేయు పూజను గ్రహించి, మాకునీ యందుఁ గలిగియుండు ప్రేమంబునుబ

హుమానింపుము; నిన్నుజూచుటంజేసి, నాకుఁజాలసంతోషంబుకల్గినది. అని, మైనాకుండు, హనుమంతునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తః కపిశ్రేష్ఠ స్తం నగోత్తమ మబ్రవీత్

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః = వానరులలోమేటి యగు హనుమంతుడు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చెప్పబడినవాడై; నగోత్తమం = పర్వతశ్రేష్ఠుండగు; శం - ఆమైనాకుని గూర్చి; అబ్రవీత్ = పలికెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండిట్లు మైనాకుండుచెప్పినమాటవిని, పర్వతశ్రేష్ఠుండగునమ్మైనాకుంజూచి యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రీతో స్తి కృత మాతిథ్యం మన్యు రేషో పసీయతామ్. ౧౩౧

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతమ) = నేను; ప్రీతః = సంతసించినవాడను; అస్తి = అగుచున్నాను. అతిథ్యం = అతిథి పూజ; కృతం = చేయబడినది. ఏషః = ఈమన్యుః = కోపము; అపసీయతాం = తొలగఁజేయబడుఁగాక.

నేనుసంతసించినాడను; ఇట్టిమాటలచేతనే, యాతిథ్యంబుచేసినట్లై యగుచున్నది; నేనుమీరు సేయుపూజంబు తిగ్రహింపలేదని కోపంబునొంద వలదు. అని, తాత్పర్యము.

త్వరతే కార్యకాలో మే అహశ్చాప్య తివ ర్తతే

ప్రతిజ్ఞాచ మయా దత్తా నస్థాతవ్య మిహంతరే. ౧౩౨

టీక॥ మే = నాయొక్క; కార్యకాలః = పనివేళ; త్వరతే = వేగిరపడుచున్నది. అహశ్చాపి = పగలును; అతివతతే = అతిక్రమించుచున్నది. ప్రతిజ్ఞాచ = ప్రతి

నయును; మయా = నాచేత; దత్తా = ఇయ్యబడినది; ఇహ = ఇచ్చట; అంతరే = మధ్యమందు; నస్థాతవ్యం = నిలుచుటకాదు.

నాకిదిచాలపనివేళగనున్నది, యెంత మాత్రమును, ఇప్పుడు, జాగుసేయుటా పుదు; లంకకుఁబ్రార్థుండఁగానేచేరవలయును, ఇప్పుడు, ప్రార్థమీటిపోవుచున్నది; ఇదిగాక; “రామునిబాణంబుపోవునట్లుగా, నెచ్చటనునిలువక, యప్రతి

హతంబుగాఁబోయెద” ననివానరుల ముందటం, బ్రజ్జి చేసినాను, కావున, సముద్రమధ్యమున నేనునిలువరాదు. అనిహనుమంతుండుఁ మైనాకమునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తా పాణినాశైల మంలభ్య హరిపుంగవః

జగా మాకాశ మావిశ్య వీర్యవాక్ ప్రహసన్నివ. ౧౩౩

టీక|| వీర్యవాక్ = పరాక్రమంబుగఁ
ల; హరిపుంగవః - వానరశ్రేష్ఠుండగు
హనుమంతుండు; ఇలి=ఇట్లు, ఉక్తా =
చెప్పి; పాణినా = మాస్త్రముచేత; శై
లం=పర్వతమును; అంలభ్య=తాఁకి; ఆ
కాశం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య=పొంది;
ప్రహసన్=నవ్వుచు, (లడుగుచే) నంత
సింపుచు; (“ఇవ” అనునదివాక్యాలం

కారాఘ=ము); జగామ=పోయెను.
పరాక్రమ శాలియుగు హనుమం
తుండు, ఈప్రకారము మైనాకునితోఁ
జెప్పి, యతనిహస్తంబును స్పృశించి, మ
ఱలనాకాశంబునొంది, సిగ్విఘ్నంబుగఁ
దనప్రతిజ్ఞచూపునఁ బ్రయాణంబుజర
గుటంజేసి, ప్రసన్నముఖుండై, పోయె
ను. అని, తాత్పర్యము.

స పర్వతసముద్రాభ్యాం బహుమానా దవేషితః

పూజిత శ్రీపపన్నాభి రాశీర్నిరసిలాత్మజః. ౧౩౪

టీక|| సః=ఆ; అసిలాత్మజః=వాయు
పుకొడుకయినహనుమంతుండు; పర్వత
సముద్రాభ్యాం=మైనాకపర్వతముచే
తను సముద్రునిచేతను; బహుమా
నాత్=గౌరవమువలన; అవేషితః=
చూడఁబడినవాఁడై; ఉపపన్నాభి=కా
ర్యసిద్ధికియు క్తములయిన; ఆశీర్భిః = దీ
వనలదేత; పూజితశ్చ=పూజింపఁబడి

నవాండును; అఘాత్=(అధ్యాహృత
ము)-అయ్యెను.
మైనాకుండును సముద్రుండను, వా
యుపుకొడుకై సహనుమంతుని, గౌర
వంబుతోఁబూచి, “సింకుగార్యసిద్ధియ
గుఁగాక” యనియాశీర్వదించి, పూజిం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథోఽర్థం దూర ముత్సృజ్య హిత్యాశైల మహాణవౌ
పితుః పంథాన మాస్థాయ జగామ విమలే బరే. ౧౩౫

టీక|| అథ=అటుపిమ్మట; సః(అధ్యాత్మమయిన; అంబరే=ఆకాశమునందు ;
స్యాత్మము)=ఆహనుమంతుడు; శైలమ=జగామ=పోయెను.
హాణవౌ=మైనాకునిసముద్రుని, హిత, నాహనుమంతుండు , మై
త్వా=విడిచి; ఊర్ధ్వం=పైగా ; దూ నాకునిసముద్రునివిడిచి, యూర్ధ్వము
రం=దూరము; ఉత్సృజ్య = ఎగిరి ; పి గా నూరముపోయి , వాయు మా
తుః = తండ్రియైన వాయువుయొ గ్గంబునొంది , యయ్యాకాశ మా
కూ; పంథానం= మార్గమగు నాకా గ్గంబునం. పోయెను.
శమున; ఆస్థాయ=పొంది; విమలే = స్వ అని, తాత్పర్యము.

భూయశ్చోర్ధ్వం గతిం ప్రాప్య గిరిం త మవలోకయన్
వాయుసూను స్మిరాలంబే జగామ విమలే బరే. ౧౩౬

టీక|| వాయుసూనుః = వాయువు ఆకాశమునందు, జగామ=పోయెను.
కొడుకైన హనుమంతుండు ; భూయ వాయు చేఘ్రుకొమరుండగు హను
శ్చ=ఇంకను; ఊర్ధ్వగతిం = పైగా మంతుండు, అట్టింకనుబై కెగిరి, అమైనా
బోవుటను; ప్రాప్య=పొంది; తం=ఆ; కవర్వతంబుచూచుచు, నెంతమాత్రము
గిరిం=మైనాకపర్వతమును ; అవలోక నాధారములేని యాకాశమార్గంబు
యన్=చూచుచు; నిరాలంబే=పట్టులే నంబోవుచుండెను.
నట్టి; విమలే=స్వచ్ఛమయిన; అంబరే= అని, తాత్పర్యము.

తద్విత్తీయం హనుమతో దృష్ట్వా కర్మ సుదుష్కరమ్
ప్రశశంసు స్ఫురాస్సర్వే సిద్ధాశ్చ పరమషణ్డయః. ౧౩౭

టీక|| సురాః=దేవతలును ; సిద్ధా హనుమంతుని యొక్క ; సుదుష్కర-
శ్చ=సిద్ధులును; పరమషణ్డయశ్చ = శ్రే రం=మిక్కిలియుండజేయఁగూడనిదియు;
ఘలయినఋషులును ; హనుమతః = ద్వితీయం = రెండవదియనగు; తత్ =

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము.

స ౧

అ; కమణ్=మైనాకమునందువిశ్రమింప
నొప్పుకొనకుండుటయనమ కార్యము
ను, (మొదటిదిసముద్రముదాటం బూ
నుట); పృష్టా=చూచి; ప్రశశంసు=

తమనందువిశ్రమింప నొప్పుకొనకుండు
టంజూచి, యదిచెప్పరికిసంజేయ నల
విగానిదగుటంజేసి, దేవతలును సిద్ధులు
నుమహాపుణులునుహనుమంతుం బొగడి
రి. అని, తాత్పర్యము.

ఇట్లుహనుమంతుండు, మైనాకపర్వ

దేవతాశ్చ భవత్ హృష్టా ప్రతీష్ఠా ప్రస్య కమణౌ
కాంచనస్య సునాభస్య సహస్రాక్షశ్చ వాసవః. ౧౩౮

టీక|| ప్రతీష్ఠా=అచ్చటనున్నట్టి; దే
వతాశ్చ=దేవతలును; కాంచనస్య=
బంగారువికారమయిన; సునాభస్య=
మంచితగిఖరములుగల; తస్య=ఆత్మనా
కమయొక్క; కమణౌ=కార్యముదే
త; హృష్టా=సంతసించినవారలు; అ
భవత్=అయిరి. సహస్రాక్షి=వేయి
కండ్లుగల; వాసవశ్చ=ఇంద్రుండును;
హృష్టాభవత్ (అధ్యాహృతము)-

సంతసించినవాడయ్యెను.
అచ్చొనుండినదేవతలు, స్వర్ణమయిం
దునుమంచిగిఖరములు గలవాడు న
గురామైనాకుండుహనుమంతునకు సా
సహ్యముసేయ యత్నించుటంజూచి,
చాలసంతసించిరి; దేవేంద్రుండును, మై
నాకుండుదేసినకార్యమునకుంజాల సం
తసించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉవాచ వచనం ధీమా పరితోషా త్సగద్గదమ్

సునాభం పర్వతశ్రేష్ఠం స్వయమేవ శచీపతిః. ౧౩౯

టీక|| ధీమా=ప్రశస్తంబగుబుద్ధి
గల; శచీపతిః=శచీదేవికిఁ బెరిమిటియ
యినదేవేంద్రుండు; స్వయమేవ=తా
నె; పర్వతశ్రేష్ఠం=పర్వతములలోమే
టియైన; సునాభం=మంచిగిఖరము
లుగల మైనాకముంగూర్చి; పరితో

షాత్=సంతోషమువలన; సగద్గదం=
డగ్గు పుకతోఁ గూడిన; వచనం= మాట
ను; ఉవాచ=చెప్పెను.

దేవేంద్రుండు, బుద్ధిమంతుండుగా
వున, “రామకార్యార్థముగాఁబ్రయా
సపడునీహనుమంతునకు సాహాయ్యము

సేయంబూనిన, యీమైనాకమును మ నాకునింబాచి, సంతోషంబునంజేసి, డ
న్నింతు సేసి, యితరులును, అట్లు, సాహస్ర స్త్రీకతోఁగూడినయెలుంగున, నిట్లని,
య్యము సేయంబూతురు' అని, యీలా నెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
చించి, తానే, పద్విత్రేపండగునామై

హీరణ్యనాభ తైలేంద్ర పరితృష్టో స్తి తే భృశమ్
అభయం తే ప్రయచ్ఛామి తిష్ఠ సౌమ్య యథాసుఖమ్. ౧౪౦

టీక॥ తైలేంద్ర=పద్విత్రేపండవ భం=సుఖము సత్తిక్రమింపక; తిష్ఠ=ఉండు
గు; హీరణ్యనాభ=బంగారు శిఖరంబు ము.
లుగలమైనాకమా! తే=నీకు; భృశం= పర్వతశ్రేష్ఠుండవసౌమ్యుండవున
మిక్కిలియును; పరితృష్టః= సంతసిం గుమైనాకుండా! నీవు చేసిన కార్యమున
చినవాడను; అస్తి = అగుచున్నాను; కు, సేమజాలసంతసించితిని ; నీకభ
తే=నీకు; అభయం=వెఱపు లేకుంటను; యంబొసంగెదను; నీవికాశావలని భ
ప్రయచ్ఛామి=ఇచ్చెదను; సౌమ్య=తి యంబువిడిచి, సుఖంబు గా నుండుము.
న్ననివాడవై నమైనాకుండా! యథాసు అని, తాత్పర్యము.

సాహ్యం కృతం తే సుమహ ద్విక్రాంతస్య హనుమతః
కృమతో యోజనశతం నిర్భయస్య భయే సతి. ౧౪౧

టీక॥ అస్తాక్ర(అధ్యాహృతము) = లియధీకమయిన; సాహ్యం=తోడ్పాటు;
మాకు; భయే సతి=వెఱపుగలుగఁగా ; కృతం=చేయఁబడినది.
యోజనశతం = ఆమడలయొక్కనూ “హనుమంతుండు పరాక్రమించి ని
టిని; క్రమతః= చాటుచున్నవాడను; ర్భయంతై నూఱుయోజనంబుల సము
విక్రాంతస్య= పరాక్రమించి యెన్న ద్రమును చాటుచున్నాడు, అతివిశా
వాడను; నిర్భయస్య=వెఱపు లేని వాఁ లంబగుసముద్రంబున, నితని కేమి కష్టము
దునగు; హనుమతః = హనుమంతున సంభవించినో” యని, మేము భయంప
కు; తే=నీయొక్క; సుమహల్ = మిక్కి దుచుండగా, నట్టి హనుమంతునకు, నీవు

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౬౦

స ౧

గొప్పసాహాయ్యముచేసినాడవు.

అని, గోవింద రాజులు వ్యాఖ్యానము చేసిరి.

భయేనతి=భయముండగా ; భయంబుగల్గుటకుఁ గారణముండగాననుట; నిభకాయస్య=వెలుపులేనివాఁడును ; విక్రాంతస్య = పరాక్రమించియున్నవాఁడును; యోజనశతం = ఆమడలయొక్క నూటిని; క్రమతః = దాటుచున్నవాఁడునగు; హనుమంతః = హనుమంతునకు; తే=సీయొక్క ; సుషహత్ = మిక్కిలియధికమయిన ; సాహ్యం = తోడ్పాటు; కృతం = చేయబడినది.

అతివిశాలంబగు సముద్రంబునంబోవునపుడు, భయంబుగల్గుటకుఁ బెక్కుకారణంబులున్నను, నిర్భయుండై ; పరాక్రమించి, నూలుయోజనంబుల సముద్రంబును దాటుచున్న హనుమంతునకు, సీవు , గొప్పసాహాయ్యముచేసినాడవు.

అని, రామానుజీయ వ్యాఖ్యానంబు

నెందున్నది.

తే(అధ్యాహృతము)=నీకు; భయేనతి=వెలుపుండఁ గా; నిభకాయస్య = వెలుపులేనివాఁడును; విక్రాంతస్య = పరాక్రమించియున్నవాఁడును ; యోజనశతం = ఆమడలయొక్క నూటిని ; క్రమతః = దాటుచున్నవాఁడునగు; హనుమంతః = హనుమంతునకు; తే = సీయొక్క; సుషహత్ = మిక్కిలియధికమయిన; సాహ్యం = తోడ్పాటు; కృతం = చేయబడినది.

బైటికివచ్చినట్లయిన నేను తొక్కులు నలుకుదునని నీకు భయంబున్నను, నిర్భయుడై పరాక్రమంబుగలిగి, నూలుయోజనంబుల సముద్రంబును దాటుచున్న హనుమంతునకు, అతండున్నపేక్షింపకున్నను, రామహితంబుదలంచి, నీశక్తికన్న సెచ్చగా సాహాయ్యంబుఁ జేసినాడవు. అని, తాత్పర్యము.

అని, మహేశ్వరతీర్థులు, వచించిరి.

రామస్యైవ హి దూత్యేన యాతి చాశరథే హాణః

సత్క్రియాం కుర్వతా తస్య తోషితో స్తి దృఢం త్వయా. ౧౮౨

టిక్క హరిః=హనుమంతుండు; చాశరథః=దశరథునికొడుకైన; రామస్యైవ=

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

రామునియొక్క-యే;దాత్యేన=రాయ
చారముచేత;యాతిహి=పోవుచున్నాడు.
గదా! తస్య = అట్టిహనుమం
తునకు;సత్క్రియాం=పూజను; కుర్వ
తా=చేయుచున్న;త్వయా - నీచేత;
దృఢం=మిక్కిలి-లియును;తోషితః = సం
తసింపజేయబడినవాడను; అస్మి=
అగుచున్నాను.

హనుమంతుండు, దశరథునికొడు
కైనరామునికై యేకదా! రాయచార
మునువహించిపోవుచున్నాడు; కావు
న,నట్టిహనుమంతునకు నీవుతోడ్పడుటం
జేసి, నాకుఁజాలసంతోషంబు చేసిన
వాడవైతివి. అని,యిందుండుమైనా
కునితోఁజెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహషణ మగమ ద్విపులం పర్వతోత్తమః

దేవతానాం పతిం దృష్ట్వా పరితుష్టం శతక్రతుమ్. ౧౪౩

టీకాతతః = అంతట;పర్వతోత్త
మః=పర్వతశ్రేష్ఠుండగుమైనాకుండు;
పరితుష్టం = సంతసించిన; దేవతా
నాం=దేవతలకు;పతిం - ప్రభువయి
న;శతక్రతుం=ఇంద్రుని;దృష్ట్వా=చూ
చి;విపులం=అధికమయిన;ప్రహర్షం=

సంతోషమును;అగమత్=పొందెను.
అంతఁబర్వతశ్రేష్ఠుండగుమైనాకుం
డు,తనముందట సంతోషంబుతోనున్న
దేవేంద్రుంజూచి, యధికముగాసంత
సించెను.
అని, తాత్పర్యము.

స నై దత్తవర స్థైర్యో బహువా వస్థిత స్తదా

హనుమాంశ్చ మహూర్తేన వ్యతిచక్రామ సాగరమ్. ౧౪౪

టీకాతదా=అప్పుడు;దత్తవరః=ఇ
య్యఁబడినవరముగల;సం=అ("నై" అ
నునదిపాదపూరణార్థము);స్థైర్యః =
మైనాకుండు;అవస్థితః=స్వస్థుండు;అభ
వత్=అయ్యెను.హనుమాంశ్చ=హను
మంతుండును;మహూర్తేన=కొంచె
ముకాలముచేత;సాగరం = మైనాకప

ర్వతముండు,సముద్రమును, సముద్రప్ర
దేశముననుట;వ్యతిచక్రామ = దాఁ
టెను.
అప్పుడు, ఆమైనాకుండు వరంబు
నొంది,స్వస్థంబుగానుండెను;హనుమం
తుండునుస్వల్పకాలంబుననె, మైనాకం
బుండుసముద్రప్రదేశముకు దాఁటెను.

అని, తాత్పర్యము.

తతో దేవా స్సగంధర్వా సిద్ధా శ్చ పరమవశయః

అబ్రువన్ సూర్యసంకాశం సురసాం నాగమాతరమ్. ౧౮౫

టీక|| తతో = అంతట; సగంధర్వాః = అబ్రువన్ = పల్కిరి.

గంధర్వులతోఁగూడిన; దేవాః = దేవతలు

లును; సిద్ధాః = సిద్ధులును; పరమవశయః

శ్చ = శ్రేష్ఠులయిన ఋషులును; సూర్య

సంకాశం = సూర్యునితో సమానురా

లును; నాగమాతరం = సర్పంబులకుఁద

ల్లియునగు; సురసాం = సురసనుగూర్చి;

అంత, దేవతలును గంధర్వులును సి

ద్ధులును మహాఘోలును, సూర్యుఁడు

బోలెవెలుంగుచున్న సర్పంబుల తల్లియ

యిన సురసంబాచి, యిట్లుచెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అయం వాతాత్మజ శ్రీమాన్లవలే సాగరోపరి

హనుమాన్నామ తస్య త్వ మహాతకం విఘ్నమాచర. ౧౮౬

రాక్షసం రూప మాస్థాయ సుఘోరం పర్వతోపమమ్

దంష్ట్రాక రాశం పింగాక్షం వక్త్రం కృత్వా నభస్సమమ్. ౧౮౭

టీక|| శ్రీమాన్ = అందఁజేసినచది

కుండును; హనుమాన్నామ = హనుమం

తుండని ప్రసిద్ధుండునగు; అయం = ఈ

వాతాత్మజః = వాయువుకొడుకు; సాగ

రోపరి = సముద్రముపైని; స్థవలే = ఎగు

రుచున్నాడు. త్వం = నీవు; సుఘోరం =

మిక్కిలియంభయంకరమును; పర్వతో

పమం = కొండతోఁ బోల్చి-గలదియున

గు; రాక్షసం = రాక్షసంబంధి యయిన;

రూపం = ఆకారమును; ఆస్థాయ = పొం

ది; దంష్ట్రాక రాశం = కోటలచేభయంక

రంబయినదియును; పింగాక్షం = గోరో

చనంపువన్నెగలకండ్లుగలదియును; న

భస్సమం = ఆకాశముతో సరియయినది

యునగు; వక్త్రం = నోరును; కృ

త్వా = చేసికొని; తస్య = ఆహనుమం

తునకు; మహాతకంకాలం = స్వల్పకా

లము; విఘ్నం = అడ్డిని; ఆచర = చేయు

కము.

శ్రీమంతుండగు నీవాయువుత్రుండు

హనుమంతుండనువాఁడు, సముద్రంబు

పై నెగిరిపోవుచున్నాఁడు; నీవు, మిక్కిలి

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

యు భయంకరంబయిన కొండంతటి కరంబై యుండు నోటితోఁ బోయి,
రాక్షసరూపంబువాల్చి, పెద్దకోటలు యాహనుమంతునకుం గొంతకాలంబు,
సుగోగోచనంపున న్నగలకండ్లును గలి విఘ్నము సేయుము.
గియాకాశంబున హసరవచ్చుచు భయం అని, తాత్పర్యము.

బ) మిచ్చామహే జ్ఞాతుం భూయశ్చాస్య పరాక్రవమ్
త్వాం విశేష్య త్యపాయేన విషాదం వా గమిష్యతి. ౧౪౮

టీక॥ భూయశ్చ=ఇంకను; అస్య= ధ్యాహృతము= దీని ; దెలిసికొనుట
ఈహనుమంతునియొక్క; బలం= బలిమి కుం, గోరుచున్నాము.
ని; పరాక్రవం= శత్రువులనోడుక శక్తి ఇంకను, ఈహనుమంతునిబలంబును
ని; జ్ఞాతుం= తెలిసికొనుటకు; ఇచ్చామ బరాక్రవంబును దెలియఁ గోరెదము;
హే=కోరుచున్నాము. త్వాం=నిన్ను; నిన్ను పాయంబున జయించిపోవునో,
ఉపాయేన=ఉపాయముచేత; విశేష్య లేక, నిన్నుజూచిభయంపడి దుఃఖంబు
తి=జయించుచా?వా= లేక ; విషా వొందునో, ఇదిమాకుం దెలియవలెను.
దం=దుఃఖమును; గమిష్యతి = పొందు అని, దేవతలమున్నగువారలనురసకుం
నా? ఏతత్, జ్ఞాతుం, ఇచ్చామః (అ జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాతు సా దేవీ దైవతై రభిసత్కృతా
సముద్రమధ్యే సురసా విభ్రీతి రాక్షసం వపుః. ౧౪౯
వికృతంచ విరూపంచ సర్వస్యచ భయావహమ్
ష్టవమానం హనూమంత మావృత్తేద ముదాచహ. ౧౫౦

టీక॥ దేవీ=అమ్మవారయిన; సా = కారముగలిగినదియును; విరూపంచ=
ఆ; సురసాతు= సురసయును ; దైవ వికృతమగురూపముగలదియును; సర్వ
తైః=దేవతలచేత; ఏవం= ఇట్లు ; ఉ స్వచ=అందఁకును; భయావహం= బె
క్తా=చెప్పఁబడనదై; అభిసత్కృతా = అపుగలిగించునదియును; రాక్షసం= ర
పూజింపఁబడినదై; సముద్రమధ్యే= స త్కస్థంబంధియునగు; వపుః = దేహము
ముద్రపునడుమునందు; వికృతంచ = వి ను; విభ్రీతి=ధరించుచు; ష్టవమానం=

దాటుచున్న; హనుమంతం = హను
మంతుని; ఆత్మత్య = అడ్డుగించి; ఇదం =
ఈమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను; “హ”
అనునది పాదపూరణార్థము.

ఆసురసాదేవి, యిట్లు దేవతలుచె
ప్పినమాటవిని, వారలు సేయు పూజం

బ్రతిగ్రహించి, సముద్రమధ్యమునందు,
వికృతంబునువిరూపంబును, ఎట్టివానికి
నివేరవుం బుట్టించునదియునగు రాక్షస
దేహంబుధరించి, దాటుచున్న హను
మంతునడ్డుగించి, యిట్లు, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

మమ భక్షిః ప్రదిప్త స్తవ మీశ్వరై ర్వాన రహఃభ

అహం త్వాం భక్షయిష్యామి ప్రవిశేదం మమాననమ్. ౧౫౧

టీక॥ వానరహఃభ = వానరశ్రేష్ఠం
డవగు హనుమంతుడా! త్వం = నీవు; మ
మ = నాకు; భక్షిః = ఆహారము గా! ఈ
శ్వరైః = ప్రభువులయిన దేవతలచేత;
ప్రదిప్తః = నిదేశించుచు బడినవాడవు. అ
హం = నేను; త్వాం = నీన్ను; భక్షయి
ష్యామి = తినెదను. మమ = నాయొకరి;
ఇదం = ఈ; ఆననం = నోటిని; ప్రవిశే =

ప్రవేశింపుము.
వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుం
డా! నాకాహారంబుగా నీన్నుదేవత లా
సంగిరి; నేనునిన్ను భక్షించెదను; ఇది
గో! నానోరుప్రవేశింపుము. అని, సురస
హనుమంతునితో చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త స్సురసయా ప్రాంజలి ర్వానరహఃభః

ప్రహృష్ట వదన శ్శ్రీమా నిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౫౨

టీక॥ శ్రీమాన్ = అందరికన్ననధి
కుండగు ; వానరహఃభః = వానరశ్రే
ష్ఠుండయిన హనుమంతుండు ; సురస
యా = సురసచేత; ఏవం = ఇట్లు; ఉ
క్తః = చెప్పి బడినవాడై; ప్రాంజలిః =
మంచిచేమోడ్చుగలవాడై; ప్రహృష్ట
వదనః = సంతసించిన ముఖముగలవా

డై; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్ర
వీత్ = పలికెను.
శ్రీమంతుండగు హనుమంతుండు, సు
రసచెప్పినమాటవిని, చేతులు మొగిల్చి
సంతోషంబున వెలుంగు ముఖంబుతో, ని
ట్లు, చెప్పెను
అని, తాత్పర్యము.

రామోదాశరథినామ ప్రవిష్టో దండకావనం
లక్ష్మణేన సహభ్రాత్రా వై దేవ్యచాపి భార్యయా. ౧౫౩

టీక॥ రామోనామ=రాముడని ప్రను; ప్రవిష్టః=చొచ్చెను.
సిద్ధుడైన; దాశరథిః= దశరథునికొడు దశరథపుత్రుని రాముండను వాఁ
కు; భ్రాత్రా=తోబుట్టువైన; లక్ష్మణే డు, లక్ష్మణుండనుతమ్ముని? సీతయను
నసహ=లక్ష్మణునితోను; భార్యయా= భార్యనుగూడి, దండకారణ్యముప్రవే
పెండ్లామయిన; వై దేవ్యచాపి= సీత శించెను. అని, తాత్పర్యము.
తోను; దండకావనం= దండకారణ్యము

అన్యకార్యవిషక్తస్య బద్ధవైరస్య రాక్షసైః
తస్య సీతా హృతా భార్యా రావణేన యశస్వివీ. ౧౫౪

టీక॥ రాక్షసైః=రాక్షసులతో; బద్ధ పోబడినది.
వైరస్య=కట్టబడిన యనఁగా స్థిరమైన ఆరాముండు, రాక్షసులతోబద్ధవై
పగగలవాఁడును ; అన్యకార్యవిషక్త రంబుగల్గియుండి, యొకప్పుడువేఱుకా
స్య= వేరుకార్యమునందాసక్తుండున ర్యమునందుఁ దగిలియుండఁగా, రావ
గు; తస్య=ఆరామునియొక్క; యశ ణుండతనిభార్యయైన పతివ్రతయగు
స్వివీ=మంచికీర్తి గలదియును ; భా సీతను, గొనిపోయెను.
ర్యా=పెండ్లామునగు; సీతా=సీత; రా అని, తాత్పర్యము.
వణేన=రావణునిచేత; హృతా=కొని

తస్యా స్వకాశం దూరోహం గమిష్యే రామశాసనాత్
కతుమహాసి రామస్య సాహ్యం విషయవాసిని. ౧౫౫

టీక॥ అహం=నేను ; రామశాస మునియొక్క, రాజ్యమునందుండుదా
నాత్=రామునియజ్ఞవలన; దూతః= నా! రామస్య=రామనకు; సాహ్యం=
రాయబారివై; తస్యాః=ఆసీతయొక్క; తోడ్పటును; కతుం= చేయొటకు; అ
స్వకాశం = సమీపమునుగూర్చి; గమి హాసి=తగుదువు.
ష్యే=పోయెదను. విషయవాసిని= రా నేను, రామునిపంపున, దూతవై,

యాసీతయొద్దకుఁబోయెదను ; నీవును మునకు సాహాయ్యంబు నేయవలయు
రామునిరాజ్యంబుననుండుదానవు, రాను. అని, తాత్పర్యము.

అథవా మైథిలీం దృష్ట్వా రామం చాక్లిష్టకారిణమ్
ఆగమిష్యామితే వక్త్రం సత్యం ప్రతిశృణోమితే. ౧౫౬

టీక|| అథవా = అటుకాదేని; మైథిలీం = సీతను; అక్లిష్టకారిణం = శ్రమము లేక చేయునట్టి; రామంచ = రాముని; దృష్ట్వా = చూచి; తే = నీయొక్క; వక్త్రం = నోటిని; ఆగమిష్యామి = పొందెదను. ఇదం (అధ్యాహృతము) = ఇది; సత్యం = అసృశముగానిది; తే = నీకొఱకు; ప్రతిశృణోమి = అంగీకరించెదను. అటుగాదేని, సీతనుజూచి, ఆయాసములేక నేయెంత గొప్పకార్యమునైనను జేయంగలయట్టిరాముని, సందర్శించి, నీనోటియొద్దకువచ్చెదను; ఇదిసత్యము; నే , నొప్పుకొనుచున్నాను . అని, హనుమంతుడుసురసకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా హనుమతా సురసా కామరూపిణీ
అబ్రవీ న్నాతివ తేత కశ్చ కష వరో మమ. ౧౫౭
“అబ్రవీన్నాతివ తేన్దాం” అని, పాఠాంతరము.

టీక|| కామరూపిణీ = ఇచ్చకువచ్చిన యౌవంబుగల; సురసా = సురస; హనుమతా = హనుమంతునిచేత ; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తా = చెప్పఁబడినదై; కశ్చిత్ = ఒకానొకండును; నాతివ తేతం సన్ను, అతిక్రమింపలేడు. మాం = నన్ను; నాతివ తేతం = అతిక్రమింపలేడు; (అనిపాఠాంతరము) = ఏవః = ఇది; మమ = నాకు; వరో = వరము; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. కామరూపిణీయగు సురసహనుమంతుఁడుచెప్పినమాటనువిని ; “నన్నతిక్రమించియేవ్వండును బోలేడు, ఇట్లు, నాకువరమున్నది, “అని, హనుమంతునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తం ప్రయాంతం సముద్వీత్య సురసా వాక్య మబ్రవీత్

బలం జిజ్ఞాసమానాచై నాగమాతా హనుమతః.

టీక॥ నాగమాతా = స్వంబులకుఁ
దల్లియయిన; సురసా = సురస ; హను
మతః = హనుమంతునియొక్క; బలం =
బలిమిని; జిజ్ఞాసమానా = ఎఱుంగఁగో
రుచున్నదై; (“వై” అనునది పాద పూ
రణార్థము); ప్రయాంతం = పోవుచు
న్న; తం = ఆ హనుమంతుని ; సముద్రీ
త్య = చూచి; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీ
త్ = చెప్పెను.

సప్తంబులకుందల్లియయిన సుర
స, హనుమంతునిబలమెఱుంగఁగోరినది,
కావున, నా హనుమంతుండు, తన్ను విడి
చిపోవుటంబుచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఈశ్లోకంబు మొదట, “తందృష్ట్యా
వ్యాధితంత్యాస్యం” అను శ్లోకమునకు
ముందున్న శ్లోకంబులన్నియుం బ్రతీ
ష్టంబులని గోవిందరాజులు చెప్పిరి; మ
హేశ్వరతీర్థులు మాత్రము వాని నుదా
హరించిరి; రామానుజీయ వ్యాఖ్యాన
మందును “వ్రాయువారి ప్రమాదంబున
సీశ్లోకంబులు కొన్నికోశంబులందు మా
త్రము పడియున్నవి” అని వక్కాణింపఁ
బడియున్నది. కావున, నిచ్చట, సవితె
కీర్తింపఁబడవలె.

ప్రవిశ్య వదనం మేద్య గంతవ్యం వానరోత్తమ

వర ఏష పురా దత్తౌ మమ ధాత్రేతి సత్పరా.

వ్యాదాయ విఫులం వక్త్రం స్థితా సా మారుతేః పురః

టీక॥ సా = ఆ సురస; “వానరోత్త
మ = వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ
డా! అద్య = ఇప్పుడు; మే = నాయొక్క;
వదనం = నొటిని; ప్రవిశ్య = చూచి; గం
తవ్యం = పోవలసినది; ఏష = ఈ; వ
రః = వరము; పురా = మునుపు; మమ =
నాకు; ధాత్రా = బ్రహ్మదేవునిచే; ద
త్తః = ఇవ్వఁబడినది;” ఇతి = అని; ఉ
క్తౌ (అధ్యాహృతము) = చెప్పి; సత్పరా

రా = వేగిర పాటుగలదై; విఫులం = వి
శాలమయిన; వక్త్రం = నొటిని; వ్యాదా
య = తెలిచి; మారుతేః = హనుమం
తునియొక్క; పురః = ముందట; స్థితా =
నిలిచినది.

“వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ
డా! నీవిప్పుడు నానోటిలోఁ జొచ్చిపోవ
లసి న్నదే; ఇట్లు, నానోటిముందటనుం
డువాడూ, నానోటి నతిక్రమించిపోలే

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము.

స ౧

డనినాకుమున్ను బ్రహ్మదేవుండు వరం శాలంబగుతనవోరుడెఱచి, హనుమం
బొసంగెను; “అని, చెప్పి, యాసురస, విత్తునిముందటనిలిచెను. అని తాత్పర్యము.

ఏనముక్త స్మరసయా కృద్దో వానరఘంకవః.

అబ్రవీ తుగ్రు వై వక్త్రం యేన మాం విషహిష్యసే.

<p>టీక॥ వానరఘంకవః = వానరశ్రే ష్ఠుండగుహనుమంతుండ; సురసయా = సురసచేతః; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె ప్పవడినవాడై; క్రద్ధః = కోపించిన వాడై; “యేన = ఏనోటిచేత; మాం = నన్ను; విషహిష్యసే = ఓర్వగలవా, తత్ (అధ్యాహృతము) = అట్టి; వ క్త్రం = నోటికి; కరు = చేయుము</p>	<p>(“వై” అనినది పాద పూరణార్థః ము); ఇతి) అధ్యాహృతము) = అనః; అ బ్రవీత్ = చెప్పెను. వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుం డు, ఇట్లు సురసచేప్పటవని , కోపించి “నన్ను మ్రింగగల్గునట్లుగా నోరుడెఱ చుము”. అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యుక్త్వా సురసాం కృద్దో దశయోజనమాదరతః

దశయోజనవిస్తారో బహువ హనుమాం స్తదా

<p>టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుం డు; సురసాం = సురసనుగూచిక; ఇతి = అని; ఉక్త్వా = చెప్పి; క్రద్ధః = కోపము నొందినవాడై; తదా = అప్పుడు; దశ యోజనం = పదానుడలు; ఆయతః = ని డువు గలవాడును; దశయోజనవిస్తా రః = పదానుడల వెడల్పుగలవాడును గా; బహువ = అయ్యెను.</p>	<p>లనిడువును బదియోజనంబుల వెడల్పు నుంగల జేహంబుగలవాడయ్యెను. అని, తాత్పర్యము. పూర్వము “పదియోజనంబుల వెడ ల్పును, ముప్పదియోజనంబులనిడువును, హనుమంతునినీటిలోని నీడకుంగల్గియుం డె”నని నెప్పంబడియుండుటవలన “హ నుమంతుండు, సురసంజూచినప్పుడే, త నమునుపటిరూపమును జీన్నది చేసికొ నె”నని. తోచెడిది.</p>
--	--

హనుమంతుం, ద్భక్తిట్లు, సురస
తోఽశిష్టి, కృద్ధుండై పదియోజనంబు

తం దృష్ట్వా మేఘసంకాశం దశయోజన మాయతం.

చకార సురసాచాన్యం వింశద్వీజన మాయతం

టీక॥ మేఘసంకాశం=మబ్బుతోన నెను.

మానుండును; దశయోజనం=పదా
మడలు; ఆయతం=నిడుపయినవాడున
గు; తం=ఆహనుమంతుని; దృష్ట్వా=
చూచి; సురసాచ=సురసయును; వింశ
ద్వీజనం=ఇరువదామడలు; ఆయతం=
నిడుపైన; ఆన్యం=నోటన; చకార=చే

నెను. ఇట్లు, పదియోజనంబులు నిడుపైన
శరీరంబుదాల్చి; మేఘంబువలె నున్న
యాహనుమంతునింబాచి, సురసయు
ను, ఇరువదియామడలు నిడుపయిననో
రుధరించెను. అని, తాత్పర్యము.

హనుమాంస్తు తతః క్రద్ధ స్త్రింశద్వీజనమాయతః.

టీక॥ తతః=అంతట ; హనుమాంస్తు=
హనుమంతుడును; క్రద్ధః=కోపించిన
వాడై; త్రింశద్వీజనం=ముప్పదియా
మడలు ; ఆయతః=నిడుపుగలవాడు;

బభూవ (అధ్యాహృతము)=ఆయెను.
అంత, హనుమంతుండు, కోపించి,
ముప్పదియోజనంబులు నిడుపైన దేహ
ముధరించెను, అని, తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్రం చత్వాంశ శత్రోచ్ఛ్రితమ్
బభూవ హనుమాన్వీరః పంచాశద్వీజనోచ్ఛ్రితః.

టీక॥ సురసా=సురస; తథా=అట్లు; వ=ఆయెను.

చత్వారింశత్ = నలువదియామడలు;
ఉచ్ఛ్రితం=నిడుపయిన; వక్త్రం=నో
రును; చకారి=చేసెను; వీరః=పరాక్ర
మశాలియగు; హనుమాన్=హనుమం
తుండు; పంచాశద్వీజనోచ్ఛ్రితః=పం
చదియామడలునిడుపైనవాడు; బభూ

సురసయును, అట్లు, నలువదియోజ
నంబులనిడుపుగలనోరుధరించెను ; ప
రాక్రమశాలియగు హనుమంతుండు,
పంచదియోజనంబులునిడుపైన, దేహం
బునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్రం షష్టియోజన మాయతం

తదైవ హనుమా స్వీర స్సప్తతీ యోజనో చ్చిత్రితః.

టీక సురసా=సురస; షష్టియోజ	యామడలునిడుపైనవాడు; బహువ
నం = అణువదియామడలు; ఆయతం=	అధ్యాహృతము)-ఆయెను.
నిడుపైన; వక్త్రం=నోరును; చకార=	సురస, యణువదియోజనంబులనిడుపు
చేసెను. తదైవ=అలాగే; వీరః=పరా	గలనో యధరించెను; అలాగే, పరాక్రమ
క్రమశాలియగు; హనుమాన్=హ	శాలియగుహనుమంతుండును, డెబ్బది
నుమంతుండు; సప్తతీయోజనోచ్చి	యోజనంబులనిడుపుగల దేహంబు వ
తః(సప్తతీయోజనోచ్చిత్రితః)=డెబ్బది	హించెను. అని, తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్ర మశీతీ యోజనాయతమ్
హనుమా నచల ప్రభో నవతీ యోజనో చ్చిత్రితః.

టీక సురసా=సురస; అశీతీయోజ	శ్రియః=కొండవంటివాడు; బహువ-
నాయతం(అశీతీయోజనాయతం)=ఎ	(అధ్యాహృతము)ఆయెను.
నుబదియామడలునిడుపైన; వక్త్రం=నో	సురస; యనుబదియోజనముల నిడు
రును; చకార=చేసెను. హనుమాన్=	పైననోరుధరించెను, హనుమంతుండు
హనుమంతుండు; నవతీయోజనోచ్చి	ను, దొంబదియోజనంబుల నిడువుగల,
తః(నవతీయోజనోచ్చిత్రితః)=తొంబది	దేహంబుధరించి, కొండవలెనగపడెను.
యామడలునిడుపైనవాడై; అచలప్ర	అని, తాత్పర్యము.

చకార సురసా వక్త్రం శతయోజన మాయతం

టీక సురసా=సురస; శతయోజ	అప్పడు, సురస, నూలుయోజనం
నం=నూతామడలు; ఆయతం=నిడుపై	బులునిడువుగా, నోరుచెంచెను.
న; వక్త్రం=నోరును; చకార=చేసెను.	అని, తాత్పర్యము.

త ద్విష్టా వ్యాదితం త్వాన్యం వాయుపుత్ర స్సబుద్ధిమాన్
దీఘజిహ్వం సురసయా సుఖారం నరకోపమమ్
సుసంక్షిప్తాత్మనః కాయం బహువాంగుత్థమాత్రకః. ౧౫౮

టిక॥ సుబుద్ధిమాన్ = మిక్కిలియును
బుద్ధిగల; వాయుపుత్రః = వాయుదేవుని
గొడుక్కైన హనుమంతాడు ; సురస
యా = సురసచేతి ; వ్యాఘ్రతం (వ్యా
ఘ్రం) = జేతవంబడినదియును; దీర్ఘజి
హ్వా = నిడుపైననాలుక కలదియును;
సుఖారం = మిక్కిలియు భయంకరమ
యినదియు; సరకోపమం = సరము
తోఁబోల్చిగలదియునగు ; పతే = ఆ;
ఆశ్రయం = నోరును; దృష్టావృత్తు = చూచి
నుతనె; ఆత్మనః = తనయొక్క = కా
యం = దేహమును; సుసంక్షిప్త = మిక్కి
లియుఁజిన్నదిచేసి; అంగుష్ఠమాత్రకః =
బొటనప్రేలంతటివాఁడు ; బహువ =
ఆయెను.

వాయుపుత్రుండగు హనుమంతుం
డట్లుసురసనూలుయొజనంబుబునిడుపు
గాఁజెంచి తెఱచియున్ననిడుపైననాలు
కగలిగిభయంకరంబైనరకంబుం బోలి
యున్న నోరుచూచి! బుద్ధిమంతుండు,
కావున, “కష్టదుసురసనోరుమిక్కిలివి
శాలంబుగానున్నది, నాదేహంబు చిన్న
దగునేని, తటాకనంజొచ్చిబయలు వెడ
లందగును” అని, యాలోచించి, తనదే
హంబు, నంగుష్ఠంబంతటివిగాఁ జేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చట, “దీర్ఘజిహ్వ” అనునర్థక
త్వాకంబు, వ్యాఖ్యానంబులందుఁ, గాన
కండుటంజేసి, లేలింపఁబడదయ్యె.

సోభిపత్యాశు తద్వక్త్రం నిష్పత్యచ మనోజవః
అంతరిక్షే స్థిత శ్శ్రీమా నిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౫౯

టిక॥ శ్రీమాన్ = అందఁటికన్ననధి
కుండును; మహాజవః = అధికమయిన వే
గముగలవాఁడునగు; సః = ఆహనుమం
తుండు; తద్వక్త్రం = ఆసురసయొ
క్కనోటిని; ఆశు = శీఘ్రముగా ; అ
భిపత్య = ప్రవేశించి; నిష్పత్యచ = బయ
లు వెడలియు; అంతరిక్షే = ఆకాశమునం
దు; స్థితః = ఉన్నవాఁడై; ఇదం = ఈ; వచ

నం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
శ్రీమంతుండగు నా హనుమంతుం
డు, గొప్పవేగంబుగలవాఁడు, కావున,
శీఘ్రంబుగా, నాసురసనోటిలోపలికిఁ
బోయియుమఱలవెలువడియు, నాకా
శంబునందుండి, యాసురసతో, నిట్లు
చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిష్టో స్తిహి తే వక్త్రం దాక్షాయణి నమోస్తు తే
గమిష్యే యత్ర వైడేహీ సత్యం చాసీ ద్వర స్తవ. ౧౬౦

టీక॥ తే=నీయొక్క; వక్త్రం=నోటిని; ప్రవిష్టః=ప్రవేశించినవాడను; అస్తిహి=అయితనిగాదా! దాక్షాయణి=దక్షప్రజాపతికి గూతురయిన సురసా! తే=నీకొఱకు; సత్యం=సమస్కారము; అస్తు=అగుచుండు. తవ=నీయొక్క; వరంచ=వరమును; సత్యం=దబ్బఱకానిది; అసీత్=అయినది. యత్ర=ఎచ్చట; వైడేహీ=సీత; అస్తి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నదో; తత్ర(అధ్యాహృతము)=అచ్చటికి; గమిష్యే=పోయెదను.

నీనోటిలోనికింబోఁగినిగాదా! దక్షప్రజాపతికి గొమాతెవయినసురసా! సీకునమస్కారముచేసెదను; నీకు “నీవు తలంచితేవేని, ఎవ్వఁడైనను నీ నోటిలోనికిఁబ్రవేశింపవలయును” అని, బ్రహ్మదేవుఁడొసంగినవరంబును సత్యంబయ్యెను ఇంకనన్నవిడవుము; నేను సీతయున్నచోటికిఁబోయెదను. అని, హనుమంతుండు సురసతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం దృష్ట్వా వదనా స్తుక్తం చంద్రం రాహుముఖా దివ
అబ్రవీ త్సురసా డేవీ స్వేన రూపేణ వానరమ్. ౧౬౧

టీక॥ వదనాత్=నోటినుండి; ముక్తం=వెలువడినవాడును; రాహుముఖాత్=రాహువుయొక్క నోటినుండి; దృష్టుక్తం (అధ్యాహృతము)=వెలువడిన; చంద్రమివ (స్థితం)=చంద్రుండు వోలెనున్నవాడనను; తం=ఆ; వానరం=హనుమంతుని; దృష్ట్వా=చూచి; డేవీ=అమ్మవారయిన; సురసా=సురస; స్వేన=తనదైన; రూపేణ=ఆకారముతో;

ముతో; సహితా(అధ్యాహృతము)=కూడకొన్నదై; అబ్రవీత్=పలికెను. అట్లు, తనముఖంబునుండి వెలువడి రాహుముఖంబుననుండి వెలువడిన చంద్రుంబోలుచున్న యాహనుమంతుంబూ చియాసురస, రాక్షసరూపంబువిడిచి, నిజరూపంబునొంది, యిట్లని చెప్పెను.,
అని, తాత్పర్యము.

అథాసీద్దై హరిశ్రేష్ఠ గచ్ఛ సౌమ్య యథానుభవమ్

సమానయస్య వై దేహీం రాఘవేణ మహాత్మనా. ౧౬౨

టీక॥ సౌమ్య=శిన్ననివాడవయిన;	తో; వైదేహీం=సీతను; సమానయ
హరిశ్రేష్ఠ = వానరశ్రేష్ఠుండవగుహ	స్వ=కూర్పుము.
నుమంతుడా! అథ=స్తద్వైక్య= కార్య	సౌమ్యుండవగు హనుమంతుడా!
ముయొక్కసిద్ధించుటకొఱకు; యథా	నీవునుఖంబుగాఁబొమ్ము; నీకుఁగార్యసి
నుఖం=సుఖమునతిక్రమింపక; గచ్ఛ=	ద్ధియపుఁగాక; మహాత్ముండగురాము
పొమ్ము. మహాత్మనా= పూజ్యమయి	నితోసీతంజేర్చుము.
నన్వభావముగల; రాఘవేణ=రాముని	అని, తాత్పర్యము.

త త్ప్రతీయం హనుమతో దృష్ట్వా కమః సుదుష్కరమ్
సాధుసాధ్వితి ధూతాని ప్రశశంసు స్తదా హరిమ్. ౧౬౩

టీక॥ హనుమతః = హనుమంతుని	చి; తదా=అప్పుడు; ధూతాని=ధూ
యొక్క; త్ప్రతీయం=మూఁడవదియి	తంబులు; హరిం=హనుమంతుని; సా
న; సుదుష్కరం = మిక్కిలిచేయనలవి	ధుసాధు=బలే! బలే! ఇతి=అని; ప్రశశం
గాని; తత్ = ఆ; కమః=సురసనోటి	నుః=పొగడిరి.
నుండిబయలు వెడలుటను; దృష్ట్వా=చూ	అట్లు మూఁడవమాటు హనుమం

తుండుడేసిన, మణియెవ్వరికినింజేయన క్యంబుల, హనుమంతునిం బ్రశంసించి
లవిగాని, సురసనోటినుండి బయలు వెడరి. అని, తాత్పర్యము.
బటసుబాచి, ధూతంబులు, సాధువా

స సాగర మనాధృప్య మభ్యేత్య వరుణౌలయమ్
జగా మాకాశ మావిశ్య వేగేన గరుడోపమః. ౧౬౪

టీక॥ వేగేన = వేగముచేత; గరుడో ది; జగామ = పోయెను.
పమః = గరుడైతనితో బోల్చి-గల; అంత, వేగంబున గరుత్మంతునకు
సః = ఆహనుమంతుడు; అనాధృ సాటియగు నాహనుమంతుండు; ధ
ప్యం = ఎదిరింకగూడని; వరుణౌల ష్టింపకగూడని సముద్రంబమీదుగా,
యం = వరుణునకుఁగి-పట్టును; సాగ నాకాశమాగలంబునం, బోయెను.
రం = సముద్రమును; అభ్యేత్య = పొంది. అని, తాత్పర్యము.
ఆకాశం = ఆకాశమును; ఆవిశ్య = పొం

సేవితే వారిధారాభిః పతతైశ్చ నిషేవితే
చరితే శైశికాచార్యై రై రావతసిషేవితే. ౧౬౫
సింహకుంజర శాదూలపతగోరగవాహనైః
విమలై స్సంపతద్భిశ్చ విమలై స్సమలంకృతే. ౧౬౬
వజ్రాశనిసమాఘాతైః పావతై రుపశోభితే
కృతఘ్రైశ్చ మహాభాగై స్స్వర్గజిద్భి రలంకృతే. ౧౬౭
వహతా హవ్యమత్యథం సేవితే చిత్రభాసునా
గ్రహనక్షత్ర చంద్రాకాతారాగణవిఘాషితే. ౧౬౮
మహాషిఃగణగంధర్వనాగయక్షసమాకులే
వివ్రతే విమలే విశ్వే విశ్వావసుసేవితే. ౧౬౯
దేవరాజ గజాకాంతే చంద్రసూర్యపథేశివే
వితానే జీవలోకస్య వితతే బ్రహ్మమితే. ౧౭౦
బహుశ స్సేవితే ఏరై ర్విద్యాధరగణై ర్వరైః
జగామ వాయుమాగేతు గరుత్మా నివమారుహి. ౧౭౧

౨౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

౨౬

౨౭

టీకామారుతిః=వాయువుకొడుకై
సహనుమంతుండు; గరుత్మానివ=గరు
త్మంతుడుబోలె; వారిధారాభిః =
జలములధారలచేత; సేవితే=సేవింప
బడినదియును; పతగైశ్చ=పక్షులచే
తను; నిషేవితే=సేవింపబడినదియు ;
కైశికాచారైః; కైశిక = నృత్యము
మొదలగువానికి; ఆచారైః= గురు
వులయినతుంబురువుమొదలగు వారిచే
త; చరితే=సంచరింప బడినదియును;
ఐరావతనిషేవితే; ఐరావత=వంకర
గాకదీఘమై యెఱ్ఱగానుండునింద్రధ
నువుచేత, నిషేవితే=సేవింపబడినది
యును; సింహకుంజరశాదూలపత
గోరగవాహనైః=సింహంబులు, ఏనుఁ
గులు, పెద్దపులులు, పక్షులు, సర్పము
లు, ఇవిమోయునవిగాఁగలవియు; వి
మలైః=స్వచ్ఛంబులును; సంపతచ్ఛిః=
తరుగుచున్నవియును; విమానైశ్చ=
విమానములచేతను; సమలంకృతే=చ
క్కఁగానలంకరింపబడినదియు ; వ
జ్రాశనిసమాఘాతైః= వజ్రమునకును
బిడుగునకును సరియయిన వ్రేటుగల
పావకైః=అగ్నులచేత ; ఉపశోభి
తే=అలంకరింపబడినదియు; కృతపు
ణ్యైః=చేయబడినపుణ్యముగలవారు
ను; మహాభాగైః=పూజ్యమయినభా

గ్యముగలవారలును; స్వగజ్జిచ్ఛిః=స్వ
గజమునుజయించినవారలునగు వారల
చేత; అలంకృతే=అలంకరింపబడినది
యును; హవ్యం= హవిస్సును; వహ
తా=మోయుచున్న; చిత్రధానునా=
అగ్నిహోత్రునిచేత; అత్యర్థం=మి
క్కిలియు ; సేవితే=సేవింపబడినది
యును; గ్రహ నక్షత్రచంద్రార్కతా
రాగణవిఘాషితే= అంగారకాదిగ్ర
హములచేతను అశ్విన్యాదినక్షత్రముల
చేతను జంద్రునిచేతనుసూర్యునిచేతను
ఇతరనక్షత్రముల సమూహముచేతను
అలంకరింపబడినదియును; మహాషిఃగ
ణగంధర్వనాగయతీసమాకులే= పూ
జ్యులయిన ఋషులసమూహముచేతను
గంధర్వులచేతనుసర్పములచేతను య
క్షులచేతనునిండినదియును; విచిత్రే=ప
రిశుద్ధమైనదియును; విమలే=స్వచ్ఛమైన
దియును; విశ్వే= అన్నిటనువ్యాపించి
యుండునదియు; విశ్వావసునిషేవితే=
విశ్వావసువసు గంధర్వరాజుచేతసేవిం
పబడినదియును; దేవరాజగజాక్రాంతే
=దేవేంద్రునియేనుంగై నయైరావత
ముచేసంచరింపబడినదియును; చంద్ర
సూర్యసభే=చంద్రసూర్యులమార్గమై
నదియు; శివే=మంగళకరమయినదియు
ను; దీవలొకస్య= ప్రాణిలోకముయొ

౨౬

౨౭

క్కః బ్రహ్మసమితే = బ్రహ్మదేవుని
చేసేర్పటుపఠపిన; వితతే = విశా
లమగు; వితానే = మేలుకట్టయినది
యును; వీరైః = పరాక్రమముగ
లవియు; వరైః = శ్రేష్ఠములయినవియు
నగు; విద్యాధరగతైః = విద్యాధరుల
యొక్క-సమూహములచేత; బహుశః =
అధికముగా; సేవితే = సేవింపఁబడినది
యనగు; వాయుమాగేతః = వాయు
పుచారియైనయాకాశమందును; జ
గామఃపోయెను.

ఆహనుమంతుండు, మేఘంబులువి
డుచువారిధారలచేనొప్పచు, బహుల
కాటపట్టై, తుంబురుపుమొదలగుగానా
చార్యులకుసంచారస్థానందైవంకరలేక
దీఘకంబయియెట్టిగానండునింద్రధను
వునకుస్థానందై, సింహంబులేనుంగులు
పెద్దపులులుపతులుసర్పంబులు వీనిచేసి
జ్వలఁబడితిరుగుచుండు స్వచ్ఛంబులయిన
విమానంబులచేనలంకృతందై, వజ్రం
బునకునువిడుగునకుం బోలెవ్రేటుగల
యగ్నులందేజిల్లుచు, భూలోకంబు
నం బుణ్యకార్యంబులాచరించి స్వగ

లోకంబునొంది మహాభాగులై నక్షత్ర
రూపంబునవెలంగుచుండు వ్రణ్యపురు
షులతోఁగూడి, యెల్లప్పుడును దేవతా
భక్తంబుగా భూమిలోకంబునుండి హ
వ్యంబుగొనివచ్చుచుండున్నహేమాత్మ
నకుమాగఁందై, యంగారకాదిగ్ర
హంబులునశ్విన్యాది నక్షత్రంబులుఁజు
ద్రుండు సూర్యుండునతర నక్షత్రంబు
లునుంగల్గి, సహస్రులచేతనుగఁధర్వుల
చేతనుసర్పంబులచేతనుయక్షులచేతను
సంపూర్ణందై, పరిశుద్ధంబునుస్వచ్ఛంబు
నఅన్నిటనువ్యాపించి యుండునదియు
నై, గంధర్వరాజుండగు విశ్వావసువు
చేసేవింపఁబడుచు, చేవేంద్రునిగజఁజ
గునై రావతంబునకుఁగీడాస్థానందై,
చంద్రునకును సూర్యునకునుదారియై,
మంగళకరందై, జీవలోకంబునకుబ్ర
హ్మదేవునిచేసమింపఁబడిన విస్తీర్ణం
బగుమేలుకట్టనందగి, పరాక్రమశాలు
లును త్తములనగు విద్యాధరులచేసేవిం
పఁబడుచుండు, నాకాశమాగఁబునం
దు, గరుత్మంతుండుంబోలె, బోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రదృశ్యమాన స్సర్వత్ర హనుమాన్తారుతాత్మజః

భే శేంబరం నిరాలంబం లంబపక్ష ఇవాద్దిరాట్. ౧౭౨

టీక॥ తారుతాత్మజః = వాయుపుకొడుకైన; హనుమాన్ = హనుమం

తుండు; సర్వత్ర=అంతటను; ప్రద్యత్యేతుండు, అచ్చటచ్చటనిలచియుండు,
మానః=చూడఁబడుచుండువాఁడై; లం దేవతలు మొదలగువారు సూచుచుండఁ
బపక్షః=వ్రేలుకాదుతొక్కలుగల; అ గాఁ, జేతులుఁగాల్గుఁగ్రిందికి ముడుచు
ద్రీరాడివ(స్థితః) = పర్వతరాజమువ కొనియుంటుండేసి, వ్రేలుకాదుతొక్క
లె నున్నవాఁడై; నిరాలంబం=పట్టులే లుగలపర్వతరాజంబుభంగిఁ బూపట్టు
ని; అంబరం=ఆకాశమును; భేజే=హం చు, నాకాశంబునంబోయెను.
దెను.

వాయువుకొడుకైన , హనుమం

అని, తాత్పర్యము.

ప్లవమానంతు తం దృష్ట్వా సింహికా నామ రాక్షసీ
మనసా చింతయామాస ప్రవృద్ధా కామరూపిణీ. ౧౭౩

టీక||ప్లవమానం = ఎగిరిపోవుచు
న్న; తం=ఆహనుమంతుని; దృష్ట్వాశు= చూచినంత నె; కామరూపిణీ= ఇచ్ఛాధీ
నంబగురూపముగల; సింహికానామ= సింహికాయనెడు ; రాక్షసీ=రక్కసి;
ప్రవృద్ధా=వృద్ధిబొందినదై ; మన సా=మనసుచేత ; చింతయామాస=

అలోచించెను.
అట్లు, ఆకాశమునం బోవుచున్న యాహనుమంతుంబాచి, సింహికయ నురాక్షసి, యిచ్చకువచ్చినరూపంబు గొనంజాలినది, గావున, దేహంబుఁ బెంచికొని, మనంబున, నిట్లని, యాలో చించెను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య దీఘఃస్య కాలస్య భవిష్యా మ్యహ మాశితా
ఇదం హి మే మహ త్సత్త్వం చిరస్య వశ మాగతమ్. ౧౭౪

టీక||అద్య=ఇప్పుడు; దీఘఃస్య= అధికమయిన; కాలస్య=కాలముకా
గా; అహం=నేను; ఆశితా(అశిత్రీ)= భుజించుదానను; భవిష్యామి= కా
గలను. చిరస్య= బహుకాలమునకు; ఇదం=ఈ; మహత్=గొప్పదగు; స

త్వం=జంతువు; మే=నాయొక్క; వ శం=అధీనతను; ఆగతంహి= పొంది నదిగదా!
బహుకాలముగానేను భోజనము సేయలేదు; ఇంతకాలమునకు, ఈగొ ప్పజంతువునాబారింబడినది ; కావు

న,నింక,ఘడించెదను.అని,సింహికయాలోచించెను.అని,తాత్పర్యము.

ఇతి సంచింత్య మనసా ఛాయా మస్య సమాక్షిపత్

టీక||సింహిక(అధ్యాహృతము)=చెను.

సింహిక; ఇతి=ఇట్లు;మనసా=మన సింహిక, యిట్లుమనంబున నాలో
నుచేత; సంచింత్య=ఆలోచించి; అ చించి, యాహనుమంతుని మైసిడను బ
స్య=ఈహనుమంతుని యొక్క; ఛా ట్టియొద్దెను.
యాం=సిడను; సమాక్షిపత్=గ్రహిం అని,తాత్పర్యము.

ఛాయాయాం గృహ్యమాతాయాం చింతయామాస వానరః.౧౭౫

టీక||ఛాయాయాం=మైసిడ; గృ సింహిక చేనట్లు, దనమైసిడ, యీ
హ్యమాతాయాం = ఈద్వంద్వబదుచుం ద్వంద్వబదుచుండగా, హనుమంతుండు,
డందగా;వానరః=హనుమంతుండు;చిం ఇట్లని,యాలోచించెను.
తయామాస=ఆలోచించెను. అని,తాత్పర్యము.

సమాక్షిప్తో స్తి సహసా పంగూకృతపరాక్రమః
ప్రతిలో మేన వాతేన మహనౌ రివ సాగరే. ౧౭౬

టీక||అహం(అధ్యాహృతము)=నే బడినవాడను;అస్తి=అగుచున్నాను.
ను;సాగరే=సముద్రమునందు;ప్రతిలో నేనిప్పుడు.సముద్రమునందు, ఎదు
మేన= ఎదురైన;వాతేన= గాలిచేత; రు గాలిచేగొప్పయొడ యీద్వంద్వబదున
మహనౌరివ=పెద్దయొడవలె; పంగూ ట్లు, ఎవ్వరిచేతనో, నాపరాక్రమముప
కృతపరాక్రమః= తక్కువగాఁజేయఁ సికిరాకుండునట్లు, ఈద్వంద్వబదుచున్నా
బడినపరాక్రమంబుగలవాడనై; సహ ను. అని,హనుమంతుండాలోచించెను.
సా=వేగముగా;సమాక్షిప్తః=ఈద్వంద్వ అని,తాత్పర్యము.

తిర్య గూర్వక మధశ్చైవ వీక్షమాణ స్తతః కపిః
దదర్శ స మహత్సత్వ ముత్థితం లవణాంభసి. ౧౭౭

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; సః=ఆ;	యినసింహికను;దదర్శ=చూచెను.
కపిః=హనుమంతుండు; అర్చక్=అర్చ	అంత, నాహనుమంతుండు, ఈప్ర
ముగాను; షోఽన్వం=పైఁగాను; అథ	క్కనాప్రక్కనులైనక్రిందనుం జూచి,
తైచ్రవ = క్రిందుగాను; పీఠమాణః=	సముద్రంబునఁజైకిలేచియున్న, మహా
చూచుచు; లవదాంభసి=ఉప్పనీళ్లుగల	జంతువగుసింహికంజూచెను.
సముద్రమునందు; ఉన్మితం=పైకిలేచిన;	అని, తాత్పర్యము.
మహాత్=గొప్పదైన; సత్త్వం=జంతువ	

త ద్దృష్ట్యా చింతయామాస మారుతి ద్వికృతాననమ్

టీక॥మారుతిః= వాయుపుత్రుండ	వాయుపుత్రుండగు హనుమంతుం
గుహనుమంతుండు ; వికృతాననం=	డు, వికృతంబగు పెద్దనోరుగల యా
వికారముతోఁగూడిననోరుగల; తతః=	సింహికంజూచి, యిట్లుని, యాలోచిం
అజంతువును; దృష్ట్యా=చూచి; చింత	చెను. అని, తాత్పర్యము.
యామాస=ఆలోచించెను.	

కపిరాజేన కథితం సత్య మద్భుత దశకనమ్. ౧౭౮

ఛాయాగ్రాహి మహావీర్యం తదిదం నాత్ర సంశయః

టీక॥తతః=ఆ; ఇదం= ఈజంతువు;	ఇది, చుందు, వానరప్రభుండగు సు
కపిరాజేన= వానరులకుఁబ్రభుండగు	గ్రీవుండు, “దక్షిణసముద్రమునందు, మై
సుగ్రీవునిచేత; కథితం=చెప్పఁబడినది	సిద్ధఁబట్టుకొనఁగలిగి మహా పరాక్రమ
యు; అద్భుతదశకనం=అత్యర్థకరంబ	శాలియుచూపరులకాశ్చర్యంబు వు
గు చూడుటగలదియు ; ఛాయాగ్రా	హితించునట్టి యొకజంతువుగలదు” అని,
హి=నీడంబట్టుకొనునదియు; మహావీ	చెప్పియుండినదే; ఇందుసందేహంబు
ర్యం= అధికమయినపరాక్రమంబుగల	లేదు. అని, హనుమంతుండాలో చించె
దియునగు; సత్త్వం = జంతువు. సంశ	ను. అని, తాత్పర్యము.
యః=సందేహము; న=లేదు.	

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౮౧

స ౧

సతాం బుద్ధ్యాభాతతైవైన సింహికాం మతిమా న్క-పి. ౧౭౯
వ్యవధాత మహాకాయః ప్రావృషీవ వలాహకః

టీక॥మతిమాన్=ప్రళయంబగుబుద్ధి వలాహకభవ=మేఘమువలె; వ్యవధాత
గలసంఘాతః=అ; కపిః = హనుమంతుండు; త=పెరిగెను,
తాం=అ; సింహికాం=సింహికను; అ అహనుమంతుండు, బుద్ధిమంతుండు
భాతతైవైన= కార్యముచేతఁగలిగినసీ కావునఁ, నాసింహికను, దానికార్యం
ద్ధాంతముచేత; బుద్ధ్యా = ఎఱింగి; బుచ్చేదత్త్వంబుగానెఱింగి, వషాత్
ప్రావృషి=వషాత్కాలమునందు; మ కాలమందు మేఘంబు వృద్ధిబొందున
హాకాయః=అధికమయినశరీరముగల; ట్లు, మేనుఁచెంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య సా కాయ మద్వీత్య వధానానం మహాకపే. ౧౮౦
వక్త్రం ప్రసార యామాస పాతాళాంతర సన్నిభమ్

టీక॥సా=అసింహిక; తస్య=అ; మ మానంబగునట్లుగా; ప్రసారయామా
హాకపేః= గొప్పకోరికయగుహనుమం స=తెఱచెను.
తునియొక్క; వధానానం= పెరుంగు అసింహిక, హనుమంతుండుదేహ
చున్న; కాయం=దేహమును; ఉద్వీత్య= ముంచెంచుటంబుచి, తననోటిని, బా
చూచి; వక్త్రం=నోరును; పాతాళాం తాళమునకు సరియగునట్లుగా, విచ్చె
తరసన్నిభం= పాతాళరంభముతోను. అని, తాత్పర్యము.

ఘనరాజీవ గజఙ్ఠీ వానరం సమభిద్రవత్. ౧౮౧

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)=అసిం వత్=తఱిమెను.
హిక; ఘనరాజీవ=మేఘంబులపక్షి అసిహిక, మేఘపక్షియెంబోలెగ
వలె; గజఙ్ఠీ = అఱుచుచు; వానరం= జిఁగించుచు, హనుమంతుండఱిమి, పట్టు
హనుమంతుని; సమభిద్రవత్ (సమభ్యుద్ర కొనఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స దదశత్ తతస్తస్యా వివృతం సుషహ స్తుభిమ్

కాయమాత్రంచ మేధావీ మమాణి చ మహాకపిః. ౧౮౨

టీక||తతః=అటుపిమ్మట ; మేధా|జీవస్థానంబులను ; దదశః = చూ
వీ=బుద్ధిమంతుండగు=సంః ఆ=మహా|చెను.
కపిః=గొప్పకోతియగు హనుమంతుం|ఆహనుమంతుండు, తెఱవఁబడి తన
డు; తస్యాః=ఆసింహికయొక్క-; వి|దేహము మ్రింగుటకుంజాలియుండు,
వృతం=తెఱవఁబడినదియు ; సుమహా|నాసింహిక గొప్పనోరుచూచి, బుద్ధి
త్=మిక్కిలియుంబెద్దదియు ; కాయ|మంతుండు, గావున, దానిజీవస్థానం
మాత్రం=తనదేహమంతటిదియు నై|బులునుంగనిపెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.
నఃముఖంచ=నోటిని; మమాణిచ =

స తస్యా వివృతే వక్త్రే వజ్రసంహననః కపిః

సంక్షిప్య ముహూ రాత్నానం నిష్పపాత మహాబలిః. ౧౮౩

టీక||మహాబలిః= అధికమయినబల|క్త్రే=నోటియందు;నిష్పపాతం=పడెను.
ముగలవాఁడును;వజ్రసంహననః=వజ్ర|మహాబలుండు,వజ్రముంబోలెనతిక
మువంటిదేహముగలవాఁడునగు;సంః|తినమయినదేహంబుగలవాఁడునగు హ
ఆ;కపిః=హనుమంతుండు; ముహూః=|నుమంతుండు, తనదేహంబునుమిక్కిలి
పలుమాటు;ఆత్నానం=దేహమును;సం|యుంబిన్నదిగాఁజేసికొని, తెఱచియుం
క్షిప్య=చిన్నదిచేసి;తస్యాః=ఆసింహి|డు, నాసింహికవక్త్రంబుచూచెను.
కయొక్క;వివృతే = తెఱవఁబడిన;వ|అని, తాత్పర్యము.

ఆస్యే తస్యా నిమజ్జంతం దదృశు స్సిద్ధచారణాః

గ్రస్యమానం యథాచంద్రం పూణకం పర్వణి రాహుణా. ౧౮౪

టీక||సిద్ధచారణాః= సిద్ధులునుజార|మునుంగుచున్న;హనుమంతం (అధ్యా
లులును; తస్యాః=ఆసింహికయొక్క;|హృతము) = హనుమంతుని ; పర్వ
ఆస్యే=నోటియందు ; నిమజ్జంతం=|ణి=పూణికమయందు; రాహుణా=

<p>రాహువుచేత; గ్రస్యమానం=మిం గఁబడుచున్న; పూణం=నిండిన;చం ద్రయథా=చంద్రునిబోలె ; దద్య శుః=చూచిరి.</p> <p>హనుమంతుండాసింహిక వక్త్రం</p>	<p>బుచొచ్చునపుడు, పూణమయందు, రాహువుచేగ్రహింపఁ బడుచుండు నిం డుచందురుండుంబోలె, సిద్ధచారణులు మున్నగుచూపరులకుఁజూపట్టెను.</p> <p>అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతస్తస్యా నభ్యే స్తీర్ణై మ్కమాణ్యతృప్త్య వానరః
ఉత్పపాతాథ వేగేన మనస్సంపాతవిక్రమః. ౧౮౫

<p>టీక॥ అథ=అటుతర్వాత; వాన రః=హనుమంతుండు; మనస్సంపాతవి క్రమః=మనసుయొక్క-గమనమువంటి నడకగలవాఁడై; తీర్ణైః=కఱకుగల; నభ్యేః=గోళ్లచేత;తస్యాః=ఆసింహిక యొక్క; మర్తాణి=జీవస్థానములను; ఉత్కృత్య=చీల్చి; వేగేన=వేగముచే త;తతః=అనోటనుండి;ఉత్పపాతః=పై</p>	<p>కగిరెను,బయలు వెడలెననట. అంత,హనుమంతుండు, మనంబున కుంబోలెవేగంబుగలిగి,కఱకుగోళ్లచే, నాసింహికమమంబులంజీలిచి, యది నోరుమూయుటకుమున్నె, వేగంబున, నానోటనుండి, వెడలెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తాంతు దృష్ట్వాచ ధృత్యాచ దాక్షిణ్యేన నిపాత్యచ
స కపిప్రవరో వేగా ద్వవృధే పున రాత్తవాఁ. ౧౮౬

టీక॥ కపిప్రవరః=వానరశ్రేష్ఠుండును; ఆత్మవాఁ=ప్రతస్తంబగుబుద్ధిగల

వాఁడునగు; సః=అహనుమంతుండు;
తాం=అసింహికను. దృష్ట్యాచ=చూ
చుటచేతను; ధృత్యాచ=ధైర్యముచే
తను; దాక్షిణ్యేనచ=సామర్థ్యము
చేతను; నిపాత్యతు=పడఁద్రోసినంత
నెఃపునః=మఱల; వేగాత్=వేగమున;
వవృథే=పెరింగెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమం
తుండు, సూక్ష్మంబుకనిపెట్టి, ధైర్యం
బుననుసామర్థ్యంబునను, అసింహికం
బడఁద్రోసి, బుద్ధిమంతుండు, కావున, వే
గంబునమఱలఁదేహంబుఁజెంచికొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

హృతహృత్సా హనుమతా పపాత విధురాంభసి

టీక॥ సా=అసింహిక; హనుమ
తా=హనుమంతునిచేత; హృతహృ
త్=హరింపఁబడినగుండెగలదై; విధు
రా=స్మృతిదప్పినదై; అంభసి=నీటి

యందు; పపాత=పడెను.
అట్లు, హనుమంతుండుసింహికగుం
డెనలియఁ గొట్టఁగాఁగనది, స్మృతిదప్పి
నీటంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

తాం హతాం వానరేశాశు పతితాం వీక్ష్యసింహికామ్. ౧౮౭

ఘాతా న్యాకాశ చారీణి త మూచుః శ్లవగోత్తమమ్

టీక॥ వానరేశా= హనుమంతునిచే
త; ఆశు=శీఘ్రముగా; హతాం=చం
పఁబడినదియును; పతితం=పడినదియు
నగు; సింహికాం=సింహికను; వీక్ష్య=
చూచి; ఆకాశచారీణి=ఆకాశమునం
దుదిరుగునట్టి; ఘాతాని=ఘాతము
లు; శ్లవగోత్తమం=వానరశ్రేష్ఠుండ
గుఁడం=అహనుమంతునిగూర్చి; ఊ

చుః=పలికిరి.
అట్లు, హనుమంతునిచేఁ జంపఁబడి
నీటంబడియున్న సింహికంబూచి, యా
కాశంబునందు సంచరించు ఘాతంబు
లు, సంతోషంబున, వానరశ్రేష్ఠుండగు
హనుమంతుంజూచి, యిట్లుని, చెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

భీమ మద్య కృతం కమక మహ త్వత్వం త్వయా హతమ్. ౧౮౮

సాధ యార్థక మభిప్రేత మరిష్టం శ్లవతాం వర

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము ౪౫

స ౧

యస్య త్వేతాని చత్వారి వానరేంద్ర యథా తవ. ౧౪౯
ధృతి ర్దృష్టి మఽతి ద్వాత్వ్యం స్వకమఽసు న సీదతి

టీక॥ వానరేంద్ర=వానరశ్రేష్ఠుండ
వగుహనుమంతుడా! యస్య=ఏజంతు
వునుకు; తవయథా=నీకువలె; ధృతిః=
ధైర్యమును; దృష్టిః = సూక్ష్మములనె
ఱుంగుటయు; మతిః= బుద్ధియు, నిశ్చ
యించు శక్తియుననుట; దాత్వ్యం=సా
మర్థ్యమును; ఏతాని-ఈ; చత్వారి=
నాలుగు; స్వకమఽసు = తనపనులం
దు; నసీదతి(సీదంతి)=తగ్గవో; తత్(అ
ధ్యాహృతము)=అట్టి; మహత్=గొ
ప్పదగు; సత్త్వంతు=జంతువును ; త్వ
యా=నీచేత; హతం=చంపఁబడినది;
అద్యఃఇప్పుడు; భీమం=భయంకరమ
యిన; కమః=పని; కృతం=చేయఁ
బడినది, స్లవతాం=వానరులలోపల; వ

ర=శ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుడా! అభి
ప్రేతం=కోరఁబడిన; అథః=కార్య
మును; అరిష్టం= మంగళమగు నట్లుగా;
సాధయ=సాధింపుము.

వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ
డా! నీకుంబోలె, నెట్టికష్టంబులందైన
మొక్క-వోవని ధైర్యమును సూక్ష్మదృష్టి
యఁడత్తన్విశ్వయ శక్తియఁ బనుల
యందు సేర్పునుంగలయూమహానత్వం
బును, నీవుచంపితివి; నీవిప్పుడువినువారల
కుంగూడ వెఱపుఁబుట్టించు కార్యంబు
గావించితివి; ఇంక, నీకోరినకార్యంబు
సాధించుకొనుము; నీకుమంగళంబగుఁ
గాక. అని, యాఘాతంబులు, హనుమం
తునితోఁజెప్పినవి. అని, తాత్పర్యము.

స తై స్సంఘావితః పూజ్యః ప్రతిపన్నప్రయోజనః. ౧౫౦
జగా మాకాశ మావిశ్య పన్నగాశనవ త్కపిః

టీక॥ పూజ్యః = పూజింపఁదగిన;
సః=ఆ; కపిః=హనుమంతుండు; తైః=
ఆఘాతంబులచే; సంఘావితః = గౌర
వింపఁబడినవాడై; ప్రతిపన్నప్రయోజ
నః=పొందఁబడినపనిగలవాడై; ఆకా
శం=ఆకాశమును; ఆవిశ్య=పొంది; ప

న్నగాశనవత్=సర్పంబాహారంబుగాఁ
గలగరుత్మంతుండుంబోలె; జగామ=
పోయెను.

పూజనీయుండగు నాహనుమంతుం
డు, ఆఘాతంబులచేఁబూజింపఁబడి,
ప్రకృతంబగుసింహాకావధరూపంబయి

స కాశ్యంబుసిద్ధినొంది, యాకాశమా | బోయెను.
గణంబున , గరుత్మంతుండుంబోలె | అని, తాత్పర్యము.

[ప్రాప్తసూయిష్టపారస్తు సర్వతః ప్రతిలోకయత్. ౧౯౧
యోజనానాం శతస్యాం తే వన రాజిం దదర్శ సః

టీక||సః=ఆహనుమంతుండు; పా | అంతే=కొనయందు; వనరాజిం=అడ
ప్రసూయిష్టపారస్తు=పొందఁబడినగొ | వులప జ్ఞీని;దదర్శ=చూచెను.
పుగట్టుగలవాఁడైనంతనె, పొందఁబడిన | ఆహనుమంతుండు, అవ్వలసముద్ర
ట్లయిన గొప్పగట్టుగలవాఁడైనంతనె, | తీరముదగ్గి అకువెల్లి, యంతటంగలయఁ
యనుట;సర్వతః=అంతటను; ప్రతిలోక | బాచుచుండఁగా, నూతామడలకవ్వల,
యత్=చూచుచు; యోజనానాం=ఆ | నడవులగుంపొకటి, యతనికిగపడెను.
మడలయొక్క; శతస్య=నూటియొక్క; | అని, తాత్పర్యము.

దదశఁచ పతన్నేన వివిధద్రుమ భూషితమ్. ౧౯౨

ద్వీపం శాఖామృగశ్రేష్ఠో మలయోపవనానిచ

టీక||శాఖామృగశ్రేష్ఠః=వానరుల | చూచెను.
లోమేటియగుహనుమంతుండు ; పత | వానర శ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు,
న్నేవ=పోవుచునే; వివిధద్రుమభూషి | ఆకాశంబునంబోవుచునే, నానావిధ
తం=నానావిధంబులగువృక్షంబులచేస | వృక్షంబులనొప్పుచున్న లంకా ద్వీపం
లంకరింపఁబడిన; ద్వీపం=లంకాద్వీప | బునుమలయపర్వతమునందలి వనంబుల
మును;మలయోపవనానిచ= మలయప | నుంబూచెను.
ర్వతమునందలితోటలను; దదశఁచ= | అని, తాత్పర్యము.

సాగరం సాగరానూపం సాగరానూపజాత్ ద్రుమాత్. ౧౯౩

సాగరస్యచ పత్నీనాం ముఖా న్యపి విలోకయత్

స మహామేఘసంకాశం సమీ త్యైత్తాన మాత్మవాత్. ౧౯౪

నిరుంధంత మి వాకాశం చకార మతిమా న్నతిమ్

టీక||అత్మవాక్ = ప్రశస్తమగుదై
ర్యముగలవాడును; మతిమాక్ = ప్ర
శస్తమగుబుద్ధిగలవాడునగు; సః=ఆ
హనుమంతుడు; సాగరం=సముద్రము
ను; సాగరానూపం=సముద్రముయొ
క్క-సమీపంబుననుండుజవుకునేలను, స
ముద్రపు గట్టుననుట; సాగరానూప
జాక్=సముద్రముసమీపంబున నుండు
జవుకునేలంబుట్టిన; ద్రుమాక్=వృక్ష
ములను; సాగరస్య=సముద్రముయొ
క్క; పత్నీనాంచ=భార్యలయిననదు
లయొక్కయు; ముఖాన్యపి=మొగము
లను; సముద్రసంగమస్థానములననుట;
విలోకయక్=చూచుచు, మహామేఘ
సంకాశం=గొప్పమబ్బుతో సమానమ

యినదియు; ఆకాశం=ఆకాశమును;
నిరుంధంతమివ (స్థితం)=అడ్డగించునది
వోలెనున్నదియునగు; అత్తానం=దే
హమును; సమీప్య=చూచి; మతిం=ఆ
లోచనమును; వకారం=చేసెను.

దైర్యవంతుండగు నాహనుమంతుం
డు, సముద్రమును సముద్రతీరమును స
ముద్రతీరమనందలివృక్షంబులను నదు
లుసముద్రంబునం గలియు స్థానంబుల
నుంజూచుచు, తనదేహంబు, మహామే
ఘంబుంబోలి యాకాశము నడ్డగించు
నట్లుండుటంగని, బుద్ధిమంతుండు కా
వున, నెట్లుని, యాలోచించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కాయవృద్ధిం ప్రవేగంచ మమ దృష్టే వ రాక్షసాః. ౧౯౫
మయి కౌతూహలం కుర్యు రితి మేనే మహాకపిః

టీక||“రాక్షసాః=రాక్షసులు; మ
మ=నాయొక్క; కాయవృద్ధిం=దేహ
ముయొక్క పెరుగుటను; ప్రవేగంచ=
అధికమయినవడిని; దృష్టే వ=చూ
చినంతనె; మయి=నాయందు; కౌతూ
హలం=కోరిక; కుర్యు=చేయుదు
రు.” ఇతి=ఇట్లు; మహాకపిః = గొ
ప్పకోరియగుహనుమంతుండు; మే

నే=తలంచెను.

“రాక్షసులు, నాదేహమిట్లు పెరిగి
యుండుటను నావేగంబునుంజూచిరేని,
యాశ్చర్యంబునొంది, నన్నుంజూచిహా,
హాకారంబులు సేయుదురు, అంతగా
ర్యభంగంబగును” అని, యాలోచించెను
అని, తాత్పర్యము.

౧౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

తత శ్శరీరం సంక్షిప్త త న్మహీధర సన్నిభమ్.౧౯౬
పునః ప్రకృతి మాపేదే వీతమోహ ఇవాత్మవాక్

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ
నుమంతుండు;తతః=అంతట;మహీధర
సన్నిభం= కొండతో సమానమయిన;
తతః=ఆ, సముద్రముదాటుటకై ధరిం
చిన;శరీరం=దేహమును; సంక్షిప్త=
చిన్నదిచేసి;వీతమోహః=విడువఁబడి
నయజ్ఞానముగల;ఆత్మవానివ = శరీర
ముగలజీవుండుఁబోలె; పునః=మఱల;
ప్రకృతిం=స్వభావమును;ఆపేదే=పొం
దెను.

అంత, హనుమంతుండు, పర్వతా
కారంబగునాదేహంబు చిన్నదిగాఁజే
సి, శరీరియగుజీవుండుజ్ఞానంబువీడి త
నవాస్తవరూపంబగు పరబ్రహ్మంబయ
గునట్లు, తనమునుపటిరూపంబుగైకొ

నెను.అని, యద్వైతమతానుసారి తా
త్పర్యము.

అంత, హనుమంతుండు, పర్వతా
కారంబగునాదేహంబు చిన్నదిగాఁజే
సి, శరీరియగుజీవుండు అజ్ఞానంబువీడి
తనస్వభావంబగుపరమేశ్వరకైంకర్యం
బునొందునట్లు, తనమునుపటిరూపంబు
నొందెను. అని, విశిష్టాద్వైతమతాను
సారి తాత్పర్యము. ఇట్లే, ద్వైతమతా
నుసారి తాత్పర్యంబు.

ఇచ్చట, ప్రైవాయంబడిన టీకవలన
నె, విభిన్న తాత్పర్యంబులుద్భవతంబుల
గుచున్నవి, కావున, టీక, భిన్నంబుగా,
వ్రాయుటయనావశ్యకంబగుటంజేసి,
మఱల, టీక, వ్రాయంబడదయ్యె.

త ద్రూపమతిసంక్షిప్త హనుమా స్ప్రిక్యతౌ స్థితః.౧౯౭
త్రీస్కమానివ విక్రమ్య బలివీర్యహరో హరిః

టీక॥ హనుమాః=హనుమంతుం
డు;తతః=ఆ;రూపం=ఆకారమును;అ
తిసంక్షిప్త=మిక్కిలియుంచుచిన్నదిచేసి;
త్రీ=మూడయిన; క్రమాః=అడు
గులను;విక్రమ్య=త్రోక్కి; బలివీర్యహ
రః= బలియనురాత్మసునియొక్కపరా

క్రమమునుహరించునట్టి;హారిరివ=విష్ణు
దేవుండువలె;ప్రకృతౌ=స్వభావమునం
దు;స్థితః = ఉన్నవాఁడు;అధూత(అ
ధ్యాహృతము)=ఆయెను.

హనుమంతుండు, పర్వతాకారంబ
గునారూపంబును మిగులఁజిన్నదిగాఁ

జేసికొని, త్రివిక్రమావతారంబున , లంబూర్వపువామనరూపంబు నొందిన
మూడడుగులుంచి, బలిచక్రవర్తిపరాట్లు, తనదు, పూర్వరూపంబునొందెను.
క్రమంబుహరించిన విష్ణుదేవుండు మఱి అని, తాత్పర్యము.

స చారునానావిధరూపధారీ
పరం సమాసాద్య సముద్రతీరమ్. ౧౯౮
పరై రశక్యః ప్రతిపన్నరూప
స్సమీక్షితాత్మా సమవేక్షితార్థః

టీక||చారునానావిధరూపధారీ= ది); అర్థాత్=అయెను.
సుందరములును బలు దెలుంగులయినవి ఆహనుమంతుండు, అత్యైకాలం
యునగునాకారములనుధరించువాఁడు బులకుండగినట్లుసుందరంబుగా, నానా
ను; పరై=శత్రువులచేత; అశక్యః= విధరూపంబులుధరించుచు, సింహాకము
ఓర్వఁగూడనివాఁడునగు; సః=ఆహను న్నగుశత్రువులకులొకబడక, యవ్వలిస
మంతుండు; పరం=అవ్వలిదైన; సముద్ర తీరం=సముద్రంబున జేరి, మిక్కిలి గొప్పదిగా
తీరం=సముద్రపుగట్టును ; సమాసా నుండుతనదేహంబుఁ జూచుకొని, “ఇం
ద్య=పొంది; సమీక్షితాత్మా= చూడఁ కనింతటిదేహంబుతో నుండరాదు; ఉం
బడినదేహము గలవాఁడై ; సమవేక్షి తినచోరాక్షసులునన్నుఁజూచియాశ్చ
తార్థః= ఆలోచింపఁబడినకార్యము ర్యంపడి కలకలంబు సేయుదురు ; దా
గలవాఁడై; ప్రతిపన్నరూపః= పొం నంజేసికార్యభంగంబగు” అనియాలో
దఁబడినయెప్పటియాకారము గలవాఁ చించి, తనయెప్పటి రూపంబుఁదాల్చె
డు; లేక, పొందఁబడినపిల్లియంతటి యా ను. (పిల్లియంతటిరూపంబుదాల్చెను.
కారముగలవాఁడు; (ఈయర్థముచే అనికొందఱు.) అని, తాత్పర్యము.
ప్పొబోవుకథాభాగంబు ననుసరించిన

తత స్స లంబస్య గిరే స్సమృద్ధే
విచిత్రకూటే నిపపాత కూటే. ౧౯౯
సకేతకోద్దాలకనాళికేరే

మహాదికూటప్రతిమో మహాత్మా

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; మహాద్రిః ట్లతోనుంగూడినదియునగు; కూటే=శి
కూటప్రతిమః=గొప్పకొండ యొక్క ఖరమునందు ; నిపపాత=వ్రాలెను .
శిఖరంబుతోఁబోల్చి-గలిగిన వాఁడును; అంత, గొప్పకొండ శిఖరంబునకుం
మహాత్మా=అధికమయిన బుద్ధిగలవాఁ బోలెఁడైర్వంబు గలవాఁడును మిక్కిలి
డునగు; సః=ఆహనుమంతుండు; లంబ యు బుద్ధిమంతుండునగు నాహనుమం
స్య=లంబమను; గిరేః= పర్వతముయొ తుండు, అన్నిటనుసమృద్ధంబై నానావి
క్క; సమృద్ధే = వృద్ధిబొందినదియు ధంబులగునవాంతరశిఖరంబులు గలిగి
ను; విచిత్రకూటే= నానావిధంబుల మొగలిపాదలతోవిరిగిచెట్లతో నాళికే
గునవాంతరశిఖరంబులుగలదియును ; రవృక్షంబులతోనుంగూడియున్న యా
సకేతకోద్దాలకనాళికేరే= మొగలిపా దలతోనువిరిగిచెట్లతోను పెంకాయలచె
అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు సంప్రాప్య సముద్రతీరమ్
సమీక్ష్య లంకాం గిరివర్యమూర్ధ్ని. ౨౦౦
కపిస్తు తస్మిన్ నిపపాత పర్వతే
విధూయ రూపం వ్యధయ స్తృగద్విజాక్

టీక|| తతస్తు=అటుపిమ్మటను ; కపి గద్విజాక్=జింకలనుబట్టులను ; వ్యధ
స్తు=హనుమంతుండును ; సముద్రతీ యక్=భయపఱచుచు; తస్మిన్=అ; ప
రం=సముద్రపుగట్టును , సముద్రపుగ ర్వతే=లంబపర్వతమునందు ; నిపపా
ట్టుపైనుండునాకాశముననుట; సంప్రా త=వ్రాలెను.
ప్య=పొంది; గిరివర్యమూర్ధ్ని= ప అంత, నాహనుమంతుండు, సముద్ర
ర్వతశ్రేష్ఠంబగుతికూటముయొక్క-శిఖ తీరంబునొద్దకుఁబోయి, త్రికూటపర్వత
రమునందు, ఉన్న; లంకాం=లంకాపురి శిఖరంబునందున్నలంకంబొచ్చుచు, దన
ని; సమీక్ష్య=చూచి; రూపం=దేహ దేహమును విదిచ్చి కొని జింకలునుబట్టు
మును; విధూయ=విదిచి కొని; మృ లునుభయంపడునట్లు సేయుచు, నాలం

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము.

౯౦

స ౧

బవర్వతముపైవాలెను. అని, తాత్పర్యము.

స సాగరం దానవపన్నగాయతమ్
బలేన విక్రమ్య మహామిమాళినమ్
నిపత్య తీరే చ మహాదధే స్తదా
దదర్శ లంకా మమరావతీ మివ. ౨౦౧౪

టీక సః=ఆహనుమంతుండు; దాన	మరావతీమివ(స్థితాం)=దేవేంద్రునిప
వపన్నగాయతం=దానవులతోనున	ట్టణంబగు నమరావతివలెనున్న; లం
ర్వములతోనుం గూడినదియును; మ	కాం=లంకాపురిని; దదర్శ=చూచెను.
హామిమాళినం=గొప్పయలలయొ	ఆహనుమంతుండు, బలంబున, దా
క్క-పచ్చులుగలదియునగు; సాగరం=	నవులతోను సర్పంబులతోనునిండిగొప్ప
సముద్రమును; బలేన =బలిమిచేత; విక్ర	యలలుగలిగియున్న సముద్రంబుదా
మ్య=దాఁటి; మహాదధే=సముద్ర	టి, తీరంబునవ్రాలి, యమరావతింబో
మయొక్క; తీరే=గట్టునందు; నిపత్య	లియున్నలంకాపురింబూచెను.
చ=వ్రాలియును; తదా=అప్పుడు; అ	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, ప్రథమస్కంధః.

ఇది, స్వప్రార్థనము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండప్రథమస్కంధాదీక,

ముగిసినది.

౯౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨

త్రై

ద్వి తీ య స గ క ప్రా ర ం భః.

స సాగర మనాభ్యవ్య మతిక్రమ్య మహాబలిః
క్రికూటశిఖరే లంకాం స్థితాం స్వప్తో దదర్శ హ. ౧

టీక॥ మహాబలిః=అధికమయినబలి లంకాపట్టణమును; దదర్శ=చూచెను.
ముగల;సః=అహనుమంతుండు; అనా హాకారముపాదపూరణార్థము.
భ్యవ్యం=ఎదిరింపఁగూడని; సాగరం= మహాబలుండగు నాహనుమంతుం
సముద్రమును;అతిక్రమ్య=దాటి; స్వ దు, ఎవ్వరికినిం గాలు వెట్టనలవిగాని స
స్థః=నెమ్మదిగానున్నవాఁడై; త్రికూట ముద్రంబుదాటి,యంత,స్వస్థుండై,త్రి
శిఖరే= త్రికూటపర్వతముయొక్క-శిఖ కూటశిఖరంబున నున్న లంకాపురింబూ
రమునందు;స్థితాం=ఉన్న; లంకాం= చెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః పాదపము క్షేన పుష్పవషేణ వీర్యవాక్
అభివృష్ట స్థిత స్తత్ర బభౌ పుష్పమయో యథా. ౨

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట;తత్ర=ఆ యంబడినవానరుండువోలె; బభౌ=పు
పర్వతమునందు;స్థితః = ఉన్నవాఁడు కాశించెను.
ను;పాదపముక్షేన= చెట్లచేవిడువఁబ అంతఁ,బరాక్రమశాలియగునాహ
డిన;పుష్పవషేణ= పూలవానచేత; నుమంతుండు, ఆపర్వతమునందలి వృ
అభివృష్టః=తడుపంబడినవాఁడును, క ట్నంబులనుండియెడతెగక రాలినపూల
పుంబడినవాఁడుననుట; వీర్యవాక్=ప చేఁ గప్పఁబడుటంజేసి, పుష్పలకోటి
రాక్రమశాలియు నగు హనుమంతుం యనందగి, యొప్పెను.
డు; పుష్పమయోయథా=పూలతోఁజే అని, తాత్పర్యము.

యోజనానాం శతం శ్రీమాంస్తీర్త్వా పుష్కతమవిక్రమః
అనిశ్చన్ స కపి స్తత్ర నన్తాని మధిగచ్ఛతి. ౩

టీక॥ ఉత్తమవిక్రమః = శ్రేష్ఠమయి	(నాధ్యగచ్ఛత్) పొందలేదు.
న పరాక్రమము గలవాడను ; శ్రీ	హనుమంతుండట్లు, నూలు యోజ
మాన్ = అధికుండునగు; కపిః = హను	నంబులసమద్రుంబుదాటినవాడయ్యె
మంతుండు; యోజనానాం = ఆమడల	ను, అందఱి కన్ననధికుండునుచు హాపరా
యొక్క; శతం = నూటిని; తీర్త్వాపి =	క్రమశాలియుం గావున, రోజునొందక,
దాటియును; అనిశ్చ వ్యసన్ = ట్టూర్పు	యెంతమాత్రము సలసట బొందఁడ
విడువనివాడై; తత్ర = అనిమిత్తమయి;	య్యె.
గ్లానిం = యిలసటను; నాధిగచ్ఛతి =	అని, తాత్పర్యము.

శతా న్యహం యోజనానాం క్రమేయం సుబహూవ్యపి
కిం పున స్సాగరస్యాంతం సంఖ్యాతం శతయోజనమ్. ౪

టీక॥ “అహం = నేను; యోజనా	నః (వక్రవ్యం) = ఇంకను జెప్పఁబడవల
నాం = ఆమడలయొక్క; సుబహూసి =	యునా?” ఇతి, అమన్యత (అధ్యాహృ
మిక్కిలియుననేకములయిన; శతాన్య	తము) = అని, తలంచెను.
పి = నూలులనుగూడ; క్రమేయం = దా	“నేను, బెక్కు నూతామడలదూర
టుదును. శతయోజనం = నూతామడలు	మునైనను దాటంగలను; అట్టి నేను,
గల్గునట్లుగా; సంఖ్యాతం = లెక్కింపఁబ	నూతామడలుగల యీ సముద్రముదా
డిన; సాగరస్య = సముద్రముయొక్క;	టికిననియేమియాశ్చర్యము?” అని, హ
అంతం = గట్టును; క్రమేయమితి =	నుమంతుండుతలంచెను.
(అధ్యాహృతము) దాటుదునని; కింపు	అని, తాత్పర్యము.

స తు వీర్య వతాం శ్రేష్ఠః స్లవతామపి చోత్తమః

జగామ వేగవాన్ లంకాం లంఘయిత్వా మహాదధిమ్. ౫

టీక॥ వీర్యవతాం = పరాక్రమముగ	లోపలను; ఉత్తమశ్చ = శ్రేష్ఠుండును; వే
లవారిలోపల; శ్రేష్ఠః = మేటియైన	గవాన్ = అధికమయినవడిగలవాడనున
వాడను; స్లవతామపి = ఎగురువారి	గు; సతు = ఆహనుమంతుండు మాత్ర

ము; మహాదధి=గొప్ప సముద్రమును; లంఘయి త్వా=దాటి; లంకా=లంకను; జగామ=పొందెను.

అందఱువానరులున్నను, ఎవ్వరును సాహసించకుండగా, నాహనుమంతుం

డుమాత్రము, పరాక్రమ వంతులలో శ్రేష్ఠుండు నెగురువారిలో నుత్తమండు వేగవంతుండుగావున, మహాసముద్రంబును దాటి, లంకకేరంగలిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

శాద్వలానిచ నీలాని గంధవంతి వనానిచ

గండవంతిచ మధ్యేన జగామ నగవంతిచ. ౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)=ఆహానుమంతుండు; నీలాని=నల్లనివయిన; శాద్వలానిచ=లేతపచ్చికల నేలలను; గంధవంతి=మంచివాసనగలవియు; గండవంతి=పెద్దతొట్లుగలవియును; నగవంతిచ=పర్వతములు (చిన్నకొండలనుట) గలవియునగు; వనానిచ=అడవు

లను; మధ్యేన=నడిమిమాగ్గముచేత; జగామ=పొందెను.

ఆహానుమంతుండు, నల్లనిలేత పచ్చికఘాములను, మంచివాసనగలిగి పెద్దతొట్లును జిన్నకొండలునుగలిగియుండునడవులను, మధ్యమాగ్గంబునం బూచుచు, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తైలాంశ్చ తరుసంఘన్నాన్ వనరాజీశ్చ పుష్పితాః

అభిచక్రామ తేజస్వీ హనుమాన్ ప్లవగషభః. ౭

టీక॥ తేజస్వీ=గొప్పపరాక్రమముగలవాండును; ప్లవగషభః=వానర శ్రేష్ఠుండునగు; హనుమాన్=హనుమంతుండు; తరుసంఘన్నాన్=వృక్షములచే గప్పబడిన; తైలాంశ్చ=పర్వతములను (శిఖరంబులనుట); పుష్పితాః=పూచియుండు; వనరాజీశ్చ=అడవుల

పట్టులను; అభిచక్రామ=దాటెను.

మహాపరాక్రమశాలియువానరశ్రేష్ఠుండనగు హనుమంతుండు, దట్టముగా వృక్షంబులుగలిగిన శిఖరంబులను, జక్కగాఁ బూచి యుండు నడవులను, దాటిపోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

స తస్మి న్నచలే తిష్ఠన్ వనా న్యుపవనానిచ

టీక॥సః = ఆహనుమంతుండు; తే	ఆహనుమంతుండాలంబపర్వతంబు
స్త్రిక్=ఆ; అచలే=లంబపర్వతమందు;	నందుండి, యడవులను, లంకాపట్టణము
తిష్ఠక్=ఉండుచు; వనాని=అడవులను;	నకుంజేన యుద్ధాన వనంబులను,
ఉపవనానిచ=ఉద్ధానంబులను; దదర్శ	బాచెను.
(అధ్యాహృతము)=చూచెను.	అని, తాత్పర్యము.

స న గాగ్రే చ తాం లంకాం దదశక్ పవనాత్మజః. ౮

టీక॥సః=ఆ; పవనాత్మజః = వా	వాయుదేవునికుమారుండగునాహ
యువుకొడుకైన హనుమంతుండు; స	నుమంతుండు, ఆలంబపర్వతమునందుం
గాగ్రే=త్రికూటపర్వతముయొక్క, శిఖ	డి, త్రికూటపర్వతముశిఖరమందున్నలం
రమందు; స్థితాం(అధ్యాహృతము)=	కాపట్టణమునుంబూచెను.
ఉన్న; లంకాంచ=లంకాపురినింగూడ;	అని, తాత్పర్యము.
దదర్శ=చూచెను.	

సరళాక్ కణికారాంశ్చ ఖర్బాకారాంశ్చ సుపుష్పితాక్
 ప్రియాళాన్తుచుళిందాంశ్చ కుటజాన్మేతకానపి. ౯
 ప్రియంగూక్ గంధపూడాంశ్చ నీపాక్ సప్తచ్ఛదాన్స్తథా
 అసనాక్ కోవిదారాంశ్చ కరవీరాంశ్చ పుష్పితాక్. ౧౦
 శ్రష్టభారసిబద్ధాంశ్చ తథా ముకుళితానపి
 పాదపాక్ విహగా కీర్ణాక్ పవనాధూతమస్తకాక్. ౧౧
 హంసకారండవాక్కిర్ణాక్ వావీః శద్దోత్పలాయతాః
 ఆక్రీడాక్ వివిధాక్ రమ్యాక్ వివిధాంశ్చ జలాశయాక్. ౧౨
 సంతతాక్ వివిధైర్వృక్షై స్సర్వతుః ఫలపుష్పిణైః
 ఉద్ధానానిచ రమ్యాణి దదశక్ కపికుంజరః. ౧౩

టీక॥కపికుంజరః= వానరశ్రేష్ఠుండ	వృక్షంబులను; కణికారాంశ్చ=కొం
గుహనుమంతుండు; సరళాక్=సరళ	డగోంగుచెట్లను; సుపుష్పితాక్ = చ

క్రూరగాఁబూచియుండు; ఖజూరం
శ్చ = ఖజూరపుచెట్లను ; ప్రియా
తా = మోరటిచెట్లను ; ముచుళించాం
శ్చ = నిమ్మచెట్లను; కుటజా = కొండమ
ల్లచెట్లను; కేశకాసపి = మొగలిచెట్లను;
గంధపూతా = వాసనతోనిండిన;
ప్రియంగూశ్చ = పిప్పలిచెట్లను; నీ
పా = మంకెచెట్లను; సప్తచ్ఛదాం
స్తధా = ఏడాకులయరంటిచెట్లను; అస
నా = వేగిసచెట్లను ; కోవిదారాం
శ్చ = కాంచనచెట్లను ; పుష్పితా =
పూచిన; కరవీరాంశ్చ = గన్నేరుచెట్ల
ను; పుష్పభారసిబద్ధాంశ్చ = పూలబరు
వుచేగట్టుబడినవియు (వంగినవియున
నుట); తథా = అట్లు; ముకుళితాసపి =
మొగ్గులుగల్గినవియును ; విహగా కీ
తా = పక్షులచే వ్యాపింపబడినవి
యు; పవనాధూతమస్తకా = గాలి
చేగడలించబడినశిఖరములుగలవియు
నగు; పాదపా = చెట్లను; హంస
కారండవా కీతా = హంసలచేత
ను, కన్నెలేళ్లచేతను వ్యాపింపబడిన
వియును; పద్మోన్మలాయతా = తా
మరపూలతోనుగలువలతోను గూడినవి
యునగు; వాపీ = నడకాపులును;
వివిధా = నానావిధములును; ర
మ్యా = మనోహరంబులునగు ; ఆ

క్రీడా = పట్టణవాసులయొద్దానవ
నంబులను; సర్వతూఫలపుష్పితై = స
మస్తములయినఋతువులయందుఁగల్గు
ఫలములుగలవియుఁబూచినవియును ;
వివిధా = నానావిధంబులునగు; వృ
క్షై = చెట్లచేత; సంతతా = వ్యాపిం
పఁబడినవియు; వివిధా = నానావిధం
బులునగు; జలాశయాంశ్చ = కోనేటిల
ను; రమ్యాణి = సుందరంబులయిన; ఉ
ద్యానానివ = రాజయొక్కయొద్దాన
వనంబులను; దదర్శ = చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు, ఆ
లంబపర్వతంబునందుండి, లంకాపురిచు
ట్టునుండు, సరళంబులుఁగొండ గోఁగు
లుఁజక్కఁగాఁ బూచియున్న ఖజూర
రంబులు మోరటులుజంబీరంబులుఁగొం
డమల్లెలు మొగలులుమంచివాసన గల
పిప్పళ్లుమంకెనలు నేఁడాకులయరంటు
లువేగిసలుఁగాంచనములుఁ బుష్పితం
బులగు గన్నేరులు మొదలగు వృక్షం
బులను, మఱియుఁజక్కఁగాఁ బూచి
యున్నందునఁ బూలబరువునంజేసివం
గినవియునట్లు మొగ్గులువిడిచి యుండినవి
యుఁబక్షులచే నాశ్రయింపఁబడి గాలి
కింగడలుకొమ్మలుగలవియునగు వృక్షం
బులను, హంసలుఁగారండవంబులు మొద
లగుపక్షులచే మనోహరంబులై కమలం

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౯౭

స ౨

లంబులుంగలువలుంగలిగియొప్పుచుండు వృక్షంబులచేనొప్పుచుండు పలుదెఱుంగు
నడదావులను, నానావిధంబులగు సుంద గులయినకోనేటిలను, మఱియు మనో
రంబులయిన పౌరజనోద్యానంబులను, హరంబులగు రాజోద్యానంబులనుం ,
సమస్తముతువులంగలుగుఫలంబులను జూచెను. అని, తాత్పర్యము.
పుష్పంబులునుంగల నానావిధంబులగు

సమాసాద్యచ లక్ష్మీవాక్ లంకాం రావణపాలితామ్
పరిఖాభి స్సపద్మాభి సోత్పలాభి రలంకృతామ్. ౧౪
సీతాపహరణార్థేన రావణేన సురక్షితామ్
సమంతా ద్విచరద్భిశ్చ రాక్షసైరుగ్రధన్వభిః. ౧౫
కాంచనేనా వృతాం రమ్యాం ప్రాకారేణ మహాపురీమ్
గృహైశ్చ గ్రహసంకాతై శ్శారదాంబుదసన్నిభైః. ౧౬
పాండురాభిః ప్రతోశీభి రుచ్చాభి రభిసంవృతామ్
అట్టాలకశతాకీర్ణాం పతాకాధ్వజమాలినీమ్. ౧౭
తోరణైః కాంచనై ర్వివై ర్లతాపజ్జి- విచిత్రితైః
దదశ్చ హనుమాక్ లంకాం దివి దేవపురిం యథా. ౧౮

టీక||లక్ష్మీవాక్=కాంతిగల; హను చుటయనెడుప్రయోజనముచేత; రావ
మాక్=హనుమంతుండు; రావణపాలి ణేన=రావణునిచేతను; సమంతాత్=
తాం = రావణునిచేదానింపఁబడిన; అంతటను; విచరద్భిః=భ్రమించుచుండు; ఉ
లంకాం=లంకాపట్టణమును; సమాసా గ్రధన్వభిః=భయంకరంబులగువిండ్లుగ
ద్యచ=చేరియు; సపద్మాభిః = తామర ల; రాక్షసైశ్చ=రాక్షసులచేతను; సురి
పూలతోఁ గూడినవియును; సోత్పలా క్షితాం=చక్కఁగాఁగాపాడఁబడినది
భిః=కలువలతోఁగూడినవియునగు; పరి యును; కాంచనేన=బంగారువికారమ
ఖాభిః=అగ్రదలచేత; అలంకృతాం= యిన; ప్రాకారేణ=ప్రహరిచేత; ఆశ్చ
అలంకరింపఁబడినదియును; సీతాపహ తాం=చుట్టఁబడినదియును; శారదాం
రణార్థేన= సీతయొక్క-యపహరిం బుదసన్నిభైః = శరదృతుపునందలీమే

౯౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨

భృ

భృ

ఘంబులతోసమానములైనవియు; గ్రహసంకాశైః = చంద్రుండుమొదలగు గ్రహంబులతోసమానములగు; గృహైశ్చ = ఇండ్ల చేతను; పాండురాభిః = తెల్లనివియును; ఉచ్చాభిః = ఉన్నతములు నగు (వీధులయందుండెల్ల దనమునొన్నత్యములేకున్ననువాని ప్రక్కనుండుగృహంబుల సంబంధంబునంజేసి యాగోపింపబడినవి); ప్రతోశీభిః = వీధులచేత; అభినవృతాం = అంతటనుగప్పబడినదియును, వ్యాపింపబడినదియుననుట; అట్టాలకశతాకీర్వాణం = కోటబురుజులయొక్క నూలులచేవ్యాపింపబడినదియును; పతాకాధ్వజమాలినిం, పతాకా = చిత్తరువువాసినపెక్కెములయొక్కయు, ధ్వజ = మత్స్యగుంకరాదులచే నంకితంబులయిన రాజచిహ్నంబులగు పెక్కెములయొక్కయు, మాలినిం = పట్టులుగలదియును; కాంచనైః = బంగారువికారములును; దినైః = శ్రేష్ఠములును; లతాపత్రివిచిత్రితైః = తీగలవంటిరేఖలచేఁజిత్తువులువ్రాయబడినవియునగు; భోరణైః = ద్వారములతో; యుతాం (అధ్యాహ్నతము) = కూడినదియునగు; దివిస్వర్గమునందు; స్థితాం (అధ్యాహ్నతము) = ఉన్న; దేవపురియథా = దేవతలపట్టణమగునమ

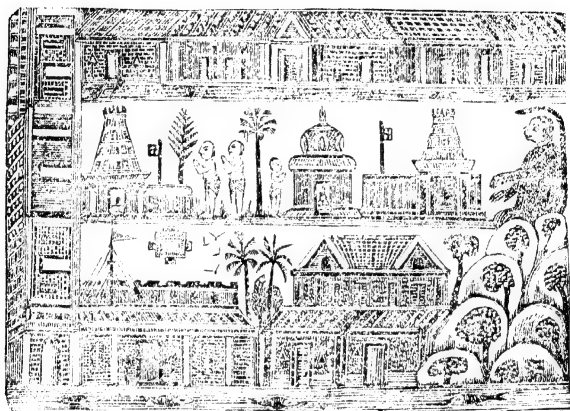
రావతివలె నున్నదియునగు; మహాపురిం = గొప్పపట్టణమయిన; లంకాం = లంకను; దదర్శ = చూచెను.

విజయనూచకంబగుకాంతి నొంది యుండునాహనుమంతుండు, అట్లురావణునిచేఁబాలింపబడులంకాపురిం శేరి, కమలంబులను గలువలనుంబాలుచున గడ్డలచేఁబుట్ట బడి, సీతనపహరించి యుండుటంజేసి, యుద్ధంబునకు రాముండువచ్చుననుశంకవలన, రావణునిచేతను, భయంకరంబులగుధనువులు ధరించియంతటనుందిరుగుచుఁ గాచుచుండురాక్షసులచేతను, ఎవ్వరును లోనికింజొరకుండునట్లు చక్కఁగా రక్షింపబడుచుఁ, గాంచనమయంబగు ప్రాకారంబుచేనావృతంబై, రమణీయంబై, తెల్లగానత్యున్నతంబులయి యుంట్లంజేసి శరతాకాలంబునందలి మేఘంబులను జంద్రశుక్రాది గ్రహంబులనుం బోలు గృహంబుల నొప్పు చుండు వీధులంబూణంబై, లెక్కలేనికోటబురుజులుగలిగి, సాధారణములగు పెక్కెములను రాజకీయంబులగుధ్వజంబులనుం బాలుచుచు, హరణ్మయంబులై దివ్యంబులై తీగలంబోలు రేఖలం జిత్రితంబులై యుండు ద్వారంబులనలంకృతంబై, స్వర్గంబుననుండు నమరావతియుంబోలె

భృ

భృ

జూపట్టుచుండు, లంకాపురిం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

గిరిమూర్ధ్ని స్థితాం లంకాం పాండురై ర్భవనైశ్చైః
దదశః స కపిశ్రేష్ఠః పుర మాకాశగం యథా. ౧౯

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః=వానరులలో మేటి
యగు; సః=ఆహనుమంతుండు; పాం
డురైః=తెల్లనివియును; శ్చైః=మంగ
ళకరంబులునగు; భవనైః = గృహం
బులతో; యుక్తాం (అధ్యాత్మతము)=
కూడినదియును; గిరిమూర్ధ్ని=త్రికూ
టపర్వతముయొక్క శిఖరమునందు; స్థి
తాం=ఉన్నదియును, కావుననే; ఆకా
శగం=ఆకాశమునుబొందియున్న; పు
రంయథా (స్థితాం)= పట్టణమువలెను
న్నదియునగు; లంకాం=లంకాపట్టణ

మును; దదర్శ=చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమం
తుండు, సున్నముపూసియుంటుండేసి
తెల్లనివై మంగళకరంబులైన గృహంబు
లుగలిగిపొడవైన త్రికూట శిఖరంబునం
దుండునదికావున, ఆకాశమునందుండు
పట్టణంబనందగి యొప్పుచున్న లంకాప
ట్టణంబుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

“లంకంజూచెను” అని పలుమాట
చెప్పట, లంకలో నున్నయితరవిశేషం
బులంజెప్పుటకును, మఱి కొన్ని యుప

మానంబులుంజెప్పటకును, అని, తెలియనది.

పాలితాం రాక్షసేంద్రేణ నిమిత్తాం విశ్వకర్మణా
ష్టవమానా మివాకాశే చదశశ హనుమా స్ఫురీమ్. ౨౦
("హనుమాస్కపిః" అనిపాఠాంతరము.)

టీక॥ కపిః (పాఠాంతరమందు) = మందు) పురీం (అఘ్యాహృతము) = లం
కోఽతియయిన; హనుమాన్ = హను కాపట్టణమును; చదశశ = చూచెను.
మంతుడు; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసు ఆహనుమంతుండు, రాక్షసులకం
లకుఁబ్రభువయిన రావణునిచేత; పాలి దఱకుఁబ్రభువయిన రావణునిచేరక్షిం
తాం = రక్షింపఁబడినదియు; విశ్వకర్మణా పఠించుచు, విశ్వకర్మచే నిమిత్తంపఁ
చా = విశ్వకర్మచేత; నిమిత్తాం = బడి, పర్వతశిఖరంబున నున్నదగుటంజే
చేయఁబడినదియును; అకాశే = అకాశ సీ, యాకాశంబునం దేలుచుండునట్లు
మునందు; ష్టవమానామివ (స్థితాం) = చూపట్టుచున్నలంకాపట్టణంబుఁ జూచె
తేలుచున్నది వలెనున్నదియునగు; పు సు. అని, తాత్పర్యము.
రీం = లంకాపట్టణమును; (పాఠాంతర

వప్రప్రాకారజఘనాం విపులాంబునవాంబరామ్
శతఘ్నీశూలకేశాంతా మట్టాలకవతంసకామ్. ౨౧
మనసేవ కృతాం లంకాం నిమిత్తాం విశ్వకర్మణా

టీక॥ హనుమాన్ = (అఘ్యాహృత యినుపముండ్లకజ్జలును శూలంబులునె
ము) = హనుమంతుండు; వప్రప్రాకార వెండుకలునువానిమొనలును గాఁగల
జఘనాం = కోటకొఱుడును గోటగోడ దియును; అట్టాలకవతంసకాం = కోట
యానెమొలక్రింది భాగము గాఁగలదియు బురుజులెచేవిమీఁదియలంకార పుష్పం
ను; విపులాంబునవాంబరాం = అధికమ బులుగాఁగలదియును; విశ్వకర్మణా =
యిననీళ్లుగలసముద్రంబె నూతనవస్త్ర విశ్వకర్మచేత; నిమిత్తాం = చేయఁబ
ముగాఁగలదియును; శతఘ్నీశూలకే డినదియును; మనసా = మనసుచేత; కృ
తాం = నాలుగుమూరల నిడివిగల తామివ (స్థితాం) = చేయఁబడినదివలె

సున్నదియనగ్గఃలంకాం=లంకను; దద
శః(అధ్యాహ్నతము)=చూచెను.

హనుమంతుండు, కోటకొఱడులును
కోటగోడలును జఘనముగాను, సము
ద్రంబునూతనవస్త్రంబుగాను, నాలుగు
మూరలనిడివిగల యిసుపముండ్ల కఱ్ఱలు
శూలంబులును దల వెండ్రుకలుగాను,
గోటబురుజులు చెవిమీదయలంకారిపు

వృంబులుగాను, ఒప్పుచుండఁగా, సుంద
రవసేతయుంబోలెశోభిల్లుచు, వాస్తవం
బుగా విశ్వకర్మచే నిమింపఁబడినద
య్యు, మహానుభావుడెవ్వఁడో మనం
బుననె న్నజించి యుండును" అనియె
న్నందగియుండు, నాలంకాపురిజూచె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ద్వార ముత్తర మాసాద్య చింతయామాస వానరః. ౨౨

టీక॥వానరః=హనుమంతుండు; ఉ
త్తరం= ఉత్తరపుదిక్కుననుండు; ద్వా
రం=వాకిలిని; ఆసాద్య=పొంది; చింత
యామాస=ఆలోచించెను.

హనుమంతుండు, అట్టులాలంకాపు
రియుత్తరపు దిక్కునందలిద్వారంబుం
జేరి, యాలోచించెను.
అని, తాత్పర్యము.

కైలాసశిఖరప్రఖ్యా మాలిఖంతీ మివాం బరమ్
డీయమానా మి వాకాశ ముచ్చి త్రై భవనోత్తమైః. ౨౩
సంపూర్ణాం రాక్షసై ఘోరై నాగైభోగవతీమివ
అచింత్యాం సుకృతాం స్పష్టాం కుబేరా ధృషితాం పురా. ౨౪
దంష్ట్రీభి ర్బహుభి శ్శూరై శ్శూలపట్ట సపాణిభిః
రక్షితాం రాక్షసై ఘోరై గుహా మాశీవిమైరివ. ౨౫
తస్యాశ్చ మహతీం గుప్తేం సాగరంచ సీరీత్యసః
రావణంచ రిపుం ఘోరం చింతయామాస వానరః. ౨౬

టీక॥సః=ఆ; వానరః = హనుమం
తుండు; కైలాసశిఖరప్రఖ్యాం= కైలా
సపర్వతముయొక్క శిఖరముతోసమాన
మయినదియును; ఉచ్చితైః=ఉన్నతము

లయిన; భవనోత్తమైః=గృహశ్రేష్ఠము
లచేతఁబరం=ఆకాశమును ; అలి
ఖంతీమివ(స్థితాం) = ఒరయుచున్నది
వోలెనున్నదియును; ఆకాశం = ఆకా

శమునుగూచిఁ = డీయమానామివ (స్థితాం) = ఎగురుచున్నదివోలెనున్నదియును; ఘోరైఁ = భయంకరులగు; రాక్షసైఁ = రాక్షసులచేత; సంపూర్ణాం = నిండినదియును, కావుననె; నాగైఁ = సహములచేత; సంపూర్ణాం (అధ్యాహృతము) = నిండిన; భోగవతీమివ (స్థితాం) = భోగవతీపురివలెనున్నదియును; అచింత్యాం = ఎన్నఁగూడనిదియును; సుకృతాం = చక్కగా నిమింపబడినదియును; స్పష్టాం = వెల్లడియైనదియును; పురా = మున్ను; కబేరాధ్యక్షితాం = కుబేరునిచేనధిస్థింపబడినదియును; దంష్ట్రీభిః = కోటలుగలవారును; బహుభిః = అనేకులును; శూరైఁ = యుద్ధమునందుభయములేని వారును; శూలపట్టినపాణిభిః = శూలములును అడ్డకత్తులును హస్తములందుఁ గలవారును; ఘోరైఁ = భయంకరులునగు; రాక్షసైఁ = రక్కసులచేత; రక్షితాం = కాపాడబడినదియును. కావున; ఆశీష్టేఁ = సహములచేత; రక్షితాం = (అధ్యాహృతము) కాపాడబడిన; గుహామివ (స్థితాం) = గుహాయుంబోలెనున్నదియునగు; లంకాం (అధ్యాహృతము) = లంకను; తస్యాః = ఆలంకయొక్క; మహతీం = గొప్పదియగు; గుప్తీం = కా

పాడువిధమును; సాగరంచ = సముద్రమును; ఘోరం = భయంకరుండును; రిపుం = శత్రువునగు; రావణంచ = రావణునిని; నిరీత్య = చూచి; చింతయామాస = ఆలోచించెను. ఆహనుమంతుండు, తెల్లగానత్తున్నతంబై యుంటుండేసి, కైలాసశిఖరంబుంబోలుచు నున్నతంబులగు మేలయినగృహంబులుగలుగుటండేసి, యాకాశంబునొరయుచున్నదివోలె నాకాశంబునకెగిరిపోవునదివోలెఁ జూపట్టుచు, భయంకరులగురాక్షసులచేసంపూర్ణంబై సర్వంబులనిండియుండు భోగవతీపురియుంబోలెఁబ్రకాశించుచు, మనంబున నెన్నుటకునలవిగానిదై, విశ్వకర్మచేఁ జక్కఁగానిమింపబడి, యన్నిటనున్నవ్వంబై, సూర్యము కుబేరునకునికిపట్టెనదై, యిప్పుడా కుబేరునకుంఁగూడలోనికిఁజొరవలవిగానిదై, కోటలుగల్గి శూలంబులఁ బట్టినంబులఁగేలందాచ్చియుండుశూరులగుననేకరాక్షసులచేరక్షితంబై, సర్వంబులచేరక్షింపబడుగుహాయుంబోలెవెలపుఁ బుట్టింపుచున్న, యాలంకాపట్టణంబుఁజూచి, దానిరాక్షసులరక్షించులిసినదిదాటవలవిగానిసముద్రముఁదలించుకొని, రావణునిభయంకరుండగు, శత్రునిగాఁదెలిసికొని,

యిట్లని, యాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆగత్యాపీహ పరయో భవిష్యంతి నిరర్థకాః
సహి యద్ధేన వై లంకా శక్యా శేతుం సురైరపి. ౨౭

టీక||హరయః=వానరులు; ఇహ= లవియైనదికాదుగదా!

<p>ఇచ్చటికి; ఆగత్యాపి=వచ్చియును; నిర ర్థకాః=ప్రయోజనములేనివారలు; భ విష్యంతి=కాగలరు. లంకా=లంకాప ట్టణము; యద్ధేన = యుద్ధముచేత; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) సురైరపి= దేవతలచేతనుం గూడ; శే తుం=జయించుటకు; శక్యాసహి=అ</p>	<p>వానరులు, దుస్తరంబగు సీసము ద్రంబుదాటి యిచ్చటికివచ్చుటయేదు లభంబు; ఈలంకను దేవతలుం గూడ యుద్ధంబున జయింపంజాలరు గావున, అట్లు రాగలిగి వచ్చినను బ్రయోజనం బులేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇహంతు విషమాం దుర్గాం లంకాం రావణపాలితామ్
ప్రాప్యాపి స మహాబాహుః కిం కరిష్యతి రాఘవః. ౨౮

<p>టీక విషమాం=కష్టమయినదియు; దుర్గాం = ప్రవేశింపఁగూడనిదియు ను; రావణపాలితాం = రావణునిచేర క్షింపఁబడినదియునగు; ఇహం=ఈ; లంకాంతు=లంకను; ప్రాప్యాపి=పోం దియును; మహాబాహుః=పెద్దచేతులు గల; సః=అట్టి, ఏడుసాలవృక్షంబులం బర్వతంబును భూమిని ఒక్క బాణంబున ఛేదించిన, యనుట; రాఘవః=రాము డు; కిం=ఏమి; కరిష్యతి= చేయఁగల డు?</p>	<p>రాముండు, మహాబాహుండయ్యను సప్తసాలంబులం బర్వతంబు భూమినొ క్క బాణంబున విదళించిన మహాపరాక్ర మశాలియయ్యను, నిచ్చటికి, దుస్తరంబ గుసముద్రంబు దాటివచ్చుటయేయనా న్యంబు; అట్లు రాగలిగివచ్చినను, అ తివిషమంబై, లోనికిం జొరనశక్యంబై, రావణునిచేఁబాలింపఁబడుచున్న యీ లంకయం, దేమిసేయఁగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అవకాశో న సాంత్వస్య రాక్షసే వ్యభిగమ్యతే
న దానస్య న భేదస్య వైవయధస్య దృశ్యతే. ౨౯

టీక॥ సాంత్వస్య=మంచిమాటకు;
అవకాశః= ఎడము; రాక్షసేషు =
రాక్షసులయందు; నాభిగమ్యతే= తె
లియఁబడదు. దానస్య=ఈవిడికి;న(అవ
కాశః)= ఎడములేదు. భేదస్య=బం
డొరులకుఁగలకాముఁబట్టిచుటకును,
న=లేదు; యుధస్య=యుద్ధమునకు;
వైవదృశ్యతే=చూడఁబడనేలేదు, అగ
పడనేలేదనుట.

రాక్షసులు అతిక్రూరులు కావున,
వారలయందుసామోపాయము పనికి
రాదు; వారలకుధనంబు పుష్కలంబు
గానున్నదికావున, దానోపాయము ను
పయోగించదు, బలగర్వితులు కావున,
భేదోపాయంబునను బ్రయోజనంబులే
దు; అతిబలిష్ఠులు, కావున, యుద్ధంబున
కవకాశంబెలేదు. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్థా మేవ సా గతి ర్వానరాణాం మహాత్మనామ్
వాలిపుత్రస్య నీలస్య మమ రాజ్ఞశ్చ ధీమతః. ౩౦

టీక॥ మహాత్మనాం= అధికమయిన
పరాక్రమముగల; వానరాణాం=వాన
రులలోపల; వాలిపుత్రస్య= వాలియొ
క్కొకొడుకయినయంగదునకును; నీల
స్య=నీలునకును; మమ=నాకును; ధీమ
తః=అధికమయినబుద్ధిగల; రాజ్ఞశ్చ=
రాజయినసుగ్రీవునకును; చతుర్థా మే
వ=నల్వరకే; గతిః=ఇక్కడికి, వచ్చు
ట; సంభావితా(అధ్యాహృతము)=చ

క్కఁగాఁదలంపఁబడినది.
మహాపరాక్రమశాలులగువానరుల
లోపల, వాలికుమారుండగు నంగదుం
డును నీలుండును నేనునుబుద్ధిమంతుండ
గువానర రాజుండైన సుగ్రీవుండును, ఈ
నల్వరుమాత్రంచె, సముద్రంబు దాటి
యిచ్చటికి రాఁగలరు; మఱియెవ్వరికినల
విగాదు. అని, తాత్పర్యము.

యావ జ్ఞానామి వై దేహీం యది జీవతివా నవా

తత్రైవ చింతయిష్యామి దృష్ట్వా తాం జనకాత్మజామ్. ౩౧

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౧౦౫

స ౨

టీక॥ “యదిజీవతివా = (“యది”య నునదిసంజేహవాచకము. “వా” అనున దిపక్షవాచకము.) బ్రతికియున్నదాని వా = లేదా? ఇదం (అధ్యాహృతము) = దీనిని; వై డేహీం = సీతనుగూర్చి; జానా మియావత్ = (భవిష్యదథకమందు లట్) తెలిసికొనఁబోవుచునెయున్నా ను. యదిజీవతి (అధ్యాహృతము) = బ్ర తుకియుండు నేని; తాం = ఆ; జనకాత్త

జాం = జనకునికూఁతురయిన సీతను; దృ ష్ట్వా = చూచి; తత్రైవ = అప్పుడె; చిం తయిష్యామి = ఆలోచించెదను.

ఇప్పుడెందుకీ విచారము? సీత బ్రతికి యున్నదా? లేదా? యని తెలిసికొనఁ బోవుచు నేయున్నాను; బ్రతికియుండు నేని, యా సీతంబాచి, యప్పుడె, యా లోచించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సంచింతయామాస ముహూర్తం కపికుంజరః

గిరిశృంగే స్థిత స్తస్మిన్ రామస్యా ఘృదయే రతః. ౩౨

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; కపికుంజ రః = వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుం డు; తస్మిన్ = ఆ; గిరిశృంగే = లంబపర్వ తముయొక్క శిఖరమునందు; స్థితః = ఉ న్నవాఁడై; రామస్య = రామునియొక్క; అఘృదయే = అభివృద్ధియందు; రతః = ఆసక్తుఁడై; ముహూర్తం = కొంచెము

సేపు; సంచింతయామాస = చక్కఁగా నాలోచించెను.

అటుపిమ్మట, వానరశ్రేష్ఠుండగు హ నుమంతుండు, అలంబపర్వతశిఖరంబు నందుండి, రామునియఁఘృదయంబుగో రి, మఱల, నిట్లుని, చక్కఁగా నాలోచిం చెను. అని, తాత్పర్యము.

అసేన రూపేణ మయా న శక్యా రక్షసాం పురీ

ప్రవేష్టుం రాక్షసై గుహా క్రూరై ర్బలసమన్వితైః. ౩౩

టీక॥ కూర్తైః = దయలేనివారును; బలసమన్వితైః = బలముతోఁ గూడినవా రునగు; రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; గు హా = రక్షింపఁబడిన; రక్షసాం = రాక్ష

సులయొక్క; పురీం = పట్టణమైన లంక ను; మయా = నాచేత; అసేన = ఈ; రూ పేణ = ఆకారముతో; ప్రవేష్టుం = ప్రవే శించుటకు; శక్యాన = అలవికాదు.

౧౦౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨

రాక్షసపట్టణంబగు నీలంకాపురిని, ఈరూపంబుతోనే, దీనింబ్ర వేశింపనలవి
గ్రూరులును బలిష్ఠులునగు రాక్షసు లంత గాదు.
టనురక్షించుచున్నారు; కావున, నేను, అని, తాత్పర్యము.

ఉగ్రాజసో మహావీర్యా బలవంతశ్చ రాక్షసాః
వంచనీయా మయా సర్వే జానకీం పరిమాగతా. ౩౪

టీక॥ ఉగ్రాజసః = భయంకరంబగు యాః = మోసపుచ్చదగినవారలు.
నుత్సాహముగలవారలును ; మహావీ నేను, సీతను వెదకునపుడు, భయంక
ర్యాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల రంబగునుత్సాహంబుగలవారు మహా
వారలును; బలవంతశ్చ = అధికమయి పరాక్రమశాలులుబలవంతులునగు రా
నబలముగలవారలునగు; రాక్షసాః = ష్టునుల కెవ్వరికిని, గనుపడక, వారలనం
రాక్షసులు; సర్వే = అందఱును; జాన దఱును, మోసపుచ్చవలయును.
కీం = సీతను; పరిమాగతా = వెదకు అని, తాత్పర్యము.
చున్న; మయా = నాచేత; వంచనీ

లత్యైలత్యైగ రూపేణ రాత్రౌ లంకా పురీ మయా
ప్రవేష్టుం ప్రాప్తకాలం మే కృత్యం సాధయితుం మహత్. ౩౫

టీక॥ మే = నాయొక్క; మహత్ = శించుటకు; ప్రాప్తకాలం = ఉచితము.
గొప్పదైన; కృత్యం = కార్యమును; సా నేను, మిక్కిలియుం బెద్దరూపము
ధయితుం = సాధించుటకై ; మయా = తో లంకంబ్ర వేశింతు నేని, నన్ను రాక్షసు
నాచేత; లత్యైలత్యైగ = చూడదగి లుపట్టుకొందురు, మిక్కిలియుం జిన్న
నదియుంబూడదగనిదియైన, మిక్కి రూపముతోఁ బ్రవేశింతు నేని, లంకాపు
లియుం బెద్దదియుమిక్కియుం జిన్నది రయంతయుం గలయందరుగుటకువీలు
యుం గనియనుట; రూపేణ = ఆకార కాదు; కావున, సీతను వెదకుట య
ముతో; రాత్రౌ = రాత్రియందు; లం నెడునాదుగొప్పకార్యమును సాధించు
కా = లంకాపట్టణము; ప్రవేష్టుం = ప్రవే కొనుటకై, నేను, రాత్రియందు, మిక్కి

లియుఁబెద్దదియుమిక్కిలియుఁ జిన్నది | వేశించుటయు క్తము. అని , హనుమం
యుఁగాని శరీరంబువహించి, లంకంబ్ర | తుండలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం పురీం తాదృశీం దృష్ట్వా దురాధర్షాం సురాసురైః
హనుమాన్ చింతయామాస వినిశ్చిత్త్య ముహుర్ముహుః. ౩౬

టీక|| హనుమాన్ = హనుమంతుఁ
డు; తాదృశీం = అట్టిదియును; సురాసు
రైః = దేవతలచేత ననురులచేతను; దు
రాధర్షాం = ఎదిరింపఁ గూడనిదియున
గు; తాం = ఆ; పురీం = లంకాపట్టణము
ను; దృష్ట్వా = చూచి; వినిశ్చిత్త్య = నిశ్చ
యించి; ముహుర్ముహుః = మాటిమా
టికి; చింతయామాస = ఆలోచించెను.

హనుమంతుండు, మైశాపైబడిన
ట్లుచక్కఁగా రక్షింపఁబడి దేవతలకున
నురులకు నెదిరింపనలవిగాకుండునాలం
కాపురింబూచి, సీతను వెదకురీతినిశ్చ
యించియు, గార్యంబు సేడననుభ
యంబునంజేసి, మాటిమాటికి, నిట్లని,
యూలోచించెను.
అని, తాత్పర్యము.

కేనోపాయేన పశ్యేయం మైథిలీం జనకాత్మజాం
అదృష్టౌ రాక్షసేంద్రేణ రావణేన దురాత్మనా. ౩౭

టీక|| ఆహం (అధ్యాత్మతము) =
నేను; రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసులకుఁబ్ర
భువును; దురాత్మనా = దుష్టమగు స్వభా
వంబుగలవాఁడునగు; రావణేన = రావ
ణునిచేత; అదృష్టౌ = చూడఁబడనివాఁడ
నై; జనకాత్మజాం = జనకునికూతుర
యిన; మైథిలీం = మిథిలయందుఁబుట్టినసీ
తను; కేన = ఏ; ఉపాయేన = ఉపాయ
ముచేత; పశ్యేయం = చూతును?

రావణుం, దతిబలవంతులని వినుతికె

క్రిసరాక్షసులకందఱకును బ్రభుండు,
దురాత్ముండును, గావున, ననుఁజూచు
నేని, యూరకుండఁడు, దూతయనివద
లఁడు, మఱి, పట్టుకొనిబంధించినానా
ప్రకారంబులం గాఁజియిపెట్టును; దా
నంజేసి, కార్యభంగంబగు; కాఁబట్టి, నే
నతనికండ్లంబడకయే, జనకునికూతు
రగుసీతను, వెదకవలయును; దానికేమి
యుపాయంబు?

అని, తాత్పర్యము.

న వినశ్యే త్కథం కార్యం రామస్య విదితాత్మనః
ఏకామేకశ్చ పశ్యేయం రహితే జనకాత్మజామ్. ౩౮

టీక॥ విదితాత్మనః = తెలియబడిన యంచ = ఎట్లుచూతును?
పరమాత్మగల; రామస్య = రామునియొక్క; కార్యం = పని; కథం = ఎట్లు; నవినశ్యేత్ = చెడకుండున? అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; ఏకః = ఒక్కఁడనై; ఏకాం = ఒక్కఁడెయ్యిన; జనకాత్మజాం = జనకునికూతురయిన సీతను; రహితే = ఏకాంతమునందు; (కథం) పశ్యే

పరమాత్మజ్ఞునియగు రామునికార్యంబు సెడకుండుట కేమి యపాయంబు? నే, నెవ్వరు లేకుండునప్పుడు, ఒక్కఁడుగానే, యేకాంతమందు, ఒక్కఁడేగానే యున్న సీతఁజూచుట, యెట్లు, పొందగును. అని, తాత్పర్యము.

ధూతా శ్చార్థా విపద్యంతే చేశకాల విరోధితాః
విక్లబం దూత మాసాద్య తమ సూర్యోదయే యథా. ౩౯

టీక॥ ధూతాః = సిద్ధములయిన, సిద్ధా = చీకటివలె; విపద్యంతే = నశించుచున్నవి.
ప్రాయములైన, కొంచెముతక్కువగా ఉపాయంబులచే, సిద్ధప్రాయంబులుగాఁ జేయఁబడిన కార్యంబులుఁ గూడ, నాలొచించి చేయఁ జేతఁగానివివేకశూన్యుఁడగు దూతచేనడుఁబడునని, చేశకాలవిరోధంబునొంది, సూర్యోదయకాలంబునఁ జీకట్లు నశించునట్లు, నశించును. అని, తాత్పర్యము.

అథానథాంతరే బుద్ధి ర్నిశ్చితాపి న శోభతే
ఘాతయంతి హి కార్యాణి దూతాః పండితమానిసః. ౪౦

టీక॥ అథానథాంతరే = కార్యాకార్యవిషయమందు; నిశ్చితా = నిజ

యింపఁబడిన; బుద్ధిరపి=ఉపాయము
నూడ; విక్లబం,దూతం, ఆసాద్య (అ
ధ్యాహృతము)=వివేకములేనిదూతను
బొంది;నశోభ తే=ప్రకాశింపదు,పండి
తమానినః=పండితునియొక్క యహం
కారముగల,తాముపండితులు కాకపో
యిననుబండితులకుండు నహంకారము
మాత్రము గలవారైన యనుట; దూ
తాః=భృత్యులు;కార్యాణి=పనులను;
భూతయంతిహి = చెఱపుచున్నారు
గదా!

తమకుఁబాండిత్యములేనిపోయినను
దాముపండితులనియహంకరించుచు
ఉనవివేకులయినదూతలు, ఆలోచిం
చిచేయఁజేతఁగానివారిలై,తమకాజ్ఞా
పింపఁబడిన కార్యములనుజేఱుచుదురు;
కావున,రాజునుమంత్రులునుజేరి, “ఇ
దికార్యము, ఇదియకార్యము” అని,
యెంత యాలోచించి నిశ్చయించిన
ను, వారినిశ్చయము,దూతయివివేకు
డైనచో,నెంతమాత్రమునుపయోగింప
దు.అని,తాత్పర్యము.

న నినశ్యే త్కథం కార్యం వైక్లబ్యం న కథం భవేత్
లంఘనంచ సముద్రస్య కథం ను న వృధా భవేత్. ౪౧

టీక॥కార్యం=రామునిపని;కథం=
ఎట్లు; నవినశ్యేత్=చెడకుండును? మ
మ(అధ్యాహృతము)=నాకు ; వైక్ల
బ్యం=వివేకములేమి; కథం=ఎట్లు; న
భవేత్=కలుగకుండును? సముద్రస్య=
సముద్రముయొక్క; లంఘనంచ=దా
టుటయును; కథంను=ఎట్లు; (“ను”అ
నునదిసర్వశృంఖలము;వృధా = వ్య
ర్థము; నభవేత్=కాకుండును?

నేను,ఇప్పుడపరాక్రమకాలంబుననే
లంకంబ్రవేశింతునా? పెద్దశరీరంబుతో
లంకలోనికింబోదునా?లేక , చిన్నచే
హంబుదాల్చిపోదునా!ఎట్లుచేసిన రా
మకార్యంబుచెడకుండు? నాకువివేక
శూన్యండునుపేరురాకుండు?దుస్తరం
బగునీసముద్రంబుదాటుట వ్యర్థంబు
గాకుండు?అని,తాత్పర్యము.

మయి దృష్టేతు రత్తోభి రామస్య విదితాత్మనః
భవే ద్వ్యర్థక మిదం కార్యం రావణానర్థక మిచ్ఛతః. ౪౨

టీక॥ మయి = నేను; ర్ఙ్భి = రాక్షసులచేత; దృష్టేతు = చూడబడినంత	ప్రయోజనములేనిది; భవేత్ = అగును.
నె; విదితాత్మని = తెలియబడిన పరమాత్మగలవాడును; రావణానర్థం = రావణునియొక్క కీడును; ఇచ్ఛతః = కోరువాడునగు; రామస్య = రామనియొక్క; ఇదం = ఈ; కార్యం = పని; వ్యర్థం =	నేను రాక్షసులకగపడుదునేని, రావణునికీడుగోరుచుండు పరమాత్మజ్ఞునియగు రాముని కార్యంబంతయు, నిష్ప్రయోజనంబై, నశించును.
	అని, తాత్పర్యము.

సహి శక్యం క్వచిత్త్వా తు మవిజ్ఞాతేన రాక్షసైః
అపి రాక్షసరూపేణ కిముతాశ్చ్యేన కేనచిత్. ౪౩

టీక॥ రాక్షసైః = రాక్షసులచేత; అవిజ్ఞాతేన = తెలిసికొనబడని; మయా (అధ్యాహృతము) = నాచేత; రాక్షసరూపేణాపి = రాక్షసులరూపముతో నైనను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోటను; స్థాతుం = ఉండుటకు; నశక్యంహి = అలవిగాదుగాదా! అన్యేన = ఇతరమయిన; కేనచిత్ = ఒకానొకరూపముతో; స్థాతుం, నశక్యమితి (అధ్యాహృతము) =	ఉండుట కలవిగాదని; కిముత (వక్త్రవ్యం) = చెప్పబడవలయునా! నేను, రాక్షసరూపముధరించి రాక్షసులలోఁగలసి, ఈలంకలో నే ప్రక్కనున్నను, రాక్షసులు ననుగనుఁగొందురు, అట్లుండఁగా, నింకనితరమయినవారైనరూపము మొదలగునదిధరించి, వారలకుఁ దెలియకుండ, నిచ్చట, నెట్లుండనే తుం? అని, తాత్పర్యము.
--	--

వాయురప్యత్ర నాజ్ఞాత శ్చరే దితి మతి మ్మమ
న హ్యస్త్య విదితం కించిద్రాక్షసానాం బలీయసామ్. ౪౪

టీక॥ "అత్ర = ఈలంకయందు; వాయురపి = వాయువునుగూడ; అజ్ఞాతః = తెలియఁబడనివాడై; నచరేత్ = తిరుగఁడు." ఇతి = అని; మమ = నాయొక్క; హతిః = నిశ్చయము. బలీయసాం = అధికమయిన బలముగల; రాక్షసానాం = రాక్షసులకు; అవిదితం = తెలియఁబడనిది; కించిత్ = కొంచెమయిన	
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౧౧౧

స ౨

ను; నాస్తిహి=లేదుగదా!

“బలవంతులగునీరాక్షసులకుఁ దెలియనిదేదియులేదు; కావున, వాయువుఁ గూడ, రూపములేనివాఁడయ్యు, నీరాక్షసులెఱుంగకుండనిలకఁచిరుగలే” ఁననాయభిప్రాయము.

అని. తాత్పర్యము.

లేక; ఈరాక్షసులుచాలబలవంతులు, వీరలకుఁ దెలియనిదేదియులేదు; కా

వున, వాయువుఁగూడ, వారిలకుఁ దెలియకు. డదొంగతనముగా నీలంకఁచిరుగనేరక, ఎఱియువారలుబలవంతులు, కావునఁ, దన్నెఱింగిపట్టుకొనిశిక్షింతురని, భయంబునఁ, దనరాకపీరలకుఁ దెల్పి, వీరలయనుమఱి నొందియే, యీలంకలో, సంచరించునని, నాయభిప్రాయము. అని, తాత్పర్యము.

ఇహహం యది తిష్ఠామి స్వేన రూపేణ సంవృతః

విनाశ ముపయాస్యామి భతుః రథః శ్చ హీయతే. ౪౫

టీక॥ అహం=నేను; స్వేన=నాదైన; రూపేణ=రూపముచే; సంవృతః=కప్పబడినవాఁడనై, కూడినవాఁడనై యనుట. ఇహ=ఈలంకయందు; తిష్ఠామియది=ఉండునేని; వినాశం=చెఱపును; ఉపయాస్యామి=పొందఁగలను. భతుః=ప్రభువగు, రాముని

యొక్క; అథః శ్చ=కార్యమును; హీయతే=చెడుచున్నది.

నేనిచ్చట, నాస్వాభావికంబగు రూపముతోఁగూడియుండునేని, నాకుఁగీడువాటిల్లును; రాముని కార్యంబును జేడిపోవును.

అని, తాత్పర్యము.

త దహం స్వేన రూపేణ రజన్యాం హృస్వతాం గతః

లంకా మభిపతిష్యామి రాఘవ స్యాథః సిద్ధయే. ౪౬

టీక॥ తత్=అందువలన; అహం=నేను; రాఘవస్య=రామునియొక్క; అథః సిద్ధయే=కార్యముయొక్క నెఱవేఱుటకొఱకు; రజన్యాం=రాత్రియం

దు; హ్రస్వతాం=చిన్నశరీరముగలవాఁడగుటను; గతః=పొందినవాఁడై; స్వేన=నాదైన; రూపేణ=వానరరూపముతో; యుక్తః (అధ్యాహృత

౧౧౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨

స

జ్ఞ

<p>ము) = కూడినవాడనై; లంకాం = లంకాపురిని; అభివృద్ధ్యామి = ప్రవే శించెదను.</p>	<p>వేటుటకై, రాత్రియందు, సూక్ష్మం బగురూపముధరించి, నాడైన వానర యాపంబుతోనే, లంకంబ్రవేశించెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కావున, నేను, రామునికార్యంబునఁ

రావణస్య పురీం రాత్రౌ ప్రవిశ్య సుదురాసదామ్
 విచిన్వక్ భవనం సర్వం ద్రక్ష్యేమి జనకాశ్చజామ్. ౪౭

<p>టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; సుదురాసదాం = ఎంతమాత్ర మును బవేశింపఁగూడని; రావణస్య = రావణునియొక్క; పురీం = పట్టణము న; రాత్రౌ = రాత్రియందు; ప్రవిశ్య = చొచ్చి; సర్వం = సమస్తమయిన; భవ నం = ఇంటిని; విచిన్వక్ = వెదకుచు; జ</p>	<p>నకాశ్చజాం = జనకునికూతురయిన సీ తను; ద్రక్ష్యేమి = చూచెదను. నేను, ఎంతమాత్రమును బ్రవేశింప నల విగాని రావణునిపట్టణంబగు లంకను రా త్రియందుఁ బ్రవేశించి, అన్నియిండ్లనుం గలయవెదకి, సీతంజూచెదననిహనుమం తుండాలో చించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇతి సంచిత్వ హనుమాక్ సూర్యస్యాస్తమయం కపిః
 ఆచకాంతే తదా వీరో వై దేహ్యో దర్శనోత్సुकః. ౪౮

<p>టీక॥ వీరః = పరాక్రమశాలియును; కపిః = కోతియునగు; హనుమాక్ = హనుమంతుడు; ఇతి = ఇట్లు; సంచిం త్య = ఆలోచించి; తదా = అప్పుడు; వే దేహ్యః = సీతయొక్క; దశకనోత్సు కః = చూచుటయందుత్సాహంబు గల వాడై; సూర్యస్య = సూర్యునియొ</p>	<p>క్క; అస్తమయం = అస్తమించుటను; ఆచకాంతే = కోరెను. పరాక్రమశాలియుగు హనుమంతుం, డి ట్లాలోచించి, సీతంబూడఁగోరుచు, సూ ర్యాస్తమయంబు నెదురుసూచుచుండె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సూర్యేచాస్తంగతే రాత్రౌ దేహం సంక్షిప్య మారుతిః
 పృషదంశకమాత్రస్సక్ బహు వాద్భృత దశకనః. ౪౯

జ్ఞ

జ్ఞ

టీక || మారుతి = వాయువు యొక్క నరి = అశ్వర్యంబు కలిగించునట్టి చూచట
కొడుకైన హనుమంతుడు; సూర్యే = గలవాఁడు; బహుశః = అయెను.
సూర్యుడు; అస్తంగతేచ = అస్తమిం వాయుదేవుని కుమారుండగు హ
పంగానే; రాత్రా = రాత్రియందు; ద నుమంతుడు, సూర్యుండ స్తమింపగా
హం = శరీరమును; సంక్షిప్త్య = చిన్న నే, రాత్రియందు దనదేహంబును జిన్న
ది చేసికొని; పృషదంశకమాత్రం = పిల్లి దిగాఁజేసి, పిల్లియంతటి ప్రమాణంబు
యొక్క ప్రమాణమువంటి ప్రమాణము నొంది, చూపరులకాశ్చర్యంబుఁబట్టిం
గలవాఁడు; సన్ = అయి; అద్భుతదర్శ చుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రదోష కాలే హనుమాం స్తూణా ముష్టుత్య వీర్యవాక్
ప్రవివేశ పురీం రమ్యాం సువిభక్త మహాపథామ్. ౫౦

టీక || వీర్యవాక్ = అధికమయిన ప మును; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను; ప్రవే
రాక్రమముగల; హనుమాన్ = హను శింపనారంభించెనట.
మంతుండు; ప్రదోషకాలే = మునిమాపు పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుం
కాలంబునందు, రాత్రియారంభించుకా డు, ప్రదోషకాలమునందు, శీఘ్రము
లంబునందనుట; తూర్ణం = శీఘ్రముగా; గాఁ, గోతులుపరుగులిడునట్లు, ఎగిరి
ఉష్టుత్య = ఎగిరి; రమ్యాం = సుందరం యెగిరినడుచుచు, సుందరంబై చక్కఁ
లైనదియు; సువిభక్తమహాపథాం = చ గానేర్పఱుపఁబడిన రాజమాగ్ధంబు
క్కఁగా విభజింపఁబడిన రాజమాగ్ధము లుగలదైయుండులంకఁబ్రవేశించెను.
లుగలదియునగు; పురీం = లంకాపట్టణ అని, తాత్పర్యము.

ప్రాసాదమాలావితతాం స్తంభైః కాంచనరాజ్యతైః
శాతకుంభమయై జాతలై గంధర్వ నగరోపమామ్. ౫౧
సప్తభౌమాష్టభౌమైశ్చ స దదశ్శ మహాపురీమ్
తలై స్ఫుటికసంక్రైడైః కార్తవ్యరవిధూషితైః. ౫౨

టీక || సః = అహనుమంతుండు; ప్రాసాదమాలావితతాం = మేడలయొక్క ప

జ్జులచేవ్యాపింపఁబడినదియును; కాం
దనరాజులైఁబంగారువికారములును
వెంకివికారములునగు; స్తంభైఁకం
బములతోను; శాతకుంభమయైఁబం
గారువికారములయిన; జాలైఁకిటికీల
తోను; యుక్తాం(అధ్యాహృతము)=
కూడినదియును; గంధర్వ నగరోప
మాం=గంధర్వనగరముతోఁ బోల్చి
గలదియును (నానావిధములగుమణుల
తోఁజేయఁబడినగోపురములు మేడలుం
గలిగి యాకాశమునందుఁ దోచుపట్ట
ణము, గంధర్వనగరంబనంబడును.); స
వైభామావైభామైశ్వ= ఏడంతస్తులుగ
లమేడలతోను ఏనిమిదంతస్తులు గలమేడ
లతోను; యుక్తాం(అధ్యాహృతము)=
కూడినదియు; స్ఫటికసంకీర్ణేఁ=స్ఫ
టికమణులతో వ్యాపింపఁబడినదియును;
కాతఃస్వరవిఘ్నాషితైః= బంగారుచే

నలంకరింపఁబడినదియునగు; తలైఁ=
ప్రదేశములతో; యుక్తాం(అధ్యాహృ
తము) = కూడినదియునగు; మహాపు
రీం= పెద్దపట్టణముయినలంకను; దద
శఁ=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, ఎచ్చోటంజా
చిననుద్రాసాదంబులుగలిగి, బంగారు
స్తంభంబులచేతను వెండిస్తంభంబుల
చేతను అలంకృతంబై, బంగారువికా
రంబులగు కిటికీలచేఁ బ్రకాశించుచు,
గంధర్వనగరంబుతో సాటిసేయందగి,
యేడంతస్తుల మేడలు నెనిమిదంతస్తుల
మేడలును సాధారణంబుగాఁగలిగి, స్ఫ
టికమణులతోనిమిఁపఁబడినప్రదేశం
బులను, బంగారుచే నలంకరింపఁబడిన
ఘాములను, ఒప్పుచుండు, లంకాపురిం
జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వైచూర్యమణిచిత్రైశ్చ ముక్తాజాలవిఘ్నాషితైః

తలై శ్శుశుభిరే తాని భవనాన్యత్ర రక్షసామ్. ౫౩

టికా. అత్ర = ఈలంకయందు; రక్ష
సాం=రాక్షసులయొక్క; తాని=ఆ; భ
వనాని=గృహంబులు; వైచూర్యమణిచి
త్రైశ్చ= వైచూర్యమణులచేనాశ్చర్య
ముగలిగించుచుండునదియును; ముక్తా
జాలవిఘ్నాషితైః=ముత్తైములయొక్క

సమూహముచే నలంకరింపఁ బడినవి
యునగు; తలైఁ=ప్రదేశములచేత; శు
శుభిరే=ప్రకాశించినవి.

లంకాపురియందుండు రాక్షసులగృ
హంబులన్నియు, వైచూర్యమణులచే
ర్పఱుపఁబడి, ముత్తైములచేనలంకరింపఁ

శ్రీమద్రామాయణముఃసందరకాండము. ౧౧

స ౨

బడియున్నప్రదేశంబులచే నెంతయునొప్పుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

కాంచనానిచ చిత్రాణి తోరణానిచ రక్షసాం

లంకా ముద్ద్యోతయామాసు స్సర్వత స్సమలంకృతామ్. ౫౪

టీక||రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; తయామాసు=ప్రకాశింపఁజేసినవి.

కాంచనానిచ= బంగారువికారములు	బంగారువికారంబులై పలుఁడెఱు
ను; చిత్రాణి=నానావిధములగురంగు	గులగురంగులుదీర్చియుండునారాక్షసు
లుగలవియునగు; తోరణానిచ= వెలుప	ల బహిద్వాఽరములును, అంతటకుఁ
లిద్వారములును; సర్వతః=అంతటను;	లంకరింపఁ బడియుండునాలంకర, మ
సమలంకృతాం= చక్కఁగానలంకరిం	ఁజుతప్రకాశముకలుగఁజేసినవి.
పఁబడిన; లంకాం=లంకాపురిని; ఉద్ద్యో	అని, తాత్పర్యము.

అచింత్యా మద్భుతా కారాం దృష్ట్వా లంకాం మహాకపిః

ఆసీ ద్విషణ్ణో హృష్టశ్చ వై దేహ్యో దశానోత్సుకః. ౫౫

స పాండురోద్విద్ధవిమానమాలినిం

మహాహాజాంబూ నదజాలతోరణాం

యశస్సీవ్వనీం రావణబాహుపాలితాం

క్షుపాచరై భీమబలై స్సమా వృతామ్. ౫౬

టీక వై దేహ్యః=సీతయొక్క; దర్శ	దంతస్తుల మేడలయొక్క పట్టు-లుగల
నోత్సుకః=చూచుటయందు తృప్తాము	దియును; మహాహా జాంబూనదజాల
గల; స=అ; మహాకపిః=పెద్దకోతియ	తోరణాం=శ్రేష్ఠములయినబంగారువి
గుహనుమంతుండు; అచింత్యాం= ఎ	కారములుగలకిటికీలుగల వెలుపలిద్వా
న్నదగనదియును; అద్భుతాకారాం=	రములుగలదియును; యశస్సీవ్వనీం =
ఆశ్చర్యముగలిగించు నాకారముగలది	మంచికీర్తిగలదియును; రావణబాహు
యును; పాండురోద్విద్ధవిమాన మాలి	పాలితాం=రావణునియొక్క-భుజము
నీం=తెల్లనివియునన్నతములునైనయే	చేరక్షింపఁబడినదియును; భీమబలైః=

భయంకరమయినబలముగలఁ తుపాచ
రైః=రాక్షసులచేత; సమావృతాం=
చుట్టఁబడినదియనగు; లంకాం=లంకా
పట్టణమును; దృష్ట్యా=చూచి; విషణ్ణః=
దుఃఖముగలవాఁడును; హృష్టశ్చ=సం
తసించినవాఁడును; ఆసీత్=ఆయెను.

ఆహనుమంతుండు, ఎన్నుటకుంగూ
డనలివిగానిదై, చూపయల కాశ్చర్యం
బుఁబుట్టించునదై, తెల్లగానున్నతము
లయియుండు నేడంతస్తుల మేడలంబూ
ణకాందై, మంచిబంగారముతోఁజేయ

బడినకిటికిలనొప్పుచుండు తోరణంబుల
నలంకృతంబయి, కీర్తిసంపన్నుడై, రా
వణునిచేఁడుబలంబునఁ బాలింపఁబడు
చు, నంతటనువ్యాపించియుండు భయం
కరబలులగురాక్షసులచే రక్షింపఁబడు
చున్న, లంకంబూచి, “ఆహా! దీనివానయ
లెట్లులోఁగొనుదుర?” అనిదుఃఖంబును
సీతంజూడఁ గోరువాఁడుకావున, “సీ
తంజూడఁగలనుగదా!” యని, సంతో
షంబునం, బొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

చంద్రోపి సాచివ్య మివాన్య కుర్వత్
తారాగణై మధ్యగతో విరాజత్
జ్యోత్స్నావితానేన వితత్య లోక
ముత్తిష్ఠతే నైకసహస్రశ్చిః. ౫౭

టీక॥ చంద్రోపి=చంద్రుఁడును; నైక
సహస్రశ్చిః=వెక్కువేల కిరణంబులు
గలవాఁడై; జ్యోత్స్నావితానేన= వె
న్నెలయొక్కయతిశయముచేత ; లో
కం=ప్రపంచమును; వితత్య=విరివిగా
లేసి; అన్య=ఈహనుమంతునకు; సా
చివ్యం=తోడ్పాటును ; కుర్వన్నివ=
చేయువాఁడువోలె ; విరాజత్=ప్ర
కాశించుచు ; మధ్యగతః= నడుముఁ
బొందినవాఁడై; తారాగణైః(సహ)=

నక్షత్రములయొక్క-సమూహములతోఁ
గూడ; ఉత్తిష్ఠతే=లేచుచున్నాఁడు; లే
చెననుట.

చంద్రుండును వెక్కువేలకిరణంబు
లుగలిగి, చంద్రికచేలోకంబులకుఁబ్రకా
శంబుగలిగించి, యీహనుమంతునకు,
మైనాకసముద్రులం బోలె , సాహ
య్యంబుసేయువాఁడువోలె, నక్షత్రం
బులనడుమవెలుంగుచు, నుదయించెను.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౧౧౭

స ౨

శంఖప్రభం తీరమృణాళవణం
ముద్గచ్ఛమానం వ్యవభాసమానమ్
దదర్శచంద్రం స హరిప్రవీరః
పోష్టాయమానం సరసీవ హంసమ్. ౫౮

టీక॥హరిప్రవీరః=వానరులలోమిక్కిలియుంబరాక్రమశాలియుఁగఁసః=ఆహనుమంతుండు; శంఖప్రభం=శంఖముయొక్క-కాంతివంటి కాంతిగల వాఁడును; తీరమృణాళవణం=పాలయొక్కయుఁ దామరతూండ్లయొక్కయు రంగువంటిరంగుగలవాఁడును; ముద్గచ్ఛమానం=జేకేలేచుచున్నవాఁడును; వ్యవభాసమానం=మిక్కిలియుంబ్రకాశించుచున్నవాఁడును; సరసి = కొలంకునందు; పోష్టాయమానం = ఎగురుచున్న;	హంసమివ(స్థితం)= హంసపక్షియుంబోలెనున్నవాఁడునగు; చంద్రం=చంద్రుని; దదర్శ=చూచెను. వానరవీరుండగు నాహనుమంతుండు, శంఖంబునకుం బోలెఁ గాఁతిగలిగి పాలును దామరతూండ్లునుం బోలెఁ దెల్లనివణంబునంబ్రకాశించుచున్నద యుదయించుచుఁ గొలంకు నుండి యెగురుచున్నహంసయుంబోలెఁజూపట్టుచున్న, చంద్రునింజూచెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, ద్వివీరసంగః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండద్వివీరసంగఃటీక,

ముగిసినది.

౧౧౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩

అమి

త్య తి య స గ కా ప్రా రం భః.

స లంబశిఖరే లంబే లంబతోయదసన్నిభే
సత్త్వ మాస్థాయ మేధావీ హనూమా న్నారుతాత్తజః. ౧
నిశి లంకాం మహాసత్త్వో వివేక కపికుంజరః
రమ్యకా ననశోయాధ్యాం పురీం రావణపాలితామ్. ౨

టీక|| మహాసత్త్వః = అధికమయిన
బలముగలవాఁడును ; కపికుంజరః =
వానరశ్రేష్ఠుండును; మారుతాత్తజః =
వాయుదేవునికొమరుండును ; మేధా
వీ = బుద్ధిమంతుండునగు; సః = ఆ; హనూ
మా = హనుమంతుండు; లంబే = వంగి
నదియును, వంగినట్లున్నదియగుట; లం
బతోయదసన్నిభే = వంగియున్న మేఘ
ముతోసమానమయినదియనగు; లంబ
శిఖరే = లంబపర్వతముయొక్క-శిఖరము
నందు; సత్త్వం = వ్యవసాయము
ను; ఆస్థాయ = అవలంబించి; నిశి = రా
త్రియందు; రమ్యకాననశోయాధ్యాం =
సుందరములయిన యడవులతోను నీళ్ల
తోనుగూడినదియును ; రావణ పాలి

తాం = రావణునిచే రక్షింపఁ బడినది
యనగు; లంకాం = లంకయనెడు; పు
రీం = పట్టణమును; వివేక = ప్రవేశించెను
మహాబలశాలియు వానర శ్రేష్ఠుం
డు వాయుదేవుని కుమారుండునగు
హనుమంతుండు, వంగినట్లున్నది కా
వున, వంగియుండు మేఘుంబు బోలెఁ
జూపట్టుచున్న యాలంబపర్వతశిఖరం
బునం, నిట్లు ధైర్యమవలంబించి, బుద్ధి
మంతుండుకావున, రాత్రియందు, సుం
దరములగు నడవులునుదకంబునుంగలిగి
యొప్పుచు రావణునిచేఁ బాలింపఁబడు
చుండు, లంకాపురిం బ్రవేశింప సాగె
ను. అని, తాత్పర్యము.

శారదాంబుధరప్రత్యే ర్భవనై రుపశోభితామ్
సాగరోపమనిఘోకామాం సాగరానిలసేవితామ్. ౩
సుపుష్పబలసంఘష్టా యుధైవ విటపావతీమ్

చారుతోరణ నిర్యూహం పాండురద్వారతోరణామ్. ౪
 భుజగాచరితాం గుప్తాం శుభాం భోగవతీమివ
 తాం స విద్యుద్ధ నాకీణాం జ్యోతిర్మాగ్గఃసమ్మేవితామ్. ౫
 మందమారుతసంచారాం యథేంద్ర స్వామరావతీమ్
 శాతకుంభేన మహతా ప్రాకారేణా భిసంవృతామ్. ౬
 కింకిణీజాలఘోషాభిః పతాకాభిరలంకృతామ్
 ఆసాద్య సహసా హృష్టః ప్రాకార మభిషేదివాః. ౭

<p>టీక సః=ఆహనుమంతుడు; శార దాంబుధరప్రత్యేః=శరదృతువునంద లిమేఘంబులతోసమానములయిన;భవ నైః=ఇంద్రులచేత;ఉపశోభితాం=ప్ర కాశింపఁజేయఁబడినదియును;సాగరో పమన్వోషాం=సముద్రనిధ్వనితోఁబో ల్కొనఁగలధ్వనిగలదియును; సాగరానిల సేవితాం=సముద్రపుగాలిచేసేవింపఁ బడినదియును;సుప్రస్థబలసంఘష్టాం= చక్కఁగాఁ బోషింపఁబడినసేనచేఁగలి గినధ్వనిగలదియును; విటపావతీయ థైవ (స్థితాం)=అలకాపట్టణముంబో లెనున్నదియును; చారుతోరణ నిర్యూ హం=సుందరములయినబహిర్వాహ రంబులందలి మదపుటేనుంగులు గలది యును; పాండురద్వారతోరణాం= తెల్లనిద్వారములు బహిర్వాహరములు నుగలదియును; గుప్తాం=రక్షింపఁబ డినదియును; శుభాం=మంగళకరంబైన</p>	<p>పదియును;భుజగాచరితాం=సర్పంబు లచేసంచరింపఁబడిన;భోగవతీమివ(స్థి తాం)=భోగవతీపట్టణముంబోలెను న్నదియును;విద్యుద్ధ నాకీణాం=మె తపులతోఁగూడినమేఘములచే వ్యాపిం పఁబడినదియును;జ్యోతిర్మాగ్గఃసమ్మే వితాం=సత్కృతమాగ్గఁబగునాకాశ ముచే సేవింపఁబడినదియును (ఈరెం డువిశేషణంబులును, అత్యున్నతంబుల గు గృహంబుల సంబంధంబునం, గ లిగినవి); మందమారుతసంచారాం= తిన్నని గాలియొక్క-తిరుగుటగలదియు ను; ఇంద్రస్య = ఇంద్రునియొక్క; అమరావతీయథా(స్థితాం)=అమ రావతియుంబోలెనున్నదియును; మ హతా=గొప్పదియును; శాతకుంభే న=బంగారువికారమయినదియునగు; ప్రాకారేణ = ప్రహరీచేత; అభి సంవృతాం = చుట్టఁబడినదియును;</p>
--	--

కిక్కిణీచాలఘోషాభిః = చిటుగంటలస
మూసములయొక్క ధ్వనిగల; పతాకా
భిః = టెక్రెములచేత; అలంకృతాం =
అలంకరింపఁబడినదియనగ; తాం = అ
లంకాపురికి; ఆసాద్య = సొంది; సహ
సా = శీఘ్రముగా; పాకారం = ప్రహ
రిని, ప్రహరిసమీపముననుట; అభిపే
దివాక్ = సొందినవాఁడై; హృష్టః = సం
తసించినవాఁడు; అభూత్ (అధ్యాహ్వా
ము) = ఆయెను.

శరత్కాలంబునందుఁ దెల్లగానుం
డు మేఘంబులుంబోలె భాసిల్లుచుండు
గృహంబులవిలసిల్లుచు, జనుల కలకలం
బునంజేసి, సముద్రంబునకుంబోలె ధ్వ
నిగలిగి, సముద్రపు గాలిచే నేవింపఁబడు
చుబలవంతులగు నైనికులు సేయుసింహ
నాదంబులుగల్గి, కుబేరునియల కాపురిం
బోలుచు, ద్వారంబులంగట్టఁబడినసుంద
రంబులగు మదపుటేనుంగులుగల్గి, సు

న్నము పూసియుంటంజేసి తెల్లగా
నుండు ద్వారంబులును బహిద్వాకరం
బులునుగల్గి, రాక్షసులచే రక్షింపఁబ
డి మంగళకరంబై, సపఁబులచే ర
క్షింపఁబడిన భోగవతియుంబోలెఁ దే
జరిల్లుచు, నత్యున్నతంబులై మెఱపుల
తోడంగూడిన మేఘంబులనునక్షత్రంబుల
నుందాకుచుండు హమ్యకంబులనొప్పు
చు, రావణుభయంబున నెప్పుడునుమం
దంబుగనేవిచుచుండు మారుతంబుచేన
లరుచునిందునియమరావతికై వడినకెర
వణీయంబై, హిరణ్మయంబగుగొప్ప
ప్రాకారంబుగల్గి, వాయువశంబునధ్వ
నించుచుండు చిటుగంటలుగట్టియుండు
టెక్రెంబుల నలంకృతంబై, యుండు,
నాలంకాపురింబొంది, హనుమంతుండు
శీఘ్రంబుగా పాకారంబు నమీపంబున
కుంబోయి, సంతోషంబునొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

విస్తయవిష్టహృదయః పురీ మాలోక్య సర్వతః

టీక||సః(అధ్యాహ్వాతము) = ఆహ
నుమంతుండు; పురీం = లంకాపట్టణ
మును; సర్వతః = అంతటను ; ఆలో
క్య = చూచి; విస్తయవిష్టహృదయః =
ఆశ్చర్యముచేఁ బొందఁబడిన మనసుగ

లవాఁడు ; అభూత్ (అధ్యాహ్వాత
ము) = ఆయెను.

ఆహనుమంతుండు, ఆలంకాపురినం
తటంగలయఁజూచి, మనంబున, నాశ్చ
ర్యపడెను, అని, తాత్పర్యము.

జాంబూనదమయై ద్వాతై రైవదూర్య కృతవేదికైః. ౮

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౧౭౧

స ౩

వజ్రస్ఫటికముక్తాభి మణికుట్టమధూషితైః
తప్త హాటకనిర్భూహై రాజతామలపాండురైః. ౯
వైడూర్యకృతసోపానై స్సాస్పటికాంతరపాంసుభిః
చారుసంజవనోపేతైః ఖ మివోత్పత్యతై శ్శుభ్రైః. ౧౦
క్రౌంచబహిణసంఘ్నై రాజహంస నిషేవితైః
తూర్యాభరణనిఘ్నాః స్వర్వతః క్రతినాదితామ్. ౧౧
వస్వోకసారావ్రతమాం తాం వీశ్య నగరీం తతః
ఖ మివోత్పత్యతం కామాం జహషణ హనుమాన్ కపిః. ౧౨

<p>టీక తతః = అటుపిమ్మట; కపిః = కోట తియైన; హనుమాన్ = హనుమంతుడు; జాంబూనదవయైః = బంగారువికార ములయినవియును; వైడూర్యకృతవేది తైః = వైడూర్యమణులతోఁజేయఁబడిన తినైలుగలవియును; వజ్రస్ఫటికముక్తా భిః = వజ్రములచేతనుస్ఫటికములచేత నుముత్యములచేతను; ధూషితైః = (అ ధ్యాహృతము) అలంకరింపఁబడినవియు ను; మణికుట్టమధూషితైః = రత్నముల తోఁగట్టఁబడిన నేలచే నలంకరింపఁబడిన వియును; తప్తహాటకనిర్భూహైః = కా చఁబడినబంగారువికారములైన మదపు చేనుఁగులుగలవియు, మేలైనబంగార ముతోఁజేయఁబడిన యేనుంగుబొమ్మలు గలవియు ననుట; రాజతామలపాండు రైః = వెండివికారములును నిర్మలములు ను చెల్లనివియునగు ప్రదేశములుగలవి</p>	<p>యును; వైడూర్యకృతసోపానైః = వై డూర్యమణులతోఁజేయఁ బడినపడికట్లు గలవియును; స్సాస్పటికాంతరపాంసు భిః = స్ఫటికమణులతోఁజేయఁబడిన లో పలియునుకలవియును; చారుసంజవ నోపేతైః = సుందరంబులగునాలుగిండ్ల బవంతులతోఁగూడినవియును; ఖం = ఆకాశమునుగూర్చి; ఉత్పత్యతైరివ (స్థి తైః) = ఎగిరినవివోలెనున్నవియును; శు భ్రైః = మంగళశకరంబులును; క్రౌంచబర్హి ణసంఘ్నైః = క్రౌంచపక్షులయొక్క యు నెవళ్లయొక్కయు ధ్వనులుగలవి యును; రాజహంసనిషేవితైః = రాజ హంసపక్షులచేసేవింపఁబడినవియున గు; ద్వారైః = ద్వారములతో; యుక్తాం (అధ్యాహృతము) = కూడినదియును; తూర్యాభరణనిఘ్నాః = వాద్యముల యొక్క సొమ్ములయొక్కయు ధ్వనుల</p>
---	---

చేత; సర్వతః=అంతటను; ప్రతిపదాంధ్ర
తాం=ప్రతిపదానిగలుగఁ జేయఁబడినది
యను; వస్వాక సారాప్రతిమాం=తూ
ర్పుదిక్కునందుండునిండ్రునివస్వాక సా
రయనుపట్టణముతోఁ బోల్కిగలదియు
ను; ఖం=ఆకాశమునుగూర్చి; ఉత్పత్తితుం
కామామివ (స్థితాం)=ఎగురఁగోరున
దివోలెనున్నదియునగు; తాం=ఆ; వగ
రీం=లంకాపట్టణమును; వీశ్మ్య=చూచి;
జహషా=సంతసించెను.

అంత, నాహనుమంతుండు, బంగా
రువికారంబులై, వై దూర్యమణులతోఁ
జేయఁబడినతిన్నెలుగలిగి, వజ్రములచే
తస్ఫటికమణులచేతను ముత్రైములచేత
నుఅలంకరింపఁబడి, మణులతోఁగట్టఁబ
డినశేలనొప్పుచు, మేలైనబంగారము
తోఁజేయఁబడిమదపుటెనుంగుప్రతిముల
తోఁగూడి, వెండితోఁగట్టఁబడిస్వచ్ఛంబు
లై తెల్లగానుండుప్రదేశంబులుగల్గి, వై

దూర్యమణులతోఁజేసిన, సోపానంబు
లునుగల్గి, స్ఫటికంపుమణులతోనిమిఁ
పఁబడినయిసుకచేఁబకాశించుచు, సుం
దరంబులగుచతుశ్శాంగ్యహంబులతోఁ
గూడి, యత్యున్నతంబులుగుటం జేసి,
యాకాశంబున కెగిరిపోవునోయనియె
న్నందగి, మంగళకరంబులయి, మధురం
బుగాఁగూయుచుండుకౌంచంబులును
నెమళ్లును రాయంచలునుంగలిగి తేజరి
ల్లుచుండుద్వారంబులుగలదియై, అం
తటను వాద్యధ్వనులనాభరణధ్వానం
బులనుం బ్రతినాదితంబై, యిందుని
తూర్పుదిక్కునందలిపట్టణంబయినవ
స్వాక సారయను పట్టణంబునదివోలెనతి
సుందరంబై యత్యున్నత గృహంబుల
చే, నాకాశంబునకుదగ్గమించుమాడ్కిం
జూపట్టుచున్న, యాలంకాపురింబూచి,
సంతోషంబునెంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం సవీశ్మ్య పురీం రమ్యాం రాక్షసాధిపతే శ్శుభామ్
అను త్తమా మృద్ధియు తాం చింతయామాస వీర్యవాక్. ౧౩

టీక॥ వీర్యవాక్=పరాక్రమముగ
లహనుమంతుండు; రమ్యాం=సుందర
మైనదియును; శుభాం=మంగళకరమై
నదియును; అను త్తమాం= తనకన్న

శ్రేష్ఠములేనిదియును; మృద్ధియు తాం=
మృద్ధితోఁగూడినదియునగు; తాం=ఆ;
రాక్షసాధిపతే= రాక్షసులకుఁబ్రభు
వయినరావణునియొక్క; పురీం=పట్ట

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము. ౧౨:

స ౩

ణమయినలంకనుఃసమీక్ష్య=చూచి;చిం
తయామాస=ఆలోచించెను.

పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుఁ
డు, సుందరమునుమంగళకరంబును అ
స్థిటికన్నశ్రేష్ఠంబునువృద్ధిగలదియును

రాక్షసేందుగ్రిండగు రావణునిచేఁ బా
లింపఁబడునదియునగు నాలంకాపురిం
జూచి,యచ్చేరువంది,యిట్లుని,యాలో
చించెను.

అని,తాత్పర్యము.

నేయ మన్యేన నగరీ శక్యా ధవక్ యితుం బలాత్
రక్షితా రావణబలై రుద్యతాయుధ ధారిభిః. ౧౪

టీక||ఉద్యతాయుధధారిభిః=మైకె
త్తఁబడిన యాయుధముల ధరించియు
న్న; రావణబలైః = రావణునిసైన్య
ములచేత; రక్షితా=కాపాడఁబడిన;
ఇయం=ఈ; నగరీ=లంకాపట్టణము;
అన్యేన=ఇతరునిచేత; బలాత్ = బలి
మివలన; ధవక్యితుం=ఎదిరించుట

కు;శక్యాన=అలవియ్యినదికాదు.
ఈలంకాపట్టణము, ఆయుధములఁ
బైకె త్రిపట్టుకొనియంతటనుందిరుగుచు
న్నరావణసైన్యంబులచేత రక్షింపఁబ
డుచున్నది,కావున, దీని , నితరుండె
వ్వండును, బలంబున, నెదిరింపఁ జా
లఁడు.అని,తాత్పర్యము.

కుముదాంగదయోర్వాపి సుషేణస్య మహాకపేః
ప్రసిద్ధేయం భవేద్భూమి మ్మైకందద్వివిదయోరపి. ౧౫

టీక||ప్రసిద్ధా=ఖ్యాతినొందిన ; ఇ
యం=ఈలంకాపట్టణము; కుముదాం
గదయోర్వాపి=కుముదునకును అంగ
దునకును; మహాకపేః=పెద్దకోతియ
యిన; సుషేణస్య=సుషేణునకును ;
మైకందద్వివిదయోరపి=మైందునకునుద్వి
విదునకును; భూమిః=విషయము; భ

వేత్=అగును.
ఈలంకాపట్టణము, లోనికిఁజొరన
లవిగాదనిమితినిొందినదయ్యుం, గుము
దుండు నంగదుండును మహాకపియగు
సుషేణుండును మైందుండును ద్వివిదుం
డును, దీని,సాధింపఁగలరు.
అని,తాత్పర్యము.

వివస్వత స్తనూజస్య హరేశ్చ కుశపర్వణః

ఋక్షస్య కేతుమాలస్య మమచైవ గతి భవేత్. ౧౬

టీక॥ ఇయం (అధ్యాహృతము) = నాకును గతి విషయము; భవేత్ = అ
ఈలంకాపట్టణము; వివస్వతః = సూ
ర్యునియొక్క; తనూజస్య = కొడుకై సూర్యునికుమారుండగు సుగ్రీవున
నసుగ్రీవునకును; కుశపర్వణః = కుశప
ర్వుండను; హరేశ్చ = వానరునకును; నకును కేతుమాలనకును నాకును, ఈ
ఋక్షస్య = ఋక్షునకును ; కేతుమాల
స్య = కేతుమాలనకును; మమచైవ =
లోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

సమీక్ష్యోప మహాబాహూ రాఘవస్య పరాక్రమమ్
లక్ష్మణస్య చ విక్రాంత మభవ త్ప్రీతి మాన్కపి. ౧౭

టీక॥ మహాబాహుః = గొప్పచేతు
లుగల; కపిః = వానరుండయిన హను
మంతుండు; రాఘవస్య = రామునియొ
క్క; పరాక్రమం = శత్రువుల జయిం
చు శక్తి; లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొ
క్క; విక్రాంతంచ = పరాక్రమమును;
సమీక్ష్యోప = చూచినంత నె, తలంచినం
త నెయనుట ; ప్రీతిమాన్ = సంతోష
ముగలవాఁడు; అభవత్ = ఆయెను.
మహాబాహుండగు నాహనుమం
తుండు, డంత, రాముని పరాక్రమంబును ల
క్ష్మణుని పరాక్రమంబును దలంచికొని,
రామలక్ష్మణుల నాయాసంబున నీలం
కాపురిని సాధింపంజూలదురు, అని, చిం
తించి, సంతోషంబునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

తాం రత్నవసనోపేతాం కోస్తా గారావతంసకామ్
యంత్రాగారస్త సీమృద్ధాం ప్రమదామివ ఖాషితామ్. ౧౮

టీక॥ హనుమాన్ (అధ్యాహృతము) = హనుమంతుండు; రత్నవసనో
పేతాం = చులులనెడు (కాంతులనెడున
లు) వస్త్రముతోఁగూడినదియు; కోస్తా
గారావతంసకామ్ = సామగ్రులుంచె
డుకొట్లైచెవిమీది యలంకారభుష్పము
లుగాఁగలదియును; యంత్రాగారస్త
సీమృద్ధాం = యంత్రములుంచెడుగృహంబులె

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కౌండము. ౧౨౫

స 3

స్తనంబులు గాఁగలదియును; కావుననె, ఋద్ధాం=వృద్ధిబొందిన, యావనము నొందిన, యనుట; ఘాషితాం=అలంకరింపబడిన; ప్రమదామివ(స్థితాం)=ప్రీతివలెనున్నదియునగు; తాం=అలంకాపట్టణమును; దదర్శ (అధ్యాహృతము)=చూచెను.

హనుమంతుండు, నానావిధంబుల గుమఱులకాంతులవస్త్రంబు గలిపిం

డఁగా, ఉన్నతిమలయిన నామగ్రులంబులచేడుకొట్లుచేపిమించియలంకార కుసుమంబు కాంతివహింప , యంత్రగృహంబులుబలిసిన స్తంబంబులకై వడిభాసిల్లఁజక్కఁగాఁ నలంకరింపబడియావనంబుతోనలరుచుండు యువతియుంబోలె, నొప్పుచున్న, యాలంకాపురింబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం నప్తతిమిరాం దీప్తై భాకాస్వరైశ్చ మహాగృహైః
నగరీం రాక్షసేంద్రస్య స దదర్శ మహాకపిః. ౧౨

టీక॥ మహాకపిః=పెద్దకోటియయిన; న;సం=అహనుమంతుండు; దీప్తైః=మణులచే, బ్రకాశింపఁ జేయఁబడనవియును; భాస్వరైశ్చ=సున్నముపూసియుండుటచేఁ, బ్రకాశించుచున్నవియునగు; మహాగృహైః=పెద్దయిండ్లచేత; నప్తతిమిరాం = పోయినచీకటిగల; తాం=ఆ; రాక్షసేంద్రస్య= రాక్షసులకుంబ్ర)భువైన రావణునియొక్క; నగరీం=లంకాపట్టణమును; దదర్శ = చూ

చెను. అహనుమంతుండు, రత్నంబులుగల్గుటంజేసివానికాంతులం బ్రకాశింపఁజేయఁబడినున్నముపూసియుండుటచేసిప్రకాశించుచున్నగొప్పగృహంబులకాంతివలనం , నీచకటియెలేక తేజవిల్లుచు , రాక్షసరాజుండగురావణునిచేఁబాలింపఁబడుచుండు, నాలంకాపురింబూచెను అని, తాత్పర్యము.

అథ సా హరిశౌరూలం ప్రవిశంతం మహాబలమ్
నగరీ స్వేన రూపేణ దదర్శ పవనాత్మజమ్. ౨౦

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; సా=ఆ; నగరీ=లంకాపట్టణము; ప్రవిశంతం=

ప్ర

ప్ర

ప్రవేశించుచున్న వాఁడును; మహాబలం = అధికమయినబలము గలవాఁడును; హరిశ్చంద్రాం = వానర శ్రేష్ఠుండగు; పపనాత్మజం = వాయువుకొడుకయినహనుమంతుని; స్వేన = తనదైన; రూపేణ = ఆకారముతో; పదశతం = చూచెను.	అంత, లంకాపురిం బ్రవేశించుచున్నమహాబలుండును వానర శ్రేష్ఠుండును వాయుకుమారుండునగు హనుమంతుని, లంక, తనరూపంబుతోఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

సా తం హరివరం దృష్ట్వా లంకా రావణపాలితా
స్వయమేవోత్థితా తత్ర విక్యతాననదశశనా. ౨౧

టీక॥ రావణపాలితా = రావణుని చేబాలింపఁబడిన; సా = ఆ; లంకా = లంకాపురి; తం = ఆ; హరివరం = వానర శ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుని; దృష్ట్వా = చూచి; తత్ర = అచ్చట; విక్యతాననదశశనా = వికారముగల నోరును గండ్లునుగలదియై; స్వయమేవ = తానే; ఉత్థితా = లేచినది; అభవత్ =	(అధ్యాహృతము) అయినది. రావణునిచేబాలింపఁబడుచుండునాలంకాపురి, ప్రవేశించుచున్నవానర శ్రేష్ఠుండగు నా హనుమంతుంబొచ్చి, యాహనుమంతుండున్నచోటనె, విక్యతంబులగు నోరునుగండ్లునుగలదియై, తానే, యతనిముందట, నగపడినది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

పురస్తా తక్-పివర్యస్య వాయుసూహో రఽపిష్ఠత

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము ౧౨

స 3

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)=ఆలం	ఆలంక, వానర శ్రేష్ఠుండునునాయు
క ; కపివర్ణస్య=వానర శ్రేష్ఠుండగు;	దేవునికిమారుండునగునాహనుమంతు
వాయుసూనోః=వాయువుకొడుకైన	నిముందట, నుండెను.
హనుమంతునియొక్క ; పురస్తాత్=	అని, తాత్పర్యము.
ముందట; అతిష్ఠతఁడండెను.	

ముంచమానా మహానాద మబ్రవీ త్పవనాత్త్వజమ్. ౨౨

టీక॥సా(అధ్యాహృతము)=ఆలంక;	ఆలంక, గొప్ప స్వనిగలుగునట్లులఱ
మహానాదం=గొప్పధ్వనిని;ముంచమా	చుచు, వాయు దేవునికిమారుండగుహ
నా=విడుచుచున్నదై; పవనాత్త్వజం=	నుమంతుంబాచి, యిట్లని, చెప్పెను.
వాయువుకొడుకైన హనుమంతునిఁగూ	అని, తాత్పర్యము.
ర్చి;అబ్రవీత్=పలికెను.	

కస్త్యం కేనచ కార్యేణ ఇహ ప్రాప్తో వనాలయ
కథయ స్వేహ యత్తత్వం యావత్ప్రాణా ధరంతి తే. ౨౩
“యావత్ప్రాణా మారామితే” అని, పాఠాంతరము,

టీక॥వనాలయ=అడివియందుని	మి=హనుమంతుఁడు; తావత్ (అధ్యా
గలహనుమంతుఁడా!త్వం=నీవు; కః=	హృతము)=అంతలోపలనె; యత్=
ఎవ్వఁడవు? కేన=ఏ; కార్యేణ=పని	ఏది; తత్త్వం=యథార్థమో; త
చేతను; ఇహ=ఇచ్చటికి; ప్రాప్తో=వ	త్ (అధ్యాహృతము)=దాని; ఇహ=
చ్చినవాఁడవు ? యావత్=ఎంతవఱ	కు; కథయస్వ=చెప్పుము.
కు; తే=నీయొక్క; ప్రాణాః=పాణి	హనుమంతుఁడా! నీవెవ్వఁడవు? ఏ
ములు; ధరంతి, (ధ్రియంతి)=ధరింపఁబ	మిపనిగానిచ్చటికివచ్చినాడవు? నేనునీ
డుచున్నవో; (పాఠాంతరమందు)యా	(ప్రాణంబులంగొనుటకుమునుపే, య
వత్=ఎంతలోపల; తే=నీయొక్క ;	థార్థముగాఁజెప్పుము.
ప్రాణాః=ప్రాణములను ; మారా	అని, తాత్పర్యము.

న శక్యం ఖల్వియం లంకా ప్రవేష్టం వానర త్వయా
రక్షితా రావణబలై రభిసప్తా సమంతతః. ౨౪

టీక॥ వానర = కోతివగు హనుమంతుడా! నమంతతః = అంతటను; అభిగుప్తా = మూయబడినదియు, కోటచేదారితేనట్లు చుట్టబడినదియు ననుట; రావణబలైః = రావణుని నైస్యమలచే; రక్షితా = కాపాడబడినదియునగు; ఇయం = ఈ; లంకా = లంకాపట్టణము; త్వయా = నీచేత; ప్రవేష్టం = చొచ్చుటకు;	శక్యంనఖలు = అలవిగాదుగదా! హనుమంతుడా! నీవుకోతివి; అన్నిప్రక్కలను గోటచేదుప్పైవేళంబై రావణుని నైస్యంబులచే నెవ్వరులోకంబొందునట్లు రక్షింపబడుచుండు నీ లంకంబువేళంప, నీకలవిగాదు. అని, లంకహనుమంతునితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

అథ తా మబ్రవీ ద్వీరో హనుమా నగ్రత స్థి తామ్

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; వీరో = పరాక్రమశాలియగు; హనురాక్రమశాలియగు; హనుమాన్ = మంతుండు, తనముందట నిలిచియుండునా లంకంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.	అంతట రాక్రమశాలియగు హనుమంతుండు; అగ్రతః = ముందట; స్థితాం = యిట్లు; తాం = అలంకారము; అబ్రవీత్ = పలికెను.
--	--

కథయిష్యామి తే తత్త్వం యథా త్వం పరిపృచ్ఛసి. ౨౫

టీక॥ యథా = దేని; త్వం = నీ; మాం = నన్ను; పరిపృచ్ఛసి = అడుచున్నావో; తతః (అధ్యాత్మతము = ఆ; తత్త్వం = యథార్థమును; తే =	నీకోటకు; కథయిష్యామి = చెప్పెదను. నీ నడుగుచున్నావో, దానినీకుయథార్థముగా జెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

కా త్వం విరూపనయనా పురద్వారే వత్స

కిమథం చాపి మాం రుద్ధ్వా నిర్భర్తస్యసి

దారుణా. ౨౬

టీక॥విరూపనయనా = వికృతంబు	త్వయాసి=జెదరించుచున్నావు?
గునాకారముగలకండ్లుగల; త్వం = నీ	వికృతంబులగ కండ్లుగలిగియున్నావు;
కా=ఎవ్వతెవు? కిమథాం (అథాగ్రాహ్యతము) = ఎందుకొఱకు ; పురద్వా	పు; నీవెవ్వతెవు? ఎందుకీపట్టణపు వాకి
రే=పట్టణపువాకిలియందు ; అవతప్త	లినావరించియున్నావు? నన్నేల భయం
సి=ఉన్నావు? కిమథాంచాః = ఎందు	కరణబుగా జెదరించుచున్నావు? అని, హ
కొఱకును; దారుణా=భయంకరమైన;	నుమంతుండులక తోఁజెప్పెను.
మాం=నన్ను; రుద్ధ్వా=అడ్డగించి; నిర్భ	అని, తాత్పర్యము.

హనుమద్వచనం శ్రుత్వా లంకా సా కామరూపిణీ
ఉవాచ వచనం క్రుద్ధా పరుషం పవనాత్మజమ్. ౨౭

కామరూపిణీ=ఇచ్చాధీనంబగురూ	సం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.
పముగల; సా=ఆ; లంకా=లంక; హ	ఇచ్చకువచ్చినరూపంబుదాల్పంజా
నుమద్వచనం=హనుమంతుని యొక్క	లినయాలంక, హనుమంతుండు చెప్పిన
మాటను; శ్రుత్వా=విని; క్రుద్ధా=కో	మాటవిని, కోపంబునొంది, నాయుడవు
పంబునొందినదై; పవనాత్మజం=వా	నికుమారుండగుహనుమంతునింజూచి,
యువుయొక్క-కొడుకైనహనుమంతుని	పరుషంబుగా, నిట్లని, చెప్పెను.
గూచి; పరుషం=కఠినమయిన; వచ	అని, తాత్పర్యము.

అహం రాక్షసరాజస్య రావణస్య మహాత్మనః
అజ్ఞాప్రతీతౌ దుర్ధామా రత్నౌమి నగరీ మిమామ్. ౨౮

టీక॥అహం=నేను; రాక్షసరాజ	రుమాచుదానను, కింకరిననట, దుర్ధా
స్య=రాక్షసులకుఁబ్రభువును ; మహా	మా=ఎదిరింపనలవిగానిదానను. ఇ
త్మనః=అధికమయినపరాక్రమంబుగల	మాం=ఈ; నగరీం=పట్టణమును; ర
వాఁడునగు; రావణస్య = రావణుని	త్నౌమి=కాపాడుచున్నాను.
యొక్క; అజ్ఞాప్రతీతౌ=అజ్ఞును ఎదు	నేను, మహాపరాక్రమ శాలియగు

రాక్షసులకందఱకుఁ బ్రభుండయినరాక్షసులకాపట్టణమును, రక్షించుచున్నా
వణునికింకరిని; నన్నెదిరింపనేరికినలవి
గాదు; రావణునిపనుపునంజేసి, నేను అని, తాత్పర్యము.

న శక్యా మా మవజ్ఞాయ ప్రవేష్టుం నగరీ త్వయా

టీక॥ నగరీ=లంకాపట్టణము; త్వయా=నన్నుజయించి, యాలంకాపట్టణం
యా=నీచేత; మాం=నన్ను; అవజ్ఞాయ=బుఁజొచ్చుటకు, నీకలవికాదు.
య=అవమానించి; ప్రవేష్టుం=చొచ్చు
టకు; శక్యా=అలవియైనదికాదు.
అని, తాత్పర్యము.

అద్య ప్రాజ్ఞైః పరిత్యక్త స్వస్వస్య సే సహతో మయా. ౨౯

టీక॥ త్వం(అధ్యాత్మతము) = నీదురింపఁగలవు.
వు; అద్య=ఇప్పుడు; మయా=నాచేత; నీవిప్పుడు, నాచేఁగొట్టఁబడి, ప్రా
నిహతః=కొట్టఁబడినవాడవయి; ప్రా
జ్ఞైః=ప్రాణములచేత; పరిత్యక్తః=వి
డువఁబడినవాడవయి; స్వస్వస్య సే=నీ
అని, తాత్పర్యము.

అహం హి నగరీ లంకా స్వయమేవ స్థవంగమ

సర్వతః పరిరక్షామి హ్యేతే కథితం మయా. ౩౦

టీక॥ స్థవంగమ=వానరుండవగు హనుమంతుఁడా! పట్టణరూపంబు
హనుమంతుఁడా! అహం=నేను; నగ
రీ = పట్టణస్వరూపమయిన; లంకా
హి=లంకయేగదా! స్వయమేవ=నే
నే; సర్వతః=అంతటను; పరిరక్షామి=నీకుఁజెప్పితిని; ఇంకనివృత్తాంతంబుఁజె
రక్షించుచున్నాను. మయా=నాచేత; ప్పము. అని, లంకహనుమంతునితోఁజె
తే=నీకొఱకు; ఏతత్=ఇది; కథితం
హి=చెప్పఁబడినదిగదా!
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౩౩

స ౩

లంకాయా వచనం శ్రుత్వా హనుమా న్నారతాశ్చజః
యత్నవాక్ స హరిశ్రేష్ఠ స్థిత శ్చైలిభవా పరః. ౩౧

టీక॥ హరిశ్రేష్ఠః=వానరశ్రేష్ఠుండును; మారుతాశ్చజః=వాయుదేవుని కొడుకునైనఃసః=ఆ; హనుమాన్=హనుమంతుండ; లంకాయాః=లంకయొక్క; వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=సన్నద్ధుండై, రెండవవర్వతంబుకరణము విని; యత్నవాక్=ప్రయత్నంబుగల వాడై; అపరః=వేఱయిన; శ్చైలిభవ=	పర్వతమువలె, స్థితః=ఉండినాడు. వానరశ్రేష్ఠుండును వాయుదేవుని కుమారుండనగు నాహనుమంతుండు, లంకచెప్పినమాటనువిని, యుద్ధమునకు సన్నద్ధుండై, రెండవవర్వతంబుకరణము స్థిరుండైయుండెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

సతాం స్త్రీరూప వికృతాం దృష్ట్వా వానర పుంగవః
అబభాషేథ మేధావీ సత్త్వవాక్ స్లవ గషకభః. ౩౨

టీక॥ అథ=అటుతర్వాత; వానర పుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆ హనుమంతుండు; స్త్రీరూప వికృతాం=వికారముగల స్త్రీశరీరముగల; తాం=ఆలంకను; దృష్ట్వా=చూచి; మేధావీ=బుద్ధిమంతుండను; సత్త్వవాక్=అధికమయినబలముగలవాడనుగు; స్లవగషకభః=వానర శ్రేష్ఠుం	డగుహనుమంతుండు; అబభాషే=పలికెను. బలవంతుండనుబుద్ధిమంతుండు నగు నాహనుమంతుండు, వికృతంబగు స్త్రీరూపంబుధరించితనముండిని చియుండు నాలంకంజూచి, యట్లు, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

ద్రవ్యైమి సగరీం లంకాం సాట్టప్రాకార తోరణామ్
ఇత్యర్థః మహా సంప్రాప్తః పరంశామో హలం పాపే. ౩౩

టీక॥ సాట్టప్రాకారతోరణాం=కోట బురుజులతోను బహులతోను బహిర్వాకరంబులతోనుం గూడిన; లంకాం=	లంకయను; సగరీం=పట్టణమును; ద్రవ్యైమి=చూచెదను. ఇత్యర్థః=దీని కోటకు; ఇహ = ఇచ్చటికి; సం
---	--

౧౩౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩

జ్ఞ

జ్ఞ

ప్రాప్తః = వచ్చినాడను. మే = నా
కు; పరం = అధికమయిన ; కొతూహ
లంహి = కోర్కెగదా!

కోటబురుజులచ్రాకారంబులుబహి
ర్ద్వారంబులు గలిగిరమ్మంబైయుండునీ

లంకాపట్టణంబుజూచెదను; ఇందుకొ
ఱకెసేసిటకువచ్చినాడను; నాకులంకం
జూడవలెననిచాలంగోర్చియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వనా న్యుప వనా నీహ లంకాయాః కాన నానిచ
సర్వతో గృహముఖ్యాని ద్రష్టు మాగమనంహిమే. ౩౪

టీక॥ ఇహ = ఇచ్చటికి; మే = నాయె

క్క; ఆగమనం = రాక ; లంకా
యాః = లంకయొక్క; వనాని = సా
ధారణములగుతోటలను ; ఉపవనా
ని = ఉద్యానములను; కాననానిచ = అ
డవులను; గృహముఖ్యాని = ఇండ్లలో
శ్రేష్ఠములయినవానిని; సర్వతో = అ
న్నిటిని; ద్రష్టుంహి = చూచుటకుగ

దా?
లంకాపట్టణమునందుండు వనంబు
ల నుపవనంబులనరణ్యంబులఁబెద్దపెద్ద
మేడలనింకనితరచిశ్రంబులనుఁబూచుట
కై, నేసిటకువచ్చివాడు. అని, హనుమం
తుఁడు, లంకతోఁజప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యత ద్వచనం శ్రుత్వా లంకాసా శామ రూపిణీ
ధూయ ఏవ పున ర్వాక్యం బభాషే పరుషాక్షరమ్. ౩౫

టీక॥ కామరూపిణీ = ఇచ్చాధీనమగు

రూపముగల; సా = ఆ; లంకా = లంక;
తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క; తతో =
ఆవచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని;
పునః = మఱల; ధూయఏవ = మిక్కి
లియునే; పరుషాక్షరం = నిష్ఠురమ
యినయక్షరములుగల; వాక్యం = మా

టను; బభాషే = పలికెను.
ఇచ్చకువచ్చిన రూపంబు ధరింపం
జాలినయాలంక , యాహనుమంతుం
డుచెప్పినమాటనువిని, మఱల, మిక్కిలి
యుఁబరుషంబుగా, నిట్లుని, చెప్పెను.
ను. అని, తాత్పర్యము.

మా వినిజిక్తి దుర్బుధే రాక్షసేశ్వర పాలితా
నశక్య మద్యతే ద్రష్టుం పురీమం వానరా ధమ. ౩౬

<p>టీక॥దుర్బుధే=దుష్టంబగు బుద్ధిగ ల; వానరాధమ=కోఁతులలోఁదక్కు వయినవాడవగుహనుమంతుఁడా! ఆ ద్య=ఇష్టదు, మాం=నన్ను; అనిజిక్ త్య=జయింపక ; రాక్షసేశ్వరపాలి తా=రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరాక్షసుని చేఁ దాలింపఁబడిన; ఇయిం=ఈ; పు రీ=లంకాపట్టణము; తే=నీకు; ద్రష్టుం=</p>	<p>మాచుటకు; శక్యం=అలవిగాదు. దుర్బుద్ధివి వానరాధముండవగుహ నుమంతుఁడా! ఇష్టదు, నీవు, నన్నుజ యింపక, రాక్షసేశ్వరుఁడగు రాక్షసు నిచేరక్షింపఁబడు నీలంకా పట్టణముం బూడఁజాలవు. అని, లంకహనుమంతుని తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తత స్స కపిశామూల స్తా మువాచ నిశాచరీమ్

<p>టీక॥తతః = అటువిన్నుట; కపిశా మూలః=వానరశ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆ హనుమంతుండు; తాం = ఆ; నిశాచ రీం=రాక్షసస్త్రీయైనలంకనుగూర్చి; ఉవాచ=పలికెను.</p>	<p>అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమం తుండు, రాక్షసస్త్రీయూపము ధరించి యుండు, నాలంకాపురింజూచి, యిట్ల ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

దృష్త్వా పురీ మిమాం భద్రే పున ర్యాస్యే యథాగతమ్. ౩౭

<p>టీక॥భద్రే=మంగళశరీరవగులంకా! ఇమాం=ఈ; పురీం = లంకాపట్టణము ను; దృష్త్వా=చూచి; పునః=మఱియ; య థాగతం=వచ్చినట్లు; యాస్యే=పోయె దను.</p>	<p>మంగళస్వరూపమగులంకా! నేనీలం కాపట్టణమంతయుఁబూచి, మఱియ, వ చ్చినట్లుపోయెదను; మఱియొక జే యుటలేదు. అని, హనుమంతుండు, లంక తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతః కృత్వా మహానాదం సా వై లంకా భయావహమ్

తేన వానరశ్రేష్ఠం తాడయామాస వేగితా. ౩౮

టీక||తతః = అటుపిమ్మట; సా = ఆ మేటియైన హనుమంతుని; తాడయా
 (“వై” అనునది పాదపూరతార్థము); మాస = కొట్టెను.
 లంకా = లంక; భయావహం = భయం అంత, నాలంక, విసువారలకు భయం
 బులుట్టించునట్టి; మహానాదం = గొప్ప బుగలుగు నట్లు, గట్టిగా నఱచి, వేగం
 ధ్వనికృత్య = చేసి; వేగితా = వేగము బువహించి, వానరశ్రేష్ఠుండగు హను
 గలదై; తేన = చాచిన వ్రేళ్లుగలయట మంతుని, జాచిన వ్రేళ్లుగలయట చేతం
 చేయిచేత; వానరశ్రేష్ఠం = కోటిలో లో గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స కపిశామూలో లంకయా తాడితో భృశమ్
 ననాద సుమహానాదం వీర్యవాక్ పవనాత్మజః. ౩౯

టీక||తతః = అటుపిమ్మట; కపిశా మహానాదం = మిక్కిలియునధికమయిన
 రూలి = వానరశ్రేష్ఠుండును; వీర్య ధ్వనిగలుగునట్లుగా; ననాద = అజ చెను.
 వాక్ = అధికమయిన పరాక్రమముగల అంత, వానరశ్రేష్ఠుండును, బరాక్ర
 వాండును; పవనాత్మజః = వాయుదేవు మశాలియును వాయుదేవునికుమారుం
 సకొడుకునగు; సః = ఆహనుమంతుండు; డునగు హనుమంతుండు, లంక చేగట్టి
 లంకయా = లంక చేత; భృశం = మిక్కిలి గాంగొట్టబడినవాడై, గొప్పధ్వనిగలు
 యు; తాడితః = కొట్టబడినవాడై; సు గునట్లు, అజ చెను. అని, తాత్పర్యము.

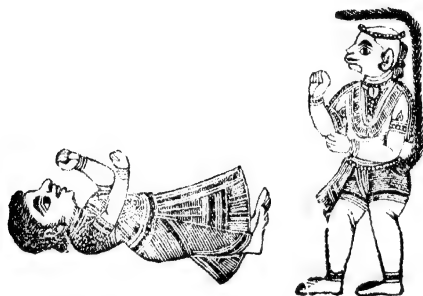
తత స్సంవతః యామాస వామహస్తస్య సౌంధ్యః
 ముష్టి నాభిజఘా నైనాం హనుమాన్ క్రోధ మూర్ఛితః. ౪౦

టీక||తతః = అటుపిమ్మట; హను యామాస = మడిచెను. ఏనాం = ఈ
 మాన్ = హనుమంతుండు; క్రోధమూ లంకను; ముష్టి నా = పడికిలిచేత; అభిజ
 ర్ఛితః = కోపముచేవ్యాపింపబడినవా ధూస = కొట్టెను.
 డై; వామహస్తస్య = ఎడమచేతియొ అంత, హనుమంతుండు, మిక్కిలి
 క్రా; అంగుళిః = వ్రేళ్లును; సంవతః యుగోపంబునొది, యెడమచేతివ్రే

త్లమడిచి; ముష్టియలవరించికొని, దానిచేనాలంకం, గొట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

(స్త్రీ) చేతి మన్యమానేన నాతిక్రోధ స్వయం కృతః

టీక "లంకా (అధ్యాహృతము) = లంక; స్త్రీ = అడుచి; ఇతిచ = అనియు	తః = చేయబడినదికాదు. ఆహనుమంతుండు, "లంక (స్త్రీ) జాతి, చంపరాదు" అని, తలచి, అధి
న; మన్యమానేన = తలంచుచున్న; హనుమతా (అధ్యాహృతము) = హనుమంతునిచేతి; స్వయం = తనచేతనే; అతి	కరోపబు, సేయడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
క్రోధః = మిక్కిలియుంగోపము; నక్య	

సాతు తేన ప్రహరణ విహ్వలాంగీ నిశాచరీ. ౮౧
పపాత సహసా ధూమా వికృతానన దశకనా.

టీక సా = ఆ; నిశాచరీతు = రాక్షస	పపాత = పడెను. రాక్షసస్త్రీరూపంబు దాల్చియుం
(స్త్రీ) యుగులంకయును; తేన = ఆ; పృ	దునాలంకయు నాహనుమంతుండుకొ
హరణ = డెబ్బచేత; విహ్వలాంగీ = వి	ట్టినదెబ్బకు, అవయవంబులన్నియువిల
లవిలంబోవునవయవంబులుగలదై; వి	విలంబోవఁగా, బాధవలనవికారంబు
కృతాననదశకనా = వికారమునొంది	వొందిననోరునుగండ్లునుంగలిగి, నేలంబ
ననోరునుగండ్లునుగలదియై; సహసా =	డెను. అని, తాత్పర్యము.
శీఘ్రముగా; ధూమా = నేలయందు;	

తతస్తు హనుమాన్ ప్రాజ్ఞ స్థాం దృష్ట్వా వినిపాతితామ్. ౪౨

కృపాం చకార తేజస్వీ మన్యమానః స్త్రీయంతతామ్

టిక||తతస్తు = అపి టనుమాత్ర పాం=దయను;చకార=చేసెను.

ము;ప్రాజ్ఞః = పండితుండును; తేజస్వీ = అధికమయిన పరాక్రమంబుగల అంత,హనుమంతుండు, తనదెబ్బ వాడునగు;హనుమాన్ = హనుమం కునేలంబడియుండులంకంజూచి, పండి తుండుకావున, “ఇన్ద్రీ, దీనింజంపుట తుండ;వినిపాతితాం = పడఁదోయలె యుక్తంబుగా”దనియు, బరాక్రమతా దిన;తాం=అలంకను;దృష్ట్వా=చూచి; లికావున, “అడుదానింజంపుట వీరధ తాం=అ;లంకను;స్త్రీయం=స్త్రీనిగా; మఁంబుగా”దనియు, దలంచి,దయగ మన్యమానస్తు=తలంచువాడైయే; కృ లవాడయ్యెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో వై భృశసంవిగ్నా లంకాసా గద్గదాక్షరమ్. ౪౩

ఉవాచా గర్వితం వాక్యం హనుమంతం స్లవంగమమ్

టిక||తతః=అటుపిమ్మట; (“వై”అ అగర్వితం= గర్వములేనిదియునునగు; నునదిపాదపూంశాఢాక్షరమ్)సా=అ; వాక్యం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. లంకా=లంక; భృశసంవిగ్నా=మిక్కి అంత,నాలంక,మిక్కిలియుభయం లియునుభయమునొందినదై; స్లవంగ బునొంది, హనుమంతుంజూచి, గర్వం మం=కోరియుగ;హనుమంతం=హ బువిడిచి,డక్కు-త్తకతో, సవినయంబు నుమంతుడగుర్చి; గద్గదాక్షరం=డ గ,నిట్లని,చెప్పెను. క్కు-త్తకగలయక్షరములుగలదియును; అని, తాత్పర్యము.

ప్రసీద సుమహాబాహూ త్రాయస్వ హరిసత్తమ. ౪౪

సమయే సౌమ్య తిష్ఠంతి సత్త్వవంతో మహాబలాః

టిక||సుమహాబాహూ=మిక్కిలి హరిసత్తమ=వానర శ్రేష్ఠుండవగు హ యగొప్పవై నచేతులుగల హనుమం నుమంతుడా! త్రాయస్వ = రక్షింపు తుడా!ప్రసీద=కోపంబు విడుపుము. ము; సౌమ్య= తిన్ననివాడవగుహను

మంతుఁడా! సత్త్వవంతః=ధైర్యముగ
లవారలును; మహాబలాః=అధికమయి
నబలిమిగలవారలును; సమయే = (స్త్రీ)
లం జంపఁగూడదనెడ, సంకేతమనం
దు; తివ్రంతి=ఉన్నారు.

హనుమంతుఁడా! నీవు మహాబా
హుండవు; మహాపరాక్రమశాలివి; నేను
నీపరాక్రమంబునకుఁ జాలినదాననుగా

ను, ప్రసన్నుండవుగమ్ము; నీవువానరశ్రే
ష్ఠుండవు; నేనుగాక్షసస్త్రీలలో నధమ
ను, నన్నురక్షింపుము; నీవుస్వభావంబున
సౌమ్యుండవు; ధైర్యశాలులుమహాబలు
లునగువారలు, (స్త్రీ)లంజంపఁగూడదను
నియమంబువదలరు; కావున, ననుజంప
కము. అని, తాత్పర్యము.

అహంతు సగరీ లంకా స్వయమేవ స్థవంగమ. ౪౫

టీక|| స్థవంగమ = వానరుండగుహా
నుమంతుఁడా! అహంతు = నేను; స్వయ
మేవ = నేనే; సగరీ = పట్టణస్వరూపమ
గు; లంకా = లంకను.

వానరుండవగుహనుమంతుఁడా! ఇ
ప్పుడుపట్టణస్వరూపంబుననగపడుచుం
డు, లంకనేనేను.
అని, తాత్పర్యము.

నిజితా హం త్వయా వీర విక్రమేణ మహాబల

టీక|| వీర = పరాక్రమశాలివి; మహా
బల = అధికమయినబలిమిగలవాఁడవ
గు, హనుమంతుఁడా! అహం = నేను; త్వ
యా = నీచేత; విక్రమేణ = పరాక్రమం
బుచేత; నిజితా = జయింపఁబడినదా

నను; అస్త్రి (అధ్యాహృతము) = అగుచు
న్నాను.
నీవుపరాక్రమశాలివి, మహాబలుండ
వు; నీవునన్నుఁ బరాక్రమంబునజయించి
నావు. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంత తథ్యం శృణు నై బ్రువంత్యా మే హరీశ్వర. ౪౬

స్వయంభువా పురా దత్తం వరదానం యథా తవ

టీ|| హరీశ్వర = వానరశ్రేష్ఠుండవగు
హనుమంతుఁడా! మమ = నాకు; పురా =

మున్ను; స్వయంభువా = బ్రహ్మదేవునిచే
త; యథా = ఎట్లు; వరదానం = వరము

<p>యొక్కయిచ్చుట; దత్తం=ఇవ్వబడిన దో, చేయబడినదోయనుట; తథా=(అ ధ్యాహృతము)అట్లు; బ్రువంత్యాః=చె ప్పచున్న; మే=నాయొక్క; తత్త్వం=య థార్థమయిన; ఇదంతం=ఈమాటను మాత్రము; శృణు=వినుము“వై” అనున</p>	<p>దిపాదపూరణార్థము. వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుం డా! నాకుమున్ను బ్రహ్మదేవుండాసంగి నవరంబు విధమునుజెప్పెదను; ఇదియ థార్థము; ఈమాటనువినుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యదా త్వాం వానరః కశ్చి ద్విక్రమా ద్వశ మానయేత్. ౪౧
తదా త్వయా హ విశ్లేషం రక్షసాం భయ మాగతమ్

<p>టిక॥యదా=ఎప్పుడు; కశ్చిత్= ఒకానొక; వానరః=కోతి; త్వాం=ని న్ను; విక్రమాత్=పరాక్రమము వల న; ద్వశం=లోతువయగుటను; అన యేత్=పొందించునో; తదా=అప్పు డు; త్వయా=నీచేత; “రక్షసాం=రా క్షసులకు; భయం=ఆపద; ఆగతం=</p>	<p>వచ్చినది” ఇతి(అధ్యాహృతము)=అ ది; విశ్లేషం=ఎఱుంగఁదగినది. ఎప్పుడువానరుండొకండువచ్చినన్ను బరాక్రమంబున జయించువో, అప్పుడు రాక్షసులకు భయంబువచ్చినదని, నీవు జెలిసికొనుము; అని, బ్రహ్మదేవుండు నాతోజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సహి మే సమయ స్సౌమ్య పాప్రీద్య తవ దశనాత్. ౪౨
స్వయంభువిహిత స్సత్యో న తస్యా స్తి వ్యతిక్రమః

<p>టిక॥సౌమ్య=తిన్ననివాండవగు హ నుమంతుండా! అదృశ=ఇప్పుడు; తవ=నీ యొక్క; దశనాత్=చూచుటవలన; మే=నాకు; సః=ఆ; సమయః=సంకే తకాలము; ప్రాప్తః=పొందఁబడినది. సః(అధ్యాహృతము)=అది; స్వయం భువిహితః=బ్రహ్మదేవునిచే జేయఁబ</p>	<p>డినది. సత్యః=దబ్బుటకానిది; తస్య= దానికి; వ్యతిక్రమః=తిరుగుపాటు; న=లేదు. సౌమ్ముండవగుహనుమంతుండా! నీ వువచ్చుటంజేసి, నాకా సంకేతకాలము ప్రాప్తించినది; అదిబ్రహ్మదేవునిచే జేయఁబడినది, సత్యంబు; దానికిదిరుగు</p>
---	---

పాటుండదు. అని, తాత్పర్యము.

సీతానిమిత్తం రాజ్యస్తు రావణస్య దురాత్మనః. ౪౯
రక్షసాం చైవ సర్వేషాం వినాశ స్సముపాగతః

టీక సీతానిమిత్తం=సీతవలన; దురాత్మనః=దుష్టస్వభావముగల; రాజ్యః=రాజ్యము; రావణస్యతు=రావణునకును; రక్షసాం చైవ=రాక్షసులకును; సర్వేషాం=అందఱకును; వినాశః=చేటు; సముపాగతః=వచ్చినది;	సమీపించినదనుట. సీతనపహరించుటంజేసి, దురాత్ముండయినరాక్షసరాజుండగు రావణునకు, రాక్షసులకందఱుకును, శేటురాఁబోవుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

త ప్రవిశ్య హరిశ్రేష్ఠ పురీం రావణ పాలితామ్. ౫౦
విధత్స్వ సర్వకార్యాణి యాని యా నీహ వాంఛసి

టీక హరిశ్రేష్ఠ=వానరులలో మేటి వగుహనుమంతుఁడా! తత్=అందువలన; త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; రావణపాలితాం=రావణునిచేఁ బాలింపఁబడిన; పురీం=లంకాపట్టణమును; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; యానియాని=ఏయేకార్యములను; వాంఛసి= కోరుచున్నావో; తాని(అధ్యాహృతము)=ఆ; సర్వకార్యాణి=అన్ని పనులను; విధత్స్వ=చేసికొనుము.	వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁడా! అందువలన, రావణునిచేఁ బాలింపఁబడుచున్నయీలంకా పట్టణంబును యథేచ్ఛంబుగాఁ బ్రవేశించి, నీవు కోరుకార్యంబులన్నింటిని, శేసికొనుము. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ప్రవిశ్య శాపోపహతాం హరిశ్రవర
శుభాం పురీం రాక్షసముఖ్యపాలితామ్
యద్యచ్ఛయాత్వం జనకాత్మజాం సతీమ్
విమోక్షా సర్వత్ర గతో యథాసుఖమ్. ౫౦౪

౧౪౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

టీక॥ హరీశ్వర = వానరశ్రేష్ఠుండవ
గుహనుమంతుడా! శ్వం = నీవు; శాపో
పహతాం = నందికేశ్వరుని శాపముచే
గొట్టఁబడినదియును; శుభాం = మంగ
ళకరంబును; రాక్షసముఖ్యపాలితాం =
రాక్షసులలో నొకటివాడయిన రావ
ణునిచేఁబాలింపఁ బడినదియునగు; పు
రీం = లంకాపట్టణమును; యదృచ్ఛ
యా = స్వేచ్ఛచేత; ప్రవిశ్య = చొచ్చి;
యథాసుఖం = సుఖము నతిక్రమింపక;
సర్వత్ర = అంతటను; గతః = పోయిన
వాడవై; సతీం = పతివ్రతయగు; జ

నకాత్మజాం = జనకునికూతురయిన నీ
తను; విమాగః = వెడకుము.
వానరశ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ
డా! అట్లునందికేశ్వరుని శాపంబునంజేసి
దుర్బలంబైన, రావణునిచేఁబాలింపఁ
బడినదియుమంగళకరంబునగు నీలంకా
పట్టణంబును, నీవు, స్వేచ్ఛంబ్రవేశించి,
సుఖముగా, నడ్డిలేక, కావలసినచోట్ల
కుంబోయి, పతివ్రతయగు నీతనువెద
కుము. అని, లంక హనుమంతునితోఁజె
ప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, తృతీయస్కంఁ.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండతృతీయస్కంఁటిక,
ముగిసినది.

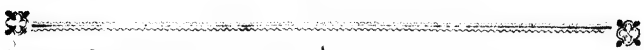
(ఇది)

చ తు ర్థ స గ ణ ప్రా ర ం భః.

స నిజేశ్వ పురీం శ్రేష్ఠాం లంకాం తాం కామరూపిణీమ్
విక్రమేణ మహాతేజా హనూమా న్కపిసత్తమః. ౧
అద్వారేణ మహాబాహుః ప్రాకార మభి వ్రుణ్వే

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; కపిసత్తమః =

వానరశ్రేష్ఠుండును; మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగలవాండునగుఁసః = ఆ; హసూమాన్ = హనుమంతుండు; శ్రేష్ఠాం = ఉత్తమమయిన; పురీం = పట్టణస్వరూపయైనదియును; కామరూపిణీం = ఇచ్చాధీనంబగురూపంబుగలదియైనగు; తాం = ఆ; లంకాం = లంకను; విక్రమేణ = పరాక్రమముచేత; నిజిత్య = జయించి; అద్వారేణ = ద్వారముగానిప్రదేశముచేత; ప్రాకారం = ప్రహరీని; అభివృష్ణవే = దాటెను.

మహాపరాక్రమశాలియుచానగశ్రేష్ఠుండునగువాహనుమంతుండు, ఉత్తమపట్టణస్వరూపమైన, కామరూపిణీయ

యియుండు, నాలంకంబరాక్రమంబున లోగొని, “గ్రామంవా నగరం వాపి పత్రనంవా పరస్యహి! విశేషాత్సమయే సౌమ్యనద్వారేణ విశేన్నృప” (రాజా! శత్రువునిగ్రామంబునుగాని నగరంబునుగాని పట్టణంబునుగాని ద్వారంబుచేఁ బ్రవేశింపఁగూడదు; విశేషించి, శత్రువునుజయింపనిచ్చుగొనియుండు సమయంబునఁగూడదు.) అని, శత్రుపట్టణంబును ద్వారంబుదారినిఁ బ్రవేశింపఁగూడదని చెప్పఁబడియుండుటంజేసి, దానినెఱింగినవాండు, కావున, ద్వారంబునంబోక, కోటప్రాకారంబునే దాటెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య నగరీం లంకాం కపిరాజహితంకరః. ౨
చక్రేథ పాదం సవ్యం చ శత్రూశాం సతు మూర్ధణి

టీక॥ కపిరాజహితంకరః = వానరప్రభుండగు సుగ్రీవునకు మేలుసేయునట్టి; సతు = అహనుమంతుండునగు; లంకాం = లంకయనెడఁగనగరీం = పట్టణమును; ప్రవిశ్య = చొచ్చి; అథ = అటుపిమ్మట; శత్రూశాం = శత్రువులయొక్క; మూర్ధణి = తలయందు; సవ్యం = ఎడమదైన; పాదంచ = కాలును; చక్రే = చేసెను; ఉంచెననుట, “శత్రుదేశమునుబ్రవేశించు కాలంబున మొదట నెడమకా

లుంచుట, శత్రువుశిరస్సునందుంచినట్లు గుచున్నది” అనిరాజశాస్త్రము నందున్నది, కావున, శత్రువులశిరస్సునందు వామపాదంబుంచెననుటచే, లంకాపురియందు మొదట వామపాదంబుంచెనని, సిద్ధమగుచున్నది. అహనుమంతుండు, వానరరాజుండగు సుగ్రీవునకు మేలుసేయువాండును, రావణునకుఁగడ్డిపెయ్యఁ గోరువాండునుగావున, “ప్రయాణకాలేచగృహప్ర

<p>వే శేవివాహకాలేపిచ దక్షిణాంఘ్రిం కృత్వాగ్రతశ్చత్రపురప్రవేశేవామంసి దధ్యాత్పురతోన్మపాలః" (రాజపయ నంబగునపుడును, గృహప్రవేశమునం దును, వివాహంబగునపుడును, మొదట గుడికాలుంచవలయును; శత్రుపట్టణము</p>	<p>నుబ్రవేశించునపుడు, మొదటవామపా దంబునుంచవలయును) అని, బృహస్పతి చెప్పినచోప్పున, రావణునకుఁగడుగల్గు టకై, మొదటవామపాదంబుంచి, లం కంబ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ప్రవిష్ట స్వత్స్వసంపన్నో నిశాయాం మారుతాత్సజః. ౩
 స మహాపథ మాస్థాయ ముక్తా పుష్పవిరాజితమ్

<p>టీక సత్స్వసంపన్నః=బలముతోఁ గూడిన; సః=ఆ; మారుతాత్సజః=వా యుదేవునికొడుకయిన హనుమంతుం డు; నిశాయాం=రాత్రియందు; ముక్తా పుష్పవిరాజితం = ముత్తైములచేతను బూలచేతనుంబ్రకాశింపఁజేయఁబడిన; మహాపథం=రాజమార్గమును; ఆస్థా</p>	<p>య=అవలంబించి; ప్రవిష్టః=ప్రవేశించి నాడు. బలవంతుండును వాయుకుమారుం డునగు నాహనుమంతుండు, ముత్తైము లుఁబూలుఁజెల్లియుంటంజేసి ప్రకాశిం చుచుండు రాజమార్గంబునంబోయె ను, అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తతస్తు తాం పురీం లంకాం రమ్యా మభియయా కపిః. ౪

<p>టీక తతస్తు = అపిమ్మటను; క పిః = కోఁతియగుహనుమంతుండు; ర మ్యాం=సునోహరమయిన; తాం=ఆ; లంకాం= లంకయనెడు; పురీం=పట్ట</p>	<p>ణమును; అభియయా=పోంఁడెను. అతః, నాహనుమంతుండు, రమణీ యంబగు నాలంకాపట్టణంబులోఁగో పుచుంఁడెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

హసితోత్కృష్టసింహై సూర్యఖేషపురస్సరైః
 వజ్రాంకుశనికానైశ్చ వజ్రజాలవిభూషితైః. ౫
 గృహమేఘైః పురీ రమ్యా బభాసే ద్యౌరివాం బుడైః
 ("గృహముఁజైః పురీ" అని పాఠాంతరము)

టీకః తూర్వ ఘోష పురస్సరైః=వా
ద్యధ్వనులునుండునడుచునవి గాఁగల;
హసితోత్కృష్టనినదైః=నవ్వుటచేఁగ
లిగినయధికమయిన ధ్వనులతో; యు
క్తైః(అధ్యాహృతము)=కూడినవియు;
వజ్రాంకుశనికాశైశ్చ=వజ్రాయుధ
ముతోను అంకుశముతోనుసమానముల
యినవియు; వజ్రజాలవిధూషితైః=వ
జ్రమణులయొక్క సమూహములచేస
లంకరింపఁబడినవియునగు; గృహమే
ఘైః=గృహ శేష్ఠములచేత; గృహము
వైశ్విః(పాఠాంతరము)=గృహ శేష్ఠ
ములచేత; రమ్యా=సుందరమయిన;

పురీ=లంకాపట్టణము; అంబుదైః=మే
ఘములచేత; ద్యౌరివ=అకాశమువలె;
బభాసే=ప్రకాశించెను.

రవణీయమయిన యాలంకాపట్టణ
ము, ఎడతెగక మోయుచున్నవాద్యము
లధ్వనులునునవ్వుటవలనంగలిగినధ్వను
లునుంగలిగి యొప్పుచు వజ్రాయుధ
మునంకుశమునుంబోలె నతికఠినంబులై
నవజ్రములచేసలంకరింపఁబడియుండు
గృహ శేష్ఠంబులతోఁగూడి, మేఘంబు
లతోఁగూడిన యాకాశంబుకైవడిఁబ్ర
కాశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజజ్వల తదా లంకా రక్షోగణగృహే శ్శుభైః. ౬
సితాభ్ర సదృశై చ్చిత్రైః పద్మస్వస్తికసంస్థితైః
వధకమానగృహైశ్చాపి సర్వత స్సువిధూషితా. ౭

టీకః శుభైః=మంగళకరంబులగు; ర
క్షోగణగృహైః=రాక్షసులసమూహ
ముయొక్క, యిండ్లతోను; సితాభ్రసదృ
శైః=తెల్లనిమేఘంబులతో సమానము
లును; చిత్రైః=అశ్చర్యము గలిగించు
నవియునగు; పద్మస్వస్తికసంస్థితైః=
పద్మముస్వస్తికము అను సంస్థానభేద
ములతోఁగూడియున్న గృహంబులతో
ను; వధకమానగృహైశ్చాపి=వధక

మానమనుగృహాలయముతోఁ గూడిన
యిండ్లతోను; యుక్తం=కూడిన ; లం
కా=లంకాపట్టణము ; తదా=అప్పు
డు; సర్వశః=అంతటను; సువిధూషి
తా=చక్కఁగా నలంకరింపఁ బడినది
యై; ప్రజజ్వల=ప్రకాశించెను.

అప్పుడు, మంగళకరంబులగు రాక్ష
సులగృహంబులతోను తెల్లని మేఘంబు
కుసాటినేయందగిచూపరులకాశ్చర్యం

బుగలిగించుచున్న “పద్మము స్వస్తికము వర్ణమానము” అనుసంస్థానభేదంబులఁ గట్టఁబడియుండు రాజగృహంబులతోనుఁగూడియున్న చూలంకాపురియంతట మంజుకర్కం గానలంకరింపఁబడియుంటుండేసి, ప్రకాశించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— “చతుర్వాలాచతుర్ద్వారా సర్వతో భద్ర సంజ్ఞితా। పశ్చిమద్వారహితా మధ్యావర్తాహయాననాదక్షిణద్వారహితా

వర్ధమానాధనప్రదా। ప్రాగ్ద్వారహితా స్వస్తి కాఖ్యాపుత్ర ధనప్రదా” (నాలుగిండ్లబంధియైన నాలుగు ప్రక్కలను ద్వారములుగలది సర్వతోభద్రము, దీనికిఁబద్మమని నామాంతరము. పడమటితట్టు ద్వారము లేక, నడుమదైలుగలిగినది హయాననము; దక్షిణపు ద్వారము లేనిది వర్ణమానము, అదిధనముఁబుచ్చునది; తూర్పువాకిలి లేనిది స్వస్తికము, అదికొడుకులధనమునిచ్చును.) అనిపద్మాదిగృహసంస్థానలక్షణములు.

తాం చిత్రమాల్యాభరణౌ కపిరాజహితంకరః

రాఘవాథకం చరణ శ్రీమాణ దదశచ ననందచ. ౮

టీక॥ కపిరాజహితంకరః=వానరులకుఁబ్రభువయిన సుగ్రీవునకు మేలుసేయువాఁడును; శ్రీమాణ=స్వామికార్యమనుకూలించుట వలనంగలిగినకాంతిగలవాఁడునగుహనుమంతుండు; రాఘవాథకం=రామునికొఱకు; చరణ=తిరుగుచు; చిత్రమాల్యాభరణౌ = నానావర్ణాంబులగు పుష్పమాలికలైనొమ్ములు గాఁగల; తాం = ఆలంకను; దదశచ=చూచెను. ననందచ=సంతసించెను.

వానర రాజుండగుసుగ్రీవునకు మేలు

సేయునాహనుమంతుండు, స్వామికార్యంబనుకూలించుటంజేసి యధికాంతి వొందినవాఁడై రామకార్యార్థంబు గాఁచిరుగుచు, విచిత్రవర్ణంబులగుపుష్పమాలికలచేనలంకరింపఁబడియుండు నాలంకంజూచి, “ఎవ్వరికిని బ్రవేశింపనలవిగానియాలంకను, అనాయాసంబునంబ్రవేశించినాడను, ఇంకనేతంజూడవచ్చును” అని, యెంతయుసంతోషించెను.

అని, తాత్పర్యము.

భవనా ద్భవనం గచ్ఛేత్ దదగ్న్య పవనాత్మజః

వివిధాకృతిరూపాణి భవనాని తతస్తతః. ౯

టీక॥ పవనాత్మజః - వాయుదేవతాచేను.

పునికొడుకై సహసుమంతుండు ; భవ	వాయుదేవుని కుమారుండగుహను
నాతే=ఇంటినుండి; భవనం=ఇంటిని;	మంతుండు, ఇంటింటికింబోవుచు, సంత
గచ్ఛే=పోందుచు; తతస్తతః=అంత	కంతకు, నానావిధంబులగునాకారంబు
కంతకు; వివిధాకృతిరూపాణి= నానా	లును, బలుదెలుగులయినరంగులునుంగ
విధంబులయిన యాకారంబులనురంగు	ల, గృహంబులంజూచెను.
లునుగల; భవనాని=ఇండ్లును; దదర్శ=	అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రావ మధురం గీతం త్రిస్థానస్వరభూషితమ్

స్త్రీతాం మదసమృద్ధానాం దివిచాప్సరసామివ. ౧౦

టీక॥ హనుమాన్ (అధ్యాత్మత	హృతము) ఇవ (స్థితం) = గానమువలె
ము) = హనుమంతుండు; మదసమృద్ధా	నున్నదియునగు ; గీతం=గానమును;
నాం=వృద్ధిబొందినమదముగల; (స్త్రీ)	శుశ్రావ=వినెను.
తాం=స్త్రీలయొక్క; త్రిస్థానస్వరభూ	అచ్చట, హనుమంతుండు, (స్త్రీ)లు,
షితం, త్రిస్థాన=హృదయముకంతముశి	మద్యంబుద్రావిమదించి, యురః కంఠశి
రస్సు అనుమూడైన స్థానంబులంగల్గిన,	రంబులనెడు స్థానంబులం బుట్టిన మం
స్వర=మంద్రమధ్యమతారంబులను స్వ	ద్రమధ్యమతారస్వరంబులనలంకృతంబ
రంబులచే; భూషితం= అలంకరింపఁబ	గునట్లుగా, స్వగళమునందున్నయిష్ట
డినదియు; మధురం=మనోహరంబును ;	రసలుంబోలె మధురంబుగాఁ బాడు,
దివి=స్వగళమునందు, ఉన్న; అప్సర	గానంబు, నాలకించెను.
సాం=అచ్చరలయొక్క; గీతం (అధ్యా	అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రావ కాంచీనినదం సూపురాతాంచ నిస్స్వనమ్

సోపాననినదాంజైవ భవనేషు మహాత్మనామ్. ౧౧

అసోభితితనినాదాంశ్చ త్వేళితాంశ్చ తతస్తతః

టీ॥ హనుమాన్ (అధ్యాత్మతము)=	తకు; మహాత్మనాం=అధికమయినదైత్య
హనుమంతుండు; తతస్తతః= అంతకం	ముగలరాక్షసులయొక్క; భవనేషు=

౧౪౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

ఇండ్లయందు; కాంచీనినదం=ఆడవాం
 డ్రములనూళ్లధ్వనిని, నూపురాణం=
 అండెలయొక్క; నిస్సవనంచ=ధ్వనిని;
 సోపాననినచాంత్రైవ=పడికట్లెక్కు-
 నప్పుడు దిగునపుడుగలిగినధ్వనులను; ఆ
 సోటితనినాదాంశ్య=చేతులుతట్టుట
 చేతంగలిగినధ్వనులను; త్వలితాంశ్య=
 సింహనాదంబులను; శుశ్రావ=విన్నెను.

ఆహనుమంతుండు, అంతకంతకు,
 మహాధైర్యశాలులగు రాక్షసులయిండ్ల
 యందు, స్త్రీలనడుచునపుడు గలుగు
 మొలనూలిధ్వనిని, అండెలశబ్దంబును, బ
 డికట్లెక్కునపుడుదిగునపుడుగలుగుధ్వ
 నులను, శేతులుతట్టుట వలనంగలుగుధ్వ
 నులను, భటులసింహనాదంబును, విన్న
 ను. అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రావ జపతాం తత్ర మంత్రాః రక్షో గృహేషువై. ౧౨

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ
 నుమంతుండు; రక్షోగృహేషు=రాక్ష
 సులయిండ్లయందు ("వై" అనునదిపా
 దపూరణార్థము); మంత్రాః=వేద
 మంత్రములను; జపతాం=జపించుచున్న
 వారలయొక్క; నినదం(అధ్యాహృత

ము)=ధ్వనిని; శుశ్రావ=విన్నెను.
 ఆహనుమంతుండు, రాక్షసుల గృ
 హంబులలోవేదమంత్రంబులజపించుచు
 న్నవారికంతధ్వనిని, విన్నెను.
 అని, తాత్పర్యము.

స్వాధ్యాయసిరతాం త్రైవ యాతుధానాః దదశః సః

రావణస్తవసంయుక్తాః గజాతో రాక్షసానపి. ౧౩

టీక||సః=ఆహనుమంతుండు; స్వా
 ధ్యాయసిరతాః=వేదాధ్యయనమం
 దాసక్తులగు; యాతుధానాంత్రైవ=
 రాక్షసులను; రావణస్తవ సంయు
 క్తాః=రావణునియొక్క స్తోత్రముల
 తోఁగూడిన, రావణుని స్తుతించుచున్న
 యనుట; గజాః=అబుచుచున్న; రాక్ష

సానపి=రాక్షసులను; దదశః=చూచె
 ను.
 ఆహనుమంతుండు, వేదాధ్యయనం
 బుసేయుచుండు రాక్షసులను, గట్టిగాన
 బుచుచు, రావణునింబొగడుచున్నరా
 క్షసులనుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము ౧౪

స ౪

రాజమాగళం సమావృత్య స్థితం రక్షోబలం మహత్
దదశః మధ్యమే గుత్తే రావణస్య చరా నృహూః. ౧౪

టీక సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ	రాక్ష=దూతలను; దదర్శ=చూచెను.
నుమంతుండు; రాజమాగళం = పెద్ద	ఆహనుమంతుండు, పోవుచుఁబోవు
శ్రోవను; సమావృత్య = వ్యాపించి; స్థి	తు, రాజమాగళంబునందు విడిసియు
తం=ఉన్న; మహత్ = గొప్పదైనర	న్నగొప్పదియగు రాక్షసనైన్యమును, ఆ
క్షోబలం=రాక్షసనైన్యమును; మధ్య	నైన్యపు మధ్యభాగంబునందుఁ దిరుగు
మే=నడుముదైన; గుత్తే= సేనాభాగ	లాడుచుండు, రావణునిదూతలననేకుల
మునందు; రావణస్య = రావణునియొ	నుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.
క్కః=బహూః = అనేకులయిన; చ	

దీక్షితాః జటిలాః ముండాః గోజినాంబరవాససః
దభః మష్టిప్రహరణౌ సగ్నికుండాయుధాంస్తథా. ౧౫
కూటముద్గరపాణింశ్చ దండాయుధధరానపి
ఏకాక్షానేకకణ్ఠాంశ్చ లంబోదరపయోధరాః. ౧౬
కరాళాః భుగ్న వక్త్రాంశ్చ వికటాః వామనాంస్తథా
ధన్వంః ఖడ్గినశ్చైవ శతశ్శుముసలాయుధాః. ౧౭
పరిఘాత్రమహస్తాంశ్చ విచిత్రకవచోజ్వలాః
నాళిస్థూలా న్నాళకృశ్ణాః నాళిదీర్ఘాతివృష్టకాః. ౧౮
నాళగౌరా న్నాతికృష్ణా న్నాతికృష్ణాన్న వామనాః
విరూపాః బహురూపాంశ్చ సురూపాంశ్చ సువచఃసః. ౧౯
ధ్వజీకపతా కిన్తైవ దదశః వివిధాయుధాః

టీక సః(అధ్యాహృతము)=ఆహను	గోజినాంబరవాససః; గోజిన=యెద్దు
మంతుండు; దీక్షితాః=యాగదీక్షనాం	తోలును, అంబర=ఆకాశమును, వాస
దినవారలను; జటిలాః=జడలుగలవా	సః=వస్త్రముగాగలవారలను, ఎద్దుతో
రలను; ముండాః=బుట్టులేనివారలను;	లుకట్టుకొనియుండువారలనుదిగంబరు

౧౪౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

స

స

లునుననుట; దర్శముస్థిప్రహరణాఁ =
దర్శలపిడికిలేయాయుధముగాఁ గలవా
రలును పిడికిటదర్శలచేనభిసంప్రించియ
నిష్ఠమును బోఁగొట్టువారలననుట; అగ్ని
కుండాయుధాఁ తథా = సింహకుండమె
యాయుధముగాఁ గలవారలను, అగ్ని
హేమాశ్రములో హేమాముచేసి యా
భిచారికకర్తృములచేతత్రులంజంపువారి
లననుట; కూటుమద్గరపాణీశ్వ = కూ
టుమనెడు నాయుధమునుముద్గర (ఇను
పగుచియ) అనెడునాయుధమును హ
స్తమునందుగలవారలను; దండాయుధ
ధరానపి = దండ మనెడునాయుధమును
ధరించినవారలను ; ఏకాక్షీఁ = ఒకక
న్నుగలవారలను; ఏకకణాఁశ్వ = ఒ
క్కచేవిగలవారలను; లంబోదరపయో
రాఁ = వంగుడున్నకడుపును చండ్లును
గలవారలను; కరాళాఁ = వికృతమగు
రూపముగలవారలను ; భుగ్నవక్త్రా
శ్వ = వంకరయగుముఖముగలవారలను;
వికటాఁ = సమముగానిదేహముగలవా
రలను; వామరాంస్తథా = పొట్టివాండ్ర
ను; కన్వివ = విలుకాండ్రను; భక్తి నశ్చై
వ = కత్తిగలవారలను; శత్రేష్ఠీముసలా
యుధాఁ = నాలుగుమూరలనిడివి గల
యినుపముండకట్టలును ఇనుపరొకళ్ల
నుఆయుధంబులుగాఁగలవారలను; పరి

ఘోతమహస్తాశ్వ = పరిఘమనెడు
నాయుధములలో శ్రేష్ఠములైనవిచేతుఁ
లందు గలవారలను; విచిత్రకవచోజ్ఞ
లాఁ = నానావిధవలకములుగల కవ
చముచేఁ బ్రకాశించుచున్న వారలను;
నాతిస్థూలాఁ = మిక్కిలియు లావుగా
నివారలను; నాతికృశాఁ = మిక్కిలి
యుసన్నగిల్లి యుండనివారలను; నాతి
దీఘూతిహృస్వకాఁ (నాతిదీఘూతి
హృస్వకాఁ) = మిక్కిలియుఁబొడవు
గానివారలను మిక్కిలియుఁగలుచగా
నివారలను; నాతిగౌరాఁ = మిక్కిలి
యునుచెల్లగానుండని వారలను; నాతి
కృష్ణాఁ = మిక్కిలియునల్ల గా నుండని
వారలను; నాతికుబ్జాఁ = మిక్కిలియు
గూను లేకుండు వారలను; నవామ
నాఁ = పొట్టి గాకుండు వారలను; విరూ
పాఁ = వికృతమయిన రూపముగలవా
రలను; బహురూపాంశ్వ = అనేకరూ
పములు కలవారలను; సురూపాంశ్వ
మంచి రూపముగలవారలను; సువర్చ
సః = మంచికాంతిగలవారలను; ధ్వజీఁ
(ధ్వజిః) రాజచిహ్నములు వ్రాసి
యుండు పెక్కిములుగలవారలను, పె
క్కిములఁ బట్టుకొని యుండువారల
ననుట; పతానీనశ్చైవ = వట్టిపెక్కిం
బులుగలవారలను; వివిధాయుధాఁ =

స

స

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౧౪

స ౪

నానావిధములగు నాయుధములను ధరించి యుండువారలను; దదశక్ = చూచెను.

అహనుండు, అంతకంతకుబోవుచుంబోవుచు, దీక్షితులబటాధారులముండితగిరస్కులసెద్దుతోలుగట్టుకొనినవారలదిగలబరులదస్సచుష్టిచేసినప్రమునివారిండువారల సన్నిహితమునహేమము గావించి యాధిచారికక్రియలచే శత్రువులంజంపువారలగూటవనునాయుధమును ధరించినవారలముద్గరమునుధరించి యుండువారలదండపాణులనేకాక్షుల నేకకర్ణులవంగుచుండు కడుపు గలవారలవ్రేలుకాడుచండ్లుగలవారల వికృతశరీరులవంకరముఖంబుగల వారల విషమ దేహులంబొట్టివారల ధనుర్ధరులఖడ్గధరులనాలుగుమూరలుండిని గలయిసుపముండ్లు

కట్టుబట్టుకొనియుండు వారిలమ సలంకెయాయుధంబుగాఁ గొనియుండువారిలంబుంబుచేతంగలవారలంబుండగులయినరంగులు దీప్తియుండుకవంబు ధరించినవారల సత్కర్ములురుకానివారలసత్కర్మశులుకానివారిలమిక్కిలియుంబొడవుగానివారల మిక్కిలియుంగలుచగానివారలమఱియెల్ల గానండనివారిల మఱినలుపుగానివారల సధికముగాగూనులేనివారలంబొట్టిగాని వారలవికృతరూపులననేక రూపులమంచిరూపంబుగలవారలమంచికాంతిగలవారలరాజచిహ్నంబులు వ్రాసియుండుద్రవ్యజంబులుపట్టుకొనియుండువారలంజిత్రితంబగు టెక్కెంబులు ధరించి యుండువారలనానాయుధపాణులగు వారల నందఱు, వేర్వేరుం జూచెను. అని తాత్పర్యము.

శక్తివృత్తాయుధాంజైవ పట్టిపాశనిధారిణి. ౨౦
 యేషణీపాశహస్తాంశ్చ దదశక్ సమహాకషిః
 సగ్విణస్తస్మలిప్తాంశ్చ వరాభరణధూషితాః. ౨౧
 నానావేషసమాయుక్తాః యథాస్వైరగతాః బహుః
 తీక్షణులధరాంజైవ వజ్రిణశ్చ మహాబలాః. ౨౨

టీక/మహాకషి = పెద్దకోరియగు; యుధాంజైవ = చిల్లకోలలును చె
 సః = అహనుండు; శక్తివృత్తా = ట్లునుఆయుధంబులుగాఁగల వారలను;

౧౫౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

పట్టిసాశవిధారిణి=అడ్డకత్తిరివిడుగు
నుధరించుచుండువారలను ; యేదో
పాశహస్తాంశ్య = ఓడనడపుగడలును
బాశములును జేతులందుండువారలను,
స్వ్యోదస్త=పుష్పమాలికలుగలవారల
ను ; అనులిప్తాక్=మైపూతగలవార
లను; చరాభరణభూషితాక్=శ్రేష్ఠము
లయినసొమ్ములచేతనలంకరింపఁబడిన
వారలను; నానావేషసమాయుక్తాక్=
పలు దెలుంగులయిన యలంకారముల
తోఁగూడినవారలను; యథాస్వైరగ
తాక్=యథేచ్ఛమగుగమనముగలవార
లను; క్షీణ్ణశూలధరాంశ్చైవ = కఱకు
శూలములనుధరించినవారలను; వజ్జీణ
శ్చ=వజ్రాయుధమునుధరించినవారల
ను ; మహాబలాక్=అధికమయిన బల
ముగలవారలను ; బహూక్=అనేకు

లను; దదశక్=చూచెను.
ఆహనుమంతుండు , చిల్లకోలధ
రించినవారలను వృక్షములనెయ్యాయు
ధముగాఁగొనినవారలను అడ్డకత్తులధ
రించినవారలను విడుగులధరించినవా
రలనుఓడనడపుగడలఁబాశంబులఁబట్టు
కొనియుండువారలను , బుష్పమాలిక
లధరించినవారలను జందనంబు మేనం
బూసికొనియుండువారలను మేలయి
నసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడియుం
డువారలను బలుదెలుంగులగు నలంకా
రంబులు చేసికొనియుండువారలను య
థేచ్ఛముగాఁ దిరుగులాడువారలనుగఱ
కుశూలంబులధరించినవారలను వజ్రా
యధపాణులను మహాబలులను, అనే
కులం బూచెను. అని, తాత్పర్యము.

శతసాహస్ర మవ్యక్త మారక్షం మధ్యమం కపిః
రక్షోధిపతి నిర్దిష్టం దదశౌకతః పురాగ్రతః. ౨౩

టీక||కపి=హనుమంతుండు; అంతః
పురాగ్రతః=హాపలి పట్టణము ముంద
ట, పట్టణములోపలిభాగముననట; ర
క్షోధిపతినర్దిష్టం=రాక్షసులకుఁ బ్ర
భువైనరావణునిచేతనాజ్ఞాపింపఁబడి
నదియును; అవ్యక్తం= ఏమటుపాటు
లేనదియును; శతసాహస్రం= సూలు

వేలసంఖ్యగలదియునగు ; మధ్యమం=
నడుమనుండు; అరక్షం= సేనాభాగము
ను; దదశక్=చూచెను.
అంత, హనుమంతుండు, రాక్షసప్ర
భుండగు రావణునియొద్దఁజేసి, పట్టణం
బులోపలిభాగంబున నేమటుపాటులే
క యెచ్చరికతోఁ గావలియున్న , లక్ష

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము. ౧౫౦

స ౪

సంఖ్యగల షడ్వక్రగుల్మమును (సేనాభాగమును)బాచెను.అని,తాత్పర్యము.

స తదా త ద్గృహం దృష్ట్వా మహాహటకతోరణమ్
రాక్షసేంద్రస్య విఖ్యాత మద్రిమూర్ధ్నిక ప్రతిష్ఠితమ్. ౨౪
పుండరీకావతంసాభిః పరిఖాభి రలంకృతమ్
ప్రాకారావృత మత్యంతం దదశశస మహాకపిః. ౨౫

టీక సః=అహనుమతుండు ; త	మిక్కిలియును ; ప్రాకారావృతం=
దా=అప్పుడు; తత్ = అసేనాభాగ	ప్రహరిచేబట్టబడినదియనగు;రాక్ష
మును; దృష్ట్వా=చూచి; మహాకపిః=	సేంద్రస్య=రాక్షసులకుం బ్రధువయి
పెద్దకోతియగు ; సః=హనుమతుండు	నరావణునియొక్క; గృహం= ఇంటి
డు; మహాహటకతోరణం= పెద్దబం	సి;దదశశ=చూచెను.
గారువికారమగుబహిద్వారము గల	అహనుమంతుండు,అప్పుడాషడ్వక్రగు
లియును; విఖ్యాతం=ప్రసిద్ధమయినది	గుల్మములూచి,యంతబంగారుతోరణ
యను; అద్రీమూర్ధ్నిక=పర్వతశీఖర	ట్టబడినపెద్దబహిద్వారంబుగలిగి,ప
మునందు; ప్రతిష్ఠితం=ప్రతిష్ఠింపబడి	ర్వితశీఖరంబునంబ్రతిష్ఠితంబై,తెల్లతా
నదియును ; పుండరీకావతం సాభిః=	మరఘాలతోనిడియుండు నగ డ్దలచే
తెల్ల తామరపువ్వుంబులె చెవిమీదియ	నలంకృతంబై,చుట్టునం బ్రాకారింబు
లంకార పువ్వుంబుగాఁగల ; పరిఖా	చేబట్టబడియొప్పుచుండు రాక్షసేం
భిః=అగ డ్దలచేత; అలంకృతం= అ	దుండగురావణునిగృహంబుం బాచె
లంకరింపబడినదియును; అత్యంతం=	ను.అని,తాత్పర్యము.

క్రిష్టిపనిభం దివ్యం దివ్యనాదవినాదితమ్
వాజిఘోషితసంఘుప్తం నాదితం ధూపజై స్తథా. ౨౬
రథై ర్యానై ర్విమానైశ్చ తథా హయ గజై శ్చ
వారజైశ్చ చతుర్దశంలై శ్వే తాభి నిచయోపహైః. ౨౭
ధూషితం రుచిరద్వారం మ త్తై శ్చ మృగపక్షిభిః
రక్షితం సుమహావీరై ర్యాతుధానై స్సహస్రశః. ౨౮

రాక్షసాధి పతే గుక్త మ్మవివేశ మహాకపిః

టీక॥ మహాకపిః=పెద్దకోతియగు
హనుమంతుండు; క్రవీష్టపనిధం=స్వర్గ
ముతోసమానమైనదియును; దివ్యం=
శ్రేష్ఠమును; వ్యూహాదవినాదితం=శ్రేష్ఠ
మైనపాటలచేత ధ్వనింపజేయబడిన
దియు; వాజిఘోషితసంఘుష్టం= గుఱ్ఱ
ములకూతలచే ధ్వనింపజేయబడినది
యు; తథా=అట్లు; ధూషణైః = సొ
మ్ములచే; నాదితం=ధ్వనింపజేయబడి
నదియు; రథైః = రథములతోను; యా
నైః=మేనాలుముదలగువానితోను; వి
మానైః= ఆకాశమునందుబోవుయా
నంబులతోను; తథా=అట్లు; శుభ్రైః=
మంగళకరంబులగు ; హయగజైః=
గుఱ్ఱములతోను ఏనుగులతోను; చతు
ర్థం=నాలుగుదంతములుగల; శ్వే
తాభ్రాచయోపమైః= తెల్లనిమబ్బుల
సమాహంబులతోబోల్కొగల; వార
జైశ్చ = ఏనుగులతోను; యుక్తం(అ
ధ్యాహృతము) = కూడినదియు; మ
త్తైః = మదించియుండు; మృగపక్షిభి
శ్చ= మృగములచేతనుబక్షులచేతను;
ఘోషితం = అలంకరింపబడినదియు
ను; రుచిరద్వారం=మనోహరమయిన
వాకిలిగలదియును; సుమహావీర్యైః=

మిక్కిలియునధికమయిన పరాక్రమము
గల; సహస్రశః=వేనవేలయిన; యాతు
ధానైః=రాక్షసులచేత; రక్షితం=కా
పాడబడినదియు; రాక్షసాధిపతేః=
రాక్షసులకుఁబ్రభువైన రావణునియొ
క్క; గృహం(అధ్యాహృతము)= ఇం
టిని; గుప్తం=దాచబడినట్లుగా , ర
హస్యముగాననుట; ఆవివేశ= ప్రవేశి
ంచెను.

హనుమంతుండు, స్వగంబుతోస
మానంబై, శ్రేష్ఠంబై, యుత్తమంబు
లగుగానంబులచేత బ్రతినాదితంబై, గు
ఱ్ఱంబుల ఘోషితంబులచే నాదితంబై,
ఘోషణధ్వనులుగలిగి, రథంబులతోశిబి
కాదియానంబులతో విమానంబులతో
మంగళలక్షణలక్షితంబులగు హయంబు
లతోగజంబులతో దెల్లనిమేఘంబులం
బోలుచతుర్దంతగజంబులతోఁగూడి,
మదించినమృగపక్షులచే నలంకరింప
బడి, మనోహరంబగుద్వారంబుగలిగిమ
హాపరాక్రమశాలు లగు రాక్షసులచే
రక్షింపబడుచున్న రావణునిగృహం
బు, నెవ్వరికిని దెలియనట్లుగా, బ్రవేశి
ంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సహేమజాంబూనదచక్రవాళం
మహాహాముక్తామణిఘాషితాంతమ్
పరాధ్యైకాలాగరుచందనాక్షం
సరావణాంతఃపుర మావివేశ. ౨౯౪

టీక సః = ఆహనుమంతుండు; సహేమ = బంగారముతోఁగూడినదియు;	శఃపురం = రావణునిలోపలిపట్టణము
జాంబూనదచక్రవాళం = బంగారువి	ను; అవివేశ = ప్రవేశించెను.
కారమైన ప్రాకారమండలముగలదియు	ఆహనుమంతుండు, బంగారపుంగ
ను; మహాహాముక్తామణిఘాషితాం	ట్టడములుగలిగి, బంగారువికారమయిన
తం = శ్రేష్ఠమయినముత్తైములనుములు	ప్రాకారము చుట్టునుంగలిగి, చివరల
చేసలంకరింపఁబడినకొనగలిగినదియు;	యందుమేలయినముత్తైపునరములచేస
పరాధ్యైకాలాగరుచందనాక్షం = శ్రే	లంకరింపఁబడి, యంతటనుమంచికృష్టా
ష్ఠమయిననల్లనియగురుచందనములచే	గరుగంధజలముచల్లియుండు, రావణు
బూయఁ బడినదియునగు; రావణాం	ని, యంతనగరమునుబ్రవేశించెను.
	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, చతుర్థస్కంఠః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండచతుర్థస్కంఠ టీక,
ముగిసినది.

త్రై

పంచమసర్గప్రారంభః.

తత స్స మధ్యంగత మంశుమంతం
జ్యోత్స్నావితానం మహా దుర్వమంతమ్
దదర్శ భీమాన్ దివి భానుమంతం
గోష్ఠీ వృషం మత్త మివ భ్రమింతమ్. ౧

టీక|| తతః = అటుపిమ్మట; భీమాన్ = వాడును; భానుమంతం = కాంతిగల
బుద్ధిమంతుండగు; సః = ఆహనుమంతుండు; వాడును; అంశుమంతం = కరణములు
దు; దివి = ఆకాశమందు; మధ్యంగతం = గలచున్నది; దదర్శ = చూచెను.
నదుమునుబొందినవాడును; మహాత్ = అంత, బుద్ధిమంతుండగు నాహను
గాష్ట్రవైశఃజ్యోత్స్నావితానం = జె
న్నైకముగ్గయితేయమును; దుర్వమం
తం = క్రొత్తుచున్నవాడును; గోష్ఠీ = కాంతియున్నదై, యావులమందయం
ఆవులమందయందు; భ్రమంతం = తిరుగు
చున్న; మత్తం = మదించిన; వృషమివ
(స్తీతం) = తెల్లటియెద్దుబోలెనున్నను. అని, తాత్పర్యము.

లోకస్య పాపాని వినాశయంతం
మహేంద్రాదధిం చాపి సమేధ యంతమ్
భూతాని సర్వాణి విరాజయంతం
దదర్శ శీతాంశు మథాభియాంతమ్, ౨

టీక|| అథ = అటుపిమ్మట; సః (అ
ర్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు; పోగొట్టువాడును; మహేంద్రాదధిం =
లోకస్య = ప్రపంచముయొక్క; పాపా
ని = దుఃఖములును; వినాశయంతం = ని = పృథివ్యప్రేజ్ వాయ్వాకాశముల

ను; సర్వాణి=అన్నిటిని; విరాజయం
తం=ప్రకాశింపజేయువాడును ; అ
భియాంతం=తిరుగుచున్నవాడునగు;
శీతాంశుం=చంద్రుని;దదశక=చూచె
ను.

అంత,నాహనుమంతుండు, చల్లని

వాడగుటచే,లోకులదుఃఖములఁ బో
గొట్టువాడును , సముద్రమునువృద్ధి
బొందించువాడునై,పృథివ్యప్రేతోవా
య్యాకాశంబులనన్నింటినింబ్రకాశింపఁ
జేయుచు, నాకాశంబునందిరుగుచున్న
చంద్రునిం,జూచెను.అని,తాత్పర్యము.

యా భాతి లక్ష్మీ భువి మందరస్థా

తథా ప్రదోషేషుచ సాగరస్థా

తథైవ తోయేషుచ పుష్కరస్థా

రరాజ సా చారునిశాకరస్థా. 3

టీకఃయా=ఏ;లక్ష్మీ=కాంతి; భు
వి=ఘామియందు; మందరస్థా=మం
దరపర్వతమందున్నదై; భాతి=ప్రకా
శించుచున్నదో; తథా=అట్లు; యాల
క్ష్మీ(అధ్యాహృతము)=ఏకాంతి; ప్ర
దోషేషుచ = సాయంకాలములయం
దు; సాగరస్థా=సముద్రమునందున్న
దై;భాతి(అధ్యాహృతము) = ప్రకా
శించుచున్నదో;తథైవ=అట్లే; యాల
క్ష్మీ(అధ్యాహృతము)=ఏకాంతి; తో
యేషుచ=నీళ్లయందును;పుష్కరస్థా=
కమలంబులందున్నదై;భాతి=(అధ్యా
హృతము) ప్రకాశించుచున్నదో;సా=
ఆకాంతి;నిశాకరస్థా=చంద్రునియందు
న్నదై; చారు=సుందరముగా; రరా
జ=ప్రకాశించెను.

ఘామియందు,మంజులక్ష్మితంబున
నేకాంతియందునో; ప్రదోషకాలము
లయందు సముద్రంబుననేకాంతియం
డునో; అట్లుజలంబులందుఁగమలంబు
లనేకాంతియందునో;అట్టికాంతి,చం
ద్రునియందప్పడు, సుందరంబుగాఁబ్ర
కాశించినది.అని,తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— ఈసగళమందుఁ
బ్రతిశ్లోకమందు, ఛేకాను పాసమను
శబ్దాలంకారము.ఈశ్లోకమునందు,మం
దరాదులయందుండు లక్ష్మీ చంద్రుని
యందుండినదని,చెప్పటచే , చంద్రుని
యందులక్ష్మీమందరాదులందుండులక్ష్మీ
వంటిది, అని; సాదృశ్యము అనమి
తంబగుటంజేసి,నిదశకనాలంకారము.

౧౫౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

హంసో యథా రాజతపంజరస్థ
స్సింహో యథా మందరకందరస్థః
వీరో యథా గర్వితకుంజరస్థ
శృంగదో విభభ్రాజ తథాంబరస్థః. ౪

టీక॥ రాజతపంజరస్థః=వెండిపంజరకాశించెను, ఇందుపమాలంకారము. రమునందున్న; హంసః = అంచ; యః ఎట్లున్వభావంబుననెల్లెడగానుండు ధా=ఎట్లో; మందరకందరస్థః=మందరహంసమువెండిపంజరమునందుంచుబడి పర్వతముయొక్క గుహయందున్న; సింహః=సింహము; యథా=ఎట్లో; గర్వి మందరపర్వతము గుహయందుండుసిం తకుంజరస్థః = మదించినయేనుంగునం హము, అధికముగా రాజీలునో, ఎట్లు మున్న; వీరో=పరాక్రమశాలియగువాఁడవు యేనుంగుపైఁ గూర్చున్నవీరుండుమి డు; యథా=ఎట్లో; తథా=అట్లు; అంక్రీలియు, భాసిల్లునో, అట్లు, ఆకాశము బరస్థః=ఆకాశమునందున్న; చంద్రః=నందున్న చంద్రుండు, అధికముగా, బ్ర చంద్రుండు; విభభ్రాజ=అధికముగా కాశించుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

స్థితః కకుత్స్థా నివ క్షీణశృంగో
మహాచల శ్వేత ఇవోచ్చశృంగః
హస్తీవ జాంబూనబద్ధశృంగో
రరాజ చంద్రః పరిపూర్ణశృంగః. ౫

టీక॥ పరిపూర్ణశృంగః=నిండినకల నదబద్ధశృంగః=బంగారముచేఁ గట్టబ లుగల; చంద్రః=చంద్రుండు; క్షీణశృం డినదంతములుగల; హస్తీవ=తెల్లటిప గః స్థితః = కఱకుకొమ్ములుగలవాఁ నుంగువలెను; రరాజ=ప్రకాశించెను, డైయున్న; కకుత్స్థానివ=తెల్లటి యె డపమాలంకారము. ద్రువలెను; ఉచ్చశృంగః=ఉన్నతమయి కఱకుశృంగంబులు (కొమ్ములు, గ నభిరముగల; శ్వేతః=తెల్లని; మహా ల తెల్లనియెద్దుంబోలె, ఉన్నతశృంగము చలఇవ=గొప్పకొండవలెను; జాంబూ లు(శిఖరములు) గల తెల్లకొండయం

బోలె, బంగారపుదొడుగుగలశృంగ (కళల) తోఁగూడిన చంద్రుండుప్రకా
ముల దంతములతోఁగూడిన తెల్లయేను శుంచెను. అని, తాత్పర్యము.
గుంబోలె, సంపూర్ణ శృంగంబుల

వినష్టశీతాంబుతుషారపంకో
మహాగ్రహగ్రాహవినష్టపంకః
ప్రకాశలత్యైశ్రయసిమలంకో
రరాజ చంద్రో భగవాన్ శశాంకః. ౬

టీక॥ వినష్టశీతాంబుతుషారపంకః, పొందుటచేస్వచ్ఛమైన గుఱుతుగలవాఁ
వినష్ట=అగపడని, శీతాంబు=చల్లనీళ్లు డును; శశాంకః=భూచ్ఛాయారూపమై
యొక్క; తుషార=తుంపురల నెడు, పం న కుంచీలు గుఱుతుగాఁగలవాఁడును;
కః=మాలిన్యముగలవాఁడును; మహాగ్ర భగవాన్ = మాహాస్త్వముగలవాఁ
హగ్రాహవినష్టపంకః, మహాగ్రహ= డునగు; చంద్రః=చంద్రుండు; రరాజ=
పెద్దగ్రహములయిన శుక్రదుల యొ ప్రకాశించెను.
క్క, గ్రాహ=గ్రహించుటచేత, కష్ట భగవంతుండును భూచ్ఛాయారూ
టచేతననుట, వినష్ట = అగపడని, పం పమయిన శశమును ధరించినవాఁడున
కః=మాలిన్యముగలవాఁడును; లేక, మ గుచంద్రుండు, మంచులేనివాఁడై, శు
హాగ్రహ=పెద్దగ్రహమయినసూర్యుని క్రాది గ్రహంబులఁ బ్రకాశింపసీయక,
యొక్క, గ్రాహ=గ్రహించుటచేత, అ (సూర్యకిరణంబులు తనయందు నతిక్ర
తనికిరణములగ్రహించుటచేననుట, విన మించుటంజేసియధికకాంతిగలిగి) యధి
ష్టపంకః=అగపడనిమాలిన్యముగలవాఁ కకాంతింజేసి, స్వచ్ఛమయియుండు, చి
డును; ప్రకాశలత్యైశ్రయసిర్లాంకః= హ్నుంబుగలిగి, ప్రకాశించెను.
వెల్తురుయొక్క యతిశయము యొక్క అని, తాత్పర్యము.

శిలాతలం ప్రాప్య యథా మృగేంద్రో
మహారణం ప్రాప్య యథా గజేంద్రః
రాజ్యం సమాసాద్య యథా నరేంద్ర

౧౫ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

స్తథా ప్రకాశో విరరాజ చంద్రః. 2

టీక॥ మృగేంద్రః=మృగరాజైస్సేం గురున్న; చంద్రః=చంద్రుండు; విర
హము; శిలాతలం=తొలిపదేశమును; రాజ=ప్రకాశ జైను . ఉపమాం
ప్రాప్య=పొంది; యథా(రాజేత్)=కారము.
ఎట్లుప్రకాశించునో; గజేంద్రః=ఏనుఁ సింహమున్నతంబగుశిలాతలంబున
గులలోమేటియైనది; మహారణం=నుండునేనియెట్లుధికముగాఁబ్రకాశించు
గొప్పయుద్ధమును; ప్రాప్య=పొంది; నో, మత్తగజంబు, గొప్పయుద్ధంబు సే
యథా(రాజేత్)=ఎట్లుప్రకాశించు యునపుడు, ఎట్లెచ్చుగాఁబ్రకాశించు
నో; నరేంద్రః=రాజు; రాజ్యం=నో, రాజుదొరతనము నొందునేని యె
దొరతనమును; సమాసాద్య=పొంది; ట్లుప్రకాశించునో, చంద్రుండట్లుధికము
యథా(రాజేత్)=ఎట్లు ప్రకాశించు గాఁబ్రకాశించెను. అని, తాత్పర్యము.
నో; తథా=అట్లు; ప్రకాశః=వెలుం

ప్రకాశచంద్రోదయనష్టదోషః

ప్రవృత్తరక్షః పిశితాశదోషః

రామాభిరామేరితచిత్తదోష

స్వగృహప్రకాశో భగవాన్ ప్రదోషః. ౮

టీక॥ ప్రకాశచంద్రోదయనష్టదోషః=ప్రకాశః=స్వర్గముతో సమానమయిన
ప్రకాశించుచున్నచంద్రునిపొదుచుటచే దియును; భగవాన్=కాంతిగలదియు
బోయిన చీకటిగలదియును; ప్రవృత్త నగు; ప్రదోషః=ప్రదోషకాలము; గతః
రక్షఃపిశితాశదోషః= జరగుచున్నరా (అధ్యాప్యతము)=కడచినది.
క్షుణ్ణులయొక్క మాంసభక్షణమునెదు వెల్తురుగలిగించుచంద్రోదయంబు
దోషముగలదియును; రామాభిరామేరి నఁ జేకటింబోఁగొట్టి, రాక్షసులకు
తచిత్తదోషః=శ్రీలచేతను బ్రియుల మాంసభక్షణముసేయఁ దగినకాలమ
చేతనువిడువఁబడినమనస్సునందలికోప యి, కామిసులకును గాముకులకును
రూపమైనదోషముగలదియును; స్వర్గ మానం బునం గలిగిన కోపాదుల

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము ౧౫

స ౫

మాన్వి, స్వగంబునుంబోలె నానంద | నది.

ముగలిగించు, ప్రదోషకాలంబు, కడచి | అని, తాత్పర్యము.

తంత్రీస్వనాః కణానుభాః ప్రవృత్తాః
స్వపంతి నార్యః పతిభి స్సుప్తతాః
నక్తంచరాశ్చాపి తథా ప్రవృత్తాః
విహతుః మత్యద్భుతరౌద్రవృత్తాః. ౯

టీక కణానుభాః = చెవులకునుభం	మథయంకరములయిన నడకలుగలవా
బుగలిగించునట్టి; తంత్రీస్వనాః = వీణె	రలై; విహతుః = క్షీణించుటకు; ప్రవృ
తంతులధ్వనులు; ప్రవృత్తాః = ప్రవ	త్తాః = ఆరంభించిరి.
తించినవి. సుప్తతాః = మంచి యాచా	అంతః, జెవులకునుభంబు గల్గిన
రముగల, పతివ్రతలగుననుట; నార్యః =	ట్లుగా, వీణెలావాయింప నారంభించి
స్త్రీలు; పతిభిః (సహ) = పెనిమిటుల	రి; పతివ్రతలగుస్త్రీలుతాముభతల
తోఁగూడ; స్వపంతి = నిదురించుచున్నా	తోఁగూడనుభంబుగనిదురించిరి; అట్లు,
రు. తథా = అట్లు; నక్తంచరాశ్చాపి =	రాక్షసులును, వెఱంగును వెఱపును గలి
రాక్షసులును ; అశ్మద్భుత రౌద్రవృ	గించుచర్యలతో విహరింప నారంభించి
త్తాః = మిక్కిలియునాశ్చర్యంబుగలిగిం	రి. అని, తాత్పర్యము.

మత్తప్రమత్తాని సమాకులాని
రథాశ్వభద్రాసనసంకులాని
వీర శ్రీయః చాపి సమాకులాని
దదర్శ ధీమాన్ స కపిః కులాని. ౧౦

టీక వీరః = పరాక్రమశాలియును;	కుపాటుగలవారునగు జనులుగలవియు
ధీమాన్ = అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడు	ను; సమాకులాని = ఇటుకటముగలవియు
నగు; సః = ఆ; కపిః = హనుమంతుండు; మ	ను; రథాశ్వభద్రాసనసంకులాని = రథ
త్తప్రమత్తాని = మదించినవారునునీమ	ములచేతను గుఱముల చేతనుభద్రమను

జాతిలోని యేనుంగులచేతను సింహాసనములచేతను నింకినవియును; శ్రీయాచాపి=సంపదచేతను; సమాకులాని=పూర్ణములయినవియునగు; కులాని=గృహములను; చదశక=చూచెను.

పరాక్రమశాలియు బుద్ధిమంతుండు నగు నాహనుమంతుండు, మదించియే

మఱుపాటుతోఁగూడియుండు జనంబులుగల్గి, జనులునిండియుంటంజేసియుఁబ్రైరథములును గుఱుములునుభద్ర గజంబులును సింహాసనంబులునుమెండుగాఁగల్గి, సంపదచేసిండియున్న, గృహంబులం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

పరస్పరం చాధిక మాక్షిపంతి
ఘజాంశ్చ పీనా నధినిక్షిపంతి
మత్తప్రలాపా నధికం ష్టిపంతి
మత్తాని చాన్యోవ్య మధిక్షిపంతి. ౧౧
రక్షాంసి వక్షాంసి చ విక్షిపంతి
గాత్రాణి కాంతాసుచ విక్షిపంతి
రూపాణి చిత్రాణిచ విక్షిపంతి
దృఢాని చాపానిచ విక్షిపంతి. ౧౨

టీకాసః(అధ్యాహృతము)= ఆహానుమంతుండు; అధికంచ=మిక్కిలియును; పరస్పరం=ఒకరినొకరులను; ఆక్షిపంతి=పరిహసించుకొనుచున్నవారును; పీనా=నాక=బలిసియున్న; ఘజాంశ్చ = చేతులను; అధినిక్షిపంతి=వేసికొనువారును; అధికం=మిక్కిలియును; మత్తప్రలాపా=మదిండువారు సేయుననధికంబులగు కూతలను; ష్టిపంతి=విడుచువారును, చేయువారలుననుట; మత్తాని

చ=మదించినవారును; అన్యోన్యం=ఒకరినొకరులను; అక్షిపంతి=అధిక్షేపించుచున్నవారును; వక్షాంసి=టొమ్ములను; విక్షిపంతిచ=విదిర్చుకొనువారును; కాంతాసు=భార్యలయందు; గాత్రాణి=అవయవములను; విక్షిపంతిచ=వేయుచున్నవారులును; చిత్రాని=నానావిధములయిన; రూపాణి=ఆకారములను; విక్షిపంతిచ=నెఱపుచున్నవారలును; దృఢాని=గట్టివైన; చాపాని=విండ్లును; విక్షి

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౧౬౧

స ౪

పంతి=మోపెట్టుచున్నవారలనగు; ర
తొంసి=రాక్షసులను; దదశఁ (అధ్యా
హృతము)=చూచెను.

ఆహానుమంతుండు, మదాతిలేకంబు
నంజేసి, యొండొరులం బహుసించు
కొనుచు, నొండొరులపైబలిసినభుజుల
బులవేసికొనుచు, నథఁములేకుండున
ట్లువదరుచు, నొడలుపఱచి, యొండు

రులనించించుకొనుచు, వక్షస్థలంబులవి
స్తరిల్లంజేయుచు, భార్యలపైఁగాళ్లంజే
తులవేయుచు, గామరూపులుకావున,
నానావిధరూపంబులధరించుచు, దృ
ఢంబులగుధనువులను మోపెట్టువిహరిం
చుచున్న, రాక్షసులంజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

దదశఁకాంతాశ్చ సమాలభంత్య

“కాంతాశ్చ సమాలపంత్యః” అని పాకాంతరము.

స్తథా పరాస్తత్ర పున స్వపంత్యః

సురూపవక్త్రాశ్చ తథా హసంత్యః

క్రుధ్ధాః పరాశ్చాపి వినిశ్చ్వసంత్యః. ౧౩

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహా
నుమంతుండు, తత్ర=అచ్చటఃపునః=
ఇంకను; సమాలభంత్యః=(సమాల
భంతీ)చందనాదులంబూసికొనుచున్న
సమాలపంత్యః, సమాలపంతీ(అని, పా
తాంతరము)=వినోదముగా మాటలా
డుచున్న; కాంతాశ్చ=స్త్రీలను; త
థా=అట్లు; స్వపంత్యః(స్వపంతీ)=ని
దురించుచున్న; పరాః=ఇతరస్త్రీల
ను; తథా=అట్లు; హసంత్యః(హసం
తీ)=నవ్వుచున్న; సురూపవక్త్రాశ్చ=
మంచిసౌందర్యముగలస్త్రీలను; క్రు

ధాః=కోపించినవారును; వినిశ్చ్వసం
త్యః(వినిశ్చ్వసంతీః)=ట్టూర్చువిడుచుచు
న్నవారునగు; పరాశ్చాపి=ఇతరస్త్రీ
లను; దదశఁ=చూచెను.

ఆహానుమంతుండు, డబ్బోటం, జంద
నాదివిలేపసంబులవేసనలందుకొనుచు
న్నస్త్రీలను, నెదురించుచున్నయువత
లను, నవ్వుచున్న, మిక్కిలియు సుంద
రంబగుముఖంబుగలవశులను, గోపం
బుననిట్టూర్చులువుచ్చుచుండుకామినుల
ను, వేత్తేజంబూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

మహాగజైశ్చాపి తథా నదద్ధి
స్వపూజితైశ్చాపి తథా సుసద్ధిః
రరాజ వీరైశ్చ వినిశ్చవసద్ధి
హ్రాదో ఘజంకైరివ నిశ్చవసద్ధిః. ౧౪

టీక॥సా(అధ్యాహృతము) = అప ములచేత; హ్రదభవ = కోనేలువలె;
ట్టణము; తథా = అట్లు; నదద్ధిః = అట రరాజ = ప్రకాశించెను.
చుచున్న; మహాగజైశ్చాపి = పెద్దయే అపట్టణము, గజిం చుచున్న గొ
నుంగులచేతను; తథా = అట్లు; సుపూ ప్పయేనుంగులునుచక్కగాఁ బూజిం
జితైః = చక్కగాఁ బూజింపఁబడిన; సు పఁబడినసత్పురుషులును, బ్రతివీరులు
సద్ధిశ్చాపి = మిక్కిలియొకఁడెద్దలచేత లేకుంటంజేసి, నిట్టూర్పులు వుచ్చుచున్న
ను; వినిశ్చవసద్ధిః = నిట్టూర్పులు వుచ్చు వీరులును, గలిగి, యట్లు నిట్టూర్పులు
చున్న; వీరైః = పరాక్రమశాలులగు వుచ్చునపకంబులతోఁగూడిన, కోనే
వారలచేతను; నిశ్చవసద్ధిః = నిట్టూ టుంబోలె, బ్రకాశించెను.
పులువుచున్న; ఘజంకైః = సపక అని, తాత్పర్యము.

బుద్ధిప్రధానాన్ రుచిరాభిధానాన్
సంశ్రద్ధధానాన్ జగతః ప్రధానాన్
నానావిధానాన్ రుచిరాభిధానాన్
దదర్శ తస్యాం పురి యాతుధానాన్. ౧౫

టీక॥సా(అధ్యాహృతము) = అహను నాన్ = ముఖ్యులయినవారును; నానా
మంతుఁడు; తస్యాం = ఆ; పురి = పట్టణము విధానాన్ = పలుఁడెఱంగులయినయా
నందు; బుద్ధిప్రధానాన్ = శ్రేష్ఠమయిన చారములుగలవారలును; రుచిరాభిధా
బుద్ధిగలవారును; రుచిరాభిధానాన్ = నాన్ = మనోహరమయిన పేరుగల
మనోహరమయిన మాటలుగలవారు నారనగు; యాతుధానాన్ = రాత్తును
ను; సంశ్రద్ధధానాన్ = శ్రద్ధలేనివారలు లను; దదర్శ = చూచెను.
ను; జగతః = లోకమునకు; ప్రధా అహనుమంతుఁడు, అలంకాపట్టణ

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము. ౧౬

స ౫

మునందు, మహాబుద్ధిసంపన్నులును, మ నోహరంబుగా మాటలాడువారును, మ తమునందు శ్రద్ధగలవారలును, లోకంబు లందు ముఖ్యులయినవారును, నానావిధ	ములయిన యాచారము గలవారలును మంచిమంచిపేరులుగలవారలునగు, రా క్షసులంబుజెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ననంద దృష్ట్వా సచ తాన్ సురూపా
న్నానాగుణా నాత్మగుణానురూపాన్
విద్యోతమానా స్స తదా నురూపాన్
దదర్శ కాంశ్చిచ్ఛ పున ర్విరూపాన్. ౧౬

టీక॥ సచ=ఆహనుమంతుడు; సు రూపాన్=మంచిరూపముగలవారలు ను; నానాగుణాన్=పలు దెలుగులయి నగుణములుగలవారలును; ఆత్మగుణా నురూపాన్=తమగుణములకుఁ ద గిన వ్యవహారములు గలవారలునగు; తాన్=ఆరాక్షసులను; దృష్ట్వా=చూ చి; ననంద=సంతోషించెను. సః=ఆహ నుమంతుడు; తదా=అప్పుడు; పునః= మఱియును; విద్యోతమానాన్=ప్రకాశిం చుచున్నవారును; అనురూపాన్=తగిన	వారలును; విరూపాన్=వికృతమగురూ పముగలవారలునగు; కాంశ్చిచ్ఛ=కొం దఱును; దదర్శ=చూచెను. ఆహనుమంతుడు, మంచిరూపం బుగలిగి, నానావిధగుణంబులుగలవార లయి, తమతమగుణంబులకుందగినవ్యవ హారంబులు గల్గియున్న యారాక్షసు లంబుచి, సంతసించెను; మఱియుఁ, ద మయాకారంబులకుందగిన గుణంబులు గలిగి ప్రకాశించుచున్నవికృతరూపులఁ గొందఱుంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తతో వరాహః స్ఫువిశుద్ధభావా
స్తేషాం స్త్రియస్తత్ర మహానుభావాః
ప్రియేషు పానేషుచ సక్తభావా
దదర్శ తారా ఇవ సుప్రభావాః. ౧౭

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సః (అధ్యాత్మతము) = ఆహనుమంతుఁ

౧౬౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౫

దు;తత్ర=అలంకాపట్టగమందు; వరా
హ్వాః=శ్రేష్ఠములయినయాభరణాదుల
కుండగినవారలును; సువిశుద్ధభావాః=
పెరిమిటులవిషయమయి పరిశుద్ధమయి
నవ్వుచుండుముగలవారలును; మహాను
భావాః = శ్రేష్ఠములయినకటాక్షము
లుముడలగు సనుభావములుగల వారి
లును;ప్రియేభాః=భార్యలందును; పాన
భువ=త్రాంగుటలందును; సత్తభా
వాః=తగిలినవనసుగలవారలును; సు
ప్రభావాః=అధికమయిన ప్రభావము
గలవారలును; తారాభివ(స్థితాః)=
నవ్యత్రములంగోతె నున్నవారలునగు;

తేమం=అరాక్షసులయొక్క; (స్త్రీ)
యః=భార్యలను;దదశక=చూచెను.
అంగ, నాహనుమంతుండు, అచ్చ
ట, శ్రేష్ఠములయినయాభరణములధరిం
చి, పతుల విషయమయి పరిశుద్ధం
బయియుండు హృదయంబుగలిగి, సుం
దరంబులగు కటాక్షవిక్షేపాచిశృంభగా
నచేక్షుల నెఱుఁపుచు, బతిభక్తిగలిగి, మ
న్మహానంబునందాసక్తివై మహాప్రభా
వంబునంత్రంబులుంబోలెఁ జేజిల్లు
చున్నయారాక్షసులభార్యలం బాచె
ను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రియా జ్వలంతీ ప్రపయోపగూఢా

సశీభకాలే రమణోపగూఢా

దదశక కాశ్చిత్ప్రవదోపగూఢా

యథా విహంగాః కసుమోపగూఢాః. ౧౮

టీక||సం(అధ్యాహృతము)=అహ
నుమంతుండు; శ్రియా= కాంతిచేత;
జ్వలంతీః=ప్రకాశించుచున్నవారలును;
త్రపయా=సిగ్గుచేత; ఉపగూఢాః=క
ప్పబడినవారలును; సశీభకాలే=అర్థ
రాత్రకాలమునందు; రమణోపగూ
ఢాః=భార్యలచేఁగొఁగిలింపఁబడినవా
రలును; ప్రవదోపగూఢాః=సంతో
షముచేతఁగొఁగిలింపఁబడినవారలును;
సంతోషముచేనిండినవారలుననుట; కు
సుమోపగూఢాః=పుష్పములచేఁగప్పఁ
బడినవారలును; విహంగాఃయథా(వి
హంగీయథాస్థితాః)=పక్షి(స్త్రీ)లుం
బోలెనున్నవారలునగు; కాశ్చిత్ =
కొందఱుస్త్రీలను; దదశక = చూ
చెను.
అహనుమంతుండు, అచ్చట, సౌంద
ర్యముచేఁ బ్రకాశించుచు, సభకారాత్ర
మునందుఁ బ్రియులచేఁగొఁగిలింపఁబడి
సిగ్గునొందుచు, సంతోషంబునంచేలు

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౧౬౫

స. ౫

దుః, బుష్పంబులనే నలంకరించికొని, మఱికొందఱు స్త్రీలంబుఁజెను.
యాఁడు పక్షులుంబోలె రాజిల్లుచుండు, అని, తాత్పర్యము.

అన్యః పున హామ్యతలోపవిష్టా
స్తత్రప్రియాంకేషు సుఖోపవిష్టాః
భర్తుః ప్రియా ధర్మపరా నవిష్టా
చదర్శ ధీమా న్తదనాభివిష్టాః. ౧౯

టీక॥ ధీమా = బుద్ధిమంతుండగు	నాభివిష్టాః = మనస్సును చేనావేశింపఁబ
హనుమంతుండు; తత్ర = ఆపట్టణము	డినవారలునగు; అన్యః = ఇతరలయిన
నందు; పునః = ఇంకను; హామ్యతలోప	స్త్రీలను; చదర్శ = చూచెను.
విష్టాః = మేడలయందుఁ గూర్చుండినవా	బుద్ధిమంతుండగు నాహనుమంతుం
రలును; ప్రియాంకేషు = పెనిమిటులయొ	డు, ఆపట్టణమందు, మేడలయందు, బ్ర
క్కతోడలయందును సుఖోపవిష్టాః = సు	యులతోడల వైసుఖంబుగాఁ గూర్చుం
ఖముగల్గునట్లుగాఁ గూర్చుండిన వార	డి, భర్తలకుఁ బ్రియలయి, ధర్మప
లును; భర్తుః = పెనిమిటికి; ప్రియాః =	త్తులయి, ధర్మమునందు శ్రద్ధగలిగి,
సంతోషముగలిగించువారలును; ధర్మ	మనస్సు వావేశముతోఁ గూడి, యున్నస్త్రీ
పరాః = ధర్మమునందాసక్తులును; నవి	లనుగొందఱుంబాచెను.
ష్టాః = పెండ్లాడఁబడినవారలును; మచ	అని, తాత్పర్యము.

అప్రాప్యతాః కాంచనరాజివరౌః
కాశ్చిత్పరాధ్యక్షస్తపసియవరౌః
పునశ్చ కాశ్చిచ్ఛశలక్ష్యవరౌః
కాంతప్రసాదా రుచిరాంగవరౌః. ౨౦

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహా | ము లేసేవారలును; కాంచనరాజి వ
సుమంతుండు; అప్రాప్యతాః = వస్త్ర | రౌః = బంగారురేఖయొక్కవస్త్రై

<p>వంటవన్నె గలవారునగు; కాబ్బితో = కొందఱును; పరాధ్యాం = శ్రేష్ఠులును; తపస్వియవదాం = కాంచబడినబంగారముయొక్కవన్నెవంటవన్నెగలవారలు నగు; కాబ్బితో (అధ్యాహృతము) = కొందఱును; పునశ్చ = ఇంకను; కాంతప్రహేతాః = మైమిటిచేతలేనివారలును, భుక్తవిరహము నొందినవారలు ననుట; కావుననే, శశలత్త్వవదాం = చంద్రునియొక్కవన్నెవంటవన్నెగలవారలును; చుర్రాంగవదాం = మహాహరింబగు మేనిచాయగలవారలునగు; కా</p>	<p>బ్బితో = కొందఱును; దదర్శి (అధ్యాహృతము) = చూచెను. ఆ హనుమంతుడు, భుక్తసంగమంబునంజేసిదిగంబరలై బంగారురేఖకుంబోలెఁ గాంతిగలవారలఁగొందఱు స్త్రీలను, తప్తకాంచనవణకంబుగలిగినయుత్తమ స్త్రీలఁగొందఱును, మఱియు, మహాహరింబగు మేనిచాయగలవారయ్యు, భుక్తవిరహంబునంజేసితెల్లఁబాటిచంద్రుండుంబోలె పాండురకాంతింజేబరిల్లుదుండు స్త్రీలఁగొందఱును, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తతః ప్రియా న్ప్రీత్య మనోభిరామా
 స్సుప్తీలియుక్తాః ప్రసమీప్త్య రామాః
 గృహేషు హృష్టాః పరమాభిరామా
 హరిప్రేమీర స్సదదశా రామాః. ౨౦

<p>టిక్కహరిప్రేమిః = వానరులలో మిక్కిలియుండు రాక్షసికాలియును; సః = ఆహనుమంతుండు; తతః = అటుపిమ్మట; ప్రియాం = మనసునకిష్టులయినపురుషులను; ప్రీత్య = పొంది, వారలవెదకుచుఁబోయివారలం బొందియనుట; సుప్తీలియుక్తాః = మిక్కిలియుసంతోషముతోఁ గూడియున్న; మనోభిరామాః = మనసునరమింపఁ జేయునట్టి;</p>	<p>రామాః = స్త్రీలను; ప్రసమీప్త్య = చూచి; గృహేషు = ఇండ్లనుండు; హృష్టాః = సంతోషముతోఁగూడియున్న; పరమాభిరామాః = మిక్కిలియుసౌందర్యముగల; రామాః = స్త్రీలను; దద. శా = చూచెను. అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగునాహనుమంతుండు, తమతమప్రియులయొద్దకుంబోయిరతులం దెలిసంతోషంబు నొంది</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము ౧౬

స ౫

యెందు రూపవతులగు సభిసారికల | దర్శవతులయిన, సతి నతలనుం, బాచె
ను, గృహంబులయందుం, దమశమభర్త | ను. అని, తాత్పర్యము.
లంగూడిసుఖంబనుభవించుచుండు సౌల

చంద్రప్రకాశా శ్చహి వక్త్రహలా
వక్రాక్షిపత్నాశ్చ సునేత్రీమలాః
విఘ్నావరోధానాం చ దదశమామలా
శ్చతహాదానా మివ చారుమలాః. ౨౨

టిక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహను
మంతుండు; చంద్రప్రకాశాః=చంద్ర
నియొక్క-కాంతివంటికాంతిగల; వక్త్ర
మాలాశ్చ=ముఖములయొక్కపట్టుల
ను; వక్రాక్షిపత్నాశ్చ=వంకరలయి
నకండ్ల తొప్పలోనివెండుకలుగల; సు
నేత్రీమాలాశ్చ=మంచికండ్లయొక్కప
ట్టులను; శతహాదానాం=మెఱపుల
యొక్క; చారుమాలాభవ(స్థితాః)=
సుందరములయిన పట్టులుంబోలెను
న్న; విఘ్నావరోధానాం=సొమ్ములయొ
క్క; మాలాశ్చ = పట్టులను; దదర్శ
హి=చూచెనుగదా!

ఆహనుమంతుండు, రాక్షసస్త్రీల
లోఁగలసిమనస్వస్త్రీయున్నదోవేదో
యని గనుంగొనుటకై, చంద్రునకుం
బోలెకాంతిగలిగియుండు నాస్త్రీలము
ఖంబులను, వంకరలయిన తొప్పలోని
వెండ్రుకలుగలవారికండ్లను, ఒక్క-
గాఁబరీక్షించెను; మఱియు, రాముం
డు, చెప్పిన, నీశసొమ్ముల యానవా
లేమైనఁ గానవచ్చునోయని, మెఱపు న
మూహములుంబోలె వెలుంగుచుండు,
వారలసొమ్ములనుం, బరీక్షించి, చూచె
ను. అని, తాత్పర్యము.

నత్వేవ సీతాం పరమాభిజాతామ్
పథి స్థితే రాజకులే ప్రజాతామ్
లతాం ప్రృథుల్లా మివసాధుజాతామ్
దదశ తస్మిం మనసాభిజాతామ్

టిక||సః(అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు ; పరమాభిజాతాం=

మిక్కిలి

మిక్కిలిసుందరియైనదియును; పథి=
మంచిమాగమునందు; స్థితే=ఉన్న; రాజకులే=రాజవంశమునందు; ప్రజా
తాం=పుట్టిచదియును; తస్మిం=కృశేం
చునదియును; మనసా=మనసుచేత; తనసంకల్పముచేతనే; అభిజాతాం=
పుట్టినదియును; పృథ్వాం=వికసించి
న; సాధుజాతాం=సుందరమయిన; ల
తామివ(స్థితాం)=తీరయుంబోలెనుం
డునదియునగు; సీతాం=సీతను; నత్వే
వదదశః=చూడనేలేదు.

ఆహనుమంతుం, డిట్లుపరీక్షించి

చూచినను, పరమసౌందర్యవతియై; స
న్మాదప్రవృత్తులగు రాజులవంశంబు
సంబుట్టినదియై, కృశాంగియై, రావణుం
డుతన్నుచేదవతీరూపంబుననున్నపుడు,
బలాత్కారంబునంబట్టుటజేసి, యతని
తో“నీసుంజంపుటకై మఱలనేనవతరిం
తు”ననిచెప్పినచోష్టన, స్వసంకల్పంబు
ననెయ్యఁగొనిజయ్యివెలసిసుందరంబ
యినతీరయుంబోలె రాజిల్లుచుండు,
నాసీతం, జూడనేలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

సనాతనే వత్సాని సన్నివిష్టాం

రామేశ్వరాం తాం మదనాభివిష్టామ్

భతుః మనస్సే మదనుపివిష్టాం

ప్రీత్యోవరాభ్యశ్చ సదావిశిష్టామ్. ౨౪

ఉష్ణాదితాం సానుస్యతాస్రీకంఠం

పురా వరాహూత్తమనీష్కకంఠమ్

సుజాతపత్నీ మభిరక్తకంఠం

వనే ప్రవృత్తా మివ నీలకంఠం. ౨౫

అవ్యక్తరేఖా మివ చంద్రరేఖాం

పాంసుప్రదిగ్ధా మివ హేమరేఖామ్

క్షుతప్రయాధా మివ బాణరేఖాం

వాయుప్రభిన్నా మివ మేఘరేఖామ్. ౨౬

సీతా మపశ్యంత నక్షత్రస్య

రామస్యపత్నీం వదతాం వరస్య

బహువ దుఃఖాభిహత శ్చిరస్య

ష్టవంగమో మంద ఇవాచిరస్య. ౨౭

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౧౬

స ౫

టీక॥ ప్లవంగమః = కోతియగువా
నుమంతుండు; సనాతనే = పురాతనమ
యిన; వత్సకాని = మాగ్గమునందు, పా
తివత్యమునందనుట; సస్వివిష్టాం =
ఉన్నదియును; రామే తుదాంతం =
రామనిచూచుటయందున్నయముగల
దియును; మదనాభివిష్టాం = మన్నఘని
చేనావేగింపబడినదియును; భతుః =
పెరిమిటియైనరామనియొక్క; శ్రీ
మతే = కాంతిగల; మనః = మనస్సును; అ
నుప్రవిష్టాం = ప్రవేశించినదియును; స
దా = ఎల్లప్పుడును; వరాభ్యః = ఉత్త
మలయిన; శ్రీభ్యశ్చ = శ్రీలకన్నను;
విశిష్టాం = అధికయైనదియును; ఉ
స్థాదికాంతం = విరహతాపముచేచీ
డింపబడినదియును; సానుస్యతాస్రకం
తీం = అనుసరించియుండుకన్నీళ్లతో
గూడినకంతముగలదియును, పురా =
మునుపు రామనితోగూడ నున్నప్పు
డు; వరాహేవాత్తమ నిష్కంకం
తీం, వరాహా = అధికమయినవె
లకుండగిన, ఉత్తమ = శ్రేష్ఠమయిన,
నిష్కంకం = పతకము, కంఠీం = కంతమం
దుగలదియును; సుజాతపత్నీం =
సుందరములయిన కంటితొప్పమీడివెం
డుకలుగలదియును; అభిరక్తకంఠీం =
స్నేహముతోగూడినకంతముగలదియు

ను, తిన్నగామాటలాడునదియుననుట;
వనే = అడవియందు; ప్రన్యతాం = మం
చిన్యత్తముగల; సేలకంఠీమివ(స్థితాం) =
అడునెవలియుంబోలెనున్నదియును;
అవ్యక్తరేఖాం = తెలియబడనిరేఖ
గల; చంద్రరేఖామివ(స్థితాం) = చం
ద్రుని రేఖయుంబోలె నున్నదియును;
పాంసుప్రదిగ్ధాం = దుమ్ముచేగప్పబ
డిన; హేమరేఖామివ(స్థితాం) = బంగ
ారుకడ్డివలె నున్నదియును; తుతద్రూ
ధాం = గాయముదగిలికొంతవైగానా
తియుండు; బాణరేఖామివ(స్థితాం) =
బాణముచేనైనగీటయుంబోలె నున్నది
యును; వాయుప్రభిన్నాం = గాలిచేభే
డింపబడిన; మేఘరేఖామివ(స్థితాం) =
మేఘములపక్షియుంబోలె నుండునది
యును; వదతాం = మాటలాడువారల
లో; వరస్య = శ్రేష్ఠుండును; మనుజేశ్వర
స్య = మనుష్యులకుఁబ్రభుండునగు; రా
మస్య = రామనియొక్క; పత్నీం = భా
ర్యయైనగు; సీతాం = సీతను; చిరస్య =
బహుకాలమునకుఁగూడ; అపశ్యే =
చూడనివాఁడై; అచిరస్య = శీఘ్రముగా,
అప్పుడెయనుట; మందఱువ = మూఁడు
దుంబోలె; దుఃఖాభిహతః = దుఃఖము
చేఁగొట్టబడినవాఁడు; బహూవ = అ
యెను.

అనాదిసిద్ధంబగుపాతి వృత్తమునం	బంగారుకడ్డియుంబోలెస్వభావంబున
దుస్థిరంబుగానుండి, రాముంబాడంగో	గాంతిగలదయ్యు సంస్కారంబులేమిం
రుచు, మన్తతావేశమునొంది, శ్రీమం	జేసి మాలిన్యంబునొందిన దేహంబుగ
తంబగురామునిహృదయంబునధ్యానిం	లిగి, ప్రేమగామాత్రము కొంచెమాటి
పంబుచును త్రమస్త్రీలలోపలనుత్తమ	లోపల బాధగలిగియుండు బాణంబు
మయ్యు, భర్తృకవిరహంబునంబరిత	జేంగగిని గాయంబుం బోలెల దైని
పించుచు, ప్రతిమాటకునుగండ్లకీళ్లుగా	సమాధానంబునంజేసి గంభీరంబుగా
ర్పుకొనుచు, మున్నురామునితోగూడి	నున్నను, అంతల్లేదనచే బాధింపంబు
యున్నచో, యుత్తమంబుపతకంబుజే	చుచు, వాయువుజేదాఱుదోలంబడి
గ్రాలుచుండు కంఠంబుగలిగియుండున	న మేఘపక్షి-కైవడి గృశత్వంబు
దైయిష్ట్యదుకస్మిల్లేయాభరణంబుగా	నొందిన, యుక్తియుక్తంబుగా మా
గలిగినకంతంబుగలిగి, సుందరంబులగు	టలాడువారలలోను త్రముండయిన మ
తెప్ప వెండ్రుకలు గలదై, తిన్నగా	నుశేష్యుండగు రామునకుం బత్నియై
మాటలాడునదై, వనంబునెన్నున్దంబుసే	చ, నీగను, బహుకాలంబు వెదకియుం
యునెమలియుంబోలెనున్నదై, మేఘు	బాడ నేరక, హనుమంతుండు, మం
బుజేనావరింపంబడిన చంద్రరేఖయుం	దుండుం బోలె, దుఃఖంబునొండెను.
బోలె బంగారుచే గప్పబడియుండు	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, పంచమస్కంధః.

ఇది, సప్తాథికము.

ఇది, పరమాథిక చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండపంచమస్కంధాంతిక,

ముగిసినది.

శ్లో

షష్ఠసగళప్రారంభః.

స నికామం విమానేషు విషణ్ణః కామరూపధృత్
విచచార పున లకంకాం లాఘవేన సమన్వితః. ౧

టీక॥కామరూపధృత్=ఇచ్చార్థీనం	చార=తిరిగెను.
బగురూపంబుదాల్చినట్టిఃసః=ఆహను	ఇచ్చకువచ్చినరూపంబుదాల్చింజా
మంతుండు;విమానేషు=విడంతస్తులమే	లిన, యాహనుమంతుండు,విమానంబు
డలందు;నికామం=మిక్కిలియును;విష	లందునీత యగపడకుంటండేసి, మిక్కి
ణ్ణః=దుఃఖమునొందినవాడై; లాఘవే	లియు,దుఃఖమునొంది,యంత, మఱల,
స=చులుకనతో, వేగముతోననుట;సమ	వేగంబున,లంకలోఁదిరుగ నారంభించె
న్వితః=కూడినవాడై; పునః=మఱల;	ను. అని, తాత్పర్యము.
లంకాం=లంకను,లంకయందనుట;విచ	

ఆససాదాథ లక్ష్మీవాణ్ రాక్షసేంద్రనివేశనమ్
ప్రాకారేణా ర్కవణేన భాస్వరేణా భిసంవృతమ్. ౨

టీక॥అథ = అటుపిమ్మట; లక్ష్మీ	యొక్క-గృహంబును;ఆససాద=పాం
వాణ్ = ప్రళస్తంబగుకాంతిగలహను	డెను.
మంతుండు;భాస్వరేణ=ప్రకాశించుచు	అంతఁ, గాంతిసంపన్నుండగు నా
న్నదియు;అర్కవణేన = సూర్యుని	హనుమంతుండు, సూర్యుండుం బోలె
యొక్క వన్నెమంటివన్నెగలదియున	నెఱుపువన్నెగలిగి ప్రకాశించు చున్న
గు;ప్రాకారేణ=ప్రహరిచేత; అభిసం	ప్రాకారంబుచేఁ జుట్టబడి యుండు
వృతం=చుట్టబడిన; రాక్షసేంద్రనివేశ	రావణగృహంబునకుంబోయెను.
నం=రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణుని	అని, తాత్పర్యము.

రక్షితం రాక్షసై ఘోరై స్సింహై రివ మహా ద్వపమ్

౧౬౨ ప్రతిపదాన్తర్యటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

సమీక్షమాణో భవనం చకాశే కపికుంజరః. ౩

“చచారకపికుంజరః” అనిపాఠాంతరము.

టిక||కపికుంజరః=వానర శ్రేష్ఠం ము)= తిరిగెను.

డగుహనుమంతుండు ; ఘోరైః=భ వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమం
యంకరులగు; రాక్షసైః=రక్కసుల తుండు, చూపరులకు వెఱపుఁబుట్టించున
చేత ; రక్షితం=కాపాడఁబడినది ట్టిరాక్షసులచే రక్షింపఁబడుచు సిం
యును; సింహైః=సింహములచేత; ర హంబులచే రక్షింపఁబడు మహావనం
క్షితం (ఆధ్యాత్మతము)=కాపాడఁ బుకై వడి, దుష్టవేశంబై, యొప్పుచుం
బడిన; మహాత్=గొప్పడగు; వనమివ(స్థి ఁ, నారావణగృహంబును జక్కఁగాఁ
తం)=అడవియుంబోలె నున్నదియున జూచుచు, నాశ్చర్యంబునొందెను. (పా
గు; భవనం=రాజగృహమును; సమీ తాంతరపక్షమున, సంచరించెను.)
క్షమాణః=చూచుచు; చకాశే=ప్రకా అని, తాత్పర్యము.
శించెను, చచార (అని, పాఠాంతర

రూప్యకోపహితై శ్చిత్రై స్తీరజై హేమధూషితైః
విచిత్రాభిశ్చ కఙ్కభిర్ద్వారైశ్చ రుచిరై వ్యతమ్. ౪
గజాస్థితై మహామాత్రై శ్చూరైశ్చ విగతశ్రమైః
ఉపస్థిత మసంహారై శ్చ హామై స్స్యందనయాయిభిః. ౫
సింహవ్యాఘ్ర తనుత్రాజై దాంతకాంచనరాజ్యైః
ఘోషవద్భి విచిత్రైశ్చ సదా విచరితం రథైః. ౬
బహురత్నసమాకీర్ణం పరాధ్యౌససభాజనమ్
మహారథ సమావాసం మహారథ మహాసనమ్. ౭

“మహారథసమావాసం” అనిపాఠాంతరము.

దృశ్యైశ్చ పరమోదారై స్తైస్త్వైశ్చ మృగపక్షిభిః
వివిధై ర్బహుసాహస్రైః పరివ్రాణ్ణం సమంతతః. ౮
విధితై రంతపాలైశ్చ రక్ష్యైశ్చ సురక్షితమ్

౧౭౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

౧౭౪

౧౭౪

డినదియును; బహురత్నసమాకీర్ణం = అనేకములయినమణులచే వ్యాపింపఁబడినదియును ; పరాధ్యాకాసన భాజనం = శ్రేష్ఠములయినపీఠములునుపాత్రములునుగలదియును; మహారథసమావాసం = పదునెండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరెడువీరులకునివాసనస్థానమైనదియును; మహారథసమావాసం (పాతాంతరము) = పదునొండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరెడువీరులకుజన్మస్థానమైనదియును, నివాసస్థానముననుట; మహారథసమాసనం = గొప్పరథంబులగలదియుగొప్పపీఠంబులుగలదియును; దృశ్యైశ్చ = చూడఁదగినవియు, సుందరములయినవియు ననుట; పరమోదాతైశ్చ = మిక్కిలియుఁ జెదగవైనవియు; విపిణ్యైః = నానావిధములయినవియు; బహుసాహస్రైః = పెక్కువేలసంఖ్యగలవియు నగు ; ప్రైస్యైః = ఆయా; మృగపక్షిభిః = మృగములచేతను బహులచేతను ; సమంతతః = అంతటను; పరిపూర్ణం = నిండినదియును; విసీతైః = శిక్షింపఁబడినవారును; అంతపాలైశ్చ = వెలుపలిభాగమును రక్షింపవారునగు; రక్షోభిశ్చ = రాక్షసులచేతను; సురక్షితం = చక్కఁగా రక్షింపఁబడినదియును; ముఖ్యాభిః = ముఖ్య

త్వముగల; వరస్త్రీభిః = శ్రేష్ఠస్త్రీలచేత; సమంతతః = అంతటను; పరిపూర్ణం = నిండినదియును; ముదితప్రమదారత్నం = సంతసించినస్త్రీలలో మేటియైనవారుగలదియును ; రాక్షసేంద్రనివేశనం = రాక్షసశ్రేష్ఠులకు నివాస స్థానమయినదియును ; పరాభరణ సంహృదైః = శ్రేష్ఠములయినయాభరణములయొక్క ధ్వనులచేత; సముద్రస్వనస్వనం = సముద్రముయొక్క ధ్వనివంటిధ్వనిగలదియును; రాజగుణసంపన్నం = రాజచిహ్నములైన శత్రుచామరాదులతోఁగూడినదియును; ముఖ్యైః = శ్రేష్ఠములయిన; అగరుచందనైశ్చ = అగరుగంధములతోనుశ్రీగంధముతోను; సంపన్నం (అధ్యాహృతము) = కూడినదియును; మహాజడైః = పూజ్యులయిన జనులచేత; సమాకీర్ణం = వ్యాపింపఁబడినదియును, కాఫుననేసింపై = నింహము చేత; సమాకీర్ణం (అధ్యాహృతము) = వ్యాపింపఁబడిన; మహత్ = గొప్పదైన; వనిమివ = (స్థితం) అడవియుంబోలెనున్నదియును; భేరిమృదంగాభిరుతం = భేరులయొక్కయు మృదంగములయొక్కయు ధ్వనులుగలదియును; శంఖశూషణినాదితం = శంఖధ్వనిచే ధ్వనింపఁ జేయఁబడినదియు

౧౭౪

౧౭౪

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౧౭౫

స ౬

ను; నిత్యాచ్యుతం=ఎల్లప్పుడునుగంధా
దులంబూజింపఁబడినదియును; పర్వ
హృతం=పర్వభుజినములయందుహూ
మముగలదియును; రాక్షసైః=రాక్షసు
లచేత; సదా=ఎల్లప్పుడు; పూజితం=
పూజింపఁబడినదియును; (పాతాంతర
పక్షమందు)సర్వస్థుఁ=అందఱకును
ఖంబుగలిగించునదియును; సదా=ఎల్లప్పు
డు; రాక్షసైః=రాక్షసులచేత; ఊ
జితం=దృఢమయినదియును; గంభీ
రం=లోఁతుగల; సముద్రమివ(స్థితం)=
సముద్రముంబోలెనున్నదియును; నిస్స్వ
నం=ధ్వనిలేని; సముద్రమిః స్థితం=స
ముద్రంబుంబోలెనున్నదియును; మహార
త్నపరిచ్ఛదం=శ్రేష్ఠమలయినరత్న
ములతోఁజేయఁబడినకప్పుగలిగినదియు
ను; మహారత్నసమాకీర్ణం=శ్రేష్ఠము
లయిన మణులచేవ్యాపింపఁబడినదియు
ను; మహత్=గొప్పదియునగు; తత్=
ఆ; మహాత్మనః=గొప్ప పరాక్రమంబు
గలరావణునియొక్క; వేశ్య=గృహ
మును; మహాకపి=పెద్దకోతియయి
న; సః=ఆహనుమంతుండు; దదశః=
చూచెను.

వెండితోఁగట్టఁబడిబంగారు రేఖల
చేనలంకరింపఁబడినానావిధవణంబు
లుగలిగియుండు తోరణంబులనానావి

ధంబులగు తొట్టికట్టులసుందరంబులగు
ద్వారంబులనలంకృతంబయి, యేనుం
గులనైఁగూచుకొండిన వారయిశూరుల
యియలసటలేకుండుప్రధానులచేఁబా
లితంబయి, రథంబులకుఁగట్టఁదగిన య
వధ్యంబులగు గుఱ్ఱంబులతోఁగూడి, దం
తమయంబులు రజతమయంబులు స్వర్ణ
మయంబులునైసింహచమకంబుచేవ్యా
ఘ్నిచర్మంబుచేఁగవచితంబులయి, యి
టునటు కార్యవశంబునందిరుగుచుండు
విచిత్రంబులగు రథంబులచేగొప్పధ్వజ
గలిగియనేకరత్నంబులచేఘోషిల్లుచువే
లైనపీఠంబులతోఁబాత్రంబులతోనొప్పు
చు, బదునొకండువేలమంది విలుకాం
ద్రతోఁబోరంజాలునట్టి వీరులకుఁవాస
స్థానంబై, మేలయినరథంబులగుమేల
యినయాసనంబులునుంగలిగి, సుందరం
బులుమిక్కిలియుఁ బెద్దవియు నానావి
ధంబులునగుపెక్కువేల మృగపక్షుల
చేఁబరిపూర్ణంబై, యాయుధధార
దౌదులందుఁజక్కఁగానేర్చుకొనివెలు
పటిభాగంబు రక్షింప నియుక్తులయిన
రాక్షసవీరులచేసురక్షితంబై, సుందర
స్త్రీలతోనిండి, మంచిసౌందర్యంబునం
బ్రకాశించుచునెల్లప్పుడు సంతోషంబు
నంబొదలుచుండువనితలుగలిగి, రాక్ష
సశ్రేష్ఠులకునికిపట్టు, స్త్రీలుఁబురుషు

లుఁ గార్యవశంబునందిరుగుచుండుటంజేసి
సిద్ధవించుచుండు మంచిభూతంబులధ్వ
నులు గల్గుటవలన గొప్పధ్వనిగలసము
ద్రంబునకుసాటిసేయందగినదై, రాజచి
హ్నంబులగుభత్రచామరాదులతోఁగూ
డి, యిగరుచందనాది గంధంబులనువా
నితంబై, పురుషశ్రేష్ఠులుగల్గుటంజేసి,
సింహంబులతోఁగూడిన మహావనంబుం
బోలెఁజూపట్టుచు, భేరీధ్వనులమృదంగ
శబ్దంబుల శంఖ ఘోషంబులంబ్రతి నాది
తంబై యెల్ల పృథునుగంధపుష్పాదులన
లంకరింపఁబడి, పర్యకాలంబులందుఁజే
యఁబడు హేమంబుగలదియై (పా

తాంతరమందు, “అందఱకు సుఖకరం
బై”) రాక్షసుల చేఁబూజింపఁబడుచు,
(పాతాంతరమందు, “రాక్షసులుకావ
లియుంటంజేసి, దుష్ప్రవేశంబై”) గం
భీరంబగు, సముద్రంబుంబోలెనున్నదై,
యొక్కచోరాక్షసులునిదితులగటంజే
సినిశ్శబ్దంబగుసముద్రంబుకరణి నొప్పు
చు, గొప్పమణులతోఁజేయఁబడినమై క
ప్పగలిగి, గొప్పమణులతోఁసిండి, గొప్పది
యయి, యుండు, మహాపరాక్రమశాలి
యగురావణునిగృహంబును, హనుమం
తుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

విరాజమానం వపుషా గజాశ్వరథసంకులమ్. ౧౮

లంకాభరణ మిత్యేవ సోమన్యత మహాకపిః

టీక॥ మహాకపిః = పెద్దకోతి యయి
న; సః = ఆహనుమంతుండు; వపుషా =
దేహముచేత; విరాజమానం = ప్రకా
శించుచున్నదియును; గజాశ్వరథసంకు
లం = ఏనుంగులచేతను గుఱ్ఱములచేతను
రథములచేతను నిండినది యగు; త
మ్ (అధ్యాహృతము) = ఆరావణుగృ
హమును; లంకాభరణం = లంకకుసౌ

మ్ము, లంకకుసౌమ్ము వంటిది; ఇత్యేవ =
అనియే; అమన్యత = తలంచెను.
రూపంబునంబ్రకాశించుచు నేనుంగులు
నుగుఱ్ఱంబులునురథంబులును మెండుగాఁ
గలిగియుప్పుచున్న యారావణుగృహం
బుచూచి, యాహనుమంతుండు, “ఇది
లంక కంతయు భూషణంబనందగియు
న్నది” అని, తలంచెను. అని తాత్పర్యము.

చచార హనుమాం స్తత్ర రావణస్య సమీపతః. ౧౫

టీక॥హనుమాన్ = హనుమంతుం	హనుమంతుండు, ఆరావణమంది
డు;తత్ర=ఆరావణుని యింటియందు;	రంబున, రావణునిసమీపంబుననె, సీత
రావణస్య=రావణునియొక్క; సమీప	నువెదకుచు, సంచరించెను.
తః=దగ్గి అను;చచార=తిరిగెను.	అని, తాత్పర్యము.

గృహం దృహం రాక్షసానా ముద్యానానిచ వానరః
వీక్షమాణోహ్య సంత్రస్తః ప్రాసాదాంశ్చ చచార సః. ౧౬

టీక॥సః=ఆవానరః = హనుమం	యంపడనివాడై ; చచార=సంచరిం
తుండు; రాక్షసానాం=రక్కసులయొ	కెను.
క్క;గృహం=ఇంటినుండి; గృహం=	ఆహనుమంతుండు, భయముపడక,
ఇంటిని; ఉద్యానానిచ=ఉపవనంబుల	రాక్షసులప్రతిగృహంబును, ఉద్యానవ
ను; ప్రాసాదాంశ్చ=మేడలను ; వీక్ష	నంబులను బ్రాసాదంబులనుం బరీక్షిం
మాణః=చూచుచు;అసంత్రస్తః = భ	చుచు, సంచరించెను. అని, తాత్పర్యము.

అవల్లభ్య మహావేగః ప్రహస్తస్య నివేశనమ్
తతో న్య త్పుష్లవే శేత్త మహాపాశ్వస్య వీర్యవాన్. ౧౭

టీక॥ మహావేగః=అధికమయిన వే	పాశ్వస్యండునువానియొక్క ; శేత్త=
గముగలవాఁడును ; వీర్యవాన్=పరా	గృహమును;పుష్లవే=పొందెను.
క్రమముగలవాఁడునగు హనుమంతుం	అధికమయినవేగంబుగలవాఁడును
డు; ప్రహస్తస్య=ప్రహస్తుండను రా	బరాక్రమశాలియునగు హనుమంతుం
క్షునియొక్క; నివేశనం=గృహము	డు, ప్రహస్తునియింటికిఁబోయి, యం
ను; అవల్లభ్య = పొంది ; తతో=	తనచ్చటినుండిమహాపాశ్వస్యనియింటి
అటుపిమ్మట ; అన్యత్ = ఇతరమ	కింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
యిన ; మహాపాశ్వస్య = మహా	

అథ మేఘప్రతీకాశం కుంభకణ్ఠ నివేశనమ్
విభీషణస్య చ తదా పుష్లవే స మహాకపిః. ౧౮

౧౭౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

జ్ఞ

జ్ఞ

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; తదా=అ గృహమును; పుష్పవే=పొందెను.
 ప్పడు; మహాకపి=పెద్దకోతియై అంతనప్పుడు, ఆహనుమంతుండు,
 న; సః=ఆహనుమంతుండు; మేఘపత్రీ మేఘంబునుంబోలెమిక్కిలియు గొప్ప
 కాశం=మబ్బుతో సమానమయిన; కుం దైతలయె త్రిమాడందగియుండు, కుంభ
 భకణనివేశనం = కుంభకణునిగృ కణునిగృహంబునకును, విభీషణుని
 హంబును; విభీషణస్య=విభీషణునియై యింటికినిం, బోయెను.
 క్క; నివేశనం (అధ్యాహృతము)= అని, తాత్పర్యము.

మహేంద్రాదరస్యచ గృహం విరూపాక్షస్య చైవహి
 విద్యుజ్జిహ్వస్య భవనం విద్యున్తాలే స్తథైవచ. ౧౯
 వజ్రదంష్ట్రస్య చ తథా పుష్పవే స మహాకపిః

టీక॥ మహాకపి=పెద్దకోతియై స్త్ర=వజ్రదంష్ట్రుండను వానియొక్క;
 న; సః=ఆహనుమంతుండు; మహేంద్రాదరస్య=మహేంద్రాదరునియొక్క; గృ భవనం(అధ్యాహృతము) చ=ఇంటిని;
 హంచ=ఇంటిని; విరూపాక్షస్య=వి పుష్పవే=పొందెను.
 రూపాక్షునియొక్క; గృహం (అధ్యా ఆహనుమంతుండు, మహేంద్రాద
 హృతము) చైవహి= ఇంటిని; విద్యు రునిగృహంబునకుం బోయి, యంత, వి
 రూపాక్షునియింటిలోనికింజని, యం
 త, విద్యుజ్జిహ్వస్య=విద్యుజ్జిహ్వుండనువానియొ త్లు, విద్యున్తాలిగృహంబునకుంబోయి,
 క్క; భవనం=ఇంటిని; తథైవ=అలా యచ్చోటనుండివజ్రదంష్ట్రునియింటిలో
 గే; విద్యున్తాలే=విద్యున్తాలియనువాని నికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
 యొక్క; భవనం (అధ్యాహృతము) చ=ఇంటిని; తథా=అట్లు; వజ్రదంష్ట్రుని

శుకస్య చ మహాతేజా స్సారణస్య చ ధీమతః. ౨౦
 తథా చేంద్రజితో వేత్స జగామ హరియాధపః

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినపరాక్రమముగల; హరియాధపః=వాన

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కౌండము. ౧౩౯

స ౬

రులసమూహములనుబాలించునట్టి, హాటనిగూర్చియు; జగామ=పోయెను.
 సుమంతుండు; శుకస్య=శుకుండనువాని మహాపరాక్రమశాలియు వానరస
 యొక్క; పేత్త(అధ్యాహృతము)చ= మూహంబులంచాలించువాడగుహ
 ఇంటినిగూర్చియు; భీమతః=అధికమయి నుమంతుండు, శుకునియింటికినిబుద్ధిమం
 నిబుద్ధిగల; సారణస్య = సారణునియొ తుండగు సారణునిగృహంబునకును, అ
 క్క; పేత్త(అధ్యాహృతము)చ= ఇంటి ట్లు, ఇంద్రజిత్తు భవసంబునకును, బో
 నిగూర్చియును; తథా=అట్లు; ఇంద్రజి యెను. అని, తాత్పర్యము.
 తః=ఇంద్రజిత్తుయొక్క; పేత్తచ=ఇం

జంబుమాలే స్సుమాలే శ్చ జగామ హరిస త్తమః. ౨౦

టీక॥ హరిస త్తమః=వానరశ్రేష్ఠం టనిగూర్చియు; జగామ=పోయెను.
 డగుహనుమంతుండు; జంబుమాలే= వానరశ్రేష్ఠుండగు నా హనుమం
 జంబుమాలియనువానియొక్క; గృహం తుండు, జంబుమాలియింటికిని, సుమాలి
 (అధ్యాహృతము)=ఇంటినిగూర్చియు; గృహంబునకును, బోయెను.
 సుమాలే = సుమాలియనువానియొ అని, తాత్పర్యము.
 క్క; గృహం(అధ్యాహృతము)చ=ఇం

రశ్మికేతో శ్చ భవనం సూర్యకేతో న్నతైవచ

వజ్రకాయస్య చ తథా పుష్పవే స మహాకపిః. ౨౧

టీక॥ మహాకపిః= పెద్దకోతియగు; హృతము) చ=ఇంటిని; పుష్పవే=పొం
 సః=అహనుమంతుండు; రశ్మికేతోః= దెను.
 రశ్మికేతువనువానియొక్క; భవనంచ= అహనుమంతుండు, రశ్మికేతువుగృ
 గృహంబును; త్నైవ=అట్లే; సూర్యకే హంబునకును సూర్యకేతుండను వాని
 తోః=సూర్యకేతువనువానియొక్క; భ యింటికిని, వజ్రకాయుండను రాక్షసుని
 వనం(అధ్యాహృతము)చ=ఇంటిని; త భవసంబునకును, బోయెను.
 థా=అట్లు; వజ్రకాయస్య = వజ్రకా అని, తాత్పర్యము.
 యుండనువానియొక్క; భవనం(అధ్యా

ధూమ్రాక్షస్య చ సంపాతే ర్భవనం మారుతాత్పజః
విద్యుద్రూపస్య భీమస్య ఘనస్య విఘనస్యచ. ౨౩

టీక॥ మారుతాత్పజః=వాయుదేవుఁడు=ఇంద్రుఁడు; జగామ(అధ్యాహృతము)=పొందెను.
నికుమారుండగుహనుమంతుండు; ధూమ్రాక్షస్య=ధూమ్రాక్షునియొక్క; భవనం(అధ్యాహృతము)=ఇంటిని; సంపాతే=సంపాతియొక్క; భవనంచ=ఇంటిని; భీమస్య = భయంకరుఁడైన; విద్యుద్రూపస్య=విద్యుద్రూపునియొక్కయొ; ఘనస్య=ఘనుండనువానియొక్కయొ; విఘనస్యచ = విఘనుండనువానియొక్కయొ; భవనాని (అధ్యాహృతము)=అని, తాత్పర్యము.

శుకనాసస్య వక్రస్య శతస్య వికటస్యచ
బ్రహ్మకణస్య దంష్ట్రస్య రోమశస్య చ రక్షసః. ౨౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు; శుకనాసస్య= శుకనాసుండనువానియొక్కయొ; వక్రస్య=వక్రుండనువానియొక్కయొ; శతస్య=శతకుండనువానియొక్కయొ; వికటస్యచ=వికటుండనువానియొక్కయొ; బ్రహ్మకణస్య=బ్రహ్మకణునియొక్కయొ; దంష్ట్రస్య=దంష్ట్రుండనువానియొక్కయొ; రోమశస్య=రోమశుండను; రక్షసశ్చ = రాక్షసునియొక్కయొ; భవనాని (అధ్యాహృతము)=ఇంద్రుఁడు; జగామ (అధ్యాహృతము)=పొందెను.
ఆహనుమంతుండు, శుకనాసుండనురాక్షసునియింటికిని, వక్రుండనువాని గృహంబునకును, వికటుండనువానియొలయంబునకును, బ్రహ్మకణుండనువాని భవనంబునకును, దంష్ట్రుండనువాని గృహంబునకును, రోమశుండనురాక్షసునియింటికినిబోయెను. అని తాత్పర్యము.

యథోత్తతస్య మత్తస్య ధ్వజగ్రీవస్య నాదినః

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము ౧౫

స ౬

విద్యుజ్జిహ్వంద్రజిహ్వనాం తథా హస్తీముఖస్యచ. ౨౫

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ
నుమంతుండు; యుద్ధోన్మత్తస్య=యు
ద్ధోన్మత్తుండనువానియొక్కయు; మత్త
స్య=మత్తుండనువానియొక్కయు; ధ్వజ
గ్రీవస్య=ధ్వజగ్రీవుండను వానియొక్క
యు; నాదినః= నాదియనువానియొ
క్కయు; విద్యుజ్జిహ్వంద్రజిహ్వనాం=
విద్యుజ్జిహ్వండులనుపేరుగల వారల
యొక్కయు; సంద్రజిహ్వండులనుపే
రు గలవారల యొక్కయు (ఆపేర్లు
గలవారలుపెక్కుమందియున్నారుగా
వున బహువచనముచెప్పబడినది); త

థా=అట్లు; హస్తీముఖస్యచ = హ
స్తీముఖుండనువానియొక్కయు; భవ
నాని(అధ్యాహృతము)=ఇండ్లను; జ
గామ=పొందెను,
ఆహనుమంతుండు, యుద్ధోన్మత్తుని
గృహంబునకును, మత్తునిగృహంబునకు
ను, ధ్వజగ్రీవునిగృహంబునకును, నాది
యనువాని గృహంబునకును, విద్యుజ్జి
హ్వండునుపేరుగలవారలగృహంబుల
కును ఇంద్రజిహ్వండునుపేరుగలవార
లగృహంబులకును, బోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

కరాశస్య పిశాచస్య శోణితాక్షస్య చైవహి

టీక||సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ
నుమంతుండు; కరాశస్య=కరాశుండను
వానియొక్కయు; పిశాచస్య = పిశా
చుండనువానియొక్కయు; శోణితాక్ష
స్యచైవ = శోణితాక్షుండను వాని
యొక్కయు; భవనాని(అధ్యాహృత

ము)=ఇండ్లను; జగామ(అధ్యాహృత
ము)హి=పొందెనుగాదా!
ఆహనుమంతుండు, కరాశునియిం
టికిని, విశాచునిగృహంబునకును, శోణి
తాక్షునిభవనంబునకునుంబోయి, చూ
చెను. అని, తాత్పర్యము.

క్రమమాణః క్రమేనైవ హనుమా న్మారుతాత్పజః. ౨౬

తేషు తేషు మహాహేమ భవనేషు మహాయశాః

తేషా మృద్ధి మతా మృద్ధిం దదర్శ స మహాకపిః. ౨౭

టీక || మహాయశాః=అధికమయినకీర్తిగలవాఁడును; మారుతాత్పజః=

౧౨౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

వాయుదేవునికుమారుండును; మహాక	ర్మ=చూచెను.
పిఁపెద్దకోతియునగు; సః=అహను	అధికమయినకీర్తిగలవాఁడుమహ
మంతుండు; క్రమేదేవ=వరుసచేతనే;	యుకుమారుండునగు నాహనుమంతుం
క్రమమాణః=పోవుచు; మహాద్దేవు=శ్రే	డు, ఇట్లువరుసగానారాక్షసులయిండ్ల
ష్ఠములయిన; తేషుతేషు=ఆయా; భవ	కుంబోయి, యాయాగృహంబులందు,
నేషు=ఇండ్లయందు; ముద్దిమతాం=అధి	అధికమయినసంపదల నొందియుండు
కమయినసంపదగల; తేషాం=ఆరాక్ష	నారాక్షసుల, సంపత్తుం, బూచెను,
సులయొక్క; యుద్ధిం= సంపదను; దద	అని, తాత్పర్యము.

సర్వేషాం సమశక్రమ్య భవనాని సమంతతః.
ఆససాదాథ లక్ష్మీవా న్రాక్షసేంద్రనివేశనమ్. ౨౮

టీక లక్ష్మీవాక్ = ప్రశస్తంబగు	సాద=పొందెను.
కాంతిగల హనుమంతుండు; సమంత	కాంతిసంపన్నుండగు నాహనుమం
తః=అంతటను; సర్వేషాం = అందఱి	తుండు, అంతటందీరుగుచు, నందఱిగృ
యొక్క; భవనాని=ఇండ్లను; సమంతి	హంబులనుంజూచి వానినతిక్రమించి,
మ్య=దాటి; అథ=అటుపిమ్మట; రా	యంత, రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని,
క్షసేంద్రనివేశనం=రాక్షసులకుఁబ్రభు	యింటికిం, బోయెను.
వయిన రావణునియొక్క యింటిని; ఆస	అని, తాత్పర్యము.

రావణ సోపశౌయినో దదర్శ హరిసత్తమః
విచరన్మరిశాదూళలో రాక్షసీ ర్వికృతేక్షణాః. ౨౯
శూలముద్గరహస్తాశ్చ శక్తితోమర ధారిణిః

టీక హరిసత్తమః=వానరశ్రేష్ఠుం	న్య=రావణునకు; ఉపశౌయన్యః (ఉ
డును; హరిశాదూళః=వానరులయం	పశౌయినీ)=సమీపమునందుఁబరుండి
దుఁబెద్దపులివంటివాఁడునగు హనుమం	యున్నవారును; వికృతేక్షణాః=వికా
తుండు; విచరక్ = తిరుగుచు; రావణ	రముగలకండ్లుగలవారలును; శూలము

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కౌండము. ౧౮౩

స ౬

దగరహస్తాశ్చ = శూలంబును ఇనుపగుడి
యయుచేతులందుఁ గలవారలును; శక్తి
తోమరధారిణీః = శక్తియనునాయుధ
మునుతోమరమను నాయుధమును ధరిం
చియుండువారునగు; రాక్షసీః = రాక్ష
సశ్రీలను; దదశ్చ = చూచెను.

వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుం

డు, ఆ రావణగృహంబున సంచరించు
చు, శూలమధ్యరంబులఁ జేతులంబట్టు
కొని, శక్తితోమరంబులను నాయుధంబు
లధరించి యెచ్చరికతో రావణున మీపం
బునంబరుండియున్న, వికృతంబులగుకం
ఠుగల రాక్షసశ్రీలం, బూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

దదశ్చ వివిధాన్ గుల్మై తస్య రక్షఃపతే గృహే. ౩౦

రాక్షసాంశ్చ మహాకాయా న్నానాహరణోద్యతాః

టీక||సః (అధ్యాహృతము) = ఆహ
నుమంతుండు; రక్షఃపతేః = రాక్షసుల
కుఁబ్రభువయిన; తస్య = ఆ రావణుని
యొక్క; గృహే = ఇంటియందు; వివి
ధాన్ = పలుచెఱుంగులయిన; గు
ల్మై = సేనలను; మహాకాయాన్ =
పెద్దదేహముగలవారలును; నానాప్ర
హరణోద్యతాః = ఎత్తిపట్టుకొనఁబడి
నపలుచెఱుంగులగు నాయుధంబులు గ

లవారలునగు; రాక్షసాంశ్చ = రక్ష
సులను; దదశ్చ = చూచెను.

ఆ హనుమంతుండు, రాక్షసేశ్వ
రుండగు నారావణునింబఁ గావలియుం
డు, నానావిధసేనలను, పలువిధంబుల
గు నాయుధంబుల నాయతముగాఁ బ
ట్టుకొనియుండుగొప్పదేహముగలరా
క్షసులను, బూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

రక్షాశ్చేతాన్ సితాం త్రైవ హరిం శ్చపి మహాజవాన్. ౩౧

కులీనాన్ రాపసంపన్నాన్ గజాన్ స్వరగజారుణాన్

సస్థితాన్ గజశయ్యా మైరావతసమాన్యధి. ౩౨

నిహంతౌ స్వరనైన్యానాం గృహే తస్మిన్ దదర్శ సః

క్షురతశ్చ యథా మేఘాన్ సహితశ్చ యథా గిరిన్. ౩౩

మేఘస్తనితనిఘాషాన్ దుర్ధమాన్ సమరే పరైః

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

<p>టీక॥సః=ఆహనుమంతుండు ; తస్మిన్=ఆ; గృహే=ఇంటియందు; సితా=కట్టబడినవియు; రక్తా=ఎఱ్ఱవియు; శ్వేతా=తెల్లనివియు; మహాజనా=అధికమయిన వేగముగలవియునగు; హరిశ్చపి=గుఱ్ఱంబులను; కులీనా=మంచుకులంబునంబుట్టినవియును; రూపసంపన్నా=మంచిరూపంబుతోఁ గూడినవియును; పరగజారుజా=శత్రువులయొక్క యేనుగులఁబడించునవియును ; గజశియోయాం=ఏనుగులకు నేపకవలసిన విద్యయందు; స్థితా=అనుభవముగలవియును; యుధి=యుద్ధమునందు; విరావతసమా=విరావతమను నేమంగుతోసరివచ్చునవియును ; పరనైన్యానాం=శత్రుసైనికులయొక్క ; నిహంత్యా=చంపునవియును ; తురతః=వషికంచుచున్న; మేఘాచయథా(స్థితా)=చుబ్బులనుంబోలెనున్నవియును; స్రవతః=నీళ్లు కారుచున్న; గిరీచయథా(స్థితా)= పర్వతంబులుంబోలెనున్నవియునగు; మేఘస్తని</p>	<p>మేఘంబులధ్వనివంటిధ్వనిగలవియును; సమరే=యుద్ధమునందు; పరైః=శత్రువులచేత ; దుర్భావా=ఎదిరింపఁగూడనివియునగు; గజా=ఏనుగులను; దదశ్చ=చూచెను.</p> <p>ఆహనుమంతుండు, రావణునిఁ గట్టబడియుండు, చధికమైనవేగంబుగల యెఱువువన్నెగుఱ్ఱంబులను, దెలుపువన్నెగుఱ్ఱంబులను, మఱియు సజ్జలంబులంబుట్టినవియు, రూపసంపన్నంబులును, శత్రుగజంబులఁజంపునవియుఁ జక్కఁగాగజశియోనేచినవియునై, యుద్ధమునందై రావతంబునకు సాటివచ్చుచు, శత్రుసైన్యంబులం జంపునవియై, గొప్పశరీరంబుగల్గి, యత్యున్నతంబులై మదజలంబుకార్చుచుండుటంజేసి, వషికంచుచున్నమేఘంబులుంబోలె, సెలయేఱులతోఁగూడిన పర్వతంబుకై వడిఁ జూపట్టుచు, మేఘంబువలెగజిఁంచుచు, యుద్ధంబున శత్రులకెదిరింపనలవిగానివై, యుండు, గజంబులనుం, బూచెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సహస్రం వాహినీస్తత్రీ జాంబూనద పరివృత్తాః. ౩౪
 హేమజాల పరిచ్ఛన్నాస్తరుణాదిత్య సన్నిభాః
 దదశ్చ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య నివేశనే. ౩౫

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము. ౧౫

స ౬

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ
నుమంతుఁడు; రాక్షసేంద్రస్య=రా
క్షసులకుఁబ్రభుండైన ; రావణస్య=
రావణునియొక్కఁ;తత్ర=ఆ;నివేశనే=
గృహంబునందు ; జాంబూనద పరి
వృత్తాః=జంబూనదిలోఁ బుట్టినబం
గారముచేనలంకరింపఁ బడినవియును;
హేమజాలపరిచ్ఛన్నాః=ఇతరస్థలంబు
లంబుట్టిన బంగారములయొక్కసమూ
హములచేఁ గప్పఁబడినవియును; తరు
ణాదిత్యసన్నిభాః=యావనముగలసూ
ర్యునితో సమానములయినవియునగు,
మధ్యాహ్న కాలమునందలిసూర్యునితో

సమానములయినవియు ననుట;వాహి
నీః= సేనలను, కాలిబంటుసేనలను
ట ; సహస్రం=వేయింటిని, లెక్కలేని
వానిననుట; దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుఁడు, రాక్షసేశ్వరుం
డగునారావణుగృహంబునం, గావలి
యుండువారల, జంబూనచింబుట్టినబం
గారముతోనుఇతరస్థలంబులఁజనియించి
నబంగారముతోనుంజేయఁబడినయాభ
రణంబులధరించికొని మధ్యాహ్నసూ
ర్యులుంబోలెఁ బ్రకాశించుచుండువార
లఁ, కాలిబంటువులనసేకులం,జూచెను.

అని,తాత్పర్యము.

శిబికా వివిధాకారా స్స కపి మూర్తుతాత్త్వజః

లతాగృహణి చిత్రాణి చిత్రశాలాగృహణిచ. ౩౬

క్రీడాగృహణి చా న్యాని దారుపర్వతకానపి

కామస్య గృహకం రమ్యం దివాగృహకమేవచ. ౩౭

దదర్శ రాక్షసేంద్రస్య రావణస్య నివేశనే

టీక॥ మూర్తుతాత్త్వజః=వాయువు
కొడుకైన;కపిః=కోటియగు; సః=ఆ
హనుమంతుఁడు;రాక్షసేంద్రస్య=రా
క్షసులకుఁబ్రభువైన;రావణస్య=రావ
ణునియొక్కఁ;నివేశనే=ఇంటియందు;వి
విధాకారాః=పలువిధములయినయా
కారములుగల;శిబికాః =పల్లకీలను;చి

త్రాణి= నానావిధవర్ణములుగల;ల
తాగృహణి = తీగల యల్లికతోఁజే
యఁబడినయిండ్లను; చిత్రశాలాగృహ
ణిచ = చిత్రపులుప్రాయఁబడియుం
డు,గదులులేనియిండ్లను;అన్యాని= ఇ
తరములయిన; క్రీడాగృహణిచ=క్రీడిం
పయోగ్యములయినయిండ్లను; దారుప

౧౦౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

జ

జ

<p>ర్వతకానపి=క్రీడాభావంబుగా, కొయ్య తోడజేయఁబడిన చిన్నకొండలను; ర మ్యం=సుందరమయిన; కామస్య= మ న్నభునియొక్క; గృహకం=ఇంటిని, రతి గృహముననుట; దివాగృహకమేవచ= పగటియొద్దను, పగలువినోదంబుగా నుండుటకై యేర్పలుపఁబడిన గృహము ననుట; దదర్శ=చూచెను.</p> <p>వాయుచేవునికుమారుండగునాహ నుమంతుండు, రాక్షసేశ్వరుండగురావ</p>	<p>బునిభవనంబునందు, దిరుగుచు, నానా విధంబులయినపల్లకీలను జిత్రంబులగుల తాగృహంబులను జీర్తరువులువ్రాయఁ బడియుండు, గదులులేని(హాల్) యొద్ద ను, మఱియు సితరములయిన క్రీడా గృహంబులను, గ్రీడాభావంబు లగు చారు మయఃపర్వతములను, సుందరం బగురతిగృహంబులను, బగలువినోదం బుగానివసించుదగినగృహంబులను, వ రుసగాఁజూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

స మందరగిరిప్రఖ్యం మయూరస్థానసంకులమ్. ౩౮

ధ్వజయష్టిధి రాకీణం దదర్శ భవనోత్తమమ్

అనేకరత్నసంకీర్ణం నిధిజాలం సమంతతః. ౩౯

ధీరనిష్ఠితకమాంతం గృహం ధూతపతే రివ

<p>టీక సః=ఆహనుమంతుండు; మంద రగిరిప్రఖ్యం = మందరపర్వతముతోస మానమయినదియును; మయూరస్థాన సంకులం=నెమల్లయొక్క స్థానములచే నిండినదియును; ధ్వజయష్టిధి=చెక్కె ములకఱ్ఱలచే; అకీణం=వ్యాపింపఁబడి నదియును ; అనేకరత్నసంకీర్ణం= పెక్కు-మణులచే వ్యాపింపఁ బడినది యును; సమంతతః=అంతటను ; ని ధిజాలం=పాఠశాలసమూహములుగ లదియును; ధీరనిష్ఠిత కమాంతం, ధీ ర=పండితులగు వారలచే, నిష్ఠిత=చే</p>	<p>యఁబడిన, కమాంతం=పనులయొ క్క-తుదగలదియు, పనులన్నియుఁగల దియుననుట; లేక ధీరనిష్ఠితకర్మాంతం, ధీ ర=ధైర్యముగలవారలయొక్కయు, ని ష్ఠిత=నియమముగలవారలయొక్కయు; కర్మ=తపస్సుయొక్క, అంతం=ఫలమ యినదియును; ధూతపతే=ధూతం బులకుఁబ్రభువయినశివునియొక్క; గృ హమివ (స్థితం)=ఇల్లుంబోలే నున్నది యనునగు; భవనోత్తమం=ఇంద్రియలోత్రే ష్ఠమయినదాని, ఉత్తమగృహమును; ద దశక=చూచెను.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౧౪౩

స ౬

ఆహనుమంతుండు, వానజూచు
చుచోయి, మందరపర్వతంబునకు సా
టివచ్చునదియు, నెమల్లునిలుచుట కేర్ప
ఱుపఁబడినస్థానంబులతో నిండినదియు
నై, యంతటను ధ్వజంబులు కట్టఁబడి,
పెక్కు రత్నంబులుగల్గి, నిధులనేకం
బులుగల్గి, పండితులగువారలచే నెంతో

ప్రయత్నంబున నిమింపఁబడిన, (ప
తొంతరమందు, ధైర్యంబునునియమం
బునుంగలిగి కష్టపడిచేసినతపంబునకుఁ
లంబనందగి) భూతనాథుండగు శివుని
గృహంబునకుసాటివచ్చుచున్న, యంద
లియు త్తమగృహంబుం, బూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

అచిభిశ్చాపి రత్నానాం తేజసా రావణస్యచ. ౮౦
విరరాజాథ తద్వేత్త రత్నిమా నివరత్నిభిః

టీక|| అథ=ఆటపిమ్మట ; అప్పుడ
నుట; రత్నానాం=మణుల యొక్క;
అచిభిశ్చాపి=కాంతులచేతను; రా
వణస్య=రావణునియొక్క; తేజసా
చ=కాంతిచేతను; తత్=ఆ; వేత్త=ఇ
ల్లు; రత్నిభిః=కెరణములచేత; రత్నిమా
నివ=సూర్యుండుంబోలె; విరరాజ=ప్ర

కాశించెను.
అప్పుడు, ఆయుత్తమ గృహంబు,
అందుఁబొదిగియున్నమణులకాంతులు
ను, రావణుని తేజంబును, అంతటం బర్వి
యుంటం జేసి, కెరణంబులుగల సూ
ర్యుండుంబోలె, బ్రకాశించు చుండిన
ది. అని, తాత్పర్యము.

జాంబూనదమయాన్యేవ శయనా న్యాసనానిచ. ౮౧
ధాజనానిచ ముఖ్యాని చదశ్శ హరియూధవః

టీక|| హరియూధవః=వానరుల స
మూహములం బాలించునట్టి హనుమం
తుండు; జాంబూనదమయాన్యేవ=బం
గారుదిగారములుగానేయుండు; శయ
నాని=పొద్దులను; ఆసనానిచ=సీతం
బులను; ముఖ్యాని=శ్రేష్ఠంబులగు; ధా

జనానిచ=పాత్రములను ; చదశ్శ=
చూచెను.
వానరసమూహంబులంబాలించునా
హనుమంతుం, డారావణుని యొత్తమ
భవనంబున; బాన్పులఁ నిశంబులుము
ఖ్యంబులగుపాత్రంబులు, నివియన్నియు

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

బంగారముతోఁ జేయఁబడినవిగా నేయుండుటంబా చెను. అని, తాత్పర్యము.

మధ్యాసవకృతక్షేదం మణిభాజనసంకులమ్. ౪౨

మనోరమ మసంబాధం కుబేరభవనం యథా

నూపురాణంచ ఘోషేణ కాంచీనాం నివచేనచ. ౪౩

మృదంగతల ఘోషైశ్చ ఘోషవర్షి ర్వివాదితమ్

ప్రాసాదసంఘాతయుతం స్త్రీరత్నశతసంకులమ్. ౪౪

సుప్ర్యాధ కఙ్కం హనుమా స్ప్రవివేశ మహాగృహమ్

<p>టీక హనుమాన్ = హనుమంతుడు; మధ్యాసవకృతక్షేదం = తేనెతోఁ జేయఁబడినమధ్యములచేఁ జేయఁబడినతమపుటగలదియును ; మణిభాజనసంకులం = రత్నవికారములయిన పాత్రములచేసింపఁబడినదియును; మనోరమం = మనసును రమింపఁజేయునదియును; అసంబాధం = ఇటుకులేనదియును; కుబేరభవనం యథా (స్థితం) = కుబేరునియల్లంబోలే నున్నదియును ; నూపురాణం = అండెలయొక్క ; ఘోషేణచ = ధ్వనిచేతను ; కాంచీనాం = మొలనూళ్లయొక్క; నివచేనచ = ధ్వనిచేతను; ఘోషవర్షి = నాదముగల, (మృదంగదులువాయించు నపుడుగలుగు దీఘశబ్దముముగియునమయంబున గలుగుధ్వని, నాదంబనంబడును); మృదంగతల ఘోషైః = మద్దెలల యొక్క-యు</p>	<p>నలచేతులయొక్క-యుధ్వనుల చేతను, మద్దెలలవాయించుటవలనంగలుగు ధ్వనులచేతను; వివాదితం = ధ్వనింపఁ జేయఁబడినదియును; ప్రాసాద సంఘాతయుతం = మేడలయొక్క సమూహములతోఁగూడినదియును; స్త్రీరత్నశతసంకులం = స్త్రీలలో నుత్తమలయినవారలయొక్క నూలులచే నిండినదియును; సుప్ర్యాధకఙ్కం = మిక్కిలియునువిశాలములయినతొట్టికట్లుగలదియునగు; మహాగృహం = గొప్పగృహమును; ప్రవివేశ = చొచ్చెను. సారాయిచేదడుపంబడి, రత్నమయములైన పాత్రంబులనేకంబులుగల్గి, మనోహరంబై, విశాలమయి, కుబేరునిగృహంబుంబోలుచు , స్త్రీలుసంచరించుచుండుటంజేసి, యండెలధ్వనులును మొలనూళ్ల శబ్దంబులును నాద సంపన్నం</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౧౫

స ౭

బులగు మృదంగంబులనినదంబులును గ | తోనొప్పుచున్నె, యారావణుని యు
ల్లి, పెక్కుమేడలతోఁగూడె, యుత్తమగృహంబును, హనుమంతుండు,
మరూపులగుస్త్రీలు పెక్కువేలు గల్గి, ప్రవేశించెను.
మిక్కిలియువిశాలంబులగు తొట్టికట్లు | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందర కాండే, పద్మసర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ పద్మసర్గటీక,
ముగిసినది.

ॐ

సప్తమసర్గప్రారంభః.

స శేషజాలం బలవాక్ దదర్శ
వ్యాస క్తవై డూర్యనువణజాలమ్
యథా మహా త్ప్రావృషి మేఘజాలం
విద్యుచ్ఛినద్ధం సవిహంగజాలమ్. ౧

టీక॥ బలవాక్=అధికమయినబలముగల;సః=ఆహనుమంతుండు; వ్యాస క్తవై డూర్యనువణజాలం=సంబంధించిన వై డూర్యనువణులుగలబంగారు వికారములయినకీటకీలుగలదియును;స విహంగజాలం=పక్షులతోఁగూడినకీటకీలుగలదియును;కావుననే,ప్రావృషి=	వహాకాలమునందు; విద్యుచ్ఛినద్ధం=మెఱపులచేయూయబడినదియు; సవిహంగజాలం(అధ్యాహృతము)=పక్షులయొక్క సమూహములతోఁగూడినదియును; మహత్=గొప్పదియునగు;మేఘజాలంయథా(స్థితం)=మబ్బులసమూహంబుంబోలె నున్నదియున
--	---

గ; వేశ్యజాలం = గృహంబులసమాహమును; దదశక = చూచెను.

బలవంతుండగు నాహనుమంతుండచ్చట, నైహార్యమణులు పొవిగియున్నబంగారు కిటికీలుగల్గి, యుక్తికీలయందువిని దాధకముగానుంచబడిన

పక్షులుగలదై, యట్లు, వహికాలంబున, మెఱపులధికంబుగాఁగల్గి, వానకురియునని తిరుగుచుండు పక్షులతోనొప్పచున్న మేఘంబులుం బోలెఁ బూపట్టుచుండెడు, గదులననేకంబులం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

నివేశనానాం వివిధా శ్చశాలాః

“కఙ్కాశ్చ నానావిధకమకశాలాః” అని పాఠాంతరము.

ప్రధాన శంఖాయుధ చాపశాలాః

మనోహరా శ్చపిఘన ర్విశాలా

దదర్శ వేశ్మాద్రిఘ చంద్రశాలాః. ౨

“దదర్శ వేశ్మాద్రిఘ” అని, పాఠాంతరము.

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు; నివేశనానాం = ఇండ్లయొక్క; వివిధాః = నానావిధంబులగు; శాలాశ్చ = గదులులేని ప్రదేశంబులను; (పాఠాంతర పక్షమునందు) నానావిధ

కమకశాలాః = పలువిధములయిన పనులుగల శాలలుగల; కఙ్కాశ్చ = తొట్టికట్ల

ప్రధాన శంఖాయుధ చాపశాలాః = శ్రేష్ఠములయిన శంఖములయొక్కయు నితరాయుధముల యొక్కయు గృహంబులను; పునః = ఇంకను; వేశ్మాద్రిఘ = పర్వతములం నోలు నిండ్లయందు; వేశ్మాద్రిఘ (అని పాఠాంతరము) = ఇండ్లు ప్రా

సాదములు ముదలగువానియందు; మనోహరాః = సుందరములయినవియు; విశాలాః = పెడల్పులయినవియునగు; చంద్రశాలాశ్చపి = ప్రేమేడలను; దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, అయ్యై గృహంబులకు సంబంధించిన గదులులేని ప్రదేశంబులను, (పాఠాంతర పక్షముందు, పలువిధములయిన పనులు చేసియుండు శాలలుగల తొట్టికట్లను,) శ్రేష్ఠములైన శంఖములైన నితరాయుధంబులు ధనువునుండు గృహంబులను, మఱియుం బర్వతంబులం బోలు గృహంబులందుండు, (పాఠాంతర పక్షముందు, గృహం

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము ౧౧౦

స ౭

బలు ప్రాసాదంబులు మొదలగువాని దరంబులునగు పైవేదలనుంజూచెను. యందుండు) మనోహరంబులును సుం అని, తాత్పర్యము.

గృహాణి నానావసురాజితాని
దేవాసురైశ్చాపి సుపూజితాని
సర్వైశ్చదోష్టేః పరివర్జితాని
కపి దక్షదర్శ స్వబలాజితాని. ౩

టీక॥ కపిః=హనుమంతుండు; నానా వసురాజితాని= నానావిధములగు రత్నములచేత బ్రకాశింపఁజేయఁబడినవి యు; దేవాసురైశ్చాపి= దేవతలచేతను అసురులచేతను; సుపూజితాని= చక్కఁగాఁజూచింపఁ బడినవియును; సర్వైః=సమస్తములయిన; దోష్టే=శ్చ=దోషములచేతను; పరివర్జితాని=విడువఁబడినవియును; స్వబలాజితాని=రావణునిచేతనబలంచేత సంపాదించఁబడినవియునగు; గృహాణి= ఇండ్లను; దదక్ష=చూచెను. హనుమంతుండు, నానావిధంబులగుమునులచేత బ్రకాశించు చున్నదై, దేవతలచేతను అసురులచేతను బూజింపఁబడినదై, యెంత మాత్రమునుదోషంబులేనిదైన, రావణుండునిజ బలంబునంగుబేరుని జయించి సంపాదించిన, గృహంబులంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాని ప్రయత్నాభి సమాహితాని
మయేన సాక్షా దివ నిమిత్తాని
మహీతలే సర్వగుణోత్తరాణి
దదర్శ లంకాధిపతే గృహాణి. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ నుమంతుండు; ప్రయత్నాభి సమాహితాని=ప్రయత్నముచేతనిమిత్తంపఁబడినవియును; మయేన=మయునిచేత; సాక్షాత్=ప్రత్యక్షముగా; నిమిత్తానీవ(ప్రతితాని)=కట్టఁబడినవివలె నున్నవియును; మహీతలే = భూతలమునందు; సర్వగుణోత్తరాణి=సమ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭

స్తముగుణములచేతను శ్రేష్ఠంబులు నగు; లంకాధిపతేఽలంకకుంబభిభువై నరావణునియొక్క, తానిఁజెను. గృహఁ ణిఁబండ్లను; దదశకఁచూచెను.

అహనుమంతుండు, ఎంతోప్రయత్నంబుననిమిఁపఁబడి, విశ్వకర్మచే నిమిఁపఁబడినవయ్యుమయిండు ప్ర

త్యక్షముగాఁ దాని భూమికేతెంచిని మిఁచినాఁడోయనందగియొప్పుచు, సమస్తగుణంబులుగలుగుటంజేసి భూమం డలంబుననన్నిగృహంబులలోశ్రేష్ఠంబులై, యుండు, లంకానాథుండగు రావణునిగృహంబులం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో దదర్శో చ్చితమేఘరూపం
మనోహరం కాంచనచారురూపమ్
రక్షోధిపస్యా త్తబలానురూపం
గృహేనా త్తమం హ్యప్రతిరూపరూపమ్. ౫

టిక॥తతః = అటుపిమ్మట; సః (అర్థాన్యతము) = అహనుమంతుండు; ఉచ్చితమేఘరూపం = ఉన్నతమయినది యు మేఘముయొక్కరూపమువంటిరూపంబుగలదియును; మనోహరం = రమణీయమైనదియును; కాంచనచారురూపం = బంగారముచే సుందరమైన రూపముగలదియును; అప్రతిరూపరూపం = సరిలేనిసాందర్యంబుగలదియు; అత్తబలానురూపం = తనబలమునకుండగునదియునగు; రక్షోధిపస్య = రాక్షసులకుఁ బ్రభువైనరావణునియొక్క; గృహేనా

త్తమం = గృహశ్రేష్ఠరూపమైన పుష్పకవిమానమును; దదర్శహి = చూచెను. అంత, నాహనుమంతుండు, ఉన్నతంబయి మేఘంబుకై వడిఁ బ్రకాశించుచు, మనోహరంబై, బంగారముతోఁజేయఁబడియుండుటంజేసి సుందరంబై, యెచ్చటనుసరిలేనిదై, మిక్కిలియుబలవంతుండగుటచేరుని జయించితన్నునంపాదించఁబడినదియు నతిశ్రేష్ఠంబును గావున, రావణునిబలంబునకనురూపంబై యొప్పుచున్న, పుష్పకవిమానంబుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

మహీతలే స్వర్గమివ ప్రకీర్ణమ్
శ్రియా జ్యలంతం బహురత్నకీర్ణమ్

నానాతరూఢాం కుసుమావరీణాం

గిరే రివాగ్రం రజసా వరీణామ్. ౬

నారీప్రవేక్షై రివ దీప్యమానం

తటిద్భి రంభోదవ దర్శ్యమానమ్

హంసప్రవేక్షై రివ వాహ్యమానం

శ్రియా యుతం ఘే సుకృతాం విమానమ్. ౭

యథా న గాగ్రం బహుధాతుచిత్రం

యథా నభశ్చ గ్రహచంద్రచిత్రమ్

దదర్శ యుక్తీకృతమేఘచిత్రం

విమానరత్నం బహురత్నచిత్రమ్. ౮

టీక||సః(అధ్యాహృతము)= ఆహారము దీప్యమానం= ప్రకాశింపఁజేయునుమంతుడు; మహీతలే=భూతలమంబడినదియును, కావున నే; తటిద్భిః=మేదుఃప్రవీణాం=పడియుండు; స్వగ్రామి=పులచేత; దీప్యమానం(అధ్యాహృతము)= ప్రకాశింపఁజేయుబడుచున్న; వ(స్థితం) = స్వగ్రామంబోలెనున్నది అంభోదవత్(స్థితం)= మేఘంబుంబోలెనున్నదియును; అర్చ్యమానం=పూజింపఁబడుచున్నదియును; హంసప్రవేక్షైః = హంసపక్షిశ్రేష్ఠములచేత; వానావిధంబులగువృక్షంబులయొక్క; కుసుమావరీణాం= పుష్పములచేవ్యాపింపఁబడినదియును; కావున నె, రజసా=పుష్పములపరాగముచేత, లక్షణచే, పుష్పములచేననుట; అవరీణాం=వ్యాపింపఁబడిన; గిరేః=పర్వతముయొక్క; అగ్రమివ(స్థితం)= శిఖరముంబోలెనున్నదియును; నారీప్రవేక్షైః=స్త్రీశ్రేష్ఠులచేత; (“ఇవ”అనునదివాక్యాలంకారార్థము) అదికావున నె; బహుధాతుచిత్రం=అనే

కములయినమణిసిలలోనగు ధాతువుల
చేనానావణములుగల; న గాగ్రంయ
థా(స్థితం)= పర్వతశిఖరంబుంబోలె
నున్నది యును; గ్రహచంద్రచిత్రం=శు
క్రాదిగ్రహంబుల చేతనుజుండ్రునిచేతను
చిత్రమయిన; నభశ్చయథా (స్థితం)=
ఆకాశముంబోలెనున్నదియును; యుక్తి
కృతమేఘచిత్రం = సమూహముగాఁ
జేయఁబడిన మేఘమువలె నానావణ
ములుగలదియునగు; లేక, యంద్రధను
స్సుతోఁగూడునట్లుచేయఁబడిన మేఘం
బులంబోలె నానావర్ణంబులుగలదియు
నగు; విమానరత్నం=విమానశ్రేష్ఠంబ
గుపుష్పకమును; వదర్భ=చూచెను.

చైవరూగంబున, భూమికివచ్చిన
స్వరంబనందగి, కాంతిచేల్లకాశించు
చు, మణిమయంబై, నానావిధంబులగు
వృక్షంబులపుష్పంబుల చే నలంకరింపఁబ

డియున్నతంబై యుంటంజేసి, పుష్పంబు
లురాలియుండు పర్వతశిఖరంబుంబో
లెఁబూపట్టుచు, నుత్తమసౌందర్యంబుగ
లస్త్రీలుగలుగుటంజేసి, మెఱపులతోఁ
గూడిన మేఘంబుకై వడివెలుంగుచు, నం
దటిచేతనుంబూజింపఁబడుచు, హంస
లచేత నేమైన మోయఁబడుచున్నదోయ
నియెన్నుందగి, పుగ్గవంతులుబహుపు
గ్గములనాడించిన విమానంబనందగి,
నానావిధమణులు పొదిగియుండుటవల
న, నానావిధధాతువులచేఁ జిత్రవర్ణం
బగు పర్వతశిఖరంబుకై వడి, శుక్రాది
గ్రహంబులను జుండ్రుండును గల్గుటవల
నఁజిత్రంబగునాకాశంబు కరణనింద్రధ
నువుతోఁగూడియుండు మేఘంబుభంగి,
భాసీల్లుచున్న, విమానశ్రేష్ఠంబగు పు
ష్పక విమానంబును, ఆహనుమంతుం
డు, బూచెను. అని, తాత్పర్యము.

మహీ కృతా పర్వతరాజిపూర్ణాః
తైలాః కృతా వృక్షవితాన పూర్ణాః
వృక్షాః కృతాః పుష్పవితాన పూర్ణాః
పుష్పం కృతం కే సరపత్రపూర్ణమ్. ౯

టీక|| తత్ర(అధ్యాహృతము)=ఆపు చేయఁబడినది. తైలాః=పర్వతములు;
పుష్పకవిమానమందు; మహీ=భూమి; ప వృక్షవితాన పూర్ణాః=చెట్లయొక్క
ర్వతరాజిపూర్ణాః= పర్వతములయొ యతిశయముచేసిందినవిగా; కృతాః=
క్కపత్తిగ చేతనిందినదిగా; కృతా= చేయఁబడినవి. వృక్షాః=చెట్లు; పుష్పవి

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౧౫

స 2

జ్ఞ

జ్ఞ

తానపూజాః=పూలయొక్కయతిశయముచేసిండ్లనవిగా; కృతాః=చేయఁబడినవి. పుష్పం=పుష్ప (జాత్యేకవచనము) పూలనుట; కేసరపత్రపూర్ణం=కేంజల్కములచేతను తోకులచేతను,నిండినవిగా; కృతం=చేయఁబడినది.

ఇచ్చట,మునుపటిదానికన్ననువెనుకటిదానియందువిశేషంబువణికంపఁబడినందున,సధికాలంకారము.

ఆపుష్పక విమానంబునందు, పర్వ

తంబులుగలిగి సుందరంబగు నట్లుగా, భూమి, చిత్రరూపంబున వాయఁబడినది; మంచిచెట్లతోనొప్పునట్లు, పర్వతంబులువాయఁబడినవి; పుష్పంబులతోనిండియుండు నట్లుగావృక్షంబులు నిమిశంపఁబడినవి; అందులోనిపూలు, కేంజల్కంబులు తోకులును గల్గి రమణీయంబులగునట్లుగా, నిమిశంపఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

కృతాని వేదై నిచ పాండురాణి
తథా సుపుష్పాణ్యపి పుష్కరాణి
పునశ్చ పద్మాని సకేసరాణి
ధన్యాని చిత్రాణి తథా వనాని. ౧౦

టీక||తత్ర(అధ్యాహృతము)=ఆపుష్పకవిమానంబునందు; పాండురాణి=తెల్లనివైస; వేదైని=గృహములు; కృతాని=చేయఁబడినవి. తథా=అట్లు; సుపుష్పాణి=మంచిపూలుగల; పుష్కరాణ్యపి=కోనేటిలును; కృతాని(అధ్యాహృతము)=చేయఁబడినవి. పునశ్చ=ఇంకను; సకేసరాణి = కేంజల్కంబులతోఁగూడిన; పద్మాని= తామరపూలు; కృతాని(అధ్యాహృతము)= చేయఁబడినవి. తథా=అట్లు; ధన్యాని= శ్రేష్ఠములయినవియును; చిత్రాణి=నానావి

ధములయినవియునుగ; వనాని=అడవుల; కృతాని(అధ్యాహృతము)=చేయఁబడినవి. ఆపుష్పకవిమానంబునందు, తెల్లని గృహంబులుచిత్రరూపున వ్రాయఁబడినవి; సుందరంబులగు పుష్పంబుల నొప్పుచుండు కోనేటిలు వ్రాయఁబడినవి; మత్రియు, కేంజల్కంబులతోఁగూడిరమణీయంబులయినపద్మంబులువ్రాయఁబడినవి; అట్లు, ఉత్తమంబులునానావిధంబులునగువనంబులు, నిమిశంపఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

జ్ఞ

జ్ఞ

పుష్పాహ్వయం నామ విరాజమానం
రత్నప్రభాభిశ్చ వివర్ధకమానం
వేత్తోత్తమానా మపి చోచ్చమానం
మహాకపి స్తత్ర మహావిమానమ్. ౧౧

టీక॥ మహాకపి = పెద్దకోతియగు హనుమంతుండు; తత్ర = అచ్చట; రత్నప్రభాభిః = మణులయొక్క కాంతులచేత; విరాజమానంచ = ప్రకాశించుచున్నదియును; వివర్ధకమానం = వృద్ధిబోందుచున్నదియును; వేత్తోత్తమానాం = (పంచమ్యర్థకమందుపష్టి) గృహశ్రేష్ఠములకన్నను; ఉచ్చమానం = పొడవైన ప్రమాణముగలదియును; పుష్పాహ్వయం నామ = పుష్పకమను పేరుగలదియునగు; మహావిమానం = గొ

ప్పవిమానమును; దదశక (అధ్యాహృతము) = చూచెను. హనుమంతుండచ్చట, నట్లు సర్వగుణసంపన్నుడై, మణులకాంతులచేత ప్రకాశించుచున్నదై, యెందలు కూర్చున్నను అందఱకుంజాలునట్లు వృద్ధిబోందునదై, చాల నున్నతంబులగు గృహంబులకన్నను బొడవై, పుష్పకంబగు పేరుగల్గియుండు, విమాన శ్రేష్ఠంబును, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

కృతాశ్చ వైడూర్య మయా విహంగా
రూప్యప్రవాలైశ్చ తథా విహంగాః
చిత్రాశ్చ నానా వసుభిః ధుజంగా
జాత్యానూపా స్తురగా శ్శుభాంగాః. ౧౨

టీక॥ తత్ర (అధ్యాహృతము) = అపుష్పకవిమానంబునందు; వైడూర్యమయా = వైడూర్యమణివికారములయిన; విహంగాశ్చ = పక్షులును; కృతాః = చేయఁబడినవి; తథా = అట్లు; రూప్యప్రవాలైశ్చ = వెండిచేతను బగడ

ములచేతను; విహంగాః = పక్షులు; కృతాః (అధ్యాహృతము) = చేయఁబడినవి. నానావసుభిః = నానావిధంబులగు మణులచేత; చిత్రాః = నానావిధవణకంబులుగల; ధుజంగాశ్చ = సర్పంబులును; కృతాః (అధ్యాహృత

ము) = చేయబడినవి; జాత్య = గజ్జవు
జాతితో; అసురూపాః = సమాసము
లయినవియును; శుభాంగాః = మంగ
ళకరములగునవయవములు గలవియున
గు; తురగాః = గజ్జములు; కృతాః (అ
ధ్యాప్యశము) = చేయబడినవి.

ఆపుష్పకవిమానంబునందు, వైడూ
ర్యమణులతో చేయబడిన పట్టులుండె
నవి; మఱియు వెండితోనుబగడములతో

ను నేయబడిన పట్టులుండెనవి; నానా
విధంబులరత్నంబులతో చేయబడిన
వగటుంజేసినానావిధవణంబులుగలి
గినసంపదంబులుండెనవి; అట్లునానావిధ
మణులతో చేయబడి, సజాకీయంబుల
గుగజ్జంబులకు సాటివచ్చుచు శుభలక్ష
ణసంపన్నంబులగు నవయవంబులతో
గూడియున్న, గజ్జంబులుండెనవి.

అస, తాత్పర్యము.

ప్రవాళజాంబూనదపుష్పపత్రా

స్సలీలమావజితజిహ్వాపత్రాః

కామస్యసాక్షాదీవభాంతిపత్రాః

కృతావిహంగాస్సమఖాస్సపత్రాః. ౧౩

టీక|| త్ర (అధ్యాప్యశము) = ఆ
పుష్పకవిమానంబునందు ; కృతాః =
చేయబడినవియును ; సుమఖాః = మం
చిముఖంబులుగలవియు; సుపత్రాః =
మంచిరెక్కలుగలవియును ; ప్రవాళ
జాంబూనదపుష్పపత్రాః = పగడము
తోనుబంగారముతోను నేయబడినపూ
లులెక్కలందుగలవియును; సలీలం =
విలాసముతోగూడునట్లుగా; ఆవజిత
తజిహ్వాపత్రాః = వంచబడిన వంకరల
యినలెక్కలుగలవియునగు ; విహం
గాః = పట్టులు; కామస్య = మన్మథుని

యొక్క; సాక్షాత్ = ప్రక్కములయి
న; పత్రాశ్చ = సహాయములు బోలె;
భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవి, ప్రకాశిం
చుచుండెనవగుట.

ఆపుష్పకవిమానంబున, మంచిము
ఖంబును సుందరంబులగు లెక్కలును
గల్గి, పవడముతోను బంగారముతోను
సమీకంపబడినపుష్పంబులెక్కలం
దుగలవై, సొగసుగాఁ దమలెక్కల
నువంకరలగునట్లు కొంత వంచికొని
యుండునట్లునానావిధవణులతో చే
యబడినవైయుండు, పట్టులు, ఆకా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స 2

స

రంబువహించి ప్రత్యక్షంబులైనవన్నఁగు లకువన్నఁతో జేకంబు గలిగించుచుండి
నిసహాయంబులోనుండగి, చూపరు నని. అని, తాత్పర్యము.

నియుజ్యమానాస్తు గజా స్సుహస్తా

స్సకేసరా శ్చో త్వలపత్రహస్తాః

బహువ దేవీ చ కృతా సుహస్తా

లక్ష్మీ ప్రథా పద్మిని పద్మహస్తా. ౧౪

టీక॥ తత్ర = (అధ్యాహృతము) ఆ గు; లక్ష్మీ = లక్ష్మీ; కృతా = చేయఁబడి
శ్రుప్తక విమానంబున; పద్మిని = తా నది; బహువ = అయినది.
మరకొలనునందు; నియుజ్యమానాః = ఆ శ్రుప్తక విమానంబునఁ, దామ
(కమఁకతఁగిరియక) తమకుంచామే ర కొలంకునందు, సుందరంబు లగు
ప్రవతించుచున్నవియు; సుహస్తాః = తొండంబులుగల్గి, తామరకొలంకున వి
మంచితొండములు గలవియును; సకే హారము సేయుట జేసి, దేహలగ్నంబు
సరాశ్చ = కింజల్కములతోఁ గూడి లగుపద్మకింజల్కంబులుగల్గి, కలువల
నవియును; ఉత్పలపత్రహస్తాః = కలు తేకులఁదొండంబులధరించి, సేవించు
వలతేకులతోఁ గలవియునగు; గజా చుండు సేనుంగులును, జిత్రువునవ్వా
స్తు = వీనుఁగలును; కృతాః (అధ్యాహృ తము) = చేయఁబడినవి. అట్లు, వానిచే సేవింపఁబ
తము) = చేయఁబడినవి. తథా = అట్లు; డుచు, నేతులం గమలంబులుధరించి,
సుహస్తా = మంచిచేతులుగలదియును; సుందరంబులగుహస్తంబులుగల్గియుం
పద్మహస్తా = తామరపూలుచేతులం డులక్ష్మీ దేవియును, జిత్రువున, వ్వా
దుఁగలదియును; దేవీ = అమ్మవారున యుంబడినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ త ద్దృహ మభిగమ్య శోభనం

సవిస్తయో నగమివ చారు శోభనమ్

పునశ్చ త త్వరమనుగంధి సుందరం

హిమాత్యయే నగమివ చారు కందరమ్. ౧౫

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతుండు; ఇతీవ = ఈప్రకారము

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౧౯౧

స ౭

గా; శోభనం = మంగళకరమును; చా
రు=సుందరమయిన; శోభనం=మంగళ
కరమగు; నగమివ(స్థితం)= పర్వతముం
బోలెనున్నదియునగు; తత్ = ఆ; గృ
హం=ఉత్తమగృహంబును; అభిగమ్య-
అంతటనుబొంది; సవిస్తయః=ఆశ్చర్య
ముతోఁగూడినవాఁడు; అఘాత్(అధ్యా
హృతము)=ఆయెను. పునశ్చ=మఱల
ను; పరమసుగంధి=మిక్కిలియునుమం
చివాసనగలదియును; సుందరం=మనో
హరంబును; కాపుననై, హిమాత్యయే=
శీతకాలమయొక్కతుదను, వసంతయు
తువునందనుట; చారుకందరం=సుంద
రములయిన గుహలుగల; నగమివ(స్థి
తం)= పర్వతముంబోలెనున్నదియన
గు; తత్=ఆయుత్తమగృహమును; అభి
గమ్య(అధ్యాహృతము)= అంతటను
బొంది; సవిస్తయః అఘాత్(అధ్యా

హృతము)=ఆశ్చర్యముతోఁగూడినవాఁ
డయ్యెను.

ఆహనుమంతుండు, మంగళకరంబై
సుందరంబై, యట్లుసుందరంబునుమంగ
ళకరంబునగు పర్వతముంబోలెఁ జూప
ట్టుచున్న యారావణుని యుత్తమగృ
హంబుగలయందరిగి, యెంతదిరిగినను
రావణుండండు స్థల బుగానలేనైతి,
ఇంకి నెంతపెద్దదిగానున్నచో యనియా
శ్చర్యముపడి, యెంత, మఱలవసంతర్జువు
నందుఁజక్క గాఁ బుష్పించియుండుటం
జేసి, మంచివాసనగలిగి సుందరంబుల
యినగుహలుగలిగినపర్వతంబుంబోలె,
సుందరంబై మంచివాసనగలిగియుండు,
నా గృహంబుం జొచ్చిగలయంద్రిచ్చు
రి, “యెంతదిరిగినను, ఈగృహంబునంద
ముట్టవైతిఁగదా” యనియాశ్చర్యము
నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స తాం కపిరభిపత్య పూజితాం
చరణ్ పురీం దశమఖ బాహుపాలితాం
అదృశ్య తాం జనకసుతాం సుపూజితాం
సుదుఃఖితః పతిగుణ వేగగజితాం. ౧౭.

టీవ|| తతః=అటుపిమ్మట; సః = ఆ
హనుమంతుండు; పూజితాం= పూజిం
పఁబడినదియును; దశమఖబాహుపాలి
తాం=రావణునియొక్క ధుజముచేతఁ

బాలింపఁబడినదియునగు; తాం=ఆ;
పురీం=పట్టణమును; అభిపత్య-పొం
ది; చరణ్=తిరుగుచు; సుపూజితాం=
చక్కఁగాఁబూజింపఁబడినదియును ;

౨౦౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭

పతిగుణవేగనిజితాం = పెనిమిటియొక్కగుణాతిశయముచేత జయింపబడినదియునగు; లోకగొనబడినదియు నగుట; తాం = ఆ; జనకసుతాం = జనకమహారాజుకొమారతేయయిన సీతను; అవ్యశ్య(అవ్యప్త్యా) = చూడక; సుదుఃఖతః = మిక్కిలియు దుఃఖంబునొందినవాడు; అభూత్ (అధ్యాహృతము) = ఆయెను.	ఆహ్లాహనుమంతుండు, పూజ్యంబును రావణునిచే భుజబలంబునం బానింపబడునదియునగునాలంకంజొచ్చి యన్నిహోట్లనుండిగినన, మిక్కిలియుఁ బూజ్యురాలును పెనిమిటియగురాముని గుణాతిశయంబునంజేసి తదధీనయ్యయియున్నదియునగు సీతయగపడకున్నందున, మిగులదుఃఖంబునెందెను.
--	--

అన్, తాత్పర్యము.

తన స్తదా బహువిధభావితాత్మనః

కృతాత్మనో జనక సుతాం సువత్సకానః

అపశ్యతో భవ దదయఃఖితం మన

స్మృచ్యుషః ప్రవచరతో మహాత్మనః. ౧౭

టీక తతః = అటుపిమ్మట; తదా = అప్పుడు; బహువిధభావితాత్మనః = అనేకవిధములుగా నాలోచింపబడినమనసుగలవాఁడును, నానావిధములుగా నాలోచించినవాఁడునగుట; కృతాత్మనః = చేయబడిన ప్రయత్నముగలవాఁడును; సువత్సకానః = మంచిమాగముగలవాఁడును; సుచ్యుషః = మంచికండ్లుగలవాఁడును, దూరంబున నున్నవానింగూడఁబూడఁజాలిన కండ్లుగలవాఁడునగుట; ప్రవచరతః = తిరుగుచున్నవాఁడును; మహాత్మనః = అధికమయిన	ధైర్యముగలవాఁడును; జనకసుతాం = జనకమహారాజుకూతురయిన సీతను; అపశ్యతః = చూడనట్టివాఁడునగు; తస్య(అధ్యాహృతము) = ఆహనుమంతునియొక్క; మనః = మనసు; అతిదుఃఖతం = మిక్కిలియుదుఃఖంబునొందినది; అభవత్ = అయినది.
--	---

అంత, నపుడు, ఆహనుమంతుండు, తాను, మనంబున నానావిధంబులగునాలోచనంబులుచేసి, మంగళకరంబగుసీతి మాగఁబవలంబించి, కండ్లుచెదరసీయకయతిజాగ్రత్తతో దూరంబున నున్న

శ్రీమద్రామాయణము*సుందర కాండము. ౨౦౧

స ౮

వాసిం గూడఁ జూడఁ జాలిన వాఁ | గినను, నీతకనుపడకుండుటంజేసి, మిక్కి-
దై, మహాధైర్యంబువహించి, యెంతో | లియుదుఃఖంబునొందెను.
ప్రయత్నంబున, లంకయంతయుం, దిరి | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందర కాండే, సప్తమస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు , శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందర కాండ సప్తమస్కంఠిక,
ముగిసినది.

(౨౨)

అష్టమస్కంఠప్రారంభః.

స తస్య మధ్యే భవనస్య సంస్థితం
మహా ద్విమానం మణివజ్రచిత్రితమ్
ప్రతప్తజాంబూనద జాలకృత్రిమం
దదశే వీరః పవనాత్మజః కపిః ౧

టీక వీరః=పరాక్రమ శాలియును;	బడినదియును; ప్రతప్త జాంబూనద
పవనాత్మజః=వాయుదేవునికుమారుం	జాలకృత్రిమం=కాంచబడిన బంగార
డును; కపిః=కోతియునగు; సః=ఆ	ముయొక్క సమూహంబులతోఁ జేయఁ
హనుమంతుండు; తస్య=అ; భవనస్య=	బడిన పనులుగలదియు; మహత్=గొప్ప
ఉత్తమగృహముయొక్క; మధ్యే=నడు	దియునగు; విమానం=పుష్పక విమా
మునందు; సంస్థితం=ఉన్నదియును; మ	నమును; దదశే=చూచెను.
ణివజ్రచిత్రితం=ఇతరములచేతను వ	పరాక్రమశాలియు, వాయుదేవు
జ్రములచేతను జీత్రవర్ణముగాఁ జేయఁ	నికుమారుండునగు నా హనుమంతుం

దు, ఆయు త్రమగృహంబు నదుమస్థా
పింపంబడి, వజ్రములు మొదలగు మణు
లచే జిత్రపరామముగాఁ జేయఁబడిన
దై, యు త్రమంబగు బంగారముతోఁ జే

యఁబడిన కార్యవిశేషంబులు గలదైన,
గొప్పదియగు, పుష్పకవిమానంబుం,
జాణెను. అని, తాత్పర్యము.

త దప్రమేయా ప్రతికారకృత్తిమం

కృతం స్వయం సాధ్వితి విశ్వకర్మణా

దివం గతం వాయుపథ ప్రశస్తితం

వ్యరాజ తాదిత్య పథస్య లక్ష్మవత్. ౨

టీక॥ అప్రమేయాప్రతికార కృత్తి
మం=కొలంతపెట్టఁగూడనట్లుగాను బ
దులులేనట్లుగాను జేయఁబడినదియును;
విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత ; స్వ
యం=తానె; సాధు=మంచిది; ఇతి=
అని; ఉక్త్యా(అధ్యాహృతము)= చెప్పి;
కృతం=చేయఁబడినదియును; దివం=ఆ
కాశమును; గతం = పొందినదియును;
వాయుపథ ప్రశస్తితం = వాయుమా
గఁమైనయంతరిక్షమందుస్థాపింపఁబడి
నదియునగు; తత్= ఆపుష్పకవిమా
నము; ఆదిత్యపథస్య=సూర్యుని మా
గఁముయొక్క; లక్ష్మవత్ = చిహ్న

ముంబోలె; వ్యరాజత=ప్రకాశించెను.
విశ్వకర్మచే, చాలఁ బ్రయత్నం
బునం, బ్రీశంసాపూర్వకంబుగా, “ఇ
ట్లుచేసియుండు” ననిచెప్ప నలవి గా
కుండునట్లుగా, నింతటిమఱియెచ్చట
నులేనట్లుగా, నిమిశంపఁబడినదై, ఆ
కాశంబునసంచరింపఁజాలినదై, యం
తఃక్షంబుననెయుంచఁబడినదై, య
న్న, యాపుష్పకవిమానంబు, “సూర్యుని
మాగఁంబునకుంగల్గిన చిహ్నంబో”
యనందగి, ప్రకాశించినది.

అని, తాత్పర్యము.

న తత్ర కించి న్న కృతం ప్రయత్నతో

న తత్ర కించి న్న మహాహారత్నవత్

న తే విశేషా నియతా స్సురేష్యపి

న తత్ర కించి న్న మహావిశేషవత్. ౩

టీక॥ తత్ర = ఆపుష్పక విమానమునం
దు; ప్రయత్నతః = యత్నముచేత;
నన్యతః = చేయఁబడనిది; కించిత్ = ఏది
యఃన = లేదు. తత్ర = ఆపుష్పక విమా
నంబునందు; సమహాహారత్నవత్ =
శ్రేష్ఠములైన మణులు లేనిది; కించిత్ =
ఏదియును; న = లేదు. నియతాః = అం
దు, ప్రతిష్ఠింపఁబడిన; తే = ఆ ; విశే
షాః = అతీతయములు; సురేష్వపి = దే
వతలయందును, దేవతలయి
ననుట; న = లేవు. తత్ర = ఆపుష్పకవి
మానమునందు; సమహావిశేషవత్ = మి

క్తిలియునతీతయములేనిది; కించిత్ =
ఏదియును; న = లేదు.

ఆపుష్పక విమానంబున, దేనిఁజూచి
నను, బహుప్రయత్నంబున నిమిగ్ధంపఁ
బడిన దేకానివేఱుకాదు; అందెచ్చటఁ
బూచినను, జాలవెలగల మణులు పొదిగి
యుండినవిగా నేయుండును ; అందున్న
విశేషంబులు, దేవతలగృహంబులందు
నుం గానంబడవు; అందేదియు, చూపరు
లకుఁజాలన ద్యేరువుపుట్టింపనిది లేదు.

అని, తాత్పర్యము.

తపస్సమాధాన పరాక్రమాజితం

మనస్సమాధాన విచారచారిణమ్

అనేక సంస్థాన విశేషనిమిగ్ధతం

తత స్తత స్తుల్యవిశేషదశకనమ్. ౪

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
హనుమంతఁడు; తపస్సమాధాన ప
రాక్రమాజితం = తపసు యొక్క సే
యుటచేతను బరాక్రమముచేతను సం
పాదించఁబడినదియును ; మనస్సమా
ధానవిచారచారిణం = మనసు యొక్క
నైశ్చల్యముచేతఁదలంపు గలిగినచోట
సంచరించునదియు, తనపై నెక్కియుం

డువారిమనసు, ఎక్కడికిపోఁదలఁచునో
యచ్చటికిఁచోవునదియుననుట; అనేక
సంస్థానవిశేషనిర్మితం, అనేక = పెక్కు
లయిన; సంస్థానవిశేష = విమానము
గోపురము మొదలగువానియొక్క ప్ర
కారములచేత, నిమిగ్ధతం = చేయఁబడి
నదియును; తత స్తతః = అంతసంతఃతు
ల్యవిశేషదశకనం = సమానంబులగు న

తీతయములయొక్క చూచుటగలదియ నగు; పుష్పకం (అధ్యాహృతము) = పుష్పకవిమానమును; దదర్శ (అధ్యాహృతము) = చూచెను.

గోష్పతపంబుచేసియుంబరాక్రమంబుచూపి యుంపాదించుటచే, తన ప్రేమగూఢుకండువారెచ్చటికింబోదలం తుర్రోయచ్చటికింబోగలిగి, విమానగో

పుగాదిసన్నివేశవిశేషంబుల, నొక్కొక్కచోనొక్కొక్కవిధంబుగా నిమిషంపఁబడి, అన్నిస్థలంబుల యందును సమంబుగా నిమిషం విశేషంబుగలిగి, చూపరులనేత్రంబులకువిసోదంబుగలిగించుచుండు, నాపుష్పకవిమానంబు, బూచెను. అని, తాత్పర్యము.

మన స్వమాధాయతు శీఘ్రగామినం
దురావరం మారుతతుల్యగామినమ్
మహాత్మనాం పుణ్యకృతాం మహర్షినాం
యశస్వినా మగ్ర్యముదా మివాలయమ్. ౫

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహారమునకుండు; మనః = తనకుఁబ్రభువైన వానిహృదయమును; స్వమాధాయతు = ఉంచుకొనినంతనె, తెలిసికొనినంతనె యుండు; శీఘ్రగామినం = వేగముగాఁ బోవునదియును; దురావరం = అడ్డసింపఁగూడనదియును; మారుతతుల్యగామినం = వాయువుతోసమానంబగునట్లుగాఁబోవునదియును; మహాత్మనాం = అధికమయిన పరాక్రమముగలవారలును; పుణ్యకృతాం = పుణ్యములు సేయువారలును; మహర్షినాం (మహర్షినాం) = అధికమయిన సంపదగలవారలును; యశస్వినాం = అధికమయిన కీర్తిగలవారి

లును; అగ్ర్యముదాం = శ్రేష్ఠమయిన యానందముగలవారలునగు సింద్రాదులయొక్క; ఆలయమిద (స్థితం) = వాస్తవమయిన స్వగఃముంబోలె నున్నది యుండు; పుష్పకం (అధ్యాహృతము) = పుష్పకవిమానమును; దదర్శ (అధ్యాహృతము) = చూచెను.

స్వామిహృదయంబు గనుంగొనిన మాత్రాన నతివేగంబునంబోవునదియై యేరికినడ్డసింపఁగూడనిదై, వాయుదేవుడుంబోలె నతివేగంబుగా సంచరించునదియై, మహాపరాక్రమశాలులుంబు ల్యవంతులు సధికమయిన సంపదగలవారలుఁ గీర్తిసంపన్నులు మహానంద

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కౌండము. ౨౦౫

స ౮

మనొందియున్నవారలునగునొంద్రాదు | సున్న, పుష్పకంబును, హనుమంతుడను,
లవాసస్థానమయిన స్వర్గములబోలె | చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేష మాలంబ్య విశేషసంస్థితం
విచిత్రకూటం బహుకూటమండితమ్
మనోభిరామం శరదించునిమకలం
విచిత్రకూటం శిఖరం గిరీ ర్మధా. ౬

టీక || స(అధ్యాహృతము)=అహా
నుమంతుండు; విశేషం=అతశయమును;
అలంబ్య = అవలంబించి; విశేషసంస్థి
తం= విశేషముతోఁగూడినసన్నివేశము
గలదియును; విచిత్రకూటం=నానావి
ధంబులగు శిఖరంబులుగలదియును; బ
హుకూటమండితం=అనేకములయినశి
ఖరములచే నలంకరింపఁబడినదియును;
మనోభిరామం=మనసునుసంతోషింపఁ
జేయునదియును; శరదించునిమకలం=
శరదృశువునందలిచంద్రుండుంబోలెన్వ
చ్చుండైనదియును; గిరీః=పర్వతముయొ
క్క; విచిత్రకూటం= నానావిధములగు
నవాంతరశిఖరములుగల; శిఖరంయథా
(స్థితం)= శృంగముంబోలెనన్నదియు

నగు; పుష్పక(అధ్యాహృతము)= పు
ష్పకవిమానమును; దదర్శ(అధ్యాహృత
ము)=చూచెను.

ప్రశ్నంబులగు రత్నంబులు మొదల
గువస్తుసమూహంబుగొని ప్రశ్నంబయి
నసన్నివేశంబునగిమింపఁబడి, నానా
విధంబులుననేకంబులునగు శిఖరంబులు
గలిగి, చూపరులమనంబునకు సంతోషం
బునెఱపుచు, శరీరా-లంబునందలిసిం
డుచందరుండుంబోలెనిమకలంబై, నా
నావిధంబులగు నవాంతరశృంగంబుల
తోఁగూడినపర్వతశిఖరంబుభంగి భాసి
ల్లుచున్నపుష్పకంబును, హనుమంతుం
డు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వహంతి యం కుండలశోభితాననా
మహాశనా వ్యోపచరా సిశాచరాః
వివృత్తవిధ్వస్తవిశాలలోచనా
షహజవా భూతగణౌ స్పహస్రశః. ౭

జ్ఞ

టిక॥ఋఁ(ఋత్)= ఏవిమానము ను; కుండలశోభితాననాః=కుండలముల చేనలంకరింపఁబడినముఖము గలవియును; మహాశనాః=గొప్పదేహము గలవియును; వ్యోమచర (ఇవస్థితాః)=ఆకాశమునందు సంచరించునవివోలె నున్నవియునగు; నిశాచరాః=రాక్షసులును, రాక్షసాకారములగు ప్రతిమలుననుట; వివృతవిధ్వంసవిశాల లోచనాః; గుండ్రములయినవియువంకరలయినవియు వెడల్పులయినవియునగు కండ్లుగలవియును; మహాజవాః (ఇవస్థితాః)= ఆధికమయినవేగము గలవివలెనున్నవియునగు; ధూతగణాః=ధూతముల యొక్క సమూహములును, ధూతాకారంబు లగు ప్రతిమల సమూహంబులుననుట; సహస్రశః=

వేనవేలుగా; వహంతి(ఇవ)= మోయునట్లున్నవో; తత్ ఫుష్పకం(అధ్యాహృతము)=ఆఫుష్పకవిమానమును; సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుఁడు; దదితే(అధ్యాహృతము)= చూచెను.

కుండలంబులతో నొప్పుచున్నముఖములును గొప్పశరీరంబులును గలిగి, యాకాశంబునందిరుగునవివోలె నిర్మింపఁబడిన రాక్షసాకారప్రతిమలచేతను, గుండ్రములువంకరలువెడల్పులునగుకండ్లుగలిగి చూపరులకతి వేగంబుగలవివలెనగుపడునట్లు చేయఁబడిన వేనవేలభూతాకారప్రతిమలచేతను, మోయించుచున్నట్లుచూపట్టు, నాఫుష్పకవిమానంబును, హనుమంతుండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వసంతపుష్పోత్కరచారుదర్శనం
వసంతమాసాదపి కాంతదర్శనమ్
స ఫుష్పకం తత్ర విమాన ముత్తమం
దదర్శ త ద్వానరవీరసత్తమః. ౮

టిక॥వానరవీరసత్తమః=వానరులలోఁ బరాక్రమశాబులయినవారిలో శ్రేష్ఠుఁడగు; సః=ఆహనుమంతుండు; తత్ర=అచ్చట; వసంతపుష్పోత్కరచారుద

ర్శనం=వసంతఋతువునందలిఫుష్పములయొక్క-సమూహముచేత సుందరమయిన చూచుటగలదియును ; వసంతమాసాదపి=వసంతర్తువుకన్నను; కాం

జ్ఞ

జ్ఞ

తదశశనం = మనోహరమయిన చూడుటగలదియును; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయినదియునగు; తతః = ఆ; పుష్పకం = పుష్పకవిమానమును; దదశశః = చూచెను.

వానరవీరులలో శ్రేష్ఠుండగునాహను మంతుండు, అచ్చట, వసంతితుళావునం

గల్గుపూలచేసలంకరింపఁబడి యుంటుం జేసి, సుందరంబుగాఁ బూజింపఁచు, వసంతితుళావుకన్నను, అధికంబుగాఁజూపరులకుఁబోదంబునెఱపుచు, విమానంబులలో నుత్తమంబైయున్న పుష్పకవిమానంబుం, బూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే,
సుందరకాండే, అష్టమస్కంః.

ఇది, స్వప్రార్థనము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ అష్టమస్కంఠిక,

ముగిసినది.

శ్రి

నవమస్కంఠపారంభః.

తస్యాలయవరివస్య మధ్యే విపుల మాణితమే
దదర్శ భవనశ్రేష్ఠం హనుమా న్నారుతాత్మజః. ౧

టీక|| మారుతాత్మజః = వాయుదేవునికొడుకైన; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; తస్య = ఆ; ఆలయవరివస్య = గృహశ్రేష్ఠముయొక్క; మధ్యే = నడుమనందు; విపులం = విశాలమును; ఆయతం = నిడుపయినదియునగు; భవన

శ్రేష్ఠం = గృహశ్రేష్ఠరూపమయిన, పుష్పకవిమానమును; దదర్శ = చూచెను. వాయుదేవునికుమారుండగు నాహనుమంతుండు, గృహంబులలో నుత్తమంబగునారావణుని గృహంబునడుమను, గృహశ్రేష్ఠంబనందగిన పుష్పకవిమానం

౧౦౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౯

బు, నూచెను. అని, తాత్పర్యము.

అర్థయోజనవిస్తీర్ణ మాయతం యోజనం హితత్
భవనం రాక్షసేంద్రస్య బహుప్రాసాద సంకులమ్. ౨

టీక॥ బహు ప్రాసాదసంకులం=అడ; ఆయతం=నిడువుగలదిగాను; ఆసీత్
నేకములయిన మెడలచేరిండిన; తత్= (అధ్యాహృతము) హి=ఉండినదిగాదా!
అ; రాక్షసేంద్రస్య=రాక్షసులకుఁబ) రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగృ
భువైన రావణునియొక్క; భవనం=ఇ హంబు, లెక్కలేని మేడలుగల్గి, యతా
ల్లు; అర్థయోజనవిస్తీర్ణం=అతామ మడవెడల్పును ఆమడనిడువును గలదై
డవెడల్పుగలదిగాను; యోజనం=ఆమ యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

మాగ్గమాణస్తు వై దేహీం సీతా మాయతలోచనామ్
సర్వతః పరిచక్రామ హనూమా నరిసూదనః. ౩

టీక॥ అరిసూదనః= శత్రువులఁ జం దక్రామః=తిరిగెను.
పునః; హనూమాన్= హనుమంతుం శత్రువులఁజంపంజాలిన హనుమం
డు; ఆయతలోచనాం=నిడువులయిన తుండు, విశాలంబులగు నేత్రంబులగ
కండ్లుగలదియును; వై దేహీం=విదే ల, విదేహదేశంబునంబుట్టిన, సీతనువె
హదేశమునందుఁబట్టినదియునగు; సీ దకుచు, నాగృహంబునంతటను గల
తాం=సీతను; మాగ్గమాణస్తు= వె యుండిరిగెను. అని, తాత్పర్యము.
దకుచునే; సర్వతః=అంతటను; పరి

ఉత్తమం రాక్షసావాసం హనూమా నవలోకయత్
అససాదా ధ లక్ష్మీవాక్ రాక్షసేంద్ర నివేశనమ్. ౪
చతుర్విషాదైర్వికారదై శ్రీవిషాదై స్తథైవచ
పరిశ్రీష్ట మసంబాధం రక్ష్యమాణ ముదాయుధైః. ౫

టీక॥ అధ=అంతట; లక్ష్మీవాక్=కాంతిగల; హనూమాన్=హనుమంతుండు;

శ్రీమద్రామాయణము*సుందరకాండము. ౨౦౯

స ౯

అవలోకయన్ = చూచువాడై, సీత సేంద్రనివేశనం = రాక్షసులకుం బ్రహ్మ
నువెదకుటకై యనుట; ఉత్తమం = వైనరావణునియొక్క-గృహంబును; ఆ
శ్రేష్ఠంబును; రాక్షసావాసం = రాక్ష
సులనివాసస్థానమయినదియును; చతు
ర్విషాదైః = నాలుగుదంతములుగల
యేనుంగులచేతను; ద్వీరదైః = రెండు
దంతములుగలయేనుంగులచేతను; తత్రై
వ = అట్లే; త్రివిషాదేశ్వ = మూడు
దంతములుగలయేనుంగులచేతను; పరి
క్షీప్తం = చుట్టబడినదియును ; అసం
బాధం = ఇటుకులేనిదియును ; ఉదా
యుడైః = ఎత్తబడినయాయుధములు
గలరాక్షసులచేతను ; రత్యమాణం =
కాపాడబడుచున్నదియునగు; రాక్ష

అంతఃగాంతిసంపన్నుండగు హను
మంతుండు, సీతనువెదకుటకై, యన్ని
గృహంబులలోను త్రచుంబై, రాక్షసుల
కునికిపట్టై, నాలుగుదంతంబులయేనుం
గులును రెండుదంతముల యేనుంగులు
ను మూడుదంతంబుల యేనుంగులును
జుట్టునుంగలదై, యాయుధధారులగు
రాక్షసులచే రక్షింపబడుచున్న, రా
క్షసేశ్వరుండగురావణుని గృహంబుం
బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసీభిశ్చ పత్నిభీ రావణస్య నివేశనం
ఆహృతాభిశ్చ విక్రమ్య రాజకన్యాభి రావృతమ్. ౬
తన్నక్రమకరాకీణం తిమింగిల యుషాకులం
వాయువేగ సమాధూతం పన్నగైరివ సాగరమ్. ౭

టిక్కనః(అధ్యాహృతము) = ఆహ
నుమంతుండు; పత్నిభిః = భార్యలయి
న; రాక్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేతను; వి
క్రమ్య = పరాక్రమించి; ఆహృతాభిః =
తేబడిన; రాజకన్యాభిః = రాచకొ
మతెలచేతను; ఆవృతం = చుట్టబ
డినదియు, వ్యాపింపబడినదియును ;
నక్రమకరాకీణం = మొసళ్ల చేతను బె
ద్దచేపలచేతను వ్యాపింపబడినదియు
ను; తిమింగిల యుషాకులం = తిమింగిలమ
నుగొప్పచేప చేతను సాధారణ మ
త్స్యములచేతను గలతనొందినదియు
ను; వాయువేగసమాధూతం = గాలి
వేగముచేనెగురె గొట్టబడినదియును;

పన్నగైః = సహములచేత; ఆవృ
తం (అధ్యాహృతము) = చుట్టబడిన
దియునగు; సాగరమివ (స్థితం) = స
ముద్రముంబోలెనుండునదియునగు; త
త్ = ఆ; రావణస్య = రావణునియొక్క;
నివేశనం = అంతఃపురమును; ఆససాద
(అధ్యాహృతము) = పొందెను.

అహనుమంతుండు, రావణునిధా
ర్యులయిన రాక్షసస్త్రీలును రావణుం

డు పరాక్రమంబునంగొని తెచ్చిన రా
జకన్యలును బరుండియున్న, మొసళ్లు
ను మహామత్స్య్యంబులును చిమింగిలం
బులును మత్స్య్యంబులునుంకల్లివాయు
వేగంబునం దూలుచు సహంబులతోఁ
గూడినసమద్రంబులతోఁజూపట్టుచు
న్న, రావణునియంతః పురంబుంటా
చెను. అని, తాత్పర్యము.

యాహి వై శ్రీవణే లక్ష్మీర్యా చేద్రే హరివాహనే
సా రావణగృహే సర్వా నిత్య మేవా నపాయినీ. ౯

టీక॥ వై శ్రీవణే = కుబేరుని యందు
ను; యా = ఏ; లక్ష్మీ = సంపద; ఆస్తి
(అధ్యాహృతము) = ఉన్నదో; హరివా
హనే = హరియనుపేరుగలవిగొట్టము
లుగాఁగల; ఇంద్రే = ఇంద్రునియందు;
యాచ = ఏలక్ష్మీయును; ఆస్తి (అధ్యా
హృతము) = ఉన్నదో; సా = ఆలక్ష్మీ; స
ర్వా = అంతయును; రావణగృహే =
రావణునియింటియందు; నిత్య మేవ = ఎ

ల్లప్పుడునే; అనపాయినీ = నాశములే
నిదై; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = ఉం
డెను.
కుబేరునకు హరిహాయుండగు నిం
దునినకును ఏయే సంపదలుగలవో, ఆసం
పదలన్నియును, రావణునింట నెల్లప్పు
డును, నాశంబులేనివై, స్థిరంబులుగా,
నుండినవి.
అని, తాత్పర్యము.

యాచ రాజ్ఞః కుబేరస్య యమస్య వరుణస్యచ
తాదృశీ తద్వి శిష్టావా ఋద్ధీ రక్షోగృహే ప్రిహ. ౯

టీక॥ రాజ్ఞః = రాజులైన; కుబేర
స్య = కుబేరునకును; యమస్య = యము

నికిని; వరుణస్యచ = వరుణునకును;
యాచ = ఏసంపద; ఆస్తి (అధ్యాహృ

తము)=ఉన్నదో; తాదృశీ= అట్టిది పృథము) ఉండెను.
గాసి;తద్విశిష్టావా=దానికన్ననధికము కుబేరునకుయమునివరుణునకునెం
యినదిగాసి;బుద్ధిః=సంపద; ఇహ= తసంపదయుండునో, ఆలంకలోనిరా
ఈలంకయందు; రక్షోగృహేషు=రా క్షసులందఱు, నంతటిసంపదగల వార
క్షసులయిండ్లయందు;అసీత్=(అధ్యా లయియుండిరి.అని, తాత్పర్యము.

తస్య హమస్య మధ్యస్థం వేత్తృచా స్య త్సునిమితం
బహునిర్యూహసంకీర్ణం దదర్శ పవనాత్మజః. ౧౦
బ్రహ్మణోథే కృతం దివ్యం దివి య ద్విశ్వకర్మణా
విమానం పుష్పకం నామ సర్వరత్నవిభూషితమ్. ౧౧
పరేణ తపసా లేభే యత్కుబేరః పితామహాత్

టీక॥యత్=ఏది; దివి=స్వర్గము బహునిర్యూహసంకీర్ణం= అనేకము
నందు;బ్రహ్మణోథే=బ్రహ్మదేవునికొ లయినమదపుటేనుంగులచే వ్యాపింపఁ
అకు; విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత; బడినదియునగు; అన్యత్=ఇతరమయి
కృతం=చేయఁబడినదియును; దివ్యం= న; వేత్తృచ=గృహమును; పవనాత్మ
శ్రేష్ఠంబును; సర్వరత్నవిభూషితం=స జః=వాయుదేవునికొద్దునైనహనుమం
మస్తమణులచేత నలంకరింపఁ బడినది తుండు;దదర్శ=చూచెను.
యునగు;పుష్పకంనామ= పుష్పకమను పూర్వము బ్రహ్మదేవునికొఅకుస్వ
పేరుగల; విమానం = విమానమో; గణంబునవిశ్వకర్మచే నిమింపఁబడి
యత్=దేసి;కుబేరః=కుబేరుండు; పరే నదై,సమస్తమణులచే నలంకృతంబై,
ణ=అధికమయిన; తపసా=తపస్సుచే మన్నికుబేరునిచే గొప్పతపంబునల్పి
త; పితామహాత్=బ్రహ్మదేవునివలన; బ్రహ్మదేవునివలనం బొందఁబడి, పె
లేభే=పొందెనో; తత్(అధ్యాపృథ ము)=అట్టిదియును; తస్య= ఆ; హ క్కుమదపుటేనుంగులచేరక్షింపఁబడిన
మగ్ధాస్య=మేడయొక్క; మధ్యస్థం = దై, యారావణునిగృహంబు నదుమ,
నదుము నందున్నదియును; సునిమి త్పాదున్న,పుష్పక విమానంబును, వా
తం=చక్కఁగఁ జేయఁబడినదియును; యుదేవుని కుమారుండగు, హనుమం

౨౧౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౯

తుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

కుబేర మోజసా జిత్యా లేఖే త ద్రాక్ష సేశ్వరః. ౧౨

ఈహామృగసమాయుక్తైః కార్తస్వరహిరణ్మయైః

సుకృతై రాచితం స్తంభైః ప్రదీప్త మివ చ శ్రియా. ౧౩

మేరుమందరసంకాశై రుల్లిఖద్భి రివాం బరం

కూటాకారై శ్శుభాగారై స్సర్వత స్సవలంకృతమ్. ౧౪

టిక|| రాక్ష సేశ్వరః = రాక్షసులకుఁ బ్రభుండగు రావణుండు; ఓజసా = పరాక్రమంబుచేత; కుబేరం = కుబేరుని; జిత్యా = జయించి; ఈహామృగసమాయుక్తైః = తోఁడేళ్లతోఁగూడినవియును, తోఁడేళ్లప్రతిమలతోఁగూడినవియుననుట; కార్యస్వరహిరణ్మయైః = బంగారువికారములును, వెండివికారములును; సుకృతైః = చక్కఁగాఁజేయఁబడినవియునగు; స్తంభైః = కంబములచేత; ఆచితం = వ్యాపింపఁబడినవియును; శ్రియా = కాంతిచేత; ప్రదీప్తం = ప్రకాశించునదియును; (“ఇవ” అనునదికావ్యాలంకారార్థము) మేరుమందరసంకాశైః = మేరుపర్వతముతోను మందరపర్వతముతోను సమానములును; అంబరం = ఆకాశమును; ఉల్లిఖద్భి రివ (స్థితైః) = ఒరయుచున్నట్లున్నవియును; శుభాకారైః = మంగళకరంబగు నాకారముగల

వియునగు; కూటాకారైః = మేడమీదియిండ్లచేత; సర్వతః = అంతటను; సమలంకృతం = చక్కఁగాఁ నలంకరింపఁబడినదియునగు; తత్ = ఆపుష్పకవిమానమును; లేఖే = పొందెను.

రాక్షసులకందలకును బ్రభుండగు రావణుండు, పరాక్రమంబునం గుబేరుని జయించి, తోఁడేళ్లప్రతిమలు కట్టియుండు, బంగారముతోను వెండితోను మందరంబు గాఁజేయఁబడిన స్తంభంబులతోఁగూడినదై, కాంతిచేఁబ్రకాశించుచు, మేరుమందరపర్వశంబులంబోలె నత్యున్నతంబులై యాకాశంబు నొరయునట్లుచూపట్టుచున్న మందరంబులగు మేడమీదిగృహంబు లనేకంబులుగల్గి, యొప్పుచుండు, నాపుష్పకవిమానంబు, దీసికొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

జ్వలనార్కప్రతీకాశం సుకృతం విశ్వకర్మణా
హేమసోపానసంయుక్తం చారుప్రవరవేదికమ్. ౧౫
జాలవాతాయనై ర్యుక్తం కాంచనై స్సాఫ్తకైరపి
ఇంద్రనీలమహానీలమణిప్రవరవేదికమ్. ౧౬
విద్రుమేణ విచిత్రేణ మణిభిశ్చ మహానైః
నిస్తలాభిశ్చ ముక్తాభి స్రలే నాభివిరాజితమ్. ౧౭
చందనేనచ రక్తేన తపనీయసిభేనచ
సుపుణ్యగంధినా యుక్త మాదిత్యశరుణోపమమ్. ౧౮
కూటాగానై ర్వరాకానై ర్వివిధై స్సమలంకృతం
విమానం పుష్పకం దివ్య మారురోహ మహాకపిః. ౧౯

<p>టీక మహాకపిః=పెద్దకోతియగు హనుమంతుండు; జ్వలనార్కప్రతీకాశం=అగ్నితోనుసూర్యునితోనుసమానమైనదియును; విశ్వకర్మణా=విశ్వకర్మచేత; సుకృతం=చక్కగాఁజేయఁబడినదియును; హేమసోపానసంయుక్తం=బంగారుతోఁ జేయఁబడినపడికట్లతోఁ గూడినదియును; చారుప్రవరవేదికం=సుందరములునుశ్రేష్ఠములునగుతెన్నెలుగలదియును; కాంచనైః=బంగారువికారములును; సాఫ్తకైరపి=స్ఫటికంపుమణుల వికారములయినవియునగు; జాలవాతాయనైః, జాల=గోడలమీద నలంకారార్థము స్వస్తికాద్యాకారములుగాఁజెద్దవిగాఁ జేయఁబడినకటికీలతోను, వాతాయనైః=సాధారణముగాఁ</p>	<p>గాలివచ్చుటకుఁ జేయఁబడినకటికీలతోను; యుక్తం=కూడినదియును; ఇంద్రనీలమహానీలమణిప్రవరవేదికం=పాలలో వేసినంతనె పాలకునైల్లము గల్గించు నింద్ర నీలమణులచేతను సింహశద్విపమందుఁ బుట్టిన మహా నీలమణులచేతను జేయఁబడిన శ్రేష్ఠములయిన తెన్నెలుగలదియును; విద్రుమేణ=పవడముచేతను; నిస్తలాభిః=సరిలేన; ముక్తాభిశ్చ = ముత్తెములచేతను; సమితేన (అధ్యాహ్వానము)=జేయఁబడిన; తలేన = క్రిందిభాగముచేత; అభివిరాజితం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును; రక్తేన=ఎఱ్ఱనిదియు; తపనీయసిభేన=మంచిబంగారముతో సమానమయినదియును; సుపుణ్యగంధినా = మిక్కిలి</p>
---	---

యుఁబరిశుద్ధమును మంచివాసనగలది
యునగుఁచందనేనచ=చందనముతోను;
యొక్కం= కూడినదియును; ఆదిశ్శ్లోత
రుణోపమం= మధ్యాహ్నకాలపుసూ
ర్యునితోఁబోల్కెగలదియును; వరాకా
రైః=శ్రేష్ఠములయినయాకారములుగ
లదియు; వినిష్కైః=నానావిధములునగు;
కూటా గారైః=మేడమీడియిండ్లచే
త; సమలంకృతం=చక్కఁగానలంకరిం
పఁబడినదియును; దివ్యం=స్వగంబు
నందుఁబుట్టినదియునగు; పుష్పకం=పు
ష్పకమును; విమానం=విమానమును; ఆ
రుగోహం=ఎక్కెను.

విశ్వకర్మచే సుందరంబుగానిర్మిం
పఁబడి, సూర్యాగ్నులుంబోలెవెలుంగు
చు, బంగారముతోఁజేసిన పడకట్లతోఁ
గూడి, గోడమీదన లంకారాథకముపె
ద్దవిగా స్వస్తికాద్యాయకములుగాఁ జే
యఁబడిన జాలంబులను కిటికీలునువా

యుసంచారాథకంబు చేయఁబడినసా
ధారణంబులగుకిటికీలునుగలిగి, పాల
లో వేసి నంతనె యాపాలనంతయు
నల్లగాఁ జేయు నిండ్రనీల మణులతో
ను సింహశిర్షిపంబునం బుట్టిన మహా
నీలమణులతోనుం జేయఁబడి సుందరం
బులయిన తిన్నెలు గల్గి, నానావిధం
బులగుపగడములు గొప్ప వెలగలమణు
లును శ్త్రమంబులగుముత్రైంబులవీనితోఁ
గట్టఁబడినకుట్టిమంబుతోనొప్పుచు, నెట్టి
గానుండునదికావున మంచిబంగారము
తోసాటిసేయందగిన సుగంధిచందనం
బుగల్గుటంజేసి వాసనలగుబాళించుచు,
మధ్యాహ్న సూర్యునిభంగిభాసీల్లుచు,
సుందరంబుగానేర్పఱుపఁబడిననానావి
ధంబులగుమేడమీడి గృహంబులచేన
లంకరింపఁబడియున్న, స్వగంబునం
బుట్టిన, పుష్పకవిమానంబును, హనుమం
తుండారోహించెను. అని తాత్పర్యము.

తత్రస్థ స్స తదా గంధం పానభక్ష్యైశ్చ సంభవం

దివ్యం సమ్మూళితం జిహ్వా ద్రూపవంత మివాసిలమ్. ౨౦

టీక|| తదా=అప్పుడు; సః=ఆహను
మంతుండు; తత్రస్థః=అచ్చటనున్న
వాఁడై; దివ్యం=శ్రేష్ఠమును; సమ్మూర్ఛి
తం=వ్యాపించియున్నదియును; రూప

వంతం= ఆకారముగల; అసిలమివ(స్థి
తం)= వాయుశేఘ్రఁడుఁబోలెనున్నది
యును; పానభక్ష్యైశ్చ సంభవం =
త్రాఁగఁదగిన మద్యములవలనను పిడి

వంటలవలనను అన్నములవలననుభుజ్యున యాకారమువహించిన వాయువోయ
దియునగు; గంధం=వాసనన; జిఘ్రీత
(అజిఘ్రీతం=ఆఘ్రాణించెను.

అష్టదాహనుమంతుం, ఉచ్చటనుం
డి, దివ్యంబై యంతటను వ్యాపించి, చుచుండెను.
పరాగ బహుళంబై యుంటుండేసి, అని, తాత్పర్యము.

స గంధస్తం మహాసత్త్వం బంధు ర్బంధు మిహోత్తమం
ఇత ఏ హీత్యవాచేవ తత్ర యత్ర స రావణః. ౨౦

టీక||సః=ఆ; గంధః=వాసనః= ఆవాసన, రావణుండుండు స్థలంబున
ఆ; మహాసత్త్వం = గొప్పబలముగల నుండుపదార్థంబులవలనం గలిగినద
హనుమంతునిగూర్చి; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠం గుటండేసి, యట్టియుత్తమంబగుగంధం
డగు; బంధుం=బంధువునిగూర్చి; బంధు బునగల్గినచోటనే రావణుండుండునని
రివ=బంధుండుంబోలె; యత్ర=ఎచ్చట; బుద్ధిమంతుండగుహనుమంతుండూహిం
సః=ఆ; రావణః=రావణుడు; అస్తి పడగియున్నది; కావున, నాగంధంబు,
(అధ్యాహృతము) = ఉన్నాడో; త బంధుండు, తనకుఁగావలసినబంధువున
త్ర=అచ్చటికి; ఇతః=ఇటకు; ఏహి=ర కుఁజెప్పనట్లు, హనుమంతునకు, రావ
మ్మ ఇతి=అని; ఉవాచేవ = చెప్పిన ణుండుండుస్థలంబును, జెప్పినట్లుండెను.
ట్లుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాం ప్రస్థిత శ్శాలాం దదశః మహతీం శుభాం
రావణస్య మనఃకాంతాం కాంతామివ వరస్త్రియమ్. ౨౧
మణిసోపానవికృతాం హేమజాలవిభూషితాం
స్ఫుటికై రావృతతలాం దంతాంతరతరూపికాం. ౨౩
ముక్తాభిశ్చ ప్రవాలైశ్చ రూప్యచామీ కరైరపి
విభూషితాం మణిస్తంబై స్సుబహుస్తంభ భూషితామ్. ౨౪

“సుబహు స్తంభభూషితైః” అనిపాతాంతరము.

నమ్రైః ఋజుభి రత్యుచ్చై స్సమంతా త్సువిభూషితైః
స్తంభైః పక్షైరివాత్యుచ్చై ర్దీవంసంప్ర స్థితామివ. ౨౫
మహత్యా కథయా స్తీర్ణాం పృథివీలక్షణాంకయా
పృథివీమివ విస్తీర్ణాం సరాష్ట్రగృహ మాల్సీమ్. ౨౬
నాదితాం మత్తవిహగై ర్దీవ్య గంధాధి వాసితాం
పరాధ్యాయ స్తరణోపేతాం రక్షోధిప నిషేవితామ్. ౨౭
భూమా మగరుభూషేన విమలాం హంసపాండురాం
చిత్రాం పుష్పోపహారేణ కల్పాషీమివ సుసృభామ్. ౨౮
మనస్సంష్లాదజననీం వర్ణస్యాపి ప్రసాదినీం
తాం శోక నాశినీం దివ్యాం శ్రియ స్సంజన నీమివ. ౨౯

టీకాతతః = అటుపిమ్మటఃసః(అ	ను;స్సాటకైః=స్పటికమణులచేతః; ఆ
ధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుండు;	వృతతలాం= కప్పబడినక్రిందిభాగము
తాం=ఆ రావణుండుండుస్థలమునుగూ	గలదియును;దంతాంతరితయాపికాం=
ర్చిః ప్రస్థితః= బయలుదేరినవాడై;	దంతములచే నడుమ నిమింపబడిన
మహతీం = గొప్పదియును;శుభాం=	రూపముగలదియును, లేక, దంతము
మంగళ కరమయినదియును; రావణ	లచేవిచ్చిత్రిగలది గాఁజేయఁబడిన రూ
స్య = రావణునియొక్క; మనఃకాం	పముగలదియును, అచ్చటచ్చట నడు
తాం = మనసుచేగోరఁబడిన; కాం	మ నడికింపఁబడి దంతపుంబలకలుగలది
తాం=ప్రియరాలయిన;వరప్రియమి	యుననుట; ముక్తాభిశ్చ = ముత్రైము
వ(స్థితాం)= శ్రేష్ఠయైన(స్త్రి)వలెను	లచేతను; ప్రవాతైశ్చ = పవడము
న్నదియును; మణిసోపానవికృతాం=	లచేతను;రూప్యచామీకరైరపి= వెండి
చక్కఁగాఁజేయఁబడిన రత్నవికారము	చేతనుబంగారములచేతను; నిమిత్తైః
లయినపడికట్లుగలదియును; హేమజా	(అధ్యాహృతము)=చేయఁబడిన; స్తం
లవిభూషితాం= బంగారువికారముల	భైః(అధ్యాహృతము)=కంబములచేత
యినకిటికీలచే నలంకరింపఁబడినదియు	ను;సుబహు స్తంభభూషితైః (పాతాం

తరము) = మిక్కిలియననేకములయిన
చిన్నకంబములుగల; మణిస్తంభైః = ర
త్నవికారములయిన కంబములచేతను;
సుభూషితాం = చక్కఁగానలంకరిం
పఁబడినదియును; సుబహుస్తంభభూషి
తాం = మిక్కిలియననేకములయిన
స్తంభములచే నలంకరింపఁబడినదియు
నగు; నమ్రైః = కొంచెమువంగినవియు
ను; ఋజుభిః = వంకరగానివియును; అ
త్యుచ్చైః = మిక్కిలియన్నతములును;
సమంతాత్ = అంతటను; సువిభూషి
త్రైః = చక్కఁగానలంకరింపఁబడినవి
యునగు; అత్యుచ్చైః = మిక్కిలియు
నున్నతములగు; పత్రైరివ (స్థితైః) = తో
క్కులుంబోలె నున్నవియునగు; స్తం
భైః = కంబములచేతను; దివం = స్వర్గ
మునుగూర్చి; సంప్రస్థితామివ (స్థి
తాం) = బయలుదేరినట్లున్నదియు; మ
హత్యా = పెద్దదియును; పృథివీలత
తాంకయా = భూమియొక్కలక్షణమె
గులుతుగాఁగలదియునగు; కుభయా =
చిత్రకంబముచేత; ఆస్తీతాం = ప
టుపఁ బడినదియును; సరాష్ట్రగృహ
మాల్సినం = దేశములతోఁగూడినయిండ్ల
యొక్కపత్తిగల; విస్తీతాం = వి
శాలమయిన; పృథివీమివ (స్థితాం) =
భూమియుంబోలెనున్నదియును; మత్త

విహతైః = మదించినపత్తులచేత; నాది
తాం = ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియును;
దివ్యగంధాధివాసితాం = శ్రేష్ఠమయిన
వాసనచేత వాసనగొట్టునట్లు చేయఁబ
డినదియును; పరాధ్యాస్తరణోపే
తాం = శ్రేష్ఠమయిన పఱపుకంబభి
తోఁగూడినదియును; రక్షోధిసంపేవి
తాం = రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావ
ణునిచేతనేవింపఁబడినదియును; అగరు
ధూపేన = అగరుగంధముయొక్కపొగ
చేత; ధూమ్రాం = నలుపుమించఁగలసిన
యెలుపు వణము గలదియును; విమ
లాం = నిమలమయినదియును; హంస
పాండురాం = హంసపక్షివలెఁదెల్లన
యినదియును; పుష్పహారేణ = పూల
యొక్కకానుకచే, చల్లుటచేతననుట;
చిత్రాం = నానావణములు గలది
యును; కల్తాషీమివ (స్థితాం) = కామధే
నువుంబోలెనున్నదియును; సుప్రభాం =
మంచికాంతిగలదియును; మనస్సంస్థాద
జననీం = మనసునకుసంతోషముఁబుట్టెం
చునదియును; వణాస్సాషి = రంగుయొ
క్కయు; ప్రసాదినీం = ప్రసన్నముగాఁ
జేయునదియును, అతిశయము సేయున
దియుననుట; శోకనాశినీం = దుఃఖమును
బోఁగొట్టునదియును; దివ్యాం = శ్రేష్ఠ
మైనదియును; శ్రీయః = సంపదయొక్క;

జ్ఞ

జ్ఞ

సంజననీమివ (స్థితాం) = పుట్టించునదివ
తెనున్నదియునగు; తాం = ఆ; శాలాం =
గృహమును; దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుం, డట్లు, రావణుం
మండునట్టి గృహంబునకుఁ బయలుదే
టి, గొప్పదైమంగళకరంబై, రావణుని
హృదయంబునకుఁ బ్రయమైన యుత్త
మశ్రీయనందగి, మణిమయంబులగుప
డికట్లుగలిగి, బంగారుకిటికీలనలంకృతం
బై, స్ఫటికమణులతోఁ గట్టబడినకుట్టి
మంబుగలిగి, యచ్చటచ్చటనుడుమనుండ
రంబుగానడికింపఁబడిన, దంతపుఁబలక
లుగలదై, నుత్తైపుఁగంబంబులఁబ్రవాళ
స్తంభంబుల వెండి స్తంభంబులబంగారు
స్తంభంబుల మణిమయ స్తంభంబులన
నేకంబుల (యవాంతర స్తంభసంపన్నం
బుల) నెప్పుడు, గొంచెముగొననువం
గినవైవంకరలు గాక యత్యున్నతంబులై
యంతటనుంజక్కఁగా నలంకరింపఁబడి
యున్నతంబులగు తొక్కలు కైవడిం
దోచు స్తంభంబులు గల్లుటంజేసి, స్వ
గంబున కుద్గమించునదివోలెఁ బూప

ట్టుచు, సముద్రసిద్ధి పర్యంతవనాదులగు
ఘామిలక్షణంబులనంతంబగుచిత్రకం
బళంబునంగప్పఁబడిన నేలగలదై, నా
నాదేశములతోఁ గూడిన ఘామండలం
బుంబోలెవిశాలంబై, మదంబునమధు
రంబుగాఁగూయుపక్షులుగలిగి, దివ్య
గంధంబునంబరిమళించుచు, రాక్షసేశ్వ
రుండగు రావణునిచేసేవింపఁబడుచు, న
గరుఘాపంబుల జేసియుండుటంజేసి
యొక్కచో ధూమ్రవణికంబై, యొ
క్కచో హంసయుం బోలె నిమగ్నం
బై తెల్లఁగాఁగనుపట్టుచు, నొక్కఁడఁ
బూలుచల్లఁబడినందునఁ, జిత్రవణికం
బై, కామధేనువుంబోలె నెల్లకోర్కు
లందీర్చగలదై, కాంతిచే వెలుంగుచుఁ,
బాపదులహృదయంబునకు సంతోషం
బునెఱుపునదియై, సంతోషప్రదంబగు
టంజేసిచూపదుల ముఖకాంతి వృద్ధి
బొందించునదై, దుఃఖముఁబోగొట్టున
దై, దివ్యంబై, లక్ష్మీకింబుట్టింపిభంగి
భాగిల్లుచున్న, యారావణుండున్నగృ
హంబుం, బూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్రియా గేంద్రియాభ్రేస్తు పంచ పంచభిరుత్తమైః

తపాయామాస మాతేవ తదా రావణ పాలితా. ౩౦

టీక॥ తదా = అప్పుడు; రావణపా
లితా = రావణునిచేఁబాలింపఁబడిన;

సాశాలా (అధ్యాహృతము) = ఆయి
ల్లు; మాతేవ = తల్లివలె; హనుమతః

జ్ఞ

జ్ఞ

(అధ్యాహృతము) - హనుమంతునియొక్క; పంచ=అయిదయిన ; ఇంద్రియాణి=త్వక్కు (చమకము) చక్షుస్సు (కన్ను) శ్రోత్రము (చెవి) జిహ్వ (నాలి క) ఘ్రాణము (ముక్కు) అను నిందియింబులను; ఉత్తమైః= శ్రేష్ఠంబులయిన; పంచ=అయిదగు; ఇంద్రియైశ్చ=ఇంద్రియంబులయొక్క విషయంబులగు, స్పృశము (తాఁకుట) రూపము, శబ్దము, రసము, గంధము, అనువానిచేతను; తపశ్చాయామాస=శృప్తినొందించెను.

రావణునిచేదబాలింపబడిన యాగ్యహంబునందు, సుస్పృశంబగువాయువును నేత్రంబులకు వినోదంబు నెఱపు సుందరంబగురూపంబును జేవులకునానందంబుగలిగించు మధురంబగు గానంబులును అతిరుద్ర్యంబులగు భిక్ష్యదులును మనోహరంబగుగంధంబును గలుగుటంజేసి, యాగ్యహంబు, అద్భుటికింబోయిన హనుమంతుని తృప్తము శృంగిత జిహ్వఘ్రాణంబులను సుచేంద్రియంబులకును, దనయందును స్పృశరూపశబ్దరసగంధ విశేషంబుల చేత, గన్నతల్లితనవుత్రుని యింద్రియంబులకుంబోలె, దృష్టిగలిగించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. - హనుమంతుని జిహ్వకు, రసంబుచే, దృష్టిగలిగించెను" అనునది, హనుమంతుండుచ్చటనుండు భిక్ష్యదుల భక్షింపకన్నను, వానిరూపంబుననుగంధంబునను "ఇది, మంచిరుచిగలది" యనిభావించుటవలన నట్టి భిక్ష్యదుల ననుభవించియున్నందునం గల్గువాసనంజేసి, యప్పుడెతద్భిక్ష్యదిరసాస్వాద సౌఖ్యంబునకింకలిగినది; అనునభిప్రాయంబునక జెప్పబడినది. ఆగ్యహంబు, రావణునిచేదబాలింపబడినదగుటంజేసి, రావణుండెనాయకుండుగాఁ గలదయ్యును, రావణునికె యనుకూలముగా నుండవలసినదయ్యును, హనుమంతుండట్టి రావణునకుశత్రుండగు రామునిదూత గావున హనుమంతునకుఁబ్రతికూలముగా నుండవలసినదయ్యును, అట్లుగాక "తల్లికొడుకునుంబోలె హనుమంతుని దృష్టిపఱచె" ననివణిండుటచే, బుష్పకవిమానంబును, రావణుండుసేతను హరించుటవలననె మృతుండైనవాడె కావున, నతనిందనకుఁ బ్రభునిగాఁదలంచుట కార్యంబుగాదనియును, రాముండెతనకుఁ బ్రభుండుకాఁగలం డనియును, అతనికిహనుమంతుండుపుత్రప్రప్రాయుండుకావునఁ, దాను, నట్లేయెం

చుట యుచితంబనియుం, దలంచినది" అని, వ్యంజితమగుచున్నది.

స్వగోఁయం దేవలోకోయ మింద్రస్యేయం పురి భవేత్
సిద్ధి ర్వేయం పరాహిన్యా దిత్యమన్యత మాహతిః. ౩౦

టీక॥ "అయం=ఇది; స్వర్గః=స్వర్గమో! దు; అమన్యత=తలంచెను.
అయం=ఇది; దేవలోకః= దేవతలస్థా వాయు దేవునికుమారుండగు హను
నమో! ఇయం=ఇది; ఇంద్రస్య= దేవేం మంతుండు, ఆరావణునిస్థానంబుండు
దునియొక్క; పురి= పట్టణమయిన శైలంగుంబూచియచ్చెరువొంది, ఇది
యమరావతి; భవేత్ = అగునో! ప స్వర్గంబో! అందునుముఖ్యముగా దేవత
రా=ఉత్కృష్టమయిన; సిద్ధిః=తపస్సి లునివసింపదగిన స్థానంబో! అందును,
ద్ధిరూపమయిన బ్రహ్మలోకము ; స్యా దేవతలకందఱకును బ్రభువైన యిం
ద్వా=అగునో! ("హి" అనునది పాద ద్రిండు నివసించునమరావతీపురియో!
పూరణార్థము)" ఇతి=అని; మారు లేక, బ్రహ్మలోకమో!" అని, తలంచె
తి=వాయువుకొడుకైన హనుమంతుం ను, అని, తాత్పర్యము.

ప్రధ్యాయత ఇవాపశ్య త్ప్రదీపాం స్తత్ర కాంచనాన్

"ప్రత్యాయత ఇవాపశ్యత్" అని, పాఠాంతరము.

ధూతాన్ నివ మహాధూతైః దేవసేన పరాజితాన్. ౩౧

టీక॥ సః (అధ్యాయతము)=ఆహ ముగలిగియుండుటచే, నెదుర్కొనున
నుమంతుండు; తత్ర=అచ్చట; కాంచ నాన్ = బంగారువికారములయినవి
యును, బంగారువికారములయిన స్తం బులనుంచఁబడినవియునగుట ; ప్ర
ధ్యాయత ఇవ (స్థితాన్) కదలకుండుట చేధ్యానము చేయుచున్నట్లున్నవియు
ను; ప్రత్యాయత ఇవ (స్థితాన్, అనిపా థూర్తానివ (స్థితాన్) = బూదరులుం
బోలెనున్నవియునగు; ప్రదీపాన్=దీ పంబులన; అపశ్యత్ = చూచెను.
అహనుమంతుండచ్చట, నిశ్చలంబు గానుండుటంజేసి, యేమోధ్యానంబు

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౨౨

౩౯

సేయుచున్నవివోలెజూపట్టుచు, నట్లు తాంతరపక్షమందు; “ఆహనుమంతుం
పెద్దజూదరులచే జూదంబునంబరాజు డు, ఎచ్చగార్చబకశంబుగలుగటంజే
యంబునొందియవమానంబున నెట్టట్టు సీతన్నెదిగొకనునవియుంబోలెజూ
కదలకుండుజూదరులచందంబున నందం పట్టుచు, “శేషమసమానము).
బుగానున్న, దీపంబులంబూచెను. (పా అని, తాత్పర్యము.

దీపానాంచ ప్రకాశేన తేజసా రావణస్యచ
అచిభిః భూషణైః నాంచ ప్రదీప్తే శృభ్య వన్యత. ౩౩

టీక||సః (అధ్యాహృతము)=ఆహ నుమంతుండు; దీపానాం= దీపముల యొక్క; ప్రకాశేనచ=కాంతిచేతను; రావణస్య=రావణునియొక్క; తేజసా చ=కాంతిచేతను; భూషణైః సాం= సొమ్ములయొక్క; అచిభిః శృ=కాంతులచేతను; సాగలా (అధ్యాహృతము)=ఆగృహము; “ప్రదీప్తా=మండిన దీ” ఇతి=అని; అభ్యవన్యత=తలం చెను.
ఆహనుమంతుండు, ఆగృహంబున, దీపంబుల వెలుతురును, రావణునితేజస్సును, సొమ్ములకాంతులును, అంతట ను బర్చియుంటంబూచి, “యాయిల్లు మండుచున్నదాయేమి? అనితలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో పశ్య త్కుఢాసీనం నానావణౌంబరస్రజం
సహస్రం వరనారీణాం నానావేష విభూషితమ్. ౩౪

టీక||తతో = అటుపిమ్మట; సః (అ యినయలంకారములచే నలంకరింపబడినదియునగు; వరనారీణాం= ఉత్తములగు స్త్రీలయొక్క; సహస్రం=వేయిని; అపశ్యత్=చూచెను.
అంత, నాహనుమంతుండు, డచ్చట, చిత్రకంబళంబుపైబరుండి, చిత్రవణంబులగువస్త్రంబులను బుష్పమాలికలను

౧౧౧ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౯

ధరించి, పలు దెజంగులగునలంకారంబు | యిమందిని, జూచెను.
లనలంకరింపఁబడియుండు, స్త్రీలను, వే | అని, తాత్పర్యము.

పరివృత్తే ధర్మాత్రే శు పాననిద్రావశంగతం
క్రీడిత్యో పరతం రాత్రౌ సుష్యాప బలవ త్తదా. ౩౫

<p>టీక॥ తత్ (అధ్యాత్మతము) = ఆవే యి; రాత్రౌ = రాత్రియందు; క్రీడిత్యా = క్రీడించి; ఉపరితం = అలసటనుబొందిన దై; పాననిద్రావశంగతం = మద్యంబు ద్రావణులనునిద్రకునులోబడినదై; అ ధర్మాత్రే = నిశితము; పరివృత్తే శు = తి రుగఁగానే; తదా = అప్పుడు; బలవత్ = బలాత్కారము గా; సుష్యాప = నిదురిం చెను.</p>	<p>ఆవేయిమందిస్త్రీలు, రాత్రియందు వివిధంబులగుక్రీడబునల్పి, అలసటనొం ది, యధర్మాత్ర మతిక్రమింపఁగానే, ఇంకనుగ్రీడించుటయందుఁ బూర్ణము గాఁదృష్టినొందనివారయ్యును, మద్యం బుద్రావినందువంగల్గినవై పునకునిద్రకు నులోబడి, బలాత్కారంబున, నప్పు డై, నిద్రఁజెందరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

త శ్రుసుప్తం విరురుచే నిశ్శబ్దాంతరధూషణం
నిశ్శబ్దహంసధీమరం యథా పద్మవనం మహత్. ౩౬

<p>టీక॥ ప్రసుప్తం = నిదురించునదియ ను; నిశ్శబ్దాంతరధూషణం = పోయినశ బ్దముగలనడుమునందలిసొమ్ము (అనఁ గా మొలనూలు) గలది యనగు; తత్ = ఆవేయి; నిశ్శబ్దహంసధీమరం = పో యినధ్వనిగలహంసలును దుష్కేదలును గల; మహత్ = పెద్దదియగు; పద్మవనం యథా = తామరవనముంబోలె; విరురు చే = ప్రకాశించెను.</p>	<p>అట్లు, నిశ్శబ్దంబు గాఁబరుండి, నిదు రించియుండుటంజేసి, నిశ్శబ్దములయిన మొలనూలు మొదలగు విభూషణంబులు గలయాస్త్రీలసమూహము, అట్లు, రా త్రియందు, నిశ్శబ్దముగానుండుహంసలు నుధీమరములునుంగల, కమలవనంబు చందఁబున, నందంబు గానుండినది. అని, తాత్పర్యము,</p>
---	--

తాసాం సంవృతదంతాని మీలితాక్షౌణి మారుతిః

అపశ్య త్వద్వగంధీని వదనాని సుయోషితామ్. ౩౭

టీక॥ మారుతిః = వాయుదేవునికు	ని = ముఖంబులను; అపశ్యత్ = చూచెను.
మారుండగు హనుమంతుండు; తా	వాయుదేవుని కుమారుండగు హను
సాం = ఆ; సుయోషితాం = మంచిస్త్రీ	మంతుండు, కండ్లుమూసికొని పండ్లుకా
లయొక్క; సంవృతదంతాని = మూయ	నరాకుండ పెదవులు మూసికొని, నిది
బడినదంతంబులుగలవియును; మీలితా	రించుచుండు, నాస్త్రీల, కమలంబులుం
క్షౌణి = మూయబడినకండ్లుగలదియు	బోలెనుగంధంబుగలిగిన ముఖంబులం,
ను; పద్మగంధీని = కమలముయొక్కవా	జూచెన. అని, తాత్పర్యము.
సనవంటివాసనగలదియునగు; వదనా	

ప్రబుద్ధానీవ పద్మాని తాసాం భూత్వాక్షపాక్షయే

పున స్సంవృత పత్రాణి రాత్రా వివ బభువదా. ౩౮

టీక॥ తాసాం = ఆస్త్రీలయొక్క;	హృతము) ఇవ = తామరపూలుంబోలె;
వదనాని (ఆధ్యాహృతము) = ముఖము	తదా = అప్పుడు; బభువః = ప్రకాశించినవి
లు; త్పాక్షయే = రాత్రియొక్కనాళ	ఆస్త్రీలముఖంబులు, ప్రాతఃకాలం
మునందు, సూర్యోదయమునందనట;	బునుండి, కమలంబులంబోలె వికసితం
పద్మానీవ = తామరపూలుంబోలె; ప్రి	బులయియుండి, మఱిరాత్రియందు,
బుద్ధాని = వికసించినవి; భూత్వా = ఆ	ముకుళితంబులయిన కమలంబుంబోలె
య; రాత్రౌ = రాత్రియందు; పునః =	బ్రకాశించుచుండినవి.
మఱి; సంవృతపత్రాణి = సరిగోచము	అని, తాత్పర్యము.
నొందినతేకులుగల; పద్మాని (ఆధ్యా	

ఇమాని ముఖపద్మాని నియతం మత్తప్రట్టదాః

అంబుజానీవ పుల్లాని పార్థివాయంతి పునఃపునః. ౩౯

టీక॥ మత్తప్రట్టదాః = మదించిన తుమ్మెదలు; ఇమాని = ఈ; ముఖపద్మాని =

కమలంబులంబోలుముఖంబులనుఃపుల్ల
ని=వికసించిన; అంబుజానీవ = కమ
లంబులంబోలె; పునఃపునః = మాటి
మాటికిని; ప్రార్థయంతి= (లిజర్థ
మందులట్) కోరును. నియతం=నిశ్చ
యము!

వీరిముఖంబులకమలంబు లుండున
ట్లునున్నవి, గావున, మదంబున నొడలు
దెలియనిభృంగంబులు, వికసించినకమ
లంబులంగోరునట్లు, వీరిముఖంబులను,
మాటిమాటికిని, కోరును. ఇవినిశ్చయ
ము! అని, తాత్పర్యము.

ఇతీ వామన్యత శ్రీమా నుపపత్త్యా మహాకవిః

మేనే హి గుణత స్తాని సమాని సలిలోద్భవైః. ౪౦

టీక॥ ఇతీవ=ఈప్రకారముగానే; శ్రీ
మాన్=కాంతిగలవాఁడును; మహాక
విః= పెద్ద కోఁతయైనగు నానుమం
తుండు; ఉపపత్త్యా=యుక్తిచేత; అ
నున్యత = తలంచెను, సః(అధ్యా
హృతము)= ఆహనుమంతుండ; తా
ని = ఆముఖంబులను; గుణతః =
సుగంధము మొదలగు గుణంబుల వల
న; సలిలోద్భవైః= కమలములతో;

సమాని=సరియయినవి గా; మేనేహి=
తలంచెనుగాదా!

శ్రీమంతుండగు నాహనుమంతున
కు, వారిముఖంబులు, సుగంధాదిగుణం
బుల, కమలంబులతో సరివచ్చునని, దోఁ
చెను, గావున, బైశిష్యవిట్లు, అతం
డు, “తుమైవలీముఖంబులనుగోరు”నని,
తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

సా తస్య శుశుభే శాలా తాభి స్త్రీభి ర్విగాజి శా

శారదీవ ప్రసన్నా ద్యో స్తారాభి రభిశోభితా. ౪౧

టీక॥ తస్య=ఆరావణుని యొక్క;
తాభిః=ఆ; (స్త్రీభిః=స్త్రీలచే; విరా
జితా=ప్రకాశింపఁజేయఁబడిన; సా=
ఆ; శాలా=గృహము; తారాభిః=న
క్షత్రములచేత; అభిశోభితా=ప్రకా

శింపఁజేయఁబడినదియు; ప్రసన్నా=
నిమఃలమయినదియును; శారదీ= శ
రదృతువునందలి; ద్యౌరివ = ఆకా
శమువలె ; శుశుభే = ప్రకాశించె
ను.

శ్రీమద్రామాయణము*సుందరకాండము. ౨౭౫

స ౯

అట్లు త్తమస్త్రీలతోఁగూడినిమలం దీనశరత్కాలమునందలి యాకాశంబు
బై యున్నయారావణునిగృహంబు, అ చందంబునం, బ్రకాశించెను.
ట్లు,నిమలంబై, నక్షత్రంబులతోఁ గూ అని, తాత్పర్యము.

సచ తాభిః పరివృత శృశుభే రాక్షసాధిపః

యథా హ్యుడపతి శ్రీమాం స్తారాభి రభిసంవృతః. ౪౨

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁ (“హి” అనునది పాదపూరణార్థక
బ్రతుండయిన; సచ=ఆ రావణుండును; ము); శుశుభే=ప్రకాశించెను.
తాభిః=ఆస్త్రీలచేత; పరివృతః = చు రాక్షసేశ్వరుండగునారావణుండను,
ట్టఁబడినవాఁడై; శ్రీమాం=కాంతిసంప ఆయు త్తమస్త్రీలంగూడి, నక్షత్రంబు
న్నుండును; తారాభిః=నక్షత్రములచే లంగూడినశ్రీమంతుండగు చంద్రునిచం
త; అభిసంవృతః=చుట్టఁబడినవాఁడన దంబున, నందంబుగాఁ, బ్రకాశించెను.
గు; ఉడపతిర్యథా=చంద్రుండుంబోలే అని, తాత్పర్యము.

యా శృవంతేం బరా తారాః పుణ్యశేషసమాప్తతాః

ఇమా స్తా స్సంగతాః కృత్వా ఇతి మేనే హరిస్తదా. ౪౩

టీక॥ “యాః=ఏ; తారాః=నక్షత్ర నే=తలంచెను.
ములు; పుణ్యశేషసమాప్తతాః=పుణ్య హనుమంతుం, డప్పడు, ఆస్త్రీలం
ముయొక్కమిగతచేఁబట్టఁబడినవై; చ్య భూచి, “యనుభవించఁగామిగిలిన పు
వంతే=పడుచున్నవో; తాః=ఆనక్షత్ర గ్గంబుతోఁగూడి యాకాశంబుననుండి,
ములు; కృత్వా=అన్నియును; సంగ భూమిపై, నిదివఱకుఁబడిన, నక్షత్రంబు
రాః=చేరినవై; ఇమాః = ఈస్త్రీలు అన్నియుఁజేరి, యీస్త్రీలరూపంబులవ
గా; అహువత్ (అధ్యాత్మతము)=అ హించినవికాఁబోలు” అని, తలంచెను.
యినవి! ఇతి=అని; హరిః=కోఁటియయి అని, తాత్పర్యము.
నహనుమంతుండు; తదా=అప్పుడు; మే

తారంతా మివ సువ్యక్తం మహతీనాం శుభాచిహమ్

ప్రభావణప్రసాదాశ్చ విరేజి స్తత్ర యోషి తామ్. ౪౪

<p>టీక॥ తత్ర=అచ్చట; యోషి తామ్=</p> <p>స్త్రీలయొక్క; ప్రభావణప్రసాదా</p> <p>శ్చ=కాంతియును రంగును నైమల్యం</p> <p>బును; సహితీహం = పెద్దవియును; శు</p> <p>భార్మిషాం = మంగళకరంబులయిన</p> <p>కాంతిగలవియునునగు; తారాదౌ=న</p> <p>క్షత్రములయొక్క; ప్రభావణప్రసా</p> <p>దాఁ(అధ్యాహృతము) ఇవ = కాంతి</p> <p>యును రంగును నైమల్యంబునుంబో</p>	<p>తె; సువ్యక్తం = మిక్కిలియున్నట్లము</p> <p>గా; విరేజి=ప్రకాశించినవి.</p> <p>అచ్చట, స్త్రీలమేనికాంతియును రం</p> <p>గును నైమల్యమును, గొప్పవియును</p> <p>గాంతిసంపన్నంబులనగు నక్షత్రంబుల</p> <p>కాంతియు రంగును నైమల్యంబునుం</p> <p>బోలి, ప్రకాశించుచుండినవి.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

వ్యావృత్తగురుపీనస్ర క్షృక్రీణవరభూషణాః

పానవాయామకాలేషు నిద్రాపహృతచేతసః. ౪౫

<p>టీక॥ తాః (అధ్యాహృతము)=</p> <p>ఆస్త్రీలు; పానవాయామకాలేషు=</p> <p>త్రాచగుటకవాంతరము, జరిగినరతికాల</p> <p>ములందు; నిద్రాపహృతచేతసః=నిదు</p> <p>రచేసపహరింపబడిన మనసుగలవార</p> <p>లై; వ్యావృత్తగురుపీనస్రక్షృక్రీణవర</p> <p>భూషణాః, వ్యావృత్తగురుపీనస్రక్=</p> <p>వ్యత్యస్తములయిన పెద్దవియులావైనవి</p> <p>యునగు ఘృష్ణమాలికలుగలవారలను,</p> <p>క్షృక్రీణవరభూషణాః= స్థానములుత</p>	<p>ప్పినశ్రేష్ఠములయిన సొమ్ములుగలవార</p> <p>లునై; విరేజి(అధ్యాహృతము)=ప్ర</p> <p>కాశించి.</p> <p>ఆస్త్రీలు, చక్కగామధ్యముఁద్రా</p> <p>వీరతనేయుకాలంబున, నిద్రకుబోఁబ</p> <p>డుటంజేసి, వ్యత్యాసమునొందినఘృష్ణ</p> <p>మాలికలుకలిగిస్థానములుతప్పిన భూష</p> <p>ణములతోఁగూడి, ప్రకాశించుచుండిరి.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

వ్యావృత్త తిలకాః కాశ్చి తాశ్చి దుద్భాసితసూపురాః

పాశ్వేక గళితహారాశ్చ కాశ్చి త్వరమయోషితః. ౪౬

<p>టిక॥కాశ్చిత్ = కొందఱుస్త్రీలు; వ్యావృత్తతలకాఁ=కలసిపోయిన నుదుటిమీది బొట్టుగలవారలయి ; కాశ్చిత్ = కొందఱుస్త్రీలు; ఉద్భృతసూపురాఁ=స్థానముతప్పిన యందెలు గలవారలై; కాశ్చిత్ = కొందఱు ; పరమయోషితః=ఉత్తమస్త్రీలు; పార్శ్వ=ప్రక్క-యందు; గళితహారాశ్చ=జా</p>	<p>తిన హరిముగలవారిలయియును; అనన్ (అధ్యాహృతము)= ఉండిరి. కొందఱుస్త్రీలనుదుటిబొట్టుమాసి యుండినది ; కొందఱికాలియందెలు, స్థానంబుతప్పియుండినవి; మఱికొందఱి కంఠహారంబులు, ప్రక్క-నజాతిపడియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ముక్తాహారా వృతాశ్చర్యాః కాశ్చి ద్విప్రస్తవాసనః
వ్యావిధరశనాదామాః కిశోర్య ఇవ వాహితాః. ౪౭

<p>టిక॥అన్యాః=ఇతరస్త్రీలు; ముక్తాహారావృతాశ్చ=ముత్యపుహారముచేత గప్పుబడినవారిలయ్యును, తెగినముత్యములహారపుండ్రునగుచేత బుట్టుకొనఁబడినవారిలయ్యునుట; కాశ్చిత్ = కొందఱుస్త్రీలు; విప్రస్తవాసనః=జాతినవస్త్రములుగలవారలయి; కాశ్చిత్ (అధ్యాహృతము)=కొందఱుస్త్రీలు; వ్యావిధరశనాదామాః=తెగినమోలనూలిదారముగలవారలయి ; కావుననె; వాహితాః=శ్రీమమహాపుటకై , భూమియందుపొరలునట్లుచేయఁబడిన ; కిశోర్యఇవ(స్థితాః) = చిన్నయౌచుగజ్జ</p>	<p>ములుంబోలె నున్నవారలయి ; విరేజః(అధ్యాహృతము)= ప్రకాశించిరి. మఱికొందఱు, తెగిపోయి మేనంజుట్టుకొనినముత్యపు హరిముగలిగియును, కొందఱువస్త్రమువీడియును , బ్రకాశించుచుండిరి , కొందఱు శయనించి యుండుస్త్రీలు, మొలనూలిదారము , తెగిపోవుటచే, వదులయియుంటుం శేసి, యట్లునదులుచేయఁబడిన నడుముకట్టుగలిగి శ్రమనాశ నాశనము నేలంబొరలునట్లుచేయఁబడుచుండు , చిన్నయౌచుగజ్జములుంబోలె, నొప్పుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సుమందలభరా శ్చర్యా విచిన్నమృతితస్రజః
గజేంద్రమృదితాః పుష్కలతాఇవ మహావనే. ౪౮

టీక॥ సుకుండలఁ గాఁ = మంచికుండ
లములను ధరించియుండునట్టి; అన్య
శ్చ = ఇతరస్త్రీలును; విచ్చిన్నమృతీతస్ర
జః = తెంపఁబడినవియునలఁగఁజేయబడి
నవియునగు పుష్పమాలికలుగలవారల
యి; మహావనే = గొప్పయడవియం
దు; గజేంద్రమృచితాః = గజశ్రేష్ఠము
చేసినలంకరంపఁబడిన; పుల్లాః = పూచి
యుండు; లతాగ్రవ (స్థితాః) = తీర
గలుబోలెనున్నవారై ; విరేజః =

(అభ్యాప్యతము) = ప్రకాశించి.
మంచికుండలంబులధరించియుండుమఱి
కొందఱుస్త్రీలు, పుష్పముపుష్పముగా
తెగినలఁగియుండు పుష్పమాలికలుగల
వారలయి పరుండియుండుటంజేసి, య
డవియందు, గజశ్రేష్ఠముచేసినలఁగఁ ద్రొ
క్కఁబడినచక్కఁగాఁ బుష్పించినతీర
లుంబోలె, బూపట్టుచుండిరి.
అనఁ, తాత్పర్యము.

చంద్రదాంశుకిరణాభాశ్చ హారాః కాసాంచి దుత్కటాః
హంసా ఇవ బను స్సుప్తా స్తనమధ్యేషు యోషితామ్. ౪౯

టీక॥ కాసాంచిత్ = కొండటిస్త్రీల
యొక్క; చంద్రదాంశుకిరణాభాశ్చ =
చంద్రునికిరణంబులయొక్క-కాంతివంటి
కాంతిగలవియును; ఉత్కటాః = పెద్ద
వియనగు; హారాః = ముక్తాహారము
లు; యోషితాం = స్త్రీలయొక్క; స్తన
మధ్యేషు = స్తనములనడుములయందు ;
సుప్తాః = నిదురించిన ; హంసాఇవ =
హంసలుంబోలె; బనుః = ప్రకాశించి

నవి.
కొందఱుస్త్రీలు స్తనంబులనడుమ
ధరించినహారంబులు, చంద్రునికిరణంబు
లుంబోలెఁడల్లనివై పెద్దవిగాయుంటం
జేసి, యట్లు తెల్లనివై స్త్రీల స్తనములన
డుమఁబరుండినిదురించు హంసలోయ
నందగి, యొప్పుచుండినవి.
అనఁ, తాత్పర్యము.

అపరాసాంచ వైడూర్యాః కాదంబా ఇవ పక్షిణః
హేమసూత్రాణి చాన్యసాం చక్రవాకా ఇవాభవన్. ౫౦

టీక॥ అపరాసాం = ఇతరస్త్రీల యొక్క ; వైడూర్యాశ్చ = వైడూర్యములు

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౨౦

స ౯

లతోఁజేయఁబడినహరిమలను; కాదం
దాః = ధూమ్రవర్ణములయినముక్కల
గాళ్లుతొక్కలుఁగలహంసలనెడఁపఁజే
ణభవ = పక్షులుంబోలెఁ; అభవత్ (అ
ధ్యాహృతము) = ఉండినవి. అన్య
సాం = ఇతరస్త్రీలయొక్క; హేమసూ
త్రాణిచ = బంగారుదారములును; చక్ర
వాకాభవ = జక్కవలుంబోలెఁ; అభ
వత్ = ఉండినవి.

మఱికొందఱుస్త్రీలు స్తనంబులఁ

రించినవైదూర్యమణిహారంబులు, స్త్రీ
లస్తనములనడుమనిద్రించుచుండు, ధూ
మ్రవణికంబులగు ముక్కఁగాళ్లుతొ
క్కలుఁగలకాదంబులనుహంసలనం
బగియుండినవి; మఱికొందఱుస్త్రీలఁ
రించి హేమసూత్రరూపములయిన
హరిమలు, అట్లు, స్త్రీలస్తనమధ్యంబు
నంబుండిన జక్కవలయందగియు
ప్పడుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

హంసకారండవాకీణాః శ్చక్రవాకోప శోభితాః

ఆపగాభవ తా రేజు జఘనైః పులినైఃవ. ౫౧

టీక॥ తాః = ఆస్త్రీలు; జఘనైః =
మొలలచేత; పులినైః = ఇసుకచిన్నలచే
త; హంసకారండవాకీణాః = హంస
పక్షులచేతనుగన్నైలేఁ పక్షులచేతను
వ్యాపింపఁబడినవియును; చక్రవాకోప
శోభితాః = జక్కవలచేఁబ్రకాశింపఁజే
యఁబడినవియునుగ; ఆపగాభవ = నను

లుంబోలెఁ; రేజుః = ప్రకాశించిరి.
ఆస్త్రీలు, విశాలంబులగుజఘనంబులు
గలిగి, యట్లుపెద్దయసుకచిన్నెలుగలిగి,
హంసలుఁగారండవంబులుఁ జక్రవాకం
బులుమున్నగు పక్షులతోఁ గూడియుం
డు, నదులుంబోలెఁ, బ్రకాశించుచుండి
రి. అని, తాత్పర్యము.

కింకిణీజాలసుకోశాస్త్రాహైమవిఫులాంబుజాః

భాగ్రాహ యశస్త్రాస్సుస్తానన్య ఇవాబధుః. ౫౨

టీక॥ సుస్త్రాః = నిదురించియున్న;
తాః = ఆస్త్రీలు; కింకిణీజాలసంకో
శాః = గజైలసమూహములెఱుంగులు

గాఁగలవారలై; హైమవిఫులాంబు
జాః = బంగారువికారములయినసా
ములెపెద్దవైనతామరపూలుగాఁగల

వారలై; భావగ్రాహిః = శృంగారచేష్టలమొనగ్గు గాఁగలవారలై; యశస్త్రైః = కీర్తియొగట్టు గాఁగలవారలయి (లక్షణచే) కీర్తికాంక్ష గారణమయిన దేహకాంతియొగట్టు గాఁగలవారలయి; నద్య ఇవ = నదులుంబోలె; ఆబభుః = ప్రకాశించిరి. అని, తాత్పర్యము.

మృదుష్వంగేషు కాసాంచి తుక్చాగ్రేషువ సంస్థితాః
బహుపు భూషణానీవ శుభా భూషణ రాజయః. ౫౩
“బహుపుభ్రీమరాణీవ” అని, గోవిందరాజపాఠము.

టీక॥ కాసాంచిత్ = కొందఱిస్త్రీల యొక్క; మృదుషు = మెత్తనివైన; అంగేషు = అవయవములయందును; కుచాగ్రేషువ = స్తనములయొక్క-కొనలయందును; సంస్థితాః = ఉన్నవియు; శుభాః = మంగళకరములునగు; భూషణరాజయః = సొమ్ములచేఁగలిగినగీతలు; భూషణానీవ = సొమ్ములుంబోలె; భ్రమరాణీవ (ఇవిగోవిందరాజపాఠము. భ్రమరాణీవ) = కాముకులుంబోలె; బహుపుః = ఉండినవి.

నిద్రించుటకై సొమ్ములుదీసియున్న కొందఱిస్త్రీల మెత్తని అవయవములందును, వారలకు భూషణంబులుంబోలె, నలంకారమునెఱుపుచుండినవి. (గోవిందరాజ పక్షమందు) కొందఱు స్త్రీలు, మెత్తని అవయవములందును నాగ్రంబులందును ధరించికొనిన భూషణంబులు, అవి, కాముకులకిష్టంబులందున స్థలంబులందుండుటంజేసి, “యస్త్రీలమీఁది మోహంబున, వారింగవుంగిలిచుకొనియున్నవో, యనియెన్నుచు గి, యొప్పుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

అంశు కాంతాశ్చ కాసాంచి స్తుభిమారుత కంపితాః
ఉపయ్య పరి వక్త్రాణాం వ్యాధూయంతే పునఃపునః. ౫౪

టీక॥ కాసాంచిత్ = కొండటిస్త్రీల	ధూయంతే = కొట్టుచున్నది; కొట్టుచు
యొక్క; ముఖమారుతకంపితాః =	దీనవనట.
ముఖముయొక్క గాలిచేఁ గదలింపఁ బ	కొండటిస్త్రీలముఖంబు సమీపంబు
దీనఁబంశుకాంతాః = వస్త్రముయొ	ననుండు సూక్ష్మములగువస్త్రములకొ
క్కొనలు; వక్త్రాణాం = ముఖముల	నలు, వారువిడుచునట్టాపులకుం గ
యొక్క; ఉపయ్యుదరి = మీదమీద	దలుచు, మాటిమాటికి, ముఖంబుపైఁ
గాఁపునఁపునఁ=మాటిమాటికిని; వ్యా	గొట్టుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

తాః సతాకా ఇవోద్ధాతాః పత్నీనాం రుచిరవ్రభాః
నానావణః సువర్ణానాం వక్త్రీమూలేషు రేజిరే. ౫౫

టీక॥ రుచిరవ్రభాః = మనోహరమ	ములువలె; రేజిరే = ప్రకాశించినవి.
యినకాంతిగల; తాః = (స్త్రీ)లింగ	మనోహరంబులయినవర్ణంబులనొ
మాషకము; తే) అవస్త్రములకొనలు;	ప్పచుండు, నావస్త్రాంతంబులు, వా
నానావర్ణసువర్ణానాం = నానావి	నావిధంబులగువేలయిన పేసెచాయల
ధములయినమంచిరంగులుగల; పత్నీ	తోఁ గూడిన యారావణభార్యలముఖ
నాం = రావణునిభార్యలయొక్క; వ	ములసమీపంబున, నిట్టాపుల గాలికిఁగ
క్త్రీమూలేషు = ముఖంబుల మూలంబు	దలుచు, గాలికిఁ గదలు పెక్కెములుం
లయందు; ఉద్ధాతాః = గాలిచే నెగు	వోలె, బ్రకాశించినవి.
రఁగొట్టుచుదీన; సతాకా ఇవ = పెక్కె	అని, తాత్పర్యము.

వహ్నిశ్చత్ర కాసాంచి త్కుండలాని శుభాచిహ్నమ్
ముఖమారుతసంసర్గా న్నందం మందం సుయోషితామ్. ౫౬

టీక॥ అత్ర = ఇచ్చట; శుభాచిహ్నమ్	తాం = మంచిస్త్రీలయొక్క; కుండలా
షాం = మంగళకరమయిన కాంతిగల;	ని = పోఁగులు; ముఖమారుత సంసర్గా
కాసాంచిత్ = కొండటియిన; సుయోషి	త్ = ముఖముయొక్క గాలితోటి సంబం

టీక

ధమువలన; మందంమందం = మెల్ల మెల్లగా; వలన = చలించినవి.
అచ్చట, కాంతిసంపన్నులగుకొండ

జి స్త్రీల చెవిపోగులు, నిట్టూర్పు గాలిదనిలి, మెల్ల మెల్లగా, జలించుచుండనవి.
అని, తాత్పర్యము.

శర్కరాసవగంధైశ్చ ప్రకృత్యా సురభి స్సుఖః

తాసాం వదననిశ్శ్వాస స్సీషేవే రావణౌ తదా. ౫౭

టీక॥ శర్కరాసవగంధైశ్చ = చక్కెర తోఁజేయఁబడిన మధ్యములవాసనలచేతను; ప్రకృత్యాచ = స్వభావముచేతను; సురభి = మంచివాసనగలదియును; స్సుఖః = సౌఖ్యముగలిగించునదియునగు; తాసాం = ఆ స్త్రీలయొక్క; వదననిశ్శ్వాసః = ముఖముయొక్కనిట్టూర్పు; తదా = అప్పుడు; రావణం = రావణుని; సీషేవే = సేవించెను.

స్వభావంబుననె సుగంధంబుగలదియును జక్కై రతోఁజేయఁబడిన మధ్యములద్రావుటచేమఱియుమనోహరంబగు గంధంబుతోనొప్పుచున్నదియునగు నా స్త్రీలనిట్టూర్పు గాలి, యప్పుడు, రావణునిపైఁబ్రసరించుచుండుటంజేసి, యది, యతని, సేవించునట్లు, చూపట్టుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రావణాననశంకా శ్చ కాశ్చి ద్రావణయోషితః

ముఖాని స్త సపత్నీనా ముపాజిఘ్నీ స్తునః పునః. ౫౮

టీక॥ రావణయోషితః = రావణుని భార్యలు; కాశ్చిత్ = కొందఱు; రావణాననశంకా = రావణుని మొగంబులను సందేహముగలవారలై; సపత్నీనాం = చతులయొక్క; ముఖాని = మొగంబులను; ("స్త" అనునది పాదపూరణార్థము) పునః పునః = మఱిమఱికి; ఉపా

జిఘ్నీ = ఆఘ్రాణించిరి.
అప్పుడు, కొందఱు రావణుని భార్యలు, మధ్యమదంబునంజేసి, రావణునిముఖంబులనిభ్రమించి, తమచవతులముఖంబులం, బలుమాఱు, ఆఘ్రాణించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

అత్యథం స క్తమనసో రావణే తా వరస్త్రియః

అస్వతంత్రా స్సపత్నీనాం ప్రియ మేవా చరం స్తదా. ౫౯

టీక

టీక

టీక॥ రావణే = రావణునియందు; అత్యర్థం = మిక్కిలియు ; సక్తమన సః = తగిలినమనసుగల; తాః = ఆ; చవతు లచేనాఘ్రాణింపఁ బడినముఖముగల ; వరస్త్రియః = శ్రేష్ఠస్త్రీలు; తదా = అప్పుడు; అస్వతంత్రాః = స్వాధీనత లే నివారలై; సపత్నీనాం = చవతుల కు; ప్రియమేవ = ఇష్టమునే; ఆచరణ = చేసిరి.

అట్లుచవతులచేనాఘ్రాణింపఁ బడి నముఖములుగలయాస్త్రీలును, సాధారణంబుగాఁ జవతులుతమకుశత్రువుల గుటవలన, వారలుతమముఖమునాఘ్రాణింపఁగఱ గోపంబునొందవలసినవార లయ్యును, రావణుని యందు మిగులఁ బ్రీతి మోహంబులు గలవారొటఁజేసి, చవతులును రావణునకుఁ బ్రియలు, కావునఁ, జవతులకుఁ బ్రియంబు నే యుట రావణునకుఁ బ్రియంబగుననిత లంచి, స్వాతంత్ర్యంబు వహింపక, య చవతులముఖంబుదామునాఘ్రాణించి,

వారలకుఁబ్రియంబునె, యాచరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; రావణే = రావణునియందు; అత్యర్థం = మిగుల; సక్తమనసః = తగిలిన మనసుగల; తాః = ఆ ; వరస్త్రియః = శ్రేష్ఠస్త్రీలు; తదా = అప్పుడు; అస్వతంత్రాః = మద్యపానమదంబున, స్వాధీనత దప్పినవారలై; సపత్నీనాం = చవతుల కు; ప్రియమేవ = ఇష్టమునే; ఆచరణ = చేసిరి.

అట్లు, చవతులచేనాఘ్రాణింపఁ బ డినముఖములుగలయాస్త్రీలు, రావణు నియందుమిక్కిలియుఁ బ్రీతి మోహంబు లుగలవారలును, మద్యపానంబున మై మఱచిన, వారునగుటఁజేసి, చవతులు తమ ముఖంబుల నాఘ్రాణించినను , దానిం చెలినీకొనలేక, రావణుండె యాఘ్రాణిం చేసని తలంచి, వారలము ఖంబులఁ దాము నాఘ్రాణించి, వార లకుఁబ్రియంబునెయాచరించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

బాహూ నుపనిధా యాన్యః పారిహర్యవిఘ్నాశితాః

అంశు కానిచ రమ్యాణి ప్రమదా స్తత్ర శిశ్యరే. ౬౦

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; అన్యః = ఇతరులయిన; ప్రమదాః = స్త్రీలు; పారిహర్య

విఘ్నాపి తాత్ = కడినుముల చేసలంకరిం	అభ్యట, మఱి కొందఱు స్త్రీలు, కడి
పంబడిన; బాహూక్ = ఘజములను; గ	నుంబులనలంకరింపబడియుండు ఘజం
మ్యాణి = మనోహానులయిన; అంశు	బులను, పడేయింబులగు వస్త్రంబులను
కానిచ = వస్త్రములను; ఉపనిధాయ =	దలగడగా నుంచుకొని, పరుండియుం
తలగడగాఁజేసికొని; శిశ్యరే = పరుండిరి.	డిరి. అని, తాత్పర్యము.

అన్య వక్షసి చాన్యస్యా స్తస్యాః కాశ్చి త్తనభజమ్
అపరా శ్శ్వం క వన్యస్యా స్తస్యా శ్చస్య పరాధజౌ. ౬౦

టీక॥ అన్యవ = మఱియొక్క-తె	శ్చ = మఱి కొందఱు స్త్రీలును; తస్యాః =
యు; అన్యస్యాః = మఱియొక్క-తెయ్య	అవిడయొక్క; ఘజౌ = బాహువులను; ఉ
క్క; వక్షసి = టొమ్ము పును; శిశ్యే (అ	పనిధాయ, శిశ్యరే (అధ్యాపృతము) =
ధ్యాపృతము) = పరుండెను, తస్యాః పు	తలగడగాఁజేసికొని, పరుండిరి.
నః = అవిడయొక్క-యు; ఘజం = బాహు	మఱియొక్క-తె యొక్క-తె టొ
వును; ఉపనిధాయ (అధ్యాపృతము) =	మ్ము మీదఁ దలయుంచుకొని పరుండి
తలగడగాఁజేసికొని; కాశ్చిత్ = కొం	యుండెను; అవిడఘజంబుపై దలయుం
వఱు స్త్రీలు; శిశ్యరే (అధ్యాపృత	చుకొని, మఱి కొందఱు, పరుండియుండి
ము) = పరుండిరి. అపరాధజౌ = మ	రి; మఱియొక్క-స్త్రీ, మఱియొక్క-దాని
ఱియొక్క-తెయు; అన్యస్యాః = మఱియొ	తొడపై, దలపెట్టుకొని నిద్రించుచుండె
క్క-స్త్రీయొక్క; అంశం = తొడను; ఉప	ను; అవిడఘజంబులపై మఱి కొందఱు
నిధాయ, శిశ్యే (అధ్యాపృతము) = తల	స్త్రీలు, తలలుంచుకొని, పరుండియుండి
గడగాఁజేసికొని, పరుండెను. అపరా	రి. అని, తాత్పర్యము.

ఊరుపార్శ్వకటి కృష్ట మన్యోన్యస్య సమాశ్రితాః
పరస్పరనిష్ఠాంగ్యో మదస్నేహ పశానుగాః. ౬౧

టీక॥ కాశ్చిత్ (అధ్యాపృతము) =	రులయొక్క; ఊరుపార్శ్వ కటిపు
కొందఱు స్త్రీలు, అన్యోన్యస్య = ఒండొ	వ్వం = తొడలను ప్రక్కలను మొలనువీచు

ను;సమాశ్రితాః=పొందినవారలై; ప
రస్పరసివిష్టాంగ్యః=ఒండురులపై నుం
చఁబడిన యవయవములు గల వార
లై;మదస్నేహవశానుగాః=పానమ
దంబునంగల్గిన స్నేహంబుయొక్క-లోఁ
కువసనుసరించువారలై;శిశ్యైః(అధ్యా
హృతము)=పరుండిరి.

మఱికొందఱుస్త్రీలు, ఒండొరులతోడ

లనుబ్రక్క-లను, మొలనువీఁపును, దలగ
డఁగా జేసికొని, యొండురులపైఁ జేతు
లుఁగాళ్లు మొదలగునవయవంబుల వేసి
కొనుచు, మొదటనంత స్నేహంబులేని
వారయ్యును, బానమదంబునంజేసి, య
తిస్నేహంబుగలవారలై, పరుండియుం
డిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అన్యోన్యఘజసూత్రేణ స్త్రీమాలా గ్రథి తాహిసా

మాతేవ గ్రథితా సూత్రే శుశుభే మత్తపట్నదా. ౬౪

టీక అన్యోన్యఘజసూత్రేణ= ఒం
డొరులయొక్క-ఘజంబులను దారముచే
త;గ్రథితా=కూడఁబడిన; సా=ఆ;
స్త్రీమాలా=స్త్రీలమాలిక; సూత్రే=
దారమునందు; గ్రథితా=కూడఁబడి
నదియ; మత్తపట్నదా= మడించినము
మ్మెదలుగలదియునగు; మాతేవ=పుష్ప
మాలికవలె; శుశుభేహి= ప్రకాశించి
నదిగా!

దారంబువోలెఁ బూసట్టుచుండువర
స్పర ఘజంబులం దుమ్మెదలం బోలు
వెండ్రుకలుగల చలిలుంచుకొని పరుండి
యుండు నాస్త్రీలసమూహము, దా
రంబునఁగూర్చింబడి భృంగంబులనొప్పు
చుండుపుష్పమాలికయుఁబోలెఁ, బ్రకా
శించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

అతానాం సూధవే హాసి పుల్లానాం వాయుసేవనాత్

అన్యోన్య మాలాగ్రథితం సంసక్తకుసుమోచ్చయమ్. ౬౪

వృత్తివేష్టిత సుసంఘ మన్యోన్య భ్రమరాకులమ్

ఆసీ ద్వన మివో ధూతం స్త్రీసం రావణస్య తత్. ౬౫

టీక॥ అన్యోన్యమాలాగ్రథితం=పరస్పరముమాలికారూపముచేతఁగూర్చి

౨౩౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౯

బడినదియును; సంసక్త కుసుమోచ్చయం=తగులుకొనియుండుపుష్పసమూహముగలదియును; వ్యతివేష్టితసుగ్రంధం=చుట్టుకొనఁబడినచెట్టుబోదెలుగలదియును, (అని,లతాపక్షమందు) చుట్టుకొనఁబడిన శరీరములుగలదియును; (అనిస్త్రీపక్షమునందు); అనోన్యభ్రమరాకులం= పరస్పరమునుతుమ్మెదలచే వ్యాకులమయినదియును, (అని,లతాపక్షమందు) పరస్పరము ముంగులులచే వ్యాకులమయినదియును(అని,స్త్రీపక్షమందు); వాయుసేవనాత్=వాయువు యొక్క సేవించుటవలన, (అని,లతాపక్షమందు) నిట్టూర్పు గాలియొక్క సేవించుటవలన(అని,స్త్రీపక్షమందు); ఉద్ధాతం=ఎగురఁగొట్టఁబడినదియునగు; రావణస్య=రావణునియొక్క; తత్=ఆ;

స్త్రీవసం=స్త్రీలసమూహము; మాధవే=వైశాఖిమసేడు; మాసి=మాసమునందు; పుల్లనాం=వికసించిన; లతానాం= తీగెలయొక్క; వసమివ=వసమువలె; ఆసీత్=ఉండెను.

అచ్చట, పరస్పరము నూలికవలెఁ గూడుకొని,పుష్పంబులుధరించి, యొండొరులపైఁజుట్టుకొని, వ్యాకులంబులగు ముంగులులుగలిగి, ముఖమారుతంబువలనఁ గదలుచున్న కోకకొంగులుగలిగియుండు, నారావణస్త్రీల సమూహము,అట్లు,వైశాఖిమాసంబున, వికసించి,మాలిక గానేర్పడి,పుష్పించి, చెట్టుబోదెలమీదనల్లుకొని,తుమ్మెదలచేవ్యాకులంబై, వాయువుచేఁగదలింపఁబడుచున్న,లతలవసంబుంబోలె, నొప్పుచుండినది. అని,తాత్పర్యము.

ఉచితేష్వపి సువ్యక్తం న తాసాం యోషితాం తదా

వివేక శృక్య ఆధాతుం భూషణాం గాంబరస్రజామ్. ౬౬

టీక||తదా=అప్పుడు;ఉచితేష్వపి=తగినస్థానములందైనను; తాసాం=ఆ; యోషితాం = స్త్రీలయొక్క;భూషణాంగాంబరస్రజాం= సొమ్ములయొక్కయు, నవయవముల యొక్కయు వస్త్రముల యొక్కయుఁ బుష్పమాలికలయొక్కయు; వివేకః= విచారము;

సువ్యక్తం=స్పష్టముగా;ఆధాతుం=చేయుటకు;నశక్యః=కూడినదికాదు.

అప్పుడు, ఆస్త్రీల సొమ్ములు నవయవంబులు వస్త్రములునుబుష్పమాలికలును, ఉచిత స్థానంబుల నుంచఁబడి యుండిన వయ్యగును, ఆస్త్రీలు మాలాకారముగాఁ బరుండి యుండు

టంజేసి , “యివివీరివి , యివిమఱి గూడకుండినవి.

యొకరివి” అని, విమర్శించి తెలిసికొనఁ అని, తాత్పర్యము.

రావణే సుఖసంవిష్టే తాస్మిన్మయో వివిధ ప్రభాః

జ్వలంతః కాంచనా దీపాః పైశ్రుంతామిషా ఇవ ౬౭

టీక॥ రావణే=రావణుడు; సుఖ తుల్యేవ=చూచుచున్నట్లుండెను.

సంవిష్టే=సుఖముగానప్రియంగా; జ్వలంతః=రావణుండువేల్చుకొనియుండఁగా

లంతః=మండుచున్నయింను; కాంచనాస్త్రిలంబూడ సకల్యముగావున, న

నాః=బంగారుస్తంభములయందుంచుట బంగారుస్తంభంబులందుంచఁబ

బడినవియునగు; దీపాః = దీపములు; పిసవీచుబులు, రావణుండు సుఖనిద్ర

అనిమిషాః=తొప్పపాటులేనవై; వివిధ శైలదంగాన, సశ్వలంబులయి, నానావిధ

ప్రభాః = నానావిధకాంతలుగల; కాలశలినొప్పచుండ నాస్త్రిలం, బూ

తాః= ఆ; స్త్రియః= స్త్రీలను; పైశ్రుం చుచున్నట్లుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజషణ్ విశ్వైత్యానాం గంధర్వాణాంచ యోషిః

రాక్షసానాంచ యాః కన్యాస్త్య కామవశం గతాః. ౬౮

టీక॥ రాజషణ్విశ్వైత్యానాం=రును; తస్య=ఆ రావణునకు; కామవశం

రాజషణ్విశ్వైత్యానాం, విశ్వదేవతల గతాః= మన్మథునిచేలోకువనుబొం

యొక్కయు, వైత్యల యొక్కయు; దినారు.

గంధర్వాణాం = గంధర్వులయొక్క రాజషణ్విశ్వైత్యానాం, విశ్వదేవతల

యు; యోషితశ్చ= స్త్రీలును; రాక్షసైత్యానాం, వైత్యవసితలును, గంధర్వ

క్షసానాంచ = రాసుతులయొక్క స్త్రీలును, రాక్షసులకన్నయలును, అం

యు; కన్యాః= కొనూతెలు; యాః= దళును, అరావణునియందు మన్మథమో

ఎవరో; తాశ్చ(అధ్యాహృతము)=వా హితవైయుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

యుద్ధకామేన తా స్సర్వా రావణేనహృతా స్త్రియః

టీక॥ తాః=ఆ; స్త్రియః=స్త్రీ స=యుద్ధమునుగోరునట్టి; రావణేన=

లు; సర్వాః=అందఱును; యుద్ధకామే రావణునిచేత; హృతాః= అపహరిం

పఠబడినారు.

రావణుండు, ఎప్పుడనుయధుంబు
గోరువాడు, కావున, ఆ స్త్రీల నపహరించినచో,
వారిబంధువులయధుంబు

నకువత్తురని, యుద్ధమునందలియాశంజేసి,
యా స్త్రీలనందజనపహరించినాడు.
అని, తాత్పర్యము.

సమదా మదనే నైవ మోహితాః కాశ్చిదా గతాః. ౬౯

టీక॥ సమదాః=మదముతోఁగూడిన;
కాశ్చిత్=కొందఱు; మదనేనైవ=మద
స్వధునిచేతనే; మోహితాః=మోహింపఁ
బడినవారై; ఆ గతాః=వచ్చినారు.

మఱికొందఱు స్త్రీలు యావనమదంబుగలవారలు,
మదస్వధుమోహితలై, తమకుఁదామే,
రావణు నాశ్రయించినారు.
అని, తాత్పర్యము.

న తత్ర కాచి ప్రమదా ప్రసవ్యా
వీర్యోపపన్నేన గుణేన లభా
సచాన్యకామాపి సచాన్యపూర్వా
వినా వరాహం జనకాత్మజాం తామ్. ౭౦

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; వరాహం=శ్రేష్ఠయగు; తాం=ఆ; జనకాత్మజాంచి
నా = జనకుని కూతురయిన సీతను విడిచి;
కాచిత్ = ఒకానొక; ప్రమదా=స్త్రియును;
వీర్యోపపన్నేన=పరాక్రమముతోఁగూడిన
రావణునిచేత; ప్రసవ్యా=బలాటగించి;
స(లభా)=పొందఁబడలేదు. గుణేన=గుణముచేత;
లభా=పొందఁబడినది. అన్యకామాచ=ఇతరునియందాసక్తిగలదియును; న=లేదు.
అన్యపూర్వాచ=ఇతరుండుముందు

భతః గాఁగలదియును; న=లేదు.
అచ్చట, శ్రేష్ఠస్త్రియైన సీతదక్క, మఱియెవ్వఁడెయ్యిం, బరాక్రమశాలియగు
రావణునియందుఁగల సౌందర్య గుణంబులకు
మోహించి వచ్చినదెగాని, వానిచే బలాత్కారంబునఁజేరి
బడినదికాదు; అచ్చటనుండు వారలందఱును,
రావణునిమాత్రము మోహించి యుండువారుగాని,
మఱియొక్కనియందెచ్చటను
ఆసక్తిగలవారుకారు; రావణునాశ్రయించుటకు మున్ను
మఱియొ

క్షయభయతః గలిగియుండినదియు, నచ్చట, నెవ్వతెయి, లేదు. అని, తాత్పర్యము.

నచా కలీనా నచ హీనరూపా
నాదక్షిణా నానుపచారయుక్తా
భార్యా భవ త్తస్య న హీనసత్వా
నచాపి కాంతస్య న కామసియా. ౭౦

<p>టీక॥ తస్య = ఆరావణునికు; అకలీ = గలియు; (భార్యా)న = పెండ్లాము నాచ = మంచికలమునందుం బుట్టినది కాలేదు. కాంతస్య = పెనిమిటికి; నచా = మనీయాచ = కోరికగనిదియు; (భార్యా)న = పెండ్లాముకాలేదు. ఆరావణుని భార్యలందఱును, మంచి కలంబునంబుట్టినవారలై, మంచిసొంద ర్యంబుగలవారలై, నేవులగలవారలై, ననుపచారములతోనుగూడిన వారలై, బలముగలవారలై, పెనిమిటికి గో రడగినవారలై, యుండిరి.</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	-------------------------

బహువ బుద్ధిస్తు హరీశ్వరస్య
య దీదృశీ రాఘవధర్మకాక్షి
ఇమా యథా రాక్షసరాజభార్యా
స్సజాత మన్యేతి హ సాధుబుద్ధేః. ౭౧

<p>టీక॥ ఇమాః = ఈ; రాక్షసరాజభార్యా = రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన రావణుని భార్యలు, యథా = ఎట్లా; రాఘవధర్మకాక్షి = రాముని ధర్మకాక్షియగు</p>	<p>సీత; ఈదృశీయది (స్వాత్) = ఇట్టిదిగునే ని; అస్య = ఈ రావణునికు; సుజాతం = మంచిది. ఇతి = అని; సాధుబుద్ధేః = మంచిబుద్ధిగల; హరీశ్వరస్య = కోతులలో</p>
--	--

ముఖ్యుఁడైనహనుమంతునకు;బుద్ధిస్తు =
తలంపుమాత్రము ; బహువహి = కలి
గెనుగదా!

“ఈ రావణునిభార్యలెట్లు పెనిమిటిని
గూడియున్నారో. అట్లు, సీతయును, రా
మునితోఁ గూడియుండునట్లు, ఈ రావ
ణుని, సీతను రామునకంటె ఎఱుంగనేని, పీ
డికి, మంగళంబుగలుగును” అని, మంచి
బుద్ధిశాలియగుహనుమంతుండు, తలం
చెను. అని, తాత్పర్యము.

లేక; ఈర్ష్య = ఇట్టి గుణవంతు రా
వై న; రాఘవధర్మపక్షే = సీత ; య
థా = ఎట్లో ; తథా (అధ్యాహృతము)
= అట్లు; ఇమాం = ఈ; రాక్షసరా
జభార్య = రావణునిభార్య; యది
(స్వస్థి) = అగుమఁదేని ; హరీశ్చరస్య =
కోయలకుఁబ్రభువై ననుగ్రీవునకు; సు
జాతం = మంచిది. ఇతి = అని; సాధుబు
ద్ధే = మంచిబుద్ధిగల హనుమంతునకు;
బుద్ధిస్తు = తలంపు; బహువహి = కలిగి నది
గదా!

“ఇట్టిగుణవంతురాలయినసీతను, రా
వణుండనహరించునట్లు, ఈ రావణభా
ర్యలనెవడనుసుగ్రీవుం డనహరించునే
ని, యిప్పటికి, సుగ్రీవునకు మంగళంబగు
ను” అనిమంచిబుద్ధి గలిగియున్నహను

మంతుండుతలంచెను.

అని తాత్పర్యము.

లేక; ఇమాం, రాక్షసరాజభార్యః

యథా = ఈ రావణునిభార్యలెట్లో; త
థా = అట్లు; రాఘవధర్మపక్షే = ఈర్ష్య
(స్వాత్) యది = రామునిభార్యయగుసీ
తయునిట్టిదగునేని; అస్య = ఈ రావణున
కు; సుజాతంహి = మంచిదా? కాదనట.
ఇతి = అని; సాధుబుద్ధే హరీశ్చరస్య =
మంచిబుద్ధిగలహనుమంతునకు; బుద్ధిస్తు
బహువ = తలంపుగలిగెను.

“రావణుండు, ఈ భార్యలన పహరించిన
ట్లు, రామునిభార్యయైన సీతనుగూడ
నపహరించెనేని, యిహనికెంతమాత్ర
ముమంగళంబుగలుగదు” అని, మంచిబుద్ధి
శాలియగుహనుమంతుండు, తలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; ఇమాం రాక్షసరాజభార్యః

యథా = ఈ రావణునిభార్యలెట్లో; త
థా = అట్లు; రాఘవధర్మపక్షే = ఈర్ష్య
యది = సీతయిట్టిదగునేని; అస్య = ఈ;
మమ (అధ్యాహృతము) = నాకు; సుజా
తం = మంచిజన్మము. ఇతి = అని; సాధుబు
ద్ధే హరీశ్చరస్య = మంచిబుద్ధిగలహను
మంతునకు; బుద్ధిస్తు బహువహి = తలం
పుగలిగెనుగదా!

“నేనిరావణుని భార్యలను జూచినట్లు, రామునిభార్యయగు సీతనుంజూతు నేని, యప్పుడు, నాజన్మమునఫలంబగును” అనిమంచిబుద్ధిశాలియగు హనుమంతుండుతలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; అన్య = ఈ; యంగదుండు మొదలుగువానిరసమూహమునకు ; (శేషము.వై.)

“నేనిరావణునిభార్యలనుజూచినట్లు రామునిభార్యయగు సీతనుంజూచెదనేని, యప్పుడు, “సీతనుగపడదను” భయంబునఁ బ్రాయోపవేశనంబుచేసి ప్రాణంబులువిడువనువ్యక్తులయిన యంగదాదివానరులు, ప్రాణంబుతో సుఖంబుగా నుండురు” అని, మంచిబుద్ధి శాలియగు హనుమంతుండుతలంచెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; ఇమాం రాక్షసరాజభార్యః యథా = ఈ రావణునిభార్యలెట్లో; తథా = అట్లు; రాఘవధర్మః పత్నీ = సీతయగు నేని; అన్య = ఈ రామునకు; సుజాతం = మంచిది. ఇతి; సాధుబుద్ధేః హరీశ్వరస్య = మంచిబుద్ధిగల హనుమంతునకు; బుద్ధిస్తుబధూవహీ = తలంపుగలిగినదిగా!

“ఈ రావణునిభార్యలజీవించియుండునట్లు, సీతయు జీవించియుండు నేని, యప్పుడు, “సీతజీవించియుండునోయేమో” యనిసంశయించి, “సీతజీవించునన్ననేనుజీవింపలేను” అనినాతోఁ జెప్పిన, రామునకు దుఃఖంబునఁ బ్రాణహానిగలుగక, సంతోషంబుగలుగును” అని, మంచిబుద్ధిశాలియగు హనుమంతుండుతలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

లేక; రాక్షసరాజ = రావణుడా!

ఇమాం = ఈ స్త్రీలు; యథాభార్యః = ఎట్లుభార్యలో; తథా = అట్లు; రాఘవధర్మః = పత్నీ ఈవృత్తీయది = రామునిభార్యయగు సీతయైతిదగు నేని; అన్య (తవ) = ఈనీకు; సుజాతంహీ = మంచిదా? కాదనుట. ఇతి = అని; సాధుబుద్ధేః హరీశ్వరస్య బుద్ధిస్తుబధూవ = మంచి బుద్ధిగల హనుమంతునకుతలంపుగలిగినది.

“రావణుడా! నీవీస్త్రీలనుభార్యలనుగాఁజేసికొనునట్లు, మహాపరాక్రమశాలియగు రాముని భార్యయగు సీతనుగూడ భార్యగాఁజేసికొందువేని, నీకుమంగళంబుగలుగదు; పుత్రపౌత్రాదిసహితముగా, రాముండు, నిన్నుజంపును.” అని, మంచిబుద్ధిశాలియగు హనుమంతుండు, రావణునిద్దేశించి, తలం

చెను. అని, తాత్పర్యము.

లేక; ఇమాః రాక్షసరాజ భార్యః
యథా = ఈ రాక్షసాని భార్యలెట్టివార
లో; రాఘవధర్మః పత్నీ ఈవృశీయది =
ఇట్టిదాయేమి? కాదనుట; ఇతి = అని; సా
ధుబుద్ధేహరీశ్వరస్యబుద్ధిస్తు; బధూవ
హి = మంచిబుద్ధిగలహనుమంతునకు త

లంపుగల్గినదిగదా!

“సీత యీ రాక్షసభార్య లంతటి
స్వల్పసౌందర్యముగలదిగాదు; త్రిలోక
సుందరియైనది; కావుననే, యిచ్చటసీత
యగపడలేదు” అని, మంచిబుద్ధికౌలి
యగుహనుమంతుండు తలంచెను.

అని తాత్పర్యము.

పునశ్చ సో చింతయ దాతకరూపో

ధ్రువం పిశిష్టా గుణతో హి సీతా

అథా య మస్యాం కృతవాక్ వహంతా

లంకేశ్వరిః కష్ట మనార్యకమ. ౨౩

టీక|| సీతా = సీత; గుణతో = పాతివ్ర
త్యాదిగుణంబులవలన; ధ్రువం = సశ్చ
యముగా; విశిష్టాహి = అధికమయినది
గదా! అథ = అట్లును; మహంతా = అ
ధికపరాక్రమశాలియును; లంకేశ్వరిః =
లంకాధిపతియునగు; అయం = ఈ రావ
ణుండు; అస్యాం = ఈ సీతవిషయమయి;
అనార్యకమ = దుష్టకృత్యమును; కృ
తవాక్ = చేసినాడు. కష్టం = అయ్యో!
ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; సః = ఆహ

నుమంతుండు; ఆతకరూపః = దుఃఖము
మొందిన రూపముగలవాడై; పునశ్చ =
మఱలను; అచింతయత్ = ఆలోచించెను

“ఈ ప్రేమకన్నను సీత పాతివ్రత్యా
దిగుణంబుల నెంతో యధికురాలు; అట్టిసీ
తనుగూడ, ఈ రాక్షసుండపహరించినాఁ
డు; ఇట్టిదుష్టకృత్యముచేసినాఁడే! అ
య్యో!” అని మఱల, హనుమంతుండు,
దుఃఖింబునం, జింతించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, గ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, నవమస్కంధం.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇది, సరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండనవమసర్గ టీక,
ముగిసినది.

(శ్లో)

ద శ మ స గ క ప్రా ర ం భః.

తత్ర దివ్యోపమం ముఖ్యం స్ఫాటికం రత్నఘాషితమ్
అవేక్షమాణో హనుమాన్ దదర్శ శయనాసనమ్. ౧
దాంతకాంచనచిత్రాంగై వైడూర్యైశ్చ వరాసనైః
మహాహాస్తరణోపేతై రుపపన్నం మహాధనైః. ౨

<p>టీక తత్ర=అచ్చట; హనుమాన్=</p> <p>హనుమంతుడు; అవేక్షమాణః = చూ</p> <p>చుచు; దివ్యోపమం=స్వర్గకమునందు</p> <p>బుట్టిన దానితోఁబోలి-గలదియును; ము</p> <p>ఖ్యం=శ్రేష్ఠమును; స్ఫాటికం=స్ఫటికమ</p> <p>ణులతోఁ జేయఁబడినదియును; రత్న</p> <p>ఘాషితం=మణులచేసలంకరింపఁబడిన</p> <p>దియును; దాంతకాంచనచిత్రాంగైః=</p> <p>దంతవికారములును బంగారువికారము</p> <p>లునగుటచే నానావర్ణములుగలను</p> <p>వయవములుగలవియును; వైడూర్యైః=</p> <p>వైడూర్యమణులతోఁ జేయఁబడినవియు</p> <p>ను; మహాహాస్తరణోపేతైః=శ్రేష్ఠము</p> <p>లైన కంబళములతోఁ గూడినవియును;</p> <p>మహాధనైః=అధికమైనవెలగలవియున</p>	<p>గు; వరాసనైః=మేలయినపీఠములతో;</p> <p>ఉపపన్నం=కూడినదియునగు; శయనా</p> <p>సనం= పాస్థంఁడెదుగృహమును; దద</p> <p>ర్శ=చూచెను.</p> <p>హనుమంతుండచ్చటఁ గలయంజూ</p> <p>చుచు, స్వర్గంబుననుండుచేంద్రునిశ</p> <p>యనగృహముతోసమానంబై, శ్రేష్ఠం</p> <p>బై, స్ఫటికమణులతోఁజేయఁబడి, యిత</p> <p>రమణులచేసలంకరింపఁబడి, కొంతవఱ</p> <p>కు దంతముతోను గొంతవఱకుబంగార</p> <p>ముతోనుమిగతవైడూర్యమణులతోనుజే</p> <p>యఁబడియుంటంజేసి నానావర్ణంబు</p> <p>లుగలవై శ్రేష్ఠములగు కంబళములతోఁ</p> <p>గప్పఁబడి యధికంబుగా విలువ గలిగి</p> <p>యుండుపీఠంబులతోఁ గూడియున్న, శ</p>
--	---

యనశ్చహంబును, బాచెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య చైకతమే దేశే సోగ్రహమాలావిధూషితమ్
దదర్శ పాండురం శత్రుం తారాధిపతిసన్నిభమ్. ౩

టీక || నమః = ఆహనుమంతుడు; త = చెను.

స్య = ఆకయనముయొక్క; ఏకతమే = ఒ

ఆహనుమంతుండు, ఆకయనంబువశి

కత్తెన; ప్రదేశే = స్థలమునందు; అగ్ర

రోభాగంబునందు, మేలయినముత్రము

మాలావిధూషితం = శ్రేష్ఠమయినమా

లమాలచేసలంకరింపబడినదియు, జం

లికచేసలంకరింపబడినదియు; తారాధి

ద్రుండుంబోలెదెల్ల గా నున్నదియున

పతిసన్నిభం = చంద్రునితోసరియైన

గుళ్ళేతచ్చత్రంబుజూచెను.

దియును; పాండురం = తెల్లనైనదియున

అని, తాత్పర్యము.

గు; శత్రుం = గొడుగును; దదర్శ = చూ

జాతరూపపరిక్షిప్తం చిత్రాను సమ ప్రభమ్

అశోకమాలావితతం దదర్శ పరమాననమ్. ౪

చాలవ్యజనహస్తాభి ర్వీజ్యమానం సమంతతః

గంధైశ్చ వివిధై జ్జుప్తం వరధూపేన ధూపితమ్. ౫

పరమాస్తరణాస్తీణా మావికాజీనసంవృతమ్

దామభి ర్వీరమాల్యానాం సమంతా దుపశోభితమ్. ౬

టీక || జాతరూపపరిక్షిప్తం = (స్త్రీ)లచేత; సమంతతః = అంతటను; వి

బుగారునుతోజేయబడినదియును; చి

జ్యమానం = వీవబడుచున్నదియును; వి

త్రాను సమప్రభం = సూర్యునితోస

పిదై = నానావిధములయిన; గంధై =

రియైనకాంతిగలదియును; అశోకమా

వాసనలతో; జుప్తంచ = కూడినదియును;

లావితతం = అశోకపుష్పమాలికలచే

వరధూపేన = శ్రేష్ఠమయినధూపము

వ్యాపింపబడినదియును; చాలవ్యజనహ

చే; ధూపితం = పొగగలదిగాజేయబడి

స్తాభి = చామరంబులుచేతులందుగల

నదియు; పరమాస్తరణాస్తీణాం = శ్రే

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందర కాండము.

౨౪౫

౧౦౦

షంబులయినయా స్తరణంబులచేగప్పఁ
బడినదియు; ఆవికాజీనసంస్కృతం = పో
ట్టేలుతోలుచేగప్పఁబడినదియును; స
మంతాతే = అంతటను; వరమాల్యా
నాం = శ్రేష్ఠములయినపూలయొక్క;
దామధిః = మాలికలచేత; ఉపభోధితం =
ప్రకాశంపఁజేయఁబడినదియనగు; కర
మాసనం = శ్రేష్ఠములయినసంబు
ను; సః (అధ్యాహృతము) = ఆహూయం
తుండు; దదర్శ = చూచెను.

బంగారముతోఁ జేయఁబడి, సూ

ర్యుండుంబోలెఁజేబిల్లుచు, నశోకపుష్ప
మాలికలచేసలంకరింపఁబడి, చామరం
బులుచేతులంబట్టుకొనియుండు స్త్రీల
చేవీవంబడుచు, నానావిధసుగంధంబు
లగలిగి, సుగంధిధూపంబుల గుబాళిం
చుచు, మేలయినయా స్తరణంబులగలి
గి, పూట్టేలుతోలుచేగప్పఁబడి, మఱి
యే, మండుపుష్పమాలికలచే సలంకరిం
పఁబడియుండు, శ్రేష్ఠములైన, శయనం
బులబాకెను. అన్యోన్యోత్పన్నము.

తస్మిన్ జీమూతసంకాశం వ్రతీప్రీతవ కుండలమ్

లోహితాక్షం మహాబాహుం మహాబజ్రవాసనమ్. ౧

లోహితేనా నుత్తీస్త్రాంగం చందోన సుగంధిమ్

సంధ్యారక్త మివాకాశే తోయదం సతతార్ద్రణమ్. ౨

పుల మాధుర్యైర్దివ్యై స్సుహృషం కామరూపిణమ్

సవృక్షవనగుల్మార్కం ప్రసుప్త మివ మందరమ్. ౩

క్రీడిత్యోపరతం రాత్రౌ వరాధరణభూషితమ్

ప్రియం రాక్షసకన్యానాం గాక్షసానాం సుఖావహమ్. ౪

వీత్యాప్యూపరతం చాపి దదర్శ స మహాకవిః

అకః మహాకవిః = పెద్దకోరిక యయి
న; సః = ఆహూయంతుండు; తస్మిన్ = ఆ
శయనమునందు; జీమూతసంకాశం =
మేఘముతోసమానుఁడైనవాఁడను; ప్ర
వీర్త్యోపరతం = ప్రకాశించుచున్న

శ్రేష్ఠములయినపోగులుగల వాఁడను;
లోహితాక్షం = ఎఱ్ఱరంగులగలవాఁడు
ను; మహాబాహుం = పెద్దచేతులుగల
వాఁడును; మహారాజతవాసనం = బం
గారముతోసలంకరింపఁబడిన వస్త్ర

ముగలవాడును; లోహితేన = ఎఱ్ఱనిది
యు; సుగంధినా = మంచివాసనగలది
యునగు; చందసేన = చందనముచేత; అ
నులిప్తాంగం = పూయించిన దేహముగ
లవాడును; ఆకాశే = ఆకాశమునందు;
సంధ్యాగ్రతం = సంధ్యాకాలముచే నె
ఱ్ఱనైవదియును; సత్యదగ్ధం = మెఱపు
లతోఁగూడినదియునగు ; తోయదమివ
(స్థితం) = మేఘంబులతో నున్నవాడు
ను; నివ్రేయే = శ్రేష్ఠములయిన ; ఆభర
ణై = సొమ్ములచేత; వృతం = చుట్టబడి
నవాడును; సురూపం = మంచిరూపము
గలవాడును; కామరూపిణం = ఇచ్చాధీ
నంబగురూపంబుగలవాడును; సవృక్ష
వనగుల్తాభ్యం = వృక్షములతోఁ గూడిన
యడవితోనుబొదలతోనుగూడినదియు;
ప్రసృప్తం = నిదురించినదియునగు; మం
దరమివ (స్థితం) = మందర పర్వత
ములతోనున్నవాడును; రాతౌ = రా
త్రియందు; క్రీడిత్వా = రమించి; ఉపర
తం = ఉడిగిన వాడును ; వరాభరణ
ధూషితం = శ్రేష్ఠములయిన సొమ్ముల
చేసలంకరింపబడినవాడును ; రాక్ష
సానాం = రాక్షసులకు; సుఖావహం =
సుఖమునేయువాడును ; పీత్వాపి =
త్రాగియును; ఉపరతంచాపి = ఉడిగిన

వాడును; రాక్షసకన్యానాం = రాక్షస
స్త్రీలకు; ప్రియం = భార్యయనగు రా
వణుని; దదశే = చూచెను.

ఆశయంబునందు, మేఘంబునకుఁబో
లెనలపురంగుగలిగి, ప్రకాశమానంబు
లగుకుండలంబులుధరించి, యెఱ్ఱనినేత్రం
బులుగలిగి, మోకాలవఱకువ్రేలుకాడు
చుండుచేతులతోనొప్పచు, బంగారము
తోసలంకరింపబడినవస్త్రంబుగట్టుకొ
ని, సుగంధియగునెఱ్ఱని చందనంబుమేన
లందుకొని, యట్లు సంధ్యాకాలంబున
నెఱ్ఱఁగా మెఱపులంగూడి యాకాశంబు
ననుండు మేఘంబుం బోలెఁ బూవట్టు
చు, శ్రేష్ఠంబులగునాభరణంబుల నలం
కరింపఁబడినుండఁబగు రూపంబుగల
వాడై, కామరూపుండై, వృక్షంబుల
తోఁగూడినవనంబులునుబొదలునుగల్గి
నముద్రమథనాంతంబున నిదురించుచు
న్నట్లునిశ్చలంజైయున్నమందరపర్వతం
బువోలిగఁగనుపట్టుచు, రాత్రియందు
యథేచ్ఛంబుగ నానావిధక్రీడలు నల్పి
నానావిధ మద్యంబులద్రావి యుపర
తుండైయుండువాని, రాక్షసులకు సు
ఖంబునేయువాని రాక్షసకన్యలకుమనో
హరుండగువాని, రావణుని, హనుమం
తుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౬౪౭

స ౧౦

భాస్వరే శయనే వీరం ప్రసుప్తం రాక్షసాధిపమ్. ౧౧
నిశ్శ్వసంతం యథా నాగం రావణం వానరహాభః
ఆసాద్య పరమోద్విగ్న స్స పాశర్వ తస్మభీతవత్. ౧౨

టీక స=ఆ; వానరహాభః=వాన	ర్వత్=తొలగిపోయెను.
రశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; భాస్వ	వానరశ్రేష్ఠుండగు నాహనుమం
రే=ప్రకాశించుచున్న; శయనే=పా	తుండు, ప్రకాశమానంబగు పాన్పునం
స్పునండు; ప్రసుప్తం=నిదురించినవా	బరుండినిదురించుచు సర్వంబు బోలె
డును; వీరం=పరాక్రమశాలయును;	నిట్టావులువుచున్న పరాక్రమశా
నిశ్శ్వసంతం=నిట్టార్పువిడుచుచున్న	లియు రాక్షసేశ్వరుండనగు రావణు
వాడును; నాగంయథా (స్థితం)=స	నిదగ్గఁకుఁబోయి, “ఓహూ! యేమి నా
హామంబోలె సున్నవాడును; రాక్ష	యజ్ఞానంబు! ఇంతదగ్గఁకు రావచ్చు
సాధిపం=రాక్షసులకుఁబ్రభువునగు;	నా! తెలిసికొన్న సేమి సేయవచ్చును!”
రావణం=రావణుని; ఆసాద్య=డగ్గఱి;	అని, చింతించి, యిహిహింబు గామిక్రి
పరమోద్విగ్నః=మిక్కిలియుఁగలఁత	లిభయపడినవాఁడుం బోలె , కొంత
నొందినవాఁడై; సుభీతవత్=మిక్కిలి	యవ్వలికిఁదొలంగెను.
యభయముపడినవాఁడువలె; అపాస	అని, తాత్పర్యము.

అథా రోహణ మాసాద్య వేదికాంతర మాశ్రితః
సుప్తం రాక్షసశామూలం ప్రేక్షతే స్త్వ వహశఃపి. ౧౩

టీక అథ=అటుపిమ్మట; మహాశ	శామూలం=రాక్షసశ్రేష్ఠుండగురా
పిః=మద్యకోఠియగు హనుమంతుండు;	వణుని; ప్రేక్షతే=చూచెను.
ఆరోహణం=పడికట్లమాగమను; ఆ	అంత, హనుమంతుండు, పడికట్ల
సాద్య=పొంది; వేదికాంతరం=ఇతర	మాగమఁజేరి, వ.టియొక్క పడికట్ల
మయినపడికట్లను; ఆశ్రితః=ప్రొందిన	మీదనుండి, నిదురించుచున్న రావణు
వాఁడై; సుప్తం=నిదురించిన; రాక్షస	నింజూచుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౧౦

శుశుభే రాక్షసేంద్రస్య స్వపత శ్శయ నో త్రమమ్
గంధ మాస్త్రిని సంవిష్టే యథాప్రసవణం మహత్. ౧౪

టీక॥ స్వపతః = నిదురించుచున్న; రా	దేనిగంధము మూర్ఖుని యితర
క్షసేంద్రస్య = రాక్షసులకుఁ బ్రభుండై	గజంబులుభయంపడునో యుష్టియేనుం
నరాణానియొక్కఁ; శయనోత్తమః =	గుచేసరిష్టింపబడిన సెలయాట, యె
శయన శేషము; గంధమాస్త్రిని = దేనిగం	ట్లు; ఇతరగజంబులు రాకుండుట చేవివి
ధమునుమూర్ఖునియితర గజంబులుభ	క్తముగానుండునో, అట్లురాక్షాండుని
యపమనో, అట్టిమేనుండు; సంవిష్టే =	దురింపుచుండఁగా, నాశయసంబు, భ
దుండఁగా; మహత్ = పెద్దదైన; ప్రస	యంబున, మఱియెవ్వరునచ్చటికిరాకుం
వణంయథా = సెలయాటయుంబో	డుటవలన, వివిక్తంబుగానుండినది.
తె; శుశుభే = ప్రకాశించెను.	అని, తాత్పర్యము.

కాంచనాంగదనద్ధౌచ దదతే సమహంత్యనః
విక్షిప్తా రాక్షసేంద్రస్య భుజా వింద్ర ధ్వజోపమా. ౧౫
విరావత విషాణాన్తై రాపీడనకృతవ్రతౌ
వజ్రోల్లిభితపీనాంపౌ విష్టుచక్రపరిక్షితౌ. ౧౬
పీనౌ సమసుజాతాంపౌ సంగతౌ బలసంయతౌ
సులక్షణసఖాంగుష్ఠౌ స్వంగుళీతలక్షితౌ. ౧౭
సంహతౌ పరిఘాకారౌ వృత్తౌ కదకరోపమా
విక్షిప్తౌ శయనే శుభ్రౌ పంచశషాః షివోరగా. ౧౮

టీక॥ సః = అమానుషుండు; మహా	చేఁజుట్టఁబడినవియును; విక్షిప్తా = చాం
త్తనః = అధికమయిన పరాక్రమంబుగ	చఁబడినవియును; ఇంద్రధ్వజోపమా =
ల; రాక్షసేంద్రస్య = రాక్షసులకుఁ బ్ర	దేవేంద్రునిపెంకెలంబులతో బోలి
భువైనరావణనియొక్కఁ; కాంచనాం	గలవియును; విరావతవిషాణాన్తై =
గదనద్ధౌచ = బంగారుబాహువురుల	విరావతముయొక్క కొమ్ముల కొనల

చేత, ఆపీడనకృతవ్రతౌ = పీడించు
టలచేతఁ జేయఁబడిన గాయములు గల
వియును; వజ్రోల్లిఖిత పీనాంసౌ =
వజ్రాయుధముచే గీఱఁ బడిన బలిసి
యుండు భుజశిఖరములు గలవియును
విష్ణుచక్రపరిక్షతౌ = విష్ణువుయొక్క-చ
క్రముచే గాయము దగిలియున్నవియు
ను; పీనౌ = బలిసినవియును; సమసుజాం
సౌ = ఎచ్చుతక్కు-వలులేసేవియు సుంద
రంబులయినవియునగు భుజశిఖరములు
గలవియును; సంగతౌ = దేహమునకుస
రియయినవియును; బలసంయుతౌ = బల
ముతోఁగూడినవియును; సులక్షణసఖాం
గుష్ఠౌ = మంచితక్షణములుగలగోళ్లును
పెద్దప్రేలునుగలవియును; స్వంగుళితల
షీతౌ = మంచితక్షణములుగలవ్రేళ్లతో
నుఅటచేతితోనుగూడినవియును; సంహ
తౌ = దృఢములయిన సంధిబంధంబులుగ
లవియును; పరిఘాకారౌ = ఇనుపగుచి
యలయొక్క-యాకారమువంటియాకా
రముగలవియును; వృత్తౌ = గుండ్రముల
యినవియును; కరికరోపమా = ఏనుంగు
తుండములతోఁబోలి-గలవియును; శు
భ్రౌ = నిమలమయిన; శయనే =
పాస్పనందు; విషీప్తౌ = చాచఁబ

డినవియును; పంచశీషా = అయి
దుతలలుగల; ఉరగావిన(స్థితౌ) = సర్పం
బులుంబోలెనున్నవియునగు; భుజౌ =
చాహువులను; దదర్శ = చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, బంగారుచా
హువురులుధరించుకొననవై, యింద్ర
ధ్వజంబులుంబోలెఁబాడనగుచు, ము
న్నైరావతంబుతోఁ బోరాడునప్పుడు
దానికొమ్ములచేఁజేయఁబడిన గాయం
బులతోనొప్పుచు, నిందుగ్గినవజ్రాయుధం
బుచేగీఱఁబడినమూఁపులుగలిగి, విష్ణుచ
క్రంబునవైన గాయంబులంజేజిల్లుచు,
బలిసినవై సమంబులు సుందరంబులగు
మూఁపులుగలిగి, దేహంబునకనురూ
పంబులై, బలిష్ఠంబులై, మంచితక్షణం
బులుగలసఖంబులునంగువ్వంబునువ్రేళ్లు
నటచేయియునుగలవై, దృఢంబులగు
సంధి బంధంబులతోఁగూడి, పరిఘంబు
లుంబోలెఁబూపట్టుచు, గుండ్రంబులై, ఏ
నుంగుతుండంబులతో సాటిసేయందగి,
శుభ్రంబగుశయనంబునంబిసారితంబు
లై, యందుదుతలల పాములుంబోలెను
న్న, నుహపరాక్రమశాలిరావణుని, చా
హువులం, బూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

శశక్షతజకల్పేన సుశీలేన సుగంధినా

చందనేన పరాక్యేన స్వమలిప్తౌ స్వలం కృతౌ. ౧౯

ఉత్తమ శ్రీ విమృదితౌ గంధోత్తమ నిషేవితౌ
యశ్చ పన్నగగంధర్వదేవదానవరాచితౌ. ౨౦
దదశకాన కపిస్తస్య బాహూ శయనసంస్థితౌ
మందరస్యా తరే సుప్తౌ మహాహీ రుషితౌ వివ. ౨౧

టీక॥ సః=ఆ; కః=హనుమంతుడు; త
స్య=ఆ రావణునియొక్క; శతృతదకల్పే
న=కుండేలునెత్తుతుతో సమానమయిన
దియును; సుశీతేన=మిక్కిలియుండెల్ల న
గానున్నదియును; సుగంధినా= మంచి
వాసనగలదియును; పరాధ్యేన=శ్రేష్ఠ
మయినదియునగు; చందనేన=చందన
ముచేత; స్వసులిప్తా= చక్క-ఁగాఁబూ
యఁబడినవియును; స్వలంకృతా= చ
క్క-ఁగానలంకరింపఁబడినవియును; ఉ
త్తమస్త్రీవిమృదితా=ఉత్తమలగు స్త్రీల
చేతఁబడుకఁబడినవియును; గంధోత్తమ
నిషేవితా=వాసనలలో శ్రేష్ఠములయిన
వానిచేతనేవింపఁబడినవియును; యతః
పన్నగగంధర్వ దేవదానవరావితా=
యతఃలనుసర్పములను గంధర్వులనుదే
వతలనుదానవులను అఱుచునట్లునేయు
నవియును; శయనసంస్థితా=పాస్సునం
దున్నవియును; మందరస్య=మందరపు

ర్వతముయొక్క ; అంతలే = నడుమునం
 దు; సుప్తా = నిదురించిన; రుషితా = కోపిం
 చిన; మహాహీణవ (స్థితా) = గొప్పసర్పం
 బులుం బోలే నున్నవియునగు ; బా
 హూ = ఘజములను; దదర్శ = చూ
 చెను.

అ హనుమంతుండు, కుండేటి నెత్తు
రుంబోలె నెట్టినై చల్ల గామంచివాసనగ
లిగి శ్రేష్ఠంబై యుండు చుదనంబుచే
బూయంబడి, చక్క-గానలంకరింపఁబ
డి, యుత్తమస్త్రీలచేచినుకంబడుచు, ను
త్తమంబులగువాసనలంగలిగి, యత్కుల
నునర్పంబులను గంధర్వులను దేవతలను
దాసప్రలను యుద్ధంబున రోదనంబుసే
యునట్లు గావింపఁజాలినవై, మందరప
ర్వతాంతరంబున నిదురించుచుండుకో
పంబునొందినగొప్పసర్పంబులుంబోలె
జూపట్టుచున్న, యారావణునిఘజంబు
లం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాభ్యాం స పరిపూర్ణాభ్యాం ధుజాభ్యాం రాక్షసేశ్వరః
శుశుభే ౭ చలనంకాశ శృంగాభ్యా మివ మందరః. ౨౨

టీక॥ అచలసంకాశః—కొండతో స	శుభే=ప్రకాశించెను.
మానుడైనఃసః=ఆ; రాక్షసేశ్వరః=	కొండంబోనిమేనుగల యారావ
రాక్షసులమఃబ్రహ్మండగు రావణుండు;	ణుండు, బలిసేసిడువు గానుండు నాభుజం
పరిపూర్ణాభ్యాం = నిండిన ; తా	బులంగూడి, రెండుశిఖరంబులంగూడిన
భ్యాం=ఆ; భుజాభ్యాం= బాహువుల	మందరపర్వతంబుంబోలెఁ, బ్రకాశించు
చేత; శృంగభ్యాం= శిఖరములచేత;	చుండెను. అని, తాత్పర్యము.
మందరభవ=మందరపర్వతమువలె; శు	

చూతపున్నాగసురభి ర్వకుళోత్తమసంయుతః
 మృష్టాన్నరససంయుక్తః పానగంధపురస్సరః. ౨౩
 తస్య రాక్షససింహస్య నిశ్చక్రామ మహా ముఖాత్
 శయానస్య వినిశ్శ్వాసః పూరయన్నివ తద్గృహమ్. ౨౪

టీక॥ శయానస్య=పరుండియున్న;	క్రామ=వెడలుచుండెను.
తస్య=ఆ; రాక్షససింహస్య= రాక్షస	అచ్చటంబరుండినిదించుచున్న రా
శ్రేష్ఠుండగు రావణునియొక్క; మహాము	ఖాని పెద్దనోటనుండి, మామిడి పొన్న
ఖాత=పెద్దనోటనుండి; చూతపున్నా	పూలవాసనయుఁ, బొగడపూగంధం
గసురభిః=మామిడి పొన్నలపూలులనో	బును, మృష్టాన్నగంధంబున, మద్యగం
తెమంచివాసనగలదియును; వకుళోత్త	ధంబును, గలిగి, యాగృహంబును, బూ
మసంయుతః=పొగడపుష్పము యొక్క	రించునట్లుచూపట్టుచు, నిట్టూర్పులు,
యుత్తమమయినవాసనతోఁ గూడినది	వెడలుచుండినవి.
యును; మృష్టాన్నరససంయుక్తః=మం	అని, తాత్పర్యము.
చియన్నముయొక్క-వాసనతోఁ గూడిన	విశేషార్థము.—ముందు చెప్పఁబడిన
దియును; పానగంధపురస్సరః=మద్య	“రెండుఘజంబులును, ఇప్పుడునోటనుం
ముయొక్క-వాసనముందు నడుచునది	డి” యనియేకవచనంబును, రావణుం
గాఁగలదియునగు; వినిశ్శ్వాసః= ని	డుకామరూపియగుటచే, స్త్రీసమ్మో
ట్టూపుఁ; తత్=ఆ; గృహం=ఇంటిని;	హనంబునకై ధరించినరూపంబునంగలి
పూరయన్నివ=నిండించునదినోలె; నిశ్చ	గినది.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

ముక్తానుగి విచిత్రేణ కాంచనేన విరాజితమ్
మకుటే నాప వృత్తేన కుండలోజ్జ్వలితాననమ్. ౨౪
రక్తచందనదిగ్ధేన తథా హారేణ శోభినా
పీనాయత విశాలేన వక్షసా భివిరాజితమ్. ౨౬
పాండరేణాప విధేన యోమేణ త్పతశేషణమ్
మహాహేణ సుసంవీతు పీతేనోత్తమవాససా. ౨౮
మాషరాశి ప్రతీకాశం నిశ్శ్వసంతం భుజంగవత్
గాంగే మహతి తోయాంతే ప్రసుప్తమివ కుంజరమ్. ౩౦
చతుర్భిః కాంచనై దీపై దీప్యమానచతుర్దిశమ్
ప్రకాశీ కృత సర్వాంగంమేఘం విద్యుద్గజైరివ. ౩౧
పాదమూలగ తాశ్చాపి దదశక సుమహాశ్త్రయః
పత్నీ స్స ప్రియ భార్యస్య తస్య రక్షః పతే గృహే. ౩౦

టీక||సం=అహనుమంతుడు ; గృహం=గృహమునందు; ముక్తానుగి=అహనుగవిశాలేన= బలిసినదియు నిడు
చేతివిచిత్రేణ=ముత్రములచేతను మణుల పైనిదియు వెడలుపైనిదియునగు; వక్ష
చేతనునానావర్ణములుగలదియు; కాం సా=బొమ్మ చేత; అభివిరాజితం=ప్ర
చనేన=బంగారువికారమయినదియు; కా కాశింపజేయఁబడినవాడును; పాండ
అపవృత్తేన=స్వస్థానంబునందుండి క రేణ=తెల్లనిదియును; అపవిధేన=పలు
దలినదియునగు; మకుటేన=కిరీటముచే పరబడినదియునగు; యోమేణ = ప
త; విరాజితం=ప్రకాశింపజేయఁబడిన ట్టుచున్నంత్రముతో; యుక్తం (అధ్యాత్మ
వాడును; కుండలోజ్జ్వలితాననం = తము) = కూడినవాడును ; త్పతశేష
హేణులచేబ్రకాశింపజేయఁబడినము ణం=నెత్తురువంటికండ్లుగలవాడును;
ఖముగలవాడును; తథా=అట్లు; హారే మహాద్దేణ=శ్రేష్ఠంబును ; పీతేన=ప
ణ=హారముచేత; శోభినా=ప్రకాశించు సుపురంగుగలదియునగు; ఉత్తమవాస
చున్నదియు; రక్తచందనదిగ్ధేన=ఎఱ్ఱ వీతం = చక్క-గాఁజుట్టఁబడినవాడు
నిచందనముచేబూయఁబడినదియు; పీ ను; మాషరాశిప్రతీకాశం = మినుము

రాశితోసమానుడైనవాడను; భుజం
గవత్=సర్పమువలె; నిశ్శ్వసంతం=ని
ట్టూర్పువిడుచుచున్న వాడను; మహా
తీ=గొప్పదయిన; గాంగే=గంగానది
సంబంధియగు; తోయాంతే= సీటినడు
మునందు; ప్రసు వ్రం=నిదురించిన; కుం
జరమివ (స్థితం) = ఏనుంగుంబోలెను
న్నవాడను; చతుర్భుజః = నాలుగైస;
కాంచనైః = బంగారు స్తంభము
లందుంచబడిన; దీపైః = దీపములచే
త; దీప్యమానచతుర్దశం = వెలిగింపఁ
బడుచున్న నాలుగుదిక్కులనుగలవా
డను; ప్రకాశకృతసర్వాంగం=ప్రకా
శింపఁజేయఁబడినయన్ని యవయవము
లుగలవాడను; విద్యుద్గతైః = మెఱుపుల
సమాహములతో; యుక్తం = (అధ్యా
హృతము) కూడిన; మేఘమివ (స్థితం) =
మేఘముంబోలె నున్నవాడనగు; రా
వణం (అధ్యాహృతము) = రావణు; సు
మహాశక్తః = అధికమయినపరాక్రమ
ముగలవాడను; ప్రియధార్యస్య = ఇ
ష్టలయినధార్యులుగలవాడనగు; త
స్యః = ఆ; రక్షింపతే = రాక్షసులకుఁబ్ర
భువైన రావణునియొక్క; పాదమూ
లగతాః = పాదములనమీపమునుపొం
దిన; చక్షిత్ = భార్యలనుగూడ; దద
త్త = చూచెను.

బంగారుముతోఁ జేయఁబడి ముత్యై
ములుమణులు బొందుగఁబడి యుం
టంజేసినానావణాంబులుగలిగి నిద్రా
వశంబునఁగొంచెముఁవృస్తానంబు నం
దుండితొలంగియుండుకీటంబునందే
జరిల్లుచు, గుండలంబులనొప్పచున్నము
ఖంబుతోఁగూడి, దివ్యంబగుహారంబున
వెలుంగుచు, రక్త చంద్రనాడులచేసనులి
ప్తంబై బలెసినడుపై వెడల్పై యుండు
తొమ్మగలిగి తెల్లనిపట్టును తెరీయంబు
ధరించి, నెత్తురుంబోలె నెఱ్ఱవైనకండ్లుగ
లిగి, చాలవిలువగల మేలైనపీతవస్త్రం
బుగట్టుకొని, సర్పంబుంబోలె నిట్టూర్పు
లువుచ్చుచు, మినుపరాశియుంబోలెనల్ల
నై తెల్లనిశయనంబునంబరుండి, గంగా
జలమధ్యంబునంబరుండినిదురించునేనుం
గుపోల్కింజూపట్టుచు, నాలుప్రక్కల
నుగాంచనస్తంభంబులనుంచబడియుం
డునాలుగుదీపంబులతోనొప్పుచు, నా
భరణంబులంబ్రకాశింపఁ జేయఁ బడు
చు, నట్లు మెఱుపుల సమాహంబులతోఁ
గూడినమేఘంబుకై వడిభానిల్లు చున్న,
రావణుని, మహా పరాక్రమ శాలియుం
దనయందుఁ ప్రతిగలభార్యలుగలవాడు
నగు, సతని, పాదమూలంబుననుండుభా
ర్యలను, హనుమంతుండచ్చట, బాచె
ను. అని, తాత్పర్యము.

౨౫౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

౩౦౦

శశిప్రకాశవదనా శ్చారుకుండలభూషితాః
అష్టానమాల్యాభరణౌ దదర్శ హరియూధపః. ౩౦

టీక || హరియూధపః=హనుమంతుడు; శ్చారుకుండలభూషితాః=చారుకుండలములను; హరియూధపః=హనుమంతుడు; దదర్శ=చూచెను.
అష్టానమాల్యాభరణౌ=అష్టానమాల్యములవారలను; హనుమంతుండు, చంద్రుండుంబొ
కుంబోలై గాంతిగల ముఖముగలవారలెందులదరంబులయిన ముఖముగలవార
లును; చారుకుండలభూషితాః=సుందరమైన, సుందరంబులయినకుండలంబులనలం
ములయినచూరకులచే నలంకరింపఁబడిన కృతలయి, అష్టానమాల్యాభరణౌ=అష్టాన
వారలును; అష్టానమాల్యాభరణౌ=అష్టానమాల్యములవారలను; అష్టానమాల్యాభరణౌ=అష్టాన
వాదనిపుష్పమాలికలునుఅభరణంబుల రావణునిభార్యలం, జూచెను.
సుగలవారలునగు; పక్షి (అధ్యాత్మత) అని, తాత్పర్యము.

సృష్టవాద్విశ్రకుళలా రాక్షసేంద్ర భుజాంక గాః
వరాభరణధారిణ్యో నిష్కణ్ఠా దదర్శ హరిః. ౩౧

టీక||హరిః=హనుమంతుండు; సృష్టవాద్విశ్రకుళలా=సృష్టమందునువా
ద్యమందునునేర్పుగలవారలును; రాక్షసేంద్ర భుజాంక గాః=రాక్షసులకుండు
భువయినరావణునిభుజంబులను దొడ వైంగూర్చుండఁబెట్టుకొనుటవలనను గా
లనుబొందినవారలును; వరాభరణధారిణ్యో (వరాభరణధారిణీ)=ప్రేక్షము
లయినయాభరణంబులు ధరించువారలు జూచెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; నిష్కణ్ఠా=పరుండినవారలునగు(స్త్రీ)

వజ్రవేదూర్యగర్భాణి శ్రవణాం తేఘయోషితామ్
దదర్శ తాపనీయాని కుండలా న్యంగదానిచ. ౩౨.

టీక||నాః(అధ్యాత్మతము)= ఆహనుమంతుండు; యోషితాం = స్త్రీలయొ

క్క; శ్రవణాంతేషు = చెవులమొనలం
దు; వజ్రవైడూర్యగర్భాణి = వజ్రములు
ను వైడూర్యములును నడుమఁగలవియు
ను; తాపసీయాని = బంగారువికారము
లునగు; కుండలాని = పోఁగులను; అంగ
దానిచ = బాహుపురులను; దదర్శ = చూ
చెను.

హనుమంతుండచ్చట, ఆస్త్రీలుచే
తులనుదలగడగాఁ జేసికొనిపరుండియు
న్నవారలు కావున, బంగారముతోఁ
జేయఁబడి, వజ్రవైడూర్యంబులు పొదిగి
యొందుపోఁగులను, జెవులనంటియుం
డుబాహుపురులనుంజూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తాసాం చంద్రోపమై ర్వక్త్రై శ్శుభ్రై లఽలితకుండలైః

విరరాజ విమానం త స్మభ స్తారాగజైరివ. ౩౪

టీక|| తత్ = ఆ; విమానం = విమాన
ము; తాసాం = ఆస్త్రీలయొక్క; చల
ద్రోపమై = చంద్రునితోఁబోల్చి-గల; వ
క్త్రై = ముఖములచేతను; శుభ్రై = మం
గళకరములయిన; లలితకుండలైః =
సుందరములగు పోఁగులచేతను; తా
రాగజైః = నక్షత్రములసమూహము

లనేత; నభిషవ = ఆకాశమునుంబోలె;
విరరాజ = ప్రకాశించెను.
ఆవిమానంబు , ఆస్త్రీల , చం
ద్రసుందరంబులై నముఖంబులను , మేల
యినకుండలంబులనుం గూడి , నక్షత్రం
బులంగూడినయాకాశంబుఁబోలె, బ్ర
కాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

మదవ్యాయా మఖిన్నా స్తారాక్షసేంద్రస్య యోషితః

తేషు తే ష్వవకాశేషు ప్రసుప్తా స్తనుమధ్యమాః. ౩౫

టీక|| తనుమధ్యమాః = సూక్ష్మము
లయిననడుములుగల; తాః = ఆ; రాక్ష
సేంద్రస్య = రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరా
వణునియొక్క; యోషితః = భార్యలు;
మదవ్యాయామఖిన్నాః = మద్యమదము
యొక్క-యతిశయముచేసలనటనొందిన

వారలై; తేషు తేషు = ఆయా; అవకాశే
షు = ప్రదేశములందు; ప్రసుప్తాః = నిదు
రించినారు.
సూక్ష్మములయిన నడుములు గల
యారావణభార్యలు , అధికముగామ
ద్యంబుద్రావి, యలసియయ్యై ప్రదేశము

ప్రతిపదాంగ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౦

లందుబడి, నిదురించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

అంగహారై స్తథైవాన్యా కోమలై నృక త్తకాలినీ
విన్యస్త శుభసర్వాంగీ ప్రసుప్తా వరహణేనీ. ౩౬

టీక॥ అన్యా=మఱియొక్క-తే; నృత్త దై; ప్రసుప్తా=నిదురించినది.

శాకినీ=అటల చేనొప్పనట్టి; వరహణే-
నీ=శ్రేష్ఠస్త్రీ; తథైవ=అట్లే, నృత్తం
బుసేయుకాలంబునందువలెననుట; కో
మలైః=సుందరములయిన; అంగహ-
రైః=అవయవవిక్షేపంబులచేత; విన్య-
స్తశుభసర్వాంగీ=ఉంచబడినమంగళ
కరంబులగుసమస్తావ యవంబులు గల

మఱియొక్క-యు తమవనిత, నృత్త
మునందు సేర్వుగలది, నృత్తముసేయు
కాలంబునందుంబోలె, వాసనాబలంబు
న, నవయవవిక్షేపంబులతోఁగూడినయ
వయవంబులుగల్గి, నిదురించుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

కాచి ద్వితాం పరివృజ్య ప్రసుప్తా సంప్రకాశతే
మహానదీ ప్రకీర్ణేవ నిశిని పోత మాశ్రితా. ౩౭

టీక॥ కాచిత్=ఒకానొక(స్త్రీ); వీతాం=
వీణెను; పరివృజ్య = కౌగిలించుకొ
ని; ప్రసుప్తా=నిదురించినదై; మహానదీ
ప్రకీర్ణా= గొప్పనదియందువ్యాపించి
యుండునదియు; పోతం=తెప్పను; ఆశ్రి-
తా=పోందినదియునగు; నిశినివ=తా

మరతీఁగవలె; సంప్రకాశతే=ప్రకాశిం
చుచుండినది.

ఒక్క-తె, వీణెను గొగిలించుకొని, ని
దురించుచు, మహానదియందు, తెప్పతోఁ
గూడిన తామరతీఁగయంబోలె, బ్రకా
శించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

అన్యా కక్షగ తేనైవ మద్భుకే నాసితేక్షణా
ప్రసుప్తా భామిని భాతి బాలపుత్రేవ వత్సలా. ౩౮

టీక॥ అసితేక్షణా=నల్లనికండ్లుగల; వంకనొందియున్న; మద్భుకేనైవ=గు
అన్యా= మఱియొక్క-తె; కక్షగ తేన= మైటతోనే; ప్రసుప్తా=నిదురించినదై;

వత్సలా = బిడ్డయందతిప్రేమముగలది చంకనున్నగు మ్మేటతో నేనిదురించుచుం.
యును; చాలపుత్రా=చిన్నకొడుకుగల బిడ్డయందతిప్రేమగలదియు, బిడ్డను జం
దియునగు; భామినీ=స్త్రీవలె; భాతి= కనుంచికొని యున్నదియునగు స్త్రీ
ప్రకాశించుచున్నది. లె, బ్రకాశించుచుండినది.

నల్లనికండ్లుగల మఱియొకఁ(స్త్రీ), అని, తాత్పర్యము.

పటహం చారుసర్వాంగీ పీడ్య శేతే శుభ స్తనీ
చిరస్య రమణం లభ్యా పరిష్వజ్యేవ భామినీ. ౩౯

టీక॥ చారుసర్వాంగీ=సుందరంబుల వలె; శేతే=పరుండియున్నది.
యిన యన్నియవయవంబులును గలది సర్వాంగసుందరియు రమణీయంబుల
యు; శుభ స్తనీ=సుందరంబులయిన స్త గు స్తనంబులు గలదియునగు నొకఁ
నంబులుగలదియునగు; భామినీ=(స్త్రీ); (స్త్రీ), బహుకాలమునకుఁబొందఁబడిన
పటహం = తప్పెటను; పీడ్య(పీడయి ప్రియునిగట్టిగాఁడమిదీరఁ గొఁగిలిం
త్వా)=పట్టుకొని; చిరస్య=బహుకా కొనునట్లు, తప్పెటనుగట్టిగాఁబట్టి
లమునకు; రమణం=ప్రియుని; లభ్యా= వి, పరుండియుండినది.
పొంది; పరిష్వజ్యేవ=కొఁగిలిండుకొని అని, తాత్పర్యము.

కాచి ద్వంశం పరిష్వజ్య సుప్తా కమలలోచనా
రహః ప్రియతమం గృహ్య సకామే వచ కామినీ. ౪౦

టీక॥ కమలలోచనా=తామరపూల (గృహీత్యేవ)=గ్రహించివలె; సుప్తా=
వంటికండ్లుగల; కాచిత్ = ఒకానొక నిదురించినది.
(స్త్రీ); ద్వంశం = పిల్లనగ్రహిని; పరిష్వ జ్య=కొఁగిలింపకొని; సకామా=కామ
ముతోఁగూడిన; కామినీ=స్త్రీ; రహః= నంబ్రయుని గాఁడుదీరఁ గొఁగిలిం
ఏకాంతమునందు; ప్రియతమం=మిక్కి కొనునట్లు, పిల్లంగ్రహినిగొఁగిలిండుకొ
లియుం బ్రియుండగువాని; గృహ్యవ ని, నిదురించినది. అని, తాత్పర్యము.

విపంచీ పరిగృహ్యన్యా నియతా నృత్తశాలినీ
నిద్రావశ వసుప్రాప్తా సహకాంతేవ భామినీ. ౪౧

టీక॥ నృత్తశాలినీ=నృత్తముచేసినా | ప్రాప్తా=పొందినది.
స్వనదియు; నియతా=నియమముగలది | నృత్తముసేయునట్టి, మఱియొక్క
యునగు; అన్యా=మఱియొక్క | స్త్రీ; వికాంత, యేడుతంతులుగలవీణెంబట్టు
పంచీ=ఏడుతంతులుగలవీణెను; పరికొనినిదురించుచు, నియునిం గొగిలిం
గృహ్య=పట్టుకొని; సహకాంతా=ప్రిచికొని నిదురించుచున్న వనితయుంబో
యునితోఁగూడిన; భామినీ=స్త్రీవలె; లెచు, జూపట్టుచుండినది.
నిద్రావశం = నిదురకులోఁకువను; అను అని, తాత్పర్యము.

అన్యా కనకసంకాతై మృదుషీనై మనోరతైః
మృదంగం పరిపీడ్యం తైః ప్రసుప్తా మత్తలోచనా. ౪౨

టీక॥ మత్తలోచనా=మదముతోఁ | రించినది.
గూడినకండ్లుగల; అన్యా=మఱియొక్క | మదంబుతోఁగూడిన చూపులుగలను
తైః కనకసంకాతైః = బంగారముతోసఱియొకయువతి, బంగారమునకుంబో
మానమునయినవియును; మృదుషీనైః = లెరుంగుగలిగి మత్తనైబలిసి మనోహ
మత్తనివియునుబలిసినవియును; మనోరంబులై యుండునవయవంబుల, మదై
రమైః = మనోహరములునగు; అంత్తైః = శనుగట్టి గాఁగొగిలించుకొని నిదురించు
అవయవములచేత; మృదంగం=మదైశ్చుండినది. అని, తాత్పర్యము.
ను; పరిపీడ్యం=పీడించి; ప్రసుప్తా=నిదు

భుజపార్శ్వంతరస్థై కక్షగేణ కృశోదరీ
పణవేన సహనింద్యా సుప్తా మదకృతశ్రమా. ౪౩

టీక॥ అనింద్యా = నిందించదగని | లస్త్రీ; మదకృతశ్రమా=మద్య మదంబు
చగు; కృశోదరీ=సన్నగిల్లిన కడుపుగ | చేఁజేయఁబడినయలసటగలదై ; భుజ

పార్శ్వంతరస్థేన=బాహువుప్రకృ-
సమమనున్నదియును; కక్షగేణ=చంక
నొందియున్నదియునగు ; పరావేనస
హ=ఉడుకతోఁగూడఁనుప్తా = నిదు
రించినది.

నిందింపదగనిరూపంబుగలిగి కృశో
దరియగునొక్క-వనిత, మద్యమదంబునన
లసి, పరావంబును వాద్యంబును, బాహు
వుప్రకృ-జంకనుంచుకొని, నిదురించు
చుండినది. అని, తాత్పర్యము.

డిండిమం పరిగృహ్య న్య తథైవా స క్తడిండిమా

ప్రసుప్తా తరుణం వత్స ముపగూహ్యేవ భామినీ. ౪౪

టీక॥ అన్య=మఱియొక్క; భామి
నీ=స్త్రీ; డిండిమం=డిండిమంబనువాద్య
మును; పరిగృహ్య=కొంగిలించికొని; త
థైవ=అట్లే; ఆస క్తడిండిమా=కొంగిలం
చుకొనఁబడినమఱియొక్క-డిండిమంబుగ
లదై; తరుణం=యావనంబుగలప్రియుని;
వత్సం=బిడ్డను; ఉపగూహ్యేవ=కొంగి

లించికొనివలె; ప్రసుప్తా=నిదురించినది.
మఱియొక్క-కాంత, ఒకచేతనొకడిండి
మంబును రెండవచేతమఱియొకడిండిమం
బును కొంగిలించుకొని, పరుండి, యావ
నంబుగలప్రియునిబిడ్డనుం గొంగిలించు
కొని యుండువనితయుంబోలె, గనుప
ట్టుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

కాచి దాడంబరం నారీ భుజసంయోగపీడితమ్

కృత్వా కమలపత్రాక్షీ ప్రసుప్తా మదమోహితా. ౪౫

టీక॥ కమలపత్రాక్షీ=తామరపూ
లఘోకులవంటికండ్లుగల; కాచిత=ఒ
కానొక; నారీ=స్త్రీ; ఆడంబరం=ఆడం
బరమనువాద్యమును; భుజసంయోగపీడి
తం=భుజముయొక్క-సంబంధముచేతఁ
బీడింపఁబడినదానిఁగా; కృత్వా=చేసి;
మదమోహితా=కైపుచే మైమఱచున
ట్లుచేయఁబడినదై; ప్రసుప్తా=నిద్రించి

నది.
తామరపూఘోకులుంబోలె విశాల
సుందరంబులగు నేత్రంబులుగలయొక్క-
వనిత, యాడంబరంబనువాద్యంబును గ
ట్టిగాఁగొంగిలించికొని, మద్యమదంబున,
మైమఱచి, నిదురించినది.
అని, తాత్పర్యము.

౩౬౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౦

కలశీ మపవి ధ్యాన్యా ప్రసుప్తా భాతి భామినీ
వసంతే శుష్పశబలా మా లేవ పరిమాజితా. ౪౬

<p>టీక॥ అన్యః=మటియొక్క; భామి నీ=స్త్రీ; కలశీం=నీటికలశమును; అప విధ్య=బోరగించుకొని; ప్రసుప్తా=నిదు రించుచున్నదై; వసంతే=వసంతతు వునందు; పరిమాజితా=తడుపంబ డినదియు; శుష్పశబలా=కొంచెము కాంతిచిహ్నమున పూలుగలదియు నగు; మా లేవ=పుష్పమాలికవలె; భా తి=ప్రకాశించుచున్నది.</p>	<p>మటియొక్క కాంతి, నీటితోనిండి యుండు కలశమునుదనపై బోరగిలం దొనికొని, నీటిచేదడుపంబడినదై, ని దురించుచు, వసంతతువునందు, వాడ కుండుటకై, తడుపంబడి, యుంటుండేసి, కొంచెముకాంతిచిహ్నమున పూలుగలపు ష్పమాలికయుంబోలె, పూపట్టుచుండి నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

పాణిభ్యాం చ కుచౌ కాచి తస్యవణః కలశోపమా
ఉపగూహ్య బలా సుప్తా నిద్రాబలపరాజితా. ౪౭

<p>టీక॥ కాచిత్=చికానొక; అబ లా=స్త్రీయును; పాణిభ్యాం=చేతు లచేత; సువణః కలశోపమా=బంగ రుకలశంబులతోబోలి-గల; కుచౌ=స్త నములను; ఉపగూహ్య=పట్టుకొని; నిద్రాబలపరాజితా=నిద్రయొక్క-య తిశయముచేతలోక గొనఁబడినదై; సు</p>	<p>ప్తా=నిదురించినది. ఒకానొకయుచు, బంగారుకలశం బులంబోనితన స్తనంబులఁజేతులంబట్టు కొని, నిద్రాపరవశమై, పరుండి, ని దురించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అన్యా కమలపత్రాక్షీ పూజేందు సదృశాననా
అన్యా మాలింగ్యసుశ్రోణేం ప్రసుప్తా మదవిహ్వలా. ౪౮

టీక॥ కమలపత్రాక్షీ=తామర పూతోకులవంటి కండ్లుగలదియును ; పూ

జేకందునదృశాననా=నిండు చంద్రుని
తోసమానమయిన ముఖముగలదియున
గు; అన్యః=మఱియొక్కఁఁడ్రీ; సుశోభి
ణీ=సుందరములయిన పీఠులుగల;
అన్యః = మఱియొక్కఁడ్రీని ; ఆలిం
గ్య=కొఁగిలించికొని; మదవిహ్వలా=
కైపుచేస్వాధీనతతప్పినదై; ప్రసుప్తా=
నిదురించినది.

తామరపూతేకులుంబోలె విశాల
రమణీయంబులగుకండ్లును, నిండువందు
రునిబోలుముఖంబునుంగలయొక వనిత,
మదంబున మైమఱచి, సుందరంబులగు పి
ఠులనింపఁజేసి మఱియొక్కఁకాంతంగ
పుగిలించికొని, నిదురించుచుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

ఆతోద్యాని విచిత్రాణి పరివృజ్య పరస్మైయః
నిపీడ్యచ కుచై స్సుప్తాః కామిన్యః కాముకానివ. ౪౯

టీక|| పరస్మైయః=ఇతరస్త్రీలు; వి
చిత్రాణి=నానావిధములయిన; ఆతో
ద్యాని=వాద్యములను; కామిన్యః=కా
ముకులగుస్త్రీలు; కాముకానివ=తమ
ప్రేమలనుబోలె; పరివృజ్య=కొఁగి
లించికొని; కుచైః=స్తనములచేత; నిపీ
డ్యచ=మదికొంచుము; సుప్తాః=నిదు

రించిరి.
కామినులు, తమప్రియులనుబోలె,
మఱికొందఱుస్త్రీలు నానావిధంబుల
యినవాద్యంబులనుకొఁగిలించికొని, స్త
నంబులఁబీడించుచు, నిదురించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తాసా మేకాంతవిస్యస్తై శయానాం శయనే శుభే
దదర్శ రూపసంపన్నా మపరాం స కపి స్త్రియమ్. ౫౦

టీక|| సః=ఆకపిః=హనుమంతుం
డు; తాసాం=వారలనడును; ఏకాంతవి
స్యస్తై= వివిక్తస్థలమునందుంచబడిన;
శుభే=మంగళశకరంబగు; శయనే=పా
స్థనము; శయనాం=పరుండియున్నది

యును; రూపసంపన్నాం = సౌందర్య
ముతోఁగూడినదియునగు; అపరాం=
మఱియొక్కఁడ్రీయం=వనితను; దద
ర్శ=చూచెను.
ఆస్త్రీలనడుమనేకాంతంబుననుంచ

౨౬౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౦

బడిన గుత్తమంబగు శయనంబునఁబరుం యొకవనితను (మందోదరిని) హనుమం
డి, సౌందర్యంబున వెలుంగుచున్న, మఱి తుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ముక్తామణిసమాయుక్త రూపక్షణై స్సువిభూషితామ్
విభూషయంతీ మివ త త్స్వశ్రియా భవనోత్తమమ్. ౫౧
గౌరీం కనకవణాభా మిష్టా మంతఃపురేశ్వరీమ్
కపి ముందోదరిం తత్ర శయానాం చారురూపిణీమ్. ౫౨

టీక|| కపిః=హనుమంతుడు; ముక్తా న్నుదియును; చారురూపిణీం=సుందరమ
మణిసమాయుక్తః= ముక్తైములతోను యినరూపముగలదియునగు; మందోద
రిత్వములతోనుగూడిన; భూషణైః=సౌ రీం=మందోదరిని; దదర్శ (అధ్యాహృత
మ్ములచే; సువిభూషితాం=చక్కఁగా ము)=చూచెను.
సలంకరించుబడినదియును; స్వశ్రియా= ముక్తైములుమణులునుబొదిగియుం
తనకాంతిచేత; తత్ = ఆ; భవనోత్త మసౌమ్ముల సలంకరించుబడి, యుత్త
మం=గృహశ్రేష్ఠమును; విభూషయం మంబగు నాగృహంబునుదనమేసికాంతి
తీ = అలంకరించుచున్నదియును; ("ఇ చేసలంకరించు, బంగారువణంబుం
వ" అనునదివాక్యాలంకారార్థము) గౌ బోసిచాయగలిగి, యచ్చటఁ బరుండి,
రీం= పసపురంగుగలదియును; కనకవ సౌందర్యంబున వెలుంగుచున్నదాని, రా
ణాభాం=బంగారురంగువంటికాంతి వణునకుఁబ్రయురాలగుదాని, నంతఃపు
గలదియును; ఇష్టాం=రావణునకుఁ, బ్రీ రేశ్వరియగుమందోదరిని, హనుమంతుం
యురాలును; అంతఃపురేశ్వరీం=అంతః డు, చూచెను.
పురంబునకధిపతియైనదియును; త అని, తాత్పర్యము.
త్ర=అచ్చట; శయానాం=పరుండియు

స తాం దృష్ట్వా మహాబాహు రూపిణీ తాం మారుతాత్తజః
తరగి-యామాస నీతే తి రూపయావనసంపదా. ౫౩

టీక|| మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగలవాఁడును; మారుతాత్తజః=వాయు

దేవునికొడుకునగు; సః=ఆహనుమంతుఁ
డు; ధూషితాం= అలంకరింపబడిన;
తాం=ఆమందోదరిని; దృష్ట్వా= చూ
చి; రూపయావనసంపదా= సౌందర్య
మయొక్కయు యావనము యొక్క
నతిశయముచేత; సీతా = సీత; ఇ
తి=అని; తర్కయామాస=డిహించె
ను.

మహాబాహుండును వాయుదేవుని
కుమారుండునగునాహనుమంతుండు,
నానావిధాలంకారంబుల నొప్పుచుం
డునామందోదరింజూచి, సౌందర్యం
బునుయావనంబు నధికంబుగానుండు
టంజూచినమాత్రముననే, చక్కగావి
చారంపక, “ఈవిడేసీత” యనియూ
హించెను. అని, రాత్వర్యము.

హాషేణ మహతా యక్తో ననంద హరియూధః

టీక||హరియూధః = హనుమం
తుఁడు; హాషేణ= సంతోషముతోఁ
గూడినవాడై; ననంద=సంతోషించె
ను.

హనుమంతుఁ, డంతకంతకువృద్ధి
వాందుచుండుసంతోషంబునొంది, మి
క్కిలియునానందించెను.
అని, రాత్వర్యము.

ఆస్ఫోటయామాస చుచుంబ పుచ్చమ్

ననంద చిక్రీడ జగౌ జగామ. ౫౪

స్తంభా నరోహన్నిపపాత ధూమా

నిదర్శయన్ స్వాం ప్రకృతిం కపీనామ్

టీక||సః(అధ్యాహృతము)= ఆహ
నుమంతుండు; స్వాం=తనదైన; కపీ
నాం=కోతులయొక్క; ప్రకృతిం=స్వ
భావమును; నిదర్శయన్=చూపుచు; ఆ
స్ఫోటయామాస=చేతులుతట్టెను. పు
చ్చం=తోకను; చుచుంబ=ముద్దుపెట్టు

కొనెను; ననంద=సంతసించెను. చి
క్రీడ = ఆడెను; జగౌ = పాడెను.
జగామ=పోయెను. స్తంభాన్=కంబ
ములను; అరోహత్=ఎక్కెను. ధూ
మా=నేలయందు; నిపపాత=పడెను.
హనుమంతుండు; పరమసంతోషం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

౫౧౧

బునఁ, శేతులుతట్టెను;తోఁకనుముద్దుపె | భంబులపైకెక్కిను; నేలమైబడెను; ఇట్టుకొనెను; సంతోషించెను; అటలాడె | ట్లుతనకుస్వాభావికమయిన, కోఁతిచే ను; పాటలుపాడెను; ఆయింటిస్తం | ష్టలంశేసెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, దశమస్కంధః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండదశమస్కంధ టీక,

ముగిసినది.

అ

ఏ కా ద శ స గ ణ ప్రా ర ణ భః.

అవధూయద తాం బుద్ధిం బధూవా వస్థితస్తదా

టీక॥సం(అర్థావ్యతము)=అహ	అహనుమంతుం, డంత, సుచితము
నుమంతుండు; తాం=ఆ; బుద్ధిం=తలం	గానియాతలంపునువిడిచి, యెప్పటియ
పును; అవధూయ=విడిచి; తదా=అప్పు	ట్లు, ఎచ్చరికగలవాడయ్యెను.
డు; అవస్థితః=ఎచ్చరికగలవాండు; బ	అని, తాత్పర్యము.
ధూవ=ఆయెను.	

జ గామ చాపరాం చింతాం సీతాం ప్రతి మహాకవిః. ౧

టీక॥మహాకవిః= పెద్దకోఁతియగు	హనుమంతుం, డంత, సీతవిషయ
హనుమంతుండు; సీతాం=ప్రతి = సీతను	మై, మఱియొక్క-విధముగా, నాలోచిం
గూచి; అపరాం=మఱియొక్క; చిం	చెను. అని, తాత్పర్యము,
తాం=తలంపును; జగామ= పొందెను.	

న రామేణ విముక్తా సా స్వప్న మహాతి భామినీ
న భోక్తుం నాప్యలంకతుం న పాన ముపసేవితుమ్. ౨
నాన్యం సర ముప స్థాతుం సురాణా మపి చేశ్వరమ్

టీక॥సా=ఆ;భామినీ=స్త్రీయయి | స్వం= ఇతరుడైన; సరం = పురుషు
నసీత;రామేణ=రామునిచేత ; వియు | ని;ఉపస్థాతుం=సేవించుటకు;న = త
క్తా=విడువఁబడినదై;స్వప్నం=నిదురిం | గదు.
చుటకు;నాహాతి=తగదు. భోక్తుం= సీత,రామవియోగంబువొంది,యి
భుజించుటకు;న (అహాతి)=తగదు. స్లిసుఖంబుగానిదురింపదు; భోజనం
అలంకతుం=అలంకరించి కొనుట | బుసేయదు; అలంకరించికొనదు; మ
కును;న=తగదు. పానం = మద్యము | ద్యంబుఁద్రాఁగదు; రామునికన్ననితర
ను; ఉపసేవితుం=సేవించుటకు; న= పురుషుని,చేవేంద్రువైనను,వరింపదు,
తగదు.సురాణాం=దేవతలకు; ఈశ్వ | అని,తాత్పర్యము.
రమపి=ప్రభువైనయింద్రునైనను ; అ

సహి రామసమః కశ్చ ద్విద్యతే త్రిదశేష్వపి. ౩

టీక॥రామసమః=రామునితో సరి | దేవతలయందును, రామునకు సరి
యయినవాఁడు; కశ్చతే=ఏకామెక్క | యగువాఁడెవ్వఁడునులేడు.
దు;త్రిదశేష్వపి=దేవతలయందును; న | అని,తాత్పర్యము.
హి=లేడుగదా!

అన్యేయ మితి నిశ్చిత్య పానధూమా చచార సః

టీక॥సః = ఆహనుమంతుఁడు; “ఇ | దు; చచార=తిరిగెను.
యం=ఈబిడ; అన్యః = మఱియొక్క | ఆహనుమంతుఁడు, “ఇదినీతగాదు,
తే;” ఇతి=అని;నిశ్చిత్యం=నిశ్చయించి; | ఎవ్వతయోమఱియొక్క-వనిత.” అని,ని
పానధూమా=త్రాఁగునట్టి స్థలమునం | శ్చయించి,పానధూమియందు, సంబ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

౩౦౦

రించెను. అని, తాత్పర్యము.

క్రీడితేనా పరాః క్లాంతా గీతేనచ తథా పరాః. ౪

న్యత్రైవ చాపరాః క్లాంతాః పానవిప్రహతాస్తథా

మురశేష మృదంగేషు పీఠికాసుచ సంస్థితాః. ౫

తథాస్తరణ ముఖ్యేషు సంవిష్టా శ్చాపరాస్త్రియః

టీక॥ సం(అధ్యాహృతము)=అపరాః=ఇతరలయిన; స్త్రియశ్చ=వ
సుమంతుండు; క్రీడితేన= రతిచేత; క్లాం
తాః=అలసటనొందిన; అపరాః=ఇతర
స్త్రిలను; తథా=అట్లు; గీతేన=పాటచే
త; క్లాంతాః(అధ్యాహృతము)=అలస
టనొందిన; అపరాశ్చ=ఇతర స్త్రిలను;
న్యత్రైవ=అటచేత; క్లాంతాః=అలసట
నొందిన; అపరాశ్చ=మఱికొందఱు స్త్రి
లను; తథా=అట్లు; పానవిప్రహతాః=
త్రాగుటచే నలసిన స్త్రిలను; మురశే
షు=మురుజములను వాద్యములందును;
మృదంగేషు=మద్దెళలయందును; పీఠికా
సుచ = ఆసనంబులయందును; సంస్థి
తాః=పరుండియున్నవారలను; తథా=
అట్లు; ఆ స్తరణముఖ్యేషు=కంబళశ్రేష్ఠ
ములయందు; సంవిష్టాః = పరుండిన;

అపరాః=ఇతరలయిన; స్త్రియశ్చ=వ
నితలను; దదర్శ(అధ్యాహృతము)=చూ
చెను.
అచ్చట, గొందఱుయువకులు, రతి
శ్రమంబునం బరుండి నిద్రించుచుండిరి;
కొందఱు పాటలు పాడి యలసినిద్రించు
చుండిరి; కొందఱున్యత్రైవచేసియులస
టనొంది పరుండియుండిరి; మఱికొంద
ఱు, మద్యంబుద్రావిమైమఱచినిద్రించు
చుండిరి; మురజంబులను మృదంగంబుల
ను ఆసనంబులనుబడి కొందఱువనితలుని
ద్రించుచుండిరి; మఱికొందఱుకాంతలు,
శ్రేష్ఠంబులగుకంబళంబులపైఁ బరుండిని
ద్రించుచుండిరి; హనుమంతుండు, వారల
నందఱుంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగనానాం సహస్రేణ ఛూషితేన విఘ్నాక్షణైః. ౬

రూపస్థూపశీలేన యుక్తగీతార్థభాషితా

చేశకాలాభియుక్తేన యుక్తవాక్యాభిధాయినా. ౭

రతాభిరతసంస్తుత దదర్శ హరియూధపః

టీక॥హరియూధపః = హనుమంతుడు; విఘ్నక్షణైః = సొమ్ములచే; ధూషితేన = అలంకరింపబడినదియు; రూపస్థాపశీలేన = రావణునిసౌందర్యమునుగొనియాడుస్వభావముగలదియును; యుక్తగీతార్థకథాపిఠా = సరిగాభరతశాస్త్రార్థమునుజెప్పనదియును; దేశకాలాభియుక్తేన = దేశమునుగాలముజేరినదియు; యుక్తవాక్యాభిధాయినా = సరియైనమాటనుజెప్పనదియునగు; అంగనానాం = స్త్రీలయొక్క; సహస్రేణ = వేయిచేత; రతాభిరతసంసృప్తా = రతియొక్కయతిశయము

చేతనిదురించినట్టి; రావణం (అధ్యాహృతము) = రావణుని; దదర్శ = చూచెను.

నానావిధధూషణంబుల నలంకరింపబడి, రావణుని సౌందర్యంబులఁగొనియాడుస్వభావంబు గలిగి, భరతశాస్త్రార్థమునుయుక్తముగాఁ జెప్పటకుంజాలి, దేశకాలంబుల నెఱింగి, సరియైనమాటలాడుచున్న, వేపురుస్త్రీలతోఁదమిదీరఁగ్రీడించి, యులసినిదురించుచున్న, రావణుని, హనుమంతుండు, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాసాం మధ్యే మహా బాహు శ్శుశుభే రాక్షసేశ్వరః. ౮
గోష్ఠీ మహతి ముఖ్యానాం గవాం మధ్యే యథా వృషః

టీక॥తాసాం = ఆస్త్రీలయొక్క; మధ్యే = నడుమనుందు; మహాబాహుః = పెద్దచేతులుగల; రాక్షసేశ్వరః = రాక్షసులకధిపతియగు రావణుండు; మహతి = పెద్దదైన; గోష్ఠీ = ఆవులమందయందు; ముఖ్యానాం = శ్రేష్ఠములయిన; గవాం = ఆవులయొక్క; మధ్యే = నడుమ

నందు; వృషో యథా = ఆఁబోతువలె; శుశుభే = ప్రకాశించెను.

మహాబాహుండగు రావణుండు, ఆస్త్రీలనడుమ, ఆవులమందయందు, నావులనడుమనున్న యాఁబోతుం బోలెఁబ్రకాశించుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

స రాక్షసేంద్ర శ్శుశుభే తాభిః పరివృత స్స్వయమ్. ౯
క రేణుభి మ౯ హరణ్యే పరికిర్యో మహద్విషః

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

టీక॥ రాక్షసేంద్రః = రాక్షసులకుఁ గుంబోతః శుశుభే = ప్రకాశించెను.
 బ్రహ్మండైవః సః = ఆరావణుండు ; తా రాక్షసేశ్వరుండగు నారావణుం
 భిః = ఆస్త్రీలచేతః పరివృతః = చుట్టబడు , ఆవనితలచేఁ బరివేష్టించబడి ,
 డినవాడైః స్వయం = తాను ; మహార మహారణ్యంబున, నాఁడేనుంగులచేఁ బ
 ఙ్గే = గొప్పయడవియందు ; కరేణుభిః = ట్టుకొనఁబడియుండు మహాగజంబు పో
 ఆఁడేనుంగులచేతః పరికీర్ణః = చుట్టబ ల్గించఁబాపట్టుచుండెను.
 డినః మహాద్విపాయథా = పెద్దయేనుం అని, తాత్పర్యము.

సర్వకామై రుపేతాంచ పానధూమిం మహాత్మనః. ౧౦
 దదశశ్చ హరిశ్శార్దూల స్తస్య రక్షిపతే గృహే

టీక॥ హరిశ్శార్దూలః = వానరశ్రేష్ఠత్రాంగైడుస్థలమును ; దదర్శ = చూచెను.
 ఘండగుహనుమంతుండు ; మహాత్మనః = వానరశ్రేష్ఠుండగునాహనుమంతుం
 అధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడు డు, మహాపరాక్రమశాలియు రాక్షసే
 ను ; రక్షిపతే = రాక్షసులకుఁ బ్రభు శ్వరుండునగునారావణుని యింటిలో,
 వునగుః తస్య = ఆరావణునియొక్క ; గృ సమస్తపదార్థములను సంపూర్ణం
 హే = ఇంటియందు ; సర్వకామైః = స బైనపానధూమిం, జూచెను.
 మస్తములయిన పదార్థములతోను ; ఉ అని, తాత్పర్యము.
 పేతాం = కూడిన ; పానధూమించ =

మృగాణాం మహిషాణాంచ వరాహాణాంచ భాగశః. ౧౧
 తత్ర న్యస్తాని మాంసాని పానధూమా దదశశ్చ సః

టీక॥ సః = ఆహనుమంతుండు ; త లయొక్కయు ; మహిషాణాంచ = ఎనుఁ
 త్ర = ఆ ; పానధూమా = త్రాంగైడు స్థ నోతులయొక్కయు ; వరాహాణాం
 లమునందు ; భాగశః = వేఱువేఱుగా ; న్య చ = పండులయొక్కయు ; మాంసాని =
 స్తాని = ఉంచబడిన ; మృగాణాం = జింక మాంసములను ; దదశశ్చ = చూచెను.

<p>ఆహనుమంతుం, డచ్చటం, బాసఘా మియందు ; పేటుపేటుగా నుంచబడి యుండు, జింకలమాంసమును, ఎనుబో</p>	<p>త్రుమాంసమును, పండి మాంసమును, బాచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రాక్షేషుచ విశాలేషు భాజనే వ్యభాజితాః . ౧౨
దదశశా హరిశామూల్యో మయా రాక్ష కుకుటా-బాంస్తథా

<p>టీక హరిశామూల్యః = వానర శ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు; తథా = అట్లు; రాక్షేషుః = బంగారువికారములయిన; విశాలేషుః = పెద్దవియగు ; భాజనేషు = పాత్రములందు ; అభాజితాః = సగముచిన బడిన ; మయారాక్ష = నెమళ్లను, నెమలిమాంసములను</p>	<p>నట; కుకుటా టాక్ = కోళ్లను , కోడి మాంసములను; దదశశా = చూచెను. వానర శ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు, పెద్దబంగారుపట్టలందు, సగముచిన గామిలియున్న, నెమలిమాంసములను గోడిమాంసములను, బాచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వరాహవాధ్రాణసకాక్ష దధిసౌవచలాయుతాః . ౧౩
శల్యాక్ మృగ మయూరాంశ్చ హనుమః సన్న్యజై త్తత

<p>టీక హనుమాక్ష = హనుమంతుండు; దధిసౌవచలాయుతాః = పెరుగుతోను సౌవచలమను లవణముతోను గూడిన; వరాహవాధ్రాణసకాక్ష = వరాహ = పందులను, పండిమాంసముల ననుట, వాధ్రాణసకాక్ష = వాధ్రాణసమనెడుపయ్యలను, ఆమాంసముల ననుట “కృష్ణగ్రీవోర క్తశిరాశ్చేవైతపక్షి విహంగమః, సచైవాధ్రాణసః పక్షి” (పల్లనిగొంతును, ఎఱ్ఱనికలయును చెల్ల</p>	<p>నితెకలును గలపక్షి వాధ్రాణసంబనంబడును) ఆనివిమృశమణునందుం జెప్పబడినది; లేక, ఒకవిధమయిన మేకలను, ఆమాంసములననుట, “శ్రీపిబంత్యిం ద్రియతీణం శ్వేతం పృథమజావతం, వాధ్రాణసంచత్రప్రాహుర్యాభి కాశ్చాధ్రాణసంబంధం దధిసౌవచలాయుతం” (యజ్ఞావేత్తలు, నోటనుజెవులనుముకులనును, మూడిబండ్రాంగున దియును, ఇంద్రియములతోఁబంచి యుండుననియు, తెల్ల నదియు ముసలిదియు</p>
---	---

నాడు మేకలకుఁ బెనిమిటియునగు మేక
వాధ్రాణసంబునిచెప్పెదరు; శల్యాఁ =
ఏదుబండులను, ఆమాంసంబులననుట;
మృగమయా రాంశ్చ = జింకలను నెమళ్ల
ను, ఆయా మాంసంబులననుట; అన్వయై
త్వత = చూచెను.

హనుమంతుడు, ఉచ్చటఁ, బెఱుంగును

సౌవర్చలవణంబును జేర్చి సంసరించి
వండఁబడియున్న, పందిమాంసంబులను
వాధ్రాణ సంబులను మేకలమాంసం
బులను (వాధ్రాణ సంబులను పక్షులమాం
సంబులను) ఏదుబంది మాంసంబుల
ను, జింకలమాంసంబులను, నెమళ్ల మాం
సంబులనుం, జూచెను. అని తాత్పర్యము.

క్రకరాన్వయిధాన్ సిద్ధాం శ్చకోరా నర్థభక్షితాన్. ౧౩
మహిషా నేకశల్యాంశ్చ ఛాగాంశ్చ కృత నిష్ఠితాన్
లేహ్య సుచ్చావచాన్ పేయాన్ భోజ్యాని వివిధానిచ. ౧౪

టీక|| స(అధ్యాహృతము) = ఆహ
నుమంతుడు; వివిధాన్ = నానావిధము
లును; సిద్ధాన్ = పక్వములయినవియు
నగు; క్రకరాన్ = క కైరపక్షులను, ఆ
మాంసములననుట; అర్థభక్షితాన్ =
సగమునఁబడిన; చకోరాన్ = చకోర
పక్షులను, ఆమాంసములననుట; మహి
షాన్ = ఎనుఁబోతులను, ఆమాంసముల
ననుట; ఏకశల్యాంశ్చ = ఏకశల్కంబుల
నుమత్స్యంబులను; కృతనిష్ఠితాన్ = చా
లినంత వఱకు సిద్ధములయిన; ఛాగాం
శ్చ = మేకలను, ఆమాంసములననుట; లే
హ్యాన్ = నాకందగిన తేనెమొదలగువాని
ని; ఉచ్చావచాన్ = నానావిధములైన;
పేయాన్ = త్రాగఁదగిన పాలుమొదల
గువానిని; వివిధాని = నానావిధములయి

న; భోజ్యానిచ = తినఁదగినయన్నము
మొదలగువానిని; చదశఁ (అధ్యాహృ
తము) = చూచెను.

ఆహనుమంతుడు, నానావిధంబు
లుగాఁబక్వంబులయియుండు క కైర
పక్షుల మాంసంబులను, చకోరపక్షి
మాంసంబులను, ఎనుఁబోతులమాంసం
బులను, ఏకశల్కంబులను మత్స్యంబుల
మాంసంబులను, జాలునంతవఱకు నెచ్చు
తకులవలు లేక పచింపఁబడిన ఛాగ
మాంసంబులను, నాకందగిన తేనెమొద
లగువానిని, నానావిధంబులగు పేయద్ర
వ్యంబులను, పలుదెఱంగులగు భోజ్యప
దార్థంబులనుం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తథా మ్లవణోత్తం నై వివిధై రాగమాడభైః
హరనూపుర కేయూరై రవవిధైః పహంధనైః. ౧౬
పానభాజన విక్షిప్తైః ఫలైశ్చ విశ్లేష
కృతపుష్పేష హారా భూ రధికం పుష్కతి శ్రియమ్. ౧౭

టీక॥ తథా=అట్లు; అమ్లవణోత్తం	కిలివి; శ్రియం=కాంతిని; పుష్కతి=అధిక
నైః=పులుసుఉష్ణ ప్రధానముగాఁగల	ముసేయుచున్నది.
దియగువానిచేత; వివిధైః=పలువిధము	పులుసుపదార్థములునుఉష్ణపదా
లయిన; రాగమాడభైః=శరీర-రదా	ర్థములునునానావిధములయిన, శరీర-
క్షమొదలగుమధురద్రవ్యముల విరళము	రద్రాక్షతేనెమొదలగుమధురంబుల వి
గానుండురసములచేతను, ఆద్రవ్యముల	రళరసంబులయిన రాగంబునుపదార్థం
యొక్కదట్టముగానుండు రసములచేత	బులును, ఆమధురద్రవ్యంబులనుండిదట్ట
ను; మహంధనైః=గొప్పవిలువగలవియు;	ముగాఁదీసినరసములయినమాడబంబుల
అపవిధైః=తీయఁబడినవియునగు; హ	నుపదార్థంబులును, మఱియునచ్చటఁ
రనూపుర కేయూరైః= హరములచేత	దీసివేయఁబడియుండు గొప్పవిలువగల
నులందలచేతను బాహుపురులచేతను;	హరంబులునుఅందెలునుబాహుపురులు
పానభాజనవిక్షిప్తైః=త్రాఁగఁడుగిన్నె	నుబానపాత్రంబునుండి వెలికివేయఁబడి
లనుండివెలికివేయఁబడిన; వివిధైః=నా	ననానావిధఫలంబులునుగల్గి, పూలుచ
నావిధములైన; ఫలైశ్చ=పండ్లచేతను;	ల్లఁబడియుండు, నాధూమి, యచ్చటి
కృతపుష్పేష హారా= చేయఁబడిన పూ	కాంతి, నధికముగాఁజేయుచుండునది.
లుచల్లుటగల; భూః=నేల; అధికం=మి	అని, రాస్వర్యము.

తత్ర తత్ర చ వన్యన్తై స్సుశిష్టై శ్శయనాననైః
పానభూమి ర్వి నా పహ్నిం ప్రదీప్తే వోపలక్ష్యతే. ౧౮

టీక॥ పానభూమిః = త్రాఁగుస్థల | వన్యన్తైః=ఉంచఁబడినవియును; సుశ్లి
ము; తత్రతత్ర= అయాస్థలమునందును; ప్రిష్టైః = మిక్కిలియుసంబంధించినవి

యునగు; శయనానందైః పాన్పులచేత
ను, పీఠములచేతను; వహ్నిం వినా = నిప్పు
లేకయె; ప్రదీప్తేన = మండినట్లు; ఉపల
క్యతే = చూడబడుచున్నది.

అన్యైస్థలంబులనొకటివెనుకవొకటి

వరుసగా, నుంచబడినబంగారువికారం
బులయినశయనంబులునానందంబులునుగ
ల్గియుంటుండేసి, యాపానభూమి, నిప్పు
లేకయె, మండినట్లు, చూడట్టుచుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

బహుప్రకారై వికవిధై వర సంసారసంస్కృతైః
మాంధైః కుశలసంయుక్తైః పానభూమిగతైః పృథక్. ౧౯
దివ్యాః ప్రసన్నా వివిధా స్సృరాః కృతసురా అపి
శరీరాసవ మార్ధ్వక పుష్పాసవ ఫలాసవాః. ౨౦
వాసమాజ్జే శ్చ వివిధై దృష్టాస్తైః పృథక్పృథక్

టీక॥ దివ్యాః = స్వర్గమునందఁబుట్టిన,
సముద్రమథసముద్రంబుట్టినయనుట;
ప్రసన్నా = తేటగానుండు; వివిధాః =
పలువిధములయిన; స్సృరాః = మద్యములు
ను; కృతసురా అపి = చేయబడినమద్య
ములును; శరీరాసవ మార్ధ్వక పుష్పా
సవ ఫలాసవాః, శరీరాసవ = చక్కెర
తోడజేసినమద్యములును, మార్ధ్వక = తే
నెతోడజేసినమద్యములును, మార్ధ్వక (అ
ని, పాతాంతరము) = ద్రాక్షతోడజేసిన
మద్యములును, పుష్పాసవ = పూలతేనె
తోడజేసినమద్యములును, ఫలాసవాః =
పండ్లతోడజేసినమద్యములును; బహుప్ర
కారైః = అనేకవిధములయినవియు; వి
విధైః = పలువిధములుగాఁజేయబడినవి

యు; వర సంసారసంస్కృతైః = శ్రే
ష్ఠములయిన పాకములచేఁబఁగ్గములయి
నవియును; కుశలసంయుక్తైః = సమర్థు
లగువంటవాండ్రచేఁగూర్చబడినవియు
ను; పృథక్ = వేఱుగా; పానభూమిగ
తైః = పానభూమినిబొందినవియున
గు; మాంధైః (సహ) = మాంసములతోఁ
గూడ; వివిధైః = నానావిధములయిన;
తైః = ఆయా; వాసమాజ్జేః = (స
హ) సువాసనగలుగుటకై వేయునట్టి, గం
దపొత్లతోఁగూడ; పృథక్పృథక్ = వేఱు
వేఱుగా; కపినా (అధ్యాహృతము) = హ
నుమంతునిచేత; దృష్టాస్తైః = చూడబడినవి.

హనుమంతుండచ్చట, నానావిధం
బులుగాఁబచింపబడి, చక్కనిసంసార

రంబులతో ననుభవలగు వంట వాల
క్షణేసిద్ధములు చేయఁబడి పానధూమి
యందువేటువేటుగానుంచఁబడిన యుం
దు, మాంసంబులను, అవ్యతవధిసంబు
నంబుజ్జినపలువిధములైనతేట మద్యం
బులను, మఱియుత్రిమంబులగుమద్యంబుల

ను, చక్కెరతోఁజేసినమద్యంబులను చేసె
తోఁజేసినమద్యంబులనుద్రాక్షతోఁజేసి
నమద్యంబులను, ఫలరసంబులం జేసిన
మద్యంబులను, ఫలరసంబులం జేసిన మ
ద్యంబులను, వేటువేటుగాఁ, జూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

సంతతా శుశుభే ధూమి మాతలైశ్చ బహు సంస్థితైః. ౨౦
హిరణ్మయైశ్చ వివిధైర్భాజనై స్సృటికైరపి
జాంబూనదమయై శ్చాన్ద్రైః కరతై రభిసంవృతా. ౨౧

టీక॥ధూమి=నేల ; బహుసంస్థి
తైః=అనేకవిధములయినయుసుగులుగ
ల, అనేకవిధములుగాఁజేయఁబడిన య
నుట; మాతలైశ్చ=పుష్పమాలికల చేత
ను; సంతతా=వ్యాపింపఁబడినదై; వివి
ధైః=నానావిధములయిన; హిరణ్మ
యైః=వెండివికారములయిన; భాజనై
శ్చ=పాత్రలచేతను; సృటికైరపి=సృ
టికవణివికారములయిన పాత్రలచేత
ను; శ్చాన్ద్రైః=ఇతరములయిన; జాంబూ
నదమయైః=బంగారు వికారములయి

న; కరతైశ్చ=గిండివంటిపాత్రలచే
ను; అభిసంవృతా = చుట్టఁబడినదై;
శుశుభే=ప్రకాశించెను.
అచ్చటనేల, నానావిధములుగాఁ
గూఁపఁబడినపుష్పమాలికలును, వెండి
తోఁజేయఁబడినపలు తెఱంగులగు పా
త్రలును, సృటికపాత్రలును, ఇతరముల
గు, బంగారుతోఁజేసినగిండివంటిపాత్ర
లునుగల్గి యుండుటవలనఁ, బ్రకాశించు
చుండినది. అని, తాత్పర్యము.

రాజలేఖచ కుంభేషు జాంబూనదమయేషుచ
పానశ్రేష్ఠం తదా ధూమి కపి స్తత్ర దదశకహ. ౨౩

టీక॥కపి=హనుమంతుడు; తత్ర=
అచ్చట; తదా=అప్పుడు; రాజలేఖ=

వెండివికారములైన; కుంభేషుచ=కుం
భములందును; జాంబూనదమయేషు

౨౭౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

సంగ

జ

జ

చ=బంగారువికారములయినకుంభము
లందును; ధూరి = అధికమయిన; పాన
శ్రేష్ఠం=మద్యములలో శ్రేష్ఠమగుదా
నిని; దదశక=చూచెను; “హ” అనున
పాదపూరణాథకము.

హనుమంతుడు, అప్పుడచ్చట వెండి
కుంభంబులందును బంగారు కుంభంబు
లందును, ఎచ్చుగానుంచబడి యుండు,
శ్రేష్ఠమయినమద్యమును, బూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

సోపశ్య చ్ఛాతకుంభాని శీఘో మణిమయానిచ
రాజతానిచ పూణాని భాజనాని మహాకపిః. ౨౪

టీక || మహాకపి = పెద్దకోతి
యగు; సః = ఆహనుమంతుడు ;
శీఘో = సుదృఢము యొక్క ; పూ
ణాని=నిండిన; శాతకుంభాని=బంగారు
వికారములయినపాత్రలను ; మణి
మయానిచ=రత్నవికారములయిన పా
త్రలను; రాజతాని= వెండివికారముల

యిన; భాజనానిచ=పాత్రలను; అపశ్య
త్=చూచెను.
ఆహనుమంతుడు, అచ్చట, మద్య
ముతోనిండియుండు, బంగారుపాత్రల
నుమణులతోఁ జేయఁబడిన పాత్రలను
వెండిపాత్రలనుం, బూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

క్వచి దధావశేషాణి క్వచి పీతాని సర్వశః
క్వచి నైవ ప్రపీతాని పానాని స దదశకహ. ౨౫

టీక || సః=ఆహనుమంతుడు; క్వచి
త్=ఒకానొకచోట; అధావశేషాణి=
సగముమిగిలినదిగాఁగలవగు; పానాని=
(అధ్యాహృతము) పానపాత్రలను; క్వ
చిత్=ఒకానొకచోట; సర్వశః = అం
తయును; పీతాని = త్రాఁగఁబడినపా
త్రలను; క్వచిత్=ఒకానొకచోట; నైవ
ప్రపీతాని=ఎంతమాత్రము త్రాఁగఁబడ
కుండు; పానాని=పానపాత్రలను; దద

శ్చ=చూచెను “హ” అనునదిపాదపూర
ణాథకము.
ఆహనుమంతుం డొక్కచోట సగ
ముద్రాగిమిగిలిన మద్యముగలపాత్రల
ను, ఒకానొకచోటనంతయును ద్రావఁ
బడినిశ్శేషముగానుండుపాత్రలను, ఒక
చోట నెంతమాత్రమును ద్రాఁగఁబడని
మద్యముతోనిండియుండుపాత్రలనుబూ
చెను. అని, తాత్పర్యము.

జ

జ

క్వచి ద్భక్త్యాంశ్చ వివిధాః క్వచిత్పానాని భాగశః
 క్వచి దన్నావశేషాణి పశ్యన్వై వివచారహ. ౬౬
 క్వచి త్ప్రభిన్నైః కరకైః క్వచి దాలోళితైః ఘటైః
 క్వచి త్సంపక్తమాల్యాని జలానిచ ఫలానిచ. ౬౭
 శయనా న్యత్ర నారీణాం శుభ్రాణి బహుధా పునః
 పరస్పరం సమాశ్లిష్య కాశ్చి త్సుప్తా వరాంగనాః. ౬౮
 కాశ్చిచ్చ వస్త్ర మన్యస్యా స్వపంత్యాః పరిధాయచ
 ఆహృత్య చా బలా స్సుప్తా నిద్రాబలపరాజితాః. ౬౯

<p>టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆహారమును; అత్ర = ఇచ్చట; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; వివిధాః = పలువిధములయిన; భక్త్యాంశ్చ = పిండివంటలను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; భాగశః = వేలువేలుగా; పానాని = మద్యములను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; అన్నావశేషాణి = అన్నముయొక్క మిగతలను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; ప్రభిన్నైః = విభిన్నములగు; కరకైః = గిండివంటి పాత్రలతోను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; ఆలోళితైః = కలచబడిన; ఘటైః = కుంభములతోను; సమాశ్లిష్య = సమీకరించుకొని; శాః (అధ్యాహృతము) = కూడినప్రదేశములను; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; సంపక్తమాల్యాని = సంబంధించిన పుష్పమాలికలుగల; జలానిచ = నీళ్లును; ఫలానిచ = పండ్లను; బహుధా = అనేకవిధములయిన; శుభ్రాణి = నిమగ్నములగు; నారీణాం = స్త్రీలయొక్క; శయనాని = పానులను; పరస్పరం = ఒకరితోను; సమాశ్లిష్య = కాంగిలించుకొని; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; పరాంగనాః = శ్రీమంత్రీలను; కాశ్చిత్ = కొందఱను; నిద్రాబలపరాజితాః = నిద్రయొక్కయతిశయముచేలోగొనబడినవారును; స్వపంత్యాః = నిదురించుచున్న; అన్యస్యాః = ఇతరస్త్రీయొక్క; వస్త్రం = వస్త్రమును; ఆహృత్య = తీసికొనియు; పరిధాయచ = కట్టుకొనియు; సుప్తాః = నిదురించినవారునగు; అబలాః = స్త్రీలను; కాశ్చిచ్చ = కొందఱను; పశ్యన్ = చూచుచు; వివచార = తిరిగిచూచు; అనునవిపాద పూరణార్థము.</p>	<p>ములయిన; శుభ్రాణి = నిమగ్నములగు; నారీణాం = స్త్రీలయొక్క; శయనాని = పానులను; పరస్పరం = ఒకరితోను; సమాశ్లిష్య = కాంగిలించుకొని; క్వచిత్ = ఒకానొకచోట; పరాంగనాః = శ్రీమంత్రీలను; కాశ్చిత్ = కొందఱను; నిద్రాబలపరాజితాః = నిద్రయొక్కయతిశయముచేలోగొనబడినవారును; స్వపంత్యాః = నిదురించుచున్న; అన్యస్యాః = ఇతరస్త్రీయొక్క; వస్త్రం = వస్త్రమును; ఆహృత్య = తీసికొనియు; పరిధాయచ = కట్టుకొనియు; సుప్తాః = నిదురించినవారునగు; అబలాః = స్త్రీలను; కాశ్చిచ్చ = కొందఱను; పశ్యన్ = చూచుచు; వివచార = తిరిగిచూచు; అనునవిపాద పూరణార్థము.</p>
---	---

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సంగ

ఋవేణుగనుంచబడియుండు మద్యములంబులనుగొన్నట్రిలపాస్తులను, ఒండా
లను, ఒకచోటఘజింపఁగామిగిలిన యరుంగొగిలించికొనిదురించుచున్నట్రి
న్నములను, మఱియొక్కచోటవిడిగిపడి లంగొండఱును, ఇతరస్త్రిలు నిదురించు
యున్నట్రిపాత్రలనుగలంచబడిన ఘమండగా, నిద్రావశంబునం దెలియక
టంబులను, ఒకచోటఁ బుష్పమాలికల వారిపస్త్రబులంఁదీసికట్టుకొనినిదురిం
తోగలసియుండుజలంబులను ఫలంబుల చుచున్నట్రిలంగొండఱును, జూచుచు,
ను, మఱియు నానావిధంబులును నిమఁ సంపదించెను. అని, తాత్పర్యము.

తాసా ముచ్చాస్వసవాతేన వస్త్రం మాల్యంచ గాత్రజమ్
నాశ్శర్థం స్పందతే చిత్రం ప్రాప్య మంద మివానిలమ్. ౩౦

టీక॥ తాసాం=ఆస్త్రిలయొక్క ; కొంచెముగా ; స్పందతే = కదలుచు
ఉచ్చాస్వసవాతేన = నిట్టూర్పుగాలిచే న్నది.
తః; గాత్రజం = దేహమునందుఁబుట్టిన; ఆవనితల నిట్టూర్పుగాలిసోఁకుటవ
దేహమునందున్నయునుట; వస్త్రం=చీ లన , వారలుధరించుకొనియుండుచీర
రయును; మాల్యంచ= పుష్పమాలిక లునుబుష్పమాలికలును , మందమారు
యును; మందం=తిన్నని; అనిలం= గా తంబు సోఁకుటకుంబలెం , గొంచెము
లిసి; ప్రాప్యేవ=పొందివలె ; చిత్రం= గాఁగదలుచుండినవి.
చమత్కారమగునట్లుగా; నాశ్శర్థం = అని, తాత్పర్యము.

చందనస్య చ శీతస్య శీఘో మధురసస్య చ
వివిధస్య చ మాల్యస్య ధూపస్య వివిధస్య చ. ౩౧
బహుధా మారుత స్తత్ర గంధం వివిధ ముద్యహా

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; మారుతం = నావిధమయిన; మాల్యస్యచ=పుష్పమా
గాలి; శీతస్య=చల్లనైన; చందనస్యచ= లికయొక్కయు; వివిధస్య= నానావిధ
చందనముయొక్కయు ; మధురసస్య మయిన; ధూపస్యచ = పొగయొక్క
చ=మధురమయిననుచిగల; శీఘోశ్చ= యు; వివిధం=నానావిధంబయిన; గం
మద్యముయొక్కయు; వివిధస్య = నా ధం=వాసనను; ఉద్యహా=వహించు

చుఃబహుధా=అనేకవిధములుగాఃప)	యినధూపంబులును గలుగుటవలన ,
వహా (అధ్యాహ్వానము)=వీచెను.	వాహులై గావచ్చుగానీ, మనోహరంబు
అచ్చట, చల్లని చందనంబును మ	లగనయ్యెవాసనలంగూడి, వీచుచుండె
ధరమయినమధ్యమును నానావిధంబుల	ను. అని, తాత్పర్యము.
యినపుష్పహాకికలును పలువిధంబు ల	

స్నానానాం చందనానాం చ ధూపానాం చైవ మార్ఘినాం. ౩౧౭
ప్రవహా సురభిర్గంధో విహాసే పుష్పకే తదా

టీక తదా=అప్పుడుఃపుష్పకే=పు	చే) ఆగంభములోని గూడినదాయువు
ష్పకమనుఃవిహాసే=విహాసమునందు;	వీచుచుండుచునుట.
స్నానానాం=స్నానములయొక్కఃచం	అప్పుడాశ్రయకవిహాసంబునందు ,
దనానాం చ = చందనంబులయొక్కః	స్నానయోగ్యంబులగు చందనంబులగు
యుఃధూపానాం చైవ = పొగలయొ	ధంబును, ధూపంబులగుంధమును, గలనీ,
క్కయఃసురభిః = మనోహరమయిన;	యన్నిప్రదేశంబులను ద్యాపించి ,
గంధః=వాసనఃమార్ఘినాం=వ్యాపించి	యుపు, వీచుచుండెను.
నదైఃప్రవహా=వీచుచుండినది (అక్షణ	అని, తాత్పర్యము.

శ్యామా వదంతా నైతాన్వ్యా కాశ్చ తేనైస్థావరాంగనాః. ౩౧౮
కాశ్చ తాం చనవతాం గృహే ప్రవహా రాక్షసాలయే

టీక తత్ర=అ; రాక్షసాలయే=రా	గృహే = బంగారుయొక్కరంగువంటిరం
క్షసుండగురాక్షసాంబియందు ; శ్యా	గుగలదేహముగల, కాశ్చిత్ = కొంచ
మాః=ఆకుపచ్చనివర్ణముగలస్త్రీలును;	టుఃప్రవహాః=స్త్రీలును; సుస్తాః (అ
వదంతాః=తెల్లనివర్ణముగల; అన్వ్యా=	ధ్యాహ్వానము)=నిదురించివారలు.
ఇతరస్త్రీలును; కృష్ణాః= నల్లనిరంగు	అచ్చట, రాక్షసానంతః పురమునం
గల; వరాంగనాః=శ్రేష్ఠస్త్రీలు; కాశ్చ	దు, కొందఱాకుపచ్చనివర్ణులస్త్రీలు
త్=కొందఱును; కాంచనవతాం=	ను, మఱి కొందఱు తెల్లనిరంగుగల వార

౨౭౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

లును, గొందఱునల్లనివనితలును, గొందఱును, బరుండి, నిదురించుచుండిరి.
ఋబం గారువణఁబుగల యువతులు | అని, తాత్పర్యము.

తాసాం నిద్రావశత్వాచ్చ మదనేన విమూఢితమ్. ౩౪

పద్మినీనాం ప్రసుప్తానాం రూప మాసీ ద్యధైవ హి

టీక||నిద్రావశత్వాచ్చ= నిద్రకులోఁకు ధైవ=రూపముఁబోలె; ఆసీత్ హి=ఉం
వగలిగియుండుటవఁ నను; మదనేన=మ డెనుగదా!
న్నధునిచేత, (లక్షణచే) రతిచేత; విమూ ఆస్త్రిలు, తమిదీరసురతంబు గావిం
ఢితం=అలసటనొందియున్నదియున చియలసినిద్రించియుండుటంజేసి, వారి
గు; లాసాం=ఆస్త్రిలయొక్క; రూ రూపంబు, రాత్రివేళ, ముడుచుకొని
పం=రూపము; ప్రసుప్తానాం=నిదురిం యుండుకమలంబులుగలతామర తీగ
చియున్న; పద్మినీనాం =తామరలయొ లరూపంబుంబోలె, నొప్పుచుండినది.
క్క; రూపం (అధ్యాహృతము) య అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సర్వ మశేషేణ రావణాంతఃపురం కపిః. ౩౫

దదశఁ సుమహాతేజా న దదశఁచ జానకీమ్

టీక||సుమహాతేజాః=మిక్కిలి య ము; నదదశఁ=చూడలేదు.
ధికమయినకాంతిగల; కపిః= హనుమం మహాతేజుండగునా హనుమంతుం
తుండు; ఏవం=ఇట్లు; అశేషేణ=మిగ డు, ఇట్లు, ఎంతమాత్రమునువిడువక, రా
తలేకుండుటచేత; రావణాంతఃపురం= వణనియంతఃపురంబంతయుఁ, గలయం
రావణనియంతిపురంబును ; సర్వం= బూచెను; సీతమాత్రమతని కగపడ లే
అంతను; దదశఁ=చూచెను . జానకీం దు. అని, తాత్పర్యము.
చ=జనకునికూతురయినసీతనుమాత్ర

సీతమాణశ్చ తదా తా స్త్రియ స్స మహాకపిః. ౩౬

జగామ మహతీం చింతాం ధర్మసాధ్యసశంకితః

టీక॥ మహాకపి=పెద్దకోటియయి	హాసం=అధికమయిన; చింతాం=తలం
న; సః=ఆహనుమంతుడు; తదా=అ	పును; జగామ=పొందెను.
ప్పుడు; తాః=ఆ; స్త్రియః=స్త్రీలను;	ఆహనుమంతుం, డప్పుడు, ఆవనిత
నిరీక్షమాణశ్చ = చూచుచున్నవాడై	లంజించి, యంత ధర్మలోపంబునుగు
యే; ధర్మసాధ్యసశంకితః=ధర్మము	జించిభయపడి, యిట్లని, చింతించెను,
వలసిభయంబునభయపడినవాడై; మ	అని, తాత్పర్యము.

పరదారావరోధస్య ప్రసుప్తస్య నిరీక్షణమ్. ౩౭

ఇదం ఖలు మమాత్యథం ధర్మలోపం కరిష్యతి

టీక॥ ఇదం=ఈ; ప్రసుప్తస్య=నిదు	తిఖలు=చేయఁగలదుగాదా!
రించిన; పరదారావరోధస్య=ఇతరుని	ఇట్లు, సుఖనిద్రఁజెంది, విచ్చలవిడి
ధార్యలయిన యంతఃపురజనము యొ	గాఁబరుండియున్న, పరస్త్రీలం, జూచు
క్క; నిరీక్షణం=చూచుట; మమ=నాకు;	టవలన, నాకు మిక్కిలి-లియుధర్మలో
అత్యథం=మిక్కిలి-లియును; ధర్మలో	పంబుగలుగును.
పం=ధర్మంబుదఱుంగుటను ; కరిష్య	అని, తాత్పర్యము.

నహి మే పరదారాణాం దృష్టి విషయవర్తిని. ౩౮

అయం చాత్ర మయా దృష్టః పరదారపరిగ్రహః

టీక॥ మే=నాయొక్క; దృష్టిః=చూ	హశబ్దము, "అయం" అనుదానితోనేకవ
చుట; పరదారాణాం=పరస్త్రీలయొ	చన స్వాంధ్యము నొందియున్నందున,
క్క; విషయవర్తిని=విషయమునందు	దారశబ్దమువ్యర్థమని యేర్పడుచున్న
న్నది; నహి=కాదుగాదా! అయం=ఈ;	ది) పరస్త్రీజనమును; దృష్టః=చూడఁబ
పరదారపరిగ్రహశ్చ=(ఇచ్చట దారశ	డినది.
బ్దమును పరిగ్రహశబ్దమును సమానార్థ	నేను, బరస్త్రీలం జూడవలయునను
కములుగావున, ఈరెంటిలోనొకటివ్య	తలంపునం, జూడలేదు; అయితే, నేను
ర్థమని చెప్పవలయును; అందు, పరిగ్ర	స్తీతంజూడవలయుననిచూచుచు, నీపర

౨౦౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము. స ౧౧

స్త్రీలను జూచితిని. అని, హనుమంతుండు, చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య పాశ్రమ రభూ చ్చింతా వున రన్యా మనస్సీవనః. ౩౯
నిశ్చితై కాంతచిత్తస్య కార్యశ్చయ దత్తిసి

టీక॥ మనస్సీవనః = మంచినను	చింతా = తలంపు; ప్రాదురభూత్ = క
లవాండును; నిశ్చితై కాంతచిత్తస్య = ని	లిగినది.
శ్చయముగల యొకరూపమయిన మనసు	పరిశుద్ధ మయినదియునియతమును
గలవాండునగు; తస్య = ఆహనుమంతున	వేటుపాటు లేనిదియునగు మనసుగల,
కు; కార్యశ్చయదత్తిసి = యుక్తమ	యాహనుమంతునకు, సిద్ధాంతమును దె
యిన దానినిశ్చయమునుజూపునట్టి; పు	ట్టమఱియొక్క-తలంపుగలిగినది.
నని=ఇంకను; అన్యా = ఇతరమయిన;	అని, తాత్పర్యము.

కామం దృష్టా మయా సర్వా విశ్వస్థా రావణ స్త్రియః. ౪౦
నహి మే మనసః కించి దైవ్యశృంగముపపద్యతే

టీక॥ మయా = నాచేత; విశ్వస్థాః =	ఇచ్చటికిఁ బరుషులును మఱియెవ్వరు
నన్ను కమితోఁగూడియున్న ; రావణ	నురాతననమ్మకంబునంజేసి విచ్చలవి
స్త్రియః = రావణుని భార్యలు; సర్వాః =	డిగాలజ్జవిడిచిపరుండి నిదురించుచున్న
అందఱును; కామం = చక్కఁగా; దృ	రావణభార్యలనందఱునులేస్సగాఁ బా
ష్టాః = చూడఁబడినారు. మే = నాయొ	చినాను; అయినను నామనసున కెంత
క్కు; మనసః = మనసునకు ; కించిత్ =	మాత్రము, వారలవైమన్మథవికారము
కొంచెదైనను; దైవ్యశృంగం = వికారము;	లుగలుగలేదు; కావున, నాకేదోషంబు
నోపపద్యతేహి = కలుగలేదుగాదా!	నులేదు. అని, తాత్పర్యము.

మనోహి హేతు స్సర్వేషా మింద్రియాణాం ప్రవతనః. ౪౧
శుభాశుభా స్వవస్థాసు తచ్చ మే సువ్యవస్థితమ్

టీక॥ శుభాశుభాసు = మంగళకరములును అమంగళకరములునగు; అవస్థాసు =

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము.

౨౮౧

సంగ

స్థితులందు ; ఇంద్రియాణాం = ఇంద్రియములయొక్క; ప్రవతేనే = ప్రవతించుటయందు; మనః = మనసు; హేతుహి = కారణముగదా! తచ్చ = ఆమనసును; మే = నాకు; సువ్యస్థితం = మిక్కిలియుస్థిరమయినది!

ధర్మమునందుఁ గాని యధర్మమునందుఁగానియింద్రియములు ప్రవతించుటకు, మనసేకారణము ; మనసు, చలించినఁగాని యవిప్రవతింపవు; నామనసు, ఆస్త్రీలమోహింపకస్థిరముగానున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నాన్యత్రహి మయాశక్యా వై దేహీ పరిమార్గితమ్. ౮౨
స్త్రీయోహి స్త్రీషు దృశ్యంతే సదా సంపరిమార్గణే

టీక॥ వై దేహీ = సీత; అన్యత్ర = మఱియొక్కచోట; మయా = నాచేత; పరిమార్గితం = వెదకుటకు; నశక్యాహి = కూడినదికాదుగదా! సదా = ఎల్లప్పుడును; పరిమార్గణే = వెదకుటకాగా; స్త్రీయః = స్త్రీలు; స్త్రీషు = స్త్రీలయందు; దృశ్యంతేహి = చూడఁబడుచున్నా

రుగదా! ఎప్పుడును, వెదకినట్లయిన, స్త్రీలయందే స్త్రీలగపడుదురు; గాని, పురుషులయందగపడరు; కావున, ఈ స్త్రీలను విడిచి మఱియొక్కచోట, నేనుసీతను వెదకజాలను. అని తాత్పర్యము.

యన్య సత్వన్య యా యోని స్తస్యాం త త్పరిమార్గితే. ౮౩
న శక్యా ప్రమదా నష్టా మృగీషు పరిమార్గితమ్

టీక॥ యన్య = ఏ; సత్వన్య = జంతువునకు; యా = ఏది; యోనిః = జాతియో; తస్యాం = ఆజాతియందు ; తత్ = ఆజంతువు; పరిమార్గితే = వెదకఁబడుచున్నది. నష్టా = అగపడనట్టి; ప్రమదా = స్త్రీ; మృగీషు = లేళ్లయందు; పరిమార్గితం = వెదకుటకు; శక్యా = కూడనదికాదు.

ఏజంతువేజాతియందుఁ జేరియున్నదో, ఆజాతియందు ఆజంతువును వెదకవలయును; అట్లు గావున, స్త్రీయగపడకపోవునేని, దానికి సజాతీయ లయిన స్త్రీలయందే వెదకవలయును; గాని, లేళ్లయందెట్లు వెదకవచ్చును? అని, తాత్పర్యము.

౨౦౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౧౧

తదిదం మాగీతం తావ ఛ్యుద్ధేన మనసా మయా. ౪౪
రావణాంతఃపురం సర్వం దృశ్యతే న చ జానకీ

టీక॥ మయా=నాచేత; శుద్ధేన=త్రము; నదృశ్యతే=చూడబడలేదు.
దోషములేని; మనసా= మనసుచేత; నేను, బలిశుద్ధంబగు హృదయంబున,
తత్=అట్టి; ఇదం=ఈ; రావణాంతః రావణుని యంతఃపురంబంతయుఁ గల
పురం= రావణునియంతఃపురము; స యవెదకి నాను; సీతం గానలేనైతి. అని,
ర్వం=అంతయును; మాగీతం=వెద హనుమంతుండు, చింతించెను.
కబడినది; ("తావత్" అనునదివాక్యా అని, తాత్పర్యము.
లంకారాధికము) జానకీచ= సీతమా

దేవగంధర్వకన్యాశ్చ నాగకన్యాశ్చ వీర్యవాణ్. ౪౫
అవేక్షమాణో హనుమా నైవాపశ్యత జానకీమ్

టీక॥ వీర్యవాణ్= అధికమయిన ప పశ్యత(నైవాపశ్యత్)=చూడనేలేదు.
రాక్రమముగల; హనుమాణ్ = హను పరాక్రమశాలియగు హనుమంతుఁ
మంతుండు; దేవగంధర్వకన్యాశ్చ=దే డు, దేవకన్యలను గంధర్వకన్యలను నాగ
వకన్యలను గంధర్వకన్యలను; నాగక కన్యలను జూచెను, గాని, సీతను మాత్ర
న్యాశ్చ=నాగకన్యకలను; అవేక్షమా ముగానడద్యై.
ణి=చూచుచు; జానకీం=సీతను; నైవా అని, తాత్పర్యము.

తా మపశ్య సు-పి స్తత్ర పశ్యం శ్చాన్యా వరశ్రీయః. ౪౬
అపక్రమ్య తదా వీరః ప్రధ్యాతు ముపచక్రమే

టీక॥ తదా=అప్పుడు; వీరః=పరా ను; పశ్యంశ్చ=చూచుచును; అపక్రమ్య=
క్రమశాలియగు; కపి=హనుమంతుఁ వెనుకకుఁదిరిగి; ప్రధ్యాతుం=ఆలోచిం
డు; తత్ర=అచ్చట; తాం=ఆసీతను; అ చుటకు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.
పశ్యత్= చూడనివాఁడై; అన్యా=ఇ అప్పుడు, పరాక్రమశాలియగు హ
తరలయిన; వరశ్రీయః= శ్రేష్ఠశ్రీల నుమంతుండవచ్చట, సీతం గానక, ఇతర

శ్రీమద్రామాయణము*సుందరకాండము.

౨౫౩

సం.౨

స్త్రీలంబూచి,యంత, వెనుకకుఁదిరిగి, అని,తాత్పర్యము.
ఇట్లనియాలోచింపనారంభించెను.

స భూయస్తు పరం శ్రీమా౯ మారుతి ర్యత్త మాస్థితః. ౪౭
ఆపానభూమి ముత్యజ్య త ద్విచేతుం ప్రవక్రమే

టీక||శ్రీమా౯=అందఱికన్ననధికుఁ రావణునియంతఃపురమును; విచేతుం=
డయిన;సః=ఆ; మారుతి=వాయువు వెదకుటకు;ప్రవక్రమే=ఆరంభించెను.
కొడుకైనహనుమంతుఁడు ; భూయ అందఱికన్ననధికుండగు నాహను
స్తు=మఱలను;పరం=అధికమయిన;య మంతుఁడు,మఱలమహాయత్నంబున,నా
త్తుం=ప్రయత్నమును;ఆస్థితః=అవలం పానభూమివిడిచి , రావణునియంతః
బించినవాఁడై;ఆపానభూమిం=పాన పురంబంతయు,వెదకనారంభించెను.
భూమిని;ఉత్యజ్య=విడిచి;తత్ = ఆ అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ఏకాదశస్సగః.

ఇది,స్వప్తార్థము.

ఇది,పరమార్థవంధికాఖ్యానంబగు,శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకాదశస్సగః టీక,
ముగిసినది.

॥౨॥

ద్వాదశస్సగప్రారంభః.

స తస్య మధ్యే భవనస్య మారుతి
లతాగృహం శ్చిత్రగృహం సింహగృహ౯
జగామ సీతాం ప్రతిదశనోత్సుకో
నదైవతాం పశ్యతి చారుదశనామ్. ౧

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స౦౨

టిక॥ సః=ఆ ; మారుతిః=వాయు రుదశనాం= సుందరములయినకండ్లు
 వృక్షాదుకై నహనుమంతుడు; సీతాంప్ర గల; తాం= ఆసీతను; నైవపశ్యతి -
 తి=సీతనుగూర్చి; దశనోత్సృక్=చూ చూడనేలేదు.
 చుటయందు తాహముగలవాడై ; త ఆహనుమంతుండు , సీతంజూడఁ
 న్నః=ఆ; భవనే=రావణ గృహముయొ గోరి, ఆయింటనుండు , లతాగృహం
 కః; మధ్యే=నడుమునందు; లతాగృ బులనుజిత్రగృహంబులను రాత్రికాలం
 హః = తీరగిలయిండ్లను; చిత్రగృ బులనివసించు గృహంబులనుం, గలయ
 హః = చిత్రపువ్వులతోఁగూడినయిండ్ల వేదకియు , సుందరనేత్రంబులుగలయా
 ను; నిశాగృహః = రాత్రులునివసించు సీతంగానఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
 దగినయిండ్లను; జగామ=పొందెను. చా

స చింతయామాన తతో మహా కషిః
 ప్రియా మపశ్య న్నిఘనందనస్య తామ్

టిక॥ తతః=అటుపిమ్మట; మహాక చింతయామాన=ఆలోచించెను.
 షిః=పెద్దకోతియగు; సః=ఆహనుమం అంతనాహనుమంతుండు , ఎంతవె
 తుండు; రఘునందనస్య =రామునియొ దకినను, రాముని ప్రియభార్యయగు సీ
 కః; ప్రియాం=ప్రియురాలైన; తాం= తయగపడకుండుటం జేసి, యిట్లుని, యా
 ఆసీతను; అపశ్యత్ = చూడనివాడై; లోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ధృవంహి సీతా మ్రియతే యథా న మే
 విచిన్వతో దశన మేతి మైథిలీ. ౨
 (“మ్రియతే=భవానమే” ఇతి, గోవిందరాజమతేపాఠాంతరం)

టిక॥ యథా=ఎందువలన; మైథిలీ= ము)=అందువలన ; సీతా=సీత; ధృ
 సీత; విచిన్వతః=వెదకుచున్నట్టి; మే = వం=నిశ్చయముగా; మ్రియతేహి=మృ
 నాయొక్క; దర్శనం = చూచుటను; నై తిమెంచెనుగాదా!
 తి=పొందదో ; తతః (అధ్యాహృత నేనెంతవెదకినను, అగపడకుండుట

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౧౦౫

స ౧౨

వలస,నిశ్చయముగానీతచచ్చియేయుం నాయొక్కదర్శనం= చూచుటను;నై
డును. అని,తాత్పర్యము. తి=పొందదా?

లేక, పాతాంతరపక్షమందు ; నీ నీతనిజముగాఁజచ్చియుండునా? లే
తా=నీతఃఘ్రివం=నిశ్చయముగాఁమి క, ఎచ్చటవోయొకగహనప్రదేశమునం
యలేహి= చచ్చినదా? అథవా=లేని దుదాఁజబడినదై , నాకగపడకున్న
చో;చిచ్చిగః = వెదకుచున్నట్టి;షే= దా? అని,తాత్పర్యము.

సా రాక్షసానాం ప్రవరేణ జానకీ

స్వశీలసంరక్షణతస్పరా సతీ

అనేన నూనా స్రతిదుష్టకర్తణా

హతా భవే దార్య పథే పరేస్థితా. ౩

టీక॥ పరే = ఉత్కృష్టమయిన;ఆ వేలే=అగును.నూనం=నిశ్చయము!
ర్యపథే=సన్నాదమునందు;స్థితా= ఉ ఉత్కృష్టంబగు పాతివ్రత్యరూపసన్నా
న్న; సా=ఆ;జానకీ=నీతః;స్వశీలసంర గఁమునవలంబించియున్ననీత, తన్న
క్షణతత్పరా సతీ = తనసదాచారము రావణుండెంతనిర్బంధించినను దసపా
యొక్కకాపాడుకొనుటయందాసక్తు తీవ్రత్యమును విడువకుండుటంజేసి, ఈ
రాలగుచు;ప్రతిదుష్టకర్తణా=మిక్కిలి రావణుండు, అతిదుష్టకార్యంబులనై
యుచెడ్డవైనకార్యములుగలవాఁడును; నను,ఎంతమాత్రముసరకునేయక, సే
రాక్షసానాం=రాక్షసులలో; ప్రవరే యువాఁడు,కావున, నీతం జంపియుం
ణ=శ్రేష్ఠుండునగు; అనేన = ఈరావ డును. అని,తాత్పర్యము.
ణునిచేత;హలా = చంపఁబడినది;భ

విరూపరూపా వికృతా వివచనో

మహాననా దీఘా విరూపదశణాః

సమీక్ష్య సా రాక్షసరాజయోషితో

భయా ద్విసప్తా జనకేశ్వరాత్తజా. ౪

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

టిక॥సా=ఆ; జనకేశ్వరాత్తజా=	దాసీజనములననుట; సమీక్ష్య=చూచి;
జనకమహారాజుకొమాతెయగు నీత;	భయాత్=భయమువలన; వినష్టా=మృ
విరూపరూపాః = వికృతములయిన	తివొందినది.
యాకారములుగల వారలును ; వికృ	జనకమహారాజు కొమాతెయగు
తాః=వికారముగలవారలును; వివర్చ	నాసీత, వికృతములయిన యాకారము
సః=కాంతిలేనివారలును; మహాననాః=	లును, వికృతవేషంబులునుగలిగి, యెంత
పెద్దనోరుగలవారలును; దీర్ఘా విరూప	మాత్రమునుకాంతిలేనివారలై, పెద్దనో
దశనాః=నిడుపయినవియువికృతము	రునునిడుపులయినవికృత నేత్రంబులును
లయినవియునగుకండ్లుగలవారలునగు;	గలిగియుండు, రావణుని పనికితైలంజా
రాక్షసరాజయోషితః= రాక్షసులకుం	చి, భయపడి, వచ్చియుండును.
బ్రభువైనరావణునియొక్క (స్త్రీ)లను,	అని, తాత్పర్యము.

నీతా మదృష్ట్యా హ్యనవాప్య పౌరుషమ్
విహృత్యకాలం సహ వానరై శ్చిరమ్
నమేస్తి సుగ్రీవసమీపగా గతి
స్సుతీక్ష్ణదండో బలవాంశ్చ వానరః ౫

టిక॥నీతాం=నీతను; అదృష్ట్యా=	లవాంశ్చ=అధికమయినబలిమి గలవాఁ
మాడక; పౌరుషం = పరాక్రమ	డును.
మును; అనవాప్య =పొందక; చిరం=అ	నీతంజూడక, శత్రువులపైఁ బరా
ధికమయిన; కాలం=కాలమును; వానరై	క్రమంబుచూపక, బహుకాలమువానరు
స్సహ=వానరులతోఁగూడ; విహృత్య=	లతోనాటలాడి, యిప్పుడు సుగ్రీవునొద్ద
అటలాడి; మే=నాకు ; సుగ్రీవసమీప	కుఁబోవుటకు, నాకేమియునుపాయము
గా=సుగ్రీవునిపమీపమును బొందునట్టి;	లేదు; పోవుదు నేని, యతండు , బలవం
గతిః=మార్గము; నాస్తీ=లేదు. వాన	తుండును అతిక్రూరముగాదండించువాఁ
రః=సుగ్రీవుఁడు; సుతీక్ష్ణదండః=మిక్కి	డును, గాఢన, నాప్రాణంబులం గొను
లియుఁగ్రూరమయినశిక్షగలవాఁడు. బ	ను. అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట మంతః పురం సర్వం దృష్టా రావణయోషితః
న సీతా దృశ్యతే సాధ్వీ పృథా జాతో మమ శ్రమః. ౬

టీక॥ అంతఃపురం=అంతఃపురము; వ్యభాము; జాతః=అయినది.
సర్వం=అంతయును; దృష్టం= చూడఁ దావణనియంతఃపురం బంతయుఁ
బడినది. రావణయోషితః = రావణుని గలయంజూచితిని; రావణుని భార్యల
భార్యలు; దృష్టాః = చూడఁబడినారు; నందఱును, జూచినాను; పతివ్రతయగు
సాధ్వీ=పతివ్రతయగు; సీతా=సీత; న సీతను మాత్రముగానలేనైతి; నాప్ర
దృశ్యతే=చూడఁబడలేదు. మమ=నా యాసమువ్యభామయినది.
యొకఁ; శ్రమః=ప్రయాసము; పృథా= అని, తాత్పర్యము.

కిన్న మాం వానరా స్సర్వే గతం వత్స్యంతి సంగతాః

టీక॥ వానరాః=వానరులు; సర్వే= సీతంజూడక, నేనచ్చటికిఁబోఁగా
అందఱును; సంగతాః=చేరినవారలై; నే, నన్నుజూచి, యంగదాది వానరు
గతం=పోయిన; మాం=నన్నుఁగూర్చి; అందఱువొకటిగాఁజేరి, యేమియడుగు
కిన్న=ఏమి; వత్స్యంతి=చెప్పుదురు? దురు? అని, తాత్పర్యము.

గత్వా తత్ర త్వయా వీర కిం కృతం తద్వదస్వ నం. ౭

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగుహను దురు.
మంతుఁడా! త్వయా=నీచేత; తత్ర= ఆ “హనుమంతుఁడా! నీవుచాలఁ బరా
లంకకు; గత్వా=పోయి; కిం=ఏమి; కృ త్రమశాలివి, లంకకుఁబోయియేమేమిచే
తం=చేయఁబడినది? తత్ర=దానిని; నం= సినావు; మాకదిచెప్పుము”. అని, నన్నుడు
మాకొఱకు; వదస్వ=చెప్పుము. ఇతివ గుదురు.
త్యంతి(అధ్యాహృతము)=అని, చెప్పు అని, తాత్పర్యము.

అదృష్ట్యా కిం ప్రవక్ష్యామి తా మహం జనకాత్మజామ్

టీక॥ అహం=నేను; తాం=ఆ; జనకాత్మజాం= జనకునికూఁతురైనసీతను;

అదృష్టాః=చూడక; కిం=ఏమిటిని; ప్రయి, వారలట్లగుడుటకు, ఏమిబదులు చెప్పగలను? అని, తాత్పర్యము.
వత్సాః=చెప్పగలను.
నేను, నీతంబూడక, యదృటికింబో

ధృవం పాయ ముపైప్యంతి కాలస్య వ్యతివతః సే. ౮

టీక॥ వానరాః (అధ్యాహృతము) = నేను వారలయొద్దకుఁబోకుందునేని,
అంగచాదివానరులు; కాలస్య = నేన నేను రాదగు కాలముఁజుకుఁ గాచి
చృటికింబోవునట్టి కాలముయొక్క; వ్యయంతి, యుపైని, వారలందులు, ఎట్లయి
తివతః సే = అతిక్రమించుటకాఁగాఁ ధృవం నను, మరణంబునొందుదురు; ఇదినిజము.
వం = నిచ్చెనుగా; ప్రాయం = మరణ అని, తాత్పర్యము.
మును; ఉపైప్యంతి = పొందగలరు.

కిం వా వత్సంతి వృద్ధశ్చ జాంబవా నంగదశ్చ సః
గతం పారం సముద్రస్య వానరాశ్చ సమాగతః. ౯

టీక॥ వృద్ధః = ముదుసలియైన; దురో!
జాంబవాంశ్చ = జాంబవంతుండును; వృద్ధుండగు జాంబవంతుండు, నంగదుం
సః = ఆ; అంగదశ్చ = అంగదుండును; స డును, మఱియునచృటికి, నీతను వెదకు
మాగతాః = వచ్చియున్న; వానరా టకై వచ్చియున్న యితరవానరులును
శ్చ = వానరులును; సముద్రస్య = సము ముద్రంబుతుదనుబొందిన నన్నుబాచి,
ద్రముయొక్క; పారం = తుదనుబొంది ఏమేమొనిందింపగలరు.
నట్టి; మాం (అధ్యాహృతము) = నన్ను అని, తాత్పర్యము.
గూర్చి; కిం = ఏమి; వత్సంతివా = చెప్ప

అనిర్వేద శ్చియో మూల మనిర్వేదః పరం సుఖమ్
అనిర్వేదోహి సతతం సర్వాథేఽపి ప్రవతఃకః. ౧౦

టీక॥ అనిర్వేదః = వినువకుండుట; శ్చియః = సంపదకు; మూలం = కారణము;

శ్రీమద్రామాయణమునుందరకాండము.

౨౮౯

సం ౧

<p>అనిర్వేదః=విసువకుండుట; పరం= అ ధికమయిన; సుఖం = సుఖముగల్గించున ది. అనిర్వేదః = విసువకుండుట; సత తం=ఎల్లప్పుడును; సర్వాథేఽఘ=సమ స్తకార్యములందును; ప్రవతకోహి= ప్రవతికంపకజేయునదిగాదా!</p>	<p>విసుగులేకుండుట (ఉత్సాహము) వలన, సంపదగలుగును ; విసుగులేకుం డుటవలననే, అధికమయిన సుఖంబుగలు గును; విసుగులేకుండుటవలననే, పురు షుండు, వీకార్యమునందైనను బ్రవతికం చును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కరోతి సఫలం జంతోః కమాయ త్త తురోతి సః

<p>టీక॥ యత్=ఏ; కమాయ = కార్య మును; జంతుః (అధ్యాహృతము)=జ నము ; కరోతి=చేయుచున్నదో ; జం తోః=జనముయొక్క; తత్ = ఆకార్య మును; సః=ఆవిసుగులేకుండుట; సఫ లం= ఫలముతోగూడినదానిగా; కరో</p>	<p>తి=చేయుచున్నది. జనమేయేకార్యమును జేయుచున్న దో, ఆకార్యములనన్నిటిని, ఉత్సాహ ముసఫలములుగాఁ జేయుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తస్మా దనిర్వేదకృతం యత్నం చేష్ఠే హ ముత్తమమ్. ౧౧

<p>టీక॥ తస్మాత్= అందువలన ; అ హం=నేను; ఉత్తమం= శ్రేష్ఠమయిన; అనిర్వేదకృతం = ఉత్సాహముచేఁజే యఁబడిన; యత్నం= ప్రయత్నమును; చేష్ఠే=చేసెదను.</p>	<p>అందువలన, నేనును , ఆయుత్సా హంబునవలంబించి , సీతను వెదకువిష యమైమఱల, నుత్తమంబయినప్రయత్న ముఁజేసెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

భూయ స్తావ ద్విచేష్యామి దేశా న్రావణ పాలితాన్

<p>టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నే ను; రావణపాలితాన్ = రావణునిచే బాలింపఁబడిన; దేశాన్ = ప్రదేశముల</p>	<p>ను; భూయః=మఱలను, (“తావత్” అ నునదివాక్యాలంకారార్థము) ; విచే ష్యామి=వెదకెదను.</p>
---	---

నేను, రావణునిచేఁ బాలింపఁబడితిని, వెదకెదను. అని, తాత్పర్యము.
నలంకలోని ప్రదేశములనన్నింటిని, మ

ఆపానశాలా విచిత్రాస్తథా పుష్పగృహణిచ. ౧౨

చిత్రశాలాశ్చ విచిత్రా ధూయః క్రీడాగృహణిచ

నిఘ్న-టాంతరరధ్యాశ్చ విమానానిచ సర్వశః. ౧౩

టీక|| అహం (అధ్యాహృతము) = నేను = వెదకఁబడిన ; విమానానిచ = విమానములును ; విచిత్రాః = వెదకఁబడిన ; ఆపానశాలాః = పానఘాతములును ; తథా = అట్లుయః = మఱియు ; క్రీడాగృహణిచ = అధ్యాహృతము) = వెదకెదను.
చ = పూలయిండ్లను ; విచిత్రాః = వెదకఁబడిన ; పానఘాతములును, బూలుగప్పఁబడిన ; చిత్రశాలాశ్చ = చిత్రపులయందుగృహంబులును, జీత్రపులతోఁగూడినయిండ్లను ; విచిత్రాని (అధ్యాహృతము) = వెదకఁబడిన ; క్రీడాగృహణిచ = క్రీడించుటకొఱకునిర్మించఁబడినయిండ్లను ; విచిత్రాః (అధ్యాహృతము) = వెదకఁబడిన ; నిఘ్న-టాంతరరధ్యాశ్చ = ఇంటితోటలనడుమనుండు వీధులును ; విచిత్రాని (అధ్యాహృతము) = వెదకఁబడిన ; అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సంఛింత్య ధూయోపి విచేతు ముపచక్రమే

ధూమిగృహం చైత్యగృహం గృహతిగృహకానపి. ౧౪

టీక|| సః (అధ్యాహృతము) = ఆహారమునుండు ; ఇతి = ఇట్లు ; సంఛింత్య = ఆలోచించి ; ధూయోపి = మఱియు ; ధూమిగృహం = ధూమిలోపలనిమిఁకంబు ; చైత్యగృహం = నాటగుమార్గములయందు దారులందుగట్టఁబడినమండపంబులును ; గృహతిగృహకానపి = ఇండ్లనతిక్రమించివిహారార్థము

గాఁగొంచెముదూరమునందు నిమిత్తమునందునిమిత్తములగు గృహంబులను పంబడినయింగ్లను; విచేతుం = వెదకుటకు; ఉపచక్రమే = ఆరుంధించెను.

అహనుమంతుం, ఢిల్లాలో చించి, మఱల, నేలలో పలంకట్టించడిన గృహంబులను, నాలుగు దారుల కలయు మాగఁ

మునందునిమిత్తములగు గృహంబులను గృహంబులకు కొంచెము దూరముగా విహారార్థము నిమిత్తంబులగు గృహంబులను, వెదక నారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పత స్త్రిపతంశ్చపి తిష్ఠ స్తచ్చక్ ఫునః ఫునః
అపావృష్టంశ్చ ద్వారాణి కవాటా న్యవఘాటయన్. ౧౫
ప్రవిశ స్త్రిపతంశ్చపి ప్రపత స్త్రిపత స్త్రిపి
సర్వ మవ్యవ కాశం స విచచార మహాకపిః. ౧౬

టీక|| మహాకపి = పెద్దకొండయగు; సరి = అహనుమంతుడు ; ఫునః ఫునః = మాటిమాటికి; ఉత్పతక్ = పైకెగురుచు; నిపతంశ్చపి = క్రిందకి ఒడుచును; తిష్ఠక్ = నిలుచుచు; గచ్చక్ = పోవుచు; ద్వారాణి = వాకిళ్లును ; అపావృష్టంశ్చ = తెలుచుచును; కవాటాని = తలుపులను; అవఘాటయన్ = పడఁదొల్యుచు; ప్రవిశక్ = ప్రవేశించుచు ; నిష్పతంశ్చపి = వెడలుచును; ప్రపతక్ = క్రిందికి దిగుచు; ఉత్పతస్త్రిపి = పైకెగురుచును; అవకాశం = ప్రదేశమును; సర్వమ

పి = అంతను; విచచార = తిరిగెను. అహనుమంతుడు, మాటిమాటికి, ఉన్నతస్థలంబులపై కెక్కెచు, నంతఁగ్రిందికి దిగుచు, నిలిచిచూచుచు, నంతనవ్వలి కేటోవుచు, వాకిళ్లం దెఱచుచు, దలపులంబడఁద్రోయుచు, గృహంబులలోని కలబొరుచు, ఒయలు వెడలుచు , భూమి గృహంబులలోనికి దిగుచు, అంతఁదైకి వచ్చుచు, సిట్లు, అన్నిప్రదేశంబులను, సీతను వెదకుచు, సంచరించెను. అని, తాత్పర్యము.

చతురంగుమాత్రోపి నాకాశ స్స విద్యతే
రావణాంతఃపురే తస్మిన్ యం కపి నఁ జగామః. ౧౭

౧౦౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స౧౨

టీక॥ తస్మిక్ = ఆ; రావణాంతఃపు = అవకాశోపి = ప్రదేశమయినను; నవిద్య
 రే = రావణుని యంతఃపురంబునందు ; తే = లేదు.
 సః = ఆ; కపిః = హనుమంతుడు; యం = రావణుని యంతఃపురంబున బె
 ఏ ప్రదేశమును; నజగామ = పొందలే తైఁడు ప్రదేశమయినను, హనుమంతుం
 దో; సః = అట్టి; చతురంగులమాత్రః = దు సంచరింపనిది, లేదు.
 నాలుగంగులములంతటి; చేతఁడనుట ; అని, తాత్పర్యము.

ప్రాకారాంతరధ్యాశ్చ వేదికాశ్చైత్య సంశ్రయాః
 దీప్తికాః పుష్కరిణ్యశ్చ సర్వం తేనావలోకితమ్. ౧౮

టీక॥ ప్రాకారాంతరధ్యాశ్చ = వలోకితం = చూడఁబడినది.
 పాకారముల నడుమనుండువీధులును; హనుమంతుండు, ప్రాకారంబుల న
 చైత్య సంశ్రయాః = రచ్చమానుల డుమనుండువీధులును, రచ్చమానులకుం
 లయందునిగల; వేదికాః = తిన్నెలును; జేరిన తిన్నెలును, నడచావులును, కో
 దీప్తికాః = నడచావులును; పుష్కరి నేలులును, అన్నిటినిం, బాచెను,
 ణ్యశ్చ = కోనేలులును ; సర్వం = అంత అని, తాత్పర్యము.
 యును; తేన = ఆహనుమంతునిచేత; అ

రాక్షసో వివిధాకారా విరూపా వికృతాస్తథా
 దృష్టా హనుమతా తత్ర నతు సా జనకాత్మజా. ౧౯

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; హనుమతా = ఊన్యః = రాక్షసప్రీతి; దృష్టాః = చూ
 హనుమంతునిచేత; వివిధాకారాః = డఁబడినారు. సా = ఆ; జనకాత్మజాతు =
 నానావిధములయిన యాకారములు గ జనకునికూతురయినసీతమాత్రము; న
 లవారును; విరూపాః = వికృతమయిన (దృష్టా) = చూడఁబడలేదు.
 చేహముగలవారును; తథా = అట్లు; వి హనుమంతుం డచ్చట నానావిధం
 కృతాః = వికారముగలవారలును; రా బులగునాకారములు వికృతరూపయి

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము.

౨౯౩

స ౧౨

వికృతలయియుండు రాక్షసస్త్రీలంజా | అని, తాత్పర్యము.
చెను, గాని, సీతంజూడడయ్యె.

రూపేణాఽప్రతిమా లోకే వరా విద్యాధరస్త్రీయః
దృష్టా హనుమతా తత్ర నతు రాఘ వనందినీ. ౨౦

టీక తత్ర=అచ్చట; హనుమతా=	(దృష్టా)=చూడబడడయ్యె.
హనుమంతునిచేత; లోకే=ప్రపంచము	హనుమంతుండచ్చట, సౌందర్యం
నందు; రూపేణ=సౌందర్యముచేత; అ	బున, లోకమునందెచ్చటను, సులేక,
ప్రతిమాః=సరిలేనివారలును; వరాః=	వెలుంగుచుండు, విద్యాధరస్త్రీలం, జూ
శ్రేష్ఠులునుగు; విద్యాధరస్త్రీయః=వి	ద్యు, కాని, రామునిసంతోషింపజేయు
విద్యాధరస్త్రీలు; దృష్టాః=చూడబడినా	నట్టి సీతనుమాత్రము చూడలేడయ్యె.
రు. రాఘవనందినీతు = రామునిసంత	అని, తాత్పర్యము.
సింపజేయునట్టి సీతమాత్రము ; న	

నాగకన్యా వరారోహణి పూర్ణచంద్రనిభాననాః
దృష్టా హనుమతా తత్ర నతు సీతా సుమధ్యమా. ౨౧

టీక తత్ర=అచ్చట; హనుమతా=హను	(దృష్టా)=చూడబడలేదు.
మంతునిచేత; వరారోహణి=గొప్పపిలు	హనుమంతుండచ్చట, గొప్పపిలుం
దులుగలవారలును; పూర్ణచంద్రనిభాన	దులు గల్గిసిండుచందురునింబోలు ము
నాః=నిండుచందునితో సాటియైన	ఖంబుతోనొప్పుచుండు నాగకన్యకలం,
ముఖముగలవారలునుగు; నాగకన్యాః=	జూచెను; కాని సుందరమగు నడుముగ
నాగకన్యకలు; దృష్టాః=చూడబడినా	లసీతనుమాత్రముగానడయ్యె.
రు; సుమధ్యమా=సుందరమైన నడు	అని, తాత్పర్యము.
ముగల; సీతాతు = సీతమాత్రము; న	

ప్రమథ్య రాక్షసేంద్రేణ నాగకన్యా బలాద్భృతాః

దృష్టా హనుమతా తత్ర స నా జనకసంచినీ. ౨౨

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; హనుమతా=రుదగు రావణుండు. బలంబునందెచ్చి
హనుమంతునిచేత ; రాక్షసేంద్రుడే=కా రాగ్యహంబుననుంచియున్న నాగక
రాక్షసులకంటెబుడగు రావణునిచేత; న్యకలుజూచెను; జనకునికూతు రయి
బలాత్=బలమువలన; ప్రమథ్య=బలా న సీతనుమాత్రము, చూడలేదు.
తగ్గించి; హృతా=తేబడిన; నాగక అని, తాత్పర్యము.
న్యక=నాగకన్యకలు; దృష్టా=చూడ విశేషార్థము. — ముందుశ్లోకంబు
బడినారు. జనకసంచినీ=జనకునికూతు న, వివాహంబైన నాగకన్యకును, ఈ
రయున; సా=ఆసీత; న(దృష్టా)=చూడ శ్లోకంబున బందీకృతలయిన నాగకన్యకు
డబడలేదు. ను, శిష్టబడుటండేసి, పునరుక్తదోషం

హనుమంతుండచ్చట , రాక్షసేశ్వరులచేదు.

సోఽపశ్యం స్థాం మహాబాహుః పశ్యం శ్చన్యా వరస్త్రీయః
విషసాద ముహూ ధీమాన్ హనుమా న్నారుతాత్పజః. ౨౩

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దకేతులు పశ్యంశ్చ=చూచుచును; ముహూః=ప
గలవాండును ; ధీమాన్=బుద్ధిమంతుం టుమాటు; విషసాద=దుఃఖు నెను.
దును; నారుతాత్ప జః=వాయుదేవుని మహాబాహుండు బుద్ధిమంతుండు వా
కొడుకునగుఁ సా=ఆ; హనుమాన్= యువుదేవుని కుమారుండనగు నాహ
హనుమంతుండు; తాం=ఆసీతను; అ నుమంతుండు, ఆసీతంగానక ఇతరస్త్రీ
పశ్యం=చూడవాడై; అన్యాః=ఇత లంజూచుచు , బలుమాటు దుఃఖంబు
రలయిన; వరస్త్రీయః=శ్రేష్ఠస్త్రీలను; నొందుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యోగం వానరేంద్రాణాం ప్లవనం సాగరస్య చ
వ్యథం వీత్య నిలసుత శ్చింతాం పునరుపాగమత్. ౨౪

టీక॥ అనిలసుతః=వాయువుకొడుకైన హనుమంతుండు ; వానరేంద్రా

తాం= వానరశ్రేష్ఠులగు నంగదాదుల	వాయుదేవునికుమారుడగు హను
యొక్క; ఉద్యోగం=ప్రయత్నమును;	మంతుడు, వానరశ్రేష్ఠులగు నంగదా
సాగరస్య= సముద్రముయొక్క; స్థవ	దులప్రయత్నమునుదాను సముద్రము
నంచ=దాటుటను; వ్యర్థం=ప్రయో	దాటుటయు , వ్యర్థమయినదని త
జనములేనిదానిగా ; వీక్య=చూచి;	లంచి, వజ్రమునొండెను.
పునః=మఱల ; చింతా=దుఃఖమును;	అని, తాత్పర్యము.
ఉపాగమత్=పొందెను.	

అవతీర్ణ విమానాచ్చ హనుమా న్నారుతాశ్శబ్ద
చింతా ముపజగామాథ శోకోపహతచేతనః. ౨౫

టీక మారులొత్తజి = వాయువు	మును; ఉపజగామ=పొందెను.
కొడుకయిన;హనుమాన్= హనుమం	వాయుదేవునికుమారుడగు హను
తుడు; విమానాత్ = పుష్పకవిమా	మంతుడు , ఆపుష్పకవిమానంబునం
నంబు నందుండి; అవతీర్ణుడ = దిగి	దుండి,దిగి,యతిదుఃఖంబునముగిసెను
యు; అథ=అటుపిమ్మట; శోకోపహ	ద్ధిగలవాడై,యిట్లుచింతించెను.
తచేతనః=దుఃఖముచేతల గొప్పబడిన	అని, తాత్పర్యము.
బుద్ధిగలవాడై;చింతా = ఆలోచన	

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ద్వాదశస్కంఠః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంశం
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండద్వాదశస్కంఠిక,
ముగిసినది.

(౨)

త్ర యో ద శ స గ = ప్రారంభః.

విమానాస్తు సుసంక్రమ్య ప్రాకారం హరియూధపః
హనుమా న్వేగ వా నాసీ ద్యథా విద్యుద్ధ నాంతరే

టీక || వేగవా = వేగముగల; హరి యూధపః = హనుమంతుడు; విమానాత్ = విమానంబునందుండి; ప్రాకారం = ప్రహరిని; సుసంక్రమ్యతు = పొందుటగునా ప్రాకారంబునందు, మేఘం దినంతనే; ఘనాంతరే = మేఘముయొద్దనున్నప్పుడు మేఘపుంబోలె, మెఱయుచుం కనడుమునందు; విద్యుద్ద్యథా = మెఱ డెను. అని, తాత్పర్యము.
పువలె; ఆసీత్ = ఉండెను.

సం పరి క్రమ్య హనుమా న్రావణస్య నివేశనాత్
అదృష్ట్యా జానకీం సీతా మబ్రవీ ద్వచనం కషిః ౨

టీక || కషిః = కోరియుండు; హను మా = హనుమంతుడు; రావణస్య = రావణునియొక్క; నివేశనాత్ = అంతః హనుమంతుం, డట్లు, రావణునియం పురమునందుండి; సంపరిక్రమ్య = ప్రా తఃపురంబునందుండి, ప్రాకారంబునకు కారమునకువచ్చి; జానకీం = జనకుని వచ్చి, జనకమహారాజు కూతురయిన కూతురయిన సీతాం = సీతను; అదృ సీతం గాననందున, దనలోచనాను, ఇట్లు ష్ట్యా = చూడక; వచనం = మాటను; అ ని, చెప్పకొనెను. అని, తాత్పర్యము.

ఘాయితం లోభితా లంకా రామస్య చరతా ప్రియమ్
నహి పశ్యామి వై దేహీం సీతాం సర్వాంగశోభనామ్. ౩

టీక || రామస్య = రామునకు; ప్రియం = ఇష్టమును; చరతా = చేయునట్టి;

మయా(అధ్యాహృతము)=నాచేత;లం
కా=లంకాపట్టణము; ధూయిష్ఠం=మి
క్కిలి-లియనధికముగా; లోళితా=కల
చ బడినది. సర్వాంగశోభనాం =
సమస్తములయిన యవయవములనుమం
గళకరియయిన; వైదేహీం=విదేహ
దేశమునందుఁబుట్టిన;సీతాం= సీతను;

నపశ్యామిహి=చూడలేనై తింకదా!
నేను రామునకుఁ బ్రియంబాచరింప
వలయునని, లంకయంతయుఁ, బెక్కు
మాటులు వెదకినాను; అయినను, స
ర్వాంగ సుందరియగు సీత నాకగపడ
లేదు. అని,తాత్పర్యము.

పల్వలాని తటాకాని సరాంసి సరితస్తథా
నద్యోనూపవనాంతాశ్చ దుగాశ్చ ధరణీధరాః ౪
లోళితా వసుధా సర్వా నతు పశ్యామి జానకీమ్

టీక॥ పల్వలాని = నీళ్లుగలచిన్నప
ల్లములును; తటాకాని=నెలుపులును ;
సరాంసి=కొలంకులును;తథా=అట్లు;
సరితః=చిన్ననదులును; నద్యో=పెద్దన
దులును;అనూపవనాంతాశ్చ=నీళ్లతోఁ
గూడిన యరణ్యప్రదేశములును ; దు
గాః= పోవనశక్యములయిన;ధరణీధ
రాశ్చ=పర్వతములును;లోళితాః (అ
ధ్యాహృతము) =కలచబడినవి. వసు
ధా = భూమి; సర్వా = అంత

యు;లోళితా= కలచబడినది. జాన
కీం=సీతను; నతుపశ్యామి = చూడనే
లేదు.
నేను, బల్వలంబులును నెలుపులును
కొలంకులును యేద్రనదులును మహాన
దులునుజలప్రాయములగు సర్వప్రదే
శములు,నంతయుఁ గలయంచరిగి, వె
దకితిని;ఇక్కడిభూమియంతయుఁ దిరిగి
వెదకినను,సీతయగపడనేలేదు.
అని,తాత్పర్యము.

ఇహ సంపాతినా సీతా రావణస్య నివేశనే. ౫
ఆఖ్యాతా గృధ్రీరాజేన నచ పశ్యామి తామహమ్

టీక॥ గృధ్రీరాజేన = గద్దలకుఁబ్ర
భువైన; సంపాతినా= సంపాతించేత;
ఇహ=ఈ;రావణస్య = రావణునియొ
క్క;నివేశనే = ఇంటియందు;సీతా=

సీత; ఆభ్యాతా = చెప్పబడినది. అచ్చటరావణునింట సీతయున్నదని, చె
హంచ=నేనుమాత్రము; తాం=ఆసీత ప్రియము; నేనెంతవెదకినను, నాకిచ్చ
ను; నపశ్యామి=చూడలేదు. ట, సీతయగుపడలేదు.

గృధ్రరాజుండగు, సంపాతి, అని, తాత్పర్యము

కిన్ను సీతాధ వై దేహీ మైథిలీ జనకాత్మజా. ౬

ఉపతిష్ఠేత వివశా రావణం దుష్ట చారిణమ్

టీక|| వై దేహీ=విదేహ దేశమునం దుంబుట్టినదియు; మైథిలీ=మిథిలా నగర మునందుంబుట్టినదియు; జనకాత్మజా= జనకునిహుంతురునగు; సీతా=అయో నిజయగుసీతయును; వివశా=స్వాధీనత తప్పినదై; దుష్టచారిణం=చెడ్డకార్యము లంజేయునట్టి; రావణం=రావణుని; ఉ పతిష్ఠేతకిన్ను=స్నేహితునిగాఁ బొం దునా!

ధామి=కుటుంబునట్టి విదేహదేశం బునందు, అందును, బహుసత్పురుషులుని

వనించు మిథిలానగరంబునఁబుట్టి, “క మఁడైవహిసంస్థిమాస్థితా జనకాద యః” (జనకుండు మున్నగువారలు క మఁముచేతనేసిద్ధినిబొందినారు) అనిక మఁతుండని ప్రసిద్ధుండగుజనకుని హుంతురయిన, అయోనిజయగు సీతయు నుగూడ, తనయాచారముతప్పి దుష్టుడై నరావణునితో స్నేహముసేయునా ? ఎంతమాత్రముసేయదు!

అని, తాత్పర్యము.

క్షీప్ర ముత్పతతో మన్యే సీతా మాదాయ రక్షసం. ౭

విభ్యతో రామదాణానా మంతరా పతితా భవేత్

టీక|| సీతాం=సీతను; ఆదాయ=తీసికొని; క్షీప్రం=శీఘ్రముగా; ఉత్పత తః=ఎగురుచున్న; రక్షసం= రాక్షసుండ గురావణుండ; రామదాణానాం=(పం చమ్యథామందువప్తి) రామునిచాణము

లవలన; విభ్యతో=భయము పడుచుండఁ గా; సా (అధ్యాహృతము)= ఆసీత; అంతరా=నడుమను; పతితా=పడినది; భవేత్=అగును; మన్యే=తలఁచెదను. ఆరావణుండుసీతందీసికొనియతివే

గంబుగా నెగురుచున్నప్పుడు, రామబా
ణంబులనుదలంబుకొనిభయంబునొందివి
హ్వలుండుకాఁగా,నప్పుడు,సీత , క్రిం

దంబడియుండును, గాఁబోలు.
అని,తాత్పర్యము,

అథవా హియమాతాయాః పథి సిద్ధ నిషేవితే. ౮

మన్యే పతిత మార్గయా హృదయం ప్రేక్ష్య సాగరమ్

టీక॥ అథవా=అటుగానిచో; సిద్ధని తలచెదను!
షేవితే=సిద్ధులచేసేవింపబడిన ; ప అటుగాజేని, యాకాశమాగమము
ధి= ఆకాశమాగమమందు; ఆర్యా నందు, రావణుండుసీతంగొనిపోవుచుం
యాః=పూజ్యురాలగు సీతయొక్క ; డఁగా, సీతసముద్రమునుబాచి, భయప
హృదయం=గుండె(లక్షణచే) జేహ డి, విహ్వలయై, సముద్రంబునంబడినది
మనుట; సాగరం=సముద్రమును; ప్రే కాఁబోలు.
క్ష్య=చూచి; పతితం=పడినది. మన్యే= అని, తాత్పర్యము.

రావణ స్మీరువేగేన భుజాభ్యాం వీడితేనచ. ౯

తయా మన్యే విశాలాఝ్యై త్యక్తం జీవిత మార్గయా

టీక॥ రావణస్య= రావణునియొ దను!
క్కు; ఊరువేగేన = తొడలవేగముచేత క్రిందఁబడు ననుభయంబున, రావ
ను; భుజాభ్యాం=దాహువులచేత; పీ ణుండుసీతనుభుజంబుల గట్టిగాఁ బట్టు
డితేనచ =అదుముటచేతను; విశాలా కొనిపోవుచుండఁగా, పెద్దకండ్లుగలది
ఝ్యై=వెడలుపయినకండ్లుగలదియు; ఆ యుంబూజ్యురాలునగుసీత, నతనితో
ర్గయా=పూజ్యురాలునగు; తయా= డలవేగమునకును, భుజంబులనదుముట
ఆసీతచేత; జీవితం=ప్రాణము; త్య కును, నలఁగివచ్చియుండును గాఁబోలు.
క్తం=విడువబడినది. మన్యే=తలచె అని, తాత్పర్యము.

ఉప ర్యుపరి వా నూనం సాగరం క్రీమ త స్తదా. ౧౦

300 ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

వివేక్షమానా పతితా సముద్రే జనకాత్మజా

<p>టీక॥ తదా = అప్పుడు ; తస్య (అ ధ్యాహృతము) = ఆ రావణుండు; సా గరం = (షష్ఠ్యర్థః మందుద్వితీయ) సము ద్రముయొక్క; ఉపర్యుపరి = దగ్గిటగా మీఁదుగా; క్రమతః = పోవుచుండగా; జనకాత్మజా = జనకుని కూతురయినసీ త; వివేక్షమానా = చుట్టుకొన్నచే; స</p>	<p>ముద్రే = సముద్రమునందు; పతితావా = పడినదోయేమో! నూనం = నిశ్చయము. రావణుండు సముద్రమునకు సమీప మయినయాకాశమాగమనం బోవు చుండునపుడు, సీత, చుట్టుకొని వ్రేలుకా డుచు, సముద్రంబునంబడినది, కాఁబో లు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అహవా త్సుద్రేణ వాసేన రక్షంతీ శీల మాత్మనః. ౧౧
అబంధు భక్షితా సీతా రావణేన తపస్సివనీ

<p>టీక॥ అహవా = అయ్యో! త్సుద్రేణ = దుష్టుడయిన; అసేన = ఈ; రావణేన = రావణునిచేత; ఆత్మనః = తనయొక్క; శీలం = సదాచారమును; రక్షంతీ = కా పాడుచున్నదియును; అబంధుః = బంధు వులులేనిదియును; తపస్సివనీ = కరుణిం పఁదగినదియునగు; సీతా = సీత; భక్షి</p>	<p>తావా = తినఁబడినదోయేమో! అయ్యో! దుష్టుండగునీ రావణుండెం తనిర్చంధించినవి, దనపాతివ్రత్యమును విడువకుండుటవలన, నతండు, కోపించి, సమీపంబునబంధువులులేనిదియుశోచనీ యయినగుసీతను, భక్షించెనేమో! అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అథవా రాక్షసేంద్రస్య పత్నీభి రసితేక్షణా. ౧౨
అదుష్టా దుష్ట భావాభి భక్షితా సా భవిష్యతి

<p>టీక॥ అథవా = అటుగానిచో; దుష్ట భావాభి = చెడుగుహ్యదయముగల; రా క్షసేంద్రస్య = రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన రావణునియొక్క; పత్నీభిః = భార్యల</p>	<p>చేత; అదుష్టా = చెడ్డదిగానిదియును; అ సితేక్షణా = నల్లనికండ్లుగలదియునగు; సా = ఆసీత; భక్షితా = తినఁబడినది; భ విష్యతి = కాగలదు.</p>
--	--

అటుగా దేసి, బెడుగు హృదయముగ తను, భక్షించియుందురేమో!
లరావణభార్యలు, దుష్టురాబుగానిది అని, తాత్పర్యము.
యును నల్లనికండ్లుగలదియునగు నాసీ

సంపూర్ణచంద్రప్రతిమం పద్మపుత్ర నిభేక్షణమ్. ౧౩
రావస్య ధ్యాయతీ వక్త్రం పంచత్వం కృపణా గతా

టీక|| కృపణా=కరుణించదగినసీత; పొందినదేమో!
సంపూర్ణచంద్రప్రతిమం= సిండుచంద్రుం కరుణించదగినసీత, సిండుచంద్రుం
ద్రునితోఁబోల్చి-గలదియును; పద్మపుత్రుండుంబోలెనుందరింజెతామర పూతేకు
త్రనిభేక్షణం= తామరపూతేకులతో లంబోలుకండ్లుగల్గియున్నచుండు, రా
సాటియయినకండ్లుగలదియునగు; రా మునిముఖంబునుధ్యానించుచు, విరహ
మస్య=రామునియొక్క; వక్త్రం=ము బాధంజేసి, ప్రాణింబులువిడిచెనేమో!
ఖమును; ధ్యాయతీ= తలంచుకొనుచు అని, తాత్పర్యము.
న్నదె; పంచత్వం=పరణమును; గతా=

హ రామ లక్ష్మణే శ్చేవం హయోధ్య చేతి మైథిలీ. ౧౪
విలస్య బహు వై దేహీ న్యస్త దేహ భవిష్యతి

టీక|| వైదేహీ-విదేహదేశమునం వలచినదేహముగలది; భవిష్యతి=కాల
దుఃఖులైనదియును; మైథిలీ=మిథిలానగ గలదు.
రమునందుఁబుట్టినదియునగుసీత; “హ సీత, “అయ్యోరామా! లక్ష్మణా!”
రామ= అయ్యోరామా! లక్ష్మణ=ల అనియును, “అయ్యోఅయోధ్యానగర
త్మణుడా!” ఇతి=అని; వీవం=ఇట్లు; మా!” అనియును, బెక్కు-మాటులు వి
హయోధ్యా=అయ్యోఅయోధ్యా! ఇ లపించి, దేహంబువిడిచి యుండునుగా
తివ=అనియును; బహు = అధికము బోలు. అని, తాత్పర్యము.
గా; విలస్య=వీడ్చి; న్యస్తదేహ=విడు

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

సం 3

అథవా నిహితా మన్యే రావణస్య నివేశనే. ౧౫
నూనం లాలప్యతే సీతా పంజరస్థేవ శారికా

టిక అథవా = అటుగానిచో ; సీతా = నిశ్చయము!	
తా = సీత; రావణస్య = రావణునియొ	అటుగాడేని, సీత రావణునింటరహ
క్క; నివేశనే = ఇంటియందు ; నిహితా = నివేశించున నెచ్చటనో దాచబడి,	
తా = ఉంచబడినదై ; పంజరస్థా = పంజరంబున నుంచబడిన గోరువంక	
జరముననుండు ; శారికేవ = గోరువంక యుంబోలె . సుస్వరంబున, బలుమా	
యుంబోలె; లాలప్యతే = పలుమాటు, అ, ఏడ్చుచుండును గాఁబోలు.	
ఏడ్చుచున్నది. మన్యే = తలంచెను; నూ	అని, తాత్పర్యము.

జనకస్య సుతా సీతా రామపత్నీ సుమధ్యమా. ౧౬
కథ ముత్పల పత్రాక్షీ రావణస్య వశం వ్రజేత్

టిక జనకస్య = జనకునియొక్క; వహించి, పరమధామికండుగుజనకు	
సుతా = కొమార్తెయను ; రామప	నకుఁగొమార్తెయయి, దైత్రీలోక్యనుం
త్నీ = రాముని భార్యయను ; సుమధ్య	దరుండును దైత్రీలోక్య శూరుండును
మా = సుందరమయిన నడుముగలది	సకలసద్గుణ సంపన్నుండును దైత్రీ
యను; ఉత్పలపత్రాక్షీ = కలువలతో	క్యంబునసరిలేనివాఁడునగు రాముంబెం
కులవంటి కండ్లుగలదియనగు; సీతా =	ద్గియయి, సీత, రావణుండుఁత నిర్బం
సీత; కథం = ఎట్లు; రావణస్య = రావ	ధించినను, రావణునకులోబడునా! ఎం
ణునియొక్క! వశం = లోకువను ; వ్ర	తమాత్రములోబడదు!
జేత్ = పొందును?	అని, తాత్పర్యము.
అయోనిజనైపుట్టి, సీతయని వినుతి	

వివస్థా వా ప్రణవస్థా వా మృతా వా జనకాత్మజా. ౧౭
రామస్య ప్రియ భార్యస్య న నివేదయితుం ఊమమ్

టీక॥ జనకాత్మజా = జనకుని కూడు. గాదు.
 తురయినసేత; విసప్తావా = దాచబడి
 యుండుటచే నగపడకున్నదో ! ప్రణ
 మ్నావా = సముద్రమునందుబడుటమొద
 లగువానిచేజచ్చినదో, మృతావా =
 రామవిరహంబు సహింపఁజాలక తా
 నెచచ్చినదో ! ఇతి(అధ్యాహృతము) =
 అని; ప్రియభార్యస్య = ఇష్టయైనభా
 ర్యగల; రామస్య = రామునకు; నివేద
 యితుం = తెల్పుటకు; నక్షమం = తగినది
 రాముండు, భార్యయందతి ప్రేమ
 ముగలవాఁడుగావున, “సీత, రహస్య
 ప్రదేశమునందు నెవరికి నగపడనట్లు
 దాచఁబడినదో. సముద్రమునందుఁ బ
 డుటవలసనోయింక కేనివలసనో చచ్చి
 నదో, లేక, భర్తృవిరహంబు సహిం
 పఁజాలక తానెచ్చిపోయినదో, యే
 మో! నాకగపడలేదు” అని; యతనికిఁజె
 ప్పరాదు. అని, తాత్పర్యము.

నివేద్యమానే దోష స్సాగ్ర్య ద్దోషస్సాగ్ర్య దనివేదనే. ౧౮
 కథన్ముఖలు కతఃక్యం విషమం ప్రతిభాతి మే

టీక॥ నివేద్యమానే = చెప్పఁబడఁ
 గా; దోషః = దోషము; స్సాగ్ర్య = అగు
 ను; అనివేదనే = చెప్పటలేకపోగా;
 దోషః = దోషము; స్సాగ్ర్య = అగును;
 కథన్ముఖలు = ఎట్లు; కతఃక్యం = చే
 యుంబడవలసినది! మే = నాకు; విషమం =
 పరస్పర విరుద్ధముగా; ప్రతిభాతి =
 తోఁచుచున్నది.
 సీతయగపడలేదని చెప్పుదునేని, రా
 ముండు ప్రాణంబులు విడుచును; అప్పు
 డునుదోషమున్నది; చెప్పకుండునేని,
 స్వామివంచనదోషంబుగలుగును; ఏమి
 చేయవలయును? నాకురెండును ఒకటి
 కొకటి విరుద్ధముగానగపడుచున్నది, అ
 నియాలోచించెను.
 అని, తాత్పర్యము.

అస్మిన్నేవం గతే కార్యే ప్రాప్తకాలం తమంచ కిమ్. ౧౯
 భవేదితి మతం భూయో హనుమా స్ప్రవి చారయత్

టీక॥ హనుమాన్ = హనుమంతుం
 డు “అస్మిన్ = ఈ; కార్యే = పని; ఏవంగ
 లే = ఇట్లుకాఁగా; ప్రాప్తకాలం = పొం
 దఁబడినకాలముగలదియు, ఈకాలము

నఁజేయఁవలసినదియుననుట; తుమం= సమర్థఁమయినదియును; కిం= ఏది ; భ= శేతే= అగును? ఇతి= అనెడు; మతం= సత్తమును; భూయః= మఱల; ప్రవిచారయత్ (ప్రవ్యచారయత్) = అలోచించెను.

ఇట్లు “కార్యమువ్యర్థఁమయిన వెనుక , నిష్పక్షచేయవలసినచేమి? ఏమియుపాయము.” అనియావిషయమును గుఱించి హనుమంతుఁడు, మఱల; నాలోచించెను. అనితాత్పర్యము.

యది నీతా వద్యప్రహం వానరేంద్ర పురీ మితః. ౨౦

గమిష్యామి తతః కోమే పురుషార్థో భవిష్యతి

టీక|| అహం= నేను; నీతాం = నీత గలదు.

ను; అద్యప్రహం= చూడక; ఇతః= ఇట్లుండఁడి; వానరేంద్రపురీం= వానరులకుఁ బ్రభువైననుగ్రీవునిపట్టణమగుకపిరంధను; గమిష్యామి= చదివించుదునేని; తతః= అంత; మే= నాకు; కిం= ఏ; పురుషార్థః= పురుషప్రయోజనము; భవిష్యతి= కా

నేనునీతంజూడక యిచ్చటనుండి కిష్కిరంధకుఁబోవుదునేని, యటుపిమ్మట నాకేమిపురుషార్థముగలుగును? అధోగతియేగలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

మమేదం లంఘనం వ్యర్థం సాగరస్య భవిష్యతి. ౨౧

ప్రవేశ శైవ లంకాయా రాక్షసానాం చ దశానమ్

టీక|| మమ= నాయొక్క ; ఇదం= ఈ; సాగరస్య= సముద్రముయొక్క; లంఘనం= దాటుట; వ్యర్థం= ప్రయోజనములేనిది; భవిష్యతి= కాఁగలదు. లంకాయా= లంకయుక్క; ప్రవేశ శైవ= చొరుటయును; వ్యర్థః= భవిష్యతి (అ

కాఁగలదు. రాక్షసానాం= రాక్షసులయొక్క; దశానం= చూచుటయును; వ్యర్థంభవిష్యతి= ప్రయోజనము లేనిదికాఁగలదు.

యః= లంకయుక్క; ప్రవేశ శైవ= చొరుటయును; వ్యర్థః= భవిష్యతి (అధ్యాపృతము) = ప్రయోజనములేనిది

నేనిష్పక్షమముద్రముదాటుటలంకంబువేళించుట రాక్షసులంజూచుట, యివన్నియువ్యర్థములగును. అని తాత్పర్యము.

కింహంవత్యతి సుగ్రీవో హరయో వాసమాగతాః. ౨౨

కిష్కింధాం సమనుప్రాప్తం తౌ వా దశరథాత్మజౌ

<p>టీక కిష్కింధాం = కిష్కింధను; స (అధ్యాహృతము) ఏమిచెప్పఁగలరో? మనుప్రాప్తం = పొందిన; మాం = నన్ను; గూచిఁగ; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుఁడు; కిం = ఏమి; వత్యతి = చెప్పఁగలఁడు; హరయో వా = వానరులుగాని; సమాగతాః = చేరినవారలై; కింవత్యంతి = (అధ్యాహృతము) ఏమిచెప్పఁగలరు; తౌ = ఆ; దశరథాత్మజౌ = దశరథుని కొడుకులయి; సరామలక్ష్మణులుగాని; కింవత్యంతి =</p>	<p>నేను, సీతంబాడక కిష్కింధకుఁ, బోఁగానే, నన్నుఁజూచి సుగ్రీవుండేమి చెప్పనో! వానరులందఱుఁజేరి నన్నేమి నుదురో! ఆరామలక్ష్మణులు నన్నేమి చెప్పదురో? వారలందఱు నన్నుఁజూచి యేమేమోదూషింపఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

గత్వాతు యది కాకుత్స్థస్య వత్స్యామి పర మప్రియమ్. ౨౩

న దృష్టి మయా సీతా త తస్య త్యతి జీవితమ్

<p>టీక అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; గత్వా = పోయి; కాకుత్స్థస్య = రామునిగూచిఁగ; “మయా = నాచేత; సీతా = సీత; నదృష్టా = చూడఁబడలేదు” ఇతి = అనెడు; పరం = మిక్కిలియును; అప్రియం = అనిష్టమయినమాట; యదితు వత్స్యామి = చెప్పదునేని; తతః = అంతట; సః (అధ్యాహృతము) = అరాముఁడు; జీ</p>	<p>వితం = ప్రాణమును; త్యతి = విడువఁగలవాఁడు. నేనచ్చటికిఁబోయి, రామునింజూచి, “నేను సీతంబాడలేదు” అనునీయప్రియవాతఁకంజెప్పదునేని, అంతనతండు ప్రాణంబులివిడుచును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పరుషం దారుణం క్రూరం తీక్ష్ణ మింద్రియతాపనమ్. ౨౪

సీతా నిమిత్తం దుర్వాక్యం శ్రుత్వా సన భవిష్యతి

టీక || పరుషం = చెవులకుఁ గఱోర మయినదియును; దారు

జ

జ

ణం = భయంకరం బయి నదియు	ముడు; నభవిష్యతి=ఉండడు.
ను ; క్రూరం = ఉగ్రమయినదియు	రాముండు, కణకతోరంబును భ
ను ; తీక్షణం = సహింపఁ గూడనది	యంకరంబును గ్రూరంబును సహింపఁ
యును; ఇంద్రియతాపనం=ఇంద్రియం	గూడనిదియు నింద్రియంబులకుఁదాపం
బులఁదపింపఁజేయునదియునగు; సీతా	బుగల్గించునదియునగు, సీతనుగుఱించి
నిమిత్తం=సీతావిషయకమగు, సీతనుగు	న చెడుగుమాటనువిని, బ్రతికియుండనే
ఱించినయనుట; దుర్వాక్యం = చెడ్డ	రడు. అనితాత్పర్యము.
మాటను; శ్రుత్వా=విని; సః= ఆరా	

తంతు కృచ్ఛగ్రతం దృష్ట్వా పంచత్వగతమానసమ్. ౨౫
భృశానురక్తో మేధావీ నభవిష్యతి లక్ష్మణః

టిక॥ భృశానురక్తః=మిక్కిలియు	తు=చూచినంతసే; నభవిష్యతి=ఉండ
న్నహముగలవాఁడును; మేధావీ=బు	జాలఁడు.
ద్ధికారియునగు; లక్ష్మణః = లక్ష్మణు	ఆ రాముండు కష్టమునొంది మరణం
డు; కృచ్ఛగ్రతం=కష్టమునొందినవా	బునొంద నిశ్చయించి యుండుటంజూ
డును; పంచత్వగతమానసం = మరణం	డఁగానే, రామునందలిన్నహముగల
బునొందినమనసుగలవాఁడును, మర	వాఁడును మేధావియునగులక్ష్మణుండు
ణమునందు నిశ్చయించినమనసుగలవా	ను బ్రాణంబులువిడుచును.
ఁడుననుట; తం=ఆరాముని= దృష్ట్వా	అని, తాత్పర్యము.

విసప్టా భ్రాతరా శ్రుత్వా భరతోపి మరిష్యతి. ౨౬

టిక॥ భరతోపి= భరతుండును; భ్రాత	రాముండునులక్ష్మణుండునుఁజచ్చు
రా=తోఁబుట్టువులను; విసప్టా= మృతి	టనువిని, భరతుండును, జావగలఁడు.
మొందినవారలనుగా; శ్రుత్వా=విని; మ	అని, తాత్పర్యము.
రిష్యతి=చావఁగలడు.	

భరతంచ మృతం దృష్ట్వా శత్రుశ్చూన భవిష్యతి

జ

జ

టీక॥ శత్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నుడు; భరతుండును జచ్చుటంజూచి శత్రు
మృతం=చచ్చిన; భరతంచ = భరతు ఘ్నుండును బ్రాణంబులువిడువం గలం
ని; దృష్టా=చూచి; నభవిష్యతి= ఉండు. అని, తాత్పర్యము.
డడు.

పుత్రాన్మృతాన్ సమీక్ష్యథ నభవిష్యంతి మాతరః. ౨౭
కాసల్యాచ సుమిత్రాచ కైకేయా చ న సంశయః

టీక॥ మృతాన్ = చచ్చిన; పుత్రాన్ = యి=సంశయము; న=లేదు.
కొడుకులను; సమీక్ష్య=చూచి; అథ=అ కొడుకులందఱును జచ్చుటంజూచి,
టుపిమ్మట; మాతరః=తల్లిలు; కాస తల్లిలయిన కాసల్యయు సుమిత్రయు
ల్యాచ= కాసల్యయును; సుమిత్రాచ= గైకేయులు బ్రాణంబుల విడువంగల
సుమిత్రయును; కైకేయాచ=కైకేయ రు; సందియములేదు.
యును; నభవిష్యంతి= ఉండరు; సంశ అని, తాత్పర్యము.

కృతజ్ఞః స్వత్యసంధశ్చ సుగ్రీవః శ్లవగాధిపః. ౨౮
రామం తథా గతం దృష్టా తత స్త్యత్యతి బీభత్సమ్

టీక॥ కృతజ్ఞః = ఇతరులచేతయె
బడిన యుపకారముకొంచెమైనను దాని గ్రీవుండు, దాని జూచి, కృతజ్ఞుండును
నెచ్చగా నెఱుంగువాండును; సత్యసం సత్యప్రతిజ్ఞుండును, గావునఁదనకు రా
ధశ్చ = దబ్బఱకాని ప్రతిజ్ఞ గలవాండును ముండుచేసిన యుపకారమును దలంచు
గు; శ్లవగాధిపః = కోతులకుఁబ్రభువై కొనుచు, దానురామునకు “సీతనుడె
న; సుగ్రీవః = సుగ్రీవుండు; తథా = అట్లు; చ్చియిచ్చెద” నని గావించిన ప్రతివయ
గతం = మృతినొందిన; రామం = రాము బద్ధంబగుటను గుఱించి దుఃఖించుచు, బ్రాణంబులువిడువంగలండు.
ని; దృష్టా = చూచి; తతః = అంత; బీ భత్సమ్ అని, తాత్పర్యము.
బీభత్సమ్ = విరుద్ధము; త్యత్యతి = విడువం గలడు.

దుఃఖా వ్యధితా దీనా నిరానందా తపస్వివనీ. ౨౯
పీడితా భర్తృ శోకేన రుమా త్యక్త్యతి జీవితమ్

టీక॥ భర్తృ శోకేన = పెనిమిటిని గు వితం = ప్రాణమును; త్యక్త్యతి = విడువఁ
ఁబించిన దుఃఖము చేత; పీడితా = పీడింపఁ గలదు.
బడినదియు; దుఃఖానాః = దుఃఖముగల పెనిమిటిచనిపోవుటవలనఁ గలిగిన
మనసుగలదియు; వ్యధితా = చాఢింపఁ దుఃఖంబునంబిడింపఁబడి దుఃఖించుచు
బడినదియు; దీనా = గర్వముడిగినదియు; దర్పంబుడిగి, సంతోషంబులేక, సుగ్రీవు
నిరానందా = సంతోషములేనిదియు; త నిభార్యయగు రుమయును, బ్రాణంబులు
పస్సివనీ = కరుణింపఁదగినదియునగు; విడుచును. అని, తాత్పర్యము.
రుమా = సుగ్రీవుని భార్యయగు రుమ; జీ

వాలిజేనతు దుఃఖేన పీడితా శోక కళికాతా. ౩౦

పంచత్వంచ గతే రాజ్ఞి తారాపి నభవిష్యతి

టీక॥ వాలిజేన = వాలివలనఁ గలిగిన; భవిష్యతి = ఉండదు.
దుఃఖేనతు = దుఃఖముచేతనే; పీడితా = వాలిచచ్చినందువలననే బహుదుః
చాఢింపఁబడినదియు; శోక కళికాతా = ఖంబునొంది, కృశించియుండు, తార
దుఃఖముచేసన్నగిల్లునట్లు చేయఁబడినది యు, సుగ్రీవుండును జచ్చెనేని, దుఃఖం
యునగు; తారాపి = తారయును; రా బుపట్టజాలక, ప్రాణంబులు విడుచును.
జ్ఞచ = రాజయిన సుగ్రీవుండును; పంచ అని, తాత్పర్యము.
త్వంచ = మరణమును; గతే = పొందఁగా; న

మాతా పిత్రో ర్విनाశేన సుగ్రీవవ్యసనేనచ. ౩౧

కుమారోఽప్యం గదః కస్తా ధారయిష్యతి జీవితమ్

టీక॥ కుమారః = బాలుండగు; అంగదో వ్లిదండ్రులయొక్క; వినాశేన = చావుచే
ప = అంగదుండును; మాతాపిత్రోః = త తను; సుగ్రీవవ్యసనేనచ = సుగ్రీవునిగు

జించినదుఃఖముచేతనుకన్నాత్ = ఎం | ధులచావును, సుగ్రీవునిచావును, జూచి,
దువలన; జీవితం = ప్రాణమును; ధార | దుఃఖంబునట్టజాలకఁ ప్రాణంబులు ప
యిష్యతి = భరించునఁ? భరింపఁడనుట. | డుచును. అని, తాత్పర్యము.
బాలుండగునంగదుండును, దరిదం

భర్తృజేనతు దుఃఖేన హ్యభిధూతా వనౌకసః. ౩౨

శిరాం స్యభిహసిష్యంతి తలై ముక్ష్విభి రేవచ

టీక॥ వనౌకసః = వానరులు; భ | కొట్టుకొనఁగలరు.
భర్తృజేన = రాజువలనఁగలిగిన; దుఃఖే | వానరులందఱు, రాజైన సుగ్రీవుఁ
న = దుఃఖముచేత; అభిధూతాః = కొ | డు చచ్చుటకుఁ జాల దుఃఖంబు నొం
ట్టబడినవారలై; తలై = అటచేతుల | ది, అటచేతులచేతను బిడిళ్ల చేతను,
చేతను; ముష్విభిరేవచ = విడిళ్ల చేతను, | దమతలలఁగొట్టుకొందురు.
శిరాంసి = తలలను; అభిహసిష్యంతి = | అని, తాత్పర్యము.

సాంత్వే నాను ప్రదాసేన మానేనచ యశస్సివా. ౩౩

లాలితాః కపిరాజేన ప్రాణాంస్త్యక్యంతి వానరాః

టీక॥ కపిరాజేన = వానరులకుఁబ్ర | డువఁగలరు.
భువైన సుగ్రీవునిచేత; సాంత్వేన = శి | సుగ్రీవుండు, వానరులనందఱను, దిన్న
న్ననిమాటచేత; అనుప్రదాసేన = కో | ని మాటలచేతను గోరినవానినిచ్చుటచే
రినదానినిచ్చుటచేతను; మానేన = పూ | తనుగౌరిపించుటచేతనుజాలనుపలాభిం
జించుటచేతను; లాలితాః = బుజ్జగింప | చినవాడు, కావున, సతండుబావఁగా;
బడిన; వానరాః = వానరులు; ప్రా | వానరులందఱును, దుఃఖం బోర్వలేక,
ణాః = ప్రాణంబులను; త్యక్యంతి = వి | ప్రాణంబులువిడుతురు అని తాత్పర్యము.

న వనేషు న శైలేషు న నిరోధేషు వా వునః. ౩౪

క్రీడా మనుభవిష్యంతి సమేత్య కపికుంజరాః

ప్రతిపదాన్తరటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

టీక॥ పునః = మఱుల; కపికుంజ	ముగల ప్రదేశములయందుఁ గాని; క్రీ
రాః = వానరశ్రేష్ఠులు; సమేత్య = గుం	డా మనుభవిష్యంతి (అధ్యాహృత
పుగాఁజేరి; వనః = అడవులయందు;	ము)న = క్రీడించుట ననుభవింపరు.
క్రీడా = ఆటను; నానుభవిష్యంతి = అను	ఇంక, వానరులు, అడవులందుఁ గా
భవింపరు. కై లేఘ = పర్వతములందు;	ని, పర్వతంబులందుఁ గాని, యిండ్లుమొ
క్రీడా మనుభవిష్యంతి (అధ్యాహృత	దలగునావరణముగల ప్రదేశములందు
ము)న = క్రీడించుటననుభవింపరు; నిరో	గాని, యొకటిగాఁజేరి, క్రీడింపఁబోరు.
ధేఘవా = ఇండ్లుమొదలగు నావరణ	అని, తాత్పర్యము.

సపుత్ర దారా స్సానూత్యా భత్యవ్యసన పీడితాః. ౩౫
 శైలాగ్రేభ్యః పతిష్యంతి సమేత్య విషమేషుచ

టీక॥ సపుత్ర దారాః = కొడుకులతో	(“చ” అనునది పాదపూరణార్థము)
నుభార్యలతోను గూడినవారలును; సా	సమేత్య = చేరి; శైలాగ్రేభ్యః = పర్వతశి
నూత్యాః = మంత్రులతోనుగూడినవా	ఖరములనుండి; పతిష్యంతి = పడఁగలరు.
రలునగు ; వానరాః (అధ్యాహృత	కొడుకులుభార్యలనుగూడి మంత్రు
ము) = వానరులు ; భత్యవ్యసనపీడి	లునుఇతరవానరులును, మిట్టపల్లములు
తాః = రాజునుగుఱించిన దుఃఖముచే	గలస్థలములుచేరి, పర్వతశిఖరంబులమీ
తఁ వీడింపఁ బడిన వారలై; విషమే	డనుండి, నేలంబడిపాఁగంబులు విడుతు
షు = మిట్టపల్లముగు స్థలములయందు ;	రు. అని, తాత్పర్యము.

విష ముద్బంధనం వాపి ప్రవేశం జ్వలనస్యవా. ౩౬
 ఉపవాస మథో శస్త్రం ప్రచరిష్యంతి వానరాః

టీక॥ అథో = అటుపిమ్మట; వాన	రుట; ఉద్బంధనంవాపి = ఉరిఁబోసికొ
రాః = వానరులు; విషం = విషమునుగాని	నుటనుగాని; జ్వలనస్య = నిప్పుయొక్క;
(అక్షణచే) విషమునుదినుటనుగానియ	ప్రవేశంవా = జొచ్చుటనుగాని; ఉపవా

సం=భోజనము సేయకుండుటనుగాని; స్నిహానుజీకీయయినను, ఏమియుం ది
శస్త్రం= ఆయుధమునుగాని (లక్షణ నక యుపవాసంబుండియయినను, ఆ
చే)=ఆయుధముచే బాధించు కొనుట యుధంబుచేబాధించుకొనియయినను,
నుగాని; ప్రచరీవ్యంఠి=నేయంగలరు. బ్రాణంబులు విడువంగలరు.
ఇంక, వానరులు, విషముద్రావిష అని, తాత్పర్యము.
యినను, ఉరింబోసికొనియయినను, అ

ఘోర మారోదనం మన్యే గతే మయి భవిష్యతి. ౩౭
ఇత్యైకులనాశశ్చ నాశశ్చైవ వనౌకసామ్

టిక|| మయి=నేను; గతే=పోగా; కాంగలదు. మన్యే=తలచుచున్నాను!
ఇత్యైకులనాశశ్చ = ఇత్యైకువంశ నేనుగిహింధకుబోగానే, భయం
ముయొక్కచేటును; వనౌకసాం=వాన కరంబయినరోదనంబును, ఇత్యైకువం
రులయొక్క; నాశశ్చైవ= చేటును; శంబునకువివాశంబును, వానరకలంబున
ఘోరం= భయంకరమయిన; ఆరోద కువివాశంబును గలుగును.
నం= అధికమైనయేడ్పు ; భవిష్యతి= అని, తాత్పర్యము.

సోహం వైవ గమిష్యామి కిష్కింధాం నగరీమితః. ౩౮
నచ శత్యైమ్య హంద్రప్థం సుగ్రీవం వైధీలీవినా

టిక|| సః=అట్టి ; అహం=నేను; ఇ నేనుగిహింధకుబోవుదునేని యి
తః= ఇటునుండి; కిష్కింధాం=కిష్కిం ట్టియనథముగలుగును, గావున , నేని
ధయనెదు; నగరీం=పట్టణమును; వైవ చ్చటనుండి, కిష్కింధకుబోవుటయేలే
గమిష్యామి = పొందుటయేలేదు. అ దు; సీతంబాడక, సుగ్రీవునిం జూచుటకు
హం=నేను; వైధీలీవినా= సీతనువిడి ను, నాచేతంగాదు.
చి; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; ద్రప్థంచ= చూ అని, తాత్పర్యము.
చుటకును; నశత్యైమి=చాలను.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సం 3

మయ్య గచ్చతి చేహస్థే ధమాత్తానా మహారథా. 36

ఆశయా తా ధరిష్యేతే వానరాశ్చ మనస్సిన్వనః

<p>టీక మయి=నేను; అగచ్చతి = పో కుండఁగా; ఇహస్థేచ = ఇచ్చటనుండఁ గాను; ధమాత్తానా=ధమఁస్వభా వంబుగలవారలును; మహారథా=తన్ను నుడినసారధినిగుఱ్ఱములను గాపాడుకొ నుచుంబడునొకండువేలమందివిలు కాండ్రతోఁబోరునట్టివారనగు; తా=ఆరా వలక్ష్మణులు; ఆశయా=ఆశచేత; జీవి తమ(అధ్యాత్మతము)= పాఠమును; ధరిష్యేతే= తాల్పఁగలరు. మనస్సిన్వ నః=మంచిమనస్సుగల; వానరాశ్చ=వా నరులును; ధరిష్యంతి=(అధ్యాత్మత</p>	<p>ము)తాల్పఁగలరు. నేనుగిపిరింధకఁ బోకుండనిచ్చట నేయుందునేని, ధర్మస్వభావులనద మ్మనుసారధులనుగుఱ్ఱములను గాపా డుకొనుచుంబడునొకండువేలమందివిలు కాండ్రతోఁబోరంజాలినవారునగు రా వలక్ష్మణులు, నేనుసీతంబుచివత్తురను నాసం జేసి, పాఠములు ధరించి యుందురు; అట్లుమంచిమనస్సుగలవాన రులునుబ్రతికియుందురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

హస్తాచానో ముఖాదానో నియతో వృక్షమూలికః. ౪౦

వానప్రస్థో భవిష్యామి హ్యదృష్ట్వా జనకాత్మజమ్

<p>టీక అహం (అధ్యాత్మతము)= నేను; జనకాత్మజం=జనకునికూతుర యినసీతను; అదృష్ట్వా=చూడక; హస్తా చానః=చేతులలోఁబడినదాని భుజించు వాండ్రనై; ముఖాదానః=నోటిలోఁ బడి నదానిభుజించువాండ్రనై; వృక్షమూలి కః=చెట్టుక్రిందనుండువాండ్రనై; నియ తః=నియమముగలవాండ్రనై; వానప్ర</p>	<p>స్థః=వానప్రస్థుండను; భవిష్యామి=అగుదునుగదా! నేను, సీతంబుచూడకుందునేని, చేతులం బడిన దానిభుజించుచు, నోటంబడ్డదాని భుజించుచు, చెట్టుక్రిందవాసమునేయు చు, నియమంబున, వానప్రస్థుండనయ్యెద ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సాగరానుపశే దేశే బహుమూలఫలోదకే. ౪౧
చితాం కృత్వా ప్రవేక్ష్యమి సమిధ మరణే సుతమే

టీక||అహం (అధ్యాత్మము) = మి=చొచ్చెదను.
నేను;బహుమూలఫలోదకే= అధికమ అటుగానిచో,నధికముగామూలము
యినమూలములునుబండ్లునునీళ్లునుగల; లునుబండ్లునునీళ్లును గలయీ సముద్ర
సాగరానుపశే=సముద్రము దగ్గి అనుం ముసమీపమందలిజలప్రాయ ప్రదేశము
డుజలప్రాయభూములంగలిసిన;దేశే= నందు, చితినేపఁజుకొని, మండుచు
ప్రదేశమునందు; చితాం=చిత్తిన; కృ న్నయగ్నిలోనికుఱికి,ప్రాణంబులు విడి
త్వా=చేసికొని;సమిధం=మండిన; అ చెదను.అని,తాత్పర్యము.
రణేసుతం=అగ్నిహోత్రుని;ప్రవేక్ష్య

ఉపవిష్టస్య వాసస్య గ్లింగినం సాధయిష్యతః. ౪౨
“సస్యగ్లింగినం” ఇతి,గోవిందరాజమతేపాతాంతరం.
శరీరం భక్షయిష్యంతి వాయసా శ్వాపదానిచ

టీక||వా=లేక;సస్య = చక్క-డిచిపోవునట్లుచేయఁగానే, నాదేహ
గా;ఉపవిష్టస్య=కూచుకొన్నవాఁడును, మునుగాకులునుబులులు మొదలగు నవి
ఏమియుండినకుండునట్టివ్రతము నవలం యుండినగలవు.అని,తాత్పర్యము.
బించునట్టివాఁడుననుట;లింగినం=ఆత్మ పాతాంగరసక్షమందు ; వా=లే
ను;సాధయిష్యతః=దేహమునుండి వెడ క;ఉపవిష్టస్య=కూచుకొనినవాఁడును;
లునట్లుచేయఁగలవాఁడునగు;మమ (అ లింగినం=“లింగం” అనఁగా , ఏమి
ధ్యాత్వము)=నాయొక్క; శరీరం= యుండినకుండుట;అవిగలచి,లింగిన) ఏ
దేహమును;వాయసా = కాకులును; మియుండినకుండునట్టివ్రతమును; సాధ
శ్వాపదానిచ=క్రూరజంతువులును; భ యిష్యతః=సాధింపఁగలవాఁడును; మ
క్షయిష్యంతి=తినఁగలవు. మ=నాయొక్క; శరీరం=దేహమును;
అటుగానిచో, నేనేమియునాహార వాయసా=కాకులును ; శ్వాపదాని
ముదీసికొనకుండి,యాత్మ దేహమును వి చ=క్రూరజంతువులును; భక్షయిష్యం

తి=తినఁగలవు.

అటుగానిచో, నేనేమియుఁ దినకుండునట్టివ్రతంబునవలంబించి, కూచుండి, ప్రాణంబులువిడువఁగా, నాడేహమును గాకులును బులులు మొదలగు నవియుఁ దినఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇదం మహర్షి భి ర్భృక్షం నిర్మాణ మితి మే మతిః. ౪౩

టీక॥ ఇదం=ఈ; నిర్మాణం = చావు; మహర్షి=భిః=పూజ్యులగు ఋషులచేత; వృక్షం=చూడఁబడినది” ఇతి=అని; మే=నాయొక్క; మతిః=తలంపు.

“ఇట్లు, ఏమియు భుజింపకుండి, ప్రాణంబులు విడుచుటను, మహర్షులు యుక్తమని చెప్పియున్నారు” అని, తలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

సమ్య గాపః ప్రవేక్ష్యామి నచే త్పశ్యామి జానకీమ్

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మతము)=నేను; జానకీం=సీతను; నపశ్యామి=చూడకుండునేని; సమ్యక్=చక్కఁగా; ఆపః(అపః)=నీళ్లును; ప్రవేక్ష్యామి=

చూచెదను. నాకు, సీతయగపడకుండునేని, నీటిలోనై ననుదుమికి, ప్రాణంబులు విడిచెదను. అని, తాత్పర్యము.

సుజాతమూలా సుభ గా కీర్తిమాలా యశస్విన్వీ. ౪౪
ప్రభగ్నా చిర రాశ్రీయం మమ సీతా మపశ్యతః

టీక॥ సుజాతమూలా= మంగళకరమయిన ప్రచారంభముగలది యును; సుభగా=మనోహరమయినదియును; కీర్తిమాలా= నాకు కీర్తులమాలిక గానుండినదియును; యశస్విన్వీ=ప్రశస్తమగు కీర్తిగలదియునగు; ఇయం=ఈ; చిరరాశ్రీ=దీర్ఘకాలమున రాత్రి; సీతాం=సీతను;

తను; అపశ్యతః=చూడనట్టి; మమ=నాకు; ప్రభగ్నా=నశించినది, వ్యర్థమయినదనుట. మొదట, లంకాధిదేవతయగు లంకసుజయించుటంజేసి మంగళకరంబయిన ప్రచారంభముగల్గి, సీతను వెదకుట కనుకూలముగా వెన్నెలగలుగుటవలన మ

<p>నోహరంబయి, నాకధికకీర్తి గలిగించు నదియె, "హనుమంతుండు లంకం బ్రవే శించినరాత్రి" యని పొగడ్తకెక్కల రై, నిద్రమేల్కొనుటచే దీర్ఘముగా</p>	<p>గనుపించుచుండు, నీరాత్రి, సీతయగపడ కుండుటవలన, నాకువ్యర్థమయినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తాపసోవా భవిష్యామి నియతో వృక్షమూలికః. ౪౫

<p>టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నే ను; నియతో = నియమముగలవాఁడును; వృక్షమూలికః = చెట్టుక్రిందనుండు వా డునై; తాపసోవా = తపస్విగానే; భ విష్యామి = అద్యేదను.</p>	<p>చచ్చుటకన్నబ్రతికియుండుట మేలు గావున, నేను, నియమంబవలంబించి, చె ట్టుక్రిందనివాసము నేయుచు, దపస్సు చేసికొనుచుండెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నేతః ప్రతిగమిష్యామి తా మదృష్త్వా సితేక్షణామ్

<p>టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నే ను; అసితేక్షణాం = నల్లనికండ్లుగల; తాం = ఆసీతను; అదృష్త్వా = చూడక; ఇ తః = ఇచ్చటనుండి; ప్రతిగమిష్యామి =</p>	<p>మఱివిపోవుటలేదు. నేను, నల్లనికండ్లుగలసీతం జూడక, ఇచ్చటనుండి, మఱివిపోవుటలేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యదీతః ప్రతిగచ్ఛామి సీతా మనధి గమ్యతామ్. ౪౬

అంగద స్సహతై స్సర్వై ర్వానరై నభవిష్యతి

<p>అహం (అధ్యాత్మతము) = నే ను; తాం = ఆ; సీతాం = సీతను; అనధిగ మ్య = తెలిసికొనక; ఇతః = ఇచ్చటనుండి, ప్రతిగచ్ఛామియనీ = మఱివిపోవుదునే ని; అంగదః = అంగదుఁడు; తైః = ఆ; వా నరైః = వానరులతో; సర్వై ర్వానరైః =</p>	<p>దజితోనుగూడ; సభవిష్యతి = ఉండఁడు. నేను, సీతయుండు తెఱంగు తెలిసికొ నక, ఇచ్చటనుండి సుగ్రీవునియొద్దకు బోక యంగదాదుల యొద్దకు మా త్రము పోయినను, సీతయగపడినివ్వ త్రాంతమువిన్నంతనె, యంగదుండును</p>
---	---

306 ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము. స ౧౩

అచ్చటివానరులందఱును, బ్రాణంబులు విడుతురు. అని, తాత్పర్యము.

వినాశే బహవో దోషా జీవ స్ఫద్రాడిపశ్యతి. ౪౭
తస్మా త్పాతౌ స్థిరస్యామి ధ్రువో జీవితసంగమః

టీక॥ వినాశే=చచ్చుటయందు; బహవః=అనేకములయిన; దోషాః=దోషములు; సంత్ర(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవి. జీవక=బ్రతుకుచున్నవాడు; భద్రాడి=మంగళములను; పశ్యతి=చూచుచున్నాడు. తస్మాత్=అందువలన; పాతౌ=ప్రాణంబులను; ధరిస్యామి=ధరించెదను. జీవితసంగమః=బ్రతుకుటయందు మంగళమునొందుట;	భ్రువః=సత్యము. చచ్చినట్లయిన, సనేకదోషంబులు గలుగును, బ్రతికియుండునేని, పురుషుండెప్పుడైనను, మంగళంబులఁజూడఁగలండు; కావున, నేనును బ్రాణంబులు విడువకుండెదను; అట్లు బ్రతికియుండునేని, నిశ్చయముగా, నెప్పుడైనను, మంగళము నొందుదును. అని, హనుమంతుండు, అలాచింతెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

వీవం బహువిధం దుఃఖం మనసా ధారయ స్తుహుః. ౪౮
నాధ్యగచ్ఛ త్తదా పారం శోకస్య కపికుంజరః

టీక॥ కపికుంజరః=వానర శ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుండు; తదా=అప్పుడు; ఏవం=ఇట్లు; బహువిధం=అనేకవిధములైన; దుఃఖం=దుఃఖమును; ముహుః=పలుమాఱు; మనసా=మనసుచేత; ధారయన్=ధరించుచు; శోకస్య=దుఃఖముయొక్క; పారం=తుదను; నాధ్యగ	చ్ఛత్=పొందలేదు. వానర శ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండ స్వ, డిట్లు, అనేకవిధములు గాఁ బలుమాఱుదుఃఖించుచుండెను, అతని కెంతనేపు నకును, దుఃఖంబెంతమాత్రము చఱుగఁ దయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
--	--

రావణంవా వధిస్యామి దశగ్రీవం మహాబలమ్. ౪౯
కామ మస్తు హృతా సీతా ప్రత్యాచీణం భవిష్యతి

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మతము) = కాంగలదు.

నేను; దశగ్రీవం = పదికంఠములుగలవాఁడును; మహాబలం = అధికమయినబలము
గలవాఁడనగు; రావణంవా = రావణునహరింపఁబడిన, సీత, దొరికకపోయిననుబోవుఁగాక; ఎట్లయినను అగుఁగాక! వాఁడు చేసినందుకు బదులుచేసి, పగఱ్ఱకొన్నట్లుచున్నది.
చీణం = బదులుచేయుట; భవిష్యతి = అని, లాశ్వర్యము.

అథవైనం సమష్టిప్య ఉపయోగి సాగరమ్. ౫౦

రామాయోపహరిష్యామి పశుం పశుపతేరివ

టీక॥ అథవా = అటుగానిచో; అహం(అధ్యాత్మతము) = నేను; వీనం = మనకుఁగొంచెముమీఁదుగా, భయంబునవెలవెలంబోవునట్లు, ఎత్తుకొనవోయి, యాగంబునన్న హోమమునకుఁ బశువునుసమర్పించునట్లు, రామునకుఁగానుకగానమర్పించెదను. అని, హనుమంతుండాలోచించెను.
అని, లాశ్వర్యము.

ఇతి చింతాం సమాపన్న స్సీతా మనధిగవ్యతామ్. ౫౧

ధ్యానశోకపరీతాత్తా చింతయామాస వానరః

టీక॥ వానరః = హనుమంతుఁడు; తాం = ఆ; సీతాం = సీతను; అనధిగవ్యం = సమాపన్నంబొందినవాఁడై; ధ్యానశోకపరీతాత్తా = అలోచనముచేతను

దుఃఖముచేతనువ్యాపెంపఁబడిన మనసు క, చింతించి, యాలోచనంబుననుదుఃఖం
గలవాఁడై; చింతయామాన= చింతిం బుననుమునింగియట్లుని మఱులఁజింతించె
చెను. ను. అని, తాత్పర్యము.

హనుమంతుం, డిట్లు, సీతంబాడనేర

యావత్సీతాం హి పశ్యామి రామపత్నీం యశస్వివీమ్. ౫౨
తావ దేతాం పురీం లంకా విచిన్తోమి పునఃపునః

టీక॥ యావత్=ఎంతలోపల; యశ కెదనుగదా!

స్వివీం=అధిక కీర్తిఁగల; రామపత్నీం= నాకుం, బ్రతస్తమగు కీర్తిఁగలరా
రామునిభార్యయైన; సీతాం= సీత మునిభార్యయైన సీతయగుపడువఱ
ను; పశ్యామి=చూతునో; తావత్=అం కు, ఈలంకాపట్టణంబంతయు, మాటి
తవఱకు; ఏతాం=ఈ ; లంకాం=లంక మాటికివెదకుమండెదను.
యనెడు; పురీం=పట్టణమును; పునఃపు లని, తాత్పర్యము.
నః=మాటిమాటికి; విచిన్తోమిహి=వెద

సంపాతివచనాచ్చాపి రామం య ద్యానయా మ్యహమ్. ౫౩
అపశ్య నాఘో భార్యా నిదఃపే త్సర్వవానరాః

టీక॥ అహం=నేను; సంపాతివచనా త్=కాల్చును.

చ్చాపి= సంపాతియొక్క మాటవలన నేను, సంపాతిమాటనేనమ్మి రాము
నె; రామం = రాముని ; ఆనయామి నిచ్చటికిఁదోడ్కొనివచ్చియుందు నేని,
యచి = తీసికొనివత్తునేని; రాఘవం= రాముండు, తనభార్యసీత యగపడకు
రాముండు; భార్యాం = పెండ్లాము న్నందున, వానరులనందఱుంజంపును.
ను; అపశ్య=చూడనివాఁడై; సర్వవా అని, తాత్పర్యము.
నరాః=సమస్తవానరులను; నిదఃపే

ఇహైవ నియతాహోరే వత్స్యామి నియతేంద్రియః. ౫౪

న మత్కృతే వినశ్యేయ స్సర్వేతే నరవానరాః

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = త్కృతే = నాకుఁగా; నవినశ్యేయః = న నేను; నియతాహరిః = నిగ్రహింపఁ బడి శింపకుందురుగాఁక.
న యాహరముగలవాఁడనై; నియతేం నేను, అహరంబువిడిచి యింద్రి ద్రియః = నిగ్రహింపఁబడిన యింద్రి యంబులునిగ్రహించికొని, యిచ్చటనే, యములుగలవాఁడనై; ఇహేవ = ఇ వాసముచేసెదను; నాకుఁగా, నారా చ్చటనే; వత్సామి = ఉండెదను. ముందుమొదలగు పసుమ్యలును, సుగ్రీ తే = ఆ; నరవానరాః = పసుమ్యలును ఘండుమున్నగువానరులును జావకుండు వానరులును; సర్వే = అందఱును; మ రుగాక. అని, తాత్పర్యము.

అశోకవనికా చేయం దృశ్యతే యా మహాద్రుమా. ౫౫

ఇమా మధిగమిష్యామి సహీయం విచిత్రా మయా

టీక॥ యా = ఏది; మహాద్రుమా = పె మయా = నాచేత; నవిచిత్రాహి = వెద ద్దెట్లుగలదో; సా (అధ్యాహృతము) = కఁబడలేదుగాదా!
అట్టి; ఇయం = ఈ; అశోకవనికాచ = అ పెద్దవృక్షంబులతోఁగూడిన యశోక శోకవనమును; దృశ్యతే = చూడఁబడుచు వనికయిదిగో! అగపడచున్నది; ఇచ్చటి న్నది. ఇమాం = ఈయశోకవనకను; అధి కిబోయెదను; సేనిచ్చటనిదివఱకు వెదక గమిష్యామి = పొందెదను. ఇయం = ఇది; లేదు. అని, తాత్పర్యము.

వసూ సుగ్రాం స్రథాదిత్యా నశ్వినౌ మరుతోపివ. ౫౬

నమస్కృత్వా గమిష్యామి రక్షసాం శోకవధఃసః

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే న్నకృత్వా = నమస్కరించి; రక్షసాం = ను; వసూ = వసువులను; రుద్రా = రాక్షసులకు; శోకవధఃసః = దుఃఖము రుద్రులను, తథా = అట్లు; ఆదిత్యా = వృద్ధిబొందించువాఁడనై; గమిష్యా సూర్యులను; అశ్వినౌ = అశ్వినీ దేవతల మి = పోయెదను.
ను; మరుతోపివ = వాయువులను; నమ అష్టవసువులకును ఏకాదశరుద్రుల

కంసు ద్వంద్వశౌచిత్వములకును అస్వినీదేవత	వృద్ధింబొందుటకై, యాయశోకవసకం
లకును సప్తమారుతంబులకును, నమ	జోచ్చెదను.
సాగరముచేసి, రాక్షసులకు దుఃఖము	అని, తాత్పర్యము.

జిత్రాక్షు రాక్షసాన్ సర్వాః క్షౌత్వా కులనందిసీమ్. ౫౭

సంప్రదాస్యామి రామాయ యథాసిద్ధిం తపస్వినే

టీక అహం(అధ్యాహృతము)=నే	కొఱకు; సిద్ధింయథా=తపః ఫలంబునుం
ను; రాక్షసాన్ = రాక్షసులను ; స	బోతె; సంప్రదాస్యామి=ఇచ్చెదను.
ర్వాన్=అందఱను; జిత్రాక్షు= జయిం	నేను రాక్షసులనందఱనుజయించి, తప
చియు; క్షౌత్వా కులనందిసీమ్=ఇక్షావుకు	స్పృకించపఃఫలంబొసంగనట్లు, రాము
వంశమును సంపదించునట్లు చేయునట్టి నీ	నకు; క్షౌత్వా కులనందిసీమ్=ఇచ్చెదను, అని, హనుమం
తను; రామాయ=రాము; కొఱకు; తప	గల్గించునట్టి నీ తపిచ్చెదను, అని, హనుమం
స్పృనే=ప్రశస్తమగు తపసు గలవాని	తుండు, చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

సుముహూతా మివ ధ్యాత్వా చింతావగ్రథితేంద్రియః. ౫౮

ఉదత్తిష్ఠ స్మ సంతేజా హనుమా న్నారతాత్మజః

టీక సుహంతేజాః=అధికమయిన ప	లేచెను.
రాత్రమముగలవాఁడును; మారుతాత్మ	మహాపరాత్రమశాలియునువాయు
జః=వాయుదేవునికొడుకునగు; హను	దేవునికుమారుండునగు హనుమంతుం
మాన్=హనుమంతుండు ; చింతావ	డు, దుఃఖంబున వ్యాకులత నొందిన
గ్రథితేంద్రియః=దుఃఖముచేత వ్యాకుల	యింద్రియములతో, గొంచెముసేపు,
ములయినయింద్రియంబులు గలవాఁడై;	చింతించి, యటువెనుక, అశోక వన
సుముహూతాన్=కొంచెముసేపు ("ఇ	మునకుంబోవనుద్యుక్తుండయ్యెను.
వ"అనునదివాక్య లంకారాధము);	అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాత్వా=ఆలోచించి ; ఉదత్తిష్ఠత్=	

సమోస్తు రామాయ సలక్ష్యతాయ
 దేవైశ్చ చ తనైశ్చ జనకాత్మజాదైః. ౫౯
 సమోస్తు రుద్రేంద్రయమాసిలేభ్యో
 సమోస్తు చంద్రానగమరుద్గణేభ్యః

టీక॥ సలక్ష్యతాయ = లక్ష్యణునితోఁ
 గూడిన; రామాయ = రామునికొఱకు;
 సమః = సమసాగరము; అస్తు = అగుఁగా
 క. దేవైశ్చ = రాణియగు; తనైశ్చ = ఆ;
 జనకాత్మజాదైః = జనకుని కూతురయి
 నసీతకొఱకు; సమః = సమసాగరము; అ
 స్తు = అగుఁగాక. రుద్రేంద్రయమాసిలే
 భ్యః = శివునికొఱకును, ఇంద్రునికొఱకు
 ను, యమాసికొఱకును, వాయువుకొఱకు
 ను; సమః = సమసాగరము; అస్తు = అగుఁ
 గాక. చంద్రానగమరుద్గణేభ్యః = చంద్రు
 నికొఱకును, సూర్యునికొఱకును వా

యు సమోహములకొఱకును; సమః = స
 మసాగరము; అస్తు = అగుఁగాక.
 రామసకును లక్ష్యణునకును సమ
 సాగరముచేసెదను; జనకునికొఱమార్తె
 యగునీతాదేవికిని సమస్కరించెదను; రు
 ద్రునకునిండునకుయమునకు వాయుదే
 వునకు సమసాగరించెదను; చంద్రునకు
 ను సూర్యునకును సప్తమారుతంబులకు
 ను సమసాగరించెదను. అని, హనుమం
 తుండు, దేవతలకు సమస్కరించెను.
 అని, తాత్పర్యము.

స లేభ్యస్తు నమస్కృత్వా సుగ్రీవాయచ మారుతిః. ౬౦
 దిశ స్సర్వా స్సమాలోక్య హ్యశోకవనికాం గతః

టీక॥ సః = ఆ; మారుతిః = వాయువు
 కొడుకైన హనుమంతుఁడు; లేభ్యః = ఆ
 దేవతలకొఱకు; నమస్కృత్వా = సమ
 స్కరించి నంతనే; సుగ్రీవాయచ = సుగ్రీ
 వునికొఱకును; సమశ్చక్రే (అధ్యాహృ
 తము) = సమస్కరించెను. దిశః = దిక్కు

లను; సర్వాః = అన్నిటిని; సమాలోక్యః =
 చూచి; అశోకవనికాం = అశోకవనము
 ను; గతోహి = పొందినాడుగదా! అశో
 కవనికాం ప్రతి (అని, పాతాంతరము) =
 అశోకవనమును గూచి; సమాలోక
 యత్ (అధ్యాహృతము) = చూచెను.

ఆహనుమంతుడు, ఆదేవతలకును, నకుఁ బోయెను. (పాతాంతరమందు,
సుగ్రీవునకును నమస్కరించి, యంతటి అశోకవనికనుంజూచెను).
కులనన్నింటినింజూచి, అశోకవనము అని, తాత్పర్యము.

స గ త్వా మనసా పూర్వ మశోకవనికాం శుభామ్. ౬౧
ఉత్తరం చింతయామాస వానరో మారు తాత్పర్యజః

టీక॥ మారు తాత్పర్యజః=వాయుదేవు మాన=ఆలోచించెను.
నికుమారుండగు; సః=ఆ; వానరః=హ వాయుదేవుని కుమారుండగుహను
నుమంతుడు; పూర్వం=మొదట; శు మంతుడు, మొదటమనసున నాలోచిం
భాం=మంగళకరమయిన; అశోకవని చి, అశోకవనంబునకుఁబోవునట్లు నిశ్చ
కాం=అశోకవనమును; మనసా=మన యించి, యటుపిమ్మట, జేయవలసినకా
సుచేత; గ త్వా=పోయి, పోనిశ్చయం ర్యమును గుఱించి, యాలోచించెను.
చి; ఉత్తరం=పైకార్యమును; చింతయా అని, తాత్పర్యము.

ధ్రువంతు రక్షోబహుళౌ భవిష్యతి వనాకులా. ౬౨
అశోకవనికా చింత్యా సర్వ సంస్కారసంస్కృతౌ

టీక॥ చింత్యా=వెదకఁదగిన; అశోక బడినదిగాను; భవిష్యతి=ఉండఁగలదు.
వనికా=అశోకవనము; ధ్రువంతు=నిశ్చ ఇప్పుడు నేను వెదకఁబోవునట్టి య
యముగా నే; రక్షోబహుళౌ=రాక్షసు శోకవనిక, నిశ్చయముగాఁ గావలివాం
లధికముగాఁగలదిగాను; వనాకులా= ద్రగు పెక్కురక్కెములుగలిగి, వృక్షస
వృక్షముల సమూహములచే నిలుకుగ మూహంబులతోఁగూడి, దున్నుట మొ
నుండు నదిగాను; సర్వసంస్కారసం దలగు సర్వసంస్కారములచేతనుం జ
స్కృతౌ=సమస్తములైనదున్నుటమొ కర-జేయఁబడి, యుండఁగలదు.
దలగు సంస్కారములచేఁజక్కఁజేయఁ అని, తాత్పర్యము.

రక్షణ శ్చాత్ర విహితా నూనం రక్షంతి పాదపాణి. ౬౩

టీక॥ అత్ర = ఈయశోకవనికయం	ఈయశోకవనికనురక్షించుటకైరా
దుఃఖిహితాః = నియోగింపబడిన; రక్షి	వణునిచేనుంచబడిన కావలివాండు,
ణశ్చ = కావలివాండును; పాదపాఠ	ఇచ్చటివృక్షములనుజాగ్రత్తతో, రక్షిం
వృక్షములను; రక్షంతి = కాపాడుచు	చుచుందురు.
న్నారు. నూనం = నిశ్చయము!	అని, తాత్పర్యము.

భగవానపి సర్వాత్మా నాతితోభం ప్రవాతి వై

టీక॥ సర్వాత్మా = అన్నిటియందు	నునదిపాదపూరణార్థము).
నుస్వరూపముగల, సర్వవ్యాపకుండయి	సర్వవ్యాపకుండును భగవంతుండు
నయనుట; భగవానపి = మాహాత్మ్యము	నగువాయుదేవుండును, భయంబున, వృ
గలవాయుదేవుండును; అతితోభం =	క్షములకుతోభముగలుగునట్లు, అధిక
వృక్షముల కధికముగాతోభముగలుగు	ముగా, వీవకున్నాడు.
నట్లు; నప్రవాతి = వీవడు. ("వై" అ	అని, తాత్పర్యము.

సంతీప్తీయం మయా త్వాచ రామాధే రావణస్యచ. ౬౪

టీక॥ మయా = నాచేత ; అయం =	రామునకుఁ గార్యసిద్ధియగుటకును,
ఈ; ఆత్మాచ = దేహమును; రామాధే =	రావణునకు నేనగపడకుండుటకును, నే
రామునికఁగాను; రావణస్య (అధే)	నునాదేహమునుజిన్నదిగాఁ జేసుకొ
చ = రావణునకుఁగాను; సంతీప్తి = చి	టిని. అని, తాత్పర్యము.
న్నదిచేయబడినది.	

సిద్ధిం మే సంవిధాస్యంతి దేవా స్సషింగతౌ స్త్విహ

టీక॥ సషింగతౌ = ఋషులగమూ	యఁగలరు.
హములతోఁగూడిన; దేవాస్తు = దేవత	నేను గార్యసిద్ధి కనుకూలముగాఁబ్ర
తె; ఇహ = ఇచ్చట; మే = నాకొఱకు ; సి	యత్నముచేసినాను; ఇచ్చటనాకుఁ గా
ద్ధిం = కార్యసిద్ధి; సంవిధాస్యంతి = చే	ర్యసిద్ధి, గలుగునట్లు, దేవతలునుఋషు

లును, చేసెదరు. అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మ స్వయంఘా భగవాన్ దేవాశ్చైవ దిశంతుమే. ౬౫

సిద్ధి మగ్నిశ్చ వాయుశ్చ పురుషాతశ్చ వజ్రభృత్

వరుణః పాశ హస్తశ్చ సోమాదిత్యా తగ్రైవచ. ౬౬

అశ్వినౌచ మహాత్మానౌ మరుత శ్శర్వ ఏవచ

టీక|| స్వయంఘాః=తనకుతా నేపుట్టిన
వాండును; భగవాన్=అధికమయినమా
హాత్మ్యముగలవాండునగు; బ్రహ్మ =
బ్రహ్మయును; దేవాశ్చైవ= దేవతలు
ను; అగ్నిశ్చ= అగ్నిహోత్రుండును;
వాయుశ్చ=వాయుదేవుండును ; వజ్ర
భృత్=వజ్రాయుధమును ధరించునట్టి;
పురుషాతశ్చ=ఇంద్రుండును; పాశ
హస్తః=పాశముచేతియందుగల; వరు
ణశ్చ=వరుణుండును; సోమాదిత్యా=
చంద్రుండును సూర్యుండును; తగ్రైవచ=
అట్లై; మహాత్మానౌ=పూజ్యమయిన స్వ
భావముగల; అశ్వినౌచ=అశ్వినీ దేవత

లును; మరుతః=వాయుపులును ; శర్వ
ఏవచ=శివుండును; మే=నాకొఱకు; సి
ద్ధిం=కార్యసిద్ధిని; దిశంతు = ఇతరు
గాక.

తనకుండా నేపుట్టిన వాండును భగ
వంతుండునగు బ్రహ్మ దేవుండును, దేవత
లును, అగ్నియును, వాయువును, వజ్రధ
రుండుగనింద్రుండును, బాశధరుండుగవ
రుణుండును జంద్రుండును సూర్యుండు
ను, మహాత్ములగు నశ్వినీ దేవతలును స
ప్తమారుతంబులును శివుండును, నాకుం
డకార్యసిద్ధి నొసంగుదురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

సిద్ధిం సర్వాణి ధూతాని ధూతానాం చైవ యః ప్రభుః. ౬౭

దాస్యంతి మమ యే చాన్యే హృదృష్టాః పథి గోచరాః

టీక|| సర్వాణి=సమస్తములయిన;
ధూతాని=ధూతములును ; ధూతా
నాం=ధూతములయొక్క ; ప్రభుః=
నాయకుండు; యః=ఎవ్వఁడో ; సః
రును; గోచరాః=నేత్రవిషయముల

(అధ్యాహృతము)చైవ= అతండును;
అన్యే=ఇతరులయిన; పథి = మాగఁ
మునందు; అదృష్టాః= చూడబడనవా
రును; గోచరాః=నేత్రవిషయముల

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. 304

స ౧౩

గువారలు, చూడబడువారలు ననుట;	యకుండగునర్జ్యమందును, వటియు
యే=ఎవరో; తే(అధ్యాపృతము)చ=	మార్గము నందు చూపులై యచ్చుచులై
వారును; మమ=నాకు; సిద్ధిం= కార్య	యెవ్వరుందురో, వారిను, నాకు, గా
సిద్ధిని; దాన్యంతిహి=ఇత్తురుగదా!	న్యసిద్ధివాసంగుదురుగాక.
నమస్త్రహుతంబులును, భూతనా	అని, తాత్పర్యము.

తదున్ననం పాండురదంతం వద్రణమ్
 శుచిన్ద్రి తం వద్దనలాశలోచనమ్. ౬౮
 ద్రక్ష్యే త దాన్యవచనం కదా న్వహమ్
 ప్రసన్నతారాధిపతుల్యదశణమ్

టీక తత్=అందువలన; అహం=	దాన్యవచనం = పూజ్యరాలగనీతయే
నేను; ఉన్ననం=ఉన్నతమయినమర్కు	క్రమభిమును; కదాను=ఎప్పుడు; ద్ర
గలదియును; పాండురదంతం=తెల్లని	క్ష్యే=చూచెదన?
దంతములుగలదియును; అవ్రణం=గా	అట్లుగుటంజేసి, యన్నతంబయిన
యములేనిదియును, దోషములేనిదియు	మర్కుగలిగి, తెల్లనిదంతములుగలిగి,
ననుట; శుచిన్ద్రి తం=తెల్లని చిలునన్వగ	దోషంబులులేక, తెల్లనిచిలునగవుననొ
లదియును; వద్దనలాశలోచనం= తా	ప్పుడు, రావరపూత్రేదలంబోలు నే
మరపూత్రేకులవంకకండ్లుగలదియును;	త్రంబుల నలరారుచు, నిర్మలండుగు
ప్రసన్నతారాధిపతుల్యదశణం = ని	చంద్రుండుంబోలెఱొకట్టుచున్న, నీ
ర్మలండుయినచంద్రునితోసరియైన	తాదేవిముఖంబునునేనొప్పుడు, చూడం
చూచుటగలదియునగు; తత్=ఆ; ఆ	గలను? అని, తాత్పర్యము.

క్షుద్రేణ పాపేన నృశంసకమణా
 సుదారుణాలంకృతవేషధారిణా. ౬౯
 బలాభిభూతా హ్యబలా తపస్వివనీ
 కథన్నమే దృష్టిపథేద్య సా భవేత్

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సంగ

టీక॥ త్సదే॥ = దుష్టుండును; పా
పేన = పాపము నేయువాడును; నృ
శంసకమణా = కూరములయినకా
ర్యములుగలవాడును; సుదారుణాలం
కృతవేషధారిణా = మిక్కిలియుభయం
కరుండును, అలంకారముతోఁ గూడిన
వేషముధరించువాడునగు; రావణేన =
(అధ్యాపృతము) రావణునిచేత; బలా
భిధూతా = బలిమిచేతఁ దిరస్కరింపఁ
బడినదియును ("హి" అనునదిపాదపూ
రణార్థము); తపస్విన్వీ = కరుణింపఁద
గినదియునగు; సా = ఆ; అబలా = (స్త్రీ)

యయిననీత; కథన్ము = ఎట్లు; మే = నా
యొక్క; దృష్టిపథే = చూచుటయొక్క
మాగ్గమునందు; అద్య = ఇప్పుడు; భ
వేత్ = అగును?

దుష్టుండును బాపిష్టుండును కూర
కార్యంబులు నేయువాడును అతిభ
యంకరుండైనను బైకిఁ బ్రసన్నవేషంబు
దాల్చియున్నవాడునగు రావణునిచే,
బలంబున, బందీకృతయయి, శోచనీయ
మైయుండు, నీతను, నేనిప్పుడేవిధంబు
నం, జూడఁగలను?
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, త్రయోదశశ్లోకః.

ఇది, స్వప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండత్రయోదశశ్లోక టీక,
ముగిసినది.

॥

చతుర్దశశ్లోకప్రారంభః.

సుముహూతా మివధ్యాత్వా మనసాచాధి గమ్యతామ్
అవప్లుతో మహాతేజాః ప్రాకారం తస్య వేత్సనః. ౨

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయినప
ముహూతాం = కొంచెముసేపు ("ఇ
రాక్రమముగల హనుమంతుండు ; సు
వ" అనునదివాక్యాలంకారార్థము)

ధ్యాత్వా=ఆలోచించి; తాం= ఆయ
శోకవనికను; మనసా=మనసుచేత; అ
ధిగమ్యచ=పొందియు; పొందనిశ్చయిం
చియనుట; తస్య=ఆ రావణునియొక్క;
వేత్సనః=ఇంటనుండి; ప్రాకారం= ప్ర
హరిని; అవప్లుతః=పొందినాడు.

మహా పరాక్రమశాలియగు హను
మంతుండు , బిట్లుకొంచెముసేపాలో
చించి, వనంబున నాయశోకవనికకుం
బోవనిశ్చయించియారావణునింటనుం
డి, యశోకవనిక ప్రహరిమీదికి దుమి
కెను. అని, తాత్పర్యము.

సతు సంహృష్టసర్వాంగః ప్రాకారస్థో మహాకపిః
పుష్పితాగ్రా వసంతాదౌ దదశే వివిధాన్ ద్రుమాన్. ౨
సాలా నశోకా భవ్యాంశ్చ చంపకాంశ్చ సుపుష్పితాన్
ఉద్దాలకా న్నాగవృక్షాన్ శ్చూతాన్ కృషి ముఖా నపి. ౩

టీక||ప్రాకారస్థః=ప్రహరియందు
న్న; మహాకపిః=పెద్దకోతియగు ; స
తు=ఆహనుమంతుండు; సంహృష్ట స
ర్వాంగః=గనుపాటుగొనిన యన్ని
యవయవములునుగలవాడై; వసంతా
దౌ=వసంతముతువు ప్రారంభంబునం
దు; పుష్పితాగ్రా=పుష్పించిన శిఖర
ములుగల; సాలా= మద్దిచెట్లను; భ
వ్యా=మనోహరములయిన ; అశో
కాంశ్చ=అశోకవృక్షములను; సుపుష్పి
తాన్; చక్క-ఁగాఁబూచిన; చంపకాం
శ్చ=సంపెంఁగెట్లను; ఉద్దాలకాన్=
విరిగిచెట్లను; నాగవృక్షాన్=పొన్నచె
ట్లను; చూతాన్=మామిడిచెట్లను; కృషి

ముఖానపి=ఁగకానుగుచెట్లను ; వివి
ధాన్= నానావిధములయిన ; ద్రు
మాన్=వృక్షములను; దదశే = చూ
చెను.
ఆహనుమంతుండు, ఆయశోక వనిక
ప్రాకారముపైఁగూఁచుండి, బహుసం
తోషంబునొందివసంతప్రారంభంబున,
చక్క-ఁగాఁబూచియుండు కొనలుగల,
మద్దిచెట్లనుమనోహరములయిన యశో
కవృక్షంబులనుచంపకవృక్షంబులనువిరిగి
చెట్లనుబొన్నచెట్లనుమామిడిచెట్లనుఁ
గకానుగుచెట్లను, ఇట్లు, నానావిధంబు
లయినవృక్షంబులనుం, బూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

అథామ్రవణ సంధన్నాం లతాశతసమావృతామ్

జ్యోముక్త ఇవ నారాచః శ్రుష్టవే వృక్షవాటికామ్. ౫౪

టిక్కనగ్గి (అధ్యాత్మశము) = ఆహా వాటికాం = చెట్లతోటను; పుష్పవే =
 సుమంత్రుడు; అభ = అటువెమ్మట; జ్యో పొంచెను.
 ముక్త = అల్లెత్రాటనుండి విడువఁ బడి అంతనాహనుమంతుండు, అల్లెత్రా
 న; నారాధభవ = బాణమువలె; ఆమ్రుప టనుండివిడువబడిన బాణంబుంబోలె,
 గనంభస్వరం = మామిడిచెట్లగుంపుచే నతినేగంబున, మామిడిచెట్లువిశేషము
 గవ్వబడినవియును; లతాశతనసూప్య గాఁగల్గి, నానావిధములయినలతల నొ
 తాం = పీఠశలయొక్కనూటిచే (పెక్కల వ్వచుండు; వృక్షవాటికకు , లంఘించె
 పీఠశలచే) చుట్టఁబడినదియునగు; వృక్ష ను. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రవేశ్య విచిత్రాంతం విహతై రభినాదితామ్
రాజజైకాంచై నైవ పాదై స్సర్వతో వృతామ్. ౧
విహతైశ్చ సంతైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకానామ్
ఉచితా దిశ్యసంకాశాం దదశ్య హనుమా నుషిః. ౨
వృతాంనానా విధై శ్చైః పుష్పేషు ఖలోపైః
కోటై ర్భుంకరాజైశ్చ మతై నిత్యై నివేదితామ్. ౩
ప్రహృష్టసుశే కాలే మృగ పక్షిసమాకులే
మత్తబహిణాసంఘస్థాం నానాద్విజగణాయుతామ్. ౪

టీక|| సః=హః; పిః=కోటియగు ; తాః=నానావిధములయినకొనలు గల
 హనుమాక్ = హనుమంతుడు; ప్రదియును; విహగైః=పక్షులచేత; అభి
 హృష్టమనుజే=సంతసించినమనుష్యులు నాదితాః= ధ్వనించునట్లుచేయఁబడిన
 గలదియును; మృగపక్షిసమూహలే = దియును; రాజత్రైః=వెండివికారముల
 మృగముల చేతనుపక్షులచేతనునిండినది యినివియును , రజతవణము గలవి
 యునగు ; కాలే=వసంతప్రారంభకా యుననుట; కాంచనైశ్చైవ= బంగా
 లమందు; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; విచిత్రాం రువికారములునగు, బంగారువణము

గలవియునగుననుట; పాదపైఁ = చె
ట్లచేత; సర్వతః = అంతటను; వృ
తాం=చుట్టఁబడినదియును; విహగైఁ=
పక్షులచేతను; వృగసంఘైశ్చ=వృగ
ములసమూహములచేతను; విచిత్రాం=
నానావర్ణములు గలదియును; చిత్ర
కాననాం = నానావిధములయిన య
వాంతరవనములుగలదియును; ఉడితా
దిత్యసంకాశాం=ఉడయించినసూర్యుని
తోసమానమయినదియును; పుష్పేషగ
ఫలోపగైః, పుష్పేషగ=పూలనుబొం
దునవియును, పూలతోఁగూడినవియు
ననుట, ఫలోపగైః=పండ్లను బొందున
వియును, పండ్లతోఁగూడినవియుననుట;
నానావిధైః=పలువిధములయినవియు
నగు; వృక్షైః=చెట్లచే; వృతాం=చుట్టఁ
బడినదియును; మత్తైః=మడిచిన; కోకి
లైః=కోయిలలచేతను; భృంగరాశై
శ్చ=తుమ్మెదలలోశ్రేష్ఠములైనవానిచే
తను; నిత్యనిషేవితాం=ఎల్లప్పుడునుసే
వింపఁబడినదియును; మత్తపహిణానం
ఘుస్టాం=మడిచిననెమళ్లచే ధ్వనించు
నట్లుచేయఁ బడినదియు; నానాద్విజగ
ణాయతాం= నానావిధములయినప
క్షులసమూహములతోఁ గూడినదియు

నగు; అశోకవనకాం= (అధ్యాత్మత
ము)అశోకవనకను; దదశఁ=చూచెను.
అహనుమంతుండు, మనుష్యులకంద
ఱకునుసంతోషముగల్గించునదియైవృగ
ములనుబక్షులను ఒప్పుచుండు వనంత
ప్రారంభకాలమందు, అయశోకవనకం
బ్రవేశించి, నానావిధములయినకొనలు
గల్గి, పక్షులమధురధ్వనులతోఁగూడి, ర
జితవర్ణంబులును బంగారువన్నెగల
వియునగు వృక్షంబుల నంతటనుం చే
బరిల్లుచు, నానావిధములగు పక్షులు
ను వృగంబులునుగల్గుటంజేసి విచిత్ర
వర్ణంబై, నానావిధంబులుగా నేర్ప
ఱుపఁబడిన యవాంతర వనంబులతోఁ
గూడి, యుదయకాలంబుననుండు సూ
ర్యునికైవడి ఛాసిల్లుచు, బూలతోను
బండ్లతోనుగూడియుండు నానావిధవృ
క్షంబులుగల్గి, మడించిమధురంబుగాఁ
గూయుచుండుకోయిలలతోనుదుమ్మెద
లతోను జెన్నొందుచు, మడంబున మ
ధురంబుగాఁ గేకలు వేయు నెమళ్లు
గలిగి, మఱియు, నానావిధ పక్షుల
తోనొప్పుచున్న, యశోకవనకం, బూ
చెను.

అని, తాత్పర్యము.

మాగ్మాగో వరారోహం రాజపుత్రీ మసిందితామ్

సుఖప్రసుప్తా స్విహాగ్నా న్యోధయామాస వానరః. ౯

టీక॥ వానరః = హనుమంతుడు; వ

లిపెను.

రాగోహం = శ్రేష్ఠములయిన పిఱుడు

హనుమంతుం, ఉప్పుడు, శ్రేష్ఠముల

లుగలదియును; అనిందితాం = నిందింపఁ

యినగొప్పపిఱుడులుగలదియు నిందిం

బడనిదియును; రాజపుత్రీం = రాచకొ

పంబడనదియునగుసీతను వెదకుచుండు

మాత్రేయసగు సీతను; మాగ్మా

టవలన, నచ్చటివృక్షంబులు కదలుటంజే

ణి = వెదకుచు; సుఖప్రసుప్తా = సుఖ

సి, సుఖముగానిదురించియున్న పశులు

ముగానిదురించియున్న; విహాగ్ =

మేలుకొనినవి.

పశులను; బోధయామాస = మేలుకొ

లని, తాత్పర్యము.

ఉత్పతద్ధి ద్విజగతైః పక్షై స్సాలా స్సమాహతాః

అనేకవృక్షా వివిధా ముముచుః పుష్పవృష్టయః. ౧౦

టీక॥ సాలాః = వృక్షములు; ఉత్పత

చినవి.

ద్ధి = ఎగురుచున్న; ద్విజగతైః = పశుల

అప్పుడుపశులు గుంపులుగుంపులు

సమాహతులచేత; పక్షైః = తిక్కల

గానెగురుచుండఁగా వానితిక్కలచే

చేత; సమాహతాః = కొట్టబడినవై; అ

గదలింపబడి, వృక్షంబులు, నానావ

నేకవృక్షాః = పెక్కువన్నెలుగలవి

ణ్ణంబులునానావిధంబులునైనపూలం

యును; వివిధాః = నానావిధములయిన

గురిసినవి.

వియునగు; పుష్పవృష్టయః (పుష్పవృ

అని, తాత్పర్యము.

ష్టయః) = పూలవాసలను; ముముచుః = విడి

పుష్పావకీర్ణా శ్శుశుభే హనుమా న్మారుతాత్తజః

అశోకవనికా మధ్యే యథా పుష్పమయో గిరిః. ౧౧

టీక॥ అశోకవనికామధ్యే = అశోక

పూలచేవ్యాపింపబడిన; మారుతాత్త

వనమునడుమునందు; పుష్పావకీర్ణాః =

జః = వాయువు కొడుకైన; హను

మాన్ = హనుమంతుడు; పుష్పమ | అశోకవనంబునదుమంబూలచే గ
యః = పూలవికారమయిన; గిరిర్య | పుంబడియున్నవాయుపుత్రుండగు హ
ధా = పర్వతముంబోలె; శుశుభే = ప్ర | సుమంతుడు, పూలకొండ యనందగి
కాశించెను. | యొప్పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

దిశ స్సర్వాః స్రధావంతం వృక్షషండగతం కపిమ్
దృష్ట్వా సర్వాణి భూతాని వసంతకృతి మేనిరే. ౧౨

టీక|| భూతాని = భూతములు; స | వసంతః = వసంతుండు; కృతి = అని; మేని
ర్వాణి = అన్నియును; దిశః = దిక్కుల | రే = తలంచినవి.
ను; సర్వాః = అన్నిటినిగూచి; స్రధా | అన్నిదిక్కులకునుబరులిడుచు, చెట్ల
వంతం = పరులిడుచున్నవాడును; | నడుమనున్నహనుమంతుంజూచి, సమ
వృక్ష షండగతం = చెట్లయొక్క స | స్రధాతంబులును, వసంతుండని, తలం
చినివి.
మాహమునుబొందిన వాడునగు; క | చినవి.
పిం = హనుమంతుని; దృష్ట్వా = చూచి; | అని, తాత్పర్యము.

వృక్షేభ్యః పతితైః పుష్పేరవ కీర్ణాః పృథగ్విధైః
రరాజ వసుధా తత్ర ప్రముచేవ విభూషితా. ౧౩

టీక|| తత్ర = అచ్చట; వృక్షేభ్యః = | అచ్చటి, భూమిమీద , వృక్షంబు
చెట్లనుండి; పతితైః = పడినవియు; పృ | లనుండి నానావిధములుగ పూలురాని
థగ్విధైః = నానావిధములునగు; పు | యున్నందున, నాభూమి , సొమ్ముల
ప్రేప్తైః = పూలచేత; అవకీర్ణాః = వ్యా | చేనలంకరింపబడియుండు వనితయుం
పింపబడిన; వసుధా = భూమి ; విభూ | బోలె, బూపట్టుచుండినది,
షితా = అలంకరింపబడిన; ప్రముచేవ = | అని, తాత్పర్యము.
శ్రీవలె; రరాజ = ప్రకాశించెను.

తరస్వినా తే తరవ స్త రసాభి ప్రకంపితాః

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

కుసుమా నివిచిత్రాణి సస్యజుః కపినా తదా. ౧౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తే=ఆ; తర|నవి.

వః; వృక్షంబులు; తరస్వినా=బలవంతుం| అప్పుడు, బలవంతుండగునాహను
డగు; కపినా=హనుమంతునిచేత; తర|మంతుండబలంబున నావృక్షంబుల నా
సా=బలముచేత; అభిప్రకంపితాః=నా|లుగుప్రకరలకునుగదలింపఁగా నా, వృ
క్షంబులనుండి, నానావిధంబులగు పూ
విచిత్రాణి= నానావిధములయిన; కు|లురాలినవి. అని, తాత్పర్యము,
కుసుమాని= పూలను; సస్యజుః=విడిచి

నిర్ధూతపత్రశిఖరా శ్శీఘ్రపుష్ప ఫలా దుగ్ధమాః

నిక్షిప్త వస్త్రాభరణా ధూతా ఇవ సరాజితాః. ౧౫

టీక॥ నిర్ధూతపత్రశిఖరాః= ఎగురె| అచ్చటహనుమంతుండుకదలించుటం
గొట్టఁబడినయాకులునుకొనలును గలవి|జేసివస్త్ర ప్రాయంబులగు పత్రములు
యును; శ్శీఘ్రపుష్పఫలాః=రాలినపూ|నుకొనలందలిమొగ్గలును, అభరణప్రా
యంబులగుపూలును బండ్లునురాలినం
బులునుగలవియునగు ; ద్రు|యంబులగుపూలును బండ్లునురాలినం
మాః=చెట్లు; పరాజితాః=అపజయ|దువలన, నాచెట్లు, జూదమాడియపజ
మునొందినవారును; కావుననే; నిక్షిప్తవ|యంబునొంది గెల్చినవారికిచ్చుటకై వ
స్త్రాభరణాః=ఉంచఁబడినవస్త్రములు|స్త్రంబులునాభరణంబులునుగ్రింపంబె
నుసొమ్ములునుగలవారలునగు; ధూతా|ట్టయుండు, జూదరులుంబోలె, జూప
ఇవ=జూదరులుంబోలె; అసౌ (అ|ట్టుచుండినవి. అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహృతము)= ఉండినవి.

హనూమతా వేగవతా కంపితాస్తే న గోష్ఠమాః

పుష్పవణఫలా న్యాశు ముముడుః పుష్పశాలినః. ౧౬

టీక॥ వేగవతా=అధికమయిన వేగముగల; హనూమతా=హనుమంతు

నిచేత; కంపితాః=కదలింపబడిన; పు
ష్పశాలినః=పులచేనొప్పుచుండు; తే=
ఆ; నగోత్తమాః=వృక్షశ్రేష్ఠులు;
ఆశు = శీఘ్రముగా; పుష్పపణఃఫలా
ని=పులసలనుకలనుబండ్లను ; ముము
క్షుః=విడిచినవి.

అతివేగముగల హనుమంతుండు,
పులసిండియుండు నాయుత్తమవృ
క్షంబులకదలింపగానే, వానివలన,
బూలునుబలత్రంబులను ఫలంబులను, శీ
ఘ్రంబుగా, నేలంబడినవి.
అని, తాత్పర్యము.

విహంగ సంఘై హీనాస్తే సుంధమాత్రా శ్రయా ద్విమాః
బధూపురగ మాస్సర్వే మారుతే నేవ నిధుః తా. ౧౭

టిక|| తే=ఆ; ద్రుమాః = వృక్షంబు
లు; సర్వే=అన్నియును ; మారుతేన=
వాయువుచేత; నిధుః తాభవ=కదలిం
పబడినవివలె; విహంగసంఘై=పక్షు
లసమూహంబులచే ; హీనాః=విడు
వబడినవిగాను ; సుంధమాత్రాశ్ర
యాః=బోదెలను మాత్రము స్థానంబు
లుగాను, బోదెలుమాత్రముగలవిగా ను
నుట; కావుననే, లగమాః = పొంద

గూడనివిగాను; బధూవుః=వనవి.
ఆహనుమంతునిచేకదలింపబడిన
వృక్షంబులన్నియు, వాయువుచేకదలిం
పబడినట్లు, పక్షులచేవిడువబడి, పు
ష్పములుపత్రములు మొదలగునవియులే
క బోదెలు మాత్రము గలిగి యుం
టండేసి, నేవించుటకహంబులు, గాక,
వోయినవి. అని, తాత్పర్యము.

నిధూత కేశ యవతిర్యథా వృషితవణకా
నిష్పీత శుభ దంతోష్ఠీ నఖైదంతైశ్చ విక్షతా. ౧౮
తథా లాంగూలహస్తైశ్చ చరణాభ్యాంచ మడితా
బధూవా శోక వనికా ప్రభగ్న పరపాదపా. ౧౯

టిక|| నిధూత కేశీ=విరియునట్లుచే
యబడిన వెండ్రుకలుగలదియును; వృషి
తవణకా=నలుచఁబడినచందనముగల

దియును; నిష్పీతశుభదంతోష్ఠీ = చ
క్కుఁగాత్రాఁగఁబడినదియును (కావున
నే) సుందరమయినదంతమువంటిదైనది

<p>చవిగలదియును; నట్లే=గోళ్ల చేతను; దంపైశ్వ=పండ్లచేతను; విషితా=గా యముచేయఁ బడినదియునగు; యువ తి=స్త్రీ; యథా=ఎట్లొక; తథా=అట్లు; లాంఛనాలహస్యైశ్వ= తోకచేతను జేతులచేతను; చరతాభ్యాంచ= పాదములచేతను; సువికాతా=మడికంపబడి నదియు; పభగ్నపరపాదపా= విఠిగి నశ్రేష్ఠములైనవృక్షములు గలదియు నగు; అశోకవనికా=అశోకవనము ; బధూవ=ఉండెను.</p>	<p>అట్లుహనుమంతునిచే , దోకనుజే తులనుగాళ్లనుమడికంపబడి, విఠిగిన చెట్లతోనున్నయాయశోకవనిక, సంభో గోద్రేకంబునఁ, జెదరినతల వెండుకలు ను, ఆలింగనాదులచే, రావిబోయినచం దనంబును, చక్కఁగాఁ బానము సే యఁబడుటంజేసి, దంతంబుంబోలెఁ దె ల్లగానుండు పెదవియునుగలిగి, గోళ్లను దంతంబులనుదగిలిన గాయములతో నొ ప్పచున్న, వనితయంబోలెఁ, బూపట్టు చుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మహాలతానాం దామాని వ్యభ్రమత్త రసా కపిః

యథా ప్రావృషి వింధ్యస్య మేఘజాలాని మారుతః. ౨౦

<p>టీక కపిః=హనుమంతుఁడు ; తర సా=బలముచేత; మహాలతానాం = పెద్దటిఁ గలయొక్క; దామాని=సమూ హములను; మారుతః = వాయువు; ప్రావృషి=వనోకాలమునందు; విం ధ్యస్య=వింధ్యపర్వతముయొక్క ; మే ఘజాలానియథా=మబ్బులయొక్క స మూహములనుంబోలె ; వ్యభ్రమత్=</p>	<p>తెంచెను. వనోకాలంబున, వాయువు, విం ధ్యపర్వతమునందలి మేఘంబుల సమూ హంబులనుఖండఖండములుగాఁ జేయు నట్లు, హనుమంతుండు, బలంబుననాయ శోకవనియందలి లతాసమూహంబుల ను, తెంచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స తత్ర మణిభూమీశ్చ రాజతీశ్చ మనోరమాః

తథా కాంచన భూమీశ్చ దదర్శ విచర సు-పిః. ౨౧

టీక|| సు=ఆ; కపి=హనుమంతుండు; తత్ర=ఆయశోకవనికయందు ; వి

చరణ్=తిరుగుడు; మహోరమాః= సుందరములయిన; మణిఘామీశ్వ=రత్నవికారములయిన ధూములను ; రాజశీశ్వ==వెండిఘాములను; తథా= అట్లు ; కాంచనఘామీశ్వ= బంగారు ధూములను; దదర్శ=చూచెను.

ఆహనుమంతుం డాయశోక వసికయందు సంచరించుచు, సుందరములయిన మణిమయంబులగు ధూములను వెండిఘాములను బంగారు ధూములనుం జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

వాపీశ్వ వివిధాకారాః పూర్ణాః పరమవారిణా
మహాహేమ మణిసోపానై రుపసన్నాస్తతస్తతః. ౨౨
ముక్తాప్రవాళసికతా స్ఫూటికాంతర కుట్టిమాః
కాంచనైస్తరుభిశ్చితై స్తీరజై రుపశోభితాః. ౨౩
ఫుల్లపద్మ త్వలవనా శ్చక్ర వాకోప కూజితాః
నత్యూహ రుతసంఘస్థా హంససారసనాదితాః. ౨౪
చీఘాభి ద్రుమయుక్తాభి స్సరిద్భిశ్చ సమంతతః
అమృతోప మతోయాభి శ్శివాభి రుపసంస్కృతాః. ౨౫
లతాశతై రవతతా స్సంతాన కుసుమావృతాః
నానాగుల్మ వృతఘనాః కరవీర కృతాంతరాః. ౨౬

టీక||సః(అధ్యాహృతము)= ఆహనుమంతుడు; వివిధాకారాః= నానావిధములయిన యాకారములుగలవియును; పరమవారిణా= శ్రేష్ఠమయిన జలముచే; పూర్ణాః= నిండినవియును; తతస్తతః= అచ్చటచ్చట; మహాహేమః= శ్రేష్ఠములయిన; మణిసోపానైః= రత్నవికారములయిన పడికట్లతో; ఉపసన్నాః= కూడినవియును; ముక్తాప్రవాళసికతాః= ముత్తైపు వికారమున దియుంబవడపు వికారమునదియునుగునిసుకగలవియును; స్ఫూటికాంతరకుట్టిమాః= స్ఫటికమణివికారమున నీళ్లలోపలికట్టనవునేలగలవియును; కాంచనైః= బంగారువన్నెగలవియును; చిత్రైః= నానా వర్ణములుగలవియునుగుత్తీరజైః= గట్టునంబుట్టిన వృక్షములచే; ఉపశోభితాః= ప్రకాశింపజే

యఁబడినవియును; పుల్లపద్మో త్వలవ
నాః=వికసించినతామరపూలయొక్క-
యఁ గలువలయొక్క-యు సమాహ
ములుగలవియును ; చక్రవాకోపకూజి
తాః=జక్క-వపళ్ళులచే ధ్వనించునట్లు
చేయఁబడినవియును; సమ్యాహుతస
ముస్తాః=సీమకోళ్ల ధ్వనిచే ధ్వనింపఁజే
యఁబడినవియును ; హంససారసనాది
తాః=హంసపక్షులచేతను జెగ్గురుప
క్షులచేతనుధ్వనింపఁజేయఁబడినవియు
ను; దీఘాభిః=నీలమైనవియు; మృష
యక్తాభిః=చెట్లతోగూడినవియు; అ
వృతోప మతోయాభిః=అమృతము
తోబోలి-గల్గినట్లుగలవియు; శివాభిః=
మంగళకరంబులనగు; సరిద్భిశ్చ=కా
లువలచేతను; సమంతతః=అన్నిప్రక్క-
లను; ఉపసంస్మృతాః=అలంకరింపఁ
బడినవియును; లతాశ్లేషైః=తీగెల
యొక్క-నూలులచేత ; అవతతాః=
వ్యాపింపఁబడినవియును; సంతానపసు
మాప్యతాః=కల్పవృక్షములయొక్క-పు
ష్పములచేత గప్పఁబడినవియును ; నా
నాగుల్పావృతఘనాః=నానావిధము
లయినబోజలేని చెట్లచేతఁ గప్పఁబడిన
వియును దట్టములయినవియును; కరివీ
రకృతాంతరాః=గన్నేరుచెట్లచేత

యఁబడినవిశేషములుగలవియునగు; వా
పీశ్య=నడచావులను ; దదర్శ (అధ్యా
హృతము)=చూచెను.
నానావిధాకారంబులుగల్గియుత్కృ
ష్ట జలఁబతో నిండి, యచ్చటచ్చట,
శ్రేష్ఠములయిన మణి మయంబులగు
పడికట్లతోఁగూడి, ముతైములుఁ బగడ
ములు" వీక్షతోజేయఁబడిన యిసుక
యన్నటికఁగలతో, జేయబడిన నీల్లలో
పలనుండుకట్టనపునేలయుగల్గి, తీరంబు
నంబుట్టిన కాంచన వణఁబులుఁ జి
త్రవణఁబులునగు వృక్షంబులచేనలం
కరింపఁబడి, వికసించినతామరపూలతో
నుగలువలతోను, మధురము గాఁగూయు
చుండుఁజక్క-వపళ్ళులతోను, సీమకోళ్ల
తోనుహంసపక్షులతోను సారసపక్షుల
తోనుగూడి, దీఘఁబులైరెండుప్రక్క-
లనుచెట్లుగలిగి యమృతంబుంబోలెమ
ధురంబయినజలంబుగలిగియుండు కా
లువలచేతజెన్నందుచు, అనేకవిధంబు
లయినలతలచేనలరారుచుఁగల్గువృష్టం
బులరమణీయంబులై, బోజలేనిచెట్లుచు
ట్టిననేకంబులుదట్టముగాఁగల్గి, గన్నే
రువృక్షంబులంజేలంగుచున్న, నడచావు
లను, హనుమంతుండు, చూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తతోం బుధర సంకాశం ప్రవృద్ధ శిఖరం గిరిమ్
విచిత్ర కూటం కూటైశ్చ సర్వతః పరివారితమ్. ౨౭
శిలా గృహై రవతతం నానావృక్షై స్సమావృతమ్
దదశే హరి శౌరూలో రమ్యం జగతి పర్వతమ్. ౨౮

<p>టీక తః=అటుపిమ్మట; హరిశౌ రూఽలి=వానర శ్రేష్ఠుండగుహనుమం తుండ; అంబుధర సంకాశం= మేఘము తో సమానమైనదియును; ప్రవృద్ధశిఖ రం=పెరిచిన శిఖరములుగలదియును; వి చిత్రకూటం= నానావిధములైనకొండ కొమ్ములుగలదియును; కూటైః=కొండ కొమ్ములచేత; సర్వతః=అంతటను; ప రివారితంచ=చుట్టబడినదియును; శిలా గృహైః=తాతియిండ్లచేత; అవతతం= వ్యాపింపఁ బడినదియును ; నానావృ క్షైః=నానావిధములగుచెట్లచేతను, స మావృతం= చుట్టబడినదియును ; ర మ్యం= సుందరమునగు; జగతి పర్వతం</p>	<p>(జగతీపర్వతం)=మట్టికొండ యయిన; తేక, జగతిపర్వతమును పేరుగల; గిరిం= పర్వతమును; దదశే=చూచెను. అంత, మేఘంబునకు సరివచ్చుచు, సు న్నతమయిన శిఖరంబుగల్గి, నానావిధ ములగుకొమ్ములుగల్గి, యన్ని ప్రదేశం బులనుగొమ్ములతోనొప్పుచు, తాతిగృ హంబులతోఁగూడి, నానావిధ వృక్షం బులంగఁప్పఱచి, రమణీయంబై, యున్న మట్టికొండను, (పక్షాంతరమందు, జగ తీపర్వతమును పర్వతమును); వానర శ్రే ష్ఠుండగు హనుమంతుండుచూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

దదశే చ నగా త్తస్మా న్నదీం నిపతితాం కపిః
అంకాదివ స ముత్పత్య ప్రియస్య పతితాం ప్రియామ్. ౨౯
జలే నిపతి తాన్దైశ్చ పాదవై రుప శోభితామ్
వార్య మాణౌ మివ శ్రుద్ధాం ప్రమదాం ప్రియ బంధుభిః. ౩౦

టీక|| కపిః = హనుమంతుండు; త పతితాం=పడినదియును (కావుననే) ప్రి
స్తాత్=అ; నగాత్=పర్వతమునందు; ని యస్య=ప్రియునియొక్క; అంకాత్=

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

తాడనుండి; సమున్నత్య=ఎగిరి; పతి	చూచెను.
తాం=పడినట్టి;ప్రియామివ(స్థితాం)=	ఆపర్వతంబునందుండి నేలకుఁబాటు
ప్రియురాలుంబోలే సున్నదియును; జ	చుండుటంజేసికోపంబునబ్రియునియం
లే=నీటియందు; నిపతితాఁగైశ్చ=ప	కంబువిడిచినేలంబడుప్రియురాలుంబో
డినకొనలుగల;పాదప్రే=చెట్లచేత;ఉ	లెఱజూపట్టుచు, ఫలభారంబునవంగి నీ
పశోభితాంచ=ప్రకాశింపఁజేయఁబడి	టందోఁగుచుండకొనలుగల చెట్లతోఁ
నదియును;ప్రియబంధుభి=ఇష్టులయిన	గూడియుండుటంజేసి, ప్రియబంధువులచే
బంధువులచే;వార్యమాతాం=అడ్డగిం	పాస్త్రములననునయింపఁబడుచున్నట్టి
పఁబడిన;దృఢాం=కోపించిన; ప్రమ	థప్రీయుంబోలెఁగనుపట్టుచున్నయొ
దామివ(స్థితాం)=ప్రీయుంబోలెను	కటనదిని,హనుమంతుండచ్చటఁజూచె
న్నదియునగు;నదీంచ=వీటిని; దదర్శ=	ను. అని, తాత్పర్యము.

పున రాప్యత్రతోయాంచ దదర్శ స మహాకపిః

ప్రసన్నా మివ కాంతస్య కాంతాం పునరుపసీతామ్. 3౧

టీక॥మహాకపి= పెద్దకోతియగు;	అట్లుకొంతవఱకుఁబర్వతంబువిడిచి
సః=అహనుమంతుండు; పున రాప్యత్ర	పాటియంతవఱకు వెనుకకుఁ దిరిగిపర్వ
తోయాంచ= మఱితిరిగిన నీళ్లుగలది	తముతట్టుగాఁబాటుటంజేసి,బంధువుల
యు(కాపుననీ)ప్రసన్నాం=కోపంబు	నునయింపఁ గాకోపంబువిడిచి ప్రసన్న
విడిచినదియును;పునః=మఱి; ఉపస్థి	యయి,మఱిల బ్రియునింబొందునట్టి,
తః = ప్రియుని బొందినదియునగు;	వనితయుంబోలెఱజూపట్టుచున్న, యా
కాంతామివ(స్థితాం)=ప్రియురాలుం	నదిని,హనుమంతుండు, చూచెను.
నోలెనున్నదియునగు; నదీంచ=(అధ్యా	అని, తాత్పర్యము.
హృతము)నదిని;దదర్శ=చూచెను.	

తస్యా దూరాత్స పద్మిన్యో నానాద్విజ గణాయతాః

దదర్శ హరి శౌరూఁలో హనుమా న్నారతాత్మజః. 3౨

టీక॥ హరిశానూలః=వానరశ్రేష్ఠినిః=తామరకొలనులను;దదశః=ఘండును; మారుతాత్తజః=వాయుమాచేను.
దేవుని కుమారుండునగు; సః=ఆ; హవానరశ్రేష్ఠండువాయుదేవుని కు
నుమాన్ = హనుమంతుడు ; తమారుండునగు హనుమంతుడు, ఆప
స్యః=ఆపర్వతమునకు;అదూరాత్=సర్వతమునకుసమీపంబున, నానావిధప
మీపమునందు; నానాద్విజ గణాయుశులతోనొప్పుచున్న, తామరకొలంకు
లః = నానావిధములయినపశులనలంబూచెను.
మూహమలతోగూడిన;పద్మిన్యః (పలని, తాత్పర్యము.

కృత్రిమాం దీప్తికాం చాపి పూర్ణాం శీతేన వారిణా
మణి ప్రవర సోపానాం ముక్తానికత శోభితామ్. ౩౩
వివిధైః పృగ్గ సంత్రైశ్చ విచిత్రాం చిత్రకాననామ్
ప్రాసాదైః స్ఫురుహద్భిశ్చ నిమిత్తైర్విశ్వ కమణా. ౩౪
కాననైః కృత్రిమైః శ్చాపి సర్వతః సమలం కృతామ్

టీక॥సః (అధ్యాహృతము)=ఆహానుమంతుండు;కృత్రిమాం=నిమిత్తంపఁబ
నదియును;శీతేన=చల్లని; వారిణా=నీ
టిచేత;పూర్ణాం=నిండినదియును;మ
ణిప్రవరసోపానాం =రత్నశ్రేష్ఠముల
తోఁజేయఁబడిన పడికట్లుగలదియును;
ముక్తానికతశోభితాం=ముత్యములతోఁ
జేయఁబడినయునుక చేతఁబ్రకాశంపఁబ
డినదియును; వివిధైః=నానావిధములై
న;పృగ్గసంత్రైః=పృగములగమూహ
ములతో;యుక్తాంచ=కూడినదియును;
విచిత్రాం=నానావిధములయినదియును
చిత్రకాననాం=నానావిధములయినప
నములుగలదియును;స్ఫురుహద్భిః=మి
క్కిలయు గొప్పవియును; విశ్వకమణా
= విశ్వకమణచేత; నిమిత్తైః=
చేయఁ బడినవియునగు; ప్రాసాదై
శ్చ=మేడలచేతను;కృత్రిమైః=నిమిత్తం
పఁబడిన;కాననైః శ్చాపి=చనములచేత
ను;సర్వతః = అంతటను; సమలంకృ
తాం=చక్క-గా నలంకరింపఁ బడినది
యునగు;దీప్తి కాంచాపి = నడబావిని;

దదర్శ (అధ్యాహృతము) = చూచెను.
చల్లనినీటితోనిండి మణిమంచులు
గువడికట్లతోఁగూడి ముత్తైములతోఁజే
యఁబడిన యిసుకగల్లి, నానావిధమృ
గంబులనొప్పుచు, విచిత్రమయి, చుట్టును
నానావిధవనంబులఁ దేజరిల్లుచు, విశ్వ

కమఁచేనిమిఁపఁబడినగొప్పపాఁసా
దంబులనువనంబులనుంజెలంగుచు, నా
పర్వతముసమీపంబుననున్ననడబావిని,
హనుమంతుండు, చూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

యేకేచి త్వాదపా స్తత్ర పుస్తోపగ ఖలోపగాం. ౩౪
సచ్చతా స్సవిశదీకా స్సర్వే సౌవణికా వేదికాః

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; పుస్తోపగః = పూలుగలిగినవియును, బం
లు; యేకేచిత్ = ఏవేది; సంతి = (అధ్యా
హృతము) ఉన్నవో; తే = (అధ్యా
హృతము) అవి; సర్వే = అన్నియును; స
చ్చతాః = కూచుండువారికెండవాన
లు మొదలగువాని బాధగలుగకుండుట
కైయేర్పఱపఁబడిన శాలలతోఁ గూడి

స్తత్రైః సవిశదీకాః = పెద్దతిన్నెలతోఁ
గూడినవై; సౌవణికా వేదికాః = బంగారు
వికారములయిన చిన్నతిన్నెలుగలవై;
అనన్ (అధ్యాహృతము) = ఉండినవి.
అచ్చట, బూలను బండ్లను నిండి
యుండువృక్షంబులనన్నియు, శాలలతో
ను, పెద్ద తిన్నెలతోను, చానిపైనఁ జిన్న
బంగారుతిన్నెలతోనుగూడియుండినవి.
అని, తాత్పర్యము.

లతా ప్రతానై బహుభిః పక్షైశ్చ బహుభి ర్వృతామ్. ౩౫
కాలచనీం శింశుపా మేకాం తదశక మారియాధపః
వృతాం హేమ మయ్యాభిస్తు వేదికాభి స్సమం తత్ర. ౩౬

టీక॥ హారియాధాపః = హనుమం
తుండు; బహుభిః = అనేకములయిన; ల
తాప్రతానైః = తీగల సమూహముల
చేతను; బహుభిః = అనేకములయిన; ప

క్షైశ్చ = అకులచేతను; వృతాం = చు
ట్టఁబడినవియును; సమంతతః = అంతట
ను; హేమమయ్యాభిః = బంగారువికార
ములయిన; వేదికాభిస్తు = తిన్నెలచేత

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౩౪౦

స ౧౪

ను;వృతాం=చుట్టబడినదియును;కాం
చనీం=బంగారువన్నెగలదియునగు; ఏ
కాం=ఒక;శింశుపాం = ఇరుగుడుచె
ట్టును;దదశక=చూచెను.

హనుమంతుడు, పెక్కుతీరగలచేత

నబ్రతంబులచేతను బరివృతంబై, నా
లుగుప్రక్కలను బంగారు తిన్నెతో
నొప్పుచున్నయొకయిరుగుడువృక్షంబు
ను, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సోపశ్య ద్భూమి ధాగాంశ్చ గతప్రప్రవరాచ

టీక||సః=ఆహనుమంతుడు;భూమిభా
గాంశ్చ=భూములభాగములను, వేటు
వేటుభూములననుట;గతప్రప్రవరా
నిచ=పల్లములను సెలయాటలను; అప
శ్యత్=చూచెను.

ఆహనుమంతుండుచచ్చట, నానావి
ధంబులగుభూములనుబల్ల పుర బ్రదేశ
ములను సెలయాటలను, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

సువణ వృక్షా నపరా దదశక శిఖిస్సంభా. ౩౪

టీక||సః(అధ్యాహృతము)= ఆహా
నుమంతుడు;శిఖిస్సంభా=నిప్పుతో
సమానములయిన;అపరా=ఇతరము
లయిన;సువణవృక్షా=బంగారువ
న్నెగలచెట్లను;దదశక=చూచెను.

ఆహనుమంతుండు, చచ్చట, సన్నియుం
బోలెడ జెరిగిల్లుచున్న బంగారు వణక
పువ్వుక్షంబులమఱికొన్నిటిని, జూచె
ను. అని, తాత్పర్యము.

తేషాం ద్రుమాణాం ప్రభయా మేరోరివ దివాకరః

అమన్యత తదావీరః కాంచనో స్తీతి వానరః. ౩౫

టీక||తదా=అప్పుడు; వీరః=పరా
క్రమశాలియగు;వానరః=హనుమంతుం
డు;తేషాం=ఆ, ద్రుమాణాం=వృక్ష

ములయొక్క; ప్రభయా=కాంతిచేత;
మేరోరి = మేరుపవనముయొక్క;
ప్రభయా(అధ్యాహృతము)= కాంతి

<p>చేత; దివాకరభవ = సూర్యుండుంబో తే; కాంచనశి = బంగారు వికారుండను; అస్తి = అగుచున్నాను; ఇతి = అని; అమ స్య = తలంపెను. అప్పుడు, పదాక్రమశాంతియగుమాను మంత్రంబు, ఆ బంగారుకృష్ణంబుల కాం</p>	<p>తివలన, మేరుపర్వతముకాంతివలనసూ ర్యుండుకాంచనమయుండుగాఁ గనుప ట్టునట్లు, తనచేహము బంగారువన్నెగ ల్లిచూపట్టుటంజేసి, “నేనిప్పుడుబంగారు చేహంబుగలవాండనైతిని” అని, తలం చుకొనెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తాం కాంచనైః స్తరుగజైః మూర్తుతేన చ వీజితామ్
 పింకిణీ శత నిఘోషాం దృష్ట్వా విస్తయ మాగమత్. ౪౦

<p>టీక సు (అధ్యాపృతము) = అ హనుమంతుండు; కాంచనైః = బంగ రువన్నెగల; తరుగజైః = వృక్షముల స మూహములతో; ముక్తాం (అధ్యాపృ తము) = హరినదియును; మూర్తుతే న = గాలిచేత; వీజితాంచ = వీరబడినది యును; పింకిణీశత నిఘోషాం = చిలు గంటలచే నూలు స్వసులుగలదియును; చిలుగంటలుగట్టి యుండుట చేసినేకధ్వ నులుగలదియుననుట; తాం = ఆయశో</p>	<p>కవనికను; దృష్ట్వా = చూచి; విస్తయం = ఆశ్చర్యమును; అగమత్ = పొందెను. ఆహనుమంతుండు, అట్లుకాంచన వృక్షంబుల సమూహంబులతోఁ గూడి వాయువువీచుటచే, చెట్లకుఁ గట్టియుం డుచిలుగంటలు మ్రోగుటంజేసి, య నేకశబ్దంబులనొప్పుచున్న, యాయశోక వనికంజూచి, యాశ్చర్యంబు నొందెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స పుష్పితాగ్రాం రుచిరాం తరుణాం కురపల్లవామ్
 తా మూర్త్యు మహాబాహు శ్శింశుపాం పణాసంవృతామ్. ౪౧

<p>టీక మహాబాహుః = పెద్దచేతు లుగల; సః = ఆహనుమంతుండు; పుష్పి తాగ్రాం = పూచినశిఖరములుగలది యును; తరుణాంకురపల్లవాం = క్రొ</p>	<p>త్తములకలునుజిగుళ్లునుగలదియును; ప ణాసంవృతాం = ఆకులచేఁగప్పబడిన దియునగు; తాం = ఆ; శింశుపాం = ఇరు గుడుచెట్టును; ఆరుహ్య = ఎక్కి; అచిం</p>
---	--

తయత్ (అధ్యాహతము) ఆలోచించెను.

మహాబాహుండగు నాహనుమంతుడు, పుష్పించినశిఖరంబులునులేత

మొలకలునుజిగుళ్లునుగలిగివత్తంబులచే నొప్పచుండుశింశుపావృక్షంబు నెక్కి యిట్లుయాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతోద్రత్యైమి వై కేహీం రావదగ్గులాలసామ్
ఇతశ్చేతశ్చ దుఃఖార్తాం సంపతంతిం యదృచ్ఛయా. ౪౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహతము) = నేను; ఇతః=ఇచ్చటనుండి; రావదగ్గులాలసాం = రామునిచూచుటయందు మిక్కిలియుంగోరికిగలదియును ; దుఃఖార్తాం = దుఃఖముచేత బీడింపబడినదియును; యదృచ్ఛయా = స్వేచ్ఛచేత; ఇతశ్చేతశ్చ = ఇటునటు ; సంపతం

తీం = కిరుగుచున్నదియునగు ; వై కేహీం = నీతను; ద్రత్యైమి = చూచెదను. నేనిచ్చటనుండి, రామునిచూచుటయందు మిక్కిలియుంగోరికిగల్గిదుఃఖంబు ననిట్టట్టుదిరుగుచున్ననీతాడెవలెనని, తాత్పర్యము.

అశోకవనికా చేయం వృక్షం రమ్యా దురాత్మనః
చంపకై శ్చం దనై శ్చాపి వకులైశ్చ విభూషితా. ౪౩

టీక॥ దురాత్మనః = దుష్టస్వభావముగలరావణునియొక్క; అయం = ఈ; అశోకవనికాచ = అశోకవనికయును; దృఢం = మిక్కిలియును; రమ్యా = రమణీయమయినది. చంపకై = సంపెంగవృక్షములచేతను; చందనైశ్చాపి = చందనవృక్షములచేతను; వకులైశ్చ = పొగడ

వృక్షములచేతను; విభూషితా = అలంకరింపబడినది. ఈదురాత్ముండగురావణునియశోకవనిక, మిగులరమణీయంబుగానున్నది, మఱియుసంపెంగవృక్షంబులను జందనవృక్షంబులనుపొగడవృక్షంబులను, ఒప్పుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇయంచ నశిసి రమ్యా ద్విజసంఘునిషేవితా

ప్రతిపదాంగ్రుతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

టీక॥ ఇయం = ఈ; సశీనీచ = తామర	ఈతామరకొలంకునుమిగుల సుంద
కొలంకును; రమ్యా = సుందరమయినది.	రంజై, మధురంబుగాఁ గూయుపక్ష
ద్విజసంఘనిషీవితా = పక్షులసమూ	లం, జెన్నొందుచున్నది.
హంబుల చేసేవింపబడినది.	అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం సా రామ మహిషీ నూన మేవ్యతి జానకీ. ౪౪

టీక॥ జానకీ = జనకుఁడూఁడురయి	రామునిభార్యయుజనకుని కూతు
న; రామమహిషీ = రామునిభార్యయ	రునగునానీతాదేవి, యీతామరకొ
గు; సా = ఆనీత; ఇమాం = ఈ తామరకొ	లంకునొద్దకు, సంజేహములేక, వచ్చు
లంకునుగూచి; నూనం = నిశ్చయము	ను. అని, తాత్పర్యము.
గాఁ, ఏవ్యతి = రాఁగలదు.	

సా రామా రామమహిషీ రాఘవస్య ప్రియా సతీ
వనసంచారకుశలా నూన మేవ్యతి జానకీ. ౪౫

టీక॥ రామమహిషీ = రామునిభార్యయు	నిశ్చయముగా; ఏవ్యతి = రాఁగలదు.
ను; రాఘవస్య = రామునకు; ప్రియా =	రామునిభార్యయురామునకుఁ బ్రి
ఇష్టురాలును; సతీ = పతివ్రతయును; వన	యురాలును, వనంబులందిరుగుట యం
సంచారకుశలా = వనమునందుఁదిరుగు	దునేపుఁగలదియుఁ, గావున, జనకపు
టయందునేయుగలదియును; జానకీ = జ	త్రియగునానీత, యిచ్చటికి, నిస్సంజే
నకమహారాజుకొమార్తెయునగు; సా =	హముగా, వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.
ఆ; రామా = స్త్రీయైననీత; నూనం =	

అథవా మృగశాబాక్షీ వన స్యాస్య విచక్షణా
వన మేవ్యతి సార్యేహ రామచింతాను కర్చితా. ౪౬

టీక॥ అథవా = అటుగాదేని; మృగశాబాక్షీ = లేడిపిల్లలయొక్క - కండ్లువంటి

కండ్లుగలదియును; విచక్షణా-పండితురాలును; ఆర్యా=పూజ్యురాలునగు; సా=ఆసీత; రామచింతానుకర్షితా=రామనియొక్క-చింతచే కృశించునట్లు చేయఁబడినదియై; అస్య=ఈ; వనస్య=అశోకవనముయొక్క; ఇహ=ఇచ్చటి; వనం=తామరకొలను సమీపమందలివనమునుగూర్చి; ఏష్యతి=రాఁగలదు.

అటుగాదేని, లేడిపిల్లలకుంబోలె నేత్రంబులు గలదియైఁ బూజ్యురాలునగు సీతాదేవి రామునిచింతచేఁ గృశించినదై, పండితురాలుగావునఁ, దాపంబు పోఁగొట్టు నుపాయంబులు తెలిసినదగుటంజేసి, యశోకవనమందలి యీ తామరకొలంకు సమీపమందున్న వనమునకు, వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

రామశోకాభిసంతప్తా సా దేవీ వామలోచనా
వనవాసే రతా నిత్య మేష్యతే వనచారిణీ. ౪౭

టీక॥ వామలోచనా= సుందరములయినకండ్లు గలదియును; వనవాసే=వనంబుననుండుటయందు; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును ; రక్తా=ఆనక్తురాలును ; వనచారిణీ = వనంబునందుండిరుగునదియునగు; సా=ఆ; దేవీ=సీతాదేవి ; రామశోకాభిసంతప్తా=రామనిగుఱింపచినదుఃఖముచే తపింపఁజేయఁబడినదై; ఏష్యతే=రాఁగలదు.

సుందర నేత్రంబులుగల యాసీతాదేవియెప్పుడును వనంబున నివాసముసేయుటయం దానక్తురాలును వనంబునందిరుగుచుండు స్వభావంబుగలదియును గావున, రామవిరహ దుఃఖంబునం దపించుచు, నాతాపంబుపోఁగొట్టుకొనుటకై, యిచ్చటికవశ్యము వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

వనేచరాణాం సతతం నూనం స్పృహయతే పురా
రామస్య దయితా భార్యా జనకస్య సుతా సతీ. ౪౮

టీక॥ రామస్య= రామనియొక్క; దయితా=ప్రియయిన; భార్యా=పెండ్లామును; జనకస్య=జనకునియొక్క;

సుతా=కూఁతురును; సతీ = పతివ్రతయునగుసీత; పురా = మున్ను; సతతం=ఎల్లప్పుడును; వనేచరాణాం (చ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతత్పర్యసహితము.

సంక

<p>శుభ్రాభావమందుపట్టి) వనంబునందు దిరుగువారలతోటకు ; స్పృహయతే= సీత, మున్నెల్ల పుష్పదునువనంబుననుండు ఆశపడుచుండినది, వారలతోఁగూడ వ వారలపై దయగలిగి, వారలతోఁగూడ నవాసంబు సేయఁగోరుచుండినదనుట . వనవాసము సేయఁ గోరుచుండినది. రామునిప్రియభార్యయు జనకమ అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>హరాజుకూతురును బతివ్రతయునగు సీత, మున్నెల్ల పుష్పదునువనంబుననుండు వారలపై దయగలిగి, వారలతోఁగూడ వనవాసము సేయఁ గోరుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సంధ్యాకాలమనా శ్యామా ధ్రువ మేష్యతి జానకీ
సనీం చేమాం శుభజలాం సంధ్యాఢే వరవణిణి. ౪౯

<p>టీక సంధ్యాకాలమనా=సంధ్యా కాలమునందలిమనసుగలదియును; శ్యా మా=యావనమధ్యస్థురాలును; వరవ ణిణి=ఉష్ణకాలమున సుఖశీతలమునుశీ తకాలమునసుఖోష్ణమునగు దేహముగ లిగిపెనిమిటియందుమిక్కిలియుననురా గముగలయుత్తమస్త్రీయునగు ; జాన కీ=జనకునికూతురయినసీత; సంధ్యా ఢే=పంధ్యకుఁగాను; సంధ్యాపందన ముసేయుటకుఁగాననుట; శుభజలాం= మంగళకరమయినజలముగల; ఇమాం= ఈ; సదీచ=వీటినిగూచి; ధ్రువం= నిశ్చయముగా; ఏష్యతి=రాగలదు. యావనమధ్యస్థురాలును, ఉష్ణకా లమునందుసుఖశీతలమును శీతకాలము నందుసుఖోష్ణమునగుదేహము గల్గిపె నిమిటియందుమిగుల ననురాగముగల యుత్తమస్త్రీయునగు, జనకమహారా జుకొమాతె=సీతాదేవి, సంధ్యనుపా సించుటయందుమిక్కిలియు నాసక్తిగ లది, కావున, సంధ్యోపాసనమునకుఁగా ను, మంచియుదకముగలయీనదికిని, ని శ్చయముగా, వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>నిశ్చయముగా; ఏష్యతి=రాగలదు. యావనమధ్యస్థురాలును, ఉష్ణకా లమునందుసుఖశీతలమును శీతకాలము నందుసుఖోష్ణమునగుదేహము గల్గిపె నిమిటియందుమిగుల ననురాగముగల యుత్తమస్త్రీయునగు, జనకమహారా జుకొమాతె=సీతాదేవి, సంధ్యనుపా సించుటయందుమిక్కిలియు నాసక్తిగ లది, కావున, సంధ్యోపాసనమునకుఁగా ను, మంచియుదకముగలయీనదికిని, ని శ్చయముగా, వచ్చును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తస్యా శ్చాప్యనురూపేయ మశోకవనికా శుభా
శుభా యా పాథికవేంద్రస్య పత్నిరామస్య సమృతా. ౫౦

<p>టీక యా=సీత; పాథికవేంద్ర స్య=రాజశ్రేష్ఠుండగు; రామస్య=రా భా=మంగళకరియగు; పత్ని = భార్య</p>	<p>మునకు; సమృతా=ప్రియయిన ; శు భా=మంగళకరియగు; పత్ని = భార్య</p>
---	--

యో;తస్యాశ్చపి=అట్టిసీతకును ; ఇక, రాజశ్రేష్ఠుండగురాముని ప్రియభా
యం=ఈ; శుభా=మంగళకరి యయి ర్యయులోకసుందరియైనగు సీతకును,
న;అశోకవనికా = అశోకవనిక ; అను దగయున్నది.
రూపా=తగినది. అని, తాత్పర్యము.

ఈసుందరమయిన యశోకవని

యది జీవతి సా దేవీ తారాధీపనిభా ననా

ఆగమిష్యతి సా వశ్య మిమాం శివజలాం నదీమ్. ౫౧

టీక|| తారాధీపనిభాననా=చంద్ర సో సమానమయినముఖముగల; సా= చంద్రుండుంబోలె సుందరంబయిన
ఆ;దేవీ=సీతాదేవి;జీవతియది = బ్రతి ముఖంబు గల యాసీతాదేవి, బ్రతికి
కియుండునేని; సా=ఆసీత;అవశ్యం= యుండునేని, అవశ్యముగా, మంచినిరు
అవశ్యముగా; శివజలాం = మంగళక గలయొనదియొద్దకువచ్చును. అని, హ
రంబగునరుగల; ఇమాం=ఈ;నదీం=ఏ నుమంత్రుండాలోచించెను.
టిసిగూచి; ఆగమిష్యతి= రాగలదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవంతు మత్వా హనుమా న్న హోత్తా

ప్రతీక్షమాణో మనుజేంద్ర పత్నిమ్

అవేక్షమాణశ్చ దవశే సర్వమ్

సుపుష్పితే పరాణఘనే నిలీనః. ౫౨

టీక|| మహోత్తా=పూజ్యమయిన స్వ ఏవం=ఇట్లు;మత్వాతు= తలచియు;
భావముగల;హనుమా= హనుమం మనుజేంద్రపత్నిం = మనుష్యులకధిపుఁ
తుండ; సుపుష్పితే=చక్కగగాఁబూ డైనరామునియొక్కభార్యను; ప్రతీక్ష
చియున్న;పరాణఘనే=ఆకుల సమూ మాణి=ఎదురుచూచుచున్నవాఁడై;ల
హమునందు; నిలీనః=దాఁగినవాఁడై; వేక్షమాణశ్చ=చూచుచున్నవాఁడునై;

సర్వం=అంతను; దదశే=చూచెను. గి, యిట్లాలో చించి, నీతవచ్చుట కెదురు
మహాత్ముండగు హనుమంతుండు, చ సూచుచు, నాలుగు ప్రక్కలంజూచుచు,
క్క-గాఁబూచియుండు నాశింశు పావ్య నచ్చటనున్న విశేషంబుల నన్నింటినిం ,
క్షమనందలి పత్రసమూహంబున దాఁ జూచెను. అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, చతుర్దశస్కంఠే.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండచతుర్దశస్కంఠ టీక,
ముగిసినది.

ॐ

పంచదశస్కంఠాప్రారంభః.

సవీక్షమాణ సత్రస్థో మాగ్ధమాణశ్చ మైథిలీమ్
అవేక్షమాణశ్చ మహీం సర్వాం తా మన్వవైక్షత.౧

టీక||సః=ఆహనుమంతుండు; తశ్చ త్క=చూచెను.

స్థః=ఆయిరుగుదు వృక్షముమీదనున్న ఆహనుమంతుండు, ఆశింశు పావ్య
వాఁడై; మైథిలీం=నీతను; మాగ్ధమా త్కంబుపయినుండి, నీతను వెదకుటకై నా
ణః=వెదకువాఁడై; వీక్షమాణశ్చ=చూ లుగుప్రక్కలంజూచుచు, నట్లు, అచ్చటి
చుచున్నవాఁడునై; మహీంచ=ఘామిని; ఘాములంజూచుచునట్లు, ఆయశోకవని
అవేక్షమాణః=చూచుచు; తాం=ఆయ కయంతయుఁ, గలయంజూచెను.
శోకవనికను; సర్వాం=అంతను; అన్వవే అని, తాత్పర్యము.

సంతానకలతాభిశ్చ పావపై రుషశోభితామ్
దివ్యగంధరసోపేతాం సర్వత స్స మలంకృతామ్.౨

తాం స నందనసంకాశాం మృగపక్షిభి రావృతామ్
హవ్యక్రప్రాసాదసంబాధాం కోకిలాకులనస్వనామ్. 3
కాంచనోత్పలపద్మాభి ర్వాపీభి రుపశోభితామ్
బహ్వసనకుఢోపేతాం బహుసూమిగృహాయతామ్. ౪
సర్వతుఃకుసుమై రమ్యం భలవద్భిశ్చ పాదజైః
పుష్పితానామశోకానాం ద్రియా సూర్యోదయప్రధామ్. ౫
ప్రదీప్తా మివ తత్రస్తో మాయతి స్సముదైతత
నిష్ప్రతశాఖాం విహంతైః క్రియమాణా మివానశ్యత్. ౬
వినిష్ప్రతద్భి శ్చతత భీలైః పుష్పావతంసకైః
ఆమూలపుష్పనిచిలై రశోకై శ్శాకనాశజైః. ౭
పుష్పధారాతిధాదైశ్చ స్పృశద్భి రివ మేదిహమ్
కణికాకైః కుసుమైః కింశుకైశ్చ సుపుష్పజైః. ౮

<p>టీక॥సం=ఆ; మాయతి=వాయుదే పునికుమారుండగుమామంతండు; త త్రస్థః=ఆశించు పావృక్షముపయ్యున్న వాడై; సంతానకలతాభిశ్చ=కల్పవృ క్షపుండరీకలచేతను; పాదజైః=వృక్షము లచేతను; ఉపశోభితాం=ప్రకాశించునట్లే యఁబడినదియును; దివ్యగంధ రసోపే తాం = శ్రేష్ఠముయినవాసనతోనురస ముతోను గూడినదియును; సర్వతః = అంతటను; సమలంకృతాం =చక్క-చక్క నలంకరింపఁబడినదియును; నందనసం కాశాం = నందనవనముతో సమానమై నదియును; మృగపక్షిభిః=మృగములచే తను, బహులచేతను; ఆవృతాం=కప్పఁబ</p>	<p>డినదియును; హవ్యక్రప్రాసాదసంబం ధాం=మేడలచేతనునగల్గినచేతనుఱ్ఱకుఁ గలదియును; కోకిలాకులనస్వనాం= కోయిలలయొక్క-వ్యాకులములయినధ్వ నులుగలదియును; కాంచనోత్పలపత్తా భిః=బంగారుపన్నెగలకలువలును కను లములునుగల; వాపీభిః = నడచావులచే; ఉపశోభితాం = ప్రకాశించునట్లేయఁబ డినదియును; బహ్వసనకుఢోపేతాం= అనేకములయినపీఠములతోనుజిత్రంబు శములతోను గూడినదియును; బహు సూమిగృహాయతాం=అనేకములయి నసూమిలొపలఁగట్టఁబడిన గృహంబు లతోఁగూడినదియును; సర్వతుఃకుసు</p>
---	--

ప్రేమ = సమస్తములయిన ఋతువులపు
 పములుగలవియును; ఫలవద్ధి = పం
 దులవియునగు; పాదపైశ్చ = చెట్లచేత
 పుష్పములహారమునదియు
 పుష్పములహారము = పూచియుండు;
 అశోకానాం = అశోకవృక్షములయొ
 కల; శ్రీయా = కాంతిచేత; సూర్యోద
 యభ్రాం = సూర్యోదయముయొక్క
 కాంతివంటికాంతిగలవియును; ప్రదీప్తా
 మివ(స్థితాం) = మండుచున్నట్లున్నది
 యును; శతశః = నూలునూలులు
 గాఁగినివ్వవద్దీ = బయలు వెడలుచున్న
 వియును; చిత్రై = నానావర్ణము
 లుగలవియును; పుష్పావతంసకైః =
 పూలుగిరోధూషణముగాఁ గలవియు
 ను, ముక్కులంబూలంగఱచుకొని యు
 న్నవియునగుననుట; నిహక్తైః = పక్షుల
 చేత; అసకృత్ = పలుమాఱు; నిష్ప్రత్ర
 శాఖాం = ఆకులునుగొమ్మలును లేనిది
 గా; క్రియమాతాపివ(స్థితాం) చే
 యుండుచున్నదియును; ఆమూలపు
 ష్పవిచిత్రై = అమగువఱకుఁబూలచేవ్యా
 పింపఁబడినవియు; శోకనాశనైః = దుః
 ఖమునుబోగొట్టునవియు; అశో
 కైః = అశోకవృక్షములతోను; పుష్పభా
 రాతిధానైశ్చ = పూలసమూహముయొ
 కలబరువులచేత; మేదినిం = ధూమిని;

స్పృశద్ధిరివ(స్థితైః) = తాడుచున్నట్లు
 న్నవియునగు; కుసుమిత్రైః = పుష్పించి
 నవియును; కణికారైః = కొండ
 గోగులతోను; సుపుష్పిత్రైః = చక్కఁ
 గాఁబూచియుండు; కింశుకైశ్చ = మో
 దుగుచెట్లతోను; యుక్తాం (అధ్యాపృ
 తము) = కూడినదియునగు; తాం = ఆ
 యశోకవనకను; సముదైతత = చూ
 చేసు.
 ఆహనువంతుండచ్చటశింశుపావృ
 షంబుపైనుండి, కల్పలతలునునానావి
 ధవృక్షంబులుగలిగి, దివ్య గంధరసంబు
 లనొప్పచు, నంతటనులంకృతంబై, సం
 దనవసంబునకుసాటివచ్చుచు, మృగంబు
 లనుం బట్టులనుంజెలంగుచు, మేడలను
 చగళ్లును అధికముగాఁగల్గి, మధురం
 బులగుకోయిలలధ్వనులరమణీయంబై,
 బంగారుకలువలును బంగారుకమలంబు
 లునుండియున్నదదావులనలంకృతం
 బై, యనేకములయినపీఠంబులం జీత
 కంబళంబులునుగల్గి, పూగృహంబులనే
 కంబులతోఁ గూడి, సమస్తఋతువులం
 దలిపూలతోనుంకూడియున్నఫలవంతం
 బులయినవృక్షంబులమనోహరంబై, చ
 క్రగఁబూచియెల్లనికాంతితో వెలుం
 గుచుండునశోకవృక్షంబులు గల్గుటవల
 న, నస్పృశుదయంబునొందుసూర్యుతో

సాటియగుచు జ్వలించు చున్నదోయని	వఱకు దట్టముగాఁబూచిచూపరుల దుః
యెన్నందగి యొప్పుచు, నానావణం	ఖంబులం బోఁగొట్టుచున్న యశోకవృ
బులై పూలనుముకులం గఱచుకొన	తంబులను, బూలబరువున నేలకు వంగ
వైగుంపులుగుంపులుగా నెగురుచుండు,	నవోటంజేసినేలందాఁకుచున్నట్టుచూప
పక్షులచే, పత్రంబులుఁగొమ్మలునగ	ట్టుచున్నకొండగోఁగులను, సుఖప్పితం
పడకుండుటవలనఁ బత్రశాఖలేవియులే	బులగుమోదుగుచెల్లెను, దేజరిల్లుచు
కుండునట్లు చేయఁబడినవోయని భావిం	న్న, యశోకవనికంబూచెను.
పదగినదై, శిఖరంబు మొదలుకొనివేళ్లు	అని, తాత్పర్యము.

స దేశః ప్రభయా తేషాం ప్రదీప్త ఇవ సర్వతః

టీక॥ సః=ఆ; దేశః= ప్రదేశము;	ఆయశోకవనికయందలిప్రదేశము,
తేషాం= ఆవృక్షములయొక్క; ప్రభ	అట్లు చక్కగాఁ బుష్పించియుండువృ
యా=కాంతిచేత; సర్వతః = అంతట	తంబుల కాంతిచే, మండుచున్నది వో
ను; ప్రదీప్త ఇవ= మండినదివలె; ఆసీ	తఁ బూజింపఁచెనది.
త్ (అధ్యాహృతము)= ఉండినది.	అని; తాత్పర్యము.

పున్నాగా స్సప్తపతాశ్చ చంపకోద్దాలకాస్తథా. ౯
వివృద్ధమూలా బహవ శ్శోభంతేస్త సుపుష్పితాః

టీక॥ పున్నాగాః = సురపొన్నచె	తేస్త=ప్రకాశించుచుండినవి.
ట్లును; సప్తపతాశ్చ= ఏడాకులయరఁ	ఆయశోక వనికయందు, పున్నాగవృ
టిచెట్లును; తథా=అట్లు; చంపకోద్దా	తంబులను ఏడాకులయరఁటిచెట్లును,
లకః=సంపెంగచెట్లును విరిగిచెట్లును;	సంపెంగచెట్లునువిరిగి చెట్లు ననేకము
బహవః= అనేకములైన; వివృద్ధమా	లు, వేళ్లుపెరిగి, చక్కగాఁబుష్పించి,
లాః = పెరిగినవేళ్లుగలవై; సుపుష్పి	యెంతయునొప్పుచుండినవి.
తాః= చక్కగాఁబూచినవై; శోభం	అని, తాత్పర్యము.

శాశకుంభనిధాః కేచి తేచి దగ్నిశ్శోభమాః. ౧౦

నీలాంజననిధాః కేచి త్రత్రా శోకా స్సహస్రశః

టీక త్రత్ర = ఆయశోకవనికయం	అశోకవృక్షంబులును; అసక్ (అధ్యా
యః; కేచిత్ = కొన్నివృక్షంబులు; శాత	హృతము) = ఉండినవి.
కుంభానిధాః = బంగారులో సమానముల	ఆయశోకవనికయందు, కొన్నిచెట్లుబం
యినవియును; కేచిత్ = కొన్నివృక్షం	గారు వన్నెగలవియు; గొన్ని యన్ని
బులు; అన్నిఁగోసమాః = సప్తమంట	జ్వాలతో నరియినవియును గొన్నినీ
తోబోగలవియును; కేచిత్ = కొ	లంపుత్రావత్తోనుగాటుకతోనుసాటియ
న్ని; నీలాంజననిధాః = నీలవణితోనుగా	యినవియును, వేసవేలుగానశోకవృక్షం
టుకతోను సమానములయినవియును;	బులును, ఉండినవి.
సహస్రశః = వేసవేలుగా; అశోకాః =	అని, రాష్ట్రము.

నందనం వివిధోద్యానం చిత్రం చైత్రరథం యథా. ౧౧
 అతిన్నత మివాచిన్యం దివ్యం రమ్యం శ్రియాశ్చతమ్
 ద్వితీయ మివ చాకాశం పుష్పజ్యోతిరణామయతమ్. ౧౨
 పుష్పరత్నశలై శ్చిత్రం సందనం సాగరం యథా
 సర్వతుః పుష్పేర్నిచితం పాదపై మృధుగంధిభిః. ౧౩
 నానానినానై రుద్యానంరమ్యం వృక్షశై ద్విశైః
 అనేకగంధప్రదహం పుష్పగంధం మనోరమమ్. ౧౪
 శైలేంద్ర మివ గంధాఘ్నం ద్వితీయం గంధమాదనమ్

టీక సః (అధ్యాహృతము) = ఆ	రంబును; చైత్రరథంయథా (స్థితం) = చై
హనుమంతుడు; వివిధోద్యానం = నా	త్రరథంబను పేరుగల కుబేరుని యు
నా విభములయిన యవాంతరోద్యాన	ద్యానంబుం బోలె నున్నదియును; అ
ములుగల; సందనం = సందనంబనుపేరు	చింత్యం = ఎన్ను చగనిదియును;
గల ఇంద్రుని యుద్యానంబును; అతి	దివ్యం = శ్రేష్ఠంబును; రమ్యం = సుంద
వృత్తమివ (స్థితం) = అతిక్రమించియు	రంబును; శ్రియా = కాంతిచేత; వృతం =
న్నట్లున్నదియును; చిత్రం = ఆశ్చర్యక	కప్పబడినదియును; పుష్పజ్యోతిర్గణా

యృతం=పువ్వులనెడు నక్షత్రసమూహంబులతోఁగూడినదియు, కావుననే; ద్వితీయం=రెండవదైన; ఆకాశమివ(స్థితం)= ఆకాశముంబోలె నున్నదియును; పుష్పరత్నశలైః=పూలనెడుమణులయొక్క నూలులచేత; చిత్రం=నానావర్ణమయినదియును, కావుననే; పంచమం=పంచవదైన; సాగరంయథా(స్థితం)= సముద్రముంబోలెనున్నదియును; సర్వభూపుష్పైః=సమస్తములయినముత్యపుల యందలిపూలు గలవియును; మధుగంధిభిః=తేనెయొక్కవాసనగలవియునగు; పాదపైః=వృక్షములచేత; సునితం=వ్యాపింపఁబడినదియును; నానానివాదైః=నానావిధములగుధ్వనుబుగల; వృక్షజైః=వృక్షములసమూహములచేతను; ద్విజైః=పక్షులచేతను; రమ్యం=సుందరమయినదియును; అనేకగంధప్రవహం=పెక్కువాసనలుగల వాయువు గలదియును; పుణ్యగంధం=పవిత్రుద్ధంబగు వాసనగలదియును; మనోరమం=మనోహరమయినదియును, కావుననే; గంధాభ్యం=వాసనతోఁగూడిన; ద్వితీయం=

రెండవదైన; గంధమాదనం=గంధమాదనంబును; కైలేంద్రమివ(స్థితం)=పర్వతశ్రేష్ఠముంబోలెనున్నదియునగు; ఉద్యానం=అశోకవనకను; దదర్శ (అధ్యాపృతము)=చూచెను.

హనుమంతుఁడు, నందనవనంబునతికృమించినదియుఁజైత్ర రథవనంబుతో సాటి యయినదియునై, యుచింత్యంబైదివ్యంబై సుందరంబై కాంతిచే వెలుంగుచు, బుష్పంబులను నక్షత్రంబులుగల్గుటంజేసి రెండవయాకాశంబనందగినదై, పుష్పంబులను మణులుగలదగుటంజేసి యందువసముద్రంబనందగినదై, సమస్త ముత్యపులంగల్గు పుష్పంబులును గల్గి మధుగంధంబు గుబాళించుచుండువృక్షంబులనొప్పుచునానావిధమధురధ్వనులు సేయుచుండు మృగంబులును బక్షులునుగల్గి మనోహరంబగు గంధంబుతోవీచుచుండు వాయువుతోఁగూడి, మనోహరంబై, సుగంధ సంపన్నంబై, రెండవగంధమాదన పర్వతంబు కైవడిఁ బూజింపఁబడు, యశోకవనకం, జూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

అశోక వనికాయాంతు తస్యా వాసరపుంగవః గృ
స దదర్శ విదూరథం చైత్యప్రాసాద ముచ్చితమ్

మధ్యే స్తంభసహస్రేణ స్థితం కైలాసపాండురమ్. ౧౬

ప్రవాళకృతసోపానం తప్తకాంచనవేదికమ్

ముష్ణంత మివ చక్షూంషి ద్యోతమాన మివ శ్రియా. ౧౭

విమలం ప్రాంశుభావత్వా దుల్లిఖంత మివాంబరమ్

టీక॥ తస్మాం=ఆ ; అశోకవనికా
యాంతు = అశోకవనికాయందే ; సః=
ఆ;వానరపుంగవః=వానరశ్రేష్ఠుండగు
హనుమంతుండు; అవిహారస్థం=కొం
తెముసమీపమునందున్నదియును ; ఉ
చ్చిశ్రం=ఉన్నతమునదియును; మ
ధ్యే = నడుమునందు; స్తంభసహస్రే
ణ=స్తంభములయొక్క-వేయిచేత ; స్థి
తం = ఉన్నదియును; కైలాసపాండు
రం= కైలాసపర్వతమువలెఁ దెల్లనైన
దియును; ప్రవాళకృతసోపానం=పవ
డములచేఁ జేయఁబడిన పడికట్లు గలది
యును; తప్తకాంచనవేదికం= కాంచ
నబడిన బంగారముతోఁజేయఁబడినతెన్నె
లుగలదియును; చక్షూంషి=కండ్లను ;
ముష్ణంతమివ (స్థితం)=దొంగిలించుచు
న్నదివోలెనున్నదియును; శ్రియా=కాం
తిచేత; ద్యోతమానం=ప్రకాశించుచు
న్నదియును (“ఇవ” అనునదిపాదపూ
రణార్థము); విమలం=నిమలమయి

నదియును; ప్రాంశుభావత్వాత్= ఉ
న్నతస్వభావముగలదగుటవలన ; అంబ
రం=ఆకాశమును; ఉల్లిఖంతమివ (స్థి
తం)=ఒరయుచున్నదివోలెనున్నదియు
నగు; చైత్యప్రాసాదం=బుద్ధాలయము
వంటి షేడను; దదర్శ=చూచెను.

వానర శ్రేష్ఠుండగు నాహనుమం
తుండు, ఆయనశోకవనికాయందేకొంతస
మీపంబున, నత్యున్నతంబైన, నడుమవేయి
స్తంభంబులమోయఁబడుచు, కైలాస
పర్వతంబుంబోలెఁదెల్లనై, పవడముల
తోఁజేసిన పడికట్లును మంచి బంగారు
ముతోఁజేసినతెన్నెలునుగల్గి, యధికము
గాఁ గాంతిగల్గుటంజేసి కండ్లుబోఁగొ
ట్టు నంత తీక్ష్ణంబైన, నిమలంబైన యా
న్నత్యంబున్న నాకాశంబు నొరయు
నట్లుచూపట్టుచున్న, బౌద్ధాలయము
వలె నిమితంబైన ప్రాసాదంబును,
జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో మలిససంవీతాం రాక్షసీభి స్సమావృతామ్. ౧౮

ఉపవాస కృశాం దీనాం నిశ్శ్వసంతీం పునః పునః
 దదశే శుక్ల పక్షాదౌ చంద్రరేఖా మివామలామ్. ౧౯
 మందప్రఖ్యాయమానేన రూపేణ రుచిర ప్రభావమ్
 పినద్ధాం ధూమజాలేన శిఖామివ విభావసోః. ౨౦
 వీతేనైకేన సంవీతాం క్లిష్టేనో త్తమవాససా
 సపంకా మసలంకారాం విపద్దామివ పద్మినీమ్. ౨౧
 వీశ్శితాం దుఃఖ సంతప్తాం పరిష్ఠానాం తపస్వినీమ్
 గ్రహేణాం గారకేణేవ వీడితా మివ రోహిణీమ్. ౨౨
 అశ్రుపూర్ణముఖం దీనాం కృశా మసశనేనచ
 శోకధ్యాన పరాం దీనాం నిత్యదుఃఖ పరాయణామ్. ౨౩
 ప్రియం జన మపశ్యంతీం పశ్యంతీం రాక్షసీగణమ్
 స్వగణేన వృగీం హీనాం శ్వగణాభివృతామివ. ౨౪
 నీలనా గాభయావేణ్యా జఘనం గతయైకయా
 నీలయా నీర దాపాయే వస రాజ్యా మహీమివ. ౨౫
 సుఖావహం దుఃఖసంతప్తాం వ్యసనానా మ కోవిదామ్

<p>టీక తతః=అటుపిమ్మట; సః (అ ధ్యాహృతము)=ఆహానుమంతండు; మ లినసంవీతాం=ముటికిబట్టచేగొప్పబడి నదియును; రాక్షసీభిః= రాక్షసస్త్రీల చేత; సమావృతాం= చుట్టబడినది యును; ఉపవాసకృశాం=ఉపవాసము చే సన్నగిల్లియున్నదియును; దీనాం= దుఃఖితురాలును; కాశునసే; శుక్ల ప క్షాదౌ=శుక్ల పక్ష ప్రారంభమునందు; అమలాం=స్వచ్ఛమయిన; చంద్రరేఖా మివ (స్థితాం)=చంద్రరేఖయుం బో</p>	<p>లెనున్నదియును; పునఃపునః= మాటి మాటికి; నిశ్శ్వసంతీం=నిట్టూపుకొని చుచున్నదియును ; మంద ప్రఖ్యాయ మానేన=కొంచెముగా గుఱుతుపెట్ట బడుచున్న; రూపేణ=అకారముతో; యుక్తాం (అధ్యాహృతము)= కూడి నదియును; రుచిరప్రభాం= మనోహ రమయిన కాంతిగలదియును ; ధూమ జాలేన=బొగలసమూహముచేత; పిన ధ్ధాం=కప్పబడిన; విభావసోః= అగ్ని యొక్క; శిఖామివ (స్థితాం)= మం</p>
--	---

❧

❧

టయుంబోలెనున్నదియును; పీతేన= పసుపురంగుగలదియునగు; క్లిష్టేన=జీర్ణమయినదియును; ఏకేన=ఒకడై న; ఉత్తమవాససా = శ్రేష్ఠమయినవస్త్రముచేత; సంవీతాం = కప్పబడినదియును; సపంకాం = ముఱికితోగూడినదియును; అనలంకారాం = అలంకారములేనిదియును; విపచ్చాం = కమలములు లేని; పద్మీమివ (స్థితాం) = తామరకొలనుంబోలెనున్నదియును; వ్రీళితాం = సిగ్గు నొందియున్నదియును; తలవంచుకొనియున్నదనుట; దుఃఖినంతప్రాం = దుఃఖముచేదపించునట్లుచేయఁ బడినదియును; పరిష్కానాం = వాడుపాటియున్నదియును; తపస్వివ్రీం = చూచువారికి దుఃఖముగలిగించునట్టి యవస్థగలదియును; అంగారకేణ = అంగారకుండను; గ్రహేణ = గ్రహముచే; పీడితాం = పీడింపఁబడిన; రోహిణీమివ (స్థితాం) = రోహిణీయుంబోలెనున్నదియును. అశుభ్రాణాముఖం = కన్నీళ్ల చేసెడిన ముఖముగలదియును; దీనాం = భయంబునొంది యుండు నదియును; అనశనేన = ఘటింపకుండుటచేత; కృశాం = సన్నులయుండు నదియును; శోకధ్యానపరాం = దుఃఖించుటకును జింతించుటకును లోబడినదియును; దీనాం = వెల

వలంబోవుచున్నదియును ; సిత్యదుఃఖిపరాయణాం = ఎల్లప్పుడును దుఃఖించుటయె ముఖ్యగతిగాఁగలదియును ; ప్రియం = ఇష్టమయిన ; జనం = జనమును ; అపశ్యంతీం = చూడనిదియును ; రాక్షసీగణం = రాక్షసస్త్రీలగు మూఱామును ; పశ్యంతీం = చూచుచున్నదియును ; స్వగతేన = తనజాతివృగములగు మూఱాముచేత ; హీనాం = ఎడవఁబడినదియును ; శ్వగతాభివృతాం = కుక్కలగు మూఱాముచేత బట్టును బట్టఁబడినదియునగు ; వ్యగీమివ (స్థితాం) = లేచివలెనున్నదియును ; సీలనాగాభయా = నల్ల సుపకావంతో సమాన పయినదియును ; జఘనం = మొలను ; గతయా = పొందినదియును ; ఏకయా = ఒకటియునగు ; వేత్త్యా = తలవెండ్రుకలబడతో ; యుక్తాం (ఆధ్యాత్మికము) = కూడినదియును ; సీరదాపాయే = మేఘములనాశమునందు, వషణతకపు పోఁగా ననుట ; సీలయా = నల్లనైన ; వనరాజ్యా = వనములపట్టి తో ; యుక్తాం (అధ్యాత్మికము) = కూడిన ; మహీమివ (స్థితాం) = ధూమియుం బోలె నున్నదియును ; సుఖాహంకం = సుఖమునకుఁదగినదియును ; దుఃఖినంతప్రాం = దుఃఖముచేదపింపఁజేయఁబడినదియును ; వ్య

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణము * సంకరాంధము.

సంక

3x2

సనానాం = దుఃఖములకు ; అకోవి
దాం=పండితురాలుగా నిదియు. సగు;
దుఃఖముల నెఱుంగనిదియు సగనగుట ;
కాంచిత (అధ్యాపృతము)= ఒకా
నాక స్త్రీ; దదళక = చూచెను.

అంత, మఱినవస్త్రంబువలచి, రా
క్షస స్త్రీలచే బరివృతయై, ఉపవా
సంబులచే శుక్లవస్త్రంబువలచి చంద్ర
రేఖయుంబోలెగృహించియున్నదై, దీ
నయై మాటిమాటికిఁజూపుకొనెను
చు, మిక్కిలియుంగూతయు మార్గ
ముఖోగ్గాడినదియుంబావునం గొంచె
ముగా గుఱుతుపెట్టెదగిన రూపంబు
తోఁగూడి, మనోహరంబగు కాలిగలి
గి, ధూమశాలంబునం గప్పబడిన య
గ్నివ్యాంబులంబు భావట్టుచు , పితవ
ణంబును జీణంబునగు నొక్కరై
యత్తమవస్త్రంబుదాల్చి , పతివ్ర
తయగుట వలన దేహ సంస్కారా
దులుచేసికొన కుండుటం జేసి దేహ
మునం దెచ్చగా ముఱికి గల్గియునలం
కారములుచేసికొనకయు నుండుటచే
గవలంబులైసతామరకొలంకకై వడి

గాంతిదటింగి, తలన
నవాడువాడనమెనగల్గి చూచువా
రికి దుఃఖముగల్గించుటకై వస్త్రం
చి, అంగారకగ్రహంబుచేదీక్ష
చివ రోహిణీనక్షత్రంబుంబోలె
జీ, నేత్రంబులం గన్నెరుసించుట, భయ
మునొందినదై , యానందంబుచేసికొన
కుండుటంజేసికొనిచూచునై యెల్లప్పుడు
నుదుఃఖించుచునలంకించుచు, క్రియజను
లంగనక , రాక్షసస్త్రీలంబూచుచు ,
లేళ్లంబుని కుక్కులచే గాఢంబుపెట్టు
బడులేడికైవడి విలపించుచు, సంసార
రంబు లేకుండుటచే నొకటిగాంబట్టు
కొని కృష్ణగర్భమువలెనల్లగా బహునం
బువై వ్రేలుకాడుచున్నతల దెండ్రుకల
బడితోఁగూడియెట్లుగిరిదృశ్యమందున
ల్లనివనపల్లితోఁగూడియుండు ధూ
మియుంబోలెబావట్టుచున్నదాని, సు
ఖంబును మాత్రమనుభవించు దగినది
యు దుఃఖితయు నెప్పుడును వ్యస
సంబులననుభవించు నిదియునగుదాని ,
నొక్కరైసతంబూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం సమీక్ష్య విశాలాక్షీ మధికం మలినాం కృశామ్. ౧౭

తర్క-యామాస సీతేతి కారణై రుపపాదిభిః

టీక॥ సః (అధ్యాపృతము) = అహసమంతయు ; అధికం = మిక్కిలియు

నె; మలినాం = ముతకేగలదియును; కృ

చేను.

గౌ = సన్నుల్లిగుదియునగు; తాం = ఆ;

అట్లుమిగుల మనెనయ్య కృశించి

పశాలాశ్రీ = పెడలుపయినకండ్లుగల

యున్న యావనితం ఒక్క-గాజూచి

శ్రీ; శుభిశ్య = చక్క-గాజూచి; ఉ

యాహనుమంతుండు, సరియైనకా

సనాగదిభి = యుక్తితోఁగూడినట్టి; కా

రణములచేత, “ఈబిడేసీత” యని

బుడై = కారణములచేత; సీతేత = సీత

యూహించెను. అని, తాత్పర్యము.

యని; తరి-యామాస = డిహిం

హియమాణా తదా తేన రక్షసా కామరూపిణా. ౨౭

యథారూపాహి దృష్టావై తథా రూపేయ మంగనా

టీక || తదా = అప్పుడు; కామరూపి

గా; దృష్టా = చూడబడినదో (“హి”

ణా = ఇచ్చాధీనంబగురూపముగల; తే

అనునది పాదపూరితార్థము); ఇ

న = ఆ; రక్షసా = రాక్షసునిచేత; హి

యం = ఈ; అంగనా = స్త్రీ; తథారూ

యమాణా = అపహరింపబడున్నస్త్రీ;

పాహి = అట్టిరూపముగలచేదా!

యథారూపా = ఎట్టిరూపముగలది

అప్పుడు కామరూపియగు రాక్షసుం

దుకొనిపోవఁగామేము చూచిన స్త్రీకే | న్నవి. అనిహనుమంతుడూహించెను.
రూపంబుండినదో, అదేరూపంబిదికను | అని, తా న్పర్యము.

పూర్ణచంద్రాననాం సుధూగ్ర చారువృత్త పయోధరామ్. ౨౮
కుర్వంతీ ప్రభయా దేవీం సర్వా విమిరా దిశః
తాం నీలకేశీం బింబాస్థీం సుచుధ్యాం సుహస్తితామ్. ౨౯
సీతాం పద్మపలాశాక్షీం మన్మథస్య రణం యథా
ఇష్టాం సర్వస్య జగతః పూర్ణచంద్రప్రభా మివ. ౩౦
భూమా సుతసు మానీనాం నియతా మివ తాపసీమ్
నిశ్శ్వసబహుళాం భీరుం భుజగేంద్రవధూమివ. ౩౧
శోకజాలేన మహతా వితలేన న రాజతీమ్
సం సక్తాం ధూమజాలేన శిఖామివ విభావనోః. ౩౨
తాం స్మృతి మివ సందిగ్ధా మృద్ధిం నిపతి తా మివ
విహతామివచ శ్రద్ధా మాశాం ప్రతిహతామివ. ౩౩
సోపసంగాం యథా సిద్ధిం బుద్ధిం సకలమౌమివ
అధూతే నాపమాదేన కీర్తిం నిపతితామివ. ౩౪
రామోపరోధ వృద్ధితాం రక్షోహరణ కళితామ్
అబలాం మృగశాచాక్షీం వీక్షమాణాం తత స్తతః. ౩౫
బాష్పాంబుపరిపూర్ణేన కృష్ణవక్రాక్షి శత్రుణా
వదనేనా ప్రసన్నేన నిశ్శ్వసంతీం పునః పునః. ౩౬
మలపంకధరాం దీనాం మండనాహా మ మండితామ్
ప్రభాం నక్షత్ర రాజస్య కాలమేమైరి వాప్యతామ్. ౩౭

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహ్వానము లయినకనుబొమ్మలు గలదియు
నుమంతుడు ; పూర్ణచంద్రనిభాన ను; చారువృత్తపయోధరాం= సుంద
నాం=నిండుచంద్రునివంటి ముఖముగల రములునుగండములయినవియునగు సై
దియును; సుధూగ్రం (సుధు)వం=సుందములుగలదియును; దేవీం=రాణియు

స

ను; ప్రభయా = కాంతిచేత; చిశః = చి
క్కులను; సహాణి = అన్నిటిని; విప్రిమి
రాః = చికిటిలేనివానిగా; కుపకాం
తీం = చేయుచున్నదియును; తాం = సప్త
స్థియును; పిలకేశం = నల్లని వెంట్రుకలు
గలదియును; బింబాష్ట్రం = దొండ పం
డువంటి పెదవి గలదియును; సుమ
ధ్యాం = సుందరమయిన నడుముగలది
యును; సుప్రసిద్ధితాం = మిక్కిలియున్న
రమయినదియును; సత్తపలాశాక్షీం =
తామగ పూజిత కల వంటి కండ్లుగలది
యును; సత్తపర్య = సత్తపర్యయే
క్కు; రతంయథా (స్థితాం) = రతి
యందుబోలెనున్నదియును; సత్తపర్య =
సమస్తమయిన; జగతః = ప్రపంచము
నకును; గాంధారి = సమస్తతయినదియు
ను; పూజాదండ ప్రధామివ (స్థి
తాం) = సంపదలనుని కాంతియుంబో
లెనున్నదియును; ధూమా = నేల
యందు; ఆనీనాం = కూడుకొన్నదియు
ను; సుతసుం = మిక్కిలియుగృహించినది
యును; నియతాం = నియమముతోఁ
గూడిన; తాపనీమివ (స్థితాం) = తప
స్సునేయున్నట్లెనున్నదియును; భీ
రుం = భయపడునట్లభావము గలదియు
ను; నిశ్శాస్త్రసంబహుళాం = నిట్టూర్పు
లధికముగాఁగలదియును; భుజగేంద్ర

వధూమివ (స్థితాం) = సర్వ ప్రేష్
ముయొక్క భార్యయుం బోలెనున్నది
యును; మహతా = అధికమయి
న; వితలే = దేహమంతయువ్యా
పించిన. దేహంబందంతయుదుఃఖ చి
హ్నంబులు గల్గించినయనుట; శో
కజాతేన = దుఃఖ సమూహము చే
త; సరాజతీం = (రాజతీం = ప్ర
కాశింప కున్నదియును; ధూమజా
లేన = పొగలసమూహముతో; సు
సక్తాం = సంబంధించిన; విభావసోః = ఆ
స్థియొక్క; శిఖామివ (స్థితాం) = మం
టయుంబోలె నున్నదియును; సుంది
క్తాం = సందేహముతోఁగూడిన; స్త్రుతీ
మివ (స్త్రుతీమివ, స్థితాం) = సమకా
స్త్రయింబోలెనున్నదియును; నిపతి
తాం = పడిన; బుద్ధిమివ (స్థితాం) = సం
పదయుంబోలె నున్నదియును; విహ
తాం = కొట్టబడిన; శ్రద్ధామివ (స్థి
తాం) = శ్రద్ధయుంబోలె నున్నదియు
ను; ప్రతిహతాం = కొట్టబడిన; ఆశా
మివ (స్థితాం) = ఆశయుంబోలెనున్న
దియును; సోపసగాఁం = విఘ్నము
తోఁగూడిన; సిద్ధింయథా (స్థితాం) =
కార్యసిద్ధియుంబోలెనున్నదియును; స
కలుషాం = కలషముతోఁగూడిన; బుద్ధి
మివ (స్థితాం) = బుద్ధియుం బోలె

స

స

సున్నదియును; అపూతన=నిజముగా
నట్టి; అపరాధన=నిందచేత; నిపతి
తాం=పడిన; కీర్తిమివ(స్థితాం)=కీర్తి
యుంబోలెనున్నదియును; రామోపరో
ధవ్యధితాం=రాముని (లక్షణచే) పొం
దుటయొక్క-యడ్డగించుటచే దుఃఖించు
నదియును; రక్షోహరణకళితాం =
రాక్షసుల చేసినపహరించుటచే గృశించు
నట్లు చేయబడినదియును; అబలాం=
బలము లేని స్త్రీయును; వ్యగతాబా
క్షీం=జీంకపిల్లయొక్క- కండ్లవంటికం
డ్లుగలదియును; తతస్తతః=ఆయాప్ర
క్కల; వీక్షమాణాం=చూచుచున్నది
యును; బాష్పాంబుపరిపూణేన=క
న్నీళ్ల చేసినదనియును; కృష్ణవక్రాక్షి
పత్నీణాం=నల్లనినియువంకరయైన
వియునగుకసుతోప్పలుగలదియును; అ
ప్రసన్నేన=దుఃఖమునొందియుండుట
చేనిచుకలముగానిదియునగు; వదనేన=
ముఖముతో; యుక్తాం=(అధ్యాపృత
ము)కూడినదియును; పునఃపునః=మా
టిమాటికి; నిశ్శ్వసంతీం=నిశ్చూర్పులు
పుచ్చుచున్నదియును; వలపంకధరాం=
ముటికియునుబంకమును చాల్చియున్న
దియును; దీనాం = దుఃఖితురాలును;
మండనాహాం=అలంకారమునకుండ

గినదియును; అమండితాం=అలంకరిం
పబడనిదియును; కాలమేషైః=కాల
మేఘములచేత; ఆవృతాం=మూయుట
డిన; నక్షత్రరాజస్య=నక్షత్రములకధిప
తియైనచంద్రునియొక్క; ప్రభామివ=
(స్థితాం)కాంతియుంబోలెనున్నదియు
నగు; తాం=ఆ; సీతాం=సీతను; దద
శః=(అధ్యాపృతము)చూచెను.

నిండుచందరునిబోలుముఖంబును
సుందరంబులైన కనుబొమ్మలును
సుందరంబులును గుండ్రంబులునగు స్త
నంబులును గల్గిదేహప్రభచే సమస్తది
క్కులచీకట్లనుంబోలెగొట్టెను, నల్లని
వెండుకలతోనుదొండండువంటిపెద
వితోను సుందరంబగునడుముతోనుండె
లంగుచు, పాతివ్రత్యమందు స్థైర్యంబు
గల్గి, తామరపూతోకులుంబోలెవిశాల
సుందరంబులగు నేతంబులతోగూడి,
మన్మథునిభార్యయగు రతియుంబోలె
నొప్పుచు, సమస్తలోకంబులకును సత్తు
తయై, నిండుచందరుని కాలింబోలు
కాంతిగల్గె, నేలంబూమునైక్య
శించియున్నదేహముగలదై, నియమం
బవలంబించియుండు తాపసియుంబో
లెజూపట్టుచు, భయంబునొంది, యె
చ్చుగాఢార్పులుపుచ్చుచు, నాగకన్య

కయుంబోలెఁగనుపట్టుచు, సధికంబు
గాదుఁఖంబుగలదికావునఁ బ్రకాశింప
కున్నదియై, పొగలచేఁగఁపుబడినయ్యి
జ్వాలయుంబోలెఁజూడనగుచు, సందే
హంబుతోఁగూడినయఁఫలంబుగలస్కృ
తియుంబోలెనియోగించుట కశక్తయై,
తఱిగినసంపదయుంబోలె కాంతిదగ్గిన
దై, ఫలాభావంబునంజేసితగ్గినత్రద్యక్షైవ
డి, సాఫల్యంబులేకుండుటవలన వ్యర్థ
మయినయాశపగిది, విఘ్నంబు నొందిన
కార్యసిద్ధిభంగి, గపటసహితంబగుబుద్ధి
రీతి, సపవాదంబుచేఁచఁజేరిన కీర్తిఁపో
లి, షీఱయాపయై, రామసంగమంబు
లేమింజేసి దుఁఖితయై, రాక్షసుండగు
రావణునిచేనపహరింపఁబడుట వలనఁ

గృశించినదేహంబుగలదై, యబలయు
జింకపిల్లలకుంబోలెఁ జంచలనేత్రంబు
లుగలదియు, గావున, నాల్గుప్రకర
లంబూడుచు, గన్నీళ్లునిండి నల్లనిదియు
వంకరయునగు కనుతొప్పలు గల్గి య
ప్రసన్నంబైయున్నముఖంబుతోఁగూడి,
మాటిమాటికినిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, మలి
నదేహయై, గర్వంబుడిగినదై యలం
కారాహారయైను, భర్తృవిరహం
బునంజేసి, యలంకారంబుచేసికొనక,
కాలమేఘంబులచేఁగఁపుఁబడిన చంద్రు
నికాంతయుంబోలెఁ జూడనగుచున్న,
సీతను, హనుమంతుండు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య సందిహి మూర్తిః ముహుః స్వీతాం సరీక్ష్యతు
ఆమ్నాయానా మయోగేన విద్యాం ప్రశిథిలామివ. 3౮

టీక || ఆమ్నాయానాం = అభ్యాస
ములయొక్క; అభావేన = లేకపోవుటచే
త; ప్రశిథిలాం = సంఘలువదలిన, మఱ
వఁబడినయనుట; విద్యామివ = (స్థి
తాం) విద్యయుంబోలెనున్న; సీతాం =
సీతాదేవిని; ముహుః = పలుమాఱు; ని
రీక్ష్యతు = చూచినంతనె; తస్య = ఆహ
నుమంతునియొక్క; బుద్ధిః = బుద్ధి; సంది

హి = సందేహమునొందెను.
అభ్యాసము లేకుండుటవలన మఱ
వఁబడినవిద్యయుంబోలెఁ గృశించియు
న్నసీతను మాటిమాటికింజూచి, యా
హనుమంతుండు, “ఇదియిట్లుకృశించిమ
లినదేహయైయున్నదే, సీతయానో,
కాదో” అని, సందేహమునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖేన బుబుధే సీతాం హనుమా ననలంకృతామ్

సంస్కారేణ యథా హీనాం వాచమధాంతరంగతామ్. ౩౯

టీక॥ హనుమాన్=హనుమంతుడు; అనలంకృతాం=అలంకరింపబడనట్టి; సీతాం=సీతను; సంస్కారేణ=శబ్దవృత్త త్తిచే; హీనాం=విడువబడినదియు, కావుననే; అధాంతరం=మఱియొకయర్థమును; గతాం=ప్రాందినదియునగు; వాచయథా=మాటనుఁబోలె; దుఃఖేన=కష్టముచేత; బుబుధే=తెలిసికొనెను.

పండితుడుకానివాడు చెప్పినమాటను, అతనికి శబ్దవృత్త త్తిలేనందువల

న, ఆమాటయంతడు చెప్పఁదలచినయర్థమునువిడిచిమఱియొకయర్థమును, బోధించుటంజేసి, పండితుండు, పూర్వోత్తర సందర్భము నాలోచించి, బహుకష్టంబునం దెలిసికొనునట్లు, హనుమంతుండు, అలంకారంబు లేకయుపవాసాదులచే మాఱురూపునొందియున్న సీతను, రాముండుచెప్పిన గుఱుతుల నాలోచించి, బహుకష్టంబునం దెలిసికొనెను.

అని, తాత్పర్యము.

తాం సమీక్ష్య విశాలాక్షీం రాజపుత్రీ మనిందితామ్

తర్కయామాస సీతేతి కారణై రుపపాదిభిః. ౪౦

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆహనుమంతుండు; అనిందితాం=నిందింపబడనిదియును; రాజపుత్రీం=రాజకొమార్తెయనగు; తాం=ఆ; విశాలాక్షీం=వెడలుపయినకండ్లుగల(స్త్రీ)స; సమీక్ష్య=చూచి; ఉపపాదిభిః=యైయుక్తములయిన; కారణైః=హేతువు

లచే; సీతేతి=సీతయని; తర్కయామాస=ఊహించెను.

ఆహనుమంతుండు, నిందింపబడనిదియును రాజకొమార్తెయనగు నావనితంజూచి, సరియైన కారణములచేత, సీతయని యాహించెను.

అని, తాత్పర్యము.

వై దేశ్య యాని చాంగేషు తదా రామో స్వకీర్తయత్

౪౨

తా న్యాభరణజాలాని శాఖాశోభి న్య లక్షయత్. ౪౦
సుకృతా కణచేష్టావ శ్వదంష్ట్రైచ సుసంస్థితౌ
మణివిద్రును చిత్రాణి హస్తే స్వాభరణానిచ. ౪౧
శ్యామాని చిరయు కత్వా త్తథా సంస్థానవం తవ

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆములను; అన్వకీతకాయత్ = చెప్పెనో;
హనుమంతుండు; సుకృతా = చక్కగాఁ జాఖాశోభిని = చెట్టుకొమ్మలందుఁబ్రకా
జేయఁబడిన; కణచేష్టావ = కుండలం శించుచున్న; తాని = ఆ; ఆభరణజాలాని
బులును; సుసంస్థితౌ = సుందరములయిన, చ = సొమ్ములయొక్క సమాహముల
శ్వదంష్ట్రైచ = అడువారుచెవిసిధరిం ను; అలక్షయత్ = చూచెను.
చెడునొకవిధమైన పూజములను; శ్యా రాముండు, హనుమంతుండు బయలుచే
మాని = నల్లనివిగానుండునవియును; టునప్పుడు, ఆనవాలుగా, నీతయేయే
చిరయు కత్వాత్ = బహుకాలముసం యాభరణంబుల ధరించుచున్నదని చె
బంధముగలని యుండుట వలన, బహు ప్పెనో, నీత పటవ్రతయగుటంజేసి భ
కాలము ధరింపఁబడుటవలనననుట; త సృక విరహకాలంబున ధరింపరాదని
ధా = అట్లు; సంస్థానవంతిచ = నన్నివే తలంచి చెట్టుకొమ్మలకుఁ గట్టియు
శములుగలవియును, ధరించినచోటము న్న, సుందరంబులగు కుండలంబులు
ద్రాలుగలవియు ననుట; మణివిచిత్రా శ్వదంష్ట్రైంబులను కణాభరణంబులు
ణి = రత్నములచేతను బవడములచేత మణులను బవడములనుగూచిఁ నిర్మిం
ను నానావణములు గలవియునగు; పఁబడినవియు విరహబాధవలన నలుపు
హస్తేఘ = చేతులయందు; (ధరింపదగి దగిలి యున్నవియు నగు హస్తాభరణ
న); ఆభరణానిచ = సొమ్ములను; ఏ లు మొదలగు, నాయాభరణంబుల న
వం (అధ్యాహృతము) = ఇట్లు; త ప్పొంటిని, మఱియు నీతదేహంబునవాని
దా = అప్పుడు; రామః = రాముడు; వై ధరించుచోట్ల నేర్పడియుండు ముద్రల
దేహశ్శి = సీతయొక్క; అంగేఘ = అవ నుం, బూచెను. అని, తాత్పర్యము.
యవములందు; యాని = వీయాభరణ

తా న్యే వై తాని మన్యేహం యానిరామో న్వకీతకాయత్. ౪౩

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౩౬౫

స ౧౫

<p>టీక॥ రామః=రాముడు; యాని= ఏయాభరణంబులను ; అన్వకీతః= అన్వకీతః=చెప్పినో; సతాని=వీటిని; తాన్యే=వాఁడఁగానఁ; అహం=నేను ; మన్యే=తలంచుచున్నాను.</p>	<p>రామండే యాభరణంబుల నా నవాలుగాఁజెప్పెనో, అనియే, యాభరణంబులనీ, తలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తత్ర యాన్యవహీనాని తాన్యహం నోపలక్షయే
యాన్యహీనాని నావహీనాని లోపమానానానంశైః. ౩౪

<p>టీక॥ తత్ర=ఆముశ్యమూక పర్వతములు. సతతంబును సందహము ; న=మునందు; యాని= ఏయాభరణములు; లేదు. అవహీనాని=విడువఁబడినవో; తాని= ఆముశ్యమూక పర్వతమునందు, ఆయాభరణంబులను; అహం=నేను; ఈసీతమే యాభరణంబుల బడచైచె నోపలక్షయే=చూడను. అస్యాని=ఈ హో, ఆయాభరణంబులప్పుడునూకగపడ నీతయొక్క ; యాని= ఏయాభరణము లేదు; అప్పుడుపాటవేయఁ బడినవి యీ లు; నావహీనాని=విడువఁబడలేదో; ఇ భరణంబులు; అందు సందహము లేదు. మాని=ఇవి; రాని = ఆయాభరణ అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>ఆముశ్యమూక పర్వతమునందు, ఈసీతమే యాభరణంబుల బడచైచె నో, ఆయాభరణంబులప్పుడునూకగపడ లేదు; అప్పుడుపాటవేయఁ బడినవి యీ భరణంబులు; అందు సందహము లేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పీతం కనకవట్టాభం స్రస్తం శద్వసనం శుభమ్
ఉత్తరీయం సగానక్తం తదా దృష్టం స్థవంగమైః. ౩౫

<p>టీక॥ తదా=అప్పుడు; స్రస్తం=పడినదియును; సగానక్తం=వర్షము నందును బంధించియుండినదియు, వర్ష తమునందున్నదియుననుట; పీతం=పసుపురంగుగలదియు ; కనకవట్టాభం= బంగారుపట్టెయొక్క కాంతివంటికాం</p>	<p>తిగలదియును; శుభం= మంగళశకరమయినదియును; ఉత్తరీయం= మైనధరింపఁదగినదియునగు; శతే=ఆ ; వస్త్రం=వస్త్రము; స్థవంగమైః=కోరి తులచేత; దృష్టం=చూడఁబడినది. ఈసీతయాముశ్యమూక పర్వతము</p>
--	--

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౫

పైబడవే చిన, సుషపురంగుగల్గి బంగా | టవేసుకొనువ స్త్రీమును, సుగ్రీవాదివా
రు పండ్లెంబోలె వెలుంగుచున్నవయఁ | నరులుచూచినారు. అని, తాత్పర్యము.

భూషణానిచ ముఖ్యాని దృష్టాని ధరణీతలే

అన యైవాపవిధాని స్వనవంతి మహంతిచ. ౪౬

టీక॥ అనయైవ=ఈవిడచేతనే; ధర | ను; దృష్టాని=చూడబడినవి.
ణీతలే=భూతలమునందు; అపవిధా | ఈవిడచేతనేనేలంబడవైవబడిగ
ని=పడవైవబడినవియును; ముఖ్యాని= | ల్లుగల్గుమని మోగుచున్న శ్రేష్ఠములగు
శ్రేష్ఠములయిచవియును; స్వనవంతి= | భూషణంబులును, బూడబడినవి.
ధ్వనిగలవియును; మహంతిచ=గొప్ప | అని, తాత్పర్యము.
వియునగు; భూషణానిచ=సొమ్ములు

ఇదం చిరగృహీతత్వా ద్వసనం స్లిప్తవ త్తరమ్

తథాపి నూనం తద్వగాం తథా శ్రీమద్యథే తరత్. ౪౭

టీక॥ ఇదం=ఈ; వసనం=వస్త్ర | కాంతిగలదిగాను; అస్తి (అధ్యాహ్న
ము; చిరగృహీతత్వాత్ = బహుకాల | తము)=ఉన్నది.
ముగా గ్రహింపబడియుండుటవలన; ఈవస్త్రము బహుకాలముగా విడువ
స్లిప్తవ త్తరం=మిక్కిలియునలగుటగ | కధరింపబడుటంజేసి, మిగుల నలగి
ల్గినది; తథాపి=అట్లుయినను; నూనం= | యున్నది; అయినను, మునుపువర్వతం
నిశ్చయముగా; తద్వగాం=ఆరంగుగ | బుపైబడవయివబడినదనియట్లు, అ
లచిగాను; ఇతరత్=మఱియొకటి; య | దేరంగును అచేకాంతియును గల్గియు
థా=ఎట్లొ; తథా=అట్లు; శ్రీమత్ = | న్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇయం కనకవణాంగీ రామస్య మహిషీ ప్రియా

ప్రణస్తాపి సతీ యాస్య మనసోన ప్రణశ్యతి. ౪౮

టీక॥ సతీ=పతివ్రతయగు; యా=ప్రియా = ఇష్టయైన; మహిషీ=వీసీత; ప్రణస్తాపి= అగపడకపోయిన భార్య.
ను; అస్య=ఈ రామునియెక్క; మన ఎవ్వతె, రావణుండపహరించుటచేగం
సం=మనసునుండి; నప్రణశ్యతి= అగప డ్లకగపడకున్నను రామునిచే నెల్లప్పుడు
డకపోలేదో, ఎల్లప్పుడును రామునిచే మనంబున ధ్యానింపబడుచున్నదనట; సీ, విభవక రామునిమనంబునకగపడు
మనంబున ధ్యానింపబడుచున్నదనట; చుండుటంజే
ఇయం=ఈ; కనికవతాంగీ= బంగ చుండువో, అట్టిరాముని ప్రియభార్య
రువన్నెగల కేహముగలయూడది ; యైన సీతయే, యీవనిత.
సా=ఆట్టి; రామస్య=రామునియొక్క; అని, తాత్పర్యము.

ఇయం సా యత్యుతే రామ శ్చతుర్థిః పరితప్యతే

కారుణ్యేనా నృశంస్యేన శోకేన మదనేనచ. ౪౯

స్త్రీ ప్రణస్తేతి కారుణ్యా దాశ్రితే త్యా నృశంస్యతః

పత్నీ నష్టేతి శోకేన వియేతి మదనేనచ. ౫౦

టీక॥ యత్యుతే = ఎవ్వతెకుగా హృతము) = అగపడకపోయినదని; మ
ను; రామః= రాముడు; “స్త్రీ=ఆ దనేనచ=మన్నఘనిచేతను; వీపం (అ
డుది; ప్రణస్తా= అగపడకపోయినది” ధ్యాహృతము)= ఇట్లు; కారుణ్యేన=
ఇతి=అని; కారుణ్యాత్=దయవలనను; దయచేతను; అనృశంస్యేన=మృదుస్వ
ఆశ్రితా= తన్నాశ్రయించినది; ప్రణ థావముగలుగుటచేతను; శోకేన= దుః
ష్టేతి(అధ్యాహృతము)=అగపడకపో ఖముచేతను; మదనేనచ=మన్నఘని చే
యినదని; అనృశంస్యతః=మృదుస్వభా తను; చతుర్థిః=నాన్దింటిచేత; పరిత
వముగలిగియుండుటవలనను; “పత్నీ= ప్యతే=బాధపడుచున్నాడో; ఇయం=
భార్య; నస్తా = అగపడకపోయినది” ఈస్త్రీ; సా=ఆసీత.
ఇతి=అని; శోకేన = దుఃఖముచేతను; రాముండేసీతనుగుఱించి, “సాధా
ప్రియా=ప్రియురాలు; నష్టేతి (అధ్యా రణంబుగా నెవ్వడు నాపత్నయంబు

నరక్షింపవలసినస్త్రి యగపడకపోయి యును. యింబువలనను “నాప్రీయరాతే
నదీ, యెంతశ్రమపడుచున్నదో అని” చృటహో యగపడలేదే, విరహబాధ
దయవలనను, “తన్నాశ్రయించినదా నోర్చలేనే” యని మన్తభాధవలనను,
నిరక్షింపటకు లేకపోయినదే” యని ఇట్లుదయచేతను, అనుతాపముచేతను
యనుతాపంబువలనను, “నాభార్య, దుఃఖముచేతను మన్తభాధచేతను, నా
నాదేహములో సగమని వేదములోఁజెలుగింటను బాధపడుచున్నాడో, ఆసీ
ప్పబడినదినను స్త్రీ ధర్మంబులు సేయు తయెయిబిడ. అని, తాత్పర్యము.
టకును సహాయురాలు, అగపడలేదే”

అస్యా దేవ్యా యథా రూప మంగప్రత్యంగసౌహృదమ్

రామస్యచ యథారూపం త స్త్రీయ మసితేక్షణా. ౫౦

టీక॥ అస్యాః=ఈ; దేవ్యాః= సీతాదే ను; తథా (అధ్యాహృతము)=అట్లు.
వికీ; రూపం=సౌందర్యంబును; అంగప్ర ఇయం=ఈ; అసితేక్షణా=నల్ల నికంఠము
త్యంగసౌహృదం= దేహముయొక్కయు గలస్త్రి; తస్య=ఆ రామునకు; యో
ను అవయవములయొక్కయును జక్కఁ గ్యా (అధ్యాహృతము)=తగినది.
గానుండుటయును; యథా=ఎట్లో; రా ఈసీతకెట్లు సౌందర్యంబును దేహవ
మస్యచ (అధ్యాహృతము)= రాము యవంబులచక్కఁదనమునున్నదో, రా
నకును; తథా (అధ్యాహృతము)= మునకునట్లేయున్నది; రామునకెట్లు
అట్లు. రామస్యచ=రామునకు; యో సౌందర్యములున్నవో, ఈసీతకును అ
పం=సౌందర్యము; యథా=ఎట్లో; అ ట్లేయున్నది; కావున, రామునకీవిడఁ
స్యాః (అధ్యాహృతము)= ఈసీతకు గియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అస్యా దేవ్యా మనస్తస్త్రిం స్తస్య చాస్యాం ప్రతిష్ఠితమ్

తేనేయం సచ ధర్మాత్మా ముహూతః మపి బీవతి. ౫౧

టీక॥ అస్యాః=ఈ; దేవ్యాః= సీతాదేవియొక్క; మనః=మనసు; తస్మిన్=

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము.

౩౬౯

సం౫

ఆరామునియందును; తస్య=ఆరాము
నియొక్క; మనః(అధ్యాహృతము)=
మనసు; అస్యాంచ= ఈవిడయందును;
ప్రతిష్ఠితం= ప్రతిష్ఠించబడినది . తే
న=దానిచేత; ఇయం = ఈవిడయును;
ధర్మాత్మా=ధర్మస్వభావముగల; స
చ=ఆరాముండును; మహాత్మా మ
పి=కొంచెము సేపైనను; జీవిత=జీవించుచున్నారు.

ఈనీతమనసు రామునియందును ,
రామునిమనసు , నీతయందును, స్థిర
ముగా నెలకొనియున్నది; అట్లు మన
సుననొకరినొకరుచూచుకొనుచుండుట
వలననే, ఈనీతగాని, ధర్మాత్ముండగు
నారాముండుగాని, యంతవఱకుబ్రతి
కియున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

దుష్కరం కృతవా నామో హీనో యదనయా ప్రభుః
ధారయ త్యాత్మనో జహం సశోకే నావసీదతి. ౫౩

టీక|| ప్రభుః = రాముండు; అన్
యా=ఈనీతచేత; హీనః=విడువబ
డినవాడై; తస్యని = తనయొక్క; దే
హం=దేహమును; ధారయతి= ధరిం
చుచున్నాడు; శోకేన=దుఃఖముచే ;
నావసీదతి = నశింపకున్నాడు; (ఇతి)
యత్=అనునదియేదికలదో; తత్ (అ
ధ్యాహృతము)=ఆ ; దుష్కరం=చే
యగూడనికార్యమును; రామః = రా
ముండు; కృతవా = చేసినాడవు.

రాముండు, నీతను విడిచియును,
దేహంబు ధరించి యున్నాడే, నీత
మాత్రము స్వతంత్రురాలకాదు కావు
నదేహంబు విడుచుటకు శక్తురాలుకా
దు, రాముండు పురుషుండుకాననస్వ
తంత్రుండ, అట్లుండగ, దుఃఖంబున
దేహంబు విడువక జీవించి యుండుట
చాల నాశ్చర్య కరముగానున్నది; మ
ఱియెవ్వరును ఇట్లుండజాలరు.
అని, తాత్పర్యము.

దుష్కరం కురుతే రామో య ఇమాం మ త్రకాశీమ్
నీతాం వినా మహాబాహు ముహూర్తా మపి జీవతి. ౫౪

టీక|| యః=రాముండు ; మ త్రకాశీం=మదముచేత బ్రకాశించునట్టి ;

ఇమాం=ఈ; సీతాంవినా=సీతను విడిచి; ముహూర్తః=కొంచము సేపైనను; జీవతి = బ్రతుకుచున్నాడో; సః (అధ్యాత్మతము) = అట్టి; మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; రామః=రాముండు; దుష్కరం= చేయన శక్యమయిన కార్యమును ; కురుతే=చేయుచున్నాడు.

మదంబుచేఁ బ్రకాశించునట్టి యుత్తమవనితయైన యీసీతనువిడిచి, యంతవఱకుబ్రతికియున్నాడు, కావున, మహాబాహుండుగురాముండు ఎట్టి వారికినిజేయ నశక్యమయిన కార్యమును, జేయుచున్నాడు. అని, అహనుమంతుండు, చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సీతాం తదా దృష్ట్వా హృష్టః పవనసంభవః

జగామ మనసా రామం ప్రశశంసచ తం ప్రథమమ్. ౫౫

టీక||పవనసంభవః= వాయువువలనఁబుట్టినవానిమంతుండు ; తదా= అప్పుడు; ఏవం=ఇట్లు; సీతాం= సీతను; దృష్ట్వా=చూచి; హృష్టః=సంతసించినవాఁడై; మనసా=మనసుచేత ; రామం=రాముని; జగామ= పొందెను. తం=ఆ; ప్రథమం=ప్రథమండుగురాము

ని; ప్రశశంసచ=పొగడెను.

వాయుదేవునికుమారుండగు హనుమంతుండు, అప్పుడు, ఇట్లు, సీతంజూచి, సంతోషంబుకొంది, మనంబున రామునిం దలంచుకొని, సమస్తలోక నాయకుండగురామునింబొగడెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, పంచదశస్కంఠః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థఃచంద్రికాఖ్యానం బగు శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ పంచదశస్కంఠః టీక,

ముగిసినది.

(౨)

హోడశసగప్రారంభః.

ప్రశస్యతు ప్రశస్తవ్యాంసీతాంతాం హరిపుంగవః
గుణాభిరామం రామంచ పునశ్చింతాపరో భవత్. ౧

టీక॥ హరిపుంగవః=వానర శ్రేష్ఠం డగుహనుమంతుండు; ప్రశస్తవ్యాం(ప్రశంసితవ్యాం) = పొగడబడవలసిన; తాం=ఆ; సీతాం=సీతను; గుణాభిరామం=గుణంబులనొప్పచున్న; రామంచ=రాముని; ప్రశస్యతు=పొగడియు; పునః=మఱల; చింతాపరః=దుఃఖిని, తాత్పర్యము.	భిమునకులోకువయినవాడు; అభవత్=అయెను. వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు, ప్రశంసించదగినసీతాదేవిని, గుణవంతుండగు రామునిం, బ్రహ్మసించి, మజలఁజింతలోమునింగెను.
---	---

సుముహూర్త మివ ధ్యాత్వా బాష్పపర్యా కులేక్షణః
సీతా మాశ్రిత్య తేజస్వీ హనుమాన్విలలాపహ. ౨

టీక॥ తేజస్వీ=ప్రశస్తమగు పరాక్రమముగల; సః=ఆ; హనుమాన్=హనుమంతుండు; ముహూర్తం=కొంచెముసేపు (“ఇవ” అనునది వాక్యాలంకారార్థము); ధ్యాత్వా=ఆలోచించి; బాష్పపర్యాకులేక్షణః=కన్నీరుచేఁగలంతవాడిన కండ్లుగలవాఁడై; సీతాం=సీతను; ఆశ్రిత్య=ఉద్దేశిం	చి; విలలాపః=దుఃఖించెను. “హ” అనునది పాదపూరణార్థము. మహాపరాక్రమశాలి యగు హనుమంతుండు, కొంచెముసేపు, ఆలోచించి, యంతఁగన్నీటుందోగుచుండు నేత్రములతో, సీతను గుఱించి, యిట్లు విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

మాన్యా గురువనీతస్య లక్ష్మణస్య గురుప్రియా
యది సీతాపి దుఃఖాతా కాలోహి దురతిక్రమః. 3

టీక॥ గురువినీతస్య = గురువులచేత దనిచే.
 శిక్షింపబడిన; లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణున గురువులచే శిక్షింపబడి ధామి-
 కు; మాన్యా = పూజింపఁదగినదియును; కుండైనలక్ష్మణునిచేఁబూజింపఁ దగిన
 గురుప్రియా = గురువయినరామునియొ డై, రామునకుఁ బ్రియురాలై యున్న,
 కు-ప్రియురాలునగు; సీతాపి = సీతయు సీతకునుదుఃఖముగలిగినది, కావున, కా-
 ను; దుఃఖాత్ = చుది = దుఃఖముచేఁచి లమునత్రిక్రమింపఁసరికినలవి గాదు.
 డింపబడినదగునేని; కాలి = కాలము; అని, తాత్పర్యము.
 దురత్రిక్రమోహి = అత్రిక్రమింపఁగూ

రామస్య వ్యవసాయజ్ఞా లక్ష్మణస్య చ ధీమతః
 నాత్యధః తుభ్యతే చేవి గంగేవ జలచాగమే. ౪

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క- లగ్యధః = మిక్కిలియు; నత్యధ్య-
 యు; ధీమతః = అధికమయినబుద్ధిగల; ల తే = దుఃఖింపకున్నది.
 త్మణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్క-యు; వ్య- ఈసీతాదేవి, రామునివరాక్రమం
 వసాయజ్ఞా = ప్రయత్నమునెఱింగినద బునుబుద్ధిమంతుడగులక్ష్మణునివరాక్ర-
 గు, పరాక్రమమునెఱింగినదగుననుట; మంబునుం, దెలిసినది, కావున, వారలుద
 చేవి = సీతాదేవి; జలచాగమే = మేఘం న్నెట్లయినశత్రువుంజంపి, మఱలఁగూ
 బులవచ్చుటయందు, వహతా = వనంద నిపోవుదురని, నమ్మి, యెచ్చుగాదుఃఖిం
 నుట; గంగేవ = గంగానదియుంబోలె; పకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

తుల్యశీలవయోవృత్తౌ తుల్యాభిజనలక్షణామ్

రాఘవోఽహతి వై చేహిం తు చేయ మసితేక్షణా. ౫

టీ॥ రాఘవః = రాఘవంశమునఁబుట్టి- సునుతాచారమును గలదియు; తుల్యాభి-
 నరాముఁడు; తుల్యశీలవయోవృత్తౌ = జనలక్షణం = సమానములయినకుల
 సమానములయిన స్వభావమునువయ మునులక్షణములును గలదియునగు; వై

దేహీం=విదేహదేశంబునం (జనకవంశముననుచును సువాచా శంబుననుట) బుట్టినసీతను; అహాతి=పొందదగును. ఇయం=ఈ; అనితే=నునమానదైయమును, నీతికుచగియు షణ్ణా = నల్లకలఁడుగల సీతయను; న్నాడు; నల్లకలఁడుగల యీ సీతయు తం=ఆ రాముని; అహాతి (అధ్యాపృతము) = పొందదగును.

రాముడు, తనకెచ్చుతక్కువలలేక,

స్వభావంబుననుచును సువాచా శంబుననుట) బుట్టిననుభవముగల సీతంబుల నునమానదైయమును, నీతికుచగియు న్నాడు; నల్లకలఁడుగల యీ సీతయు ను. ఆ రామునకుఁ దగియున్నది. అని, మానంబునుచునుచునుచును.

అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా నవహేమాభాం లోకకాంతామివశ్రియమ్
జగామ మనసా రామం వచనం చేద మబ్రవీత్. ౬

టీక॥ నం (అధ్యాపృతము) = అనితేను. ఇయం=ఈ ; వచనంచ = మానుమంతము; నవహేమాభాం = మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను. నూతనమయిన బంగారము యొక్క కాంతివంటి కాంతిగలదియను; లోక కాంతాం = లోకంబునకుఁ బ్రయయె నదియును ; శ్రియమివ (స్థితాం) = లక్ష్మీ యుంబోలెనున్నదియునగు; తాం = అసీతన ; దృష్ట్వా = చూచి మనసా = మనసుచేత ; రామం = రాముని ; జగామ = అని, తాత్పర్యము.

అస్యా హేతో విశాలాఽయో హతో వాలీ మహాబలః
రావణప్రతిమో వీర్యే కబళశ్చ నిపాతితః. ౭

టీక॥ అస్యా = ఈ; విశాలాఽయో = తమహాబలః = అధికమయిన బలముగ పెద్దకంఠుగలసీతయను; హేతోః (తృల; వాలీ = వాలి; హతోః = చంపఁబడినాఁ తీయాధామందుషస్తి) = కారణముచేదు. వీర్యే = పరాక్రమమునందు ; రావ

గ్రామము = రావణునితోఁ బోలి-గల;	నే, రాముండు, అధికమయినబలముగ
కబంధశ్వ = కబంధుండును; సిపాతితః =	లవానిని, బరాక్రమంబున రావణునితో
పడద్రోయఁబడెను; చంపవ బడెనుట.	సరివచ్చుకబంధునింజంపెను.
పెద్దనేత్రంబులుగలయీసీతకుఁగా	అని, తాత్పర్యము.

విరాధశ్వ హత స్సంఖ్యే రాక్షసో భీమవిక్రమః
వసే రామేణ విక్రమ్య మహేంద్రేణేవ శంబరః. ౮

టీక॥ వసే = అడవియందు ; రామే	నాఁడు.
ణ = రాముని చేత; విక్రమ్య = పరాక్ర	మఱియు, నీసీతకుఁగానే, రాముం
మించి; సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; భీమ	డు, దేవేంద్రుండుశంబరాసురునిం జం
విక్రమః = భయంకరంబగు పరాక్రమం	పెనఁగ్ని, వసంబున బరాక్రమించి, యు
బుగల; విరాధః = విరాధుండను ; రాక్ష	ద్ధంబునందు , మహాపరాక్రమశాలియ
సశ్వ = రాక్షసుండును; మహేంద్రేణ =	గువిరాధుండను రాక్షసుం, జంపెను.
దేవేంద్రునిచేత; శంబరః = శంబరా	అని, తాత్పర్యము.
సురుండుంబోలె; హతః = చంపబడి	

చతుర్దశసహస్రాణి రాక్షసాం భీమకమఁతామ్
నిహతాని జనస్థానే శరై రగ్నిభోపమైః. ౯

టీక॥ జనస్థానే = జనస్థానమందు; భీమ	మఱియు, నీవిడకుఁగానే, రాముం
కర్తృతాం = భయంకరంబులగుకార్యము	డు, జనస్థానంబునందు , భయంకరమ
లుగల; రాక్షసాం = రాక్షసులయొక్క;	గుపరాక్రమముగలవారలఁ బదునాలు
చతుర్దశసహస్రాణి = పదునాలుగువే	గువేలరాక్షసుల, నగ్నిజ్వాలలంబోలు
లు; అగ్నిభోపమైః = నిప్పుమంటలతోఁ	బాణంబులచేఁ, జంపెను.
బోలి-గల; శరైః = బాణములచేత ; ని	అని, తాత్పర్యము.
హతాని = చంపబడినవి.	

ఖరశ్చ నిహత స్సంఖ్యే త్రిశిరాశ్చ నిపాతితః
దూషణశ్చ మహాతేజా రామేణ విధితాత్మనా. ౧౦

టీక॥ విధితాత్మనా = తెలిసికొనఁ బ పరాక్రమంబుగల; దూషణశ్చ = దూష
డినయాత్మగల; రామేణ = రామునిచేత; బంధును; నిపాతితః (అధ్యాహృత
సంఖ్యే = యుద్ధమునందు; ఖరశ్చ = ఖ ము) = చంపఁబడినాఁడు.
రుండును; నిహతః = చంపఁబడినాఁడు. ఆశ్చ జ్ఞానంబుగల రామఁ, డీ విడకుఁ
త్రిశిరాశ్చ = త్రిశిరుండును; నిపాతితః = గానే, యుద్ధంబున, ఖరునిచ్చి శిరునిమహా
పద్రుద్రోయఁబడినాఁడు, చంపఁబడి పరాక్రమకౌలియగు దూషణుని, జంపె
నాఁడనుట. మహాతేజాః = అధికమయిన సు. అని, తాత్పర్యము.

విశ్వర్యం వానరాణాంచ దుర్లభం వాలిపాలితమ్
అస్యా నిమిత్తై సుగ్రీవగి ప్రాప్తవాన్ లోకసత్కృతమ్. ౧౧

టీక॥ అస్యాః = (సప్తమ్యర్థమందు ర్యం = సంపదను; ప్రాప్తవాన్ = పొం
షష్ఠి) ఈ విడ; నిమిత్తై = కారణమగు డెను.
చుండగా; సుగ్రీవశ్చ = సుగ్రీవుండును; ఈ విడవలన నే, సుగ్రీవుండును, దు
దుర్లభం = పొంద నశక్యమయినదియు లభంబును లోకంబున గౌరవంబు మెం
ను; వాలిపాలితం = వాలిచేఁ బాలింపఁ దినదియునగు వాలియధీశముగ నుండు,
బడినదియును; లోకసత్కృతం = లోక వానరుల మైశ్వర్యంబునొందెను.
ముచేఁబూజింపఁబడినదియునగు; వాన అని, తాత్పర్యము.
రాణాం = వానరులయొక్క; విశ్వ

సాగరశ్చ మయా క్రాంత శ్రీమా న్నదనదీపతిః
అస్యా హేతో ర్విశాలాఽయ్యో పురీ చేయం నిరీక్షితా. ౧౨

టీక॥ అస్యాః = ఈ నీతయను; హే | ణముచేత; మయా = నాచేత; శ్రీమాన్ =
తో = (తృతీయాధమందు షష్ఠి) కార | అన్నిటికన్న నధికంబును; నదనదీపతిః =

<p>పడమర గాఁబాటునట్టి యేఱులకును నూ ర్పుగాఁ బాటునట్టి యేఱులకును బ్ర భువైనదియునగు; సాగరశ్చ = స ముద్రంబు; క్రాంతి = దాఁటబడిన ది. ఇయం = ఈ; పురీద = లంకావట్టిగా మునుసిరిగి తా = చూడబడినది.</p>	<p>ఈసీతకుఁగానే, నేను, శ్రీమంతం బునునదంబులకును నదులకును బ్రభువు నగుసముద్రంబునుదాఁటి, వచ్చి, యీ లంకావట్టిణంబును, జూచినాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

యది రామ స్వముక్తాంతాం మేదిసిం పదివతఃదేవే
అస్యాః కృతే జగచ్ఛాపి యుక్తవిశ్లేషమేవమితి. ౧౩

<p>టీక॥ అస్యాకృతే = ఈసీతకుఁగా ను; రామః = రాముండు; సముద్రాం తాం = సముద్రములు కొనలందుఁగల; మేదిసిం = భూమి; జగచ్ఛాపి = ప్రపం చంబును; సరివతః = దేద్యది = తలఁ దుగాఁజేయునని; యుక్తం = సరి యైనది. ఇతి = అని; మే = నాయొక్క;</p>	<p>మతిః = తలంపు. ఇట్టిసీతకుఁగా, రాముండు సము ద్రప్రవహంతంబగు భూమినంతయును స మస్త్రలోకంబులనుగూడఁదలఁకిందుగాఁ జేసినను, అదియుయుక్తమే, యని, నా కుదోచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

రాజ్యం వా ప్రేమ లోకేషు సీతావా జనకాత్మజా
త్రైలోక్య రాజ్యం సకలం సీతాయా నాప్నుయాత్కలామ్. ౧౪

<p>టీక॥ ప్రేమ = మూఁదైవ; లోకేషు = లోకములయందు; రాజ్యం = దొరతన ము; ఉత్కృష్టం (అధ్యాపృతము) వా = మేలా? జనకాత్మజా = జనకునికొ మాతెయగు; సీతా = సీత; ఉత్కృ ష్టా (అధ్యాపృతము) వా = మేలా? త్రైలోక్య రాజ్యం = మల్లోకంబులదొ</p>	<p>రతనము; సకలం = అంతయును; సీతా యా = సీతయొక్క; కలాం = పదియాఱ వపాలును; నాప్నుయాత్ = పొందదు. త్రైలోక్య రాజ్యం బెచ్చా? జనకు నికొమాతెయగుసీతయెచ్చా? యని, యోచింతు మేని, త్రైలోక్య రాజ్యం బంతయు సీత యొక్క పదియాఱవ</p>
--	---

పాబునకుసరికాదు. అని, తాత్పర్యము.

ఇయం సా ధర్మః శీలస్య మైథిలస్య మహాత్మనః
సుతా జనక రాజస్య సీతా భర్తృ దృఢవ్రతా
ఉత్థితా మేదిసిం భిత్వా త్రేత్ర హల ముఖతే
పద్మ రేణునిభైః కీర్ణా శుభైః కేదార పాంసుభిః. ౧౬

<p>టీక॥ ఇయం=ఈవిడ; ధర్మః=ధర్మ స్వభావుండును; మైథిలస్య=మిథిలకు బ్రతువును; మహాత్మనః=పూజ్యస్వభా వముగలవాడునగు; జనక రాజస్య=జన కమహారాజయొక్క; సుతా=కొమా రైయును; భర్తృదృఢవ్రతా=పెనుమి టియందుదృఢమయిన వ్రతము గలది యును; పద్మ రేణునిభైః = తామరస పరాగములతో సమానమలయిన; శు భైః=మంగళశరంబులయిన; కేదార పాంసుభిః=యాగక్షేత్రమనందలి ప రాగములచేత; కీర్ణా=వ్యాపింపఁ బ డినదీయై; హలముఖతే=నాఁగటిక ట్టుచేదున్నబడిన; త్రేత్ర = ధూమి</p>	<p>యందు; మేదిసిం=ఘామిని; భిత్వా=భే దించుకొని; ఉత్థితా = పుట్టినదియన గు; సా=ఆ; సీతా=సీత. ధర్మఃస్వభావుండును మిథిలాధిప తియుమహాత్ముండునగు జనకమహారా జకొమాతైయు దృఢమయిన పాతి వ్రత్యముగలదియుఁ దామర పూపరా గంబులం బోలునట్టి మంగళశరంబుల గుయాగక్షేత్రపరాగంబులం గప్పఁబ డి, నాఁగటికట్టునదున్నబడినక్షేత్రం బునఘామిని భేదించుకొని యుద్భవిం చినదియనగునాసీత, యీవిడ. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

విక్రాంతస్యా ర్యశీలస్య సంయుగే వ్య నివర్తినః
స్నుషా దశరథస్యైషా శ్రేష్ఠా రాజ్ఞో యశస్వినీ. ౧౭

<p>టీక॥ ఏషా = ఈవిడ; విక్రాంత స్య=పరాక్రమంబుగలవాడును; ఆ ర్యశీలస్య=పూజ్యంబగు స్వభావముగ</p>	<p>లవాఁడును; సంయుగేషు= యుద్ధము లందు; అనివర్తినః = వెనుకకుఁదిరు గనట్టి వాఁడును; రాజ్ఞో=రాజునగు</p>
--	---

దశరథస్య=దశరథునియొక్క ; జ్యేష్ఠ్యంబగుస్వభావముగలవాఁడును యు
ష్ఠా=పెద్దదియును; యశస్వీనీ=ప్ర
శస్తమగుకీర్తి గలదియునగు ; స్మ
పా=కోడలు.
అని, తాత్పర్యము.

ఈవిడే, పరాక్రమశాలియుఁబూ

ధర్మజ్ఞస్య కృతజ్ఞస్య రామస్య విదితాస్తనః
ఇయం సా దయితా భార్య రాక్షసీవశమాగతా. ౧౮

టీక॥ ధర్మజ్ఞస్య=ధర్మముల నె
టింగినవాఁడును ; కృతజ్ఞస్య= తనకిత తా=పొందినది.
రులచేఁజేయఁబడిన యుపకారముకొం నమస్తధర్మంబుల నెఱింగిన వాఁ
చెమైనను దాని నెచ్చగఁదెలుసుకొ ఁడును గృతజ్ఞుండును బరమాత్మజ్ఞానము
నువాఁడును; విదితాస్తనః= తెలిసికొ గలవాఁడు నగు రాముని ప్రియభార్య
నఁబడిన పరమాత్మగలవాఁడునగు; రా యునినట్టి యానీత, రాక్షసస్త్రీలచే
మస్య = రామునియొక్క; దయితా= శంకియింపబడి.
ప్రియయిన; భార్య= భార్యయగు; అని, తాత్పర్యము.
సా=అట్టి; ఇయం=ఈనీత; రాక్షసీవ

సర్వాన్ధోగా స్మరిత్యజ్య భర్తృశ్నేహబలాత్కృతా
అచింతయిత్వా దుఃఖాని ప్రవిష్టా నిజానం వనమ్. ౧౯
సంతుష్టా ఫలమూలేన భర్తృశక్త్రూషణేరతా
యా పరాం భజతే ప్రీతిం వసేషి భవనేయథా. ౨౦
సేయం కనకవణాంగీ నిత్యం సుస్థితభాషిణీ
సహతే యాతనా మేతా మనథానా మభాగినీ. ౨౧

టీక ॥ యా=వీనీత; భర్తృశ్నేహబలాత్కృతా = పెనిమిటియందలి

స్నేహముచేసిర్పంధింపబడినదై; ప
ర్వా = సమస్తములయిన; భో
గా = భోగములను; పరిత్యజ్య = విడి
కించుకొని = దుఃఖంబులను; అచింత
యిత్యా = తలంపక; నిజానంబులు
లేని; వనం = అడవిని; ప్రవిష్టా = ప్రవే
శించినదై; ఫలమూలేన = పండ్లచేతను
గడ్డలచేతను; సంతృప్తా = సంతోషము
నొందినదై; భర్తృశుశ్రూషణే = పె
నిమిటియొక్క - సేవించుటయందు; ర
తా = ఆసక్తురాలై; వసేపి = అడవి
యందును; భవనేయథా = ఇంటియం
దుంటోలే; పరాం = అధికమయిన; ప్రీ
తం = సంతోషమును; భజతే = పొందు
చున్నదో; సా = అట్టి; కనకవణ్డం
గీ = బంగారురంగుగల దేహంబు గలది
యును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; సుస్థి
తథాపిణే = సుందరమయినచిఱునవ్వు
గలుగునట్లు మాటలాడునదియును; అస
త్థానాం = ఆపదలకు; అభాగినీ = పొంద

దగనిదియునగు; ఇయం = ఈసీత; ఏ
తాం = ఈ; యాతనాం = మహాదుఃఖ
మును; సహతే = ఓర్పుచున్నది!

భర్తాయందలి స్నేహబలంబునం జే
సి, సమస్తసోగంబులవిడిచి, దుఃఖం
బులం దలంపక నిజానంబగువనంబుం
బ్రవేశించి, పూర్వము మిక్కిలియుమ
ధురమయిన యాహారమును భుజించు
చుండినదయ్య నడవెనుండు పండ్లకును
గడ్డలకును దృష్టిజెందుచు, భర్తాకెప్పు
డు సేమఱుక శుశ్రూష సేయుచు, గృహం
బుననుండునప్పుడు సంతోషంబునొందు
చుండునట్లే, వనంబునందును, మిగుల
సంతోషంబు నొందుచున్నదియు, బం
గాయవంటిమేనుగలదియు, నెల్లప్పుడు
నాచిఱునవ్వుతో మాటలాడునదియునా
పదలంబొందనహంకారాలు కానిదియు
నగునట్టి, యీసీత, యిప్పుడిట్టిమహా
దుఃఖంబు సహించుచున్నదే! ఏమనవ
చ్చును. అని, తాత్పర్యము.

ఇమాంతు శీలసంపన్నాం ద్రష్టు మహాతి రాఘవః
రావణేన ప్రమథితాం ప్రపా మివ విపాసితః. ౨౨

టీక|| రామః = రామండు; శీలసంపన్నాం = మధితాం = చాధింపబడినదియునగు;
పన్నాం = సదాచారముతోఁ గూడినది
యును; రావణేన = రావణునిచేత, ప్ర
విపాసితః = దప్పి నొందినవాడు; ప్రపా

మివ = చలిపందిరినింబోలె; ద్రష్టుం = చూచుటకు; అపాఠి = తగును.

దప్పిగొనిన వాడు చలిపందిరిని జూచునట్లు, రాముండు, సదాచార

ముతోఁగూడినదై రావణునిచేఁగాటియ పెట్టఁబడుచున్న యీసీతం, బాడవల యును. అని; తాత్పర్యము.

అస్యా నూనం పున లాభా ద్రాఘవః ప్రీతి మేష్యతి

రాజా రాజ్యపరిభ్రష్టః పునః ప్రాప్యేవ మేదీనీమ్. ౨౩

టీక॥ రాఘవః = రాముండు; నూ నం = నిశ్చయముగా; పునః = మఱల; అస్యాః = ఈసీతయొక్క; లాభాత్ = పొందుటవలన; రాజ్యపరిభ్రష్టః = రాజ్యము వలనజాతిన, రాజ్యమును బోఁగొట్టుకొన్నయనుట; రాజా = రాజు; పునః = మఱల; మేదీనీం = ధూమిని; ప్రాప్యేవ =

పొందివలె; ప్రీతిం = సంతోషమును; ష్యతి = పొందఁగలఁడు.

రాజ్యముఁబోఁగొట్టుకొన్న రాజు మఱల రాజ్యముం బొంది సంతోషము నొందునట్లు, రాముండు, మఱలసీతం బొంది, సంతోషంబునొందఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కామభోగైః పరిత్యక్తా హీనా బంధుజనేనచ

ధారయత్యాత్మనో దేహం తత్సమాగమ కాంక్షిణీ. ౨౪

టీక॥ కామభోగైః = కోరికబడునట్టి పుష్పములు మొదలగు భోగపదార్థముల చేత; పరిత్యక్తా = విడువఁబడినది యును; బంధుజనేన = బంధుజనముచేత; హీనాచ = విడువఁబడినదియునగు; ఏషా (అధ్యాపృతము) = ఈసీత; తత్సమాగమకాంక్షిణీ = ఆరామునియొక్క పొందుటనుకోరుచున్నదై; ఆత్మనః = తనయొక్క; దేహం = దేహమును; ధార

యతి = ధరించుచున్నది.

ఈసీత, దనకుఁబుష్పములు గంధములు మున్నగు భోగపదార్థములు లేక పోయినను, బంధువులు లేకున్నను, రామ సమాగమంబుగోరునది కావున, “జీవించియుండినచో, నెప్పుడయినను, రామునిగూడవచ్చును” అని, తలంచి, దేహంబున బాంధ్రాంబులు ధరించియున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*సుందర కాండము.

200

౧౦౬

వైషాఢ్యశ్రీ రాక్షస్యో నేమా నృప్త్యులద్రుమాన్
ఏకస్థూపయా నూనం రామ మేవానుపశ్యతి. ౨౧

టీక॥ ఏషా=ఈనీత; రాక్షస్యః (రాక్షసీ)= రాక్షసస్త్రీలను; నపశ్యతి=చూడదు. ఇమాన్=ఈ; పుష్పఫలదుర్మాన్= పూలతోనుబండ్లతోనుగూడిన వృక్షములను; న(పశ్యతి)=చూడదు. ఏకస్థూపయా = ఒకటనుండువనసుగలదై, ఏకాగ్రంబగువనసుగలదై యునుట; రామమేవ=రామునే; అనుపశ్యతి=చూచుచున్నది. నూనం=నిశ్చయము.

ఈనీత, యిప్పుడీ రాక్షసస్త్రీలంబుడదు; రామవిరహకాలంబున, ఫలపుష్పంబులతో గూడిన యావృక్షంబులును రాక్షసస్త్రీలంబులై బొడవి కిచ్చునములుగా నుండుటవలన, వానినింబూడదు. ఏకాగ్రచిత్తమయి, మనంబున, ఇతరమున ర్హమువిడిచి, రామునిమాత్రమే ధ్యానించుచున్నది. ఇది నిశ్చయము. అని, రాత్వ్యము.

భృతానామ పరం నార్యా భూషణం భూషణం దపి
ఏషాను రహితా తేన భూషణం హం న శోభతే. ౨౨

టీక॥ భృతానామ=పెనిమిటియనగా; నార్యాః=స్త్రీకి; భూషణం దపి=సౌమ్మకన్నను; పరం=అధికమయిన; భూషణం=సౌమ్మ; భూషణం హం=సౌమ్మలకుండగిన; ఏషాను=ఈనీతయు; తేన=ఆ పెనిమిటిచేత; రహితా=విడువబడినదై; శోభతే=ప్ర

కాశంపలేదు. పెనిమిటియనగా, స్త్రీకి, భూషణముకన్నను, అధికమయినయలంకారము; భూషణంబులధరింపఁదగినదగునీనీత, అట్టి పెనిమిటి లేకుండుటచే, నెంత మాత్రము ప్రకాశింపకన్నది. అని, రాత్వ్యము.

దుష్కరం కరుతే రామో హీనోయ దనయాప్రభుః
ధార యత్యాత్మనో జేహం న దుఃఖే నావసీదతి. ౨౩

టీక॥ ప్రభుః=లోకనాయకుండగు రాముండు; అనయా=ఈనీతచేత; హీ

ప్రతిపదాండ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

సంక

<p>నః=విడువబడినవాడై; అత్తనః = తనయొక్క; డేహం=దేహమును; ధారయతి=ధరించుచున్నాడు. దుఃఖం=దుఃఖముచేత ; నావసీదతి (ఇతి) యత్=నశించడనునదియేదిగలదో; తత్ (అధ్యాపృతము)=ఆ; దుష్కరం=చేయనశక్యమైన కార్యమును ; రా</p>	<p>మః=రాముండు; కృతవాన్ = చేసినాడు. లోక నాయకుండగురాముండు, ఇట్టిసీతను విడిచియును, దుఃఖంబునప్పుడొందక, డేహంబు ధరించుచున్నాడే; ఇదిచూచియెవ్వరికిని జేయనలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇమా మసీత కేశాంతాం శతపత్రసభేక్షణామ్

సుఖాహం దుఃఖితాం దృష్ట్వా మమాపి వ్యధితం మనః. ౨౮

<p>టికా అసీత కేశాంతాం = నల్లనివెంట్రుకలకొనలుగలదియును; శతపత్రసభేక్షణాం = నూలుతేకులుగలతామరపూలతోసమానములయిన కంఠ్ఠుగలదియును; సుఖాహం=సుఖమునకుండగినదియును; దుఃఖితాం = దుఃఖమునొందినదియునగు; ఇమాం= ఈసీతను; దృష్ట్వా=చూచి; మమాపి = నాయొక్కయునుగూడ; మనః=మనసు; వ్యధితం=దుఃఖమునొందినది.</p>	<p>నల్లనివెండ్లకలకొనలుగల్గినదియు తామరపూలవంటికండలతోనొప్పుచున్నదియు, సుఖంబుమాత్రమనుభవించదగినదియునగుసీత, దుఃఖంబునొందుటంబూడగా, నీవిడదుఃఖముతోఁగాని సుఖముతోఁగానియెంతమాత్రమునం బంధములేనిమధ్యస్థుండనగునామనసునకును, దుఃఖముగలుగుచున్నది; ఇంక, నీసీతకుఁ బ్రിയుండగురామునకుదుఃఖంబుగలుగుననిచెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

క్షీతిక్షమా పుష్కరసన్నిభాక్షీ

యా రక్షితారాఘవ లక్ష్మణాభ్యామ్

సా రాక్షసీభి ర్వికృతేక్షణాభి

స్సంరక్త్యతే సంప్రతి వృక్షమూలే. ౨౯

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౩౦౩

స ౧౬

టీక॥యా=వీసీత; రాఘవలక్ష్మణౌ భ్యాం=రామునిచేతను లక్ష్మణునిచేతను; రక్షితా=కాపాడబడినదో; షీతమా=ఘామికింబోలె నోవుకలదియును; పుష్కరసన్నిభాక్షీ=తామరపూలతోసమానములయిన నేలములగలదియునగు; సా=ఆసీత; సంపతి=ఇప్పుడు; విప్రతేజతాభి=వికారమతోఁగూడిన నేతములగల; రాక్షసీభి=రాక్షసస్త్రీలచేత; వృక్షమూలే=

చెట్టుయొక్కయడుగునందు; సురిత్యతే=కాపాడబడుచున్నది. పూర్వమెవ్వతెను రాముండును లక్ష్మణుండును రక్షింపుచుండిరో, ఘామియుంబోలెనోవుకలదియుం దామరపూలవంటకండ్లుగలదియునగు, నట్టిసీత, కిష్కంధు, చెట్టుక్రింద, వికృతంబులగు కండ్లతోఁబూడ ననన్యముగానున్న రాక్షసస్త్రీలు, కావలియున్నార. అని, తాత్పర్యము.

హిమహత నశిసీవ నష్టశోభా

వ్యసనపరంపరయా నిషిడ్యమానా

సహచరరహితేవ చక్రవాకీ

జనకసుతా కృపణౌ దశౌం ప్రపన్నా. ౩౦

టీ॥జనకసుతా=జనకునికన్యకలైకయాగసీత; హిమహతనశిసీవ=మంచుచేఁగొట్టబడినతామర తీరగయంబోలె; నష్టశోభా=నశించినకాంతిగలదై; వ్యసనపరంపరయా=దుఃఖములయొక్క పరంపరచేత; నిషిడ్యమానా=చాధింపబడినదై; సహచరరహితా=ప్రియునిచేవిడువబడిన; చక్రవాకీ=ఆడు చక్రవాకపక్షియుంబోలె; కృపణౌ=చూచువారికినిగూడదుఃఖముగల్గించునట్టి; దశౌం=అవస్థను; ప్రప

న్నా=పొందినది.

జనకునింటమిక్కిలియు గారాబముగాఁబెంపబడినసీత, యిప్పుడు, మంచుదగిలిన తామరతీరగయంబోలెఁగాంతిలేనిదై, ఎడతెగకగల్గుచుండు దుఃఖములచేచాధింపబడుచు, మగజక్కవంబు సెలయాడుజక్క-వభంగిఁ, బ్రయవిరహంబొక్క తామయిన నోర్వలేనిదైగావున, బాచువారికినిగూడదుఃఖముగల్గించునట్టి, నోటంజెప్పనశక్యమగు సుమనునందలంపనశక్యంబునగు, దుర

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౬

వస్థం, బాండియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అస్యాహి పుష్పావనతాగ్రశాఖా
శోకం దృఢంవై జనయంత్యశోకాః
హిమవ్యపాయేనచ మందరశ్చి
రభ్యుత్థితో వైక సహస్రరశ్చి. ౩౦

<p>టీక॥ అస్యాహి = ఈసీతకు; పుష్పావన = పూలచేవంగనకొనకొ తాగ్రశాఖా = పూలచేవంగనకొనకొ మల్లులుగల; అశోకాః = అశోకవృక్షము లు; దృఢం = అధికమయిన; శోకం = దుః ఖమును; జనయంతిహి = కల్పించుచు న్నవిగావా! (“వై” అనునది పాదపూ రణార్థము) . హిమవ్యపాయేన = హిమవంతయునువుయొక్క అభావము తోగూడ, వసంత ఋతువుతోగూడన నుట; అభ్యుత్థితః = ఉదయించిన; మంద రశ్చి = తీక్షణములుగాని కిరణములుగల వాడును; వైక సహస్రరశ్చి = ఒక</p>	<p>వేయికిరణములుగలవాడుకానివాడు నగుచుండును; శోకం, జనయంతి (అధ్యాహృతము) = దుఃఖమును, గలి గించుచున్నాడు. పూలభారంబువలన వంగినకొనకొ మల్లులుగల యశోక వృక్షంబులవలనను వసంతతువుతోగూడి యుదయించి యుండు నల్లనైన కిరణంబులుగల చం దునివలనను, ఈసీతకు అధికముగా దుఃఖముగలుగుచున్నది. అని, హనుమం తుడుదనలోదాసుజెప్పకొనెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇశ్యేవ మథాం కపి రన్వవేత్త్య
సీతయ మిత్యేవ నిషిష్టబుద్ధిః
సంశ్రిత్య తస్మిన్నిషసాదవృక్షే
బలీ హరీతా వృషభస్తరస్వీ. ౩౧

టీక॥ బలీ = బలవంతుండును; హరీ
తాం = కోతులలోపల; బుషభః = శ్రే
ష్ఠుండును; తరస్వీ = వేగవంతుండునగు;
కపి = హనుమంతుండు; ఇతి = అని;

శ్రీమద్రామాయణముః సుందరకాండము.

౩౮౫

సంక

వీవం=ఇట్టి; అర్థం= అభిప్రాయంబును
అన్వయేక్ష్య- తలంచి; “ఇయం=ఈవి
డ; సీతైవ=సీతయే;” ఇతి=అని; నివి
ప్రబుద్ధిః= నిశ్చయమునొందిన బుద్ధిగల
వాడై; తస్మిన్=ఆ; వృక్షే=చెట్టునం
దు; సంశ్రియ=పొంది; నిషసాద=కూ
చుకొండెను.

బలవంతుండును వానరశ్రేష్ఠుండు
నువేగవంతుండునగు హనుమంతుం, డి
ట్లదనలోఁదానుజెప్పినాని, “ఈవిడసీ
తయేఁజేటుకాదు” అని, నిశ్చయించి, ఆ
శింశుపావృక్షమునందుఁ, గూచుకొండి
యుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, షోడశస్కంః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, సరమార్థచంద్రికాఖ్యానం బగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ షోడశస్కంఃటీక,

ముగిసినది.

(౨)

సప్తదశస్కం ప్రారంభః.

తతః కుముదషండాభో నిర్మలం నిర్మలం స్వయం

ప్రజగామ నభశ్చంద్రో హం సో నీలమిందకమ్. ౧

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; కుముదషం
డాభః= తెల్లకలువల సమూహము
యొక్క కాంతి వంటి కాంతి గలవాఁ
డును; నిర్మలం=స్వచ్ఛుండునగు; చం
ద్రః=చంద్రుండు; స్వయం=తానే; ని
ర్మలం=స్వచ్ఛమయిన; నభః=ఆకాశ

మును; హంసః=హంసపక్షి; నీలం=న
ల్లని; ఉదకమివ=నీటినిబోలె; ప్రజగా
మ=చక్కఁగాఁబొందెను, ఆకాశము
నడుమనుండెననుట.

అటుపిమ్మట, తెల్లకలువల సమూ
హముంబోలె నొప్పుదు నిర్మలంనై

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౭

యున్నచంద్రుండు, హంససత్తీ నల్లని మధ్యభాగంబునొందెను.
యువకంబులోనికిఁబోవునట్లు, ఆకాశ అని, తాత్పర్యము.

సాచివ్య మివ కుర్వక్ స ప్రభయా నిమల ప్రభాః
చంద్రమా రశ్మిభి శ్శీతై స్సిషేచే పవనాత్మజమ్. ౨

టీక॥నిమలప్రభాః=స్వచ్ఛమయిన సిషేచే=సేవించెను.
కాంతిగల; సః=ఆ; చంద్రమాః=చంద్రుండు; ప్రభయా=కాంతిచే; సాచివ్యం=సాహాయ్యంబును; కుర్వన్నీవ=చూపికొంత సాహాయ్యంబు సేయువాఁడవువలె; శ్శీతైః=చల్లని; రశ్మిభిః=కిరణములచేత; పవనాత్మజం=వాముదేవునికొడుకయిన హనుమంతుని;
అని, తాత్పర్యము.

స దదర్శ తత స్థితాం పూర్ణచంద్ర నిభాననామ్
శోకభారై రివ న్యస్తాం భారై నావ మివాంభసి. 3

టీక॥తతః=అటుపిమ్మట; సః=ఆ క్రిందగొనిపోఁబడిన, ముంపఁబడిన యను హనుమంతుండు; పూర్ణచంద్రనిభాననాం=సిండుచంద్రునితోసమానమయినముఖముగలదియును; శోకభారైః=దుఃఖములయొక్క యతిశయముచేత; న్యస్తామివ(స్థితాం)=క్రిందికిఁగొనిపోఁబడి నట్లున్నదియును, కావుననే; భారైః=బరువులచేత; అంభసి=నీటియం దు; న్యస్తాం (అధ్యాహృతము)=క్రింది జూచెను, అని, తాత్పర్యము.

దిదృక్షమాణౌ వై దేహీం హనుమా న్నారూతాన్త జః

స దదశావిదూరస్థా రాక్షసీ ఘోర దశనాః. ౪
ఏకాక్షీ మేకకణ్ఠాంచ కణప్రావరణాం తథా
అకణ్ఠాం శంకుకణ్ఠాంచ మస్తకోచ్ఛ్వాసనాసికామ్. ౫
అతికాయోత్త మాంగీంద తనుదీఘశిరోధ రామ్
ధ్వస్తకేశీం తథా కేశీం కేశకంబళధారిణీమ్. ౬
లంబకణ్ఠా లలాటాంచ లంబోదరపయోధ రామ్
లంబాష్ఠీం చుబుకోష్ఠీంచ లంబాస్యాం లంబజానుకామ్. ౭
హ్రస్వా దీఘాం తథా కుజ్జాం వికటాం వామనాం తథా
కరాళాం భుగ్నవక్త్రీంచ పింగాక్షీం వికృతాననామ్. ౮

టీక|| మారుతాత్మజః = వాయుదే
వునికుమారుండగు; సః = ఆ ; హను
మా = హనుమంతుడు; వై దేహీం =
సీతను; దిదృక్షమాణః = చూడఁగోరు
వాడై; అవిదూరస్థాః = సమీపమునం
దున్న; ఘోరదశనాః = భయంకరం
బగుమాచుటగల; రాక్షసీః = రాక్షస
స్త్రీలును; ఏకాక్షీం = ఒకకన్నుగలదా
ని; ఏకకణ్ఠాంచ = ఒకచెవిగలదాని; త
థా = అట్లు; కణ్ఠప్రావరణాం = చెవు
లతలకప్పుగాఁగలదాని; అకణ్ఠాం =
చెవిలేనిదాని; శంకుకణ్ఠాంచ = నీరు
పందిరి బోలె చెవులుగలదాని; మస్త
కోచ్ఛ్వాసనాసికాం = తలతట్టు నిట్టూ
పులుగలమకురగలదానిని ; అతికా
యోత్తమాంగీంచ = మిక్కిలియుం బెద్ద
తలగలదానిని ; తనుదీఘశిరోధ

రాం = కృశించినదియును నిడుపైనదియు
నగుకంఠముగలదానిని; ధ్వస్తకేశీం = న
శించిన వెండ్రుకలుగలదానిని, కొంచె
ముగా వెండ్రుకలుగలదానిననుట ; త
థా = అట్లు; అకేశీం = వెండ్రుకలు లే
నిదానిని; కేశకంబళధారిణీం = కంబళి
వంటి వెండ్రుకలం దాల్చియుండుదాని
ని; లంబకణ్ఠా లలాటాంచ = వ్రేలాడు
చున్న చెవులును నొసలునుగలదానిని;
లంబోదరపయోధరాం = వ్రేలాడుచుం
డుకడుపును స్తనములునుగలదానిని; లం
బాష్ఠీం = వ్రేలాడుచుండు పెదవిగలదా
నిని; చుబుకోష్ఠీంచ = గడ్డమందు బెదవి
గలదానిని; లంబాస్యాం = వ్రేలాడు
చున్నముఖముగలదానిని ; లంబజాను
కాం = వ్రేలాడుచున్న మోకాళ్లుగల
దానిని ; హ్రస్వాం = పొట్టిదానిని ; దీ

ఘాటం=పొడుగుదానిని ; హ్రస్వదీర్ఘ పండి చెవులవంటి చెవులు గలదా
ఘాటం (అనిగోవిందరాజమతమండ
దాతాంతరము)=కొన్నిస్థలంబులందు
పొట్టియు గొన్నిచోట్లనిడువునగుదాని
ని; తథా=అట్లు; కుబ్జం=గూనిదాని; వి
కటాం=మిక్కిలియు వంకరయ్యున
దానిని; తథా=అట్లు; వామనాం=పొ
ట్టియుగుదానిని; కరాళాం=మిట్టపండ్లు
గలదానిని; భుగ్నవక్త్రాం=వంకర
య్యున నోరు గలదానిని ; పింగా
క్షీం=గోరోచనపురంగుగల కండ్లుగల
దానిని; వికృతాననాం=వికారముతో
గూడినముఖముగలదానిని; దదీశం=
చూచెను.

వాయుదేవునికి మారుండగు హను
మంతుడు, నీతంజూడఁగోరి, విమర్శిం
చిచూచుచు , నీతకు సమీపముననున్న
వారల, చూపరులకు వెఱపుఁ బుట్టి
చువారల రాక్షసస్త్రీలను, ఒక్కొక్క
గలదానిని, ఒక్కొక్కవిగలదానిని, విశా
లంబులగుచెవులను దలమై గప్పుకొని
యున్నదానిని, చెవులులేనిదానిని, నీ

నిని, తలతట్టుగాఁజూపుటలు విడుచు
ముకుగలదానిని, పెద్దతలలుగలదా
నిని, కృశించినిడువుగానుండు కంఠము
గలదానిని, కొంచెముగా వెండ్రుకలు
గలదానిని; వెండ్రుకలేలేనిదానిని. కంబ
లివంటివెండ్రుకలుగలదానిని, ప్రేలుకా
డుచుండుచెవులను నొసలును గలదా
నిని, ప్రేలుకాడుచుండుకడుపును న్ననము
లను గలదానిని, ప్రేలాడు పెదవిగలదా
నిని, గడ్డమునుండు పెదవిగలదానిని, ప్రే
లాడుముఖముగలదానిని , ప్రేలాడు
మోకాళ్లుగలదానిని, పొట్టిదానిని, పొ
డుగుదానిని (పటాంతరమందు, కొంత
మట్టుకు హ్రస్వంబును కొంతమట్టుకుదీ
ర్ఘంబునగు దేహంబుగలదానిని) గూని
దానిని, వంక దేహముగలదానిని, పొట్టి
దానిని, మిట్టపల్లుదానిని, వంకరనోరుగ
లదానిని, గోరోచనపురంగు గలకండ్ల
తోఁ గూడినదానిని, వికృతమయిన ము
ఖముగలదానినింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

వికృతాః పింగాళాః కాళీః క్రోధనాః కలహవియాః
కాలాయసమహాశూలకూటమున్దరధారిణీః . ౯
వరాహమృగశామూలమహిషాజశివాముఖాః
గజోష్ఠప్రసూయపాదీశ్వనిఖాతశిరసోపరాః. ౧౦

ఏకపాస్తై కపాదాశ్చ ఖరకణ్యశ్చకణికాః
 గోకణికా హస్తాస్త్రీ కణికాశ్చ హరకణికాస్తథాపరాః. ౧౦
 అనాసా అతినాసాశ్చ తీర్థబ్జా సావినా సికాః
 గజస్వభా నాసాశ్చ లలటాచ్ఛావ్రస నాసికాః. ౧౧
 హస్తపాదా మహాపాదా గోపాదాః పాదచూళికాః
 అతిమాత్ర శిరోగ్రీవా అతిమాత్ర కుచోద్భిః. ౧౨
 అతిమాత్రాస్య నేత్రాశ్చ దీక్షాజీహ్వ సఖాస్తథా
 అజాముఖీ హస్తాస్త్రీ ముఖీ గోమఖీ స్సూక్తిరీ ముఖీః. ౧౩
 హయోష్ఠ శ్చ ఖరవక్త్రాశ్చ రాక్షసీ ఘోరీ దశానాః
 శూరముగ్రహ హస్తాశ్చ క్రోధరాః కలహప్రియాః. ౧౪
 కరాళా ధూమ్రా కేశాశ్చ రాక్షసీ వికృతా ననాః
 పిబంతీ స్సహితం పానం సదా మాంస సురౌచియాః. ౧౫
 మాంసశోణి తపిగ్ధాం గీమాకంశ శోణిత భోజనాః
 తా దదశక కష్టశ్చైవో రోమ సూక్ష్మాణి చిర్ఛనాః. ౧౬
 సగంధ వంత ముపాసీనాః పరివారిక వనస్పరిమ

టీక॥ కపిశ్రేష్ఠః=వానర శ్రేష్ఠుడ	లమహిషాబళివాముఖీః=పండిముఖము
గుహనుమంతుండు; వికృతాః=వికార	వంటిముఖంబును లేడిముఖమువంటిము
ముగలవారలను; పింగళాః=గోరోచ	ఖంబును పులిముఖమువంటి ముఖంబును
నపువన్నెగలవారలను; కాళీః=నల్ల	యెనుంబోతు ముఖమువంటిముఖమును
వారలను; క్రోధనాః=కోపించువారల	గొత్తైముఖమువంటిముఖంబును నక్కము
ను; కలహప్రియాః=పోట్లీటయేయిష్ట	ఖంబువంటిముఖంబునుగలవారలను; గ
ముగాంగలవారలను; కాలాయుధమహ	జోష్ఠ్రహయపాదాశ్చ = యెనుంగు
శూలకూటముద్గర ధారిణిః = ఇసుము	యొక్క-పాదములవంటిపాదములుగల
తొండేసిన పెద్దశూలమును కూటమును	వారలను, ఒంటెయొక్క-పాదములువం
నాయుధమును ఇసుపగుడి యను దా	టిపాదములుగలవారలను గుట్టముయొ
ల్పువారలను; వరాహమృగశామూ	క్క-పాదములవంటి పాదములుగలవా

రలను; అపరాః=ఇశ్వరలయిన; నిఖాత	రలను; పాదచూలికాః = పాదములం
శిరసిః = కేహములోపలనుండు తలలు	దుఃఖిన్ముగలవారలను; అతిమాత్రశిరో
గలవారలను; ఏకహస్తైక పాదాశ్చ = ఒ	గ్రీవాః = మిక్కిలియుం బెద్దవయినతల
క చేయుమును ఒకపాదమునుగలవారి	యునుమెడయును గలవారలను; అతి
లను; భరకన్యకాశ్చకణికాః = గాడిద	మాత్రకుచోదరీ = మిక్కిలియుంబెద్ద
యొక్క చెవులువంటిచెవులుగలవారిల	వయిన సనములును గడుపును గలవా
నుగుఱ్ఱముయొక్క చెవులువంటిచెవులు	రిలను; అశిమాత్రాస్యనేత్రాశ్చ = మి
గలవారిలను; గోకణికాః = ఆవుయొ	క్కిలియుంబెద్దవయిన నోరునుకండ్లును
క్కచెవులువంటి చెవులుగలవారిలను;	గలవారిలను; తథా = అట్లు; ఓఘుజి
హస్తీకణికాశ్చ = యేనుగుయొక్కచె	హస్తినఖాః = నిడుపైననాలుకయునుగో
వులువంటి చెవులుగల వారిలను; త	ల్లునుగలవారిలను; అజాముఖీః = మేక
థా = అట్లు; అపరాః = ఇశ్వరలైన; హరి	యొక్కముఖమువంటిముఖముగలవారి
కన్యకాః = కోడియొక్క చెవులువంటిచె	లను; హస్తీముఖీః = ఏనుగుయొక్కము
వులుగలవారిలను; అనాసాః = ముక్క	ఖమువంటిముఖముగలవారిలను; గోము
లేనివారిలను; అతినాసాశ్చ = పెద్దము	ఖీః = ఆవుయొక్కముఖమువంటిముఖ
క్కుగలవారిలను; తిర్యగ్దాసాః = అడ్డ	ముగలవారిలను; సూకరీముఖీః = ఆడు
ము గానుండుముక్కగలవారిలను; వి	పందియొక్కముఖమువంటిముఖముగల
నాసికాః = వికృతమయినముక్కగల	వారిలను; హయోప్రభిరవక్త్రాశ్చ = గు
వారిలను; గజసన్నభనాసాశ్చ = యే	ఱ్ఱముయొక్కముఖమువంటిముఖముగల
నుగుతోసమానమైన ముక్కగలవా	వారిలను ఒనైయొక్కముఖమువంటిము
రలను; లలాటోచ్ఛ్వాసనాసికాః = నొ	ఖముగలవారిలను గాడిదయొక్క ముఖము
సటనిట్టూర్పులుగల ముక్కగలవారిల	వంటిముఖము గలవారిలను; ఘోరదర్శ
ను; హస్తీపాదాః = ఏనుగుయొక్క	నాః = భయంకరమయిన చూచుటగల;
పాదములవంటిపాదములు గలవారిల	రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీలను; శూలముద్గ
ను; మహాపాదాః = పెద్దపాదములుగ	రహస్తాశ్చ = శూలమునుఇనుపగుదియ
లవారిలను; గోపాదాః = ఆవులయొ	యును చేతులంగల వారిలను; క్రోధ
క్కపాదములవంటి పాదములుగలవా	నాః = కోపించు వారిలను; కలహప్రి

యాః=కలహమే యిష్టముగాఁగలవారలను; కరాళాః=మిట్టపండ్లుగలవారలను; సూత్రకేశాశ్చ=సలభమించఁగల సినయెఱుపు వస్త్రగల వెండ్రుకలుగల వారలను; వికృతాసనాః=వికృతమైన వోరుగలవారలను; సతతం=ఎల్లప్పుడును; పానం = మద్యమును; పింబంతీః=త్రాగుచుండువారలను; సదా=ఎల్లప్పుడును; మాంససూరప్రియాః=మాంసమును మద్యమును ఇష్టములుగాఁగల వారలను; మాంసశోణితద్విధాంగీః=మాంసముచేతను నెత్తురుచేతను బూయించినదేహముగల వారలను; మాంసశోణితభోజనాః=మాంసమును నెత్తురును ఆహారముగాఁగల వారలను; రోమహవః=దర్శనాః=వెండ్రుకలయొక్కగగుర్పాటు నొందఁజేయునట్టి చూచుటగలవారలను; సగంధవంతం=పెద్దబోదెగల; వనస్పతిం=చెట్టును; పరివార్య=చుట్టుకొని; ఉపాసీనాః=కూర్చుండియుండు; తాః=ఆ; రాక్షసీః=రాక్షసస్త్రీలను; దదర్శ = చూచెను.

హనుమంతుండు, వికృతలను, గోరోచనపువస్త్రగల వారలను, నల్లని వారలను, కోపిండు స్వభావముగల వా

రలను, గలహప్రియలగువారలను, ఇనుపశూలమును గూటమును ఇనుపగుడియనుం, దాల్చియుండు వారలను, పండిముఖులుగలవారలను, లేడిముఖంబుతోఁగూడినవారలను, పుల్లముఖంబు గలవారలను, ఎనుఁబోతుముఖంబుగలవారలను, గుఱ్ఱముపంటిముఖముగలవారలను, నక్కముఖంబు గలవారలను, గజపాదంబులుగలవారలను, ఒంటెపాదంబులుగలవారలను, గుఱ్ఱముకాళ్లుగలవారలను, దేహములోపల దలగలవారలను, ఒకచేయియొకకాలునుగలవారలను గాడిద చెవులుగల వారలను, గుఱ్ఱముపంటిచెవులు గలవారలను, గోకంఠంబులుగల వారలను, ఏనుఁగుపంటిచెవులుగలవారలను, కోతిచెవులుగలవారలను ముక్కలేనివారలను, పెద్దముక్కుగలవారలను, అడ్డముగానుండు ముక్కుగల వారలను, వికృతమైన నాసికగల వారలను ఏనుంగుపంటినుక్కుగలవారలను, మెఱుగునిట్టూర్పులు విడుచుచుండు ముక్కుగలవారలను, గజపాదంబులుగలవారలను పెద్దపాదములుగలవారలను ఆవుపంటిపాదములు గలవారలను పాదములందుజుట్టుగలవారలను, పెద్దతలయు

ను పెద్దపెడయునుగలవారలను పెద్దలను నలుపెచ్చగాఁగలసిన యెఱుఁ
 వైనములును పెద్దకడుపును గలవారల వగఁంబుగల వెండ్రికలతోఁ గూడిన
 ను, పెద్దవోరును పెద్దకండ్లునుగలవారలను, విక్రతమయిన నోరుగలవార
 లను నిడువురాజుకయును నిడువుగోలను, ఎల్లప్పుడును మద్యంబుఁ ద్రావుమం
 ధునుగలవారలను, మేకముఖంబుతోఁ దువారిలను, ఎల్లప్పుడు మాంసమునందు
 గూడినవారలను ఏనుఁగుముఖము గలనుమద్యంబునందును బ్రీతిగలవారలను,
 వారిలను, గోముఖంబుగలవారలను, మాంసంబునను నెత్తులనుం దోఁగుచుం
 పందిముఖుగలనుజీకొందఱును, అశ్వ మశేహంబుగలవారిలను, మాంసంబు
 ముఖంబుఁగలవారిలనుఁ బైముఖంబుగ నునెత్తురునాశంబుగాఁగల వారిల
 లవారిలను గాడిదముఖంబు గలవారిలను, బాపరులకు గగుర్పాటుగల్గించుచుఁ
 ను, చూపరులకు వెఱపుఁబుట్టించు రాక్షస బెద్దబోఁడగల చెట్టుంజుట్టుకొనిహర్షం
 సస్త్రిలను, మఱియునుశూలమును భ్రడియున్న, యారాక్షస స్త్రీలం, బా
 నుపగుడియును జేతులందాల్చియుండు చెను.
 వారిలనుకోపస్వభావంబు గలవారిల అని, తాత్పర్యము.
 ను, గలహస్త్రియలను, మిట్టపండ్లవారి

తస్యా ధర్మాచ్చతాం దేవీం రాజపుత్రీ మనందితామ్. ౧౮
 లక్ష్మీయా మాస లక్ష్మీవాక్ హనుమాన్ జనకాశ్చజామ్
 నిష్కృభాం శోక సంకప్తాం వలసంకుల మూఢజామ్. ౧౯
 క్షీణ పుణ్యం చ్యుతాం భూమా తారాం నిపతితామివ
 చారిత్రవ్య పదేశాధ్యాం భర్తృక దశకన దక్షతామ్. ౨౦
 భూషణై రుత్తమై హీనాం భర్తృకవత్సల భూషణామ్
 రాక్షసాధిప సంరుద్ధాం బంధుభిశ్చ వినాకృతామ్. ౨౧
 వియూధాం సింహ సంరుద్ధాం బద్ధాం గజ వధూమివ
 చంద్రదేభాం పయోదాంతే శారదాభై రివాప్యతామ్. ౨౨
 క్లిష్టరూపా మసంస్పృశా దయక్తామివ పల్లక్వీమ్.

టీక|| అక్షివాక్ = అధికమయినకాం
తిగల; హనుమాన్ = హనుమంతుడు; త
స్య = అప్పుడు మయొక్క; అధస్తాత్ =
క్రిందను; విప్రభాం = కాంతిలేనిది
యను; గోకనంశస్తాం = దుఃఖము చే
తల దపింపఁజేయ బడినదియును; మల
సంకులమూర్ఖజాల = ముఱికితో నిండిన
తలవెండ్రుకలుగలదియును ; ఊగవు
త్యా = నశించినవృద్ధులుగలదియు;
చ్యుతాం = జూడినదియును; భూమా =
భూమియందు; నివతాం = పడినది
యనుగు; తారామిత (స్థితాం) = నక్ష
త్రములతో లేనన్నదియును; మోక్షోద్య
వచేకాభ్యాం = సదాకాలమునకుం గలిగి
నవిశేషములేని గూడినదియును ; భ
ర్తృదశలనదుగం రాం = పెరిమిటి ద
ర్శనముచేదప్రయను, పెరిమిటిదర్శన
ములేనిదియనుట; ఉత్తైః = శ్రేష్ఠము
లయిన; పూషణైః = సొమ్ములచేత; హీ
నాం = విడువబడినదియును; భస్మకవా
త్సల్య భూషణాం = పెరిమిటియం
దలిన్నేహమెరులంకారముగాఁ గలది
యను; రాక్షసాధిపసంయధాం = రా
క్షసులకుం బ్రభువైనరాక్షసులచే నడ్డ
గింపబడినదియును; బంధుభిః = బంధు
వులచేత; వినాశ్యతాంచ = విడువబ
దున్నట్లుచేయబడినదియును ; కావున

నే; వియూధాం = సమూహమునువిడి
చినదియును; బద్ధాం = బంధింపబడినది
యును ; సింహసంరుద్ధాం = సింహము
చే నడ్డగింపబడినదియునుగు ; గజవ
ధూమివ (స్థితాం) = అడేనుంగుం
బోలే నున్నదియును ; యోదాం
తే = మేఘముల యొక్క నాశము
నందు , శరదృతువునందనుట ; శార
దాభైః = శరదృతువునందలి మేఘం
బులచే; ఆవృతాం = కప్పబడిన; చంద్ర
రేఖామివ (స్థితాం) = చంద్రరేఖయుం
బోలేనున్నదియును; అసంస్పర్శాత్ =
సంస్పర్శములేకుండుటవలన ; క్లిప్త
రూపాం = చెడినసౌందర్యముగలదియు
ను; కావుననే; అయుక్తాం = ఆరోపిం
పబడని తలవ్రాలుగల; వల్లకిమివ (స్థి
తాం) = విడెయుంబోలేనున్నదియును;
రాజపుత్రం = రాజకూమారేయను;
అనిందితాం = నిందింపబడినదియును;
జనకాన్తజాం = జనకునికూతురునగు;
రాం = ఆ; కేవలం = సీతాదేవిని; లక్ష
యామాసం = చూచెను.

సీతం బూచుటవలన సధికమయిన
కాంతిగలహనుమంతుడు, ఆచెట్టుక్రిం
దఁ, గాంతిలేనిదై, దుఃఖంబునదపించు
చున్నదై సంస్కారములేకుంటుండేసిము
ఱికితో నిండియుండు తలవెండ్రుకలుగల

దై, పుణ్యంబుఁ దఱిగినవిమ్మట నాకా
 శంబుసుండ్రిభూమిపంబుబడిన నక్షత్రం
 బుపగిడింబూపట్టుడుఁ, బూతివ్రాత్యు
 సదాచారములవలనంగీతానొంది, భ
 త్తదర్శనములేనిదై, యుత్తమభూష
 గంబులుభరింపక, భర్త్యులవలెభక్తి
 యెఘాషణంబుగాఁడలఁచినదై, బంధు
 పులులేనిదైరాహునిచే బాధింపఁబడు
 చుండుటంజేసి, గజనమాహంబువదలి
 సింహంబుబాటించినయూడేనగుబో
 యింబూడనగుదు, శరవృత్తుపునందలితెల్ల

నిమేఘంబులంగవ్వఁబడినచంద్రశిఖైవ
 డి, గొంచెముస్వప్నముగాను, గొంచెము
 స్వప్నముగానుదెలియంబడుచున్నదై, దే
 హాసంసాగరంబులేమింజేసి, కొంచెము
 చఱిగినసౌందర్యంబుగలిగియుండుటంజే
 సి, లేంతుల్రాకొనింపకుండు నష్టమశో
 భింపకుండువీణయింబోలెఁ గనుపట్టు
 చున్నదాని, రాచకొమార్తెయగు దాని
 నింపింపఁబడుదాని, జనకభిక్తికొమార్తె
 యగుదాని, సీతాదేవింబూడెను.
 అని, తాత్పర్యము.

సీతాం భర్తృకావశే యుక్తా మయుక్తాం రాక్షసీవశే. ౧౭
 అశోకవనికామధ్యే శోకసాగర మాప్లుతామ్
 రాభిః పరివృతాం తత్ర సగ్రహం మివ రోహిణీమ్. ౧౪
 నమస్య మానుమాన్ దేవీం లతా మనసుమా మివ

టీక॥ మానుమాన్ = మానుమందుఁ
 దు; భర్తృకావశే = పెనిమిటియగుచీనత
 యందు; యుక్తాం = చగినదియును;
 రాక్షసీవశే = రాక్షసస్త్రీల యధీనత
 యందు; అయుక్తాం = తగినదియును;
 శోకసాగరం = దుఃఖసముద్రమును; మ
 ఖనముద్రమునందనుట ; ఆప్లుతాం =
 మునింగినదియును; తాభిః = ఆ రాక్షస
 స్త్రీలచే; పరివృతాం = చుట్టుకొనఁబ
 డినదియును, కావుననే; సగ్రహం = క్రూ
 రగ్రహముతోఁగూడిన; రోహిణీమివ

(సీతాం) = రోహిణీనక్షత్రముం బోలె
 నున్నదియును; అరుసుమాం = పూలు
 లేని; లతామివ (సీతాం) = లీలగయం
 బోలెనున్నదియునగు; దేవీం = రాణి
 యగు; సీతాం = సీతను; తత్ర = ఆ; అశో
 కవనికామధ్యే = అశోకవనమునడుము
 నందు; చదర్శ = చూచెను.
 ఎల్లప్పుడు పెనిమిటియగు రాముని
 యొద్దనేయుండఁదగినదియును, రాక్షస
 స్త్రీలకులోఁబడియుండఁదగినదియును,
 దుఃఖసముద్రమునందుమునింగియున్నది

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము.

౩౯౫

స ౧౩

యు, రాక్షసస్త్రీలుచుట్టునుంబుట్టుకొని యుండుటంజేసి క్రూరగ్రహములలోఁ గాంతిహీనయైయున్నదియునగు, సీతా గూడినరోహిణీనడుత్రంబుంబోలె, నా నేమిని, ఆయుశోకవనికనడుచును, హను భరణంబులువిడిచి యుండుటవలనంబు మంతుండవ, చూచెను, అని, తాత్పర్యము.

సా మలేన చ దిగ్ధాంగీ వపుషాచా వ్యలంకృతా. ౨౫
వృథాళీ పంకదగ్ధేవ విభాతిన విభాతి చ

టీక॥ మలేన = ముటికిచేత ; దిగ్ధాంగీ తామరతూండు, బురదగలిగియున్నను
చ = పూయించినచేహము గలదియు; స్వభావంబున దెల్లినైవదికావునంబ్రకా
వపుషా = చేహముచేత ; అలంకృతా శించుచున్నబ్రకాశింపకనుజూపట్టునట్లు,
చాపి = అలంకరింపబడినదియునగు; ఆసీత, చేహంబులయముటికిదగిలియు
సా = ఆసీత; పంకదిగ్ధా = బురదచేఁబూ స్తును, స్వభావంబున సౌందర్యంబుగలది
యలబడిన; వృథాళీవ = రాసురతూం కావునం బ్రకాశించుచునుబ్రకాశింపక
మవలె; విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది. ను, గనుపట్టుచుండినది.
నవిభాతివ = ప్రకాశించునై న్నదియు. అని, తాత్పర్యము.

పరానేనతు వస్త్రేణ సర్విష్టేన భామినిమ్. ౨౬
సంవృతా మృగశాబాజీం చరణా హనుమం న్మమి
తాం చేమి దీనపదనా మదీనాం భర్తృక లేజనా. ౨౭
రక్షితాం స్వేన శీలేన సీతా మసితలోచనామ్

టీక॥ కక్షి = కోరికలగు ; హను పంటికండ్లుగలదియును; దీనపదనాం =
మాణి = హనుమంతుండ ; మలినేన = దుష్టుములొఁగూడినముఖము గలదియు
ముటికలయినదియును; (“య” అను ను; భర్తృక లేజనా = పెనుమిటి పరాక్ర
నదిపాదపూరణాభిము) పర్విష్టే మముచేత; అదీనాం = దైన్యములేనిది
న = సలంగినదియునగు; వస్త్రేణ = వీ యును; స్వేన = తనవైస; శీలేన = సదా
రచేత; సంవృతాం = కప్పబడి నదియు చారముచేత; రక్షితాం = కాపాడం బ
ను; మృగశాబాజీం = జింకపిల్లకండ్లు దీనదియును ; అసితలోచనాం = నల్ల

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౭

నికండ్లుగలదియునగు; భామిసం=స్త్రీ
యయిన; డేపిం= రాణియగు; తాం=
ఆ; సీతాం=సీతను; దదశక=చూచెను.
ముత్రికియును నలంగినదియునగుచీరం
గట్టుకొనిసింకింపిల్లకుంబోలెనుండరంబు
లగుకండ్లుగల్గి, దైన్యంబునొంది, పెనెమి

టిపరాక్రమంబుం దలంచుకొన్నప్పుడు
మాత్రము దైన్యంబులేనిదై, తనపాతిపి
త్వంబువిడువకున్న, యాసీతాడేవిని,
హనుమంతుండు, చూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్యా హనుమాన్ సీతాం వృగశాబసభేక్షణామ్. ౨౮
వృగకన్యామివ త్ర స్తాం వీక్షమాణాం సమంతతః
దహంతీ మివ నిశ్శ్వసై ర్వృక్షాన్ పల్లవధారిణిః. ౨౯
సంఘాతమివ శోకానాం దుఃఖిన్యో వికమివో ధీతామ్

టిక|| హనుమాన్=హనుమంతుం
డు; వృగశాబసభేక్షణాం=జింకపిల్ల
కండ్లతోనమానములయిన కండ్లుగలది
యును; సమంతతః=అంతట; వీక్షమా
ణాం=చూచుచున్నదియును; త్రస్తాం=
భయముపడిన; వృగకన్యామివ (స్త్రీ
తాం)=ఆడుబింకయుంబోలెనున్నది
యును; నిశ్శ్వసై=నిట్టూర్పులచేత;
పల్లవధారిణిః=చిగురుటాకులందాల్చి
యున్నట్టి; వృక్షాన్=చెట్లను; దహం
తీమివ (స్త్రీతాం)=కొల్చుచున్నట్లున్న
దియును; శోకానాం=దుఃఖములయొ
క్క; సంఘాతమివ (స్త్రీతాం)=సమూ
హముంబోలె నున్నదియును; ఉద్ధి
తాం=లేచిన; దుఃఖిన్య=దుఃఖముయొ
క్క; ఉమికమివ (స్త్రీతాం)=పరంపర

యుంబోలె నున్నదియునగు; తాం=ఆ;
సీతాం=సీతను; దృష్ట్యా=చూచి; ప్ర
హవణం (అధ్యాహృతము)=సంతో
షమును; తేభే (అధ్యాహృతము)=
పొందెను.
జింకపిల్లలకుంబోలె విశాలంబులు
ను సుందరంబులైనగు కండ్లుగలిగి భ
యంబునొందిన లేడిముంబోలె నన్ని
ప్రక్కలనుం బూచుచు, వేడిపట్టు
పుకలచే నెచ్చటి వృక్షంబుల చిగురు
టాకుల దహించునట్లు చూపట్టుచు,
నాకారము పహించిన దుఃఖిసమూ
హముంబోలె దుఃఖిపరంపరయంబో
లెఁబాడెనున్న, యాసీతంబూచి,
హనుమంతుండు, సంతోషంబునొం
డెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*సుందరకాండము. ౩౯౭

స ౧౭

తాం తమం సువి భక్తాగం వివాభరిణశోభనమ్. ౩౮

ప్రహవకా మతులం లేభే మారుణిః క్రేష్ట్య మైథిలీమ్

టీక మారుణి = వాయుదేవతనిది	వాయుదేవతనిది మారుండగు హను
మారుండగు హనుమంతుడు; ఉమాం	మంతులం, భూమియుంబోలె బాలనో
(ధనస్థితం) = భూమియుంబోలె నన్న	య్యగలదియును, వేలువేలు గానన్యైతే
దియును; సువిభక్తాగం = చక్కగా ప	అంగన సుందరంబులై యుండు నవయ
భజింపబడినయవయముల గలదియు	వంబులు గలదియు నాభరింబులేమి
ను; వివాభరిణశోభనం = సొమ్ములులేక	యులేకున్నను దేహసౌందర్యంబునన
యెక్రకాశించుచున్నదియునగు; తాం =	క్రకాశించుచున్నదియునగు, నాసీతం
ఆ; మైథిలీం = సీతను; క్రేష్ట్య = చూచి; అ	బూచి, మిగులసరికమయినసంతోషంబు
సులం = సరిలేసి; ప్రహవకం = సంతోష	నొండెను. అని, తాత్పర్యము.
మును; లేభే = పొందెను.	

హవకాజాని చ సోక్రూణి తాం వృష్ట్యా మదిలేషతామ్. ౩౯

ముముచే హనుమం స్తత్ర నమశ్చక్రే చ రాఘవమ్

టీక క్రత్ర = అనుశోకవనకంబు	మును; నమశ్చక్రేచ = నమస్కరింపెను.
మృదునిలేషితం = మదమగడ్డనకండ్లు	అనుశోకవనకంబు, మదంబుగ
గలయాంబుదియగు; తాం = ఆసీతను; వృ	ష్టినకండ్లుగల యాంబుదియగునాసీతం
ష్ట్యా = చూచి, స = ఆ; హనుమాన్ =	బూచి; యాహనుమంతుడు కండ్లనా
హనుమంతుడు; హర్ష జాని = సంతోషం	నందచూప్వంబులవిడచుచు, రామన
బువలనంబుల్లెచ; ఆక్రూణి = కన్నీల్లెను;	కునమస్కరింపెను.
ముముచేచ = విడిచెను. రాఘవం = రా	అని, తాత్పర్యము.

నమస్కృత్వా చ రామాయ లక్ష్మతాయ చ పీఠ్యవాన్. ౪౦

సీతాదశకనసంహృష్టో హనుమాన్ సంవృతో భవత్

టీక|| పీఠ్యవాన్ = అధికమయినపరాక్రమంబుగల; స = ఆ; హనుమాన్ =

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

హనుమంతుడు; రామాయ=రాము
నికొఱచును; లక్ష్మణాయద=లక్ష్మ
ణుకొఱచును; నమస్కృత్వా=నమ
స్కరించి; సీరాదశకనసంహృష్ట=సీ
తలబాచుటచేమిక్కిలియు సంతోషము
నుబొందినవాడై; సంవృతః=కప్పు
బడినవాడు; అభవత్=అయెను.

మహాపరాక్రమశాలియగు నాహ
నుమంతుడు, రామునకును లక్ష్మణున
కునునమస్కరించి, “సీతం జూచితిని
గదా!” యనిమిగులసంతోషంబునాం
ది, రాక్షసస్త్రీలుతన్ను జూడకుండు
టకై, యాశించుపావృక్షపత్రంబులంగ
ప్పుకొనియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, సప్తదశస్కంధే.

ఇతి, స్పష్టాంశము.

ఇతి, సహమాంశం చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండసప్తదశస్కంధే,
ముగిసినది.

అ

అస్తాదశస్కంధా ప్రారంభః.

తథా విప్రేక్షమాణస్య వనం పుష్పితపాదపమ్
నిర్వివృత శ్వ వైదేహీం కించిచ్ఛేషా నిశాభవత్. ౧

టీకా ర్థ్య (అధ్యాహృతము)=
ఆహనుమంతుడు; తథా=అట్లు; పు
ష్పితపాదపం=పూచినచెట్లుగల; వ
నం=అశోకవనము; విప్రేక్షమాణస్య=
చూచుచు; వైదేహీం=సీతను; నిర్వివృ
తశ్వ=వెదకుచుండగా; నిశా=రా
త్రి; కించిచ్ఛేషా=కొంచెముమిగతగల

దిగా; అభవత్=అయెను.
ఆహనుమంతుడు, చెట్ల, చక్కెరగా
బూచియుండుచెట్లుగలయశోక వనము
జూచుచు, సీతను వెదకుచుండగా, రా
త్రిలోగొంచెముప్రాద్దుమాత్రముమిగ
లియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౨౯

స ౧౮

వడంగవేదవిదుషాం క్రతుప్రవరయాజినామ్

శుశ్రావ బ్రహ్మఘోషాంశ్చ విరాత్రే బ్రహ్మరషిసామ్. ౨

టీక॥ సః (అధ్యాత్మతము) = ఆ వ=విసేన.

హనుమంతుడు; నిరాత్రే = అవరరా
త్రియందు; వడంగవేదవిదుషాం = అటం
గములను వేదములను దేశసేనవారును; క్ర
తుప్రవరయాజినాం = యాగశ్రేష్ఠులు
లను జేయుచునట్టివారునగు; బ్రహ్మరషి
సాం = బ్రాహ్మణరాక్షసులయొక్క; బ్ర
హ్మఘోషాంశ్చ = వేదధ్వనులను; శుశ్రా

అంత, నవరరాత్రియందు, హనుమం
తుండం, శిక్షోడివడంగములను వేదముల
ను దేశసేనవారును గొప్పయాగములను
జేయుచువారునగు బ్రాహ్మణరాక్షసు
లు, వేదాధ్యయనమునేయింకగా, నాధ్వ
నులనువిసేను. అని, తాత్పర్యము.

అథ మంగళవాచిత్రశ్చ ద్దైశ్శీత్రవనోహరైః

ప్రాబుధ్యత మహాబాహు దశశగ్రీవో మహాబలిః. ౩

టీక॥ అథ = అటుతర్వాత; మహాబా
హుః = పెద్దచేతులుగలవాడును; మ
హాబలిః = అధికమయినబలముగల వా
డునగు; దశశగ్రీవః = పదికంఠములుగల
రావణుండు; శ్రోత్రీమనోహరైః = చె
వులకింపైన; మంగళవాచిత్రశ్చ ద్దై
శ్శీవంకళవాద్యములధ్వనులచేత; ప్రాబు

ధ్యత = మేలుకొనెను.
అంతఁ, శేవులకునుభంబుగామంగ
ళవాద్యంబులమోయింకగా, నాధ్వనుల
కు మహాబాహుండును మహాబలిండు
నగు రావణుండు, మేలుకొనెను.
అని, తాత్పర్యము.

విబుధ్యతు యథాకాలం రాక్షసేంద్రః స్రుతాపవాణ్

స్రస్తమాల్యంబరధరో వై దేహీ మన్వచింతయత్. ౪

టీక॥ స్రుతాపవాణ్ = పరాక్రమం
బుగల; రాక్షసేంద్రః = రాక్షసులకు

బ్రభుండగు రావణుండు; స్రస్తమా
ల్యంబరధరః = జాతినపుష్పమాలికల

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సం ౧౮

సువస్త్రములనుగతించినవాండ్రె; యాభా
కాలం=కాలమునుదప్పక; విబుధ్యంబు=
మేలుకొనినంతనె; పైదేసీం=నీవను;
అన్వయితయిత=తలంచుకొనెను.
పరాక్రమశాలినిగురావణుడు,

నిగ్రిండుటవలనస్థలంబుదప్పి జాతీయుం
డుభ్రష్టమాలికలలోను వస్త్రముతోను
మేలుకొని, యంత, నీతండులంచుకొనె
ను. అని, తాత్పర్యము.

భృశం నియుక్త స్తస్యాంప మదనేన మదోహిటః
స సతం రాత్రిని కామం శశాకాత్మని గూహితమ్. ౫

టికా. మదోహిటః=మదముచేసినట్లే
యి. చినవాండగు; సః=ఆ; రాత్రిని=
రావణుడు; మదనేన=మన్మథునిచేత;
తస్యాం=ఆనీశయందు; భృశం=మిక్కి
లియును; నియుక్తశ్చ=నియోగింపబడి
నవాడనై; తం=ఆ; కామం=మన్మథ
తాపమును; అత్మని=మనసునందు; గూ
హితం=అదంచుకొనుటను; సశశాక=

సత్తినుట; మదోహిటః=అధికమదం
బుగలవాండ్రు; సః=కాండ్రు; తస్యాం=ఆ
నీతయందు; భృశం=మిక్కిలియును;
నియుక్తశ్చ=అధికమయినభక్తిగలవా
డు. సః (అధ్యాత్మశము)=అట్టిరా
వణుడు; తం=ఆ; కామం=మన్మథు
ని; అత్మని=మనస్సునందు; గూహి
తం=అదంచుకొనుటకు; సశశాక=

చాలండయ్యె.
చాలమదంబుగల యారావణుడు,
ఆనీతనుగుఱించి, మన్మథునిచేమిక్కిలి
యం ద్రేపితుండగుటంగేసి, యామన్మ
థ తాపమును మనంబుననడంచుకొనలే
కుండెను. అని, తాత్పర్యము.

మన్మథుండెంతప్రేరేపించినను, ఆ
రావణుండెంతమాత్రమును మన్మథుని
కారంబునొందలేదు; ఆనీతయందుమి
గులభక్తివిసయంబులుగల్గి యుండెను;
అట్టిరావణుడు, అమన్మథునిదనమనం
బున నెయడంచుకొనంజాలండాయేమి?
చాలుననుటకేమియు సందియములేదు.
అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — సః=ఆ; రా
త్రిని=రావణుడు; మదనే=మన్మ
థుండున్నను, మన్మథుండుప్రేరేపించిన

స సర్వాభరణై ర్యుక్తో బిభృచ్ఛియ మనుత్తమామ్
తాం నగై బహుభిః పృష్టాం సర్వభుష్ట ఫలోపగైః. ౬

వృతాం పుషకరి చీభిశ్చ నానాపుష్పౌప శోభితామ్
సదామదైశ్చ విహగైర్విచిత్రాం పరమాద్యుతామ్. ౭
ఈహమ్మగైశ్చ వివిధైః జుష్టైః దృష్టిమనోహరైః
వీధీ స్సంప్రేక్షమాణశ్చ మణికాంచనతోరణాః. ౮
నానామృగగణాకీర్ణాం ధత్తైఃప్రపత్తై ర్వృతామ్
అశోక వనకామేవ ప్రావిశ త్సంతతద్రుమామ్. ౯

టీక||సం=ఆరావణుడు; సర్వాభ
రణైః= సమస్తములైనసోమ్యులతో
న;యుక్తః= కూడినవాడై;అనుల్ల
మాం=తనకన్నకేవలములేసి;శ్రియం=
కాంక్షి;చీభిః= ధరించుచు;బహు
భిః=అనేకములయిన;సర్వపుష్పగణోప
గైః= సమస్తములయినపూలనుఫలము
లనుబొందియున్నట్టి;సగైః=వృక్షముల
చేత;జుష్టాం= సేవించబడినదియును;
పుషకరిచీభిః=కోనేటిలచేత; వృతాం
చ=చుట్టబడినదియున; నానాపుష్పౌ
పశోభితాం= నానావిధములయినపూ
లచేతబ్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును;
సదామదైః= ఎల్లప్పుడు ఎదఁబడు
ల;విహగైః=పక్షులచేత; విచిత్రాం=
నానావర్ణములుగలదియును; పరమా
ద్యుతాం= మిక్కిలియునాశ్చర్యముగ
ల్లించునదియును; దృష్టిమనోహరైః=
చూచుటకందములయిన;వివిధైః= నా
నావిధములగు;ఈహమ్మగైః=తోడేర్ల

నేతను;జుష్టాంచ=సేవించబడినదియు
ను;నానామృగగణాకీర్ణాం=నానావిధ
ములయినమృగముల సమూహములచే
వ్యాపింపఁబడినదియును;ప్రపత్తైః=ప
డిన;ధత్తైః=పండ్ల చే;వృతాం=కప్పబ
డినదియును; సంతతద్రుమాం=చక్కఁగ
గావ్యాపించిన చెట్లుగలదియునగు ;
తాం=ఆ;అశోకవనకామేవ= అశోకవ
నకనే;మణికాంచనతోరణాః= రత్నవి
కారములును బంగారువికారములునగు
ద్వారంబులుగల;వీధీః= వీధులను;సం
ప్రేక్షమాణశ్చ= చూచుచును;పావి
శత్=ప్రవేశించెను.

ఆరావణుడు, సమస్తాభరణముల
నుధరించి. సరిలేనికాంతిఁజేరిల్లుచు,
సమస్తపుష్పంబులను ఫలంబులను నిండి
యున్నయనేకంబులగు వృక్షంబులతో
నొప్పుచున్నదియు, బెక్కుకోనేటిల
తోఁగూడినదియు, నానావిధపుష్పంబు
లంజూడనందంబైనదియు, నెప్పుడూ

౪౦౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

<p>దంబున విహరించుచుండు పక్షులుగల్గి చూపరుల కాశ్చర్యంబు గల్గించు నది యు , సుందరములయిన తోడెల్ల తోఁ గూడినదియు, నానావిధమృగంబులనొ ప్పచున్నదియు , చెట్లనుండి నేలరాలిన ఫలంబులంగప్పబడినదియును , చెట్ల</p>	<p>తోనిండియున్నదియు నగు, నాయనోక వనికను, బంగారుతోను మణులతోనుం జేయబడిన ద్వారంబులుగల పీఠులం బూచుచు, బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అంగనాశత మాశ్రంతం తం వ్రజంత మనుజుఁడత్
మహేంద్ర మివ పాల స్త్యం దేవగంధర్వయోషితః. ౧౦

<p>టీక॥ మహేంద్రం = దేవేంద్రుని; దే వగంధర్వయోషితభవ = దేవతాస్త్రీలు నుగంధర్వస్త్రీలునుంబొత్తె; వ్రజంతం = పోవుచున్న; తం = ఆ ; పాల స్త్యం = పులస్త్యునివలెంబునంబుల్లినరాజుని; అంగనాశతమాశ్రంతం = స్త్రీలయొ</p>	<p>క్కనూటుంతటిసంఖ్యమాత్రము; అను వ్రత్ (అన్వవజత్) = వెంబడించినది. దేవతాస్త్రీలునుగంధర్వస్త్రీలును దేవేంద్రుని వెంబడిచునట్లు , ఆరావ ణుండుపోవుచుండఁగా, నూటుచుండిస్త్రీ లతనివెంబడించిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

దీపికాః కాంచనీ కాశ్చి జగ్మహు స్తత్ర యోషితః
వాలశ్యజనహస్తాశ్చ తాలవృంతాని చాపరాః. ౧౧

<p>టీక॥ తత్ర = అందు; యోషితః = స్త్రీ లు; కాశ్చిత్ = కొందఱు; కాంచనీ = బం గారు వికారములయిన, బంగారు స్తం భంబులుగలయెనుట; దీపికాః = దీపము లను ; జగ్మహుః = పట్టుకొనిరి. కాశ్చిత్ (అధ్యాహృతము) = కొందఱు; వాలశ్య జనహస్తాశ్చ = చామరంబులుచేతులం దుగలవారలుగాను; ఆసక్ (అధ్యా</p>	<p>హృతము) = ఉండిరి. అపరాశ్చ = ఇతర లు; తాలవృంతానిచ = వినసకట్టులను; జ గ్మహుః (అధ్యాహృతము) = పట్టు కొనిరి. అందు, గొందఱుస్త్రీలు, బంగారు స్తంభంబులుగల దీపంబులం బట్టుకొని యుండిరి; కొందఱుచామరంబులంజేకొ నియుండిరి; మఱికొందఱువినసకట్టులను</p>
--	--

గ్రహించియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

కాంచనై రపి భృంగారై జణహృస్థలిల మగ్రతః
మండలాగ్రాఁ బుసీం చైవ గృహ్యన్యాః పృథతో యయాః. ౧౨

టీక॥ కాశ్చిత్ (అధ్యాహృతము) =	హ్య (గృహీత్వా) = పట్టుకొని ; పృథ
కొందఱు; కాంచనైః = బంగారువికా	తః = వెనుకను; యయాః = పోయిరి.
రములైన; భృంగారైః = గిండిపాత్రలచే	కొందఱుస్త్రీలు, బంగారుగిండిపా
త; స్థలిలమపి = స్థలము; అగ్రతః = ముం	త్రల జలంబుగొని రావణునకుముందు
దటను ; జఘాః = కొనిపోయిరి. అ	నడిచిరి. మఱికొందఱువనితలు , కత్తు
న్యాః = ఇతరస్త్రీలు; మండలాగ్రాఁ =	లనుఆసనంబులను శేకొని, రావణునివె
కత్తులను; బ్రుసీంచైవ = ఆసనమును; గృ	నుకంటోయిరి. అని తాత్పర్యము.

కాచి ద్రత్నవయాం స్థాలీం పూర్ణాం పానస్య భామిని
దక్షిణా దక్షిణే నై వ త దా జగ్రాహ పాణినా. ౧౩

టీక॥ తదా = అప్పుడు; దక్షిణా = చ	దియగు; పాణినై వ = చేతిచేతనే; జగ్రా
తురయగు; కాచిత్ = ఒకానొక; భామి	హ = పట్టుకొనెను.
ని = స్త్రీ; పానస్య = (తృప్తీయాశ్రయం	అప్పుడు, చాతుర్యముగలయొకానొ
దువృత్తి) నుద్యముచేత; పూర్ణాం = సం	కస్త్రీ, మద్యముతో సిండినమణిమయపా
డిన; రత్నవయాం = మణివికారమయి	త్రమునుదనరుడిచేతం బట్టుకొనిపోయె
న; స్థాలీం = పాత్రమును; దక్షిణేన = కుడి	ను. అని, తాత్పర్యము.

రాజహంసప్రతీకాశం ఛత్రం పూర్ణ శశిప్రభమ్

సౌవర్ణదండ మపరా గృహీత్వా పృథతో యయా. ౧౪

టీక॥ అపరా = మఱియొక్క-తె ;	క్షితోసమానమయినదియును; పూర్ణ
రాజహంసప్రతీకాశం = రాజహంసప	శశిప్రభం = సిండుదందునీకాంతివంటి

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స గౌ

కాంతి గలదియును; సౌవణ్యదండం =	వటియొక్కతె, రాయంచయుం
బంగారు వికారమయిన దండముగలది	బోలెండుచంద్రుండుంబోలె చెల్లగా
యునగు; ఫత్రం = గొడుగును; గృహీ	నుండు ఛత్రంబనుబట్టుకొని, రావణు
త్వా = పట్టుకొని; పృష్ఠతః = వెనుకను;	నివెనుకంబోయెను. అని, తాత్పర్యము.
యయా = పోయెను.	

నిద్రామదపరీతాత్యో రావణ స్తోత్రమా స్త్రియః
అనుబంధః పతిం వీరం ఘనం విద్యుల్ల తా ఇవ. ౧౫

టీక॥ ఉత్తమాః = శ్రేష్ఠులగు; రావణ	చిరి.
స్య = రావణునియొక్క; స్త్రియః = భా	ఉత్తమస్త్రీలగు రావణునిభార్యలు, ని
ర్యలు; నిద్రామదపరీతాత్యో = నిద్రచే	దురచేతను మద్యమదంబుచేతను ఘూ
తనుకై పుచేతనువ్యాపింపబడిన కండ్లు	ణిలుచున్న కండ్లుగలిగి కాంతిచే మెఱ
గలవారలై; ఘనం = మేఘంబును; వి	యుచు, మేఘంబును మెఱపుచు టింగెలు
ద్యుల్ల తా ఇవ = మెఱపుచు టింగెలుంబో	వెంబడించునట్లు, పరాక్రమశాలియగు
లె; వీరం = సరాక్రమశాలియగు; ప	తమభర్త రావణుని, వెంబడించిపో
తిం = పెనిమిటిని; అనుబంధః = వెంబడిం	యిరి. అని, తాత్పర్యము.

వ్యావిధహార కేయూరా స్సమావృతవణ కాః
సమాగళితకేసంతా స్సన్వేద వదనాస్తథా. ౧౬
ఘూణంతోయే మదశేషేణ నిద్రయాచ శుభాననాః
స్వేదస్థిష్ఠాంగకుసుమా స్సమాల్యాకులమూర్ధజాః. ౧౭
ప్రయాంతం నైర్వృత పతిం నార్యో మదిరలోచనాః
బహుమానా చృకామాచ్చ ప్రియా భార్యా స్త మన్వయః. ౧౮

టీక॥ ప్రియాః = ఇష్టులగు ; భా	ప్రియహరిములును బాహువులును గ
ర్యాః = భార్యలయిన; నార్యాః = స్త్రీలు;	లవారలై; సమావృత వణ కాః =
వ్యావిధహార కేయూరాః = స్థలంబుద	మిక్కిలియెను మాయుశేయంబునమై

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందర కాండము. ౪౦౫

స ౧౮

పూతగలవారలై; సమాగళిత కేశాం
తాః=జాతీన వెండ్రుకల మొనలుగలవా
రలై; తథా=అట్లు; సస్వేదవదనాః=
చెమటతోఁగూడినముఖముగలవారలై;
మదశేషేణ=కైపుమిగత చేతను; నిద్ర
యాచ=నిదుర చేతిను; ఘూర్ణం
త్యో=తిరుగ దునొందినవారలై; శుభా
ననాః=సుందరంబులగు ముఖంబు గల
వారలై; స్వేదస్థిస్తాంగకుసుమాః=
చెమటచేవాడిన శేషామ నదలిపుష్పం
బులుగలవారలై; సుమాలగ్నకుల మూ
ర్ధజాః=మంచిపుష్పమాలికలచే నిం
డిన వెండ్రుకలుగలవారలై; మదిరలోచ
నాః=మదముగప్పినకండ్లుగలవారలై; బ
హుమానాచ్చ = గౌరవంబువలనను;
కామాచ్చ=మన్నభ తౌపంబు వలనను;
ప్రయాంతం=పోవుచున్న; నైర్మతస

తిం=రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు; తం=
ఆరావణుని; అన్వయిః=వెంటడించిరి.
ఆరావణునిక్షయభార్యలు; ఇంచు
టంశేసిస్థలంబుదప్పినహరింబులును బా
హుపురులునుంగలిగి, మాసినమైపూత
తోఁగూడి, తెలవెందుకల కొనలుజాతి
వ్రేలు కాడఁగా, ముఖంబునఁ జెమటప
ట్టఁగా, కైపుచేతనుగ దుర చేతనుదిరుగు
డునొందుచు, అట్టిచువస్త్రగలుగుటంశే
సి, ముఖంబుల మిగుల సుందరంబులై చె
లంగఁగాఁ, జెమటసేల్ల వాడినపుష్పంబు
లుగల్గి, మంచిపుష్పమాలికలతో నిండి
యుండుతల వెండ్రుకలతో మెప్పుచు, భ
ర్తృశౌరవంబునను, అగ్గలంబుగవన్న
భతావమునను, రాక్షసరాజుండగురా
వణుని, వెంటడించిరి. అని, రాత్వయము.

సచ కామపరాధీనః పతి స్తాసాం మహాబలిః

సీతాసక్త మనా మందో మందాచితగతి బభౌ. ౧౯

టీక॥ తాసాం=ఆశ్రీలయొక్క; సన్న్యగలవాడై; మందః = బదుండై;
పతిః=పెరిమిటియును; మహాబలిః=అ
ధికమయినబలిమి గలవాఁడునగు; సచ=
ఆరావణుండును; కామపరాధీనః=మ
న్నభునకులోకువయ్యున వాడై; సీ
తాసక్తమనాః=సీతయందుఁదగిలిన మ

నన్న్యగలవాడై; మందః = బదుండై;
మందాచితగతిః=మెల్లనిదియు సుంద
రంబునగునడకగలవాడై; బభౌ = ప్ర
కాశించెను.

ఆశ్రీలకుఁజెసిమిటియు మహాబ
లుండునగుసారావణుండు, మన్నభాధీ

నుండై మనస్సుసీతయందుమగ్నం బగు క, మెల్ల గాలిలమెయింబోవుచు, బ్రహ్మ
టవలన జడుండుంబోలె నేమియుండోచ శించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః కాంచీ నినాదంచ నూపురాణాంచ నిస్వనమ్
శుశ్రావ పరమస్త్రీణాం సకపి మాణురాత్పజి ౨౦

టీక|| తతః = అటుపిమ్మట; మారు నెను.

తాత్పర్యం = వాయుదేవునికుమారుం	అంత, వాయుదేవునికుమారుండ
డగు; సః = ఆ ; కపి = హనుమంతుం	గున హనుమంతుండు, ఆయుత్తమ
దు; పరమస్త్రీణాం = ఉత్తమస్త్రీలయొ	స్త్రీలు నడుచుచుండగా బుట్టినమొల
కర; కాంచీనాదంచ = మొలనూలు	నూల్ల ధ్వనిని అందెలశబ్దంబును, విసెను.
ధ్వనిని; నూపురాణాం = అందెలయొ	అని, తాత్పర్యము.
కర; నిస్వనంచ = ధ్వనిని; శుశ్రావ = వి	

తం చాప్రతిమకమాకాణ మచింత్యబలపౌరుషమ్
ద్వారదేశ మనుష్కాస్తం దదశక్ హనుమాన్ కపిః ౨౧
దీపికాభి రనేకాభి స్సమంతా దవభాసితమ్
గంధజైలావసిక్తాభి ర్భియమాణాభి రగ్రతః ౨౨
కామదంశమనై ర్యుక్తం జిహ్వానామాయితేషుగమ్
సనుష మివ కందంశ మపవద్ధ శరాసనమ్ ౨౩
మథితామృతశేనాభి మరజోవస్త్రముత్తమమ్
సలీల మనుకషణంతం విముక్తం సక్త మంగదే ౨౪

టీక కపిః = కోటియగు ; హను	ను ; అగ్రతః = ముందట ; భియమా
మాన్ = హనుమంతుండు; అప్రతిమక	ణాభిః = పట్టుకొనబడినవియు ; గం
మాకాణం = సరిలేనికార్యములుగలవాం	ధజైలావసిక్తాభిః = వాసననూనెచేద
దును; అచింత్యబలపౌరుషం = ఎన్నరాని	దుపబడినవియునగు ; అనేకాభిః =
బలంబునుబురుష కారంబును గలవాండు	పెక్కులయిన; దీపికాభిః = దీపములచే

త; సమంతాత్ = అంతటను; అవభాసి
తం = ప్రకాశింపజేయబడినవాడు
ను; కామదగ్ధమై = వత్సభతాపము
తోను గర్వముతోనుకైపుతోను; యు
క్తం = కూడినవాడును; జిహ్వాతామ్రా
యతేజః = వక్రబలునుపిట్టనియి
నునిడుపులయినవియునగుకండ్లుగలవా
డును; అపవిధశరాసనం = విడువబడి
నిపిల్లుగలవాడును ; సమతం = ప్రత్య
క్షుండైనవాడునగు; కందర్పమివ (స్థి
తం) = వత్సభుండుం బోలెనున్నవా
డును ; విముక్తం = జాతినదియును;
అంగదే = బాహుపురియందు ; స
త్తం = తగులకొన్నదియును; మథితా
మృతఫేనాభం, మథిత = నీళ్లుపోయి
చిలికినమజ్జిగయొక్కయు , అమృతం =
భారోష్ణంబగుపాలయొక్కయు , ఘో
నం = సురుగుయొక్క, ఆభం = కాంత
వంటికాంతిగలదియును; అరజః = దు
మ్ములేనిదియును; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠంబు
నగు; వస్త్రం = వస్త్రమును; సలీలం =
విలాసముతోగూడునట్లుగా ; అనుక
షం = తం = ఈడ్చుచున్నవాడును; ద్వా

రశశః = వాకిలిప్రదేశమును; అనుప్రా
ప్తం = పొందినవాడునుగు; తంచ = ఆ
రావణుని; దదర్శ = చూచెను.

సరిలేని గొప్పకార్యములు చేయు
వాడును మనంబునంగూడ నెన్నరానిబ
లపారుషంబులు గలవాడనై, (స్త్రీ)ల
చేమందటబట్టుకొనబడినవాననూ
నెపోసినయినక దీపంబులవెల్లురుచేజ
క్రంగానగపడుచు, వత్సభతాపంబు
నుగర్వంబునుమద్యమదంబునుగల్గి, వ
క్రంబులై యెట్టినైకీర్ణంబులై యిండు
నేత్రంబులనొప్పుచు, సజ్జకులవిడిచిప్ర
త్యక్షంబుగావచ్చిన వత్సభుండనందగి,
స్వప్తానంబునుండిజాతిబాహుపురిలోం
దగులకొనినగట్టవజ్జిగ సురుగునుబాల
సురుగునుంబోలె నూడ్చులై ధవళం
బై యెంతమాత్రంబును దుమ్ములేకుం
డును తమలగు వస్త్రంబును పిలాసం
బుతోడైకీడ్చుకొనుచు, నాయశోకపని
కద్వారమునకువచ్చిన, రావణుని, హను
మంతుడు, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

తం పత్రవిటపే లీనః పత్రపుష్ప ఘనావృతః

సమీప మివ సంకాంతం నిధ్యాతు ముపచక్రమే. ౨౫

టీక॥ సః (అధ్యావృతము) = ఆహా నాకులుగలకొమ్మయందు; లీనః = కష్టం
నుమంతుడు; పత్రవిటపే = అధికముగా బడినవాడై; పత్రపుష్పఘనావృతః = ఆ

కులయొక్కయుఁ బూలయొక్కయున
మూహముచేఁగప్పఁబడినవాఁడై; నమీ
పం=నమీపమును; సఁక్రాంతమివ(స్థి
తం)= పొందిన వాఁడుంటోలేనున్న;
తం=ఆ రావణుని; నిర్భాతుం=చూచుట
కు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.
ఆహనుమంతుండు, ఆకులతోఁగొడి

న కొమ్మయందు , ఎవ్వరికినిగానరా
కుండు నట్లు , ఆకులను బూలనుంగ
ప్పకొని , దూరముననున్నను గాం
తీచేదగ్గి అకువచ్చినట్లు చూపట్టుచున్న
యారావణుని, బాడసాగెను.
అని, తాత్పర్యము.

అవేక్షమాణుస్థు తతో దదర్శ కపికుంజరం
రూపయావనసంపన్నా రావణస్య పరస్త్రియః. ౨౬

టీక|| తతో=అటుపిమ్మట; కపికుంజరం=
వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమంతుండు; అ
వేక్షమాణుస్థు=చూచుచునే; రూపయా
వనసంపన్నా=సౌందర్యముతోనుయా
వనముతోనుగూడినవారిలగు; రావణ
స్య=రావణునియొక్క; పరస్త్రియః=
ఉత్తమవనితలను; దదర్శ=చూచెను.

అంత, వానరశ్రేష్ఠుండగు హనుమం
తుండు, ఆ రావణునింజూచుచు, అధికమ
యిన సౌందర్యంబుతోను యావనంబు
తోనుబిప్పచున్నవారల, రావణునిధా
ర్యలం, జూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తాభిః పరివృతో రాజా సురూపాభి మహాయశాః
తన్మృగద్విజసంఘష్టం ప్రవిష్టః ప్రమదావనమ్. ౨౭

టీక|| మహాయశాః= అధిమయినకీ
ర్తిఃగల; రాజా=రావణుడు; సురూ
పాభిః=చక్కనిరూపంబుగల; తా
భిః=ఆస్త్రీలచేత; పరివృతః=చుట్టుకొ
నఁబడినవాఁడై; మృగద్విజసంఘష్టం=
మృగములచేతను బటులచేతనుధ్వనిగ

ల; తతో=ఆ; ప్రమదావనం= అంతః
పుర, స్త్రీలయుద్వ్యానవనంబగునాయశో
కవనికను; ప్రవిష్టః=ప్రవేశించెను.
అధికమయినకీర్తిఃగల, యారావణుం
డు, సౌందర్య వతులగునాస్త్రీలతోఁ
గూడి, మధురంబుగాఁ గూయుచుండు

నట్టిమృగంబులతో బడులతో నొప్పుచుం | అని, తాత్పర్యము.
డునకోకవనికలబ్రవేశించెను.

క్షీబో విచిత్రాభరణ శృంగుకణోఽ మహాబలః
తేన విశ్రవసః పుత్ర స్స దృష్టో రాక్షసాధిపః. ౩౮
వృతః సుమనారీభి స్తారాభివ చంద్రమాః

టీక॥ తేన = ఆహనుమంతునిచేత; డబడినాడు.
క్షీబో = మదంబునొందినవాడును; విచిత్రాభరణం = నానావిధంబులగుసొమ్ములగులవాడును; శృంగుకణాః = స్త్రావంబులవంటినెపులుగులవాడును; మహాబలః = అధికమయినబలముగలవాడును; తారాభిః = నక్షత్రములచేత; చంద్రమాః = చంద్రుండుంబోలె; పరమనారీభిః = ఉత్తమస్త్రీలచేత; వృతః = చుట్టుకొనబడినవాడును; విశ్రవసః = విశ్రవసునియొక్క; పుత్రః = కొడుకును; రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁబ్రభువునగు; సః = ఆరావణుడు; దృష్టః = చూ

ఆహనుమంతుండు, మద్యపానంబునమత్తుండును నానావిధంబులగునాభరణంబులధరించినవాడును గర్వంబున స్త్రావంబులగుటంజేసి స్తంభబులుం బోలెనిశ్చలబులైన చెవులుగలవాడునగువానిఁ, జంద్రుండునక్షత్రంబులచేఁ బరివేష్టించబడునట్లు, ఉత్తమస్త్రీలచేఁ బరివేష్టించబడియున్నవాని, రాక్షసులకుఁబ్రభువైనవాని, విశ్రవసునికుమారునిరావణునిం, జూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం దదశః మహాతేజా స్తేజోవంతం మహాకపి. ౩౯

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయినదర్శ = చూచెను.
కాంతిగల; మహాకపిః = పెద్దకోతియగు మహాతేజుండగు, హనుమంతుం, డహనుమంతుండు; తేజోవంతం = అధికట్లు, అధికమయినతేజస్సుగలరావణునిమయినకాంతిగల; తం = ఆరావణుని; దదశుఁడను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

రావణోయం మహాబాహు రితి సంచిత్త్య వానరః
అవప్లుతో మహాతేజా హనుమా న్నారృతాత్తజః. ౩౦

టీక॥ మహాతేజాః = అధికమయిన నాడు.
కాంతిగలవాడగును; మారుతాత్తజః = మహా తేజుడును వాయుదేవు
వాయుదేవుని కుమారుడును; వాన నికుమారుండునగునాహనుమంతుండు,
రః=కోటియునగు; హనుమాన్ = హ “మహాబాహుండగు నితండురావణు
నుమంతుండు; “మహాబాహుః=గొప్ప డు” అని, తలంచి, యతనిచేష్టలన్నియుఁజ
చేతులుగల; అయం = ఇతఁడు; రావ కృ-గాఁబూచుటకై, క్రిందికొమ్మకుది
ణః=రావణుండు” ఇతి = అని; సంచి గెను. అని, తాత్పర్యము.
త్వ=ఆలోచించి; అవప్లుతః = దిగి

స తథా ప్లుగ తేజాస్స ని ధూత స్తస్య తేజసా
పత్రగుహ్యంతరే సక్తో హనుమాన్ సంవృతో భవత్. ౩౧

టీక॥ సః=ఆ; హనుమాన్ = హ వాడై; సంవృతః=కప్పబడినవాడు;
నుమంతుండు; తథా=అట్లు ; ఉగ్రతే అభవత్=అయెను.
జాస్సన్నపి=భయంకరమయిన కాంతి ఆహనుమంతుండు, భయంకరమగు
గలవాడయ్యును; తస్య = ఆరావణు తేజంబుగలవాడయ్యును, ఆరావణుని
నియొక్క-; తేజసా=కాంతిచేత ; ని తేజంబునకు భయపడి, యాకులునిండి
ధూతః; తిరస్కరింపబడినవాడై; ప యుండుప్రదేశంబున నెవ్వరికినిగానరా
త్రగుహ్యంతరే= ఆకులచేగూఢమయి కుండునట్లు నిలీనుండైయుండెను.
సప్రదేశమందు; సక్తః =తగులుకొన్న అని, తాత్పర్యము.

స తా మసితకేశాంతాం సుశ్రోణీం సంహతస్తనీమ్
దిదృక్షు రసితాపాంగా ముపావతత రావణః. ౩౨

టీక॥ సః=ఆ; రావణః= రావణుండు; అసితకేశాంతాం= నల్లనివెండ్రుక

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౧౧

స ౧౯

<p>లకొనలుగలదియును; సుశ్రోణీం=సుం దరములయినపిఱుదలు గలదియును ; సంహత స్తనీం=ఇటుకైన స్తనములు గ లదియును; అసీతా పాం గాం= నల్లనిక డకన్నుగలదియునగు; తాం=ఆసీతను; దిదృక్షుః = చూడఁగోరినవాడై; ఉ పావళత=సమీపించెను.</p>	<p>ఆరావణుండు, నల్లనివెండుకలకొ నలునునుంవరఁబలుగుపిఱుందులునుగల్గి మిగులబలిసినవైన దుమసందులేకుండు టచేఁ బరస్పరమునొరసికొనుచున్నస్త నంబులతోనల్లని కడకండ్లతోనొప్పుచు న్నయాసీతంబూడఁగోరి, ఆవిడసమీపం బునకువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, అష్టాదశస్కంఁ.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండాష్టాదశస్కటిక,
ముగిసినది.

॥

వీకోనవింశసకం ప్రారంభః.

తస్మిన్నేవ తతః కాలే రాజపుత్రీత్వనిందితా
రూపయావనసంపన్నం భూషణోత్తమభూషితమ్. ౧
తతో దృష్ట్వైవ వైడేహీ రావణం రాక్షసాధిపమ్
ప్రావేశత వరారోహః ప్రవాతే కదరీయథా. ౨

<p>టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తస్మిన్= ఆ; కాలవీవ=కాలమునందే; రాజపు త్రీ=రావకొమారేయను ; అనింది తా=నిందింపఁబడనిదియును, వరారో</p>	<p>హం= గొప్పపిఱుందులుగలదియునగు; వైడేహీతు = నీతయును; రూపయా వనసంపన్నం=సౌందర్యముతోనుయా వనముతోనుగూడినవాడను ; భూష</p>
--	--

గోష్ఠమధూపితం = సొమ్ములలో మేలి
యినవాని చేత సలంకరింపఁబడినవాఁడు
ను; రాక్షసాధిపం = రాక్షసులకుఁ బ్ర
భుండగువాఁడునగు; రావణం = రావ
ణుని; తతః = అచ్చటనుండి; దృష్టేష్వ
చూచినంతనె; ప్రవాతే = పెద్దగాలి
యందు; కదలియఁగా = అరటిచెట్టుం
బోలె; ప్రావేపత = వడంకెను.

అంతసప్పుడు , రావణమాతె =

యునుబరిశుద్ధయును గొప్పపిఱుఁడులు
గలదియునగునీత, సౌందర్యముతోయా
వనముతోనొప్పుచు శ్రేష్ఠ భూషణంబుల
తో సలంకరించుకొని వచ్చుచున్నవాని
రాక్షసాధిపుండగురావణుని , దూరం
బుననుండియేచూచి, పెద్దగాలికిందూలు
నరఁటిచెట్టుకైవడి , భయంబునగడగడ
వడంకెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆచ్ఛాద్యోదర మూరుభ్యాం బాహుభ్యాంచ పయోధరౌ
ఉపవిష్టౌ విశాలాక్షీ రుదంతీ వరవణిణీ. ౩

టీక||వరవణిణీ = ఉష్ణకాలమునం
దునుఖశీతలమునుగీత కాలమునందును
భోష్ణమునగునంగముగలిగిభతఁయంద
ను రాగముగలస్త్రీయును; విశాలా
క్షీ = పెద్దకంఠుగలదియును; ఉదరం = క
డుపును; ఊరుభ్యాం = తొడలచేత; ప
యోధరౌ = స్తనములను; బాహుభ్యాం
చ = భుజముల చేతను; ఆచ్ఛాద్య = కప్పు
కొని; రుదంతీ = ఏడ్చుచు; ఉపవిష్టౌ =

కూర్చుండినది.
ఉష్ణకాలముననుఖశీతలంబునుగీతకా
లంబుననుభోష్ణంబునగు దేహంబుగలిగి
భతఁయందను రాగముగలదై పెద్దకం
ఠుగలిగియుండునీతాదేవి, రావణుండు
వచ్చుటంబుచింతనె, భయంబునఁ,
దొడలతోఁగడుపును భుజంబులతోస్త
నంబులను గప్పుకొనియేడ్చుచు, గూ
ర్చుండియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

దశగ్రీవస్తు వై నేహీం రక్షితాం రాక్షసిగణైః

దదశ్శ సీతాం దుఃఖాతాం నావం సన్నా మివాణావే. ౪

అసంవృతాయా మాసీనాం ధరణ్యం సంశితవ్రతామ్

ఛిన్నాం ప్రపతితాం భూమా శాఖామివ వనస్పతేః. ౫

మలమండనచిత్రాంగీం మండనాహం మమండితామ్
మృణాళీ పంకదిగ్ధవ విభాతి న విభాతివ. ౬

శీక||దశగ్రీవస్తు=పదికంఠములుగల
రావణుండును; రాక్షసిగణైః = రా
క్షసస్త్రీలసమూహముల చేత; రక్షి
తాం=కాపాడబడినదియును; దుః
ఖాతాం=దుఃఖముచేబడింపబడినది
యును; అణవే=సముద్రమనందు;
సన్నాం=నశించిన, మునింగినయును
ట; నావమివ (స్థితాం)=ఓడయుం
బోలె నున్నదియును; అసంవృతా
యాం=అస్తరణములేని; ధరణ్యాం=
భూమియందు; ఆసీనాం = కూచు
న్నదియును; సంశితవ్రతాం=మిక్కిలి
యుం దీక్షమయినవ్రతము గలదియును;
భిన్నాం = నటుకలబడినదియు; భూ
మా=నేలయందు; ప్రపతితాం=పడి
నదియునగు; వనస్పతేః = చెట్టుయొ
క్క; శాఖాభివ (స్థితాం) = కొమ్మ
యుంబోలెనున్నదియును; మలమండన
చిత్రాంగీం=ముటికియను నలంకారము
చేతఁ జిత్రవణమయినదేహముగలది
యును; మండనాహం= అలంకార
మునకుఁదగినదియును; అమండితాం=
అలంకరింపబడనిదియును; య(అ

ధ్యాన్యశము)=ఎవ్వతె; పంకదిగా =
బురదచేఁబూయబడిన; మృణాళీవ=
తామరతూడుంబోలె; విభాతి=చ
కాశించుచున్నదియు; నవిభాతివ=ప్ర
కాశింపకున్నదియునో; తాం (అధ్యా
హృతము)=అట్టిదియును; వైదేహీం=
విదేహదేశమునందుఁ బుట్టినదియునగు;
తాం=ఆసీతను; దదశః=చూచెను.

రాక్షసస్త్రీలచేరక్షింపబడినదైయ
తిదుఃఖింబునొందినదికావునసముద్రంబు
లోమునింగినయోడయుంబోలెఁ బూప
ట్టుచు, నతితీక్షణంబగుపాతివత్యవ్రతం
బునవలంబించినదై, యాస్తరణంబులే
నినేలపైఁగూచున్నదై, నటుకఁగానే
లంబడినచెట్టుకొమ్మయుం బోలెఁబూడ
నగుచు, ముటికిపేరుకొనియుండుటవ
లనఁజిత్రవణంబుగా నుండుదేహము
తోనొప్పుచు, నలంకారంబునకుఁదగిన
సౌందర్యంబు గలదయ్యును అలంకార
ముచేసికొనకున్నదికావున, బురదదగిలి
నతామరతూడుంబోలెఁబ్రకాశించున
దియైఁబ్రకాశింపకున్నదియునైయున్న
సీతాదేవి,జూచెను.అని,తాత్పర్యము.

సమీపం రాజసింహస్య రామస్య విదితాత్మనః

సంకల్పకాయసంయుక్తై ర్భ్యాంతీమివ మనోరథైః. ౭
 శుక్ల్యంతీం రుదతీ మేకాం ధ్యానశోకపరానుతామ్
 దుఃఖస్యాంత మపశ్యంతీం రామాం రామ మనువ్రతామ్. ౮
 వేష్టమానాం తథా విష్టాం పన్నగేంద్రవధూ మివ
 ధూప్యమానాం గ్రహేణేవ రోహిణీం ధూమకేతునా. ౯
 వృత్తశీలకులే జాతా మాచారవలి ధామికే
 ఖన స్సంస్కార మాపన్నాం జాతామివచ దుష్కులే. ౧౦
 అథూతే నాపవాచేన కీర్తికం నిపతితా మివ
 ఆహ్నుయానా మయోగేన విద్యాం ప్రశీధిలా మివ. ౧౧
 సన్నా మివ మహాకీర్తికం శ్రద్ధామివ విమానితామ్
 పూజామివ పరిక్షీణా మాశాం ప్రతిహతామివ. ౧౨
 ఆనుతీ మివ విధ్వస్తా మాజ్ఞాం ప్రతిహతా మివ
 దీప్తా మివ దిశం కాలే పూజా మపహృతా మివ. ౧౩
 పద్మినీ మివ విధ్వస్తాం హతశూరాం చమూమివ
 ప్రభామివ తమోధ్వస్తా ముపక్షీణా మిచాపగామ్. ౧౪
 వేదీ మివ పరామృష్టాం శాంతా మగ్నిశిఖా మివ
 పౌణికమాసీ మివ నిశాం రాహుగ్రస్తేందుమండలామ్. ౧౫
 ఉత్కృష్టపణికమలాం విత్రాసితవిహంగమామ్
 హస్తీహస్తపరామృష్టా మాకులాం పద్మినీ మివ. ౧౬
 పత్తిశోకాతురాం శుష్కాం నదీం విప్రచావితా మివ
 పరయా మృజయా హీనాం కృష్టపక్షినిశా మివ. ౧౭
 సుకుమారీం సుజాతాంగీర రత్నగర్భా గృహాచితామ్
 తద్యమానా మివోష్ణేన మృణాలీ మచిరార్ధృతామ్. ౧౮
 గృహ్యతా మాలితాం స్తంభే యూధపేన వినాకృతామ్
 నిశ్శ్వ సంతీం సుదుఃఖాలాం గజరాజవధూ మివ. ౧౯
 ఏకయా దీఘయా వేణ్యా శోభమానా మయత్నతః

నీలయా నీర దాపాయే వనరాజ్యా మహీ మివ. ౨౦
ఉపవాసేన శోకేన ధ్యానేనచ భయేనచ
పరీక్షితాం కృశాం దీనా మల్పహారాం తపోధనామ్. ౨౧
ఆయాచమానాం దుఃఖాతాకం ప్రాజలిం దేవతా మివ
భావేన రఘుముఖ్యస్య దశగ్రీవపరాభవమ్. ౨౨

టీక||సః(అధ్యాహృతము)= ఆరా
వణిడు; రాజసింహస్య=రాజశ్రేణుం
డును; విదితాత్మనః= తెలియబడినపర
మాత్మగలవాడునగు; రామస్య=రా
మునియొక్క; సమీపం = సమీపమును
గూర్చి; సంకల్పహయసంయుక్తైః=
సంకల్పములనుగుఱచులతోఁగూడిన; మ
నోరక్షైః = మనస్సనెడిరథములచేత;
యాంతీమివ(స్థితాం)= పోవుచున్నట్లు
న్నదియును; శువ్యంతిం= ఎందుచున్నది
యును; రుదంతీం=విడుచున్నదియును;
ఏకాం=ఒకతెగానున్నదియును, తోడు
లేకున్నదియునుట; ధ్యానశోకపరాయ
ణాం=ఆలోచనయుదుఃఖమును ముఖ్య
మయిన గతిగాఁ గలదియును ; దుః
ఖస్య = దుఃఖము యొక్క ; అం
తం=తుదను; అపశ్యంతీం = చూడకు
న్నదియును ; రామాం = సుందరి
యును; రామం = రాముని; అనువ్ర
తాం= అనుసరించినవ్రతముగలదియు
ను, పాతివ్రత్యముగలదియుననుట; ఆవి
ష్టాం=వణిమంత్రములచేబంధింపబడి
నదియు; తథా= అట్లు; వేష్టమానాం=
చుట్టుకొను చున్నదియునగు; పన్నగేం
ద్రవధూమివ(స్థితాం)= సర్పశ్రేష్ఠము
యొక్క- స్త్రీవలెనున్నదియును, అడుగు
ర్పమువలెనున్నదియుననుట; ధూమకే
తునా = ధూమకేతువనెడు; గ్రహే
ణ = గ్రహము చేత; ధూమ్యమా
నాం = తపింపఁ జేయఁబడుచున్న;
రోహిణీమివ(స్థితాం)= రోహిణీనక్ష
త్రముంబోలెనున్నదియును ; ఆచారవ
తి = మంచియాచారముగలదియును;
ధామికే = ధమకమునాచరించునది
యునగు; వృత్తశీలకులే= దృఢమయిన
సత్స్వభావంబుగలవంశమందు ; జా
తాం=పుట్టినదియు; పునః= మఱల, సం
సారం=వివాహమును; అపన్నాం=
పొందినదియు; కావుననే, దుష్కరే=
దుష్టకులమునందు; జాతాం= పుట్టినది
యునగు ; స్త్రీయం (అధ్యాహృ
తము) ఇవ (స్థితాం) చ = స్త్రీ

౪౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతత్పర్యసహితము.

స ౧౯

యుంబోలెనున్నదియును; అపూజేన = అపహృతాం = అపహరింపబడిన; అసగ్యమయిన; అపరాధేన = అపరాధముచేత; నిపతితాం = శఠి; కీర్తిమివ (స్థితాం) = కీర్తియుంబోలెనున్నదియును; ఆన్నాయానాం = అభ్యాసములయొక్క; అయోగేన = కూడిక లేకుండుటచేత; ప్రశథిలాం = ముఖపుచగిలిన; విద్యువివ (స్థితాం) = విద్యయుంబోలెనున్నదియును ; సన్నం = నాశముగొందిన ; మహాకీర్తిమివ (స్థితాం) = గొప్పకీర్తియుంబోలెనున్నదియును ; విమానితాం = అవమానింపబడిన; శ్రద్ధామివ (స్థితాం) = శ్రద్ధయుంబోలెనున్నదియును ; పరిక్షితాం = నశించిన ; పూజామివ (స్థితాం) = పూజయుంబోలెనున్నదియును; ప్రతిహతాం = కొట్టబడిన ; ఆశామివ (స్థితాం) = ఆశయుంబోలెనున్నదియును; విధ్వస్తాం = చెఱవబడిన, కొంఠెమయినయనుట; ఆనుతీమివ (స్థితాం) = ధనలాభమంబోలెనున్నదియును; విహతాం = కొట్టబడిన, అనుష్ఠింపబడినదైనయనుట; ఆహ్లామివ (స్థితాం) = ఆజ్ఞయుంబోలెనున్నదియును; కాలే = ఉత్పాతకాలమునందు ; దీప్తాం = మండుచున్న; దిశమివ (స్థితాం) = దిక్కుంబోలెనున్నదియును;

అపహృతాం = అపహరింపబడిన; పూజామివ (స్థితాం) = పూజాద్రవ్యంబుంబోలెనున్నదియును; విధ్వస్తాం = నశింపఁ జేయబడిన ; పద్మీమివ (స్థితాం) = తామరతీగెయుంబోలెనున్నదియును ; హతనూరాం = చంపబడిన నూరుకల ; చమూమివ (స్థితాం) = సేనయుంబోలెనున్నదియును; తమోధ్వస్తాం = చీకటచేనశింపఁ జేయబడిన; ప్రభామివ (స్థితాం) = వెల్లురుంబోలెనున్నదియును; ఉపక్షితాం = నీళ్లులేని; ఆపగామివ (స్థితాం) = నదియుంబోలెనున్నదియును ; పరామృష్టాం = తాఁకబడిన; వేదిమివ (స్థితాం) = అగ్నివేదికయుంబోలెనున్నదియును ; శాంతాం = చల్లాటిన ; అగ్నిశిఖామివ (స్థితాం) = నిప్పు మంటయుంబోలెనున్నదియును ; రాహుగ్రస్తేందుమండలాం = రాహుపుచేమ్రింగబడినచంద్రమండలముగల; పౌణమాసీం = పూణిమయందలి ; నిశామివ (స్థితాం) = రాత్రియుంబోలెనున్నదియును; హస్తీహస్తపరామృష్టాం = ఏనుంగుతొండముచేఁగలచఁ బడినదియు ; ఉల్కృష్టపణకమలాం = పెఱుకఁబడినఆకులును గమలంబులునుగలదియు; విత్రాసితవిహంగమాం = భయపఱుపబడి

నపశులుగలదియు; ఆకులాం=కలఁత
పడియున్నదియునగు ; పద్మినీమివ(స్థితాం)= తామరకొలనుంబోలెనున్నది
యును; పరిశోకాతురాం=భర్తృదుఃఖ
ముచేఁ బడినదియును; విప్రసావి
తాం = పాటునట్లు చేయఁబడినదియు;
శుష్కాం= ఎండినదియునగు; నదీమివ
(స్థితాం)= నదియుంబోలెనున్నదియు
ను; పరయా = ఉత్కల్యష్టమయిన; వృజ
యా = దేహసంసారముచే; నీ
నాం=విడువఁబడినదియును; కృష్ణపక్ష
నిశామివ(స్థితాం)=కృష్ణపక్షమునందలి
రాత్రియుంబోలె నున్నదియును; సురు
మారీం = కోమలయైనదియును; సు
జాతాంగీం=సుందరములయినయవయ
వములుగలదియును; రత్నగర్భ్యసూ
చితాం= మణులులోపలఁగలగృహంబు
నకుందగినదియును; ఆదిరోధృతాం =
అప్పుడెఁపెఱుకఁబడినదియు; ఉష్ణేన=
వేడిమిచేత; తప్యమానాం=వాడఁజే
యఁబడుచున్నదియునగు; వృణాశీమివ
(స్థితాం)= తామరతూడుంబోలెను
న్నదియును; గృహీతాం=పట్టుకొనఁబ
డినదియు; స్తంభే=స్తంభమునందు; ఆళి
తాం=కట్టఁబడినదియు; యూధపేన=
ఏనుఁగుల తెగను బాలించునట్టియేనుఁగు
చేత, తెగకుముఖ్యమయినయేనుఁగుచే

తననుట; వినాకృతాం=విడువఁబడున
ట్లుచేయఁబడినదియు; నిశ్చ్యసంతీం =
నిట్టూర్పువుచ్చున్నదియు; సుదుఃఖా
తాం=మిక్కిలియదుఃఖముచేఁబడిం
పఁబడినదియునగు; గజరాజజఘామివ
(స్థితాం)= గజశ్రేష్ఠముయొక్కభార్య
యగునాఁడేనుఁగుంబోలె నున్నదియు
ను; ఏకయా = ఒకటియు ; దీఘా
యా = పొడవైనదియునగు; కేత్యాం=
వెండ్రుకలబడచేత; అయత్నతః=ప్రయ
త్నములేక నె; శోభమానాం=ప్రకాశిం
చుచున్నదియును; నీరదాపాయే=శర
దృతువునందు; నీలయా = నల్లని; వనరా
జ్యాం=వనపక్షిచేత; శోభమానాం(అ
ధ్యాప్యతము)=ప్రకాశించుచున్న; మ
హీమివ(స్థితాం)= ధూమియుంబోలె
నున్నదియును; ఉపవాసేన= ఉపవాస
ముచేతను; శోకేన = దుఃఖముచేతను;
ధ్యాసేనచ=పెనిమిటినిధ్యానించుటచే
తను; భయేనచ=వెఱపుచేతను; పరిక్షీ
ణాం=క్షీణించినదియును; కృశాం=కృ
శించినదియును; దీనాం=చైతన్యమునొంది
నదియును; అల్పాహారాం= కొంచెమైన
యాహారముగలయుత్తమశ్రీయయిన
దియును; తపోధనాం = తపస్సేధనము
గాఁగలదియును; దుఃఖాంతాం = దుఃఖ
ముచేఁ బడినదియును; ప్రాంజ

లిం=మంచిచేమోడ్చగలదియును; ఛా
వేస; హృదయముచేత; రఘుముఖ్యస్య=
రామునకు; దశగ్రీవపరాధవం=రావ
ణునితిరస్కరించుటను; దేవతాం=దేవు
ని; ఆయాచమానామివ(స్థితాం)=ప్రా
ధి=ంచుచున్నట్లున్నదియునుగు; తా(అ
ధ్యాహృతము) = ఆసీతను; దదగ్ధ(అ
ధ్యాహృతము)=చూచెను.

గుఱ్ఱంబులుంబోలె నతివేగంబులైన
సంక్ష్వంబులచేపనంబునరాజ శ్రేణుండు
నుబరమాత్మవేత్తయనుగు రాము సన్ని
ధానంబునకుం బోవుచున్నట్లున్నదై ,
యాహారంబులేమింజేసి యెండియున్న
దై యేడ్చుచునేకానియై యెల్లప్పుడు
నుఆలోచించుచు దుఃఖంబునొంది, దుః
ఖంబునకుం దుడిగినాక , రాముసేమ
నంబునఛాగ్నినించుచు, మణిమం త్రాదుల
కుంకర్పిపడినేలంబుట్టుకొనియున్నయా
డునను ముంబోలె. ధూమకేతుగ్రహం
బుచేబాధింపబడినకొహిణీనక్షత్రంబు
పగిడి, బూహ్నుచు, సదాచారంబుగ
లదియు ధామి=కంబునగు కులంబునం
బుట్టిదుహులంబునం బెండ్లియొనక
న్యకైవడి, ససత్యాపవాదంబుచేడెడిన
కీతియంబోలె , నాపృథ్విలేమింజేసి
మఱుపుదగిలిన విద్యశంకి, క్షీణించినచు
హాకీతిరీతి , నవమానింపబడినవాని

కవమానించిన వానిపయినుండు శ్రద్ధ
లాగునఁ, బూజావ్రవ్యంబులులేని పూ
జవిధంబున , నిష్ఫలంబయిన యాశ
కైవడి, జాలఁదగ్గి నశనలాభంబుమా
డ్గి, భృత్యులచే నాదరింపబడినియా
జ్ఞవిధంబున, నుత్పాతకాలంబున జ్వలిం
చుచున్నదికల-లాగున, దుష్టులచేడెఱి
పబడిన పూజాసామగ్రియుంబోలె ,
మంచుచేఁగాంతి వీడినతామరతీగెచా
డ్చిన , శూరులుచంపఁబడినవెనుకభ
యంబునం బఱచునేనపోలె-ఁ, జీకటి
చేనగపడనివెల్లురుంధంబున , నీళ్లులేని
నదియుంబోలె , శూద్రాదులుతాఁకిన
యగ్నివేదిభూతి, జగ్గాటినయగ్నిజ్వాల
యుంబోలెజంధ్రుండుగ్రహణంబునొం
దఁగాఁగాంతిలేకుండువున్నమనాటిలే
యంబోలె, నేనుంకులుతుండంబులచే
బ్రతంబులును గమలంబులునుంబెఱుకఁ
గాఁబట్టులు బెదరఁగానాకులంబైయుం
డుతామరకొలంకుంబోలె , గట్టుతెగిసి
ల్లన్నియుం బాఱఁగానెండిననదియుం
బోలె , గృష్ణపక్షరాత్రి పగిడి , భ
స్మోదుఃఖంబున దేహసంసారంబేమి
యుంజేసికొనకుంటంజేసి, కాంతిహీన
నై, కోమలంబులునునుందరంబులునగు
నవయవంబులతోనొప్పుచుమణిమయగృ
హంబుననుండఁదగినదయ్యును నేలంగూ

శ్రీమద్రామాయణము*సుందర కాండము. ౪౦౯

స ౧౯

ర్పుండియుండుటండేసి, యెప్పుడేపెలు
కంబడి యెండను వాడుచున్నతామర
తూండంబోలెఱుడనగుచు, నరణ్యం
బున వేటకాండ్రుపట్టుకొనిస్తంభంబు
నంగట్టివేయఁగాఁ, డెమిటినిం బాసి,
నిట్టూవులువుచ్చుచు దుఃఖింబునంబరి
తపించుచున్న యాఁడేనుగుభంగింజూ
పట్టుచు, సుస్కారంబులేకుండుట వల
ననొకటిగా జడకట్టుకొనిన నిడువైన
వెండ్రుకలు గలిగినదికావున, శరద్య
తువునందునల్లని పృథ్వీశ్రీగోఁ గూ
డియుండుభూమియుంబాలె నొప్పుచు,
నువవాసంబుననుదుఃఖింబుననుజింతనం

బునను భయంబునను తీగలె నెంచి కృ
శించిదైన్యంబునొందియున్నదానిఁ, బా
ప్రివ్రత్యరూపంబగు తపస్సును గట్టిగా
యవలంబించియున్నదానిఁ, గొంఁజెము
గాభుజించుటయను సుత్రపత్రీ లక్ష
ణంబుగలదాని, దుఃఖింబునం శేమో
డ్పుధరించియుండుటండేసి, మనంబున,
రామునివలనరావణునకుఁ బరాభవం
బుగలుగవలెనని, యిష్టజేపతం బ్రార్థిం
చుచున్నట్లుచూపట్టుచున్న సీతాదేవి
ని, రావణుండుచూచెను.

అని, రావణ్యము.

సమీక్షమాతాం రుదతీ మ్మందితామ్
సుపత్న్యైరానూయత శుక్లలోచనామ్
అనుక్రతాం రామ మవీశ మైథివీమ్
ప్రలోభయామాస వధాణు రావణః. ౨౩

టీక||రావణి=రావణుండు; సమీక్ష
మాతాం=చూచుచున్నదియును; రుద
తీం=విద్యుచున్నదియును; అనిందితాం=
నిందింపఁబడనిదియును ; సుపత్న్యైతా
నూయతశుక్లలోచనాం= సుందరమ
యినతెప్పలుగలదియునువిష్ణునివియును
నిడువులయినవియును దెల్లనివియునగు
కండ్లుగలదియును; రామం=రాముని;

అలీష=మిక్కిలియును; అనుక్రతాం=అ
నుసరించినప్రకములుగలదియునగు; మై
థివీం=నీతను; వధాణు = చాన్దకొఱ
కు; ప్రలోభయామాస = అనఁగొనఁ
జేసెను.

తనకురక్షకుండెవ్వఁడైన నగ పడు
నో యని నాల్గుద్రక్కలంజూచుచురో
దనంబుసేయుచున్నదియును అనిందిత

యును సుందరములయిన తెప్పలు గలి	డునవియునగునాసీతను, రావణుండు,
గి కొనల నెట్టినై చీఘములై నమమం	మంచిమాటల చేదనపై నానఁగొను న
దెల్లఁగా నుండు కండ్లుగలదియు, నెల్ల	స్థుచేయనారంభించెను.
ప్పుడును రామునందేమననుచుచియుం	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపేక్ష, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ఏకోనమితస్సగళః.

ఇతి, స్వప్నార్థకము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకోనమితస్సగళః టీక,

ముగిసినది.

(ప్రతి

వింశత్యక్షప్రారంభః.

స తాం పతివ్రతాం చీనాం నిరానందాం తపస్వివీమ్
సాకారై మధురై రావై న్యై న్యై దర్శయత రావణః. ౧

టీకాసః=ఆ; రావణః=రావణుండు; పతి	యత=తెలియునట్లు చేసెను.
వ్రతాం; పతివ్రతయును; చీనాం=దైన్య	ఆ రావణుండు, దైన్యంబునొందినం
మనొందినదియును; నిరానందాం=	తోషంబులేక చూపరులకు గనికరింపం
సంతోషములేనిదియును; తపస్వివీమ్=	దగియుండు పతివ్రతయగు నాసీతకు,
కనికరింపదగినదియునగు; తాం=ఆసీ	సాధిప్రాయంబులయిన యింభుమాట
తను; సాకారై=లభిప్రాయముతోఁ	లతో, దనంబుభిప్రాయంబుంజెలిపెను.
గూడిన, మధురై=మనోహరంబుల	అని, తాత్పర్యము.
గు; రావై=మాటలచేత; న్యై న్యై	

శ్రీమద్రామాయణముఃసందరకాండము. ౪౬౦

స ౨౦

మాం దృష్ట్వా నాగనాసోరు గూహమానాస్తనోదరమ్
అదర్శన మివాత్మానం భయాన్వేతుం త్వషిచ్ఛసి. ౨

టీక॥నాగనాసోరు=ఏనుంగుతోడము
వంటితొడలుగలసీతా!త్వం = నీవు;
మాం=నన్ను;దృష్ట్వా = చూచి; భ
యాత్=భయంబువలన; స్తనోదరం=
స్తనమునుగడుపును; గూహమానా=
మూసికొనుచు; ఆత్మానం=దేహము
ను;అదర్శనం= కనుపడకుండటను;నే
తుం=పొందించుటకు; దృష్టసీవ=కోరు
చున్నట్లున్నావు.

ఏనుంగుతోడములవంటి తొడలుగ
లసీతా! నీవునన్నుజూచి, భయంబున

స్తనంబులనుగడుపునుమూసికొని, నీదే
హంబుసంతయు, నాకెంతమాత్రమగప
డకుండనట్లుకేయంగోరినట్లున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.
రహస్యాభిప్రాయము.— నేననీకడుపు
నంబుట్టినకొడువవంటివాడను; నన్ను
జూచి, నీట్లు స్తనోదరంబులమూసికొ
నినీదేహంబె నాకగపడకుండవలెననికో
రుచున్నావు; ఇదియే చిరముకాదు.

అని, తాత్పర్యము.

కామయేత్వాం విశాలాక్షి బహుమన్యస్య మాం ప్రియే
సర్వాంగగుణసంపన్నే సర్వలోకమనోహరే. ౩

టీక॥విశాలాక్షి= పెద్దకండ్లుగలసీ
తా!త్వాం=నిన్ను;కామయే= వలచు
చున్నాను.ప్రియే=నాకుసంతోషంబుగ
ల్గించుదానవును; సర్వాంగగుణ సంప
న్నే=సమస్తములయినయవయవముల
శుభ లక్షణములతోను గూడినదానవు
ను;సర్వలోకమనోహరే= సమస్తలో
కంబులకును మనోహరురాలవునగు నీ
తా!మాం=నన్ను;బహుమన్యస్య=గౌ
రవింపుము.

సీతా!నివువిశాలంబులగుకండ్లుగల
దానవు, నాకుఁబ్రియురాలవు, శుభల
క్షణముతోఁ గూడినయవయవములుగల
దానవు, లోకంబులకునుసంతోషంబుగ
ల్గించుదానవు; నీరూపంబుజూచిమో
హించియున్నాను; నన్నుబహుమానిం
పుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాభిప్రాయము.—త్వాం = ని
న్ను;కామయే=నాకీశ్వరివిగాఁగోరుచు
న్నాను.(శేషము, పై.)

నీవు నాకీశ్వరివై నన్నుద్ధరింపవల మానించినామనివినుంగీకరింపుము.
యనుని కోరుచున్నాను; నన్నుబహు అని, తాత్పర్యము.

నేనూ కేచి న్ననుష్యావా రాక్షసాః కామరూపిణి
వ్యవసర్పతుతే సీతే భయం మత్త స్సముద్రితమ్. ౪

టీక॥ ఇహ = ఇచ్చట ; మనుష్యా బువలదు, విడువుము.
వా=మనుష్యులు గాని; కామరూపిణి= అని, తాత్పర్యము.
ఇచ్ఛాభీనంః గురూపముగల , రాక్ష రహస్యస్థానము. — ఇచ్చటమను
సాః(వా)=రాక్షసులుగాని; కేచితే= న్నలుగాని రాక్షసులుగాని యెవ్వరును
ఎవ్వరును; న=లేదు. సీతే=సీతా! మ లేరు ; నేనును , యథార్థమునవిచా
త్త=నావలన ; సముద్రితం=పుట్టిన ; రించినచో , రాక్షసుండనుగాను మను
తే=సీయొక్క;భయం=భయము; వ్య వ్యుండనుగాను;అనాదిగానీపాదముల
వసపకతు=బోవుచుండక.

ఇచ్చట,మనుష్యులుగానికామరూపు ముభిన్నముగానున్నదిగాని మఱియేభే
లగు రాక్షసులు గానికొకభయంబుగల్గి ం దమునులేదు; కావున , నీవు భయంబు
చువారలవ్వరునులేదు; నేనోగిమీద మో విడువుము. అని, తాత్పర్యము.
హంబుగలవాడను; కావుననొకభయం

స్వధమో రక్షసాం భీరు సర్వభేద స సంశయః
గమనం వా పరస్త్రీతాం హరిణం సంప్రమథ్య వా. ౫

టీక॥ భీరు= భయపడుస్వభావము ను;స్వధమః = కులధమఃము.సంశ
గలసీతా! పరస్త్రీతాం = పరస్త్రీల యః=సంఘటనము; న=లేదు.
యొక్క;గమనంవా= పొందుటగాని; భయపడుస్వభావముగలసీతా?నా
సంప్రమథ్య=బలాత్కరించి;హరిణం కుంబరస్త్రీగమనమునదోషంబుగల్గునని
వా=హింసపొవుటగాని, రక్షసాం=రా తలంపవలదు ; పరస్త్రీలతో రమించు
క్షసులకు ; సర్వభేద= అన్నివిధంబుల టగాని, బలాత్కారముగావారల నప

హరించుటగాని, రాక్షసులకు కులభర్త
ముః ఇందుకు సందేహములేదు; కావున
గులభర్తముజేసినచో నెంతమాత్రము
దోషము లేకుండుట మాత్రమేకాదు;
పుణ్యంబునుగలగును.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — పరస్త్రీల

తోబోవుటయువారల నపహరించుట
యొక్క రాక్షసులకు స్వగృహము; అయిన
ను, సేనట్టివాడనుగాను; నాశరీరంబు
మాత్రము రాక్షసశరీరముకానినేనుమొ
దటినుండినుజేసి నేయుచుండినవాడ
ను; కావున నాకట్టిస్వభావంబుండదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం చైత దకామాంతు నత్వాం స్ప్రిత్యైమి మైథిలి

కామం కామ శ్శరీరే మే యథాకామం ప్రవతతామ్. ౬

టీక॥ మైథిలి=నీతా! ఏతచ్చ=ఇది
యొ; ఏవం=ఇట్లు. అకామాం = కా
మములేని; తావాంతు=నిన్నమాత్రము;
నస్ప్రిత్యైమి = తాడను; తవ (అ
ధ్యాహృతము)=నీయొక్క; కామః =
మోహము; మే=నాయొక్క శరీరే=
దేహమందు ; కామం=మిగిలెయొ
ను; యథాకామం=యథేచ్ఛగా ; ప్ర
వతతాం=ప్రవతించుగాక.

ఈవిషయమిట్లున్నది; ఇనను, నీవునా
యందువలపులేకన్నావు, కావున, నిన్ను
మాత్రమునేను రాక్షసు ; అందువలన
యథేచ్ఛగా నాదేహంబున గామంబు
నుంచి, నన్నుగాపాడుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — ఏతచ్చ; ఏవం.

అకామాం, అ =విష్టుదేవునియందు,

కామాం=వలపుగల; త్వాం=నిన్ను; న
స్ప్రిత్యైమితు=తాడటయేలేదు. కా
మః=వన్నభుండు; మే=నాయొక్క; శ
రీరే=దేహమందు; యథాకామం=య
థేచ్ఛగా; ప్రవతతాంకామం=ప్రవ
తించవలయు.

ఈవిషయమిట్లుండగా, నీవు, వి
ష్టుపత్నివి, కావున, నీయాజ్ఞ లేకనిన్ను
దాక్షిణ్యంబులను, అట్లుగుటంజేసి, నీవు
నన్నుభక్తునిగాఁజేకొని, నిన్ను బూ
జించునట్లునాకన్నజ్ఞుయిమ్ము; వన్నభుం
డు, నాశరీరంబునందుఁ బ్రవతించి
యేమిచేసినను, నామనసుపరిశుద్ధంబై
యున్నది కావున, నామనసునకు చై
తన్యముగలుగదు; నీవుభయిపడవలదు.

అని, తాత్పర్యము.

దేవి నేనా భయం కార్యం మయి విశ్వసిహిప్రియే
ప్రణయస్వచ తన్వేన మైవం భూ శోకలాలసా. ౭

టీక॥ దేవి=నీతాదేవి ! ఇహ=ఇహంబుంచుము; ఇట్లుదుఃఖింపు చుండకు
చట; భయం=భయము ; కార్యం=ము. అని, తాత్పర్యము.
దేయంగినది; న=కాదు ప్రేయే=ప్ర రహస్యాశకము. — దేవి=తల్లీ! ప్ర
యారాల! మయి=నాయందు; విశ్వసి హయస్వ=అనుగ్రహంబుంచుము. (శే
హి=నన్నుకంబుంచుము. తన్వేన=యా షమునై).
ధాత్యముచేత; ప్రణయస్వచ=సే తల్లివగునీతా! నీకుభక్తుండ భృ
హమునుంచుము. ఏవం=ఇట్లు ; శోక త్యండనగునేనుండగా నిచ్చట నీవేల
లాలసా=దుఃఖముచే జపలురాలనై; భయముపడెదవు? భయపడకుము; నన్ను
మాధూని= ఉండకుము. నన్నుము; నాయందనుగ్రహం బుంచు
నాకుప్రియురాలవగు నీతాదేవి! ము; ఇట్లుదుఃఖింపుచుండవలదు.
ఇచ్చటభయంపడవలదు; నన్ను నమ్ము అని, తాత్పర్యము.
ము; యధాశకముగా నాయందున్న

ఏకవేణీ ధరాశయ్యా ధ్యానం మలిన మంబరమ్
అస్థానే శ్రియవాసశ్చ నైతాన్యోపయికాని తే. ౮

టీక॥ ఏకవేణీ=ఏకజడయును ; ధ తలదువ్వుకొనకయొకటెజడగావెం
రాశయ్యా=భూమియందుంబరుండుట డ్రుకలముడివేసికొనియుండుట, నేలంబ
యును; ధ్యానం=చింతయును; మలి రుండుట, ముటికివస్త్రముగట్టు కొను
నం=ముటికియును; అంబరం = వ ట, యసమయంబునందునుపవాసంబుం
స్త్రమును ; అస్థానేపి=అసమయము డుట, ఇవన్నియునీకుదగినవికావు ;
నందును; ఉపవాసశ్చ= ఉపవాసము కావున, దీనివిడుపుము.
ను; ఏతాని=ఇవి; తే=నీకు; వోపయి అని, తాత్పర్యము.
కాని=సరికావు.

విచిత్రాణి చ మాల్వాని చందనా న్యగరూణిచ
వివిధానిచ వాసాంసి దివ్యాన్యా భరణానిచ. ౯
మహాహాణిచ పానాని శయనా న్యాసనాని చ
గీతం సృత్తంచ వాద్యంచ లభ మాంప్రాప్య మైధిలి. ౧౦

టీక॥ మైధిలి = నీతా! త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; మాం = నన్ను; ప్రాప్య = పొంది; విచిత్రాణి = నానావిధములయిన; మాల్వాని = పుష్పమాలికలను; చందనాని = చందనంబులను; అగరూణిచ = అగరుగంధములను; వివిధాని = నానావిధములయిన; వాసాంసిచ = వస్త్రములను; దివ్యాని = శ్రేష్ఠములయిన; ఆభరణానిచ = మహాహాణి = శ్రేష్ఠములయిన; పానానిచ = మద్యములను; శయనాని = పాస్పులను; ఆసనానిచ = పీఠంబులను; గీతం = పాటను; సృత్తం = ఆటను; వాద్యం = వాద్యమును; లభ = (లభస్వ) = పొందుము.

నీతా! నీవునన్నుగూడి, నానావిధంబులగు పుష్పమాలికలను, చందనగంధములను, అగరుగంధములను, బలువిధంబులయిన వస్త్రములను, దివ్యంబులయిన యాభరణంబులను ధరించి, శ్రేష్ఠంబులగు మద్యంబులంగ్రోలుచు, సుత్తమంబులయిన శయనంబులను, ఆసనంబులను, సుఖంబుగాఁ బయండివిహరించుచు, నాటపాటలను, వాద్యంబులనుం బ్రొద్దువుచ్చుచు సుఖంబుగానుండుము. అని, తాత్పర్యము.
రహస్యార్థము. — మాం = నన్ను; ప్రాప్య = భృత్యునిఁ గాఁబొంది. శ్రేష్ఠము పై.
నీవునన్ను భృత్యునిఁ గాఁ జేకొని, సుఖంబుగానుండుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీరత్న మసి మైవం ధూః కురు గాత్రేషు ధూషణమ్
మాం ప్రాప్య హి కథం నుస్యార్థ స్తవ్వి మహా సువిగ్రహే. ౧౧

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; శ్రీరత్నం = శ్రీలలోశ్రేష్ఠవైన దానవు; అసి = అగుచున్నావు; ఏవం =

ఇట్లు; మాధూః = ఉండకుము. గాత్రేషు = అవయవములందు; ధూషణం = అలంకారమును; కురు = చేయుము. సువి

గ్రహే = మంచిరూపముగలసీతా ! బొందియును నీవు సొమ్ములులేనిదానవె
త్వం=నీవు; మాం=నన్ను; ప్రాప్య ట్లుకావచ్చును? ఎంతమాత్రవట్లు కా
హి=బొందియును; భూషణానాం (అ గూడదు. అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహృతము) = సొమ్ములకు ; అన రహస్యాథకము. — నేను నీకుభృ
హా=తగనిదానవు; కథన్ను = ఎట్లు; త్యుండవై యుండఁ గా, నీవుసొమ్ములులే
స్యా=అగుదువు? నిదానవెట్లుకావచ్చును?
మంచి రూపముగలసీతా! నీవుస్త్రీ అట్లుకాఁగూడదు.
లందఱిలోను తమరాలవు; ఇట్లుండకు అని, తాత్పర్యము. శేషము. పై.
ము; సొమ్ములుపెట్టుకొనుము; నన్ను

ఇదం తే చాతు సంజాతం యావనం వ్యతివతతే
ఁగు దతీతం వున రైతి ప్రాత శ్శీఘ్ర మపామివ. ౧౨

టీక|| చారు=సుందరముగా; సంజా రహస్యాథకము. — తే = నీయొ
తం=పుట్టిన; ఇదం=ఈ; తే=నీయొక్క; క్క; భృత్యస్యమమ = (అధ్యాహృత
యావనం=యావనము; వ్యతివతతే= ము)భృత్యుండవైననాయొక్క; శేషము
అతిక్రమించుచున్నది. యత్=ఏది ; అ పై.
తీతం=కడచినదో; తత్ (అధ్యాహృ తము)=అది; అపాం = నీళ్లయొక్క;
శీఘ్రం=వడిగల; ప్రాతఇవ=ప్రవాహ యిననీళ్లుమఱలరానట్లు, గడచినయా
మువలె; వున=మఱల; వైతి=రాదు. వనంబుమఱలరాదు; యావనంబునందె
మనోహరంబుగాఁ బొడమియుం దాధ్యంబుండును; యావనం బతిక్ర
మనీయావనంబు వ్యథకమైపోవుచున్న మించినపిదపనీకుఁ బూజిసేయుటకునే
ది; పాటిపోయిననీళ్లుమఱలరానట్లుకడ నుశ్చుండఁగాఁజాలను; కావుననిన్నుఁ
చినయావనముమఱల రాదు; కావున, ను మూచించుటకీప్పడెయనుజ్ఞనిమ్ము.
పేషింపక, భోగంబులనునుభవింపుము. అని, తాత్పర్యము.
అని, తాత్పర్యము.

త్వాం కృత్వో పరతో మన్యే రూపక తాః స విశ్వస్యక్
సహి రూపోపమా త్వన్యా తవా స్తి శుభదశశే. ౧౩

టీక॥ రూపక తాః = రూపములు లేదుగదా!

చేయునట్టి; సః=ఆ ; విశ్వస్యక్=ప్ర	సుందరంబులగుకండ్లుగలసీతా! ప్ర
పంచంబు సృజించు బ్రహ్మ దేవుడు ;	పంచమండైచ్చటను, నీవంటి రూపముగ
త్వాం=నిన్ను; కృత్వా=చేసి; ఉపరతః=	లదిమఱియొక్క తెలేదుకావున, రూపం
ఉడిగినాడు. మన్యే=తలంచెదను. శు	బులునేయునా బ్రహ్మ దేవుడు, నిన్ను
భదశశేనే = సుందరంబులగుకండ్లుగల	సమించి, యంత్రమంబునంబనిచాలిం
గలసీతా! అన్యా = మఱియొక్క తె ;	చుకొ నెను; అనితలంచెదను.
తవతు=నీకుమాత్రము; రూపోపమా =	అని, తాత్పర్యము.
సౌందర్యముచేబోల్చి-గలది; సహి=	

త్వాం సమాసాద్య వై దేహి రూపయావనశాలిన్
కిం పుమా నతివతోత సాక్షాదపి పితామహః. ౧౪

టీక॥ వై దేహి=సీతా! రూపయా	డైననుమోహించును ; ఇతరులుమో
వనశాలిన్=సౌందర్యముచేతనుయావ	హింతురనిచెప్ప నేల?
నముచేతనుబ్రకాశించునట్టి; త్వాం=ని	అని, తాత్పర్యము.
న్ను; సమాసాద్య=పొంది; సాక్షాత్పి	రహస్యాథకము.— సాక్షాత్లక్ష్మీ
తాహి=పి సాక్షాద్భక్తిహృదేవుడై	దేవివగునిన్నుబూచునేని, బ్రహ్మ దేవుం
నను; కిం=ఏ; పుమా= పురుషుడు ;	డైననున్నుబూజింప కుండఁడు; ఇం
అతివతోత=అంత్రమిందున?	కనితరపురుషులనుగుఱించిచెప్ప నేల?
సీతా! సరిలేనిసౌందర్యంబును యా	అని, తాత్పర్యము.
వసంబునుంగలనిన్నుబూచిబ్రహ్మ దేవుం	

య ద్య త్పశ్యామి తే గాత్రం శీతాంశుసదృశాననే
తస్మిం స్తస్మిక్ పృథుశ్రోణి చక్షు మహమ నిబధ్యతే. ౧౫

౪౨౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౦

టీక॥ పృథ్వీశోణి = పెద్దపిఱుందులు
గల; శీతాంశుసదృశాననే = చంద్రుని
తో సమానమయిన ముఖముగలనీతా!
తే = నీయొక్క; యద్యత్ = ఏయే; గా
త్రై = అవయవమును; పశ్యామి = చూ
చుచున్నానో; తస్మిన్ సస్తి = అయా
యవయవమునందు; మమ = నాయొ
క్క; చక్షుః = కన్ను; నిబధ్యతే = కట్టబ
డుచున్నది.

పెద్దపిఱుందులుగల దానవును నా

ద్రునింబోలు ముఖంబుగలదానవునగునీ
తా! నేనునీయవయవంబులలో దేనిజూ
చిననుమఱలనాకంటిని, అచ్చటనుండిమ
ఱలంపలేకున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — నాకట్లుభక్తి
యెచ్చగుచున్నది, కావున, శీఘ్రంబుగా
బూజింపననుజ్ఞయొసంగుము.

అని, తాత్పర్యము.

భవ మైథిలి భార్య మే మోహ మేనం విసజయ

టీక॥ మైథిలి = నీతా! మే = నాకు; భా
ర్య = భార్యవు; భవ = అగుము, ఏనం =
ఈ; మోహం = అజ్ఞానమును; విసజయ
య = విడుపుము.

నీతా! నాకుభార్యవగుము; నేనితర
పురుషుండనునజ్ఞానంబునువదలుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — మైథిలి = నీ
తా! మే = నాకొఱకు; భార్య, భా =

కాంతిచేత, ఆర్యా = పూజ్యురాలవు;
భవ = అగుము. శేషము. మై.

నీతా! నేనెప్పుడు నిన్నుబూజింప
వలయునుగావున, నిట్లు అలంకారం
బులేకుండక, చక్కగా నలంకరించుకొ
నికాంతివహించి యుండుము; నన్నుశ
త్రువనితలఁచియున్నావె; ఈయజ్ఞానం
బువిడుపుము. అని, తాత్పర్యము.

బహ్వీనా ముత్తమస్త్రీణా మాహృతానా మితస్తతః. ౧౬
సర్వాసామేవ భద్రం తే మహాగ్రమహిషీ భవ

టీక॥ తే = నీకు; భద్రం = మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము) = అగు

శ్రీమద్రామాయణముః సుందరకాండము.

౪౬౯

స ౨౦

గాక. ఇత స్తతః=ఇచ్చటనుండి యచ్చట నుండి; అహృతానాం=తేబడిన, బహ్వీనాం = అనేకలయిన ; ఉత్తమ స్త్రీణాం=శ్రేష్ఠస్త్రీలకు; సర్వాసామే=అందఱకు సే; మమ= నాయొక్క; అగ్రమహిషీ=రెద్దభార్యవు ; భవ= అగుము.

సీకుమంగళమగుఁగాక; నేనునానా స్థలంబులనుండి తెచ్చిన యుత్తమస్త్రీలు పెక్కు మందియున్నారు; వారందఱకు నన్నీవునాకగ్రభార్యవుగా నుండుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము.— ఇత స్తతః, బహ్వీనాం; ఉత్తమ స్త్రీణాం; సర్వాసామేవ; మమ=నాకును; అగ్రమహిషీ=రెద్దభార్య; యా = (అధ్యాహృతము)=ఎవ్వతో; తస్యాశ్చ= (అధ్యాహృతము)=ఆమందోదరికి; భవ= ఈ శ్వరివగుము.

నేను నానాస్థలములందుం దెచ్చి యున్న పెక్కుమంది యుత్తమస్త్రీల కందఱకును నాయగ్రభార్యయగు మందోదరికినినాకును, ఈశ్వరివై, యుండుము. అని, తాత్పర్యము.

లోకేభ్యో యాని రత్నాని సంప్రమథ్యాహృతానివై. ౧౭
తాని మే భీరు సవాణి రాజ్యం చైత దహంచ తే

టీక॥ భీరు= భయపడుస్వభావము గలసీతా! యాని=ఏ; రత్నాని=మణులు; లోకేభ్యః=లోకంబులనుండి; సంప్రమథ్య=బలాత్కరించి; అహృతాని = తేబడినవో (“వై” అనునది పాదపూరణాథము); తాని = ఆమణులు; సర్వాణి=అన్నియును; మే=నాయొక్క; ఏతత్=ఈ; రాజ్యంచ=రాజ్యమును ; అహంచ=నేనును; తే=నీది. భయపడు స్వభావముగల సీతా!

నేనునానాలోకంబులనుండి బలాత్కారముగాఁ దెచ్చిన మణులన్నియునారాజ్యంబున నీకీచ్చినాను; నేనునునీకు భృత్యుండనైతిని. అని, తాత్పర్యము. రహస్యాథము.— రత్నంబులను రాజ్యంబునిచ్చినాననుట చేదనవాని నన్నిటిని రావణుండునీతకు సమర్పించెను. నేనునీకుభృత్యుండనైతి ననుటచేదన్నను సమర్పించుకొనెను. అని, తెలియునది.

విజిత్య పృథివీం సవాణం నానానగరమావినీమ్. ౧౮

జనకాయ ప్రదాన్యమి తవ హేతోర్విని

టీక॥ విలాసిని = సీతా! తవహే స్వామి=ఇచ్చెదను.

తో=నీకుఁగా; నానానగరమాభినం= సీతా! నీకుఁగా, నేను, నానావిధ
నానావిధములయిన పట్టణములప జ్జి- సట్టణంబులతోఁ గూడియున్న భూమి
గల; పృథివీ=భూమిని; సర్వాం=అం తయుజయించి, జనకమహారాజు
తను; విజిత్య = జయించి; జనకా నకచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.
య= జనకమహారాజుకొఱకు; ప్రదా

నేహ పశ్యామి లోకేన్యం యోమే స్రుతి బలోభవేత్. ౧౯

టీక॥ యో=ఎవ్వఁడు; మే=నాకు; కమునందు; సపశ్యామి=చూడలేదు.

ప్రతిబలి=ఎదురు; భవేత్=అగునో; నాకెదురుగానిలిచినాలోయుద్ధము
తం(అధ్యాత్మతము)=అట్టి; అన్యం= సేయువాఁడు, ఇదివఱకీలోకంబుననా
మఱియుఁకీ; ఇహ=ఈ; లోకే=లో కగపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

పశ్య మే సుమహా ద్విగ్ర మప్రతిద్వంద్వ మాహవే

టీక॥ ఆహవే = యుద్ధమునందు; పశ్య=చూడుము.

అప్రతిద్వంద్వం=ఎదురులేని; సుమహా యుద్ధమునందు నాకెవ్వరైన నెదు
త్=మిక్కిలియొసఁగితిమయిన; మమ = నువత్తురో, నాపరాక్రమంబెట్లుండు
నాయొకఁ; వీర్యం=పరాక్రమమును; నో, చూడుము. అని, తాత్పర్యము.

అసక్య స్సంయుగే భగ్న మయా విమృశితద్వజాః. ౨౦

అశక్తాః ప్రత్యసేకేష స్థాతుం మమ సురాసురాః

టీక॥ మమ=నాయొకఁ; ప్రత్యసేకే జేవతలునుఅనురుజును; అసక్యత్=పలు

ఘశక్త్రువులయందు; సురాసురాః=మాటు; సంయుగే=యుద్ధమునందు; భ

గ్నాః=అపజయమునొందినవారై; మను, నాతో యుద్ధము చేసి, పలుమాఱు, అ
యా=నాచేత; విద్యుదితధ్వజాః= విలు పజయమునొంది, నాచే విలువబడినటె
వబడినటె కై-ములుగలవారై; స్థా కై-ములతో నాయెదుట నిలువలేక పా
తుం=నిలుచుటకు; అశక్తాః=చాలరైరి. టిపోయిరి; ఇంక సితరులగ తిచెప్పనేల?
నాశశ్రువులలో, దేవతలున సురులు అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చ మాం క్రియతా మద్య ప్రతికమ౯ తవో త్తమమ్. ౨౧

టీక॥ మాం = నన్ను; ఇచ్చ=కోరు ము. అద్య = ఇప్పుడు; తవ=నీకు; ఉత్త మం=శ్రేష్ఠమయిన; ప్రతికమ౯=అలంకారము; క్రియతాం = చేయుటకు గాక.
రహస్యాథ౯ము. — మాం= లక్ష్మీని; సంపదననుట; ఇచ్చ=కోరుము. శేషము. పై.
నీవు, నా సంపదయొందిచ్చయించి, దాని సంతయుఁజేకొని, చక్కఁగా నలంకరించికొనుము; అటుపిమ్మట నిన్నుఁబూజించెదను. అని, తాత్పర్యము.
నాయందు మోహంబు సేయుము; ఇప్పుడు, చక్కఁగా నలంకరించుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

సప్రభాణ్యవసజ్యంతాం తవాం గే భూషణౌనిచ

టీక॥ తవ=నీయొక్క; అంగే=దేహమునందు; సప్రభాణి=కాంతితోఁగూడిన; భూషణౌనిచ=సొమ్ములును; అవసజ్యంతాం=ఉంచబడుఁగాక.
నీ దేహంబంతయుఁ, గాంతిచే వెలుంగుచుండు నాభరణంబులంబెట్టుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.

సాధు పశ్యామి తే రూపం సంయుక్తం ప్రతికమ౯ణౌ. ౨౨

టీక॥ ప్రతికమ౯ణౌ = అలంకార యొక్క ; రూపం=రూపమును; సామతో; సంయుక్తం=కూడిన ; తే=నీ ధు=చక్కఁగా; పశ్యామి=చూచెదను.

సీనుచక్కఁగా నలంకరించుకొని యున్నాను. అని, తాత్పర్యము.
డఁగా నీరూపంబును జూడవలయు నని

ప్రతికమాణ భిసంయుక్తా దాక్షిణ్యేన వరాననే

భుక్తు భోగా న్యథా కామం పిబ భీరు రమస్వచ. ౨౩

టీక||వరాననే=శ్రేష్ఠమయిన ముఖ్య డింపుము.

ముగలదానా! దాక్షిణ్యేన= సరళశ్చ సుందరమయిన ముఖముగల నీతా!
ముచేత; ప్రతికమాణ భిసంయుక్తా=అ సీనుసరళంబుగా నలంకరించుకొని య
లంకారముతోఁగూడినదానవై; యథా భేచ్చగాభోగంబుల ననుభవింపుము,
కామం=యథేచ్చగా; భోగాః=మద్యంబులంగ్రోలుము; క్రిడింపుము.
భోగములను; భుక్తు=అనుభవింపు అని, తాత్పర్యము.
ము. పిబ=పానము. రమస్వచ=క్రీడి

యథేష్టంచ ప్రయచ్ఛ త్వం పృథివీంవా ధనానిచ

టీ||త్వం=నీవు; యథేష్టం=యథేచ్ఛగా; యథేష్టముగా, భూమినిగాని, ధనము
పృథివీంవా=భూమినిగాని; ధనానిచ=నుగాని, యిచ్చుకొనుము.
ధనంబులనుగాని; ప్రయచ్ఛ=ఇమ్ము. అని, తాత్పర్యము.
నీవు, నీకుఁ గావలసినవారలకు,

లలస్వ మయి విస్రభా ధృష్ట మాజ్ఞాపయస్వచ. ౨౪

టీక||మయి=నాయందు; విస్రభా= నాయందునమ్మకంబుంచి, నిర్భయ
నమ్మకంబుంచినదానవై; లలస్వ=ర ముగయథేష్టముగాఁగ్రీడింపుము; భయ
మింపుము. ధృష్టం=ధైర్యముగా; ఆజ్ఞా పడకనీకుఁగావలసినకార్యము లందున
పయస్వచ=ఆజ్ఞాపింపుము. నాజ్ఞాపింపుము. అని, తాత్పర్యము.

మత్ప్రసాదా ల్లలంత్యాశ్చ లలంతాం బాంధవా స్తవ

టీక॥ తవ (అధ్యాహృతము) = నీవు; మత్ప్రసాదాత్ = నాయనుగ్రహంబువలన; లలంత్యాః = రమింపుచుండగా; తవ = నీయొక్క; బాంధవాశ్చ = బంధువులును; లలంతాం = రమింతురుగాక.

నీవు, నాయనుగ్రహంబున, సంతోషంబున భవింపుచుండుటంబుచి, నీ బంధువులును సంతోషంబున నుండురు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — మత్ప్రసా

దాత్ = నాయందలియనుగ్రహమువలన; తవ = నీవు; లలంత్యాః = సంతోషింపుచుండగా; మమ (అధ్యాహృతము) = నాయొక్క; బాంధవాశ్చ = బంధువులును; లలంతాం = సంతోషింతురుగాక.

నాయందుండు ననుగ్రహంబున నీవు సంతోషంబున నుండగా, నా బంధువులందఱును నీయట్టి పరదేవతంబుజింపఁగలెనని సంతోషంబునొందుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

ఋద్ధిం మమాఽనుపశ్యత్వం శ్రియం భద్రే యశశ్చమే. ౨౫

టీక॥ భద్రే = మంగళస్వరూపిణి; గుసీతా! త్వం = నీవు; మమ = నాయొక్క; ఋద్ధిం = సమృద్ధిని; శ్రియం = లక్ష్మిని; మే = నాయొక్క; యశశ్చ = కీర్తి

ని; అనుపశ్య = చూడుము. మంగళ స్వరూపిణి గుసీతా! నీవు నా సమృద్ధిని సంపదనుగీర్తింబూడుము. అని, తాత్పర్యము.

కిం కరిష్యసి రామేణ సుభగే చీరవాససా

టీక॥ సుభగే = సుందరివగుసీతా! చీరవాససా = నారచీరలు వస్త్రముగాఁగల; రామేణ = రామునితో; కిం = ఏమి; కరిష్యసి = చేసెదవు?

నీవు సుందరివి; నారచీరలు గట్టుకొని యరణ్యంబున నుండు రామునితో నీకేమి ప్రయోజనము? అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — సుభగే;

అచీరవాససా = నారచీరగానిది వస్త్రముగాఁగల, పీతాంబరము వస్త్రముగాఁగల యననుట; రామేణ = రామునితో; కిం కరిష్యసి = ఏమి చేసెదవు?

భృత్యుండను నేను, సమస్త సేవలు నేయుటకుండగా, నిష్పక్షపీతాంబరధరుండగు రాముండు నీకేమి చేయవలెను? అని, తాత్పర్యము.

నిత్య ప్రవిజయో రామో గతశ్రీ చ్చనగోచరః. ౬౬

ప్రతి స్థండిలశాయీచ శంకే జీవనీవా సవా

టీక॥ నిత్య ప్రవిజయః=విడువఁ బడి
నజయముగలవాఁడును; గతశ్రీః = పో
యిన సంపద గలవాఁడును; వనగోచ
రః = వనంబున నగపడు వాఁడును; వ
వనంబున నుండువాఁడు ననుట ; వ
తీ = వానప్రస్థ వ్రతముగలవాఁడును ;
స్థండిలశాయీచ = నేలంబురుండువా
డునగు; రామః = రాముఁడు; జీవతి
వా = బ్రతికియున్నాఁడో; సవా = లేదో;
శంకే = సం దేహించుచున్నాను.

జయంబు లేనివాఁడై, సంపదను విడి
చి యరణ్యంబున నివసించుచు, వానప్రస్థ
వ్రతంబున వలంబించి, నేలంబురుండుచు
న్న రాముండింకను బ్రతికియున్నాఁడో,
లేదో, అని నాకు సం దేహము గా నున్న
ది. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాశ్రయము. — నిత్య ప్రవిజ
యః=విడువఁబడిన జయించుటగలవాఁ
డు, అందఱిని జయించిన వాఁ డూరకుం
డునట్లు స్వతస్సిద్ధంబగు జయముగల
వాఁడు కావున సూరకున్న వాఁడు
ననుట; గతశ్రీః = పొందిన లక్ష్మీ గ
లవాఁడును, లక్ష్మీ పతియనుట; వనగోచ
రః=నీళ్ల యందుండినవాఁడును, నారా

యణుండునుట “ఆపోనారణ్యతిప్రోక్తా
ఆపోవై నరసూనవః, తాయదస్యాయ
నంశూర్వం తేన నారాయణస్త్యుతిః”
నరుండనగా, ఆత్మ, జలముచు యాత్మ వ
లనగలిగినవి కావున నారముల సంబంధి
వి; ఆజలములు ముందితనికి స్థానముగా
నుండినవి కావున సితండు నారాయణుం
డనంబుడెను.) ప్రతీ = పితృవాక్యంబున
వ్రతంబుగలవాఁడును; స్థండిలశాయీ =
నేలంబురుండువాఁడునగు; రామః =
రాముండు; మయి (అధ్యాత్మతము) =
నేను; జీవతి = బ్రతికియుండగా; ఆగ
చ్ఛతి (అధ్యాత్మతము) వా = వచ్చు
నో; సవా = రాఁడో; శంకే = సం దే
హించెదను.

రాముండు, స్వతస్సిద్ధమగు జయంబుగల
వాఁడు, లక్ష్మీ పతి, సాక్షాత్తా నారాయ
ణుండు, తండ్రి యాజ్ఞ చేవానప్రస్థ వ్ర
తంబు వలంబించి, నేలంబురుండుచున్నా
డు; అట్టి రాముండు, భృత్యుండను సీకు
నేవ నేయువాఁడను నేను బ్రతికియుండ
గా, వ్రతంబు విడిచి, నీయొద్దకిచ్చి టికివ
చ్చునో రాఁడో, నాకు సం దేహముగా ను
న్నది. అని, తాత్పర్యము.

నహి వై దేహీ రామ స్తద్వం ద్రష్టుంవా ప్యుపలస్యతే. ౨౭
పురోబలాక్తై రసితై షేఘై జ్యోత్స్నామివా వృతామ్

టిక॥వై దేహీ=సీతా! రామః=రామండు; త్వాం=నిన్ను; పురోబలాక్తై=ముందుకొక్కరపక్షులుగల; అసితై=నల్లని; షేఘై=మేఘములచేత; ఆవృతాం=కప్పబడిన; జ్యోత్స్నామివ=వెన్నెలంబోలె; ద్రష్టుంవాపి=చూచుటకును; నోపలస్యతేహి=పొందఁడుగదా!

సీతా! అగ్రధాగంబున ఒకపక్షులు సంవరించుచుండఁగా విశాలంబులయిననల్లనిమేఘంబులచేత మఱుంగుపడియుండువెన్నెలనుబూడఁజాలనట్లు, నా

వశంబుననున్ననిన్ను, రామండుచూడనుగూడఁజాలఁడు.

అని, తాత్పర్యము.
రహస్యార్థము.—వై దేహీ=సీతా! మయి; జీవతి(అధ్యాహృతము)=నేను బ్రతికియుండఁగా. శేషంబు. పై.
నేనుబ్రతికియుండఁగా, మేఘంబులచేత కప్పబడినవెన్నెలంబూడనట్లు, నిన్నురామండు, చూడనుంబూడఁడు; ఇంకనిన్నుఁగొనిపోవఁడనిచెప్పనేల? నేనుజనిపోయినచో, నిన్నుబూచును గొనిపోవును. అని, తాత్పర్యము.

ననాపి మమ హస్తా త్వోప్రప్రాప్తు మహాతి రాఘవః. ౨౮
హిరణ్యకశిపుః కీర్తిక మింద్రహస్తగతా మివ

టిక॥రాఘవః=రామండు; మమ=నాయొక్క; హస్తాత్ =చేతనుండి; త్వాం=నిన్ను; హిరణ్యకశిపుః=హిరణ్యకశిపుఁడు; ఇంద్రహస్తగతాం=ఇంద్రునిచేతింబొందిన; కీర్తిక=యంబోలె, భార్యనుంబోలెననుట (వైధమ్యేదృష్టాంతము); ప్రాప్తంవ=పొందుటకును; నాహాతి=తగఁడు.

ఇంద్రుండు తనభార్యను హరింపఁగా నారదముఖముగాఁబ్రార్థించి హిరణ్యకశిపుండుతనభార్యనుమఱలంబొందినట్లు, నావశంబుననున్ననిన్నురామంఁడెంతమాత్రముపొందలేఁడు. అతంఁడెన్నివినయంబులు చూపినను నేనునిన్నివ్వను. అని, తాత్పర్యము.
రహస్యార్థము.— సాధమ్యే

దృష్టాంతము. శేషమునై. ఇ. యనిచేహ
రింపఁబడినతనభార్యను, హిరణ్యకశిపుం
దుకొంతకాలమువఱకుఁబొందలేకుండి
నట్లు, రాముండునిన్నఁగొంతకాలమువ
ఱకుఁ బొందనేరఁడు ; హిరణ్యకశిపుం

దు, కొంతకాలమునకుఁబిమ్మటఁదనభా
ర్యనుబొంది నట్లు, రాముండునుగొంత
కాలమునకుఁబిమ్మట, (నన్నుఁజంపినవె
నుక)నిన్నఁబొందఁగలఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

చారున్తి తే చారుదతి చారునేత్రే పిలాసిని. ౨౯
మనో హరసిమే భీరు సుపణఁఁ పన్నగం యథా

టీక॥ చారున్తి తే=సుందరంబగు చి
ఱునవ్వుగలదానవును; చారుదతి=సుం
దరంబులగు దంతములుగల దానవును;
చారునేత్రే=సుందరములగు కండ్లుగల
దానవును; పిలాసిని=అధికమయిన వి
లాసముగలదానవును; భీరు=భయప
డుస్వభావముగలదానవు నగు నీతా!
త్వం (అధ్యాహృతము)= నీవు; సు
పణఁఁ=గరుత్తంతుండు; పన్నగం
ధా=సపకమునుంబోలె; మే=నాయొ
కఁగ; మనః=మనస్సును; హరసి=హ
రించుచున్నావు.

భయపడునట్టి, స్వభావముగల నీ
తా! నీవు సుందరమగు చిఱునవ్వు గల

దానవు, రమణీయంబులగుదంతములు
గలదానవు, మనోహరంబులగుకండ్లు
గలదానవు, అధికముగావిలాసము గ
లదానవు; ఇట్టి సౌందర్యముగల్గి యుం
డుటంజేసి, గరుత్తంతుండు సపకం
బునుహరించునట్లు నామనసును హరిం
చుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — గరుత్తంతుం
డుహరించిన సపకంబునకు మరణంబు
గల్గునట్లు నీవు హరించిన నామనసున
కునునాశంబుగల్గును ; మనస్సు నశిం
చెనేని, నేను మోక్షంబునొందుదును.

అని, తాత్పర్యము,

క్లిష్ట కౌశేయవసనాం తస్వీ చుప్యనలంకృతామ్. ౩౦

త్వాం దృష్ట్వా స్వేషు దారేషు రతిం నోపలభా మ్యహమ్

టీక॥ అహం=నేను; క్లిష్ట కౌశేయవసనాం = సలఁగినపట్టువస్త్రముగట్టు

కొనియున్న దానవును; తస్మిన్ = కృశించి
నదానవును; అనలంకృతామపి = అలంక
రింపబడని దానవునగు; త్వం = నిన్ను;
దృష్ట్యా = చూచి; స్వేషు = నావారల
యిన; చారేషు = భార్యలందు; రతిం =
సంతోషమును; నోపలభామి = పొందకు
న్నాను.

నీవు, నలగిన పట్టుబట్టగట్టుకొని కృ
శించియలంకరించుకొనకుండు నప్పుడె,
నిన్నుఁజూచినప్పట్టుట, నాభార్యలయం
దునాకిష్టముదప్పియున్నది; నీవుచక్క
గానలంకారములుచేసికొనిమంచినస్త్రీ

ముగట్టుకొనిసంతోషముతోనుండునప్పు
డు చూతునేని, యెట్లుండునో!

అని, తాత్పర్యము.
రహస్యాగ్రహము. — నాయుష్టదేవ
తనగునీవు, ఇట్లు నలగినవస్త్రమునుగ
ట్టుకొనికృశించియలంకరించుకొనకదుః
ఖంబుతోనుండుటంబూచి, నాకునాభా
ర్యలందుఁగూడ మనస్సంతోషముగలుగ
కున్నది; కావున, నీవిట్లుండక, చక్కఁగా
నలంకరించుకొని, యుండుము; నేనునుని
న్నుఁజూచిమంచుకొనుచు, సుఖంబుండెద
ను. అని, తాత్పర్యము.

అంతఃపురనివాసిన్య స్త్రీయ స్సర్వగుణాన్వితాః. ౩౦
యావంత్యో మమ సర్వాసా మైశ్వర్యం కురు జానకి

టీక॥ జానకి = నీ తా! మమ = నాయొ
క్కఁ; అంతఃపురనివాసిన్యః = అంతః పు
రమునందున్న; సర్వగుణాన్వితాః =
సమస్తములయినగుణములతోఁగూడిన;
స్త్రీయః = స్త్రీలు; యావంత్యః = ఎంద
ఱు; సంతి (అధ్యాహతము) = ఉన్నా
రో; తాసాం = వారలకు; సర్వాసాం =

అందఱకును; ఐశ్వర్యం = ఈశ్వరివగుట
ను; కురు = చేయుము, పొందుమనుట.
నీ తా! నాయంతఃపురంబున సమ
స్తగుణక్షణంబులతోను గూడినయుత్త
మస్త్రీలెందఱున్నారో, వారలకందఱ
కును ఈశ్వరివిగానుండుము.
అని, తాత్పర్యము,

మమ హ్యసితేశాంతే త్రైలోక్యప్రవరా స్త్రీయః. ౩౧
తా స్త్రావం పరివవ్యంతి త్రియ మస్మరసో యథా

టీక॥ అసితేశాంతే = నల్లనివెండు కలకొనలుగలనీ తా! మమ = నాయొ

కా; తై లోక్య ప్రవరాః=ముల్లోకం
బులందును శ్రేష్ఠులయిన; తాః = ఆ;
ప్రేయః = ప్రేలు; త్వాం=నిన్ను; శ్రీ
యం=లక్ష్మీ నేవని; అష్టరసో యథా =
అష్టరసలుంబోలే; పరిచర్యంతిహ =
నేవితరుగదా!

నల్లని వెండుకలకొనలుగలసీతా!
ముల్లోకంబు లందంతటను ఉత్తమల
యిననాభార్య లందఱును , లక్ష్మీదేవి
కీ అష్టరసలు పరిచర్య నేయునట్లు, నీకు
బరిచర్య నేయుచుందురు.
అని, తాత్పర్యము.

యాని వైశ్రవణే సుభ్రురత్నానిచ ధనానిచ. ౩౩

తాని లోకాంశ్చ సుశ్రోణి మాంచ భుక్త్వయథాసుఖమ్

టీక॥ సుభ్రు = సుందరములయినక
నుబొమ్మలుగలదానవును ; సుశ్రోణి =
సుందరములయినపిఱుందులుగలదానవు
నగుసీతా! వైశ్రవణే = కుబేరునియందు;
రత్నానిచ = మణులును; ధనానిచ = ధన
ములును; యాని (సంత) = ఏవియున్న
వో; తాని = వానిని; లోకాంశ్చ = లోకం
బులను, మాంచ = నన్నును; యథాసుఖం =
సుఖముగా; భుక్త్వ = అనుభవించుము.
సుందరములయినకనుబొమ్మలునువి
ఱుందులునుగలదానవగుసీతా! కుబేరుని

యొద్ద నెన్నిరన్నంబులును ధనంబులును
న్నవో, వానిన్నింటిని నేనుజయించిన
లోకంబులను, నీవిగాఁజేసికొని, సుఖంబు
గాననుభవించుచుండుము; నన్నునునీకుఁ
బతినిగా స్వీకరించిసుఖం బనుభవించు
ము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — నన్నును భృ
త్యునిగాఁజేసికొని నేనుకుశ్రూషలునే
యొచుండఁగా సుఖంబు ననుభవించుము.
అని, తాత్పర్యము. శేషము. పై.

న రామ స్తపసా దేవిన బలేనన్ విక్రమైః. ౩౪

న ధనేన మయా తుల్య స్తేజసా యశసాపి వా

టీక॥ దేవి = సీతాదేవి! రామః = రా
ముడు; మయా = నాతో; తపసా = త

పన్నుచేత; తుల్యః = సమానుడు ; న =
కాఁడు. బలేన = బలముచేత; (తుల్యః)

స=సమానుడుకాడు. విక్రమైః = ప
రాక్రమములచేత; (తుల్య)న = స
మానుడుకాడు; ధనేన = ధనముచే
త; (తుల్య)న = సమానుడుకాడు.
తేజసా=కాంతిచేతనుగాని; యశసాపి
వా=కీర్తిచేతనుగాని; తుల్యేన (అ
ధ్యాహృతము) = సమానుడుకాడు.
సీతా! రాముండు, తపంబునఁగాని,
బలంబునఁగాని, పరాక్రమంబునఁగా
ని, ధనంబునఁగాని తేజంబునఁగాని, కీర్తి

యందుఁగాని, నాకు సరికానేరఁడు.
రహస్యాథామ. — దేవి = తల్లివ
గుసీతా! శేషము. పై.
రాముండు, భగవంతుండగుశ్రీమ
హవిష్ణుండెకావ్రున, తపంబునఁగాని బ
లంబునఁగాని పరాక్రమంబునఁగాని ధ
నంబునఁగాని తేజంబునఁగాని కీర్తియం
దుఁగాని, నాకన్న నెంతో యధికుండు;
నాతో సమానుడుకాడు.
అని, తాత్పర్యము.

పిబ విహర రమస్వ ధృత్త్వ భోగా
ధనోచయం ప్రదిశామి మేదినిచ. ౩౫
మయి లల లలనే యథాసుఖం త్వమ్
శ్వయంచ సమేత్య లలంతు బాంధవాస్తే

టీక॥ లలనే=విలసింపనట్టి స్వభావ
ముగలసీతా! త్వం=నీవు; పిబ=త్రాగు
ము. విహర=సుఖముగ సంచరింపుము. ర
మస్వ=శ్రీచింపుము. భోగా=భో
గంబులను; ధృత్త్వ = అనుభవింపుము.
ధననిచయం=ధనసమూహమును; మే
దినిచ=ఘామిని; ప్రదిశామి= ఇచ్చెద
ను. మయి=నాయందు; యథాసుఖం=
సుఖమునతిక్రమింపక; లల= రమింపు
ము. తే=నీయొక్క; బాంధవాశ్చ= బం
ధువులును; త్వయి=నీయందు ; సమే

త్వ=చేరి; లలంతు=రమింతురుగాక.
విలసింపియుండునట్టి స్వభావముగ
లసీతా! నీవు, యథేష్టంబుగా మద్యంబు
త్రాగుము; సుఖముగాఁదిరుగుము; శ్రీ
చింపుము; కావలసినభోగంబులననుభ
వింపుము; నీకు ధనంబంతయుఘామినం
తయునిచ్చెదను; నాయందు మోహం
బుంచిసుఖంబుగారమింపుచుండుము; నీ
విష్ణులధికసంతోషంబుగానుండుటంబూ
చి, నీబంధువులందఱునిన్ను జేరి సంతో
షంబనుభవింతురుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — మయి (సహ) నేను భృత్యుండనైయుండగా; శేషము. పై.

నేను, భృత్యుండనై శుశూషలునే

యఃచుండగా నీవు సుఖంబుగా నుండుము; అట్లునీవు సుఖంబుగా నుండుటంజూచి, నీబంధువులు నున్న శేరి, సుఖంబును భవంతరుగాక.

అని, తాత్పర్యము. శేషము. పై.

కుసుమితరుజాలసంతతాని

భ్రమరయుతాని సముద్రతీరజాని. ౩౬

కనకవిమలహారఘాషితాంగీ

విహార మయాసహ భీరు కాననాని

టీక॥ భీరు = భయపడుస్వభావము గలనీ తా! త్వం (అధ్యాత్మాతము) = నీవు; కనకవిమలహారఘాషితాంగీ = బంగారువికారమును స్వచ్ఛమునగు హారముచేసలంకరింపఁబడిన దేహముగలదాననై; కుసుమితరుజాలసంతతాని = పుష్పించిన వృక్షములయొక్క సమూహములచేవ్యాపింపఁబడినదియును; కావుననే, భ్రమరయుతాని = తుమ్మెదలతోఁగూడినవియును; సముద్రతీరజాని = సముద్రపుగట్టనఁబట్టినవియునగు; కాననాని = (సప్తమృగముందుద్వితీయ) వనములయందు; మయాసహ = నాతోఁగూడ; విహార = క్రీడింపుము.

భయముపడుస్వభావముగలనీ తా! నీవు, స్వచ్ఛమగుబంగారుహారంబుదాల్చి పుష్పించియుండు చెట్లతోఁగూడితుమ్మెదలుమధురంబుగాఁగూయుచుండఁగారమణీయంబులైన, సముద్రతీరంబునందలి వనంబులయందు, నాతోఁగూడఁ, గ్రీడింపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — మయాసహ = భృత్యుండనగునాతోఁగూడ; శేషము. పై.

భృత్యుండనగునేను సేవలు సేయుచుండగా, నీవావనంబులయందు సుఖంబుగా విహరింపుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

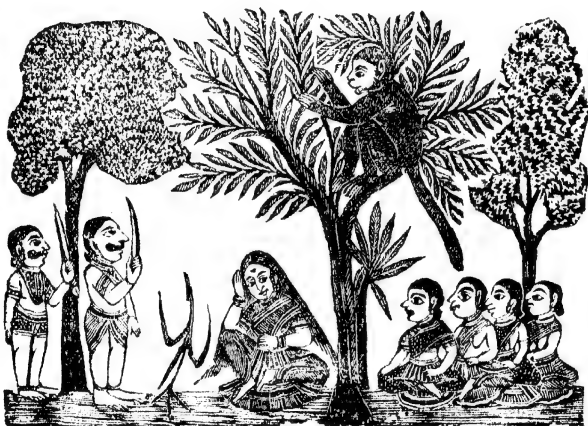
సుందరకాండే, వింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంభో
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండవింశస్సర్గటీక,
ముగిసినది.

(౨౨)

ఏకవింశస్సర్గప్రారంభః.

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సీతా రాద్రస్య రత్నసః
ఆరాఽదీనస్వరా దీనం ప్రత్యువాచ శవై ర్వచః. ౧

టీక॥ సీతా = సీత; రాద్రస్య = భార్య; తద్వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; ఆ
యంకరుండగు; తస్య = ఆ; రత్నసః = రాజు; దుఃఖమునొందినదై; దీనస్వరా =
తనముండయిన రావణునియొక్క; తత్ = గర్వంబుడిగినధ్వనిగలదై; దీనం = దైన్య

ముతోఁగూడిన;వచః = మాటను; శ
వై=మెల్లఁగా; ప్రత్యువాచ=బదులు
చెప్పెను.

భయంకరుండగునారావణుండుచే

ప్పినయామాటనువిని, సీత, చాలదుఃఖ
మునొంది, దీనన్నె, దీనంబగు స్వరంబు
న, మెల్లఁగా, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖాత్థా రుదతీ సీతా వేపమానా తపస్విసీ
చింతయంతీ వరారోహ పతి మేవ పతివ్రతా. ౨
త్యగ మంతరతః కృత్వా ప్రత్యువాచ శుచిస్తి తా

టీక॥ వరారోహ==శ్రేష్ఠములయి
నపిఱుందులుగలదియును; శుచిస్తి తా=
తెల్లనిచిలునవ్వుగలదియును; పతివ్ర
తా=పతిభక్తిగలదియునగు; సీతా =
సీత; దుఃఖాత్థా=దుఃఖముచేబీడిం
పఁబడినదై; రుదతీ=ఏడ్చుచు; వేపమా
నా=వడంకుచు; తపస్విసీ=కనికరిం
పఁదగినదై; పతిమేవ=పెనిమిటినే; చిం
తయంతీ=ధ్యానింపుచు; అంతరతః=న
డుమను; త్యగం = గడ్డిపోచను; కృ
త్వా= చేసి, వ్రుంచియునుట; ప్రత్యువా
చ=బదులుచెప్పెను.

సుందరములగు పిఱుందులు గలది
యునుస్వభావంబుననే యెల్లప్పుడును
తెల్లనిచిలునవ్వుగలదియును బతివ్రత
యునగుసీతాదేవి , పరమ దుఃఖంబు
నొందిరోదనంబు సేయుచు , భయంబు

నగడగడవడంకుచు, బూపరులకుఁగనిక
రింపఁదగినదై , పెనిమిటినే మనంబున
ధ్యానించుచు, రావణునితోఁ బ్రత్యక్ష
ముగామాటలాడుటతగదుకావున, నొ
కగడ్డిపోచను నడుమనుంచుకొని, యి
ట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.— దుఃఖకాలంబు
నందును “శుచిస్తి తా” (తెల్లని చిలు
నవ్వుగలది) యనివణింపఁడుటచే “స్వ
భావంబుననేసీత నగుమొగంబుగలది”
యనిసూచింపఁబడినది “పెనిమిటినిధ్యా
నించుచుచు గడ్డిపోచను నడుమనుంచి
కొని” యనిచెప్పుటచే, “నాభతయ
గురామండెక్కడ? ఇతండెక్కడ? వి
చారించినచోసీతండు గడ్డిపోచయంత
టివాఁడు అనితలంచినది.” అనియును
సూచింపఁబడినది.

నివతయ మనో మత్త స్వజనే క్రియతాం మనః. ౩

టీక॥ మ త్తః=నావలన; మనః=మ న్ననను; నివర్తయ = మఱిించుకొను ము. స్వజనే=నీభార్యజనమునందు ; మనసును మఱిించుకొని నీభార్యలయం మనః=మనసు; క్రియతాం = చేయఁబ దుఁజేయుము. అని, తాత్పర్యము.

స మాం ప్రాథకయితం యు క్తం సుసిద్ధిమివ పాపకృత్

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; పాపకృత్ = పాపముగేయువా డు; సుసిద్ధిమివ = మోక్షమునుంబొలె; మాం=నన్ను; ప్రాథకయితం=కోరు టకు; యు క్తం=ఉచితము; నకాదు. పాపిష్ఠుండు మోక్షమును గోరున ట్లునీవు నన్నుగోరఁడగదా ; ఎంతకోరి ననుచాపిష్ఠునకు మోక్షము గలుగుకుం డనట్లు, నీకు నేనుదక్క-ను. అని, తాత్పర్యము.

లకార్యం స మయా కార్య మేకపత్న్య విగహితమ్. ౪
కులం సంప్రప్తయా పుణ్యం కులే మహతి జాతయా

టీక॥ పుణ్యం = పరిశుద్ధమయిన; కు లం=వంశమును; సంప్రప్తయా=సొం దిన దానను; మహతి=పూజ్యమయిన; కు లే=వంశమునందు; జాతయా=పుట్టిన దానను; ఏకపత్న్య-ఒకడెవనిమిటి గాఁగల దానను, పతివ్రత ననుట; మ యా=నాచేత; గహితం=నిందింపఁబ డినదియును; లకార్యం= చేయఁదగినది యనగునది. కార్యం = చేయఁదగినది; న=కాదు. నేను బరిశుద్ధుంబగు కులంబునవివా హమాడినాను; అట్లుపరిశుద్ధవంశంబు నంబుట్టినాను; పతివ్రతనని పేరువడనితి ని; అట్టి నేను, నిందితంబయినచేయరాని పనిని జేయఁగూడదు. అని, నీత, రావణుని తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యాతు వై డేహీ రావణం తం యశస్విన్. ౫
రాక్షసం పృథ్విః కృత్వా ఘాయా వచన మబ్రవీత్

టీక॥ యశస్విన్=ప్రశస్తమయినకీర్తిగల; వై డేహీ=నీత; ఏవం=ఇట్లు; ఉ

<p>క్వాతు=చెప్పినంత నె; రాక్షసం = రాక్షసుండగు; రావణం = రావణుని; పృష్ఠతః = వెనుకను; కృత్వా = చేసి; ధూయః=మఱల; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.</p>	<p>అధికమయినకీటాగలసీతాదేవి, యిష్టుపలికియంత రావణుని ప్రక్కజూడక రావణునకువీపుకనుపడునట్లు వెనుకకుఁ దిరిగి కూర్చుండి, మఱల, రావణునితో, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నాహ మాపయికి భార్యా పరభార్యా సతీ తవ. ౬

<p>టీక॥ పరభార్యా=ఇతరభార్యను; సతీ=పతివ్రతనగు; అహం = నేను; తవ=నీకు; డౌపయికి = తగిన; భార్యా=భార్యను; న=కాను.</p> <p>నేనితరపురుషునిభార్యను, బతివ్రతను, నీకుభార్యగాఁ దగినదాననుగాను, అని, తాత్పర్యము.</p> <p>రహస్యార్థము.— సతీ=పతివ్రతనగు; అహం=నేను; తవ=నీకు; భార్యా=భార్యను; న=కాను.</p>	<p>ర్యా=భరింపదగినదాననుగా; డౌపయికిన=తగినదాననుగాను. పరభార్యా, పర=అధికుండగురామున, కుభార్యా=భార్యను; భరింపదగినదాననుగా నేను నీకు భరింపదగినదాననుగాను; అయితే, లోకోద్దేశించుండగు రాముండుమాత్రమే నన్ను భరింపవలసినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సాధు ధర్మ మవేక్షస్వ సాధు సాధువ్రతం చర

<p>టీక॥ సాధు=చక్క-గా; ధర్మం=ధర్మమును; అవేక్షస్వ=చూచుకొనుము. సాధు=చక్క-గా; సాధువ్రతం=సత్పురుషులవ్రతమును; చర = ఆచరించుము.</p>	<p>ధర్మంబును చక్క-గాఁజూచుకొనుము; విడువకుము; సత్పురుషులయచారము ప్రకారమున నాచరింపుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

యథా తవ తథా న్యేషాం దారా రక్ష్యో నిశాచర. ౭

టీక॥ నిశాచర=రాత్రియందుదిరుగునట్టి రాక్షసుఁడా! తవ=నీయొక్క; దా

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందర కాండము. ౪౪౫

స ౨౦

రాః=భార్యలు; యథా=ఎట్లా; తథా=	రములేకఁగి శుద్ధలయి యుండవలయు
అట్లు; అన్యేషాం= ఇతరులయొక్క;	ననికోరుచున్నావురా! అట్లు, ఇతర
దారాః (అధ్యాత్మతము)= భార్య	భార్యలందును ఆబుద్ధి నేయించుము.
లు; రత్యైః=కాపాడఁదగిన వారలు.	అని, తాత్పర్యము.
రాక్షసుఁడా! నివృత్తి భార్యలు వ్యభిచా	

ఆత్మాన ముపమాం కృత్వా స్వేషు దారేషు రవ్యతామ్

టీక॥ ఆత్మానం=నిన్ను; ఉపమాం=	ఉన్న కెట్లుండునో, వారలకను దమభా
ఉపమానమునుగా; కృత్వా=జేసికొ	ర్యలతో నీవు రమించినప్పుడట్లే యుండున
ని; స్వేషు=నీవారలయిన; దారేషు=	ని, తెలిసికొని, యితర భార్యలనుఁగిచి, నీ
భార్యలందు; రవ్యతాం=క్రితించుట	భార్యలతో నేరమింపుచుఁడుము.
యవుఁగాక.	అని, తాత్పర్యము.

ఇతరులు నీ భార్యలతో రమించినప్పు

అతుష్టం స్వేషు దారేషు చపలం చలితేంద్రియమ్. ౮

నయంతి నికృత్తిప్రజ్ఞం పరదారాః పరాభవమ్

టీక॥ స్వేషు=తన; దారేషు=భా	ఆయురైశ్వర్యాది నాశముననుట; న
ర్యలందు; అతుష్టం = తృప్తిలేనివాఁడు	యంతి=పొందించెదరు.
ను; చపలం=చాంచల్యముగలవాఁడును;	తన భార్యలయందుఁ దన్వినొందక చ
చలితేంద్రియం = చలించినయింద్రియ	పలుండై చపలంబులగు నింద్రియములుగ
ముగలవాఁడును; నికృత్తిప్రజ్ఞం=రహస్య	లవాఁడై శత్రుండై పర భార్యలంబొందునే
ముగాఁగుత్థితము సేయుటయందు బుద్ధి	ని, దానివలన, నశనియాయుస్సును విశ్వ
గలవాఁడునగువానిని; పర దారాః=పర	ర్యంబును మొదలగునన్నియును, నశించు
స్త్రీలు; పరాభవం= తిరస్కారమును,	ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ సంతో న వా సంతి సతోవా నాను వతఃసే. ౯

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౦

తథాహ విపరీతా తే బుద్ధి రాచారవజ్జితా

టీక॥ ఇహ = ఇచ్చట; సంతః = పెద్ద
లు; సంతఃపి = లేరా? సంతః = పెద్దలను;
నానువత్స సేహా = అనుసరింపవా? త
థాహి = అనియు క్తమే! తే = నీయొక్క;
బుద్ధిః = బుద్ధి; విపరీతా = భ్రమమునడ
చానీనదియు; అచారవజ్జితా = ఆచార
ముచే విడువఁబడినదియునుగా ; అ సి
(అధ్యాత్మతము) = ఉన్నది.

ఇచ్చట నీకుమంచి చెప్పటకుఁ దెద్దలే

వరుసులేరా? ఉన్నను, నీవువారలననుస
రింపవాయేమి? నీవువారలననుసరింపవే
ని, వారలు నీకెట్లుమంచిచెప్పఁగలరు? నీ
వువారలం దిరస్కరించుటవలనవారలు
నీన్ను విడిచియుండుదురు ; నీవిట్లు శిష్టాచా
రంబును విడిచియభ్రమముబుద్ధివలంబించి
యున్నావు, కావున, నీన్నవారలు విడిచి
యుండురనుటకు సందియములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

వచో మిథ్యాప్రణీతాత్మా పథ్య ము క్తం విచక్షణైః. ౧౦

రాక్షసానా మధావాం త్వం వా న ప్రతిపద్యసే

టీక॥ మిథ్యాప్రణీతాత్మా = అబద్ధ
ముగావినయముతోఁగూడినమనసుగల;
త్వం = నీవు; విచక్షణైః = పండితులచేత;
ఉక్తం = చెప్పఁబడిన; పథ్యం = హిత
మయిన; వచః = మాటను; రాక్షసా
నాం = రాక్షసులయొక్క; అథావా
య = లేమికోటకు; ప్రతిపద్యసేవా =
అంగీకరింపకున్నావా?

అటుగానిచో, నీవు, మనంబునందు

దురహంకారంబుగలవాఁడవయ్యును,
దై టికివినయంబుతోఁబండితులనాదరిం
చునట్లభినయించుచుండుటం జేసి, వార
లు, తమమాటను నీవువినుదువని, నీకు
హితంబుచెప్పఁగా, రాక్షసులందఱున
శింపవలసిన కాలంబువచ్చినది కావున
నే, నామాటలసంగీకరింపకున్నావా
యేమి?

అని, తాత్పర్యము.

అకృతాత్మాన మాసాద్య రాజాన మనయే రతమ్. ౧౧

సమృద్ధాని వినశ్యంతి రాష్ట్రాణి సగరాణిచ

టీ||అకృతాత్మనం=చక్ర గాఢేయబు
డనిబుద్ధిగలవాఁడును, తెలివిలేనిబుద్ధిగల
వాఁడననట; అసయే=అన్యాయము
నందు; రతం=అసక్తుఁడునగు; రాజా
నం=రాజును; ఆసాద్య=పొంది; సప్త
ద్వాని=సంపూర్ణములయిన; రాష్ట్రా
ణి=దేశములును; సగరాణిచ=పట్టణ

ములును; వినశ్యంతి=నశించును.
తే||పిలేసి వాఁడునుదుర్మా గుం
షనగువాఁడు రాబగునేని, సమస్తసం
పదలతోసిండినవయ్యును, శేశంబులును
బట్టణములును మొదలగునవి, నాశము
నొందును. అని, తాత్పర్యము.

తథేయం త్వాం సమాసాద్య లంకా రత్నైః ఘనం కలా.౧౨
అపరాధా త్తవైకస్య స చిరా ద్వివశస్యతి

టీ||తథా=అట్లు; రత్నైః ఘనంక
లా=మణుల సమాహములచే నిండిన;
ఇయం=ఈ; లంకా=లంక ; త్వాం=
నిన్ను; సమాసాద్య=పొంది; ఏకస్య
ఒకఁడనై; తవ=నీయొక్క ; అపరా
ధాత్=దోషమువలన ; సచిరాత్=
శీఘ్రముగా; వినశస్యతి=నశింపఁగలదు.

ఆప్రకారముగా, నానావిధ మణుల
తోనిండినమస్తసంపదలతోనొప్పుచున్న
యీలంకయంతయు , నీవు రాజగుట
చే, నీయొక్కయింపరాధంబున, శీఘ్రంబు
గా, నాశమునొందఁగలదు.
అని, తాత్పర్యము.

స్వకృతైః హాస్యమానస్య రావణాః దీర్ఘా దశిఃసం. ౧౩
అభినందంతి ధూతాని వినాశే పాపకర్మాణి

టీ||రావణ=రావణుడా ! ధూ
తాని=ప్రాణులు; స్వకృతైః=తనచే
జేయఁబడినవానిచేత; హాస్యమానస్య=
కొట్టఁబడుచున్నవాఁడును; అదీర్ఘద
శిఃసం=దూరముచూడలేనివాఁడునగు;
పాపకర్మాణి=పాపముగల్గించు నట్టి
కార్యములుగలవానికి; వినాశే=నాశము

కాఁగా; అభినందంతి=సంతసించురు.
రావణుడా ! పాపిష్ఠుండగువాం
డు, దూరదృష్టిలేక, స్వాపరాధంబున
నె, నాశంబునొందుచుండఁగాఁబోచి,
ప్రాణులందఱుసంతసించురు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

ఏవం త్వాం పాపకర్మాణం వత్సంతి నికృతా జనాః ౧౪
దిష్ట్యై తద్వ్యసంప్రాప్తో రాద్ర ఇశ్యేవ హషికాః

టీక ఏవం = ఇట్లు; నికృతాః = అవ	న = అనియే; వత్సంతి = చెప్పగలరు.
మానింపబడిన; జనాః = జనులు; హషికాః =	ఈ ప్రకారముగానే, ఇంకనీకు నా
తాః = సంతసించిన వారలై; త్వాం =	శంబుగల్గునప్పుడు, మున్నునీచేనవమా
నిన్నుఁగూచి; రాద్రః = భయంకరుం	నింపబడినజనులందఱు. సంతోషంబున
డగు రావణుఁడు; దిష్ట్యా = భాగ్య	“మాభాగ్యవశంబునభయంకరుండగునీ
ముచేత; ఏతత్ = ఈ; వ్యసనం = కష్టము	రావణునకు వినాశంబు వాటిల్లినది! అ
ను; ప్రాప్తః = పొందినాఁడు . ఇశ్యే	నియే, నెప్పుడును. అని, తాత్పర్యము.

శక్యా లోభయితుం నాహ మైశ్వర్యేణ ధనేనవా. ౧౫
అనన్యా రాఘవేతాహం భాస్కరేణ ప్రభాయథా

టీక అహం = నేను; మైశ్వర్యేణ = అం	త్రమును రాముని విడిచియుండను.
తాపుర స్త్రీ ప్రభుత్వముచేతఁగాని; ధనే	అని, తాత్పర్యము.
నవా = ధనముచేతఁగాని; లోభయి	రిహస్యాథకము. — పూర్వార్థము
తుం = ఆసంగొనఁజేయుటకు; శక్యా =	సమానము. అహం = నేను, నాశములేని
కూడిన దానను; న = కాను . భాస్కరే	నేననుట; భాస్కరేణ, ప్రభాయథా రా
ణ = సూర్యునితో; ప్రభాయథా = కాం	ఘవేణ = రఘువంశమునందవతరించిన
తియుంబోలె; అహం = నేను; రాఘవే	విష్ణుదేవునితో; అనన్యా. “రఘువంశమం
ణ = రామునితో; అనన్యా = వేఱుపాటు	దుఁబుట్టినవిష్ణువుతో” అనుటచే, “ఇట్లు
లేనిదానను.	విష్ణుండవతరించునప్పుడంతయునేనునవ
నేను, అంతఃపుర స్త్రీ ప్రభుత్వమున	తరింతును” అని, సూచింపబడినది. “రా
కుఁగానిధనమునకుఁగాని యింకఁజేనికి	ఘవేణ” అని, తృతీయచెప్పఁబడుటచే,
గానిఅనపడుదాననుగాను; వెల్తురుసూ	“అట్టివిష్ణుదేవునికిఁబరతంత్రురాలను” అ
ర్యునివిడిచి యుండనట్లు, నేనెంతమా	ని, సూచింపబడినది. “భాస్కరేణ

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౪

స ౨౦

ప్రభాయథా” అను నుపమానముచే, సతరించినయావిష్టుడేవునతో నెప్పుడు
 “సూర్యునకువెల్తురునువిడిచి స్వరూప నుజేటుపడియుండను ; అట్లువిష్టుండవ
 మేలేనట్లునన్నువిడిచివిష్టుడేవునికిస్వరూ తరించునప్పడంతయు నేనునవతరించు
 పమేలేదువెల్తురు సూర్యునకతిశయము చుండుదును; వెల్తురునువిడిచి సూర్యుని
 గల్గించినట్లు, నేను, ఆవిష్టుడేవునకును అ స్వరూపమేలేనట్లునన్నుచిలియావిష్టుడే
 తిశయముగల్గింతును.” అని, సూచింపఁ బునకు స్వరూపమేలేదు, వెల్తురువలన
 బడినది. సూర్యునికతిశయముగల్గనట్లు, నావల

నాకు నాశములేదు; సూర్యునితోఁ ననావిష్టుడేవునకును అతిశయము గల్గు
 గాంతివేటుపడనట్లు, రఘువంశమునంద ను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపధాయ భుజం తస్య లోకనాథస్య సత్కృతమ్. ౧౬

కథన్నా మోపధాస్యామి భుజ మస్యస్య కస్యచిత్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = యొక్క-ని భుజంబునెట్లు గాఁగిలింతు
 నేను; లోకనాథస్య = జనులకుఁ బ్రభువై కొందును? అని, తాత్పర్యము.
 న; తస్య = ఆ రామునియొక్క; సత్కృతమ్ రహస్యాఘోషము. — అహం = నే
 తం = పూజింపఁబడిన; భుజం = భుజము ను; లోకనాథస్య = లోకంబులనయా
 ను; ఉపధాయ = తలగడగాఁజేసికొని, చింపఁబడునట్టి (నాథ్యయాష్టాయాం)
 కౌఁగిలింతుకొనియనుట; అస్యస్య = ఇ బ్రహ్మాదులచేఁ దమతమలోకంబులనొం
 తరుండైన; కస్యచిత్ = ఒకానొకనియొ దుటకై యాచింపఁబడునట్టి; తస్య = అ
 క్క, అనామధేయునియొక్క యను ట్టి పురుషోత్తముండగు రాముని యొ
 ట; భుజం = భుజమును ; కథన్నామ = క్క; సత్కృతం = ఉత్తమంబగు; భు
 ఎట్లు; ఉపధాస్యామి = తలగడగాఁజే జం, ఉపధాయ. శేషము. పై.
 సికొందును? బ్రహ్మాయుడేవతలును దమకాయా

నేనట్టి, లోకనాథుండగు రాముని లోకంబులిమ్మని యాచింపఁగా, వా
 యుత్తమభుజంబును గాఁగిలింతు కొ రలకులోకాధిపత్యంబు లొసంగిన వాఁ
 ని, యింక, ననామధేయుండగు మఱి డునుబురుషోత్తముండని ప్రసిద్ధుండయి

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

౪౪

సవాడునగునాభగవంతుని యుత్తమ గంబులుయించెనే నీబోటియనాఁ
భుజంబును దలగడగాఁజేసికొని, యిం ధేయనిభుజంబునెట్లుగవుఁగిలించి
క, నట్టిభగవంతుని యొద్దఁగుత్పితభో దును? అని, తాత్పర్యము.

అహ మాపయికి భార్య తనైగ్రవ వసుధాపతే: ౧౭

వ్రతస్నాతస్య విప్రస్య విద్యేవ విచితాత్మనః

టీక॥ అహం = నేను ; విచితాత్మ గునకుసాంగ వేదవిద్యయొప్పియుండు
నః = తెలియఁబడినయాత్మ గలవాఁడు స్త్రీ, నేను ధూమికిఁబ్రభువైన యార
ను; వ్రతస్నాతస్య = వేదవ్రతములచే మునకేతగినభార్యను; మఱియెవ్వరికి
తస్నానముచేసినవాఁడునగు; విప్రస్య = గాను. అని, తాత్పర్యము.
ద్రాహ్మణ్యంబు యొక్క ; విద్యేవ = రహస్యాధికము. — విష్ణుదేవునకు
వేదవిద్యయుంబోలె; వసుధాపతేః = ధూమియునులక్ష్మీయును, బత్నులిగఁబు,
ధూమికిఁబ్రభువైన; తనైగ్రవ = ఆరా కావునవిష్ణుదేవావతారరూపుండగునా
మునకే; బోపయికి = సరియైన ; భా రామునకే, ధూమియునేనును, ఇద్దఱుము
ర్య = భార్యను. నుబత్తులమగుటయుచితము.

వేదవ్రతో ద్రావణము చేసికొని అని, తాత్పర్యము.
స్నాతుండగు నాత్మవేత్తయినద్రాహ్మ

సాధు రావణ రామేణ మాం సమానయ దుఃఖితామ్. ౧౮

వనే వాశితయా సాధుంకరేణ్యేవ గజాధిపమ్

(“వనేవాసితయా” ఇతిపాఠాంతరం.)

టీక॥ రావణ = రావణుడా! గజాధి సుంగుతోఁ గూడవలె; (“రామేణ,
పం = ఏసుంగులకుఁబ్రభువైనయేసుంగు మాం” అనుచోట, రామం, మయా” అ
ను; వనే = అడవియందు; వాశితయా = నివిభక్తినిమాంపణవలెనుట.) రామేణ
యావనముగలదియును; (పాఠాంతరప (రామం) = రాముని; దుఃఖితాం = దుఃఖ
క్షమండు) వాసితయా = ఉండునట్లుచే మునొందిన; మాం (మయా) = నాతో;
యఁబడిన; కరేణ్వాసాధుమివ = అఁడే సాధు = చక్కఁగా; సమానయ = చే

పుకము.

రావణుడా! అడవియందు, మగ
యేనుంగుంచాసి దుఃఖింపుచున్నయా
డేనుంగుతో మగయేనుంగుం గూర్చిన

ట్లు, సుందరంబగునట్లు గా, దుఃఖితనగు
నాతో రామసింగూర్చుము.
అని, తాత్పర్యము.

మిత్ర మాపయికం కతుకం రామ స్థానం పరీష్పతా. ౧౯
వధం చానిచ్చతా ఘోరం త్వయాసౌ పురుషషభః

టీక॥ అసౌ=ఈ; పురుషషభః= పురుషశ్రేష్ఠుండగు; రామః = రాముడు; స్థానం=ఉండుటను; పరీష్పతా = కోరుచున్నవాడవును; ఘోరం = భయంకరమయిన; వధంచ=చంపుటను ; అనిచ్చతా = కోరనివాడవునగు; త్వయా=నీచేత; మిత్రం = స్నేహితునిగా; కతుకం=చేసికొనుటకు ; దౌప

పయికం= తగినవాడు.
నీవురామునిచే భయంకరంబగు వధంబునొందకలంకయందు బ్రీతికియుండుగోరుదువేని, నీవు, పురుషోత్తముండగురాముని మిత్రునిగాఁ జేసికొనుటయు క్తము; అతండు, పురుషోత్తముండుకావున, నీయపరాధంబులుక్షమించినిన్ను విడిచిపుచ్చును- అని, తాత్పర్యము.

విదిత స్సహి ధమక్షా శృరదాగతవత్సలః. ౨౦

టీక॥ సః=ఆరాముడు ; ధమక్షాః = ధమకములందెనిసినవాడు, శరదాగతవత్సలః= శరణుచొచ్చినవారలయందలి ప్రేమగలవాడు. ఇతి (అర్థావ్యతము)=అని, విదితోహి=ప్రసిద్ధుడుగదా!

ఆరాముడు, "సమస్తసమంబులనెరింగినవాడు, శరణుచొచ్చినవారలపైనఁజిదయగలవాడు , అని, సమస్తలోకంబుల యందును బ్రసిద్ధి వహించియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తేన మైత్రీ భవతు తే యది జీవతు మిచ్చసి

టీక॥ జీవతు=బ్రతుకుటకు; ఇచ్చసియది=కోరుదువేని; తే=నీకు; తేన=

ఆ రామునితో; మైత్ర = చెలిమి; భవతు = అగుఁ గాక.

నీకు బ్రతికియుండ వలెనను కోరికగలదేని, అట్టి శరణాగతవత్సలుండగు రామునితో స్నేహంబు సేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “రాముండు శరణాగతవత్సలుం” డనుటచే “నీవు రాముని శరణు బొందుము” అని యేసీత యభిప్రాయమైనను, “స్నేహంబు సేయుము” అనుట, రావణునకు “శరణుబొందుము” అని చెప్పినచో, నేమైనదకుఁ—వమాటగాఁ దోచునని, చెప్పబడినది. అట్లు “మిత్రభావేన సంపాద్యంత్యజేయంకథంచన” (స్నేహంబునవచ్చినవాని నేవిధంబుననై నను విధువను) అని, శ్రీ రాములును, ఈయభిప్రాయంబుననై “శరణుబొందినవాని” అనుటకుమాటుగా, “స్నేహంబునవచ్చినవాని” అని, వచించియున్నారు.

ప్రసాదయస్వ త్వం చైనం శరణాగతవత్సలమ్. ౨౧

టీక॥ త్వంచ = నీవును; శరణాగతవత్సలం = శరణుబొచ్చినవారియందతిప్రేమగల; ఏనం = ఈ రాముని; ప్రసాదయస్వ = సంతోషింపఁజేయుము.

నీవును, రామునకు సంతోషంబు గల్గునట్లు చేయుము; నేనును నీకొఱకై వేడుకొనెదను; అతండు, శరణాగతవత్సలుండు కావున, దప్పక, నిన్నునున్నించును. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — “త్వంచ” (నీవును) అనుటచే, “నేనును నీకొఱకై వేడుకొనెదను” అని సూచింపఁ బడినది. లేక, ఇదివఱకు, నీవంటి యపరాధులనే కులు, ఇట్లు రాముని శరణుబొచ్చి ట్లేమంబు మెందియున్నారు; అట్లు నీవును, అతని, సంతోషపఱపుము; నీకును ట్లేమంబుగలుగును. అని, తెల్పఁబడినది.

మాం చాన్యై ప్రయతో ధూర్వా నిర్యాతయితు మహాసి

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; ప్రయతః = పరిశుద్ధుండవు; ధూర్వా = అయి; మాం = నన్ను; అన్యై =

ఈ రామునికొఱకు; నిర్యాతయితుం = చ = మఱలనిచ్చుటకును; అహాసి = తగుదువు.

శ్రీమద్రామాయణము*సుందరకాండము. ౪౫౩

స ౨౧

నీవురామనిశ్చరణుచూచ్చటమాత్రము, రామనకివ్వవలెను; లేనిచూ, నీయం
మెచాలదు; మనంబునఁ గాఁజవ్వంబుదు రామనకుఁ బ్రసాదంబు గలుగ నేర
విడిచి, శుద్ధాంతఃకరణంబుతో, నన్నుదు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవంహీ తే భవేత్స్వస్తి సంప్రదాయ రఘూత్తమే. ౨౨

టిక॥ఏవం = ఇట్లు; మాం(అధ్యాధి = అగునుగదా!
హృతము) = నన్ను; రఘూత్తమే = రా. ఈ ప్రకారముగా, నీవునన్నురామ
మునందు; సంప్రదాయం = సమర్పించి; స్థి నకుసమర్పింతువేని, నీకుమేలుగలుగును.
తాయ(అధ్యాహృతము) = ఉన్నట్టి; అని, తాత్పర్యము.
తే = నీకొఱకు; స్వస్తి = మంగళము; భవే

అన్యథా త్వం హి కుర్వాతో వధం ప్రాప్యసి రావణ

టిక॥రావణం = రావణుడా! త్వం = రావణుడా! నీవట్లు చేయక వేఱువి
నీవు; అన్యథా = వేఱువిధముగా; కుర్వాధముగాఁజేయుదువేని, తప్పుక, రాముం
ణః = చేయువాఁడవై; వధం = చావును; డునిన్నుఁజంపును.
ప్రాప్యసి హి = పొందుదువుగదా! అని, తాత్పర్యము.

వజ్రయే ద్వజ ముత్సృష్టం వజ్రయే దంతక శ్చిరమ్. ౨౩

త్వద్విధంతు న సంక్రుద్ధో లోకనాథ స్స రాఘవః

టిక॥త్వద్విధం = నీవంటివాని; ఉ కనాభః = ప్రపంచమునకుఁబ్రభుండన
త్సృష్టం = విడువఁబడిన; వజ్రం = వజ్రా గు; సః = ఆ; రాఘవస్తు = రాముండు
యుధము; వజ్రయేత్ = విడుచును. మాత్రము; న(వజ్రయేత్) = విడువఁ
లంతకః = యముండు; చిరం = బహు డు.
కాలము; వజ్రయేత్ = విడుచును. సం ఒకవేళనిండుండుప్రయోగించినవజ్రా
క్రుద్ధః = కోపంబునొందినవాఁడును; లో యుధంబునిన్ను విడిచినను విడుచును; య

మందును నిన్నుబహుకాలముగొనిపోక
విడిచియుండును; ఇంద్రునివజ్రాయుధం
బునకును యమనకునులోబడనివాడ
ననివిష్టివీరవలదు; కపితుండయినలోక

నాథుండగు రాముండుమాత్రము, నీ
వంటిదుష్టాత్ముడెంతమాత్రమునుజంప
కవిడువడు. అని, తాత్పర్యము.

రామస్య ధనుష శృబ్ధం శ్రోష్యసి త్వం మహాస్వనమ్. ౨౪
శతక్రతువిస్మవ్తస్య నిఘోష మశేనే రివ

టీక॥ త్వం = నీవు; శతక్రతువిస్మవ్తస్య = దే
వేంద్రునిచేవిడువబడిన ; అశేనే = వ
జ్రాయుధముయొక్క ; నిఘోషమి
వ(స్థితం) = భృనియుంబోలెనున్నదియు
ను; మహాస్వనం = గొప్పనాదంబుగల
దియునగు; రామస్య = రామునియొ

క్క-ః ధనుషః = వింటియొక్క-; శృబ్ధం = శ్వు
నిసి; శ్రోష్యసి = వినుఁగలవు.
నీవు, శ్రీఘ్రింబుగా, దేవేంద్రుండువి
డిచిన వజ్రాయుధంబునకుం బోలే మ
హానాదంబుగలరామునిధనుష్వణని, వి
నుగలవు. అని, తాత్పర్యము.

ఇహ శీఘ్రిం సుపర్వాణో జ్వలితాస్యా ఇవోరగాః. ౨౫
ఇషవో నిపతివ్యంతి రామలక్ష్మణలక్ష్మణౌః

టీక॥ సుపర్వాణః = సుందరములయిన
గనువులుగలవియును; జ్వలితాస్యాః =
మండుచున్నముఖములుగలవియును; ఉ
రగాఇవ (స్థితాః) = సర్పములుం
బోలెనున్నవియును; రామలక్ష్మణలక్ష్మ
ణౌః = రామ, లక్ష్మణయనుగుణాతులు
గలవియునగు; ఇషవః = బాణములు ;
ఇహ = ఈలంకాపురియందు; శీఘ్రిం = శీ
ఘ్రిముగా ; నిపతివ్యంతి = పడఁగ

లవు.
సుందరములయిన గనువులు గల్గి
మండునట్లున్న ముఖంబులతో సర్పంబు
లుంబోలెనున్న రామలక్ష్మణుల పేరు
లచేనంకితంబులగుబాణంబులు, శీఘ్రిం
బుగనే, యీలంకాపట్టణంబునందువ్యా
పింపఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

రక్షాంసే పరినిఘ్నంతః పు ర్యా మస్యాం సమంతతః. ౨౬

శ్రీమద్రామాయణమును సుందరకాండము. ౪౫౫

స ౨౧

అసంపాతం కరిష్యంతి పతంతః కంకవాససః

టీక॥ కంకవాససః = బాణములు; అ	రామలక్ష్మణ నామాంకితములగు
స్యాం = ఈ; పుర్యాం = పట్టణమునం	బాణములు, ఈ పట్టణము నందంతటన బ్ర
దు; సమంతతః = అంతటను; పతంతః =	యోగింపబడి, రాక్షసులం జంపుచు,
పడుచున్నవై; రత్నాంసి = రాక్షసులను;	నంతమాత్రమును జోటులేనట్లు, ఈప
పరిఘ్నంతః = చంపుచు; అసంపా	ట్టణంబంతయువ్యాపింపఁగలవు.
తం = అవకాశములేనట్లుగా; కరిష్యం	అని, తాత్పర్యము.
తి = చేయఁగలవు.	

రాక్షసేంద్ర మహాసర్పాః స రామగరుడో మహాః. ౨౭
ఉద్ధరిష్యతి వేగేన వై నతేయ ఇవోరగాః

టీక॥ మహాః = గొప్పవాడైన;	బోలె; ఉద్ధరిష్యతి = డైకెత్తఁగలఁడు,
సః = ఆ; రామగరుడః = రామండను గ	చంపఁగలఁడనుట.
రుడుఁడు; రాక్షసేంద్రమహాసర్పాః =	ఆ రాముండనుగరుత్మంతుఁడు, గరు
రాక్షసశ్రేష్ఠులను గొప్పసర్పములను;	త్మంతుఁడనర్పంబులంజంపునట్లు, వే
వేగేన = వేగముచేత; వై నతేయః = గ	గంబున రాక్షసులను సర్పంబులం, జంపు
రుడుఁడు; ఉరగానివ = సర్పములనుం	ను. అని, తాత్పర్యము.

అపనేష్యతి మాం భర్తా శ్వేత శీఘ్ర మరిందమః. ౨౮
అసురేభ్య శ్శీఘ్రం దీప్తాం విష్ణుస్త్రిభిరవ క్రమైః

టీక॥ అరిందమః = శత్రువులనడఁగఁ	న; క్రమైః = అడుగులచేత; అసురేభ్యః =
ద్రొక్కునట్టి; భర్తా = పెనిమిటియగు	అసురులయొద్దనుండి; దీప్తాం = ప్రకాశిం
రామండు; శీఘ్రం = శీఘ్రముగా; త్వ	చుచున్న; శ్రియమివ = లక్ష్మినిం బో
త్తః = నీయొద్దనుండి; మాం = నన్ను; వి	లె; అపనేష్యతి = కొనిపోఁగలఁడు.
ష్ణుః = విష్ణుచేవుఁడు; త్రిభిః = మూడై	విష్ణుచేవుండు, మూడుడుగులచే,

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౫

స ౨౦

సహి గంధ ముపాఘ్నియ రామలక్ష్మణయో స్త్వయా. ౩౦

శక్యం సందశనే స్థాతుం శునా శాదూల యోరివ

<p>టీక॥ త్వయా=నీచేత ; రామలక్ష్మణయో= రామలక్ష్మణులయొక్క ; గంధం=వాసనను ; ఉపాఘ్నియ= మూర్కొని ; శాదూలయో= పెద్దపులులయొక్క ; గంధం, ఉపాఘ్నియ (అధ్యాహృతము)= వాసనమూర్కొని ; శునేవ=కుక్కచేతంబోలె ; సంద</p>	<p>ర్వనే=నమ్ముఖమునందు ; స్థాతుం = నిలుచుటకు ; నశక్యంహి=కాదుగదా ! అప్పుడు రామలక్ష్మణులవాసన యున్ననునీకుండోచియుండు నేని, పులుల వాసనగన్నకుక్కయుంబోలె, నచ్చటని మిషమయినను, నిలిచియుండలేవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తస్య తే విగ్రహే తాభ్యాం యుగగ్రహణ మస్థిరమ్. ౩౧

వృత్రస్యే వేంద్రబాహుభ్యాం బాహుభ్యాం దేశస్య నిగ్రహః

<p>టీక॥ తస్య=అట్టి, బలములేదగుట చే దొంగతనముచేసిన ; తే=నీకు ; తాభ్యాం = ఆరామలక్ష్మణులతో ; విగ్రహే=యుద్ధమగుచుండగా ; యుగగ్రహణం=యుద్ధమునుగ్రహించుట, జయమనుట ; అస్థిరం=దగ్గు-నడికాదు. ఇంద్రబాహుభ్యాం=ఇంద్రునిభుజములచేత ; వృత్రస్య=వృత్రునియొక్క ; ఏకస్య=ఒకటైన ; బాహురివ=భుజమునకువలె ; తవ(అధ్యాహృతము)=నీకు ; నిగ్రహః=అపజయము.</p>	<p>నీవు మొదలేబలములేనివాడవై నందున భయపడియున్నావు ; అట్టి నీకు, ఆరామలక్ష్మణులిద్దజితో యుద్ధముగలుగునేని, నీకుజయంబుగలుగదు ; వృత్రునకును ఇంద్రునకును యుద్ధముగలుగగా, ఇంద్రునకు రెండు చేతులండుటచే నొకటే చేయిగలవృత్రునకపజయముగల్గినట్లు, వారిలిద్దఱునునీవాకండవునగుటచే, వారిచే నీకపజయంబుగల్గుటతప్పదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

క్షీపం తవ స నాథో మే రామ స్సౌమిత్రిణాసహ. ౩౩

తోయ మల్ప మివా దిత్యః ప్రాణా నాదాస్య తే శరైః

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

❧

టీక॥ పే=నాయొక్క; నాథి=ప్రాణాత్ = ప్రాణములను; ఆచార్యులను; సామిటియగు; సః=ఆ; రామి=రా తే=గ్రహింపఁగలఁడు.
 ముందు; సామిటిదాసహ=లక్ష్యణని నా సామిటియగు రామండు లక్ష్య
 తోఁగూడ; ఆదిత్య = సూర్యుండు; అ ణుతోఁగూడఁజేరి, సూర్యుండు కిరణం
 ల్పం=కొంచెమైన; తోయమివ=జలము బలచేఁగొంచెవునీళ్లును గ్రహించునట్లు,
 మునుంబోలె; షీప్రం= శీఘ్రముగా; శ శీఘ్రముగా బాణంబులచేసి ప్రాణంబు
 గై=బాణములచే; తవ=నీయొక్క; లంగీసును. అని, తాత్పర్యము.

గిరిం కుబేరస్య గతో౭ పధాయవా
 ("పునీంకుబేరస్యగతో౭వయాంవా" ఇతిపాఠాంతరం.)

సభాం గతోవా వరుణస్య రాజ్ఞః. ౩౪
 అసంశయం దాశరథే ర్షమోక్ష్యసే
 మహాద్రుమః కాలహతో౭శనే౩౪

టీక॥ కాలహతః=కాలముచేఁగొ అసుట, యథోలోకములకును పలక్షణ
 ట్టంబడిన; త్వం(అధ్యాత్మము)= నీ ము)మహాద్రుమః=పెద్దచెట్టు; అశనేరి
 పు; అపధాయ=పాఠి; (పాఠాంతరప వ=పిడుగువలనంబోలె; అసంశయం=
 త్తమందు)అవయాం=పాఠి; కుబేర సంజేహములేక; దాశరథే=రాముని
 స్య = కుబేరునియొక్క; గిరిం=పర్వతి వలన; నమోక్ష్యసే=విడువఁబడవు.
 మయినకైలాసమును; (పాఠాంతర ప నీకిది మంచికాలముకాదు, కావున
 త్తమనందు)పురిం = అలకాపట్టణము నె నన్నట్లు నిర్బంధించుచున్నావు; అట్ల
 ను; గతోవా = పొందినవాడవుగాని; గుటంజేసి, నీవు, రామునిబారింబడి, కు
 రాజ్ఞః=రాజయిన; వరుణస్య = వరు బేరునిపట్టణంబునకుంబోయిననువరుణు
 ణునియొక్క; సభాం = సభను; గతో వా= పొందినవాడవుగాని; ("కుబేరుని
 పట్టము" అసుట, యితరములయిన యూ కొనలేనట్లు, తప్పించుకొనలేవు.
 ధ్వలోకములకును, "వరుణునిసభను" అని, తాత్పర్యము.

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణముఃసుందరకాండము. ౪౫

స ౨౦

రహస్యాథము.—“తత్త్వదృష్టి చేతరావణుండు సీతతోబరుషవచనంబులాడకున్నను, సీతాదేవిమాత్రము, అట్టితాత్త్వికాథము వఱుగు పడియుండవలెనని, ‘పరుషముగా మాటలాడినది.’ అని, మహేశ్వరతీర్థులువచించిరి. “నేను బ్రతికియుండఁగా నెన్నురామంఁషగొనఁబోవఁడు, నెన్నఁజంపిగొనఁబోవును, నెన్నఁజూచుచుండుటచే నాకుమోక్షంబుగలుగును, రామనిచేఁ జంపబడుటంజేసి, మోక్షంబు లభించును; దానికొఱకై నెన్ను వేఁడుకొనుచున్నాను” అనిమొదలుగారావణుండుసీతతోఁ జెప్పినాడని రహస్యాథములచేఁ జేటయగుచున్నది గదా! సీతయును “నీవునన్నభరింపఁజాలవు, నేనుసాక్షాత్ప్రీతి, నన్నభరింపఁజాలినవాఁడు మహావిష్ణురూపుండగు రాముండే; అట్లు నీకును రామండెమోతుంబివ్వవలయును” అని, సూచించి, యువనియో దాధ్యక్షమును బరీక్షించుటకై “నీకుబ్రతుకనిచ్చుఁడునని, రామునకునన్నొసంగి యువని శరణొందుము; అట్లుతనియనుగ్రహంబున, నీఘ్రింబునంగాకున్నను, గ్రవముగా ముక్తఁబడయ వచ్చును” అని, చెప్పి, అతండు అత్యాశురమయిన మముతులగలవాఁడగుట నెఱింగి, “నెన్నరామండు విడువఁడు, నీబంధువులుగాని వఱి నెన్నఁగావలసిన వారెవ్వరుగానవచ్చినను నిన్నఁజంపును, దానంజేసి, నీకుమోక్షంబుగల్గును; భయపడకుము; మొదలే నీవునన్నఁగొనితెచ్చినపుడే రాము బారింబడియందువేసి యస్పదసీకు మోక్షంబుగల్గి యుండును; సంసార వాసనంజేసి, యట్లునీకు ధైర్యంబు గల్గదయ్యె” అని, రావణునికు నన్యకము గల్గుటకై సకారణముగా నిరూపించి చెప్పినది. ఇట్లు మారణదోచుచున్నది. అధికపదము, బుద్ధివంతులలో చించి తెలిసికొనునది. విస్త్రు భయంబుననిం

టకై “నీకుబ్రతుకనిచ్చుఁడునని, రామునకునన్నొసంగి యువని శరణొందుము; అట్లుతనియనుగ్రహంబున, నీఘ్రింబునంగాకున్నను, గ్రవముగా ముక్తఁబడయ వచ్చును” అని, చెప్పి, అతండు అత్యాశురమయిన మముతులగలవాఁడగుట నెఱింగి, “నెన్నరామండు విడువఁడు, నీబంధువులుగాని వఱి నెన్నఁగావలసిన వారెవ్వరుగానవచ్చినను నిన్నఁజంపును, దానంజేసి, నీకుమోక్షంబుగల్గును; భయపడకుము; మొదలే నీవునన్నఁగొనితెచ్చినపుడే రాము బారింబడియందువేసి యస్పదసీకు మోక్షంబుగల్గి యుండును; సంసార వాసనంజేసి, యట్లునీకు ధైర్యంబు గల్గదయ్యె” అని, రావణునికు నన్యకము గల్గుటకై సకారణముగా నిరూపించి చెప్పినది. ఇట్లు మారణదోచుచున్నది. అధికపదము, బుద్ధివంతులలో చించి తెలిసికొనునది. విస్త్రు భయంబుననిం

ఇత్యాపేక్ష, శ్రీమద్రామాయణే, అతికావ్యే,

సుందరకాండే, ఏకమింశస్సగళః.

ఇతి, స్వప్నాథము.

ఇతి, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంశ్రీ

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకవింశతసగః టీక,

ముగిసినది.

(ఇది

ద్వా వింశత సగః ప్రారంభం.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా పరుషం రాక్షసాధిపః

ప్రత్యువాచ తత స్సీతాం విప్రియం ప్రియదశనామ్. ౧

టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసులకుఁ
బ్రాహ్మండయిన రావణుండు ; సీతా
యాః = సీతయొక్క; పరుషం = కఠిన
మయిన; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా =
విని; తతః = అటుపిమ్మట; ప్రియదర్శ
నాం = సంతోష కరంబగుచూచుటగ
ల; సీతాం = సీతనుగూర్చి; విప్రియం =
దుఃఖకరంబగుమాటను; ప్రత్యువాచ =
బదులుచెప్పెను.

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, సీ
తచెప్పిన పరుషవచనంబులను విని, చూ
పరులను సంతోషంబుగలిగించు సీతాదే

వింబూచి, కఠినంబుగా, టిట్టె, చెప్పెను
అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథః = అపరుషం =
కఠినంబుగాన; వచనం; శ్రుత్వా; విప్రి
యం = తనకు విశేషముగా మేలుగల్గిం
చునట్టి మాటను; ప్రత్యువాచ. శేష
ము. పై.

రావణుండు సీతచెప్పిన మృదువచ
నంబులు విని, యంతః జూపరులకు సంతో
షంబు గలిగించునట్టి సీతాదేవింబూ
చి, తనకు మేలుగలుగుటకై, యిట్లుచె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యథాయథా సాంత్వయి తా వశ్య స్త్రీణాం తథాతథా

యథాయథా ప్రియం వక్తా పరిపూత స్తథాతథా. ౨

టీక॥ పురుషః (అధ్యాత్మతము) = పు
రుషుఁడు; యథాయథా = ఎట్లెట్లు; స్త్రీ

ణాం = స్త్రీలయొక్క, స్త్రీలననుట; సాం
త్వయి తా = బుజ్జగించువాఁడో; తథా త

ధా=అట్లట్లు;వశ్యః=స్వాధీనుడు.య
ధాయథా=ఎట్లట్లు;ప్రియం=సంతో
షకరంబగుమాటను; వక్తా=చెప్పవా
చో;తథాతథా=అట్లట్లు;పరిపూతః=
తిరస్కరింపబడినవాడు.

పురుషుడుస్త్రీల సంతబుజ్జించు
నో, అంతవారలకు స్వాధీనుడగును; మ
టివారలకంతమంచిమాటలంజెప్పనో,
అంతవారలచేదిరస్కరింపబడును.
అని, తాత్పర్యము.

సన్ని యచ్చతి మే క్రోధం త్వయి కామ స్సముత్థితః
ద్రవతో మోక్షం మాసాద్య హయానీవ సుసారథిః. ౩

టీక॥ త్వయి=నీయందు; సముత్థి
తః=పుట్టిన;కామః=మోహము,మే
నాయొక్క; క్రోధం=కోపమును; సు
సారథిః=మంచిసారథి; అమోక్షం=
తప్పత్రోవను;అసాద్యః=బొంది; ద్రవ
తః=పరుగెత్తుచున్న; హయానీవ=గు
ట్టములనుంబోలె; సన్నియచ్చతి=అణ
చుచున్నది.

నాకిష్టమనీయందులగలిగినకామ
ము, సమభుక్షండుగు సారథి, త్రోవదప్పిప
రుగెత్తుగుట్టములను లాగిపట్టునట్లు, నా
కోపమును, అణచుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.
రహస్యాభిప్రాయము. కామః=ఇచ్చ,
భక్తియగుట, శేవము. సై.
నాకిష్టమనీయందులగలిగియున్నభక్తి
నారాక్షసజాతికి స్వభావమయి నా
కుం గలిగియుండుకోపమును, సమ
భుక్షండుగు సారథిదారిద్ర్య పరుగెత్తు
గుట్టములనులాగిపట్టునట్లు, అణచుచు
న్నది; ఇంకొన్నందు బూజించినచోనం
తఫలంబుగల్గునో, చెప్పనలవిగాదు.
అని, తాత్పర్యము.

వామః కామో మనుష్యాణాం యస్మిన్ కేల నిబధ్యతే
జనో తస్మిన్ స్వసుక్రోశ స్సేహశ్చ కిల జాయతే. ౪

టీక॥ మనుష్యాణాం = మనుష్యుల
కు;వామః=ప్రతికూలమయిన;కామః=
మోహము;యస్మిన్=ఏజనమునందు;ని

బధ్యతేకిల = కట్టబడియేయుండునో,
దృఢమైయేయుండునో;తస్మిన్=అ; జ
నేతు= జనమునందుమాత్రము; అను

క్రోశం = దయయును; స్నేహస్వ = చెలిమియును; జాణు తేకిల = పుట్టుచున్నది గదా!

కావమనునది చెడ్డది, అదియెవ్వరి

యందుదృఢమయిపుట్టునో, ఆజనంబు గిడింపఁ దగినదైనను, అచ్చటదయయును స్నేహంబునుగలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్మాత్ కారణౌ స్మత్వాం ఘాతయామి వ రాననే
వధాహం మవమానాహం మిథ్యా స్రవజితే రతామ్. ౫

టీక॥ వ రాననే = శ్రేష్ఠమయినముఖముగలనీతా! ఏతస్మాత్ కారణౌ = ఈ కారణమువలన; మిథ్యా స్రవజితే = కపటములయినవనవాసవేషముగలరామునియందు; రతాం = ఆసక్తురాలవును; వధాహం = చంపుటకుఁ దగినదానవును; అవమానాహం = అవమానింపఁ దగినదానవునగు; త్వాం = నిన్ను; సఘాతయామి = చంపించుకొన్నాను.

సుందరముగు ముఖముగలనీతా! ఇట్లు, నాకునీమీఁద మోహంబు గల్గియుండు కారణంబున నె, నీవునన్ను విడిచిపట వానప్రస్థవేష ధరుండగు రామునందాసక్తినుంచెయున్నను, అవమానించిపంపఁ దగినదానవైనను, నిన్ను జంపకున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాశ్రయము. — ఏతస్మాత్ = ఈ; కారణౌ = కారణంబువలన, నాయిష్ట దైవంబగు రాముండు నీయందాస

క్తుండయియుండుటవలనననుట; ప్రవృత్తి = వానప్రస్థుండగు నాయిష్ట దైవంబయిన రామునందు; రతాం = ఆసక్తురాలవును; త్వాం = నిన్ను; సఘాతయామి = చంపుటయేలేదు. వధాహం = చంపుటకుఁ దగినదియును; అవమానాహం = అవమానింపఁ దగినదియునగు (స్త్రీ) సఘాతయామి అయితే (అధ్యాత్మతము) = చంపించెదననునదియేగలదో; తత్ (అధ్యాత్మతము) = అదియును; మిథ్యా = అబద్ధము.

నీయందునాయిష్ట దేవంబగు రాముండాసక్తుండై యుండుటంజేసి, అట్టిరామునియందాసక్తయిననీన్ను జంపుటయేలేదు, సరియేకదా! అవమానించి చంపఁదగినంతటి యపరాధంబు గావించినను స్త్రీని, ఎప్పుడను జంపను.

అని, తాత్పర్యము.

పరుషాణి హ వాక్యాని యాని యాని బ్రవీషి మామ్
తేషు తేషు వధో యుక్త స్తవ మైథిలి దారుణః. ౬

టీక॥ మైథిలి=నీతా ! ఇహ=ఇచ్చట; మాం=నన్నుగూర్చి; యాని యాని=ఏయే; పరుషాణి=కఠినములయిన; వాక్యాని=మాటలను; బ్రవీషి=చెప్పచున్నావో; తేషు తేషు=ఆవాక్యములయందు; తవ=నీకు; దారుణః=భయంకరమగు; వధః=చంపుట; యుక్త=తగినది.

నీతా! నీవు, నన్నుగూర్చి, పరుషంబులగుమాటలెన్నిచెప్పినో, వానిలోనొకొకటికిని, నన్నభయంకరముగాఁ జంపుటమంచిది.

అని,తాత్పర్యము.

రిహస్యాథకము. — మైథిలి=నీతా! ఇహ, తవ మాం=నీయొక్క నన్ను, నీవాఁడనై న నన్నుగూర్చి, నీభృత్యుండనైన న్నుగూర్చియనుట; యానియాని, పరుషాణి, వాక్యాని, బ్రవీషి. తేషు తేషు, మ (అధ్యాహృతము) = నాకు; వధః; యుక్తః.

నీతా! నీభృత్యుండనైన న్నుగూర్చి, యిన్ని పరుషవాక్యములాడితివే, వీనిలో నొకొక మాట యనుటకు బదులుగా, నన్నుఁజంపవచ్చును. అని, రావణుండునీతతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాతు వై డేహీం రావణో రాక్షసాధిపః
క్రోధసంభవం యుక్త స్సీతా ముత్తర నుబ్రవీత్. ౭

టీక॥ రాక్షసాధిపః=రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన; రావణః=రావణుడు; వై డేహీం=నీతనుగూర్చి; ఏవం=ఇట్లు ఉక్తావృతు=చెప్పినంతనె; క్రోధసంభవం=కోపముయొక్కయఁ తిశయముతోఁగూడినవాఁడై; నీతాం=

నీతనుగూర్చి; ఉత్తరం=వైమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు రావణుండు, యిట్లునీతతోఁజెప్పి, యంతనగ్గలంబగుకోపంబున, మఱిలన్నిటిని చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ద్యౌమాసా రక్షితవ్యా మే యో వధిస్తే మయా కృతః

౪౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స. ౨౦

టీక॥ యః=ఏ; అవధిః=గడువు; తే=నీకు; మయా=నాచేత; కృతః=చేయఁబడినదో; తా(అధ్యాహృతము)=ఆ; ద్వౌ=రెండు; మాసౌ=మాసములు రక్షితవ్యా=కాపాడఁబడవలసినవి.	నేనునీకేవల తీచినగడువు ప్రకారము, ఇంక రెండుమాసములు కాచియుండువలయును. అని, తాత్పర్యము. రహస్యాథకము. — మే = లక్ష్మీవగునీత! శేషము. పై.
---	---

తత శ్చ మన మారోహ మను శ్చం వనివణిణి. ౮

టీక॥ వరవణిణి=ఉష్ణకాలముననుభవితమును శీతకాలముననుభోజ్యమునైన జేహముగలిగి భుజించుచుండునా గముగలస్త్రీనగు, నీతా! తతః=అటువిచ్చుట; త్వం=నీవు; మమ=నాయొక్క; శయనం=వాస్తువు; ఆరోహ = ఎక్కుము. నీతా! అటువిచ్చుట, నీవుశయనంబు	ననాతోఁగూడఁబరుండవలయును. అని, తాత్పర్యము. రహస్యాథకము. — శయనం=పుష్పకవిమానమును. శేషము. పై. ఇంక రెండుమాసము లోచియుండుము; అంతఁ జెసిమిటితోఁగూడి, నా పుష్పకవిమానంబు నెక్కుము. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఉష్ణం ద్వాభ్యాం తు మాసాభ్యాం భ తారం మామనిచ్చతీ మమ త్వాం ప్రాతరా శాథక మారభంతే మహానసే. ౯

టీక॥ ద్వాభ్యాం=రెండైన; మాసాభ్యాం=చంపుదురు. భ్యాం = మాసములకన్న; ఉష్ణం తు=పైనమాత్రము; మాం=నన్ను; భారం= పెసిమిటినిగా; అనిచ్చతీం=కోరకున్నట్టి; త్వాం=నిన్ను; మమ=నాకు; ప్రాతరాశాథకం = ప్రాతఃకాలము నందలిభోజనముకొఱకు; మహానసే=పంటయింటియందు; ఆరభంతే(ఆరభం	ఆ రెండుమాసములలో నీవునన్ను జెసిమిటి గావరింపవేని, నాకామమునాటిప్రాతఃకాల భోజనంబునకై, నిన్ను పంటయింటంజంపివండుదురు, అని తాత్పర్యము. రహస్యాథకము. — ద్వాభ్యాం = రెండున; మాసాభ్యాం= మాసముల
---	---

కన్న; డుఁద్యుంతుం = పైనిమాత్రము ; (అధ్యాహృతము) = తినుము.
భతారం = పిరిమిటియగురాముని; ఆరెండుమాసములపైని, నీవునీపె
అనిచ్చుతీం = నన్నుగోరకున్న; వసు = నిమిటియగురామునిబొందుము ; ఈ
నాయొక్క; మాం = లక్ష్మిని; ప్రాప్తం = రాజ్యలక్ష్మీనన్నువలవకున్నవి ; కావు
(అధ్యాహృతము) = పొందుటకు, న, నీవుదీసినిగూడ సంగీకరింపవలె న
త్వాం = నిన్ను; ప్రార్థయే (అధ్యాహృత నిప్రాధికంచెదను; ప్రాతఃకాలము సం
ము) = ప్రార్థించెదను. ప్రాతః = ప్రార్థ దు, వంటయింటియందు, వ్యగంబులం
న; మహానసే = వంటయింటియందు; ఆల జంపివంటదురు; నీవువానిభక్షింపుము.
భంతే = వ్యగములంజంపుదురు. భక్షయ అని, తాత్పర్యము.

తాం తజ్జమానాం సంప్రేక్ష్య రాక్షసేంద్రేణ బాసకీమ్
దేవగంధర్వకన్యాస్తా విషేదుర్వికృతేషుదాః. ౧౦

టీక॥ రాక్షసేంద్రేణ = రాక్షసుల బాసితోగూడనుండు దేవతాస్త్రీలును
గుఁబ్రభువైనరావణునిచేత ; తజ్జమానాం = బెదరింపబడుచున్న ; గంధర్వవనితలును, దుఃఖంబున నెఱ్ఱనిజే
మానాం = బెదరింపబడుచున్న ; వికృతములయినకండ్లతో, దుఃఖించిరి.
తాం = ఆ; బాసకీం = జనకునికొమార్తె అని, తాత్పర్యము.
యగనీతను; సంప్రేక్ష్య = చూచి; రహస్యాశ్రమము. — ఆదేవతా
తాః = ఆ; దేవగంధర్వకన్యాః = దేవ స్త్రీలకును గంధర్వస్త్రీలకును, రావ
తాస్త్రీలును గంధర్వస్త్రీలును; వికృతే ణండునీతను, యథార్థముగా బెది
క్షణాః = వికారమునొందినకండ్లుగలవారింపకున్నను, బెదరించినట్లు తోచినది
రలై; విషేదుః = దుఃఖించిరి. కావున, వారలుదుఃఖించిరి.
రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండట్లు అని, తాత్పర్యము.
నీతను బెదరించుటంజూచి, యచ్చటరావ

ఓష్ఠప్రకారై రపరా వక్త్రనేత్రైస్తథాపరాః

సీతా మాశ్వాసయామానుస్త జితాం తేన రక్షసా. ౧౧

టీక॥ అపరాః = ఇతరస్త్రీలు ; ఓష్ఠప్రకారైః = పెదవులయొక్క విధములచే

తను; తథా=అట్లు; అపరాః=ఇతర
లు; వక్త్రినేత్రైః=ముఖములచేత
నుగండ్లచేతను; తేనః=ఆ; రక్షసా =
రావణులచేత; తజ్జితాం = బెదరిం
పబడిన; సీతాం=సీతను; ఆశ్వాసయా
మాసుః=ఊరించిరి.

మఱికొందఱు, పెదవులను గదలించి
యొక గొండఱు, ముఖసంజ్ఞల చేత
నునేత్రసంజ్ఞలచేతను, రావణునిచే బె
దరింపబడినసీతను, ఊరించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తాభి రాశ్వాసితా సీతా రావణం రాక్షసాధిపమ్
ఉవాచా త్తహితం వాక్యం పృతృశౌండిర్యగర్వితమ్. ౧౨

టిక|| సీతా=సీత; తాభి=వారలచే
త; ఆశ్వాసితా = ఊరించినదై;
రాక్షసాధిపం= రాక్షసులసంబ్రధువై
న; రావణం=రావణునిగూర్చి; ఆత్మహీ
తం=తననుమేలుగల్గించునట్టి; వాక్యం=
మాటను; పృతృశౌండిర్యగర్వితం, పృ
తృ = సదాచారముయొక్క, పాతివ్ర
త్యముయొక్క యగుట, శౌండిర్య = బ

లముచే, గర్వితం = గర్వముగల్గినట్లు
గా; ఉవాచ=చెప్పెను.
సీతాదేవియు, వారలచేనట్లుఱిం
పబడినదై, రాక్షసేశ్వరుండగు రావ
ణుం బూచి, పాతివ్రత్యబలగర్వంబు
నడచనకుహితంబగునట్లు, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

నూనం న తే జనః కర్చి దస్తి నిశ్శేయసే స్థితః
నివారయతి యో న త్వాం కమణో స్తా ద్విగహితాత్. ౧౩

టిక|| తే = నీయొక్క; నిశ్శేయ
సే=మేలునందు; స్థితః=ఉన్నట్టి; జనః=
జనము; కర్చిత్ = ఒకానొకఁడును; నా
స్తి=లేడు. నూనం=నిశ్చయము. యః=
ఎవ్వఁడు; అస్తాత్ = ఈ; విగహితా
తాత్=నిందింపబడిన; కమణః=కా
ర్యమునుండి; నివారయతి = అడ్డగించు

నో; నచ(అధ్యాహృతము) = వాఁడు
ను; న=లేడు.
ఇచ్చట నీమేలుగోరువాఁ డెవ్వఁడు
నులేడు; నీవిట్లుపత్రిప్రతనగునన్ననిర్బం
ధించుచుండగా, “నిదియకార్య”మనిచె
ప్పినిన్నుమఱిచ్చవారలెవ్వరునులేరు; ఇది
నిశ్చయము.

రహస్యాధికము. — నీభార్యపు
త్రాదులలోనెవ్వరును నీమేలుగోరువా
రులేరు; అందఱునుదమతమమేలుగోరు
కొనువారలె;చుటియునీవిట్టనిందితమయి
నరాక్షసాధిపత్యము చేయుచున్నావే,
నీ“కీకార్యముచేయవల” దనిచెప్పవార

లెవ్వరునులేరు;అట్లు, నీకుఇష్టపాపిని
గానిఅనిష్టఃవృత్తినిగాని, గోరువారలె
వ్వరునులేరు;కావున, నీవుకరుణింపద
గినవాడవు;సన్నరాముండుకరుణించు
ను.భయపడకుము.అని,తాత్పర్యము.

మాం హి ధర్మాత్మనః పశ్యంతి శచీమివ శచీపతేః

త్వదన్య (ప్రీ) య లోకేషు ప్రార్థయే న్న ససాపి కః. ౧౪

టీక||శచీపతేః=శచీదేవికిఁడెనిమిటి
యొనయింఁచునియొక్క; పశ్యంతి (అ
ధ్యాహృతము) = భార్యయగు; శచీమి
వృత్తాంతం = శచీదేవియొంబోలెనున్న;
ధర్మాత్మనః = ధర్మబుద్ధిగలరాముని
యొక్క; పశ్యంతి = భార్యనైన; మాం
హి = నన్నయగుడు; ప్రీయ = మూఁడైన;
లోకేషు = లోకములయందును; త్వద
న్యః = నీకన్నః తరుండగు; కః = ఎవ్వఁడు;
మనసాపి = మనసుచేతనైన; ప్రార్థ
యేత్ = కోరును.

దేవేంద్రునికుశచీదేవియొంబోలె
ధర్మాత్తుండగు రామునకు భార్యయ
యియున్ననన్ను, ముల్లోకంబుల యం
దును, నీవుదప్పమఱియెవ్వరును, ఇట్లు

మోహించి, భార్యగాఁగోరును.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధికము. — ధర్మాత్మ
నః = ధర్మకన్వయావుండగు రాముని
యొక్క; శేషము.పై.

రాముండు, ధర్మకన్వయావుండగు
నారాయణుం డెక్కావేఱుకాదు; శచీ
దేవియొండునకవినాభూతయొనభా
గ్యయగునట్లు, నేనట్టిరామునకునిత్యభా
ర్యను.మహాలక్ష్మీయనంబుదానను; అ
ట్లినన్ను, ఇట్లుప్రత్యక్షముగాఁజూచి, వ
రంబులప్రార్థించువాఁడు, ముల్లోకం
బులయందును, నీవుదప్ప, నట్టిపుణ్యవం
తుండులేడు.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసాధమ రామస్య భార్యా మమితలేజసః

ఉక్తవా నసీయ త్వాపం క్వ గత స్తస్య మోక్ష్యసే. ౧౫

టీక॥ రాక్షసాధమ=రాక్షసులలోఁ దక్కువయైనవాడవగు రాక్షసుడా అమితతేజస్=కొలదిలేనిపరాక్రమముగల; రామస్య=రామునియొక్క; భార్య=భార్యనుగూచి; యత్=ఏ; పాపం=చెడ్డమాటను; ఉక్తవాక్=చెప్పినవాడవు; అసి=అగుచున్నావో; క్వ=ఎచ్చటికి; గతః=పోయినవాడవై; తస్య= (పంచమ్యుధమునందు ప్రియ) దానివలన; మోక్ష్యసే=విడువఁబడుదువు?

రాక్షసాధముడా! కొలదిలేని పరాక్రమంబుగల రామునిభార్యనగు నన్నిట్టిమాటలాడితివే, నీవే లోకంబునకుఁబోయి, యీయపరాధంబు దప్పించుకొనఁగలవు? ఎక్కడికిఁ బోయినను, రాముఁడునిన్ను దండింపకవిడువఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధము. — రాక్షసాధమ=రాక్షసులలోఁ దక్కువయిన వాడా! రాక్షసగుణంబులు లేనివాఁడా యనుట; అమితతేజస్=కొలదిలేని కాం

తిగల; సూర్యదులకాంతికిఁగొలది గలదు, ఇతనికిఁగొంతికిఁదెడనుట; రామస్య=నారాయణరూపుండగు రామునియొక్క; భార్య=భార్యనగుఁజేదవినన్నుగూచి; యత్=ఏ; పాపం=సిక్కుగలకష్టమును; ఉక్తవాక్=చెప్పకొన్నవాడవు; అసి=అగుచున్నావో; క్వ=ఎచ్చటికి; గతః=పోయినవాడవై; తస్య(తస్తాత్)=ఆకష్టమునుండి; మోక్ష్యసే=విడువఁబడఁగలవు?

రాక్షసుండవైవుట్టిననునీకురాక్షసగుణంబులులేవు; సూర్యదులకాంతికన్ననధికంబునుగొలదిలేనిదియునగు కాంతితోఁగూడిన సాక్షాత్తురాయణరూపుండగురాముని భార్యను మహాలక్ష్మీనైననాయెద్ద, నీకష్టములేమిచెప్పుకొంటివో, నీవురామునివిడిచియెచ్చటికిఁ బోయినను ఎవ్వనినాశ్రయించినను, ఆకష్టంబులఁబోగొట్టువాఁడెవ్వఁడునులేడు; కావున రామునేయూశ్రయింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

యథా దృష్టశ్చ మాతంగ శ్శశశ్చ సహితో వసే
తథా ద్విరదవ ద్రామ స్త్వం నీచ శశవ త్స్పృతః. ౧౬

టిక॥వనే=అడవియందు ; సహితం = సంధించిన; దృష్టం=గర్వించి యున్న; మోక్షంగశ్య=ఏనుంగును; శశ్య=కుండలును ; యథా=ఎట్లా; తథా=అట్లు; రామం=రాముడు; ద్విరదవత్=ఏనుంగువలె. త్వం=నీవు; నీచశశవత్ = తక్కువయినకుండలు వలెను; స్మృతం=చెప్పబడినావు.

అడవియందు , మదిపుటేనుంగును కుండలును బోరునే; యెట్లుండునో, అట్లు, రాముండును నీవును , యుద్ధము సేయుదురేని, రాముండునుదపు టేనుంగువలెను, నీవునీచమయిన కుండలు

వలెను, అవుదురు. అని, తాత్పర్యము. రహస్యార్థము. — “రామండు నన్నుంజంపినచోగదా, నాకుమోక్షము. ఇల్లద్రాదులుంబోలెరాముండు నన్నుంజంపలేదేననాగకయేమి?” అని, సంశయంపవలదు . మదిపుటేనుంగు నకును కుండలుకును ఎంతయంతర మున్నదో, రామనకును, నీకును , అంతయంతరంబున్నది; కాశన , రామండునిన్ను దప్పకచంపును, అట్లునీకుమోక్షంబును వచ్చును. సంశయంప వలదు. అని, తాత్పర్యము.

స త్వ మిత్వోకు నాథంవై టీనన్ని హ నలజ్జసే
చక్షుషో ద్విషయం తస్య న తావ దుప గచ్ఛసి. ౧౭

టిక॥సః=అట్టి; త్వం=నీవు; ఇత్వోకు నాథంవై = ఇత్వోకువంశమునఁబుట్టిన వారలకుఁ బ్రభువైన షహసు భావుండగు రాముని; టీనన్=దూరముగాఁ బోవునట్లుచేయుచు; ఇహ=ఇచ్చట; సలజ్జసే= సిగ్గునొందకున్నావు. తస్య=ఆరామనియొక్క; చక్షుషోః=కండ్లకు; విషయం=విషయంబగుటను , అగపడుటననుట ; నోపగచ్ఛసి తావత్=పొందవైతివిగదా!

ఇట్టిస్వప్నవింశతి మౌటలాడుచున్నావే; అప్పుడు, కపటంబున రాముని దూరముగాఁబోవునట్లుచేసి, దొంగతనముగానన్నుంగానితేచ్చితివే ; సిగ్గులేదా? నీవింకను రామునికండ్ల కగపడలేదు; అతనికింటంబడితివేని , నీకుండలియును. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — నీవిష్టడిట్లు మోక్షంబుగావలయునని కోరుచున్నావు; అప్పుడు, రాముండుదూరంబుగా

బోవువఱకు దాఁగియుంటివి; అంతమో ప్రిపథంబున నెప్పుడుపడుచువో, అప్పు
జేచ్చగలవాఁడవప్పుడేల రామునెదుటి డనీకు మోక్షముగల్గును.
కిరానైతివి; నీకునిగ్గులేచాయేమి? కొం అని, తాత్పర్యము.
తయోచిఁయిండుము; ఆ రాముని ర్ప

ఇమే తే నయసే క్రూరే విరూపే కృష్ణపింగళే
షీతౌ న పతితే కస్తాన్తామనార్య సీరీక్షతః. ౧౮

టీక॥ అనార్య = దుష్టుండవగురా వీడి, నేలంబడవేల;
వణుఁడా! మాం=నన్ను; సీరీక్షతః = అని, తాత్పర్యము.
చూచుచున్న; తే=నీయొక్క; క్రూరే= రహస్యాత్మకము. — అచ్చటెను
భయంకరములను; విరూపే = వికృత వారలందఱుఁ దాత్త్వికాత్మకము నెం
ములయునవియును; కృష్ణపింగళే= న తమాత్రమును దెలిసికొనకుండుటకై,
ల్లసివీయునుగోరోజునమువంటి వణుఁ స్పష్టముగాఁగొన్నిసరుషవచనంబులను,
ముగలవియునగు; నయసే=కండ్లు; షీ సీతాదేవిచెప్పినది. ఇట్లు; ముందునుదె
తౌ=నేలయందు ; కస్తాన్=ఎదువ లిసికొనునది. లేక; నీవునన్నుమోహం
లన; పతితే=వడినవి; న=కాలేదు? బునంజూచియుందువేని , నీకండ్లువీడి
దుష్టుండవగురావణుఁడా! పతివ్రత నేలంబడును. అట్లులేక, నీవునన్నభ
వగునన్న మోహంబునంజూచుచున్నా క్షితోఁ జూచుచున్నావుకావున , నీవు
వే; భయంకరములై వికృతములయి , తేనుంబుగానున్నావు.
నడుమనల్ల గాను గోరోజునమువంటి వ అని, తాత్పర్యము.
ణుఁముగలిగియుండు, నీకండ్లు రెండును,

తస్య ధర్మాత్మనః పత్నీం స్మషాం దశరథస్యచ
కథం వ్యాహరతో మాం తే న జిహ్వ వ్యవశీర్యతే. ౧౯

టీక॥ ధర్మాత్మనః=ధర్మబుద్ధిగ భార్యను; దశరథస్య = దశరథునియొ
ల; తస్య=ఆ రామునియొక్క; పత్నీం= కన్య; స్మషాంచ=కోడలనగు; మాం=

నన్నుగూర్చి; వ్యాహరణః = చెప్పిరాని
మాటలు చెప్పచున్న; తే=నీయొక్క; జీ
హ్వ=నాలుక; కథం=ఎట్లు; నవ్యవశీర్య
తే=వీడిపడకున్నది?

ధర్మః శ్చుండగు రాముని భార్య
సుదశధునికోడలనగు నన్నుగూర్చియి
ట్టిచెప్పరానిమాటలు చెప్పచున్నావే ;
యెందువలన , నీనాలుకవీడినేలంబడ
కున్నది?

రహస్యాథకము.— ధర్మః స్వరూ
పుండగు రామునిభార్యను దశరథమహా
రాజు కోడలనుబ్రతివతనగునన్ను గూ
ర్చి, నీవుతప్పమాటలు చెప్పియుండువేని,
నీనాలుకయిప్పుడే నేలంబడియుండును;
అట్లులేక, నీవుభక్తితో బ్రార్థించుచుం
డుటంజేసి, సుధముగనున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

అసంచేశా శ్చ రామస్య తపస శ్చాను పాలనాత్
స త్వాం కుమి దశగ్రీవ భస్తభస్తా మాణేజసా.

టీక॥ భస్తామాణ=బూడిదగాఁ జే
యందగినవాండవగు ; దశగ్రీవ=రావ
ణుడా! రామస్య=రామునియొక్క; అ
సంచేశాశ్చ=ఆజ్ఞ లేకుండుటవలనను ;
తపసః= పాత్రివత్యరూపమయినతప
స్సుయొక్క; అనుపాలనాచ్చ=కాపా
డుటవలనను; తేజసా= ప్రభావముచే
త; త్వాం=నిన్ను; భస్త=బూడిదగా;
నకుమి (కరోమి)=చేయకున్నాను.

రావణుడా! నీభస్తముగాఁ జే
యందగినవాడవు, అయినను, “అప
రాధముగలవాని దండింపు” మనిపెని
మిటియాజ్ఞలేకుండుటవలనను , బాతి
వ్రత్యంబునుంగల్గిన తపస్సు తఱుగునని

యు, నిన్నుభస్తమునుగాఁ జేయకున్నా
ను. అని, తాత్పర్యము,

రహస్యాథకము.— భస్తభస్తా
మాణ=అధికముగా విఘాతించగిన, ఎ
ల్లప్పుడును దేహమంతయు విఘాతించి
రించుచున్నవాండనుట; దశగ్రీవ, రా
మస్య, అసంచేశాశ్చ, తపసః, అనుపా
లనాత్, త్వాం, తేజసా=కాంతితో ;
సహితం (అధ్యాహృతము) = కూ
డినవానిగా; జ్ఞానముగలవానిగా, బీ
వస్తుక్తునిగా, లేక, యెప్పటివలె నా
రాయణనొద్ద ద్వారపాలకునిగా ;
నకుర్తి.

ఎల్లప్పుడును దేహమంతయు విఘాతధ

రించుకొనియు. డు రాహుడా! నాకు, యల్లునిచ్చ నారాయణునిదగ్గ ద్వారపా
భ క్తులకువరంబులిమ్ముని రామునియజ్ఞ లకునిం గాఁ జేయకున్నాను; రాముండే,
లేకుండుటవలననునా తపస్సుక్షయించు నిన్నట్లు చేయును.
ననియునీ పాపములంబోగొట్టి, ఎప్పుటి అని, తాత్పర్యము.

నాపహతుఁ మహం శక్య త్వయా రాహస్య భీమతః
విధిస్తవ వధాధాన్య విహితో నాన్త్ర సంశయః. ౨౦

టీక॥ త్వయా = నీ చేత; భీమతః = బుద్ధి
మంతుండగు; రాహస్య (పంచవ్యర్థా
మందువస్తి) = రామునియొక్కనుండి; అప
హతుఁ = అపహరించుటకు; అహం =
నేను; శక్య = కూడినదానను; న = కా
ను, విధిః = అట్లునన్న పహరించుట; తవ =
నీయొక్క; వధాధాన్య = చంపుటయ
నుప్రయోజనముకొఱకు; విహితః = ఏ
ర్పటుపంబడినది. అన్త్ర = ఈవిషయమం
దు; సంశయః = సంశేహము; న = లేదు.

బుద్ధిమంతుండగు రామునిదగ్గనేనుం
డఁగా, నన్న పహరించుటకునీ చేతఁగా
దు; నీకుఁజూపుగలుగుటకై, రాముండు
దూరముగాఁ బోవునట్లును నీవునన్ను
దొంగతనముగా నపహరించునట్లును,
దైవముఘటించినది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథాన్యము. — తవ = నీయొ
క్క; వధాధాన్య = చంపుటయనుప్ర
యోజనముకొఱకు, ఈ రాక్షసరూపము
నువిడిచినిజరూపమునొందునట్లు చేయు
టకొఱకునుట. శేషము. సై.

రాము మెద్దనేనుండఁగా, నన్నునీవ
పహరింపనేరవు; నన్న పహరింపకున్న
నిన్నురాముండుచంపఁడు ; అట్లునీకీ
రాక్షసరూపంబువిడువదు ; కావున,
నీకీ రాక్షసరూపంబువిడిచినిజరూపంబు
వచ్చుటకైయే, నన్ను దొంగతనముగా
నపహరింపవీలగునట్లు, దైవముఘటించి
నది; కావున, నీకుమేలుగలుగును; సంది
యములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

శూరేణ ధనదభ్రాతా బలై స్సముదితే న చ
అపోహ్య రామం కస్తాధి దార చౌర్యం త్వయా కృతమ్. ౨౧

<p>టీక॥ శూరేణ=యధమునందు భ యపడనట్టివాఁడును; ధనదభాత్రా= కుబేరులన్నుండును; బలైః=బలము చేత; సముదితేనచ=శ్రేష్ఠుండవునగు; త్వయా=నీచేత; కస్తాధి= ఎందువల్ల ను; రామం=రాముని; అపోహ్య= తొలగఁజేసి; దారచార్యం= భార్యను దొంగిలించుట; కృతం= చేయఁబడినది.</p>	<p>నివాఁడను, గుబేరులన్నుండును, బ లంబునవినుతికెఱిగినవాఁడను, అని, చె ప్పకొనుచున్నావే; అట్టివాఁడవగునేని, బంగారులేడిచే, రాముండు దూరము గాఁబోవునట్లుచేసి, యతనిభార్యనగు నన్ను, ఏలదొంగిలించి తెచ్చినావు; అతని యెదుటనేతేవచ్చునుగాదా! అని, సీత, రావణునితోఁజెప్పెను.</p>
---	---

“నేను, యధమునందుభయంపడ అని, తాత్పర్యము.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా రావణో రాక్షసాధిపః
వివృత్య నయనే క్రూరే జానకీ మన్వవైత్తత. ౨౩

<p>టీక॥ రాక్షసాధిపః = రాక్షసుల కుఁబ్రభుండగు; రావణః = రావణు డు; సీతాయాః = సీతయొక్క; వచ నం=మాటను; శ్రుత్వా = విని; క్రూ రే = భయంకరములయిన; నయనే= కండ్లను; వివృత్య = పెద్దవిచేసి; జాన</p>	<p>కీం=సీతను; అన్వవైత్తత=చూచెను. రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండు, సీతచెప్పినమాటనువిని , మిక్కిలియు నాగ్రహంబునొంది , భయంకరముల గుకండ్లను పెద్దగాఁజెఱచి, సీతంబొచె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నీలజీమూతసంకాశోమహాభుజశిరోధరః
సింహసత్త్వగతి శ్రీహీమా దీప్తజిహ్వగ్రలోచనః. ౨౪
చలాగ్రమకుటప్రాంశు శ్చిత్రమాల్యానులేపనః
రక్తమాల్యాంబరధర స్తప్తాంగదవిభూషణః. ౨౫
శ్రోణీసూత్రేణ మహతామేచకేన సుసంవృతః
అమృతోత్పాదనధేన భుజగేనేవ మందరః. ౨౬
తాభ్యాం స పరిపూర్ణౌభ్యాం భుజాభ్యాం రాక్షసేశ్వరః

శుశుభేచలసంకాశ శృంగభ్యామివ మందరిః. ౨౭

టీక॥ నీలజేమాతసంకాశః=నల్లని తము) = చుట్టబడిన; మందరభవ(స్థి
 మేఘముతో సమానుడైన వాడును; తః) = మందరపర్వతంబుంబోలెనున్న
 మహాభుజిరోధరః=పెద్దభుజములును వాడును; అచలసంకాశః=కొండతో
 మెడయునుగలవాడును; సింహసత్త్వ సమానుడైన వాడును; రాక్షసేశ్వ
 గణః= సింహమునకుంబోలెబలంబును రః=రాక్షసులకుం బభుండునగు; సః=
 నడకయునుగలవాడును; శ్రీమాన్= ఆరావణుండు; పరిపూర్ణాభ్యాం=
 అధికమునకాంతిగలవాడును; దీప్త నిండిన, బలిననయుట ; తాభ్యాం=
 జిహ్వగ్రలోచనః= ప్రకాశించుచున్న ఆ; భుజాభ్యాం=భుజములచేత; శృం
 నాలుకకొనయును గండ్లునుగలవాడు గాభ్యాం = శిఖరములచేత; మందరభ
 ను; చలాగ్రమకుటప్రాంతుః= కదలు వ = మందరపర్వతంబుంబోలె; శుశు
 చున్నకొనగలకిరీటుము చేసెనుతుండైన భే=ప్రకాశించెను.
 వాడును; చిత్ర మాల్యానులేపనః= నీలమేఘంబుంబోలె నల్ల గానుండు
 నానావణములయిన పుష్పమాలికలు మేనుననిశాలములగు భుజంబులునుమె
 నుమైపూతయునుగలవాడును; రక్త డయునుంగలిగి, సింహంబునకుంబోలె
 మాల్యాంబరధరః= ఎట్టివిపుష్పమాలిక బలంబును గమనంబునుంగలిగి, ప్రకా
 లును వస్త్రంబులును దాల్చినవాడు శించుచున్ననాలుకకొనతోను గండ్లతో
 ను; తప్తాంగదవిఘాతః= ప్రకాశిం నొప్పుచు, గోపంబునం గదలుచున్న
 చుచున్న బాహుపురులను ధూషణము కిరీటంబుకొనతోబూడనగుచు, జిత్ర
 లుగలవాడును; మహతా= పెద్దది వణంబులగు పుష్పమాలికల ననులేప
 యును; మేచకేన= నల్లనిదియునగు; సంబుల రక్తవణంబులగుపుష్పమాలి
 శ్రోణిసూత్రేణ = మొలనూలిచేత; సు కల రక్తవస్త్రంబులనుం దేజరిల్లుచు,
 సంవృతః= చుట్టబడినవాడును; కా బాహుపురులుదాల్చి, దీఘంబై ఐం
 పుననే; అమృతోత్పాదనధేన= అమృ ద్రనీలఘటతంబై నల్ల గానుండు మొల
 తము పుట్టించుటకైకట్టబడిన; భుజగే నూలుధరించి యుండుటంజేసి , య
 న=పాముచేత; సంవృతః(అధ్యాహ్న మృతంబుబుట్టించుటకైకట్టిన సర్పంబు

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౭౫

స ౨౨

తోఁగూడిన మందరపర్వతంబుం బోలె మందరపర్వతంబుప్రకాశించునట్లు, ఎం
దర్శనీయుండై, పర్వతాకారుండైయు తయుంబ్రకాశించుచుండెను.
న్నరాక్షసేశ్వరుండగురావణుండు, ఉ ఆని, తాత్పర్యము.
స్వతంబులగుభుజంబులచే, శిఖరంబుల

తరుణాదిత్య వణాకాభ్యాం కుండలాభ్యాం విఘ్నాపితః
రక్తపల్లవపుష్పాభ్యా మశోకాభ్యా మివాచలః. ౨౮
సకల్పవృక్షప్రతిమో వసంత ఇవ మూర్తిమాణ్
త్తశానచైత్యప్రతిమో ఘ్నాపితోపి భయంకరః. ౨౯
అవేక్షమాణో వై ఛహీం కోపసంరక్తలోచనః
ఉవాచ రావణ స్వీతాం భుజంగ ఇవ నిశ్శ్వసక్. ౩౦

౬౯౫ తరుణాదిత్యవణాకాభ్యాం = యముసేయువాడును; కాశుననే; శ్చ
బాలసూర్యునియొక్క వన్నెనంటి వ శానచైత్యప్రతిమః = శ్చశానమునం
న్నెగల; కుండలాభ్యాం = బోలెగులచే దలిమంటవముతోఁ బోల్క గలవాడు
త; విఘ్నాపితః = అలంకరింపఁబడి నగు; సః=ఆ; రావణః=రావణుడు;
నవాడును; రక్తపల్లవపుష్పాభ్యాం = కోపసంరక్తలోచనః = కోపముచే
ఎఱ్ఱని చిగుళ్లును బూలునుగల; అశో నెఱ్ఱవైన కండ్లు గలవాడై; వైచే
కాభ్యాం = అశోకవృక్షములచేత; పీఠం=సీతను; అవేక్షమాణః= చూచు
ఘ్నాపితః (అభ్యాహృతము) = అలం దు; భుజంగఇవ = సర్పమువలె; ని
కరింపఁబడిన; అచలఇవ (స్థిరః) = శ్శ్వసక్ = నీట్లున్నులు పుచ్చుచు;
కొండయుంబోలెనున్నవాడును; కల్ప సీతాం=సీతనుగూర్చి; ఉవాచ=చెప్పె
వృక్షప్రతిమః= కల్పవృక్షముతోఁ బో ను.
ల్కగలవాడును; మూర్తిమాణ్ = బాలసూర్యవణాంబున నొప్పుచుం
ఆకారముగల; వసంత ఇవ (స్థి దుకుండలంబులందాల్చినవాడు, కాపు
తః) = వసంతతుల్యంబునను న, నెఱ్ఱచిగుళ్లు బూలుగలిగిన య
న్నవాడును; ఘ్నాపితోపి = అలంకరిం ఖోకవృక్షంబులచే ఁగూడి పర్వతంబు
పఁబడినవాడైనను; భయంకరః = భ మాడిగం జూపట్టుచు, నలంకరింపఁబ

౪౭౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౨

డియుండుటంజేసి, కల్పవృక్షంబుంబో వడిఁ జూడుగులకువేఁగెయ్యన్న యీ
తఁ జూడనగుచు, నాకాగంబువహించి రావణుండు, కోపంబున నెట్టంబాటిన
చినవసంతుండనందగి, భూషణంబు కండ్ల తోసీతంబుచుచు, సర్పంబుంబో
లు ధరించి యున్నను భయంకరుండై తి నెట్టూర్పులువుచ్చుచు, సీతతోనెట్ట
యుంటంజేసి, శ్మశానమంటపంబు వై ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అనయేనాభిసంపన్న మథాహీన మనువ్రతే

నాశయావ్యహ మద్య త్వాం సూర్య స్సంధ్యా మికాజసా. ౩౧

టీక॥ అనయేన = దుర్మాగము సంబంధములేనివాఁడును, న్యాయము
తో; అభిసంపన్నం = కూడినవాఁడును; నందేయుండువాఁడుననుట ; అథా
అథాహీనం = ధనముచేతవిడువఁబడి హీనం = అథాముచేవిడువఁబడిన వాఁ
నవాఁడునగురాముని; అనువ్రతే = అ ఁనుసరించినదానా! అద్య = ఇప్పుడు; అ ఁ
హం = నేను; త్వాం = నిన్ను; ఓజసా = ని; అనువ్రతే, ఓజసా; విశిష్టః = (అధ్యా
కాంతిచేత; సూర్యః = సూర్యుఁడు; హృతము) = కూడిన; సూర్యః ; సం
సంధ్యామివ = సంధ్యనుంబోలే ; నాశ ధ్యామివ; అహం; అద్య; త్వాం; నా
యామి = నశింపఁజేసెదను. శయామి, (శనయోరభేదః) = నాన
యామి; అసగతిదీప్త్యాదానేషుణిచ్ =

దుర్మాగము నవలంబించి యు పొందింపను; రామునింబొందింపననుట.
న్నవాఁడును దరిఁగ్రుందునగు రామున నీవు, నాజగత్పరిపాలన ధురంధ
నుసరించియున్నావు; నేనంతచెప్పిన రుండును, శబ్దార్థములకగోచరుండు
నునామాటవినవైతివి; కావున, సూ నగురాముని భార్యవు; ప్రాతస్సంధ్య
ర్యుఁడు, ప్రాతస్సంధ్యను నశింపఁజే సూర్యునింబొందునట్లు, నాకుమోక్ష
యనట్లు నేనిప్పుడె నిన్నునశింపఁ జేసె మగలుగుదనుక, నిన్నురామునితోఁజే
దను. అని, తాత్పర్యము. ర్పను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — అనయే = అ “ఈశ్లోకము, కొన్నికోశంబులనగ
న్యాయమునందు ; నాభిసంపన్నం =

పడకుండుటవలన, వ్యాఖ్యాతంబు కాద | వచించిరి.

య్యో” అని , మహేశ్వర తీర్థులు

ఇత్యుక్త్వా మైథిలీం రాజా రావణ శృత్రురావణః
సందిచేశ తత స్సర్వా రాక్షసీ ఘోరదశనాః. ౩౨

ఏకాక్షీ మేకకణ్ఠాంచ కణ్ఠప్రావరణాం తథా
గోకణ్ఠేం హస్తీకణ్ఠేంచ లంబకణ్ఠే మకణ్ఠికామ్. ౩౩

హస్తీపాద్యశ్వపాద్యౌచ గోపాదీంపాదచూళికామ్
ఏకాక్షీ మేకపాదీంచ శృఙ్గుపాదీ మపాదికామ్. ౩౪

అతిమాత్రశిరోగ్రీవా మతిమాత్రకుచోదరీమ్
అతిమాత్రాస్యనేత్రాంచ దీర్ఘజిహ్వ మజిహ్వీకామ్. ౩౫

అనాసీకాం సింహముఖీం గోముఖీం సూకరీముఖీమ్

టీక శత్రురావణః = శత్రువులనఱు	ములుగలదానిని , గుఱ్ఱము పాదముల
చునట్లుచేయునట్టి; రాజా = రాజు	వంటి పాదములుగలదానిని; గోపా
న; రావణః = రావణుడు; ఇతి = ఈ	దీం = ఆవుయొక్క పాదములవంటిపా
ప్రకారముగా; మైథిలీం = సీతనుగూ	దములుగలదానిని; పాదచూళికాం =
ర్చి; ఉక్త్వా = చెప్పి; తతః = అటుపిమ్మ	పాదములందు బట్టుగలదానిని; ఏకా
ట; ఏకాక్షీం = ఒకకన్నుగలదానిని; ఏ	క్షీం = ఒక్కకన్నుగలదానిని; ఏకపా
కకణ్ఠాంచ = ఒకగుచెవిగలదానిని; దీంచ = ఒక్కకాలుగలదానిని; శృఙ్గు	పాదీం = పెద్దపాదములుగలదానిని; అ
తథా = అట్లు ; కణ్ఠప్రావరణాం =	పాదికాం = పాదములలేనిదానిని; అతి
చెవియెయు త్రరీయముగలదానిని ;	మాత్రశిరోగ్రీవాం = మిక్కిలియుంచె
గోకణ్ఠేం = ఆవుయొక్క చెవుల	ద్దవైనతలయును మెడయునుగలదానిని;
వంటి చెవులు గలదానిని ; హస్తీక	అతిమాత్రకుచోదరీం = మిక్కిలియుంచె
ణ్ఠేంచ = వీనుంగుచెవులవంటిచెవు	బెద్దవైనస్తనములును గడుపునుగలదా
లుగలదానిని; లంబకణ్ఠేం = వ్రేలు	నిని; అతిమాత్రాస్యనేత్రాంచ = మి
కాడుచెవులుగలదానిని; అకణ్ఠికాం =	క్కిలియును బెద్దవైన ముఖమునుగండ్లు
చెవులులేనిదానిని; హస్తీపాద్యశ్వపా	నుగలదానిని; దీర్ఘజిహ్వం = పొడు
ద్యౌచ = ఏనుగుపాదములవంటిపాద	

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

ననాలుకగలదానిని; అజిహ్వాకాం= నాలుకలేనిదానిని; అనాసికాం= ముక్కులేనిదానిని; సింహముఖం= సింహముయొక్క ముఖమువంటిముఖముగలదానిని; గోముఖం= ఆవుయొక్కముఖమువంటిముఖముగలదానిని; సూకరీముఖం= ఆడుపందియొక్కముఖమువంటి ముఖముగలదానిని; ఘోరదర్శనాం= భయంకరమగుచూచుటగల; రాక్షసీ= రాక్షసస్త్రీలను; సర్వా= అందఱు; సందిశే= ఆఙ్ఞాపించెను.

శత్రువులనేర్పించునట్టి రావణుండు, సీతతోనామ్రకారముచేప్పి, యొక్కకన్నుగలదానిని, ఒకచెవిగలదానిని, చెవులు విశాలములయియుండగా వానినేయు శరీయముగాధరించినదానిని, ఆవుచెవులవంటిచెవులుగలదానిని, ఏనుగుచెవులవంటిచెవులుగలదానిని, వేలుకాడుచెవులుగలదానిని, శత్రులేలేనిదానిని, ఏనుగుపాదములవంటి పాదము

లుగలదానిని, గుట్టముపాదములవంటి పాదములుగలదానిని, ఆవుపాదములవంటిపాదములుగలదానిని, బాదంబులందుబుట్టుమొలిచియుండుదానిని, అట్లుఒకకన్నుగలముఠియొక్కదానిని, ఒక్కకాలుగలదానిని, విశాలపాదంబులుగలదానిని, బాదంబులేనిదానిని, మిగులఔదృష్టవై నతలయనుమెడయనుగలదానిని, మిక్కిలియులఔదృష్టవైన ననంబులునుగడుపునుగలదానిని, అతివిశాలంబులగుముఖంబును గండ్లునుగలదానిని, బొడుగునాలుకగలదానిని, నాలంకయేలేనిదానిని, ముక్కులేనిదానిని, సింహముఖంబువంటిముఖంబుగలదానిని, ఆవుముఖంబువంటిముఖంబుగలదానిని, బందిముఖంబువంటిముఖంబుగలదానిని, ఇట్లుచూపరులకు భయంబుగలుగఁ జేయుచుండు రాక్షసస్త్రీలందఱు బాచి, యిట్లు, యాఙ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

యథా మద్వశగా సీతా ప్రిప్రం భవతి జానకీ. ౩౬

తథా కురుత రాక్షస్య స్సర్వాః ప్రిప్రం సమేత్యచ

టీక|| రాక్షస్యః=రాక్షసస్త్రీలారా, యాయం(అధ్యాహృతము)=మీరులు; సర్వాశ్చ=అందఱును; సమేత్య=చేరి;

జానకీ; జనకునికొమార్తెయగు; సీతా= సీత; యథా=ఎట్లు; ప్రిప్రం= శీఘ్రముగా; మద్వశగా=నాయధీనతను బొందు

నది; భవతి - అగునో; తథా = కటయి,, జనకనకొమారై యగు నీ
అట్లు. క్షీప్రం=శీఘ్రముగా; కురుత= త, శీఘ్రముగానామీద ననురాగము
చేయుడు. గలదగునట్లు, శీఘ్రముగాఁగావించువు
రాక్షసశ్రీలారా! మీరందఱు నొదు. అని, తాత్పర్యము.

పౌతిలోమానులోమైశ్చ సామదానాదిభేదస్తైః ౩౭
ఆవజ్ఞయత వై దేహీం దండస్యోద్యమనేనచ

టీక|| ప్రతిలోమానులోమైశ్చ=ప్రతి ఆవజ్ఞయత=వశీకరింపుడు.
తిహాల కార్యములచేతను ; అనుకూల ఈవిడకుఁబ్రతికూలకార్యములనైన
కార్యములచేతను; సామదానాదిభేద ను అనుకూలకార్యములనైనను సామ
స్తైః=సామముదానము మొదలుగాఁగ దాన భేదములనైననులేక, దండము
లభేదములచేతను; దండస్య= శిక్షించు జూపియైనను, ఈసీతను, వశీకరింపు
టయొక్క; ఉద్యమనేనచ = ప్రయ ముఅని, రావణుండు రాక్షసశ్రీల కా
త్పించుటచేతను ; వై దేహీం= సీతను; జ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రతిసమాదిశ్య రాక్షసేంద్రః పునఃపునః. ౩౮
కామమన్యుపరీతాత్తా జానకీం పర్యతజ్ఞయత్

టీక|| రాక్షసేంద్రః = రాక్షసుల రాక్షసులకుఁబ్రభుండైనరావణుం,
కుఁబ్రభువైనరావణుండు; ఇతి = ఈ డిట్లురాక్షస శ్రీలకాజ్ఞాపించి మఱి
ప్రకారముగా; ప్రతిసమాదిశ్య = ఆ యుం గామక్రోధంబులతోయిల్లగా ;
జ్ఞాపించి; కామమన్యుపరీతాత్తా=కా మాటిమాటికిని, సీతనచలించెను.
మముచేతను గోపముచేతనువ్యాపించు అని, తాత్పర్యము.
బడినవనసుగలవాఁడై ; పునఃపునః= “అదచ్చిసట్లభినయించెను ” అని, ర
మాటిమాటికిని; జానకీం=సీతను; ప హస్యము.
ర్యతజ్ఞయత్=అదలించెను.

ఉపగమ్య తతః క్షీప్రం రాక్షసీ ధాన్యమాలినీ. ౩౯

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

పరిష్కరణ దశగ్రీవ మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట ; ధాన్య త=చెప్పెను.
 మాల్సీ=ధాన్యమాలియను ; రాక్ష అంత, రావణునికనిష్ఠభార్యయై
 సీ=రాక్షసస్త్రీ;క్షప్రం = శీఘ్రము సధాన్యమాలియనురాక్షసస్త్రీ , శీ
 గా;క్షపగమ్య=దగ్గర; దశగ్రీవం=రా ఘ్రిముగారావణునిద్దకుంబోయి, య
 వణుని; పరిష్కరణ=కొంగిలించుకొని ; తని గొంగిలించికొని, యిట్లని, పలికెను.
 ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీ అని, తాత్పర్యము.

మయా క్రీడ మహారాజ సీతయా కేం తవానయా. ౪౦
 వివణయా కృపణయా మానుష్యారాక్ష సేశ్వర

టీక॥ మహారాజ= మహారాజుండ నయా=ఈ; సీతయా=సీతచేత ; త
 వగురావణుడా! మయా=నాతో ; క్రీ వ=నీకు; కేం=ఏమిప్రయోజనము!
 డ=రమింపుము; రాక్ష సేశ్వర= రా మహారాజుండవగురావణుడా! సీ
 తనులకు బ్రభుండవగురావణుడా! వునాతోఁ గ్రీడింపుము;నీవు రాక్ష సేశ్వ
 వివణయా= వికృతవణము గలది రుండవు; వికృతమగు వణము గలది
 యును; కృపణయా= దీనురాలును; యు మనుష్యస్త్రీయునగు నాసీతనీకే
 మానుష్య=మనుష్యస్త్రీయునగు; అ! అని, తాత్పర్యము.

నూన మస్యా మహారాజ న దివ్యా భోగస త్రమా. ౪౧
 విదధాత్యమరశ్రేష్ఠ స్తవ బాహుబలాజితా

టీక॥ మహారాజ=మహారాజుండవ దుఃఖలుగొనట్టి; భోగస త్రమా= ఉ
 గురావణుడా! అమరశ్రేష్ఠం=బ్రహ్మదే త్రమములయినభోగములను; అస్యాః=
 వుండు; తవ=నీయొక్క; బాహు బ ఈసీతకు; నవిదధాతి = చేయఁడు;
 లాజితా= భుజబలముచే సంపా నూనం=నిశ్చయము.
 దింపఁబడిన; దివ్యా=స్వర్గమునం మహారాజా! ఇదిఈవిడతప్పుగాదు;

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౮౦

స ౨౨

నీభుజబలంబున సంపాదించబడినదివ్య గండయ్యె; కావుననే, యీబిడకు ని
భోగంబుల ననుభవించుటకుందగు భా న్నభలకగా వరింపనిప్రములేకున్నది.
గ్యంబు, నీబిడకు, బ్రహ్మచేవుండొనం అని, తాత్పర్యము.

అకామాం కామయానస్య శరీర ముపశయ్యతే. ౪౨

టీక॥ అకామాం = ఇచ్చలేనిదాని తనపైనిచ్చలేనిదానిగోరినచో, వ్య
ని; కామయానస్య = కోరువానియొ భకముగా చేహంబునకుఁగ్లేశమేకాని మ
క్క; శరీరంఁదేహము; ఉపశయ్యతే = తియ్యేమియుఁబ్రయోజనంబులేదు.
పరితాపమునొందుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్చంతీం కామయానస్య ప్రీతిర్భవతి శోభనా

టీక॥ ఇచ్చంతీం = కోరుచున్నదాని నచో, మిక్కిలియు సంతోషంబునను
ని; కామయానస్య = కోరువానికిఁజో భవింపవచ్చును; కావున, నీపైమో
భనా = మంగళకరంబగు; ప్రీతిః = సు హంబుగలదానినన్నుఁగోరుము. అని,
తోషము; భవతి = అగుచున్నది. ధాన్యమాలిని రావణునితోఁజెప్పెను.
తనపైనిచ్చగల యాఁడుదానిఁగోరి అని, తాత్పర్యము.

ఏవము క్తస్తు రాక్షస్యా నముత్త్రిస్త త్తతోబలీ. ౪౩
ప్రహసన్తేఘ సంకాశో రాక్షస స్సన్యవతఃత

టీక॥ బలీ = బలవంతుఁడును; మేఘ సంకాశః = మేఘము లోనమానుఁడైన
వాఁడును; రాక్షసః = రాక్షసుండునగు; మేను గలవాఁడునగు నారావణుండు,
సః = ఆరావణుండు; రాక్షస్యా = ధా ధాన్యమాలినిచెప్పినమాటనువిని, యం
న్యమాలినియను రాక్షస (క్రి) చేత; ఏ త ధాన్యమాలినిచే విడువబడినవాఁ
వం = ఇట్లు; ఉక్తస్తు = చెప్పఁబడినవాఁ డైనవ్యచు, నవ్యలికింబోయెను.
డైనంతనె; తతః = అటుపిమ్మట; నము అని, తాత్పర్యము.
త్రిస్తః = విడువబడినవాఁడైనప్రహ

౪౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

ప్రస్థిత స్స దశగ్రీవః కంపయన్నివ మేదినీమ్. ౪౪

జ్వలద్భాసరవణాభం ప్రవివేశ నివేశనమ్

టీక॥సః=అ;దశగ్రీవః = రావణుఁ

వేశించెను.

దుఃమేదినీం = భూమిని ; కంపయన్ని

ఆరావణుండు, భూమియదరునట్లు

వ=కదలించువాఁడువోలె; ప్రస్థితః =

పాదన్యాసంబులు సేయుచు , మధ్యా

ఖయలుజేసినవాఁడై ; జ్వలద్భాసర

హ్నసూర్యుండువోలె వెలుంగుచున్న

రవణాభం = ప్రకాశించుచున్నసూ

తనగృహంబుం బ్రవేశించెను.

ర్యునివన్నెయొక్క కాంతివంటి కాంతి

అని, తాత్పర్యము.

గల; నివేశనం=ఇంటిని;ప్రవివేశ=ప్ర

దేవగంధర్వకన్యాశ్చ నాగకన్యాశ్చ సర్వతః. ౪౫

పరివార్య దశగ్రీవం వివితు స్తం గృహాత్తమమ్

టీక॥దేవగంధర్వకన్యాశ్చ = దే

వేశించిరి.

వకన్యలునుగంధర్వకన్యలును ; నాగక

దేవకన్యలునుగంధర్వకన్యలును నా

న్యాశ్చ = నాగకన్యలును; సర్వతః=

గకన్యలును, ఆరావణునిచుట్టుంబరివే

లంతటను; దశగ్రీవం=రావణుని; పరి

ష్టించి, యతనితోఁగూడ , సుత్రమంబ

వార్య=చుట్టుకొని; తం=ఆ; గృహా

గునాగృహంబుఁజొచ్చిరి.

త్తమం=గృహశ్రేష్ఠమును;వివితుః=ప

లని, తాత్పర్యము.

స మైథిలీం ధమక పరా మవస్థితాం

ప్రవేపమానాం పరిభ్రాన్త్య రావణః. ౪౬

విహాయ నీతాం మదనేన మోహిత

స్వమేవ వేశ్య ప్రవివేశ భాస్వరమ్

టీక॥సః=ఆ;రావణః = రావణుఁ

దాసక్తయును ; అవస్థితాం = దృ

దు ; ధమకపరాం = ధమకమునం

ధమయిన మనసుగలదియును ; ప్రవే

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౮ 3

స ౨౨

పమానాం— వడంకుచున్నదియనగు; మైథిలీం=సీతను; పరిభర్త్య= బెదరించి; సీతాం=సీతను; విహాయ=విడిచి; మదనేన=మన్మథునిచేత; మోహితః=మోహమునొందునట్లుచేయఁబడినవాడై; స్వం = తనదైన; భాస్వరం=ప్రకాశించుచున్న; వేత్సైవ=గృహమునే; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను.

ఆరావణుండు, ధమణింబవలంబించి దృఢచిత్తయై భయంబున వడంకుచున్నసీతనిప్రకారముబెదరించి, యంతసీతనువిడిచి మన్మథమోహితుండై సుందరంబై వెలుంగుచున్న తనయింటికిఁ బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము.— మదనేన = మన్మథునిచేత; మోహితః = మోహమునొందునట్లుచేయఁబడిన; సం=ఆ; రావణః=రావణుండు; ధమణిపరాం;

అవస్థితాం; ప్రవేశపమానాం; పరిభర్త్య=నన్నుఁగింకరునిఁగాఁజేసికొనకయేలయిట్లు నన్నుపేక్షించుచున్నావని గట్టిగాఁ జెప్పి; సీతాం; విహాయ; భాస్వరం; స్వంవేత్సైవ = ఇంటినే; ప్రవివేశ.

రాక్షసుండగుటచే నెల్లప్పుడును గామక్రోధంబులకు లోబడి యుండు నారావణుండు, ధమాణసక్తయై దృఢచిత్తయై “పతియాజ్ఞలేకయే నితని సుద్ధరింపలేను; ఇతండిప్పుడే యుద్ధరింపుమనిబాధించుచున్నాడే! ఏమిసేయవచ్చును?” అని, సంభ్రమంబువడంకుచున్న సీతాదేవింజూచి, “నీవునన్నుఁగింకరునిగాఁజేసి నన్నుద్ధరింపకయేలయిట్లు పేక్షించుచున్నావు?” అనిగట్టిగానడిచి, యంతసీతనువిడిచి, తనయింటికేపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఽ, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, ద్వావింశస్సర్గః.

ఇదిస్పష్టాథకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండద్వావింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

అమి

త్రయోవింశతసంఖ్యారంభః.

ఇ త్యుక్త్వా మైథిలీం రాజా రావణ శ్శత్రురావణః

సందిశ్యచ తత స్సర్వా రాక్షసీ నిజగామ హ. ౧

టీక॥ శత్రురావణః = శత్రువులనే వెడలెను. “హ” అనునది పాదపూరణా
ద్విందునట్టి; రాజా = రాజయిన; రావ ధకము.
ణః = రావణుడు; మైథిలీం = సీతనుగా శత్రువులంగొట్టియేడ్చిందునట్టి రా
ర్చి; ఇతి = ఈ ప్రకారముగా; ఉక్త్వా = నె వణుండు, సీతతో సీతప్రకారముచెప్పి,
ప్తి; తతః = అటుపిమ్మట; రాక్షసీ = రా యంత రాక్షసస్త్రీలకందబడు నుక్తవి
క్షసస్త్రీలను; సర్వా = అందఱను; పంది ధంబునవాఙ్మాపించి, యింటికింబోయె
శ్యచ = అజ్ఞాపించియు; నిజగామ = ను. అని, తాత్పర్యము.

నిష్కాంతే రాక్షసేంద్రే తు పున రంతఃపురం గతే

రాక్షస్యో భీమరూపా స్తా స్సీతాం సమభిదుద్రువుః. ౨

టీక॥ రాక్షసేంద్రే = రాక్షసులకుఁ సమభిదుద్రువుః = తపింపఁజేసిరి.
బ్రభుండగురావణుండు; నిష్కాంతే రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండువె
తు = వెడలఁగానే; అంతఃపురం = అం డలినుంతుపురంబునెరఁగానే, భయం
తిపురమును; గతేపునః = పొందఁగా క రాకారలయిన యారాక్షసస్త్రీలంద
నే; భీమరూపాః = భయంకరంబులైన ఱును, సీతకు నానావిధకరినోక్తులం
యాకారములుగల; తాః = ఆ; రాక్ష దాపంబుగలుగఁజేసిరి.
స్య = రాక్షసస్త్రీలు; సీతాం = సీతను; అని, తాత్పర్యము.

తత స్సీతా ముపాగమ్య రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః

పరం పరుషయా వాచా వై దేహీ మిద మబ్రువత్. ౩

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౫౫

స ౨౩

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; రాక్ష	మాటచేతన; ఇదం = ఈమాటను; అ
స్యః = రాక్షసస్త్రీలు; క్రోధమూర్ఛ	బ్రవణ్ = పలికిరి.
తాః = కోపముచేవ్యాపింపఁబడినవార	అంత, నారాక్షసస్త్రీలు, పరమకో
లై; నైశేపీం = విశేషాదేశమునం	పలుకఁబించి, సీతయొక్కకుంబాయి,
దుఃఖుట్టిన; సీతాం = సీతను; ఉపాగ	మిక్కిలెయ్యుం బరుషులగువాక్యమున,
మ్యు = పొంది; పరం = మిక్కిలియను;	సీతతోసిట్లని, చెప్పిరి.
పరుషయా = కఠినమయిన; వాచా =	అని, తాత్పర్యము.

పౌలస్త్యస్య పరివృన్య రావణస్య మహత్త్వనః
దశగ్రీవస్య భార్యార్జ్యం సీతే నబహుమన్యసే. ౪

టీక॥ సీతే = సీతా! పౌలస్త్యస్య =	డునగు రావణునకు భార్యగా నుండుటనీ
పులస్త్యవంశమునందుఁ బుట్టినవాఁడు	కెచ్చుగాఁదోచలేదేమి?
ను; పరివృన్య = శ్రేష్ఠుండును; మహా	రహస్యాధికము — మహత్త్వనః =
త్వనః = అధికమయినపరాక్రమముగల	పూజ్యుంబగు స్వభావముగలవాఁడును;
వాఁడును; దశగ్రీవస్య = పదికంఠము	భార్యార్జ్యం = పోషింపఁ దగియుం
లుగలవాఁడునగు; రావణస్య = రావణు	డుటను.
నకు; భార్యార్జ్యం = భార్యయగుటను;	సీతాదేవీ! సాక్షాత్పులస్త్యప్రజా
నబహుమన్యసే = అధికముగాఁదలం	పతివంశంబునఁబుట్టినవాఁడు, కులంబు
పపు.	నశ్రేష్ఠుండు, ధార్మికుండునగునట్టిరా
సీతా! సాక్షాత్పులస్త్యప్రజాప	వణుండు, సీతఁ “గిరికరుండనైయుండె
తివంశంబునఁబుట్టినవాఁడుఁ గులంబున	ద” ననివేడుకొనుచుండఁగా, నతని
నైశ్వర్యంబునను శ్రేష్ఠుండుమహాపరా	క్షైంకర్యంబునసీతప్రసాదంబువేమి?
క్రమశాలియుం బదికంఠములుగలవాఁ	అని, తాత్పర్యము.

తత స్తేకజాతా నామ రాక్షసీ వాక్యమబ్రవీత్
ఆమంత్ర్య క్రోధతామూర్ఛీ సీతాం కరతలోదరీమ. ౫

టిక॥ తతః = అటువేమ్మట; ఏకజటా వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.
 నామ = ఏకజటయనుకేయగల; రాక్షసం త, సేకజటయనురాక్షసి, కో
 సీ = రాక్షసస్త్రి; క్రోధతామ్రాక్షీ = పంబుననెఱుంగిన కండ్లతో నజచేయి
 కోపముచేనెఱుంగిన కండ్లుగలదై; కరత యంతటికడుపుగలసీతంబిలిచి, యిట్లు
 లోదరం = అజచేయియంతటికడుపుగ ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 ల; సీతాం = ల; సీతను; ఆమంత్ర్య = విలిచి;

ప్రజాపతీనాం వక్ష్యాంతు చతుర్థో యః ప్రజాపతిః
 మానసో బ్రహ్మణః పుత్రః పులస్త్య ఇతి విశ్రుతః. ౬

టిక॥ యః = ఎవడు; వక్ష్యాంతు = వ్వుడేవునియొక్క; మానసః = మన
 ఆటుగులైన; ప్రజాపతీనాంతు = ప్ర
 జాపతులలోపలను; చతుర్థః = నాలు
 వవాడైన; ప్రజాపతిః; ప్రజాపతియొ;
 సః = అట్టి; పులస్త్య ఇతి = పులస్త్యుండని;
 విశ్రుతః = ప్రసిద్ధుండైన; బ్రహ్మణః = బ్ర
 హ్మణునియొక్క; మానసః = మన
 సులోబుట్టిన; పుత్రః = కొడుకు; ఆ
 సీత్ (అధ్యాపృతము) - ఉండెను.
 “మరీచిరత్యం గిరసౌ పులస్త్యః పులహః
 క్రతుః” (మరీచియు, నత్రియు, నంగిర
 సుండును, బులస్త్యుండును, బులహం

దును, గ్రతువును, వీరుప్రజాపతుల (జనిపేరొందినవాడు, బ్రహ్మమానస
ర్వరు.) అని, చెప్పబడినప్రజాపతుల పుత్రుల డొక్కఁడుండెను.
పుకారిలోను, నాలవవాఁడు, పులస్త్యుం ఁని, తాత్పర్యము.

పులస్త్యునితంజేజీస్వీ మహాషికా మాకానస స్సతః
నాహ్నా స విశ్రవానామ ప్రజాపతిసమప్రభః. ౭

టీక॥ పులస్త్యునితంజేజీస్వీ = పులస్త్యున దునగు; సః = ప్రసిద్ధుండైన; మానసః =
కును; తేజస్వీ = అధికమయినప్రభా మనస్సులొఁబుట్టిన; సుతః = కొడుకు; ఆ
వముగలవాఁడును; మహాషికాః = పూ సీత (అధ్యాహ్నతము) - ఁడెను.
జ్ఞుఁడైనఋషియును; ప్రజాపతిసమ పులస్త్యునిమానసపుత్రుండు, మ
ప్రభః = బ్రహ్మజేవునకుసరియైన హాప్రభావుండును మహాషికాయు, బ్ర
కాంతిగలవాఁడును; నాహ్నా = పేరుచే ప్తజేవునకుసరియైనవాఁడునగు, వి
తః; విశ్రవానామ = విశ్రవుండనిప్రసిద్ధుం శ్రవసుండు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య పుత్రో విశాలాక్షి రావణ శృత్రురావణః

టీక॥ విశాలాక్షి = వెడలుపులయిన విశాలమలయినకండ్లుగలసీతా! శ
కండ్లుగలసీతా! శత్రురావణః = శత్రు త్రువులనేద్దించునట్టి యీ రావణుం
పులనేద్దించునట్టి; రావణః = రావణుం డు, మహాశ్ముండగు నావిశ్రవసుఁకొడు
డు; తస్య = ఆవిశ్రవసునియొక్క; పు కు. అని, తాత్పర్యము.
త్రుః = కొడుకు.

తస్య త్వం రాక్షసేంద్రస్య భార్య భవతు మహాసి. ౮

టీక॥ త్వం = నీవు; తస్య = అట్టి; రాక్షసులకందఱకుంబ్రభుండై వెలయుచు
క్షసేంద్రస్య = రాక్షసులకుం బ్రభుండ న్నరావణునకుభార్యవగుము.
గురావణునకు; భార్య = భార్యవు; రహస్యాధికము. — భార్య = భరిం
భవతుం = అగుటకు; అహాసి = శగు పడగినదానవు.
దువు. రావణుండట్టిసత్కులంబునంబుట్టి

నీవట్టిసత్కులమునందుం బుట్టి రా నవాఁడు; కావున, నిప్పుడు రాక్షసుల

కుంభ్రాభుంజైయున్న నేమి ? నీవునంత చి, యుద్ధరింపుము.
యింపక, యితనింకరునిగాగ్రహించి, తాత్పర్యము,

మయోక్తం చారుసర్వాంగి వాక్యం కిన్నాను మన్యనే

టీక॥ చారుసర్వాంగి = సుందరము లన; నానుమన్యనే = బిష్పకొనవు.
అయినను స్తావయవములుగలసీతా ! అన్నియవయవములును సుందరములు
మయా = నాచేత; ఉక్తం = చెప్పబడి గాంగలసీతా ! నీవునేనుజెప్పుమాటనే
న; వాక్యం = మాటను; కిం = ఎందువ లవినవు? అని, తాత్పర్యము.

తతః హరిజటా నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్. ౯
వివర్తక నియతే కోపా న్నాచారసదృశేక్షణా

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; మా క్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
చారసదృశేక్షణా = పిల్లికినరియయి అంతః, చిల్లివంటికండ్లుగలహరిజ
నకండ్లుగల; హరిజటానామ = హరిజ టయనునొక్కరిగారి, కోపంబునం
టయనెడుపేరుగల; రాక్షసీ - రాక్షస గండ్లుత్రిప్పుచు, సీతంబూచి, యిట్లుని,
స్త్రీ; కోపాత్ = కోపమువలన; న చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
యనే = కండ్లన; వివర్తక = త్రిప్పి; వా

యేన చే వా ప్రయత్నిత దేవరాజశ్చ నిజితాః. ౧౦
తస్య త్వం రాక్షసేంద్రస్య భార్యా భవితు మహానీ

టీక॥ యేన = ఎవ్వనిచేత; త్రయ నకు; త్వం = నీవు; భార్యా = భార్యవు;
ప్రయత్నిత - ముప్పదిమూండు, (కో భవితుం = అగుటకు; అహానీ = తగు
ట్లు); దేవాః = దేవతలను; దేవరాజ దువు.
శ్చ = చేవేంద్రుండును; నిర్జితాః = జయిం ముప్పదిమూండుకోట్ల దేవతలను చే
వబడిరో; తస్య = అట్టి; రాక్షసేంద్ర వేంద్రుని, జయించియెదురులేకున్నట్టి
స్య = రాక్షసులకుంబ్రభుండగురావణు రాక్షసేశ్వరుండగురావణుండు, నిన్ను

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౫

స ౨౩

గోరుచున్నాడు; నీవుబదులు చెప్పల సెచ్చువారని వారలనుం గూడ సర క, యతనికిభార్యవగుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాభిషేకము.— భార్య = భరింపఁదగినదానవు.

ఈరావణుండు, ముప్పదిమూడుకోట్లదే వతలును దేవేంద్రుండును గావ్యఫలంబు

ల సెచ్చువారని వారలనుం గూడ సర కునేయింప; వారలభోగంబులనుగో రఁడు; మాక్షంబుగోరి, నీకైంకర్యం బునఁపేక్షించుచున్నాడు; నీవితనింగి కరుణగా నంగీకరింపుము.

అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు ప్రఘసా నామ రాక్షసీ క్రోధమూఢితా. ౧౦

భస్మకాయంతీ తదాఘోర మిదం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు = అటుపిమ్మటను; త దా=అప్పుడు; ప్రఘసానామ=ప్రఘ సయనుపేరుగల; రాక్షసీ=రాక్షస (స్త్రీ); క్రోధమూఢితా = కోపముచే ప్యాపింపఁబడినదై; ఘోరం=భయం కరముగా; భస్మకాయంతీ=బెదరించు

దు; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అంతఁబ్రఘసయనునరక్కసి, మహా కోపంబునొంది, నీకంజూచి, భయం కరంబుగా బెదరించుచు, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వీర్యోన్మిక్తస్య శూరస్య సంగ్రామే శ్వసితఃసః. ౧౧

బలిహో వీర్యయు క్తస్య భార్య త్వం కి స్తులస్యసే

టీక॥ వీర్యోన్మిక్తస్య = పరాక్రమ ముచేగర్వించినవాఁడును; శూరస్య = యుద్ధమునందు భయపడనివాఁడును ; సంగ్రామేషు=యుద్ధములందు ; అనివ త్తినః=వెనుదీయనివాఁడును; బలిహః= అధికమయినబలముగలవాఁడును ; వీ ర్యయుక్తస్య = పరాక్రమముతోఁగూ డినవాఁడునగురావణునకు ; భార్య

త్వం=భార్యయగుటను; కిం=ఎందువ లన; స్తులస్యసే=పొందవు. మహాపరాక్రమశాలియగుటచేఁ బరాక్రమంబున నెదురులేకగఁపించియు న్నవాఁడునుశూరుండునుయుద్ధంబులచె నుగించువాఁడును బలవంతుండు నగు రావణునకు, భార్యవగుటకుఁకేమివచ్చ ము? అని, తాత్పర్యము.

౪౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౩

రహస్యాశ్రయము. — భార్య | నయ్యెదననిప్రాధికంపుచుండగా, నీకే
త్వం—భరింపఁదగినదగుటను. | లయతనిఁగింకరునిఁగానంగీకరింపవలె!
ఇట్టిరావణుండు, నీకుఁగింకరుండ | అని, తాత్పర్యము.

ప్రియాం బహుమతాం భార్యం త్యక్త్వా రాజా మహాబలిః. ౧౩
సర్వాసాంచ మహాభాగాం త్వా ముపైష్యతి రావణః

టీక॥ మహాబలిః—అధికమయినబల | నిన్ను ; ఉపైష్యతి = పొందఁగలఁ
ముగల; రాజా—రాజుయిన; రావణః= | డు.
రావణుండు; సర్వాసాంచ=అందఱి | మహాబలుండును రాక్షసరాజుండు
లోను; ప్రియాం = ప్రియురాలును; బ | నగురావణుండు, అందఱిభార్యలలోను
హుమతాం= బహుమానింపఁబడినది | బ్రియురాలయి బహుమానంబునొంది
యును; మహాభాగాం=పూజ్యమయిన | నదైమహాభాగమైయుండు, మండోద
భార్యము గలదియునగు; భార్యం= | రినింగూడవిడిచి, నిన్నేప్రాంది యుండఁ
మండోదరిని; త్యక్త్వా=విడిచి; త్వాం= | గలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సమృద్ధం స్త్రీసహస్రేణ నానారత్నోపశోభితమ్. ౧౪
అంతఃపురం సముత్సృజ్య త్వా ముపైష్యతి రావణః

టీక॥ రావణః=రావణుండు; స్త్రీ | ఉపైష్యతి=పొందఁగలఁడు.
సహస్రేణ=స్త్రీలవేయిటికేత; సమృ | రావణుండు, వేపురుస్త్రీలతోనిండి
ద్ధం = నిండినదియును; నానారత్నోప | నానావిధమణులచేనలంకృతంబైయుం
శోభితం= నానావిధములయినమణుల | డు సంతఃపురంబునుంగూడవిసజ్జించి,
చేత్రకాశించునట్లు చేయఁబడినదియు | నిన్నేప్రాందియుండఁగలఁడు.
నగు; అంతఃపురం=అంతఃపురమును; | అని, తాత్పర్యము.
సముత్సృజ్య=విడిచి; త్వాం=నిన్ను;

అన్యామ వికటానామ రాక్షసీ హక్య మబ్రవీత్. ౧౫

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౩౯౧

స ౨౩

టీక॥ అన్యః-మటియొక్క-తె; వి	మటియొక్క-తెవికటయనురాక్షసి,
కటానామ=వికటయనుపేరుగల; రా	సీతంబొచ్చి, యిట్లనిచెప్పెను.
క్షసీతు=రాక్షసియును; వాక్యం=మా	అని, తాత్పర్యము.
టను; అబ్రవీత్ =చెప్పెను.	

అసక్య దేవతాయుద్ధే నాగగంధర్వదానవాః
నిజికతా స్సమరే యేన స తే పాశ్వక ముపాగతః. ౧౬

టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; యుద్ధే=	సీయొక్క; పార్శ్వం= ప్రక్క-ను; ఉ
యుద్ధమునందు; దేవతాః= దేవతలు	పాగతః=పొందినాడు.
ను; సమరే= యుద్ధమునందు; నాగ	పలుమాటుయుద్ధంబున దేవతలును
గంధర్వదానవాః=పన్నగులును గంధ	బన్నగులును గంధర్వులును దానవులు
ర్వులును దానవులును; అసక్యత్ =	ను ఎవ్వనిచే జయింపబడిరో, అట్టిరా
మాటిమాటికిని; నిజికతాః = జయిం	పఱుండు, నిన్నాశ్రయించియున్నాఁ
పబడిరో; సః=అట్టిరావణుడు; తే=	డు. అని, తాత్పర్యము.

హస్య సర్వసమృద్ధస్య రావణస్య మహాత్మనః
కీ మధ్య రాక్షసేంద్రస్య భార్యత్వం నేచ్ఛసేఽధమే. ౧౭

టీక॥ అధమే = నీడురాలవయిన	టను; అద్య=ఇప్పుడు; కిం=ఎందుకు; నే
దానా! సర్వసమృద్ధస్య= అన్నిటిచేత	చ్చసే=కోరవు;
నునింపినవాడును; మహాత్మనః=అధిక	సీతా! సీవునీడురాలవు; సమస్తైశ్వ
మయినపరాక్రమముగలవాడును; రా	ర్యంబుగలవాడును మహాబల పరా
క్షసేంద్రస్య= రాక్షసులకుఁబ్రభువైన	క్రమకారియు రాక్షసేశ్వరుండు నగు
వాడువగు; తస్య=అట్టి; రావణస్య=	నట్టిరావణునకుభార్యవై యుండుటకు
రావణునకు; భార్యత్వం= భార్యవగు	నీకేమికష్టము? అని, తాత్పర్యము.

తతస్తు దుముఖీనామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు=అటుపిమ్మటను; దు	అటుపిమ్మట దుముఖభయముచేరు
ముఖభీనామ=దుముఖభయనెడుచేరు	గలరాక్షసస్త్రీ, నీతలజూచి, యిట్లుని,
గల; గాక్షసీ = రాక్షసీ ; వాక్యం=	చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.	

యస్య సూర్యో న తపతి క్షీణో యస్యచ మారుతం. ౧౮
నవాతిస్తాయతాపాంగే కింశ్వం తస్య నతప్తసి

టీక॥ అయతాపాంగే = దీనుఁ	అట్టిరాజునియొక్క; వశే (అధ్య
మయినకడకన్నుగలసీతా! సూర్యః=	ప్రకాశము); అభీనతయందు; క్షవం=నీవు;
సూర్యుడు; యస్య= (పంచవ్యర్థః	కిం=ఎందుకు; నతప్తసి=ఉండవు?
మందువడ్డి) ఎవ్వనివలన; భీతః=భయప	విశాలములగు కండ్లుగల నీతా! ఎ
డినవాడై; నతపతి = తపింపఁజేయ	వ్వనిభయంబున సూర్యుండుతపింపఁజే
డో; మారుతశ్చ=వాయువును ; య	యడున్నాడో, ఎవ్వనిభయంబున వా
స్య=(పంచవ్యర్థఃమందువడ్డి) ఎవ్వనివ	యడేవుండభీకముగవీవకున్నాడో, అ
లన; భీతిః (అధ్యాహ్వానము)=భయప	ట్టిరాజునియొద్దనుండుటకు నీవేల యి
డినవాడై; నవాతి=పీడఁడో ("స్త్ర" అ	చ్చింపవు? అని, తాత్పర్యము.
నునది పాదపూరణార్థము); తస్య=	

శ్రుప్తవృద్ధిం చ తరవో మమచు ర్యస్య వై భయాత్. ౧౯
శైలాశ్చ సుశ్రు పానీయం జలదాశ్చ యదే చ్చరి
తస్య వై ర్భత రాజస్య రాజరాజస్య భామిని. ౨౦
కింశ్వం న కరుషే బుద్ధిం భార్యాశ్చ రాజాన్య హి

టీక॥ సుశ్రు= మంచికనబాములు	మువలన; తరవశ్చ = వృక్షములును; శ్రు
గల; భామిని = (స్త్రీ)వగునీతా! య	ప్తవృద్ధిం=పూలవాసను; మమచు=
స్య=ఎవ్వనియొక్క ("వై" అనునది పా	(వతఃమానార్థమందులట్) విడుచుచు
దపూరణార్థము); భయాత్ = భయ	న్నవో; యదా=ఎప్పుడు ; ఇచ్చతి=

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౪౩

స ౨౩

కోరుచున్నాడో; తదా (అధ్యాపృతము)=అప్పడ; శైలాశ్చ=పర్వతములును; జలదాశ్చ=షేఘములును; పానీయం=దీలమును; మంచంతి (అధ్యాపృతము)=విడుచుచున్నవో; తస్య=అట్టి; వైర్భతరాజస్య=రాక్షసులకుబ్రథుంచును; రాజరాజస్య=రాజులకునురాజయినవాడనగు; రావణస్య=రావణునియొక్క (“హి”అనునది పాదపూరణార్థము) ; భార్యాశ్చే=భార్యనగుటకొఱకు; స్వం = నీవు;

కిం=ఎందువలన; బుద్ధిం=తలంపును; నకురుషే=చేయకున్నావు; సుందరములయిన కనుసొమ్ములుగల నీతా! ఎవ్వరికి భయంపడి, వృత్తములు పూలవాసగునియుచున్నవో, పుటియుననిండుకోరినప్పుడెల్ల, గొండలును షేఘంబులును జలంబొసంగుచున్నవో, అట్టి, రాక్షసేశ్వరుండును, రాజరాజుండునగురావణునకుభార్యనగుటకై, నీవేలయిచ్చింపకున్నావు? అని, తొప్పిర్చెను.

సాధు తే తత్త్వతో జేవి కథితం సాధు భామిని. ౨౦
గృహం సుస్తి తే వాక్య మన్యథా న భవిష్యతి

టీక|| సుస్తి తే=సుందరమయిన చిలునగవుగల; భామిని=స్త్రీచగు ; జేవి=నీతా! తే=నీకొఱకు; సాధు=చక్కగా; తత్త్వతః = యథార్థముగా; కథితం=చెప్పబడిన; వాక్యం = మాటను; సాధు=తెస్సంగా ; గృహం=నీవీకరింపుము. అన్యథా=అటుకాడని; నభవిష్యతి=ఉండవు.

తా! నీకుయథార్థముయినసంగతిని నెప్పినాము; నీవాప్రకారమునదుచుకొనుము; అట్లుకాడని, జేవించియుండలేవు. అని, దుముఖి యనురాక్షసి, నీతతోఁజెప్పెను. అని, తొప్పిర్చెను. అట్లుకాడని, యింకదయాశాలివసుభ్యాతి గలిగియుండనేరవు. అనీ, రహస్యము.

సుందరమయిన చిలునగవుగల నీ

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే,
సుందరకాండే, త్రయోవింశస్కంధః.
ఇదిస్థపాఠము.

ప్రతిపదాంత్రటితాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయనాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండత్రయోవింశసకటిక,
ముగిసినది.

(౫౭)

చతుర్వింశసకటికపారంభః.

తప స్సీతా ముపాగమ్య రాక్షసోఽవికృతాననాః
పరుషం పరుషా నార్య డీచు స్తాం వాక్య మప్రియమ్.౧

టీక॥ తపః=అటుపిమ్మట ; వికృప్రియం=ఇష్టముకానిదియునగు ; వా
తాననాః=వికారముతోఁగూడిన ముఖ క్షయం=మాటనుఁడొచ్చెఁ గెప్పిరి.
ముగలవారును; పరుషాః = కఠినల అటుపిమ్మట, వికృతంబులగుముఖ
యిన; నార్యః= స్త్రీలునగు; రాక్ష ములుగలవారలను బరుషస్వభావలున
స్యః=రాక్షసస్త్రీలు ; సీతాం=సీత గు రాక్షసస్త్రీలు, అసీతంబాచి, మ
ను; డీపాగమ్య=పోంది; తాం=అసీత లు, అప్రియంబును బరుషంబునగు నీ
నగుచుఁ; పరుషం=కఠినమును; అ మాటఁ గెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

కిం త్వ మంతః పురే నీతే సర్వభూతమనోహరే
మహాహాశయనోఽపీతే నవాస మనుమన్యసే. ౨

టీక॥ నీతే=నీతా! త్వం=నీవు; కిం= మృతింపవు?
ఎందుకు; సర్వభూతమనోహరే= స నీతా! ఎట్టివారికిని గోరఁదగినది
మస్తప్రాణులమనస్సును హరించునది యును త్వమంబగుశయనంబుతోఁ గూడి
యు; మహాహాశయనోఽపీతే= శ్రే నచియునగు నంతఃపురంబున సుండుమ
వ్యమయిన పాన్పుతోఁగూడినదియు న ని, ప్రాథింపఁగా, నందుసుఖంబు
గు; అంతఃపురే=అంతఃపురమునందు; గా నుండుటకు , నీవేలసమ్మతింపవు?
వాసం=ఉనికిని; నానుమన్యసే = స అని, తాత్పర్యము.

మానుషీ మానుషస్యైవ భార్యస్యం బహుమన్యసే
ప్రత్యాహర మనోరామా న్నత్వం జాతు భవిష్యసి. ౩

టిక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) =
సీవు; మానుషీ=మనుష్యస్త్రీవి; అత
ఏవ (అధ్యాహృతము) = కావుననే;
మానుషస్య=మనుష్యునియొక్క; భా
ర్యత్వమేవ=భార్యగానుండుటనే; బ
హుమన్యసే= అధికముగా నెంచుచు
న్నావు; రామాత్=రామునుండి; మ
నో=మనసును; ప్రత్యాహర=మఱిం
చుము. త్వం=నీవు; జాతు=ఒకానొ
కప్పుడును; సభవిష్యసి=కాలేవు, రా
మునకుభార్యగానుండలేవు, అనుట.

సీవుమనుష్యస్త్రీవికావున మనుష్యుం
డగురామునకుభార్యగానుండుటనెచ్చు
గాఁడలంచుచున్నావు; ఎంతసేమరాల
వుకొకనైనను, రాముని యందుండి
మనసును ద్రిప్పుకొనుము; ఇంకనీవెప్పు
టికిని రామునియొద్దఁజేరియతనికిభార్య
గానుండలేవు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము.—త్వం= నీవు;
మానుషీ=మనుష్యస్త్రీ)గానవతరించిన

దానవు. అతఏవ=కావుననే; మా
నుషస్య=మనుష్యుడుగా నవతరించి
యున్నరామునకు; భార్యత్వం= బ
హుమన్యసే. రామాత్; మనో; ప్ర
త్యాహర (సప్రత్యాహరి) = మఱి
లించవు. త్వం=నీవు; జాతు= ఒకా
నొకప్పుడు; భవిష్యసి=రామునికి భా
ర్యగాఁగలవు.

సీవుమహాలక్ష్మీవి; విష్ణుజేవుని, భా
ర్యవు; అట్టిసీవిప్పుడు మనుష్యావతార
మునొంది, యట్లు మనుష్యావతార
మునొందియున్నవిష్ణుజేవుండగు, రా
మునకు, భార్యయగుటనేయధికముగాఁ
దలంచుచున్నావు; మఱియు, నారా
మునియందె, సీమనను. ఎప్పుడునేమ
జక, మెలంగుచున్నది; అదియుక్త
మె; నీవింకఁగాంతకాలమునకు మఱల
రామునింజేరఁగలవు; చుఁభంపకుము.

అని, తాత్పర్యము.

త్రైలోక్యవసుభోక్తారం రావణం రాక్షసేశ్వరమ్
భతాకర ముపసంగమ్య విహరస్వ యథా సుఖమ్. ౪

టిక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; త్రైలోక్యవసుభోక్తారం = ము

౪౬ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

అని,

అని,

అని, తాత్పర్యము.
రహస్యాథకము. — భతారం = పోషించువానిగా. శేషము, పై. ముల్లోకంబులకును బ్రభుండై రాక్షసేశ్వరుండై వెలయు రావణుండునీకు శుశ్రూషలు చేసెదనని న్నుండ బ్రాధికంచుచున్నాడే; నీవాప్రాథకన సంగీకరించి, యంతదుసేయు శుశ్రూషలం బరిగ్రహించుచు, సుఖంబుగా, విహరించుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — భతారం = పోషించువానిగా. శేషము, పై. ముల్లోకంబులకును బ్రభుండై రాక్షసేశ్వరుండై వెలయు రావణుండునీకు శుశ్రూషలు చేసెదనని న్నుండ బ్రాధికంచుచున్నాడే; నీవాప్రాథకన సంగీకరించి, యంతదుసేయు శుశ్రూషలం బరిగ్రహించుచు, సుఖంబుగా, విహరించుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

ముల్లోకంబుల నుత్పన్నంబులగు ధనంబుల ననుభవించుచుండు రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుని దెనిమిటినిగావరించి, యంతసుఖంబుగా విహరించుచుండుము.

మానుషీ మానుషం తం తు రామమిచ్ఛసి శోభనే
రాజ్యాభ్యుత్థ మసిద్ధాథకం విక్ల బం త్వ మనిందితే.౫

టీక॥ శోభనే = మంగళశస్వరూపిణివగు; అనిందితే = నిందింపబడనట్టిసీతా! త్వం = నీవు; మానుషీ = మనుష్య స్త్రీవి; అతఏవ (అధ్యాహృతము) = కావుననే; రాజ్యాల్ = దొరతనమునుండి; భ్రష్టం = జాతినవాడును; అసిద్ధాథకం = ఈడేజని ప్రయోజనములు గలవాడును; విక్లబం = దీనుండును; మానుషం = మనుష్యుండునగు; తం = ఆ; రామంతు = రామునే; ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

దగనిదానవు; అయినను, మనుష్యస్త్రీవికావున, రాజ్యభ్రష్టుండును, ఏకోరినై ననేడేర్చుకొనలేనివాడును మనుష్యుండునగు, రామునే కోరుచున్నావు; రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుండెంతప్రాధికంచినను వినకున్నావు. అని, రాక్షసస్త్రీలు సీతతో జెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — శోభనే; అనిందితే = నిందింపబడనిదానా! దోషములేనిదానాయనుట; త్వం = నీవు; మనుష్యావతారమునొందిన దానవు; కావున

నీవు మంగళశస్వరూపిణివి, నిందింప

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౯

స ౨౪

సే; రాజ్యాత్ భగ్నిష్టం=తెండియాజ్ఞ చే
ర్యాజ్యమునువిడిచినవాడును; అసిద్ధా
థం, అ=విష్ణుచేవుండును; సిద్ధార్థం=
ఈజ్ఞతిన ప్రయోజనములుగల వాడు
ను; విక్లబం=దయాళువగుటచేగర్వము
లేకున్నవాడును; మానుషం=మనుష్య
వతారమునుబొందినవాడునగు; తం=
ఆ; రామంతు=రామనే; ఇచ్చసి=కో
రుచున్నావు.

సీపు, మంగళస్వరూపిణియదోష

రహితయునగుమహాలక్ష్మివి; ఇప్పుడు
మనుష్యస్త్రీరూపమునవతరించియున్న
దానవు; కావుననే; అట్లు, మనుష్య
రూపంబున నవతరించియున్న సాక్షా
ద్విష్ణుచేవుండును, బూర్వాకాముండు
ను, దండీయాజ్ఞ చేరాజ్యంబువిడిచియు
న్నవాడునగునారామునేకోరుచున్నా
వు. అని, రాక్షసస్త్రీలు, సీతంబునుత్తరిం
చిరి. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసీనాం వచస్సుప్రత్యాసీతా పద్మసింధుతా

సేత్రాభ్యా మశుభ్రాణాంభ్యా మిదం వచన మబ్రవీత్. ౬

టీక|| పద్మసింధుతా=తామరపూ
లతోసమానము లయినకండ్లుగల; సీ
తా=సీత; రాక్షసీనాం = రాక్షసస్త్రీ
లయొక్క; వచః = మాటను; శ్రు
త్వా=విని; అశ్రుపూణాభ్యాం=క
న్నీళ్లతోనిండిన; సేత్రాభ్యాం= కండ్ల
తో; ఇదం=ఈ; వచనం= మాటను;

అబ్రవీత్=పలికెను.
తామరపూలంబోలు కండ్లుగల సీ
తాదేవి, యారాక్షసస్త్రీలు చెప్పిన
మాటనువిని, కన్నీళ్లతో నిండినకండ్ల
తో, నారాక్షసస్త్రీలంబూచి, యిట్లు
ని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

యదిదం లోకవిద్విష్ట ముచాహరథ సంగతాః

నైతన్తనసి వాక్యంమే కిచ్చివం ప్రతిభాతి వః. ౭

టీక|| యాయం (అధ్యాత్మత
ము)=మీరలు; సంగతాః=చేరినవార
లై; లోకవిద్విష్టం=లోకముచేమిక్కి

లియుచేప్పింపబడిన; యత్ = ఏ; ఇ
దం=ఈమాటను; మే=నాకోటకు; ఉ
చాహరథ=చెప్పుచున్నారో; ఏతత్ =

౪౯౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

ఈ;వాక్యం=మాట; వః=మీయొక్క; న్నగూర్చి, లోకవిద్విష్టంబగు నీమా
మనసి=మనసునందు; కిచ్చివం=పాప టంజెప్పితరేయిట్టిమాటం జెప్పినట్లయి
ముగా;నప్రతిభాతి=తోచలేదా? నం బాపవనిమీమనసునకుదోచలేదా
మీరందఱు నొక్కటిగాజేరి, న యేమి? అని, తాత్పర్యము.

న మానుషీ రాక్షసస్య భార్యా భవతు మహాత్తి

టీక॥ మానుషీ=మనుష్యస్త్రీ; రా
క్షస్య=రాక్షసునియొక్క; భార్యా=
భార్య; భవతుం=అగుటకు; సాహా
తి=తగదు.

మనుష్యస్త్రీ, యెప్పటికినీరాక్షసు
నకుభార్యయగుటకుందగననికాదు.
అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధఃము.—భార్యా=పి
షింపందగినది. శేషము. పై.
నేనుమహాత్మీనైయి నను , ఇ
ప్పుడు, మనుష్యరూపంబునొందియుండు
టవలన, మనుష్యస్త్రీరాక్షసునియింట
నుండరాదుకానన, నేనురాక్షసునియిం
టనుండఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

కామం భాదతి మాం సర్వా సకరిష్యామి నోవచః. ౮

టీక ॥ యూయం (అధ్యాహృత
ము)=మీరలు; సర్వా=అందఱును ;
మాం=నన్ను; కామం=పొచ్చుగా ;
భాదత=తినుడు. వః=మీయొక్క; వ
చః=మాటను ; సకరిష్యామి = చేయు

ను.
మీరందఱును జేరినన్న యభేచ్ఛ
గా,భక్షించిననుభక్షింపుడు; నాకది
యునిష్టమే, నేనేమోమీరుచెప్పనట్లుచే
యను. అని, తాత్పర్యము.

దీనో వా రాజ్యహీనోవా యోమే భతాఃసమేగురుః
తం నిత్యమనురక్తాస్త్యై యథాసూర్యం సువచలా. ౯

టీక॥ దీనోవా= చుఃఖమునొందిన
వాఁడుగాని; రాజ్యహీనోవా = రా
జ్యముచేత విడువఁబడిన వాఁడుగాని;

యః=ఎవ్వఁడు;మే = నాయొక్క;భ
తాః=పెనిమిటియో;సః= ఆరాముఁ
డు;మే=నాకు;గురుః = అధికఁడు.ను

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౪౯౯

స ౨౪

వర్చలా=సువర్చల; సూర్యంయథా= సూర్యుడుంబోలె; తం=ఆరాముని; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; అసురక్తా=అసునరించి నప్రేమగలదానను; అస్తి = అగుచున్నాను.

నాభతలయగు రాముండు, దీనం

దుగానిరాజ్యంబులేనివాఁడుగాని, యతంఁడెనాకధికండు; సువర్చలసూర్యుని యందనురాగంబుగలిగి యుండునట్లు, నేనతనియందెదుగుల ననురాగంబుగలిగియుండును. అ, తాత్పర్యము.

యథాశచీ మహాభాగా శక్రం సముపత్తిష్ఠతి

అరుంధతీ వసిష్ఠంచ రోహిణీశశినం యథా. ౧౦

లోపాముద్రా యథాగస్త్యం సుకన్యా చ్యవనం యథా

సావిత్రి సత్యవంశంచ కపిలం శ్రీమతీ యథా. ౧౧

సౌదాసం మదయంతీవ కేశసి నగరం యథా

నైషధం దమయంతీవ ధౌమి పతిషువ్రతా. ౧౨

తథాహ మిత్యౌను వరంరామం పతిషువ్రతా

శీక|| యథా = ఎట్లు; మహాభాగా = పూజ్యుని మహాభాగముగల; శచీ = శచీదేవి; శక్రం = ఇంద్రుని; సముపత్తిష్ఠతి = అనుసరించుచున్నదో; యథా (అధ్యాహృతము) = ఎట్లు; అరుంధతీ = అరుంధత; వసిష్ఠం = వసిష్ఠమహాషిఁని; సముపత్తిష్ఠతి = అనుసరించుచున్నదో; యథా = ఎట్లు; రోహిణీ = రోహిణీదేవి; శశినం = చంద్రుని; సముపత్తిష్ఠతి (అధ్యాహృతము); అనుసరించుచున్నదో; యథా = ఎట్లు; లోపాముద్రా = లోపాముద్రాదేవి; అగస్త్యం = అగస్త్యమహాషిఁని; సముపత్తిష్ఠతి =

అనుసరించుచున్నదో; యథా = ఎట్లు; సుకన్యా = సుకన్యాయననది; చ్యవనం = చ్యవనమహాషిఁని; సముపత్తిష్ఠతి = అనుసరించుచుండినదో; యథా (అధ్యాహృతము) = ఎట్లు; సావిత్రి = సావిత్రిదేవి; సత్యవంశం = సత్యవంశుని; సముపత్తిష్ఠతి = అనుసరించుచుండినదో; యథా = ఎట్లు; శ్రీమతీ = శ్రీమతీదేవి; కపిలం = కపిలమహామునిని; సముపత్తిష్ఠతి = అనుసరించుచుండినదో; ఇష (యథా) అనుదానితో సమానార్థకము) = ఎట్లు; మదయంతీ = మదయంతియనునది; సౌదాసం = సౌదాసుని; సముప

తిష్ఠతి = అనుసరించుచుండినదో; య
 థా=ఎట్లు; కేశినీ=కేశియనునది; స
 గరం= సగరచక్రవర్తిని; సముపతిష్ఠ
 తి=అనుసరించుచుండినదో; ఇవ ("య
 థా" అనువానితో సమానార్థకము)=
 ఎట్లు; ధైమి = భీముడనురాజుకొమా
 తెయగు; దమయంతి= దమయంతి;
 పతిం=పెనిమిటియయిన; నైషధం=న
 లచక్రవర్తిని; అనువ్రతా=అనుసరిం
 చుచుండినదో; తథా=అట్లు; అహం=
 నేను; పతిం = పెనిమిటియయిన; ఇ
 త్వాకువరం= ఇత్వాకువంశములోఁబు
 ట్టినవారలలో శ్రేష్ఠుండగు; రామం=
 రాముని; అనువ్రతా = అనుసరించిన
 దానను; అస్తి (అధ్యాహృతము)=అ
 గుచున్నాను.

మహాభాగయగు శచీదేవియెట్లు
 దేవేంద్రుననుసరించియుండునో ఏప్ర
 కార మరుంధ్రుడై వివసిష్ఠు ననుసరించి

యుండునో, ఏలాగున రోహిణీదేవి
 చంద్రుననుసరించియుండునో, ఏరితిని
 లోపామద్రాదేవి యగస్త్యుననుసరిం
 చియుండునో, ఏవిధంబున సుకన్యచ్యు
 వనుననుసరించుచుండినదో, ఎట్లునావి
 త్రిసత్యవంతుననుసరించియుండినదో,
 ఏవిధంబున శ్రీమతికపిలు ననుసరించి
 యుండినదో, ఏవడువునమదయంతిసా
 దానుననుసరించియుండినదో, ఎట్లుకే
 శినిసగరచక్రవర్తిని ననుసరించియుండిన
 దో; ఎట్లుభీముని కొమాతెయ
 గుదమయంతి, నలచక్రవర్తిని ననుస
 రించి యుండినదో, అప్రకారము,
 నేను నాపెనిమిటి యగు, ఇత్వా
 కువంశంబునఁ బుట్టినవారలలో నుత్త
 ముండునగు రామునేయనుసరించియుం
 దును. అని, సీతరాక్షస్త్రిలతోఁజెప్పిన
 ది. అని, తాత్పర్యము.

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా రాక్షస్యః క్రోధమూఢితాః ౧౩

భర్తృయంతిస్త పరుషై ర్వాక్యై రావణచోదితాః

టిక॥ రావణచోదితాః = రావణు
 నిచేద్రబేరేపింపబడిన ; రాక్షస్యః =
 రాక్షసస్త్రీలు; సీతాయాః = సీతయొ
 క్కుఁవచనం=మాటను ; శ్రుత్వా =
 విని; క్రోధమూఢితాః = కోపము

చేవ్యాపింపబడినవారలై; పరుషైః =
 కఠినములగు; వాక్యైః = మాటలచే
 త; భర్తృయంతిస్త = భర్తరించిరి.
 అట్లు రావణునిచే నాజ్ఞాపింప బ
 డియున్నయీ రాక్షసస్త్రీలు, సీతచే

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౦౧

స ౨౪

పైనమాటవిని, మిక్కిలియుఁగోపఁబు జేవిని, బెదరించుచుండెరి.
నొంది, పరువవచనంబుల, నాసీతా లఁ, తాత్పర్యము.

అవలీన స్స నిర్వాకో హనుమాన్ శంకుపాద్రుమే. ౧౪
సీతాం సంతజ్జయంతీ స్తా రాక్షసీ రశ్వతో త్కపి

టీక॥ శంకుపాద్రుమే=శంకుపా తాః=ఆ; రాక్షసీః = రాక్షసస్త్రీల
వృక్షమనందు; అవలీనః=దాగియు ను; అశ్వతోత్=విశేషము.
న్న; సః=ఆ; కపిః= కోటియైన; శంకుపాద్రుమేనందు దాగియు
హనుమాన్=హనుమంతుడు; నిర్వా న్నయాహనుమంతుడని, ఏమియుంబ
క్యః=మాటజేసివాఁడై, ఏమియుం బు లకక; యట్లు సీతను బెదరించుచున్న
కనివాఁడైయనట; సీతాం = సీతను; యారాక్షసస్త్రీలమాటల వినుచుండె
సంతజ్జయంతీ = బెదరించుచున్న; ను. అని, తాత్పర్యము.

తా మభిక్రవ్య సంక్రుద్ధా వేపమానాం సమంతతః. ౧౫
భృశం సంలిలిహు దీక్షప్రాక్ ప్రలంబాక్ దశనచ్చచాక్

టీక॥ తాః (అధ్యాహృతము) = శం=మిక్కిలియును ; సంలిలిహుః=
ఆరాక్షసస్త్రీలు; వేపమానాం=వడం నాకిరి.
కుచున్న; తాం=ఆసీతను ; సమంత ఆరాక్షసస్త్రీలు, భయంబున గ
తః=అంతటను; అభిక్రవ్య=చుట్టుకొ డగడవడంక చున్న సీతంబుట్టుచుట్టుకొ
ని; దీప్తాక్=ప్రకాశించుచున్నవియు ని మహాకోపఁబున, నెఱ్ఱగాఁ వెలుం
ను; ప్రలంబాక్=వ్రేలాడు చున్నవియు గుచు వ్రేలుకాడుచున్నతమ పెదవుల
నగు; దశనచ్చచాక్=పెదవులను; భృ నాతికచేనాకిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఊచుచ్చ పరమక్రుద్ధాః ప్రగృహ్య శు పరశ్వధాన్. ౧౬

టీక॥ తాః (అధ్యాహృతము) = మిక్కిలియుఁగోపఁబునొందినవారలై;
ఆరాక్షసస్త్రీలు ; పరమక్రుద్ధాః= ఆశు=శీఘ్రముగా ; పరశ్వధాన్ =

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

గండగొడ్డళ్లను; ప్రగృహ్య=పట్టుకొని; ఊచుచ్చ=పలికిరియు.
ఆ రాక్షస స్త్రీలట్లు, మహాకోపం

బున, గండగొడ్డళ్లంజేకొని, సీతంబుచి, యిట్లనిపలికిరి.
అని, తాత్పర్యము.

నేయ మహాతి భారాణం రావణం రాక్షసాధిపమ్

టీక॥ ఇయం=ఈసీత; రాక్షసాధిపం=రాక్షసులకుఁబ్రభువైన; రావణం=రావణుని; భారాణం=పెనుటనిగా; నాహతి=పొందఁదగదు.
ఈసీతఁ, రాక్షసులకుఁ బ్రభుండైన రావణునకు భార్యయైయుండఁ దగదు. అని, రాక్షస స్త్రీలకెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాభాము.—భారాణం=భరించువానిగా; (శేషము.పై.)
ఈవిడమహావిష్ణు సహచరయగుమహాలక్ష్మి; రాక్షసులకుఁబ్రభుండగురావణుండీవిడఁచినీడుగాఁదగదు; అనివాస్తవమే. అని, రాక్షస స్త్రీలకెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సాభివృద్ధిమానా భీమాభీ రాక్షసీభిర్వరాననా. ౧౭

టీక॥ వరాననా=శ్రేష్ఠంబగుముఖముగల; సా=ఆసీత; భీమాభీ=భయంకరలయిన; రాక్షసీభిః=రాక్షసస్త్రీలచేత; భిర్వరాననా=బెదిరిపఁబడుచున్నది; అథాత్ (అధ్యాహృతము)=

అయెను.
సుందరంబగు ముఖముగలయాసీత, చూపరులకుఁభయంబుఁబట్టించునారాక్షసస్త్రీలచే, నట్లు, బెదిరిపఁబడుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సా బావృ మప మాదకాంతీ శింశుపాం తా ముపాగమత్

టీక॥ సా=ఆసీత; బావృ=కన్నీటిని; అపమాదకాంతీ=తుడుచుకొనుచు; తాం=ఆ; శింశుపాం=శింశుపావృక్షమును; ఉపాగమత్=పొందెను.
ఆసీత, యిట్లు రాక్షసస్త్రీలచే బె

దరింపఁబడి, గన్నీళ్లందుడుచుకొనుచు, హనుమంతుండు దాఁగియున్న శింశుపావృక్షంబునొద్దకుంబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౦౩

స ౨౪

తత స్తాం శింశుపాం సీతారాక్షసీభి స్సమావృతా. ౧౮
అభిగవ్య విశాలాక్షీ తస్థా కోకపరిప్లుతా

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; విశాలాక్షీ=వెడలుపులు సకండ్లుగల; సీతా=సీతాదేవి; రాక్షసీభిః=రాక్షసస్త్రీల చేత; సమావృతా=పరివేష్టించబడినదై; తాం=ఆ; శింశుపాం=శింశుపావృక్షమును; అభిగవ్య=పోయి; శోక=దుఃఖముచేమూలపడిన పరిప్లుతా=దుఃఖముచేమూలపడినది. అని, తాత్పర్యము.

తాం కృశాం దీనవదనాం మలినాం బరధార్మిణాం
భర్తృయాంచక్రీరే సీతాం రాక్షస్య స్తాం సమంతతః

టీక॥ రాక్షస్య=రాక్షసస్త్రీలు; సమంతతః=చుట్టును, తాం=ఆ, పతివ్రతయును; కృశాం=కృశించియున్నదియును; దీనవదనాం=దుఃఖముతోఁగూడినముఖముగలదియును; మలినాం=ముఠికవస్త్రమును నాంబరధార్మిణీం=ముఠికవస్త్రమును చాల్చియున్నదియునగు; తాం=ఆ; సీతాం=సీతను, భర్తృయాంచక్రీరే=బెదరించి. రాక్షసస్త్రీలుచుట్టునుబేరి మహాపతివ్రతయు సువహసవ్రతంబునం గల్గించి దుఃఖితయై ముఠికబట్టలం గట్టుకొనియున్నదియునగునాసీతను, మఱి బెదరింపసాగిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాం వినతానామ రాక్షసీ భీమదర్శనా. ౨౦
అబ్రవీతు-పితాకారా కరాళా నిజతోదరీ.

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; భీమదర్శనా=భయంకరములయిన కండ్లుగలదియును; పితాకారా=కోపముతోఁగల్గించినకడుపుగలదియునగు; వినతా=గూడినయాకారముగలదియును; కరాళా=భయంకరియును; నిజతోదరీ=

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

నామ=వివరమును పేరుగల ; రాక్ష
సీ=రాక్షస స్త్రీ; తాం= ఆసీతను గూ
ర్వి; అబ్రవీత్=చెలికెను.
అంతః, భయంకరములగు కండ్ల గ

లదియును జూపరులగు వెలుపుఁ బుట్టిం
చునదియునగు వినతయనురక్కసి, కో
పంబునొంది, యాసీతంబాచి , యి
ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నీతే పర్యాప్త మేతావ ద్భతుః స్నేహో నిదశితః. ౨౧

టీక॥ నీతే=నీతా! ఏతావత్=ఇం
త; పర్యాప్తం=చాలును; భతుః=
పెనుమిట్టయొక్క; స్నేహః = చెలిమి;
నిదశితః=చూపబడినది.

నీతా! నీకునీ పెనుమిట్టయందుఁగల
స్నేహంబును బూపితివి ; ఇంతమట్టుకుం
జాలును. అని, తాత్పర్యము.

సర్వత్రాతికృతః భద్రే వ్యసనాయోపకల్పతే

టీక॥ భద్రే = మంగళకరమగునీ
తా! సవత్ర = అన్నిటను ; అతికృ
తం=అధికముగా నాచరించుట ; వ్యస
నాయ=దుఃఖముకొఱకు; ఉపకల్పతే=
అగుచున్నది.

మంగళస్వరూపిణీవగు నీతా! దేని
కైనమిక్కిలియునధికముగా నాచరించి
నచో, దుఃఖంబెగులుగునుగానిదుఃఖము
గలుగదు; కావున, మితముగానుండవ
లయును. అని, తాత్పర్యము.

పరితుష్టాస్త్రి భద్రంతే మానుష స్తే కృతోవిధిః. ౨౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)=
నేను; పరితుష్టా=సంతసించినదానను;
అస్త్రి=అగుచున్నాను. తే = నీకు; భ
ద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృత
ము)=అగుఁగాక. తే=నీయొక్క; మా
నుషః = మనుష్యసంబంధియైనవి
ధిః=అనుష్ఠానము; కృతః=చేయబడి

నది.
నీవుమనుష్యజాతికిఁదగినపాతివ్రత్య
మునుబ్రకటించినావు; ఇంతమట్టుకుఁజా
లును; నీపాతివ్రత్యమునకు నేనుసంతసిం
చితిని; నీకుమంగళముగలుగుఁగాక.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముఃస్మందరకాండము. ౫౦౫

స ౨౪

మమా పితృ వచః పథ్యం బ్రువంత్యాః కురు మైథిలి

టీక॥ మైథిలి = సీతా! పథ్యం = మేలు | సీతా! నేను, నీకు మేలుగలుగుమా
ను; బ్రువంత్యాః = చెప్పుదున్నామమ = టంజెప్పెదను; నేఁజెప్పినట్లునుగొంచె
నాయొక్క; వచోపితృ = మాటను; కు మునేయుము. అని, తాత్పర్యము.
రు = చేయుము.

రావణం భజ భతారం భతారం సర్వరక్షసామ్. ౨౩

విక్రాంతం రూపవంతం చ సురేశమివ వాసవమ్

దక్షిణం త్యాగశీలం చ సర్వస్య ప్రియదశేనమ్. ౨౪

టీక॥ విక్రాంతం = పరాక్రమంబుగ

లవాడును; రూపవంతం చ = మంచిరూ | పరాక్రమశాలియు రూపవంతుం
పంబుగలవాడును; సురేశం = దేవతల | డును దేవతలకధిపుండగు నేవేంద్రునివం
కుఁబ్రభువైన ; వాసవమివస్థితం = ఇం | టివాఁడును జతురుండును చాతయుఁ
ద్రుండుంబోలె నున్నవాఁడును ; దక్షి | జాపరులకుసంతోషముగల్గించువాఁడు
ణం = చతురుండును ; త్యాగశీలం చ = | నురాక్షసులకందఱకునుబ్రభుండు సగు
ఈవిస్వభావముగాఁగలవాఁడును ; స | రావణునింబెనుమిటిగావరింపుము.
ర్వస్య = సమ స్తజనమునకును ; ప్రియద | అని, తాత్పర్యము.
శేనం = సంతోషకరంబగుచూచుటగ | రహస్యాథకము. — భతారం =
లవాఁడును; సర్వరక్షసాం = సమస్త | భృత్యునిగా; శేషము పై.
రాక్షసులకును ; భతారం = ప్రభువై | అట్టినమ స్త సద్గుణంబులును గలిగి
నవాఁడునగు ; రావణం = రావణుని ; యున్న రావణునిభృత్యునిగా గ్రహిం
భతారం = పెనుమిటినిగా; భజ = పొం | వుము. అని, తాత్పర్యము.

మానుషం కృపణం రామం త్యక్త్వా రావణ మాశ్రయ

టీక॥ మానుషం = మనుష్యుండును; కృపణం = కుత్సితుండునగు; రామం =

రాముని; త్యక్తా=విడిచి; రావణం=	నను; రావణం=రావణుని; రామం=
రావణుని; ఆశ్రయం=పొందుము.	రాముని; ఆశ్రయం=పొందుము.
మనుష్యుండుఁ గుశ్శితుండునగురా	మనుష్యులకుస్వాభావికంబయినభ
ముంబరిత్యజించి, రావణునివరింపుము,	యంబునువిడిచి, రావణుండురాక్షసుం
అని, తాత్పర్యము.	డగుటచేఁగుశ్శితుండయినను భక్తుండు
రహస్యాథము. — మానుషం=	గావున, నతనిభృత్యుఁగానంగీకరించి,
మనుష్యధర్మమయినభయమును; శ్య	రామునిబొందుము.
క్తా=విడిచి; కృపణం= కుశ్శితుండయి	అని, తాత్పర్యము.

దివ్యాంగరాగా కై దేహీ దివ్యాభరణధూషితా. ౨౫

టిక॥ వై దేహీ=సీతా! త్వం(అధ్యా	గాను; భవ (అధ్యాహృతము) = అ
హృతము)=నీవు; దివ్యాంగరాగా=శ్రీ	గుము.
ష్ఠమయినమైశ్రుతగలదానవు గాను; ది	సీతా! నీవు, శ్రేష్ఠమయినసుగంధం
వ్యాభరణధూషితా= శ్రేష్ఠములయిన	బలందుకొని మంచియాభరణంబుల ధ
సాములచేసలంకరింపఁ బడిన దానవు	రించియుండుము. అని తాత్పర్యము.

అద్య ప్రభృతి సర్వేషాం లోకానా మీశ్వరీ భవ

టిక॥ అద్యప్రభృతి = ఇదిమొదలు ;	ఇది మొదలు, నీవునమ స్తలోకంబు
సర్వేషాం = సమస్తములయిన ; లో	లకును బ్రభువుగానుండుము.
కానాం=లోకములకును; ఈశ్వరీ=ప్ర	అని, తాత్పర్యము.
భువై సదానవు భవ=అగుము.	

అగ్నేస్వాహ యథా దేవీ శచీవేంద్రస్య శోభనే. ౨౬

కింతే రాక్షసం కై దేహీ కృపణేన గతాయమా

టిక॥ శోభనే=మంగళకరమగు; కై	ఇంద్రస్య=ఇంద్రునకు; దేవీ=రాణియ
దేహీ=సీతా! అగ్నేః=అగ్నికి ; స్వా	గు; శచీవ=శచీదేవియుంబోలె; రావ
హాయథా = స్వాహాదేవియుంబోలె;	దస్య, భార్యాభవ(అధ్యాహృతము)=

రావణునకు భార్యవగుము. కృపణేన =
దుఃఖితుండును; గతాయుషా = పోయి
నయాయుస్సుగలవాఁడునగు ; రామే
ణ = రామునిచేత ; తే = నీకు ; కిం = యే
మిప్రయోజనము?

మంగళకరివగునీతా ! అగ్నికిస్వా
హాదేవియు నింద్రునకుశచీదేవియుభా
ర్యలుగానుండునట్లు , నీవురావణునకు
భార్యగానుండుము ; రాముండు , దుః
ఖితుండైయున్నవాఁడు ; మఱియురావ
ణునకు విరోధియై యింకజీవంపం
జాలఁడు ; ఇంకినతనియందాశపడువు
ము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథాము. శోభనే = మంగ
ళకరివగు ; వైదేహీ = నీతా ! తే = నీ
కు ; కృపణేన = దుఃఖముచేత ; కిం = ఏ

మిప్రయోజనము? గతాయుషా = పోయి
నయాయుస్సుగల, నిత్యుండగుననుట ;
రామేణ = రామునిచేత ; అగ్నేః = అగ్ని
యొక్క ; దేవీ = భార్యయగు ; స్వాహాయ
థా = స్వాహాదేవియుంబోలె ; ఇంద్ర
స్య = ఇంద్రునియొక్క ; దేవీ (అధ్యాహృ
తము) = భార్యయగు ; శచీవ = శచీదేవి
యుంబోలె ; భవిష్యసి (అధ్యాహృత
ము) = కాఁగలవు.

మంగళకరివగునీతా ! నీవుదుఃఖింబు
విడుపుము ; నీవునిత్యుండగు రామునిం
బొంది, యగ్నిభార్యయగు స్వాహాదేవి
యునింద్రభార్యయగుశచీదేవియుంబో
లె, సుఖముగానుండఁగలవు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏత దుక్తంచ మే వాక్యం యదిత్వం న కరిష్యసి. ౨౭

అస్తి స్తవహారే సర్వా స్త్యాం భత్యుష్యామహే వయమ్

టీక || త్వం = నీవు ; మే = నాయొక్క ;
ఉక్తం = చెప్పఁబడిన ; ఏతత్ = ఈ ; వా
క్యం = మాటను ; నకరిష్యసి యిది = చేయ
వేని ; అస్తి = ఈ ; ముహూర్తే =
కాలమునందే ; వయం = మేము ; స
ర్వాః = అందఱమును ; త్యాం = నిన్ను ;
భత్యుష్యామహే = భక్షింతుము.

నేనిప్పుడుచెప్పిన మాటప్రకారము
నీవుచేయవేని , ఇప్పుడే , మేమందఱ
మును జేసిన్నభక్షింతుము. అని, విన
తయనురాక్షసి, నీతతోఁ జెప్పినది.

రహస్యాథాము. — పూర్వాథా
మునమానము. అస్తి, ముహూర్తే,
వయం, సర్వాః, త్యాం = నిన్నుఁగా

చిక;విషం(అధ్యాహృతము)=విషము | సీత్ర సేయవేని, మేమందఱమును,నిన్ను
ను; భక్షయిహ్యమహే - ఇనుదుము. గూచిక, యిప్పుడేవిషంబుదిని, పా
నేనిప్పుడుచేప్పినమాట ప్రకారము | ఇంబులువిడుతుము.అని,తాత్పర్యము.

అన్యాయ వికటానామ లంబమానపయోధరా. ౨౮

అబ్రవీ తుక-పితా సీతా ముష్టి ముద్యమ్య గజఙ్ఠి

టీక|| లంబమానపయోధరా = వ్రే | వ్రేలాడుచున్న స్తనములుగలవికటయ
లాడుచున్నస్తనములుగల ; వికటానా నుచుటియొక్కరాక్షసస్త్రీ, కోపంబు
మ=వికటయనెడు; అన్యాయ = మఱి నచిడికిలినైత్తి గజిండుచు, సీతంజూ
యొక రాక్షస స్త్రీయును ; కుపి చి,యిట్లుని,చెప్పెను.అని,తాత్పర్యము;
తా=కోపమునొందినదై;ముష్టిం=పిడి ఇచ్చట,కోపము,పిడికిలినైత్తుట, గ
కిలిని;ఉద్యమ్య=ఎత్తి; గజఙ్ఠి=అటచు జిండుచు,ఇవి, స్వాభావికములని, ర
చు; సీతాం=సీతనుగూర్చి; అబ్రవీత్= హస్యము.
పలికినది.

బహుశాస్త్రి త్రియరూపాణి వచనాని సుదుమకలే. ౨౯

అనుకోశా న్నృదుత్వాచ్చ సోధాని తవ మైథిలి

టీక|| సుదుమకలే=మిక్కిలియుదు యక్రియవచనంబు లాడుచున్నను, మే
ర్బుద్ధిగల; మైథిలి=సీతా! తవ= నీయొ ము,దయవలనను దిన్నదనమువలనను,
క్క;బహుశా=పెక్కులయిన ; అప్రి వానికన్నింటికిని, ఓర్చుచుంటిమి.
యరూపాణి=ఇష్టములుగానివిగానుం అని,తాత్పర్యము.
దునట్టి; వచనాని=మాటలు; అనుక్రో రహస్యాథకము. — సుదుమక
శాత్=దయవలనను;మృదుత్వాచ్చ=తి తే=మిక్కిలియు దుష్టులగు వారియం
న్నదనమువలనను ; సోధాని=ఓర్వఁబ దును, అనుగ్రహరూపమయిన బుద్ధిగ
డినవి. ల; మైథిలి=సీతా! బహుశా=పెక్కు
లయిన; అప్రియరూపాణి=అప్రియము

దుష్టబుద్ధివగుసీతా! నీవిదవఱకెన్ని

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౦౯

స ౨౪

<p>లుగాఁగానఁబడునట్టి ; అస్మాకం(అ ధ్యాహృతము) = మాయొక్క; వచ నాని=మాటలు; తవ=నీయొక్క; అ నుక్రోశాత్=దయవలనను; మృదుత్వా చ్చ-తిన్నదనమువలనను; త్వయా(అ ధ్యాహృతము)- నీచేత; సోఘాః = ఓర్వఁబడినవి.</p>	<p>సీతా! నీవు, మావంటి యధిక దుష్ట సులందును అనుగ్రహముగేయు దాన పుకావున, మేమప్రియములుగాఁ గా నఁబడునట్టి మాటలెన్ని చెప్పినను, దయ యుమాదకవంబునవలంబించి, వానిన స్మింఁటిని , ఓచియొన్నావు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

న చ నః కురుషే వాక్యం హితం కాలపురస్కృతమ్. ౩౦

<p>టీక॥ కాలపురస్కృతం= కాలము చేగారవింపఁబడినదియును, కాలమున కుండగినదియుననుట ; హితం=మేలు సేయునదియునగు; నః=మాయొక్క , వాక్యంచ=మాటను; నకురుషే = చే</p>	<p>యకున్నావు. ఇప్పటికాలమునకుఁ దగునట్లుగా నీకుమేలుగల్గినట్లుగా నీకుమేముచెప్పిన మాటలను జేయకున్నావు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అని తాసి సముద్రస్య పార మన్యైర్దురాసదమ్

<p>టీక॥ అన్యైః=ఇతరులచేత; దురా సదం=పొందఁగూడనట్టి; సముద్రస్య= సముద్రముయొక్క; పారం=గట్టును; అనితా=పొందింపఁబడిన దానపు ; అ సి=అగుచున్నావు. ఇప్పుడు నీవుసముద్రముదాటియో</p>	<p>వలిగట్టునకుఁజేఁబడియున్నావు; ఇట్లు, సముద్రముదాటి యిచ్చటికివచ్చుటకు, ఇంక, మఱియెవ్వరికినలవిగాదు. అని, తాత్పర్యము. ఇతరులిచ్చటికిరాలేరుగాని , రా ముందురాఁగలండు. అని, రహస్యము.</p>
--	---

రావశాంతః పురం ఘోరం ప్రవిష్టాచాసి మైథిలి. ౩౧

<p>టీక॥ మైథిలి=సీతా! ఘోరం=భ యంకరమగు; రావశాంతఃపురం=రా పొందిన దానపును; అసి=అయితివి.</p>	<p>వశునియంతఃపురమును; ప్రవిష్టాచ =</p>
---	---------------------------------------

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧

సీతా! మణియెవ్వరికింజోరరానిరా | అని, తాత్పర్యము.
వణునంతఃపురంబులోనున్నావు.

రావణస్య గృహే రుద్ధా మస్తాభిస్తు సురక్షితామ్
న త్వాం శక్తః పరిత్రాతు మపి సాతౌ త్పురందరః. ౩౨

టీక॥ రావణస్య=రావణునియొక్క; రావణునియంట దాచబడి మా
గృహే=ఇంటియందు; రుద్ధాం=అడ్డు చేబక్క-గారక్షింపబడుచున్న నిన్ని
గింపబడిన దానిపును; అస్తాభిః=మాచే చ్చటనుండి గొనిపోవుటకు సాతౌ ద్దే
శః; సురక్షితాంతు=చక్క-గారక్షింపఁ బేర్చుచున్నను శక్తుండుగాఁడు.
బడిన దానిపునగు; త్వాం=నిన్ను; పరి అని, తాత్పర్యము.
త్రాతుం=రక్షించుటకు; సాతౌ త్పు రాముండుదక్క-మఱియెవ్వండునుశక్
రందరోపి - సాతౌ ద్దేవేంద్రుఁడైన త్తుండుగాఁడు. అనిరహస్యము.
ను; శక్తః=చాలినవాఁడు; న=కాఁడు.

కురుప్య హితవాడిన్యా వచనం మమ మైథిలి

టీక॥ మైథిలి = సీతా! హితవాది | సీతా! నేనుకుమేలుగలుగుటకై నే
న్యాః=మేలుచెప్పచున్నట్టి; మమ=నా ప్పచున్నాను; నామాటప్రకారమునే
యొక్క; వచనం=మాటను; కురుప్య= యుము. అని, తాత్పర్యము.
చేయుము.

అల మశ్రుప్రపాతేన త్యజ శోక మనఃకమ్. ౩౩
("తుల్యమశ్రుప్రపాతేన" ఇతిపాఠాంతరమ్.)

టీక॥ అశ్రుప్రపాతేన=కన్నీరువిడు మును; త్యజ=విడుపుము.
చుటచేత; అలం=చాలును. (పాఠాంతర సీవిట్లు కన్నీరువిడుచుటం జాలింపు
పక్షమందు) అశ్రుప్రపాతేనత్యుల్యం= ము; ఇట్లు, నిష్ప్రయోజనముగాదు;
కన్నీరు విడుచుటతోఁగూడ; అనఁ టింపకుము. అని, తాత్పర్యము.
కం=ప్రయోజనములేని; శోకం=దుఃఖ

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౦౦

స ౨౪

భజ ప్రీతింబ హావణంబ శ్యజైతాం నిత్యదైన్యతామ్

టిక॥ ప్రీతింబ=స్నేహమును ; హా
వణంబ=సంతోషమును; భజ-పొం
దుము. ఏతాం=ఈ; నిత్యదైన్యతాం=ఎ
ల్లప్పుడును దుఃఖము గలిగియుండుటను;
త్యజ=విడువము.

రావణునియందు స్నేహంబునుంచి
సంతోషంబు గానుండుము; ఇట్లు, ఎల్లప్పు
డు నేకరీతిగా దుఃఖించుచుండకుము.
అని, తాత్పర్యము.

సీతే రాక్షసరాజేన సహ క్షీడ యథాసుఖమ్. ౩౪

టిక॥ సీతే=సీతా! యథాసుఖం=
సుఖముగా; రాక్షసరాజేన సహ=
రాక్షసులకుఁబ్రభుండగు రావణునితోఁ
గూడ; క్షీడ=రమింపుము.

సీతా! రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుం
గూడి సుఖము గారమింపుచుండము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము.— సీతే=సీతా!
రాక్షసరాజేన=రాక్షసులకుఁబ్రభుండ

గు రావణుచేత; ఉక్తం (అధ్యాహృ
తము)=చెప్పఁబడినదాని; సహ(సహ
స్వ)బ్రువుము. యథాసుఖం= సుఖము
గా; క్షీడ=విహరింపుము.

సీతా! రాక్షసేశ్వరుండగు రావ
ణుండుచేప్పిన మాటలలోదోషంబున్న
యెడ దాని తమింపుము ; సుఖంబుగా వి
హరింపుచుండము. అని, తాత్పర్యము.

జానాసిహి యథా భీరు స్త్రీతాం యావన వధ్రువమ్

టిక॥ భీరు=భయముగలదానా! య
థా=ఎట్లు; స్త్రీతాం=స్త్రీలకు; యా
వనం=యావనము; అధ్రువం=అనిత్య
మో; తథా (అధ్యాహృతము) = అ

ట్లు; జానాసిహి=ఎఱుంగుచువుగాదా!
భయముగలదానవగుసీతా! స్త్రీ
లకు యావనమునిత్యముగా దనినీకుఁదెలి
యునుగాదా! అని, తాత్పర్యము.

యావన్నతే వ్యతిక్రామే త్రావ త్సుఖ మవాప్నోషి. ౩౫

టిక॥ తే=సీయొక్క; తత్(అధ్యాహృతము)=అయావనము; యావత్=

ఎంతవఱకు; నవ్యత్రికామేత్ = అతిక్రమిం
పదో; తావత్ = అంతలోపల; సుఖం =
సౌఖ్యమును; అవాప్నుహి = పొందుము.
అట్టిసీయావనమునశించుటకుమున్నె
రావణునింగూడి సుఖంబు ననుభవించు
ము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — సాధారణస్త్రీ
లకు యావనమునిత్యముగా నుండదు; నీ
పునిత్యయావనకాలివి, నిత్యంబుగా నీవు
రామునింగూడి సుఖంపఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యానానిచ రమ్యాణి పర్వతోపభవనానిచ
సహ రాక్షసరాజేన చర త్వం మదిరేక్షణే. ౩౬

టిక॥ మదిరేక్షణే = మదముగప్సినకం
ద్లుగలయాఁడు దానవగుసీతా! శ్వం =
నీవు; రమ్యాణి = మనోహరములయిన;
ఉద్యానానిచ = ఉద్యానవనములను, ఉ
ద్యానములయందుననుట; పర్వతోప
భవనానిచ = పర్వతములసమీపముననుండు
వనంబులను, వనములయందుననుట; రా
క్షసరాజేనసహ = రాక్షసులకుఁబ్రేమఁ
దైన రావణునితోఁగూడ; చర = సంచరిం
పుము.

రాక్షసేశ్వరుండగు రావణుంగూడి, ర
మణీయంబులగు సుద్యానవనంబులందు
నుబర్వతములసమీపమునందలి వనంబు
లందును, విహరించుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — రాక్షసేశ్వ
రుండగు రావణుండుభృత్యుండై గొలు
చుచుండఁగానీవు, రమణీయంబు లగు
సుద్యానవనంబుల యందును బర్వతము
లసమీపముననుండు వనంబులందును వి
హరించుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

మదముగప్సినకంద్లుగలసీతా! నీవు

స్త్రీసహస్రాణి తే సప్తవశే స్థాస్యంతి సుందరి

టిక॥ సుందరి = సౌందర్యవతివగు నీ
తా! స్త్రీసహస్రాణి = స్త్రీలయొక్క
చేలు; సప్త = ఏడు; తే = నీయొక్క; వ
శే = అధీనతయందు; స్థాస్యంతి = ఉండఁ

గలరు.

సౌందర్యవతివగుసీతా! ఏడుచేలమంది
స్త్రీలు నీవశంబులోనుండినీకు సేవసే
యించుదురు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణమునుండరకాండము. ౫౧౩

స ౨౪

రావణం భజ భతారం భతారం సర్వ రక్షసామ్. ౩౭

టీక॥ సర్వరక్షసాం=సమస్తరాక్ష
సులకును ; భతారం=ప్రభువైన ;
రావణం=రావణుని; భతారం=పె
నిమిటినిగా; భజ=పొందుము.

సమస్తరాక్షసులకును బ్రభుండై వె
లయుచున్న రావణుం బెనిమిటినిగావ
రింపుము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— సర్వరక్షసాం;
భతారం; రావణం; భతారం =
భృత్యునిగా; భజ=పొందుము.

సమస్తరాక్షసులకును నాయకుండై
వెలయురావణునిభృత్యునిగాగ్రహిం
పుము. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్పాట్యవా తే హృదయం భక్షయిష్యామి మైథిలి
యది మే వ్యాహృతం వాక్యం న యథావ త్కరిష్యసి. ౩౮

టీక॥ మైథిలి=సీతా! మే = నాయు
కొ; వ్యాహృతం = చెప్పబడిన; వా
క్యం=మాటను; యథావత్=సరిగా;
నకరిష్యసియది=చేయవేసి; తే=నీయొ
క్క; హృదయం = గుండెను ; ఉ
త్పాట్యవా=పెరికియే; భక్షయిష్యా
మి=తినెదను.

సీతా! నేను శిష్యుడనుమాటప్రకారము
నేయవేసి, నీగుండెంబెరికిభక్షింతును.
అని, వికటయనునదిసీతతో శిష్యునిది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము.— మైథిలి; మే;

వ్యాహృతం; వాక్యం; యథావత్; నకరి
ష్యసియది; తే = నీకొఱకు; మమ(అ
ధ్యాహృతము) = నాయొక్క; హృద
యం=గుండెను; ఉత్పాట్యవా=పెరికి
యయినను; భక్షయిష్యామి=తనిపించె
దను.

సీతా! నేను శిష్యుడనుమాటప్రకారము
నేయవేసి, నీకుండా, నాగుండెంబెరికి
యీరాక్షసస్త్రీలకుం దినబెట్టియొన
నుబ్రాణంబులువిడిచెదను.

అని, తాత్పర్యము.

తత కృండ్లోదరీ నామ రాక్షసీ క్రోధమూర్ఛితా
భ్రామయంతీ మహా చూల మిదం వచన మబ్రవీత్. ౩౯

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; చండోదరీనామ = చండోదరియనెడు; రాక్షసీ = రాక్షసప్రియ; క్రోధమూర్ఛితా = కోపముచే వ్యాపింపఁ బడినదై; మహాత్ = పెద్దదై; శూలం = శూలమును; భ్రామయంతీ = త్రిప్పుచు; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత, చండోదరియనురాక్షసి, మహాకోపమునొంది, శూలంబుఁ ద్రిప్పుచు, నీమాటంచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — తతః=అటుపిమ్మట; క్రోధమూర్ఛితా = కోపముచే

వ్యాపింపఁబడినదియును; మహాత్ = పెద్దదై; శూలం = శూలమును; భ్రామయంతీ = త్రిప్పుచున్నదియునగు; చండోదరీనామ = చండోదరియనెడు; రాక్షసీ = రాక్షసప్రియ; ఇదం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

అంత నెల్లప్పుడును గోపంబునొందియుండుస్వభావంబుగలదియుశూలము ద్రిప్పుచున్నదియునగు చండోదరియను నొక్కచక్కసి, వికట, చెప్పినమాటరహస్యార్థంబుచెలియక, సీతనుమాట నదనిభ్రమించి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఇమాం హరిణలోలాక్షీం త్రాసో త్కంపిపయోధరామ్

రావణేన హృతాం దృష్ట్వా దౌహృదో మే మహా నభూత్. ౪౦

టీక॥ రావణేన = రావణుచేత; హృతాం = అపహరింపఁబడినదియును; హరిణలోలాక్షీం = జింకకుంబోలెఁజంచలంబులయినకంఠుగలదియును; త్రాసోత్కంపిపయోధరాం = భయముచే వడంకుచున్న స్తనములు గలదియునగు; ఇమాం = ఈసీతను; దృష్ట్వా = చూచి; మే = నాకు; మహాత్ = అధికమయిన; దౌహృదః = కోర్కి; అభూత్ = కలిగినది.

జింకకుంబోలె జంచలంబులగు సే

త్రంబులుగలదియు, భయంబున నిట్టూర్పులు విడుచుటంచేసి వడంకుచున్న స్తనంబులుగలదియునగు, సీసీతనురావణుండిచ్చటికిఁ జెచ్చినప్పుడునేఁ బూచినదియుదలు, నాకొకగొప్పకోర్కిగలిగియున్నది.

రహస్యార్థము. — దౌహృదః = స్నేహము. శేషము, పై.

రావణుండిసీతనిచ్చటికిఁ జెచ్చినప్పుడునేనుజూచినదియుదలు, నాకీసీతయం

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౧౫

స ౨౪

దు, మిక్కిలియధికమయిన స్నేహముగలిగియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

యక్య స్నేహః మథోత్పీడం హృదయంచ సఖంధనమ్

(“అథోత్పీడం” ఇతిపాఠాంతరమ్)

అంత్రాన్యపి తథాశీక్షణం ఖాదేయ మితిమే మఱిః. ౪౧

టీక॥ యక్యత్ = హృదయమునకుద
క్షీణభాగముననుండుమాంసమును; ప్లీ
హం(ప్లీ హం) = హృదయమునకువా
మభాగముననుండు మాంసమును ; అ
థ = ఇంక ; ఉత్పీడం = హృదయమునకుద
లై నుండుమాంసమును ; (పాఠాంతర
పక్షమందు) ఉత్పీడం = హృదయస్థా
నంబును; న్యంధనం = క్రిందనాధార
మయియుండు మాంసమతోఁగూడిన,
హృదయంచ = తామర మొగ్గవంటి
మాంసమును; అంత్రాన్యపి = ప్రేగుల
ను; తథా = అట్లు ; శీక్షణం = తలను ;
ఖాదేయం = తినుదును. ఇతి = అని; మే =
నాయొక్క; మఱిః = కోరిక.

ఈసీతంజంపి, ఈవిడదేహమునగ
దు, హృదయమునకుదక్షిణభాగంబున

నుండు మాంసమును దానికివామ భాగ
మునందుండుమాంసమును, దానికిఁబ
యినుండు మాంసమును లేక హృదయ
స్థానమును దామర మొగ్గవలె నుండు
మాంసమును దానికిఁగ్రింద నాధారమ
యియుండుమాంసమును ప్రేగులను దల
ను, దినవలయునని నేను గోరుదున్నా
ను. అని, చంఛోదరిచెప్పినది.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యార్థము. — ఈవికటనా
కు, మిక్కిలిస్నేహితురాలైయుండునీ
సీతనిప్రకారమునందిట్టినది, కావున, దీ
నింజంపి, దీనిదేహంబునందలియక్కదాది
మాంసంబులఁ దనివి దీరందినఁగోరుచు
న్నాను. అని, చెప్పినది. అని తాత్పర్యము.

తతస్తు ప్రఘసా నామ రాక్షసీ వాక్య మబ్రవీత్

టీక॥ తతస్తు = అటుపిమ్మటను; పృ

ఘసానామ = ప్రఘసయినెదు ; రాక్ష
సీ = రాక్షసస్త్రీ; వాక్యం = మాటను;

అబ్రవీత్ = పలికెను.

అంతఁ బ్రఘసయెను రాక్షసియిట్లని
చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

కంఠ మస్యా నృశంసాయాః పీడయామ కి మాన్యతే. ౪౨

టీక॥ నృశంసాయాః = కూర్మిరూ
అయిన; అస్యాః = ఈసీతయొక్క; కం
ఠం = మెడను; పీడయామ = విసుకుద
ము. కిం = ఎందుకు; ఆన్యతే = ఉండు
టయగుచున్నది.

క్రూరచిత్తయగు సీత మెడనుబిసికి
దంపివేయదము; ఊరకుండనేల?

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — అస్యాః = ఈ
వికటయొక్క; శేషము. పై.

మృదుస్వభావయగు సీత నిట్లుబా
ధించుచున్నది! ఈవికటయెంతక్రూరు
రాలు; దీని మెడకాయంబిసికిచంపివేయు
దము; ఊరకుండనేల?

అని, తాత్పర్యము.

నివేద్యతాం తతో రాజ్ఞే మానుషీ సా మృతే తి హ.

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; రాజ్ఞే =
రాజయిన రావణునికొఱకు; సా = ఆ;
మానుషీ = మనుష్యస్త్రియగుసీత; మృ
తా = చచ్చినది. ఇతి = అని ("హ" అను
నది పాదపూరణార్థకము) ; నివేద్య
తాం = తెల్పబడుంగాక.

అవెనుక, "మనుష్యస్త్రియగు సీత
చచ్చినది" అని, రావణునకుం జెప్ప

దము. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — ఆమానుషీ =
మనుష్యస్త్రికాని, అనఁగా రాక్షసస్త్రి
యయినపీకట. శేషము, పై.

అటుపిమ్మట, "అవికటయగు రాక్ష
సస్త్రిచచ్చినది" అని, రావణునకుం జె
ప్పదము. అని, తాత్పర్యము.

నా త్ర కశ్చన సందేహః ఖాదతేతి స వత్యతి. ౪౩

టీక॥ సః = ఆ రావణుండు, "ఖాద
త = భక్షింపుండు." ఇతి = అని; వత్యతి =
చెప్పను. అత్ర = ఈవిషయమునందు ;
సందేహః = సందేహము; కశ్చన = ఒ
కానొకటియును; న = లేదు.

అంత, రావణుండు, "అయితే,
భక్షింపుండు" అని చెప్పను; ఈవిషయ
మునందెంతమాత్రమును సందేహము
లేదు. అని, ప్రభునయగు రాక్షసి చెప్పి
నది. అని, తాత్పర్యము.

తత స్వజాముభీ నామ రాక్షసీ వాఙ్మి బ్రువిత

టీక| తతస్సు=అపిమ్మటను; అజాముభీ నామ=అజాముభీయనడ; రాక్షసీ=రాక్షసస్త్రీ; వాక్యం = మాటను; అబ్రువిత=చెప్పెను.

అంత, అజాముభీయను రాక్షసస్త్రీ, యిట్లని, చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

విశస్యేమాం తత స్సర్వా స్సమాక్ కురుత పీలుకాక్. ౪౪

టీక| యూయం (అధ్యాహృతము) = మీరలు; సర్వాః=అందఱును; ఇమాం = ఈవిడను; విశస్య=కోసి; సమాక్ = సమానములయిన; పీలుకాక్ = మాంసఖండములనుగా; కురుత=చేయుడు.

మీరందఱునుజేరి, యాసీతదేహమును భేదించి, సమముగా, మాంసఖండములంజేయుడు. అని, తాత్పర్యము. "ఈపేకటదేహమును భేదించి" యని రహస్యము.

విభజామ తత స్సర్వా వివాదో మే న రోచతే

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; వయం (అధ్యాహృతము) = మనము; సర్వాః=అందఱుమును; విభజామ= పంచుకొందము. మే=నాకు; వివాదః = కలహము; నరోచతే=రుచింపదు.

అంత, మనమందఱుమును, ఆమాంసఖండములను సమానముగాఁ బంచుకొందము; నాకుఁగలహమునేయుట సరి పడదు. అని, తాత్పర్యము.

పేయ మానీయతాం క్షీప్రం లేహ్య ముచ్చావచం బహు. ౪౫

టీక|| ఉచ్చావచం=నానావిధముయిన; బహు=అధికమగు; పేయం= పానద్రవ్యమును; లేహ్యం= నాకందగిన తేనె మొదలగునదియును; క్షీప్రం=శీఘ్రముగా; అనీయతాం=తేబడుఁగాక.

నానావిధములగు, మద్యములనుదేనె మొదలగు లేహ్యపదార్థములనుదీసికొనిరండు; వానింజేర్చికొనిభక్షింతము. అని, యజాముభీయను రాక్షసి, చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

తత శ్చాసకాభా నామ రాక్షసీ వాక్య మట్రవీత్

టిక్క|| తతః = అటుపిమ్మట; శూర్పణఖాసామ = తాత్పర్యము.

భానామ = శూర్పణఖయనెడు; రాక్షసీ = రాక్షసత్వము; వాక్యం = మాటను; అట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అజాముఖ్యా య దుక్తం హి తదేవ మమ రోచతే. ౪౬

టిక్క|| అజాముఖ్య = అజాముఖుడే | అజాముఖి యేమిచెప్పినదో, అది తమకులే = ఏది; ఉక్తం హి = చెప్పబడిన యెనాకునుసరిగాచోచుచున్నది. దో; తదేవ = అదియే; మమ = నాకు; రోచతే = రుచించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

సురాచా నీయతాం శ్రీప్రం సర్వశోక వివాశినీ

మానుషం మాంస మాస్వాద్య నృత్యామో ఖ నికుంభలామ్. ౪౭

టిక్క|| సర్వశోకవివాశినీ = సమస్త మాంసమును భక్షించి యామద్యముం దుఃఖములనుబోగొట్టునట్టి; సురాచా = గ్రోలి లంకపశ్చిమ ద్వారమునందుండు మద్యమును; శ్రీప్రం = శీఘ్రముగా; అని నికుంభిలమున క్రికి వ్రేళ్ళతో మయి యతాం = తేబడుఁ గాక. అథ = అటు సతకసముసేయుదము. అని, శూరపా పిమ్మట; మానుషం = మనుష్యసంబంధి లాఖయనురాక్షసీ, చెప్పినది. యయిన; మాంసం = మాంసమును; అని, తాత్పర్యము. స్వాద్య = చవిమాచిభక్షించియనుట; ని రమాస్వాద్యము. — సర్వశోక వి కుంభలాం = లంకపశ్చిమ ద్వారమునం నాశినీ = సమస్త దుఃఖములను బోగొట్టునట్టి; సురాచా = మద్యమును; మా దుండునికుంభిలయను శక్తివిగూఢిక, శ గొట్టునట్టి; సురాచా = మద్యమును; మా దుండునికుంభిలయనుట ; నృత్యా సుషం = మనుష్యసంబంధియయిన; మాం మః = సతకసముసేయుదము. సంఘ = మాంసమును; శ్రీప్రం = శీఘ్రముగా; అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖంబుల నెల్లబోగొట్టునట్టి మ ముగా; ఆనీయతాం! తేబడుఁ గాక. ద్యమానుండీసి కొనిరండు ; మనుష్య ఆస్వాద్య = భక్షించి ; అథ ; నికుంభి

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౧౯

స ౨౪

లాం; నృత్యామః.

దుఃఖములనెల్ల బోగొట్టునట్టిమద్య
మునుమనుష్యమాంసము సుంగూడఁ దీసి
కొనిరండు; అమనుష్యమాంసముతోఁ
గూడ, ఈవికటదేహమునందలి రాక్ష

సమాంసమును భక్షించి, మద్యంబుఁ
గ్రోలి, నికుంభిలకుఁ బ్రతిగల్గినట్లు, న
తానమునెయ్యదము.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవం సంభత్స్యమానా సా సీతా సురసుతోపమా

రాక్షసీ భి స్సుఖారాభి ధైర్య ముత్సృజ్య రోదితి. ౪౮

టికఁసురసుతోపమా = దేవకన్యక
తోఁబోలి-గల; సా = అ; సీతా = సీత;
సుఖారాభి = మిక్కిలియుభయంకరల
యిన; రాక్షసీభిః = రాక్షసస్త్రీలచేత;
ఏవం = ఇట్లు; సంభత్స్యమానా = బెద
రింపఁబడినదై; ధైర్యం = ధైర్యమును; ఉ
త్సృజ్య = విడిచి; రోదితి = (భూతార్థక
మందులబ్) ఏడ్చెను.

దేవకన్యకయుం బోలె సర్వాంగ
సుందరియైయుండునా సీత, యిట్లుభ
యంకరలయిన రాక్షసస్త్రీలు నేయు
బెదరింపులకుదడిసి, ధైర్యంబువిడిచి, రో
దనముచేసెను. అని, తాత్పర్యము.
“సీత, రామవియోగదుఃఖంబునరో
దనముచేసెను.” అని, రహస్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే,

సుందరకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః.

ఇది, సప్తమార్థకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ చతుర్వింశస్సర్గః టిక,

ముగిసినది.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౫

(౨)

పంచవింశతసంఖ్య ప్రారంభః.

తథా తాసాం వదంతీనాం పరుషం దారుణం బహు
రాక్షసీనామసౌమ్యునాం రురోద జనకాశ్చ జా. ౧

టీక॥ అసౌమ్యునాం=కీర్తినివారు
కానట్టి , భయంకరలయినయనుట ;
తాసాం=ఆ; రాక్షసీనాం = రాక్షస
స్త్రీలు; తథా=అట్లు; పరుషం = కఠిన
ముగాను; దారుణం=భయంకరముగా
ను; బహు = అధికముగాను; వదంతీ
నాం=చెప్పచుండఁగా; జనకాశ్చ జా=
జనకునికొమాతలె-యగునీత; రురోద=
వీడ్చెను.

భయంకరాకారలయిన యారాక్ష
సస్త్రీలు, అట్లుకఠినముగానుభయంకర
ముగాను బెక్కుమార్లు నెప్పుచుండఁ
గా, నామాటలనువిని, నీత, దుఃఖమున,
నేడ్చినది. అని, తాత్పర్యము.
ఆరాక్షసస్త్రీ లట్లు చెప్పచుండఁ
గా, నీత, రామునిదలంచుకొనిరూదన
ముచేసినది. అని, రహస్యము.

ఏవ ముక్తాతు వై జేహీ రాక్షసీభి మ్మనస్వినీ
ఉవాచ పరమత్రస్తా బాష్పగద్గదయా గిరా. ౨

టీక॥ మనస్వినీ - మంచి మనస్సు
గల; వై జేహీ=నీత; రాక్షసీభిః = రా
క్షసస్త్రీలచేత ; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తా
తు=చెప్పఁబడినంతనె; పరమత్రస్తా =
మక్కిలియభయమునొందినదై; బాష్ప
గద్గదయా=కన్నీరుచేడగ్గత్తికపడినట్టి;
గిరా=మాటచేత; ఉవాచ=చెప్పినది.

మంచిమనస్సుగలనీత, రాక్షసస్త్రీ
లమాటలనువిని, పరమభయంబునొంది,
డగ్గత్తికతో, నిట్లు, చెప్పినది.
అని, తాత్పర్యము.
రామవియోగంబున భయంబునొం
ది, ఆదుఃఖమునడగ్గత్తికతో , నిట్లు,
చెప్పినది. అని, రహస్యము.

స మానుషీ రాక్షసస్య భార్యా భవతు మహాకాత్రి

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౫౨౦

స ౨౫

టిక్కమాన పీ-మనుష్యస్త్రీ; రా
క్షసస్య=రాక్షసునకు; భార్య=పెం
డ్లాము; భవితం=అగుటకు; నాహా
హి=తగదు.

ఎప్పటికిని మనుష్యస్త్రీ రాక్షసునకు
భార్యగాండగదు; కావున, నేను రావ
ణునకు భార్యగాండగను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము.—భార్య-పో
షింపఁదగినది. శేషము. పై.

రాక్షసుండు, మనుష్యస్త్రీని, బో
షింపఁదగఁడు, కావున, రావణుండు,
నన్ను బోషింపఁదగఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

కామం ఖాదత మాం సర్వా న కరిష్యామి వో వచః. ౩

టిక్క|| యాయం (అధ్యాహృతము) |
మీరలు; సర్వా=అందఱును; మాం=
నన్ను; కామం=యథేచ్ఛముగా; ఖా
దత=భక్షింపుఁడు. వః=మీయెక్క; వ
చః=మాటను; నకరిష్యామి=చేయను.

మీరలందఱునన్ను యథేచ్ఛగాఁదిని

వేయుఁడు; నేను మీరు చెప్పినట్లు చేయ
ను. అని, సీత చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.
వికటను భక్షింపవలదు; నన్నే భక్షిం
పుఁడు, నేను మీరు చెప్పినట్లు చేయను.

అని, రహస్యము.

సా రాక్షసీ మధ్యగతా సీతా సురసుతోపమా

న శమక లేభే దుఃఖాతా రావణేన చ తజ్జితా. ౪

టిక్క|| రాక్షసీ మధ్యగతా=రాక్షస
స్త్రీలనడుముఁ బొందినదియును; సుర
సుతోపమా=దేవకన్యకతో బోల్చి-గ
లదియును; దుఃఖాతా=దుఃఖముచేఁ
బడింపఁబడినదియును; రావణేన=రా
వణునిచేత; తజ్జితా=బెదరింపఁబ
డినదియునను; సా=ఆ; సీతా=సీత;
శమక=సుఖమును; నలేభే=పొంద

దయ్యె.

అట్లు రావణునిచే బెదరింపఁబడి,
దుఃఖంబునొంది, రాక్షసస్త్రీలనడుము
నన్న దేవకన్యకతో సమానమైన సీ
తాచేవి, యెంతమాత్రమును ఖంబునొం
దదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము.— సీతాచేవి,
దేవకన్యకతో సరిగా సొందర్య సౌకు

౫౨౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౫

మాంధ్యదులుగలదిగావున, నట్టిభయం | రాక్షసవచనములౌటవలనను, అవిడ
కరాకారలగు రాక్షసస్త్రీలనడుమనుం | కు, ఎంతమాత్రము, సుఖంబు గలు
డుటవలననుభయంకరాకారుండగురా | గడయ్యె. అని, తాత్పర్యము-
వగుండు మంచిమాటలేచెప్పినను అవి

వేపతే స్వాధికం సీతా విశంతీ వాంగ మాత్మనః
వనే యూధపరిభ్రష్టా మృగీ కోక్తేరి వాచితా. ౫

టీక||అత్మనః = తనయొక్క; అం | స్తవడంకెను.
గం=చేహమును; విశంతీవ (స్థితా) = సమస్తేంద్రియముల వృత్తులనుడవర
ప్రవేశించుచున్నదివలెనున్నట్టి; సీతా= మింప జేసికొని నట్లున్న సీతాదేవి,
సీత; వనే=అడవియందు; యూధపరిభ్ర | యడవియందుగుంపుడప్పితోడేళ్ల చేచా
ష్టా= గుంపునుండిరప్పినట్టిదియు; కో | ధింపబడుచున్న లేడియుంటాలె, మిక్కి-
త్తై=తోడేళ్ల చేత; అచితా=వీచిం | లియుగడగడవడంకెను.
పబడినదియునగు; మృగీవ=లేడియుం | అని, తాత్పర్యము.
టాలె; అధికం = మిక్కిలియు; వేపతే

సా త్వకోకస్య విపులాం శాఖా మాలంబ్య పుష్పితామ్
చింతయామాస శోకేన భర్తారం భగ్నమానసా- ౬

టీక||సాను=ఆసీత; అశోకస్య=అ | చెను.
శోకవృక్షముయొక్క; విపులాం=విశా | ఆసీత, ఆశింకు పావృక్షముదగ్గి అంజ
లమయిన; పుష్పితాం=పూచియుండు; క్క-కాంబూచివిశాలముగానుండు, న
శాఖాం=కొమ్మను; ఆలంబ్య=పట్టుకొ | శోకశాఖంబట్టుకొని, దుఃఖంబునఁ, బెని
ని; శోకేన =దుఃఖముచేత; భగ్నమాన | మిటియగు రామునిధ్యానించెను.
సా=విడిగినమనసుగలదై; భర్తారం= | అని, తాత్పర్యము.
పెనిమిటిని; చింతయామాస=ధ్యానిం

సా సాపయంతీ విపులా నైవ నేత్రజలస్రవైః

శ్రీమద్రామాయణము*సుందరకాండము. ౫౨౩

స ౨౫

చింతయంతి న శోకస్య తదంత మధిగచ్ఛతి. ౭

టిక॥తదా=అప్పుడు; సా=ఆసీత; లేదు.	
నేత్రజలస్రవేః=కన్నీరుకాలుటలచేత;	అప్పుడట్లాసీత, కన్నీళ్లఁజెడ్డస్తనం
విఫులా = పెద్దవైన; స్తనా=స్తనముల	బలుతడియుచుండఁగా, మనంబునరా
ను; స్నాపయంతీ = తడుపుచు ; చింత	ముని ధ్యానించుచు, నెంతమాత్రమును
యంతి=ధ్యానించుచు; శోకస్య=దుఃఖ	దుఃఖావధినిబొందఁజాలఁదయ్యె.
ముయొక్క; అంతం=తుదను; నాధిగచ్ఛ	అని, తాత్పర్యము.
తి = (ఘాతాఢమందులట్)పొంద	

సా వేపమానా పతితా ప్రవాళే కదళీయథా
రాక్షసీనాం భయత్రస్తా వివణావదనా భవత్. ౮

టిక॥సా=ఆసీత; వేపమానా=వ	నముఖముగలది; అభవత్=అయినది.
డంకుచు; ప్రవాళే = పెద్దగాలియుండఁ	ఆసీత, గడగడవడంకుచు, నరఁటి
గా; కదళీయథా = అరటిచెట్టుంబో	చెట్టుపెద్దగాలికినేలంబునట్లు, క్రిందం
లె; పతితా=పడినదై ; రాక్షసీనాం=	బడిలేచి, రాక్షసస్త్రీలవలని భయంబు
(పంచమ్యథామందుకష్టి)రాక్షసస్త్రీల	నం, దెల్లఁబాటినముఖంబుతో, నుండె
వలన; భయత్రస్తా=భయముచేభయ	ను. అని, తాత్పర్యము.
పడినదై; వివణావదనా = తెల్లఁబాటి	

తస్యా స్నా దీఘావిఫులా వేపంత్యా సీతయా తదా
దద్యతే కంపిని వేణీ వ్యాళీవ పరిసర్వతీ. ౯

టిక॥తదా=అప్పుడు; వేపంత్యా(వే	పిని=కదలుచున్నదియునగు; సా=ఆ; వే
పంత్యా)=వడంకుచున్న; తస్యా=ఆ;	ణీ = వెండుకలజడ; పరిసర్వతీ(పరిస
సీతయా(సీతాయాః, పత్యథామందుఁ	ర్వంతి)=కదలుచున్న; వ్యాళీవ=ఆఁడు
దృతీయ)=సీతయొక్క; దీర్ఘవిఫులా=	సర్పముంబోలె; దద్యతే=చూడఁబడెను.
పొడవైనదియువెడలుపైనదియును; కం	అప్పుడట్లువడంకుచున్నసీత తలవెం

ద్రుకలబడ, పాడవైవికాలమయికదలు | లెంబూపట్టాచండినది.
చుండుటంజేసి, చలించు సర్పంబుంబో | అని, తాత్పర్యము.

సా నిశ్శ్వసంతి దుఃఖాతాః శోకోఽహతచేతనా
ఆతాః శ్శ్వసజ దక్షాణి మైథిలీ విలలాప హంసం

టీక|| ఆతాః = రామవియోగముఁ జేరికన్నీళ్లను; శ్శ్వసజత్ = విడిచెను.
చేరిచిడింపఁబడిన; సా=ఆ, మైథిలీ=సీ విలలాప=ఏదైన “హ” అనునదిపాద
త; శోకోఽహతచేతనా=దుఃఖముచేఁ పూరణార్థము.
గొట్టఁబడినబుద్ధిగలదై; దుఃఖాతాః= ఆసీత, యిట్లుదుఃఖమునబుద్ధికలత
దుఃఖముచేఁబడింపఁబడినదై ; నిశ్శ్వసంబంధగాఁ, గన్నీళ్లవిడుచుచు, రోదన
సంతి = నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు; అశ్శ్వా ముచేసెను. అని, తాత్పర్యము.

హరామే తిచ దుఃఖారా హా పున ర్గత్త తే నిద
హశ్వశ్చ మమ కౌసల్యే హా సుమిత్రేతి భామినిం

టీక|| భామిని=సీత; దుఃఖాతాః= యును; విలలాప (అధ్యాహృతము) =
దుఃఖముచేఁబడింపఁ బడినదై; హరా ఏదైనను.
మ=అయ్యోరాముడా! ఇతిచ = అని సీతయిట్లు పరమదుఃఖమునొంది,
యును; పునః=ఇంకను; హలక్ష్యం = “హరాముడా! అనియును, “హలక్ష్య
అయ్యోలక్ష్యంబుడా! ఇతిచ= అనియు ండా” అనియు, హానాయత్తవగుకౌ
ను; మమ=నాయొకఁ-; శ్వశ్చ=అత్త సల్యా! హాసుమిత్రా!” యనియును,
గారివైన; హాకౌసల్యే= అయ్యోకౌస రోదనముచేసినది.
ల్యా! హాసుమిత్రే= (సంధియాషక అని, తాత్పర్యము.
ము)=అయ్యోసుమిత్రా! ఇతి= అని

లోకప్రవాద స్మత్యోయం పండితై స్సముదాహృతః
అకాలే దులభోమృత్యు ప్రీత్యయావా పురుషస్యవాంఛ
యత్రాహ మేవం కూరభి రాక్షసీభి రిహాదితా

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౨౫

స ౨౫

జీవామి హీనా రామేణ మహూతక మపి దుఃఖితా. ౧౩

టీక|| యత్ర(యతః)=ఎందువలన; అహం=నేను; ఏవం=ఇట్లు; ఇహ=ఇచ్చట; క్రూరాభిః=దయలేని; రాక్షసీభిః=రాక్షస(స్త్రీ)లచేత; అర్థితా=పీడింపబడినదానైనై; రామేణ=రామునిచే; హీనా=విడువబడినదానైనై; దుఃఖితా=దుఃఖమునొందినదానైనై; మహూతకమపి=కొంచెము సేపైనను; జీవామి=బ్రతుకుచున్నానో; తతః (అధ్యాత్మతము)=అందువలన; “స్త్రీయావా=ఆయదానికిఁగాని; పురుషస్యవా=పురుషునకుఁగాని; అకాలే=అసమయమునందు; వృత్తిః=చావు; దుర్లభః=పొందఁగూ

డనిది.” పండితైః=పండితులచేత; సముదాకృగః=చెప్పబడిన; అయం=ఈ; లోకప్రవాదః=జనవాతక; సన్యః=అబద్ధముకాదు.

సేస్థిచ్చట, నిద్రయలయిన యీ రాక్షస(స్త్రీ)లచేదజింపబడుచు, రామనింబాసి, దుఃఖముం బొందియును బాగుంబులువిడువలేక, మహూతకమయినను జీవించియున్నాను; కావున, “స్త్రీకిఁగాని పురుషునకుఁగానియీ శ్వరేచ్ఛలేనవుడుమరణంబురానేరదు” అని, పండితులుచెప్పమాట, సత్యముగానేయున్నది. అ., తాత్పర్యము.

ఏషా ల్పపుణ్యో కృపణౌ వినశిష్యా మృనాథవత్

సముద్రమధ్యే నౌః పూర్ణా వాయువగై రివాహతా. ౧౪

టీక|| అల్పపుణ్యో=కొంచెమయినపుణ్యముగలదానను; కృపణౌ; పాపిష్ఠురాలనగు; ఏషా=ఈ; అహం (అధ్యాత్మతము)=నేను; సముద్రమధ్యే=సముద్రమనడుమను; పూర్ణా=నిండినదియును; వాయువగైః=గాలితాకుడులచేత; అహతా=కొట్టబడినదియునగు; నౌ=రివ-ఓడయుంభోలే; అనాథవత్=నా

ధుండులేనవానియట్లు; వినశిష్యామి=నిశింపఁగలను.

పదార్థంబులచేసింపబడియుండు నోడ, సముద్రంబునడుమవాయువేగంబున, నశించునట్లు, స్వల్పపుణ్యంబుగలదానను, బాపిష్ఠురాలనగునేను, అనాథయుంబోలే, నాశంబునొందఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౫

భూతారం త మపశ్యంతీ రాక్షసీ వశ మాగతా
సీదామి ఖలు శోకేన కూలం తోయహతం యథా.౧౫

టీక॥ భూతారం = పెసిమిటియగు; చున్నానుగాదా!

తం = ఆ రాముని; అపశ్యంతీ = చూడకు
న్నదానను; రాక్షసీవశం = రాక్షసస్త్రీ
లయధీపతెను; ఆగతా = పొందిన దా
ననగు; అహం (అధ్యాత్మతము) = నే
ను; శోకేన = దుఃఖముచేత; తోయహ
తం = నీటిచేఁగొట్టబడిన ; కూలం య
థా = గట్టువలె; సీదామి ఖలు = నశించు

నేనునా పెసిమిటియగునారామచం
ద్రునింబూడఁజాల, యిట్లు రాక్షసస్త్రీల
చేతులోఁబిక్కి, జలప్రవాహంబుతా
కుడుచేనశించు నేటిగట్టుంబోలె , నా
శంబునొందఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

తం పద్మదళపత్రాక్షం సింహవిక్రాంత గామినమ్

ధన్యాః పశ్యంతి మే నాథం కృతజ్ఞం ప్రియవాదినమ్.౧౬

టీక॥ పద్మదళపత్రాక్షం = వికసించిన
తామరపుష్పముతోకులవంటి కండ్లు
గలవాఁడును ; సింహవిక్రాంత గామి
ను = సింహంబునడకయంబోలెనడు
చువాఁడును; కృతజ్ఞం = తనకుఁజేయఁ
బడిన యుపకారము కొంచమయినను
దానినెచ్చగా నెఱుంగువాఁడును; ప్రి
యవాదినం = సంతోషముగలుగునట్లు
మాటలాడువాఁడునగు; తం = అట్టియ
నంతసద్గుణములుగల; మే = నాయొక్క;
నాథం = పెసిమిటిసి; ధన్యాః = పుణ్యవం
తులు; పశ్యంతి = చూచుచున్నారు.

వికసించిన తామరపూతోకులంబో

లుకండ్లుగలవాఁడును సింహంబుంబోలె
నడుచువాఁడును ఇతరులుదనకుఁగొంచె
ముపకారముచేసినను దానినెచ్చగాభా
వించుచుండువాడును అందఱకునుసంతో
షముగలుగనట్లే మాటలాడుచుండు
వాఁడును, అట్లు సర్వాంగ సుందరం
డును సమస్తసద్గుణ సంపన్నుండునగు
నా పెసిమిటిసి రాముని, ఇప్పుడు, పుణ్య
వంతులయినవారలు, సూచుచుందురు;
నేనుబాపిస్తురాలనుగాన , నాకట్టిరా
మునింబూడఁగలుగదవ్యు.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౨

స ౨౫

సర్వధా తేన హీనాయా రామేణ విదితాత్మనా
తీర్థం విష మివాస్వాద్య దుర్లభం మమ జీవితమ్. ౧౭

<p>టీక॥ విదితాత్మనా = తెలిసికొనఁబడినపరమాత్మగల; తేన = ఆ; రామేణ = రామునిచేత; హీనాయాః = విడువఁబడిన; మమ = నాకు; తీర్థం = తీర్థమయిన; విషం = విషమును; ఆస్వాద్య = భక్షించి; స్థితాయః (అధ్యాపృతము) ఇవ = ఉన్నదానికి హాలె;</p>	<p>సర్వధా = అన్నివిధములను; జీవితం = బ్రతుకుట; దుర్లభం = పొందఁగూడనిది. అట్టిపరమాత్మ చేతయగు రామునిచాసి, నేను, దీక్షించుగు విషంబు గ్రోలినదియుంబోలే, సంతమాత్రము జీవించుజాలను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కీదృశంతు మయా పాపం పురా జన్మాంతరే కృతమ్
యేనే దం ప్రాప్యతే దుఃఖం మయా ఘోరం సుదారుణమ్. ౧౮

<p>టీక॥ మయా = నాచేత; పురా = మునుపు; జన్మాంతరే = ఇతరజన్మమునందు; కీదృశం = ఎట్టి; పాపంతు = పాపము; కృతం = చేయఁబడినది; యేన = ఏ పాపముచేత; మయా = నాచేత; ఘోరం = భయంకరమును; సుదారుణం = మిక్కిలియుభయంకరమునగు, అత్యంతభయంకరమైనది; మిచేసితిని? అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>యంకరమయిననుట; ఇదం = ఈ; దుఃఖం = దుఃఖము; ప్రాప్యతే = పొందఁబడుచున్నదో. నేనిప్పుడిట్లు, అత్యంతభయంకరంబగుదుఃఖముననుభవించుచున్నానే; ఇట్టిదుఃఖమునకుఁ గారణమయిన పాపమునేనేమిచేసితిని? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

జీవితం త్యక్తు మిచ్ఛామి శోకేన మహతావృతా

<p>టీక॥ మహతా = అధికమయిన; శోకేన = దుఃఖముచేత; వృతా = కప్పఁబడినదాననగు; అహం (అధ్యాపృతము) = నేను; జీవితం = ప్రాణంబును; త్యక్తుం = విడుచుటను; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.</p>	<p>ఇట్టిమహాదుఃఖంబు ననుభవించుచు నేను బ్రతికేయిండుంజాలను; ప్రాణంబులు విడువఁగోరెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రాక్షసీభిశ్చ రత్యంత్యా రామో నానాద్యతే మయా. ౧౯

<p>టీక॥ రాక్షసీభిశ్చ = రాక్షస, స్త్రీలచే తను ; రత్యంత్యాః (రత్యమాదౌ యాః) = రక్షంపఁబడుచున్న ; మయా = నాచేత ; రామః = రాముఁడు ; నా సాద్యతే = పొందఁబడఁడు.</p>	<p>నాకిట్టి రాక్షసస్త్రీలు కావలియు న్నారు, కావున, నేనింక నెప్పటికిని, రామునింజేరఁజాలను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ధిగస్తు ఖలు మానుష్యం ధిగస్తు పరవశ్యతామ్
స శక్యం య త్పరిత్యక్తు మాత్తే చ్చందేన జీవితమ్. ౨౦

<p>టీక॥ యత్ = ఏకారణమువలన ; ఆ త్త్యంజేన = నాయిచ్చ చేత ; జీవితం = ప్రాణంబు ; పరిత్యక్తుం = విడుచుటకు ; న శక్యం = అవిగాదో ; తత్ (అధ్యాత్మ తము) = అందువలన ; మానుష్యం = మను ష్యస్వీమునుగూర్చి ; ధిగ్ = దహింపఁబ డుట ; అస్తుఖలు = అగుఁగాక. పరవశ్య తాం = ఇతరులయధీనతనుగూర్చి ; ధిగ్ = దహింపఁబడుట ; అస్తు = అగుఁగాక. మనుష్యులకుం , గోరినప్పుడెవర</p>	<p>ణంబుగలుగ నేరదు , కావున , నాయి ప్రమాదొప్పున , నాకిప్పుడుమృత్యువురా దు ; మఱియు , నగ్నిపతనాదులచే బ్రాణంబులువిడువవచ్చునన్నచో, బలి యధీనురాలను, గావున, బతియజ్ఞులే క, ప్రాణంబులువిడుచుటకు, నాకధికా రములేదు ; కాబట్టి , మనుష్యశ్వము ను, ఇతరుల యధీనతలోనుండుటయు దహింపఁబడిపోవుఁగాక. అని , చెప్ప చు, సీత, యేడ్చినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, పంచవింశస్సగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ పంచవింశస్సగళ టీక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౫౨౯

స ౨౬

(౨)

ష డ్వింశ స గ క ప్రారంభః.

ప్రసక్తాశ్రుముఖీ త్యే వం బ్రువంతీ జనకాత్మజా
అధోముఖముఖీ బాలా విలప్తు ముపచక్రమే- ౧

టీక|| బాలా=చిన్నదైన;జనకాత్మ=వంశీ=చెప్పచు;విలప్తు=ఏడ్చుటకు;ఉ
జా=జనకునికొమాతెయగునీత; అ పచక్రమే=ప్రారంభించెను.
ధోముఖముఖీ= క్రింది మొగమునము జనకుని కొమాతెయగునీత, తల
ఖముగలదై;ప్రసక్తాశ్రుముఖీ = అధిక వంచి,కన్నీళ్లు గాఱగా,సీప్రకారముచె
ముగాఁబట్టినకన్నీరుముఖమునఁదగల ప్పుచు, రోదనఁబునేయనారంభించెను.
దై;ఇతి=అని;ఏవం=ఈప్రకారము;బ్రు అని, తాత్పర్యము.

ఉన్నతైవ ప్రమతైవ భ్రాంతచి తైవ శోచతీ
ఉపావృత్తా కిశోరీవ వివేష్టంతీ మహీతలే. ౨

టీక||సా(అధ్యాహృతము)= ఆసీ తి=పొరలుచు; శోచతీ = ఏడ్చుచు;
త;ఉన్నతైవ=పెచ్చిపట్టినదియింటలె; ఆసీతీ(అధ్యాహృతము)=ఉండెను.
ప్రమతైవ= మిక్కిలియందైపునొంది ఆసీత,పిచ్చిపట్టినదానియట్లు,కైపు
నదియింటలె;భ్రాంతచి తైవ=భ్రాం నొందినదియింటలె, భ్రాంతి నొందిన
తిఁబొందినమనసుగలదియింటలె; ఉ దవలె,నలసటదీటుటకైపొరలింపఁబడు
పావృత్తా=అలసటదీర్చుకొనుటకై పొ నాఁడుగుఱ్ఱముచందంబున, నేలంబొర
రలింపఁబడిన; కిశోరీవ=ఆడుగుఱ్ఱముం లుచు,నేడ్చుచుండెను.
బోలె;మహీతలే=నేలయందు; వివేష్టం అని, తాత్పర్యము.

రాఘవస్య ప్రమత్తస్య రక్షసా కామరూపిణౌ
రావణేన ప్రమథ్యా హ మాసీతా క్రోశతీ బలాత్. ౩

టీక||రాఘవస్య=రాముడు; ప్రమత్తస్య=ఏమియుండఁగా; ఆక్రోశతీ=

అబదుచున్న; అహం = నేను; కామరూ
పిణా = ఇచ్చాధీనంబగురూపముగల; ర
క్షసా = రాక్షసుండగు; రావణేన = రా
వణునిచేత; బలాత్ = బలమువలన; ప్రమ
థ్య = బలాత్కరించి; ఆనీతా = తేలబడి
నాను.

రాముండు ప్రమాదంబున నెచ్చటి
కోపియై యుండఁగా, గామరూపియ
గునీ రావణుండు, దుఃఖంబుననబడుచు
న్ననమ్ము, బలాత్కారంబునం, గొనితె
చ్చినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసీవశమాపన్నా భత్యక్మానా సుదారుణమ్
చింతయంతీ సుదుఃఖాతా నాహం జీవిత ముత్సహే. ౪

టీక॥ అహం = నేను; రాక్షసీవశం =
రాక్షసస్త్రిలయధీనతను; ఆపన్నా =
పొందినదాననై; సుదారుణం = మిక్కి
లియుభయంకరముగా; భత్యక్మానా
నా = బెదిరింపబడుచు; చింతయంతీ =
రాముని ధ్యానించుచు; సుదుఃఖా
తా = మిక్కిలియదుఃఖముచేఁబడి
పడుచినదాననై; జీవితం = బ్రతుకుట

కు; నోత్సహే = కోరను.

నేనీ రాక్షసస్త్రిలకుఁజిక్కి, వీరలచే
భయంకరంబులయిన బెదిరింపు మాటల
నువినుచు, రామునింజూడనేరక ధ్యానిం
చుచు, బరమదుఃఖంబున, నిట్లు, బ్ర
తికియుండఁజాలను.

అని, తాత్పర్యము.

సహి మే జీవితే నాథో నై వాక్త్రై సతః పూషణైః
వసంత్యా రాక్షసీ మధ్యే వినారామం మహారథమ్. ౫

టీక॥ మహారథం = తన్నునుసారథి
నిగొట్టుములనుగా పాడుకొనుచుబదునా
కండువేలమందివిలుకాండతోఁబోరంగ
ల; రామంవినా = రామునివిడిచి; రాక్ష
సీమధ్యే = రాక్షసస్త్రిలనిడుమ; వసం
త్యా = ఉన్నట్టి; మే = నాకు; జీవితే

న = ప్రాణముచేత; అథః = ప్రయోజ
నము; సహి = లేదుగదా! అక్త్రై = ధన
ములచేత; నైవ = ప్రయోజనములేనే
లేదు. పూషణైశ్చ = పొమ్ములచేతను;
న = ప్రయోజనంబులేదు.

తన్నునుసారథినిగొట్టుమును గాపా

దుకొనుచుఁ బదునొకండువేలమంది విన్ననాకు, ఇంక, బ్రతుకుచేసేమిప్ర
లుకాండ్రతోఁబోరంజాలిననాసెసిమిటి యోజనముఁగనముతోఁగాని సొమ్ముల
రాముంబాసి, భయంకరాకారలయిన తోఁగాని నాకింకేమికార్యము?
యీరాక్షసశ్రీల నడుమంజిక్కి యు అని, తాత్పర్యము.

అశ్వసార మిదం నూన మథవా స్యజరామరమ్
హృదయం మమ యేనేదం న దుఃఖే నావశీర్యతే. ౬

టీక॥ యేన = ఏకారణముచేత; మమ = రం = ముసలితనము లేనిదియుఁ జూపులే
నాయొక్క; ఇదం = ఈ; హృదయం = నిదియు.
మనసు; దుఃఖేన = దుఃఖముచేత; నావ సేనింతదుఃఖమునొంది యున్నను,
శీర్యతే = నశింపకున్నదో; తేన (అధ్యా నామనసునశింపకున్నది, కావున, నిది,
హృతము) = ఆకారణముచేత; ఇదం = తొయివంటిది; నిశ్చయము; అటుకా
ఈమనసు; అశ్వసారం = తొడిబలమువం దేని, ముసలితనముగాని మరణముగాని
టిబలముగలది. నూనం = నిశ్చయము. లేక నిశ్యముగానుండునది కాఁబోలు.
అథవాపి = అటుగాదేని; అజరామ అని, తాత్పర్యము.

ధిక్ష్వా మనార్యా మసతీం యా హం తేన వినాకృతా
మహాతాపమపి రక్షామి జీవితం పాపజీవితా. ౭

టీక॥ యా = ఏ; అహం = నేను; తే అసతీం = పతివ్రతగాని దాననగు;
స = ఆరామునిచేత; వినాకృతా = విడు మాం = నన్నుఁగూర్చి; ధిక్ = రహింపఁబ
వఁబడినదాననై; పాపజీవితా = పాప డుటయగుఁగాక.
ముగలిగించు బ్రతుకుగలదాననై; ము అట్టిరామునింబాసి, పాపస్వభావం
హాతాపమపి = అల్పకాలమయినను; జీ బునవలంబించి, కొంచెము సేవైనను,
వితం = ప్రాణమును; రక్షామి = కాపా ద్రాణమునుగాపాడుచున్నానే; అట్టినే
డుచున్నానో; తాం (అధ్యాహృత శురుక్కిలియుద్దుష్టురాలను, నేనుదహిం
ము) = అట్టి; అనార్యాం = దుష్టురాలను; పఁబడుదునుగాక. అని, తాత్పర్యము.

కాచమే జీవితే శ్రద్ధా సుఖేవా శం ప్రియం వినా
భూతాకారం సాగరాంతాయా వసుధాయాః ప్రియం వదమ్. ౮

టీక॥ సాగరాంతాయాః = సముద్ర క్రియః ?
ముఖకొనలందుఁగల ; వసుధాయాః = నాలుగుసముద్రముల వలకున్న భూ
భూమికి; భూతాకారం = ప్రభువును; ప్రియం వదం = సంతోషముగల్గినట్లు చెప్ప
వాడునగు; తం = అట్టి; ప్రియం వినా = డఁగా, నాకుఁ బ్రాణమునందుఁగానిసుఖ
పెనిమిటినివిడిచి; మే = నాకు; జీవితే = మునందుఁగానియాన క్రియందుకు?
ప్రాణమునందుఁగాని; సుఖేవా = సుఖ లని, తాత్పర్యము.
మునందుఁగాని; కా = ఏ; శ్రద్ధాచ = ఆస

భిద్యతాం భత్యతాం వాపి శరీరం విస్మజామ్య హమ్
నచాప్య హం చిరం దుఃఖం సహేయం ప్రియవర్జితా. ౯

టీక॥ అహం = నేను; శరీరం = దేహా సహేయం = ఓర్వలేను.
మును; విస్మజామి = విడిచెదను. భిద్య రాక్షసస్త్రిలా రా! నేను దేహమును
తాం = పగులఁగొట్టుటకుఁగాక. భత్య విడిచెదను; పగులఁగొట్టుకొనుటకు; భ
తాం వాపి = భక్షింపఁబడునుగాక. అ త్తించిననుభక్షింపుఁడు; నేను, బ్రియుని
హం = నేను; ప్రియవర్జితా = పెనిమిటి రామునిందాని, బహుకాలంబిదుఃఖము
చేతవిడువఁబడినదాననై; చిరం = బహు నోర్వంజాలను. అని, తాత్పర్యము.
కాలము; దుఃఖంచాపి = దుఃఖమును; న

చరణేనాపి సవ్యేన స స్పృశేయం నిశాచరమ్
రావణం కిం పున రహం కామయేయం విగహితమ్. ౧౦

టీక॥ అహం = నేను; సవ్యేన = ఎడమ గం = రావణుని; సస్పృశేయం = తాఁక
చైన; చరణేనాపి = పాదముచేతనైన ను. పునః = ఇంక; విగహితం = సిందిం
ను; నిశాచరం = రాక్షసుండగు; రావ స. బడునట్లుగా; కామయేయం కిం =

మోహంతునాయేమి?

నేనురాత్రుండగురావణుని, నెడ
మకాళితోనై ననుదాకను; వటియెరిసి

యందుమోహంబుంచుదునా? ఎన్నటికి

నుంచను. అని,తాత్పర్యము.

ప్రత్యాఖ్యాతం న జానాతి నాత్మానం నాత్మనః కలమ్

యో నృశంసస్వభావేన మాం ప్రార్థయితు మిచ్ఛతి. ౧౧

టీక॥ యః=ఎవ్వడు; నృశంసస్వభావేన=క్రూరస్వభావముచేత; మాం=న
న్ను; ప్రార్థయితుం=ప్రార్థించుట
కు; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాడో; నః=(అ
ధ్యాహృతము) ఆరావణుడు; అత్తా
నం=తన్ను; ప్రత్యాఖ్యాతం=తీరస్కృ
తుడైనవానిగా; నజానాతి=ఎఱుం
గఁడు. ఆత్మనః=తనయొక్క; కలం=

వశమును; ప్రత్యాఖ్యాతం (అధ్యా
హృతము)=తీరస్కరించఁబడినదాని
గా; న(జానాతి)=ఎఱుంగఁడు.
ఈరావణుండు క్రౌర్యంబు నవలం
బించి నన్నుఁగోరుచున్నాడే, ఇతనికి
దీనివలనఁ, చానుజెడటయు, దనకులం
బునశించిపోవుటయు, డెలియకున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

భిన్నా భిన్నా విభక్తావా దీప్తే వాగ్నా ప్రదీపితా

రావణం నోపతిష్ఠేయం కిం ప్రలాపేన వశ్చిరమ్. ౧౨

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)=
నేను; భిన్నా=నఱుకఁబడినగాని; భి
న్నా=పగలఁగొట్టఁబడినగాని; విభ
క్తావా=పంచుకొనఁబడినగాని; దీ
ప్తే=మండిన; అగ్నా=నిప్పునందు;
ప్రదీపితావా=కాల్చఁబడినగాని; రా
వణం=రావణుని; నోపతిష్ఠేయం=పొ
గడను. వః=మీయొక్క; చిరం=బహు

కాలము; ప్రలాపేన=అఱుఁడుచేత;
కిం=ఏమిప్రయోజనము.
మీరలు, నన్నుఁభేదించుటకు, పగులఁ
గొట్టుడు, పంచుకొనుడు నిప్పులోఁ
గాల్చివేయుడు; ఏమిచేసినను జేయు
దు; నేనంతమాత్రమును, రావణునిగా
రవింపను; మీరలెంతయఱచిననుబ్రయో
జనములేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఖ్యాతః ప్రాజ్ఞః కృతజ్ఞశ్చ సానుక్రోశశ్చ రాఘవః

సద్వృత్తి నిరనుక్రోశ శృంకే మద్భాగ్యసంక్షయాత్. ౧౩

టీక॥ భ్యాతః=ప్రసిద్ధుండును; ప్రా
జ్ఞః=పండితుండును; కృతజ్ఞశ్చ=ఇత
రులుతనకుం గొంచెముపకారముచేసిన
నుదానినెచ్చగానెలుంగువాడును; సా
నుక్రోశశ్చ; దయతోగూడినవాడును;
సద్వృత్తిః=మంచియాచారముగలవా
డునగు; రాఘవః=రాముడు; మద్భా
గ్యసంక్షయాత్=నాభాగ్యమునశించు
టవలన, నిరనుక్రోశః=దయలేనివా
డు. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని ; శం
కే=సందేహించెదను.

శత్రువులచేతను గూడసద్గుణుండని
పొగడబడినవాడును బండితుండునుద
నకితరులుగొంచె ముపకారముచేసినను
దానినధికముగా భావించువాడును ద
యాశాలియైన వాడును సదాచా
రుండునగురాముండు, నాదౌర్భాగ్యం
బున, నిష్ఠుడు, నిద్రయుండైతికూ
రుండుగానున్నాడు; అని, సందేహిం
చుదున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం సహస్రాణి జనస్థానే చతుర్దశ
యేనై కేన నిరస్తాని స మాం కిన్నాభివద్యతే. ౧౪

టీక॥ ఏకేన=ఒకడైన; యేన=ఎవ్వ
నిచేత; జనస్థానే=జనస్థానమునుప్రదే
శమునందు; రాక్షసానాం=రాక్షసు
లయొక్క; సహస్రాణి=వేలు; చతు
ర్దశ=పదునాలుగును; నిరస్తాని=చం
పబడినవో; సః=అట్టిరాముండు;
మాం=నన్ను; కిం=ఎందుకు ; నాభి

పద్యతే=రక్షింపకున్నాడు?
ఎవ్వండాక్కడఁజే, జనస్థానంబునఁబ
దునాలుగువేల రాక్షసులం జూపెనో,
అట్టిరాముండు, నాయొద్దకువచ్చినన్నే
లరక్షింపడు?

అని, తాత్పర్యము.

నిరుద్ధా రావణే నాహ మల్పవీర్యేణ రాక్షసా

టీక॥ అహం=నేను ; అల్పవీర్యే^{రాక్షసా} రాక్షసుండగు ; రావణేన=
=కొంచెమయినపరాక్రమముగల; రావణునిచేత; నిరుద్ధా=అడ్డగింప

శ్రీమద్రామాయణము*సుందరకాండము. ౫౩౫

స ౩౬

బడినాను.

స్వల్పంబగు పరాక్రమంబుగల రా

వణుండు నన్నుసిరోధించుచున్నాడు.

అని, తాత్పర్యము.

సమర్థుఁ ఁ ఖలు మే భర్తా రావణం హంతు మాహవే. ౧౫

టీక॥ మే=నాయొక్క; భర్తా=

చాలినవాఁడుగదా!

పెనిమిటియగు రాముండు; ఆహవే=

నాపెనిమిటియగురాముండు, యు

యుద్ధమునందు; రావణం=రావణుని;

ద్ధులగునరావణుండుంపుటకు, సమర్థుం

హంతుం=చంపుటకు; సమర్థుఁ ఁ ఖలు=

దుగదా! అని, తాత్పర్యము.

విరాధో దండకారణ్యే యేన రాక్షసపుంగవః

రణే రామేణ సహత స్స మాం కిన్నాభిపద్యతే. ౧౬

టీక॥ యేన=ఏ; రామేణ=రాము

డు; మాం=నన్ను; కిం=ఎందుకు; నా

నిచేత; దండకారణ్యే=దండకారణ్య

భిపద్యతే=రక్షించుకొన్నాడు;

మునందు; రాక్షసపుంగవః=రాక్షస

ఎవ్వఁడు, దండకారణ్యంబున రా

క్షేప్తుండగు ; విరాధః=విరాధుఁ

క్షునశ్రేష్ఠుండగువిరాధుని వధించినా

డు; రణే=యుద్ధమునందు; సహతః=

డో; అట్టిరాముండు, నన్నేల రక్షిం

చంపఁబడినాడో; సః=అట్టిరాముం

డొడ? అని, తాత్పర్యము.

కామం మధ్యే సముద్రస్య లంకేయం దుష్ప్రభవణౌ

సతు రాఘవ బాణానాం గతిరోధీహ విద్యతే. ౧౭

టీక॥ సముద్రస్య=సముద్రముయొక్క;

క్క-; గతిరోధీతు=గవనమునడ్డగించు

మధ్యే=సదుమ; స్థితా=(అధ్యాపౌత

నదిమాత్రము; నవిద్యతే=లేదు.

ము)ఉన్న; ఇయం=ఈ; లంకా=లంక;

ఈలంక సముద్రంబునడుమ నున్న

దుష్ప్రభవణౌ కామం=ఎదిరింపఁగూ

ది, కౌవున, నెదిరింపఁగూడనిది వాస్త

డనిచే; క్షహ=ఈలోకమునందు; రాఘ

వమె; అయితే, రామబాణంబుల కెం

వబాణానాం=రామునిబాణముల యొ

దునడ్డమేదియులేదు. అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను తత్కారణం యేన రామో దృఢపరాక్రమః

రక్షసాపహృణాం భార్యా మిష్టాం నాభ్యవపద్యతే. ౧౮

<p>టీక॥ యే=ఏకారణముచేత ; దృఢ పరాక్రమః=పాలివోవనిపరాక్రమంబు గల; రామః=రామండ్రు; రక్షసా=రాక్షసుండగురాక్షసునిచేత; అపహృతాం=అపహరింపబడిన; ఇష్టాం=ప్రియయైన; భార్యాం=భార్యను; నాభ్యవపద్యతే=రక్షింపకున్నాడో; తత్=</p>	<p>ఆ; కారణం=కారణము; కిన్ను=ఏది? తనకుఁ బ్రియభార్యనగు నెన్నురా వణుండపహరించియుండఁగాఁ, దాను మహాపరాక్రమశాలియయ్యు , రాముండు, నన్నురక్షింపకున్నాడే; దీని కేమికారణము? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇహస్థాం మాం నజానీతే శంకే లక్ష్మణపూర్వజః

జానన్నపిహితే జన్స్వి ధర్షణం మషకయిష్యతి. ౧౯

<p>టీక॥ లక్ష్మణపూర్వజః=లక్ష్మణున కన్నయైనరాముండు; మాం=నన్ను; ఇహస్థాం=ఇచ్చటనున్నదానిఁగాఁన జానీతే=ఎఱుంగఁడు. ఇతి(అధ్యాప్య తము)=అని; శంకే=సందేహించుచున్నాను. తేజస్వీ=అధికమయినతేజస్సుగలరాముండు; జానన్నపిహితే=ఎఱిగినవాడయ్యెను; ధర్షణం=తిరస్కారమును; మషకయిష్యతి(కిం)=ఓ</p>	<p>యైనా? లక్ష్మణునకన్నయగురాముండు, నేనిచ్చటనున్నానని యిదివఱకెఱుంగకున్నాడనితోచుచున్నది; రాముండు, ఎఱిగియుండునేని, మహాపరాక్రమశాలిగావున, నీతిరస్కారము నెంతమాత్రము నోర్వఁడు; తక్షణమేరావణుంజంపును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

హృతేతి యోధిగత్వా మాం రాఘవాయ నివేదయత్

గృహ్రాజోపి సరణే రావణేన నిపాతితః. ౨౦

<p>టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; హృతా=అపహరింపబడినది; ఇతి=అని; అధిగత్వా=</p>	<p>తాత్పర్యము)=తెలిసికొని; మాం=నన్ను ; రాఘవాయ=రామునిఁగకు;</p>
--	---

నివేదయేత్ = తెల్పినా; సః = అట్టి; గృ
ధృరాజోపి = గర్భలకుఁ బ్రభుఁడైన జటా
యువును; రజే = యుద్ధమునందు; రావ
ణేన = రావణునిచేత; నిపాతితః = పడఁ
ద్రోయఁబడెను, చంపఁబడెననుట.

నన్ను రావణుండు పహరించుటంజూ
చినవాఁడు కావున సంగతిని రామునకే
వ్వండుఁడెల్పంగఁబడెను, అట్టి జటాయువు
నంగూడ, రావణుండు, యుద్ధంబునం
బంపినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కృతం కమళ మహత్రేన మాం తథా భ్యవపద్యతా
తిష్ఠతా రావణద్వంధ్వే వృద్ధేనాపి జటాయుషా. ౨౧

టీక॥ వృద్ధేనాపి = ముసలివాఁడును;
రావణద్వంధ్వే = రావణుతోటి యుద్ధం
బునందు; త్విష్ఠతా = నిలుచున్నవాఁడును;
తథా = అట్లు; మాం = నన్ను; అభ్యవప
ద్యతా = రక్షించుచున్నవాఁడునగు; తే
న = ఆ; జటాయుషా = జటాయువుచే

త; మహత్ = గొప్పదయిన; కమళ = కా
ర్యము; కృతం = చేయఁబడినది.
ఆ జటాయువు వృద్ధుఁడైనను రావ
ణుతో నిలిచియుద్ధముచేసి, తనచేనై
నంతభయమునన్నరక్షించి, మహాకార్య
మునుజేసినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యది మా మిహ జానీయా ద్వర్తమానాం స రాఘవః
అద్య బాతైరభిరుద్ధః కుర్యాల్లోక మరాక్షసమ్. ౨౨

టీక॥ సః = ఆ; రాఘవః = రాముఁడు;
మాం = నన్ను; ఇహ = ఇచ్చట; వత్స
మానాం = ఉన్నదానిగా; జానీయాద్వ
ది = నిలుంగునేని; అద్య = ఇప్పుడు; అభి
క్రుద్ధః = కోపించినవాఁడై; బాతైః = బా
ణములచేత; లోకం = ప్రపంచమును; అ
రాక్షసం = రాక్షసులు లేనిదానిగా; కు

ర్యాత్ = చేయును.
అట్టి రాముండు, సేచుట నున్నా
నని తెలిసికొనునేని, యిప్పుడె కోపంబు
న, బాణంబులు ప్రయోగించి, లోకంబు
లోనొక రాక్షసుండైనను లేనట్లును మస్త
రాక్షసులనుం, జంపును.
అని, తాత్పర్యము.

విభవేచ్ఛ పురీం లంకాం శోషయేచ్ఛ మహాదధిష్

రావణస్యచ నీచస్య కీర్తికం నామచ నాశయేత్. ౨౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా.ను.

ముడు; లంకాం=లంకయును; పురీం =
పట్టణమును ; విధమేచ్ఛ=ఉండవేయు
ను. మహాదధిం=సముద్రమును; శో
షయేచ్ఛ=ఎండజేయును . నీచస్య=నీ
చుండగు; రావణస్య = రావణునియొ
క్క; కీర్తికం=కీర్తిని; నామచ=పేరు
ను; నాశయేచ్ఛ = నశింప జేయు

నేనిచ్చటనుండట రామనకుండెలి
యునేని, అతండంత, మహాకోపమున,
సముద్రమునుశోషింపజేయును; ఈలం
కాపట్టణమునుండివేయును; మఱియు
నీచుండగు రావణునిపేరును గీర్తికయు
నునశించనట్లునేయును.
అని, తాత్పర్యము.

తతో నిహత నాథానాం రాక్షసీనాం గృహేగృహే

యథాహ మేవం రుదతీ తథా భూయో న సంశయః. ౨౪

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; అహం=నేను; యథా=ఎట్లు; ఏవం=ఈప్రకారముగా; రుదతీ=ఏడ్చుచు; అస్తి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నానో; తథా=అట్లు; నిహతనాథానాం=చంపబడిన పెనిమిటులుగల; రాక్షసీనాం=రాక్షసస్త్రీలయొక్క; గృహేగృహే=ఇంటింటియందును; భూయః=ఇంతనధికముగా; రుదంత్యః(అధ్యాహృతము)=

ఏడ్చుచున్నవారలు ; భవిష్యంతి (అధ్యాహృతము) = కాగలరు. సంశయః=సందేహము; న=లేదు.
అంత, నేనిచ్చటనెట్లేడ్చు చున్నానో, అట్లు ఇంటింటను, దమపెనిమిటులురామునిచే జంపబడుటం జేసి, రాక్షసస్త్రీలందఱును, ఇంతకన్న నెచ్చుగా, నేడ్చుచుండగలరు; ఇందుకు సంశయములేదు. అని, తాత్పర్యము.

అన్విష్య రక్షసాం లంకాం కుర్యా ద్రామ స్ఫలత్కః

టీక॥ స్ఫలత్కః= లక్షణునితోఁగూడిన; రామః = రాముడు ; రక్ష

సాం=రాక్షసులయొక్క ; లంకాం=లంకాపట్టణమును; అన్విష్య= వెదకి;

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౫౩

స ౨౬

శత్రునాశనం = శత్రువుల నశింపఁ జేయుటను; కుర్యాత్ = చేయును. | లంకయంతయు వెదకి, రాక్షసులనందఱుజంపుదురు.

రాముండును లక్ష్మణుండును, ఈ | అని, తాత్పర్యము.

స హి తాభ్యాం రిపు ర్ద్వష్టో ముహూర్తకమపి జీవతి. ౨౫

టీక|| తాభ్యాం = ఆరామలక్ష్మణులు | దుగదా!
లచేత; దృష్టః = చూడఁబడిన; రిపుః = ఆరామలక్ష్మణులు దృష్టిపథంబునం
శత్రువు; ముహూర్తకమపి = కొంచె | బదునేసి, శత్రుండెంతమాత్రమునుబ్ర
ముసేపైనను; నజీవతిహి = బ్రతుకం | తుకంజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

చితాధూమాకులపథా గృధ్రమండలసంకులా

అచిరేణతు లంకే యం శ్చ శానసదృశీ భవేత్. ౨౬

టీక|| ఇయం = ఈ; లంకా = లంక; అ | శ్చ శానముతో సమానమయినదిగా; భ
చిరేణతు = శీఘ్రముగానే; చితాధూ | వేత్ = అగును.
మాకులపథా = చితియందలిపొగలచే | ఇంక, శీఘ్రముగానే, యీలంక,
వ్యాకులములయినమాగఁములుగలదై; | మాగఁములన్నియుఁబీనుంగుపొగలంగ
గృధ్రమండలసంకులా = గద్దలసమూ | ప్పఁబడఁగా, గద్దలతోనిండి, శ్చ శానంబు
హములచేనిండినదై; శ్చ శానసదృశీ = | వంటిదికాఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అచిరేణైవ కాలేన ప్రాప్స్యమ్యేవ మనోరథమ్

టీక|| అహం (అధ్యాహృతము) = నే | నేనింక, శీఘ్రకాలములోనే, నాకో
ను; అచిరేణ = శీఘ్రమయిన; కాలేనై | రి-చొప్పున, లంకయంతయు శ్చ శానం
వ = కాలముచేతనే; మనోరథం = కోరి | బువంటిదైయుండఁగా, బూడఁగలను.
ని; ప్రాప్స్యమ్యేవ = పొందనేపొందఁగ | అని, తాత్పర్యము.
లను.

దుష్ప్రిస్థా నోయ మాఖ్యాతి సర్వేషాం నో విపర్యయమ్. ౨౭

❖

❖

టీక॥ వః=మీయొక్క; అయం=ఈ;	ఇష్టమమీరిట్లు దుమాంకంబునఁ
దుష్ప్రస్థానం=దుమాంకప్రవృత్తి;	బ్రవతిండుటవలననె, రాక్షసులకంద
సర్వేషాం=సమస్తరాక్షసులయొక్క;	అక్షనుగీడువాటిల్లునని, తెల్లగువచ్చుచు
విపర్యయం=కీడును; ఆఖ్యాతి = చెప్పు	న్నది. అని, తాత్పర్యము.
చున్నది.	

యాదృశా సీహ దృశ్యం తే లంకాయా మశుభాని వై

టీక॥ ఇహ=ఈ; లంకాయాం=లంక	డబడుచున్నవి.
యందు; యాదృశాన ("తాదృశాన" అ	అట్లు, గీడువాటిల్లుటకు సూచకము
నుదానియధఃమునందుఁ బ్రయోగింపఁ	లయి, యువంగళిః మిత్రములును, ఈ
బడినది)=అట్టి; అశుభాని=అమంగళాని	లంకలో, గానంబడుచున్నవి.
మిత్రములు; ("వై" అనునది పాద	అని, తాత్పర్యము.
పూరణార్థము); దృశ్యం తే= చూ	

అచిరేణ తు కాలేన భవిష్యతి హతప్రభా. ౬౮

టీక॥ ఇయం (అధ్యాహృతము)=	అట్లుగావున, నీలంక, యింక స్వల్ప
ఈలంక; అచిరేణ=శీఘ్రమయిన; కా	కాలంబుననె, కాలిగెడి, నాశంబునం
లేనతు=కాలముచేతనే; హతప్రభా=	దంకలను.
కొట్టబడినకాంతిగలది ; భవిష్యతి=	అని, తాత్పర్యము.
కాంకలను.	

సూసం లంకా హతే పాపే రావణే రాక్షసాధమే

శోషం యాస్యతి దుర్ధమోఽప్రమదా విధవా యథా. ౬౯

టీక॥ పాపే=పాపస్వభావులను; రా	హతే=చంపబడఁగా; దుర్ధమోఽ=
క్షసాధమే=రాక్షసులలోదక్షులవయి	ఎరిరింపఁగూడని; లంకా=లంక; విధ
నవాండునగు; రావణే=రావణుడు;	వా=చనిపోయిన పెనిమిటిగల ; ప్రమ

❖

❖

శ్రీమద్రామాయణమును సందర్శించుట. ౫౪౧

స ౨౬

<p>దాయధా = స్త్రీ యుంబోలె; భోషం = ఎండుటను, కాంతిలేకుండుట ననుట; యాస్యతి = బొందఁగలదు. నూనం = నిశ్చయము.</p>	<p>గురావణుండు రామనిజేతల జంపఁ బడి, యంతఁ, ఔషధివ్యాధివోయిన వె నకనుండు స్త్రీవలె, నీలంక, ఏమియు న లంకారమును గాంతియులేక , యం పాపిష్ఠుండును రాక్షసాధముండున డవలదు; ఇదితప్పదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పుణ్యోత్సవసముత్థాచ నష్టభక్తి స రాక్షసీ
భవిష్యతి పురీ లంకా నష్టభక్తి యథాంగనా. ౩౦

<p>టిక॥ నష్టభక్తి = నశించిన ప్రభు పుగలదియును; సరాక్షసీ = రాక్షస స్త్రీలతోఁగూడినదియు, (తాత్పర్యముచే) చంపఁబడినరాక్షస పురుషుల గలదియునగు; లంకా = లంకయును; పురీ = పట్టణము; నష్టభక్తి = నశించి నపెరిమిటగల; అంగనాయథా = స్త్రీ యుంబోలె; పుణ్యోత్సవసముత్థాచ =</p>	<p>మంగళోత్సవంబులనుండివీడినదిగాను; భవిష్యతి = కాఁగలదు. అట్లు నాథుండుగు రావణుండును సరాక్షసపురుషులఁదఱును జంపఁబ డినవెనుక, నీలంకాపురి, విధవయుంబో లె , మంగళోత్సవమేదియు లేక , కాంతిహీనయైయుండఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నూనం రాక్షసకన్యానాం రుదంతీనాం గృహేగృహే
శ్రోష్యామి న చిరాదేవ దుఃఖితా నా మహా ధ్వనిమ్. ౩౧

<p>టిక॥ అహం (అధ్యాపృతము) = నేను; ఇహ = ఈలంకయుండు ; గృహేగృహే = ఇంటింటియందును; దుఃఖితానాం = దుఃఖముచేఁచిడింపఁబడినవారును; రుదంతీనాం = ఏడ్చుచున్న వారునగు; రాక్షసకన్యానాం = రాక్షసస్త్రీలయొక్క; ధ్వనిం = శబ్దమును;</p>	<p>నచిరాదేవ = శీఘ్రముగానే; శ్రోష్యామి = వినుకలను. నూనం = నిశ్చయము. నేనింక, శీఘ్రముగానే, యీలంకయం దింటింటిను దమ పెరిమిటులు చంపఁబడుటంజేసి దుఃఖితలై రోద నంబునైయుచుండురాక్షసస్త్రీల కంత ధ్వనిని, వినుకలను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సాంధకారా హతద్యోతా హతరాక్షసపుంగవా
భవిష్యతి ఘోరి లంకా నిదాన్తా రామసాయకైః. ౩౨
యది నామ స శూరో మాం రామో రక్తాంతలోచనః
జానీయా ద్వితమానాం హి రావణస్య నివేశనే. ౩౩

టీక॥ శూరః—యుద్ధమునందు భదిగాను; హతరాక్షసపుంగవా—చం
యము లేనివాఁడును; రక్తాంతలోచనః—పంటిన రాక్షసశ్రేష్ఠులు గలదిగాను;
నః—ఎఱ్ఱనికొనలుగల కండ్లు గలవాఁడు భవిష్యతి—కాఁగలదు.
సగఃసః—ఆ; రామః—రాముఁడు; ఎఱ్ఱనికొనలుగల కండ్లుగలిగి మహా
మాం=నన్ను; రావణస్య—రావణుని శూరుండై వెలయు రాముండు, నేను
యొక్క; నివేశనే=ఇంటియందు; వ రావణునింటనున్నానని యెఱుంగు నే
తమానాంహి= ఇన్నదానిఁగానే; ని, యాక్షణమె యీలంకాపురి, యతని
జానీయాద్యదినామ—ఎఱుంగునేని; లం బాణంబులచే దహింపఁబడును; ఈ
కాం=లంకయును; పురి=పట్టణము; రా లంకయంతయుఁ బెనుఁజేరి కట్టచేరి గ
మసాయకైః=రాముని బాణములచే ప్పఁబడి కాలతీచెడియుండును; ఈలంక
త; నిదాన్తా=దహింపఁబడినదై; సాం లోనిమేటి రాక్షసు లందఱును హతు
ధకారా—పెనుఁ జేకటితోఁగూడినదిగా లగుదురు. అని, తాత్పర్యము.
ను; హతద్యోతా=కొట్టఁబడినకాంతిగల

అనేనతు నృశంసేన రావణే నాథమే న మే

సమయో యస్తు నిడిప్త స్తస్యకాలో య మాగతః. ౩౪

టీక॥ నృశంసేన=క్రూరుండును; అ కాలమును; ఆగతః=వచ్చినది.
ధమేన=నీచుండునగు; అనేన=ఈ; రావ క్రూరుండును నీచుండునగు నీరావ
ణేనతు=రావణునిచేతనే; మే=నాకొ ణుండు నాకు నిణయించిన సవధి
అకు; యః=ఏ; సమయః=సంకేతము; ని యునుసమీపించినది.
ది=ప్రతి=చెప్పఁబడినదో; తస్య=ఆనమ అని, తాత్పర్యము.
యముయొక్క; అయం=ఈ; కాలస్తు=

అకార్యం యే న జానంతి నైర్వతాః పాపకారిణః

అధర్మాత్తు మహోత్పాతో భవిష్యతి హి సాంప్రతమ్. ౩౫

టీక|| పాపకారిణః = పాపమునుజేయునట్టి; యే = ఏ; నైతాః = రాక్షసులు; అధర్మాత్తు = అధర్మమువలననే; అకార్యం = చేయరానిదానిని; నజానంతి = ఎఱుంగరో; తైః (అధ్యాపృతము) = అట్టి రాక్షసులచేత; సాంప్రతం = ఇప్పుడు; మహోత్పాతః = గొప్పయిన ధర్మము; భవిష్యతి హి = కాగలదుగాదా!

పాపెష్టులగు రాక్షసులధర్మము నవలంబించియుండువారలు గావున, “ఇది కార్యము, ఇదియకార్యము” అని యెంత మాత్రమును విమర్శింపకయే సాహసించుచు; అట్లు గుటంజేసి, యిప్పుడు, ఈ రావణుండు, అనధిపతులకు వెనుదీయక, నన్ను జంపినను జంపును. అని, తాత్పర్యము.

నైతే ధర్మకం విజానంతి రాక్షసాః పితృతాశనాః

టీక|| పితృతాశనాః = మాంసమేయాహారముగాఁగల; ఏతే = ఈ; రాక్షసాః = రాక్షసులు; ధర్మకం = ధర్మమును; నజానంతి = ఎఱుంగరు.

సమునై భక్షించుచు గ్రూరస్వభావంబుగలిగియుండువారలు గావున, వీరల కెంతమాత్రమును ధర్మము తెలియదు. అని, తాత్పర్యము.

ఈ రాక్షసులు, ఎల్లప్పుడును మాం

ధృవం మాం ప్రాతరాశాఢ్ధే రాక్షసః కల్పయిష్యతి. ౩౬

టీక|| రాక్షసః = రాక్షసుండగు రావణుండు; మాం = నన్ను; ప్రాతరాశాఢ్ధే = ప్రాతఃకాలాహారముకొఱకు; కల్పయిష్యతి = ఏర్పఱచుకొనఁగలఁడు. ధృవం = నిశ్చయము.

అట్లు గావున, రాక్షసుండగు నీరావణుండు, నన్ను బ్రాతఃకాలమునందలి యాహారముగాఁగొని భక్షింపఁగలఁడు; ఇది నిజము. అని, తాత్పర్యము.

సాహం కథం కరిష్యామి తం వినా ప్రియదశకనమ్

రామం రక్తాంతనయన మపశ్యంతీ సుదఃఖితా. ౩౩

టీక॥ రక్తాంతనయనం = ఎఱ్ఱనికొన	విడిచి; కథం = ఎట్లు, కరిష్యామి = చే
లుగలకండ్లుగల; రామం = రాము	లుగలను?
ని; అపశ్యంతీ = చూడకున్నదానను; సు	ఎఱ్ఱనికొనలుగల కండ్లుగలిగిమహా
దఃఖితా = మిక్కిలియుదుఃఖమునొంది	శూరుండైయున్నరామంబూడకమిక్కి-
యున్నదాననగు; సా = అట్టి; అహం =	లియుదుఃఖంబునొందియున్నాను; నేన
నేను; ప్రియదశానం = సంతోషకరంబ	ట్టిప్రియదర్శనుండగురామునివిడిచి, యే
గుచూచుటగల; తంవినా = ఆరాముని	మిచేయఁగలను. అని, తాత్పర్యము.

యది కన్య త్పాదాతా మే విషన్యా ర్య భవే దిహ
క్షిప్రం చైవస్వతం దేవం పశ్యేయం పతినా వినా. ౩౪

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; ఇహ = ఇచ్చ	వం = ప్రభుండగు; చైవస్వతం = యము
ట; కన్యత్ = ఒకానొకఁడైనను; మే =	ని; పశ్యేయం = చూతును.
నాకొఱకు; విషన్య = విషముయొక్క; ప్ర	ఇప్పటిచ్చట, నాకెవ్వఁడైననువిషము
దాతా = ఇచ్చువాఁడు; స్యాద్యది = ఉం	నిచ్చునేని, నేనుదానింగ్రోలి, రామునివి
డునేని; అహం (అధ్యాహృతము) = నే	డిచియుండుటకన్న, శీఘ్రముగా, యమ
ను; పతినావినా (పత్యావినా) = పెనిమ	లోకంబునకుంబోదును.
టినివిడిచి; క్షిప్రం = శీఘ్రముగా; దే	అని, తాత్పర్యము.

నాజానా జీవతీం రామ స్స మాం లక్ష్మణపూర్వజః

టీక॥ లక్ష్మణపూర్వజః = లక్ష్మణున	లక్ష్మణునకన్నయగురామునకు, నే
కుమందువుట్టిన; సః = ఆ; రామః = రా	నిచ్చటజీవించియున్నానని యిదివఱకుఁ
ముఁడు; మాం = నన్ను; జీవతీం = బ్రతికి	దెలియకుండునట్లుతోచుచున్నది.
యున్నదానిఁగా; నాజానాత్ = ఎఱుం	అని, తాత్పర్యము.
గఁడయ్యె.	

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౪౫

స ౨౬

జానంతా తా నకుర్యా తాం నోవ్యాకాం హి మమ మాగణమ్. ౩౯

టీక జానంతా = ఎటింగియున్న;	కియందుట తెలిసియుండునేని, వారలు
తా=ఆరామలక్ష్మణులు; ఉర్వ్యాం=	నన్నెంతమాత్రమును పీడింపరు; సిద్ధ
భూమియందు; మమ=నాయొక్క; మా	ముగా భూమియంతయుం దిరిగి నన్ను
గణం=వెదకుటను; ననకుర్యాతాం	వెదకుదురు; అట్లు వెదకినట్లు లేకుండుట
హి=చేయనేచేయుదురుగదా!	వలన వారలకు నాసంగతి తెలియ నట్లే
ఆరామలక్ష్మణులకు, నేనిచ్చటబ్రతి	యున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నూనం మమైవ శోకేన స వీరో లక్ష్మణాగ్రజః
దేవలోక వితో యాత స్త్యక్త్వా దేహం మహీతలే. ౪౦

టీక వీరః=పరాక్రమశాలియును;	గణమును; యాతః=పొందినాడు; నూ
లక్ష్మణాగ్రజః = లక్ష్మణునకన్నయున	ను=నిశ్చయము.
గు; సః=ఆరాముడు; మమ=నాయొ	లటుగా చేసి, మహాపరాక్రమశాలియ
క్క; శోకేనైవ=దుఃఖముచేతనె; మ	గురాముండు, నాదుఃఖంబుననె, నేల
హీతలే=భూతలమందు; దేహం=దే	పైదేహంబువిడిచి, స్వగణలోకంబు
హమును; త్యక్త్వా=విడిచి; ఇతః=ఈ	నొందెనేమి; ఇదినిశ్చయముగా నుం
భూలోకమునుండి; దేవలోకం=స్వ	దును. అని, తాత్పర్యము.

ధన్యా దేవా స్సగంధవాక స్సిద్ధాశ్చ పరమషణ్డః
మమ పశ్యంతి యే నాథం రామం రాజీవలోచనమ్. ౪౧

టీక యే=ఎవరు; రాజీవలోచ	లతోఁగూడిన; దేవాః=దేవతలును,
నం=తామరపూలవంటికండ్లుగలవాఁ	సిద్ధాః=సిద్ధులును; పరమషణ్డః=
డును; మే=నాయొక్క; నాథం=పెనిమి	మహాఘోషును; ధన్యాః = పుణ్యవం
టియునగు; రామం=రాముని; పశ్యం	తులు.
తి=చూచుచున్నారో; తే(అధ్యాహ్న	అట్లుమృతుండైన నాపెనిమిటినిదా
తము)=అట్టి; సగంధర్వాః=గంధర్వు	మరపూలుంబోలె విశాలసుందరంబుల

యినకండ్లుగలవాని రాముని, స్వర్గలో ఘోలునుమిక్కిలియుధన్యులు.
కంబున, నెవ్వరు, చూచుచున్నారో, అ అని, తాత్పర్యము.
దేవతలును గంధర్వులును సిద్ధులును మహా

అథవా నహి తస్మాథ్లోక ధర్మకామస్య ధీమతః
మయా రామస్య రాజషేఖ ర్భాగ్యయా పరమాత్మనః. ౪౨

టీక॥ అథవా = అటుకాచేని; ధర్మకామస్య = ధర్మమునందుమాత్రమే
యిచ్చగలవాఁడును; ధీమతః = అధికమ
యినబుద్ధిగలవాఁడును; రాజషేఖ =
రాజునుబుష్పియునయినవాఁడును; పర
మాత్మనః = ఉత్కృష్టమయినమనసుగల
వాఁడునగు; తస్య = ఆ; రామస్య = రా
మునకు; భాగ్యయా = భాగ్యనగు; మ
యా = నాచేత; అథకః = ప్రయోజన
ము; నహి = లేదాయేమి?
అటుగాక, రాముండు సులక్షణము
గాజీవించియుండును; అయినను, ధర్మ
మునందుమాత్రమే యిచ్చగలిగి, రాజ
షేఖయై, మనస్సుని మఱముచేసికొ
ని, యిట్లువై రాగ్యంబునొంది, యుండు
టంజేసి, రామునకు, నాపైనక్క-అతప్పి
యున్నదేమొ. అని, తాత్పర్యము.

దృశ్యమానే భవేత్ప్రీతి సౌహృదం నాస్త్య పశ్యతః

టీక॥ దృశ్యమానే = చూడఁబడుచు
న్నజనమునందు; ప్రీతిః = స్నేహము; భ
వేత్ = ఉండును. అపశ్యతః = చూడకు
న్నవానికి; సౌహృదం = స్నేహము; నా
స్తీ = ఉండదు.
స్నేహంబుగలిగినవెనుక, వాకరినొ
కరు చూచుకొనుదుండుదురేనియాస్నే
హముచెడకుండును; అట్లుచూచుకొన
కుండురేని, యాస్నేహమునశించును;
కావున, నేను రాముండును, ఒకరినొకరు
విడిచియున్నాము, కాఁబట్టి, నాయం
దురామునకుంగల్గి యుండిన స్నేహము
నశించినదేమొ. అని, తాత్పర్యము.

నాశయంతి కృతఘ్నాస్తు స రామో నాశయిష్యతి. ౪౩

టీక॥ కృతఘ్నాస్తు = తమకుఁజేయఁబడినయుపకారమును మఱచునట్టివారు

మాత్రము; ప్రీతిం(అధ్యాహృతము) =
స్నేహమును ; నాశయంతి=నశింపఁ
జేయుదురు. రామః= రామండు ; న
నాశయిష్యతి=నశింపఁజేయఁడు.

ఇతరులు తమకుఁజేసిన యుపకార
మునుమఱచునట్టి పాపాత్ములు మాత్ర
మే, యట్లుపూర్వముగలిగినప్రీతిని, వి

యోగముగల్గినప్పుడు, మఱతురుగాని,
రామండుమాత్రము, ఎవ్వరియందేని,
మొదటఁదనకుఁబ్రీతిగల్గినచో, దానిమ
ఱియెన్నఁటికిని, మఱవఁడు; కావుననా
తనికెప్పుడునుబ్రీతితప్పియుండదు.

అని, తాత్పర్యము.

కిన్నుమే న గుణాః కంచి త్కింవా భాగ్యక్షయో మమ
యాహం సీదామి రామేణ సీనా ముఖ్యైః భామినీ. ౪౪

టీక॥ భామినీ=స్త్రీనగు; యా=ఏ; గ్యక్షయఃకింవా= భాగ్యము నశించుట
అహం=నేను; ముఖ్యైః=శ్రేష్ఠుఁడగు; యాయేమి?
రామేణ=రామునిచేత; సీనా=విడు
వఁబడినదాననై; సీదామి= నాశంబు
నొందుచున్నానో; తస్యాః (అధ్యా
హృతము)=అట్టి; మే=నాకు ; నగు
ణాః=పాపములు; కిన్ను (సంతి)=ఉ
న్నవాయేమి? మమ=నాయొక్క ; భా

గ్యక్షయఃకింవా= భాగ్యము నశించుట
యాయేమి?
అందు దాననగునేనుబెనిమిటియయిన
రాముని బానియిట్లు దుఃఖించుననా
శంబునొందుచున్నానె; నేనంతకుముం
దుచేసిన పాపములవలననిట్లు నాకువా
టిల్లినదా? లేక, నాదౌర్భాగ్యమేదీ
నికేఁగారణమా? అని, తాత్పర్యము.

శ్రేయో మే జీవితాన్త తుం విహీనాయా మహాత్మనః
రామా దక్షిష్టచారిత్రా చ్చరా చ్చత్రునిబహాతాత్. ౪౫

టీక॥మహాత్మనః= పూజ్యమయిన
స్వభావము గలవాఁడును; అక్షిష్టచారి
త్రాత్= దోషములేనిచరిత్రముగలవాఁ
డును; శూరాత్=యుద్ధమునందుచెఱవ
నివాఁడును; శత్రునిబహాతాత్ = శ

త్రువులంబంపువాఁడునగు; రామాత్=
(తృతీయాశ్రమండుబంచమి)రాముని
చేత; విహీనాయాః = విమనఁబడిన;
మే=నాకు; జీవితాత్ = బ్రతికియుండు
టకన్న; మతుం=చచ్చుటకు, చచ్చుట

యనుట; శ్రేయః=మంచిది.

మహాత్ముండును నిదోకపంజగు చ
రివిముగలవాఁడునుశూరుండునుశత్రు

లంజంపువాఁడునగు రామునించాసి, జీ

వించియుండుటకన్న నాకు మరణంబు
నొందుటయే, మేలు. అని, తాత్పర్యము.

అథవా న్యస్తశస్త్రై తా వనే మూలఫలాశేనా

భ్రాతృరా హి నరశ్రేష్ఠా సంవృత్తౌ వనగోచరా

టీక|| అథవా=అటుగాదేని; వనే=అ
డవియందు; మూలఫలాశేనా=గడ్డలను

బండ్లనుదినుచుండువారలును; వనగోచ

రా=అడవియందగుపడువారలును, అ

డవియందగువారలుననుట; నరశ్రే

ష్ఠా=పురుషశ్రేష్ఠులును; భ్రాతృరా=అ

న్నదమ్ములునగు; తా=ఆరామలక్ష్మణ

లు; న్యస్తశస్త్రై=విడువబడినయా

యుధముగలవారలు; సంవృత్తౌహి=అ
యినారాయేమి?

అటుగాదేని మూలంబులను బండ్ల

నుదినుచు నడవించిరుగుచున్న పురుష

శ్రేష్ఠులగునారామలక్ష్మణులు, ఇద్దఱు

ను, దుఃఖింబున, నాయుధంబులనెవడిచి,

మునివృత్తినవలంబించి యున్నారేమి?

అని, తాత్పర్యము.

అథవా రాక్షసేంద్రేణ రావణేన దురాత్మనా

ఛద్మనా ఘాతితౌ శూరా భ్రాతృరా రామలక్ష్మణౌ. ౪౭

టీక|| అథవా=అటుగాదేని; దురా

త్మనా=దుష్టబుద్ధిగలవాఁడును ; రా

క్షసేంద్రేణ=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండు

నగు; రావణేన=రావణునిచేత; శూ

రా=యుధమునందుభయపడని వారు

ను; భ్రాతృరా=అన్నదమ్ములునగు;

రామలక్ష్మణౌ=రామలక్ష్మణులు; ఛ

ద్మనా=కపటముచేత; ఘాతితౌ (కిం)=

చంపబడిరాయేమి?

అటుగాదేని, దుష్టాత్ముండునురా

క్షససేత్వరుండునగునీరావణుండు, శూ

రులగునారామలక్ష్మణులనిద్దఱును, గప

టంబునం, జంపినాఁడాయేమి?

అని, తాత్పర్యము.

సాహ మేవం గతే కాలే మతుః మిచ్ఛామి సర్వదా

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౫౪౯

స ౨౬

టీక॥ కాలే=కాలము; ఏవం = ఇట్లు; గతే=కడవఁగా; సా=అట్టి; అహం=నేను; సర్వధా=అన్నివిధములను; మతుకం=చచ్చుటకు; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను. కాలమహిమయిట్లయినది కావున, నేను రామనివిడిచియెంతమాత్రము బ్రతికియుండఁజాలను; పాణిబులువిడువఁగోరెదను. అని, తాత్పర్యము.

నచ మే విహితో మృత్యు రస్మిన్ దుఃఖేపి వతఃసి. ౪౮

టీక॥ అస్మిన్=ఈ; దుఃఖే=దుఃఖము; వతః=వతఃత్యపి(వతఃమానేపి)=డించినప్పటికిని; మే=నాకు; మృత్యుశ్చ=మరణమును; విహితః=నీధమయినది; అస్మిన్=కాలేదు. ఇట్టిమహాదుఃఖముగలిగియున్నను, నాకుమరణంబుసిద్ధింపకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ధన్యాఖిలు మహాత్మానో మనయః స్త్యక్తకీర్తిషాః

జితాత్మానో మహాభాగా యేషాం నస్తః ప్రియాప్రియే. ౪౯

టీక॥ యేషాం=ఎవరికి; ప్రియాప్రియే=ఇష్టముననిష్టము; నస్తః=లేనో; తే(అధ్యాత్మతము)=అట్టి; మహాత్మానః=అధికమయిన ధైర్యముగలవారును; త్యక్తకీర్తిషాః=విడువఁబడిన పాపముగలవారలును; జితాత్మానః=జయింపఁబడిన మనసుగలవారలును; మహాభాగాః=పూజ్యమయిన భాగ్యముగలవారలును; మనయః=మునుషులు; ధన్యాఖిలు. అని, తాత్పర్యము. మాకుండునట్లు, “ఇదిప్రియము, ఇది యప్రియము” అనుభేద మెవ్వరికి లేకున్నదో, అట్టియధిక ధైర్యము గలవారలును దాపంబులేనివారలును మనసును స్వాధీనముజేసికొని యుండువారలును మహాభాగులునగు మునులు, ఇట్టికష్టము ననుభవింపవలసినదిలేదు, కావున, పుణ్యవంతులు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రియా స్మనంభవే ద్దుఃఖ మప్రియా చధికం భయమ్

తాభ్యాం హియే వియుజ్యంతే నమ స్తేషాం మహాత్మనామ్. ౫౦

టిక॥ ప్రియాత్ = ఇష్టమయినవస్తువు నాం = అధికమయిన ధైర్యముగల మును
వలన; ముఖం = దుఃఖము; వసంభవేత్ = లకు; నమః = నమస్కారము.
కలుగును, సుఖముగలుగుననుట; అప్రి ప్రియంబగుదానివలన సుఖంబు గ
యాత్ = అనిష్టమయినవస్తువువలన; అ లుగును; అప్రియంబగుదానివలనదుఃఖ
ధికం = ఎక్కువైన; భయం = భయము; సం ముగలుగును ; అట్లుసుఖదుఃఖములుగ
భవేత్ (అధ్యాత్మతము) = కలుగును. లిగించుప్రియాప్రియంబులనువిడిచియుం
యే = ఎవరు; తాభ్యాంహి = వానిచేతను డు మహాత్ములగు మనులకు నమస్క
గూడ; వియుజ్యంతే = విడువబడుదు రించెదను. అని, తాత్పర్యము.
న్నారో; లేహం = అట్టి; మహాత్మా

సాహం త్యక్తా ప్రియాహేణ రాహేణ విదితాత్మనా

ప్రాణం స్వప్నామి పాపస్య రావణస్య గతా వశమ్. ౫౦

టిక॥ సా = అట్టి; అహం = నేను; ప్రి లను; త్యక్త్యామి = విడువఁగలను.
యాహేణ = సంతోషమునగుచుగిన నేనట్టిదాననుగాను, కేవలముప్రి
వాఁడును; విదితాత్మనా = తెలిసికొనఁ యపదార్థమునందే ప్రీతిగలదానను,
బడినపరమాత్మగలవాఁడునగు ; రా గావున, నాకుఁబ్రయిండుగురాముని వి
హేణ = రామునిచేత; త్యక్తా = విడువఁ డిచి, యప్రియుండగుపాపిష్ఠుని రావ
బడినదాననై; పాపస్య = పాపస్వభా ణునియధీనవికుంబికిఁగి, బ్రతికేయుండం
వుండగు; రావణస్య = రావణుని యె జాలను; ప్రియంబులువిడిచెదను. అని,
కా; వశం = అధీనతను; గతా = పొం నీతయెచ్చినది. అని, తాత్పర్యము.
దినదాననై; ప్రాణా = ప్రియము

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

సుందరకాండే, పద్వీంశస్సర్గః.

ఇది, సుప్తార్థము.

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౫౧

స ౨౭

ఇది, పరమార్థవందికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండ షడ్వింశసర్గః టీక,
ముగిసినది.

(౫౬)

సప్తవింశసర్గః ప్రారంభః.

ఇత్యుక్తా స్తీతయాఘోరా రాక్షస్యః క్రోధమూఢితాః
కాశ్చ జగ్నుః ప్రదాఖ్యాతుం రావణస్య తరస్సివ్దనః. ౧

టీక ఘోరాః = భయంకరల	చెప్పటకు; జగ్నుః = పోయిరి.
యిన; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; స్తీ	భయంకరాకారలగు రాక్షసస్త్రీ
తయా = స్తీతచే; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్తాః =	లు, స్తీతమాటలువిని, మహారోషంబు
చెప్పబడినవారలై; క్రోధ మూర్ఛ	నొంది, యందుఁ గొందలు, అట్లుస్తీత
తాః = కోపముచే వ్యాపింపబడినవా	ప్రాణంబులు విడువనిశ్చయించిన సంగ
రలై; కాశ్చిత్ = కొందలు; తరస్సివ్దనః	తిన, బలవంతుండగు రావణసకుంజె
= బలవంతుండగు; రావణస్య = రావ	ప్పటకుఁబోయిరి. అని, తాత్పర్యము.
ణసకుంజెత్ = ఆసంగతిన; ఆఖ్యాతుం =	

తత స్తీతా ముపాగవ్య రాక్షస్యో ఘోర దశకనాః
పునః పరుష మే కాథక మసథాకథక మథాబ్రువత్. ౨

టీక ఘోరదర్శనాః = భయంకరమ	థాకథకం = అనర్థమెప్రయోజనము
యినచూచుటగల; రాక్షస్యః = రాక్ష	గాఁగలదియునగుమాటను; అబ్రువత్ =
సస్త్రీలు; స్తీతాం = స్తీతను; ఉపాగవ్య =	చెప్పిరి.
పొంది; అథ = అటుపిమ్మట; పునః = మఱ	చూపరులకుభయంబుగలిగించు నా
ల; పరుషం = కఠినమును; ఏకాథకం = ఒ	రాక్షసస్త్రీలు, స్తీతయొద్దకువచ్చి, మఱల
కటెయధకముగలదియును, ముందుచె	మునుపు చెప్పినట్లే, పరుషంబునైన
ప్పినయథకమే కలదియుననుట; అస	థకము గల్గించునదియునగు, మాటం

శెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అద్యేదాసీం తవా నార్యే సీతే పాపవిశ్వయే
రాక్షసోఽభక్షయిష్యంతి మాంస మేత ద్యధా సుఖమ్. ౩

టీక॥ అనార్యే = దుష్టురాలవును; పాపవిశ్వయే = పాపమునందునిశ్చయముగలదానవునగు; సీతే = సీతా! అద్య = ఈదినమునందు; ఇదాసీం = ఈక్షణమునందు; రాక్షసః = రాక్షసస్త్రీలు; తవ = నీయొక్క; ఏతత్ = ఈ; మాంసం = మాంసమును; యథాసుఖం = సుఖముగా; భక్షయిష్యంతి = తినఁగలరు.

దుష్టురాలవుఁ బాపిష్ఠురాలవునగు సీతా! నేడీక్షణమునందె, రాక్షసస్త్రీలు, నీదేహమునందలి మాంసమును దనివిదీరఁచితిరనియెఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథకము. — సీతే! అద్య; ఇదాసీం; పాపవిశ్వయే = పాపరూప

మయిననిశ్చయముగల; అనార్యే = అపరాధముండఁగా; రాక్షసః = రాక్షసస్త్రీలు; తవ = (నృతీయారథమునందువస్తి) = సీతే; ఇం (అధ్యాహృతము) = తమదైన; మాంసం = మాంసమును; యథాసుఖం = సుఖముగా; భక్షయిష్యంతి = భక్షింపఁజేయఁగలరు.

సీతా! నీకీరాక్షసస్త్రీలేమైననపరాధముగావించినట్లు నీకుఁ దోచునని, యీరాక్షసస్త్రీలు, దానినివృత్తికై, తమదేహమాంసమును నీకారగింపఁబెట్టి, ప్రాణంబులువిడువఁగలరు.

అని, తాత్పర్యము.

సీతాం తాభిరనార్యాభి ర్భక్ష్వాంతజితాం తదా
రాక్షసీ త్రిజటా వృద్ధా శయానా వాక్య మబ్రవీత్. ౪

టీక॥ తదా = అప్పుడు; అనార్యాభి = దుష్టులయిన; తాభిః = ఆరాక్షసస్త్రీలచేత; సంతజితాం = బెదరింపఁబడిన; సీతాం = సీతను; దృష్ట్వా = చూచి; శయానా = పరుండి యున్నదియును; వృద్ధా = ముదుసలియునగు; త్రిజటా = త్రిజటయును; రాక్షసీ = రాక్షసస్త్రీ; వా

క్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అప్పుడట్లు, దుష్టులయినయారాక్షసస్త్రీలు బెదరించుచుండుటం జూచి, యంతవఱకుఁబరుండినిద్రించుచుండినముసలిరాక్షసి, త్రిజటయుననది, యారాక్షసస్త్రీలంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మానం ఖాదతా నార్యా న సీతాం భక్షయిష్యథ
జనకస్య సుతా మిష్టాం స్తుషాం దశరథస్య చ. ౫

టీక॥ అనార్యాః = దుష్టులయినరా	పకుండు.
క్షుప్తస్త్రిలారా! ఆత్మానం = నన్ను; ఖాద	దుష్టులయినరాక్షుస్త్రిలారా! జన
త = తినుండు. జనకస్య = జనకునియొక్క;	కునకుం, గొమాతెయినుదశరథునకుం
సుతాం = కొమాతెయిను; దశరథ	గోడలును బ్రపంచమునకంతయుం బ్ర
స్య = దశరథునియొక్క; స్తుషాంచ =	యయునగుసీతనుభక్షింపకుండు; అందు
కొడలును; ఇష్టాం = ప్రియయునగు; సీ	కుబదులుగా, నన్నుభక్షింపుండు.
తాం = సీతను; సభక్షయిష్యథ = భక్షిం	అని, తాత్పర్యము.

స్వప్నో హ్యభ్య మయా దృష్టో దారుణో రోమహర్షణః
రాక్షసానా మభావాయ భర్తు రస్యా భవాయచ. ౬

రాక్షసానాం = రాక్షసులయొక్క;	నాచేత; దృష్టోహి = చూడబడినది
అభావాయ = నాశమకొఱకును, నాశ	గదా!
మునుసూచించు నదియుననుట ; అ	రాక్షసులకు వినాశంబును ఈసీ
స్యాం = ఈసీతయొక్క; భతుఁ = పె	తపెనిమిటియైన రామునకు జయం
నిమిటియొక్క; భవాయచ = అభ్యవయ	బును సూచించునట్టి, భయంకరంబును
ముకొఱకును, అభ్యవయమునుసూచిం	గగుర్పాటు గలిగించునదియునగు, నొ
చునదియుననుట; దారుణః = భయంక	కస్వప్నంబుగంటిని. అని, ప్రిజట, రా
రమును; రోమహర్షణః = వెండ్రుకల	క్షుస్త్రిలతోడ జెప్పినది.
నుగగుర్చుగొనకజేయునదియునగు; స్వ	అని, తాత్పర్యము.
ప్నః = కల; అద్య = ఇప్పుడు; మయా =	

ఏవ ముక్తా ప్రిజటయా రాక్షస్యః క్రోధమూర్ఛితాః
సర్వా ఏవా బ్రువన్భీతా ప్రిజటాం తా మిదం వచః. ౭

టీక॥ క్రోధమూర్ఛితాః = కోపముచేవ్యాపింపబడిన; రాక్షస్యః = రాక్ష

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౨

సస్త్రిలు; ఏవం=ఇట్లు; త్రిజటయా= అట్లు మహాకోపంబు నొందియుం
 త్రిజటచేత; ఉక్తాః= చెప్పబడినవాడునారాక్షసస్త్రిలు, త్రిజట చెప్పిన
 రత్నైఃసర్వాఏవ= అందఱునేభీతాః= మాటనువిని, యందఱును, భయంబు
 భయముపడినవారత్నైః తాం=ఆ; త్రిజటాం=ది, యాత్రిజటంబూచి, యిట్లని, చె
 టాం=త్రిజటనుగూర్చి; ఇదం=ఈ; వ ప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.
 చాః=మాటను; అబ్రువత్=చెప్పిరి.

కథయస్వ త్వయా దృష్ట స్వప్రీతియం కీదృశో నిని

టీక॥ త్వయా=నీచేత; నిని=రాత్రి నీవీరాత్రియందుం గనినస్వప్నం బె
 యందు; కీదృశః=ఎట్టి; స్వప్నం=కల; ట్టిదో, మారుం తెప్పుము.
 దృష్టః=చూడబడినదో? కథయస్వ=చె అని, తాత్పర్యము.
 ప్పుము.

తాసాం శ్రుత్వాతే వచనం రాక్షసీనాం ముఖాఽన్యథామ్. ౮
 ఉవాచ వచనం కాలే త్రిజటా స్వప్నం శ్రితమ్

టీక॥ కాలే= ఉచితకాలమునందు; వచనం=మాటను; ఉవాచ= పలికెను.
 త్రిజటా=త్రిజట; తాసాం=ఆ; రాక్షసీనాం=రాక్షసస్త్రిలయొక్క, ముఖాః= ముఖస్త్రిలమాటనువిని, వారలకుం దన
 నోటనుండి; ద్యుతం=జెడలిన; వచనం= స్వప్నవృత్తాంతము నిట్లని, చెప్పెను.
 మాటను; శ్రుత్వాతే= వినినంత నె; స్వ ప్పునంశ్రితం= స్వప్నమునుగుఱించిన;

గజదంతమయాం దివ్యాం శిబికా మంతరిక్ష గామ్. ౯
 యుక్తాం హంససహస్రేణ స్వయ మాస్థాయ రాఘవః
 శుక్ల మాల్యాంబరధరో లక్ష్మ జేనసహ గతః. ౧౦

టీక॥ రాఘవః = రాముడు; శుక్ల మాల్యాంబరధరః= తెల్లనిపుష్పమాలిక

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౫౫

స ౨౭

లనువస్త్రములనుధరించినవాడై; స్వ
యం=తాను; గజదంతమహాం=పసుం
గుదంతములవికారమయినదియును; ది
వ్యాం=శ్రేష్ఠమును; అంతరిక్షగాం= ఆ
కాశమును బొందినదియును; హంసస
హస్రేణ=హంసపక్షుల వేయితో; యు
క్తాం=చూడినదియునగు ; శిబికాం=ప
ల్లకిని; ఆస్థాం=అధిష్ఠించి; లక్ష్మణేనస
హ=లక్ష్మణునితోగూడ; లంకాం(అ
ధ్యాహృతము)=లంకను; ఆగతః=బాం

దినాడు.
రాముడు, తెల్లనిపుష్పమాలికలు
నువస్త్రములును వచ్చి, యేనుంగు
దంతములతో జేయబడినదియనంతరి
క్షమునందు సంచరించునదియును వేయి
హంసపక్షులు గూర్చబడియుండునది
యునగు శ్రేష్ఠమయిన పల్లకి నెక్కి, లక్ష్మ
ణునితోగూడ, సిలంకకువచ్చెను.
అని, రాత్వగ్యము.

స్వప్నే చాద్య మయా దృష్టా సీతా శుక్లాంబరావృతా
సాగరేణ పరిక్షిప్త శ్వేతం పర్వత మాస్థితా. ౧౧

టీక||అద్య = ఇప్పుడు; స్వప్నేచ=
స్వప్నమునందు; సీతా=సీత; శుక్లాంబ
రావృతా= తెల్లనివస్త్రముచేగప్పఁ
బడినదిగాను; సాగరేణ=సముద్రముచే
త; పరిక్షిప్తం=చుట్టునుజుట్టుకొనఁబడి
న; శ్వేతం=తెల్లని; పర్వతం=కొండను;
ఆస్థితా=అధిష్ఠించినదిగాను; మయా=

నాచేత; దృష్టా=చూడఁబడినది.
ఇప్పుడు, నేను, స్వప్నంబుననె, ఈసీ
త, తెల్లనివస్త్రంబుగట్టుకొని, సముద్రం
బునడుమనుండు శ్వేతపర్వతంబునెక్కి
యున్నట్లు, చూచినాను.
అని, రాత్వగ్యము.

రామేణ సంగతా సీతా భాసరేణ ప్రభా యథా

టీక||సీతా = సీత; భాసరేణ=
సూర్యునితో; ప్రభాయథా=వెల్తురుం
బోలె; రామేణ= రామునితో; సంగ
తా=చేరినది. .

వెల్తురుసూర్యునితోగూడియుండు
విభంబున, ఈసీతరామునితోజేరియు
న్నట్లు, చూచినాను.
అని, రాత్వగ్యము.

రాఘవశ్చ మయా దృష్ట శ్చతుర్దశంతం మహాగజమ్. ౧౨
ఆయాథ శైలసంకాశం చచార సహలక్ష్యణః

టీక॥ రాఘవశ్చ=రాముండును; చ (అధ్యాహృతము)=అట్లు; మయా=నా
తుదశంతం= నాలుగుదంతములుగలది చేత; దృష్టః=చూడఁబడినాఁడు.
యును; శైలసంకాశం=పర్వతముతోన రాముండు, లక్ష్యణః=గూడి, నాలు
మానమయినదియునగు; మహాగజం= గుదంతములుగలదియుఁ బర్వతముంబో
పెద్దయేనుంగును; ఆయాథః = ఎక్కిన లె నుండునదియునగు పెద్దయేనుంగునె
వాండై; సహలక్ష్యణః=లక్ష్యణనితోఁ కిర, లంతలోసంచరించునట్లుచూచినా
గూడినవాండై; చచార=తిరిగెను. తథా ను. అని, తాత్పర్యము.

తత ప్రా సరశాదూకౌ దీప్యమానౌ స్వతేజసా. ౧౩

శుక్లమాల్యాంబరధరౌ జానకీం పర్యుపస్థితౌ

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; స్వతేజః సీతను; పర్యుపస్థితౌ= సమీపించిరారు
సా==తమకాంతిచేత; దీప్యమానౌ= అంతః, చమదేహ కాంతిచే వెలుం
ప్రకాశించుచున్నవారను; శుక్లమా గురుఁ డెల్లనిపుష్పమాలికలను వస్త్రం
ల్యాంబరధరౌ=తెల్లని పుష్పమాలికల బులనుదాల్చియున్నపురుష శ్రేష్ఠులయి
నువస్త్రములనుదాల్చిన వారలునగు; సయా=రామలక్ష్యణలు, సీతసమీపం
తౌ=ఆ; సరశాదూకౌ=పురుషశ్రే బునకువచ్చిరి. అని, తాత్పర్యము.
ష్ఠులయినరామలక్ష్యణలు; జానకీం=

తత స్రస్య సగస్యాగ్రే హ్యకాశస్థస్య దంతినః. ౧౪

భద్రా= పరిగృహీతస్య జానకీసంఘ మాద్రితౌ

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; జాన దు; ఆకాశస్థస్య=ఆకాశమునందున్న
కీ=సీత; తస్య=ఆ; సగస్య=శ్వేతప దియును; భద్రా= పెరిమిటియగు
ర్వతముయొక్క; అగ్రే= శిఖరమునం రాముచేత; పరిగృహీతస్య= స్వీక

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౫౭

స ౨౭

రింపబడినదియునగు, అధిష్ఠింపఁ బడి నదియునగుననుట; దంతిసః ఏనుఁగు యొక్క; స్కంధంః=వీపును ; ఆశ్ర తాః=పొందినది.

అంత, నాశ్వేతపర్వత శిఖర నమీ పంబున, నాకాశంబునందున్న, రా ముండెక్కినయేనుంగునై నీతాడేవి, యెక్కినది. అని, రాశ్వర్యము.

ఈశ్లోకంబునందు, “తతః స్తస్య” అనుచో టనుండ “స్య” అనునక్షరముచేత, గాయ త్రిపదమూడవయక్షురమగు “స్య” అను నచ్చిగ్రహింపఁబడినది. పండ్రెండువేల శ్లోకములుముగిసివి. ఇది, పదుమూడవశ్లోకసహస్రమునకు మొదటి శ్లోక ము. అని యెఱుంగునది .

భతుః రంకా త్సముశ్చత్య తతః కవలలోచనా. ౧౫
చంద్రసూర్యౌ మయా దృష్టౌ పాణినా పరిమాజితే

టీక||తతః=అటుపిన్నుట; కవలలో చనా=తామరపూలవంటికండ్లుగల నీ త; భతుః=వెనుమీదియగు రాము యొక్క ; అంకాత్=తోడనుండి; స ముత్పత్య=లేచి; పాణినా=చేతచేత; చంద్రసూర్యౌ=చంద్రునిసూర్యుని; పరి మాజితే=ఁబడుచుచు, స్పృశించు చు

ననుట; మయా=నాచేత ; దృష్టా= చూడఁబడినది. అంతఁ, దామరపూలంబోలు కం డ్లుగలయానీత, వెనుమీదియగురాము నీతోడనైనుండిలేచి, హస్తంబున జం ద్రసూర్యులంబట్టుచుండనట్లు, చూచి నాను. అని, రాశ్వర్యము.

తత స్తాభ్యాం కుమారాభ్యా మాస్థిత స్స గజోత్తమః. ౧౬
నీతయాచ విశాలాత్మ్యే లంకాయా ఉపరి శ్ఠితః

టీక||తతః= అటుపిన్నుట ; తా భ్యాం=ఆ; కుమారాభ్యాం=రామ ల త్కణులచేతను; విశాలాత్మ్యే= వెడ లుపైనకండ్లుగల; నీతయాచ= నీతా డేచేతను; ఆస్థితః=అధిష్ఠింపఁ బడి

న; సః=ఆ; గజోత్తమః= గజశ్రేష్ఠ ము; లంకాయాః=లంకకు ; ఉపరి= మీద; స్థితః=ఉండినది. అంత, నారామలక్ష్మణులును బె ద్దకండ్లుగలనీతయును , ఎక్కియున్న

యా యేనుంగు, ఆకాశంబున, లంకకుం

అని, తాత్పర్యము.

బై గానుండునట్లు, చూచినాను.

పాణ్డురవఃభ యుక్తేన రథేనాప్తయుజా స్వయమ్. ౧౭

ఇహేవాపయాతిః కాకుత్స్థ స్సీతయా సహ భార్యయా

టీక॥ కాకుత్స్థః = రాముండు ; స్వ

రథేన = రథముచేత ; ఇహ = ఇచ్చటికి ;

యుం = తాను ; భార్యయా = భార్య

ఉపయాతః = వచ్చినాడు.

యయిన ; సీతయాసహ = సీతతోఁగూ

రాముండు , సీతతోఁగూడ నెనిమిది

డ ; పాండురవఃభ యుక్తేన = బెల్లె

బెల్లెయెద్దులుగట్టంబడియుండు, రథంబు

యెద్దులతోఁగూడినదియును ; అప్తయు

నెక్కి, యచ్చటికివచ్చినాడు.

జా = ఎనిమిదింటితోఁగూడినదియునగు ;

అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణేన సహ భ్రాత్రా సీతయా సహ వీర్యవాన్. ౧౮

ఆరుహ్య పుష్పకం దివ్యం విమానం సూర్యస్పృహం

ఉత్తరం చిత్త మాలోక్య జగామ పురుషోత్తమః. ౧౯

టీక॥ వీర్యవాన్ = అధికమయినవ

క్కును ; ఆలోక్య = చూచి, ఉద్దేశించి

రాక్రమముగల ; పురుషోత్తమః = పురు

షుండు ; జగామ = పోయెను.

వశేష్ఠుండుగు రాముండు ; భ్రాత్రా = స

మహాపరాక్రమశాలియుంబురుషో

త్తుండుగు ; లక్ష్మణేన సహ = లక్ష్మణు

త్తముండునగునా రాముండు, తమ్ముం

నితోఁగూడ ; సీతయాసహ = సీతతోఁ

డగులక్ష్మణునిభార్యయి సీతాదేవినిగూ

గూడ ; దివ్యం = శ్రేష్ఠమును ; సూర్యస

చి, సూర్యచింబంబునకు సాటియగుపు

ష్పికం = సూర్యతోనమానమయి నది

ష్పకవిమానంబునెక్కి, యుత్తరపుది

యునగు ; పుష్పకం = పుష్పకమును ; విమా

క్కునుబట్టిపోయెను.

నం = విమానమును ; ఆరుహ్య = ఎక్కి ;

అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తరం = ఉత్తరపు ; చిశం = చి

ఏవం స్వప్నే మయా దృష్టో రామో విష్ణుపరాక్రమః

లక్ష్మణేన సహ భాగ్రితా సీతయా సహ రాఘవః. ౨౦

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; స్వప్నే = కల	సీతయా సహ=సీతతోఁగూడ; దృష్టః=
యందు; మయా=నాచేత; రాఘవః=	చూడఁబడినాఁడు.
రఘువంశంబునఁ బుట్టినవాఁడును ; వి	నే, నీప్రకారంబున, స్వప్నంబునం
ష్టుపరాక్రమః = విష్ణుదేవునియొక్క-ప	దు, విష్ణుదేవునిపరాక్రమంబునకుసాటి
రాక్రమమువంటిపరాక్రమము గలవాఁ	యగుపరాక్రమంబుగలరాముని, అతని
డునగు; రామః=రాముఁడు; భాగ్రితా=	తమ్ముండగులక్ష్మణుని, భార్యమసీతా
తమ్ముఁడైన ; లక్ష్మణేనసహ=లక్ష్మణి	దేవిని, బాచినాను.
తోఁగూడ; భార్యయా = భార్యయగు;	అని, తాత్పర్యము.

నహి రామో మహాతేజా శృకోశేతుం సురాసురైః

రాక్షసైర్వాపిచా నైర్వైర్వా స్వగణః పాపజనైరివ. ౨౧

టీక॥ మహాతేజాః=అధికమయినపరా	దేవతబోలె; శేతుం=జయించుటకు; శ
క్రమముగల; రామః=రాముఁడు; సురా	కోశేనహి=అలవిగాఁడుగదా!
సురైః=దేవతలచేతను గాని అసురులచే	పాపిష్ఠుఁడు స్వగణము సాధింపఁజాలన
తనుగాని; రాక్షసైర్వాపిచ=రాక్షసు	ల్లు, మహాపరాక్రమశాలియగురాముని,
లచేతను గాని; అనైర్వైర్వా=ఇతరులచే	దేవతలుగానియసురులు గాని రాక్షసులు
తనుగాని ; స్వగణః = స్వగణము;	గానివటియితరులుగాని, యెంతమాత్ర
పాపజనైరివ= పాపమునేయుజనుల	ముజయింపఁజాలరు. అని, తాత్పర్యము.

రావణశ్చ మయా దృష్టః షితాతైల సముషితః

రక్తవాసాః పిబన్తతః కరవీర కృతద్రుజః. ౨౨

టీక॥ రావణశ్చ=రావణుండును; షి	సాః=ఎట్టవస్త్రములుగలవాఁడై; తై
తా=నేలయందు; తైలసముషితః=నూ	లం(అధ్యాహృతము) = నూనెను; పి
నెచేఁ దడుజఁబడిన వాఁడై; రక్తవా	బక్=త్రాఁగుడు; మత్తః=కైఞ్చనం

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౭

దినవాండ్రై; కరివీరకృతస్రజ్జి = గన్నేరు
పూలతోఁజేయఁబడిన పుష్పమాలికగల
వాండ్రై; మయా = నాచేత; దృష్టి = చూ
డఁబడినాఁడు.

రావణుండు, గన్నేరుపూలమాలిక

నుదాల్చి, డేహమంతయునూ నెనభిషే
కించుకొని, యెఱ్ఱనిబట్టలుగట్టుకొని, నూ
నెండ్రావుచు, గై పునొంది నేలవైసుం
డుటం, బూచినాను. అని, తాత్పర్యము.

విమానా త్పుష్పకా దద్య రావణః పతితో ధువి

కృష్ణమాణ స్త్రియో దృష్టో ముండః కృష్ణాం బరః పునః. ౨౩

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; రావణః = రా
వణుండు; పునః = మఱల; పుష్పకాత్ = పు
ష్పకమనెడు; విమానాత్ = విమానంబు
నుండి; ధువి = నేలయందు; పతితః = పడి
నవాండ్రై; ముండః = జుట్టు లేనివాండ్రై; కృ
ష్ణాంబరః = నల్లనివస్త్రములు గలవాం
డ్రై; స్త్రియా = స్త్రీచేత; కృష్ణమాణః =

ఈడ్పించుచున్నవాండ్రై; దృష్టః = చూ
డఁబడినాఁడు.

రావణుండు, మఱల, పుష్పకవిమా
నంబునుండి నేలంబడి, తలలో జుట్టులే
క, నల్లనిబట్టలుగట్టుకొని, యొకయూ
డుచానిచేత నీడ్వబడుచున్నట్లు, చూ
చినాను. అని, తాత్పర్యము.

రథేన ఖరయు క్తేన రక్తమాల్యానులేపనః

పిబం స్తైలం సానస్పృత్య భ్రాంతచిత్తాకులేంద్రియః. ౨౪

టీక॥ రావణః (అధ్యాహృతము) =
రావణుండు; రక్తమాల్యానులేపనః =
ఎఱ్ఱనిపుష్పమాలికలను మైపూతయు
నుగలవాండ్రై; తైలం = నూనెను; పి
బన్ = త్రాగుచు; సానన్ = నవ్వుచు ;
స్పృత్య = ఆడుచు; భ్రాంతచిత్తా కు
లేంద్రియః = భ్రమమునొందిన మన
సుగలవాఁడునుగలంత నొందిన యిం

ద్రీయంబులుగలవాఁడునై ; ఖరయుక్తే
న = గాడిదలతోఁగూడిన; రథేన = రథ
ముచేత; సయూ (అధ్యాహృతము) =
పోయెను.

మఱియు, రావణుండు, ఎఱ్ఱనిపూ
లమాలికలను రక్తగంధమునుధరించి,
నూనెద్రావుచు నవ్వుచు నతఁనము సే
యుచు, భ్రాంతచిత్తుడై యింద్రియం

బుల స్వారీసతదప్తి , గాడిదలుగట్టి నాను. అని, తాత్పర్యము.
నరభంబునెక్కి, పోవుచుండుటం, జూచి

గదాభేన యయా శీఘ్రం దక్షిణం దిశ మా స్థితః

టీక॥ రావణః=రావణుడు; దక్షిణం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కును; ఆ మఱియు, రావణుండు, గాడిద నె
స్థితః=అవలంబించినవాడై; గదాభే క్కి, దక్షిణపుదిక్కునబట్టి, శీఘ్రము
న=గాడిదచేత; శీఘ్రం=వడిగా; య గాబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

పున రేవ మయాదృష్టా రావణో రాక్షసేశ్వరః. ౨౫
పతితోఽవాక్కిరా భూమా గదాభా ద్భయమోహితః

టీక॥ పునరేవ=మఱియు; రాక్షసేశ్వరః=రాక్షసులకుఁ బ్రభుండైన; రా దృష్టః=చూడఁబడినాడు.
వణిః=రావణుండు ; భయమోహితః=భయముచేఁ దెల్వితప్పినవాడై, మఱి, రాక్షసేశ్వరుండగు రావ
గదాభాత్=గాడిదనుండి ; అవాక్కి క, గాడిదపైనుండి, తలకిందుగానేలం
రాః=క్రిందతలగలవాడై, తలక్రిందు బడుటను, జూచినాను.
గాననుట; భూమా=నేలయందు; పతి అని, తాత్పర్యము.

సహసో ఘోరాయ సంభ్రాంతో భయాతో మదవిహ్వలః. ౨౬
ఉన్మత్తశ్చ దిగ్వాసా దుర్వాక్యం ప్రలపన్తహు
దుర్గాంధం దుస్సహం ఘోరం తిమిరం నరకోపమమ్. ౨౭
మలపంకం ప్రవిశ్యా శు మగ్న స్తత్ర స రావణః

టీక॥ సః=ఆ; రావణః= రావణుఁ ఁ; సంభ్రాంతః=తొట్రుపాటుగలవాఁ
డు; సహసా=తటాలున; ఉన్మత్తాయ=లే డై; భయాత్= భయముచేతఁబడిం

పంబడినవాడై; మదవివ్వాళి= కైపుచే
తనవయవంబుల స్వాధీనత దప్పినవా
డై; ఉన్నతశ్రవ(స్థితః)= పిచ్చిపట్టినట్లు
న్నవాడై; దిగ్వాసాః= దిక్కులెవఁద్రు
ముగాఁగలవాడై, వస్త్రీమే లేనివాడై
యనుట; బహు= అధికముగా; దుర్వా
క్యం= చెడ్డమాటను; ప్రలపఁ= వదరు
చు; దుగఁగంధం= చెడువాసనగలదియు
ను; దుస్సహం = ఓర్వఁగూడనిదియు;
ఘోరం= భయంకరమయినదియు; తిమి
రం= చీకటిగలదియు; నరకోపమం= న
రకముతోఁబోల్కి-గలదియునగు; మల
పంకం= అమేధ్యముయొక్క-బురదను; ఆ

శు= శీఘ్రముగా; పవిత్ర్య= చాచ్చి; త
త్రీ= అందు; మగ్నిం= మునింగెను.

ఆరావణుండంత, శీఘ్రంబుగాలేచి,
తోట్రుపడుచు, భయంబునొంది, మదం
బుననవయవంబుల స్వాధీనత దప్పి, పిచ్చి
పట్టినట్లు చెప్పరానిదుర్వాక్యంబులు విశే
షంబుగాఁబలుకుచు, శీఘ్రంబుగా, దు
గఁగంధంబై సహంపనలవిగాక భయం
కరంబై యంధకారపూర్ణంబైనరకం
బువలెనుండు, మలపంకంబుఁ జొచ్చి,
యందు మునింగెను.

అని, తాత్పర్యము.

కంఠే బద్ధ్వా దశగ్రీవం ప్రమదా రక్తవాసినీ. ౨౮

కాళీ కదళమలిస్తాంగీ దిశం యామ్యాం ప్రకషణి

టీక॥ రక్తవాసినీ= ఎఱ్ఱనివస్త్రముగ
ట్టుకొన్నదియును; కాళీ= బొగ్గువంటిది
యును, నల్లనిదియుననుట; కదళమలి
స్తాంగీ= బురదజేఁబూయఁబడినదేహ
ముగలదియునగు; ప్రమదా= స్త్రీ; దశ
గ్రీవం= రావణుని; కంఠే = మెడయం
దు; బద్ధ్వా= కట్టి; యామ్యాం= యముని
నైన; దిశం= దక్షిణపుదిక్కునుగూచిఁ;

ప్రకషణి= (భూతాథము నందు
లట్) ఈ దృశ్యము.

ఎఱ్ఱబట్టలుగట్టుకొనిదేహమంతయు
బురదఁబూసికొనియుండునొక్క-నల్లని
స్త్రీ, రావణుని, మెడకుఁద్రాడుగట్టి, ద
క్షిణపుదిక్కున కీడ్చుకొనిపోవుచుండె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తత్ర మయా దృష్టః కుంభకణోఽనిశాచరః. ౨౯

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౬౩

స ౨౭

<p>టీక॥ ఏవం=ఇట్లే; తత్ర=అచ్చట; ని కాచరః = రాక్షసుండగు; కుంభక ణః=కు. భకర్ణుండు; మయా=నాచే తదృష్టః=చూడబడినాడు.</p>	<p>అచ్చట, కుంభకణుండును, ఈప్ర కారముగానే, యుండఁగాఁ, జూచినా ను. అని, తాత్పర్యము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రావణస్య సుతా సుర్వే దృష్టా వై లసముక్షితాః

<p>టీక॥ రావణస్య = రావణునియొ క్క; సుతాః=కొడుకులు; సుర్వే=అం దఱును; వైలసముక్షితాః=నూనచేద దుపబడినవారలై; దృష్టాః=చూడఁ బడినారు.</p>	<p>రావణునికొడుకు, అందఱు, దేహ మంతయు, నూనె నభిషేకించు కొని యుండఁగాఁ, జూచినాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

వరాహేణ దశగ్రీవ శ్శింశుమారేణ కేంద్రజిత్. ౩౦

ఉష్ఠ్పీణ కుంభకణ శ్చ ప్రయాతా దక్షిణాం దిశమ్

<p>టీక॥ దశగ్రీవః=రావణుండు; వ రాహేణ=పందిచేతను; ఇంద్రజిత్ = ఇంద్రజిత్తు; శింశుమారేణ = మొస లిచేతను; కుంభకణః=కుంభకణుం డు; ఉష్ఠ్పీణచ=బంటుచేతను; దక్షి ణాం=దక్షిణపు; దిశం=దిక్కునుగూర్చి;</p>	<p>ప్రయాతాః=పోయిరి. రావణుండుపందిచి , ఇంద్రజిత్తు మొసలిని, కుంభకణుండాంటెను, ఎ క్కి, వీరుమువ్వరును, దక్షిణపుదిక్కు- నుబట్టిపోయిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏక స్తత్ర మయా దృష్ట శ్వేతచ్ఛత్రో విభీషణః. ౩౧

శుక్లమాల్యాంబరధర శ్శుక్లగంధానులేపనః

శంఖదుందుభినిఘోషే నృత్తగీతై రలంకృతః. ౩౨

ఆరుహ్య వైలసంకాశం మేఘస్తనితనిస్వనమ్

చతురదంతం గజం దివ్య మాస్తే తత్ర విభీషణః. ౩౩

చతుర్భి సుచివై సాగ్రం వై హాయస ముపస్థితః

టిక॥ విభిషణః = విభిషణుడు ; ఏకః = ఒకఁడుమాత్రము; శ్వేతచ్ఛత్రః = తెల్లనిగొడుగుగలవాడై ; శుక్లమాల్యంబరధరః = తెల్లనిపుష్పమాలికలనువస్త్రములనుధరించినవాడై ; శుక్లగంధానులేపనః = తెల్లనిగంధముమైపూతగాఁగలవాడై; శంఖదుందుభినిఘోషస్త్రీః = శంఖములయొక్కయుభేరులయొక్కయు ధ్వనులచేతను; నృతగీతైః = ఆటలచేతను పాటలచేతను; అలంకృతః = అలంకరింపఁబడినవాడై; శైలసంకాశం = పర్వతముతోసమానమయినదియును ; మేఘస్తోతనిస్వం = మేఘముయొక్క స్వవివంతిధ్వనిగలదియును; చతుర్దశంతం = నాలుగుదంతములుగలదియును; దివ్యం = శ్రేష్ఠమును; వై హేయసం = ఆకాశమునందుసంచరించు నదియునగు; గజం = ఏనుంగును; చతుర్భుజః = నలుగురైన; సచి

వై స్సార్ధం = మంత్రులతోఁగూడ; అరుహ్య = ఎక్కి ; తత్ర = అచ్చట ; ఆస్తే = (ఘౌతార్థమందులట్) ఉండెను. తథా (అధ్యాహృతము) - అట్లు; తత్ర = ఆస్వస్థమునందు; మయా = నాచేత; దృష్టః = చూడఁబడినాడు. అప్పుడు, విభిషణుఁడొక్కఁడు మాత్రము, తెల్లపూలమాలికలను ధరించి, తెల్లబట్టలంగట్టుకొని, తెల్లనిగంధంబుంబూసికొని, శంఖధ్వనులునుభేరినాదంబులునుశెలంగఁగా, నృతగీతంబులతోనాప్పుడఁ, గొండతోసాటియైనదియు మేఘధ్వనివంటిధ్వని గలదియును నాలుగుదంతములుగలదియునాకాశంబున సంచరించునదియునగు, దివ్యమయినయేనుంగును, దానును, దనమంత్రులునల్వరునుంగూడి, యారోహించి, యున్నట్టు, చూచినాను. అని, తాత్పర్యము.

సమాజశ్చ మయా దృష్టో గీతవాదిత్రనిస్సవనః. ౩౪

విభతాం రక్తమాల్యానాం రక్షసాం రక్తవాససామ్

టిక॥ మయా = నాచేత; విభతాం = నూనెనుద్రాగుచుండువారును ; రక్తమాల్యానాం = ఎఱ్ఱవిపూలమాలికలగలవారలును ; రక్తవాససాం = ఎఱ్ఱనిబట్టలుగలవారలునగు; రక్షసాం =

రాక్షసులయొక్క ; గీతవాదిత్రనిస్సవనః = పాటలయొక్కయు వాద్యములయొక్కయు ధ్వనిగల; సమాజశ్చ = గుంపును; దృష్టః = చూడఁబడినది. మఱియు, నూనెద్రావుచు నెఱ్ఱని

పూలమాలికలనుధరించి , యెట్టిబట్టయించుచున్న, రాక్షసులజూచినాను.
లుగట్టుకొని, పాడుచు వాద్యంబులవా లని, తాత్పర్యము.

లంకా చేయం పురీ రమ్యా సవాజీరథకుంజరా. ౩౫

సాగరే పతితా దృష్టా భగ్నగోపురతోరణా

టీక॥ రమ్యా=సుందరమయిన; ఇ నందు; పతితా=పడినదిగా; దృష్టా=
యం=ఈ; లంకా=లంకయను; పురీచ= చూడఁబడినది.
పట్టణమును; సవాజీరథకుంజరా= గు రమణీయంబగు సీలంకాపట్టణము,
ట్టములతోను రథములతోను ఏనుంగు గవనులనుబహిర్వాహములును పిరిగి,
లతోను గూడినదై; భగ్నగోపురతో గట్టములతోను రథములతోను ఏనుంగు
రదా=విరిగినగవనులను బహిర్వాహ లతోను, సముద్రంబునంబడినట్లు, చూ
రములనుగలదై; సాగరే=సముద్రము చినాను. అని, తాత్పర్యము.

లంకా దృష్టా మయా స్వప్నే రావణే నాథరక్షితా. ౩౬

దగ్ధా రామస్య దూతేన వానరేణ తరస్వినా

టీ॥ రావణేన=రావణునిచేత; అభిరక్షి ష్టా=చూడఁబడినది.
తా=రక్షింపఁబడిన; లంకా=లంక; రా రావణునిచేత రక్షింపఁబడుచున్న
మస్య=రామునియొక్క; దూతేన=రా యాలంకనురామునిదూతయైన బల
యచారియగు; తరస్వినా = మిక్కి వంతుండగునొకవానరుండు, దహిం
లియుబలముగల; వానరేణ=కోతిచే చినట్లు, స్వప్నంబుననగపడినది.
త; దగ్ధా=దహింపఁబడినదై; మయా= అని, తాత్పర్యము.
నాచేత; స్వప్నే=కలయందు; దృ

పీత్వా తైలం ప్రసృతాశ్చ ప్రహసంత్యో మహాస్వనాః. ౩౭

లంకాయాం భస్మరూప్యాయాం ప్రవిష్టా రాక్షస స్త్రీయః

టీక॥ రాక్షస స్త్రీయః = రాక్షస స్త్రీలు; తైలం=నూనెను; పీత్వా=

త్రాగి; పున్పత్తాశ్చ = అధికమయిన పరివిష్టాః = ప్రవేశించిరి.
 యాటలుగలవారలై; ప్రహసంత్యః = రాక్షసశ్రీలు, నూనద్రావి, న
 మిక్కిలి నవ్వుచు; మహాస్వనాః = అధి తకనమునేయుచు, నవ్వుచు, గట్టిగాఁగే
 కమయిన ధ్వనిగలవారలై; భస్మరూ కలువేయుచు, భస్మమాత్రావశిష్టయ
 త్తాయాం = భస్మమగుటచేఁ బ్రవేశింపఁ యిప్రవేశించుటకలవి గామండు లంక
 గూడని; లంకాయాం = లంకయందు; లోఁ, దిరుగుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

కుంభకణాదయశ్చేమే సవే రాక్షసపుంగవాః. ౩౮

రక్తం నివసనం గృహ్య ప్రవిష్టా గోమయప్రాదే

టిక॥ కుంభకణాదయః = కుంభక డే = ఆవుపేడ గుంటయందు ; ప్రవి
 ణ్ణండు మొదలుగాఁగల; ఇమే = ఈ; ష్టాః = ప్రవేశించిరి.
 రాక్షసపుంగవాః = రాక్షసశ్రేష్ఠులు; కుంభకణ్ణండు మొదలుగా మేటి
 సర్వేచ = అందఱును; రక్తం = ఎఱ్ఱని; రాక్షసులచట , ఎఱ్ఱనివస్త్రములు
 నివసనం = వస్త్రమును; గృహ్య (గృ గట్టుకొని, పేడగుంటలోఁబడి ముని
 హీత్యా) = గ్రహించి ; గోమయప్రా గిరి, అని, తాత్పర్యము.

అపగచ్ఛత నశ్యధ్వం సీతా మాప స రాఘవః. ౩౯

ఘాతయే త్పరిమామషీక సర్వై స్సాధకంహి రాక్షసైః

టిక॥ యాయం (అధ్యాహృత డఃఘాతయేద్ధి = చంపునుగదా!
 ము) = మీరలు; అపగచ్ఛత = తొలఁగిపో మిరలవ్వలికిఁబొందు; అట్లు చేయరే
 దు; నశ్యధ్వం = నశింతురు, నశి = ఆ; రాఘ ని, నాశంబునొందుదురు; రాముండు, సీ
 వః = రాముండు; సీతాం = సీతను; ఆ తంబొంది నట్లెకాని వేటుకాదు. రా
 ప = పొందినాఁడు, పొందినట్లెయనుట. ఱ్షసుల యందఁటితో, మిమ్ముం జంపు
 పరిమామషీక = అధికమయినకోపము ను,
 గలవారలై; సర్వైః = సమస్తులయిన; అని, తాత్పర్యము.
 రాక్షసైస్సాధకం = రాక్షసులతోఁగూ

ప్రియాం బహుమతాంభార్యాం వనవాస మనువ్రతామ్. ౪౦

భర్తృతాం తజ్జీతాంవాపి నానుమంస్యతి రాఘవః

టీక॥ప్రియాం=ప్రియురాలును; బహుమతాం = గౌరవింపఁబడినదియును; వనవాసం = అరణ్యంబులోనుండుటను; అనువ్రతాం = అనుసరించినదియును; భార్యాం = భార్యను; భర్తృతాం = నిందింపఁబడినదానిగాఁగాని; తజ్జీతాంవాపి = బెదరింపఁబడినదానిగాఁగాని; రాఘవః = రామఁడు; నాను	మంస్యతి = చిప్పఁడు. ప్రియురాలును బహుమానంబునొందియున్నదియును వనంబునకుం గూడవెంబడించి వచ్చినదియునగు, భార్యను, నిందించినను, బెదరించినను, రామఁడెంతమాత్రము, సహించియుండఁడు. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తదలం కూరవాక్యైర్వా సాంత్యమేవాభీధీయతామ్. ౪౧

టీక॥తత్ = అందువలన; వః = మీయొక్క; కూరవాక్యైః = కఠినములగుమాటలచేత; అలం = చాలును. సాంత్యమే = మంచిమాటయే; అభీధీయతాం = చెప్పఁబడుటగాక. అట్లుకావున, మీకఠినవచనంబులవిడువుఁడు; మంచిమాటగానె, చెప్పుడు. అని, తాత్పర్యము.
--

అభియాచామ వై దేహీ మేతద్ధి మమ రోచతే

టీక॥వై దేహీం = సీతను; అభియాచామ = ప్రార్థింపుదము. ఏతద్ధి = ఇదియే; మమ = నాకు; రోచతే = రుచించుచున్నది.	సీతను, “అభయఁబాసంగు” మని ప్రార్థింపుదము; ఇదినాయుభిప్రాయము. అని, తాత్పర్యము.
---	--

యస్యా మేవం విధ స్వప్నో దుఃఖితాయాం ప్రద్యత్యతే. ౪౨
సా దుఃఖే ర్వివిధై ముక్తా ప్రియం ప్రాప్నోత్యనుత్తమమ్

టీక॥యస్యాం = ఏశ్రీయఁడు; దుఃఖితాయాం = దుఃఖమునొందియుండఁగా; ఏ

✽

✽

వంఁధః=ఇష్టిఃస్వప్నః=కలః ప్రదృశ్య
తే=చూడఁబడుచున్నదో;సా=ఆస్త్రీ;
వినిధైః - నానావిధములయిన; దుః
ఖైః=దుఃఖములచేతను;ముక్తా = విడు
వఁబడినదై;అను త్రమం=తనకన్నను త్ర
మములేని;పియం=సంతోషమును;ప్రా
ప్నోతి=పొందుచున్నది.

ఏ స్త్రీయయిన, దుఃఖమునొంది

యుండఁగా, నిట్టిస్వప్నముగలుగునేని,
ఆస్త్రీ,దుఃఖములన్నియువిడిచి, సరిలేని
సంతోషమునొందును;కావున, ఈసీత,
దుఃఖముతోనుండఁగా,నాకీస్వప్నముగ
లిగినది, కాఁబట్టి, ఈ, సీత, దుఃఖములన్ని
యుఁబోయి, పరమసంతోషమునొండఁ
గలదు.

అని, తాత్పర్యము.

భర్తృకాతామపి యాచభ్యం రాక్షస్యః కింవివక్షయా. ౪౩

టీక॥ రాక్షస్యః= రాక్షసస్త్రీలా
రా!వివక్షయా=చెప్పఁ గోరుటచేత,
సంచేహముచేతఁజెప్పక, చెప్పటకుఁ
గోరుచుమాత్రముండుటచేత ; కిం=
ఏమిప్రయోజనము? భర్తృకాతామపి=
నిందింపఁబడినదైనను; సీతాం(అధ్యా
హృతము) = సీతను; యాచభ్యం=

ప్రార్థింపుఁడు.
రాక్షసస్త్రీలారా!“మనమట్లునిం”
దించియున్నామే,మనయందీబిడకనుగ్ర
హముగల్గునా” అనిసంచేహించుచుం
డవలదు;మీరలీసీతను ప్రార్థింపుఁడు;
మీయందీబిడకనుగ్రహముగల్గును.
అని, తాత్పర్యము.

రాఘవాద్ధి భయం ఘోరం రాక్షసానా ముపస్థితమ్

టీక॥ రాఘవాత్ = రామునివలన;
రాక్షసానాం= రాక్షసులకు ; ఘో
రం=భయంకరమయిన; భయం= ఆ
పదఁడపస్థితం= సమీపించినదిగదా?

ఇంక, శీఘ్రముగనే, రామునివల
న, రాక్షసులకందఱకుమహాభయంబు
వాటిల్లును. అని, తాత్పర్యము.

ప్రణిపాత ప్రసన్నాహి మైథిలీ జనకాత్మకా. ౪౪

అలమేషా పరిత్రాతుం రాక్షస్యో మహతో భయాత్

టీక॥ రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలారా! జనకాత్మకా = జనకుని కూతు

✽

✽

రయిన; ఏషా=ఈ; మైథిలీ=నీత; పడె
పాతప్రసన్నా = నమస్కారముచేత
సంతసించినదై ; మహాతపి=గొప్పదై
న; భయాత్ = భయమునుండి ; పరి
త్రాతుం=రక్షించుటకు; అలంపి=స
మధుకరాలుగదా!

రాక్షసప్రిలారా! జనకునికూ
తురయిన ఈసీతమాత్రమే , మీనమ
స్కారమునకుఁబ్రసన్నయయి, యిం
కరామునివలనమీకుఁ గలుగఁబోవు భ
యంబుఁ, బోగొట్టఁజాలును.
అని, తాత్పర్యము.

అపిచాస్యా విశాలాక్ష్యై న కించి దుపలక్షయే. ౪౫

విరూప మపిచాంగేషు సుసూక్ష్మమపి లక్షణమ్

టీక॥ అపిచ=ఇదిగాక ; విశాలా
క్ష్యైః = వెడలుపులయినకండ్లుగలసీతా
దేవియొక్క; అంగేషు = అవయవము
లందు; విరూపమపి= వికృతరూపము
నైనను; సుసూక్ష్మం = మిక్కిలియు
సూక్ష్మమయిన; లక్షణమపి=సామాన్య
కలక్షణమునైనను; కించిత్ = కొంచెమై

నను; నోపలక్షయే=చూడను.
ఇదిగాక, విశాలంబులగుకండ్లుగల
యాసీతాదేవి యంగంబులందు, దుఃఖ
మునొందించునట్టి, లక్షణముగాని, అంగ
వైకల్యముగాని, కొంచెమయినను, నాక
గపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఛాయావై గుణ్యమాత్మంత్రం శంకే దుఃఖ ముపస్థితమ్. ౪౬

అదుఃఖాహం మిమాంషేపిం వై హేయస ముపస్థితామ్

టీక॥ ఛాయావై గుణ్యమాత్మంత్రం =
కాంతివైకల్యమునుమాత్రము; ఉపలక్ష
యే(అధ్యాహృతము)= చూచుచున్నా
ను. అతః(అధ్యాహృతము)= దీనివలన;
అదుఃఖాహం = దుఃఖమునకుఁదగని
దియు; వై హేయసం=విమానమును; ఉ
పస్థితాం=పొందినదియునగు, దివ్యభో
గంబులనుభవింపఁ దగినదియునగునను

ట; ఇమాం=ఈ; దేపిం = సీతాదేవిని;
దుఃఖం=దుఃఖము; ఉపస్థితం=పొందిన
ది. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అని; శంకే=
సందేహించుచున్నాను.
ఈవిడదేహంబునందలి కాంతిమా
త్రముకొంచెముమాత్రమున్నది; దీనిచే
తనే, దుఃఖమునకుఁదగనిదియును దివ్య
భోగంబులనుభవింపఁదగినదియునగునను

తాదేవి, కీమఃఖియగల్గినదనితలంచుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

అథాసద్ధింతు వై దేహ్యః పశ్యామ్యహ ముపస్థితామ్. ౪౭

రాక్షసేంద్రవినాశంచ విజయం రాఘవస్యచ

టీక అహం = నేను; రాక్షసేంద్రని	చిన దానిం గానే; పశ్యామి = చూచెదను
నాశంచ = రాక్షసులకుఁ బ్రభువైన రావ	రాక్షసేశ్వరుండుగు రావణుండున
ణునివినాశమును; రాఘవస్య = రాముని	శించుటయు, రామునకుఁ విజయంబుగలు
యొక్క; జయంచ = గెల్పును; ఏతాం =	గుటయు, ఇట్లు, ఈసీతాదేవియభీష్టసి
ఈ; వై దేహ్యః = సీతయొక్క; అర్థసద్ధిం =	ప్రీతిఁగల్గియు గానే, యగు, నని, తలంచెద
కార్యసద్ధిని; ఉపస్థితాంతు = సమీపిం	ను. అని, తాత్పర్యము.

నిమిత్తఘాత మేతత్తు శ్రోతు మస్యా మహా ప్రియమ్. ౪౮

టీక ఏతత్తు = ఈస్వప్న	ఈస్వప్నము, ఈసీతాదేవికి మహా
మే; అస్యాః = ఈసీతయొక్క; మహా	సంతోషంబుగలుగుటను, మనము వినం
త్ = గొప్పదైన; ప్రియం = సంతోషము	గలమని, సూచించుచున్నది.
ను; శ్రోతుం = వినుటకు ; నిమిత్తఘా	అని, తాత్పర్యము.
తం = సూచకమయినది.	

దృశ్యతేచ స్ఫుర చ్చక్షుః పద్మపత్ర మివాయతహ

టీక పద్మపత్రమివ = తామరపూతే	వటియుం దామరపూతేకుఁబోలె
కువలె; ఆయతం = దీక్షామయిన;	విశాలమయిన యీసీతాదేవి యెడమ
చక్షుశ్చ = కన్నును; స్ఫురత్ = అదరుచు;	కన్నుస్ఫురించుచున్నది.
దృశ్యతే = చూడఁబడుచున్నది.	అని, తాత్పర్యము.

ఈషచ్చ హృషితో వాస్యా దక్షిణాయా హృదక్షిణః. ౪౯
అకస్మాదేవ వై దేహ్య బాహురేకః ప్రకంపతే

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౭౧

స ౨౭

టిక॥దక్షిణాయాః = సమర్థయ	తే=వణకుచున్నది.
గు; అస్యాః=ఈ; వైదేహ్యః= సీత	సమర్థురాలయిన , యీసీతా
యొక్క; అదక్షిణః=ఎడమదైన; బా	దేవియెడమభుజమును, గొంచెము గ
హుశ్చ=భుజమును; ఏకః=ఒకటి; ఈ	గువుగొనినట్లుగనునట్లుచు, నిష్కా-
పత్=కొంచెము; హృషితోవ (స్థితో)=	రణముగా, వడంకుచున్నది.
గగువుగొనినదివలెనున్నదై; అకస్తా	అని,తాత్పర్యము.
దేవ = కారణములేకనె ; ప్రకంప	

కరేణుహస్తప్రతిమః సస్యశ్చోరురనుత్తమః. ౫౦
వేపమాన సూచయతి రాఘవం పురతస్థితమ్

టిక॥కరేణుహస్తప్రతిమః= అండే	చయతి=తెల్పుచున్నది.
సుంగుతొండముతోఁ బొల్లిగలదియు,	అండేసుంగు తొండమువంటిదియు
అనుత్తమః= తనకన్న శ్రేష్ఠములేనది	నుత్తమంబునగుసీతాదేవియెడమ తొ
యునగు; సస్యః=ఎడమదైన ; ఊరు	డవడంకుచున్నది, కావున, రామండు
శ్చ=తొడయును; వేపమానః= వడం	శీఘ్రముగాఁజచ్చటికివచ్చునని, తెలియవ
కుచు; రాఘవం= రాముని; పురతః=	చ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
ముందట; స్థితం=ఉన్నవానిగా; సూ	

పక్షీచశాఖా నిలయం ప్రవిష్టః
("పక్షీచశాఖా నిలయఃప్రహృష్టః" ఇతిపాఠాంతరం.)

పునఃపున శ్చోత్తమ సాంస్వవాదీ. ౫౧
సుస్వాగతాం వాచ ముదీరియానః
పునఃపున శ్చోదయతీవ హృష్టః

టిక॥పక్షీచ = పింగళపక్షియును;	వాదీ=మిక్కిలియునధికమయినమధుర
శాఖానిలయం=చెట్టు కొమ్మ యనుస్థా	వచనమును చెప్పుచున్నదై; సుస్వాగ
నంబును; ప్రవిష్టః=బొందినదై; పునఃపున	తాం= మంగళకరమయినబంధువుయొ
శ్చ = మాటిమాటికిని; ఉత్తమసాంత్య	క్క-వచ్చుటనుగుఱించిన; వాచం=మా

టను; ఉదీరయానః = చెప్పుచు; పునః పునః = మాటిమాటికి, హృష్టః = సంతోషించినదై; చోదయతి = తెల్పుచున్నట్లున్నది.

పింగళపక్షి, చెట్టుకొమ్మపై గూచుకొండి, పలుమాటు మధురంబుగా గూయుచు, బంధువు రాకను తెల్పుచు, “గూముండు, శీఘ్రముగా వచ్చును” అని, చెప్పునట్లున్నది. అని, తాత్పర్యము.

లేక; పక్షిచ = మంచి తెలిక-లుగల గరుత్మంతుండును; (“తెక్కు-లుగల గరుత్మండు” నుటచే, “తెక్కు” లనువిడిచుకొని ప్రదక్షిణంబుగాఁ దిరిగిన వాఁడని సూచింపఁబడుచున్నది) శాఖానిలయం, కొమ్మయనుస్థానంబును; ప్రవిష్టః = పొందినవాఁడై; హృష్టః = సంతసించినవాఁడై; పునఃపునశ్చ = మాటిమాటికిని; ఉత్తమసాంత్వనాదీ = ఉత్తమమయిన మధురవాక్యముచు జెప్పుచున్నవాఁడై; సుస్వాగతాం = మిక్కిలియియమంగళశకరమయిన; వాదం = మాటను; ఉదీరయానః = చెప్పుచు; పునఃపునః = మాటిమాటికి; చోదయతి = ప్రేరేపించుచున్నట్లున్నది.

గరుడపక్షియు, తెక్కు-లువిడిచుకొని, ప్రదక్షిణంబుగాఁ దిరిగిచెట్టుకొమ్మపై గూచుకొండి, మధురంబుగా

గూయుచు, రాముని రాకంజెల్పుచు, నింకదుఃఖింపకుమని, ప్రేరేపించునట్లున్నది. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ఈ రామాయణము ప్రముఖావ్యము; వ్యంగ్యమే ప్రధానముగాఁగలదియు త్రమము; వ్యంగ్యము, పదగతమయియు, వాక్య గతమయియుఁ బ్రబంధగతమయియు, మూఁడువిధములు. అందు, ఈ సుందరకాండంబను ప్రబంధంబున, సకల భగవత్సంబంధంబుగల చేతనుని యుజ్జీవనార్థముయి, యాచార్యుని ప్రవృత్తి, వ్యంజితమగుచున్నది. ఈయథాము “తతోరావణసీతాయాః” అను మొదటిశ్లోకంబునం జెప్పఁబడియున్నది. ఇచ్చట, లంకాకర్ణముచేతను, దేహము సూచింపఁబడుచున్నది. అట్లు, “ఏకాక్షీ” మొదలగు శబ్దములచేత నిండియ. బులు, రావణకుంభకణులచేత, నహంకారమమకారములును ఇంద్రజిత్తు మొదలగు వారిచేత కామక్రోధాదులును సూచింపఁ బడుచున్నవి. దేహంబునందు నిరోధింపఁబడియుండుచేతనుండు, లంకయందు నిరుద్ధమైన సీతవంటివాఁడు; అశక్తి క్షానోపదేశంబునెయు నాచార్యునికి సమానుండు, హనుమంతుండు. ఆయాచార్యలక్షణము, ఈశ్లోకంబుచే,

సూచింపబడుచున్నది. పక్ష = పక్షి, మలుగలవాడు, పక్షములు గమనసాధనములుగావున, పక్షశబ్దము చేతనిచ్చుచుట, జ్ఞానకమకములుచెప్పబడుచున్నవి; అట్లు “ఉభాభ్యామేవ పక్షౌ భ్యాంయథాభేపక్షౌపాంగతిః, తేనైవ జ్ఞానకమకభ్యాం నియంతారమా గతిః” (ఎట్లుపక్షులకుతెక్కలు రెండిటిచేతనే గమనముగలుగుచున్నదో, అట్లు పురుషునకు, జ్ఞానకమకంబుల రెండిటిచేతనే పరమగతిగలుగును) అని, చెప్పబడియున్నది; జ్ఞానకమకంబులగలవాడు, శాస్త్రార్థకముదెలిసియూచరించువాడనుట, దీనిచేత, “ఆచినోతిహి శాస్త్రాణి ఆచారేస్తావయశ్యపి, స్వయమాచరతే యస్తాత్తస్తాదాచార్యకీచ్యతే” (శాస్త్రములను దెలిసికొనును; ఆచారములొస్తాపించును, తానును; ఆచరించును, గావున, ఆచార్యుడనంబడును) అనునాచార్యశబ్దార్థకము, చెప్పబడుచున్నది. శాఖానిలయః, శాఖా—వేదశాఖలు, నిలయః—ఉనికిపట్టుగాఁగలవాడు, వేదతత్పరుడు, వేదములధ్యయనముచేసి, విడుచువానికి “అధీతమపి యోవేదంవిముంచతిన రాధమః, ధూమ్రాహసతువిజ్ఞేయోవియోనిమధిగచ్ఛతి” (ఏనరాధముండు, అధ్యయనముచేసినవేద

మునుగూడవిడుచునో, అతండు, ధూమ్రాహత్యా దోషముగలవాఁడనియెఱుంగనది, అతండు, పక్షియొనింబుట్టును) అని, ప్రత్యేవాయము చెప్పబడియుండుటవలన, వేదములను విడువనివాఁడనుట; మఱియు, “శాఖానిలయః” వేదతత్పరుండనుటచే, వేదములొకశేషబడిన దార్థము అనుష్ఠించు వాఁడనియూ సూచింపబడుచున్నది. దీనివలన, “ఆచార్యో వేద సంహన్తో విష్ణుభక్తోవిమన్సరః, మంత్రిజ్ఞోమంత్రభక్తశ్చ సదామంత్రాశ్రయశ్శుచిః, గురుభక్తీసనూయతః పురాణజ్ఞోవిశేషతః, ఏవంలక్షణ సంహన్తోగురుశ్శృభిధీయతే” (వేదములుదెలిసిన వాడునువిష్ణుభక్తిగలవాడునుమాన్సర్యముగలవాఁడును మంత్రంబులుదెలిసిన వాడును, మంత్రభక్తిగలవాఁడునుమంత్రింబులనాశ్రయించినవాఁడును బరిశుద్ధుండునుగురుభక్తిగలవాఁడును, విశేషించిపురాణంబులుదెలిసినవాఁడును, ఇట్టి లక్షణంబులుగలవాఁడాచార్యుడనంబడును.) అనునాచార్యలక్షణము, చెప్పబడుచున్నది. ప్రహృష్టః (అని, పాతాంతరము.)—మిక్కిలియఃసంతోషించినవాఁడు, ఇందుచేత, నెల్లప్పుడును సేవింపఁ దగి యుండుట సూచింపఁ

౪౭౪ ప్రతిపదాంద్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౭

బడినది. అట్లు, “ఆహ్లాదశీతనేత్రాంబుః
పులకీకృత గాత్రవాక్, సదాపరగుణావి
ష్టో ద్రష్టవ్యస్సర్వదేహిభిః” (సంతోషం
బునఁగలిగినవల్లని కన్నీరుగలిగి, గగుర్పు
గొనినచేహంబుగలిగి, యెల్లప్పుడును
త్రమగుబలంబులంబుండి, యుండువాఁ
డు, అందఱిచేతనుం , బూడఁదగు.)
అని, చెప్పఁబడియున్నది. పునఃపునశ్చ =
మాటిమాటికిని; ఉత్తమసాంత్యవాది,
ఉత్తమ = “ఉత్తమఃపురుషస్త్యన్యఃపర
మాత్మేత్యుదాహృతః” (ఇతరుండు త్త
మపురుషుండు, పరమాత్మయందెప్పఁబ
డినవాఁడు) అని, చెప్పఁబడినపరమా
త్మనుగుఱించిన, సాంత్య = మంచిమాట
ను; వాదీ = శిష్యులకుఁజెప్పువాఁడు. “మా
టిమాటికిని” అనుటచేఁ, “గృష్ణిసేయు
వాఁడు ధూమిఫలింపకున్నను గృష్ణినిపద
లక, మాటిమాటికిఁజేయుచుండునట్లు,
ఆచార్యుండును, దానుజెప్పినదిశిష్యులు
చెలిసికొనకున్నను, ఉపదేశించుటనుపద
లక, మాటిమాటికిని నుపదేశించుచునే
యుండును” అని సూచితమగుచున్నది.
ఇందుచేత , భగవంతునికన్నరాచా
ర్యుండెయధికంఁడనిచెప్పఁబడుచున్నది.
భగవంతుండు, అజ్ఞాననకుగతనుపదే

శించి యతండు దానిమఱచిమఱలనడు
గఁగా, “నూనమశ్రద్ధధానోసిదుమే
ధాశ్చసిపాండవ” (సత్యముగా నీ
కుశ్రద్ధలేదు, దుర్బుద్ధియునీకుఁ గలిగి
యున్నది) అని, సిందించినాఁడు. ను
స్వాగతాం = సత్సంప్రదాయానుగతమ
యిన; వాచం = మంత్రరూపమీయిన
వాక్కును; ఉదీరయానః = చెప్పుదు,
శిష్యులకుపదేశించుచు “ సత్సంప్రదా
యానుగతమయిన” యనుటచేత, గురు
పరంపరయవశ్యమున్నరింప వలసినదని
సూచింపఁబడుచున్నది. పునఃపునశ్చోద
యతీవ (“ఇవ” అనునది వాక్యాలంకా
రము) = మాటిమాటికిని బ్రేరేపించు న
ట్లున్నాఁడు, ఉపదేశింపఁబడిన యథా
మువిడువకచక్కఁగా ననుష్ఠించుటకై,
మాటిమాటికిఁబ్రేరేపించువాడనుట. అ
ట్లు, “స్థాలిత్యేశాసితారం” (శిష్యుండు,
తనకుగురుండుపదేశించినమతమునువి
డిచినచో. గురునకుదోషముగల్గెను) అ
ని, శిష్యుని, బ్రేరేపవలసినట్లు చెప్పఁబ
డియున్నది. హృష్టః = సంతసించిన
వాఁడు) ఇందుచేత, శిష్యునకు జ్ఞానసం
పత్తియె యాచార్యునకుముఖ్యప్రయో
జనమని సూచితమగుచున్నది.

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౭౫

స ౨౮

సుందరకాండే, స ప్రవేశస్సగతే.

ఇది, స్వస్థాభము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండసప్తవింశసగతీక,

ముగిసినది.

(భవి

అష్టా వింశ సగత పార్వతీ రంభా.

సా రాక్షసేంద్రస్య వచో నిశమ్య

తద్రావణస్యాప్రియమప్రియాతా

సీతా వితత్రాస యథావనాంతే

సింహాభిషన్నా గజరాజకన్యా. ౧

టీక సా=ఆ; సీతా = సీత; రాక్ష	జరాజకన్యాయథా = ఆడుగజశ్రేష్ఠ
సేంద్రస్య = రాక్షసులకుండ్రువైన;	ముంబాలె; వితత్రాస = భయపడెను.
రావణస్య = రావణునియొక్క; అప్రి	అసీత, రాక్షసేశ్వరుండగు రావ
యం = దుఃఖకరమయిన; తత్ = ఆ; వచ	లుండుచెప్పినయీయప్రియవచనంబువి
నం = మాటను; నిశమ్య = విని; అప్రియా	ని, మహాదుఃఖంబునొంది, యడవినడుమ
తా = దుఃఖముచేబీడింపబడినదై; వ	సింహంబుచేతిలోఁ బిక్కినయీండ్రుం
నాంతే = అడవినడుమునందు; సింహాభిష	గుంబాలె, మహాభయంబునొండెను.
న్నా = సింహముచేఁబట్టుకొనఁబడిన; గ	అని, తాత్పర్యము.

సా రాక్షసీమధ్యగతాచ భీరు

ర్వాగ్ని భృశం రావణ తజితాచ

కాంతారమధ్యే విజనే విస్ఫుటే

॥

॥

చాలేవ కన్యా విలలాప సీతా. ౨

టీక॥ భీరుః = భయపడుస్వభావముగల; నా=ఆ; సీతా=సీత; రాక్షసీమన్యగతాచ-రాక్షసస్త్రీల నడుము నొందినవియునై; వాఙ్మిః = మాటల చేత; భృశం=మిక్కిలియు; రావణశబ్ద=తాచ=రావణునిచే బెదరింపబడినదియునై; విజనే=జనులులేని; కాంతారిమధ్యే=అడవిమధ్య ప్రదేశమునందు; విస్మయో=విడవబడిన; చాలా=

చిన్నదగు; కన్యేవ=పడుచువలె; విలలాప=వడ్చెను. భయపడు స్వభావముగల యాసీతాచే, రాక్షసస్త్రీల నడుమంజిక్కి, గావణుని బెదరింపులకుభయపడి, విజనంబగునడవినుడుమనొంటి గాఁ జిక్కినచిన్నకన్యయుంబోలె, నేర్చినది, అని, తాత్పర్యము.

సత్యం బతేదం ప్రవదంతి లోకే

నాకాలమృత్యు భావతీతి సంతః

యత్రాహ మేవం పరిభాత్యమానా

జీవామి కించి త్తే గ మ పృపుత్యా. ౩

టీక॥ యత్ర=ఎందుచేత; అపుత్యా=పుణ్యములేనిదాననగు; అహం=నేను; ఏవం=ఇట్లు; పరిభాత్యమానా=నిందింపఁబడుచున్నదాననై; తే గమపి=తనకాలమయినను; కించిత్ = కుత్సితముగా; జీవామి=బ్రతికియున్నానో; తేన(అధ్యాహృతము)=అందుచేత; “సంతః=పెద్దలు; అకాలమృత్యుః= అకాలమునందుమృత్యువు; సభవతి=కలుగదు;

ఇతి=అని; ప్రవదంతి=చెప్పుచున్నారు; ఇమం=ఈమాట; సత్యం= సత్యము. బత=అయ్యో!

నే, నిట్లునిందింపఁబడుచున్నదాననయ్యుఁ, బ్రాణంబులువిడువలేకస్వల్పకాలమైనను, కుత్సితముగాబ్రతికి యున్నాను; గావున, నకాలంబునమృత్యువుగల్గదని, పెద్దలు చెప్పమాటసత్యమే ; అయ్యో! అని, తాత్పర్యము.

సుఖా ద్విహీనం బహుదుఃఖపూర్ణం

మిదంతు నూనం హృదయం స్థిరం మే

॥

॥

విశీర్యతే య న్న సహస్రధా ద్య
వజ్రాహతం శృంగమివాఽచలస్య. ౪

టీక॥ యత్ = ఎందువలన; సుఖాత్ = సుఖమువలన; విహీనం = విడువఁబడినది యును; బహుదుఃఖపూర్ణం = అధికమయినదుఃఖముచే నిండినదియునగు; మే = నాయొక్క; ఇదం = ఈ; హృదయం = మనసుమాత్రము; అర్య = ఇష్టము; వజ్రాహతం = వజ్రముచేతఁగొట్టఁబడిన; అచలస్య = పర్వతమయొక్క; శృంగమివా = శిఖరముఁబోలె; సహస్రధా = వేయిపటియై; సవిశీర్యతే = పటికఁగొట్టఁబడదు; అర్యః = అర్యుఁడగునొకమహాదుఃఖమునొందియుండు, నాహృదయము, ఇట్టియవస్థయందును, వజ్రాయుధమువ్రేటునకుఁ బగులుపర్వత శిఖముంబోలె, వేయిపటియలుగాఁబగలకున్నదిగావున, ఇదిస్థిరము; ఈమాటనిశ్చయము.	గులకున్నదో, తత్ (అధ్యాహృతము) = అందువలన; స్థిరః = చలనములేనిది. నూనం = నిశ్చయము.
అంతమాత్రము సుఖములేక మహాదుఃఖమునొందియుండు, నాహృదయము, ఇట్టియవస్థయందును, వజ్రాయుధమువ్రేటునకుఁ బగులుపర్వత శిఖముంబోలె, వేయిపటియలుగాఁబగలకున్నదిగావున, ఇదిస్థిరము; ఈమాటనిశ్చయము.	అని, తాత్పర్యము.

నైవాస్తీ దోషం మమ నూన మత్ర
వధ్యాహ మస్యాక్రియదర్శనస్య
భావం నచాస్యాహ మనుప్రదాతు
మలం ద్విజో మత్ర మివాఽద్విజాయ. ౫

టీక॥ అత్ర = ఈస్వహస్యయందు; మమ = నాకు; దోషం (దోషః) = దోషము; నైవాస్తీ = లేనేలేదు. నూనం = నిశ్చయము. యతః (అధ్యాహృతము) = ఎందువలన; అహం = నేను; అప్రియదర్శనస్య = రోతగలిగించుచూచుటగల; అస్య = ఈరావణునకు; వధ్యా = చంపఁదగినదాననో. అహం = నేను; ద్విజః = బ్రాహ్మణుడు; అద్విజాయ = దుస్సేకొఱకు; మంత్రమివ = వేదమంత్రమునుంబోలె; అస్య = ఈరావణునకు; భావం = మనసును; అనుప్రదాతుంచ = ఇచ్చుటకును; నాలం = సమర్థుఁడారలనుగాను.	బ్రాహ్మణుడు; అద్విజాయ = దుస్సేకొఱకు; మంత్రమివ = వేదమంత్రమునుంబోలె; అస్య = ఈరావణునకు; భావం = మనసును; అనుప్రదాతుంచ = ఇచ్చుటకును; నాలం = సమర్థుఁడారలనుగాను.
చూపరులకు రోతగలిగించు నట్టి రావణుండు నన్నెత్తైనను జంపుటకై	

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౮

యున్నాడు; అదియుదుమకరణంబైయ
గుచున్నది; కావున నేనిప్పుడునాపా
ణంబులవిడుచుటయందు, నాకేమియున
ధికదోషంబులేదు; ఇదినిశ్చయము; అయి
తే, అతనిననుసరించియేపాణంబులు
గాపాడుకొని దోషంబెలేకుండనుండవ

చ్చునేయనియన్నచో, బ్రాహ్మణుండువే
దమంత్రమునుశూద్రునికివ్వఁజాలనట్లు,
నేను నామనసును, ఈరావణునకెంత
మాత్రము, నివ్వఁజాలను.
అని, తాత్పర్యము.

నూనం మమాం గాన్య చిరా దనార్య
శ్వస్తై శ్శితై శ్చేత్సృతి రాక్షసేంద్రః
తస్మిన్న నాగచ్ఛతి లోకనాథే
గర్భస్థజంతోరివ శల్యకృస్తః. ౬

టీక॥ లోకనాథే = ప్రపంచమునకుఁబ్ర
భువయిన; తస్మిన్ = ఆరాముఁడు; అనా
గచ్ఛతి = రాకుండఁగా; అనార్యః = దు
ష్టుఁడయిన; రాక్షసేంద్రః = రాక్షసుల
కుఁబ్రభువైన రావణుండు; అచిరాత్ =
శీఘ్రముగా; శల్యకృస్తః = మంగలవాఁ
డు; గర్భస్థజంతోరివ = గర్భములోనుం
డుబిడ్డయొక్క-పతి; మమ = నాయొక్క;
అంగాని = అవయవములను; శితైః = కఠ
కుగల; శ్వస్తైః = ఆయుధములచేత; శ్చే

త్సృతి = నటకును. నూనం = నిశ్చయము.
ఈరెండుమానంబులలోపల, లోక
నాథుండగురాముండిచ్చుటకీ రాకుండు
నేని, గర్భంబులోఁజచ్చినశిశువునుమంగ
లవాఁడువెలికిఁ దీయుటకై తుస్క-లు
గాఢేరించునట్లు, దుష్టుండగురావణుం
డు, నన్ను, కఠకుగలయాయుధములచే
దుండుతుండుగా, శేదించును.
అని, తాత్పర్యము.

దుఃఖం బతే దం మమ దుఃఖితాయా
మాసా చిరాయా ధిగమిష్యతో ద్వా
బధస్య పథస్య తథా నిశాంతే
రాజాపరాధా దివ తస్క-రస్య. ౭

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౭

స ౨౮

టీక మాసౌ=మాసములు; ద్వౌ=	యున్న;మమ=నాకు;ఇదం = ఈ;దుః
రెండును;అధిగమివ్యతః = కడవఁగల	ఖం=దుఃఖము; ఆగతం (అధ్యాహృత
వు.రాజుపరాధస్య=రాజునకుఁజేసిన	ము)=సంభవించినది.బత = అయ్యో!
యపరాధమువలన;బద్ధస్య=కట్టబడిన	ఇంక నీరెండుమాసములును శీఘ్ర
వాఁడును;తథా = అట్లు;సశౌంతే=	ముగానేముగియును;అయ్యో! రాజుప
పాత్రకాలమునందు;వర్ధస్య=చంపఁ	ట్లనపరాధంబునేయుటవలన బద్ధుండై
దగినవాఁడునగు; తస్కరస్యేవ=దొంగ	తెల్లవాఁడనంతనె చంపఁబడుట కన్న
గకుంబోలె;చిరాయ = బహుకాలము	దొంగకుం గల్గుదుఃఖమిప్పుడు నాకుఁ
గా;దుఃఖితాయాః = దుఃఖము నొంది	బ్రాహ్మమయినది.అని,తాత్పర్యము.

హారామ హరిక్షణ హనుమిత్రే
హరామమాత స్సహ మే జనన్యా
ఏషా విపద్యావ్య హ వల్పభాగ్యా
మహాణవే నౌరివ మూఢవాతా. ౮

టీక హారామ = అయ్యోరాముఁ	ద్రంబునందు; మూఢవాతా=సుడిగాలి
డా!హరిక్షణ=అయ్యోలక్షణుడా!	గల;నౌరివ=ఓడయుంటోలె; విపద్యా
హనుమిత్రే=అయ్యోసుమిత్రా! మే=	మి=ఆపదనుబొందుచున్నాను.
నాయొక్క; జనన్యాసహ=తల్లితోఁ	అయ్యోరాముడా! లక్షణుడా!
గూడ;స్థితే(అధ్యాహృతము)=ఉన్న;	సుమిత్రా!తల్లీ!రామునిఁగన్నతల్లివయి
హారామమాతః=అయ్యోరాముఁతల్లి	నకొసల్యా!అల్పభాగ్యనగునేను, సము
వగుకొసల్యా! అల్పభాగ్య=కొంచెము	ద్రమధ్యంబుననుడి గాలివలననశించునోడ
యినభాగ్యముగల;ఏషా = ఈ; అ	యుంటోలె, ఇచ్చటనాశంబునొందుచు
హం=నేను;మహాణవే= గొప్పసము	న్నాను. అని, తాత్పర్యము.

తరస్వినౌ ధారయతా మృగస్య
సత్త్వేన రూపం మనుజేంద్ర పుత్రౌ
నూనం విశస్త్రా మమ కారణౌ తౌ

సింహాక్షఃభౌ ద్వావివ వై ద్యుతేన. ౯

టీక॥ వ్యగస్య=జింకయొక్క; రూపం=రూపమును; ధారయతా=ధరించుచున్న; సత్త్వేన=జంతువుచేత; తరస్వినౌ=బలవంతులయిన; తా=అ; మనుజేంద్రపుత్రా=రాచకొమరులయిన, రామలక్ష్మణులు; మమ=నాయొక్క; కారణాత్=కారణమువలన; సింహాక్షఃభౌ=సింహములును వ్యవభములును; ద్వా=రెండు; వైద్యు=అని, తాత్పర్యము.

తేన=పిడుగుచేతంబోలె; విశస్తా=చంపబడిరి. నూనం=నిశ్చయము. రెండుసింహంబులుగానిరెండువృషభంబులుగానిపిడుగుతాకుడుచే జంపబడునట్లుబలవంతులగునారామలక్ష్మణులు, నాకుఁగాజింకరూపముధరించిన రాక్షసునిచే, జంపబడియుందురు; ఇది నిశ్చయముగానుండును.

నూనం స కాలో వ్యగరూపధారి
మా మల్పభాగ్యాం లులుభే త దానీమ్
యత్రార్య పుత్రం విససజ్జ మూధా
రామానుజం లక్ష్మణపూర్వజంచ. ౧౦

టీక॥ యత్ర=ఎప్పుడు; అహం (అ) మనుదాల్చినవాడై; అల్పభాగ్యాం=ధ్యాహృతము)=నేను; మూధా=అకొంచెమయినభాగ్యముగల; మాం=జ్ఞానమునొందినదానలై; లక్ష్మణపూర్వజం=లక్ష్మణునియన్నయయిన; ఆ నన్ను; లులుభే=ఆశపడునట్లు చేసెను. నూనం=నిశ్చయము!

యమందె, యప్పుడు, జింకరూపుఁదాల్చినాకాశంబూపియుండును; యిదినిశ్చయము; కావున నె, నేను, నాపెనిమిటిని రాముని, అతనితమ్ముఁడులక్ష్మణుని, బొమ్మంటిని. అని, తాత్పర్యము.

హారామ సత్య వ్రత దీక్షా బాహు

హా పూణా చంద్రప్రతిమానవక్త్ర
హాజీవలోకస్య హింః ప్రియశ్చ
వధ్యం సమాం వేత్సిహి రాక్షసానామ్. ౧౧

టీక॥ హా=అయ్యో! రామ = రా	రాక్షసానాం = రాక్షసులకు; వ
ముడా! సత్యవ్రత = సత్యమేవ్రతము	ధ్యం=చంద్రయన్న; మాం= స
గాఁగలవాడా! దీర్ఘబాహూ=పొ	న్ను; నవేత్సిహి=ఎఱుంగవువా!
డవులయిన చేతులుగలవాడా! హా=	అయ్యో! రాముడా! సత్యవ్రతఁ
అయ్యో! పూణాచంద్ర ప్రతిమానవ	డా! ఆజానుబాహుడా! నిండుచం
క్త్ర=నిండుచంద్రునితో సమానమయి	దునింబోలు ముఖముగలవాడా! అ
నముఖముగలవాడా! హా=అయ్యో!	య్యో! నీవు, ప్రాణిగ మూహమునకం
జీవలోకస్య=ప్రాణిలోకమునకు; హి	తయు మేలును సంతోషమును జేయు
తః = మేలునేయువాడవును; ప్రి	వాడవే! ఇప్పుడు, నేను, రాక్షసులచే
యశ్చ = సంతోషము నేయువాడవు	తిలోఁ జావఁబోవుట నెఱుంగవువా!
నగు; త్వం (అధ్యాత్మతము) = నీవు;	అని, తాత్పర్యము.

అనన్యదైవత్య మియం త్తమాచ
భూమాచ శయ్యానియమశ్చ ధర్మే
పతివ్రతాత్వం విఫలం మమేదం
కృతం కృతఘ్నై ప్రివ మానషాణామ్. ౧౨

టీక॥ మమ= నాయొక్క; అనన్య	యను ; ఇదం=ఈ; పతివ్రతాత్వం=
దైవత్వం=పెనిమిటికన్నతర దేవుఁడు	పెనిమిటియొక్కవ్రతమేవ్రతముగాఁగ
లేకుండుటయు; ఇయం= ఈ; త్తమా	లిగియుండుట, పెనిమిటిని బూజించుట
చ=పూర్వును; భూమా= నేలయందు;	యెవ్రతముగాఁ గలిగియుండుట యను
శయ్యాచ=పరుండుటయును; ధర్మే=	ట; మానుషాణాం = మనుష్యులయొ
ధర్మమునందు ; నియమశ్చ = నియతి	క్కొక్కతఁ ఘ్నై=తమకుఁజేయఁబడిన

యుపకారమునుమఱచువారియందు; కృ
నిమిష = కేయలబడినయుపకారమువ
లె; పిఠలం = పిఠములేనిది, వ్యర్థమనుట.

పెనుమిడిపప్పునిగుండగుచేపునిగొ
లువకుండుటయు నీరాక్షస ప్ర్రీలును
రావణుండునుష్టింపదువ పవనంబులా
డినను "గొంతకాలమునకైనరామునిప్రి

యువచనంబులువిసంగలుగదా" యని
యోచియుండుటయు, నేలంబరుండు
టయును, ధర్మంబు విడువకుండుట
యు, నట్టినాపాతివ్రత్యము, రామసం
గమంబునిద్ధింపకుండుటంజేసి, కృతేష్టు
నకుంజేసినయుపకారముంబాలె, కృ
థమయినది. అని, తాత్పర్యము.

మోఘోహో ధర్మశ్చ రితో మయాం
తథైకపత్నీత్వ మిదం సరథామ్
యా త్వాం నపశ్యామి కృశా వివర్ణా
హీనా త్వయా సం గమనేనిరాశా. ౧౩

టీక|| య(అహం)=ఏనేను ; త్వ
యా=నీచేత; హీనా= విడువబడిన
దాననై; కృశా=కృశించిన దాననై;
వివర్ణా = శైల్లంబాటిన దాననై;
త్వాం=నిన్ను; నపశ్యామి= చూడకు
న్నానో; సం గమనే=చేరికయందు; ని
రాశా=అశలేనిదాననై; అస్తి(అధ్యా
హృతము)=ఉన్నానో; తయా (అధ్యా
హృతము)=అట్టి; మయా=నాచేత; చరి
తః=అనుష్ఠింపబడిన; ధర్మః=ధర్మ
ము; మోఘోహో= వ్యర్థముగదా!
తథా=అట్టి; చరితం (అధ్యాహృత
ము)=అనుష్ఠింపబడిన ; ఇదం=ఈ;

ఏకపత్నీత్వం=పతివ్రతాత్వమును; సర
థాం=ప్రయాదనములేనది.

నేనింతకాలము శ్రమపడినను నిన్ను
వదలికృశించి వైవర్ణ్యమునొంది మఱ
లనిన్నుఁజేర నాశయుండు కొనుటకును
దగిన యవకాశములేకున్నాను, గావు
న, నేనింతపరిశ్రమచేసినధర్మమును
బాధివ్రత్యమునువ్యర్థమయినది; ఇంత
కాలమిట్లుశ్రమపడక, రావణుండు నన్ను
పహరించినప్పుడె ప్రాణంబులు విడిచి
యుందునేని, ఇంతకష్టము రాకుండు
ను. అని, తాత్పర్యము.

పితుర్నిదేశం నియమేన కృత్వా

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౮౩

స ౨౮

వనాన్నివృత్త శృరిశవతశ్చ
 స్త్రీభిస్తు మన్యే విపులేక్షణాభి
 స్త్వం రంస్యనే వీతభయః కృతాథః. ౧౮

టీక॥త్వం=నీవు; పితుః = తండ్రి
 యొక్క;నిదేశం=అజ్ఞను; నియమేన=
 నియతచేత; కృత్వా=చేసి; చరిత్రప్ర
 తే = అనుష్ఠింపబడినప్రతీతిముగలవా
 డవై; వనాత్=అడవినుండి; నివృత్త
 శ్చ=మరిగినవాడవై;కృతాథః=స
 అవేతినపనిగలవాడవై; వీతభయః=
 విడువబడినభయముగలవాడవై,విడు
 వబడినదుఃఖముగలవాడవై యనుట;
 విపులేక్షణాభి=విశాలమయినకండ్లగ

లఃస్త్రీభిస్తు=స్త్రీలతోను;రంస్యనే=క్రి
 డింపఁగలవు.
 రాముడా!నీవు నియమంబునఁ దం
 డియొజ్ఞను నెఱవేచి ప్రకంబముగినిన
 విదప,వనంబువిడిచి, యయోధ్యకుఁబో
 యి,కృతాథుఁండవై , నన్నువలచి,
 యెంతమాత్రమునుదుఃఖములేక, విశా
 లంబులగునీత్రంబులుగల(స్త్రీ)లం గూడి
 క్రిడింపుచుండఁగలవు.అని, తాత్పర్యము.

అహంతు రామ త్వయి జాతకామా
 చిరం వినాశాయ నిబద్ధభావా
 మోఘం చరిత్వాచ తపోవ్రతలచ
 శ్రత్యౌమి ధి గ్జీవిత మల్పభాగ్యా. ౧౯

టీక॥రామ=రాముడా! అల్పభా
 గ్యా=కొంచెమయినభాగ్యముగల; అ
 హంతు=నేనుమాత్రము;త్వయి = నీ
 యందు; జాతకామా=పుట్టినయనురా
 గముగలదాననై;వినాశాయ=చెడుట
 కొఱకు;చిరం = బహుకాలము;నిబద్ధ
 భావా=కట్టబడినహృదయముగలదా

ననై; మోఘం=వ్యర్థమయిన;తపో=
 ఉపవాసమును;వ్రతంచ = నియమము
 ను;చరిత్వాచ=అనుష్ఠించియు; ధిక్=
 సందిలమయిన;జీవితం = ప్రాణమును;
 త్యౌమి=విడిచెదను.
 రాముడా ! అల్పభాగ్యునగు నే
 నుమాత్రము , నీయందనురాగంబుగల

దానవగుటయె గాక, వివాశంబునొందు కు, ఇందితములయిన యీ ప్రాణములని
టకైయె, నీయందు హృదయంబు స్థిరం ప్పడు విడిచెదను. అని, సీతాదేవి, రాము
బుగానుంచి, వ్యభిచారముగానియమము నుద్దేశించి, చెప్పినది.
వలంబించియు పవాసంబుబుసల్పి, తుద అని, తాత్పర్యము.

సా జీవితం షీప్ర మహం త్యజేయం
విషేణ శస్త్రేణ శితేన వాపి

టీక॥ సా=అట్టి; అహం=నేను; విషేణ=విషముచేతఁ గాని; శితేన=కఱకుగ
ల; శస్త్రేణ=ఆయుధముచేతఁ గా
ని; జీవితం=ప్రాణమును; షీప్రం=శీఘ్రముగా; త్యజేయం=విడుతును.
అట్లునను స్తదుఃఖంబులంబరితపించు
చున్న నేను, ఇప్పుడు, విషంబుదీనిగాని, తీ
క్ష్ణంబగు నాయుధముచేఁ గాని, శీఘ్రంబు
గాఁబ్రాణంబులు విడిచెదను.
అని, తాత్పర్యము.

విషస్య దాతా సహి మే స్థి కశ్చ
చ్ఛస్త్రస్య వా వేత్సని రాక్షసస్య. ౧౬

టీక॥ రాక్షసస్య=రాక్షసుండగురాక్షసుడుగా!
వణునియొక్క; వేత్సని=ఇంటియందు;
మే=నాకొఱకు; విషస్య=విషముయొ
క్కగాని; శస్త్రస్య=ఆయుధముయొ
క్కగాని; దాతా=ఇచ్చువాఁడు; క
శ్చిత్=ఒకానొకఁడును; నా స్థిహి=లే
దుగదా!
ఈ రావణునింట, నాకు, విషమును
గాని, ఆయుధముగాని, యిచ్చువాఁడు,
డెవ్వఁడును లేఁడు. అని, సీతాదేవి, విల
పించినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ దేవీ బహుధా విలస్య
సర్వాత్మనా రామ మనుస్మరంతీ
ప్రవేపమానా పరిశుష్కవక్త్రా
నగోత్తమం పుష్పిత మాససాద. ౧౭

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౮౫

స ౨౮

టీక॥ చేవీ=సీతాచేవి; ఇతీవ = ఇ నశింశుపావృత్తమును; అససాద=పొం
ట్లు; బహుధా=అనేకవిధములుగా; విల దెను.
వ్య=వీడ్చి; సర్వాశ్చ నా=సమస్తమయి సీతాచేవి, పెక్కువిధంబులవిలపిం
నమనసుచేతను; రామం=రాముని; అను చి, హృదయంబున రాముని ధ్యానంబునే
స్మరంతీ = ధ్యానించుచు; ప్రవేశమా యుచు, దుఃఖంబునవడంకుచు, నోరెం
నా=వడంకుచు; శరీశుషు=వచ్చా=ఎం డఁగా, నాశింశుపావృత్తంబుజేరెను.
డినవోరుగలదై; పుష్పితం=పూచిన; న అని, తాత్పర్యము.
గోత్రమం=వృక్షములలోను వృక్షమయి

శోకాభితప్తా బహుధా విచింత్య
సీతాథ వేణ్యర్థ గ్రీధనం గృహీత్వా
ఉద్వఘ్న వేణ్య ర్థగ్రీధనేన శీఘ్ర
మహం గమిష్యామి యమస్య మూలమ్. ౧౮

టీక॥ అథ=అటుతర్వాత; సీతా=సీతా గా; యమస్య=యమునియొక్క; మూ
త; శోకాభితప్తా= దుఃఖముచేతవడపిం లం=సమీపమును; గమిష్యామి=పొందె
పఁజేయఁబడినదై; బహుధా=పెక్కు దను. ఇతి, చింతయామాస (అధ్యాహృ
విధంబులు; విచింత్య= చింతించి; వేణ్య తము)=అనితలంచెను.
ర్థ గ్రీధనం = తలజడచే మెడకుముడివేసి అంతనాసీతాచేవి, దుఃఖంబునఁ బ
కొనుటను; గృహీత్వా = గ్రహించి; రితపించుచు దలజడను మెడకుఁగట్టుకొ
అహం=నేను; వేణ్యర్థ గ్రీధనేన= తలజ ని, “దీనిచేనేను రివోసికొని ప్రాణంబులు
డచే మెడకుముడివేసికొనుటచే ; ఉద్వ విడిచి యమలోకంబునకఁగదను” అని,
ఘ్న=ఉరివోసికొని; శీఘ్రం = శీఘ్రము తలంచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపస్థితా సా మృదుసర్వగాత్రీ
శాఖాం గృహీత్వా థ నగస్య తస్య

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; మృదుసర్వగాత్రీ= మెత్తనివైనయన్నియవయవ

ములుగల ; సా=అసీత ; తస్య=ఆ ;
నగస్య=శింశుపావృక్షముయొక్క ; తా
ఖాం=కొమ్మను ; గృహీత్వా = పట్టు
కొని ; ఉన్ధీ తా=ఉండినది.

అంత , మృదువులయినయవయవ

ములుగలసీతాదేవి , యిట్లుమరణంబు
నొందనిశ్చయించి , ఆశింశుపావృక్ష
ముకొమ్మంబట్టుకొనియుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

తస్యాస్తు రామం ప్రవీచితయంత్యా

రామానుజం స్వం చ కులం శుభాంగ్యాః. ౧౯

శోకానిమిత్తాని తథా బహూని

ధైర్యాజితాని ప్రవరాణి లోకే

ప్రాదు నిమిత్తాని తదా బహూభుః

పురాపి సిద్ధాన్త్యపలక్షితాని. ౨౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు ; రామం =
రాముని ; రామానుజం = రామునిత
మ్మండగులత్తుణుని ; స్వం=తనదేశ ;
కులంచ=వంశమును ; ప్రవీచితయం
త్యాః=తలంచుకొనుచున్న ; శుభాం
గ్యాః=మంగళకరములయినచువయవ
ములుగల ; తస్యాస్తు=అసీతకును ; త
థా=అట్లు ; శోకానిమిత్తాని = దుఃఖ
ముచకు సిమిత్తములుకానివియు, శుభ
సూచకములుననుట ; బహూని=అనే
కములయినవియును ; ధైర్యార్జి తాని(ఆ
జితధైర్యాజి) సంపాదించుబడినధై
ర్యముగలదియు, ధైర్యము గలిగించునవి
యుననుట ; లోకే=ప్రపంచమునందు ;

ప్రవరాణి=ప్రసిద్ధములును ; పురాపి=
ముందును ; సిద్ధాని=సిద్ధించినవిగా ; ఉ
పలక్షితాని=చూడబడినవియునగు ; ని
మిత్తాని=శుభనిమిత్తములు ; ప్రాదు
బహూభుః=కలిగినవి.

అప్పుడు రామునిత్తుణుండలంచు
కొనియట్టి పరాక్రమశాలులుండునప్పు
డునునాకెట్టియవస్థగలిగినదేయనియు,
దనవంశములందలంచుకొని , యిట్టిపు
ణ్యచంతులవంశంబులోబుట్టిననాకుఁడా
పిష్టంబగునీ దుమకరణంబు సేయవలసి
వచ్చెనేయనియు వగచుచున్న, శుభాం
గియగునాసీతకు, శుభసూచకములును
ధైర్యముగలిగించునవియును , లోకప్ర

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౫౮౭

స ౨౯

సేద్యములును, ఇదివఱకుఁ బెక్కు-మాటు | నేకములు, కనుపడినవి.
లుశుభకరంబులని పరీక్షింపఁబడినఁ | అని, తాత్పర్యము.
యింపఁబడినవియునగు, నిమిత్తముల

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
సుందరకాండే, అష్టావింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యాపఁబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందర కాండాష్టావింశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

(త్రివి)

ఏకో న శ్రోంశ సర్గః పార్వరంభః.

తథా గతాం తాం వృథితా మనిందితాం
వ్యపేతహాషాం పరిదీనమానసామ్
శుభాం నిమిత్తాని శుభాని భేజిరే
నరం శ్రియా జుష్ట మివోజీవినః. ౧

టీక॥ శుభాని=మంగళకరములయి	వియుద్భవస్యము మెందిన మనసు గలది
న; నిమిత్తాని=నిమిత్తములు; శ్రియా=	యు; శుభాం=మంగళస్వరూపిణియు
సంపదతో; జుష్టం=కూడిన; నరం =	నగు; తాం=ఆనీతను; భేజిరే= పొంది
మనుష్యుని; ఉపజీవిన ఇవ = నేవకులు	నవి.
వలె; తథా=అట్లు; ఆ గతాం = శిలశు	సంపత్తు గలవాని నతనిసేవకు లా
పావృక్షమునొద్దకు వచ్చినదియు ; వ్య	శ్రయించు లాగున, స్తుతెప్పనలవిగాని
వేతహాషాం = పోయినసంతోషము	విధంబుననాశించుపావృక్షంబు నొద్దకు
గలదియు; పరిదీనమానసాం= మిక్కి	వచ్చి యున్నదియుం బరమ దుఃఖిత

యు నట్టి రామవిరహ దశయందుఁదా
నెట్లుండవలయునో అట్లేయుపవాసా
దిపతివ్రతా ధమంబు లాచరించుచు
న్నది కావునఁ బ్రస్తుతింపఁ దగినదియు
ను, ఎంతమాత్రమునంతోషము లేనది

యును దీనంబగు మనంబుతో నున్న
దియును, మంగళరూపిణియునగు నా
సీతను, ఆశ్రయించినవి.
అని, తాత్పర్యము.

తస్యా శృభం వామ మరాశపత్న్య
రాజీవృతం కృష్ణవిశాలశుక్లమ్
ప్రాస్పంద త్రైకం నయనం సుకేశ్య
మీనాహతం పద్మమివా భితామృమ్.

టీక॥ శృభం=మంగళకరమయినదియు
ను; అరాశపత్న్య రాజీవృతం=పంపిరి
లయిన తొప్పవెండ్రుకలపత్తీ-చేబు
ట్టబడినదియును; కృష్ణవిశాల శుక్లం=
గుడ్డనందుమాత్రమునల్లనిదియును పి
శాలమయినదియుఁ దెల్లనిదియును; అ
భితామ్రం=చుట్టొగు ఎఱుగా నుండుచది
యునగు, కొనలనెల్లగా నుండునదియు
నగుననుట; సుకేశ్యః=మంచివెండ్రు
కలుగల; తస్యః=ఆసీతయొక్క; వా
మం=ఎడమచైన; ఏకం=ఒకటి; నయ

నం=కన్ను; మీనాహతం=చేరపడే
గొట్టబడిన; పద్మమివ=కమలమువ
లె; ప్రాస్పందత్రైకదళినది.
మంగళలక్షణంబులు గల్గినై వంకర
లయిన తొప్పవెండ్రుకలుగలిగి గుడ్డన
నల్లంగాను ఆమ్రైవెల్లంగానుగొనలనె
ల్లగాను ఒప్పుచుండునట్టి, యాసీతా
దేవియెడమకన్ను, మీనుచేర గొట్టబ
డిన కమలంబు కదలునట్లు, స్ఫురించిన
ది. అని, తాత్పర్యము.

భుజశ్చ చార్వంచీ పీతవృత్తః
పరాశ్చ కాలాగరుచందనాహతః
అను త్రయేనా ధృషితిః ప్రియేణ
చిరేణ వామ స్సమవేపతా౭ శు. ౩

టిక॥ చార్వంచితపీనవృత్తః॥ సుందరమయినదియు నుత్తమమయినదియు బలిసినదియు గుండ్రమయినదియును; పరాధ్యక్షకాలాగరు చందనాహారః॥ గుండ్రముగానుండునదియు, శ్రేష్ఠమయిన సల్లనియగరు గుంధమున కుండగినదియును; చిరేణ = బహుకాలము; అనుత్తమేన = తనకన్న శ్రేష్ఠములేసి; ప్రియేణ = ప్రేయించుగు రామునిచేత; అధ్యుషితః = అధిష్ఠింపఁబడినదియునగు; వామః = ఎడమచైతః; భుజశ్చ = భుజమును, ఆశుః = శీఘ్రముగా; సమవేతః = వడంకెను. సుందరంబై యుత్తమంబై బలిసిన గుండ్రముగానుండునదియు, శ్రేష్ఠమయిన కృష్ణాగరు గుంధముచేఁ జలుమాటుఁబూయఁబడినదియు, సమస్తపురుషోత్తముడగు రామునిచే బహుకాలముకొనింపఁబడినదియునగు, నాసీతాదేవియెడమభుజము, గడగడవడంకినది. అని, తాత్పర్యము.

గజేంద్రహస్తప్రతిమశ్చ పీన
స్తయో ద్వయో స్సంహతయో స్సంజాతః
ప్రస్పందమానః పున రూరు రస్యా
రామం పురస్తాత్థిత మాచచక్షే. ౪

టిక॥ సంహతయోః = కలిసికొనియున్న; తయోః = ఆ; ద్వయోః = రెండుతొడలలోపల; గజేంద్రహస్తప్రతిమశ్చ = ఏనుగుతొండముతోఁబోల్చి-గలదియు; పీనః = బలిసినదియును; సుజాతః = సుందరమయినదియునగు; వామః (అధ్యాహృతము) = ఎడమచైతః; ఊరుః పునః = తొడయును; ప్రస్పందమానః = మిక్కిలియుండుదలచు; అస్యాః = ఈ సీతకు; రామం = రాముని; పురస్తాత్ = ముందట; నితం = ఉన్నవానిగా; ఆచచక్షే = చూచెను. సమస్తశుభలక్షణములుగలిగియుండునావిడరెండుతొడలలో, సేనుంగుతొండమునకుసాటియై, బలిసినందరమయిన, యెడమతొడ, మిక్కిలియుండుదలచు, “రామండుముందటనెయున్నవాఁడనిసూచించినది. అని, తాత్పర్యము.

శుభం పున హేమససమానవణా

మీష ద్రజోఽస్య మివా మలాఢ్యైః

వాస స్థితాయా శ్శిఖరాగ్రదంత్యైః

కించి త్వరితస్పృహత చారు గాత్ర్యైః ౫

టీకా|| ఘనః=ఇంకను; అమలాఢ్యైః=స్వచ్ఛస్పృహత)=జాతౌఘ.

చ్ఛమయినకండ్లుగలదియును శిఖరాగ్ర దంత్యైః=గుండ్రములయినకొనలుగల గొనలగుండ్రములుగా సుండుదంతము

దంత్యైః=గుండ్రములయినకొనలుగల లుగలదియును సుందరములయినయనయ

దంత్యైః=గుండ్రములయినకొనలుగల వములు గలదియును సుందరములయిన

లచియున్నదియునగునీతా చేవియొక్క; గునాసీతాచేవి, గట్టుకొనియుండున

శుభం=మంగళశకరమయినదియును; ట్టై, మంగళశకరమునుబంగారురంగు గ

హేమసమానవర్ణం=బంగారుము ద్భై, మంగళశకరమునుబంగారురంగు గ

తోసమానమయినరంగుగలదియును; దియుం గొంచెముదుమ్ముచగిలియుండు

ఈషతే=కొంచెము; రజోఽస్య మివా ట్టచేగాంతివటిగియున్నదియునగు, వ

(స్థితం)=దుమ్ము చేసెడినట్లున్నదియు స్త్రీము, బాటినది. అం, తాత్పర్యము.

నగు; వాసః=వస్త్రము; పరిస్పృహత(ప

ఏతై నిమిత్తై రపరైశ్చ సుధూి

స్సంబోధితా ప్రాగపి సాధు సిద్ధైః

వాతాతపక్లాంత మివ ప్రకృష్టం

వర్షేణ బిజం ప్రతిసంజహషణ. ౬

టీక|| సుధూి=సుందరములయిన ఎండచేతనువాడినదియును; ప్రకృష్టం=

కనుబొమ్మలుగలనీతాచేవి; ప్రాగపి= మిక్కిలియునశించినదియునగు, మిక్కిలి

మునుపును; సాధు=చక్కగా; సిద్ధైః= యుం గృశించినదియునగుననుట; బీ

సిద్ధించినవగు; ఏతైః=ఈ; నిమిత్తైః= జం=విత్తనము, చిన్న మొలకయనుట;

నిమిత్తములచేతను; అపరైశ్చ=ఇతర వర్షేణేవ=వానచేతంబోలె; ప్రతిసం

ములచేతను; సంబోధితా=తెలుపబడి జహషణ=మిక్కిలియునంతోషించెను.

నదై; వాతాతపక్లాంతం=గాలిచేతను సుందరములయినకనుబొమ్మలుగల

యాసీతాదేవి, యిదివఱకుఁబలుమాట
“సరియైనఫలములనిచ్చునని” యనప
రీక్షించినిజయింపఁబడినట్టి యానిమి
త్తములనుమఱియితరములనుజూచి, వా
నిచేరామాగమనంబుగల్గుననియెఱింగి,

గాలియెండల తాఁకునకు వాడికృశించి
యుండుచిన్నమొక, వానకురియఁగా
నే, వఱలఁగాంతిమోందునట్లు, మిక్కిలి
యనుతోషించెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యాః పున వింబఫలాఢరోష్ఠం
స్వప్తిఘ్ర కేశాంత మరాశపత్న్య
వక్త్రం బభాసే సితశుక్లదంష్ట్రం
రాహూ మఖా చంద్రఇవ ప్రముక్తః. ౭

టీక॥ పునః = ఇంకను; వింబఫలాఢ
రోష్ఠం = దొండపండువంటిక్రిందిపెడవి
గలదియును; స్వప్తిఘ్ర = సుందరములై
నకండ్లును కనుబొమ్మలునుగలదియును;
కేశాంతం = కొనయందువెండ్రుకలుగల
దియును, ముంగురులుగలదియుననుట;
అరాశపత్న్య = వంకరలయినతొప్పవెం
ద్రుకలుగలదియును; సితశుక్లదంష్ట్రం =
(సమానార్థకములయిన “సిత, శు
క్ల,” ఈరెండుశబ్దములనుబ్రయోగించు
ట, వాచ్యమనందలియతిశయమును సూ
చించుచున్నది) మిక్కిలియొండెల్లనిపం
డ్లుగలదియునగు; తస్యాః = ఆసీతాదేవి

యొక్క; వక్త్రం = ముఖము; రా
హూ = రాహువుయొక్క; ముఖాత్ =
నోటనుండి; ప్రముక్తః = విడువఁబడిన;
చంద్రఇవ = చంద్రుఁడుంబోలె, బభా
సే = ప్రకాశించెను.
ఇదిగాక, దొండపండువంటిక్రిందిపెడ
వితో నొప్పుచు, సుందరములయినకండ్లు
నుగనుబొమ్మలును ముంగురులును వంకర
లయినతొప్పవెండ్రుకలునుగలిగి, మిక్కిలి
యుధవశంబులయినపండ్లచేఁజెలంగుచు
న్న, యాసీతాదేవిముఖము, రాహువు
నోటనుండివెలువడినచంద్రబింబముంబో
లెఁబ్రకాశించినది. అని, తాత్పర్యము.

సా వీతశోకా వ్యపనీతతంద్రీ
శాంతజ్వరా హవఃవిబుధసత్త్వా
అశోభ తార్యా వదనేన శుక్లే

శీతాంశునా రాత్రి రిహితేన. ౮

టీక॥ ఆర్యా=పూజ్యులుగు; సా=ఆ	శీలచేను.
సీత; విశేశికా= విడువఁబడినదుఃఖము	పూజనీయముగునా సీతాదేవి ,
గలదై; వ్యవసీతతంద్రీ=పొంగొట్టఁబడి	దుఃఖముగాని , యాలస్యంబుగాని,
నయాలస్యముగలదై; శాంతజ్వరా=శ	తాపముగాని , లేక, సంతోషంబు
మి చిన శాపముగలదై; హాషణవిబుధస	న మనుబువికాసమునొందఁగాఁ , బ్ర
త్వా=సంతోషము చేవికసించినమనసు	కాశించుచుండుముఖంబుచేత, శుక్లపక్ష
గలదై; వదనేన=ముఖముచేత; శుక్లే=	రాత్రిచంద్రునిచేతం బ్రకాశించునట్లు ,
శుక్లపక్షమునందు; రాత్రి=రాత్రి; ఉ	తేజరిల్లుచుండినది.
దిలేన=పెరయించిన; శీతాంశునేవ=	అని, తాత్పర్యము.
చంద్రునిచేతంబోలె; అశోభిత=ప్రకా	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే.

సుందరకాండే, ఏకోనత్రింశస్సగః.

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకోనత్రింశస్సగః టీక,

ముగిసినది.

శ్లో

త్రింశస్సగః ప్రారంభః.

హనుమానపి విక్రాంత స్సర్వం శుక్రావతత్తతః

(“హనుమానపివిక్రాంతః” ఇతి, పాతాంతరమ్)

సీతాయా స్త్రిజటాయాశ్చ రాక్షసీనాంచ తర్జునమ్. ౧

టీక॥ విక్రాంతః = విక్రమించియున్న; విక్రాంతః (అని, పాతాంతరము) =

పరాక్రమశాలియగు; హనుమానపి = చియున్నహనుమంతుండు (పాతాంతర హనుమంతుండు; సీతాయాశ్చ = సీత పక్షమందు, “పరాక్రమశాలియగుహనుమంతుండు”) సీతాదేవివృత్తాంతము యొక్కయ; త్రిజటాయాశ్చ = త్రిజట సుద్రిజటకెప్పిన స్వస్థవృత్తాంతమును యొక్కయ; సర్వం = సమస్తవృత్తాంత మును; రాక్షసీనాం = రాక్షసస్త్రీలయొ రాక్షసస్త్రీలు సీతను బెడరించినవిధంబు క్క; తజఃనంచ = బెడరింపుమాటను; త ను, అంతయును గ్రహముగా, వినుచుండె త్వతః = సరిగా; శుశ్రావ = వినెను. ను. అని, తాత్పర్యము.

ఆశింశుపావృత్తుంబునందు విశ్రమిం

అవేక్షమాణస్తాం దేవీం దేవతామివ నందనే

తతో బహువిధాం చింతాం చింతయామాస వానరః. ౨

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; వానరః = హనుమంతుండు; నందనే = నందనవన మునందు; స్థితాం (అధ్యాపృతము) = ఉన్న; దేవతామివ (స్థితాం) = దేవత యుంబోలెనున్న; తాం = ఆ; దేవీం = సీ తాదేవి; అవేక్షమాణః = చూచుచు; బ హువిధాం = అనేకవిధములయిన; చిం

తాం = ఆలోచనమును; చింతయామా స = చింతించెను, చేసెననుట.
అంత, హనుమంతుండు, నందనవనం బుననుండు దేవతయుంబోలెనశోకవనం బుననున్న సీతాదేవితోచుచు, నిట్లని, పెక్కువిధంబులం, జింతించెను.
అని, తాత్పర్యము.

యాం కపీనాం సహస్రాణి సుబహున్య యుతానిచ

దిక్షు సర్వాసుమాగంతే నేయ మాసాదితా మయా. ౩

టీక॥ సుబహుని = పెక్కులయిన; కపీనాం = వానరులయొక్క; సహస్రాణి = వేలును; అయుతానిచ; పదిస హస్రములును; సర్వాసు = సమస్తము లయిన; దిక్షు = దిక్కులయందు ;

యాం = ఎవ్వలెను; మాగంతే = వెద కుచున్నారో; సా = అట్టి; ఇయం = ఈసీత; మయా = నాచేత; ఆసాది తా = పొందబడినది.
వానరులు వేలుగాను బెక్కుదశస

హస్రంబులుగాను శేరినమస్త దిక్కు/సీతను, నేనిక్కడబాచుచున్నాను.
లందును, ఏసీతనువెదకుచున్నారో, ఆ అని, తాత్పర్యము.

చారణ తు సుయుక్తన శత్రో శక్తి మవేక్షితా
గూఢేన చరతా తావ దవేక్షిత మిదం మయా. ౪

టీక || సుయుక్తన = మిక్కిలి ము; తావత్ = అంతయు; అవేక్షితం =
యునెచ్చరికగలవాడును; శత్రో = శత్రుడగుచున్నది.
తుప్రయోగ; శక్తిం = సామర్థ్యము నేను, మిక్కిలియునెచ్చరికగల్గిత
ను; అవేక్షితా = చూచుచున్నవాడు త్రువుల సామర్థ్యంబును దెలిసికొనుచు
ను; గూఢేన = ఎవ్వరికినిగనుపడనివాఁ డగుచున్నది యెవ్వరికిం దెలియకుండు
డును; చరతా = తిరుగుచున్నవాడును; నట్టిలంకయంతయుఁదిరిగి, వీనినంత
చారణ = రహస్యముగానుండిత్రువు యుం, దెలిసికొంటిని.
త్రాంతముదెలుసుకొనువాడునగు; మ అని, తాత్పర్యము.
యా = నాచేత; ఇదం = ఈసమాచార

రాక్షసానాం విశేషశ్చ పురీచేయ మవేక్షితా
రాక్షసాధిపతే రస్య ప్రభావో రావణస్య చ. ౫

టీక || రాక్షసానాం = రాక్షసుల యును; అవేక్షితః (అధ్యాహృత
యొక్క; విశేషశ్చ = అతిశయమును; ము) = చూడఁబడినది.
అవేక్షితః (అధ్యాహృతము) = చూ రాక్షసులవిశేషంబుఁ బూచినాను;
డఁబడినది. ఇయం = ఈ; పురీచ = లం ఈలంకాపురివిధంబునుజూచితిని; మఱి
కాపట్టణమును; అవేక్షితా = చూడఁ యురాక్షసులకుఁ బ్రభుండైన యీరా
బడినది. రాక్షసాధిపతేః = రాక్షసుల వణుని ప్రభావంబునుగంటిని.
కుఁబ్రభువైన; అస్య = ఈ; రావణస్య = అని, తాత్పర్యము.
రావణునియొక్క; ప్రభావశ్చ = శక్తి

యుక్తం తస్యా ప్రమేయస్య సర్వసత్త్వదయావతః

సమాశ్వాసయితుం భార్యం పతిదర్శనకాంక్షిణీమ్. ౬

టీక అప్రమేయస్య-కొలత పెట్టు	డించుటయనుట; యుక్తం=న్యాయము.
గూడనివాఁడును; సర్వసత్త్వదయావ	కొలంతలేని స్రభావముగలవాఁడు
తేః=సమస్తజంతువులయందును దయ	ను సమస్త పాశులందును దయగల
గలవాఁడనగు; తస్య=ఆరామునియొ	వాఁడనగు నారాముని, భార్యయును
క్క; పతిదర్శనకాంక్షిణీం=పెనిమి	బెనిమిటినిబూడఁగోరి దుఃఖించుచున్న
టియొక్క-దర్శనమునందుఁగోరికగల;	దియునగు సీతకు రామత్నైమంబుచే
భార్యం=భార్యయగుసీతను; సమా	ప్తి, కొంతయూటగల్గించుటయుక్త
శ్వాసయితుం=ఊటచించుటకు ; ఊట	ము. అని, తాత్పర్యము.

అహ మాశ్వాసయా మ్యేనాం పూణాచంద్రనిభాననామ్
అదృష్టదుఃఖాం దుఃఖాతాం దుఃఖస్యాంత మగచ్ఛతీమ్. ౭

టీక అహం - నేను ; అదృష్టదుః	ము=ఊటచించెదను.
ఖాం= చూడఁబడినదుఃఖముగలదికాని	ఇదివలెకొన్నఁడును దుఃఖంబుననుభ
దియును; దుఃఖాతాం=దుఃఖముచే	వించినదికాదు, కావున, నిష్ప్రడుసంభ
వీడింపఁ బడినదియును ; దుఃఖస్య=	వించినదుఃఖంబునోర్వలేక, దుఃఖమున
దుఃఖముయొక్క; అంతం=నాశమును;	కంతంబుగానక, పరితపించుచున్న, నిం
అగచ్ఛతీం=పొందకున్నదియును; పూ	డుచంచునింబోలుముఖంబుగల, యీ
ణాచంద్రనిభాననాం=నిండుచంద్రుని	సీతకు, రామవారతంబెప్పి, దుఃఖము
తోసమానమయినముఖము గలదియున	పోవునట్లు. చేసెదను.
గు; ఏనాం - ఈసీతను ; ఆశ్వాసయా	అని, తాత్పర్యము.

యద్య ప్యహ మిమాం డేవీం శోకోపహతచేతనామ్
అనాశ్వాస్య గమిష్యామి దోషవర్జమనం భవేత్. ౮

టీక అహం=నేను ; శోకోపహ	బుద్ధిగల; ఇమాం=ఈ; డేవీమపి = సీ
తచేతనాం = దుఃఖముచేఁగొట్టఁబడిన	తాడేవినిగూడ; అనాశ్వాస్య = ఊట

డింపకః; గమిష్యామి యది = పోవుదు నేని;
గమనం = పోవుట; దోషవత్ = దోష
ముగలది; భవేత్ = అగును.

నేను, ఇట్లుదుఃఖి నముద్రంబునము

నింగిపరితపించుచున్న యీ సీతాదేవి నా
శ్వాసంపకమై, రామునొద్దకు బోచు
నేని, దోషంబు సంభవించును.

అని, తాత్పర్యము.

గతే హి మయి తత్రే యం రాజపుత్రీ యశస్స్వినీ

పరిత్రాణ మవందంతీ జానకీ జీవితం త్యజేత్.

టీక॥ మయి = నేను; తత్ర = అచ్చటికి; గదా!

గతే = పోయినవాఁడగుచుండఁగా; య
శస్స్వినీ = అధికమయిచకీర్తితఁగలదియు
ను; రాజపుత్రీ = రాచకొమార్తెయు
నగు; జానకీ = సీత; పరిత్రాణం = రక్షణ
మును; అవందంతీ = పొందకున్నదై; జీవి
తం = ప్రాణంబును; త్యజేద్ధి = విడుచును

నేను, ఈ సీతనాశ్వాసంపక రాము
నొద్దకు బోఁగానే, కీర్తిమంతురాలు
ను రాచకొమార్తెయైన గు సీతాదేవి,
తన్నుగా పాడువారి లెవ్వరును లేరనిత
లంచి, ప్రాణంబులు విడుచును.

అని, తాత్పర్యము.

మయా చ స మహాబాహుః పూర్ణచంద్రనిభాననః

సమాశ్వాసయితు న్యాయ్య స్సీతాదర్శనలాలసః.

టీక॥ మహాబాహుః = పెద్ద చేతులు

గలవాఁడును; పూర్ణచంద్ర నిభాన
నః = నిండుచంద్రునితో సమానమయిన
ముఖముగలవాఁడును; సీతాదర్శనలాల
సః = సీతాదేవిని చూచుటయందు మిక్కి
లియునిచ్చగలవాఁడునగు; సచ = ఆ రా
ముడును; మయా = నాచేత; సమాశ్వా
సయితుం = చక్కగా నూటడించుటకు;

న్యాయః = తగినవాఁడు.

మహాబాహుండును నిండుచంద్రునిం
బోలుముఖంబుగలవాఁడును, సీతంశా
డఁగోరితపించుచున్నవాఁడనగునారా
మునకును, నేను సీతాదేవి క్షేమవారణం
జెప్పి, యపశ్యము, కొంతయూటగల్గిం
పవలెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిశాచరీణాం ప్రత్యక్ష మనహం చాపిభాషణమ్

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౫౯౭

స ౩౦

టీక॥నిశాచరీతాం=రాక్షసశ్రీల పవలసినది; ఈరాక్షసశ్రీలేమఱకసీ యొక్క; ప్రత్యక్షం=ఎదుట; భాషణ తంగనశ్రీయొక్కవారు, నేనువీరలయె చాపి. = మాటలాడుటయును; అన దుటసీతాదేవితోమాటలాడుటయునది హం=యొక్కముగాదు. గాదు.

నేనెట్లుయిననుసీతాదేవినాశ్వాసిం అని, తాత్పర్యము.

కథన్నుఖిలు కర్ణవ్యమిదిం కృచ్ఛగితో హ్యహమ్. ౧౧

టీక॥ఇదం=ఈయాశ్వాసించటక లేదు; అట్లుసీతనాశ్వాసింపక పోవుట కథన్నుఖిలు=ఎట్లు; కర్ణవ్యం=కేయి యునియొక్కముగాదు, సీతనాశ్వాసిం బడవలసినది. అహం=నేను; కృచ్ఛగి చుటకునవకాశములేకున్నది; ఏమిచేయ తోహి=సంకటమునొందినానుగదా! వచ్చును; సంకటంబుగల్గినది.

ఇట్లున్నదే, నేనెట్లు, ఇప్పుడుసీతనా అని, తాత్పర్యము. శ్వాసింపఁగలను? నాకేమియుదోయి

అనేన రాత్రిశేషేణ యదినాశ్వాస్యతే మయా సర్వథా నాస్తి సంశయః పరిత్యక్త్యతి జీవితమ్. ౧౨

టీక॥ ఏషా(అధ్యాపృతము)=ఈ నాస్తి=లేదు. సీత; అనేన=ఈ; రాత్రిశేషేణ=రాత్రి నేనుసూర్యోదయమునకు లోపల లోమిగతకాలముచేత; మయా=నాచే శాశ్వాసింపకుండునేని, యీసీతాదే త; నాశ్వాస్యతేయది=ఆశ్వాసింపఁబ వి, ప్రాణంబులువిడుచును; దీనికెంత డకుండునేని; జీవితం=ప్రాణంబును; ప మాశ్రమునుసంశయములేదు. రిత్యత్యతి=విడుచును; సర్వథా=అన్ని అని, తాత్పర్యము. విధంబులను; సంశయః=సందియము;

రామశ్చ యదిప్రచ్ఛేన్నాంకిం మాంసీతాబ్రవీచ్ఛవః కి మహం తం ప్రతిబ్రూయామసంభాష్య సుమధ్యమామ్. ౧౩

❧

టీక || రామశ్య = రాముండును; మునిఁగూచిఁ; కిం = ఏమిటిని; ప్రతిఁబ్రూ
మాం = నన్ను; "సీతా = సీత; మాం = న
న్నుఁగూచిఁ; కిం = ఏమి; వచః = మాట
ను; లబవీత = చెప్పినది". ఇతి (అధ్యా
హృతము) = అని; పృచ్ఛేద్యది = అడుగు
నే; అహం = నేను; సుమధ్యమాం = నుం
దిరమయిననడుముగలసీతనుగూచిఁ; అ
సంభాష్య = మాటలాడక; తం = ఆరా

యాం = బదులుచెప్పుదును?
నేనిప్పుడు, సీతతోనేమియుమాట
లాడకయే, రామువాడగుఁ బోయినపి
మ్మట, అతఁడు, "సీతనా కేమిచెప్పిపంపి
నది" అననన్నడుగునేని, నేనతనికేమి
బదులుచెప్పుదును; అని, తాత్పర్యము.

సీతాసందేశరహితం మా మిత స్వరయా గతమ్

నిదఁహేదపి కాకుత్స్థః క్రుద్ధ స్తీవ్రేణ చక్షుషా. ౧౪

టీక || కాకుత్స్థః = రాముండు; ఇ
తః = ఇచ్చటనుండి; త్వరయా = వేగము
చేత; ఆగతం = వచ్చినవాఁడను; సీతా
సందేశరహితం = సీతచెప్పిపంపినమా
టలేనివాఁడనగు; మాం = నన్ను; క్షు
ద్ధః = కోపించినవాఁడై; తీవ్రేణ = తీవ్రము
యిన; చక్షుషా = నేత్రముచేత; నిదఁ
హేదపి = దహించిననుదహించును.

నేనిచ్చటనుండివేగమునఁ దనయొద్ద
కువచ్చి; "సీతతోనేనుమాటలాడలేదు
గావుననాబిడనాతోనేమియుంజెప్పిపం
పలేదు" అనిచెప్పఁగానే, రాముండు, మ
హాకోపంబునొంది, చుటుకుఁజూపుల,
నన్నుదహించిననుదహించును.
అని, తాత్పర్యము.

యది చోద్యోజయిష్యామి భతాఁరం రామకారణాత్

వ్యర్థ మాగమనం తస్య సస్యైవ్యస్య భవిష్యతి. ౧౫

టీక || రామకారణాత్ = రాముండు
నుకారణమువలన; భతాఁరం = ప్రభు
వైవసుగ్రీవుని; ఉద్యోజయిష్యామి యది
చ = ప్రయత్నపడునట్లుచేయుదునేని

యు; సస్యైవ్యస్య = సైవ్యములతోఁగూడి
న; తస్య = ఆసుగ్రీవునియొక్క; ఆగమ
నం = వచ్చుట; వ్యర్థం = ప్రయోజనము
లేనిది. భవిష్యతి = కాఁగలదు.

❧

❧

నేను, సీతతో మాటలాడక నేపోయి, యుండఁజాలదు, గావున, నాసుగ్రీవుం
రామునకై సుగ్రీవునిం బ్రేరేపించియిచ్చ డు నేన్యమలతో నిచ్చటికివచ్చుటయు,
టికిఁదోడ్కొనివచ్చినను, ఈసీతయింత వ్యర్థమగును.
వఱకీదుఃఖముతోఁబ్రాణంబులు ధరించి అని, తాత్పర్యము.

అంతరం త్వహ మాసాద్య రాక్షసీనా మిహ స్థితః
శనై రాశ్వాసయిష్యామి సంతాపబహుళౌ మిమామ్. ౧౬

టీక॥ అహం = నేను; ఇహ = ఇచ్చట; స్థితః = ఉన్నవాడనై; రాక్షసీనాం = రాక్షసస్త్రీలలో; అంతరం = అవకాశమును; ఆసాద్యతు = పొందినంతనై; సంతాపబహుళౌ = అధికమయినదుఃఖముగల; ఇమాం = ఈసీతను; శనైః = మెల్లఁగా; ఆశ్వాసయిష్యామి = ఊఁడించెదను.
నేనిచ్చటనెయుండి, యీరాక్షసస్త్రీలకొంచెమెచ్చరిక దప్పియుండునప్పుడుగాని, యవ్వలికిఁబోయినప్పుడుగాని, కొంచెమవకాశము గలిగినంతనై, పరమదుఃఖితయయి యున్నయీసీతను, వీరలువినకుండునట్లు మెల్లఁగా, నాశ్వాసించెదను.
అని, తాత్పర్యము.

అహంత్య తిత్సుశ్చైవ వానరశ్చ విశేషతః
వాచంతో దాహరిష్యామి మానషీ మిహ సంస్కృతామ్. ౧౭

టీక॥ అహంతు = నేనును; అతిత్సుశ్చైవ = మిక్కిలిఁబిన్నకేహముగలవాడను; విశేషతః = విశేషించి; వానరశ్చ = కోఁతని. ఇహ = ఇప్పుడు; మానషం = మనుష్యసంబంధియగు; సంస్కృతాం = సంస్కృతమయిన; వాచంచ = మాటను; ఉదాహరిష్యామి = చెప్పెదను.
నేను, మిక్కిలియు సూక్ష్మమయినదేహమునొందియున్నవాడను; అందును, వానరుండను, గావున, నన్నీరాక్షసస్త్రీలుకనుఁగొనఁజాలరు; అందుకనుకూలముగా, మనుష్యులు మాటలాడునట్లు, సంస్కృతభాషనవలంబించి, చెప్పెదను; అదియు, నీరాక్షసస్త్రీలకుఁ దెలియదు. అని, తాత్పర్యము.

యది వాచం ప్రదాస్యామి ద్విజాతిరివ సంస్కృతామ్
గావణం మన్యమానా మాం సీతా భీతా భవిష్యతి. ౧౮
వానరస్య విశేషేణ కథం స్యా దభిభాషణం

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను, బ్రాహ్మణుండుంటే సంస్కృతాంధ్రమున; ద్విజాతిరివ = బ్రాహ్మణుండుంటే; భీతా = భయపడినది; భవిష్యతి = కాగలదు.
సంస్కృతాంధ్రమున; వాచం = మాటను; ప్రదాస్యామియది = ఇచ్చునని; సీతా - సీత; "వానరస్య = కోతి స్వభావను మాటలాడుదునని, సీతాదేవి, "కోతిసంస్కృతభాషతోనే పఠం = మాటలాడుట; కథం = ఎట్లు; మాటలాడును?" అని, తలచి, నన్ను స్వాత్ = కలుగును?" ఇతి(అధ్యాహృతము) = అని; మాం = నన్ను; గావణం = రావణుండునిభ్రమించి, భయంబునాంధ్రము. అని, తాత్పర్యము.

అవశ్య మేవ వక్తవ్యం మానషం వాక్య మథావత్. ౧౯

టీక॥ అవశ్యం = అవశ్యముగా; అథావత్ = అథాముగల; మానషం = మనుషున మనుష్యభాషనవలంబించి యేమాట వ్యసంబంధియగు; వాక్యమేవ = మాటలాడవలెను; సంస్కృతభాషలో మాటలాడగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

మయా సాంత్యయితం శక్యా నాన్యధేయ మనిందితా

టీక॥ అనిందితా = నిందింపఁబడనట్టి; అట్లుగాక, మఱియేవిధంబునను, అ ఇయం = ఈసీత; మయా = నాచేత; అన్య నిందితయగునీసీత, నాశ్వాసింప, నాకల ధా = వేటువిధంబున; సాంత్యయితం = విగాదు. అని, తాత్పర్యము.
ఊహించుటకు; శక్యాన = అలవిగాదు.

౧౯
మూలాశ్చ మే రూపం జానకీ భాషితం తథా. ౨౦
భిస్తా సీతా పూర్వం భూయ స్తాసం గమిష్యతి

టీక॥ పూర్వం=మునుపు ; రక్షో భయమును ; *మిష్యతి=పొందగలదు.
భిః=రాక్షసులచేత; త్రాసితా = భ ఈసీత, నేనువానరుండనైయుండు
యపటుపబడిన; సా=అట్టి; ఇయం= టను ; మనుష్యులుమాటలాడునట్లుమా
ఈ; జానకీ=సీతా; మే=నాయొక్క; టలాడుటనుంజూచి , పూర్వమిట్టిరా
రూపం=అకారమును; తథా=అట్లు; త్సునులవేషంబులంజూచి భయపడియు
భాషితం=మాటలాడుటను; ఆలోక్య= న్నదిగావున, నినుమడిభయంబునొందు
చూచి; ధూయః=ఇంకను; త్రాసం= ను. అని, తాత్పర్యము.

తతో జాతపరిత్రాసా శబ్దం కుర్యా న్ననస్సివీ. ౨౧

జానమానా విశాలాక్షీ రావణం కామరూపిణమ్

టీక॥ కామరూపిణం= ఇచ్ఛాధీనంబు శబ్దం=ధ్వనిని; కుర్యాత్=చేయును.
గురూపంబుగల; రావణం=రావణుని; అంత, విశాలంబులగు కండ్లుగలది
జానమానా(జానానా) = ఎఱింగినది యునుబలివ్రతయునగుసీత, రావణం
యును; విశాలాక్షీ=వెడలుపుల యునకం డుకామరూపియనియెఱింగినది, కావు
డ్లుగలదియును; మనస్సివీ= మంచిమన న, నావందంబుంజూచినంతనె, మహాభ
స్సుగలదియు, పలివ్రతయునగుననుట, సీ యంబునొంది, గట్టిగానటచును.
త; తతః = అటుపిమ్మట; జాతపరిత్రా అని, తాత్పర్యము.
సా=పుట్టినమహాభయంబునొందినదై;

సీతయాచ కృతే శబ్దే సహసా రాక్షసీగణః. ౨౨

నానాప్రహరణో ఘోర స్సమేయా దంతకోపమః

టీక॥ సీతయా=సీతచే ; శబ్దే=ధ్వని; భయంకరమై ; అంతకోపమః = య
ని; కృతేచ=చేయుటకడగానే ; రాక్ష మనితోఁబోలి
సీగణః=రాక్షసస్త్రీలసమూహము ; ఘోరముగా; సమే (2౬) = వచ్చును.
నానాప్రహరణః = నానావిధముల సీతగట్టిగానటవఁగానే ; యీరా
యినయాయుధములుగలదై; ఘోరః= త్సునస్త్రీలందఱు , నానావిధాయుధ

బలుధరించి, భయంకరముగా, మృత్తురు.

మృత్యువంటిది, వేగమున, నాపైకివలె అని, తాత్పర్యము.

తతో మాం సంపరిక్షిప్య సర్వతో వికృతాననాః. ౨౩

వధేవ గ్రహణేచైవ కుర్యుర్యత్నం యథాబలమ్

టిక్క|| తతో=అటుపిమ్మట; వికృతాన యత్నమును; కుర్యుః=చేయుదురు.

నాః = వికారమునొందినముఖముగల, అంత, నీరాక్షసస్త్రీలు, నాచుట్టు

రాక్షసస్త్రీలు; మాం = నన్ను; సర్వ సుంజుట్టుకొని, వారలచేతనై నంతవఱ

తః=అంతటను; సంపరిక్షిప్య=చుట్టుకొ కు, నన్ను జంపుటకుఁగాని, లేక, ప

ని; వధేవ=చంపుటయందును; గ్రహణే ట్టుకొనుటకుఁగాని, ప్రయత్నము సే

చైవ=పట్టుకొనుటయందును; యథా యుదురు. అని, తాత్పర్యము.

బలం=యథాశక్తిగా; యత్నం=ప్ర

గృహ్య శాఖాః ప్రశాఖాశ్చ సుంధాం శ్చేత్తమశాఖినామ్. ౨౪

దృష్ట్వా విపరిధావంతం భవేయ భయశంకితాః

టిక్క|| శాఖాః=కొమ్మలను; ప్రశా శంకితాః=భయముచేభయపడిన వార

ఖాశ్చ=చిన్నకొమ్మలను; ఉత్తమశా లు, భయమునొందినవారలనుట; భవే

భినాం = శ్రేష్ఠములయిన వృక్షముల యుః=అగుదురు.

యోగః; సుంధాంశ్చ= బోదెలను; చెట్టుకొమ్మలను చిన్నకొమ్మలను

గృహ్య (గృహీత్వా) = పట్టుకొని; వి బెద్దచెట్లు బోదెలనుదీసికొని నాలుగు

పరిధావంతం = నాలుగుప్రక్కలకును ప్రక్కలకునుబరుగెత్తు నన్నుఁజూచి,

బరుగెత్తుచున్న; మాం (అధ్యాహృత మికిలియు భయమునొందుదురు.

ము)=నన్ను; దృష్ట్వా=చూచి; భయ అని, తాత్పర్యము.

మమ రూపంచ సంప్రేక్ష్య వసే విచరతో మహత్. ౨౫

రాక్షసో భయవిత్రస్తా భవేయ ర్వికృతాననాః

టీక॥ వికృతాననాః = వికారము మొందినముఖములుగల; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; వనే = అడవియందు; విచరతః = తిరుగుచున్న; మమ = నాయొ క్క; మహాత్ = గొప్పదైన; రూపంచ = ఆకారమును; సంప్రేక్ష్య = చూచి; భి	యవిత్రస్తాః = భయముచే భయపడి నవారలు; భవేయః = అగుదురు. ఆవికృతంబులగుముఖంబులుగల రా క్షసస్త్రీలు, అశోకవనంబునవిహరించు చున్న నామహారూపంబుఁజూచి, భయ పడుదురు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తతః కుర్య స్సమాహ్వనం రాక్షసో రక్షసామపి. ౨౬
రాక్షసేంద్రనియుక్తానాం రాక్షసేంద్రనివేశనే

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; రాక్షస్యః = రాక్షసస్త్రీలు; రాక్షసేంద్ర నివేశ నే = రాక్షసులకుఁబ్రభువైనరావణుని టియందు; రాక్షసేంద్రనియుక్తానాం = రాక్షసులకుఁ బ్రభువయినరావణునిచే నియోగింపఁబడియుండు; రక్షసాం =	రాక్షసులయొక్క; సమాహ్వనమపి = వి లుచుటను; కుర్యః = సేయుదురు. అంత, రాక్షసస్త్రీలు, రాక్షసేశ్వ రుండగురావణుంట, రావణునిచే ని యోగింపఁబడికావలియుండు రాక్షసు లంబిలుతురు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తే శూలశక్తి నిష్క్రిశ వివిధాయుధపాణయః. ౨౭
ఆపతేయు ర్విమదేశ్చి న్నేగేనో ద్విగ్నకారిణః

టీక॥ తే = ఆ రాక్షసులు; శూలశక్తి నిష్క్రిశవివిధాయుధపాణయః = శూ లముచిల్లకోలకత్తి మొదలగు నానావిధ ములయినాయుధములుచేతులందుఁ గలవారలై; వేగేన = వేగముచే; ఉద్విగ్న కారిణః = భయముసేయువారలై; ఆ స్త్రికః = ఈ; విమదేశ్చ = యుద్ధమందు; ఆ	పతేయః = వత్తురు. ఆ రాక్షసులు, శూలంబులుఁజిల్లకో లులుఖడ్గములు మొదలగు నానావిధ యుధములఁజేతులందాల్చి, వేగంబునఁ బూపరులకుభయంబుగఁగించుచు, యు ద్ధంబునకు, వత్తురు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

సంయధైస్తైస్త పరితో విధమక్ రాక్షసాం బలమ్. ౨౮

శక్తుయాం న తు సప్రాప్తం పరం పారం మహాదధే:

టీక అహం=నేను;త్రై= ఆరాక్ష	శక్తుయాం=చాలను.
సులచేత;పరిశః = చుట్టును;సంయధ	ఆరాక్షసులనన్నునాలుగు ప్రక్క
స్తు=అడ్డగింపబడినవాడయ్యెను;రక్ష	లంబుట్టుకొనియడ్డగింపగా, నేనువార
సాం=రాక్షసులయొక్క;బలం=నైస్య	లనుదఱఁబ్రహరింపనై నను శక్తుండన
మును;విధమక్ = ప్రహరించుచు;మ	గుచును, గాని, యీమహాసముద్రమును
హాదధే=మహాసముద్రముయొక్క;	దాటించువ్వలిగట్టిఁజేరిజాలను.
పరం=అవ్యలి;పారం = గట్టును;సం	అని, తాత్పర్యము.
ప్రాప్తంతు=పొందుటకుమాత్రము; న	

మాం వా గృహీయ రాష్ట్రస్య బహవ శ్రీఘ్నకారిణః. ౨౯

టీక శ్రీఘ్నకారిణః=వేగముగాబరిశే	చుటుకుగాఁ బస నేయునట్టియారా
యునట్టి;బహవః=అనేకములయినరా	క్షసులనేకులుచేరి, యాకాశమునకెగ
క్షసులు;ఆష్ట్రస్య=ఎగిరి; మాం=నన్ను;	గ, నన్ను బట్టుకొననంబట్టుకొందురు.
గృహీయ రాష్ట్ర=పట్టుకొననచుబట్టుకొ	అని, తాత్పర్యము.
నుదురు.	

స్యా రియం చాగృహీతాథా మమచ గ్రహణంభవేత్

టీక తచ(అధ్యాహ్వానము)= అ	వేత్=సంభవించును.
ప్పును;ఇయంచ=ఈసీతయును; అగృ	అట్లుగునేని, యీసీతకు రామవృ
హీతాథా = గ్రహంపఁబడిని వృ	త్తాంతముదెలియకపోవును; నేనునురా
త్తాంతముగలది, రామవృత్తాంతముదె	క్షసులచేతిలోఁజిక్కుదును.
లియనిదనుట;స్యాత్=అగును;మమచ=	అని, తాత్పర్యము.
నాకును;గ్రహణం = పట్టుకొనుట;భ	

హింసాభిరుచయో హింస్య రిమాం వా జనకాత్త జామ్. 30

టీక॥ హింసాభిరుచయః = హింసం
చుటయందుఁగోరికి గలవారలగురాక్ష
సులు; ఇమాం = ఈ; జనకాత్మజాం = జ
నకుని కూతురయినసీతను; హింస్య
ర్వా = చంపిననుంజంపుదురు.

ఈ రాక్షసులు, ఎప్పుడునుజీవకోట
లంబుగఁగోరుచుండు వారిలుగావున,
ఈసీతను, జంపిననుంజంపుదురు.
అని, తాత్పర్యము.

విపన్నం స్యాత్తతః కార్యం రామసుగ్రీవయో రివమ్

టీక॥ తతః = అంత ; రామసుగ్రీవ
వయోః = రామునియొక్కయునుసుగ్రీవుని
యొక్కయు; ఇదం = ఈ; కార్యం = ప
ని; విపన్నం = నాశమునొందినది ;
స్యాత్ = అగును.

అట్లగునేని, రాముండునుసుగ్రీవుం
డునుసాధంపఁగోరియుండు కార్యముల
తయ, నాశమునొందును.
అని, తాత్పర్యము.

ఉద్దేశే నష్టమాగేన్ స్తిక్ రాక్షసైః పరివారితే. 30
సాగరేణ పరిక్షిప్తే గుప్తే వసతి జానకీ

టీక॥ జానకీ = జనకునికొమార్తె
యగుసీత; నష్టమాగేన్ = అగడనిచా
రిగలదియును; రాక్షసైః = రాక్షసుల
చేత; పరివారితే = చుట్టఁబడినదియును;
సాగరేణ = సముద్రముచేత ; పరిక్షి
ప్తే = చుట్టఁబడినదియును; గుప్తే = రహ
స్యమయినదియునగు; అస్తిక్ = ఈ;
ఉద్దేశే = ప్రదేశమునందు; వసతి = ఉ

న్నది.
వానరులకెవ్వరికిని దెలియని దారి
గలదియుఁబెక్కురాక్షసులుగావలియు
న్నదియుఁబట్టును సముద్రముచేఁబరివే
ష్టించఁబడియున్నదియు, నెవ్వరికినిదెలి
యనిదియునగు, నీస్థలంబున, సీతయు
న్నది. అని, తాత్పర్యము.

విశస్తేవా గృహీతేవారక్షోభి మయి సంయుగే. 31
నాన్యం పశ్యామి రామస్య సహాయం కార్యసాధనే

<p>టిక॥ మయి=నేను; సంయుగే - యుద్ధమునందు; రక్షోభిః- రాక్షసుల చేత; విశస్తేవా=చంపకబడఁగాగాని; గృహీతేవా= పట్టుకొనఁబడఁగాగాని; కార్యసాధనే=పనిసాధించుటయందు; సహాయం=తోడగు; అన్యం=మఱి</p>	<p>యొకని; నపశ్యామి=చూడను. నేను, యుద్ధంబున రాక్షసులచేఁజచ్చినను, బట్టువడినను, మఱిల, రాముచకునహాయుఁడైయిట్టి కార్యముసాధింపఁగలవాఁడు, మఱియొక్కఁడు, నాకగపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విమృశంశ్చ నపశ్యామి యో హతే మయి వానరః. ౩౩

శతయోజనవిస్తీర్ణం లంఘయేత మహూదధిమ్

<p>టిక॥మయి=నేను; హతే=చంపకబడఁగా; యః=ఏ; వానరః=వానరుడు; శతయోజనవిస్తీర్ణం=నూలుయోజనములదూరముగల; మహూదధిమ్=మహాసముద్రమును; లంఘయేత=దాటునో; తం(అధ్యాహృతము)=ఆతిని; విమృశంశ్చ=ఆలోచించుచును; నప</p>	<p>శ్యామి=చూడకున్నాను. నేచ్చటయుద్ధంబునంజచ్చిన పిమ్మట, నూలుయోజనంబులదూరము, ఈ మహాసముద్రమును దాటించాలిన వానరుండు, మఱియొక్కఁడును, ఎంతయాలోచించినను, నాబుద్ధికగపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కామం హంతుం సమర్థోఽస్మి సహస్రార్గ్యపి రక్షసామ్. ౩౪

సకు శత్యోమి సంప్రాప్తం పరం పారం మహూదధేః

<p>టిక॥అహం=నేను; రక్షసాం= రాక్షసులయొక్క; సహస్రార్గ్యపి= వేలనైనను; హంతుం=చంపుటకు; కామం=మిక్కిలియు; సమర్థః=శక్తుండును; అస్మి=అగుచున్నాను. మహూదధేః=మహాసముద్రముయొక్క; పరం=అవ్వలి; పారం=గట్టును; సం</p>	<p>ప్రాప్తంతు=పొందుటకుమాత్రము; నశత్యోమి=చాలను. నే, నన్నివేల రాక్షసులనైనను, సరకునేయొక, చంపంగలను, గాని, యట్లు యుద్ధంబున నలసిన పిమ్మట, నీమహాసముద్రమును దాటి, యవ్వలిగట్టును జేరఁజాలను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అసత్యానివ యుద్ధాని సంశయో మే సరోచతే. ౩౫
కశ్య నిస్సంశయం కార్యం కుర్యా త్ప్రజ్ఞ సస్సంశయమ్
“కశ్యనిస్సంశయః” ఇతిపాతాంతరం.

టిక॥ యుద్ధానివ= యుద్ధములును;	రము)= సందేహములేనివాడై; కుర్యా
అసత్యాని= అవ్యవస్థితములు, జయప్ర	త్= చేయును?
దములనునిశ్చయము లేనివనట. మే= నా	యుద్ధములో జయమే గల్గినని నిశ్చ
కు; సంశయః= సందేహము గల్గించు	యింపఁగూడదు; అజయము గల్గిన
కార్యము; సరోచతే= ఇష్టముగాదు.	నుగల్గును; కావున, నిట్లుసందిగ్ధంబగు
ప్రజ్ఞః= పండితుండు; కిః= ఎవ్వఁడు;	కార్యమునేయుటకునాకుసమ్మతలేదు;
ససంశయం= సందేహముతోఁగూడిన;	పండితుండగువాడెవ్వఁడును, ఇట్లుసం
కార్యం= పని; నిస్సంశయం= సందే	దిగ్ధంబగుకార్యమునునిస్సంశయముగాఁ
హములేక; నిస్సంశయః (అనిపాతాంతర)	జేయఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాణత్యాగశ్చ వైదేవ్య భవే దనభిభాషణే. ౩౬

టిక॥ అనభిభాషణేచ= మాటలాడ	నేనుసీతతో మాటలాడకయెఱచు
కుండుటయందును; వైదేవ్యః= సీత	నేని, సీతాదేవి, తనకెవ్వరునుదిక్కు
యొక్కఁ; ప్రాణత్యాగః= ప్రాణంబుల	లేరనుకొని, ప్రాణంబులువిడుచును.
విడుచుట; భవేత్ (అధ్యాహృతము)=	అని, తాత్పర్యము.
అగును.	

ఏష దోషో మహా హి స్యా న్నమ సీతాభిభాషణే

టిక॥ సీతాభిభాషణే= సీతతోమా	సీతతోమాటలాడినను, ఇప్పుడుచే
టలాడుటయందు; మమ= నాకు; ఏ	ప్పైనట్లు, నాకు, మహాదోషముసంభవించును.
షః= ఈ; మహా= గొప్పదైన; దో	
షః= దోషము; స్యాద్ధి= అగునుగాదా!	అని, తాత్పర్యము.

ఘాతాశ్చధాఽవినశ్యంతి దేశకాలవిరోధితాః. 32

“ఘాతాశ్చధాఽవిపద్యంతే” ఇతిపాఠాంతరం.

విప్లవం దూత మాసాద్య తమ స్ఫూర్త్యోదయే యథా

టీక॥ ఘాతాః = సిద్ధములయిన; చీకటియుంబోలె;వినశ్యంతి= నశించు
అథాఽశ్చ=కార్యములును; విప్లవం= చున్నవి. విపద్యంతే(అని, పాఠాంతర
వివేకములేని; దూతం=రాయబారిని; ము)=నశించును.
ఆసాద్య = పొంది; దేశకాలవిరోధి సర్వసిద్ధములయినను గార్యములుదూ
తాః = దేశముచేతను గాలముచేతనువి తవివేకములేనివాడగు నేని, స్ఫూర్త్యోద
రోధించినవై; స్ఫూర్త్యోదయే=స్ఫూర్త్య యమునందు, జీవకటినశించునట్లు, నశిం
నియుదయమునందు; త మోయథా = చును. అని, తాత్పర్యము,

అథాఽనథాఽంతరే బుద్ధి నిశ్చితాపి సశోభతే. 3౩

ఘాతయంతి హి కార్యాణి దూతాః పండితమానిసః

టీ॥ అథాఽనథాఽంతరే=కార్య సంధు, జక్కగానాలోచించి, “ఇట్లు
కార్యవిషయమునందు; నిశ్చితాపి=నిశ్చ చేయవలసిన” దనినిశ్చయించినను, కా
యింపబడినదైనను; బుద్ధిః = యుక్తి, న ర్యమునందవివేకముగ నూతలనియోగిం
శోభతే = ప్రకాశింపదు. పండితమా చునేని, అదియెంతమాత్రముచక్కపడ
నినః=పండితులమునునహంకారముగల; దు; ఈదూతలు, తమ కేమియుండెలియు
దూతాః=దూతలు; కార్యాణి=పనుల కున్నను, దమకన్నబండితులులేరనియ
ను; ఘాతయంతిహి=చెఱచుదురుగదా! హంకరించి, కార్యంబులంజెఱతురు.

ప్రభువు, కార్యకార్యవిషయము) అని, తాత్పర్యము.

సవినశ్యే తగ్రథం కార్యం వైక్లబ్యం సకథం భవేత్ - 3౪

లంఘనంచ సముద్రస్య కథన్న సవృధా భవేత్

టీక॥ కార్యం=పని; కథం=ఎట్లు; కార్యహృతము)=నాకు; వైక్లబ్యం=వి
సవినశ్యేత్=చెడకుండును? మమ (అ వేకములేకుండుట; కథం= ఎట్లు; సభ

వేత్ = కలుగకుండును; సమద్రస్య = రామకార్యము జెడకుండునట్లును,
సమద్రముయొక్క; లంఘనంబు = దా = ఈమహాసముద్రంబుదాటినది, వ్యర్థ
టుటయును; కథన్న = ఎట్లు; వృధా = ముగాకుండునట్లును, జేయవలెను; ఆ
వృథా = ము; సభవేత్ = కాకుండును? యుపాయమేది? అని, తాత్పర్యము.

కథన్నులు వాక్యం మే శృణుయా నోద్విశేతవా. ౪౦

టీక॥ సీతా (అధ్యాత్మము) = సీత, నేనుజెప్పమాటను, వినునట్లు
సీతాదేవి; మే = నాయొక్క; వాక్యం = గాని, లేక, నామాటనువిని భయపడ
మాటను; కథన్న = ఎట్లు; శ్రుణుయా = కుండునట్లుగాని, నేనుమాటలాడ వలె
త్ = వినును? వా = లేక; నోద్విశేత = భ = ను. అని, హనుమంతుండు, ఆలోచిం
యపడకయిననుండును? చెను. అని, తాత్పర్యము,

ఇతి సంచిత్త్య హనుమాం శ్చకార మతిమా న్నత్రిమ

టీక॥ మతిమాన్ = అధికమయిన బు = బుద్ధిమంతుండగు హనుమంతుం డి
ద్ధిగల; హనుమాన్ = హనుమంతుండు; ట్లుచక్కగా నాలోచించి, చేయవల
ఇతి = ఇట్లు; సంచిత్త్య = చక్కగానా = నినవిధము, నిట్లని, నిశ్చయించెను.
లోచించి; మతిం = తలంపును; చకార = అని, తాత్పర్యము.
చేసెను.

రామ మక్లిప్త కర్మాణం స్వబంధు మనుకీతయత్ ౪౧

వైనా ముద్వేజ యిష్యామి తద్బంధుగతమానసామ్

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మము) = ఆబంధుండగు రామనిబొందిన మన
నేను; అక్లిప్తకర్మాణం = దుఃఖము సుగల; ఏనాం = ఈసీతను; మోద్వేజ
లేనికార్యములుగల, ఎవ్వరికినిదుఃఖంబు యిష్యామి = భయపడునట్లు చేయ
గలిగించుకార్యములు నేయని వాడను కుండెదను.
ట; స్వబంధుం = తనబంధువయిన; నేను, ఈసీతకుబంధుండగు రాము
రామం = రాముని; అనుకీతయత్ = నింగీతించెదను; కావున, సీసీతమనస్సు
పొగడుచు; తద్బంధుగతమానసామ్ = రామునియందెబద్ధమయియుండుటంజే

సియీవి దైవభయంబుగలుగదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఇత్వాకూడాం వసిష్ఠస్య రామస్య విదితాత్మనః. ౪౨

శుభాని ధర్మాయుక్తాని వచనాని సమర్పయేత్

శ్రావయిష్యామి సర్వాణిమధురాం ప్రబ్రువేత్ గిరమ్. ౪౩

టిక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; ఇత్వాకూడాం = ఇత్వాకువంశము నందుఁబుట్టినవారలలో; వసిష్ఠస్య = శ్రేష్ఠుండును; విదితాత్మనః = తెలియఁబడిన యాత్మగలవాఁడునగు; రామస్య = రామునియొక్క; శుభాని = మంగళకరము లును; ధర్మాయుక్తాని = ధర్మముతోఁ గూడినవియునగు; వచనాని = మాటల ను; సమర్పయేత్ = అప్పగించుచు; సర్వారాం = మనోహరమయిన; గిరం = వాక్కును; ప్రబ్రువేత్ = చెప్పుచు; సర్వా	ణి = అన్నింటిని; శ్రావయిష్యామి = వినిపించెదను. ఇత్వాకువంశమునఁ బుట్టినవారలలో శ్రేష్ఠుండును బరమాత్మ వేత్తయు నగు రాముండు, సీతకుఁ జెప్పుమని, చెప్పిన, ధర్మిఁస్థుంబులగు మంగళవచనంబులను, మెల్ల మెల్ల గా; చెప్పుచు, నిట్లుమధురవచనంబున, రామునిమాటల నన్నింటిని; వినిపించెదను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

శ్రద్ధాస్యతి యథా హీయం తథా సర్వం సమాదధే

టిక॥ యథా = ఎట్లు; ఇయం = ఈసీత; శ్రద్ధాస్యతి = నమ్మునో; తథా = అట్లు; హనుమాత్ (అధ్యాహృతము) = హనుమంతుఁడు; సర్వం = అంతను; సమాదధేహి = నిశ్చయించెనుగాదా!	ఎట్లు చెప్పినట్టుయిన, సీసీత, భయంబునొందక, హనుమంతునిమాటపైన నమ్మకముంచునో, ఆప్రకారముగానే, చెప్పినట్లు, హనుమంతుండు. నిశ్చయించినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ఇతి స బహువిధం మహానుభావో

జగత్పితేః ప్రమదా మవేక్షమాణః. ౪౪

మధురమవితథం జగదవాక్యం

ద్రుమవిటపాంతర మాస్థితో హనూమాత్

మహానుభావః = అధికమయిన పృథక్ముక్కాదియునగు; వాక్యం = మా
భావముగల; సః = ఆ; హనూమాత్ = టను; బహువిధం = పెక్కువిధములు
హనుమంతుడు; ద్రుమ విటపాంతరముగలగునట్లుగా; జగద = చెప్పెను.
రం = చెట్టుకొమ్మనడుమును; ఆస్థితః = మహానుభావుండగు నాహనుమం
పొందినవాడై; జగతిపతేః (జగతీపతుండు, చెట్టుకొమ్మపై నీలకగపడ కుం
తే) = ధూమికేబ్రువువైన రామునియొడి, నీతంబూచుచు, మధురంబును వ్య
క్తః = ప్రమదాం = భార్యను; అవేక్షమాథక్మయినసంగతిలేనిదియునగు మా
ణః = చూచుచు; ఇతి = ఇట్లు; వత్స్యమాట, నీప్రకారముగా, నానావిధంబు
గప్రకారముననుట; మధురం = మనోలం, జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
హరమయినదియును; అవితథం = వ్య

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అచికావ్యే,

సుందరకాండే, త్రింశస్సగః.

ఇది, స్వస్థాథక్ము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ

వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండత్రింశస్సగః టీక,

ముగిసినది.

అమి

ఏకత్రింశస్సగః పౌరంభః.

ఏవం బహువిధాం చింతాం చింతయిత్వా మహాకపిః

సంశ్రవే మధురం వాక్యం వై దేహ్య వ్యాజహార హ. ౧

టీక॥ మహాకపి = పెద్దకోతియుగుహనుమంతుడు; ఏవం = ఇట్లు; బహువి

ధాం=అనేకవిధములయిన; చింతాం= ఆలోచనమును ; చింతయిత్వా=ఆలోచించి, చేసియునుట; వైదేహ్యం = సీత యొక్క-("హ" అనునదిపాదపూరణార్థము); సంశ్రవే = సమీపమునందు; లేక, సంశ్రవే=వినుటయందు; మధురం= మనోహరమయిన; వాక్యం = మాటను;

వ్యాజహరం=చెప్పెను. హనుమంతుండిట్లునానావిధములుగా నాలోచించి, సీతాచవిసమీపంబున, విస్తరిత నెసంతోషంబుగల్గించునట్టిమధురంబగు, మాటం, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజా దశరథో నామ రథకుంజరవాజిమాన్
పుణ్యశీలో మహాకీర్తిః ఋజురాసీన్ స్తహాయశాః. ౨

టీక॥ రథకుంజరవాజిమాన్=రథం ను; ఋజుః=కపటములేనివాడును, మబలు నేనుంగులు గుట్టంబులుం గలవాడును; పుణ్యశీలః=పుణ్యస్వభావము గలవాడును; మహాకీర్తిః=అధికమయి మంబునంగల్గిన కీర్తిగలవాడునగు ; దశరథో నామ=దశరథుం డనియెడు ; సదానంబునంగల్గిన కీర్తిగల వాడు రాజా=రాజు ; అసీత్=ఉండెను.

రథంబులు సేనుంగులు గుట్టంబులుఁ | రాక్రమంబునసేమి యధికమయినకీర్తిఁ
గలిగి, పుణ్యంబులు మాత్రమే సేయు | నొందియుండడు, దశరథుండను రాజౌ
చుఁ గడంబులేక, చానంబుల సేమి ప | కడకుండెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజషీఁతాం గుణశ్రేష్ఠ స్తపసాచషిఁ భిస్సమః
చక్రవర్తిఁ కులేజాహిః పురందరసమో బలే. ౩

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆద | దరసమః = ఇంద్రునితో సమానుండు .
శరీరభవహి రాజు ; రాజషీఁతాం = ఆదశరథుండను, గుణంబుల రాజఘో
రాజఘోలలోపల; గుణశ్రేష్ఠః = గు | లలోఁగఁడునధికుండు , తపంబునముఖ
ణంబులచే శ్రేష్ఠుండు. తపసాచ = తప | లకుసరివచ్చువాఁడు ; చక్రవర్తులగు
స్సుచేతను; ఋషిభిః = ఋషులతో ; స | రాజులవంశంబునం బుట్టినవాఁడు ; ప
మః = సమానుండు. చక్రవర్తిఁ కులే = చ | రాక్రమంబున, దేవేంద్రునకుసరియగు
క్రవర్తులవంశమునందు; జాతః = పు | ను.
ట్టినవాఁడు. బలే = బలమునందు; పురం | అని, తాత్పర్యము.

అహింసారతి రక్షుద్రో ఘ్నణీ సత్యపరాక్రమః
ముఖ్యశ్చే త్వోకువంశస్య లక్ష్మీవాక్ లక్ష్మీవధానః. ౪

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆదశ | దు.లక్ష్మీవధానః = సంపదనువృద్ధిబాం
రథుండను; అహింసారతిః = హింసించుకుం | దించువాఁడు.
డుటయందిచ్చగలవాఁడు. అక్షుద్రః = ఆ దశరథుండను, ప్రాణిలోకమును
దుష్టుండగువాఁడు. ఘ్నణీ = దండుగలవాఁ | హింసించువాఁడు; దుష్టుండగువాఁడు; దయా
డు. సత్యపరాక్రమః = ఎప్పటికినివ్యర్థఁ | శాలి; దృఢమయిన పరాక్రమంబుగల
ముకానిపరాక్రమముగలవాఁడు. ఇత్వో | వాఁడు; ఇత్వోకువంశమున కంతయు
కువంశస్యచ = ఇత్వోకువుయొక్క-వంశ | ముఖ్యుండను; అధికమయిన సంపదగల
మునకంతయు. ముఖ్యః = శ్రేష్ఠుండను. ల | వాఁడు; అశ్రీతులసంపదనువృద్ధిబాం
క్ష్మీవాక్ = అధికమయిన సంపదగలవాఁ | దించువాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పార్థివవ్యంజనై ర్యుక్తః పృథుశ్రీః పార్థివవృక్షభః
పృథివ్యాం చతురంతాయాం విశ్రుత స్సుఖిద స్సుఖీ.౫

టీక॥ స(అధ్యాహృతము = ఆదశర
ధుడు; పార్థివవ్యంజనైః = రాజుల
క్షణములతో; యుక్తః = కూడినవా
డు. పృథుశ్రీః = అధికమయిన కౌంతిగల
వాడు. పార్థివవృక్షభః = రాజశ్రేష్ఠుడు.
చతురంతాయాం = నాలుగు కొనలుగ
ల; పృథివ్యాం = భూమియందు; విశ్రు
తః = ప్రసిద్ధుడు. సుఖిదః = సుఖమని
చ్చువాడు.

మఱియు నాదశరధుడు, శంఖచక్ర
దేఖలు మొదలగు రాజులక్షణములుగల
వాడు; అధికమయిన దేహకౌంతిగల
వాడు; రాజులలో మేటియైనవా
డు; చతుస్సముద్రముల సమమందు
భూమియందుంటాను బ్రసిద్ధి నొందిన
వాడు; జనలకు సుఖంబుగలుగజేయు
వాడు; మిక్కిలియు సుఖంబుననుభవిం
చువాడు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య పుత్రః ప్రియో శ్రేష్ఠ స్తారాధిపనిభాననః
రామోశామ విశేషజ్ఞ శ్రేష్ఠ స్సర్వధనుష్ఠ, తామ్. ౬

టీక॥ తస్య = ఆదశరధునకు; తా
రాధిపనిభాననః = చంద్రునితో సమాన
మయినముఖముగలవాడును; విశేష
జ్ఞః = విశేషంబునెరింగిన వాడును; స
ర్వధనుష్ఠ తాం = ఎల్ల విలుకాండ
లోను; శ్రేష్ఠః = మేటియైనవాడు
ను; శ్రేష్ఠః = తోఁబట్టువులలో బెద్ద
వాడును; ప్రియః = ఇష్టండునగు; రా
మోనామః = రాముండనెను; పుత్రః =

కొడుకు; అ సీ(అధ్యాహృతము) = ఉ
న్నాడు.
ఆదశరధునకు, చంద్రబింబముబో
లుముఖంబుగలవాడును ధర్మవిశేషం
బులనెరింగినవాడును విలుకాండంద
టిలోను శ్రేష్ఠుండును, ప్రియుండునగు
శ్రేష్ఠపుత్రుండు, రాముండనువాడు, గ
లడు. అని, తాత్పర్యము.

రక్షితా స్వస్య ధర్మస్య స్వజనస్యచ రక్షితా
రక్షితా జీవలోకస్య ధర్మస్యచ పరంతపః. ౭

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా
ముడు; స్వస్య=తనదైన; ధర్మస్య =
ధర్మముయొక్క; రక్షితా=రక్షించు
వాడు. స్వజనస్యచ=తనబంధుజనము
యొక్కయు; రక్షితా= రక్షించువా
డు; జీవలోకస్య=ప్రాణిసమూహము
యొక్కయు; రక్షితా= రక్షించువా
డు. ధర్మస్యచ= ఐత్యోశ్రమధర్మ
ముయొక్కయు; రక్షితా (అధ్యాహృ
తము)=రక్షించువాడు. పరఃతపః=
శత్రువులదరింపఁజేయువాడు.

ఆరాముండు, తనక్షత్రియవణ్
మునకు విధింపఁబడినధర్మమును రక్షిం
చుకొని వాడు; తనధర్మమును రక్షిం
చుకొనునట్లుతనబంధుజనమును రక్షిం
చును; తనబంధుజనమును రక్షించనట్లు
సమస్తప్రాణులను రక్షించును; అట్లువ
ణ్ శ్రమ ధర్మమును దప్పకుండ
రక్షించువాడు; శత్రువులం జంపు
వాడు.

అని, తాత్పర్యము.

తస్య సత్కాభిసంధస్య వృద్ధస్య వచనా ప్రితుః

సభార్య స్సహచభాిత్రా వీరః ప్రవాజితో వసమ్. ౮

టీక॥ సత్కాభిసంధస్య=సత్కమయి
నసంకల్పముగలవాడును; వృద్ధస్య =
ముడుసలివాడును; ప్రితుః=తండ్రీయు
నగు; తస్య=అదశరథునియొక్క; వచ
నాత్=మాటవలన; వీరః=పరాక్రమ
శాలియగురాముండు; సభార్యః =
పెండ్లామతోఁ గూడినవాడై; భా
తాచసహ=తమ్మునితోనుంగూడ; ఐ

నం=అడవిని; ప్రవాజితః=పొందినా
డు.

సత్కసంకల్పుండును వృద్ధుండునగు
తండ్రీయైనదశరథునియాజ్ఞచే, బ
రాక్రమశాలియగురాముండు, భార్య
యొడమ్ముండును వెంటరా, సరణ్యంబు
నకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన తత్ర మహారణ్యే మృగయాం పరిధావతా

రాక్షసా నిహతా శూరా బహవః కామరూపిణః. ౯

టీక॥ తత్ర=ఆ; మహారణ్యే=గొప్పయడవియందు; మృగయాం=వేటను

గూచిః; పరిధావతా= పరుగత్తుచు
న్న, తిరుగుచున్నయనట; తేన=ఆరా
మునిచేత; శూరాః=యౌధమునందుభ
యంబులేనవారలును; బహవః=అనేకు
లును; కామరూపిణిః=కృచ్ఛాధీనంబగు
రూపముగలవారలనగు; రాక్షసాః=

రాక్షసులు; సహతాః=చంపబడినా
రు.

ఆమహాకల్యణుని, రాముండు, వే
టాడుచు, శూరులును గామరూపులున
గురాక్షసులననేకులఖయండు మొదలగు
వారలం, జంపెను. అని, తాత్పర్యము.

జనస్థానవధం శ్రుత్వా హతౌ చ ఖరదూషణౌ
తతస్త్యమషాప్రహృతా జానకీ రావణేన తు. ౧౦
వంచయిత్వా వనే రామం వృగరూపేణ మాయయా

టీక||జనస్థానవధం = జనస్థానంబు
నందలి రాక్షసులవధమును; హతౌ=చం
పబడిన; ఖరదూషణౌ=ఖరునిదూష
ణుని; శ్రుత్వా=విని; తతస్త్య=అటుపిమ్మ
టనె; రావణేన=రావణునిచేత (“తు”
అనునది పాదపూరణార్థము); వనే=
అడవియందు; రామం=రాముని; మా
యయా=మాయచేత; వృగరూపేణ=
జింకరూపముచేత ; వంచయిత్వా=

మోసపుచ్చి; జానకీ=నీత; ఆమషా=ప
హృతా= కోపముచేనపహరించబడి
నది.

రావణుండు, జనస్థానంబు నందలి
రాక్షసులందఱును ఖరుండును దూష
ణుండును రామునిచే జచ్చుటనువిని,
యంతఃకోపంబున, రాముని మాయా
వృగరూపంబున మోసపుచ్చి, నీతనప
హరించినాడు. అని, తాత్పర్యము.

స మాగమాణ స్తాం దేవీం రామ స్సీతా మనిందితామ్. ౧౧
ఆససాద వనే మిత్రం సుగ్రీవంనామ వానరమ్

టీక||సః=ఆ; రామః = రాముండు;
వనే=అడవియందు; అనిందితాం=నిం
దించబడని; దేవీం=భార్యయైన ;
తాం=ఆ; సీతాం=నీతను ; మాగ=

మాణిః=వెదకుచు ; సుగ్రీవంనామ=సు
గ్రీవుఁడనియెడు; వానరం=వానరుని ;
మిత్రం=స్నేహితునిగా; ఆససాద=
పొందెను.

అరాముండు, పతివ్రతయైన త | జతనికి స్నేహితుండయ్యె.
నభార్యనుసీతను వనంబున వెదకుచు | అని, తాత్పర్యము.
బోఁగా, నచ్చట, సుగ్రీవుఁడనువానరుం

తత స్స వాలినం హత్వా రామః పరపురంజయః. ౧౨
ప్రాయచ్చ త్కపిరాజ్యం త త్సుగ్రీవాయ మహాబలః

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; పరపురం | నీకొఱకు; ప్రాయచ్చత్=ఇచ్చెను.
జయః=శత్రువుల పట్టణంబులజయించు | అంత, శత్రుపట్టణంబుల జయించు
వాఁడును; మహాబలః=అధికమయిన బ | వాఁడునుమహాబలుండునగురాముండు,
లముగలవాఁడునగు; సః=ఆ; రామః= | వాలియనువానరుంజంపి, యతనికుండి
రాముండు; వాలినం=వాలిని; హత్వా= | నవానర రాజ్యంబును, సుగ్రీవున, కిచ్చెను.
చంపి; తత్=ఆ; కపిరాజ్యం=వానరు | అని, తాత్పర్యము.
లదొరతనమును; సుగ్రీవాయ=సుగ్రీవు

సుగ్రీవేణాపి సందిష్టా హరయః కామరూపిణః. ౧౩
దిక్షు సర్వాసు తాం దేవీం విచిన్వంతి సహస్రశః

టీక॥ కామరూపిణః= ఇచ్చాధీనంబు | తాం=ఆ; దేవీం=సీతాదేవిని; విచిన్వం
గురూపములుగల; హరయః=వానరు | తి=వెదకుచున్నారు.
లు; సుగ్రీవేణాపి=సుగ్రీవునిచేతను; సంది | అంత, సుగ్రీవుం డాజ్ఞాపింపఁగాఁ,
ష్టాః= ఆజ్ఞాపింపఁబడినవారలై; సహ | గామరూపులగువానరులువేలకొలంది,
స్రశః=వేనవేలుగా; సర్వాసు=సమస్త | సమస్తదిక్కులందును, అసీతాదేవిని, వె
ములయిన; దిక్షు = దిక్కులందును; | దకుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

అహం సంపాతివచనా చ్చతయోజన మాయతమ్. ౧౪
అస్యా హేతో ర్విశాలాత్యై స్సాగరం వేగవాన్లుతః

టీక॥ అహం=నేను; విశాలాత్యై=వెడలువులయినకండ్లుగల; అస్యాః=ఈ

సీతయనెడు; హేతోః = కారణమునకు;	నాడను.
సంపాతివచనాత్ = సంపాతిమాటవల	నేను, ఈసీతకుఁగానే, సంపాతిమా
న; వేగవాఁ = మిక్కిలియు వేగముగల	టప్రకారము, వేగంబున, నూలుయోజ
వాడనై; శతయోజనం = నూలుయోజ	నంబుల దూరముగల, యాసముద్రము
నములు; ఆయతం = దూరముగల; సాగ	నుదాటివచ్చినాను.
రం = సముద్రమును; పుతః = దాటి	అని, తాత్పర్యము.

యథారూపం యథావశోఽం యథాలక్ష్మీంచ నిశ్చితమ్. ౧౫
అశ్రౌషం రాఘవస్యా హం సే య మాసాదితా మయా

టీక॥ అహం = నేను; రాఘవస్య(పం	నాచేత; ఆసాదితా = పొందబడినది.
చమృత్కమందువచ్చి) రామునివలన; య	రాముండు, నాకుసీతదేహంబును,
థారూపం = ఎట్టిదేహముగలదానిఁ	రంగును గాంతియును, ఎట్లుండునని, చె
గాను; యథావర్ణం = ఎట్టిరంగుగలదా	ప్పెనో, అట్లేదేహంబునురంగును గాంతి
నిఁగాను; యథాలక్ష్మీంచ = ఎట్టికాంతిగ	యుంగల, యాసీతను, బాచినాను. అని,
లదానిఁగాను; నిశ్చితం = నిశ్చయింపఁ	హనుమంతుఁడుచెప్పెను.
బడినదానిఁగాను; అశ్రౌషం = వింటినో;	అని, తాత్పర్యము.
సా_అట్టి; ఇయం = ఈసీత; మయా =	

విరరామైవ ముక్త్యా సౌ వాచం వానరపుంగవః. ౧౬

టీక॥ వానరపుంగవః = వానరశ్రే	వానరశ్రేష్ఠుండగుహనుమంతుం
ష్ఠుండగు; అసౌ = ఈహనుమంతుఁడు ;	డింతవఱకుఁజెప్పి, యంతసూరకుండె
ఏవం = ఇట్లు ; ఉక్త్యా = చెప్పి; విరరా	ను. అని, తాత్పర్యము.
మ = ఊరకుండెను.	

జానకీచాపి తచ్చృత్వా పరం విస్తయ మాగతా

టీక॥ జానకీచాపి = సీతయును;	పరం = అధికమయిన; విస్తయం = ఆశ్చ
తత్ = ఆమాటను; శ్రుత్వా = విని;	ర్యమును; ఆగతా = పొందినది.

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము.

౬౫

స ౩౧

సీతయును, హనుమంతుడుచెప్పిన కీ-లియునాశ్చర్యమునొందెను.
మాటలను, విని, “ఇప్పుడిక్కడ, నట్టి అని, తాత్పర్యము.
మాటలంజెప్పువాడెవ్వడు!” అని, మి

తతస్సా వక్రకేశాంతా సుకేశీ కేశసంవృతమ్. ౧౭
ఉన్నమ్య వదనం భీరు శ్శింశుపావృక్ష మైత్యత

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; వక్రకేశః=చెను.
శాంతా=వంకరలయిన వెండ్రుకలకొన అంతః, గొనలందువంకరలై సుంద
లుగలదియును; సుకేశీ = సుందరముల రములయియుండు వెండ్రుకలతో నొప్పు
యిన వెండ్రుకలుగలదియును; భీరుః = చుండునాసీతాదేవి, భయపడుస్వభా
భయపడుస్వభావము గలదియనగు; వంబుగలదిగావునఁగొంచెము భయంబు
సా-అసీత; కేశసంవృతం=వెండ్రుక గదుర, నురివోసికొనుటకై వెండ్రుకలం
లచేఁగఁపఁబడిన; వదనం=ముఖమును; గట్టఁబడియుండుముఖమునుబై కైత్తి,
ఉన్నమ్య-ఎత్తి; శింశుపావృక్షం = శింశుపావృక్షముంటాచెను.
శింశుపావృక్షమును; ఎత్తత = చూ అని, తాత్పర్యము.

నిశమ్య సీతా వచనం కపేశ్య
దిశశ్చసర్వాః ప్రదిశశ్చ పీత్య ౧౮
స్వయం ప్రహషణం పరమం జగామ
సర్వాత్తనా రామ మనుస్మరంతీ

టీక|| సీతా=సీత; కపేశీ= వానరు మం=రాముని; అనుస్మరంతీ=ధ్యానిం
నియొక్క; వచనం=మాటను; నిశమ్య చుచు; స్వయం = తాను; పరమం=మి
చ=వినియును; సర్వాః=సమస్తముల కీ-లియు నధికమయిన; ప్రహషణం=
యిన; దిశశ్చ=దిక్కులను; విదిశశ్చ=వి సంతోషమును; జగామ=పొందెను.
దిక్కులను; పీత్య- చూచి; సర్వాత్త సీతాదేవి, హనుమంతునిమాట వి
నా=సమస్తమయినమనస్సుచేత; రా ని, సమస్తములయిన దిక్కులను విది

జ్ఞ

కులనుంబూచి, యెవ్వరినిం గానక, గాధ్యానించుచు, బరమసంతోషంబు నిశ్చలంబగువనంబున, నేకా కారంబు నొందెను- అని, తాత్పర్యము.

సా తిర్యగూర్షణంచ తథాప్యథస్తా
స్మిరీక్షమాణౌ త మచింత్యబుద్ధిమ్. ౧౯
దదశః పింగాధి పతే రమాత్యం
వాతాత్తజం సూర్య మివోదయస్థమ్

టీక॥సా=ఆసీత;తిర్యక్ = అడ్డము	దేవునికొడుకైనహనుమంతుని;దదర్శ=
గాను;ఊర్షణంచ=పైఁగాను;తథా=	చూచెను.
అట్లు;అథస్తాదపి=క్రిందను; స్మిరీక్షమా	నీతాడేవి, యాశింశుపావృక్షమున
ణౌ=వెదకుచు;అచింత్యబుద్ధిం= ఎన్న	కుఁ, బార్శ్వంబులను, బై గానుక్రిందను
రానిబుద్ధిగలవాఁడును; పింగాధిపతే=	వెదకుచు, అచింత్యంబగుబుద్ధిగలవాఁడు
వానరులకుఁ బ్రభువైన సుగ్రీవునియొ	ను వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవునిమంత్రి
క్క;అమాత్యం = మంత్రియును;ఉద	యును, ఉదయకాల సూర్యుండుంబో
యస్థం= ఉదయకాలంబుననుండు;సూ	లెఁ బూపరులకు సంతోషంబుగలిగించు
ర్యమివ(స్థితం)= సూర్యుండుంబోలెను	వాఁడునగు వాయుకుమారునిహనుమం
న్నవాఁడునగు; వాతాత్తజం=వాయు	తునింబూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ఏకత్రింశస్సర్గః
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండైకత్రింశసర్గః టీక,
ముగిసినది.

౫౬

చాప్రింశసగ్లప్రారంభః.

తతశ్శాఖాంతరే లీనం దృష్ట్వా చలితమానసా
వేష్టితాజానవస్త్రం తం విద్యుత్స్వంఘాతపింగళమ్. ౧

<p>టీక॥ తతః= అటుపిమ్మట; సా(అ ధ్యాహృతము)=ఆసీతాదేవి; శాఖాం తరే=కొమ్మనడుమునందు; లీనం = దాఁగినవాఁడును; వేష్టితార్జునవస్త్రం= చుట్టుకొనఁబడిన తెల్లనివస్త్రముగల వాఁడును; విద్యుత్స్వంఘాతపింగళం = మెఱపులయొక్క సమూహమువలెగో గోజనమువంటి వర్ణముగలవాఁడునగు; తం=అహనుమంతుని; దృష్ట్వా = చూ</p>	<p>చి; చలితమానసా=భయంబునొందిన మనసుగలది; అఘాతే (అధ్యాహృత ము)=ఆయెను. అతః, నాసీతాదేవి, చెట్టుకొమ్మ నడుమదాఁగినవాఁడై; తెల్లనివస్త్ర ముగట్టుకొని, మెఱపులసమూహమున కుంబోల్లెఁసకాశంబు గలిగియుండు, నాహనుమంతుఁడౌచి, కొంచెముభ యంబునొందెను. అస; తాత్పర్యము.</p>
--	--

సా దదశ్శ కపిం తత్ర ప్రశ్రితం ప్రియవాదినమ్
పుల్లాశోకోతగ్రరాధాసం తప్తచామికరేక్షణమ్. ౨

<p>టీక॥ సా=ఆసీత; తత్ర = అచెట్టు కొమ్మపై; ప్రశ్రితం = విరయముగల వాఁడును; ప్రియవాదినం=సంతోషము గలిగించుమాటలం జెప్పుచున్నవాఁడు ను; పుల్లాశోకోతగ్రరాధాసం=వికసిం చిన యశోకపుష్పముల సమూహము యొక్క కాంతివంటికాంతి గల వాఁడు ను; తప్తచామికరేక్షణం=ఊడదుబంగా</p>	<p>రమువంటికండ్లుగలవాఁడునగు; కపిం= వానరుని; దదర్శ=చూచెను. అట్లు, సీతాదేవి, చక్కఁగాఁ జెట్టు కొమ్మపైఁజూడఁగా నాబిడకు, విన యంబుగలవాఁడై ప్రియవాక్యంబులుప లకుచు, వికసించినయశోకపుష్పంబుల కాంతియుంబోల్లెఁబ్రకాశించుచు, నుత్త మమయిన బంగారము వన్నెగలకండ్ల</p>
---	--

తోనొప్పుచుండు, వానరునొక్కఁడు | అని, తాత్పర్యము.
(హనుమంతుఁడు) కనుపడెను,

మైథిలీ చింతయామాస విస్తయం పరమం గతా

టీక॥ మైథిలీ=సీతాదేవి; పరమం = అంతసీతాదేవి; పరమాశ్చర్యంబు
మిక్కిలియునధికమయిన; విస్తయం = నొంది, యిట్లునీ, చింతించెను.
ఆశ్చర్యమును; గతా = పొందినదై; చిం
తయామాస = ఆలోచించెను.

అశూభమ మిదం రూపం వానరస్య దురాసదమ్. ౩

దుర్నిరీక్ష మితి జ్ఞాత్వా పునరేవ ముమోహ సా

టీక॥ సా = ఆసీత; “ఇదం = ఈ; వా | పునరేవ = మఱలను; ముమోహ = మో
నరస్య = కోరియొక్క; రూపం = ఆకా హంబునొందెను.
రము; భీమం = భయంకరమయినది. దు “అయ్యో! నాకీవానరరూపంబగు
రాసదం = పొందగూడనిది; మహాదుః డినదే! ఇదిభయంకరమయినది; మహా
ఖంబు సంభవింపబోవు సమయంబున దుఃఖంబుగల్గినమయంబునం గాని యగు
నెదీనిఁబొడంగల్గిననుట. దుర్నిరీక్షం = పడదు; జూచువారలకు మహాదుఃఖము
చూడఁగూడనిది, చూచువారికిమహాదుః గల్గించునది.” అని, తలంచి, సీతాదేవి,
ఖంబుగలిగించునదియనుట; అశూభా = మఱల దుఃఖంబున, మూర్ఛనొందెను.
అయ్యో! ఇతి = అని; జ్ఞాత్వా = తలచి; అని, తాత్పర్యము.

విలలాప భృశం సీతా కరుణం భయమోహితా. ౪

రామరామే తి దుఃఖాత్ లక్ష్మణేతివ భావినీ

టీక॥ భావినీ = స్త్రీయగు; సీతా = సీతాదేవి మోహము నొందినదై; దుఃఖా
తాదేవి; భయమోహితా = భయము తా = దుఃఖముచేచిడింపబడినదై;

రామరామ=రామఁడా రామఁడా! ఇ
తి=అనియును; లక్ష్మణ=లక్ష్మణఁడా!
ఇతివ=అనియును; కరుణం=విసువారల
కుదుఃఖముగల్గనట్లుగా; భృశం = మి
క్కిలియు; విలప=దుఃఖించెను.

సీతాదేవి, భయంబుననుదుఃఖించున
నుగుందుచు, “రామఁడా! లక్ష్మణఁ
డా!” అనిపలుకుచు, విసువారలకునుదుః
ఖముగల్గనట్లుగా, నానాప్రకారంబుల,
దుఃఖించెను. అని, తాత్పర్యము.

రురొద బహుధాసీతా మందం మందస్వరా సతీ. ౫

టిక||సీతా=సీత; మందస్వరాసతీ=
తిన్ననికంఠధ్వనిగలదై; మందం=పెల్ల
గా; బహుధా=పెక్కిరివిధంబులను; రు
రొద=పడచెను.

అంత, సీత, రాక్షసస్త్రీలు విందుచు
నుభయంబున, దిన్ననికంఠంతో, పె
ల్లగా, దుఃఖించుపట్టజాలక, యెడె
ను. అని, తాత్పర్యము.

సా తం దృష్ట్వా హరిశ్రేష్ఠం వినీతవ దుఃస్థితమ్
మైథిలీ చింతయామాస స్వప్నాయ మితిభామినీ. ౬

టిక||భామినీ=స్త్రీయగు; సా=ఆ;
మైథిలీ=సీత; వినీతవత్=వినయముగ
ల్గనట్లుగా; ఉపస్థితం=సమీపించియు
న్న; హరిశ్రేష్ఠం=వానరశ్రేష్ఠుడగు;
తం=ఆహనుమంతుని; దృష్ట్వా = చూ
చి; “అయం=ఇది; స్వప్నం=కల; ఇ
తి=అని; చింతయామాస=తలచెను.

అసీతాదేవి, వినీతుండై, తనసమీ
పంబునందుండెట్లుపై నుండువానరశ్రే
ష్ఠునిహనుమంతుంజూచి, ఈలంకయంద
ట్టిరామవాతకంజెప్పువాడెవ్వఁడునుం
డఁడు, కావున, నిదిస్వప్నమేగానివేయి
గాదు” అని, తలచెను.
అని, తాత్పర్యము.

సా వీక్షమాణౌ పృథుభుగ్నవక్త్రమ్
శాఖామృగేంద్రస్య యథోక్తకారమ్
దదర్శ పింగాధిపతే రమాత్యం
వాతాత్తజం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠమ్. ౭

టీక॥ సా=ఆసీత; వీక్షమాణా = చూచుచు; పృథుధుగ్నవక్త్రం = పెద్దదియునువంకర యయినదియునగుముఖముగలవాఁడును ; శాఖామృగేంద్రస్య=వానరులకుఁబ్రభువయినసుగ్రీవునకుఁబ్రాధాన్యము కలవాఁడను ; పింగాధిపతే=వానరులకధిపుండైన సుగ్రీవుని యొక్క ; అమాశ్యం=మంత్రియును;బుద్ధిమతాం=అధికమయిన బుద్ధిగలవారలలోఁపల; వరి	వం=శ్రేష్ఠుండునగు; వాతాశ్చ జం=వాయువుకొడుకైనహనుమంతుని; దదశ్చ=చూచెను. ఆసీత; ఇట్టట్టుఁజూచుచు బెద్దవంకరముఖంబుగలవాఁడును, వానరేశ్వరుండగు సుగ్రీవునకుఁజెప్పినట్లు సేయువాఁడును, మంత్రియునుబుద్ధిమంతులలోఁపల శ్రేష్ఠుండునగు, వాయుదేవునికుమారునిహనుమంతుం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

సా తు సమీక్ష్యైవ భృశం విసంజ్ఞా

గతాసు కల్పేవ బధూవ సీతా

టీక॥సా=ఆ; సీతా=సీత; తం=ఆహనుమంతుని; సమీక్ష్యైవ=చూచినంతనే; గతాసుకల్పేవ(స్థితా)=పోయిన ప్రాణంబులుగలదానివంటిదివలెనున్నదై; భృశం=మిక్కిలియు; విసంజ్ఞా=తె	లివిదప్పినది; బధూవ=ఆయెను. ఆసీత, హనుమంతునిఁ బూచినంత నె, చచ్చినవానిపోలిక, మైమఱచియుండెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

చిరేణసంజ్ఞాం ప్రతిలభ్య భూయో

విచింతయామాస విశాలనేత్రా.౮

టీక॥ విశాలనేత్రా=వెడలుపులయినకండ్లుగలసీతాదేవి; చిరేణ = బహుకాలమునకు; సంజ్ఞాం=తెలివిని; ప్రతిలభ్య=పొంది; భూయః=మఱల; విచింతయామాస=చింతించెను.	విశాలంబులగునేత్రంబులుగలసీతాదేవి, యంత, బహుకాలంబునకుమూర్ఖుడేటి, మఱల, నిట్లని, చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

స్వప్న మయా యం వికృతృ గృప్త
శ్యాఖామృగ శ్యాత్రుగణైః పిథిః
స్వస్త్వస్తు రామాయ సలత్త్వతాయ
తథా పితృ మే జనకస్య రాజ్ఞః. ౯

టీక॥మయా=నాచేతః; అర్య=ఇష్టస్తు=అగుఁగాక.

మ; స్వప్న=కలయందు ; శాస్త్ర) నే, నిష్పద, స్వప్నంబున, వికృతం
గణైః=శాస్త్ర)సమాహమలచేతః; ని బగుకోఁటిని బాచినాను; శాస్త్ర)ము
పిథిః=నిషేధింపఁబడిన; వికృతః = వి లయందంతటను, స్వప్నంబునఁ గోఁటి
కారముగల; శ్యాఖామృగః = కోఁటి; నిబాచువారలక మహాదుఃఖంబు గలు
దృప్తః=చూడఁబడినది. సలత్త్వతాయ= గుననిచెప్పఁబడియున్నది; కావున, రా
లత్త్వణునితోఁగూడిన ; రామాయ= మాదులకేమికష్టమువచ్చినదో! రాము
రామునికొఱకును; తథా = అట్లు; నమనులత్త్వణునకునునాతండ్రి జనకమ
మే=నాయొక్క; పితృః = తండ్రియ హారాజునకును మంగళంబు గలుగుఁ
గు; రాజ్ఞః=రాజుని; జనకస్య= గాక. అని, తాత్పర్యము.
జనకునకును; స్వస్తి=మంగళము; అ

స్వప్నోపి నాయం నహి మే స్తి నిద్రా
శోకేన దుఃఖేనచ పీడితాయాః
సుఖంహి మే నా స్తి యతోస్తి హీనా
తేనేందుపూర్ణప్రతిమాననేన. ౧౦

టీక॥అయం=ఇది; స్వప్నోపి = కల పీడింపఁబడిన; మే=నాకు; నిద్రా=నిదు
యును; న=కాదు. శోకేన = రామవిర ర; నా స్తిహి=లేదుగాదా! యతః=ఏకా
హంబునంగల్గినదుఃఖముచేతను; దుఃఖే రణమువలన ; అహం (అధ్యాత్మత
నచ= రాక్షసులనడుమనుండుటవలనఁ ము)=నేను; ఇందుపూర్ణ ప్రతిమాననేన
గలిగినదుఃఖముచేతను; పీడితాయాః= (పూర్ణేందుప్రతిమాననేన)= నిందు

చంద్రునిలోఁబోలి-గలముఖముగల; తే తపించుచున్నాను, గాఢన, నాకు, నిదుర
న=ఆ రామునిచే; హీనా=విడువఁబడిన వచ్చుట కెయవకాశములేదే! స్వప్నంబె
దానఁబుఁ అస్తి = అగుచున్నానో; తతః క్లుగల్గును? మఱియు, నిందుచంద్రునిం
(అధ్యాహృతము)=అందువలన; మే= బోలుముఖంబు గలరాముని విడిచియు
నాకు; సుఖం=సుఖము ; నా స్తిహీ= న్నానే! నాకు సుఖంబెక్కడిది? సుఖంబు
లేదుగదా!
రామవిరహంబునను రాక్షసులచుఱ్ఱం దియెంతమాత్రము స్వప్నముకాదు.
బువంజికి-యందుటవలనను, ఇట్లు రెం అని, తాత్పర్యము.

రామేతి రామేతి సదైవ బుధ్ధ్యా
విచింత్య వాచా బ్రవతీ తమేవ
తస్యానురూపాంవ కథాం త వగ్ధ
("కథాంతదధాం" ఇతిపాఠాంతరం)
మేవంప్రపశ్యామి తథా శృణోమి. ౧౧

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = చున్నాను. ఏవం=ఇట్లే; తం=ఆ; అ
నేను; సదైవ= ఎల్లప్పుడునె ; రామే ఖం= అభిప్రాయమును ; ప్రపశ్యా
తి=రాముఁడాయని; రామేతి=రాముఁ మి=చూచుచున్నాను.
డాయని; విచింత్య= ధ్యానించి ; తమే నేను, ఎల్లప్పుడును, రామునే, ధ్యా
వ=ఆ రామునే; వాచా=నోటిచేత; బ్ర సించుచు, నోటంబెప్పుకొనుచున్ననుదా
వతీ=చెప్పుచు; తథా=అట్లు; తస్య= నను; అందుకుఁదగినట్లు గా, నారాముని
దానికి; అనురూపాం=తగినదియును; గుఱించినకథనువినుచున్నాను; ఆయభి
(పాఠాంతరమందు) తదధాం =ఆ ప్రాయమును దెలుసుకొనుచున్నాను.
రాముఁడెయభముగాఁగలదియునగు; అని, తాత్పర్యము.
కథాంవ=కథను; శృణోమి= విను

అహం హి తస్యా ద్య వనోభవేన

సంపీఠ తద్గతసర్వభావా
విచిత్రయంతీ సతతం తమేవ
తద్దైవ పశ్యామి తథా శృణోమి. ౧౨

టీక॥ అహం=నేను; అద్య = ఇ
ప్పుడు; తస్య=ఆ రామునియొక్క, ఆ
రామునిఁగూఁటించిన; మనోభవేన = మ
న్మథునిచేత; సంపీఠా = మిఁగిలి
యొంటిపంపబడినదాననై ; తద్గతస
ర్వభావా=ఆ రామునిఁబొందినసమస్త
మయినహృదయముగలదాననై ; సత
తం=ఎల్లప్పుడును; తమేవ=ఆ రాము
నే; విచిత్రయంతీ=ధ్యానించుచు; త
ద్దైవ=అట్లే; పశ్యామిహి= చూచుచు
న్నానుగదా! తథా=అట్లు ; శృణో
మి(హి)=వినుచున్నానుగదా!
నేను, రామునివిడిచినది మొదలు
రామవిరహంబునవస్త్రధునిచేచీడింపఁ
బడి, నిశ్చలంబగుషణునంబున నేకాకా
రముగా నారామునినే యెల్లప్పుడును
ధ్యానించుచున్నానుగావున, నేనుమ
నంబునధ్యానించునట్లే, నాకండ్లకు నగ
పడుచున్నది; నాచేవులకు నట్లే విన
వచ్చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

మనోరథ స్స్యా దితి చింతయామి
తథాపి బుద్ధ్యాచ వితర్కయామి
కిం కారణం తస్య హే నాస్తిరూపం
సువ్యక్తరూపశ్చ వద శ్యయం మామ్. ౧౩

టీక॥ అయం(అధ్యాహృతము)= (అధ్యాహృతము)=అన్నచో; తస్య=
ఇది; మనోరథః=కోరిక; స్వాత్=అ
గును. ఇతి=అని; చింతయామి= త
లంచుచున్నాను; తథాపి= అట్లయిన
ను; బుద్ధ్యాచ=బుద్ధిచేతను. వితర్క
యామి=ఊహించుచున్నాను . కార
ణం=హేతువు; కిం=ఏది ? ఇతిచేత్
ఆమనోరథమునకు; రూపం= ఆకార
ము; నాస్తి=లేదు. అయం= ఈవా
నరుడు; సువ్యక్తరూపశ్చ= మిఁగిలి
యున్నప్రమయిన రూపము గలవాఁడు
నై ; మాం=నన్నుఁగూచి; వదతి=
చెప్పుచున్నాఁడు.

జ్ఞ

జ్ఞ

<p>నాకిదివఱకున్నట్లు , ఇప్పుడును, నాహృదయంబుననతిశయించియుండు రామవిషయకమయినమనోరథముచేత నె,యిట్లునాకువినవచ్చులాగునఁగల్గి తమగుచున్నది; అట్టిదిభ్రాంతియెకాని, వాస్తవముగా నెవ్వరుఁజెప్పినదికాదు; అని, తలంచెదను. అయితే, బుద్ధిచే విచారింపఁగామాత్రము , అట్లుకాదని తెలియవచ్చుచున్నది; ఏలయనఁగా, మనోరథంబునకురూపములేదు, కావున, దానిచేఁగల్గిత మయినచో , నది</p>	<p>యు నగపడక , యూరక మనస్సున కుమాత్రమవినవచ్చులాగునఁ , దోఁపవలయు; ఇప్పుడట్లులేదు ; ఈవా నరునిరూపమునాకున్నప్రముగాఁగనుప దుచున్నది; మఱియుఁతనకంత స్వర మును, అనందుచెప్పుటయును , స్పష్టముగానాకువినవచ్చుచున్నది; కావున, నీవానరుఁడెవ్వఁడో, వాస్తవముగా, నిచ్చటికి వచ్చి, నాకుఁజెలియవలె నని , చెప్పినమాట గాని నేటుగాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సమోస్తు వాచస్పతయే సవజ్జితే
స్వయంభువే చైవ హుతాశనాయచ
అనేన చోక్తం యదిదం మమాగ్రహో
వనాకసా తచ్చ తథాస్తు నాన్యథా. ౧౪

<p>టీక సవజ్జితే = ఇంద్రునితోఁగూడి స; వాచస్పతయే = బృహస్పతికొఱకు ను; స్వయంభువే చైవ = బ్రహ్మచేవునకొ ఱకును; హుతాశనాయచ = అగ్నిహో త్రునికొఱకును; నమః = నమస్కారం ము; అస్తు = అగుఁగాక. మమ = నాయొ కొ-; అగ్రతః = ముందట; అనేన = ఈ ("చ" అనునది పాదపూరణార్థము); వనాకసా = వానరునిచేత; యత్ = ఏది; ఉక్తం = చెప్పఁబడినదో; తచ్చ = అది</p>	<p>(అంత)యు, తక్లైవ = అట్లే; అస్తు = అ గుఁగాక. అన్యథా = వేఱువిధముగా; న (అస్తు) = కాకపోవుఁగాక. చేవేంద్రునకును బృహస్పతికిని బ్ర హ్మచేవునకును అగ్నిహోత్రునకును నమ స్కరించెదను; నాముందటనివానరుండు చెప్పినమాటలన్నియు సత్యంబులగుగా క; స్వప్నంబుగానిమఱియేదిగానియి యబద్ధముగాకుండవలెను. అనిసీతాచేవి చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

జ్ఞ

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౬౨

స ౩౩

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్వప్టాథము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందర కాండ ద్వాత్రింశస్సర్గః టిక,
ముగిసినది.

(అ)

శ్రయస్త్రింశస్సర్గః పారంభః.

సోవతీర్య ద్రుమాత్తస్మాద్విద్రుమప్రతిమాననః
విసృజేషః కృపణః ప్రణిపత్యోపసృగ్యచ. ౧
తా మబ్రవీత్తహతేజా హనూమా న్తాయతాత్మజః
శిరస్యంజలి మాధాయ సీతాం మధురయాగిరా. ౨

టీక॥ విద్రుమప్రతిమాననః = పవడము
తోఁబోల్చి-గలముఖముగలవాడును; మ
హాతేజః = అధికమయినకాంతిగలవాఁ
డును; మారుతాత్మజః = వాయుదేవుని
కుమారుండునగు; సః = ఆ; హనూ
మా = హనుమంతుండు; తస్మాత్ = ఆ;
ద్రుమాత్ = చెట్టునుండి; అవతీర్య = దిగి;
విసృజేషః = విసయముతోఁగూడినవేషం
బుగలవాఁడై; కృపణః = దీనుండై; ప్రణి
పత్య = నమస్కరించి; ఉపసృగ్యచ = స
మీపించియు; శిరసి = శలయందు; అంజ
లిం = చేమోడ్చును; ఆధాయ = ఉంచి;

తాం = ఆ; సీతాం = సీతనుగూర్చి; మధు
రయా = మనోహరమయిన; గిరా = మా
టచేత; అబ్రవీత్ = పలికెను.
పగడముంబోలెనెట్లనైనముఖంబుగ
లవాఁడునుమహాతేజుండునగువాయుపు
త్రుండైన హనుమంతుండు, ఆవృక్షం
బునుండినల కుఱికి, యదివఱకు సీతా
దేవి దుఃఖమును బూచినవాఁడగుటం
జేసి, దీనుండై, విసయంబున, నమస్క
రించి, కొంతసమీపంబునకుఁబోయి, శి
రసునఁ జేమోడ్చు గీలించి, యాసీ
తంబూచి, మధురవచనంబున, నిట్లని,

చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కాను పద్మపలాశాక్షీ క్లిష్టకౌ శేయవాసిని
ద్రుమస్య శాఖా మాలంబ్య తిష్ఠసి త్వ మనిందితే. ౩

టీక॥ పద్మపలాశాక్షీ = తామరపూతే	ఉన్నావు. కాను = ఎవ్వరెవ్వ?
కులవంటికండ్లుగల దానవును; క్లిష్టకౌ శే	తామరపూతేకులవంటి కండ్లతో
యవాసిని = నలంకిన పట్టువస్త్రమును	నొప్పుచు నలంకిన పట్టువస్త్రము గ
గట్టుకొనిన దానవును; అనిందితే = నిం	ట్టుకొని, యీచెట్టుకొమ్మం బట్టుకొని
దింపబడని దానవునగు; త్వం = నీవు; ద్రు	యున్నావు; పరివ్రతవుగానున్నావు ;
మస్య = చెట్టుయొక్క; శాఖాం = కొ	నివెవ్వరెవ్వ?
మ్మను; ఆలంబ్య = పట్టుకొని; తిష్ఠసి =	అని, తాత్పర్యము.

కిమథం తవ సేత్రా భ్యాం వారి ద్రు వతి శోకజమ్
పుండరీకపలాశాభ్యాం విప్రకేణ మిహోదకమ్. ౪

టీక॥ విప్రకేణం = చల్లబడిన; ఉద	రి = జలము; స్రవతి = కాలుచున్నది?
కం = జలము; పుండరీకపలాశాభ్యాం	అలలచే బై కెగురగొట్టబడి తె
వ = తెల్ల దామరపూతేకులవలనం బొ	ల్ల దామరపూలంబడిననీళ్లు, ఆ తెల్ల దా
త; కిమథం = ఎందుకు; తవ = నీయొ	మరపూలతేకులనుండి కాలునట్లు, నీ
క్క; సేత్రాభ్యాం = కండ్లవలన; శో	కండ్లనుండి దుఃఖమును నేసి కన్నీరు
కజం = దుఃఖమువలనం గలిగిన; వా	కాలుచున్నదే? అని, తాత్పర్యము.

సురాణా మసురాణాంవా నాగగంధర్వరక్షసామ్
యతాణాం కిన్నరాణాంవా కాత్వం భవసి శోభనే. ౫

టీక॥ శోభనే = మంగళంబు గలిగిం	వతలలోఁగాని; అసురాణాంవా = అ
చుదానా! త్వం = నీవు; సురాణాం = దే	సురులలోఁగాని ; నాగగంధర్వరక్ష

సాం = నాగకన్యకలలోఁగాని గంధ
ర్వులలోఁ గాని రాక్షసులలోఁగాని;
యతాణాం = యక్షులలోఁగాని; కిన్న
రాణాంవా = కిన్నరులలోఁ గాని;
కా = ఎవ్వతెవు; భవసీ = అగుచున్నావు?

మంగళకరివగుదానా! నీవు, “దేవత
లు, అసురులు, నాగకన్యలు, గంధర్వు
లు, రాక్షసులు, యక్షులు, కిన్నరులు,”
వీరలయందు, ఎవ్వరిలోఁజేరినదానవా?
అని, తాత్పర్యము.

కాత్వం భవసీ రుద్రాణాం మరుతాం వా వరానసే
వసూనాంహి వరారోహే నేవతాప్రతిభాసి మే. ౬

టీక॥ వరానసే = సుందరమయిన
ముఖముగలదానా! రుద్రాణాం = రు
ద్రులలోఁగాని; మరుతాంవా = వాయు
వులలోఁగాని; వసూనాంవా = వసువు
లలోఁగాని; త్వం = నీవు; కా = ఎవ్వతె
వు? వరారోహే = సుందరమయినపి
ఱుందులుగలదానా! మే = నాకు; దేవ
తాం = దేవతవుగా; ప్రతిభాసి = అగప

డుచున్నావు.
సుందరమయిన ముఖంబు గలదా
నా! నీవు, రుద్రగణంబులోఁజేరిన దా
నవా? వాయువులలోఁజేరినదానవా? లే
క, వసువులలోఁ జేరినదానవా? నీవె
వ్వతెవు? సుందరమయినపిఱుందులుగ
లదానా! నీవు దేవతవనినాకుఁగోఁచు
చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

కిన్న చంద్రమసా హీనా పతితా విబుధాలయాత్
రోహిణీ జ్యోతిషాం శ్రేష్ఠా శ్రేష్ఠసవగుణ్యాత్. ౭

టీక॥ త్వం = నీవు; చంద్రమసా = చంద్రుని
దునిచే; హీనా = విడువఁబడినదియు
ను; విబుధాలయాత్ = స్వగళమునుం
డి; పతితా = పడినదియును ; జ్యోతి
షాం = నక్షత్రములలోపల; శ్రేష్ఠా = ఉ
త్తమురాలయినదియు ; శ్రేష్ఠసర్వగు
ణాన్వితా = ఉత్తమమయిన యన్నిగు

ణములతోనుగూడినదియునగు; రోహి
ణీకిన్ను = రోహిణివా?
నీవు , చంద్రునివిడిచి స్వగళంబు
నుండిఘామికివచ్చియున్న, నక్షత్రశ్రే
ష్ఠయును త్రమగుణంబులు గలదియు న
గు, రోహిణివామేమి?
అని, తాత్పర్యము.

కాత్వం భవసీ కల్యాణి త్వ మనిదిత లోచనే

టీక॥ కల్యాణి = మంగళ స్వరూపిణి
వగుదానా? త్వం = నీవు; కా = ఎవ్వతె
వు; భవసి = అగుచున్నావ? అనిందిత
లోచనే = నిందింపఁబడుకండ్లుగల దా
నా! త్వం = నీవు; కా (అధ్యాపృత
ము) = ఎవ్వతెవు?

మంగళ స్వరూపిణివగుదానా! నీవె
వ్వతెవు? ఎంతమాత్రమునుదోషములేక
సులక్షణయు క్తంబులయి సుందరంబుల
యినకండ్లుగలదానా! నీవెవ్వతెవు? చె
ప్పము. అని, తాత్పర్యము.

కోపాద్వా యదివా మోహం దృతాఁగ మసి తేక్షణే. ౮
వసిష్ఠం కోపయిత్వా త్వం నాసి కల్యాణ్యరుంధతి

టీక॥ అసి తేక్షణే - నల్లనికండ్లుగ
లదానా! కల్యాణి = మంగళకరివగు
దానా! త్వం = నీవు; కోపాద్వా = కో
పమువలనఁగాని; మోహద్యదివా = ప్రే
మవలనఁగాని; భృతాఁగం = పెనిమిటి
యయిన; వసిష్ఠం = వసిష్ఠునిగూర్చి; కో
పయిత్వా = కోపించి; ఆగతా (అధ్యా
పృతము) = ధూమికివచ్చిన; అరుంధ

తీ = అరుంధతివి; నాసి (కిం) = కావా
యేమి?
నల్లనికండ్లుగలదానవు మంగళ కరి
వగుదానా! నీవు కోపమునఁగానిప్రణ
యికోపంబువలనఁగాని పెనిమిటియగు
వసిష్ఠునిపైఁగోపంబుపూని, ధూమికి వ
చ్చినయరుంధతివికావాయేమి?
అని, తాత్పర్యము.

కోసు పుత్రః పితా భ్రాతా భ్రాతా వాతే సుమధ్యమే. ౯

టీక॥ సుమధ్యమే = సుందరమయిన
నడుముగలదానా! తే = నీయొక్క; పు
త్రః = కొడుకుగాని; పితా = తండ్రిగా
ని; భ్రాతా = తోఁబుట్టువుగాని; భ్రాతా
వా = పెనిమిటిగాని; కోసు = ఎవ్వఁడు.

సుందరమయిననడుముగలదానా!
నీకొడుకెవ్వఁడు? తండ్రియెవ్వఁడు? నీస
హోదరుడెవ్వఁడు? నీపెనిమిటియె
వ్వఁడు? నాకుఁజెప్పుము.
అని, తాత్పర్యము.

అస్తా ల్లోకా దముం లోకం గతం త్వ మనుశోచసి

టిక॥త్వం=నీవు; అస్తాత్=ఈ; లో దుఃఖించుచున్నావా యేమి?
కాత్=భూలోకమునుండి; అముం=అ; నిబంధువైష్వంజైసనుమరణంబు నొంద
లోకం=స్వర్గమును; గతం=పోయి గా, నతనిఁగూచి నీవిష్వసు దుఃఖం
నవానిఁగూచి; అనతోచని (కిం)= చుచున్నావా యేమి? అని, తాత్పర్యము.

రోదనా దత్తిశ్చాస్మా ద్భూమిసంస్పృశాదపి. ౧౦
నత్వాం దేవీ యహం మన్యే రాజ్యసంజ్ఞావధారణాత్

టిక॥రోదనాత్= ఏడ్చుటవలనను; ఏడ్చుటవలనను, నిట్టూర్పువిడుచు
అత్తిశ్చాస్మాత్=అధికమయిన నిట్టూ ట వలనను, నేలను స్పృశించుట వ
ర్తువలనను; భూమిసంస్పృశా నాద లనను, రాజలక్షణంబులగపడుట వలన
పి=నేలయొక్క-తాడుటవలనను; రా యు, నీవుదేవతాస్త్రీవికావనితలంచుచు
జ్ఞా= రాజయొక్క; సంజ్ఞావధార న్నాను; అయితే, రాజస్త్రీవిగానుండవ
ణాత్=లక్షణములనిశ్చయము వలనను; చ్చుననిమాత్రముతోచుచున్నది.
త్వాం=నిన్ను; అహం=నేను; దేవీం- అని, తాత్పర్యము.
దేవతాస్త్రీనిగా; నమన్యే=తలంపను.

వ్యంజనాని చ తేయాని లక్షణానిచ లక్షయే. ౧౧
మహిషీ భూమిపాలస్య రాజకన్యా సి మే మతా

టిక॥అహం(అధ్యాత్మతము)=నే హృతము)=అని; మే = (తృప్తియాభా
ను; తే=నీయొక్క; యాని=వీ; వ్యంజ మందుపక్తి)నాచేత; మతా=తలంపఁబ
నాని=స్తనములు మొదలగునవయవము డుచున్నావు.
లను; లక్షణానిచ=రేఖమొదలయినసా నీదేహంబుననుండు, స్తనజఘనాద్య
ముద్రికలక్షణములను; లక్షయే=మాదు వయవంబులయొనికిని మంగళకరంబుల
చున్నానో; తైః = వానిచేత; త్వం(అ యిన సామూద్రిక లక్షణంబులనుంబట్టి,
ధ్యాత్మతము) = నీవు; భూమిపాల చూడగా, “నీవు రాజు పట్టపురాణివి,
స్య=రాజయొక్క; మహిషీ = పట్టపు రాచకొమారేవు” అని, నాకుఁదోచు
రాణివి; రాజకన్యా= రాచకొమారే చున్నది. అని, తాత్పర్యము.
వుగా; అసి=అగుచున్నావు. ఇతి(అధ్యా

రావణేన జనస్థానా దృలా దపహృతా యది. ౧౨
సీతా శ్వ మని భద్రం తే త న్నమా చక్ష్య పృచ్ఛతః

టీక॥ త్వం=నీవు; జనస్థానాత్=జనము)=అగుఁగాక.

స్థానమునుండి; రావణేన- రావణుని నీవు, రావణుండుజనస్థానంబునబ
చేత; బలాత్=బలాత్కారముగా; అ లాత్కారముగా సహించి; సీతాదే
పహృతా=అపహరింపబడిన; సీతా- వివసుదువేని, ఆసంగతినే, నేనిప్పుడుగు
సీత; అనియది=అగుదువేని; తత్=దాని చున్నాను; చాకుదాని, శీఘ్రముగాఁజె
సి; పృచ్ఛతః=అడుగుచున్న; మమ-నా ప్పము; నీకుమంగళముగలుగుఁగాక.
కు; ఆచక్ష్య-చెప్పము. తే = నీకు; భ అని, తాత్పర్యము.
ద్రం=మంగళము; అస్తు(అధ్యాహృత

యథా హి తవ వై దైన్యం యాపం చాప్య తి మానుషం. ౧౩
తపసా చాస్వితో వేష స్త్వం రామమహిషీ ధృవమ్

టీక॥ యథా=ఎట్లు; తవ - నీకు త్వం=నీవు; రామమహిషీ-రామునిభా
("వై" అనునదిపాదపూరణార్థము); ర్యపు. ధృవం=నిశ్చయము.
దైన్యం=దుఃఖమును; అతిమానుషం-మ నీదుఃఖమును మనుష్యశ్రీలకఁగలు
నుష్యకూపంబు సతిక్రిమించిన; యాపం గనసీసాందర్యంబును, సీతాపసవేషంబు
చాపి=సాందర్యమును; తపసా=తపసు నుం, జూడఁగా, నీవురామునిభార్యవే;
తో; అస్వితః=కూడిన; వేషశ్చ=వేషము ఇంజెంతమాత్రమును సంకేహము లే
ను; సంతి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నవో; దు. అని, హనుమంతుండు, సీతాదేవి
తతః(అధ్యాహృతము)= అందువలన; బాచి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సా తస్య వచనం శ్రుత్వా రామకీర్తనహర్షితా. ౧౪
ఉవాచవాక్యం వై దేహీ హనుమంతం ద్రుమాశ్రితమ్

టీక॥ సా-ఆ; వై దేహీ=సీతాదేవి; తస్య = ఆహనుమంతునియొక్క; వచ

నం=మాటను; శ్రుత్వా = విని; రామకీ ను; ఉవాచ=చెప్పెను.
 త్తేనహపితా= రామునికీర్తిించుట సీతాదేవి, హనుమంతుండుచెప్పిన
 చేసంతసింపఁజేయఁబడినదై; ద్రుమా మాటనువిని, రామునిసంగతివినినందుకు
 శ్రీతిం=చెట్టునాశ్రయించియుండు, చె సంతోషంబునొందినదై, చెట్టుక్రిందనుం
 ట్టుక్రిందనుండునగుట; హనుమంతం = డహనుమంతునిఁజూచి, యిట్లుని, చెప్పి
 హనుమంతునిగూర్చి; వాక్యం = మాట ను. అని; తాత్పర్యము.

పృథివ్యాం రాజ సింహానాం మఖ్యస్య విదితాత్మనః. ౧౫
 స్నహా దశరథస్యాహం శత్రునైస్య ప్రతాపినః

టీక. అహం = నేను; పృథివ్యాం = రథునియొక్క; స్నహా=కోడలను.
 ధూమియందు; రాజసింహానాం=రాజ నేన, ధూమియందలిరాజశ్రేష్ఠుల
 శ్రేష్ఠులలో; మఖ్యస్య=శ్రేష్ఠుండును; వి కందఱుకనుమఘ్యుడై పరిమాత్మవేత్త
 దితాత్మనః= తెలియఁబడినపరిమాత్మ న్నై శత్రునైస్యంబులం జలచువాడై
 గలవాఁడును; శత్రునైస్యప్రతాపినః=శె యుండినదిశరథమహారాజుకోడలను.
 త్రునైస్యంబుల మిక్కిలియుం దపించునె అని. తాత్పర్యము.
 ట్టునేయువాఁడునగు; దశరథస్య=దశ

దుహితా జనకస్యాహం వైదహస్య మహాత్మనః. ౧౬

టీక. అహం=నేను; మహాత్మనః=అ త్తేను.
 ధికమయిన పరాక్రమముగలవాఁడును; మహాపరాక్రమశాలియు, విదేహ
 వైదహస్య- విదేహదేశమునకధిపతి దేశాధిపతియనగు జనకమహారాజుకొ
 యయినవాఁడును; జనకస్య=జనకమ మాతేను. అని; తాత్పర్యము.
 హారాజుయొక్క; దుహితా=కొమా

సీతేతినామ నామ్నాహం భార్య రామస్య భీమతః

టీక. అహం=నేను; నామ్నా=మేరుచేతి; సీతే=సీతయని; నామ=ప్రసిద్ధు

<p>రాలను. ధీమతః=అధికమయినబుద్ధిగల; రామస్య=రామునియొక్క; భార్య-భార్యను.</p>	<p>నా పేరునీతయని చెప్పమరు; నేను, బుద్ధిమంతుండగు రాముని భార్యను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సమా ద్వాదశ తత్రాహం రాఘవస్య నివేశనే. ౧౭
ఘంజానా మానుషాక్ భోగాక్ సర్వకామ సమృద్ధిన్

<p>టీక॥ అహం=నేను; తత్ర=ఆ; రాఘవస్య=దశరథునియొక్క; నివేశనే=ఇంటియందు; ద్వాదశ=పద్యైందైన; సమా=సంవత్సరములను; మానుషాక్=మనుష్యసంబంధమయిన; భోగాక్=భోగములను; ఘంజానా=అనుభవించుచు; సర్వకామసమృద్ధిన్=సమస్తములయినకోరికలసమృద్ధిగలదాన</p>	<p>నై; స్వకసం(అభ్యాప్యతము)- ఉంటిని. నేను, వివాహమయినఋత్తు, నాదశరథునింట, బండ్లపదవల్సింబలు, నిరంతరంబుగా మౌనము భోగంబులను భవించుచు, సమస్తకామంబులంబూండుచుంటిని. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తత్ర త్రయోదశే వషే రాజ్యే నేత్వా కునందనమ్. ౧౮
అభిషేచయితుం రాజా సోపాధ్యాయః ప్రవక్త మే

<p>టీక॥ తత్ర=అచ్చట; త్రయోదశే=పదుమూడవదైన; వషే=సంవత్సరంబునందు; సోపాధ్యాయః=ఉపాధ్యాయునితోఁగూడిన; రాజా=దశరథమహారాజు; ఇత్వా కునందనం=ఇత్వా కువంశమునందుఁబుట్టినవారిల సంతోషింపఁజేయునట్టి రాముని; రాజ్యేన=దొరతనముచేత; అభిషేచయితుం=</p>	<p>అభిషేకించుటకు; ప్రవక్త మే=ఆరంభించెను. పదుమూడవసంవత్సరంబున, దశరథమహారాజు, ఉపాధ్యాయుండగు వసిష్ఠుంఁగూడి, రామునకు, బట్టాభిషేకము నేర్పఁబెట్టెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తస్మిన్ సంభ్రానుమాణేతు రాఘవస్యాభిషేచనే. ౧౯

కైకేయీనామ భారతారం దేవీ వచన ముబ్రవీత్

టీక|| తస్మిన్=ఆ; రాఘవః=రా నం=మాటను; అబ్రవీత్=వలికెను.
మునియొక్క; అభిషేచనే=పట్టాభిషేకమునకు; అట్లు, రాముని పట్టాభిషేకమునకై,
కమునిమిత్రమయి; సంభ్రమ మాణే సంభారిములు గూర్చిబడు చుండగా
తు=సంభారములు గూర్చిబడుచుండ నే, కైకేయి నెను దశరథుని భార్య
గానే; కైకేయీనామ=కైకేయియనె యొక తెవచ్చి, తన పెండ్లిమిటించించి, యి
డు; దేవీ=రాజుభార్య; భారతారం=పెట్లని, శిష్టినిది.
నిమిటియగు దశరథునిగూచిక; వచు అని, తాత్పర్యము.

న విభేయం న భాదేయం ప్రశ్యహం మమ భోజనమ్. ౨౦
ఏషమే జీవితస్యాంతో రామోయద్యభి పిచ్యతే

టీక|| రామః=రాముడు; అభిషిచ్య బ్రతుకుయొక్క; అంతః=తుద.
లేయది=అభిషేకింపబడు నేని; మమ= రామునకుఁబట్టాభిషేకంబు నేయు
నాయొక్క; భోజనం=భోజనద్రవ్య దుచేసి, నేనంతమ ప్రముఖుడ్రాంగ
మును; నవిభేయం=త్రాంగను. నభాదే సు, అన్నముతినను; ఈక్షణమే ప్రాణము
యం=జీవను. ఏషః=ఈ రామునిపట్టా లువిడుచును.
భిషేకము; మే=నాయొక్క; జీవితస్య= అని, తాత్పర్యము.

య త్త దుక్తం త్వయావాక్యం ప్రీత్యా నృపశిస స్తమ్. ౨౧
తచ్ఛేన్న వితథంకార్యం వసు గచ్ఛతు రాఘవః

టీక|| నృపశిస స్తమ్=రాజశ్రేష్ఠం దశినిదికాదేని; రాఘవః=రాముడు; వ
డవగుదశరథుడా! త్వయా= నీచేత; నం=అడవిని; గచ్ఛతు=పొందును గాక.
తత్=ఆ; యత్=ఏ; వాక్యం=మాట; రాజశ్రేష్ఠండువగుదశరథుడా! నీ
ప్రీత్యా=సంతోషముచే; ఉక్తం=చె పు, నాకుమున్ను, సంతోషంబున, వరం
ప్రబడినదో. తత్=ఆమాట, వితథం= బాసంగియున్నావే, ఆవరంబువ్యధక
వ్యధకముగా; సకార్యం చేత్=చేయ ముగాకుండుటనీకష్టమెయగు నేని, రా

ముడిప్పుడు, వనుబునకుఁబోవలయు నచి. అని, తాత్పర్యము.

సు. అని, కైకయి, దశరథునితోఁ జెప్పి

స రాజా సత్యవాగ్దేవ్యా వరదాన మనుస్థరక్. ౨౨

ముమోహ వచనం శ్రుత్వా కైకయ్యాః క్రూర మప్రియమ్

టీక॥ సత్యవాక్ = సత్యవాదియయి మూర్ఖునిందెను.

స; సః = అ; రాజా = దశరథమహారాజు; అదశరథమహారాజు, కైకయిచెప్పిన
దేవ్యాః = భార్యయైన; కైక క్రూరంబు నప్రియమునగుమాటనువిని,
య్యాః = కైకయియొక్క; క్రూరం = తానుమున్ను కైకయికివరంచిచ్చియుం
కరిసమును; అప్రియం = దుఃఖకరంబున దుటనుదలంచు కొని; సత్యవాదికావున,
గు; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; దానికి బదులాడంజాలక, మూర్ఖునిం
వరదానం = వరమునిచ్చుటను; అనుస్థ
రక్ = తలంచుకొనుచు; ముమోహ =

తతస్తు స్రవిహారాజా సత్యేధర్మే వ్యవస్థితః. ౨౩

శ్వేష్టం యశస్వినం పుత్రం రుద న్రాజ్య మయాచత

టీక॥ తతస్తు = అంత; సత్యే = సత్యము
నందును; ధర్మే = ధర్మము నందును; వ్యవ
స్థితః = నియంతుడైనవాఁడును; స్రవిరః =
ముసలివాఁడునుగు; రాజా = దశరథమ
హారాజు; రుదక్ = ఏడ్చుచు; యశస్వి
నం = అధికమైనకీర్తిగల; శ్వేష్టం = పెద్ద;
పుత్రం = కొడుకైనరాముని; రాజ్యం =
దొరతనమును; అయాచత = అడిగెను.

అంత, గొంచెమయినస్థానిత్యములే
క సత్యమునుధర్మమును గాపాడుచుం
డుముసలివాడైన దశరథమహారాజు,
రోదనంబు సేయుచు మహాకీర్తికాలి
యగు తనశ్వేష్టపుత్రుండయిన రాము
నింజూచి, “నీపుడునీకీచ్చెదననిచెప్పిన
రాజ్యమునునాకొ మఱలనమ్ము” అని,
యాచించెను. అని, తాత్పర్యము.

స పితుర్వచనం శ్రీమా సభిషేకా త్వరం ప్రియమ్. ౨౪

మనసా పూర్వ మాసాద్య వాచా ప్రతిగృహీతవాత్

టిక॥ శ్రీమాన్ = సర్వాశాయియై	ఁగృహీతవాన్ = స్వీకరించినాడు, అం
న; సః = ఆ రాముడు; అధిష్ఠాత్ = ప	గీకరించినాడనట.
ట్టాధిష్ఠాత్ముకన్మ; పరం = అధికముగా;	అందఱి కన్న నధికుండగునారాముం
ప్రియం = సంతోషకరమయిన; పితుః =	డు, ఁట్టాధిష్ఠాత్ముకన్మ నధికప్రియమ
తండ్రియొక్క; వచనం = మాటను; పూ	యిన తండ్రిమాటను మనఃపూర్వకము
ర్వం = మందు; మనసా = మనసుచేత; ఆ	గానంగీకరించెను.
సాద్యం = పొంది; వాచా = నోటిచేత; ప్ర	అని, తాత్పర్యము.

దద్యాన్నప్రతిగృహ్ణీయాన్నబూరియాః కరించి దక్రియమ్. ౨౫
అపి జీవితహేతోర్వా రామ సృత్యపరాక్రమః

టిక॥ సత్యపరాక్రమః = ఎచ్చటను	బ్రూయాత్ = చెప్పడు.
వ్యభాముకాని పరాక్రమముగల; రా	రాముడు, ఎవరు దేనిగోరుదురో
మః = రాముడు; దద్యాత్ = ఇచ్చును. జీ	దాని వారలకిచ్చును; ప్రాణనాకటము
వితహేతోర్వాపి - బ్రతుకనుకారణము	సంభవించినను, ఎవ్వరియొద్దను దేనిఁబు
వలనఁగాని; ప్రతిగృహ్ణీయాత్ = పుచ్చు	చ్చుకొనఁడు; మఱియుఁగొంచెమయినని
కొనఁడు. అప్రియం = దుఃఖకరమయిన	తరులకప్రియమయినమాటను జెప్పడు.
మాటను; కించిత్ = కొంచెమయినను; న	అని, తాత్పర్యము.

స విహాయో త్తరీయాణి మహర్వాణి మహాయశాః. ౨౬
సృజ్య మనసా రాజ్యం జననైవ మాం సమాదిశత్

టిక॥ మహాయశాః = అధికమయినకీ	తల్లియైనకౌసల్యకొఱకు; సమాది
ర్తిగల; సః = ఆ రాముడు; మహాహా	శత్ = బుష్పించెను.
ణి = శ్రేష్ఠములయిన; ఉత్తరీయాణి = వ	మహా కీర్తిశాలియగు నారాముం
స్త్రీములను; విహాయ = విడిచి; మనసా =	డు, తానుగట్టుకొనియుండిన శ్రేష్ఠవ
మనసుచేత; రాజ్యం = రాజ్యమును; వి	స్త్రీములవిడిచి, నారచీరలంగట్టుకొని,
సృజ్య = విడిచి; మాం = నన్ను; జననైవ =	మనయినఁగూడరాజ్యంబుగోరక, వనం

బుననుబోపనిశ్చయించి, నన్నుబూచి, ప్పెను.

“సప్రకౌశల్యయ్యైవ నుండుము” అనిచె | అని, తాత్పర్యము.

సా హం తస్యా గ్రత స్థూణం ప్రస్థితా వనచారిణీ ౨౭

టీక సా = అట్టి; అహం = నేను; వ	వతివ్రతనగు నేనును, వనంబులో
నచారిణీ = అడవియందుం దిరుగువాన	నుండనిశ్చయించి, యారామునకుముం
దై; తస్య = ఆ గొముం యొక్క; అగ్ర	మగారి, బయనంబయితిని.
తః = ముందట; స్థూణం = శిఖ్రము	అని, తాత్పర్యము,
గా; ప్రస్థితా = బయలుదేరినాను.	

సహి మే ఘన హీనాయా వాస స్వగోపి గోచరే

టీక సేన = ఆరామునిచేత; హీనా	దా!
యాః = విడువబడిన; మే = నాకు; స్వ	నేను, ఆరామునివిడిచి, స్వగోము
గోపి = స్వగోమునందైనను; వాసః =	నందైనను, ఉండజాలను.
ఉండుట; నగోచరేహి = రుచింపదుగ	అని, తాత్పర్యము.

ప్రాగేవతు మహాభాగ స్సామితి మిత్రసందనః. ౨౮

పూర్వజస్యా నుయాత్రాధేవ ద్రుమచీరై రలంకృతః

టీక ప్రాగేవతు = మునుపే = మహా	తః = అలంకరింపబడినవాండ; ఆసీత్
భాగః = పూజ్యమయినభాగముగల	(అధ్యాహృతము) = ఆయెను.
వాండును; మిత్రసందనః = స్నేహితుల	అంతకు మునుపే, మహాభాగ్యశా
సంతోషింపఁజేయువాండనగు; సామి	లియును, స్నేహితులకుసంతోషంబుగ
త్రః = సుమిత్రకొడుకైనలక్ష్మణుండు;	లిగించువాండనగు, సుమిత్రకొడుకైన
పూర్వజస్య = అన్నయయిన రాముని	లక్ష్మణుండు, అన్నయగు రాముని వెంబ
యొక్క; అనుయాత్రాధేవ = వెంబడిం	డించుటకై, నారచీరలంగట్టికొనెను.
చుటయనుప్రయోజనముః మిత్తమయి,	అని, తాత్పర్యము.
ద్రుమచీరైః = నారచీరలచేత; అలంకృ	

తే వయం భతుః రాదేశం బహుమన్యః దృఢవ్రతాః. ౨౯
ప్రవిష్టా స్తస్మి పురా దృష్టం వనం గంభీరదర్శనం

టీక॥ తే=ఆ; వయం=మేము; భతుః = ప్రభువయినదశరథునియొక్క; ఆదేశం=ఆజ్ఞను; బహుమన్యః=గౌరవించి; దృఢవ్రతాః=చలనములేని వ్రతముగలవారమై; పురా=మునుపు; అదృష్టం=చూడబడినదియు; గంభీరదశఃసం= భయంకరమయినచూచుట గలదియునగు; వనం= అడవిని; ప్రవి	ష్టాః = ప్రవేశించినవారలము; స్తస్మి (స్తః)=అయితము. అట్లు, మేముమువ్వరము, దశరథునియాజ్ఞకుబద్ధులమై దృఢచిత్తంబున, నిదివఱకెప్పుడును మేమెఱుంగని గంభీరంగునడవించి ప్రవేశించినాము. అని, తాత్పర్యము.
---	--

వనతో దండకారణ్యే తస్యా హ మమితౌజసః. ౩౦
రక్షసా పహృతా భార్యా రావణేన దురాత్మనా

టీక॥ దండకారణ్యే=దండకారణ్యంబునందు ; వనతః=ఉన్న; అమితౌజసః=కొలదిలేని పరాక్రమముగల; తస్య=ఆ రామునియొక్క; భార్యా=భార్యనగు; అహం=నేను; దురాత్మనా=దుష్టబుద్ధిగలవాడను; రక్షసా=రాక్షసుండునగు; రావణేన=రావణునిచే; అసుండునగు; రావణేన=రావణునిచే; అ	పహృతా=అపహరింపబడినాను. కొలదిలేని పరాక్రమంబుగల యారాముండుదండకారణ్యంబుననుండగా నతనిభార్యనగునన్ను దుష్టాత్ముండును రాక్షసుండునగు రావణుండు, బిచ్చటికిఁ గొనితెచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ద్వా మాసౌ తేన మే కాలో జీవితానుగ్రహః కృతః. ౩౧
డోధ్వం ద్వాభ్యాం తు మాసాభ్యాం తత స్త్యత్యౌమి జీవితం

టీక॥ తేన=ఆరావణునిచేత; మే=నాకొఱకు; ద్వా=రెండైన; మాసౌ=మాసములను; కాలః=కాలము; జీవితం=జీవితము	తానుగ్రహః=బ్రతుకుటకనుగ్రహముగలదిగా; కృతః=చేయఁబడినది . తతః=అందువలన; ద్వాభ్యాం=రెండై
--	---

స; మాసాభ్యాం=మాసములకన్న; ఊ	యున్నాడు; ఆ రెండుమాసంబులపై
భ్యంతు=పిమ్మటనె; జీవితం=ప్రాణ	ని, నేను బ్రాణంబులవిడువఁగలను. అని,
మును; శ్యత్యమి=విడువఁగలను.	సీతాదేవి హనుమంతునితో జెప్పెను.
ఆ రావణుండు, ఇంక రెండుమాసం	అని, తాత్పర్యము.
బులవఱకునన్ను బ్రతుకనిచ్చెదనని చెప్పె	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందరకాండే, శ్రయస్త్రీంశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాభ్యాసంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండశ్రయస్త్రీంశస్సగఃటీక,
ముగిసినది.

చతుస్త్రీంశస్సగఃప్రారంభః.

తస్యా ప్ర ద్వచనం శ్రుత్వా హనుమాన్సరియాధవః
దుఃఖా ద్దుఃఖాభిధూతాయా స్సాంస్వ ము త్తరమబ్రవీత్. ౧

టీక హరియాధవః=వానరులస	గించునట్టి; ఉత్తరం=బదులుమాటను;
మూహమును బాలించునట్టి; హను	అబ్రవీత్=పలికెను.
మాన్=హనుమంతుండు; దుఃఖాభిధూ	వానిర సమూహమున కధిపతియ
తాయాః=దుఃఖముచేఁదిరసరింపఁబ	యినహనుమంతుండు, దుఃఖమునొంది
దిన; తస్యాః=ఆసీతయొక్క; వచనం=	యున్నయాసీతాదేవిమాటనువిని, దుః
మాటను; శ్రుత్వా= విని; దుఃఖాత్=	ఖంబునొంది, యాసీతాదేవి నూఱడించు
దుఃఖమువలన; సాంత్వం= ఊటటగలి	చు, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అహం రామస్య సంచేశా జ్ఞేవి నూత స్తవా గతః

టీక||జేవి=సీతాదేవి! అహం= నేను; రామస్య=రామునియొక్క; సంచే

శ్రీ = అజ్ఞాపన ; తవ = నీకు; దూతవై నీయొద్దకువచ్చినాను.
అగతః = వచ్చిన; దూతః = దూతను. అని, తాత్పర్యము.
సీతాదేవీ! నేను రామునాజ్ఞలచేసి,

వైదేహి కుశలీ రామ స్వాంచ కాశల మబ్రవీత్. ౧

టీక || వైదేహి = సీతా! రామః = రామ. కైను.
మూడు; కుశలీ = ఊమము గలిగియు సీతాదేవీ! రాముండు ఊమముగా
న్నాడు; త్యాంచ = నిన్ను గూర్చియు; నున్నాడు; తవ ఊమమున సీతోను జెప్పు
కాశలం = ఊమమును; అబ్రవీత్ = పలి మన్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

యో బ్రాహ్మ మస్త్యం వేదాంశ్చ వేద వేద విదాం వరః
స త్వాం దాశరథీ రామో దేవి కాశల మబ్రవీత్. ౩

టీక || దేవి = సీతాదేవీ! యః = ఏ చి; కాశలం = ఊమమును; అబ్రవీత్ =
వ్వండు; బ్రాహ్మం = బ్రహ్మ దేవతాక పలికెను.
మయిన; అస్త్యం = అస్త్యమును; వేదాం సీతాదేవీ! ఎవ్వండు బ్రహ్మస్త్యము
శ్చ = వేదములను; వేద = ఎఱుంగునో; ను వేదముల నెఱుంగునో, వేద వేత్తలలో
సః = అట్టి; వేదవిదాం = వేదముల నెఱిం శ్రేష్ఠుండును దశరథపుత్రుండునగునా
గినవారిలలో; వరః = శ్రేష్ఠుండను; దా రాముండు, నీ ఊమము నడుగుమన్నాడు.
శరథిః = దశరథునికొడుకునగు; రా
మః = రాముడు; త్వాం = నిన్ను గూ అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణశ్చ మహాలేజా భతుః ప్రేమచరః ప్రియః
కృతవాక్ శోక సంతప్త శ్శిరసాతే లభివాదసమ్. ౪

టీక || తే = నీయొక్క; భతుః = పెని మహాలేజాః = అధికమైన పరాక్రమము
మిత్రులుగు రామునకు; ప్రియః = ఇష్టం గలవాఁడునగు, లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుఁ
డును; అనుచరః = వెంటడించువాఁడును; డును; శోక సంతప్తః = దుఃఖము చేమిక్కి-

వియుండపింపజేయబడినవాడై; తే=	పరాక్రమ కాలియునగు లక్ష్మణుండు
నీకొఱకు; శిరసా=శిరసుచేత; అభివా	ను, దుఃఖింబున, నీకు సాష్టాంగనమ
దనం=నమస్కారమును; కృతవాక్=	స్కారంబు గావించెను. అని, హనుమం
చేసినాడు.	తుండు, నీతితోఁజెప్పెను.
నీపెనిమిటి రామునకుంబ్రయుండును	అని, తాత్పర్యము.
అతనివెంటబడించివచ్చినవాడను మహా	

సా తయోః కుశలం చేపి నిశమ్య సరసింహయోః
ప్రీతినంహృష్ట సర్వాంగీ హనుమంత మథాబ్రవీత్ . ౫

టీక॥ సా=ఆ; చేపి=నీతాచేవి ; ర	హనుమంతం= హనుమంతునిగూచిఁ ;
యోః=ఆ; సరసింహయోః=పురుషశ్రే	అబ్రవీత్=వలకెను.
ష్ఠులగు రామలక్ష్మణులయొక్క; కుశలం=	అనీతాచేవి, పురుషశ్రేష్ఠులగు సా
క్షేమమును; నిశమ్య=విని; ప్రీతినంహృ	రామలక్ష్మణులుక్షేమంబుగ నుండుట
ష్టసర్వాంగీ=సంతోషముచేగగుపా	నువిని, దేహంబంతయుం బులకటవో
టునొందిన సమస్తములయిన యవయ	డమఁగా, నంత, హనుమంతునిం ఁ
వములునుగలదై; అథ=అటుపిమ్మట ;	చి, యిట్లుని, జెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

కల్యాణీ బత గాధేయం లౌకికీ ప్రతిభాతి మా
వీతి బీవంత మానందో సరం పడేశ తాదపి . ౬

టీక॥ “బీవంతం=బ్రతికియున్న ; స	శకరమయినది గా, సత్యమయినది గాన
రం=మనుష్యుని; పడేశ తాదపి=సం	నుట; ప్రతిభాతి=తోచుచున్నది. బత=
వత్సరములనూఁటివలనఁగాని; ఆనం	సంతోషము!
దం=సంతోషము; వీతి=పొందుచున్న	“మనుష్యుండు బ్రతికియుండు నేని,
ది.” ఇయం=ఈ; లౌకికీ = లోకమునం	నూఁసుంపత్సరములకై నను, తప్పక, ఆ
దుఁగలిగిన; గాధా = జనవాతఁ;	సందంబునొందును.” అని లోకంబునం
మా=నన్నుగూచిఁ; కల్యాణీ=మంగ	బ్రసిద్ధికెక్కి యుండునీ జనవారెన నాప

శ్రీమద్్రామాయణము * సుందరకాండము. ౭౪

స ౩౪

ట్ల, సత్యమయినదిగాఁ దోచుచున్నది. తుఁతోఁజెప్పినది.
సంతోషము! అని, నీతాచేవి, హనుమం అని, తాత్పర్యము.

తయా సమాగతే తస్మిన్ పీఠి రుత్పాదితా ద్భుతా

టీక॥ సమాగతే=వచ్చిన; తస్మిన్=	రామసౌధముండివచ్చిన యాహను
అహనుమంతునివిషయమయి; తయా=	మంతునివిషయమయి, యానీతకు, అ
అనీతాచేవిచేత; అద్భుతా= అద్భుత	ద్భుతంబగు సంతోషముగల్గినది.
రమయిన; పీఠి=సంతోషము; ఉత్పాది	అని, తాత్పర్యము.
తా=కలిగింపఁబడినది.	

పరస్పరేణ చాలాపం విశ్వస్తౌ తా ప్రచక్రతుః. ౭

టీక॥ తా=అనీతాహనుమంతులు;	అట్లురానీతాహనుమంతులు; సం
విశ్వస్తౌ=సమ్మతముగలవారలై; సర	జేహమువిడిచి, యొందారులతో మాట
స్పరేణ=ఒందారులతో; ఆలాపంచ=	లాడుకొనిరి.
మాటలాడుటను; ప్రచక్రతుః=చేసిరి.	అని, తాత్పర్యము.

తస్యా స్తద్వచనం శ్రుత్వా హనుమా న్హరియోధవః
సీతాయా శ్శోకదీనాయా స్సమీప ముపచక్రమే. ౮

టీక॥ హరియోధవః=వానరులస	గంతుం(అధ్యాహృతము)=పొందుట
మాహనును బాలించునట్టి; హను	కు; ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.
మాన్=హనుమంతుడు; శోకదీనా	వానర సమూహంబున కధిపతియ
యాః=దుఃఖముచేదైన్యంబునొంది	యినహనుమంతుండు, అట్లుదుఃఖతయ
యుండు; తస్యాః=అనీతాయాః=నీత	యియుండు నానీతాచేవిచెప్పినమాట
యొక్క; తతే=ఆ; పచనం=మాటను;	నువిని, మెల్లఁగా నావిడసమీపంబునకుఁ
శ్రుత్వా=విని; సమీపం=సమీపమును;	బోనారంభించెను, అని, తాత్పర్యము.

యథాయథా సహపం స హనుమా నుపసర్వతి
తథాతథా రావణం సా తం సీతా పరిశంకతే. ౯

టీక॥ స॥=ఆ; హనుమాన్=హను చుచుండినది.
మంతుడు; యథాయథా=ఎట్లెట్లు= అహనుమంతుండెంతదగ్గిఱకుఁ బోవు
సమీపం=సమీపమునుగూచి; ఉపస చున్నాడో, అంతయధికముగ నాసీత,
పఱతి=జగదున్నాడో ; తథాత రావణుండెవానర వేషంబు వేసికొని, వ
థా=అట్లెట్లు; సా=ఆ ; సీతా=సీత; వైచిన్యోయేజ్ఞా, అనిహనుమంతుఁడై,
తం=అహనుమంతుని; రావణం=రా సందేహమునొందుచుండెను.
వణునిగా; పరిశంకతే= సందేహిం అని, తాత్పర్యము.

అహోధి ద్దుష్కృత మిదం కథితం హి యదస్య మే
రూపాంతర ముపాగమ్య స ఏవా యం హి రావణం. ౧౦

టీక॥ అస్య=నీనికి; మే= (తృతీయా చ్ఛిన; స॥=ఆ; రావణవీవహి = రావ
థఃమందువప్తి) సాచేత ; కథితం= ణుండేకదా!
చెప్పబడిన; ఇదం=ఇది ; దుష్కృత అయ్యో! నేనుదహింపఁ బడుదును
తంహి=దుష్కార్యముగదా! ధిక్=ద గాక! ఇతనియెదుట నేనిప్పుడు చెప్పరా
హింపఁబడుదునుగాక! అచేహ=అ నిమాటం జెప్పిననే ! రావణుండే,
య్యో! అయం=వీడు; రూపాంతరం= యిట్లువానరరూపంబునొందివచ్చినాఁ
మతీయైకరూపమును ; ఉపాగమ్య= దు. అని, తాత్పర్యము.
పొంది; అగత్యే(అధ్యాహృతము)=వ

తా మశోకస్య శౌఖాం సా విముక్త్యా శోకకర్షితా
తస్యా మేవా నవద్యాంగీ ధరత్యాం సముపావిశత్. ౧౧

టీక॥ శోకకర్షితా=దుఃఖముచేర్చి యునగు; సా = ఆసీతాదేవి; అశోక
శింపజేయఁబడినదియును; అనవద్యాం స్య=అశోకవృక్షముయొక్క; (మొదట
గి=నిందింపఁబడినయవములుగలది శింశుపావృక్షమును బట్టుకొన్నట్లు చె

పుంబడియున్నను, ఆశంకుపావృక్షము దృఢంజను.
ను అశోకవృక్షమును ఒకటిగామొలిచి దుఃఖముచేర గృభించియున్న న
యుండుటకలహ,నిష్పడిచ్చట, నశోకవృ ర్వాంగ సుందరియగు నాసీతాదేవి,
క్షమనిచేప్పరబడినది); తాం=ఆ; శా యాయశోక వృక్షముకొమ్మనివిడిచి,
ఖాం=కొమ్మను;విముక్త్యా(విముచ్య)= చాన్నికింది నేలపైఁగూర్చుండినది.
విడిచి;తస్యాం=ఆ; ధరన్యోమేవ = అని,తాత్పర్యము.
భూమియందే; సముపావిశత్ = కూ

హనుమానపి దుఃఖాతాం తాం దృష్ట్వా భయమోహితాం
అవందతి మహాబాహు స్తత స్తాం జనకాశ్చభామ్. ౧౨

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులు జనకాశ్చభాం=జనకుఁకొమాతెయ
గల;హనుమానపి=హనుమంతుఁడను; గుసీతను;అవందత్=నమస్కరించెను.
దుఃఖాతాం=దుఃఖముచేరబడిపల మహాబాహుండగుహనుమంతుండును,
భివదియును;భయమోహితాం= భ దుఃఖితయును, భయంబుచేర దన్నుం
యముచే మోహము నొందియున్నది జూచినతఁడుచుడున్న యాసీతాదే
యునగు; తాం=ఆసీతను; దృష్ట్వా- వింజూచి,యావిడకు నమస్కరించెను.
చూచి;తతః=అటుపిమ్మట; తాం=ఆ; అని,తాత్పర్యము.

సానై నం భయవిత్రస్తా ఘాయో నై వాఘ్యదైక్షిత

టీక॥సాచ=ఆసీతయు; భయవిత్ర=నేలేదు.
స్తా=భయముచేభయము నొందినదై ఆసీత,యిట్లు,మిక్కిలియు భయం
మిక్కిలియుభయమునొందినదై యను బునొంది, యాహనుమంతుని మఱలం
ట;ఏనం=ఈహనుమంతుని;ఘాయః= బూడకుండినది. అని,తాత్పర్యము.
మఱల ; నైవాఘ్యదైక్షిత = చూడ

తం దృష్ట్వా వందమానం తు సీతా శశినిభాననా. ౧౩
అబ్రవీ ద్దీఘః ముచ్చస్య వానరం మధురస్వరా

టీక॥ శశినిభాసనా=చంద్రునితో స	త=చెప్పెను.
మాసమయినముఖముగల; సీతా=సీ	చంద్రునకు సరివచ్చు ముఖంబుగల
తాదేభి=వందమానం=నమస్కరించు	యాసీతాదేవి, యట్లుతనకునమస్కా-
చున్న; తం=ఆ; వానరం= హనుమం	రంబు సేయుచున్న హనుమంతుంజూచి,
తుని; దృష్ట్యాతు = చూచినంతనె; నీ	మధికముగా నీట్లువులువుచ్చి, మ
ఘం=అధికముగా; ఉచ్ఛ్వస్య= ని	నోహరంబగుస్వరంబున, నిట్లు, చెప్పె
ట్టువులు విడిచి; మధురస్వరా=మనో	ను. అని, తాత్పర్యము.
హరమయినకంతస్వవిగలచై; అబ్రవీ	

మాయాంప్రవిష్టో మాయాఖి యది త్వం రావణస్వయమ్. ౧౪
ఉత్పాదయసి మే ధూయ స్సంతాపం తన్న శోభనం

టీక॥ త్వం=నీవు; మాయావీ=అధిక	శోభనం=మంచిది; న=కాదు.
మల్లమనమాయలుగలరాడును; మా	నీవు, మాయావియగురావణుండె
యాం=మాయను; ప్రవిష్టః = పొందిన	యగుదువేని, యిప్పుడిట్లుమాయచే వా
వాడునగు; రావణి= రావణుండనై;	నరరూపంబునొంది వచ్చినన్నమజల
స్వయం=నీవే; మే=నాకు; ధూయ=మ	రుఃఖంపఁ జేయుట యెంతమాత్రము
అల; స్సంతాపం=దుఃఖమును; ఉత్పాద	మంచిదికాదు. అని, తాత్పర్యము.
యసి యది=కలిగింతువేని; తత్=అది;	

స్వం పరిత్యజ్య రూపం యః పరావ్రాజకరూపధృత్. ౧౫
జనస్థానే మయా దృష్ట స్త్వం స ఏవాసి రావణి

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; స్వం=తనదై	సః=అట్టి; రావణవీవ=రావణుండవే;
న; రూపం=ఆకారమును; పరిత్యజ్య=వి	అసి=అగుచున్నావు.
డిచి; పరావ్రాజకరూపధృత్ = సన్యాసి	తనరూపంబువిడిచి సన్యాసిరూపం
రూపమునుధరించువాడై; మయా=నా	బునొందిజనస్థాన మననాఘోగ్రకువచ్చి
చేత; జనస్థానే=జనస్థానమునందు; దృ	శ్న. ఆ రావణుండవేవు.
ష్టః=చూడఁబడినాఁడో; త్వం = నీవు;	అని, తాత్పర్యము.

ఉపవాసకృశాం దీనాం కామరూపనిశాచర. ౧౬

సంతాపయసి మాం భూయ స్సంతప్తాంత న్మకోభనం

టీక॥కామరూప= ఇచ్ఛార్థీనంబగు కాదు.

రూపముగల; నిశాచర=రాక్షసుండవ
గురావణుడా; ఉపవాసకృశాం= ఉప
వాసముచే గృశించినదానను; దీనాం=
దుఃఖమునొందినదానను; సంతప్తాం=
మిక్కిలియుం దాపంబునొందినదానను
గు; మాం=నన్ను; భూయః = మఱల;
సంతాపయసి= తపింపజేయుచున్నా
వు. తతః=అది; కోభనం=మంచిది; న=

ఇచ్చకువచ్చినరూపంబుచాల్పంగల
రాక్షసుండవగురావణుడా! ఉపవాస
ములచేగృశించినదానను దుఃఖితురా
లను ఇదివఱకె సంతాపమునొందియు
న్నదాననుగు నన్నుమఱలసంతాపంబు
నొందునట్లు సేయుచున్నావు; ఇదిమంచి
దికాదు. అని, తాత్పర్యము.

అథవా నైత జేవం హి య న్నయా పరిశంకితం. ౧౭

మహతోహి మమ ప్రీతి రుత్పన్నా తవ దర్శనాత్

టీక॥అథవా=అటుకాదేని; యత్= ఏది; మయా=నాచేత; పరిశంకితం=సం
జేహింపబడినదో; ఏతత్ = ఇది; ఏ
వం=ఇట్లు; సహి=కావేకాదు. తవ=నీ
యొక్క; దర్శనాత్=చూచుటవలన; మ
మ=నాయొక్క; మహనః=మనసునకు;

ప్రీతిః=సంతోషము; ఉత్పన్నాహి=పు
ట్టినదిగాదా!
లేక, నేనిప్పుడుసంజేహించినదినతి
కాదు; ఏలయనఁగా, నిన్నుఁబొడఁగా
నామనసునకుసంతోషంబుగల్గుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

యది రామస్య దూత స్త్వ మాగతో భద్ర మస్తు తే. ౧౮

టీక॥త్వం=నీవు; రామస్య=రాముని
యొక్క; దూతః=దూతవై; ఆగతోయ
ది=వచ్చినవాడవగుదువేని; తే=నీకు;
భద్రం=మంగళము; అస్తు=అగుఁగాక.

నీవు, రామునిదూతవుగానే వచ్చి
యుండుటయథాథామగునేని, నీకు
మంగళముగలుగుఁగాక.
అని, తాత్పర్యము.

పృచ్ఛామి త్వం హరిశ్రేష్ఠ ప్రియా రామకథా హి మే

టీక॥ హరిశ్రేష్ఠ = వానరశ్రేష్ఠుండ	వానర శ్రేష్ఠుండవగు హనుమంతుఁ
గుహనుమంతుఁడా! మే = నాకు; రా	డా! నాకు రామకథలు ప్రియంబులుగా
మకథాః = రామునికథలు; ప్రియాహి =	పున, వానినిన్నడిగెదను.
సంతోషకరంబులుగదా ! త్వం = ని	అని, తాత్పర్యము.
న్ను; పృచ్ఛామి = అడుగుచున్నాను.	

గుణా నామస్య కథయ ప్రియస్య మమ వానర. ౧౩

టీక॥ వానర = హనుమంతుఁడా! మ	ప్రస్తుము.
మ = నాయొక్క; ప్రియస్య = ప్రియుం	హనుమంతుఁడా! నాకుఁబ్రియుం
డగు; రామస్య = రామునియొక్క; గు	డగు రామునిగుణంబులను నాకుఁ జెప్పు
ణా = గుణంబులను; కథయ = చె	ము. అని, తాత్పర్యము.

చిత్తం హరసి మే సౌమ్య నదీకూలం యథా రయః

టీక॥ సౌమ్య = తీన్మరివాండవగు హ	తిన్మరివాండవగు హనుమంతుఁడా!
నుమంతుఁడా! రయః = వేగము; నదీకూ	నీళ్ల వేగము, ఏటిగట్టును హరించునట్లు,
లంయథా = ఏటిగట్టునుంబోలె; మే = నా	నామనసును, నీవు, ఆకషింపుచుచున్నా
యొక్క; చిత్తం = మనసును; హరసి =	వు. అని, తాత్పర్యము.
హరించుచున్నావు.	

అహం స్వప్నస్య సుఖతా యా హ మేవం చిరాహృతా. ౧౦
ప్రేషితం నామ పశ్యామి రాఘవేణ వనాకసం

టీక॥ యా(యత్) = ఏకారణమువ	న్న; అహం = నేను; రాఘవేణ = రా
లన; ఏవం = ఇట్లు; చిరాహృతా = బ	మునిచేత; ప్రేషితం = పంపబడిన; వ
హుకాలముగా నపహరింపబడి యు	నాకసంనామ = వానరునైనను; పశ్యా

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము ౬౫౧

స౨౪

మి=చూచుచున్నానో; తత్ (అధ్యా
హృతము)=అందువలన; స్వప్నస్య=
స్వప్నముయొక్క; సుఖతా=సుఖము
గలిగించుట; అహో= అశ్చర్యకరము!

బహుకాలముగా రామునివిడిచిదుః

ఖించుచున్న నేనప్పుడు, స్వప్నంబునం
దు, రాముండుపంపినవానరునైనం బా
చినాను, గావున, స్వప్నమునందుఁ గల్గి
నసుఖంబింతనిచెప్పందరముగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

స్వప్నేపి యద్య హం వీరం రాఘవం సహలక్ష్మణమ్. ౨౧
పశ్యేయం నావసీదేయం స్వప్నేపి మమ మత్సరీ

టీక||అహం=నేను ; స్వప్నేపి=

స్వప్నమునందైనను; వీరం= పరాక్ర
మశాలియగు; సహలక్ష్మణం= లక్ష్మ
ణునితోఁగూడిన; రాఘవం=రాముని;
పశ్యేయంయది=చూతునని ; నావసీ
దేయం=నశింపకుందును. మమ=నాకు;
స్వప్నేపి=కలయును; మత్సరీ = కో

పముగలది.
ఇట్లు. స్వప్నంబునందైనను, బరాక్ర
మశాలియగు రాముండును లక్ష్మణుం
డు నగుపడుదురేని, నాదుఃఖంబువో
యి, నేను నాశంబునొందకుందును; స్వ
ప్నంబునకును నాయందుఁ గోపంబున్న
ది. అని, తాత్పర్యము.

నాహం స్వప్న మిమం మన్యే స్వప్నే దృష్ట్వా హి వానరమ్. ౨౨
నశక్యో ధ్యదయః ప్రాప్తుం ప్రాప్త శ్చాధ్యదయో మమ

టీక||అహం=నేను; ఇమం=దీని; స్వ

ప్నం=స్వప్నమునుగా; నమన్యే=తలం
పను. స్వప్నే= కలయందు; వానరం=
కోఁఱిని; దృష్ట్వా=చూచి; అధ్యదయః=
సంతోషము; ప్రాప్తుం=పొందుటకు; న
శక్యోహి= అలవిగాదుగాదా! మమ=
నాకు; అధ్యదయశ్చ=సంతోషమును;

ప్రాప్తః=ప్రాప్తించినది.
నాకిదిస్వప్నంబుగాఁదోఁచలేదు; ఏ
లయనఁగా, స్వప్నంబునఁ గోఁఱింజూచి
నచో, సంతోషంబునొందనేరఁడు; మఱి
యు నాకిప్పుడు సంతోషంబుగల్గియున్న
ది. అని, తాత్పర్యము.

కిన్నస్యా చ్చిత్తమోహా యం భవేద్వాత గతి స్తీర్ణయమ్. ౨౩

ఉన్నాదజో వికారోవా స్యా దీయం మృగతృష్టికౌ

టీక॥ అయం=ఇది; చిత్తమోహం= చిత్తభ్రాంతి; స్యాత్కి-న్ను = అగునా యేమి? ఇయం=ఇది; వాతగతిస్తు=వాత ములయొక్క; ఉన్నాదజః=పిచ్చివలనఁగ లిగిన; వికారోవా = వికారమా? ఇ యం=ఇది; మృగతృష్టికావా=ఎండమా వులు; స్యాత్ (కిం)=అగునా? నాకిప్పుడేమైనఁజి త్తభ్రాంతిగలిగిన

దాయేమి? లేక, వాతప్రకోపమయి యందుఁజేసిట్లుదోచుచున్నదా? అట్లు గాక, యున్నాదవికారము చేనేమైనట్లు గనుపడుచున్నదా? లేక, యెండమావు లుంబోలె, నొకటియిండఁగా మఱియొ కటిగాఁజూచుచున్నానాయేమి? అని, తాత్పర్యము.

అథవా నాయ మున్నానో మోహా వ్యుత్పాదలక్షణః. ౨౪
సంబుధ్యే చాహ మాత్మాన్మమం చాపి వనౌకసం

టీక॥ అథవా=అట్లుగాక; అయం= ఇది; ఉన్నాదః = పిచ్చిగాని; ఉన్నాదలక్ష ణః=పిచ్చియొక్క-లక్షణమువంటిలక్షణ ముగల; మోహావాపి= చిత్తభ్రాంతి గాని; న-కాదు. అహం=నేను; ఆత్మా సంపద=నన్నును; ఇమం=ఈ; వనౌకసం చాపి=వానరుని; సంబుధ్యే=ఎఱింగి

యున్నాన. అట్లుగాఁజేసి, ఇదిపిచ్చిగాదు, అట్లు పిచ్చివలెనే యుండనట్టి చిత్తభ్రాంతి యునుగాదు; ఏలయనఁగా, నేను, నన్ను ను, ఈవానరుని, ఒక్కఁగా నెఱుంగుచు న్నాను. అని, సీతాదేవి, చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యే వం బహుధా సీతా సంప్రధార్య బలాబలమ్. ౨౫
రక్షసాం కామరూపత్వా న్నేనే తం రాక్షసాధిపం

టీక॥ సీతా=సీతాదేవి; ఇతి=అని; ప వం=ఈప్రకారముగా ; బహుధా= పెక్కు-విధములుగా; బలాబలం= బ

లాబలములను; సంప్రధార్య=నిచ్చయిం చి; రక్షసాం=రాక్షసులయొక్క; కామ రూపత్వాత్ = ఇచ్చాధీనంబగురూప

ముగలవారిగుటవలన; తల= ఆహను బల సర్వలోచనపూర్వకంబుగా నిశ్చ
మంతుని; రాక్షసాధిపం= రాక్షసుల యించి,మలల, రాక్షసులుకామరూపు
కుండ్రభుండగు రావణునిగా; మేనే= లగుటందలంచుకొని,యాహనుమంతుని
తలంచెను. రాక్షసేశ్వరుండగు రావణునిగానే,త

సీతాదేవి,యిట్లనేకవిధంబుల బలా లంచెను. అని,తాత్పర్యము.

ఏతాం బుద్ధిం తదా కృత్వా సీతా సా తనుమధ్యమా. ౨౧
న ప్రతివ్యాజహారాథ వానరం జనకాత్మజా

టీక|| తదా=అప్పుడు; తనుమధ్య హార=బదులుచెప్పలేదు.
మా=నన్నవడుముగలదియ;జనకాత్మ అప్పుడు, జనకునికూతురయినస
జా = జనకమహారాజుకూతురునగు; స్మనహముగల యాసీతాదేవి, యీప్ర
సా=ఆ; సీతా=సీతాదేవి; ఏతాం= కారముతలంచి, యటుపిమ్మట,హను
ఈ; బుద్ధిం=తలంపును; కృత్వా=చే మంతునితోనేమయు బలకకుండినది.
నికొని; అథ=అటుపిమ్మట;వానరం= అని,తాత్పర్యము.
హనుమంతునిగూచి; ; నప్రతివ్యాజ

సీతాయా శ్చింతితం బుద్ధ్యా హనుమా న్నారూతాత్మజః. ౨౨

• శ్రోత్రానుకూలై ర్వచనై స్తదా తాం సంప్రహషయత్

టీక||మారుతాత్మజః=వాయుదేవుని సంప్రహషయత్ (సంప్రహషయ
కుమారుండగు;హనుమా=హనుమం యత్)=సంతోషింపజేసెను.
తుండు;సీతాయాః=సీతయొక్క;చింతి వాయుదేవునికుమారుండగు హను
తం=తలంపును; బుద్ధ్యా=తెలిసికొని; మంతుండు, సీతమనంబులోనుండు త
తదా=అప్పుడు; శ్రోత్రానుకూలైః= లంపునెఱింగి, దేవులకుసుఖకరంబుల
చెవులకుసుఖకరంబులయిన; వచనైః= గుమాటలుచెప్పి, యావిడకు సంతోష
మాటలచేత; తాం = ఆసీతాదేవిని; ముగలుగజేసెను. అని,తాత్పర్యము.

ఆదిత్యుడవ తేజస్వీ లోక కాంత శ్శశీయథా. ౨౩

టిక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = మనోహరుండు.
 రాముడు; ఆదిత్యుని = సూర్యుండు రాముడు, సూర్యుండువలె సధిక
 బోలె; తేజస్వీ = అధికమయినకాం ముగాఁగాఁతిగలవాఁడు; చంద్రుండుం
 తిగలవాఁడు. శశీయథా = చంద్రుండుం బోలెబోకంబునకంతయు మనోహరుం
 బోలె; లోకకౌతుః = ప్రపంచమునకు డైయుండువాఁడు. అని తాత్పర్యము.

రాజా సర్వస్య లోకస్య దేవో వైశ్రవణో యథా
 విక్రమేణో పపన్న శ్చ యథావిష్ట మహాయశాః. ౨౯

టిక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = పపన్నం = కూడినవాఁడు; మహాయశా
 రాముడు; వైశ్రవణః = విశ్రవసునికు శ్చ = అధికమయిన కీర్తిగలవాఁడును.
 మారుడైన; దేవోయథా = కుబేరుం రాముండు, కుబేరుండుంబోలెరా
 డుంబోలె; సర్వస్య = సమస్తమయిన; జాధిరాజు; మహావిష్టుండుంబోలెబరా
 లోకస్య = లోకమునకు; రాజా = ప్రభు క్రమశాలి, అధికమయిన కీర్తిగలవాఁ
 త్త, విష్టుయథా = విష్టుడేవుండుంబో డు. అని, తాత్పర్యము.
 లె; విక్రమేణ = పరాక్రమముతో; ఉ

సత్యవాదీ మధురవా క్షేవో వాచస్పతి ర్యథా
 రూపవాక్ సుభగ శ్రీమాన్ కందర్పభవ మూర్తిమాన్. ౩౦

టిక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = డు; సుభగః = మనోహరుండు. శ్రీ
 రాముడు; దేవః = దేవుడయిన; వాచస్ప మూన్ = అధికమయినకాంతిగలవాఁడు.
 తిర్యథా = బృహస్పతియుంబోలె; సత్య రాముడు, బృహస్పతియుంబోలెన
 వాది = సత్యమునెఱచెప్పవాఁడు. మధుర త్యవాది, మనోహరముగా మాటలా
 వాక్ = మనోహరములయినమాటలుగ డువాఁడు; ఆకారమునొందిన మన్త
 లవాఁడు. మూర్తిమాన్ = ఆకారము ధుండువలె, సౌందర్యశాలి, మనోహ
 గల; కందర్పభవ = మన్తధుండుం బో రుండు, కాంతిమంతుండు.
 లె; రూపవాక్ = సౌందర్యముగలవాఁ అని, తాత్పర్యము.

స్థానక్రోధః ప్రహతాఽచ శ్రేష్ఠో లోకే మహాభః

<p>టీక॥ రావః (అధ్యాపృతము) = రాముడు; స్థానక్రోధః=స్థానమునందుఁగోపముగలవాఁడు, ఏవిషయంబునందుఁగోపంబు నొందవలయునో అవిషయంబునందె కోపము నొందువాఁడనుట. ప్రహతాఽచ = కొట్టువాఁడును తనకోపమునుసాధకముసేయివాఁడనుట. లోకే=లోకమునందు; శ్రేష్ఠః=ఉత్తముండు. మహారథః=తన్నునుసారధినిగుఱ్ఱములనుగాపాడుకొనుచుంబడు</p>	<p>మొకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁ బోరువాఁడు. మఱియు, రాముండు, యొక్కవిషయంబులమాత్రమేకోపంబునొందును ; అతనికికోపమువ్యర్థముకాదు; అతండు, లోకంబునందందటికన్ననుత్తముండు; తన్నునుదనసారధిని గుఱ్ఱములనుగాపాడుకొనుచుం బడునొకండువేలమందివిలుకాండ్రతోఁబోరంగలవాఁడు, అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

బాహుచ్ఛాయా మవప్తభ్రో యస్య లోకో మహాన్మనః. 30
అపక్య ష్యాశ్రమపదా న్న్యగరూపేణ రాఘవం
శూన్యే యేనా పసితా సి తస్య ద్రక్ష్యసి యశ్ఫలమ్. 31

<p>టీక॥ లోకః=ప్రపంచము; మహాన్మనః=అధికమయినప్రభావముగల; యస్య = ఎవ్వనియొక్క; బాహుచ్ఛాయాం = చేతనీడను; అవప్తభ్రః=ఆశ్రయించినదో; తం(అధ్యాపృతము)=అట్టి; రాఘవం = రాముని; ఆశ్రమపదాత్ = ఆశ్రమస్థానమునుండి; అపక్యవ్య-తొలగించి; శూన్యే-లేనికాలమునందు; యేన = ఏరావణునిచేత; అపసితా=అపహరింపఁబడినదానవు; అసి=అగుచున్నావో; తస్య = ఆరావణునికి;</p>	<p>యతో=ఏది; ఫలం = ఫలమో; తః(అధ్యాపృతము) = దానిని; ద్రక్ష్యసి=చూడఁగలవు. లోకమంతయునే మహాత్మునిబాహుచ్ఛాయనాశ్రయించియున్నదో, అట్టిరాముని, మాయచే నాశ్రమపదంబునుండియవ్వలికిఁబోసిచ్చి, అతండులేనప్పుడు, నిన్నుపహరించిగాని తెచ్చినట్టిరావణునకుంగల్గుఫలంబునుంటాడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౪

నచిరా ద్రావణం సంఖ్యే యో వధివ్యతి వీర్యవాణ్
రోషప్రముక్షై రిమభి జ్వలన్భి రివ పావకైః. ౩౩
తేనాహం ప్రేషితో దూత స్త్యక్తకాశ మిహగతః

టీక వీర్యవాణ్ = పరాక్రమశాలి	దూతః=దూతనగు; అహం = నేను; ఇ
యగు; యః=ఎవ్వఁడు; జ్వలన్భిః=మం	హ=ఇచ్చట; త్యక్తకాశం=సీసమీపము
డుజున్న; పావకై రివ(స్థితైః) = నిప్పు	ను; ఆగతః=పొందినాఁడను.
లుంబోలెనున్నట్టి; రోషప్రముక్షైః=	ఎవ్వడింక, శీఘ్రముగానే, యుద్ధం
కోపముచేచిడువఁబడిన; ఇమభిః=బా	బునందు, నిప్పులుంబోలెఁగ్రాలుచున్న
ణములచేత; రావణం=రావణుని; సం	బాణంబులచే, రావణుంజంపునో, అ
ఖ్యే=యుద్ధమునందు; నచిరాత్=శీఘ్ర	ట్టి మహాపరాక్రమశాలియగు రాముం
ముగా; వధివ్యతి=చంపునో; తేన=అట్టి	డు, పంపఁగా, దూతనై, నీయుద్ధకువచ్చి
రామునిచేత; ప్రేషితః = పంపఁబడిన;	నాను. అని, తాత్పర్యము.

త్వద్వియోగేన దుఃఖాతః స్సత్వాం కాశల మబ్రవీత్. ౩౪

టీక త్వద్వియోగేన= నీవిరహము	నీవులేకుండుటంజేసి దుఃఖంబునంబ
చేత; దుఃఖాతః= దుఃఖముచేచిడి	రితపించుచుండునట్టి రాముండు, నీక్షేమ
పఁబడిన; సః=ఆ రాముఁడు; త్వాం= ని	మునడుగుచున్నాఁడు.
న్నుఁగూర్చి; కాశలం = క్షేమమును; అ	అని, తాత్పర్యము.
బ్రవీత్ = చెప్పెను.	

లక్ష్మణశ్చ మహాలేజా స్సుమిత్రా నందవధానః
అభివాద్య మహాబాహు స్సత్వాం కాశల మబ్రవీత్. ౩౫

టీక మహాలేజాః= అధికమయినప	త్రానందవధానః = సుమిత్రయొక్క
రాక్రమము గలవాఁడును; మహాబా	సంరోషమును వృద్ధిబొందించువాఁడు
హుః=పెద్దచేతులుగలవాఁడును; సుమి	నగు; సః=ఆ; లక్ష్మణశ్చ=లక్ష్మణుం

దును; అభివాద్య = నమస్కరించి; హండును సుమిత్రాపుత్రుండునగునా
త్వాం=నిన్నగూర్చి; కాశలం=క్షేమ లక్ష్యములు, నీకునమస్కరించి, నీక్షేమ
మును; అబ్రవీత్=పలికెను. పరమాచారిమునడుగుమన్నాడు.
మహాబాహుకృమకాయము మహాబా అని, తాత్పర్యము.

రామస్య చ గణా దేవి సుగ్రీవోనామ వానరః
రాజా వానర ముఖ్యానాం స త్వాం కాశల మబ్రవీత్. ౩౬

టిక॥ దేవి = సీతాదేవీ! రామస్య = ర్చి; కాశలం = క్షేమమును; అబ్రవీత్ =
రామునియొక్క; గణా = స్నేహితుడు చెప్పెను.
ను; వానర ముఖ్యానాం = వానర శ్రేష్ఠుల సీతాదేవీ! రామునిమిత్రుండునువా
కు; రాజా = ప్రభువునగు; సుగ్రీవోనా నరులకందఱకుఁబ్రభుండునగు సుగ్రీవుం
మ = సుగ్రీవుఁడనిదుఃసం = ఆ; వానర డను వానరుండును, నీక్షేమమునడుగు
త్వ = వానరుండును; త్వాం = నిన్నగూర్చి మన్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

నిత్యం స్మరతి రామ స్త్వాం సమగ్రీవ స్సలత్క్షణం

టిక॥ సమగ్రీవః = సుగ్రీవునితోఁగూడి ను; స్మరతి = తలంచుచున్నాడు.
నవాఁడును; సలత్క్షణం = లక్ష్యమునతోఁ రాముండును లక్ష్యముండును సుగ్రీ
గూడినవాఁడునగు; రామః = రాముఁ వుండును, ఎల్లప్పుడును నిన్నేదలంచు
డు; త్వాం = నిన్నుఁ; నిత్యం = ఎల్లప్పుడు కొనుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యా జీవసి వై దేవీ రాక్షసీవశ మ్భాగతా. ౩౭

టిక॥ వై దేవీ = సీతాదేవీ! త్వం (అ సీతాదేవీ! నీవిట్లు రాక్షసస్త్రిల చే
భ్యావృతము) = నీవు; రాక్షసీవశం = తులలోఁజిక్కియును, భాగ్యవశము
రాక్షసస్త్రిలయధీనతను ; ఆగతా = చేజీవించియున్నావుకాని, వేఱుకాదు.
పొందినదానవై; దిష్ట్యా = భాగ్యము అని, తాత్పర్యము.
చేత; జీవసి = బ్రతికియున్నావు.

నచిరా ద్ద్రక్ష్యసే రామం లక్ష్మణంచ మహాబలం
మధ్యే వానరకోటినాం సుగ్రీవంచా మితౌజసమ్. ౩౦

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) - నీవు; గ్రీవంచ = సుగ్రీవుని; నచిరాత్ = శీఘ్ర
రామం = రాముని; మహాబలం = అధికమ
యిన బలముగల; లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణు
ని; వానరకోటినాం = వానరులకోటుల
యొక్క; మధ్యే = నడుమనందు; స్థితం
(అధ్యాహృతము) - ఉన్నట్టి; అమితౌజ
సం = కొలందిలేని పరాక్రమముగల; సు
ముగా; ద్రక్ష్యసే = చూడఁగలవు.
నీవు, రాముని, మహాబలండుగల లక్ష్మ
ణుని, పెక్కుకోటుల వానరులచేఁబరివే
స్త్రించఁ బడయుండు సుగ్రీవుని, శీఘ్రము
గానే, చూడఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

అహం సుగ్రీవసచివో హనుమాన్నామ వానరః
ప్రవిష్టో నగరీం లంకాం లంఘయిత్వా మహూదధిమ్. ౩౧

టీక॥ సుగ్రీవసచివః = సుగ్రీవుని మం
త్రిని; హనుమాన్నామ = హనుమంతుఁ
డని ప్రసేధుండగు; వానరః = వానరుండ
నగు; అహం = నేను; మహూదధిం =
పెద్దసముద్రమును; లంఘయిత్వా =
దాటి; లంకాం = లంకయును; నగరీం =
పట్టణమును; ప్రవిష్టః = ప్రవేశించినాను.
నేను, సుగ్రీవుని మంత్రిని, హనుమం
తుండనువాడ; సముద్రంబును దాటి,
లంకాపట్టణంబున ప్రవేశించినాను.
అని, తాత్పర్యము.

కృత్వా మూర్ధ్ని పదన్యాసం రావణస్య దురాత్మనః
త్వాం ద్రష్టు ముపయాతో హం సమాశ్రిత్య పరాక్రమమ్. ౪౦

టీక॥ అహం = నేను; పరాక్రమం =
పరాక్రమమును; సమాశ్రిత్య = ఆశ్ర
యించి; దురాత్మనః = దుష్టబుద్ధిగల; రా
వణస్య = రావణునియొక్క; మూ
ర్ధ్ని = తలయందు; పదన్యాసం = అమ
శునుంచుటను; కృత్వా = చేసి; త్వాం =
నిన్ను; ద్రష్టుం = చూచుటకు; ఉపయా
తః = వచ్చినాను.
నేను, పరాక్రమంబున వలంబించి,
దురాత్ముండగు రావణుని తలపైఁబాదం

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము

సృజ

బుంచి, నిన్నుబాచుటకై యిచ్చటికివచ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.

నా హ మస్మి తథా దేవి యథా మా మవగచ్ఛసి
విశంకా త్యజ్యతా మేషా శ్రద్ధస్య వదతో మమ. ౪౦

టీక॥ దేవి=సీతాదేవీ; త్వం (అర్థా)	యందు; శ్రద్ధస్య=శ్రద్ధయుంచుము.
హృతము)=నీవు ; యథా = ఎట్లు;	సీతాదేవీ! నీవునావిషయమయి, భ్ర
మాం=నన్ను; అవగచ్ఛసి=లేలుసుకొ	మించునట్లు నేనంతమాత్రము మాయా
నుచున్నావో; తథా=అట్లు; అహం=	వినిగాను; ఈసందేహమునువిడుపుము;
నేను; నాస్మి=కాను. ఏషా=ఈ; విశం	నామాటలయందుశ్రద్ధయుంచుము. అ
కా=సందేహము; త్యజ్యతాం= విడు	ని, హనుమంతుడు, సీతాదేవితోజే.
వలబడుగాక. వదతో= చెప్పుచున్న;	ప్పెను.
మమ= (సప్తచ్యుథ్=మందుపపి) నా	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
సుందర కాండే, చతుస్త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థాచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందర కాండ చతు స్త్రింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

పంచత్రింశస్సర్గః ప్రారంభః.

తాం తు రామకథాం శ్రుత్వా వై దేహీ వానరపక్షభాత్
ఉవాచ వచనం సాంత్య మిదం మధురయా గిరా. ౧

టీక॥ వై దేహీ=సీతాదేవి; వానర	ధాం=రామునిచరిత్రమును; శ్రుత్వా
పక్షభాత్ = వానరశ్రేణుండగుహను	తు=వినిసంతడె; మధురయా=మనోహ
మంతునివలన; తాం = ఆ; రామక	రమయిని; గిరా=మాటచేత; సాం

<p>త్వం=తిన్నవైన; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.</p> <p>సీతాదేవి, వానరశ్రేష్ఠుండగు హను</p>	<p>మంత్రుండుచెప్పినయారాముని కథను విన్నంతనె, మధురవాక్యంబునఁ, దిన్నఁగా, నిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కృ తే రామేణ సంసగః కథం జానాసి లక్ష్మణం
వానరాణాం న రాణాంచ కథ మాసీ త్సమాగమః ౨

<p>టీక॥ తే=నీకు; కృ=ఎచ్చట; రామేణ=రామునితో; సంసగః=సంబంధము; కథం=కథ; జానాసి=ఎఱుంగుదువు; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుని; వానరాణాం=వానరులకును; న రాణాంచ=మనుష్యులకును; సమాగమః=మఱియొకరిక; ఆసీత్=కల్గినది.</p>	<p>నీకెచ్చట రామునితో సంబంధము గల్గినది; లక్ష్మణునెట్లెఱుంగుదువు? వానరులకును నరులకునెట్లు సమాగమంబు లైనది? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యాని రామస్య లింగాని లక్ష్మణస్యచ వానర
తాని ధూయ స్సమాచక్ష్య న మాం శోక స్సమావిశేత్. ౩

<p>టీక॥ వానర=హనుమంతుఁడా! రామస్య=రామునకును; లింగాని=లక్ష్మణునిసిని; లింగాని=గుఱుతులు; యాని=ఏవో; తాని=వానిని; ధూయ=మఱి; సమాచక్ష్య=చెప్పము. మాం=నన్ను; శోకః=దుఃఖము; నసమావిశే</p>	<p>తే=పొందకుండును. హనుమంతుఁడా! రామునకును లక్ష్మణునకును; గుఱుతు లేవిగలవో, వానినిమఱిల నాకంశెప్పుము; వానినివిందునే నినాకుదుఃఖముగలుగదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కీదృశం తస్య సంస్థానం రూపం రామస్య కీదృశం
కథ మారూ కథం బాహూ లక్ష్మణస్యచ శంస మే. ౪

<p>టీక॥ తస్య=ఆ; రామస్య=రామునియొక్క; సంస్థానం=అవయవసన్ని</p>	<p>వేశము; కీదృశం=ఎట్టిది? రూపం=రూపము; కీదృశం=ఎట్టిది? లక్ష్మణస్యచ=</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౬౬౦

స ౩౫

లక్ష్మణునియొక్కయు; ఊరూ=తొడలు; కథం=ఎట్లు? బాహు=చేతులు; కథం=ఎట్లు? మే=నాకు; శంస=చేప్పము.

రాముని యవయవంబు లెట్లుండు

ను? రూపబెట్టిది? లక్ష్మణునితొడలెట్లుండును? చేతులెట్లుండును? నామనెప్పుడు. అని, సీతాదేవి, హనుమంతుని తోడెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు వై దేహ్య హనుమా న్నామతాత్తజః

తతో రామం యథాతత్త్వ మాఖ్యాతు ముపచక్రమే. ౫

టీక|| మారుతాత్తజః= వాయుదే

ఉపచక్రమే=ఆరంభించెను.

వునికొడుకైన; హనుమాత్తు= హనుమంతుండును; వై దేహ్య=సీతాదేవిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తః= చెప్పబడినవాడై; తతః=అటుపిమ్మట; రామం=రాముని; యథాతత్త్వం= నిశ్చయమునఃక్రమింపక; ఆఖ్యాతుం=చెప్పటకు;

వాయుదేవుని కుమారుండగుహనుమంతుండు; ఇట్లు సీతాదేవిచెప్పినమాటను విని, యంత, రామునిరూపురేఖలను, ఉన్నదన్నట్లు, చెప్పనారంభించెను.

అని, తాత్పర్యము.

కానంతే బల విష్ట్యామాం వై దేహీ పరిస్పృచ్ఛసి

భతుః కమల పత్రాక్షి సంస్థానం లక్ష్మణస్యచ. ౬

టీక|| కమలపత్రాక్షి=తామరపూతేకులపంటికండ్లుగల ; వై దేహీ=సీతాదేవి! త్వం(అధ్యాత్మతము)= నీవు; మాం=నన్ను; కానంతే=ఎఱిగినదానవయు; విష్ట్యా=భాగ్యముచేత; భతుః=పెనుమిటియగు రామునియొక్కయు; లక్ష్మణస్యచ=లక్ష్మణునియొక్కయు; సంస్థానం=అవయవస్థితేశము

ను: పరిస్పృచ్ఛసి=అడుగుచున్నావు. బలం=సంతోషము!

తామరపూతేకులంబొలుకండ్లుగల సీతాదేవి! నీవు, నన్ను రామదూతనుగా నెఱింగియును, నాభాగ్యవశంబునంజేసి, రామలక్ష్మణులయవయవ స్థితివేళ మనదీగినావు; నాకు, రామలక్ష్మణులంగీకరించుపుణ్యంబుగల్గినది; సంతో

షము! అని, తాత్పర్యము.

యానిరామస్య చిహ్నాని లక్ష్మణస్యచ యానినై

లక్ష్మీ తాని విశాలాక్షీ వదతశ్శృణుతానిమే. ౭

టీక॥ విశాలాక్షీ=వెడలుపులయిన వదతః = చెప్పుదున్న; మే=(పంచ కండ్లుగలసీతాదేవీ! రామస్య=రాము మృగ్ధ=మందుషష్ఠి)సావలనశ్శృణు = నియొక్క; యాని=ఏ; చిహ్నాని=గుణు వినుము. తులు; లక్ష్మణస్యచ = లక్ష్మణునియొక్క విశాలమలయిన కండ్లుగలసీతాదే యు; యాని=ఏగుణుతులు ("వై" అనున వీనిపురామునియందును లక్ష్మణునియం దిపాదపూరణార్థము); త్వయా(అ దునేయే గుణుతులంజూచియున్నావో, ధ్యావ్యావము)=నీశేత; లక్ష్మీతాని= ఆగుణుతులంజెప్పెదను; వినుము, చూడఁబడినవో; తాని=ఆగురుతులను; అని, తాత్పర్యము.

రామః కమల పత్రాక్షా స్సర్వసత్త్వ మనోహరః

రూపదాక్షిణ్య సంపన్నః ప్రసూతో జనకాత్మజే. ౮

టీక॥ జనకాత్మజే = జనకునికూతుర దాక్షిణ్యసంపన్నః = సౌందర్యముతో రవయినసీతాదేవీ! రామః = రాముం ను, మొగమోటముతోనుగూడినవాఁడు ను, సర్వాంగసుందరుండనుట; కమలప నై; ప్రసూతో=శ్రుటినవాఁడు. ఈగుణం త్రాక్షః = తామరపూతేకులవంటికం బులన్నియుఁ బుట్టినప్పటినుండియున్నవి యులగువాఁడును (సర్వాంగసుందరుండ కానినడుమవచ్చినవికావనుట. నుటచేతనే, శేత్రసౌందర్యమును శెప్ప జనకునికూతురవయిన సీతాదేవీ! బడినదైనను, నేత్రములయందధికముగా రాముండు, సర్వాంగసుందరుండు, చా విలక్షణ కాంతియున్నదని సూచించుట మరతేకులంబోలుకండ్లుగలవాఁడు, స కై మణులశెప్పబడినది); సర్వసత్త్వమ మస్తజంతువుల మనంబును సంతోషం నోహరః = సమస్తములయినజంతువుల బు గల్గించు వాఁడు, రూపదాక్షి మనంబునాకషింపచువాఁడును; రూప ద్యాదిగుణంబులుగలవాఁడునై, పుట్టి

నాడు. అని, తాత్పర్యము.

తేజ సాదిత్య సంకాశః తమయా పృథివీ సమః
బృహస్పతి సమోబుధ్యా యశసా వానవోపమః. ౯

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతము) = కీర్తిచేత; వానవోపమః = ఇంద్రుని రాముడు; తేజసా = తేజస్సుచేత; అది తోబోలిగలవాడు.
త్యసంకాశః = సూర్యునిలో సమానుం రాముడు, తేజఃబునసూర్యునకుస
డు; తమయా = ఒకటచేత; పృథివీ రవచ్చును; ఓర్పునభూమి; సమానుండు;
సమః = భూమితో సమానుండు; బు బుద్ధిచే, బృహస్పతితో సరియైనవా
ధ్యా = బుద్ధిచేత; బృహస్పతి సమః = డు; కీర్తియందు, దేవేంద్రునకుసాటి
బృహస్పతితో సమానుండు; యశసా = యగను. అని, తాత్పర్యము.

రక్షితా జీవలోకస్య స్వజనస్యాభి రక్షితా
రక్షితాస్వస్య వృత్తిస్య ధర్మస్యచ పరంతపః. ౧౦

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతము) = యువాడు.
రాముడు; జీవలోకస్య = ప్రాణిలోక రాముడు, ప్రాణిలోకంబునంత
ముయొక్క; రక్షితా = రక్షించువాడు. యుగాపాడువాడు; విశేషించితన
స్వజనస్య = తనబంధువుయొక్క; అభిర బంధువులంగా పాడువాడు; తనక్షత్రి
క్షితా = విశేషించిరక్షించువాడు. స్వ యజాతీకిందగిన యాచారమునువణో
స్య = తనదైన; వృత్తిస్య = ఆచారము శ్రమధర్మకంబులనురక్షించుచు ఉండువా
యొక్కయు; ధర్మస్యచ = ధర్మము డు; శత్రువులందరింపఁ జేయువాడు.
యొక్కయు; రక్షితా = రక్షించువా అని, తాత్పర్యము.
డు. పరంతపః = శత్రువులదపఁపఁజే

రామో భూమిని లోకస్య చాతుర్వణ్యస్య రక్షితా
మర్యాదానాంచ లోకస్య కతాకార యితాచసః. ౧౧

టీక॥ భామిని=సీతాదేవీ! రామః= రాముడు; లోకస్య= ప్రపంచముయొక్క; చాతుర్వ్యస్య= నాలుగువంశములయొక్క; రక్షితా= రక్షించువాడు. సః=ఆ రాముడు; లోకస్య= ప్రపంచముయొక్క; మర్యాదానాం= మర్యాదలయొక్క; కతావ=చేయువాడును; కారయితావ=చేయించు

వాడును. సీతాదేవీ! రామండు, లోకంబునందలి నాలుగువంశులను రక్షించువాడు; మఱియు నతండు లోకంబునందలి మర్యాదలను సుష్టింపువాడు. ప్రజల చేసిన స్థింపజేయువాడు. అని, తాత్పర్యము.

అచిన్తా నచిత్తోత్సర్గం బ్రహ్మచర్యవ్రతేస్థితః
 “బ్రహ్మచర్యవ్రతోదితః” ఇతిపాతాంతరం.
 సాధూనాముపకారజ్ఞః ప్రచారజ్ఞశ్చ కర్మణామ్. ౧౨

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతమ)= రాముడు; అచిన్తా= కాంతిగలవాడు. అస్మిథం= మిక్కిలియును; అచిత్తః=పూజింపబడినవాడు. బ్రహ్మచర్యవ్రతే=బ్రహ్మచర్యవ్రతమునందు; స్థితః=ఉన్నవాడు. బ్రహ్మచర్యవ్రతోదితః (అని, పాతాంతరము)= బ్రహ్మచర్యవ్రతముచేఁబ్రసిద్ధుడు. సాధూనాం=పెద్దలకు; ఉపకారజ్ఞః= ఉపకరించుట నెఱింగినవాడు; పెద్దలకు

పకారముసేయువాడనుట. కర్మణాం=కర్మములయొక్క; ప్రచారశ్చ=గతనెఱింగినవాడు. రామండు; మిక్కిలియుఁ గాంతిమంతుండు, మిక్కిలియుఁ బెద్దలచేఁబూజింపబడువాడు; బ్రహ్మచర్యవ్రతంబునవలంబించియుండువాడు; పెద్దలకు పకారముసేయువాడు; కర్మగతినెఱింగినవాడు. అని, తాత్పర్యము.

రాజవిద్యా విసితశ్చ బ్రాహ్మణానాముపాసితా
 శ్రుతవాక్ శీల సంసన్నో విసితశ్చ పరంతపః. ౧౩

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతమ)=రాముడు; రాజవిద్యావిసితశ్చ=రా

జవిద్యలయందుఁగీఁతుండును. బ్రాహ్మణాదులందఱింపఁజెయువాఁడు. రాముండు, రాజవిద్యలనేర్చినవాఁడు; బ్రాహ్మణులనేఁచువాఁడు; విద్యలనేర్చినవాఁడు; సదాచారముగలవాఁడు; విశిష్టుండు; శత్రువులందఱింపఁజేయువాఁడు, అని, తాత్పర్యము.

యజుర్వేద విశిష్ట వేదవిద్వి స్సు పూజితః
ధనుర్వేదేవ వేదేషు వేదాంగేషుచ స్థితః. ౧౪

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతము) - యజుర్వేదమునందు శిషింపఁబడినవాఁడును; వేదవిద్విః = వేదముల నెఱింగినవారలచేత; సుపూజితః = చక్కఁగాఁగూర్చింపఁబడినవాఁడు. ధనుర్వేదేవ = ధనుర్వేదమునందును; వేదేషు = యజుర్వేదమునందును; వేదాంగే = సువితర వేదములయందును; వేదాంగే = వేదాంగములయందును; స్థితః = పఠితుండు. రాముండు, యజుర్వేదంబును జక్కఁగా జదివినవాఁడు; వేదవేత్తలగువారలచేతఁజక్కఁగాఁగూర్చింపఁబడువాఁడు; ధనుర్వేదమును, ఇతర వేదములును, వేదాంగంబులును, జక్కఁగాఁజెరిగినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

విఫులాంగః మహాబాహుః కంబుగ్రీవ శ్శుభాననః
గూఢజక్రః స్సుతామ్రాక్షో రామో దేవి జనై శ్శ్రుతః. ౧౫

టీక॥ దేవి = సీతాదేవి! రామః = రామః సుందరమయినముఖముగలవాఁడు. గూఢజక్రః = అగపదసమూవుల సంధియెముకులుగలవాఁడు. సుతామ్రాక్షః = మిగిలియు నెఱ్ఱుకండ్లుగలవాఁడు. జనైః = జనులచేత; శ్రుతః = వినబడినవాఁడు.

నవాండు.

సీతాదేవీ! రాముండు విశాలముల
యినమూంపులుగలవాడు; పెద్దచేతు
లుగలవాడు; శంఖమువంటి మెడగల
వాడు; మణియు. నతనిమొగమునుండ
రముగానుండును; అతనిమూంపులసం

ధియొముకలుమాంసముచేత మూయం
బుచేయగపడకుండును; అతనికండ్లెట్టం
గానుండును; అతండు, సమస్తలోకంబు
లందుండు, బ్రసిద్ధుండు.
అని, తాత్పర్యము.

దుందుభిస్వననిఘోష స్పృగ్గవణః ప్రతాపవాక్
సమ స్వమవిభక్తాంగో వశం శ్యామం సమాశ్రితః. ౧౬

టీక॥ రామః (అధ్యాపూతము) =
రాముండు; దుందుభిస్వననిఘోషః =
భేరిధ్వనివంటికంఠధ్వనిగలవాడు. స్పృ
గవర్ణః = సుందరమైనరంగులవాడు
ప్రతాపవాక్ = పరాక్రమశాలి. సమః =
అంతపాడవును బొట్టియుంగాని దేహ
ముగలవాడు. సమవిభక్తాంగః = ఎచ్చ
తక్కువలులేనివియు వేలుపలుపబడినవి
యునగునవయవములుగలవాడు. శ్యా
మం = నల్లని; వర్ణం = రంగును; సమాశ్రి
తః = పొందినవాడు.

రామునికంఠధ్వని భేరిధ్వనియుంబో
లెనుండును; అతని దేహవర్ణము సుందర
ముగానుండును; అతనిపరాక్రమముగొ
ప్పది; అతనిదేహము, అంతపాడవును
అంతపొట్టియునుగాక సమముగానుండు
ను; అతనియవయవంబులన్నియు, నెచ్చ
తక్కువలులేక, యొకటితోనొకటిచేర
క, సుందరములయియుండును; అతనిదే
హమునల్ల గానుండును.
అని, తాత్పర్యము.

త్రిస్థితస్త్రీ సలంబశ్చ త్రిసమస్త్రీమహోన్నతః
త్రితామ్రస్త్రీశుచస్త్రిగోగభీరస్త్రీశునిత్యశః. ౧౭

టీక॥ రామః (అధ్యాపూతము) =
రాముండు; నిత్యశః = ఎల్లప్పుడును;
త్రిస్థితః = మూటియందు స్థైర్యము గ

లవాడు, “ఉరశ్చమణిబంధశ్చ ముష్టిశ్చ
నృపశేష్ఠిరా” (తొమ్మిదిచేతిమ
ణికట్టునుబిడికిలియును, రాజునకునిరము

లుగానుండును) అని, సాముద్రకము
సందుఁజెప్పఁబడినలాగున , తోమ్మ
మణిబంధము, పిడికిలి, ఈమూఁడును స్థి
రములుగాఁగలవాఁడనుట , త్రిప్రళం
బి=మూటియందు నిడువుగా నుండు
వాఁడు, “ప్రలంబాయస్యసథనీ త్రయో
భ్రాముష-బాహవః” (ఎవ్వనికిఁగను
బొమ్మలునువృషణులునుబాహువులు
ను దీఘములుగానుండునో , అతం
డునవంతుఁడగును) అనిచెప్పఁబడిన
ట్లు, కనుబొమ్మలునువృషణములునుబా
హువులును దీఘములుగాఁగలవాఁడ
నుట. త్రిసమః=మూటియందుఎచ్చుత
క్కులనులేనివాఁడు “ కేశాగ్రంవృష
ణంజాను సమానస్యసథాపతిః” (త
లవెండ్రుకల కొనలును వృషణములును
మోఁకాళ్లును ఎవ్వనికి సమానములు
గానుండును, అతండురాజగును.) అ
న్నట్లు , తలవెండ్రుకలును వృషణము
లును మోఁకాళ్లునుసమానముగాఁగల
వాఁడనుట. త్రిషు=మూటియందు;
ఉన్నతశ్చ=పొడవైనవాఁడును , “నా
భ్యంతఃకుక్షివత్కోభిరున్నతః క్షిత్తిరోభ
వత్” (బొడ్డు, లోఁగడుపు, తొమ్మ, వీని
చేనున్నతుండైనవాఁడు రాజగును)
అన్నట్లు, బొడ్డునులోఁగడుపును తొ

మ్మను, బొడవులుగాఁగలవాఁడనుట. త్రి
తామ్రః=మూటియందెఱ్ఱవైనవాఁడు,
“నేత్రాంతసఖపాణ్యంఘ్రితలైస్సామై
త్రిభిస్సుఖి” (కనుగొనలును సఖము
లును అఱచేతులు సఖకాళ్లును ఎఱ్ఱగా
నున్నచోనుఖయగును) అనియున్నట్లు,
కనుగొనలును సఖములును అఱచేతు
లునుఅఱకాళ్లును ఎఱ్ఱనివిగాఁగలవాఁ
డనుట. త్రిషు=మూటియందు; స్త్రిగ్ధ
శ్చ=నునుపుగలవాఁడును , “ స్త్రిగ్ధా
భవంతివై యేషాంపాదరేఖాస్థిరౌరు
హః । తథాలింగమణిస్తేషాం మహా
భాగ్యంవినిదిశశేత్” (ఎవ్వరికి, పాదము
లయందలి రేఖలును తలవెండ్రుకలును
లింగమును, నునుపుగలిగియుండునో,
వారలకుమహాభాగ్యము గలుగునని చె
ప్పవలయును) అనియున్నట్లు, పాద
రేఖలును తలవెండ్రుకలును లింగము
ను నునుపుగాఁగలవాఁడనుట. త్రిషు=
మూటియందు; గంభీరః = గాంభీర్య
ముగలవాఁడు , “స్వరేగతౌచనాభౌచ
గంభీరత్త్రిషుశస్యతే” (కంఠధ్వనియం
దును నడకయందును గాంభీర్యము గ
లిగి, నాభియందులోఁతుగలవాఁడుప్ర
శస్తండు) అనిచెప్పఁబడినచొప్పన, కం
ఠస్వరంబును, నడకయును గంభీరము

లుగాను నాధి లోతుగాను గలవాఁడనుట.

రామునిటొమ్మునుమణికట్టుపిడికిలియునుస్థిరములుగానుండును; అతనికినుబొమ్మలునువృక్షములును బాహువులునుదీక్షుములుగానుండును; అతని, తలవెండ్రుకలునువృక్షములును, మోకాళ్లును, సహానములుగానుండును; అ

తనినాధియునులోఁగఁగఁతునుటొమ్మునుబొడవుగానుండును; అతనికినుఁగొనలునునఖములునుఅజచేతులును అఱకాళ్లునువెండ్రుకలుగానుండును; అతనిపాదరేఖలునుదలవెండ్రుకలును లింగమునునునుపుగలిగియుండును; అతనికింతవ్యసాయమునడకయును నాధియునుగంభీరములుగానుండును. అని, తాత్పర్యము.

త్రివలీవాం స్త్ర్యవనత శ్చతుర్వ్యంగ శ్రీగీర్వాణాః
చతుషుల శ్చతులేఖ శ్చతుషిరఘా శ్చతుస్సమః. ౧౮

టిక॥ రామః(అధ్యాత్మతము)= రాముఁడు; త్రివలీవాణ్ = కంఠమునందు మూడుముడుతలుగలవాఁడు “స్థిరాక్షి రేఖాసుభగోపవన్నా స్థిగ్ధా సుమాం సోపచితాసువృత్తా , సచాతిదీక్షాః డతురంగులౌచ గ్రీవాదదీక్షాః భవ తీహాధన్యా”(స్థిరంబునుమూడురేఖలు గలదియును సుందరంబును నున్నవైచి యుబలిసినదియును గుండ్రముయు నది యునంత బొడవుగానిదియు నాలుగం గుళంబులుపొడవైనదియునగు కంఠము న్నహోధనముగలుగును) అని, నెప్పుడ డినట్లు , మూడురేఖలుగల కంఠము గలవాఁడనుట. త్ర్యవనతః = మూటి యందులోతుగలవాఁడు, “పిన్వోపచి

తైః మైత్రిక్షిపవనుశ్చాదుకై స్తస్య నైస్సుఖినిః , స్థిగ్ధా సుమాం రేఖాఫల సాంతవ్యక్త్యేవేనసాన్యాహం” (బ లినియున్నపియుం బల్లములనునవియు నగు స్తరగ్రములచేరాజులగుదురు, అ ట్టి స్తరములచే సుఖముగలవారిగుదు రు; ధనవంతుల రేఖలునుపు గలిగి ళల్లములుగా నుండును; దరిద్రులకు దీనికి విచిత్రములుగా నుండును, అనిచెప్పబడినలాగున, స్తరగ్రంబులును స్తర ములునురేఖలును బల్లములుగాఁ గల వాఁడనుట. చతుర్వ్యంగః = నాలుగు హస్తములుగాఁగలవాఁడు, “గ్రీవా ప్రజననం పృథ్వం హస్తం జంఘాచ పూజ్యతే” (కంఠములింగముపిత్తి పి

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౬౬

స ౩౫

కరః, హస్తస్యమగు నేనప్రతస్తయ) అని చెప్పబడినచో పునః, కంఠమింగముపి జ్జపిక్రయా నామగమ హస్తస్యమలు గాంగలవాడనుట . శ్రీశంఖవాక్ = మూడులక్షణములతోఁగూడిన తలగల వాఁడు, “ఆవర్తత్రయం చిరంఘస్యో రస్సక్షిసిభృతాం నేతా” మూడు సుళ్ల కేసుందరమయినతలయె వ్వరికిఁగలవో అతఁడురాజులకు నాఁడుకండగును) అనియొప్పట్లు మూడు సుళ్లతోఁగూడిన తలగలవాడనుట. చతుష్క-లః = నాలుగువేదములుగలవాఁడు, (ఇచ్చట, నేదమనఁగా, వేదమునుసూచించు రేఖ) “మూలేఽంగుష్ఠవ్యవేదానామతస్యస్తిస్త్రివవవా, ఏకాద్యవాయుధారౌ గంఠేఖాజ్ఞేయా ద్విజన్తనాం” (పెద్ద వ్రేలికింద, వేదమునుసూచించు రేఖలు నాలుగుగాఁగూడుగాని రెండుగాని, యొకటిగాని, ద్విజులకుండును) అని, చెప్పబడినట్లు, అంగుష్ఠమూలంబున, నాలుగువేదంబులు జెలియటను సూచించునాలుగురేఖలుగలవాడనుట. చతులేఖః = నాలుగురేఖలుగలవాఁడు, “లలాటేఽంగుష్ఠవ్యవేదానామతస్యస్తికరేఖికాః, శతద్వయం శతపష్టస్తస్యా యుర్వింశతిస్తథా” “యస్య పాదత

లే వద్రస్వజ శంఖాఁకుఁడోపమాః , రేఖా స్సస్య క్క్రకాశంతే మనుశం ద్రంతమచిరేతీ” “పాదౌచితస్యోరే ఖాశ్చ యస్యోష్ఠంబ్యభంగురః” (లలాటంబున నాలుగురేఖలుగలవానికి, ఇన్నాలు సువేష్టంబు లాయున్ను, మూడు రేఖలుగలసచో నూలుసలచ త్వరంబులు, రెండైనచో నలువది, యొకైనచో, నలువది సంవత్సరంబులాయున్ను, ఎవ్వరియొకకాలునందు, వజ్రమధ్వజముశంఖము అలకుశము. వీని బోలురేఖలు చక్ర-గాఁబ్రకాశించుచుండునో, అతఁడురాజు చెప్పవలయును. ఎవ్వనిహస్తంబున, ఛేదములేక, యీనాలుగురేఖలుండునో, అతఁడునురాజగును) అని, చెప్పబడినట్లు, లలాటమునందు నాలుగురేఖలును, అలకాలునందును అతిచేతయందును, వజ్రము ధ్వజము శంఖము అలకుశము వీరిబోలురేఖలును గలవాడనుట. చతుష్క-మరః = నాలుగుహస్తముల ప్రమాణముగలవాఁడు (ఇటువది నాలుగుగంధములుగలది యొకహస్తము) “షణ్ణవస్యంగుళోష్ఠేష్ఠోయో పుమాక్ సవివౌకసః” (తొంబది యాఁగుశంబుల పాదపుగలపురుషుండు చేవసదృశుఁడు) అన్నట్లు, తొంబ

దియాజంగుళముల పొడవుగలవాఁడనుట. చతుస్సము = నాలుగువచ్చుతక్కువలు లేనివి గాఁగలవాఁడు, “బాహుజానూరుజంఘాశ్చ చ త్వోన్యథసమానిచ” (బాహువులును మోఁకాళ్లునుదోడలునుచిక్కులును, ఈనాలుగునుసమానములుగానుండవలెను) అనియున్నట్లు, బాహువులును మోఁకాళ్లునుదోడలును చిక్కులునుసమానములు గాఁగలవాఁడనుట.

రాముఁడు, కంఠమునందుమూడు రేఖలుగలవాఁడు; మఱియు, నతనిస్త

నాగ్రంబులును స్తవంబులును, రేఖలునూ బల్లముగా నుండును; అతనికంఠమును లింగమునుబిట్టలునుచిక్కులును హృస్వములుగానుండును; అతనితలలోమూడునుళ్లుగలవు; అతనియంగుష్ఠమూలంబుననాలుగురేఖలున్నవి; అతనినుదుటనుబాదతలంబులను అఱచేతులంబును, నాలుగు రేఖలు గలవు; అతనియాన్నత్యములొంబచియాజంగుళములు; అతని, బాహువులు మోఁకాళ్లుచుతోడలునుచిక్కులును సమానములుగానుండును. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశశసమద్వంద్వ శ్చతుర్దశ్చ శ్చతుర్దశః

మహారథ హనునాసశ్చ పంచస్త్రిగోష్ఠ వంశవాక్, ౧౩

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = రాముఁడు; చతుర్దశశసమద్వంద్వః = పదునాలుగుసమానములయినజంటలుగలవాఁడు, “ఘృహానాసాపుటేనేత్రే కఠావోష్ఠోచచూచుకే, కూర్మరామణిబంధేచజానునీవృషణౌకటీ, కరౌపాచాస్థితౌమన్య సమాజ్ఞేయస్సఘాపః” (కనుబొమ్మలును ముకురంధ్రంబులునుగండ్లునుజేవులును బెదవులునుస్తనాగ్రంబులును మోఁచేతులునుమణికట్టులును మోఁకాళ్లునువృషణంబులును

కటిస్తలింబులును శేతులును బాదంబులునుచిఱుండులును, ఎవ్వరికి సమానములై యుండునో, అతండు రాజనియెఱుంగునది.) అన్నట్లు, ఈపదునాలుగవయవములునుసమానములు గాగలవాఁడనుట, చతుర్దశ్చః = నాలుగుదంష్ట్రలనంబడుదంతములు గలవాఁడు, (పండ్లవరుసల రెంటిలో నడుమ నాలుగు పండ్లకు రెండు ప్రక్కలనుండు పండ్లునాలుగును దంష్ట్రులనం బడుచున్నవి) “స్త్రిధౌఘనాశ్చదశనా సుస్థీక్ష్ణదం

ప్రాప్తమాశ్చకుభాః " (కాంతిగలవియుఁ బెద్దవియుఁ డీశ్వరులును సమంబులునగు దంష్ట్రలుమంగళకరంబులు) అని, చెప్పంబడులక్షణంబులుగల, నాలుగు దంష్ట్రలుగలవాఁడనుట . చతుర్కణ్ఠి = నాలుగువ్యంగములయొక్క నడక వంటి నడకగలవాఁడు, సీంహము పెద్దపులి యేనంగు వృషభము ఈనాగువ్యంగంబులంబోలెనడుచువాఁడనుట. మహోష్ఠహనునానశ్చ = పెద్దచేర పెద్దవియును శక్తిశీలమిది భాగములును ముక్కునుగలవాఁడు, (ఇచ్చట, "పెద్ద పెద్దవి" యనగా, మంకెన వృష్యంబోలె నెఱ్ఱనై మాంసముచేబలిసిన పెద్దవియునుట; "పెద్దహనువు" అనగా, మాంసముచేబలిసిన హను వనుట, "పెద్దముక్కు" అనగా, ఉన్నతమయినముక్కు-అనుట) "బంధుజీవకుసుమోపమోధరోమాంసలో రుచిరబింబరూపస్సతే, పూర్ణమాంసలహనుస్తుభూమిపస్త్రంగతుండ రుచిరాకృతిస్తథా" (ఎవ్వనికి, మంకెన వృష్యతో సమానమయి బలిసిమనోహరమయినదొండపండువలెనుండు పెద్దవియును, మాంసముతోనిండిన చెక్కిలిమీఁది భాగములును ఉన్నతమైనముక్కు-యొక్క

మనోహరమయినయాకృతియు నన్నవో, అతండురాజగును) అనియున్నట్లు, మంకెనవృష్యవలె నెఱ్ఱనై బలిసియుండు పెద్దవియును మూలముతో నిండియుండు చెక్కిలిమీఁది భాగము నున్నతమయిన ముక్కునుగలవాఁడనుట. పంచస్త్రిగ్ధి = అయిదు కాంతిగల యివయవములుగలవాఁడు, "చతుస్సేషి హేనసౌభాగ్యం దంతస్నేహేనభాజనం, త్వచస్నేహేనశయనం పాదస్నేహేనవాహనం; స్త్రిగ్ధసీలవృదుకుంచి తాస్తథామాధకజా స్సృఖికరాః " (కండ్లయందుఁ గాంతియుఁ డిగ్గ సౌభాగ్యముగల్గును ; దంతముల యందుఁ గాంతియుండిన మంచి భోజనము గల్గును ; చమకమునందుఁ గాంతియున్నవో, మంచి పాన్యముగలుగును ; పాదములయందుఁ గాంతియుండినవో, వాహనంబుగల్గును ; కాంతిగలిగినల్లనివైచుటలుగల వైచుకలు సౌఖ్యముగలిగించును.) అనియున్నట్లు, కండ్లునుదంతములును దేహచమకమును బాదంబులునుదలవైచుకలును గాంతిగలవి గాఁగలవాఁడనుట. అష్టవంశవాక్ = ఎనిమిదినిడుపై నవిగలవాఁడు, "బాహూచసలక్ష్మవోరూజంఘే చేత్యష్టవంశకాః" (బాహు

పులును వ్రేళ్లును దొడలును బిక్కిలును ఈ యెనిమిదియు దీర్ఘములయ్యియుండవలెను) అన్నట్లు. దాహపులును వ్రేళ్లును దొడలును బిక్కిలును దీర్ఘములు గాగలవాండ్రును.

రాముని, కనుబొమ్మలును ముక్కురంధ్రములును గండ్లును శివులును బెదపులును స్తనాగ్రంబులును మోచేతులును మణికట్టులును మోకాళ్లును వృషగాంబులును గట్టస్థలంబులును శేతులను బాదంబులు బిటుందులును సమానంబులుగానుండును; అశ్వశికి, చక్రప్రసంబహనాలుగు శుభలక్షణ అక్షరంబులయిన

పండ్లుగలవు; అతండు, సింహము, పెద్ద ఫలి, యేనుంగు, వృషభంబు, ఇవినడుచు నట్లునడుచును; ఎఱ్ఱగా బలిసియుండు పెదపులును బలిసియున్నతము లయిన హనుపులునున్నతంబయిన ముక్కును గలిగియుండు; అతనికి కండ్లయందును బండ్లయందును కేశహవమామునందును నాదంబుల యందును శేకంబులయందును గాంకియుండును; అశ్వనిదాహపులును వ్రేళ్లును దొడలును బిక్కిలును దీర్ఘములయ్యియుండును.

అని, తాత్పర్యము.

దశపద్ధో దశబృహ స్త్రీభి ర్వాన్యస్తో ద్విశుక్లవాన్
పదున్నతో నవతను స్త్రీభి ర్వాన్యస్తో రాఘవః. ౨౦

శీక॥ రాఘవః = రాముండడు; దశపద్ధి = పదిపద్ధములవంటినుపయోగములు గలవాండడు. “ముఖసేత్రాన్యజిహ్వాపతాలుస్తవనఖాకిరౌ, పాదౌచదశపద్ధాని సద్ధాకారాణిన్యచ” (ఎవ్వనికి, ముఖముపకండ్లును నోలును నాలుకయును బెదపులును దపుడలును స్తనములును గోళ్లును హస్తములును బాదములును, దామరపూలుంబోలె నుండునో, అతండు, రాజగును.) అనియున్నట్లు

తశపదియును బద్ధములవంటివిగాగలవాండ్రును. దశబృహత్ = పదిపెద్దవిగాగలవాండడు; “శిరోలలాటే శ్రవణే గ్రీవావత్సృహృత్తథా, ఉదరంపాణిపాదౌచపుష్కదశబృహంతిచ” (తలయును లలాటంబును శివులును కంఠమును తొమ్మిదుహృదయమును నోరును చేతులును కాళ్లును బిడ్డయును, బెద్దవిగానుండవలయును ఇచ్చట, “పెద్దహృదయమనగా, ఉదారహృదయమనుట.) అని,

యున్నట్లు, ఈపదియవయవములును బె
ద్దవిగాఁగలవాఁడనుట. త్రిభిః=మూటి
చేత; వ్యాప్తిః=వ్యాపించినవాఁడు, “అ
భిర్యోప్తిశ్చ యగ్యస్యా లేజసాయశ
సాశ్రియా (లేజస్సు చేతను కీర్తిచేతను
సంపదచేతను వ్యాప్తి యెవ్వరికిఁగలదో
అతండు త్తముండు) అనియున్నట్లు, లేజ
స్సు చేతనుగీతిఁ చేతను సంపదచేతను ప్ర
పంచమునందంతయుఁ బ్రసిద్ధి కెక్కిన
వాఁడనుట. ద్విశుక్లవాఁ=రెండు తెల్ల
నివిగలవాఁడు, తెల్లనిదంతములునుగం
డ్లునుగలవాఁడనుట; లేక, “ద్వాశుక్లా
తుశుభాశుద్ధా వంశౌమాతూః పితౄస్త
థా” (రెండుశుక్లంబులవఁగా, మంగళ
కరంబులును బరిశుద్ధంబులును మాతృపి
తృవంశంబులు రెండును.) అనియున్న
ట్లు, పరిశుద్ధంబులయినమాతృపితృవం
శంబులు రెండును గలవాఁడనుట. షడు
న్నతః = ఆఱుడన్నతములయినవిగల
వాఁడు, “కక్షంకుషీశ్చవక్షశ్చ ఫూణ
సూరిధాలలాటికా, సర్వపూతేషు ని
దిఃస్తా ఉన్నతాం గా శ్శుభప్రదాః”
(చంకయును కడుపును తొమ్మిదును
కుసుమాఘ్రనులలాటమును, ఇవియు
న్నతములయినచో, సర్వప్రాణులయం
దును, మంగళప్రదంబులని చెప్పఁబడినవి)

అనియున్నట్లు, ఈయాఱునున్నతములు
గాఁగలవాఁడనుట. నవతనుః=తొమ్మిది
సూక్ష్మము లయినవిగలవాఁడు, “సూ
క్ష్మైశ్చింగుళిపర్వాణి కేశరోషనఖత్వ
చః, శేఫశ్చయేషాం సూక్ష్మాణితేనరా
దీఘజీవినిః. అస్ఫుటితాగ్రంసూక్ష్మం
శ్శత్రుశుభం మృదుచసఁతతంస్నిగ్ధం,
సూక్ష్మదృక్ సూక్ష్మబుద్ధిశ్చయోనరస్స
సుఖీభవేత్” (వ్రేళ్ల గణుపులునుదలవెం
డ్రుకలును గోళ్లును జమ్మమును, లిం
గమును ఎవ్వరికి సూక్ష్మములయియుం
డునో, వారు దీఘకాలము జీవించు
రు; చిట్లనికొనలుగలిగి మృదులమయిదట్ట
ముగానునునై సూక్ష్మమయి యుండు
మీసముమంగళకరము; సూక్ష్మదశియ
గువాఁడును సూక్ష్మబుద్ధియగువాఁడును
సుఖంబునొందును) అనియున్నట్లు, వ్రేళ్ల
గణుపులునుతలవెండ్రుకలునుగోళ్లునుజ
మ్మమును లింగమును మీసమునుదృష్టి
యును బుద్ధియును, ఈతొమ్మిదియును
సూక్ష్మములు గాఁగలవాఁడనుట. త్రి
భిః=మూడిటిచేత; వ్యాప్తిః=పాం
దుచున్నాఁడు, మూడైనపూర్వాస్తా
మధ్యాహ్నపరాస్తా కాలములచేతధ
ర్మాధికామములననుష్ఠింపుననుట.
రామునిముఖమును కండ్లును నోరు

జ్జ

స

నునాటకయును బెదవులును దవుడలు సై
నములును గోళ్లును హస్తములును బాద
ములును బద్ధములవలెనుండును; అతనిత
లయును లలాటమును చెవులును గంఠము
ను తొమ్మును హృదయమును కడుపును
చేతులును కాళ్లును బిట్టలును బెద్దవి; అతం
డు తేజంబునను యశంబునను సంపదను
బ్రసిద్ధి కెక్కినవాఁడు; అతని మాతృపితృ
వంశంబులు రెండును బరిశుద్ధంబులు;
అతని చంకయును కడుపును తొమ్మును

ముకుటను మూఁచును లలాటమును, త
న్నతములు గానుండును; అతని, వేళ్ల గ
ణువులును దల వెండ్రుకలును వెండ్రుక
లును గోళ్లును జుమకమును లింగమును
మీసమును దృష్టియును బుద్ధియును సూ
క్ష్మములు; అతండు, పూర్వాష్టామ
ధ్యాహ్ని పరార్హకాలంబులందు, వరు
సగా ధర్మార్థకామంబుల ననుష్ఠింప
ను. అని, తాత్పర్యము.

సత్యధర్మ పర శ్రీమాన్ సంగ్రహః సుగ్రహే రతః

చేశకాల విభాగజ్ఞ స్సర్వలోక ప్రియంవదః. ౨౧

టిక॥ రామః (అధ్యాత్మతము) =
రాముండు; సత్యధర్మపరః = సత్యము
నందును ధర్మమునందును ఆసక్తుండు.
శ్రీమాన్ = అధికమయిన సంపదగల
వాఁడు. సంగ్రహః సుగ్రహే = ఆర్జిం
చుటయందును ఇచ్చుటయందును; రతః =
ఆసక్తుండు. చేశకాల విభాగజ్ఞః = చేశ
శములయొక్కయు కాలములయొక్క
యు విభాగముల నెఱింగినవాఁడు, ఏశే
శంబుననే కాలంబున జేసికేయవలయు
నోదాని సంతయు నెఱింగినవాఁడనుట.

సర్వలోక ప్రియంవదః = సమస్తప్రాణు
లకును ప్రీతిగలిగించు మాటనె చెప్పు
వాఁడు.

రాముండు, సత్యంబునందును ధ
ర్మంబునందును మిక్కిలియునాసక్తిగ
లవాఁడు; శ్రీమంతుండు; ధనాదులనా
జిఁపించును; వానియాచకులకిచ్చును; ఏశే
శంబుననే కాలంబున జేసికేయవలయు
నోదాని సంతయు నెఱుంగును; సమస్త
ప్రాణులకును ప్రీయముగానే మాటలా
చును. అని, తాత్పర్యము.

ధాతాచ తస్య ద్వైమాత్ర స్సౌమిత్రీ రపరాజిరః

జ్జ

జ్జ

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౬౩౫

స ౩౫

అనురాగేణ రూపేణ గుణైశ్చైవ తథావిధః. ౨౨

<p>టిక్కాతస్య - ఆరామునియొక్క; భాగితా-తమ్ముడును; ద్వైమాత్రః= ఇద్దఱు తల్లులకుఁ బుట్టినవాఁడును, (లక్ష్మణుండునుమిత్రకుఁ బుట్టినవాఁడైనను. అతనిరామునితోఁగొనల్యయుఁ బెంచినదికావున, ఇద్దఱుతల్లులకుఁబుట్టినవాఁడనిచెప్పఁబడినది); అపరాజితః= పరాజయమునొందనివాఁడునగు; సౌమిత్రిశ్చ = సుమిత్రకొడుకైనలక్ష్మణుండును; అనురాగేణ = ప్రేమచేతను,</p>	<p>దయచేతననుట; రూపేణ = సౌందర్యముచేతను; గుణైశ్చైవ=గుణములచేతను; తథావిధః=అట్టివాఁడు. ఆరామునితమ్ముండు, రెండుతల్లులకుఁబుట్టినవాఁడుఁ బరాజయంబునొందనివాఁడునగులక్ష్మణుండును, దయయుండును సౌందర్యమునందు నితరగుణంబులందును, రామునకుసరివచ్చును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తావ్రథా నరకాదూతౌ త్వద్దశేన సముత్సుకా
విచిన్వంతౌ మహీం కృత్వా మస్తాభి రభి సంగతౌ. ౨౩

<p>టిక్కాతా=ఆ ; నరకాదూతౌ= పురుషశ్రేష్ఠులగురామలక్ష్మణులు ; ఉభౌ=ఇద్దఱును ; త్వద్దశేన సముత్సుకౌ=నీయొక్కచూచుటయందుమిక్కిలి యుఁగోరికలవారలై; కృత్వా=సమస్తమయిన; మహీం=ధూమిని; విచిన్వంతౌ=వెదకుచు; అస్తాభిః = మా</p>	<p>తోఁగూడ; అభిసంగతౌ= చేరినారు. పురుషశ్రేష్ఠులగు నారామలక్ష్మణులునిన్నుఁబూడఁగోరినవారలై ధూమియంతయు వెదకుచుండఁగా, మాకును వారికినిసమాగమంబుగల్గినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త్వా మేవ మాగమాయాణౌ విచరంతౌ వసుంధరామ్
దదశేతు మృగపతిం పూర్వశేనా వరౌపితమ్. ౨౪
ఋశ్యమూకస్య పృష్ఠేతు బహుపాదప సంకులే
భ్రాతృ భయాత్ మానీనం సుగ్రీవం ప్రియదశేనమ్. ౨౫

టిక||తే=ఆరామలక్ష్మణులు; త్యాప్రియదశకం=సంతోషకరంబగు మా
మేవ=నిన్నే; మాగమాణే=వెద చుటగలవాడునగు; మృగపతిం=వా
కుచు; వసుంధరాం=భూమియంత నరమృగములకుం బ్రభువైన ; సుగ్రీ
యు; విచరంతో=తిరుగుచు; పూర్వజే వం=సుగ్రీవుని; దదశకతుః=చూచిరి.
న=అన్నయగువాలిచేత ; రాజ్యా ఆరామలక్ష్మణు, లక్ష్మణిన్నువెదకు
త్=రాజ్యమునుండి ; అవరోపితం=చు, భూమియంతయుండిరిగి, యన్న
శ్రోయబడినవాడును; భ్రాతుః=అ యగువాలిచే సింహాసనంబునుండి తో
న్నవలన; భయాత్కం=భయముచే యంబడి వాణివలని భయంబునం బె
తంబీడింపబడినవాడును; బహుపాద కు- వృక్షంబులతో నొప్పుచున్నయు
పసంకులే=పెక్కులయినవృక్షములచే శ్యమూక పర్వతమధ్య ప్రదేశములో
నిండిన; ఋశ్యమూకశ్య=ఋశ్యమూ సున్నవారింబ్రయదశకంబగువాని,వా
కపర్వతముయొక్క; పృష్ఠేషు=నడు నరాధీశ్వరుసుగ్రీవుంజూచిరి.
మునందు; ఆసీనం=కూర్చున్నవాడును; అని, తాత్పర్యము.

వయంతు హరిరాజం తం సుగ్రీవ సత్యసంగరమ్

పరిచ ర్యాస్త హే రాజ్యా త్పూర్వజే నావరోపితమ్. ౬౬

టిక||వయంతు=మేమును; రాజ్యా విచి; ఆస్త హే=ఉన్నాము.
త్=రాజ్యమునుండి; పూర్వజేన=అన్న మేము, వాలిచే రాజ్యంబునుండితొ
యగువాలిచేత; అవరోపితం=తొయ యంబడిన, సత్యప్రతిజ్ఞండు వానరాధీ
బడిన; సత్యసంగరం=సత్యమయినప్ర శ్వయండునగు సుగ్రీవునకు సేవసేయు
తిజ్ఞగల; తం=ఆ; హరిరాజం=వాన చుండుము. అని, తాత్పర్యము.
రాధివుండగుసుగ్రీవుని; పరిచర్య- సే

తత స్తో చీరవసనా ధనుఃప్రవరపాణినా

ఋశ్యమూకశ్య శైలశ్య రమ్యం దేశ ముపాగతౌ. ౬౭

టిక||తతః=అటుపిమ్మట; చీరవసనా= నారచీరలకట్టుకొన్నవారలును;

ధనుఃప్రవరపాణినౌ (ధనుఃప్రవరపాణి) మునుఃఉపాగతౌ=పొందినారు.
 జీ)-ధనుశ్చేష్టానులహస్తములందుఁ అంశ నానీచీగలు గట్టుకొని శ్రే
 గలవారలనగు; తౌ=ఆ గావలక్షణుల వ్రంబులగుచువులు చేతలబూని యా
 లు; ఋశ్యమూకస్య=ఋశ్యమూకః సు గ మ లక్షణులు, ఋశ్యమూకస్య
 ను; శైలస్య=పర్వతముయొక్క; రి సమలక్షణులగుచు సుందర ప్రదేశమును సేరి
 వ్యం=సుందరమయిన; దేశం=ప్రదేశ రి అని, తాత్పర్యము.

స తౌ దృష్ట్వా నరవ్యాఘ్రౌ ధన్వనౌ వానశవః భిః
 అవప్లుతో గిరే శ్త్యశిఖం భయమోహితః. ౨౮

టీక || వానశవః=భయం=వానర శైలి ఎగిరి చాచు.
 సుందర; సః=ఆసుగ్రీవుడు, ధన్వనౌ= వానర శైలిగుండగు నానుగ్రీవుండు,
 ధనుస్సుగల; తౌ=ఆనరవ్యాఘ్రౌ=వృ సము; కనులగు రాంబ రుష శ్రేష్ఠుల రామ
 రుష శ్రేష్ఠులగు రామలక్షణులను. దృ అక్షణులబూచి, భయమని, వాలించ
 ప్తా=చూచి; భయమోహితః=భయ ముచేమోహమునొందినవాడై ; తి మ్నెంబువులకె పీరిలంబు పెనో యని
 గ్య=ఆ; గిరే=పర్వతముయొక్క ; శి మి కెను.
 ఖరం=శిఖరమునుగూచి; అవప్లురః= అని, తాత్పర్యము.

తత స్స శిఖరే తస్మిన్ వానరేంద్రో వ్యవస్థితః
 తయోస్సమీపం మామేవ ప్రేషయామాన సత్పరమ్. ౨౯

టీక || తతః=అటుపిమ్మట; సః= ఆ; పం=సమీపమునుగూచి; మామేవ= న
 వానరేంద్రః=వానరులకుఁ బ్రీతుండగు న్నే=ప్రేషయామానః=పంపెను.
 సుగ్రీవుండు; తస్మిన్=ఆ; శిఖరే=శృం అంత, వానరాధీశ్వరుండగు నాను
 గమునందు; వ్యవస్థితః=ఉన్నవాడై; గ్రీవుండు, ఆపర్వత శిఖరంబుననుండి.
 సత్పరం=వేగముతోఁ గూడినట్లుగా; త శీఘ్రముగా, నారామలక్షణుల యొద్ద
 యో=ఆ రామలక్షణులయొక్క; సమీ కు, నన్నే పంపెను. అని, తాత్పర్యము.

తావహం పురుషవ్యాఘ్రా సుగ్రీవవచనాత్ప్రభా
రూపలక్షణసంపన్న కృతాంజలి యపస్థితః. ౩౦

టీక || అహం=నేను; సుగ్రీవవచ | పొందినాను.
నాత్=సుగ్రీవునిమాటవలన; పురుష | నేను, సుగ్రీవునిమాటప్రకారము
వ్యాఘ్రా=పురుషశ్రేష్ఠులును; ప్ర | పురుషశ్రేష్ఠులును రాజులును సౌందర్య
ఘా=రాజులును; రూపలక్షణసంప | ముతోనుశుభలక్షణములతోను ఒప్పుదు
న్నా=రూపముతోను లక్షణముతోను | న్నవారలునగునారామలక్ష్మణులయొద్ద
గూడినవారలునగు; తాం=ఆరామల | కుఁబోయి, చేతులు మొగుడ్చుకొని, నిచ్చి
క్ష్మణులను; కృతాంజలిః=చేయఁబడి | నాను. అని, తాత్పర్యము.
నచేమొడ్చుగలవాఁడనై; ఉపస్థితః=

తాపఃక్షాత తత్త్వార్థ మయా శ్రీతి సమన్వితా

పుష్క మారోఽప్య సందేశం ప్రాపితౌ పురుషవఃఖౌ. ౩౧

టీక||పురుషవఃఖౌ=పురుషశ్రేష్ఠుల | పాపితౌ=పొందింపఁజేయఁబడినారు.
గు; తౌ=ఆరామలక్ష్మణులు; మయా= | నేను, పురుషశ్రేష్ఠులగు నారామ
నాచేత; తాపఃక్షాతతత్త్వార్థౌ=ఎఱుం | లక్ష్మణులయభాగభస్థితిం దెలిసికొని,
గఁబడినయభాగభస్థి గలవారలై; ప్రి | వారలుపంతోషింపఁగా, నిరుపురులవిపు
తిసమన్వితౌ=సంతోషముగలవారలై; | పైనుంచుకొని, సుగ్రీవుండుదుహిత
పుష్కం=విపును; ఆరోఽప్య=ఎక్కించు | కిందీసికొనిపోతిని. అని, తాత్పర్యము.
కొని; తం=ఆ; దేశం = ప్రదేశమును;

నివేదితౌచ తత్త్వేన సుగ్రీవాయ మహత్తేనే

టీక||మయా (అధ్యాహృతము)= | మయినస్వభావముగల; సుగ్రీవాయ=
నాచేత; తౌ(అధ్యాహృతము)=ఆ | సుగ్రీవునికొఁకు; తత్త్వేన=యాభా
రామలక్ష్మణులు; మహత్తేనే=పూజ్య | భ్యముచేత, నివేదితౌచ=తెలుపఁ

డిరియు.

నేనంత, నారామలక్ష్మణుల య

భావకాస్థితిని, మహాత్ముండగు సుగ్రీవు
నకుండెలిపిరిని. అని, తాత్పర్యము.

తయో రన్యోన్యసల్లాపాద్భుతం ప్రీతి రజాయత. ౩౨

టీక॥ తయోః = ఆ రామసుగ్రీవులకు;
అన్యోన్యసల్లాపాత్ = ఒండొరులతో
మాటలాడుకొనుటవలన ; భుతం =
వికట-లియును; ప్రీతిః = స్నేహము; అ
జాయత = కలిగినది.

ఆ రాముండును సుగ్రీవుండును బలగ్గు
రముమాటలాడుకొనఁగానే, వారల
కిర్వురకుమిక్కిలియు స్నేహంబుగల్గిన
ది. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తా ప్రీతి సంపన్నా హరీశ్వరనరేశ్వరా

పరస్పరకృతాశ్వాసా కథయా పూర్వవృత్తయా. ౩౩

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట ; తా-
తః; హరీశ్వరనరేశ్వరా = వానరుల
కుఁబ్రభువైన సుగ్రీవుండును మనుష్యు
లకుఁబ్రభువయిన రాముండును; ప్రీతి సం
పన్నా = సంతోషముతోఁ గూడిన వార
లై; పూర్వవృత్తయా = మునుపుజరిగి
న; కథయా = కథచేత ; పరస్పరకృ
తాశ్వాసా = ఒండొరుల కేఁజేయుఁబడి

నయూఁబటగలవారలై; బహువచః (అ
ధ్యాహృతము) = అయిరి.
అంత, వానరనాయకుండగు సుగ్రీ
వుండును నరనాయకుండగు రాముండు
ను, పరలిర్వుకొను, సంతోషంబునొం
ది, ఒకరితోనొకరు , తమకదివఱకు
సంభవించినస్థితులంజెప్పకొని, కొంత
యూఁబటవొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స సాంత్వయామాస సుగ్రీవం లక్ష్మణాగ్రజః

ప్రీతేహతోర్వాలినా భ్రాత్రా నిరస్తమురులేజసా. ౩౪

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; లక్ష్మణా
గ్రజః = లక్ష్మణునికన్నయయిన; సః = ఆ
రాముండు; ఉరు లేజసా = అధికమయిన

పరాక్రమముగల; భ్రాత్రా = అన్నయ
గు; వాలినా = వాలికేత; ప్రీతేహతోః =
ప్రీతియనుకారణమువలన; నిరస్తం = రి

రసరసింపబడిన; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని;
సాంత్యయామాస-డిఅడించెను.
అంత, మహాపరాక్రమశాలియగున
గ్రజుండయినవాలిచే భార్యకుఁగానవ
మానింపబడియున్న సుగ్రీవుంబొచ్చి,ల

త్వఁగునకన్నయగురామండు, "వాలిం
జంపినీభార్యను నీకొసంగెదనుఅనునది
మొదలగుమాటలచే, నాశ్వాసిం చెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్వస్మాశజం శోకం రామస్యా క్లిష్టకషణః
లక్ష్మణో వానరేంద్రదాయ సుగ్రీవాఁయ న్యవేదయత్. ౩౫

టీక||తతః=అటుపిమ్మట;లక్ష్మణః=లక్ష్మ
ణుండు;అక్లిష్టకర్షణః=అలసటలేనికా
ర్యములుగల, అలసటనొందకకార్యము
లు సేయునట్టియగుట; రామస్య, రాము
నియొక్క;స్వస్మాశజం = నీవగపడక
పోవుటవలనఁగలిగిన;శోకం-దుఃఖము
ను; వానరేంద్రదాయ=వానరులకధిపుం

డగు;సుగ్రీవాయ=సుగ్రీవుఁకొఱకు;న్య
వేదయత్=తెలిపెను.
అంతఁజ్ఞుండు, నీవగపడకపోవు
టయు, దానంజేసి రామనకుదుఃఖముగ
లిగియుండుటయు, వానరేశ్వరుండగు
సుగ్రీవునకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

స |శుత్వా వానరేంద్ర స్తు లక్ష్మణేనే రితం వచః
తదాసీ నిష్ప్రభో శృంగం గ్రహగ్రస్త ఇవాంశుమాన్. ౩౬

టీక||వానరేంద్రః=వానరులకుఁబ్ర
భువైన;సః=ఆసుగ్రీవుండు;లక్ష్మణేన=
లక్ష్మణునిచేత;ఈశం=చెప్పబడిన;వ
చః=మాటను;శ్రుత్వాతు = వినినంత
నె;తదా=అప్పుడు; గ్రహగ్రస్తః=రా
హుగ్రహముచే ముంగిబడిన; అంశు
మానివ = సూర్యుండుంబోలె; అత్య
ర్థం=మిక్కిలియు;నిష్ప్రభః=కాంతిలే

నివాఁడు;అసీత్=అయ్యెను.
వానరనాయకుండగు నాసుగ్రీవుం
డు,లక్ష్మణుండు చెప్పినమాటనువిన్నంత
నె, "తనకుంబోలెదనన్నేహితుండగు
రామనకుంగూడ మహాదుఃఖముసంభ
వించియున్నదే" యని, రాహువుచేగ్ర
సింపబడిసూర్యుండుంబోలె, వెల్ల
బోయెను. అఁ, తాత్పర్యము.

తత స్త్వద్గాత్ర శోభి రక్షసా హ్రీయమాణయా
యాన్యా భరణజాలాని పాతితాని మహీతలే. ౩౬
తాని సర్వాణి రామాయ ఆసియ హరియూధపాః
సంహృష్టా దర్శయామాసు ర్గతింతు న విమ స్తవ. ౩౭

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; రక్షసా =
రావణునిచేత; హ్రీయమాణయా = అ
పహరింపబడుచున్న; త్వయా (అధ్యా
హృతము) నీచేత; త్వద్గాత్రశోభిని = నీ
యవయవములందుఁ బ్రకాశించుచున్న;
యాని = ఏ; ఆభరణజాలాని = సొమ్ము
లయొక్క సమూహములు; మహీతలే =
నేలయందు; పాతితాని = పడ వేయబడి
నవో; హరియూధపాః = వానరులన
మూహమునుబాలించునట్టి మేటివానరు
లు; తాని = ఆయాభరణసమూహముల
ను; సర్వాణి = అన్నింటిని; ఆసియ = తె

చ్చి; సంహృష్టాః = సంతోషంబునొందిన
వారవై; రామాయ = రామునికొఱకు;
దర్శయామాసుః = చూపిరి. తవ = నీయొ
క్క; గతింతు = స్థానమునుజూత్రము; న
విదుః = ఎఱుంగరైరి.

అంత, నిన్ను రావణుండుగొనిపోవు
నప్పుడు, నీవు నేలంబడకేసిన సొమ్ముల
ను, వానరశ్రేష్ఠులుసంతోషంబునంగొని
తెచ్చి, రామునకుఁజూపిరి; నీవున్నస్థాన
ముమాత్రమువారలకుఁ దెలియదయ్యె
గానన, దానివారుచెప్పరైరి.

అని, తాత్పర్యము.

తాని రామాయ దత్తాని మయైవో పహృతానిచ
స్వసవంత్య వకీతాని తస్మి స్వగతచేతసి. ౩౮

టీక॥ తాని = ఆయాభరణములు; రా
మాయ = రామునిచేత; దత్తాని = ఇ
య్యబడినవి; తస్మి = ఆ రాముఁడు; వి
గతచేతసి = పోయిన తెలివిగలవాఁడగు
చుండఁగా, మూఢు = నొందఁగాననుట;
అవకీతాని = వేరఁజల్లబడినవియు; స్వ

సవంతి = ధ్వనిగలవియునగు; తాని =
(అధ్యాహృతము) ఆయాభరణములు;
మయైవ = నాచేతనే; ఉపహృతానివ =
ఎత్తబడినవియు.

ఆయాభరణంబుల రామునకిచ్చితిరి,
అతండు దానింబాచిమార్చిల్లఁగా, నవి

నేలంబడిమోగించుచుండినవి; అంత, నేనేవానినెత్తిపెట్టినాను. అని, తాత్పర్యము.

తాన్యం కే దశశీయాని కృత్వా బహువిధం తవ
తేన దేవప్రకాశేన దేవేన పరిచేవత్. ౪౦

టీక॥ దేవప్రకాశేన—దేవతతోస	తం=ఏడ్చుటయైనది.
మానుడైన; తవ=నీయొక్క; దేవేన=	దేవతాసమానుండగు నీభతరా
పెనిమిటియగు రామునిచేత; దశశీ	ముందు, సుందరములయిన యాయాభ
యాని=చూడదగిన, సుందరములయి	రణంబులనుదొడపైనుంచుకొని, నానా
న; తాని=ఆయాభరణములను; అంకే=	ప్రకారంబుల, రోదనంబుచేసెను.
తోడయంను; కృత్వా=చేసి; బహువి	అని, తాత్పర్యము.
ధం= పెక్కువిధంబులుగా; పరిచేవి	

పశ్యత స్తాని రుదత స్తామ్యతశ్చ పునఃపునః
ప్రాచీపయన్ దాశరథే స్థాని శోకహతాశనమ్. ౪౧

టీక॥ పునఃపునః= మాటిమాటికి;	లు; ప్రాచీపయన్=మండినట్లుచేసినవి.
తాని=ఆయాభరణంబులను; పశ్యతః=	రాముండు, మాటిమాటికి, ఆయా
చూచుచున్నవాడును. రుదతః=ఏడ్చు	భరణంబులంజూచుచు, రోదనంబు సే
చున్నవాడును; తామ్యతశ్చ=పరితపిం	యుచు, బరితపించుచుండెను; అట్లు,
చుచున్నవాడునగు; దాశరథే= రా	ఆయాభరణంబులం జూడగానే, రా
మునియొక్క; శోకహతాశనం=దుః	ముందుఁబ్రబువృద్ధిబొందినది,
ఖంబనునగ్నిని; తాని=ఆయాభరణంబు	అని, తాత్పర్యము.

శయితం చ చిరం తేన దుఃఖాతేన మహాత్మనా
మయాపి నివిధై ర్వాక్యైః కృచ్ఛాదుద్ధాపితః పునః. ౪౨

టీక॥ దుఃఖాతేన=దుఃఖముచేచీడింపబడిన; మహాత్మనః=పూజ్యమయిన

స్వభావంబుగల; తేనె= ఆరామునిచే	పితః=లేపబడినాడు.
విఃచిరం=బహుకాలము; శయితం=ప	అట్లు, మహాత్ముండగు రాముం
రుండుటయైనది. సః(అధ్యాహృత	డుదుఃఖితుండైబహుకాలము నేలంబడి
ము)=ఆరాముడు; మయాపి=నాచేత	యుండెను; అంత, లక్ష్మణుండును సు
ను, (అపిశబ్దముచే) లక్ష్మణసుగ్రీవాదు	గ్రీవుండును సేనునుఇతరులును నానా
లచేతను; వివిధైః= నానావిధములయి	విధవాక్యంబులం దేర్చుగాఁ, గట్టం
స; వాక్యైః= మాటలచేత; కృచ్ఛా	బునమఱలలేదీనాడు.
త్=కష్టమువలన; పునః=మఱల; ఉత్తా	అని, తాత్పర్యము.

తాని దృష్ట్యా మహాబాహు దశశక్తియైత్వా ముహుముహూః
రాఘవ స్సహ సౌమిత్ర స్సుగ్రీవే నన్య వేదయత్. ౪౩

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగ	నియుండు; నన్యవేదయత్=ఒప్పుగించెను.
ల; సః=ఆ; రాఘవః=రాముండు; సహ	మహాబాహుండగు రాముండునుల
సౌమిత్రః=లక్ష్మణునితోఁగూడినవాడై;	క్ష్మణునితోఁగూడ, నాయా భరణంబు
తాః=ఆయాభరణములను; దృష్ట్యా=	లంబులమఱుబూచి, సుగ్రీవునకుఁజూ
చూచి; మహుర్ముహూః=మాటిమాటికి;	పి, యంత, సుగ్రీవునిచేతికిచ్చినాడు.
దర్శయిత్వా=చూపి; సుగ్రీవే=సుగ్రీవు	అని, తాత్పర్యము.

స తవా దశశక్త్యా చాద్యై రాఘవః పరితప్యతే
మహతా జ్వలతా నిన్య మిగ్ని సేవాగ్ని పవిత్రః. ౪౪

టీక॥ ఆద్యై=పూజ్యరాలవగునీతా	వా=అగ్నిసంహితముచేత; అగ్నిపర్వ
దేవీ! సః=ఆ; రాఘవః=రాముండు; త	తథా= అగ్నిపర్వతమువలె; నిత్యం=
వ=నీయుక్కు; అదర్శనాత్=అగపడక	విల్లపుడును; పరితప్యతే=తపించుచు
పోవుటవలన; మహతా=పెద్దదియును;	న్నాడు.
జ్వలతా=మండుచున్నదియునగు; అగ్ని	పూజ్యరాలవగునీతాదేవీ! రాముం

దు, నీవగపడకుండుటంజేసి, మందుచు ముంబోలెఁబరితపించుచున్నాఁడు; స్వమహాగ్నిహోత్రముచే నగ్నివర్వత | అని, తాత్పర్యము.

త్వత్కృతే తమ నిద్రాచ శోకశ్చింతాచ రాఘవమ్
తాపయంతి మహాత్మాన మగ్న్యగార మివాగ్నయః. ౪౫

టీక॥ త్వత్కృతే = నీకుఁగా; మహాఁయంతి = తపింపఁజేయుచున్నవి.
త్తానం = పూజ్యమగుస్వభావముగల; మహాత్ముండగునారామండు, నీకుఁ
తం = ఆ; రాఘవం = రాముని; అనిద్రాగా, నిదురలేక, దుఃఖంబుననుజింతిచేత
చ = నిదుర లేకుండుటయు; శోకః = దుఃఖము, అగ్నిహోత్రములచేనగ్నిహోత్ర
మును; చింతాచ = చింతయును; అగ్న్యగృహముంబోలెఁ, దాపంబునొందుచు
గారం = అగ్నిహోత్రగృహమును; అన్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
గ్నయథవ = అగ్నులుంబోలె; తాప

తవా దశఽన శోకేన రాఘవః ప్రచిచ్ఛతే
మహాతా భూమికంపేన మహానివ శిలోచ్ఛయః. ౪౬

టీక॥ రాఘవః = రాముఁడు; తవ = నీ; చిచ్ఛతే = కదలింపఁబడుచున్నాఁడు.
యొక్కఁ; అదర్శనశోకేన = అగపడకుం రాముండు, నీవగపడదుఃఖముచే
డుటచేఁ గలిగిన దుఃఖముచేత, మహాత, భూకంపముచేఁ బర్వతమువలించు
తా = పెద్దదైన; భూమికంపేన = భూసత్తు, వలంబునొందుచున్నాఁడు.
కంపముచేత; మహానివ = పెద్దదైన; శిలోచ్ఛయః. అని, తాత్పర్యము.
లోచ్ఛయథవ = పర్వతముంబోలె; ప్రవి

కాననాని సురమ్యాణి నదీః ప్రసవతౌసవ
చరన్తి రతి మావృత్తి త్వ మపశ్య స్మపాత్త శే. ౪౭

టీక॥ స్మపాత్త శే = రాచకొమ్మలై నుగునీ తా! రాముని = (అధ్యాపృతము)

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౬౦౫

స ౩౫

రాముండు; త్వాం = నిన్ను; అపః = పొందడు.	
శ్యేక్ = చూడనివాడై; సురన్యూజే = రాచకొమాతెవగునీతాచేపి! ని	
మిక్కిలియు సుందరములయిన; కాన న్నూజుడకున్నదినున, రామ నకు, సుం	
నాని=అడవులనునడీ=ఏటులను; పృథ్వీదరములయిన యరణ్యంబులననదుఃసు	
స్రవణాని=సెలయేటులను; చరిక్ = సెలయేటులనుందిరిగనను, సుతోషం	
రుగుచు; రతిం=సంతోషమును; నాబోక్షు బుగలుగకున్నది. అని, తాత్పర్యము.	

నత్వాం మనుజ శాదుకాలః క్షీప్రం ప్రాస్యతి రాఘవః
నమిత్ర బాంధవం హత్వా రావణం జనకాష్టశే. ౪౮

టీక॥ జనకాష్టశే=జనకమహారా	త్వాం=నిన్ను; ప్రాస్యతి=పొందగ
జుకొమాతెవగునీతాచేపి! మనుజురా	లడు.
దుకాలః=పురుష శ్రేష్ఠుండగు; సు=ఆ;	జనకుకొమాతెవగు నీతాచేపి!
రాఘవః= రాముండు; నమిత్రబాంధ	పురుష శ్రేష్ఠుండగునారాముండు, ఇంక
వం=స్నేహితులతోను బంధువులతోను	శత్రుబుననే రావణముత్రబాంధవుల
గూడిన; రావణం= రావణుని; హ	తోడంజంపి, నిన్నుబంపగలడు.
త్వాం=చంపి; క్షీప్రం= శీఘ్రముగా;	అని, తాత్పర్యము.

సహితా రామ సుగ్రీవా వృధా వకురుతాంతవా
సమయం వాలిసం హంతుం తవచాన్వేషణం తథా. ౪౯

టీక॥ తవ=అప్పుడు; రామసుగ్రీవా=	తము)వ= చేయుటకును; సమయం=
రాముండును సుగ్రీవుండును; ఉభౌ =	ప్రజ్ఞను; అకురుతాం=చేసిరి.
ఇద్దఱును; సహితౌ=చేరినవారలై; వా	అప్పుడు, రామసుగ్రీవు లిద్దరును,
లినిం=వాలిన; హంతుం=చంపుటకును;	జేరి, రాముండు, వాంబంబువునట్లును, సు
తథా=అట్లు; తవ=నీయొక్క; అన్వేష	గ్రీవుండునిన్ను వెదకునట్లును, బ్రతిజ్ఞ
ణం=వెదకుటను; కతుం(అధ్యాసా)	చేసికొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

తత స్తాభ్యాం కుమారాభ్యాం వీరాభ్యాం స హాశీశ్వరః

కిష్కింధాం సముపాగమ్య వాలీ యుద్ధే నిపాతితః. ౫౦

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట ; పీరాభ్యాం= పరాక్రమశాలులగు ; తాభ్యాం=ఆ; కుమారాభ్యాం= రామసుగ్రీవులచేత; కిష్కింధాం=కిష్కింధను; సముపాగమ్య=పొంది; హరీశ్వరిః=వానరులకు బ్రతుండగు; సః= ఆ;	వాలీ=వాలి; యుద్ధే = యుద్ధమునందు; నిపాతితః=చంపఁబడినాఁడు. అతఁ, బరాక్రమశాలులగు నారామసుగ్రీవులు, కిష్కింధకుఁబోయి, యుద్ధంబున, వానరేశ్వరుండగు వాలింజంపిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తతోనిహత్య శరసా రామో వాలిన మోహవే
సర్వక్షా హరి సఁఘానాం సుగ్రీవ మకరోత్పతిమ్. ౫౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; రామః= రాముఁడు; ఆహవే=యుద్ధంబునందు; తరసా=బలముచేత; వాలినం=వాలిని; నిహత్య=చంపి; సుగ్రీవం=సుగ్రీవుని; సర్వక్షాహరిసఁఘానాం= సమస్తములయినయెల్లఁగఁగొఱ్ఱులయొక్కయు వానరులయొక్కయు సమూహములకు; పతిం = ప్రభువునుగా; అకరోత్=చేసెను. అతఁ, రాముండు, బలంబునాశ్రయించి యుద్ధంబునవాలింజంపి, సమస్తములయినయెల్లఁగఁగొఱ్ఱులకును వానరులకును సుగ్రీవునిబ్రభువుగాఁ జేసెను. అని, తాత్పర్యము.
--

రామ సుగ్రీవ యో రైక్యం దేవ్యేవం సమజాయత

టీక॥ దేవి=సీతాదేవీ! ఏవం=ఇట్లు; రామసుగ్రీవయోః= రామనకుసుసుగ్రీవునకును; విక్యం = సమాగమము; సమజాయత=కలిగినది.	సీతాదేవీ! ఈ ప్రకారముగా, రామనకుసుగ్రీవునకుసమాగమంబుగల్గినది. అని, తాత్పర్యము.
---	---

హనుమంతంచ మాం విది తయో దూత మిహాగతమ్. ౫౨

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము ౬౦౩

స౦౩౫

టిక॥ ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతం = వచ్చిన; మాం=నన్ను; తయోః= ఆరామ	సేనహనుమంతుండను, ఆరామసు
సుగ్రీవులయొక్క; గూతం= గూతనై	గ్రీవులపనుపున, దూతనై యిచ్చటికివ
న; హనుమంతం=హనుమంతుని గా; వి	చ్చినాననియెఱుంగుము.
ధి=ఎఱుంగుము.	అని, తాత్పర్యము.

స్వరాజ్యం ప్రాప్య సుగ్రీవ స్సమానీకు హరీశ్వరాః
త్వదథణం ప్రేషయామాస దిశోదశ మహబలాః ౫౩

టిక॥ సుగ్రీవః=సుగ్రీవుడు; స్వరా	కులనుగూర్చి; ప్రేషయామాస=పం
జ్యం=తనరాజ్యమును; ప్రాప్య= పొ	పెను.
ది; మహాబలాః=అధికమయినబలము	అట్లు. సుగ్రీవుండు, తనరాజ్యంబు
గల; హరీశ్వరాః= వానరనాయకుల	నొంది, బలవంతులగువానరనాయకుల
ను; సమానీయ=రప్పించి; త్వదథణం=	నందఱరప్పించి, నిన్నువెదకుటకై, పదిది
సికొఱకు; దశ = పదియైనది; దిశః=ది	క్కులకుఁబంపెను. అని, తాత్పర్యము.

ఆవిష్టా వానరేంద్రేణ సుగ్రీవేణ మహాజనా
అద్దిరాజ ప్రతీకాశా స్సర్వతః ప్రస్థితా మహీమ్ ౫౪

టిక॥ అద్దిరాజప్రతీకాశాః= పర్వ	యందు; సర్వతః= అంతటను ; ప్రస్థ
తశ్చేష్టములతో సమానములయిన వాన	తాః=బయలుదేరి.
రులు; మహాజనా=అధికమయినపరా	పెద్దకొండలంతటి వానరులు, మ
క్రమముగల వాఁడును ; వానరేంద్రే	హాపరాక్రమశాలియువానరనాయకుం
ణ=వానరులకుఁ బ్రభుండునగు; సుగ్రీ	డునగు, సుగ్రీవునియజ్ఞను శిరసావ
వేణ=సుగ్రీవునిచేత; ఆవిష్టాః=అజ్ఞా	హించి, నిన్నువెదకుటకై, భూమియం
పింపఁబడినవారలై; మహీం=(అత్యంత	తయుండియుండునూరు.
సంయోగమునందుద్వితీయ) భూమి	అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంతర్జాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

౧౫

౧౫

తతస్తేమాగ్ మాణావై సుగ్రీవ వచనాతుతాః

చరంతి వసుధాం కృత్స్నాం వయమన్యేచ వానరాః. ౫౫

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తే=అట్టి; వసుధాం=మేమును; అన్యే=ఇతరులను; వానరాశ్చ=వానరులను; సుగ్రీవ వచనాతుతాః=సుగ్రీవుఁ డాటవలన భయపడినవారై; మాగ్ మాణాః=వెదకుడు ("కై" అనునది పాదపూరణార్థము); కృత్స్నాం=సమస్తము

యిన; వసుధాం=భూమిని; చరంతి=తిరుగుచున్నారు. అంత, నేను మొదలు నావానరుల మందఱును, సుగ్రీవుఁ డాజ్ఞకు భయపడి, కిన్ను వెదకుచు భూమియంతయుఁ దిరుగుచున్నాము. అం, తాత్పర్యము.

అంగదో నామ లక్ష్మీవాక్ వాలిసూను ఘోషాబలః

ప్రస్థితః కపిశూర్దూల శ్రీభాగ బలసంవృతః. ౫౬

టీక॥ వాలిసూనుః=వాలియొక్క-కొడుకును; మహాబలః=అధికమయిన బలముగలవాఁడును; లక్ష్మీవాక్=అధికమయిన సందడ కలవాఁడు; కపిశూర్దూలః=వానరశ్రేష్ఠుండునగు; అంగదః=అంగదుండు; శ్రీభాగబలసంవృతః=మహాఁడవ భాగమయిన సైన్యము

చేఁబరి వేష్టించఁబడినవాఁడై; ప్రస్థితః=బయలుదేఱినవాఁడు. అందు, మహాబలుండును శ్రీమంతుండును వానర శ్రేష్ఠుండు నగు వాలిపుత్రుండుండు, సైన్యములతో మూఁడవ భాగముం గూడి, వెడలెను. అం, తాత్పర్యము.

తేషాంశ్చినో విప్రహస్తావాం వింశ్యే పర్వతసత్తమే

భృశం శోకపరీతానా మహారాత్రగణా గతాః. ౫౭

టీక॥ తేషాం=అట్టి; నః=మేము; పర్వతసత్తమే=పర్వతశ్రేష్ఠమయిన; వింశ్యే=వింశ్యపర్వతమనందు; విప్రహస్తా

వాం = నాశముగొందినవారలమయి, వారి దెలి ననివారలమయియునుట; భృశం = మిక్కిలి లయము; శోకపరీతానాం=

౧౫

౧౫

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము.

స ౩౫

దుఃఖముచే వ్యాపింపఁబడియుండగా; అహోరాత్రగతాః, అహోరాత్ర= అహోరాత్రములయొక్క, గతాః = సమాహములు; గతాః=పోయినవి. అట్లు, మేము, నిన్ను వెదకుచు, బర్హము. అని, తాత్పర్యము.

తోత్తమంబయిన వింధ్యపర్వతములో నొకబిలముఁబ్రవేశించి మఱివచ్చుటకు దారిదెలియక మిక్కిలియు దుఃఖపడుచు, బెక్క-హోరాత్రములు గడిపినాము. అని, తాత్పర్యము.

తే వయం కార్యనై రాశ్యా త్కాలస్యా తిక్రమేణచ
భయాచ్చ కపిరాజస్య ప్రాణౌ స్త్యక్తుం వ్యవస్థితాః. ౫౮

టీక॥ తే=అట్టి; వయం=మేము; కార్యనై రాశ్యాత్ =కార్యమందాశలేకుండుటవలనను; కాలస్య = సుగ్రీవునిచేని యింపఁబడిన, కాలముయొక్క; అతిక్రమేణచ=అతిక్రమించుటచేతను; కపిరాజస్య(పంచమ్యథామందుషస్తి)=వానరనాయకుండగు సుగ్రీవునివలన; భయాచ్చ = భయమువలనను ; ప్రాణౌ=ప్రాణంబులను; త్యక్తుం=విడుచుటకు; వ్యవస్థితాః=నిశ్చయించుకొంటిమి.

చుటకు; వ్యవస్థితాః=నిశ్చయించుకొంటిమి. అట్లు పెక్కు-దినసంబులు గడవఁగానే, మేము, సుగ్రీవుండునిఁజూచినకాలంబతిక్రమించిపోవుటంబొచ్చి, యింక, గార్యసాధనంబున కెంతమాత్రముపాఁయంబుగానక, సుగ్రీవునివలన భయంబున, బ్రాణంబులవిడువ నిశ్చయించినాము. అని, తాత్పర్యము.

విచిత్ర వనదు గాణి గిరిప్రసవణానిచ
అనాసాద్య పద దేవ్యాః ప్రాణౌ స్త్యక్తుం సముద్యతాః. ౫౯

టీక॥ వయం(అధ్యాహృతము)=మేము; వనదు గాణి = చూరరానియరణ్యంబులను; గిరిప్రసవణానిచ=పర్వతములను సెలయేఱులను; విచిత్ర-వెదకి; దేవ్యాః=నీయొక్క; పదం=స్థానమును; అనాసాద్య=పొందక; ప్రాణౌ=ప్రాణంబులను; త్యక్తుం=విడుచుటకు; సముద్యతాః=ప్రయత్నపడినాము.

ప్రాణంబులను; త్యక్తుం=విడుచుటకు; సముద్యతాః=ప్రయత్నపడినాము. మేము, ప్రవేశింపనలవిగాని యరణ్యంబులందును బర్వతములందును సెలయేఱులందును వెదకి, యట్లు సుగ్రీవుండు నిఁజూచిన కాలంబతిక్రమించుటకు; వ్యవస్థితాః=నిశ్చయించుకొంటిమి.

చుటయు, "సుగ్రీవుండైనను, తనయాజ్ఞ బలువిధువనిశ్చయించినాము.
 నుల్లంఘించినందుకై మమ్ములంజంపు అని, తాత్పర్యము.
 ను" అని, యెంచి, యచ్చటనే, ప్రాణం

దృష్ట్యా ప్రాయోపవిష్టాం శ్చ సర్వా న్యానకపుంగవాక్
 భృశం శోకాణ్ణవే మగ్నః పర్యజేవయ దంగదః. ౬౦
 తప నాశంచ వై శేహీ వాలిన శ్చ వధం తథా
 ప్రాయోపవేశే ఏ స్తాకం మరణంచ జటాయుషః. ౬౧

టిక॥ వై శేహీ = సీతాశేహీ! అంగ	మరణప్రతీతియు నవలంబించుటనుగూర్చి
దః = అంగదుడు; ప్రాయోపవిష్టాం =	యు; జటాయుషః = జటాయువుయొ
మరణముగలిగించు ప్రతీతియునవలంబించి	కర-; మరణంచ = చావును గూర్చియు;
స; వానరపుంగవాక్ = వానర శ్రేష్ఠుల	పర్యజేవయత్ = ఏడ్చెను.
ను; సర్వా = అందఱును; దృష్ట్యా = చూ	సీతా శేహీ! అంగదుండు, ప్రా
చి; భృశం = మిక్కిలియు; శోకాణ్ణ	యోపవిష్టులయినవానరులనందఱుంబా
వే = దుఃఖినుముద్రమునందు; మగ్నః =	చి. దుఃఖినుముద్రంబునమునింగి, సేవకప
మునింగినవాండ్రై; తప = నీయుక్తి-; నా	డకపోవుటయు, వాలించంపఁబడుటయు,
శంచ = అగపడకపోవుటనుగూర్చియు;	మేమందఱుమును మరణప్రతీతియును
తథా = అట్లు; వాలినః = వాలియొక్క;	టయు, జటాయువుచచ్చుటయు, వీరిన
వధంచ = చంపుటనుగూర్చియు; అస్తా	న్నిటినింబేర్కొని, దుఃఖించెను.
కం = మాయొక్క; ప్రాయోపవేశం =	అని, తాత్పర్యము.

తేహం న స్వామిసంశేఖాన్నిరాశానాం ముమూక్షతామ్
 కార్యహేతోరీవా యత శ్శకుని వీర్యవాక్ మహాక్. ౬౦

టిక॥ స్వామిసంశేఖాత్ = సుగ్రీవుని	చ్చించుచున్నవారలమునకు; తేహం = అ
యాజ్ఞవలన; నిరాశానాం = ఆతలేనివా	ట్టి; నః = మాయొక్క; కార్యహేతోరి
కలమును; ముమూక్షతాం = చావని	వ = కార్యమును కారణము వలనంబోలె;

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౬౦

స ౩౫

వీర్యవాక్ = పరాక్రమశాలియు; మహాక్ = పూజ్యమయినదియునగు; శకుని = పక్షి; ఆయాతః = వచ్చినది.

సుగ్రీవుండు, "సీతాదేవి కాలమునతిక్రమించినచివాడు చంపబడును" అని, యాజ్ఞాపించియుండుటవలన, ప్రా

ణంబులపట్ల నిరాశులమయి ప్రాణంబులు విడువనున్నమాకుఁ, గార్యసిద్ధిచేయుటకై యెవఁగెన్నోయని యనందగు నట్లు, పరాక్రమశాలియుఁ యాజ్ఞుండునగుపక్షి రాజుకండచ్చటికివచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

గృహీ రాజస్య సోదర్య స్సంపాతి నామ గృహీరాట్ శ్రుత్వా భ్రాతృవధు కోపా దిదం వచన మబ్రవీత్. ౬౩

టీక॥ గృహీరాజస్య = గర్జలకు రాజయిన జటాయువుయొక్క; సోదర్యః = తోఁబుట్టుచగు; సంపాతి నామ = సంపాతియను స్రుద్ధుండయిన; గృహీరాట్ = గర్జలరాజు; భ్రాతృవధు = తన తోఁబుట్టువయిన జటాయువుయొక్క చంపుటను; శ్రుత్వా = విని; కోపాత్ = కోపమువలన; ఇదం = ఈ; వచనం =

మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను. అశంకుగృహీరాజుండగు జటాయువునకుఁ దోఁబుట్టువు, అతని పేరు సంపాతి; అనఁడు, శతతమ్ముండు జటాయువు చంపబడుటను విని, కోపంబునొంది, యిట్లున, నెఱ్ఱెను. అని, తాత్పర్యము.

యవీయా సేన మే భ్రాతా హతః క్వచ సి పాతః ఏత వాఖ్యాను మిచ్ఛామి భవద్భిర్వాన రోత్తమాః. ౬౪

టీక॥ వానరోత్తమాః = వానరశ్రేష్ఠులారా! మే = నాయొక్క; యవీయాక్ = చిన్న; భ్రాతా = తోఁబుట్టువు; కేన = ఎవ్వనిచేత; హతః = చంపబడినాఁడు; క్వచ = ఎచ్చట; నిపాతితః = చంపబడినాఁడు; భవద్భిః = మీచేత; ఏతత్ = దీని; ఆఖ్యాతుం = చెప్పుటకు; ఇ

చ్ఛామి = కోరుచున్నాను. వానరశ్రేష్ఠులారా! నాతమ్ముండగు జటాయువును, ఎవ్వఁడు చంపినాఁడు? ఎచ్చటఁ జంపినాఁడు? మీరవీసంగతి నాకుఁ జెప్పవలెను; అని, సంపాతి చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అంగదోఽకథయైతస్య జనస్థానే మహావృక్షమ్

రక్షసా భీమరూపేణ త్వా ముద్దిశ్య యథాతథమ్. ౬౫

టీక॥ అంగదః = అంగదుడు; త / నడిచినఁ నడిచినట్లుగా; అకథయై =
స్య = ఆనంపాతికి; జనస్థానే = జనస్థానమున చెప్పెను.
మునందు; త్వాం = నిన్ను; ఉద్దిశ్య = ఉద్దిశించి; అంగదుం, ఉత్తనికి, జనస్థానంబున నీ
శించి; భీమరూపేణ = భయంకరమయి; కొఱకై భయంక రాకారుండగు రావ
రూపముగల; రక్షసా = రాక్షసుండగు ఋషు జటాయువుం చంపుట మొదలు
రావణునిచేత; మహావృక్షం (మహావ గానావృత్తాంతమంతయుం జెప్పెను.
ధం) = పెద్దచంపుటను; యథాతథం = అని, తాత్పర్యము.

జటాయుషో వధం శ్రుత్వా దుఃఖిత స్సీరుణాత్మజః

త్వాం శశంస వరారోహే వసంతీం రావణాలయే. ౬౬

టీక॥ వరారోహే = శ్రేష్ఠములయి; గా; శశంస = చెప్పెను.
నపిఱుదులుగలసీతాదేవి! అరుణాష్ట శ్రేష్ఠములయినపిఱుదులుగలసీతా
జః = అరుణునికొడుకైన; సః = ఆనం దేవి! అరుణునికొడుకైన యానంపా
పాతి; జటాయుషః = జటాయువుయొ ఁ, రావణుడుజటాయువును చంపుట
కః; వధం = చంపుటను; శ్రుత్వా = విని; నువని, దుఃఖితుండై, “నీవు రావణునింబ
దుఃఖితః = దుఃఖమునొందినవాడై; నున్నావు” అని, మాకుం జెప్పెను.
త్వాం = నిన్ను; రావణాలయే = రావ అని, తాత్పర్యము.
ణునింటియందు; వసంతీం = ఉన్నదాని

తస్య తద్వచనం శ్రుత్వా సంపాతేః ప్రీతివర్ధనమ్

అంగదప్రముఖా స్తూణాం తత స్సంప్రస్థితా వయమ్. ౬౭

టీక॥ తస్య = ఆ; సంపాతేః = సంపా సం = మాటను; శ్రుత్వా = విని; తతః = ఆ
తయొకఁ; ప్రీతివర్ధనం = సంతోషము టుపిమ్మట; అంగదప్రముఖాః = అంగ
నువృద్ధిబొందించునట్టి; తతః = ఆ; వచ దుండు మొదలుగాఁగల; వయం = మే

శ్రీమద్రామాయణము * సుందర కాండము. ౬౩

స ౩౫

ము; తూణం = శీఘ్రముగా; సప్తస్థి | గడుదు మొదలు మేమందఱమును బరమ
తాః - బయలు దేజినాము. సంతోషంబునొంది, శీఘ్రముగా బయలు
అంత నానందపాతిమాటను విని, అం నంబయితిమి. అని, తాత్పర్యము.

వింధ్యా దుత్థాయ సప్తపాపా సాగరస్యాంత ముత్తరమ్
త్వద్దశేనక్మతో తస్మా హృష్టా స్తుప్తాః స్థవంగ మాః. ౬౮

టీక|| స్థవంగ మాః = వానరులు; త్వద్దశేనక్మతో తస్మా హృష్టాః = నీ యొక్క చూచు
టయందుఁ జేయఁబడిన యుత్సాహము గలవారలై; తుప్తాః = సంతోషముగల
వారలై; పృష్టాః = గగనార్పణముగలవారలై; వింధ్యాత్ = వింధ్యపర్వతమునుండి; ఉత్థాయ = లేచి; సాగరస్య = సముద్రముయొక్క; ఉత్తరం = ఉత్తరపుదిక్కు

సందలి; అంతం = గట్టును; సప్తపాపాః = పొందినారు.
అంత, వానరులందఱు, నిన్ను సందర్శింపనుత్సరులయి, సంతోషంబున, మేనులందులకల వాడను, నుత్తరపుదిక్కునందలి సముద్రపుగట్టున, జేరిరి.
అని, తాత్పర్యము.

అంగదప్రముఖా స్సర్వే వేలోపాంత ముత్తరతాః
చింతాం జగ్తుః పునర్భేతా స్త్వద్దశేనసముత్సకాః. ౬౯

టీక|| త్వద్దశేనసముత్సకాః = నీ యొక్క దశేనమునందు మిక్కిలియును చింతను; జగ్తుః = పొందిరి.
అట్లు, అంగదుండు మున్నగువారందఱునిన్ను జూడనుత్సాహంబున, సముద్రపుగట్టున జేరి, సముద్రంబు జూచి భయపడి, మఱలంజేతనొందిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తాః = చేరినవారలై; పునః = మఱల; భే

అథాహం హరినైస్యస్య సాగరం ప్రేక్ష్య సీదతః

వ్యవధాయ భయం తీవ్రం యోజనానాం శతం ప్లుతః. ౭౦

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; అహం=నేను; సాగరిం=సముద్రమును; ప్రేక్ష్య=చూచి; సీదతః=దుఃఖించుచున్న; హరినైవ్యస్య = వానరనైవ్యముయొక్క; తీవ్రం=తీక్షణమును; భయం=భయమును; వ్యవధాయ = విడిచి; యోజనానాం= ఆరుదలయొక్క; శ	తం=నూటిని; ప్లుతః=దాటినాను. అంత, నేనట్లు సముద్రంబునూచిదుఃఖించుచున్న యావానరనైవ్యంబునూచి, వారలభయంబుతోగొట్టి, నూలు యోజనంబులదూరంబుగల సముద్రంబును దాటవచ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

లంకాచాపి మయా రాత్రౌ ప్రవిష్టా రాక్షసాకులా

రావణ శ్చ మయా దృష్ట స్తవ్పంచ శోకపరిప్లుతా. ౭౧

టీక॥ రాక్షసాకులా=రాక్షసులచే నిండిన; లంకాచాపి=లంకయును; మయా=నాచేత; రాత్రౌ=రాత్రియందు; ప్రవిష్టా=ప్రవేశింపబడినది. మయా=నాచేత; రావణశ్చ=రావణుడును; దృష్టః=చూడబడినాడు. శోకపరిప్లుతా=దుఃఖముచే న్యాపింపబడియు	న్న; త్వంచ=నీవును; దృష్టా (అధ్యాహృతము)=చూడబడినావు. రాక్షసులచే నిండియుండునీలంకను రాత్రికాలములో ప్రవేశించినాను; నేను రావణునిచూచినాను; పరిమదుఃఖిత యైయున్న నీన్నిబూచినాను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఏత త్తే సర్వ మాఖ్యాతం యథా వృత్త ముచిత్

అభిభాషస్వ మాం దేవి దూతో దాశరథే రహమ్. ౭౨

టీక॥ అందితే=నిందింపబడనట్టి; సీతాదేవి! ఏతత్=ఈసమాచారము; సర్వం=అంతయును; యథావృత్తం=మాటలాడుము. అహం=నేను; దాశరథిః=దశరథునికొడుకైనరామునియొ	శం=చెప్పబడినది. దేవి = సీతాదేవి! మాం=నన్నుగూచి; అభిభాషస్వ=మాటలాడుము. అహం=నేను; దాశరథిః=దశరథునికొడుకైనరామునియొ
--	---

కర్క; దూతః = దూతను.

నిందింపఁబడిననీతాచేవీ ! ఈవృత్తాంతమునంతయునడిచిననడిచినట్లుగా, నీకుఁజెప్పివాను ; నేను రాముఁడు

పంపఁగావచ్చినదూతనుగాని యన్యుఁడఁగాను; నాతోమాటలాడుము. అని, తాత్పర్యము.

తం మాం రామకృతోద్యోగం త్వస్మిమిత్త మిహాగతమ్

సుగ్రీవసచివం దేవి బుద్ధ్యస్య పవన త్తజమ్. 23

టీక॥ దేవి = నీతాచేవీత = అట్టి; మాం = నన్ను ; రామకృతోద్యోగం = రామునిచేతఁబఱచినదనిగలవాఁడను, రామునికార్యము నేయవాఁడననుట; త్వస్మిమిత్తం = నీకొఱకు ; ఇహ = ఇచ్చటకే; ఆగతం = వచ్చినవాఁడను; సుగ్రీవసచివం = సుగ్రీవునిమంత్రినిగాను; పవనాత్మజం = వాయుదేవు

నియొకరికొడుకునుగాను; బుద్ధ్యస్య = ఎఱుంగుము.

నీతాచేవీనను, రామునికార్యము నేయువాఁడను. అతఁడుపంపఁగానీకై యిచ్చటికివచ్చినాఁడను, సుగ్రీవునకు మంత్రిని, వాయుభ్రతుఁడను, నీవుదలింపినట్లుమాయావిసిగాను; అనియెఱుంగుము. అని, తాత్పర్యము.

కుశలీతప కాకుత్స్థ స్సర్వశత్రు భృతాం పరః

గురో రా రాధనే యుక్తో లక్ష్మణశ్చ సులక్షణః. 24

టీక॥ తప = నియొకరి; పఠః = పెనుమిటియు; సర్వశస్త్రభృతాం = ఎల్ల యాయుధధారులలోపలను; పరః = శ్రేష్ఠుండునగు; కాకుత్స్థః = రాముఁడు; కుశలీ = త్రేమముగలవాఁడు. గురో = అన్నయొక్క; ఆరాధనే = సేవించుటయందు; యుక్తః = అసక్తుఁడైన; సులక్షణః = మంచిలక్షణములుగల; లక్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణు

ఁబడును; కుశలీ (అధ్యాత్మాతమః) = త్రేమముగలవాఁడు.

ఆయుధధారులందఱిలోపలను శ్రేష్ఠుండగునీ పెనుమిటిరాముఁడు త్రేమముగనున్నవాఁడు; అన్నయగు రామునకు శుశ్రూష సేయుచు శుభలక్షణంబులతోఁగూడియుండులక్ష్మణుఁడును, త్రేమముగనున్నవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

తస్య వీర్యవతో డేవి భతుః స్తవ హేతే రతః

అహ మేకస్తు సంప్రాప్త స్సుగ్రీవవచనా దిహ. ౭౫

టీక॥ డేవి=నీ తాడేవీ! అహం=నే అనందు; రతః=ఆసక్తుడనై; ఇహ=ఇ
 న; ఏకస్తు=ఒకఁడనుమాత్రము; సుగ్రీ చ్చటకీ; సంప్రాప్తం=వచ్చినాడను.
 వచననాత్=సుగ్రీవుని యజ్ఞవలన; వీ సుగ్రీవుని యజ్ఞచే, పరాక్రమశాలి
 ర్యవతః=పరాక్రమశాలియగు; తవ=నీ యగు సీతేమిటిరామని హితముఁగో
 యొక్క; భతుః=పేమిటియైన; రి, నేనొక్కఁడను మా తమయిచ్చటి
 తస్య=ఆ రామునియొక్క; హేతే=మే కి, వచ్చినాను. అని, తాత్పర్యము.

మయేయ మసహాయేన చరతా కామరూపితా

దక్షిణా దిగ నుక్రాంతా త్వన్మాగః విచయైషితా. ౭౬

టీక॥ అసహాయేన=తోడులేనవా; దక్షిణా=దక్షిణపు; దిక్=దిక్కు; అను
 డను; కామరూపితా= ఇచ్చాధీనంబగు క్రాంతా=పొందబడినది.
 రూపము గలవాడను; త్వన్మాగః=చ నేనొక్కఁడనై, సీతండు చోటును వె
 యైషితా=నీ మాగఃమును వెదకనిచ్చిం దకఁగోరి, యసహాయుండనై, కామ
 చువాడను; చరతా=చరుగుచున్నవాఁ రూపియై, తరుగుచు, సేదక్షిణపువ
 డనగు; మయా=నాచేత; ఇయం=ఈ; కుక్కజేరినాను. అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యాహం హరినైన్యనాం త్వన్నాశ మనుశోచ తామ్

అససేష్యామి సంతాపం తవాభిగమశంసనాత్. ౭౭

“తవాభిగమ శంసనాత్” ఇతిపాతాంతరం.

టీక॥ అహం=నేను; దిష్ట్యా=భాగ్య (చూడటయొక్క-యనుట) చెప్పటవల
 ముచేత; తవ=నీయొక్క; అభిగమశంస న; త్వన్నాశం= నీయొక్క-యగపడక
 నాత్=సమీపమునకుఁబోవుటయొక్క పోవుటను గుఱించి; అనుశోచతాం=
 చెప్పటవలన; అభిగమశంసనాత్= దుఃఖించుచున్న; హరినైన్యనాం-వా
 (అనిపాతాంతరము.) పొందుటయొక్క ఎరి నైఁకులయొక్క; సంతాపం=

దుఃఖమును; అపనేష్యామి-భోగగొట్టగలను.

నాభాగ్యవశంబున, నాకు, నీవగవడకపోవుటవలన దుఃఖించుచుండువాన

రులకునీవగవడినసంగతింజెప్పి, వారల

దుఃఖంబులబోగొట్టంగల్గినది,

అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యాహి మమ న వ్యథం దేవి సాగరలంఘనం

టీక॥దేవి-సీతాదేవి! దిష్ట్యా=భా

గ్యముచేత; మమ-నాయొక్క; సాగర

లంఘనం = సముద్రముదాటుట; వ్య

థం=ప్రయోజనములేనది; నహి-కా

లేదుగదా!

నాభాగ్యవశంబున, నేనుసముద్రము

నుదాటియింతదూరమువచ్చుట, వ్యర్థ

ముకాలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్స్యామ్యహ మిదం దిష్ట్యా త్వద్దశనకృతం యశః. ౭౮

టీక॥అహం=నేను; దిష్ట్యా=భాగ్య

ముచేత; ఇదం=ఈ; త్వద్దశనకృతం=

నీయొక్క-చూచుటచేతయుండిన; య

శః=కీర్తిని; ప్రాప్స్యామి = పొందగ

లను.

నాభాగ్యవశంబున, నిట్లునిన్నుఁబూ

చుటవలనంగలిగిన, మహాకీర్తిఁబొంద

గంటిని. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవశ్చ మహావీర్యః క్షీఢ్రం త్వా మఖిపత్న్యతే

సమిత్రచాంధవం హత్యా రావణం రాక్షసాధిపమ్. ౭౯

టీక॥మహావీర్యః= అధికమయిన ప

రాక్షమముగల; రాఘవశ్చ=రాముండు

ను; క్షీఢ్రం=శీఘ్రముగా; సమిత్రచాం

ధవం=స్నేహితులతోనుబంధువులతో

నుగూడిన; రాక్షసాధిపం= రాక్షసుల

కుఁబ్రభుండగు; రావణం=రావణుని;

హత్యా=చంపి; త్వాం=నిన్ను; అఖిప

త్వ్యతేఁబొందగలఁడు.

మహాపరాక్రమశాలియగురాముం

డు, ఇంకశీఘ్రముగానే, రాక్షసేశ్వరుం

డగురావణుని నతనిస్నేహితులను బం

ధువులనుంజంపి, నిన్నుఁజేకొనును.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

మాల్యవాన్నామ వైచేహి గిరితా ముస్తమో గిరిః

“కారంజోనామవైచేహి” ఇతిపాఠాంతరం.

తతో గచ్ఛతి గోకణః పర్వతం కేసరీ హరిః. ౮౦

<p>టీక॥ వైచేహి=సీతాదేవీ ! గిరి తాం=పర్వతములలో; ఉత్తమః=శ్రే ష్ఠమగు; మాల్యవాన్నామ=మాల్యవం తమని ప్రసిద్ధమయిన; కారంజోనామ (అనిపాఠాంతరము)=కారంజమనప్ర సిద్ధమయిన; గిరిః=పర్వతము; అస్త్రీ= (అధ్యాత్మతమ)=కలదు. తతః=అ చ్చటనుండి; కేసరీ=కేసరియను; హ</p>	<p>రిః=వానరుడు; గోకణః=గోకణః మను; పర్వతం=పర్వతమును; గచ్ఛతి= (ఘాతాఘాతమందులట్) పొందెను. సీతాదేవీ! పర్వతములలో శ్రేష్ఠమ యినది మాల్యవంతమను (కారంజమను) పర్వతంబొకటిగలదు; కేసరియనువాన రుండు, దానిపిడిచి గోకణమను పర్వత మునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

స చ దేవర్షిభి ర్విష్టః పితా మమ మహాకపిః

తీర్థే నదీపతేః పుణ్యే శంబసాదన ముద్ధరత్ . ౮౧

<p>టీక॥ మమ=నాయొక్క; పితా= తండ్రియయిన; సః=ఆ; మహాకపిః=పె ద్దకోటియగు కేసరి; దేవర్షిభిః=దేవ ఘోషలచేత; దిష్టః= ఆజ్ఞాపింపఁబడిన వాఁడై; నదీపతేః=నదులకుఁ బెసెమిటి యయిన నముద్రముయొక్క; పుణ్యే=ప రిశుద్ధమయిన; తీర్థే=రేవునందు; శం</p>	<p>బసాదనం=శంబసాదనమండను రాక్షసు ని; ఉద్ధరత్ (ఉదహరత్)=చుంపెను. ఆ కేసరియే నా తండ్రి; అతండచ్చట, దేవఘోషలచే నాజ్ఞాపింపఁబడి, పవిత్రం బగు నముద్రతీరంబున శంబసాదనమండను రాక్షసుఁజంపెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తస్యా హం హరిణః త్రైతే జాతో వాతేన మైథిలి

హనుమానితి విఖ్యాతో లోకే స్వేనై వకమణా. ౮౨

టీక॥ మైథిలి=సీతా! అహం=నేను; తస్య=ఆ; హరిణః (హరేః)=కేసరియ

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౬౯

స ౩౫

నువానరునియొక్క; తే= భార్య
యందు; వాతేన=వాయువుచేత; జా
తః=పుట్టినవాడను. స్వేన=నాదైన;
కమలైవ = కార్యముచేతనే; లో
కే=లోకమునందు; హనుమానితి=హ
నుమంతుడనని; విఖ్యాతః=ప్రసిద్ధిహం
దినాడను.

సీతాదేవి! నేను, అట్లుకనరిగోక
ణపర్వతంబునకుఁ బోయియుండున
ప్పుడు, అతనిభార్యయందు, వాయుదే
వునిచేఁబుట్టినాను; నేనుజేసినకార్యంబు
నకుఁగుఱుతుగానే, లోకంబున, నాకు
హనుమంతుడని, పేరుగల్గినది.
అని, తాత్పర్యము.

విశ్వాసార్థం తు వై దేహీ భర్తుః కృత్యా మయా గుణాః

టీక॥వైదేహీ=సీతాదేవి! విశ్వా
సార్థంతు = నమ్మకముకొలుకె; మ
యా=నాచేత; భర్తుః=పెనమిటియ
గురామనియొక్క; గుణాః=గుణము

లు; ఉక్తాః=చెప్పఁబడినవి!
సీతాదేవి! నీకునమ్మకము గలుగుట
కై నీపెనమిటియగురామనిగుణంబులం
జెప్పినాను. అని, తాత్పర్యము.

అచిరాద్రాఘవో దేవి త్వామితో నయితా నఘే. ౮౩

టీక॥అనఘే=పాపములేని; దేవి=సీ
తాదేవి! రాఘవః=రామండు; అచి
రాత్=శీఘ్రముగా; త్వాం=నిన్ను; ఇ
తః=ఇచ్చటనుండి; నయితా (నేతా)=
తీసికొనిపోఁగలఁడు.

ఎంతమాత్రముపాపములేనట్టిసీతా
దేవి! రామండింకశీఘ్రంబుగనేనిచ్చ
టనుండి గొనిపోఁగలఁడు. అనిహనుమం
తుండునీతతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవం విశ్వాసితా సీతా హేతుభి శ్లోకకర్మితా
ఉపపన్నై రభిజ్ఞానై నూతం త మవగచ్ఛతి. ౮౪

టీక॥ శ్లోకకర్మితా=దుఃఖముచేఁగ్గ
ళింపఁజేయుబడిన; సీతా=సీతాదేవి;
ఏవం=ఇట్లు; హేతుభిః=కారణములచే

త; విశ్వాసితా=నమ్మకమునొందునట్లు
చేయఁబడినదై; ఉపపన్నైః= సరియ
యిన; అభిజ్ఞానైః = గుఱుతులచేత;

తం=అహనుమంతుని; దూతం=దూత
నుగా; అవగచ్ఛతి (ఘాతాథే=ముసం
దులట్)=తెలిసికొనెను.

అట్లు పరమదుఃఖితయ్యయిండు
నాసీతాదేవికి, హనుమంతుండీ ప్రకారం

బునగుటులుచేప్పినమ్మకంబుగల్గింప
గా, నంతనాసీతాదేవి, హనుమంతుం
ను నెప్పినసరియైనగుటులచే, నత
ని రామగూతనుగానమ్మెను.

అని, తాత్పర్యము.

అతులం చ గతా హషణం ప్రహషణం చ జానకీ

నేత్రాభ్యాం వక్రపత్త్యాభ్యాం ముమోచా నందజం భలమ్. ౮౫

టీక || జానకీ=జనకునికొమార్తె
యగునీతాదేవి; అతులం=సరిలేని; హ
షణంచ = సంతోషమును; గతా=
పొందినదై; ప్రహషణం=సంతోషము
చేత; వక్రపత్త్యాభ్యాం=వంకరలయి
నకనుతొప్పలచేత; ఆనందజం=సంతో

షమునంగలెగిన; జలం=నీటిని; ముమో
చ=విడిచెను.

నీతాదేవి! యంతసరిలేనంతోషం
బునొంది, వంకరలయినకనుతొప్పలచే,
నానందబాష్పంబులవిడిచెను.
అని, తాత్పర్యము.

చారు త ద్వచనం తస్యా స్తామ్రశుక్లాయతేక్షణం

అశోభత విశాలాత్మ్యా రాహుముక్త ఇవోదురాట్. ౮౬

టీక || విశాలాత్మ్యా=విశాలములయి
నకండ్లుగల; తస్యా= ఆసీతయొక్క;
చారు= సుందరమయిన; తామ్రశుక్ల
యతేక్షణం=ఎఱ్ఱనివియుఁ దెల్లనివియుని
డుపైనవియునగు కండ్లుగలవియునగు;
తత్=ఆ; వదనం=ముఖము; రాహుము
క్త=చాహువుచేవిడువబడిన; ఉదురా
డివ=నక్షత్రములకుబ్రభువైన చంద్రుం

డుంబోలె; అశోభత=ప్రకాశించెను.

అట్లు సంతోషంజన, సుందరంబయి
గొనల నెఱ్ఱనివై నడుమందెల్లఁగావిశా
లంబులయియుండునట్టికండ్లుగల, యా
నీతాదేవిముఖంబు, రాహువుచేవిడువం
బడిన చంద్రుండుంబోలెఁ బ్రకాశించిన
ది. అని, తాత్పర్యము.

హనుమంతుం కపిం వ్యక్తం మన్య తేనాన్యథేతి సా

శ్రీమద్రామాయణము * సుందరకాండము. ౭౦౧

స ౩౫

టీక॥సా=ఆసీతాదేవి; హనుమం	నది.
తం=హనుమంతుని; వ్యక్తం=స్పష్టము	ఆసీతాదేవి, హనుమంతుని స్పష్టము
గా;కపిం=వాసరుని గాను;అన్యథా=నే	గా,వాసరుండనియు, మాయావికాఁడ
ఋనిధము గా;నేతి=కాఁడనియు; మన్య	నియుఁ, దెలిసికొననిది.
తే=(భూతార్థముందులట్) తలంచి	అని, తాత్పర్యము.

అథో వాచ హనుమాం స్తా ముత్తరం ప్రియవర్తనామ్. ౮౭

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; హను	మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.
మాం=హనుమంతుండు; ప్రియదళ	అంతి,హనుమంతుండు, చూసగుల
నాం=సంతోషకరంబగు చూచుటగల;	కుసంతోషంబుగల్గించునట్టి నీతంజూచి,
తాం=ఆసీతనుగూచిక; ఉత్తరం=పై	మఱిగట్లని, చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.

ఏత స్తే సర్వమాఖ్యాశం సమాశ్వాసిహి మైథిలి

కిం కరోమి కథంవా తే రోచ తే ప్రతియామ్యహమ్. ౮౮

టీక॥మైథిలి=నీతాదేవీ!ఏతత్=ఈస	చున్నాను.
మాచారము; సర్వం=అంతయు;తే=నీ	నీతాదేవీ! సీక్ష్మత్రాంతమంతయుఁ
కొఱచు; సమాఖ్యాశం=చెప్పఁబడినది	జెప్పినాను; ఊఁబట్లము; నేనెప్పుడేమి
సమాశ్వాసిహి=ఊఁబట్లము;కిం=ఏమి;	నేయవలెననికేమి దోచుచున్నది? నీ
కరోమి=చేయుదును? కథంవా=ఎట్లు;	ఘోషముగానానతిమ్ము; నేనుమఱిరాము
తే=నీకు;రోచ=తేఁగవలెనుచున్నది?అ	నొద్దకుఁబోవలయును.
హం=నేను;ప్రతియామి=మఱిపొన.	అని, తాత్పర్యము.

హతే సురే సంయతి శంబసాదనే

కపిప్రవరేణ మహామేఘోదనాత్

తతోన్న్తి వాయుస్రవణోహి మైథిలి

ప్రభావత స్తప్రతిమ శ్చ వానరః. ౮౯

<p>టిక॥ మైథిలి = నీ తా జేవీ! మహాషిఁ చోదనాత్ = మహాఘటాల ప్రేరణవల న; కపిప్రవిరేణ = వానరవీరుని చేత; సం యతి = యుద్ధమునందు; శంబసాదనే = శంబసాదనుడను; అసురే = అసురుఁ డు; హతే = చంపబడఁగా; తతః = అం దువలన; అహం (అధ్యాత్మతము) = నే ను; వాయుప్రభవః = వాయువెకారణ ముగాఁగలవాడను; అస్మిహి = అగు చున్నానుగాదా! ప్రభావతః = ప్రభావ</p>	<p>ముకలన; తత్త్వముః = ఆవాయువు తోఁబోలి-గల; వానరశ్చ = వానరుం డను. నీ తా జేవీ! మహాఘటాలు ప్రేరేపిం చుటంజేసి, నాతండ్రియగు కేసరి, యు ధంబున శంబసాదనుడనునసురుంజంపఁ బోఁగా, నందువలన, నేను వాయువున కుఁబ్బుకొనాను; ప్రభావంబున నావాయు వునకు నమానుండను. అని, హనుమంతుం డు, నీతతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 సుందరకాండే, పంచత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
 వ్యాఖ్యానంబునందు, సుందరకాండపంచత్రింశస్సర్గటిక,

ముగిసినది.

